II. DİN ŞÛRASI

TEBLİĞ VE MÜZAKERELERİ

(23 - 27 KASIM 1998)

(II)

Diyanet İşleri Başkanlığı Yayınları / 584
İlmi Eserler / 93

Tashih
Abdil AKTAŞ
Mustafa KAYA
Yusuf APAYDIN
Ali Osman PARLAK

Dizgi
Mehmet KARADAŞ
Hasan EKİNCİ
Hüseyin DİL

Grafik
Recep KAYA

Baskı
Türkiye Diyanet Vakfı Yayın Mat. Tic. İşl.
Tel: (0.312) 354 91 24

2003-06-Y-0003-584
ISBN: Tk.No: 975-19-3325-0
ISBN: 975-19-3327-7

© Diyanet İşleri Başkanlığı

Dini Yayınlar Dairesi Başkanlığı
Derleme ve Yayın Şubesi Müdürlüğü
Tel: (0.312) 295 73 06 - 295 72 75

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI YAYINLARI

II. DİN ŞÛRASI

TEBLİĞ VE MÜZAKERELERİ

(23 - 27 KASIM 1998)

(II)

ANKARA-2003

Bu eser, Basılı Eserler Nihai Karar Komisyonu'nun 19/03/2001 tarih ve 12 no'lu kararı ile basımı uygun görülmüştür.

SUNUŞ

Diyanet İşleri Başkanlığı, 3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı Kanunla ***"İslâm dininin inanç, ibadet ve ahlâk esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek"*** amacıyla, Başbakanlığa bağlı bir teşkilât olarak kurulmuştur. Bu nedenle o tarihten beri gerek yurtiçi ve gerekse yurtdışındaki vatandaşlarımıza ve soydaşlarımıza din hizmetini sunmaya devam etmektedir.

Özellikle, her yeni güne, süratli değişikliklerle girilen zamanımızda artan yeni hizmet alanları, bu hizmetlerin sunulmasında yeni stratejileri tespit etmeyi ve geliştirmeyi zaruri kılmaktadır.

İşte bu sebeple, Diyanet İşleri Başkanlığı'nca yürütülen hizmetlerin geliştirilmesi amacıyla, bilimsel yeterlikleri ve dinî hizmetleri ile tanınmış olan bilim ve din adamlarının yurtiçi ve yurtdışından katılan üye, temsilci ve davetlilerden oluşan 210 civarında seçkin bilim ve din adamının katılımıyla 30/04/1993 tarih ve 21567 Sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan Din Şûrası Tüzüğü'nün bazı maddelerinin değiştirilmesiyle ilgili tüzük, değişikliği yapılması zarureti hasıl olmuş ve söz konusu tüzük değişikliği 17.08.1998 tarih ve 23436 sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan "Din Şûrası Tüzüğü'nde" değişiklik yapılmasına dair tüzük gereğince ***Cumhuriyetimizin 75. Yılına rastlayan 23-27 Kasım 1998*** tarihleri arasında ***II. Din Şûrası*** düzenlenmiştir.

Çeşitli bilim adamlarının kıymetli görüşlerinin sergilendiği bu şûra, beklenenin üzerinde ilgi görmüş ve faydalı sonuçlar ortaya koymuştur.

Şûra sonunda istişari mahiyette 39 adet karar alınmıştır. Alınan bu kararların Başkanlığımızın hizmetlerine ışık tutacağına ve rehberlik edeceğine inanıyorum.

Şûra'da üye, temsilci ve davetliler tarafından sunulan tebliğlerin ve bu tebliğler üzerinde yapılan müzakerelerin, okuyucularımızın istifadesine sunulmak üzere bir kitap haline getirilmesi, ilgi duyanlara ulaşmasını da sağlayacaktır.

Bu nedenle, söz konusu çalışmalarımızın gerçekleştirilmesinde emeği geçen tüm ***Şûra*** personeline, ***Şûra***'ya gerek yurtiçi ve gerekse yurtdışından katılan, tebliğ sunan değerli bilim adamlarına teşekkür ediyor, istişareye önem veren yüce dinimizin, beğenip yapmamızı istediği bu tür organizasyonların ileride daha geniş kapsamlı ve daha çeşitli konular ihtiva edecek şekilde düzenlenerek devam etmesini diliyorum.

Bu güzel çalışmanın organizesinden, basımına kadar emeği geçen tüm görevli personeli tebrik eder, çalışmaların hayırlı hizmetlere vesile olmasını Cenab-ı Allah'tan dilerim.

Mehmet Nuri YILMAZ
Diyanet İşleri Başkanı

TRT'ye, Basın ve Yayın Organlarına ve Ankara Hilton Oteli mensuplarına ve Şûra'ya sunulan tebliğlerin kitap haline getirilmesinde emeği geçenlere teşekkürlerimi sunar, Şûra'nın ülkemiz ve bütün İslâm âlemi için hayırlara vesile olmasını Cenab-ı Allah'tan niyaz ederim.

ŞÜKRÜ ÖZBUĞDAY
II. DİN ŞÛRASI
GENEL SEKRETERİ

İÇİNDEKİLER

SUNUŞ V
TAKDİM VII
İÇİNDEKİLER IX

II. DİN ŞÛRASI (2. KOMİSYON)

DİNLER ARASI DİYALOG

TEBLİĞ ve MÜZAKERE METİNLERİ

DİNLER ARASI DİYALOGLA İLGİLİ BAŞKANLIK GÖRÜŞÜ
Prof. Dr. Şerafettin GÖLCÜK 3
DİNLER ARASI DİYALOGLA İLGİLİ TEBLİĞLER 7
DİYALOG AÇISINDAN İLAHÎ DİNLERİN BİRBİRLERİNE YAKLAŞIMI
Prof. Dr. Mehmet AYDIN 9
A- Yahudiliğin Diğer Dinlere Yaklaşımı 9
B- Hıristiyanlığın Diğer Dinlere Yaklaşımı 15
C- İslâmiyetin Diğer Dinlere Yaklaşımı 17
DİNÎ ÇOĞULCULUK VE SOSYAL DAYANIŞMA
Prof. Dr. Hüsnü E. BODUR 21
ÇOĞULCULUK VE BİR ARADA YAŞAMA
Prof. Dr. A.Z. Al-ABİDİN 30
ÇOĞULCULUK VE BİR ARADA YAŞAMA
Rıza ZELYUT 34
İNSAN HAKLARI: NİÇİN İSLAMÎ BİR YAKLAŞIM
Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN 38
1. Sekülerist Yaklaşım 39
2. Dar Dini Yaklaşım 40
3. Yenilikçi Yaklaşım 40
İSLÂM'DA İNSAN HAKLARI
Süleyman RECEBİ 43
DİNLER ARASI DİYOLOG ve HOŞGÖRÜ
Kardinal Francis ARİNZE 47
1. Dinler Arası Diyalog Dediğimizde Neyi kastediyoruz? 47
2. Dinler Arası İlişkilerin Temeli 48
3. Dünya Günümüzde Dinler Arası İlişkilere Neden İhtiyaç Duymaktadır 48
4. Dinsel Özgürlüğe Açılan Hoşgörü 49
5. Yeryüzündeki Dinlerin Yücelttiği Bir Kavram Olarak Dinsel özgürlük 50
6, Diyalogun, Hoşgörünün ve Dinsel Özgürlüğün Şartları 51

7. Mütekabiliyet Riski 52
8. Dinler Arası Temaslara İlişkin Bazı Örnekler 52
9. Yeni Bir Binyılda Dinler 53

DİNLER ARASI DİYALOG ÜZERİNE KATOLİK ÖĞRETİSİ SON RESMİ DÖKÜMÜNLARIN, ÖZELLİKLE HIRİSTİYAN-MÜSLÜMAN İLİŞKİLERİ İTİBARİYLE ANALİZİ

Chrisitan W. TROLL 54
Giriş 54
I. İkinci Vatikan Konseyi ve Kutsal Papa Kavramı Üzerine Diyalog 55
1. Genel Olarak Dinler Arası Diyalog 55
1.1. Papanın Katolik Piskoposlara Gönderdiği Tamim Ecclesian Suam . 55
1.2. Vatikan II Belgeleri 56
1.3. Vatikan Konseyi Sonrası Üzerinde Durulan Konular 58
1.4. Diyaloğun Anlamı ve Hedefleri 59
1.5. Diyaloğun Gerekleri 60
2. Hıristiyan-Müslüman İlişkileri 61
2.1. Hıristiyan ve Müslümanlar Arasındaki Bağı Düzenleyen Teolojik Kurumlar 61
2.2. Hıristiyan ve Müslümanların Paylaştığı Ortak Sorumluluk 62
2.3. Hıristiyan-Müslüman Diyaloğunun Özellikleri 63
II. Arap Dünyasındaki Diyolog Üzerine Resmî Katolik Öğretisi 64
1. Orta Doğu 64
1.1. Batının Katolik Patriklerinin Pastoral Mektupları 64
1.2. Lübnan İçin Kilise Meclisi Sonrası Papanın (Apostolic-Oniki Havariden birine ait) Vaazı 68
1.3. Kutsal Toprağın Hıristiyanlarına Latin Patriği 70
2. Kuzey Afrika 71
2.1. Henri Teissier: "Partage Humain" Olarak Diyalog 71
2.2. Oran Piskoposu, Pierre Claveire: Bir Arada Oluş, Diyalog ve Karşılıklı Münasebet 73
2.3. Henri Teissier, Cezayir Başpiskoposu: Hıristiyan-Müslüman Resmi Diyaloğunda Bugünkü Durum: Teşhisler ve Çareler 76
2.4. Radikalizmin Üstesinden Gelineceğine İnananlar Arasındaki Dayanışma 80
III. Son Söz 85
Kısaltmalar 90
Kaynakça 90

İSLÂM-HIRİSTİYAN DİYALOĞUNUN GELECEĞİ
Prof. Dr. Şaban KUZGUN 92
MÜSLÜMAN-HIRİSTİYAN DİYALOĞUNUN GELECEĞİ
Dr. Mahmut AYDIN 96
İLAHÎ DİNLERİN RUH BİRLİĞİ
Prof. Dr. Süleyman ATEŞ 106
ATEİZME KARŞI DİNLERİN İŞBİRLİĞİ ZARURETİ MÜMKÜN MÜDÜR?
Prof. Dr. İsmail YAKIT 126
I- Ateizm Üzerine 126
II- Papalık Genelgesi 127
III- Kilisenin Büyük Sınavı: Evrim 128
a- Evrim-Kilise Çatışmasının İçyüzü 128
b- Tarihi Materyalistlerin Tutumu 129
c- Humanis Generis 130
IV- Teklifler 132
DİN HÜRRİYETİ
Prof. Dr. Necati ÖNER 134
İBRAHİM DİNİNE GÜNCEL YAKLAŞIM
Prof. Dr. Ekrem SARIKÇIOĞLU 137
DİNLER ARASI HOŞGÖRÜSÜZLÜĞÜN NEDENLERİ BAĞLAMINDA MUHAFAZAKÂR IRKÇI TUTUM VE DİĞER DİNLERİ İYİ TANIMAK
Prof. Dr. Niyazi ÖKTEM 143
SOSYAL BARIŞIN TEMİNİ İÇİN DİN ADAMLARININ ROLÜ
Prof. Dr. M. Zeki TERZİ 147
SOSYAL BARIŞI SAĞLAMADA DİNİN VE DİN ADAMININ ROLÜ
Prof. Dr. Süleyman ULUDAĞ 151
İç Barış 152
Gruplar Arasında Barış 152
DİNLER ARASI DİYALOĞA NİÇİN İHTİYAÇ VARDIR
Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK 158
Giriş 158
a. Dinlerarası İşbirliğine Genel Bakış 160
b. Dinî Tartışma ve Çatışmalara Genel Bakış 162
c. Dinlerin Diyaloga Yönelik Mesajları 163
1. İslâm'da 163
2. Hıristiyanlık'ta 165
3. Yahudilik'te 168
4. Hinduizm'de 170
d. Dinlerarası Diyaloğa Niçin İhtiyaç Vardır? 171
DİNLER ARASI DİYALOG AÇISINDAN GARBİYYAT ÇALIŞMALARI VEYA KİTABÎ DİNLERE KENDİ KLASİK DİLLERİYLE VÂKIF MÜSLÜMAN İLİM ADAMLARI YETİŞTİRME MESELESİ
Prof. Dr. Ali osman KOÇKUZU 174

Uzman Kadro 175
Gerekçe ve Fayda 175
Kullanım Alanı 176
Proje Nasıl ve Kimler Eliyle Tahakkuk Edecek? 177
Sonuç 178
DİNLER ARASI DİYALOGDA TASAVVUFUN ROLÜ
Doç. Dr. Abdulhakim YÜCE 179
A. Toplumsal Hayata Yönelik Konular 189
1. Ahlâk 189
2. Maddenin Baskısı 190
3. Sevgiye Susamışlık ve Hoşgörü 190
B. İslâm'ın Dünya Gündemindeki İmajı 190
C. Dine Yönelik Konular 192
1. Dinlerin Aşkın Birliği 192
2. Tevhit Meselesi 194
3. Marifet Konusu 194
DİNLER ARASI DİYALOG VE HOŞGÖRÜ
Bartelemous 196
DÜNYA BARIŞI KÜLTÜRÜNDE DİNLER ARASI DİYALOG VE HOŞGÖRÜ ÖĞESİ
Rav İshak HALEVA 198
TÜRKİYE SELÇUKLULARINDA BİR ARADA YAŞAMA TECRÜBESİ (MÜSLÜMAN-GAYRİ MÜSLİM İLİŞKİLERİ)
Prof. Dr. Mehmet ŞEKER 202
Giriş 202
I. Selçuklu Sultanları ve Gayr-i Müslimler 204
1. Gayr-i Müslimlerin Türk Sultanı ve Yöneticilerine Bakışları 205
2. Türkiye Selçuklularının Gayr-i Müslimlerle İlişkileri 207
a) Siyasî ve Askerî İlişkiler 207
b) Selçukluların Gayr-i Müslim Halkla İlişkileri 208
3. Selçuklularda Gayr-i Müslimlerin Karşılıklı Evlilikleri 210
4, Anadolu'da Gayr-i Müslimler ve Din Değiştirmeler 212
a) Müslümanlığı Kabul Edenler 213
b) Hıristiyanlığı Kabul Edenler 214
II. Türkiye Selçukluları Zamanında Müslümanlarla Gayr-i Müslimlerin ilişkileri ..216
1. Müslüman-Türklerle Gayr-i Müslimlerin Bir Arada yaşadıkları Belli Başlı Şehirler 216
a) Ahlat 216
b) Erzurum 217
c) Sivas 217

d) Konya 218
e) Malatya 219
2. Toplum Hayatında Görülen Müşterek Fâliyetler 220
a) Eğlenceler, Yas ve Mâtemler 220
b) Ziyaret Yerleri ve Müşterek Ziyaretler 221
3. İktisadî Hayat ve Kervansaraylar 223
a) Yabancı Tüccarlara Devlet Sigortası 223
b) Han ve Kervansaraylar 224
Değerlendirme ve Sonuç 225
FARKLI DİNLER VE ÇEŞİTLİ YORUMLAR VE MEZHEPLER ARASI DİYALOG
Dr. Lütfi DOĞAN 229
DİNLER VE BİR ARADA YAŞAMA
Prof. Dr. Ö. Faruk HARMAN 233
DİNLER VE HERKESLE BİRLİKTE YAŞAMAK
Prof. Dr. Ahmet Kemal ABDULMEGD 241
DİNLER VE BİR ARADA YAŞAMA
Nabil BEDR 246
MÜSLÜMANLARLA HIRİSTİYANLAR ARASINDA DİYALOG
Dr. Sadık ERASLAN 251
DİNLER ARASI DİYALOĞUN ÖNEMİ
Abdullah AYAN 263
DİNLER ARASI DİYALOĞUN İLAHÎ DİNLERDEKİ DAYANAĞI
Dr. Faruk ERMEMİŞ 267
BEDİÜZZAMAN SAİD NURSİ'NİN GÖRÜŞLERİ IŞIĞINDA MÜSLÜMAN-HIRİSTİYAN DİYALOĞU "ORTAK KELİME"DE BULUŞMAK
Kazım GÜLEÇYÜZ 278
SEMAVÎ DİNLERDE DİNÎ MUSİKÎ ESASLARI
Assoc. Prof. Dr. M. Erdoğan SÜRAT 284
Giriş 284
The Mode Of Abraham 285
Acem Makamında Peşrev 285
Dini Hizmet Yaklaşımı 285
The Mode Of Orthodox World 286
Acemkürdi Peşrevi 286
Dini Hizmet Yaklaşımı 287
The Mode Of Judalsm 287
Dini Hizmet Yaklaşımı 287
Semitic Mode 288
Hicaz Peşrevi 288
Dini Hizmet Yaklaşımı 289

Semitic Mode 289
Hicazkâr Peşrevi 290
Dini Hizmet Yaklaşımı 290
The Mode Of Sufıs 291
Isfahan Peşrevi 291
Dini Hizmet Yaklaşımı 292
Dini Hizmet Yaklaşımı 292
The Mode Of Christianity 292
Nihavend Peşrevi 293
Dini Hizmet Yaklaşımı 294
The Mode of Abraham "Major Tonzlity" 294
Nişabürek Saz Semaisi 294
Dini Hizmet Yaklaşımı 295
İNANÇ VE AKIL
Başpiskopos Pier Luigi CELATA 296
DİNÎ AYDINLATMA VE DİNÎ EĞİTİM
Prof. Dr. Murat O. KARRIYEV 300
DİNÎ CEMAATLER ARASINDAKİ UYUMUN GELİŞTİRİLMESİ: ENDONEZYA ÖRNEĞİ
Drs. H. AMİDHAN 304
I. Giriş 304
II. Endonezya'da Dinlerin Gelişimi 304
III. Dini Cemaatler Arasında Uyumu Sağlamada Karşılaşılan Riskler, Engeller ve Fırsatlar 305
1. Riskler 305
2. Engeller 307
3. Fırsatlar 307
IV. Dinî Cemaatler Arasındaki Uyumu Geliştirmeye Yönelik Olarak Hükümetin Sarfettiği Çabalar 308
V. Dinî Cemaatler Arasında Anlaşma Sağlamasına Yönelik Olarak İstişarenin Oluşturulması 309
VI. Kapanış ve Sonuç 310
SÖMÜRGECİLİĞİN ÜÇLÜ SACAYAĞI: MİSYONERLİK, ORYANTALİZM VE REFORMİZM
İbrahim BERK 311
Papalığın Dini-Siyasi Gücü 312
Reformizm: Ya da Oryantalist İslâm'ının İthali 314
Diyaloğun Ön Şartı: Gevşek Vahiy İnancı 315
DİNLER ARASI DİYALOGLA İLGİLİ MÜZAKERELER 319
DİNLER ARASI DİYALOG KOMİSYONU RAPORU 381
DİNLER ARASI DİYALOG KOMİSYONUNA KATILAN ÜYE, TEMSİLCİ VE DAVETLİLER 383

II. DİN ŞÛRASI (3. KOMİSYON)

DİN EĞİTİMİ TEBLİĞ VE MÜZAKERE METİNLERİ

DİN EĞİTİMİ İLE İLGİLİ BAŞKANLIK GÖRÜŞÜ/ Mahmut GÜRGÜR 389
Din ve Din Eğitiminin Önemi 389
Diyanet İşleri Başkanlığı Personelinin Eğitim ve Bilgi Seviyesinin Yükseltilmesi İle İlgili Yapılan ve Yapılması Gerekli Olan Çalışmalar 390
Din Eğitiminde Kur'an Kursları ve Bu Kursların Geleceğine Yönelik Düşünceler ve Çözüm Yolları 391
Sonuç ve Teklifler 392
Hizmet İçi Eğitim Kursları ve Bu Kurslarda Yapılan Eğitim 393
DİN EĞİTİMİ İLE İLGİLİ TEBLİĞLER 395
DEMOKRASİ VE İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA ÇAĞDAŞ TÜRKİYE'DE DİNİ HAYAT VE DİN ÖĞRETİMİ ALANINDAKİ GELİŞMELER
Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ 397
İYİLİĞİN YAYILMASINDA DİN GÖREVLİLERİNİN YERİ VE ÖNEMİ
Prof. Dr. Hüseyin ALGÜL 416
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI PERSONELİNİN EĞİTİM VE BİLGİ SEVİYESİNİN YÜKSELTİLMESİ
Doç. Dr. Fahri KAYADİBİ 426
A- Diyanet Personelinin Eğitilmesinin Önemi 426
B- Eğitilmesi Gereken Konular 427
1- Mesleki Açıdan İyi Yetişmeleri 427
2- Halkla İlişkiler Konusunda Bilgilendirilmelidir 427
3- Türkçeyi İyi Bilmelidirler 427
4- Yabancı Dil Öğrenmelidirler 427
5- Sosyoloji, Psikoloji ve Eğitim-Öğretim Bilgisi 427
6- Modern ve Teknik Vasıtaları Kullanmasını Bilmelidirler 427
7- Sorumluluk Duygusu Güçlendirilmelidir 428
8- Mensubiyet Duygusunun Geliştirilmesi ve Canlı Tutulması 428
9- Örnek Olma Motifinin İyi işlenmesi 428
10- Hitabet Sanatı, İrşad, Tebliğ Metodları Öğretilmeli 428
11- Yurt Dışı Personelinin Yetiştirilmesi 428
C- Eğitim ve Bilgi Seviyesini Yükseltme Yolları 428
1- Din Görevlisi Adayı Seçimi 429
2- Okulda Kaliteli Meslek Eğitimi 429
3- Diyanet-Okul İşbirliği 429
4- Meslek Öncesi Temel Eğitim ve Adaptasyon 429
5- İşbaşı Eğitim 429
6- Hizmet İçi Eğitim ve Seminer 429

7- Ömür Boyu Eğitime Yönlendirme 430
8- Hafızlığı Takip ve Muhafaza 430
9- Akademik Kademeler ile Eğitim ve Bilgi Seviyesinin Yükseltilmesi 430
10- Zamanı İyi Kullanma Alışkanlığının Kazandırılması 430
11- Açık Öğretim Yoluyla Eğitim ve Bilgi Seviyesinin Yükseltilmesi 430
12- İlahiyat Meslek Yüksek Okulları 430
13- Personelin Toplum Yapısına Uygun Hazırlanması 431
14- Söz Söyleme, Ses ve Makam Eğitimi 431
D- Sonuç ve Teklifler 431
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞINA ELEMAN HAZIRLAMA POLİTİKASI
Doç. Dr. Fikret KARAMAN 433
1- Müezzin-Kayyım 434
2- İmam-Hatip 434
3- Büro Memurları, Sayman ve Şef 436
4- Vaiz-Müftü 436
5- Diyanet İşleri Başkanı 437
YENİ BİR YAKLAŞIMLA VAAZ EĞİTİMİ
Prof. Dr. Kerim YAVUZ 440
BAŞKANLIK HİZMET İÇİ EĞİTİM KURSLARI
Dr. Durak PUSMAZ 446
Hizmet İçi Eğitimin Amacı 446
Hizmet İçi Eğitimin Önemi 446
1- Kısa Süreli Kurslar 447
2- Uzun Süreli Kurslar 447
a. Müftü ve Vaiz Adayları İçin Düzenlenen Kurslar 447
b. Aşere-Takrib ve Tayyibe İhtisas Kursu 448
Teklifler 449
GENEL ÖĞRETİMDE DİN ÖĞRETİMİNİN ROLÜ VE ÖNEMİ
Ömer ÖZÜDURU 450
Giriş 450
1- Din Bir İnanç Sistemi ve Toplumsal Kurumdur 450
2- Sosyolojik Açıdan Din ve Toplum Düzenine Etkisi 450
3- Devletin Denetimi ve Gözetiminde Din Öğretimi Yapılmasının Yasal Dayanakları 451
4- Genel Öğretimde Din Öğretimi İle İlgili Programlar 452
Sonuç ve Öneriler 453
SAĞLIKLI DİN EĞİTİMİ VERİLMESİNİ OLUMSUZ YÖNDE ETKİLEYEN FAKTÖRLER
Zekeriya ÖKTEN 454
1- Din Eğitiminin Amacı Nedir? 454
2- Sağlıklı Din Eğitimi Ne Demektir? 455

3- Türkiye'de Din Eğitimi Kanalları ve Din Eğitimini Olumsuz Yönde Etkileyen Faktörler 457
3.1. Aile Faktörü 457
3.2. Okul ve Öğretmen Faktörü 458
3.3. Cami Faktörü 462
3.4. Kitle İletişim Araçları Faktörü 462
Sonuç 463
Öneriler 464
DİNİN SAĞLIKLI ANLATILMASINA ENGEL BAZI FAKTÖRLER
Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU 466
A. Hadislerin Yazı İle Tesbiti 466
1. "İmamlar Kureyş'ten Olacaktır" Hadisi 467
2. Hz. Peygamber'in Kadın Düşkünü Olduğu Konusu 468
3. Kelerlerin Öldürülmesi Hikayesi 469
4. Cin ve Şeytanla İlgili Bazı Rivayetler 469
5. Kur'an Ayetlerini Değerlendirememekten Kaynaklanan Sebepler 470
DİN EĞİTİMİNDE KUR'AN KURSLARI
Mehmet ALTUNKAYA 472
A. Dinin ve Din Eğitiminin Önemi 472
B. Din Eğitiminde Kur'an Kursları 473
C. Kur'an Kurslarında Eğitim ve Öğretim 474
D. Kur'an Eğitiminin Devlet Eliyle Yapılmaması Halinde Doğabilecek Bazı Sakıncalar 476
E. Sonuç ve Teklifler 477
HOLLANDA'DA MÜSLÜMANLARIN DİN EĞİTİMİ
(Hollanda'daki Türk Çocuklarının Din Eğitimi)
Dr. Mehmet Besim İSMAİLEFENDİOĞLU 479
Sunuş 479
A. Örgün Eğitimde Müslümanların Din Eğitimi 479
1. Yasal Dayanakları 479
2. Örgün Eğitimde Müslümanların Din Eğitimi 481
3. İslam Okullarının Hollanda Eğitim Sistemi İçerisinde Yer almaları 481
a. İlk girişimler 481
b. İslâm Okullarının Açılışını Gerekli Kılan Amiller 483
c. İslâm Okullarını Kimler kurdu? 483
d. Okulların İslâmî Karakteri 484
e. Okullara Öğretmen Verilmesi 484
f. Öğretmenlerin Uyacakları Esaslar 484
g. İslâm Din Dersleri 485
h. Hollanda'da Mevcut Olan İslâm Okulları 485
ı. Okullarda Okuyan Öğrenci Sayısı 486

j. İslâm Okullarının Dezavantajları 487
k. İslâm Okullarının Avantajları 489
B. Yaygın Eğitimde Din Eğitimi 490
1. Hollanda'da Camilerin oluşumu 490
2. Camilerin Fonksiyonları 490
a. Sosyo-pedogojik Fonksiyonu 491
b. Sosyo-psikolojik Fonksiyonu 491
c. Sosyod-kültürel Fonksiyonu 491
d. Sosyo-ekonomik Fonksiyonu 492
e. Sosyo-iletişim Fonksiyonu 492
3. Camilerde Din Eğitimi 492
4. Din Derslerine Duyulan İhtiyaç 493
5. Camilerde Verilen Din Eğitiminin Amacı 493
6. Din Derslerinin Müfredat Programı 494
7. Din Derslerinin Koruyucu Fonksiyonları 494
a. Din Derslerinin Türkçe'ye Tesirleri 494
b. Kendi Kültürü ile Bütünleştirmesi 496
8. Din Derslerinde Karşılaşılan Problemler 498
Öneriler 499
MADDE BAĞIMLILIĞININ (Sigara, Alkol, Uyuşturucu) BİREY, AİLE VE TOPLUMA ETKİLERİ VE BAĞIMLILIĞIN DİNİ YÖNÜ
Uzm. Dr. Hümeyra PINAR 503
Ailenin, uyuşturucu kullanımının önlenmesindeki rolü 504
Aile, bir üyesinin bağımlı olduğunu öğrendiği zaman ne yapılmalı? 504
TOPLUMDA MANEVÎ KİRLENME/A. Zeki ELTURAN 506
Kirlenme 506
Toplumun Manevî Kirlenmesine Genel Bir Bakış 506
Manevî Kirlenmenin Boyutları 507
Manevî Kirlenmenin Psikolojik Boyutu 509
Sosyolojik Boyut 510
Manevî Kirlenmenin Ekonomik Boyutu 512
Manevî Kirlenmeye Etki Eden Faktörler ve Önleyici Tedbirler 512
Eğitim 512
Basın ve Yayın 513
Aile 513
Manevî Önderler 514
KESİNTİSİZ EĞİTİM KAVRAMI VE UYGULAMA ŞEKLİ
Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜRTAŞ 515
Kesintisiz Kavramının Amacı 515
Kesintisiz Kavramının Anlaşılması ve Uygulama Biçimi 516
Sonuç 517

EĞİTİM SİSTEMİ İÇERİSİNDE İMAM-HATİP LİSELERİNİN YERİ VE TARİHÇESİ/Hakkı YILMAZ 519
Medreseler Dönemi 519
I. Darü'l-Hilafetü'l-Aliyye Medresesi ve Medresetü'l-Mütehassisin 519
II. Taşra Medreseleri 520
III. Medresetü'l-Vaizîn, (Vaizler Medresesi) 520
IV. Medresetü'l-Eimme ve Huteba 520
V. Medresetü'l-İrşad 521
İmam-Hatip Kursları (1930-1948) 521
İmam-Hatip Okulları (1951-1971) 523
İmam-Hatip Okullarının 1. Devrelerinin Kapatılması, 2. Devrelerinin 4 Yıla Çıkarılması (1971-1973) 523
İmam-Hatip Liselerinin Kendi Alanlarına Yönelmemeleri 525
İmam-Hatip Lisesinin Hukuki Dayanakları 526
Çözümler ve Teklifler 527
Kaynakça 527
Ekler 528
DİN GÖREVLİSİ YETİŞTİRME SORUNU VE DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞINA ELEMAN YETİŞTİREN KURUM OLARAK İMAM-HATİP OKULLARI (Tarihi Süreç İçinde Gelişmeler)
Dr. Mehmet BULUT 542
Giriş 542
"Din Görevlisi" Kavramı 543
Diyanet ve Milli Eğitim 544
Din Görevlisi Yetiştirme Sorunu, Din Görevlisi Yetiştiren Kurumlar 544
Cumhuriyet Dönemi 545
Tevhid-i Tedrisat ve Medreselerin Kapatılması 546
İmam ve Hatip Mektepleri 546
Mesleki Din Öğretiminin Yapılmadığı Yıllar 548
Mesleki Din Öğretimi Sorununun Çözümüne A. Hamdi Akseki'nin Yaklaşımı 549
İmam-Hatip Okulları / Liseleri 553
DİB'nda Personel İstihdamı Sorunu, Personelin Eğitim Düzeyleri ve İmam-Hatip Okulu Mezunlarının İstihdamı 556
Sonuç-Değerlendirme-Öneri 562
DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI EĞİTİM MERKEZLERİ VE HİZMET İÇİ EĞİTİM FAALİYETLERİ
Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜRTAŞ 566
I. Giriş 566

II. Diyanet İşleri Başkanlığı Hizmet İçi Eğitim Faaliyetleri ve Eğitim Merkezleri 568
1. Tarihçe 568
2. Problemler ve Çözüm Yolları Üzerinde Düşünceler 568
a) Ödenek Konusu 568
b) Hizmet İçi Eğitim Kurslarının Cazip Hale Getirilmesi 569
c) Program, Müfredat ve Ders Araç-Gereçleri Konusu 569
d) Diyanet Akademisi Kurulması 570
III. Sonuç 571
EĞİTİM SİSTEMİ İÇERİSİNDE İMAM-HATİP LİSELERİNİN YERİ
Muhittin ALAGÖZ 572
A- Din Eğitiminde Tarihi Gelişim 572
B- Yasal Dayanaklar 574
C- İmam-Hatip Liselerinin Açılış ve Gelişimi 575
D- İmam-Hatip Liselerinde Durum 577
E- Sonuç ve Teklifler 578
TÜRKİYE'DE DİN EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ
Ömer ÖRTLEK 580
Din Eğitimi ve Öğretiminin Kısaca Tarihçesi 580
Tevhid-i Tedrisat Kanunu 582
İmam-Hatip Liselerinin Hukuki Kaynakları 583
İlahiyat Fakülteleri ve Yüksek İslam Enstitüleri 583
Yabancı Ülkelerde Din Eğitimi 584
Türkiye'de Din Eğitimi 585
Din Eğitimi Hakkında 585
A- Sağlıklı Bir Din Eğitimini Olumsuz Yönde Etkileyen Faktörler 587
B- Din Eğitimi ve Laiklik 588
C- Başkanlık Personelinin Eğitim ve Bilgi Seviyesinin Yükseltilmesi 589
D- Dini Eğitimde Kur'an Kurslarının Durumu ve Geleceğe Yönelik Düşünceler ve Çözümler 590
E- Başkanlık Hizmetiçi Eğitim Kurslarının Yeni Bir Stratejiye Kavuşturulmasındaki Düşünceler 590
F- Genel Eğitimde Din Eğitiminin Yeri ve Önemi 590
G- Eğitim Sistemi İçinde İmam-Hatip Liselerinin Yeri 591
H- Diyanet İşleri Başkanlığı Hizmetleri Açısından İmam-Hatip Liseleri ve İlahiyat Fakülteleri 591
DİN EĞİTİMİ KOMİSYONU İLE İLGİLİ MÜZAKERELER 593
DİN EĞİTİMİ KOMİSYONU RAPORU 689
DİN EĞİTİMİ KOMİSYONUNA KATILAN ÜYE, TEMSİLCİ VE DAVETLİLER 693

RAPORLAR HAKKINDA GENEL GÖRÜŞME VE RAPORLARIN KARARA BAĞLANMASI ÇALIŞMALARI 697
II. DİN ŞÛRASINA YURT İÇİ VE YURT DIŞINDAN DAVET EDİLEN ÜYE, TEMSİLCİ VE DAVETLİLER 745
YURT DIŞINDAN ŞÛRAYA KATILANLARIN KONUŞMALARI 759
DİYANET İŞLERİ BAŞKANI Mehmet Nuri YILMAZ'IN KAPANIŞ KONUŞMASI 765
I. DİNÎ KONULARDA TOPLUMUN AYDINLATILMASI VE DİNİN FARKLI YORUMLANMASINDAN KAYNAKLANAN PROBLEMLER VE ÇÖZÜM YOLLARI 768
II. DİN EĞİTİMİ 770
III. DİNLER ARASI DİYALOG 771
DİN ŞÛRASI NİHA-İ KARARLARI 775
I. DİNÎ KONULARDA TOPLUMUN AYDINLATILMASI VE DİNİN FARKLI YORUMLANMASINDAN KAYNAKLANAN PROBLEMLER VE ÇÖZÜM YOLLARI 777
II. DİN EĞİTİMİ 779
III. DİNLER ARASI DİYALOG 780
ŞÛRA İLE YAPILAN ANKET DEĞERLENDİRMELERİ 783
Konu 785
Amaç 785
Yöntem 785
Bulgular 786
TELGRAF ÇEKENLER 795

II. DİN ŞÛRASI
(23-27 KASIM 1998)

2. KOMİSYON

DİNLER ARASI DİYALOG
TEBLİĞ ve MÜZAKERE METİNLERİ

DİNLER ARASI DİYALOGLA İLGİLİ BAŞKANLIK GÖRÜŞÜ

Prof. Dr. Şerafettin GÖLCÜK

İnsanı yaratan Cenab-ı Allah, yeryüzünde insanı tek başına bırakmamış, dünya ve ahirette saadet yollarını göstermek, iyilik ve kötülükleri öğretmek üzere peygamberler göndermiştir.

Birbirlerinin devamı olan peygamberler, zaman geçtikçe Cenab-ı Allah'ın yolundan sapan insanları yeniden tevhid inancına çağıran elçilerdir. Peygamberlere indirilen ilâhi kitaplar ise; peygamberlerden sonra onların getirdikeri hükümlerin devamını sağlamıştır. Ancak bu kitaplardaki hükümler iyi korunamayıp değiştikçe, bir sonraki kitap öncekini düzeltmiş ve yenilemiştir. İnsanlar çoğalıp toplumlar geliştikçe dinî hükümlerde ihtiyaca göre gelişmeler ve değişmeler olmuştur.

İlâhi dinlerin teşrii çizgilerine dikkatli bir şekilde bakıldığında, her yeni gelen şeriatta kendisinden öncekinde ana esaslar ve sabit temellerin aynen korunduğu, ayrıca Cenab-ı Allah'ın dilediği ilave hükümler koyduğu görülmektedir. Böylece ilahi dinler, inanç, ahlâk ve toplum düzeninin teşekkülünde adeta bir binanın yükselen merhaleleri ve üst üste konulan tuğlaları gibidir. Bu tuğlaların sonuncusunun görevi binayı tamamlamak ve onda eksik kalan yeri doldurmaktır. Bu son tuğla, aynı zamanda binanın temelini sağlamlaştıran köşe taşı mesabesindedir. Cenab-ı Allah Kur'an'da; peygamberlerin sonuncusu olan Hz. Muhammed'in (s.a.s.) peygamberliğinin son anlarında O'nun ve getirdiği Kur'an'ın; insanlara olan nimetini tamamlamak, dini ikmal etmek olduğunu ilân etmiştir. Son Peygamber Hz. Muhammed (s.a.s.) kendisiyle Cenab-ı Allah'ın gönderdiği diğer peygamberlerin durumlarını özetle şöyle açıklamaktadır. *"Benimle benden önce gelen peygamberlerin durumu şuna benzemektedir; bir adam güzel bir bina yapıp, onu süslemiş, fakat binanın köşelerinden birinde bir tuğlayı eksik bırakmıştır. Binayı ziyaret edenler hayretlerini belirterek şu tuğla da konulsaydı ya! derler. İşte ben bu tuğlayım ve peygamberlerin sonuncusuyum.* (Buhari; *Menakıb* 18; Müslim, *Fedail:* 20/23.)

Hz. Muhammed (s.a.s)'in insanlığa tebliğ ettiği en son ilahi Kitap olan Kur'an-ı Kerim ilk asılları bazında bütün ilâhi dinlerin getirdikleri temel ilkeler tasdik ve teyit edilmiş, onlara sonradan karışan asılsız şeyler, değişiklikler ve ilaveler tashih edilerek insanlığın geleceğini mükemmelleştirecek değişik ve yenilik unsurlarına dikkat çekilmiş, böylece İslâm dininin diğer dinlerle olan ilişkisi ortaya konulmuştur. Bazı Batılı yazarların iddia ettiği gibi İslâm, diğer dinler ve din mensupları karşısında ne susmuş, ne de onları göz ardı etmiştir. Bilakis tüm insanlığı hakka, iyiliğe ve adalete davet etmiştir. Zira, İslâm insanın mutluluğuna büyük özen gösterir. İslâm'daki hükümlerin ve tarihin kaydet-

tiği hadiselerin tarafsız bir analizi yapıldığında, insanın çalışması sayesinde yükseldiğini, İslâm medeniyetinin bir insanlık medeniyeti olduğunu görürüz.

Kur'an-ı Kerim hak ve hakikat yolunu açıklayıp mesajını tüm insanlığa ulaştırdıktan sonra inanıp inanmamayı insanın ihtiyarına bırakır; inanıp, yararlı iş yapmanın kişinin menfaatine olduğu gerçeğini de ortaya koyar. İslâmiyet bütün insanların iman etmesi ve müslüman olması için bir zorlama içerisinde de değildir. Hz. Muhammed (s.a.s.) herkesin, en azılı müşriklerin bile iman etmesini arzu ediyordu. Bunun üzerine Cenab-ı Allah: *"De ki: Hak Rabbinizdendir; dileyen iman etsin, dileyen de inkar."* (Kehf, 29) *"Rabbin dileseydi bütün insanları bir tek millet yapardı. Fakat onlar ihtilafa düşmeye devam edecekler.* (Hud, 118) *"Eğer Rabbin dileseydi yeryüzündekilerin hepsi elbette iman ederlerdi. O halde sen, inanmaları için insanları zorlayacak mısın? "* (Yunus, 99) gibi ayetlerle peygamberini ikaz etmiştir. Ayrıca *"Dinde zorlama yoktur...."* (Bakara, 256) "Ey Muhammed! Sen, Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır..." (Nahl, 125), *"Sen onlara öğüt ver; çünkü sen ancak öğüt vericisin, onların üzerinde bir zorba değilsin."* (Gaşiye, 21-22) *"O halde sizin dininiz size, benim dinim bana."* (Kafirun, 6) gibi Kur'anî prensiplerle de bugünkü diyalog çalışmalarındaki ölçü ve metot en veciz şekilde açıklanmıştır.

İslâm dini, bakış açılarındaki ve farklı teşri-i hükümlerdeki ihtilafa rağmen, inançları ve ibadetleri konusunda gayri-i müslimlere müdahale etmeyi yasaklamıştır. Onların örf ve âdetlerini yaşama haklarını, mallarını, namuslarını korumayı üstlenmekle birlikte genel haklardan Müslümanların yararlandığı ölçüde yararlanmalarını sağlamış ve de *"Bizim lehimize olan onların da lehinedir. Bizim aleyhimize olan onların da aleyhinedir."*

Kaidesi ile her türlü hak ve hürriyetin boyutlarını apaçık ortaya koymuştur.

İslâm dini müslüman olan milletlerle Müslüman olmayan milletler arasındaki ilişkinin düzenlenmesinde, barışa karşı barış, merhamet, iyilik severlik ve adalet ilkelerini tavsiye etmektedir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de *"Eğer onlar barışa yanaşırlarsa sen de ona yanaş ve Allah'a tevekkül et, çünkü O, çok iyi işiten pek iyi bilendir."* (Enfal, 61). *"..... Artık onlar sizi bırakıp bir tarafa çekilir de sizinle savaşmazlar ve barışı size bırakırlarsa bu durumda Allah size, onların aleyhinde bir yola girme hakkı vermemiştir."* (Nisa, 90). *"Allah sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve adil davranmanızı yasaklamaz. Çünkü Allah adaletli olanları sever."* (Mümtehine, 8) buyurulmuştur.

İslâm dini, tevhid inancının ve Kur'an-ı Kerim'in korunması için fevkalâde bir hassasiyet göstermektedir. Nitekim "İlahi vahye dayanmak" gibi, ortak bir özellik sebebiyle, Kur'an-ı Kerim'de yahudiler ve hıristiyanlara yer yer çağrılar yapılarak, kendilerinden tevhid inancının özüne uygun davranışta bulunmaları istenmiştir.

Nitekim Cenab-ı Allah: *"De ki: Ey ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda ortak bir söze geliniz: Allah'dan başkasına tapmayalım; O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilahlaştırmasın..."* (Al-i İmran, 64) buyruğu, İslâm dininin ilâhi dinlere karşı nasıl müsamahakar ve mutedil bir anlayışla baktığını açık bir şekilde göstermektedir.

Bu ayet-i kerime ve yukarıdaki açıklamalara uygun olarak, Müslümanlar, tarih boyunca İslâm dininin belirlediği esaslar dahilinde diğer din mensuplarına hoş görülü bir biçimde yaklaşmış, günlük hayatta onların hak ve hukukuna azamî özeni göstermişlerdir. Ortaya atıldığı yıldan bu yana çeşitli platformlarda dile getirilen diyalog olgusunu İslâm; diğer dinlere karşı sıcak bakışını, hıristiyan ve yahudileri ehli kitap olarak isimlendirmesi ile göstermiştir. Diyalog ismiyle olmasa da, bugün diyalog diyebileceğimiz bir anlayış İslâm'ın ilk dönemlerine kadar geri getmektedir.

Günümüzde teknolojik gelişme ve serbest pazar ekonomisiyle birlikte dünyamız küçük bir köyü andırmaktadır. Bilgi çağına doğru yol alınırken iktisâdî siyasî, askerî, sosyal ve daha bir çok alanlarda oluşturulan uluslararası teşekküller marifeti ile kültürler, örf ve âdetler, dinî düşünce ve tavırlar birbirleriyle etkileşim içerisine girmişlerdir. Globalleşen ve küreselleşen dünyamızda tek başımıza yaşamamız dışımızdakileri görmemezlikten gelmemiz mümkün değildir. Aksi halde insanlık camiası içerisinde hak ettiğimiz yeri almamız imkansızlaşır.

Adını ne koyarsak koyalım farklı bir çağda ve farklı bir dünyada yaşıyoruz. İnsanlık ailesinin fertleri iktisadî, siyasî, askerî ve daha birçok alanlarda birbirlerini tanıma ve gün geçtikçe daha sıkı ilişki kurma çabası içinde oldukları halde; din temsilcilerinin insanlığın mutluluğu ve saadeti için dünya sulhuna katkıda bulunabilecek ortak inançların tespiti ile ibadet hürriyetlerinin sağlanması yolunda alınacak tedbirler üzerinde fikir alışverişinde bulunmaları, günümüzde ihmali kabil olmayan bir zorunluluk olarak önümüzde bulunmaktadır.

Kitabı ve peygamberi ile dünyaya hidayet rehberi olan İslâm dini; kendisi ile uzlaşılamayan katı bir din değildir. İslâm dini, asırlarca çeşitli milletleri ve dinleri bir arada barındırmayı ve yaşatmayı en iyi bir şekilde başarmıştır. İslâmiyet müslümanların yönetiminde yaşayan ehl-i kitaba din hürriyeti tanımış, onların kestiklerini helal saymış, can güvenliklerini devlet güvencesine almıştır. Böyle olmasına rağmen, bugüne kadar kitabî din mensupları arasında arzu edilen seviyede bir diyalog kurulamayışını üzüntüyle karşılamamak mümkün değildir.

Günümüzde inanan insanlar arasındaki diyalog çalışmalarını faydalı ve gerekli buluyoruz. Bu, insanî ve ahlâkî bir davranıştır. Art niyet taşımayan, samimi ve gerçek anlamdaki bir diyalogda herkes için sayısız faydalar vardır. En azından bu yolla geçmişteki yanlışlıklar ve olumsuzluklar tekrar yaşanmayacaktır. Bazılarının sandıkları gibi bu diyalog, çeşitli din mensuplarının temel tezlerinden vazgeçtikleri anlamına gelmediği gibi dinleri birleştirme çabası olarak da değerlendirilmemelidir. Diyalog, farklılıklar içerisinde birlikte yaşama yolarını aramak, ne adına olursa olsun yeryüzünde haksız yere akıtılan kanları durdurmak, ızdırap ve sıkıntıları dindirmek ve insanın insanca yaşamasını sağlamak için gösterilen insanî ve ahlâkî davranıştan başka bir şey değildir.

Sonuç olarak her türlü şartlanmışlıklar ve ön yargılar bir tarafa itilerek, dinlerin ortak paydaları ve mesajları ön plana çıkartılmak suretiyle dünyamızı yaşanabilir birhale getirmek ve gelecek nesillere felaketsiz günler hazırlayabilmek için bunun dışında başka bir yol da yoktur. Diyanet İşleri Başkanlığı olarak, gayr-i müslim bir dünyadan soyutlanmış

bir biçimde yaşamayı değil; aksine İslâm'ın özelliklerini ve güzelliklerini, İslâm nimetini bütün insanlarla paylaşmak ve bütün dinlerin ortak güzelliklerini tanımak için samimi ve iyi niyete dayalı her türlü diyaloga açık olduğumuzu ifade etmek isteriz. 21. Yüzyıla girerken hepimize yetecek nimetleriyle Cenab-ı Allah'ın bizlere emanet etmiş olduğu dünyada; hür dünyanın hür insanlarından beklenen; huzuru ve mutluluğu sağlamak ve devam ettirmektir.

Kısaca üzerinde yaşamış olduğumuz dünyamızı yaşanabilir bir hale getirmenin ve barış içinde yaşamanın tek yolu, bizim dışımızdakilerin dini inançları ile örf ve âdetlerini ne acımasızca tenkit etmek, ne de kendi inanç ve değerlerimizi bir tarafa bırakarak onları taklit etmektir. Kendi inancımıza göre dışımızdakileri acımasızca tenkit edersek, bu kimselerin güvenini; buna karşılık kendi inanç ve değerlerimizi bir tarafa bırakarak onları taklit etmeye kalkışırsak bu defa da kendi benliğimizi ve şahsiyetimizi kaybetmiş oluruz. Öyle ise ne tenkit etmek, ne de taklit etmek, seviyeli, her türlü menfaatten uzak iyi niyete dayalı diyalog olgusunun geliştirmek, birbirimizi tanımak, anlamak ve karşılıklı saygılı olmaktan başka bir çaremiz bulunmamaktadır. Bu düşüncelerden hareketle yapılacak diyalog çalışmalarının kalıcı ve etkili olabilmesi için aşağıdaki hususların yerine getirilmesinde fayda mülahaza etmekteyiz.

1- Taraflarca Dünya sulhuna ve huzuruna katkı sağlayabilecek ortak inanç ve düşüncelerle ilgili uygulanabilir yeni projeler hazırlanmalı.

2- Her din olduğu gibi sunulmalı, kesinlikle dinî hükümlerde te'vile ve zorlanmaya gidilmemeli.

3- Dinler, yakından tanınmaya çalışılmalı, önyargılar bir tarafa bırakılarak bu konuda sağlıklı bilgilere ulaşılmalı.

4- Din ve milliyet farkı gözetilmeden zulme uğrayan milletlerin yanında yer alınmalı, en azından ibadet hürriyetlerinin sağlanması yolunda etkin önlemler alınmalı.

5- Tarafsız bir şekilde geçmişteki hataların analizi yapılarak tekrar aynı hatalara düşülmemesi yolları aranmalı.

6- Taraflar kendi aralarındaki münasebetleri sıklaştırmalı, bu konuda belirlenecek plan ve projelerin hayata geçirilmesine çalışılmalı.

7- Diyaloglarda, gizli, siyasi ve başka gayeler güdülmemeli, ayrıca eşit şartlarda ve zeminlerde yapılmasına dikkat edilmeli.

8- Diyalog çalışmalarının daha etkin ve verimli bir şekilde yürütülebilmesi için ***Dinlerarası Diyalog Genel Sekreterliği*** adı altında geniş çaplı bir oluşuma gidilmeli.

DİNLER ARASI
DİYALOGLA İLGİLİ TEBLİĞLER

DİYALOG AÇISINDAN İLÂHİ DİNLERİN BİRBİRLERİNE YAKLAŞIMI

Prof. Dr. Mehmet AYDIN

İslâmî literatürde, ilâhi dinler tabiri, Hz. Adem'le başlayan, Hz. Muhammed (s.a.s.) ile sona eren, peygamberler halkasının tebliğ ettikleri mesajlar bütündür.[1] Cenab-ı Hak, insanların içinde bulundukları şartlara ve zamana göre, peygamberlerini görevlendirmiş ve onlar aracılığı ile insanlara mesajlarını iletmiştir. Kur'an-ı Kerim'de bu peygamberlerin sayısı, yirmibeş veya yirmisekiz olarak tespit edilmiştir.[2] Şüphesiz peygamberlerin sayısı bununla sınırlı kalmamıştır. Hadislerin rivayetlerine göre, gelen peygamber sayısı yüz yirmi beş binin üstündedir. Bu kadar çok peygamberlerden günümüze kadar mesajları ulaşan sadece dört peygamber vardır; bunlar da Hz. Musa'ya vahyedilen *Tevrat,* Hz.Davud'a vahyedilen Zebur, Hz. İsa'ya vahyedilen *incil* ve Hz. Muhammed'e vahyedilen *Kur'an-ı Kerim*'dir. Bu dört ilahi kitaptan da sadece üçünün müntesipleri vardır. Davud ve onun kutsal mesajı olan Zebur hakkında fazla bilgiye sahip değiliz. Yahudi kutsal kitaplarının içinde *"Mezmurlar"* adı ile yer alan Zeburun tamamının Hz. Davud'a ait olmadığı da ilgili ilmî muhitlerde kabul edilmiştir. Bugün Mezmurlar, Hıristiyan ayinlerinde *"ilahi olarak"* okunmaktadır. Bu durumda ilahi dinler adı altında dikkatimizi çeken üç büyük din vardır, Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâmiyet. Bu üç büyük dinin mensupları, bugün dünya nüfusunun neredeyse yarısını teşkil etmektedirler. Bu demektir ki, bu üç büyük dinin mensupları, kendi aralarında işbirliği yaptıkları takdirde, dünya barışına çok önemli katkı sağlayacaklardır.

İşte biz bu tebliğimizde, bu üç ilâhi dinin birbirleriyle işbirliği yapıp yapamayacağını, dinlerin teorik planında işbirliğine açık olup olmadıklarını, bugüne kadar bu işbirliğinin niçin yapılmadığını bugün hangi şartların işbirliğine bu dinleri getirdiğini, her bir dinin kutsal kitabındaki teorik temellere dayanarak açıklamaya çalışacağız. İlâhi dinlerin karşılıklı yaklaşımlarını açıklarken, tarihi sistematiğe dayanıp bu sistem içinde konuyu işlemeye gayret edeceğiz. Durum böyle olunca, bu güne kadar kutsal kitabı ve mensupları gelen en eski ilâhi din olarak Yahudilikten işe başlayıp, sıra ile Hıristiyanlığı ve İslâmiyet'i inceleyeceğiz.

A- YAHUDİLİĞİN DİĞER DİNLERE YAKLAŞIMI

Yahudi tarihinin kökeni M.Ö. XVIII. Yüzyılda Sümerli bir kabilenin Kalde'yi terk

1. Yunus, 72; Bakara, 132-133; Yunus, 84; Al-i İmran, 52; Kasas, 53.
2. Şüphesiz, Peygamberlerin sayısı bundan ibaret değildir.

ederek Kenan ülkesine yaptığı göçle başlar. Hz. İbrahim'in nesli olan İbraniler, Kenan ülkesinden Mısır'a yerleşmiş olan on iki kabileyi meydana getirmişlerdir. Orada köle durumuna düşen İbraniler, Hz. Musa'nın önderliğinde, Firavu'nun zulmünden kurtulmuşlar ve ata yurtları olarak kabul ettikleri Kenan ülkesine geri dönmeye başlamışlardır.

Kenan ülkesine döndükten sonra, İsrail Krallığı kurulmuş, İbraniler, Rahipler, Prensler ve Hakimler tarafından yönetilen yerleşik bir kavim haline gelmişlerdir.[3] M.Ö. 936'da Hz. Süleyman'ın ölümü ile kuzey ve güney toprakları arasındaki bölünme ile iki krallık ortaya çıkmıştır. Kuzeyde İsrail Krallığı, güneyde ise Yahuda Krallığı kurulmuştur. İsrail Krallığı M.Ö. 722'de; Yahuda Krallığı da M.Ö. 586 da yıkılmıştır. Yahudi kutsal kitabı TANAH, Yahudi tarihini, inançlarını bize anlatmaktadır. Yahudi genel tarihi hakkında, Tora sayesinde önemli bilgilere ulaşabiliyoruz. Bu bilgiler sadece Hz. Musa dönemine ait değil; ilk krallar olarak geçen Hz. Davut ve Hz. Süleyman dönemlerini de ihtiva etmektedir.

Tarihte İbraniler, Yahudiler, İsrailoğulları ve Musevilik olarak adlandırılan Yahudilik, temel itikadî felsefe olarak Monoteizme, yani Tanrı'nın birliğine dayanan bir dindir. Tanrı Yehova, İbrahim'in, İshak'ın ve Yakup'un Tanrısıdır. Bu tanrı, Sina dağının eteklerinde Hz. Musa'ya ahlâk, din, ekonomi, hukukla ilgili olan TORA'yı vahyetmiştir. Tora, Tanrı Yehova ile İsrail milletinin bir sözleşmesidir. Bunun için Tanrı Yehova, Hz. İbrahim'e yapmış olduğu vaatten beri, İsrail milletini imtiyazlı ve seçkin bir duruma getirmiştir.[4] Tanrı nasıl mukaddesse, İsrailoğulları da mukaddes olacaktır.[5] Tanrı Yehova'nın gönderdiği kanunun hedefi, İsrail'i kutsal bir millet haline getirmektir. Bu millet seçkin, fakat sorumluluğu çok olan bir millettir. İsrailoğulları'nın en önemli sorumluluğu, cinslerin bozulmaması, cinslerin tek olarak varlığını sürdürmesi için çaba sarfetmesi,[6] Shabatt (Cumartesi) gününü Tanrıya tahsis etmesi[7] ve sapıklıklardan uzak durmasıdır.[8]

İsrailoğluları'nın sorumluluk duygusu altında İbrani dininin oluşum sürecinde sosyal dayanışmaya çok önem verildiğini görüyoruz.Tora'da elliden fazla yerde *Garib* kelimesi kullanılmış ve garibe karşı, iyi davranmak emredilmiştir. İbrani olmayanlarla ilişkiler içinde bu garibin kim olduğu konusu tartışma konusudur. Ancak, kutsal metinlerin muhtevası içinde yine, garibin İbranilerden birisi olduğu veya bazen de bir yabancı olduğu şeklindeki imaj görülmektedir.[9] Böylece Tora'daki emirler İsrailliler merkezli olarak devam etmiştir. Çünkü İsrailoğulları, kutsal bir milleti temsil etmektedir. Garibi İsrailli olarak kabul ettiğimiz takdirde de Yahudiye leş vermek yasak olduğu halde, garibin leş yemesi veya bir yabancının leş yemesi caiz görülmektedir, yine aynı cümlede garib ve yabancı kelimesinin zikredilmesi de ilginçtir. (Tesniye 14/21) Yahudilikte Yahudi dışında-

3. Francine Kaufmann-Josy Eisenberg, Din Fenomeni, Türkçe Çev. Mehmet Aydın, Konya, 1995 s. 90.
4. Çıkış XIX, 6.
5. Levililer, XIX, 2.
6. Tesniye, XXII, 9-11.
7. Çıkış, XX, 10-11.
8. Levililer, XXIII ve XX.
9. levililer, XIX, 13, 18; 34.

ki insan toplulukları ve onların dinî dünyası ile ilgili ilişkilerde en çok üzerinde durulan inanç şekli şüphesiz putperestlik olmuştur. Hem kutsal kitap muhtevasında hem de krallar ve nebiler devrinde putperestliğe ve ahlâkî yozlaşmaya karşı ciddi tavırlar sergilenmiştir. Yahudi Monoteizmi ve İsrailoğullarının mukaddes ve seçilmiş millet olmaları ve bu millete layık ahlâkî ve dinî boyutun zirveye ulaştığı dönem Hz. Süleyman dönemidir. Siyasî istikrarsızlık dönemlerinde, dini istikrarsızlık ta kendini göstermiş ve İsrail'in monoteist inancı tehlikeye düşmüş ve dini sentezcilik kendini göstermiştir. M.Ö. VIII. Yüzyılda dini sentezciliğe karşı, muhtelif İsrail Nebileri mücadele etmişlerdir. Bunların aralarında özellikle *Eli* (ilya) dikkat çekmektedir.

İsrail tarihinde Hakimlere halef olan Nebiler, büyük ilham sahibi kimseler olarak kabul edilmişlerdir. Nebiler, İsrail halkını "dik başlı bir millet olmaya" çağırıyorlardı. Fakat mesele bundan ibaret değildi. Ayrıca İsrail, takdimeler sunacak; cumartesiye, bayramlara, oruçlara saygılı olacaklar ve her türlü haksızlıktan sakınacaktır.[10] İsrail Nebilerinin uğraştıkları ana konular dinî riyakarlık konusu olmuştur.

İsrail nebilerinin işlediği konulardan birisi de Mesih meselesi olmuştur. Mesih düşüncesi bir yandan Yahudi milliyetçiliğini beslerken, diğer yandan da evrensel bir ideal ve ahlâk felsefesi geliştirmiştir. İsrail nebileri M.Ö. VIII. asırdan itibaren tüm insanlığı kendi tarih felsefelerinin içine sokmuşlardır. "Onlara göre, Allah, mademki kâinatın ve tarihin mutlak hükümdarıdır, öyleyse o, aynı zamanda milletlerin de hakimidir. Allah ile İsrail'i birbirlerine bağlayan özel münasebetleri inkar etmeksizin nebiler "Allah'ın bütün yaratıkları için olan sürekli endişesinden söz etmişlerdir. Allah'ın İsrail'i kurtardığı gibi, başka milletleri de kurtaracağı ve cezalandıracağına işaret edilmiştir.[11] İşte Allah'ın, başka milletlere peygamberlerini göndermesinin sebebi de budur.[12] Bunun için, Amos, Obadya, Yunus, İşaya, Yeremye, Mısır'ı, Asur'u, Babil'i, Arabistan'ı, Tyr'i, Edom'u, Moab'ı, Ammon'u irşad etmişlerdir.[13]

İsrail halkını her türlü ahlâkî ve dinî yozlaşmadan kurtarmayı hedefleyen İsrail Nebileri, evrensel bir boyut içinde "bütün milletleri" yönetecek, evrensel ahlâk ilkeleri üzerinde de durmuşlardır. Nebilere göre, her millet, başarılı veya başarısız hayat tarzından Allah önünde sorumludur. Onlara göre evrensel tarihin hedefi, *"Allah'ın Krallığını"* kurmaktır. Bu da dünyanın sonunda gerçekleşecektir. İnsanlık, dünyanın sonunda Allah'ı tanıyacaktır. Bu süreçte, İsrail, dünya insanlarına rehberlik rolünü oynayacak ve sonunda milletler arasında hükmedecek ve çok kavimler hakkında karar verecektir.[14]

M.Ö. 586 da, Babil'e, Buhtunnasır (Nabuchodonosor) tarafından sürgün edilen Yahudiler için bu dönem bir Diaspora dönemidir. Diasporada Yahudiler için yeni bir dinî anlayış gelişmiştir. Bu dönemde İbranicilik, Yahudilik haline gelmiştir. Diaspora döneminde iki düşünce Yahudi hayatını etkilemektedir: Birincisi, yeniden Kudüs'e ve Kudüs tapınağına kavuşma özlemi. İkincisi de yabancı bir milletin içinde "Yahudi kalabilme"

10. Amos, VIII, 1-6.
11. Francine Kaufmann-Josy Eisenberg, Din Fenomeni, s.97.
12. a.g.e., s. 97.
13. a.g.e., s. 97.
14. İşaya, 11, 4.

endişesi. Bu dönemde Yahudilerin, sadece kendileriyle ilgilenmeleri ve egemen topluma karşı sorumluluklarını yerine getirmeleri konuları, ağırlık kazanmaktadır. Şüphesiz, Diaspora'nın, yahudi dini ve kültürel hayatına çok büyük etkisi olmuştur. Bu etkileşim, kutsal Tora metinlerinin yorumunda Babil akademisyenleri tarafından açıkça gösterilmiştir. Babil Talmudu'nun, Kudüs Talmudu'ndan farklılığının sebeplerinin bu kültürel etkileşimde aranması gerekmektedir.

Yahudilerin başkalarına nasıl davranacağı konusunda Diaspora'da gelişen tavırlarının rolü büyük olmuştur. Babil'den İsrail'e dönmek veya dönmemek konusunda "sürgünün" Yahudiler için bir mukadderat olduğu ve sürgünden yine Allah'ın kurtaracağı şeklindeki düşünce ile Kudüs'e bir an önce dönmek gerekir diyen düşünce sonunda evrenselciler ve muhtariyetçiler olarak görünen iki önemli sonuç doğurmuştur. Diğer insanlarla ilişkiler konusunda evrenselciler, Tora'nın bütün insanlığa gönderildiğini, adil milletlerin gelecek dünyada nasipleri vardır" derken, başkaları ile diyaloğa kapı açmaya çalışmışlardır. Muhtariyetçiler de, hiçbir putperesti, öbür dünyada nasibi olmayacaktır. Allah, İsrail'e şöyle demiştir. "Ben dünyaya gelen herkesin Allah'ıyım. Fakat ismimi, sadece sana ortak ettim."

Çok uzun bir tarihi dönem içinde oluşan ve gelişen Yahudilik, sadece Tanah, Talmud veya Kabbala'ya dayanan bir düşünce ve inanç sistemi olarak görülmemelidir. Yahudilik tarihi siyasi ve sosyal şartlara göre değişim gösteren ve yabancıya karşı da tavır geliştiren bir din olarak görülmektedir. Şimdiye kadar hep milli din kadrosunda ele alınan Yahudilik, bazı inançları yönünden milliliği aşmaktadır. Önce Yahudi tanrısı Yeahova Yahudiliğin seçilmiş bir millet olarak zikretse de, bütün insanlığı yaratan bir Tanrı görünümündedir. Bu durum da Yahudilik Tanrı inancı yönünden, milli değil evrensel bir özelliğe sahiptir. Buna göre Tanrı Yahova bütün insanlığın tanrısıdır. Bu durumda Yahudilik din yönünden seçilmiş millete ait olmakla birlikte Tanrı yönünden evrensellik çizgileri yaşamaktadır. Buna göre bütün insanlığın tanrı Yahova'ya inanması gerekir. Nitekim İşaya'da "inançlı milletlerin girebilmesi için kapıları aç" (İşaya 26/21) denir.

Burada Yahudiliğin diyalog açısından diğer bir özelliği de tartışılabilir. Yahudilik, millî vasfıyla, misyonerlik vasfını nasıl karşılamaktadır. Kısaca Yahudilikte misyonerlik var mıdır? Yahudilik, evrensel Tanrı inancına rağmen, diğer milletlerin. Yahudiliğe gelip gelmemesi konusunda ne düşünmektedir? Bu soruya Tora açısından müspet veya menfi cevap vermek zordur. Tesniye'nin 23/3 ve 8. cümlelerinde Ammoni yahut Moabilerin onuncu nesle kadar, Mısırlıların ise üçüncü nesil çocuklarına kadar, Allah'ın cemaatına giremeyecekleri belirtilmektedir.[15] Bu cümlelerde, belli bir dönem sonra, Yahudiliğe bazı ırkların kabul edilebileceği belirtilirken, Yahudiliğin yabancıları bünyesine alabileceğine işaret edilmektedir. Yine Ester kitabında "memleket kavimleri arasında birçoklarının Yahudi oldukları belirtilmektedir."[16] Bu durumda Yahudilik, bazı dönemlerde yabancıları bünyesine almış ve bazı dönemlerde de kendi içine kapanmıştır.

Yukarıda da belirttiğim gibi Yahudilik ve Yahudiler kendinden başka dinlere ve din

15. Tesniye, XXIII, 3-8.
16. Ester, 17.

mensuplarına karşı sergiledikleri tavırda bazen inhisarcı, bazen de dışlayıcı ve bazen de ılımlı bir yaklaşım sergilemişlerdir. İbrani edebiyatta Yahudilik dışındakileri anlatmak için en çok kullanılan kelime *Ger-Gerim* kelimeleri olmuştur. Ger kelimesini İbranice etimolojide *"seyyah, dolaşan, yabancı"* anlamlarını ifade eder.[17]) İbrani edebiyatta yabancılar için kullanılan diğer bir kelimede *goy* kelimesidir. (Çoğulu: goyim). Bu kelime, Akadça Gacı *(grup topluluk)* kelimesinden gelmektedir. Batı dillerinde yaygınca kullanılan Gentile kelimesi, vulpat kaynaklıdır.[18]

Yahudi olmayanlara karşı, Tanah'ta belirtilen bazen sert bazen de açık kapı bırakan ifadeler, Talmud'da biraz daha yumuşatılmış, Tekvin'in 9/1-17 cümleleri üzerindeki tartışmalardan ilham alınarak, Nuhiler ve putperestler hakkında bazı sonuçlara varılmıştır. Talmud'un Yahudi dinî hükümlerini toplayan Halakhak'ta *"Nuh'un yedi kanununu"* benimseyenlere Nuhiler denmiştir. Nuhun kanunlarını benimseyenlere Bney Noah=Nuh oğulları tabiri kullanılmıştır.[19] Nuhilerin benimsediği ve uyguladığı yedi kanunu Tekvin kitabının Midraşik tefsiri olan BERESİT Rabah ve Tosefta'da (avadah zara) bu kanunlar ve yabancılar (gentileler) hakkında bilgi verilmiştir. Bu yedi kanun şunlardır.

1- Putlara tapmamak,
2- Tanrıya küfretmemek,
3- Adam öldürmemek,
4- Hırsızlık yapmamak,
5- Zinadan kaçınmak,
6- Canlı hayvanlardan et koparıp yememek,
7- Adil ve dürüst olmak.[20]

Bu yedi kanun ilhamını Tekvinin 9. babından aldığı konusunda Yahudi rabbiler ittifak etseler de bu kanunun hepsi Tevrat'ta bulunmaz. İspanyalı Yahudi bilgini Musa b. Meymun (Meymonide), bu yedi kanunun altısı daha önce Adem'e verilmiş, canlı hayvandan et koparıp yememe kanununun Nuh dinine ilave edildiğini, belirtmiştir.[21] Yine Meymonid, Yahudi olmayanların bu yasaklara uymakla zorunlu olduğunu belirtmektedir. Talmud, Halakhah'da bu yedi kanuna uyan kimseler "Hasidey Umod Haolam= dünyanın dindar insanları olarak tanımlanmışlardır.[22] Bu kimseler, Yahudi hukukunun hakim olduğu devlette veya topraklarda imtiyazlı olup, bir muhtedinin sahip olduğu bütün haklardan faydalanırlar. Bunlara yarı muhtedi anlamında *"Ger toşav"* denir. Bunlar, Nuhun yedi temel kanununu kalben benimser ve gereklerini yerine getirirlerse, her iki dünyada da kurtuluşa ulaşırlar. Kurtuluş sadece Yahudiler için değildir.[23]

17. Çıkış, XXII, 21, XXIII, 9; Levililer, XIII, 22 de (garip, seyyah, dolaşan) Çıkış, XXIII, 12 de; Tesniye, 1/16, 14/21, Yeremya, XXII, 3; Hezekiel, 47/21-23 de (yabancı).
18. Kürşat DEMİRCİ, Yahudilik ve Dini Çoğulculuk, İst. 2000, s. 33.
19. Dr. Baki ADAM, Yahudiliğin Hıristiyanlığa ve İslâm'a Bakışı, Ank. Üniv. İlahiyat Fak. Dergisi, XXXVII, 336; Kürşat DEMİRCİ, s. 48.
20. Baki ADAM, s. 336; Kürşat DEMİRCİ, s. 48.
21. Bak. Maimondes, Mişne Tora, Melakhim 9:1, Philip Birvnbaum, New Yourk 1974.
22. Baki ADAM, s. 337.
23. Baki ADAM, s.337'deki dipnot:25'ten naklen: The Wudaism Editör: Arthur Hertzberg, USA, 1963, s. 14-15.

Dinlerarası diyalog açısından Yahudiliğin, diğer insanlara ve dinlere nasıl tavır aldığı konusunda çelişkili tavırlar dikkat çekmektedir. Buna göre, Yahudilik tarihi açısından konuya yaklaşmak gerekecektir. Yahudiliğin kök itibariyle Hz. İbrahim'e dayanmasıyla Yahudi tarihinin Mezopotamya'ya, oradan Kenan diyarına ve oradan da Mısır'a ve nihayet tekrar Kenan'a dönüş sürecinde bir çok yabancıyla birlikte yaşadığı tarihi bir gerçektir. Dört yüz yıldan fazla bir zaman Mısır'da kalmalarıyla, Mısırlılarla birlikte yaşamaları ve daha sonra Kenanlılarla Filistin'de aynı toprakları paylaşmaları Yahudilerin birçok farklı milletle diyalog içinde olabileceğini göstermektedir. 1. Mabed dönemiyle başlayan Yahudi yükselmesi ve Yahudi ruhunun bencilleşmesi, mabedin tahribiyle birlikte yıkılan Yahudi idealleri, sürgün dönemi, Yahudi kimliğinin yeniden tespiti, içe kapanmışlığın meydana getirdiği diyalogsuzluk, hep Yahudi'lerin diğer insanlara karşı olan tavırlarını belirlemiştir. Yahudilerin siyasi hakimiyetlerini yitirmeleri, dinî hayatlarının da tahribini beraberinde getirmiştir. Bunun için, Yahudi olmayanlara karşı Yahudi kutsal kitabı olan Tanah'ta seçilmiş kavim, kutsal kavim ifadeleri kullanılırken diğer yandan da Yahudiliğin diğer milletlere de açık olduğu ifadeleri kullanılmaktadır. Hatta misyonerlik faaliyetleri açıkça olmasa da, belirli halkların, belirli nesillerinin Yahudiliğe girebilmelerinden söz edilmektedir.

Yahudiliğe ve Yahudi'lere, diğerleri açısından bakıldığında, Yahudiliğin milli din boyutunda kaldığını söylemek oldukça zor olacaktır. Diyalogdan söz edildiği zaman, Yahudiliğin buna ilgi duymadığını söylemekte bir haksızlık olacaktır. Teorik planda Yahudiliğin, Hıristiyanlığa yaklaşımını bu açıdan ele aldığımız zaman Yahudilik, Hıristiyanlığa inhisarcı bir yaklaşımla tavır almıştır. Bunun için İsa'nın mesajını ciddiye almamış ve dönemin iki önemli Yahudi mezhebi olan Sadukiler ve Ferisiler İsa'ya bir hayli engel çıkartmışlardır.[24] İsa'nın yakalanıp öldürülmesine karar veren Yahudiler, daha sonra İsa'yı Vali Pilatus'a teslim etmişlerdir.[25] Mahkemede, İsa'nın çarmıha gerilmesini istemişlerdir.[26] Neticede İsa'nın çarmıha gerilmesini sağlamışlardır.[27]

Pratikte Yahudilerin Hz. İsa'ya ve onun mesajına karşı gösterdikleri ilgisizliğe ve muhalefete rağmen, teorik Yahudilik'te Hıristiyanlık, Yahudilik dışındaki Nuhiler denilen topluluk içinde mütalaa edilerek her iki dünyada kurtuluşa erenler olarak kabul edilebilirler. Nitekim, Talmud'un Sanhedrin 63 b, Meugllah 28 a, Berekot 26'nın yorumları, bir Hıristiyan'ın Yahudi huzurunda Hıristiyan yemini yapmasını geçerli saymışlardır.[28]

Sonuç olarak, Yahudilerin teorik plandaki bilgi kaynaklarına göre Hıristiyanlarla işbirliği yapmaları için bir engel görülmemektedir.

Yahudiliğin İslâmiyet'e yaklaşımını da yine Nuhiler kategorisi içinde görmek müm-

24. Matta, 16/1-4.
25. Matta, 27/1-2.
26. Matta, 27/11-26.
27. Matta, 27/45-50.
28. Baki ADAM'dan naklen, s. 347.

kündür. Buna göre, Yahudilikle-İslamiyet arasındaki diyaloğun da açık olduğunu söyleyebiliriz.

B- HIRİSTİYANLIĞIN DİĞER DİNLERE YAKLAŞIMI

Bu başlık altında Hıristiyanlığın kutsal kitabı açısından diğer dinler ve din mensuplarına bakışı incelenecektir. Hıristiyanlığın, diğer dinlere bakaşının teorik plandaki temelini oluşturmadan önce, Hıristiyanlığın din olarak yerini kısaca belirtmemiz gerekmektedir. Aslen bir Yahudi olan Hz. İsa, Yahudi toplumu içinde doğmuş ve orada büyümüştür. İlk mesajlarını sunmaya başladığı zaman İsa, semavi melekütün yakın olduğunu, bunun için tebve etmelerini söyleyerek, vaftiz eden Yahya'nın yanına gitmiştir.[29]

İsa mesajlarında insanları uyarıyor, arkasına takılan kitlelerle birlikte seyahat ediyor, delileri, felçlileri ve saralıları tedavi ediyordu. İsa Galile'de dolaşıyordu. Şöhreti bütün Suriye'yi sarmıştı. Her yerde İsa aranıyordu. Akın akın İsa'ya hasta getiriliyordu.[30] Ancak İsa'nın esas kadrosu, sadece Havari topluluğu idi. Bunlar her gün mabede devam ediyorlar, sevinçle ve yürek sadeliği ile yemek yiyorlar, Allah'a hamdediyorlar ve itibar görüyorlardı.[31] İsa'nın etrafındaki bu ilk Hıristiyan cemaat, Yahudi geleneklerini tatbik etmekle birlikte, İsa'nın mesajını takip ediyorlardı. Bunun için, ilk Hıristiyanlara Yahudi-Hıristiyan (Judeo Chretien) lar denmiştir. Her gün mabede giden bu Hıristiyanlar, Yahudi bayramlarına riayet ediyorlardı. Cumartesi gününe ve oruçlara saygılı davranıyorlardı, sünnet merasimine uyuyorlardı.[32] Bu ilk Hıristiyanlarla, Yahudiler arasındaki yegane fark "İsa'nın mesihliği" konusunda kendini gösteriyordu. Yahudiler, İsa'nın mesihliğini ve getirdiği mesajları kabul etmiyorlar fakat ilk Hıristiyanlar, İsa'nın mesihliğini ve Yahudi buyruklarını kabul ediyorlardı.

Hz. İsa, Yahudilik konusunda, açık olarak "Ben İsrail evinin kaybolmuş koyunlarından başkasına gönderilmedim."[33] "Sanmayın ki ben şeriati yahut peygamberleri yıkmaya geldim. Ben yıkmaya değil fakat tamam etmeye geldim".[34] diyerek Yahudilikle alakasını belirtmektedir. Bu da İsa Mesih'in ardından gidenlerin hem Yahudi âdetlerine uymalarını hem de İsa'nın yeni masajlarına tâbi olmalarını gerekli kılıyordu. Bunun için, Hıristiyan cemaatına katılmak için İsa-Mesih adına vaftiz oluyorlardı.[35] Böylece ilk Hıristiyan cemaatına katılanlar, hem sünnet olmuşlar, hem de vaftiz olmuşlardır. Ancak İsa zamanında azılı bir Hıristiyan düşmanı olan Paul, İsa'nın çarmıhından sonraki bir zamanda Şam yolunda gördüğü bir vizyonla Hıristiyanlığı kabul etmiş[36] ve en hararetli Hıris-

29. Matta, III/3-11; Matta, IV/17.
30. Matta, IV/23-25.
28. Baki ADAM'dan naklen, s. 347.
29. Matta, III/3-11; Matta, IV/17.
30. Matta, IV/23-25.
31. Resullerin İşleri, 11/42-47.
32. Resullerin İşleri, 2/1-46; 3/1; 5/42.
33. Matta, 15/24.
34. Matta, 5/17.
35. Resullerin İşleri, 11/38.
36. Resullerin İşleri, IX/3-22.

tiyan misyoneri haline gelmiştir. Hıristiyanlığı, daha ziyade Yahudi olmayanların arasında yaydığı için de Paul'e "yabancıların havarisi" denmiştir.

Fakat, kısa bir zaman sonra, Yahudi Hıristiyan grupla Paul'cü Hıristiyan zihniyet arasında kilise, ilk bunalımını yaşamaya başlamıştır. Bu bunalımın sebebi, Pavlus'un Yahudilerin dışındakilerin Hıristiyanlığa girişlerinde Yahudi töresine uymak zorunda olmadıklarını ileri sürmesiydi. Oysa, Yahudi Hıristiyanlar Hıristiyanlığın mesajlarıyla birlikte Yahudi töresine de sıkıca bağlıydılar. İşte sünnet olma bunlardan biriydi.

Bu bunalımın çözülmesi için Kudüs'te Hıristiyan tarihinin ilk havariler toplantısı yapılmıştır. M. 52 yılında yapılan bu toplantıda konunun tam olarak çözülemediği anlaşılıyor. Ancak daha sonraki gelişmelerde Paul'un görüşüne Petrus'un da katıldığı anlaşılmaktadır. Böylece daha sonraki Hıristiyanlık, Paul'cü zihniyet doğrultusunda gelişmiştir. Böylece Hıristiyanlık, Yahudi geleneğinden özellikle sünnet konusunda ayrılarak yeni bir şekilde yayılmaya başlamıştır. Bu Hıristiyanlıkta büyük ölçüde st. Paul'ün inancı doğrultusunda şekillenmiştir.

Burada dikkat çeken konu, tamamen Yahudi karakterli bir din olarak doğan Hıristiyanlığın, daha sonra Paul'cü zihniyet yapısı içinde şekillenmesi ve Yahudi Hıristiyan çizgiden ayrılmasıdır.

Yahudi-Hıristiyan çizgideki Hıristiyanlık da, Paul'cü zihniyetle birlikte çoğu zaman bir rekabet içinde yaşamaya devam etmiştir. Muhtemelen Petrus'un Paul'e katılmasıyla büyük bir zaafa uğrayan Yahudi-Hıristiyanlar gittikçe azınlığa düşmüşlerdir. Altmışlı yıllarda st. Paul'ün ve st. Petrus'un Roma'da öldürülmeleri de, Petrus'la Paul'ün birlikte hareket ettiğini gösteren önemli bir delildir.

Bu durumda Hıristiyanlığın, diğer dinlere ve bu dinlerin mensuplarına karşı, nasıl bir tavır takındığı sorusu cevaplandırılabilir. Önce Hıristiyanlık daha bidayette hem Yahudilere hem de paganlara karşı, misyoner ruhu ile yaklaşmış bir dindir. Çünkü Hıristiyanlığa ilk kabul edilenler Yahudilerle Roma putperestleri olmuştur. Diğer yandan hem İncil-ler hem de Yeni Ahitlerdeki Mektuplarda birçok dinî konulardan bahsedilir ve sahte peygamberlere karşı halk uyarılır. Özellikle Pavlus'un, Petrus'un ve Yuhanna'nın mektupları, gerçek Hıristiyanlık konusunda birer uyarı ve durum tespiti mektuplarıdır. St. Paul'ün, Hıristiyanlık propagandası için çizdiği seyahat güzergahları, onun ne denli bir misyoner olduğunu açıkça göstermektedir. Çünkü İsa, bütün talebelerine "imdi, siz gidip bütün milletleri şakirt edin, onları Baba ve Oğul ve Ruhul-Kudüs ismi ile vaftiz eyleyin, size emrettiğim her şeyi tutmalarını onlara öğretin ve işte ben bütün günler, dünyanın sonuna kadar, sizinle beraberim."[37] diyerek, tüm insanlığa Hıristiyanlığın yayılması emrini vermiştir.

Hıristiyanlığın temel dokrinel kaynakları olan İncillerde ve Yeni Ahitteki mektuplarda diğer insanlara karşı Hıristiyanlığın kapalı olmadığını, bilakis onlara açık olduğunu görüyoruz. Hıristiyanlığın, diğer din mensuplarına karşı sadece misyonerlik ruhu içinde açık olduğunu söylemek doğru değildir. Hıristiyanlık, yapısal olarak da barışçı bir din-

37. Matta, 28/19-20.

dir. Nitekim İsa, Tora'daki "göz yerine göz, diş yerine diş"[38] gibi kısasa götüren yolu, "kötüye karşı koyma ve senin sağ yanağına kim vurursa ona ötekini de çevir ve gömleğini isteyene abanı da ver."[39] diyerek barış önerisinde bulunmaktadır. Diğer yandan Hıristiyanlık, ruhbaniyete önem veren bir din olarak, dünyevi kaygıların da dışında kalmaktadır.

Sonuç olarak dinlerarası diyalog açısından Hıristiyanlık, diğer dinlere açık bulunmaktadır. Bu açıdan Yahudilerle Hıristiyanlar arasındaki tarihte görülen gerginliğin kaynağı, teorik plandaki kutsal kitap mesajları değil; her iki toplumdaki taassupla beslenen yanlış fikirler ve cehalettir. Hıristiyanlıkla İslâmiyet arasındaki ilişkilerde teorik planda, Müslümanlar için herhangi bir emir olmamakla beraber, Hıristiyanlığın propaganda alanına, Müslümanlar da girmektedir. Bu durumda hem misyonerlik, hem de polemik birlikte bulunmaktadır. Fakat Hıristiyanlıktaki ruhbaniyete yönelik emirlerle, İslâmiyet'teki din ve vicdan hürriyetine kapı açan emirler, bir noktada diyalogun doğmasına yol açabilir. Böyle bir diyalog ise, her iki din mensuplarının da bilgi düzeylerinin yükselmesiyle mümkün olabilir. Nitekim böyle bir ortam bu gün doğmak üzeredir.

C- İSLÂMİYETİN DİĞER DİNLERE YAKLAŞIMI

Dinlearası diyalog düzeyinde teorik olarak İslâmiyet'in evrensel bir din olarak, diğer dinlere yaklaşımı hem Yahudilikten hem de Hıristiyanlıktan daha nettir. İslâmiyet, İslâm dinini kabul konusunda hür iradî eğilimi tercih etmektedir. Bunun için Kur'an-ı Kerim şiddet ve zorlama ile, İslâm'ın kabulünü istemediği gibi, İslâm dışı unsurları ve kültürleri de kökünden kazımıyordu. Bu haliyle İslâm din ve vicdan hürriyeti için en büyük handikap olan *"dinde zorlamayı"*[40] hiçbir zaman metod olarak benimsememiştir. Çünkü İslâm, zorla dine gelmiş, din değiştirmiş insanların dini olamazdı. İslâm cemaatı, bir iman cemaatıydı. Bunun için, iman cematının zorlama ile değil; iradî katılımla teşekkül etmesi gerekmektedir. Dinde zorlama, toplumda münafıkların çoğalmasını temin eder. Münafıklar ise, içi başka, dışı başka insanlardır. Böyle insanlar, İslâmi emirlerin ifasında büyük problem olurlar. Çünkü Allah'la kul arasındaki ilişki, tamamen bir gönül ve kişisel eğilim olayıdır. Bunun için Allah, Kur'ani manadaki inanç sistemine mensup olmayı, sadece kendi iradesine bağlı kılmamıştır. Bunu insanı iradeyle ilişkili kılmış ve bu konuyu şöyle açıklamıştır. *"Eğer rabbin dileseydi bütün insanları muhakkak ki bir tek ümmet yapardı. Onlar, ihtilaf edici bir halde devam edip gideceklerdir."*[41] Buna göre İslâm yeryüzünde bir tek İslâm ümmeti görmek gibi bir hayale kapılmadan, gerçekleri peşinen kabullenmiş, farklılıkların, ihtilafların devam edip gideceğini benimsemiştir. Çünkü, bu konu sadece Allah'ın iradesine bağlı olsaydı, kişisel seçim ve kişisel sorumluluk olmayacaktı. Halbuki Allah, kişisel sorumluluğa bu konuyu bırakarak insanları, belli bir külfetin altına sokmuştur. Böylece, insanların bir kısmı, İslâmî tebliğe rağmen, başka inançlara veya geleneksel *atalar kültüne* bağlı kalmaya devam etmişlerdir. Bu konuya *"Sen ne*

38. Çıkış, 21/24; Levililer, 24/20; Tesniye, 19/21; Matta, 5/38.
39. Matta, 5/39-40; Luka, 6/29.
40. Bakara, 256.
41. Hud, 118.

kadar hırs göstersen yine insanların çoğu iman ediciler değildir."[42] *"Eğer Rabbin dileseydi yeryüzündeki kimselerin hepsi, topyekün elbette iman ederdi. Böyle iken sen, hepsi mü'min olsunlar diye, insanları zorlayıp duracak mısın."*[43]

Hz. Peygamber (s.a.s.) bir peygamber olarak İslâmiyet'e insanların gelmesini ve hidayete ermelerini yürekten istiyordu. Özellikle çok sevdiği ve himayesini gördüğü akrabası Ebu Talib'in imana gelmesini arzu ediyordu. Allah ise bu konuda elçisini şöyle uyarıyordu: *"Hakikat sen (habibim) her sevdiğini hidayete erdiremezsin. Fakat Allah'tır ki, kimi dilerse ona hidayet verir ve o hidayete erecekleri daha iyi bilir."*[44] Bu Ayet-i Kerime'nin açıkladığı pistemolojik düzeyde hidayete gelme olayı, insanî irade, artı Allah'ın iradesi ve lütfuyla meydana gelmektedir. Yine İslâmî kelâm okullarının hararetle tartışma konusu yaptıkları *"kulların fiilleri"* konusundaki *"ehl-i sünnetin"* geliştirdiği formül, burada tam yerine oturmaktadır *"kul kasip; Allah yaratıcıdır."* Buna göre kul, imanı isteyecek, Allah da ona bunu nasip edecektir.

Her halükârda, İslâmiyet, diğer inanç sistemlerinin ve kültürlerinin zaruri varlığını kabul ederek bu inanç ve kültürlere karşı da insanî ve en mantıkî politikayı takip etmektedir. *"SİZİN DİNİNİZ SİZE; BENİM DİNİM DE BANA"*[45] bu prensiple İslâmiyet herkesi kendi inancı ve kültürü ile başbaşa bırakmaktadır. Fakat bu strateji içinde Kur'an-ı Kerim, kendi içine kapanmış, pasif bir durum arzetmez. Çünkü İslâm'ın hedefi, beşeriyeti Hakk'a, hayra, en güzele davetti. Bundan dolayı, bu ulvi gaye içinde Kur'an-ı Kerim, Allah'ın elçisine ve dolayısı ile topyekün mü'minlere şu ince ve nazik davet metodunu tavsiye etmektedir, *"İnsanları, Rabbinin yoluna hikmetle, güzel öğütle davet et.... Onlarla mücadeleni en güzel yol hangisi ise onunla yap."*[46] Bu toleranslı davetin muhatapları topyekün insanlıktır. Çünkü İslâmiyet, insanların ayrı ayrı inançlarda ve kültürel farklılıklar içinde olacaklarını peşinen kabullenmiş bir dindir. Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de birçok ayet vardır. Mesela Kur'an-ı Kerim: *"Ey insanlar, doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık"*[47] buyurmaktadır. Görüldüğü gibi, Allah'ın iradesi, pluralist istikamette kültürel çoğulculuğa yöneliktir. Burada hedef, insanlığın kültürel zenginlikten yararlanmalarıdır. Monist bir kültürel yapı yerine, farklı kültürlerin etkileşimi ile İslâm ümmet birliği daha yararlı gelişmelere muhatap olacaktır. Nitekim bir başka ayette her bir ümmete bir şeriat ve bir yol verildiği ve insanların iyi işlerde yarışmalarının gerektiği[48] belirtilerek, ümmetlerin iyi işlerde rekabet etmeleri ve kötülükte rekabet etmemeleri hususu vurgulanmaktadır.

Bütün bu ayetler, İslâm'ın çokluk içinde birlikte yaşama formülüne zemin hazırlamıştır. Hakim unsur, hangi kültür olursa olsun, orada diğer inançlara ve kültürlere hayat hakkı tanımalı ve ahenk içinde yaşanmalıdır. Burada sözkonusu kültür İslâm olduğuna

42. Yusuf, 103.
43. Yunus, 99.
44. Kasas, 56; En'am, 35.
45. Kafirun, 6.
46. Nahl, 125.
47. Hucurat, 13.
48. Maide, 48.

göre, İslâm toplumu veya İslâmî otorite egemenliği altındaki kültürlere insanî davranmak zorundadır. Şayet bu yabancı kültürler, İslâmî otoriteye karşı kötü niyetli, hıyanet içinde bulunurlarsa durum değişecektir. Aksi takdirde, insanî temel hak ve hürriyetler, İslâmî otoriteler tarafından korunacaktır. Bu konuda Kur'an-ı Kerim'de şöyle buyrulmaktadır: *"Allah sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve adil davranmanızı yasaklamaz"*[49] Bu ayetin Hz. Ebu Bekir'in kızı Esma'nın Mekke'de kalan müşrik annesinin, kendisini ziyaret için geldiğinde kabul etmemesi üzerine, nazil olduğunu kaynaklar belirtmektedir.[50] Görüleceği gibi bir evlat, müşrik annesi İslâm'a karşı değilse ona iyi davranmak zorundadır. Bu durum İslâm'ın genel politikasıdır. İslâm toplumu içinde yaşayan İslâm dışı unsurlar, egemen kültüre saygılı davrandıkları ölçüde rahat bir şekilde yaşama hakkına sahiptirler. Ancak, İslâm'ı rakip bir güç olarak kabul ederek, ona karşı savaş açanları İslâm, dost ve müttefik olarak kabul etmez ve bunu yapanlarla dost olanları da zalimler[51] olarak vasıflar.

İslâm'ın toleranslı, merhametli ve çoğulcu stratejisi, İslâm'î politikalara daima hakim olmuştur. İslâm'ın başlangıcından Medine vesikasına ve daha sonraki uygulamalara kadar, bu politika bütün İslâm medeniyetine hakimdir. İslâm'a göre, aşağı bir kültür derecesi olan müşriklerin bile imana gelmelerini ümit etmiştir. Kur'an bunu şu ifadelerle belirtir: *"Eğer müşriklerden biri sana aman dilerse, ona aman ver. Ta ki Allah'ın kelamını dinlesin, sonra onu emin olduğu yere kadar ulaştır. Çünkü onlar, hakikati bilmeyen bir kavimdir.*[52] Müşriklerin inanç prensiplerinin tutarsızlıklarını tenkit etmiş, onlarla itikadi mücadeleye girmiş olan İslâm, hiçbir zaman onlar için zorlamaya girmemiştir. Hicretin dokuzuncu yılında nazil olan Tevbe Suresi, Arap putperestleri için bir ültimaton niteliği taşısa da, onlarla yapılan anlaşmalara sadık kalmak ve belli bir süre düşünme payı verilmiştir. Fakat her şeye rağmen İslâm, müşriklerin inançlarına hakareti hoş görmez ve çoğulcu kültüre açık olduğunu şu ayetler ortaya koyar. *"Müşriklerin Allah'tan başka taptıkları putlara sövmeyin ki, cehaletle tecavüz ederek Allah'a sövmesinler."*[53] Burada İslâm'ın çok nazik bir kültür politikası olduğunu da fark ediyoruz. Birincisi karşı kültüre sövmek, muhatabı yanlış da olsa inancında ısrara götürebilir. İkincisi, muhatap da, İslâm'ın Allah'ına sövecektir. Böylece yeni bir durum ortaya çıkacaktır. Ya kavga olacaktır, yahut muhatap daha çok günahkâr olarak, İslâm'a düşman hale gelecektir. Kur'an-ı Kerim'in, müşriklerin taptıkları putlara sövmeyi yasaklaması, çoğulcu kültür içinde ahengin temini içindir. Çünkü ancak, böyle bir tutum "çokluk içinde birlikte yaşamayı" temin edebilir. Bu ise İslâm'ın çoğulcu kültür politikasının temelini teşkil eder.

İslâm dışı kültürlerin başında yer alan Ehl-i Kitap mensupları da İslâm'ın çoğulcu, kültürel yaklaşımından yeterince istifade etmişlerdir. İslâmiyet, Ehl-i Kitap ünvanı altında Yahudileri ve Hıristiyanları kastetmektedir. İslâmiyet bu dinleri, orjinaliteleri yönü ile Hak din olarak görmekle beraber daha sonraki sapmalarını da dile getirmektedir. Fakat

49. Mümtehine, 8.
50. Kur'an-ı Kerim ve Türkçe Açıklamalı Meali, Medine, 1992, s. 549.
51. Mümtehine, 9.
52. Tevbe, 6.
53. En'am, 108.

Kur'an-ı Kerim, Yahudi kavminin gerçek liyakatlarını asla inkâr etmemiştir. Onları Allah'ın, âlemler üzerine mümtaz kılmış olduğunu[54] hatırlatmaktadır. Diğer yandan "kültürel çoğulculuğun" zenginleşmesi yönünden Yahudi kadınları ile evlenmeye,[55] onların kestikleri hayvanların etini yemeye[56] izin verilmiştir. Kur'an-ı Kerim'de Antisemitizme yol açacak herhangi bir işaret yoktur. Bu da başlangıçtan beri İslâm'ın farklı kültürlerle yan yana yaşayabildiğini göstermektedir. İslâm'ın başlangıcında, İslâm akidesine en fazla reaksiyonu Müşriklerle, Yahudiler göstermişlerdir. Buna rağmen, Kur'an-ı Kerim'de Yahudi monoteizmi değil; Yahudi desiseleri ve oyunları tenkit konusu olmuştur. Kısaca, İslâmiyet, dinlerarası diyalog açısından Yahudilik ve Yahudilerle İslâm'ın bidayetindeki işbirliğine her zaman kapıyı açık tutmuş ve bunu, İslâm medeniyet tarihinde çok açık hatlarla göstermiştir.

İslâm'ın çoğulcu kültür politikası, Hıristiyanlık için de geçerlidir. Hatta, Hıristiyanlığa daha yakın ilgi söz konusudur. Kur'an-ı Kerim; *"İman edenlere sevgi bakımından en yakın olarak da "Biz Hıristiyanlarız" diyenleri bulacaksın. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taslamazlar"*[57] buyurmaktadır. Kur'an-ı Kerim'in Hıristiyanlığa olan bu sempatisi, İslâm-Hıristiyan münasebetlerindeki düzenliliğe bir işarettir. Daha Mekke döneminde Habeşistan Hıristiyanları ile başlayan iyi ilişkiler, Kur'an-ı Kerim'deki bu tip sempatik ifadelerle yankı uyandırmıştır.[58] İslâmiyet, Hıristiyan kadınları ile izdivacı ve onların kestiklerini yemeyi de caiz görmüştür.[59]

Bu durumda İslâmiyet'in, Hıristiyanlığa karşı da çoğulcu yaklaşımını sürdürdüğünü, onun da asliyeti itibariyle kabule şayan olduğunu ve tarihi süreç içinde meydana gelen sapmaları eleştirdiğini, ancak bütün bunlara rağmen diyaloğa açık olduğunu görüyoruz.

Sonuç olarak üç ilâhî dinin de karşılıklı tebliğe açık olduklarını, diyaloğa kapıları kapamadıklarını, geçmişte yaşanan olumsuzlukların dinlerden değil; dinlerini bilmeyen veya çıkarları doğrultusunda dinlerini alet edenlerin davranışlarından veya fanatizmden kaynaklandığını söyleyebiliriz.

54. Bakara, 47-122.
55. Maide, 5.
56. Maide, 5.
57. Maide, 82.
58. Rum, 1-4.
59. Maide, 5.

DİNÎ ÇOĞULCULUK VE SOSYAL DAYANIŞMA

Prof. Dr. Hüsnü E. BODUR

Dini çoğulculuk kavramının, dinle topluluğun özdeş olduğunu ifade eden geleneksel Durkeimci din anlayışı çerçevesinde, "dini ortodoksluğun bu topluluksal temelini" yıkmaya çalışan birçok kaynaktan esinlenerek ortaya çıktığı iddia edilmiştir.[1] Ortaçağda din-devlet ilişkileri bağlamında bunu gözlemlemek mümkündür. İngiltere'nin farklı dinlere sahip İrlanda ve İskoçya'yı sınırlarına dahil etmesi ve ABD'ne dinleriyle beraber çeşitli toplulukların göç etmesi sonucu meydana gelen gelişmeler bu kavramın içeriğinin biçimlenmesine yardımcı olmuştur.

Çeşitli dinlerin tarihi incelendiğinde korkunç dini eziyet ve hoşgörüsüzlük örnekleriyle karşılaşırız. Sözgelimi, ABD'de daha koloniyel dönemde, farklı dinlere mensup insanların dini özgürlük mücadelelerinden övgüyle bahsedilse de, kendileri için istediklerini başka din mensupları için çok gören bir tavır sergilemeleri[2] bu konuda ilginç bir çelişkinin örneği olarak değerlendirilebilir. Dini hoşgörüsüzlüğün dolayısıyla bundan kaynaklanan din ve kilise arasındaki ayrılık teşebbüslerinin izleri, Reformasyon'un din ve mezhep savaşlarında, 1642-1660 İngiliz iç harbinde ve bunun 1791'de ABD'deki yansımasında görülebilir.[3] Zaten Reformasyon da dini savaşların, dini eza ve cefaların sergilediği toleranssızlığa karşı çıkışın bir ifadesidir. Böylece liberalizm ile dini çoğulculuk arasında bir ilişki kurmak da mümkündür.

O halde göç sonucu değişik dinlere mensup toplulukların hakim dini gruplarla ilişkileri, anti-Katoliklik ve anti-Semitizm gibi akımların doğmasıyla birlikte, ABD'de 19. yüzyıl başlarına kadar Protestan hakimiyeti giderek güçlenmiştir. Değişik dini grupların, birbirlerine karşı yürüttükleri sindirme ve iftira kampanyaları, kimi zaman şiddet hareketlerine yol açmıştır. Şüphesiz bu gelişmeler dini tecrübenin serbestçe yaşanmasını yasal güvenceye alan olumlu adımların atılmasına neden olmuştur. Bu bağlamda dini çoğulculuk toplumda varolan şu veya bu dini inanç ve kanaatlerin serbestçe ifade edilebilmesi özgürlüğü ve bununla ilişkili olarak dini farklılıkların hoşgörüyle karşılanması demektir. Böylece farklı dini grupların eşit haklar ve statülere sahip bir arada barış içinde yaşayabilmeleri, daha doğrusu en temel haklarda ve demokrasinin olmazsa olmaz şartlarından biri olan din ve vicdan özgürlüğünün güvence altına alınması yolunda ciddi adımlar atılmıştır.

---

1. Bu konuyla ilgili olarak bkz. Haralambus, M. -Holborn, M., *Sociology Themes and Perspectives*, London, 1995, s. 486-487.
2. Johnstone, R., *Religion in Society*, New Jersey, 1983, s. 187.
3. Williaime, J. P., "Introduction", *Social Compass*, 44 (2), 1997, s. 199.

Tarihsel geri planına kısaca göz attığımız bu olgunun temelinde, değişik etnik ve dinî guruplara mensup insanların önemli bir kimlik aracı olarak dini farklılıkları öne çıkarmaları yatmaktadır. Dini çoğulculuk kavramı içine farklı dinlere mensup olanları dahil ettiğimiz gibi, aynı din içinde ortaya çıkan mezhep, tarikat, fırka, cemaat vs. grupları da sokabiliriz. Çeşitli cemaat ve tarikatların ya da genel olarak dini grupların ortaya çıkış nedenlerini şu şekilde özetlememiz mümkündür.

Modernleşme, sanayileşme ve şehirleşme süreçleri, sosyal sınıflar arasındaki teması, ilişkiyi ve etkileşimi azaltarak beraberinde sosyal parçalanmışlığı getirmiş, kültürel çoğulculuk ve dini grupların doğmasına sebep olmuştur. Bir çok sosyolog, geleneksel normların fonksiyonlarını kaybetmeye başlaması ve sosyal ilişkilerin geleneksel anlam kümesiyle bağlarını zayıflatmasına yol açan hızlı sosyal değişim tecrübelerini, dini grupların doğmasında önemli bir faktör olarak görmektedir.[4] Mesela şehre yeni gelip işçi olarak çalışanların, şehirlerde gelişen sanayi bölgelerindeki hayatın belirsizliği ve kaosa karşı tepkileri, onları, dini cemaat ve tarikatlar içerisinde kendilerine yeni sığınak yerleri aramak zorunda bırakabilir. Ülkemizde gecekodu bölgelerinde yaşayan ve sayıları yaklaşık 20 milyona ulaşan halkımızın şehir hayatına tepkisi, bir dini cemaate ya da içinde kendilerini emniyette hissedecekleri "yeni din mahallelerine" sığınmak şeklinde olmuştur. Yani değişim ve belirsizlik durumlarında tarikatlar, iyi tanımlanmış, yaptırım gücü yüksek norm ve değerleriyle birbirine sıkı sıkıya kenetlenmiş cemaat desteğini sunarlar.

1960'lı yıllarda özellikle sanayileşmiş ülkelerde yeni dini hareketlerin büyümesine neden olan çok sayıda sosyal değişim tecrübesi yaşanmıştır. Bunlardan bazısı bilhassa gençler üzerinde önemli etki göstermiştir. Eğitimde geçirilen zamanın nispeten uzaması ve eğitim basamaklarının artması çocukluk ve yetişkinlik arasındaki geçiş döneminin uzamasına neden olmuştur. Aile ya da çalışma alanındaki sorumluluklara göre hayli özgür genç insanların sayısının artmasıyla bir gençlik kültürü doğmuştur. Çocukluk yıllarında, ailedeki sosyalizasyon ile eğitim kurumlarındaki sosyalizasyon arasındaki açıklık ve çelişki iyice belirginleşmiştir. Öte yandan gelişen teknolojinin, fakirliği ve ekonomik yoksulluğu sona erdireceğine dair beklentiler hiç de tatminkar sonuçlar vermemiştir.[5] Ayrıca ekonomik, sosyal ve siyasal yoksunluk da bu tür hareketlerin artmasına sebep olmuştur. O halde birbiriyle iliişkili olarak değerlerde ve dini kurumların karakter ve rolünde meydana gelen değişmelerin, 1960'lı ve 70'li yıllarda yaşanan sosyo-ekonomik değişim süreçleri biçiminde dini alana da yansıması doğaldır. Dini çoğulculuk da, dini inançların bireyler için bir seçim meselesi haline geldiğini ve yeni bir "gönüllülük" alanı sağladığını iddia edecektir. Buradan hareketle de, dinin toplumsal önemini kaybettiği anlamına gelen sekülarizasyon ile ilişkilendirilecektir. Dini çoğulculuk kavramıyla, bir anlamda dinin toplumsal bütünleştirici gücünün zayıflayacağı, hatta büsbütün kaybolacağı da ifade edilecektir.

4. Dobbelacre, K., "The Secularization of Society? Some Methodological Suggestions", *Secularization and Fundamentalism Reconsidered,* ed. Jeffrey K. Hadden - Anson Shupc, vol. III, New York, 1989, s. 28-30.
5. Haralambus, *a.g.e.*, s. 485.

Kısaca, F. Tönnies, Max Weber gibi klasik sosyologları takip edecek olursak bu genel değişimi cemaatten cemiyet yapısına doğru bir geçiş olarak özetlememiz mümkündür. Sosyal sistemin giderek rasyonelleşmesinin kurumsal farklılaşmalara yol açması ve dinin de daha önceki fonksiyonlarını daraltıp bunların çoğunu diğer kurumlara devretmesi ve daha çok özel alana ilgili hale gelmesiyle sonuçlanmıştır. Ancak, dinin bireysel bir mesele olarak algılanıp kamusal alandan uzaklaşması, birçok dini grubun çoğalmasıyla beraber bir dizi gerginlikleri de beraberinde getirmiştir.[6]

Öte yandan, yeni dini hareketlerin doğuşu, kutsala olan ilgi ve inancın artması "Yeniden Kutsallaşma Süreci" olarak algılanmakta, hatta ABD, İngiltere gibi sanayileşmiş ülkelerin giderek daha az seküler hale geldiğinden söz edilmektedir. Bütün bu gelişmeler dini inanç ve değerlerin birey ve toplum hayatından uzaklaştırılmasının mümkün olamayacağı gerçeğini bir kez daha gözler önüne sermektedir. O halde dini grup ve hareketlerin canlanması ister sekülarizasyon sürecinin bir sonucu olarak kabul edilsin, isterse sekülerleşme teorisine karşı bir delil olarak gösterilsin, toplumsal değişimin dinamiği olarak dini değerlerle seküler değerler arasında bir diyalektik süreç ya da diyalogun varlığı açıkça görülmektedir.

Toplumun geçirdiği evrim çerçevesinde yaşanan yapısal farklılaşma süreci, sosyal sistemi meydana getiren çeşitli unsurları daha da uzmanlaştırmış, fonksiyonları da dar alanda yoğunlaştırmıştır. Elbette böyle bir farklılışma sistemi meydana getiren parçaların önemini azaltmayıp, tersine artırmaktadır. İleri düzeyde iş bölümü ve uzmanlaşma daha çok işbirliği ve dayanışma demektir. Bu dayanışmanın kuşatıcı ve organize edici gücünün ise değer konsensüsü ile mümkün olacağı açıktır. Toplumun devamlılığı buna bağlıdır. Toplumsal değerlerin kökeninde dinin de yer aldığı gerçeği dikkate alındığında toplumun düzen ve istikrarı için hayati olan bu değerlerin üretilmesi, kalıcılıkların sağlanması ve bireyler tarafından içselleştirilmesi dinle mümkündür. Yani hayata anlam veren dinî inançlar toplumsal dayanışmanın temel direği olarak görülürler.

Din kurumunun giderek uzmanlaşması, bundan kaynaklanan değerlerin daha çok genelleşmesi demektir. Ayrıca aynı din içinde dini hareket ya da cemaat, tarikat, mezhep gibi bir çoğulculuk da, toplumsal bütünleşmeyi sağlayacak genelleşmiş değerler yerine, kendi özel değerlerini empoze edeceğinden istikrarı bozucu yönde etki edecektir.[7] Zaten bunların, kendi içine kapalı yapılarıyla sığınanları toplumdan koparark, toplumu canlı bir biçimde ayakta tutabilecek kültürel değerlere herhangi bir katkı sağlayabilmeleri tartışmalıdır. Ekonomi mantığı çerçevesinde, bu tür bir çoğulculuğun rekabet ortamı doğurarak, deyim yerindeyse, kaliteli ürün sunması, müşterilerin de piyasada kendi tercih ve rasyonalitesi doğrultusunda özgürce bunlardan yararlanması, yani dinin ticarileşmesi de din alanı için mümkün değildir. Olsa olsa etrafı çevrili küçük dünyalar olan bu gruplar, kendisine sığınanlara özel bir yaşama tarzı sunarlar. Dolayısıyla toplumun yeniden bütünleşmesinde moral girdiler sağlama yönünde bir katkı sağlamak yerine, kendi dini çev-

6. Robertson, R., "A New Perspective on Religion and Secularization in the Global Context", *Secularization and Fundementalism*, s. 66.
7. Haralambus, *a.g.e.*, s. 486.

relerini oluşturarak toplumdan kaçışı vurgularlar. Demek ki aynı dine inanan insanlar arasında gerek dini düşüncelerle gerekse sosyal, siyasi nedenlerle farklılıkların olabileceği bir gerçektir. Hatta bu farklılıkları ortadan kaldırıp homojen bir yapı oluşturmak insan tabiatına aykırıdır. Bu grupların ortaya çıkması tüm toplumun fertleri için referans kaynağı olacak bir anlam kümesi sağlamayı zorlaştıracağından, böyle bir gelişmenin dinin etkinliğini zayıflatacağını da düşünebiliriz.

Yukarıda ana hatlarıyla göstermeye çalıştığımız gelişme çizgisi içinde gözlenen dini çoğulculuk kavramının, hem tavsir edici, tanımlayıcı hem de yol gösterici, yönlendirici boyutlar taşığıdı açıkça görülmektedir.

Zaman zaman çoğulculuk trendini tersine çevirmek isteyen dini hareketlerin ortaya çıkması da, sosyolojik gerçekliğe aykırı olduğundan pek etkili olamamıştır. İşte bu noktada, farklılıkları kuşatıcı olarak "diyalog" sözcüğü çok önemli bir tahlil aracı biçiminde karşımıza çıkmaktadır. Demokrasi kültürünün önemli bir girdisi olarak gündeme gelen diyalog kavramı, belki orijini itibariyle belli tarihsel ve toplumsal arka planın bir ürünü olabilir. Ancak, kavramların değişik coğrafya ve zamanlardaki oluşum ve gelişimleri, muhteva zenginlikleri veya kayıplarıyla farklılaşmaları ve bu bağlamda tasvir edici yönleri yanında yol gösterici, dikte ettirici boyutlarının ön plana çıkması, kısaca evrimi onun evrenselliğini ortadan kaldırmamalıdır. Bu yüzden, kavramları kullanırken daha işin başında kendi ideolojik önyargılarımızla bunların özünde bulunan ideolojjk nüveden deliller arayıp, görüşümüzle çakışan yönleri bilimsel boyutuna rağmen-başa geçirme teşebbüsleri bilimsel bir usul olmaktan uzaktır. Bu manada dini çoğulculuğu, başka toplumların sorunu olarak algılayıp, bizim toplumsal meselemiz olmadığı gerekçesiyle reddetmek mümkündür. Hatta bazı Hıristiyanlar arasında geçmişin bir sorgulaması yapılanlardan pişmanlık duyma, bu tür olumsuzlukları önleme kararlılığı ve niyeti olarak da görülebilir. Ancak tüm bunları yakın gelecekte olması muhtemel sorunlar olarak görüp hazırlıklı olmanın, akılcı bir yol olduğunu da düşünüyorum. Sivil toplum, çoğulculuk gibi çağdaş kavramları tarihi ideolojik bağlamı içerisinde ele almanın ya da tezini güçlendirme yönünde seçicilik yapmanın yanlışlığını da belirtmek istiyorum. Şüphesiz bu konuda yapılacak tartışmaların demokrasi kültürümüze katkıda bulunacağı da unutulmamalıdır.

Diyalog kavramının yatay ve dikey iki boyutundan söz edilebilir. Dikey boyut, kişinin kendisiyle, diniyle ve Tanrısıyla kurduğu ilişkilerden oluşur. Yatay boyut ise, Yaratıcı ile kurduğu dolaysız ilişkinin samimiyeti ve gücüyle bağlantılı olarak en yakın çevresiyle, yaşadığı toplumla, hatta dünya ile kurduğu ilişki şeklinde görülebilir. Burada, diyalog ve hoşgörününün, dini farklılıkların toplumsal zenginliğe dönüşmesinde rol alan temel kavramlar olduğunu hatırlatmakta yarar vardır. Hoşgörü ortamının oluşturulmasında kendi tarihsel-kültürel deneyimimiz önemli ipuçları vermektedir. Bilindiği gibi düşünürler, medeniyetin Batı'ya taşınmasında Müslümanlar'ın oynadığı pozitif rol üzerinde fikir birliğine varmışlardır. Bu bağlamda 1685'de Katolikler'in hoşgörüsüzlüğüne maruz kalıp Fransa'dan sürgün olanlar, aynı dönemde Türkler'in gayri müslimlere gösterdikleri müsamahadan övgüyle bahsetmişlerdir. Zaten tarihçiler, ruhumuzun derinliklerindeki hoşgörü sayesinde, farklı inançları bir arada, birlik içinde yaşatma geleneğimizi her fırsatta dile getirmektedirler.

Kutsal kitabımız Kur'an-ı Kerim'de farklı inançlara karşı adil ve hoşgörülü olmayı ve birbirimize iyi amel işlemeyi tavsiye etmemizi isteyen bir çok ayet vardır.[8]

Papa II. John Paul, 1985'de Londra'da yaptığı bir konuşmada, geçmişte hıristiyanların yaptıklarından pişmanlık duyarcasına, hıristiyan ve müslümanların birbirini iyi anlayamadıklarını ve birbirleriyle kıyasıya mücadele ettiklerini vurgulayarak, Allah yolunda birbirimizi iyi işlerde teşvik etmeliyiz ifadesiyle[9] bu ilahi mesajı tespit ve teyit etmektedir.

Şurası unutulmamalıdır ki, gerek barış ve diyalog yanlıları, gerekse diyaloga kuşkuyla bakanlar, tezlerini desteklemek üzere Kur'an-ı Kerim'den dayanak bulabilirler. Fakat Kur'an-ı Kerim'e dikkatli bir biçimde bakıldığında, barış yönündeki eğilimin çok daha açık olduğu görülür. Kaldı ki, değişik inançlara yönelik bazı olumsuz tavırlarla ilgili çok az sayıdaki örnek incelendiğinde, bunların tarihi, sosyal, siyasi, ekonomik vs. şartlardan kaynaklandığı hemen fark edilir. Öte yandan, aslında dini olmaktan çok sosyolojik olan ayrılıkları vurgulayıp ön plana çıkararak, geçmişin sorunlarını günümüze taşımanın da kimseye fayda sağlamayacağına inanıyorum.

Sözgelimi Türk halkı arasında, gerçekte bir sorun olmayan, ancak zaman zaman milli birlik ve beraberliğimize göz diken çıkar çevrelerinin suni olarak gündeme getirdikleri Alevilik-Sünnilik tartışmaları da dini olmaktan ziyade sosyo-kültürel bir olgudur. Çok kabaca tarihi sosyolojik bir olgunun, periferide hayatını sürdüren göçebe ya da yarı-göçebe Türkmen toplulukların merkezin kültürüyle uyuşamamasının bir sonucu olarak ortaya çıktığı söylenebilir. Bu bakımdan dinin, milli meselelere en iyi nasıl hizmet edebileceği, ekonomik gelişme, hatta siyasal istikrar ve bütünleşme arayışlarında katkısının neler olabileceği yolunda faydalı olabilecek birimlerin oluşturulması gerekir. Hatta vatandaşların hükümetin din programı, politikası ve faaliyetleri doğrultusunda sosyalleşmesini sağlamak yönünde sosyalizasyon faktörlerinden faydalanılmalıdır. Ayrıca tek yanlı, küçük düşürücü, aşağılayıcı menfi, dine eleştirel yaklaşan konu ve programlara engel olunmalıdır. Daha çok rasyonalite ve daha çok hoşgörünün biçimlendirdiği modern toplumlarda konu ve özel sektörler yanında sosyal sektörlerin ağırlığı giderek daha hissedilir hale gelmiştir.[10] Bu tür toplumları organizasyon toplumları olarak nitelendirirsek, dinlerarası diyalog ortamının gelişmesine katkıda bulunacak kâr gayesi gütmeyen sosyal sektör organizasyonlarının artırılması önemli olacaktır.

Daha evvel dini çoğulculuğun aynı dine mensup olanlar arasındaki farklılığı da içeren bir kavram olduğunu belirtmiş ve kavramın gelişme sürecine kısaca temas etmiştim. Çoğulculuğu kendi toplumumuz açısından ele aldığımızda, teknolojik imkanlardan çok az yararlanan ya da hiç yararlanmayanların kendi kültürel kimliklerine sığındıklarını söyleyebiliriz. Kendi içine kapalı her dini grup kendi "hakikat" söylemiyle toplumdan iyice uzaklaşarak, sürekli kendi grubunun inanç sistemini meşrulaştırma çabası içine girecektir. Böyle bir eğilim, doğal olarak, dini değerlerin toplumsal değerler olma özelliğini yi-

8. Bkz. Bakara, 62; Mâide, 169.
9. Olayiwola, Rahman O., "Nationalism and Nation Building in Islam", *National Seminar on Religious Tolerance and Peaceful Co-existence*, Lahos, 1987, s. 4.
10. Sosyal sektör hakkında bkz. Drucker, P., *Managing in a Time of Great Change*, New York, 1995, s. 250-260.

tirmesine neden olacaktır. Artık dinin bir bütün olarak toplumun değerlerini güçlendirici yönü haylı zayıflayacak ve sosyal dayanışmacı işlevi de sona erecektir. Öte yandan, dini grupların toplumda çoğalması bir anlamda ana dini grubun farklılaşması ve gücünün zayıflaması, toplumsal birliğin zedelenmesi demektir. Türk-İslâm geleneğinde devletin yanında güçlü bir ortodoks din kurumu var olagelmiştir. Bu gelenek içinde dinin bir devlet ideolojisi olarak algılanması söz konusu değildir. Belki din ve devlet ilişkisinde, iki alan arasında katı bir ayırımdan söz etmek mümkün değildir. Ama sürekli dinin asli fonksiyonu vurgulanmış, tecrübi yönüne merkezi önem verilmiştir.

Bilindiği gibi İslâmiyet'te, Hıristiyanlık'taki gibi rûhbanlık hiyerarşisi gelişmemiştir. Böyle bir organizasyonun Türk-İslâm siyasi geleneğinde olmayışı, bir yandan devleti kilise ya da benzeri teşkilatların kontrolünden uzak tutarken, bir yandan da bu organizasyonun yokluğundan doğan boşluğu doldurma yolunda devlete bir esneklik kazandırmıştır. Yani Hıristiyanlık'ta dini teşkilatlarca yürütülen dini sorumluluğun çoğunu devlet uhdesine almıştır.

Çok kültürlülük, dini çoğulculuk çok hukukluluk gibi kavramlar çerçevesinde yürütülen tartışmalarla, biraz da bu kavramların çekiciliğine sığınılarak "siyasal İslâm söylemi" yardımıyla din kurumunun zayıflatılması söz konusu edilmektedir. Din kurumunun zayıflaması, yani insanları ahlâkî ve ruhsal yönden yetiştirme yönündeki temel fonksiyonun kaybolması, radikal fanatik grupların çoğalması demektir. Yine bunun ihmali, güvensizlik, düzensizlik, salgırganlık gibi tüm çeşitleriyle sosyal problemlerin artması demektir. O halde aktüel sorunlar ve kısa vadeli çözümlerle ilgilenmek yerine uzun vadeli bir "din politikası" belirlenmesi gerekir. Böyle bir politikanın oluşturulabilmesi için tarihi tecrübemiz ve kültürümüze yönelmemiz gerekir. Siyasallaşmamış, fazla devletleşmemiş ve statüsünü başarıya dayanarak elde etmiş din kurumunun gelişmesi ya da geliştirilmesinin gerekliliğine inanıyorum. Sosyal ve siyasal yararların erdeme göre değil de atıf yoluyla verildiği toplum tiplerinde, hür teşebbüse dayalı demokratikleşme sürecinde halkın kendisini atfedilmiş guruplara göre organize etme tehlikesi her zaman mevcuttur. Dinle perçinleşmiş bu atfedilmiş grupların hasıl ettiği "biz" duygusunun çoğulluğunu engellemek, şimdilik, devletin yanında güçlü bir ehl-i sünnet merkezli dinin varlığıyla mümkündür. Aksi takdirde bilimsel kaygıdan ziyade önyargılı olarak bu kavramların güncelleştirilmesi, toplumsal huzuru bozabilir. Elbette dini çoğulculuk tartışılmalıdır. Ancak bu tartışmanın doğru zeminde yapılması, kavramlara kendimize has dini tecrübe birikiminin yüklenmesi şarttır. Böylece tartışma daha yararlı bir alana yöneltilmiş olacaktır.

Dini grupların oluşumunu sağlayan şartlar ortadan kalkmayacağına göre, insanın yaratılışı icabı farklı düşünme ve yorumlama yeteneğine sahip olmasının da bir sonucu olarak gruplaşmalar her zaman olabilecektir. Hatta dini organizasyonun zaman zaman kendini dünyevi değerlere uyarlamasından doğan tepkiler varlığını sürdürecek ve gruplaşmaların dini, siyasal ve ekonomik kaynağı kurumayacaktır. O halde bütün bu farklılıkları bir orkestra şefi gibi yönetecek güçlü bir organizasyona ve bununla ilişkili ortak kültürel değerlerin oluşturduğu bir referans çerçevesine ihtiyaç duyulacaktır. Temelinde böyle bir fonksiyonu yerine getirebilme yeteneğine sahip olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın, günlük fetvalar yanında uzun vadeli bir din politikası belirleyebilecek stratejik uz-

man kadrolara ihtiyacı vardır. Sözgelimi dinlerin diyalogunu neo-misyonerlik faaliyeti olarak algılayıp, reaksiyon göstermek ya da önemsememek, toplumsal barışın önemli mimarları konumundaki din adamlarının statüsünü zedeler. Bu bakımdan Diyanet İşleri Başkanlığı, halkımız arasındaki birliği ve dayanışmayı sağlayacak olan ve toplumsal haritamızın nirengi noktalarını teşkil eden adalet, sevgi, hoşgörü, kardeşlik, değergamlık gibi temel değerleri toplumun çeşitli kesimlerine aktarma görevini yerine getirebilmelidir. Öte yandan kendi özel alanında daha fonksiyonel olacak ve ürettiği değerler genel geçer bir nitelik kazanarak toplumun farklı katmanlarında kabul görecek olan böyle bir kurumun, din ve vicdan özgürlüğünün kurumsal çerçevesini oluşturacak olan laiklik kültürüne de katkısı olacaktır. Bu konuda yakalanmış standardın daha da yükseltilebilmesine katkısı olacaktır. Bu konuda yakalanmış standardın daha da yükseltilebilmesinin yolu da, bu kavramları kısır çekişmeler içine çekip aşındırmadan, siyasallaştırmadan kavramaktan geçer. Çünkü din ve vicdan hürriyeti, hukukun üstünlüğü ve kanun önünde eşitlik ile din-devlet ayrılığı, seküler devletin birbirinden kopması mümkün olmayan üç ilkesini oluşturmaktadır.[11] Türk laikliği çerçevesinde anayasamız, din ve vicdan özgürlüğünü garanti altına alırken, hukuk ve düzeni koruma, hatta sosyo ekonomik reform, toplumsal ahlâkın korunması, kamu sağlığı ve siyasal istikrarı sağlama yolunda bu özgürlüğe müdahale hakkını devlete verir. Hem İslâmi kültür hem de Türk kültür geleneğinde hoşgörü ortamını zedeleme potansiyeline sahip din ve devletin ayrılışı yolunda ipuçları veren örneklerin sayısı çoktur. Bu gelenek içinde değişik inançlara sahip toplulukları bir arada yaşatan değerleri, sosyalizasyon faktörleri vasıtalarıyla, okullarda sosyal bilimlerde ilgili ders kitaplarına serpiştirilerek yaygınlaştırılması, dolayısıyla içselleştirilmesi mümkündür. "Kutadgu Bilig"de Türk devlet felsefesi geleneğinin adalet, hoşgörü, erdemlilik, dürüstlük ve insana saygı gibi temel değerlere dayandığını, bugün insanlığın bu değerlere hasret kaldığını da belirtmekte yarar vardır.

Toplumun her katına temel değerler olarak nüfuz eden ve son derece etkili güç olan dini değerler doğru tespit edilip, doğru algılanmalıdır. İslâm tarihinde Haricilik ve Mutezile gibi dini-itikadi hareketlerin siyasi-toplumsal yönünün ağırlıkta olduğu unutulmamalıdır. Öte yandan İslâm tarihinde halifelik konusu en çok tartışılan konular arasında yer almasına ve İslâm siyasi kültüründe ulemanın siyasetle mesafeli olma yönündeki tavrına rağmen, hep muhalefetin kaynağı olmaları iyi değerlendirilmelidir. Geçmişin şartları içinde oluşan hareketlerin kötü izlerini daha doğru ve bilimsel açıklamalarla silmek mümkündür. Aslında Halifeliğin Emeviler'e geçmesiyle beraber, halife ve ulema farklı dünyaların temsilcileri olmuşlar, din ve devlet işlerinin ayrılışının ilk işaretlerini vermiş olmalarına rağmen mezhep taassubunun ortaya çıkmasında da menfi bir rol oynamışlardır. Din görüntüsü altındaki dinle alakası olmayan olumsuzlukların günümüze taşınması ise kimseye yarar sağlamayacaktır.

Din adamların toplumsal barışa katkıda bulunduğu ya da böyle bir barış sürecinde önemli bir faktör olduğu veri olarak kabul edilirse, bu barışın önemli boyutlarda kalıcı olması isteniyorsa adı geçen grubun temel dini bilgiler yanında tarih, sosyoloji, felsefe

11. Seküler devletin bu üç karakteristiği konusunda bkz. Smith, D. E., *India as a Secular State*, Princeton, 1967.

gibi sosyal bilim disiplinleriyle desteklenerek iyi bir metodolojiye sahip olmaları sağlanmalıdır. Bir tek din ilminde uzman olan bir kimsenin iyi bir ilahiyatçı olamayacağı gerçeği dikkate alındığında, olaylara dar bir çerçeveden bakan bir din adamı ya onaylayıcı ya da reddedici olacaktır.

Bu bakımdan ön yargılı, kendi inanç sistemini diğerinden üstün gören, ağırlıklı olarak farklılıkları vurgulayan yaklaşımlar, çeşitli inançların bir arada yaşaması esprisine gölge düşürecektir. Burada önemli olan, farklı dinlere inanan insanların diğerlerinin inanç alanlarına müdahale etmemesi, karşılıklı anlayış, hoşgörü ortamında birbirinin inanç ve düşüncelerine saygılı olmalarıdır.

Fikir ayrılıklarının biraz insan tabiatından kaynaklandığı unutulmamalıdır. Allah dileseydi, biz insanları tek bir ümmet halinde yaratabilirdi. Dini farklılıkları veri olarak kabul ettikten sonra bu farklılıkların daha sağlıklı bir çerçevede fonksiyonel olmasının rekabetçi yapı içinde toplumsal gelişmeye katkısı olacağı da bir gerçektir. Daha çok ortak noktaların bulunup güncelleştirilmesi yerine farklılıkların abartılıp siyasi ideoloji haline dönüştürülmesi, kendi inancının tek hakikat olduğunun vurgulanması suretiyle diğerinin aşağılanması, fanatizmin kaynağını oluşturmaktadır. Hoşgörü sürecinde her inanç daha çok öz eleştiri ile kendine dönecek, saygılı, seviyeli ve anlamlı bir diyalog ortamının şartlarını hazırlayacaktır. Diğer dinlerle ilgili önyargılı ideolojik kalıplar, dinlerarası ilişkilerin rasyonel temellerde ele alınmasını zorlaştırır.

Yeni Dünya Düzeni söyleminin en önemli paradigmaları arasında daha çok işbirliği ve hoşgörü vardır. Bunların gerçekleşmesi de diyalogdan geçer. Yeniden yapılanma bağlamında, bir yanılgı olarak şimdilik bizi fazlaca ilgilendirmediğine inandığımız diyalog süreci ile ilgili çalışmaların alt yapısını oluşturacak organizasyon ve düzenlemeleri yapmamız gerekir. Bunun için diyalogla ilgili her türlü dini, hukuki, sosyolojik, psikolojik, felsefi vs. çalışmaları bünyesinde barındıracak bir dokümantasyon merkezi kurulmalıdır. Konuyla ilgili bilimsel toplantılara mümkün olan en çok sayıda katılım sağlanmalıdır. Ayrıca bu merkez, dini ve tarihi kaynaklarda çeşitli inançlardan oluşan Türk toplumunu huzur içinde bir arada yaşatan değerleri, diyalog sürecine yardımcı olması beklenen -sözgelimi Çanakkale savaşlarında değişik ırk ve inanca sahip insanların aynı ideal uğruna savaşmaları gibi- somut örnekleri ortaya koyacak çalışmaları teşvik etmelidir. Öte yandan gerek Selçuklular, gerekse Osmanlılar döneminde gayri müslimlerle olan ilişkiler, bilimsel çalışmalarla ortaya konulmalıdır. Barışa katkıda bulunacak diyalog sürecinde, olumlu bilimsel sonuçların hızlı haberleşme teknolojisi sayesinde popülaritesi sağlanmalıdır. İnançla desteklenmiş olumlu işbirliğinin çok daha etkili olacağı gözden uzak tutulmamalıdır. Kısaca, diyalog kültürünün oluşmasına katkıda bulunacak her türlü imkandan yararlanılmalıdır. Bu noktada farklı dinlerarasında daha çok sosyal temas, iletişim ve etkileşim sürecini artıracak olan inanç turizminin verileri dikkate alınmalıdır.

Demokrasi İmparatorluğu'nun sınırlarının her geçen gün genişlediğinden, global dünyada süpranasyonel bir yapılaşmaya doğru gidişten sözedilmektedir. Bu yeni dünyanın temel aktörleri kendi içinde tutarlı, istikrarlı ve huzurlu ülkelerin meydana getirdiği rekabetçi bloklar olacaktır. Kendimize böyle bir dünyada yer bulabilmemiz biraz da dini

hoşgörünün kurumsallaşması süreci içinde diğer ülkelerle geliştirebileceğimiz diyalogun gücüne, niteliğine ve etkinliğine bağlı olacaktır.

ÇOĞULCULUK VE BİR ARADA YAŞAMA

Prof. Dr. A. Z. AL-ABİDİN

Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun. Sayın Başkan Türk ata sözünün, sözü misafirlere verdiğini söylediler. Ben de kendimi bu misafirlerin ilki olarak kabul ediyorum.

Konu tekrar bir konu olduğundan, özetleyerek önemli zannettiğim noktaları alacağım. Çoğulculuk noktasından başlamak istiyorum.

İslâm dini çoğulculuğu beşeri hayatın aslı olarak görmektedir. Sosyologların dediği gibi sonradan çıkmış gecikmiş acil bir olay değildir. O, çok asil bir şeydir, ne suretle olursa olsun onu silmeye çalışmalıyız. Allahu Tealâ *"Eğer Allah dileseydi bütün insanları bir ümmet olarak yaratırdı."* buyurmaktadır. Onlar hâlâ ihtilaflılar ve dinlerde, ırklarda ve kültürde ne yaparsak yapalım ihtilaflı olacaklardır. Allah Tealâ *"Eğer rabbin dileseydi, yeryüzündeki bütün insanlar inanırlardı, sen mi insanları inanmaları için zorluyorsun."* Bu Allah'ın riayet etmemiz gereken sünnetlerinden bir sünnetidir. Eğer sünnet bu ise, bizlerin çoğulcu ve farklı olması gerekmektedir. Kur'an-ı Kerim bizlere *"Ey insanlar sizleri erkek ve dişi olarak yarattık"* diyerek nasıl hayatımızı devam ettireceğimizi söylemekte. İşte bütün hayatın aslı bu. Orada sadece erkek veya dişi yoktu, *"Sizleri uluslar ve kabileler olarak yarattık, bilesiniz ki Allah katında en hayırlınız, en takva sahibi olanınızdır"*, beşeriyet arasındaki amaç tanışıp yardımlaşmaktır. Madem ki, aslımız bir bildiğimiz o erkek, efendimiz Adem ile bildiğimiz o dişi, anamız Havva bütün beşeriyetin aslıdır. Allahu Tealâ bir çok resul gönderdi bizlere, bunlardan sadece 24 tanesini (Kur'an-ı Kerim'de) zikretti. Tamamına inanır, tevhid dinlerine bağlı olduklarından onları bağrımıza basarız. Tabii ki burada bizlere bildirilmeyen tanımadığımız resuller de vardır. Allah Tealâ şöyle buyurmakta; *"Sana daha önce anlattığımız resuller vardır, anlatmadığımız resuller de vardır, Allah (Musa) ile konuştu"* biz bilmediğimiz dinlere de saygı gösteririz. Çünkü Allah sübhanehu ve teala bizlere anlatmadığı ve bilmediğimiz resullerin olduğundan bahsetmektedir. Bu nedenle, temel, bütün dinlere, bütün milletlere ve bütün insanlara saygı göstermek olmalıdır. Birinci konuşmacının dediği gibi müşriklerin ilahlarına (putlara) hatta putlara dahi sövmeme konusunda emir aldık. Kur'an-ı Kerim, müslümanları peygamberler, resuller ve diğerlerini teabbüd etme konusunda uyararak, Muhammed (s.a.s.)'in bir beşer (insan) Allah'ın kulu ve resulü olduğunu, kutsallaştırılmamasını, Allah yerine ona tapılmamasını hatırlatarak *"De ki ancak ben de sizler gibi bir beşerim, ona ilahın bir olduğu vahyedilmektedir. Kim ki rabbi ile buluşmak istiyorsa yararlı (salih) işler yapsın."* Bizler dinler arasında fark gözetmemekteyiz. Çünkü "Resul, rabbi tarafından kendisine indirilenlere inandı, bütün mü'minler de Allah'a me-

leklere, kitaplara, peygamberlere inandılar, peygamberler arasında ayırım yapmayız." Bu ilkeler dün indirilmedi, dünyaya demokrasi, çoğulculuk geldikten sonra da indirilmedi. Bu ilkeler 1400 sene önce indirildi. Bu ilkeler 1400 sene önce utanmaktan ve fakirlikten korktuğu için kendi kız çocuğunu öldüren Araplara indirildi. İşte bu, bu risalenin semaviyetine ve rabbaniyetine delalet etmektedir. Diyalog ise bütün dinlerin delilidir. Kur'an-ı Kerim bir diyalog kitabıdır. Onda müşriklerle, kitap ehli ile, müslümanlar arasında ve hatta münafıklarla diyalogu görürsün. Kur'an-ı Kerim'i okuyan ondaki bu olguyu baştan sona kadar hisseder. Kitap ehline gelince, Kur'an-ı Kerim onlara özel bir yer vermekte ve onlar arasında salih bir ümmet olduğunu kabul etmektedir. *"Kitap ehli arasında bir ümmet vardır. Ayakta gece boyu Allah'ın ayetlerini okurlar ve onlar secde ederler, Allah'a ve ahiret gününe inanırlar, iyiliği emreder kötülükten nehyederler, hayırlı işlerde yarışırlar ve işte onlar (salih) iyilerdendirler"* burada sadece hoşgörü ve sadece çoğulculuk yoktur, burada tevhid dinlerinin ve semavi dinlerin aslının bir olduğunun kabulü vardır.

Bunlar nazari ilkecilik yönünden olanlardır, ancak tarihi yönden, İslâm tarihi, Muhammed (s.a.s.) gönderildikten yirminci asrın ilk çeyreğinin sonlarında Osmanlı hilafetinin çöküşüne kadar olan dilimde müslümanlar birlikte yaşama konusunda dinlerinin bildirgelerine ve değerlerine riayet ederek diğer din mensupları ile tarihin o birinci dönemlerinde görülmemiş bir sosyal barış içerisinde yaşadıkları görülmektedir. Bu durum, müslümanların zaman ve mekanda tarih boyunca hoşgörü bildirgelerinin hakkını verdikleri manasına gelmemektedir. Geri kalmışlık ve çöküntü yılları arada bir onları şaşırtarak, diğerlerine karşı davranışlarında adalet ve hürriyet ölçülerini bir tarafa bırakmalarına neden olmuşur. Ancak genelde görüntü parlak ve ışıltılı olarak durmakta müslüman olmayan milletlerin ve grupların İslâm topraklarında yüzyıllarca toplu mezbahalarda toplanmadıkları veya İslâm toprakları dışına göçe zorlanmadıkları veya müslüman olmaları için baskı görmemeleri buna şahittir. Müslüman olmayan bu gruplar bildiğiniz gibi bu günde, Mısır'da, Kuzey Afrika'da, Şam'da ve Osmanlı topraklarında bulunmaktadır. Ancak, Haçlı savaşları sonucunda işgal edilen Şam ve Filistin'deki müslümanlar veya Endülüs'te müslüman orduları yenilince veya son iki asırda Avrupalı sömürgecilerin müslüman ülkelerini talan ettiklerinde bu grup ve milletlerden aynı karşılığı görememişlerdir. Sovyetler Birliği'ndeki komünist düzen Orta Asya'daki müslümanları baskıcı felsefesini kabul ettirmek için yok etmeye çalışması, bütün insanlık dışı baskılara rağmen başarısız kalmıştır. Ancak (Kosova), (Bosna), (Burma), (Filipin), (Filistin) ve diğerleri gibi dünyanın çeşitli ülkelerinde müslümanlar, ırksal ve dini ayırımcılıktan dolayı acı çekmeye devam ediyorlar. Bu dini ayırımcılık şiddet ile esneklik (yumuşaklık) arasında çeşitli şekiller alabilmektedir. Avrupa'daki bazı hükümetlerin İslâm kültürü hakkındaki sıkıntılarından kaynaklanan bu sınıf ayırımcılık, mescit inşa etme, dini münasebetleri ihya etme, kadınların tesettürlü giyinmesi, erkeklerin sakal bırakmalarının serbest olması ve İslâmî esaslara göre kesim yapılması ve diğer olgu ve adaletlerde tecelli etmektedir. Dini çoğulculuk sadece imana zorlamamak manasında olmayıp, o inancın kendini iade etme hürriyeti, davet hürriyeti, çocukları ahlâk ve davranış yönünden o inancın bildirgeleri doğrultusunda ona bağlı olarak yetiştirme hakkı gibi o inancın gereklerini de kapsama-

sı manasına gelmektedir. İslâm dini, hayatın çeşitli yanlarına ulaşan, kapsamlı bir hayat felsefesi olarak bilindi. Avrupalı batı, son üç asırda, fikrî, dinî ve siyasî çeşitliliğin beşiği olmasına rağmen, Doğu Avrupa'daki ve Sovyetler Birliğindeki komünist düzenin çökmesi ile Avrupalı bazı düşünürler de ve yine Avrupalı bazı siyasiler de tek kalma düşüncesini kuvvetlendirdi ve tarihin sonuna gelindiği kapitalizm, pazar serbestisi ve liberalizmin olmadığını kavramamız gerektiği gibi şeyleri duymaya başladık. Bu tarih ve liberalizmin kendisine de terstir. Ayrıca büyük düşünürlerden, gelecek asrın medeniyetler arası çatışma asrı olacağını duymaya başladık ve bu gelecek çatışma dini sıkması yönü ile batı medeniyeti ve gelenekleri ve İslâm dini ile doğu arasında olacaktır. Yazar, gelecekteki çatışmalar, maddi batı medeniyeti ve manevi değerleri ile İslâm medeniyeti arasındaki medeniyet görüşü ihtilaflarından çıkaracağını haber vermektedir. Birçok batılı siyasetçi ve yazar (Fikoyama) ve (S. Hantington)'ın attığı eldiveni alma ve İslâm çoğulculuk ve demokrasi ile çelişiyor deme cesaretini göstermiştir. Bundan sonra demokratik olmayan aşırı bir surette muamele edilmesi gerekmektedir. Ayrıca İslâm için batının birinci düşmanı olduğunu ve günahkârlıkta Marksizm ve Leninizm'i geçeceğini ve bu nedenle batının bu tehlikeyi büyümeden karşılaması gerektiğini söyleyenler de vardı ve bazı radikal şiddet yanlısı grupların işlediği bazı şiddet olayları fertlerin davranışını değil de İslâm'ın hakikatını yansıttığı şeklinde koz olarak alındı. Bu tür sorumsuz düşmanca hitaplar yeni haçlı ruhunun dirilmesine yol açabileceğinden, batı ile İslâm âlemi arasındaki yardımlaşma ve birlikte yaşama ilişkilerini negatif yönde etkileyebilecektir ve bugünkü müslümanlar parçalanmış oldukları bir dönemden geçtiklerinden batı için en ufak bir askeri, siyasi veya iktisadi bir tehdit oluşturmamakta ama bazı baskı ve çıkar cemaatleri, hıristiyan batı ile müslüman doğu arasında, karşı koyma ve kavga cephesi oluşturmak istemektedir. Bazı kısa görüşlü hükümdarlar müslüman âlemini saran zayıflık, kargaşa ve batıya karşı etkili ortak bir tavır almama acizliğini fırsat olarak görmekte ve bu yıkıcı davaya icabet etmektedir. Ancak taraflar arasındaki çeşitli ortak çıkarlar; kargaşa, karşıkoyma ve düşmanlık ruhunun hakim olması ile olabilecek üzüntüler ve zararlar, birlikte yaşama ve yardımlaşma ruhunun hakim olması ile her iki tarafa ve bütün dünyaya sağlayacağı pek çok fayda, geleceği şereflendiren akılcı ve sorumlu bir bakışa davet etmektedir. Bugün müslüman âlemi batının dalaşmalarına karşı etkili bir tepki göstermekten aciz olsa da, karşı koyma ve tehlike duygusu, asrımızın birinci yarısında avrupalı sömürücülere karşı koymada olduğu gibi yeni bir ruhun doğmasına neden olabilir. Şu ana kadar bazı heyecanlı ümitsiz gençler tarafından orada-burada yapılan çeşitli şiddet olayları, yarın bölgenin güvenliğini tehdit eder bir duruma gelebilir ve hükümetler de kontrol edemeyip belki de bazıları katılmak veya göz yummak zorunda kalabilir. Bugün müslümanlar, İslâm alemi denen ayrı bir coğrafi bölgede yaşamıyorlar, yer yüzünün her parçasına dağılmış durumdalar, öyle ki müslümanların yaşamadığı bir dünya ülkesi yok gibidir. Hatta milyonlarcası batının kalbinde, Avrupa ve Amerika'da yaşamaktadır. Yakın geçmişteki olaylar, batıdaki müslümanların, İslâmî doğudaki kardeşlerinin duygularını paylaştıkları ve onlarla iletişim kurduklarını teyit etmektedir. İslâm alemine karşı yapılan bu dalaşmalara ve düşmanlıklara olan tepkiler sadece o müslüman bölgesinden doğmayabilir. Belki batı âleminin içinde yaşayan müslümanlardan da doğabilir. İşte o zaman bu tehlikeye

karşı yönetilen bombalar ve uzun menzilli füzeler fayda etmeyebilir. Ayrıca geniş kapsamlı yıkıcı silahlar artık sadece güvenlik konseyindeki daimi üyeliği olan devletlerin veya bu devletlerin müttefiklerinin tekelinde değildir, bunlara küçük devletler ve örgütlü cemaatler vasıtası ile de sahip olunabilir.

Bu evrende, insan hayatının devamlılığı için artık önemli bir hal alan dünya barışına davet, günümüz dünyasında çoğulculuk siyaset medeniyet ilkeleri kabul görmedikçe başarı yazılmayacaktır. Bu konu sadece müslümanlara has değildir. Genel bir felsefe olarak bütün ülkeler özellikle de insanların kaderi ile oynayan büyük ülkeler tarafından ele alınması gerekir. İslâm dini, Kur'an'ın çağırdığı ve peygamberin uyguladığı bu çoğulculuk ilkesini yaşatmak için farklı bir rol olmaya ehliyetlidir. İnsan hakları genel ilanının haykırdığı hürriyet ve çoğulculuk ilkeleri, siyasî keyfiliğin şu veya bu ülkeye karşı suistimal etmesine bağlı kalmadan kapsamlı bir surette uygulanmadıkça inandırıcı olamayacaktır. İlkeler ve devletler arası kanunlar etrafındaki çelişkili olgulara ve devletler ve cemaatler arasındaki ilişkileri saran kargaşaya rağmen adalet ve hürriyet hareketleri yavaş adımlarda da olsa ileriye doğru yürümektedir. Öyle ki devletler ve dini grupların içerisinde kendisi tarafından baskı ve zulme uğrayanların haklarını soran sesler duymaktayız. Müslümanlar, Hıristiyan ve Yahudi ortamlarında, haklarına bu devletler tarafından saldırılmasına rağmen kendi halkını savunan kimseler de bulmuştur. Geçen günlerde, Kasım 1998'in ilk haftasında Fransa'da katolik papazlar meclisi tarafından yayınlanan bir açıklama okudum, burada İslâm'ı itiraf etmeye davet diliyordu ve diğer dinlerle eşitliğe çağırıyordu. Bu karar mecliste ezici bir çoğunlukla kabul edildi. Bu küçücük geç kalmış bir adım olabilir, ama ileriye dönük bir adımdır ve hoş karşılanması gerekir. Bütün dinlere bağlı olanlar, hürriyet, adalet ve çoğulculuk için çağrı yapmalı, çünkü üstünde yaşadığımız şu karmaşık dünya, bu değerler yükselip yayılmadıkça, hem kendisi hem de diğerleri için tehlikeli ve çirkin olacaktır.

ÇOĞULCULUK VE BİR ARADA YAŞAMA

Rıza ZELYUT

Efendim, saygılar sunarım. Şimdi, burada dinler anlatıldı, teorik olarak izledik. İslâm dini anlatıldı; ne kadar diyaloga açık, çoğulcu bir yapısı olduğu söylendi. Doğrudur, dinlerin özünde bu vardır ama tarihi de görmezlikten gelemeyiz, yaşayan İslâm dünyasının sorunlarını da görmezden gelemeyiz. Öyleyse, sadece dinlerin doğuş sürecindeki o teorik konumuna bakarak İslâm'ı dini ve bugünkü dünyayı açıklamaya kalkmak biraz kendimizi kandırmak olur. Bakınız, Emevi Devleti'nin yaptığı istila savaşlarına. Bunlar da din adına yapılıyordu. Diğer toplumları köle gibi gören bir zihniyeti İslâm'la bağdaştırmak, benim nazarımda doğru değildir. Bakınız Hıristiyanlığa, Haçlı Seferleri adı altında doğuya doğru yayılma savaşları yapılıyordu. Bu savaşları da Hıristiyanlığın özü ile özdeş olarak gösteremesek de Hıristiyanlığın bir sonucudur. Gerek Emevi ve Abbasi dönemindeki istila ve yağma savaşları, gerek Haçlı Savaşları, bunlar bu dinlerin, sonuç olarak daha sonraki yorumundan ve biraz daha yozlaştırılmasından meydana çıkan sonuçlardır. Öyleyse, hele bugünkü yapıya da baktığımızda olayın farklı boyutlarda devam ettiğini görüyoruz. İslâm dünyası içerisinde birtakım azınlık gruplar hâlâ kendilerini mücahit görüp Hıristiyanlığa veya Yahudiliğe karşı savaş yapmak istiyorlar. Hıristiyan dünyası kendini ne kadar Batılı görürse görsün, özellikle AB üyelerinin uygulamalarına baktığımızda, bir Hıristiyan medeniyetinden, Avrupa'nın bir medeniyet eseri olduğunu, en yetkili ağızlardan bile duyma talihsizliğine uğruyoruz. NATO'nun konsepti içerisinde İslâm dininin bir hedef olarak konduğunu görüyoruz. Biraz önce söylendi, Huntington medeniyetler çatışmasından bahsederek bize bir tehlikenin işaretini veriyor.

Şimdi, durum böyle olunca ve Afganistan'a, Cezayir'e bakınca insan bu iki dinin, Hıristiyanlığın ve Müslümanlığın doğuşundaki o yüksek ideallerle bugün yaşayan çizgisi arasında müthiş bir kopuş olduğunu görüyor. Kendime şunu soruyum: Ya biz İslâmlığı ve Hıristiyanlığı doğru bilmiyoruz, kafamızdan tasarladığımız bir dinin tarifini yapıyoruz ve onu anlatıyoruz veya bu dinler böyle. Şuna inanıyorum ki, dinlerin doğuşunda bugün yaşanan çatışmalar hedeflenmiyordu. Buradan demokrasiye dönmek istiyorum. Demokrasiyle dinlerin doğuş nedenlerini iç içe geçirdiğiniz zaman karşınıza pek büyük bir farklılık çıkmaz. Nedir efendim dinlerin doğuş nedeni? Bütün dinlerde eşitlik, adalet ve barış. Eşitlik, adalet ve barış dinlerin doğuş sürecine dikkat ettiğiniz zaman, hangi zümrelerin ihtiyacıdır? Çok büyük kitlelerin, yani o toplumun en azından %99'un ihtiyacı olan kavramlardır. Dinler, işte eşitlik, adalet ve barış getirmek suretiyle bugünkü modern demokrasinin getirmek istediği yaşam düzeyini kendi dönemlerine göre ortaya koymaya çalışmışlardır. Bu nedenle, günümüz demokrasilerinin dinle çatışması değil, dinin bu te-

mel özlemleriyle uyuşmuş olması gerekiyor ve gerçek dindarların da demokrasinin en yanında oması gerekiyor.

Geçmişte niye çatışma vardı, olayı doğru değerlendirelim. Geçmişte, dinler doğduktan sonra, İlkçağ, Ortaçağ ve Yeniçağ'da dinler siyasî ideoloji haline getirildiler, din adı altında toplulukların veya bölgelerin ideolojisi oluşturuldu, o ideoloji din diye takdim edildi. O ideolojinin içerisine belli bölgelerin, toplulukların veya toplumların özlemleri, ihtiyaçları, çıkarları yerleştirildi, bunun mücadelesi yapıldı, bunun adına da din mücadelesi denildi, dini yayma mücadelesi denildi. Halbuki bu, dinin evrensel özünden uzaklaşmanın mücadelesiydi.

Şimdi, günümüzde insanoğlunun eğer dinin özüne dönme özlemi varsa, bu söylediğimiz hasletlere dikkat etmesi gerekiyor ve dünyayı ortak bir ev yapmada, dünyayı yaşanılır ortak bir ev yapmada dinlerin bu üç özelliğinin öne çıkartılması gerekiyor.

Ben İslâm dünyası açısından meseleye baktığımda, İslâm dünyasının kendisini fazla ifade edemediğini, diğer dinlere kendini doğru düzgün anlatamadığını, hele hele bugünkü sorunlarıyla İslâm dininin formüle edildiği dönemdeki pozisyonunu uyuşturamadığını görüyorum. Biz hep geçmişe, Hz. Peygamberin dönemine vurgu yapıyoruz. Bugünkü şartlara baktığımızda, bugünkü şartları anlatmakta zorlanıyoruz. Yani bunun adını koyması lazım İslâm dünyasının. Bunun teşhisini doğru yapması lazım, buna ihtiyaç var. İlahiyatçılarımızın sosyolojik olarak, bu meseleye artık sadece ilahiyatçı olarak değil, sosyolog olarak da bakmalarında yarar var.

Şimdi, ben burada artık çok daha özel bir konuya değinmek istiyorum. Bir arada yaşamanın özellikle İslâm dünyası açısından temel özelliklerinden birisi, İslâm dininin günümüzde yeniden siyasallaştırılması sorunu var. Din, aynen Emevi Devleti zamanında olduğu gibi İslâm dini. Yeniden iktidarı ele geçirmek, dünyaya hükmetmek, belki dünyadan mal ve para kazanmanın bir ideolojisi haline dönüştürülüyor. Bu olay Türkiye'de de yaşanıyor, yaşatılmaya çalışılıyor. İslâm dünyası içerisinde, böylece grupların menfaatlerini ön plana çıkartan bir anlayış, din gibi takdim edilmek isteniyor. İşte bu, dinden uzaklaşmadır ve irticanın asıl adı budur. Türkiye Cumhuriyeti, kuruluş sürecinde ileride böyle bir tehlikenin olabileceğini görmüş ve laiklik prensibini getirmiştir. Yani ben burada şunu da öneriyorum: Çoğulculuğun ve bir arada yaşamanın doğru dürüst anlaşalabilmesi için laikliğin dini açıdan yeniden değerlendirilmesi ve Türkiye'de yaşanan bu deneyin İslâm ülkeleri için bir örnek oluşturulması. Bu çok önemlidir, buraya gelen Türkiye dışı konuklarımızın konuya dikkatini çekiyorum.

Türkiye'de özel bir probleme değinmek suretiyle konuşmamı bitirmek istiyorum, bildirim uzun olmakla beraber atlayarak gideceğim. Türkiye'de bir arada yaşamayı engelleyen en önemli nedenlerden birisi, dinin siyasallaştırılması ve grup çıkarlarını anlatacak, ifade edecek bir ideoloji haline dnüştürülmesi ki, ben adına irtica diyorum.; diğeri de mezhepler arasındaki eski çatışma zihniyetinin halen sürdürülmesidir. Bence Türkiye'de Aleviler ile Sünniler arasındaki tarihten gelen sorunların artık masaya yatırılıp teşhir edilmesi ve iki kitlenin birbirini anlar hale gelmesi gerekiyor; birbirini anlar hale gelmesi için, Türkiye için söylüyorum bunu, bunun için de bazı şeyleri not ettim.

1- Türkiye'de diyalogu, bir arada yaşamanın önündeki engellerden birisi olarak gördüğüm Alevi-Sünni mezhepleri arasındaki iletişim eksikliği, kopukluk ve sorunun bazı nedenleri var. Bunlar şunlar: Türkiye'de din eğitimi hem yetersizdir hem de yanlıştır. Türkiye'de din eğitimi sadece Ehl-i Sünnet mezhebinin, Ehl-i Sünnetin eğitimi şeklinde sürdürülmektedir. Bunu yüzlerce, binlerce kez söylediğimiz halde başta Diyanet İşleri Başkanlığı olmak üzere Müslümanlık budur diye inatla Sünni din eğitimini okutmaya, yaymaya devam ediyor. Bu süreç içerisinde Aleviliğin öğretilmemesi nedeniyle de toplumda hem Sünni kesimde, hem Alevi kesimde çok korkunç derecede cehalet hakim. Bu cehaletin sonucunda Sünni kesimde olduğu gibi Alevi kesimde de bir takım irticai olayların hortladığını görüyoruz.

Son olarak, Zöhre Ana diye bir kadın çıkıyor, onbinlerce insan bunun ayağına gidiyor, sürüne sürüne ondan şifa diliyor. Bu örneğe baktığımız zaman Türkiye'de gerçekten de din eğitiminin eksik ve yetersiz olduğunu görüyoruz. Ayrıca Sünni kesime verilen din eğitiminin de mutlaka gözden geçirilmesi gerekiyor. Çünkü hâlâ mezhepler oluşum çağındaki eğitim biçimiyle bugünün Sünni gençleri eğitilmeye çalışılıyor. Bu Türkiye'nin büyük eksikliklerinden biridir.

2- Dayatmacılık: Türkiye'de Alevi varlığı hâlâ görmezden geliniyor. Özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı, İslâm tektir, hepimiz Müslümanız tavrıyla, sanki tarihte oluşmuş mezhepler yokmuş, sadece bir İslâm varmış gibi zorunlu Sünniliği toplumun önüne tek seçenek gibi sürüyor, bunun yanlış olduğunun görülmesi lazım. Buna bağlı olarak, sorun mesela Türkiye'de Alevilerin sorunları olduğu, böyle bir topluluğun yaşadığı görmezden geliniyor.

Şeyhülislâmların verdikleri fetvalardan da kaynaklanan önyargılar var, nedir bunlar? Alevilere yönelik, Aleviler mum söndü yaparlar, Alevilerin kestiği yenmez, Aleviler yıkanmaz, Aleviler müslüman değildir, bunlar rafizidir, mülhittir. Aleviler arasında da bir takım saplantılar sünnilere karşı, sünniler yezittir hatta sünniler müslüman değildir, bunun altını çizelim böyle önyargılar vardır. Bu önyargılar da başta söylediğim gibi din eğitiminin yanlış ve eksikliğinden kaynaklanır. Bir başka sorun, eski uzlaşmazlıkları bugüne taşıyoruz, yani alevilere bakıyoruz, tarihten gelen, gerçekten de acılarla dolu olan o sorunları sanki bugün yeniden yaşıyormuşuz gibi 1998'e taşımaya çalışıyoruz. Aynı olay, aynı uzlaşmazlıkları bugüne taşıma Sünnilerde de Alevileri küçümseme horlama biçiminde sürüyor. Bu da Alevilerden hesap sorma şeklinde bir psikoloji oluşturuyor. İşte Türkiye'de bir arada yaşamayı engelleyen psikolojiler böyle böyle oluşuyor.

Bir başka unsur, adını açıkça koyalım. Alevilere yönelik Osmanlı Devleti döneminde değil, Türkiye Cumhuriyeti zamanında, çok yakın zamanlara kadar bile 1992 yılına kadar bile kitlesel halde saldırılar olmuştur. Bu da toplumu içe kapanmaya, pozisyon almaya itmiştir. Bunların siyasetçilerin basiretsizliği ve cehaletinden kaynaklandığını bilmekle birlikte, aynı zamanda din adamlarının bu meseleye artık farklı gözlerle bakıp görmesi gereken olgular olduğunu düşünüyorum. Siyasi gücün yanlış kullanılma Aleviler ve Sünniler arasına bir kamplaşmaya yol açıyor adını koyalım, siyasetçiler bütün bütçeyi, örneğin bütçeyi sünni kesimin eğitimi ve yapılanması için kullanırken Aleviler siyaset-

ten ve hiçbir siyasi organizasyondan hiçbirşey kazanmış olmuyorlar. Alevilerin istekleri gerek Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından, gerek devletin tüm katmanları tarafından görmezlikten geliniyor. Efendim iletişim eksikliği bir de Alevi ve Sünni kesim arasındaki ortak noktalar değil, ayrışma noktaları vurgulanıyor, bundan da iki kesimin tanınmaması, birbiriyle iletişim kuramaması söz konusunudur. Buradan Diyanet İşleri Başkanlığı'na sesleniyorum, üzerinde çok ciddi görevler vardır, çünkü Diyanet İşleri Başkanlığı'nın elinde büyük imkanlar vardır, bu iletişimi kurmak için Alevilerin aydın sayıları da yetersizdir, kuruluşları da yetersizdir, maddi gücü de yetersizdir. Burada görev hakim mezhep olan Sünnilere düşmektedir. Diyanet İşlerine düşmektedir, iletişimi kuracak yayınları, dernekleri oluşturmak varolan dernekleri harekete geçirmek lazım.

Efendim son söylemek istediğim şu, bu konuda. Bir arada yaşamak için gerek mezheplerin, gerek dinlerin bir arada yaşamasının temel ölçüsü bence şu; benim ki doğrudur, benim ki meşrudur, benimki iyi ve güzeldir; karşı tarafınki kötüdür, çirkindir, gayri meşrudur zihniyetini bırakmak lazım. Her din kendi içinde her mezhep kendi içinde doğru, güzel ve meşrudur. Bunu içimize sindirdiğimiz zaman inanıyorum ki dünyanın hepimizin çok kolaylıkla sığabileceğimiz ve rahat rahat oturabileceğimiz bir ev olduğunu güzel bir ev olduğunu görürüz.

İNSAN HAKLARI : NİÇİN İSLÂMÎ BİR YAKLAŞIM ?

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN

"İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi"nin ilân ve kabul edildiği günlerde (1948) İslâm dünyasının büyük bir kısmı Batı emperyalizminin zulmü altında yaşıyordu. Dolayısıyle, Müslümanın bu Bildirge'ye herhangi bir katkıda bulunması bir yana, onu değerlendirebilecek fikrî ve siyasî imkanlara dahî yeterince sahip değildi. Bunun yapabilmesi için bir sürenin geçmesi gerekiyordu. Nitekim öyle de oldu. İslâm dünyasında insan haklarıyla ilgili ciddi değerlendirmeler, 1960'larda başladı. Sultan Hüseyin Tabandeh'in "Evrensel Bildirge ile ilgili İslâmî bir Değerlendirme"si.[1] 1966 yılında, Pakistanlı devlet adamı ve diplomat Muhammed Zafrullah Han'ın **İslâm ve İnsan Hakları**[2] başlıklı oldukça yararlı bir çalışma 1967 yılında yayınladı. Aynı yıl Mevdudî'nin **İslâmda İnsan Hakları** gün ışığına çıktı.

1970'lerden itibaren çeşitli düzeylerde düzenlenen resmî veya gayr-ı resmi kongre, sempozyum ve seminer gibi faaliyetlere şahid olmaktayız. Bu dönemde Strazburg, Paris, Genova, Vatikan ve Riyad gibi şehirlerde özellikle Birleşmiş Milletler'in öncülüğünde çok çeşitli toplantılar yapılarak Müslümanların konuyla ilgili düşünceleri ve endişeleri öğrenilmek istendi. Bu fikri ve siyasî toplantılara 1980'lerde ve 1990'lar da devam edildi. Konu, bugün de sıcaklığını muhafaza etmektedir. Şu ana kadar Müslümanların bu konuyla ilgili elde ettikleri birikim, Müslüman ülkelerde görülen insan hakları ihlallerinin rahatsız edici bir düzeyde seyretmesi, Batılı ülkelerin ve ilgili resmî veya gönüllü kuruluşların ciddi eleştirileri ve baskıları İslâm dünyasında bu konuda yeni bir bilinç düzeyinin oluşmasına yardımcı oldu. Sayısı her gün artmakta olan Müslüman aydınlar, bugün artık gözlerini kendi ülkelerindeki insan hakları problemlerine kapatmayı reddetmekle kalmıyor, aynı zamanda, Batı ülkelerinde çalışan müslüman işçilerin, müslüman göçmen ve azınlıkların haklarıyla da yakından ilgileniyorlar. Son bir kaç yılda pek çok müslüman, daha evrensel boyutta düşünmeye, dolayısıyle demokrasi, insan hakları ve benzeri konularda müslüman olmayan kişi ve grupların dertleriyle de ilgilenmeye başladılar. Bugün uluslararası boyutta faaliyet gösteren kuruluşlarda azımsanamayacak sayıda müslüman da faaliyet göstermektedir.

Bu faaliyetlere paralel olarak bazı fikrî çalışmaların sürdürüldüğünü de görmekteyiz. Konunun bu yanıyla ilgili olarak karşımıza cevap verilmesi gereken şu sorular çıkmaktadır: Mevcut "İnsan Hakları Bildirgesi"nde Müslümanları rahatsız eden düşünceler ve ifadeler bulunmakta mıdır? Bu metni, bazı dindar Batılıların ve Modern "İslâmcıların"

1. *A. Muslim Commentary to the Universal Declaration,* Tahran, 1966.
2. *Islam and Human Rights,* Islamabad, 1988.

deyimiyle, bir "Hıristiyan başarısı" olarak görmek mümkün müdür? Mümkün olduğu farzedilse bile, eğer metin hakikatı dile getiriyorsa, müslüman bilinç bundan niçin rahatsız olsun? Acaba insan hakları konusunda gittikçe güçlenmekte olan İslâmi söylem, konuya bir katkı getirmeyi mi, yoksa İslâm dünyasında uzun süreden beri oldukça zararlı etkilere yol açan malum aşağılık duygusunu gidermeyi amaçlayan bir savunmayı mı dile getirmektedir?

Çalışmaların önemli bir kısmının iyi niyete dayandığı ve bazı olumlu sonuçlar elde etmeyi amaçladığı âşikardır. Mesela İslâm Konseyi'nin 1981 yılında formüle ettiği "İslâm'da İnsan Hakları" bildirgesinin, yine İslâm Konferansı Teşkilatı Dış İşleri Bakanları tarafından 1990'da hazırlanan ve daha sonra "Kahire Bildirgesi" olarak neşredilen metni, katkıda bulunucu metinler şeklinde değerlendirmek mümkündür.

Bütün bu ve benzeri faaliyetler gösteriyor ki, İnsan Hakları konusuyla ilgili ilmî ve amelî faaliyetler tek sesli, tek boyutlu bir çizgide olup bitmemektedir. Bu tespit, kanaatimce, hem "Evrensel Bildirge"nin değerlendirilmesi, hem de genelde insan haklarıyla ilgiliyle faaliyetler konusunda geçerlidir. Başka bir ifadeyle, ortada İslâm dünyasında genel kabul görmüş tek bir İslâmî yaklaşım yoktur. Ben burada önemli saydığım bazı farklı yaklaşımlarla ilgili bir tespit ve değerlendirmede bulunmanın ötesinde birşey yapabilecek durumda değilim.

1. Sekülerist Yaklaşım: "Tabii" denebilecek bir seyir takip eden sosyal, siyasal ve hukuksal sekülerleşmeyi adeta katı bir ideolojiye dönüştüren bu yaklaşımın belirgin özelliklerinden biri, gerek Evrensel Bildirge'yi gerekse genelde insan hakları konusunu dinî açıdan ele almaya karşı oluşudur. Bu yaklaşıma göre, Evrensel Bildirge'nin metninde dini hususiyetlerin dışında tutulabilmesi için elden gelebilecek her türlü gayret gösterilmiştir. Dini tartışmaları bu konuya getirmek sadece yararsız değil, tehlikelidir de. Bir dinî perspektif, başka dini, mezhebî perspektifleri de davet eder. Ve bu perspektiflerin, tarihten gelen ve bugün de ortaya çıkabilecek olan pek çok peşin hükümlerden, düşmanca tavırlardan dolayı, anlaşabilme ihtimali de oldukça uzak görünmektedir. Kaldı ki, dinî nitelikteki yaklaşımların, bizzat din açısından da sakıncalı sonuçlar doğurabileceğini gözden uzak tutmamak gerekir. İstenilen yoruma ulaşmak için kutsal metinler çok kere zorlanmakla, gülünç denebilecek te'viller öne sürülmekte, tarihi uygulamadan ve mirastan keyfi seçmeler yapılmakta, dolayısiyle ciddi anlamda bir ilmî ve fikrî hata işlenmektedir.

Bu yaklaşımın öne sürdüğü iddiaların ciddiye alınması gerektiği hususunda uzun uzadıya söz söylemeye hacet yoktur. Uluslararası siyâsete veya başka ilişkilere dinî bakışı getirmek, çok dikkat ve hassasiyet gerektiren bir iştir. Sözgelimi, Evrensel Bildirgenin evrensel bir dinin desteğine muhtaç olduğunu, bu dinin de İslâm'dan başkasının olamıyacağını söylemek, diyalojik ilişkileri ve iletileri anında koparabilir. İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin bir "Hıristiyan Başarısı" olduğunu söyleyen Kilise mensuplarının işleyegeldikleri hataları başka din mensupları işlemek zorunda değildir.

Sekülerist yaklaşımın bazı zorluklarına biraz sonra başka bir vesileyle ayrıca temas edeceğim.

2. Dar Dinî Yaklaşım: Bu bakış tarzı, birinci yaklaşımdan çok farklı olmasına rağmen, bazı bakımlardan benzer bir bilinç halini sergilemektedir. Sözkonusu yaklaşımın iki temel iddiası var: a) Modern insan hakları konsepti bir Batı, hatta Hıristiyan-Batı kavramıdır, b) Aslında gerçek insan hakları Kur'an, Sünnet ve tarihi İslâmî tecrübede vardır ve müslüman onları oralarda aramalıdır. Bu konudaki Batı söylemi, sadece "ithal çözümler" önerir ve bunu yaparken de her türlü "İslâmî alternatif" arayışını kökten dinci, entegrist, hatta militan bir teşebbüs olarak görür.

Bu iddiaya göre, modern Batı yaklaşımı, insan hakları söylemini ahlâkî ve dini söylemlerden koparmıştır. Bu bakımdan, onun arkasında manevî ve ahlâkî bir destek olmadığı gibi, çok kere hukukî bir yaptırım da yoktur. Oysa İslâmî alternatif, bir nizam olarak, insan hakları konusu "ilahi emir ve yasak" kategorisinde ele alır ve "mü'minim" diyen herkes için bağlayıcı bir durumu öngörür.

Bu dar dini yaklaşımın oldukça yumuşatılmış bir şekli ise "kısmî uygunluk" diye adlandırılabilen bir görüşe yer verir ki, buna göre, insan haklarına İslâmî yaklaşım ile câri modern yaklaşım arasında önemli pek çok noktada uyuşma vardır.

3. Yenilikçi Yaklaşım: Yerli ve yabancı çalışmaların pek çoğunda yer alan ve çok sık tekrarlanan bir kanaat vardır. Temel İslâmî kaynaklar, insan hakları konusunda oldukça yüksek bir düzeye işaret etmişlerdir. Yaşama, mesken edinme, mal-mülk sahibi olma, evlenme, din seçme, seyahat etme, eğitim-öğretim imkanı tanıma ve daha pek çok konuda başka hiçbir dini kaynakla kıyaslanamayacak ölçüde hakları güvence altına almaktadır. Ne var ki madalyonun bir de öteki yüzü vardır. İslâm dünyasında çok sayıda ilim ve fikir adamı aynı kaynaklara dayanarak kadın-erkek eşitliği, (bütün yönleriyle) zımmîlik kurumu, irtidad konusu, "hudud" meselesi, hatta sendikal haklar, milli hakimiyet ve benzeri alanlarda farklı düşünme ve farklı olmak zorunda olduklarını öne süregelmektedirler. Bunun anlamı şudur. Müslümanlar, aynı konularda nelerin yapılması gerektiğini söyleyen Evrensel Bildirge'nin ilgili maddelerini harfiyen uygulayamazlar.[3]

Yenilikçi yaklaşıma göre, bütün bu ve benzeri sıkıntıların ve onlara çözüm aramaktaki başarısızlıkların arkasında, Kur'an ve Sünnetin - ve bazen de tarihi tatbikatın- muamelata müteallik hükümlerinin anlaşılıp yorumlanmasına ilişkin düşünce ve tutumlar yatmaktadır. Yenilikçi yaklaşım, din-hayat ilişkisine tarihsellik perspektifini getirerek bu çetin konuların çözümüne yardımcı olmaya çalışmakta ve -pek tabii- bu arada ciddi eleştirilere muhatap olmaktadır.

Bu yaklaşım da, Evrensel Bildirge'nin tavsiyeler manzumesinden ibaret olduğunu, onun ahlâk boyutunda desteksiz kaldığını, bunun da Bildirge'nin bir "Evrensel Ödevler ve Ahlâki Sorumluluklar Bildirgesi" ile desteklenmemesinden kaynaklandığını, bu zaafiyetin bir an önce giderilmesi için uluslararası çalışmaların yapılması gerektiğini ısrarla gündeme getirmektedir. Bu, bugün artık pek çok Batılı aydının da üzerinde önemle durduğu bir konudur. Meselâ, geçen sene Çek Cumhur Başkanı Havel'in öncülüğünde gerçekleştirilen "Forum 2000"in ilk toplantısında eski Alman Şansölyesi Helmut Schmid şunu söylüyordu: "İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi"nin 50. yıldönümü yaklaşırken **in-**

3. *Geniş bilgi için bkz., Conference on Moslem Doctrine and Human Rights in Islam,* Beyrut, p. 10 vd.

sanın ödev ve sorumluluklarından da bahsetmenin tam zamanı olduğunu düşünüyorum. Bu dünyada birlikte yaşamanın temelini oluşturacak ortak asgarî ahlâk standartlarının varlığı, sadece bireysel davranışlar için değil, dinî kurumlar, siyasi otoriteler, milletler ve bu arada ulusal ve uluslararası düzeyde üretim, ticaret ve maliye işlerini organize eden firmalar için de bir zarurettir. Yine bu, medya, özellikle de televizyon için çift katlı bir zorunluluktur."[4]

Yenilikçi İslâmî yaklaşım, bu çabayı desteklemekte ve ona katkıda bulunmak istemektedir : Bu yüzden o, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi ile ilgili olarak İslâmî açıdan yapılagelmekte olan her türlü çalışmayı, hangi amaçla yapılmış olursa olsun, değerli saymaktadır. Bilindiği gibi, bu çalışmalardan bir kısmı, Bildirge'nin maddelerini teker teker ele almakta ve onları aynı veya benzer konulara yer veren ayetlerin ışığında değerlendirmekte, bu arada sahih hadislerden ve tarihi uygulamalardan da yararlanma cihetine gitmektedir. Oysa yenilikçi yaklaşımın ağırlık verdiği yöntem konuyu ana çerçevesi Kur'an tarafından çizilen İslâmî dünya görüşünün bütünlüğü içinde anlamlandırmak ve değerlendirmeyi amaçlamaktadır. Temel soru şu : Kur'an, bizim şimdiki anlama ve yorumlamamıza göre, son tahlilde, nasıl bir ahlâk düzeni öngörüyor ve Evrensel Bildirge, büyük ölçüde anlama ve yorumlamaya dayanılarak inşa edilen bu düzen içinde nereye oturuyor?

Bu yaklaşım, Bildirgeyi bir insanlık başarısı olarak görüyor. Onun Hıristiyan Batıda formüle edilmiş olması önemli değildir. Hakikat, kaynağından bağımsızdır. Çeşitli din mensuplarının birbirlerinin kaynaklarından tarihi deneyimlerinden çok şey öğrenmişlerdir. İnsanlığın ortak tecrübesini muayyen bir dinin mensuplarının veya dinle varoluşsal bir ilişkisi bulunmayan kişilerin formüle etmesinden rahatsız olunacak birşey olmasa gerektir. Bir konu, pek çok dini geleneğe atıfta bulunarak da, hiçbirine atıfta bulunulmadan da formüle edilebilir. Mesela, Evrensel Bildirge, kasıtlı olarak dini terminolojiyi dışarda tutmaya çalışıyor ve her dinin mensubunun rahatsızlık duymayacağı şekilde bir ifade biçimini tercih ediyor. "Her insan yaşama hakkına sahiptir" diyor (madde, 3) Bu, bir Hıristiyan hakikatı mıdır? Elbette hayır. Bütün büyük dini gelenekler aynı şeyi söylüyor. Madem öyle, o halde din niçin tartışmaya dahil edilmektedir?

Bu sorunun bir değil birçok cevabı vardır. Dine atıfta bulunmanın hem olumlu hem de olumsuz yanları vardır. Bazıları, özellikle Batı dünyasında, bu işi savunmacı bir halet-i ruhiye içinde veya misyonerlik amacına yönelik olarak yapmaktadırlar. Bu, özü itibariyle etnik merkezli (etno-sentrik) bir yaklaşımdır ve işlevi itibariyle de bölücüdür, rahatsız edicidir. Sözkonusu düşünüş ve davranış, dünyanın bir başka yerinde insan haklarını ihlâl etmek için fırsat kollayan bazı yönetimlere de gerekçe hazırlamaktadır. Söz konusu yöneticiler bir yandan Bildirge'nin bir Judeo-kretien (yahudi-hıristiyan) metin olduğu propagandasına sarılmak, öbür yandan da kendi dini kaynaklarına keyfi atıflarda bulunmak suretiyle, yukarıda da işaret edildiği gibi, insan haklarının önemli bir kısmını, meselâ din değiştirme özgürlüğünü, örgütlenme hakkını, hatta bir şehirden ötekine seyahat etme imkanını, istediğiyle evlenme ve boşanma hakkını ve daha pek çok hakkı rafa kaldırabilmektedirler.

4. *Forum 2000 : Conference Report,* September, 3-6, 1977, Prague, p.30.

İnsan haklarını rafa kaldırma, pek tabii her zaman dini gerekçelere dayandırılarak yapılmamaktadır. Aynı hata, çağdaşlık, sanayileşme, ekonomik büyüme, milli birlik ve beraberliğe ihtiyaç duyma bahanesi, fitne ve fesadı önleme adına da yapılagelmekte, buna bağlı olarak bu kez de başka haklar çiğnenmektedir. İslâm dünyasında bugün bu iki dizi gerekçelerden bazan birine bazan ötekine başvurulduğunu ibretle seyretmekteyiz. Ve her ikisi de adı geçen dünyada demokrasinin gelişmesini zorlaştırmaktadır.

Dine gönderme yapmanın olumlu yanına gelince, böyle bir faaliyet, evrensel insan hakları konusunun tarihi-kültürel bir bağlamda anlaşılmasına yardımcı olmakta, konu bireyin ve toplumun bilgi dünyasında biryere oturmaktadır. Öyle görünüyor ki burada diyalojik bir süreç işlemektedir. Bir yandan dini kaynaklar ve tarihi tatbikat, insan hakları çerçevesinde ortaya çıkan acil reel durumlar karşısında yeniden yorumlanma ihtiyacı ile karşı karşıya kalmakta, öte yandan din, yeniden anlaşılmış ve yorumlanmış haliyle insan haklarının yorumlanması ve uygulanmasına her bakımdan -psikolojik, kültürel, siyasal bakımdan- destek vermektedir. Böyle bir desteği, humanizm, laiklik v.s. adına reddetmenin hiçbir makul tarafı yoktur. Gerçek başarı, tarihi ve külltürel bir çerçevede çeşitli tecrübeleri yaşayan insanın bütünlüğünü yakalayabilmekte yatar. Eğer insan Hakları Evrensel Bildirgesi, benim ahlâkî ve dinî tecrübelerimin içinde de bir anlam ifade ediyorsa, onun gereklerinin yerine getirilmesinde de, yani hukuki ve siyasi hayatımda da, önemli adım atılmış demektir.

İşte yenilikçi İslâmî yaklaşım bu epistemik ve ameli bütünlüğü yakalamaya çalışmaktadır. O, yeni problemlerden dini kaynaklara, dini kaynaklardan da carî problemlere giderek "İslâmî çözümler" üretmek çabasındadır. O, günümüzde pek revaçta olan postmodern yaklaşımlardan farklı olarak, evrensel ahlâk ilkelerinin dolayısiyle evrensel vazife ve sorumluluk çerçevelerinin belirlenebileceğine ve İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi'nin böyle bir evrensellikle desteklenmesi gerektiğine inanmaktadır. Çaba- özü ve amacı itibariyle- insan haklarını inkâr veya savsaklama çabası değil, onları zenginleştirme ve güçlendirme çabasıdır.

Söz konusu İslâmî yaklaşım, bu faaliyette başarılı olabilmek için her şeyden önce tarihimizde hep varolan, ama çoğu siyasi nitelikte olan pek çok sebep yüzünden hep ölgün ve solgun kalan bir çizgiyi, özgürlükçü çizgiyi açığa çıkarma; bazı unsurlarıyla tarihi, bazılarıyla yeni olan bir Kur'an hermenotiği geliştirmeye, tarihî tecrübeye eleştirel bir tarzda bakarak dini olanla olmayanı ayırmaya ve böylece bir yeniden-inşa ameliyesine koyulmaya çalışmaktadır. İnsan hakları konusu bu geniş projenin çok önemli bir parçasını oluşturmaktadır. Bu parçanın aciliyeti vardır, zira insan hakları problemini çözememiş bir dünya, ne burada sayılan çalışmalarda başarılı olabilir, ne de bu problemin önemli bir kısmını çözüme kavuşturmuş bir dünya karşısında (veya, meselâ Türkiye sözkonusu olduğunda o dünyanın içinde) müslümana yakışan onurlu bir hayat sürdürmede mesafe alabilir.

İSLÂM'DA İNSAN HAKLARI

Süleyman RECEBİ

Bismillahirrahmanirrahim.

Saygıdeğer oturum başkanı saadetleri Mehmet Hoca.. Sayın katılımcı ve kerem sahibi misafirler. Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun diyerek hepinizi İslâm selamı ile selamlarım.

Sayın Başkan, her şeyden önce, kendi adıma ve Makedonya cumhuriyetindeki İslâm birliği adına İkinci Din Şûrasından dolayı sizleri kutlamama müsaade ediniz.

Bugün, İslâm ve insan hakları konusunda konuşmak istiyorum. Bu konunun önemininden dolayı sizlere bazı açıklamalarda bulunmak istiyorum.

1. İnsan hakları etrafında analiz tabii ki batı anlayışına göre.

2. Kur'an naslarının bu anlayışa ne derece muvafakat ettiği konusuna bakış.

3. İslâm alemindeki insan hakları gerçeği.

4. Batı'da insan hakları uygulamaları karşısına çıkan engeller İslâm'daki insan hakları, tevhide dayalı İslâm'ın temel ilkelerinden kaynaklanmaktadır. İslâm, İslâm devletinde yaşayan, din, cins, ırk ayrımı söz etmeksizin tam vatandaşların insan haklarını güvence altına almıştır. Bu İslâmî düzeyde bireysel haklar ile bireyleri görevleri arasında bağ kurularak hayatın akışı düzenlenmektedir.

İslâm'a ve müslümanlara göre insan hakları meselesi, İslâm'ın 1400 seneden daha fazla bir zamandan beri bildiği eski haklara yeni bir kavram gibi gözükmektedir. 10.02.1948 tarihinde ilan denilen İnsan Hakları Beyannamesi'nin ilk maddeleri insanların hür olarak doğduklarını, keramet ve haklarının eşit olduğunu karara bağlamış olsa da, Kur'an-ı Kerim'in gelişinden 14 asır sonra, uluslararası beyannamede sözü edilen bu söylemin, Şer'i (Kanuni) temellerini Kur'an-ı Kerim'de görmekteyiz. Hak Tealanın şu sözünü hatırlatmak isterim. (İnsanoğluna ikramda bulundur...) 1981 yılında Berlin'de bir yayınevi tarafından yayınlanan insan hakları kitabının, tarihi gerçeklerle ilgili birinci cildinin yedinci sayfasında, Birleşmiş Milletler tarafından 10.02.1948 tarihinde ve bir mukaddime ile 29 paragraftan oluşan İnsan Hakları Beyannamesine atfen şöyle denmektedir.

Buradaki temel kanunlar, ayırımcılık ve işkence gibi çeşitli şekillerde ifade edilmiştir. Kanunlar karşısında eşitlik ve hayat hakkı, fertlerin özel hayatlarındaki hayatı, seyahat, hicret, siyasi sığınma, özel mülkiyeti koruma din ve vicdan hürriyeti, bilgi ve ifade hürriyetleri gibi çeşitli haklar ifade edilmiştir. Ayrıca toplum güvenliği, çalışma güvenliği, nekahet ve tatil güvenlik haklarından söz edilmiştir.

Sosyal bir düzendeki haklar bireyi uygun bir şekilde korurken, barışçı bir şekilde birlikte yaşamanın temeli olarak 30 seneden fazla bir süreden bu yana resmi olarak ilan edilmemiştir. Dünyanın bir çok ülkesinde bu haklar ihmal edilip tecavüz edilmekteydi. Ancak 1972 yılında Helsinki'de kurulan Avrupa Güvenlik ve yardımlaşma kongresi ile ABD eski başkanı (Carter)'in insan hakları ile ilgili çağrıları daha fazla ilgi duyulmasına yol açmış ve bu konu tartışılmaya başlanmıştır. Tabi bu durum, ifade ve düşünce hürriyetinden bahseden(19) nolu kanunun dediği gibi her yerde olmuyordu.

İnsan hakları ilanı, 20.08.1798 tarihinde Paris'te ilan edilen vatandaşlık ve insan hakları ilanına dayanmaktadır. Paris'teki bu insan hakları ilanı, Batı'daki yüzyıllardan bu yana süregelen sosyal, siyasî, felsefi ve kilise etrafındaki soru reaksiyonlarının zirvesini oluşturmaktadır. Paris ilanından önce oluşmaya başlayan bu reaksiyon 1728-1729 yıllarında İngiltere'de, 1776 yılında ABD'de oluşmaya başlamıştı. Bu biricik tarihi kazanç, bazılarına göre, 1792-1794 tarihlerindeki kanlı devrimin ve akabindeki kraliyet ailesinin ve pek çok fikir adamının asılmasının sebebi olarak görülmüştür. Özellikle de, Almanya ve Fransa'da İnsan Hakları Beyannamesi, şu ana kadar aşılamayan aşağıdaki iki madde (paragraf) yönünden çelişkiyle yüklüdür.

1- Bütün insanlar hür olarak doğarlar ve eşittirler. Akıl ve vicdan ile donatılmışlardır ve birbirlerini kardeşçe karşılarlar.

2- Her insan, bu beyannamede ilan edilen ırk, renk, cinsiyet, dil, din, siyasi yönlendirmeler veya mülkiyet, doğum veya herhangi bir nedene bağlı olarak sosyal veya ulusal köken ayırımı yapmadan tüm hak ve hürriyetlere sahiptir.

İşte bunlarla, 19. asırda Fransa ve İngiltere'nin başka halkları sömürüp onların kerametlerini ayaklar altına alıp çiğnemeleri açık bir çelişki oluşturmakta ve birçok insan hakkına tecavüz insan hakları adı altında yapılmaktadır.

Avrupa'daki çevreler insan haklarına inanmaktadırlar, ancak batı siyasetinde insandan kasıt sadece batılı insanla sınırlı olup herhangi bir insan kastedilmemekte ve onların dışındakilerin insanlığına değer verilmemektedir.

1- Batılı anlayışa göre insan hakları tahlili bu haklar üç eksen etrafında cereyan etmektedir.

A- Bireysel (fert) yön: Hürriyet ve bireysel hak, devletin ve fertlerin saldırısından koruma hakkı, hayat ve cesedi koruma hakkı, din ve vicdan hürriyeti, bireysel mülkiyet ve izzeti şerefi koruma hakkı.

B- Siyasi yön: Bildiri ve siyaset hürriyeti, öğrenme, öğretme ve araştırma hürriyeti, toplantı ve birlikleri oluşturma hürriyeti.

C- Sosyal yön: Çalışma, toplum güvenliği ve sosyal şahsiyeti geliştirme hakkı.

Unesco'nun 1981 yılında yaptığı toplantıda, İslâm'ın Birleşmiş Milletler'in ilan ettiği 20 hakka karşı olmadığı sonucuna varıldı.

2- Kur'an naslarının bu anlayışa ne derece muvafakat ettiğine bakış.

İnsan haklarının temellerine gelince, Kur'an-ı Kerim insana, insan olarak bakmaktadır. İnsan düşünülebilecek herhangi bir ayırma yapılmadan bütün haklara sahiptir. Allah

Teala, Ademoğluna ikramda bulunarak, aralarına adalet ilkesi koymuştur. Bu temellerin delilleri Kur'an-ı Kerim'de mevcuttur. Kur'an-ı Kerim, İnsan Hakları Beyannamesi yayınlanmadan 1400 sene önceden bu hakları vasiyet etmiştir.

Kur'an-ı Kerim, insanı, insan olarak zikretmiştir. Dini yönden mü'min ile kâfiri birbirinden ayırmış ancak insaniyet yönünden fark ettirmemiş. Muhammed (s.a.s.) tevhid akidesi ile gelmesine rağmen, Mekke fethi sırasında müşrikleri öldürmemiş, onlara güvence vererek Allah-u Tealanın şu sözlerini okumuşlardır; (sizin dininiz size, benim dinim de bana) Kur'an-ı Kerim ilke olarak bu gerçeği teyid etmiştir. Allah-u Tealanın (Dinde zorlama yoktur...) diye devam eden sözlerini hatırlatmak isterim. Muhammed (s.a.s.) putları kırdı, ancak puta tapanları öldürmemiştir. Bu durum İslâmiyet'in insanları tek düzeyde anladığını göstermektedir. Aynı zamanda Hz. Ali'nin Mısır valisine "ya kardeşlerindir, ya da yaradılışta kardeşindirler" ifadesi bunu teyid etmektedir. Ayrıca burada, tarih boyunca İslâm'ın yaptığı savaşların nefsi müdafaa savaşı yani kendisine saldırana, komplo kuranlara karşı yapıldığını teyid etmek isterim.

Kur'an'da insan kerameti, Kur'an için bu kavram yeni değildir ve başka bir yerden de alınmış değildir. Allah-u Teala Kur'an-ı Kerim'de *"Ademoğluna ikramda bulunduk..."* diye buyurmaktadır. Bu lütuf kimseyi kayırmadan bütün insanlara aittir. Olabilecek tek fark neyde olabilir? Allah'ın ibadet ve Takva *"Allah indinde en hayırlınız, en takva sahibi olanınızdır."* İnsanlar arasındaki eşitlik *"Ey insanlar, sizleri halklar ve kabileler olarak yarttık. Bilesiniz ki, Allah indinde en hayırlınız en takva sahibi olanınızdır."* Bu görüntü veya bu ayet açıkça eşitlik ilkesini teyid etmektedir.

Adalet, İslâm'daki adalet ilkesi sadece insanı değil bütün evreni kapsamaktadır. Allahu Teala *"Resullerimizle birlikte kitap ve teraziyi de gönderdik...)*

3- Dünyadaki insan hakları gerçeği.

Amaçla ilgili hayatı, mülkiyeti ve toplumdaki sorumluluğunu himaye gibi haklar Kur'an-ı Kerim'de sabittir. Örnek *"Bunun için İsrail oğullarına, her kim nefissiz yere veya yeryüzünde fesat çıkartmak için bir nefsi öldürür ise bütün insanları öldürmüş gibi olur, her kim yaşatırsa da bütün insanları yaşatmış gibi olur dedik. Kendi aranızda mallarınızı haksız yemeyiniz..."*, *"Mü'min erkekler ve mü'min bayanlar birbirlerinin velisidirler, iyiliği öğütler, kötülükten sakınırlar, namazları kılar, zekatı verirler, Allah ve resulüne itaat ederler. Aziz ve hakim olan Allah onlara rahmet edecektir."*

4- Hakları uygulamadaki zorluklar.

Problem bu hakları uygulamakta yatmaktadır. Özellikle son ayette görüldüğü gibi uygulamadaki bu sorumluluk bütün insanlarla ilgilidir. Ancak burada dikkat edilecek husus, bu hürriyetlerin Kur'an kanunlarını aşmaması olacaktır.

Kur'an-ı Kerim bizim ana yasamızın kaynağıdır. Bugün nasıl dünyadaki devletlerin hürriyetlerin anayasalarını ihlal etmesine, veya yıkmasına müsaade etmediklerini müşahade etmekteyiz. Hürriyetler yürürlükteki yasal çerçevesinde olabilmektedir. Ancak esas problem bireysel hürriyetlerin memleketi yöneten idare karşısındaki uygulamadır. Hükümetler 661 hicri senesinden bu yana ülkeleri yönetirken içerisinde Kur'an'da bulunan bu hürriyetlere riayet etmemektedirler.

Eğer herhangi bir ülkede Kur'an'da belirtildiği gibi müslüman toplumu oluşturan bütün fertleri temsil eden bir yönetim kurmayı başarmış olursak, o zaman kanunlar uygulanır, hürriyetler gerçekleşir. Bu durum İslâm'ın başlangıcında, Hulefa-i Raşidin döneminde yaşanmıştı. Öyle ki bazı insanlar bu halifeleri toplum içerisinde özgürce tenkid edebilmişlerdi.

5- Kanuni kararlara ihtiyaç.

Toplumda kadın ve aile hakları konusunda insan hakları ile ilgili İslâm'a yönetilen eleştiriler şu ana kadar istenildiği şekilde anlaşılmış değildir. Neden ise:

a) Kadını (bazen) arka planda görevlendiren İslâm ülkelerindeki sosyal alt yapıdan kaynaklanmaktadır. Bu yapıyı düzeltmek gerekmektedir, ancak bu istenilen hızda olmamaktadır.

b) İslâm öncesinde hüküm süren geleneklerin kadın ile ilgili kararlarda negatif etkisinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle bazen Kur'an'ın ruhu ve sünnet ile çelişen karar ve kanunlara rastlamaktayız. İşte bu iki neden bazı Kur'anî kanunların kadın çıkarlarına riayet etmemesinde etkili olmuştur. Kanımca Kur'an-ı Kerim naslarının yerine konması tüm bu şüpheleri silecektir.

Batı'da insan hakları uygulamaların karşısındaki engeller. En büyük engel bu hakların varlığını haykırıp, siyasetin etkisinde kalmadan bunların uygulanışını takip edecek bir müessesenin olmayışıdır. Dünyadaki birçok insan hakları ihlallerinin sorumlusu batıdır. Çünkü batı ihlalde bulunan bu tür kuruluşları ekonomik olarak ve silah vererek desteklemektedir. En büyük problem de batının diğer dünya ülkelerine bakışında yatmaktadır. Öyle ki, eski komünist yönetimlerin idare ettiği doğu Avrupa'nın ortasındaki, özellikle de eski Yugoslavya devletleri dahi diğer batılı olmayan dünya ülkeleri gibi bu ayırımcılıktan, aynı seviyede muamele edilmemekten nasibini almaktadır. Burada bugün (Kosova)da (Arnavutluk)'ta ve Hıristiyan veya Müslüman veya herhangi başka bir dine mensup olan üçüncü dünya ülkelerindeki insan hakları ihlallerini hatırlatmak istiyorum. Eğer insanlar arasındaki eşitlik ilkesi temellerine riayet edilmiyorsa, insan karemati ve adalet nasıl korunacak?

Son olarak insan hakları uygulamalarının bir serap ve temenni olarak mı kalacağını sormak istiyorum? Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun.

DİNLER ARASI DİYALOG VE HOŞGÖRÜ

Kardinal Francis ARİNZE

Günümüz dünyasında, farklı dinlere mensup kişilerin bir araya gelmelerinin, birbirlerini dinlemelerinin, birbirlerini daha iyi anlamaya çalışmanın ve dünyamızı daha yaşanılır bir hale getirmeye yönelik olarak birlikte neler yapmaları gerektiğini ne denli yararlı ve gerekli olduğunu kabul etmeleri, memnuniyet verici bir durumdur. Bu nedenle, Dinlerarası Diyalog ve Hoşgörü üzerine görüşlerimi ifade etme imkanı bulduğumdan dolayı minnetarlık duyuyorum. Bu toplantının Türkiye gibi Hristiyanlığın kökenlerinin bulunduğu ve Müslümanlarla Hristiyanlar arasında iyi ilişkiler kurulmasını sağlayan bir ülkede yapılıyor olması büyük önem arz etmektedir.

Bu hususta gerekli terimleri kısaca açıklığa kavuşturduktan sonra, hoşgörüye ya da daha açık bir ifadeyle diğer insanların dini özgürlüklerin saygı göstermeye dair bazı görüşlerle birlikte dinlerarası diyaloğun bazı temellerini ortaya koymak istiyorum. Bu müsamahanın şartlarına değineceğiz. Bu hususta bazı sorunlar ve riskler üstelenecek ve alınan somut inisiyatiflerden de söz edilecektir. Bu kısmı, farklı dinlere mensup kişilerin gelecek yüzyılda tesis etmek istedikleri ilişkilerin ne şekilde olması gerektiğini birbirimize sormamız gerektiğini belirterek kapatıyoruz.

1. Dinler Arası Diyalog Dediğimizde Neyi Kastediyoruz.

Dinlerarası diyalog kavramı, bilimsel tebliğlerin okunduğu, yapılan iddiaları desteklemek üzere bibliyografya metinlerinin yazıldığı iki ya da daha fazla dinden bilimsel temsilcilerin oluşturduğu akademik topluluğu, insanların aklına getirmektedir.

Bu, uluslararası diyaloğun bir şeklidir. Bu diyalog, ilahi bir görüş alışverişi anlamına gelmektedir. Ancak görüş alışverişinde bulunmak diyaloğun en sık rastlanılan yolu ya da çoğu insana hitap edecek bir diyalog yolu değildir. Dinlerarası temaslar bu düzeyde başlamaz. Dini birikimi olan kişiler arasında kurulan bu diyalog ve bu birikimin güncel dünya sorunlarına uygulanması, aralarında dostluk ve güven duygusu tesis etmiş olan müminler arasında en güzel şeklini bulmaktadır.

Dinlerarası diyaloğun temeli, genelde yaşam diyaloğudur. Bu diyalog, aile, okul, iş yeri ve genel olarak toplum düzeyindeki farklı dinlere mensup kişiler arasındaki temasi ifade etmektedir. İnsanlar, bu gibi durumlarda, dinsel herhangi bir tartışmada bulunmaksızın birbirleriyle etkileşim içindedirler. Sözünü ettiğimiz bu durumlar, farklı dinden insanların diğer insanlarla yaşama ve işbirliği içinde bulunma ideallerinden kaynaklanmaktadır.

Farklı dinlere inanan kişiler, tıbbi, eğitsel ya da kültürel inisiyatifler gibi ortak projelerde de biraraya gelebilirler.

Dinlerarası ilişkiler, dini ve manevi deneyimlerin resmi olarak birbirinin yerini alması şeklinde gerçekleşebilir. Bu değişiklik, diğer inananlar dahil olmamak üzere, kendilerini dini ideallerin takibine adamış kişiler arasında yaygındır.

Bu bağlamda, dinlerarası diyalogdan bahsettiğimizde, farklı dini inançlardan gelen kişiler arasındaki temas ve işbirliğini kastetmekteyiz. Dinlerarası diyalog yerine, dinlerarası ilişkiler demek kanımızca daha anlışılır olacaktır.

2. Dinler Arası İlişkilerin Temeli:

Dinlerarası ilişkilerin somut bir temeli bulunmaktadır. Yüce Tanrı, insanoğlunu, saygın bir varlık olarak yaratmış ve ona hak ve sorumluluklar yüklemiştir. Her erkek ya da kadın, akıl, irade ve kişilik sahibi bir varlıktır. İnsanoğlu, fiillerde bulunur, karar verir ve diğer kişilerle ilişki kurar. Tanrı her insana sosyal bir tabiat bahşetmiştir. Böylelikle insanoğlu diğer insanlarla temasa geçebilmektedir.

Farklı dinlerden iki samimi insan karşılaştığında, bu kişiler birbirlerinin gözlerine bakarak birbirlerini daha iyi tanıyabilerler. Bu hususta bazı olası sonuçlar kardeşane ilişkileri, kişilerarası iletişim vasıtasıyla insanların inançlarını karşılıkla olarak teyit etmeleri kişinin diğer bir dine ve hatta kendi dinine mensup insanların zenginliklerini kabulü, yeni din panoramaların açılması ve kişinin eksik olduğu yerde daha iyi bir yol araması şeklinde görülebilir. Kültür ve din yakinen ilişkili olduğundan, dinlerarası mübadele, kültürlerarası iletişimi ve güçlenmeyi artırmaktadır.

Diğer dinlere mensup kişilerle yakınlaşmaktan kaçınan bir mümin, aslında Tanrı'nın sözüne karşı çıkıyor demektir. İnsanları sosyal birer varlık olarak yaratan Rab, Tanrı'dır. Diğer dinlere mensup kişilerden kaçınma insanoğlunun sosyal niteliğinden sapması anlamına da gelir. İnsanoğlu ormanda yaşayan vahşi bir yaratık değildir. Bazı dinler, kendi inançlarından çıkardıkları nedenlerle diğer dinlere mensup müminleri desteklemeyi amaçlamaktadırlar. Söz gelimi Hıristiyanlar Tanrı'ya Baba, Oğul ve Kutsal Ruh gizemi içinde ulaşmaktadır. Hıristiyanlara da insanoğlunu yaratanın Tanrı olduğuna, Tanrı'nın insanoğluyla iletişim halinde bulunduğuna inanırlar. Her din dinlerarası diyalog açısından kendi inanç motivasyonuna sahiptir.

Bu noktada net olarak bilinen, bu diyalogun Tanrı'nın yarattığına inanılan insana saygı duyulmasına dayalı olmasıdır. Bu bağlamda kurulan asıl diyalog, bir grup müminin diğer bir grup üzerinde hüküm sahibi olması olmadığı gibi, gizli motivasyon ya da gündemlerle idare edilmediğidir.

3. Dünya Günümüzde Dinler Arası İlişkilere Neden İhtiyaç Duymaktadır?

Dinlerarası ilişkilerin günümüz dünyasında ne denli önemli olduğuna dair birçok neden bulunmaktadır. Herşeyden önce dinsel çoğulculuk kavramı mevcuttur. Yeryüzünde tek bir din değil birçok din bulunmaktadır. Bu dinlere mensup kişiler arasında Hıristiyanlar, Müslümanlar, Hindular, Budistler, Museviler, geleneksel dinlere mensup kişiler, Sihler, Şintositler vs. bulunmaktadır. Bu dinler, mensuplarının yaşam tarzını belirlemektedir.

Bununla birlikte, farklı dinlere mensup kişiler, birçok ülkede kendilerine komşu ya da ortaklar bulmaktadır. Jet ya da diğer seyahat biçimleri, ekonomik, siyasi ya da kültürel nedenlerle, halihazırda tek bir dine mensup insan bırakmamıştır. İnsanlar dinsel çoğunlukla yaşamak durumundadırlar.

Dinsel sınırların ötesine geçen ve yeterli bir çözüme ulaşmak için müminlerin işbirliğini gerekli kılan birçok riskler bulunmaktadır. Çok kültürlü ve dinli bir ülkede görülen ulusal birlik ve beraberlik, yoksulluk, geri kalmışlık, fakir-zengin ve Kuzey-Güney ilişkileri, ailevi değerlerin savunulması ve çevreye saygı buna örnek olarak gösterilebilir.

Uyuşturucu kullanımı, etnik merkezcilik, dini fanatizm, şiddet ve terörizm, müminlerin dinsel sınırlar ötesinde kurulan işbirliğinden kaynaklanan problemlerle baş etmesinin günümüzde son derece gerekli olduğunu söyleyebiliriz.

4. Dinsel Özgürlüğe Açılan Hoşgörü

Başka bir dinin hoşgörülemeyecek kadar şeytani bir inanç olduğu ya da sadece konulmuş sınırlar dahilinde bulunduğu göz önünde tutulduğunda, dinsel hoşgörü terimi, negatif bir terim olarak algılanabilir. Bununla birlikte, dinsel hoşgörü olumlu ve daha makul bir yan anlam kazanabilir. Dinsel hoşgörü, diğer dinsel görüşlere saygı duyulması, bu görüşlere mensup kişilere rıza gösterilmesi ve bu kişilerle işbirliği yapılması anlamına gelecektir. Bu bağlamda, rıza göstermek söz konusu kişilerin bütün inanç ve eylemlerinin onaylanması anlamına gelmez. Bu anlayış, dini konularda uyumluluk kavramını empoze etmekten kaçınır. Bir başka ifadeyle, her insanın dinsel konularda vicdanı meselelerde sahip olduğu bir özgürlükten bahsediyoruz.

Dinsel özgürlük, bu nedenle, İkinci Vatikan Şûrası'nda ifade edilen sözlerle, "bireysel ve sosyal gruplar bazında özellikle dinsel meselelerde hiç kimsenin kendi inancına ters düşecek bir tutuma maruz kalmak gibi herhangi bir zorlumaya tabii tutulamayacağı anlamını taşımaktadır." Bununla birlikte, özel olarak ya da kamu bazında, diğer kişilerden ayrı olarak ya da dinsel görüşlerine uygun bir biçimde haraket etmekten alıkonulamaz. (Dignitatis Humanae)

Dinsel özgürlüğün olduğu yerde, hoşnutluk, adalet, barış, gerilimlerin giderilmesi, işbirliğinin teşviki ve farklılığın bütünlük ve uyum içinde ele alınmasının temelleri mevcuttur. Bir dine mensup kişiler diğer bir dine mensup kişilerden ayrıldığında, ya da kötü muameleye maruz kaldıklarında, hoşgörüsüzlük, gerilim, çekişme, şiddet ve hatta savaş söz konusu olmaktadır. Bununla birlikte, dinler karşılıklı rıza ve uyum içinde bulunmadıklarında, dine kaygıyla bakanlara ve ateistlere dinle alay etme ve toplumun birçok sorunuyla ilgili olarak dinleri suçlu tutma imkanı verilmiş olur.

Dinsel özgürlük, yaşam özgürlüğünden hemen sonra gelen en temel insan hakları arasında yer almaktadır. Dinsel özgürlük, doğrudan yaradan'dan kaynaklanan bir haktır. İnsanoğlu, yaptığı fiillerden ötürü, Tanrı'nın huzurunda Tanrı'ya yanıt verebilmek için, kaba kuvvetten uzak durmalıdır. Esasında, her dinin, vicdanlarına yenik düşmektense hayatlarını vermeyi yeğlemiş şehitleri vardır.

Dinsel özgürlük hakkı, ister azınlık isterse çoğunluk olsunlar, yalnızca tek tek insan-

ları değil, aynı zamanda insan gruplarını da ilgilendirmektedir. Dinsel gruplar, bu nedenle, birlikte ibadet etme, inançlarını paylaşma, ahlâklı kişiler olarak örgütlenme ve yasalar ve saygı çerçevesinde mülkiyet sahibi olma hakkına sahiptir. Dinsel özgürlüğün sosyal boyutu da büyük önem arz etmektedir. 1986 Avrupa Güvenlik ve İşbirliği'nin Viyana Belgesi'ne göre, bu sosyal boyut aşağıdaki hususları kapsamaktadır:

- İbadet yapılacak yerlere girme serbestisi;
- Dinsel hususları yerine getirmek için gerekli dinsel malzemeye sahip olma ve bu malzemeyi kullanma hakkı;
- Cemaatların kendi hiyerarşik yapılarına göre örgütlenme hakkı;
- Dinsel eğitim alma ve verme hakkı;
- İletişim sağlama hakkı;
- Müminlerin gerek ülkeleri içinde gerekse ülkeleri dışında diğer mümin ve cemaatlerle doğrudan temas kurma imkanı

Ekim 1995 tarihinde, İstanbul'da gerçekleştirilen hoşgörünün geliştirilmesi konulu UNESCO Uluslararası Sempozyumu, dinlere büyük bir öncelik tanımıştır. 18 Aralık 1994 tarihli, Dinin Kültür ve Barışın Geliştirilmesi hususundaki Barselona Deklerasyonu'nda şu husus belirtilmektedir: "Din, insanlığın belalarını çözecek tek çare olamaz, böylesi kritik bir dönemde din vazgeçilmez bir rol oynamaktadır" (İstanbul Sempozyumu Çalışma Dökümanı s. 140)

Bu durumun da gösterdiği gibi 1948 yılında hazırlanan Birleşmiş Milletler İnsan Hakları Uluslararası Beyannamesi'nin 18. Maddesi "Herkesin düşünce, vicdan ve din özgürlüğünü ister tek başına isterse özel ya da kamu şeklinde olsun diğer kişilerle değiştirmesi ve inancına ya da ibadetini açıkça söyleyebilmesini" öngermektedir.

5. Yeryüzündeki Dinlerin Yücelttiği Bir Kavram Olarak Dinsel Özgürlük

Önde gelen dinler, Altın Kuralı öğretmektedir. Hıristiyanlık, ahlâkî davranışların temelini, insanın komşusunu sevmesi olarak görür: "İnsanlara size nasıl davranılmasını istiyorsanız öyle davranın. (Matta 7:12) Bu anlayış, aynı zamanda diğer dinlerin doktrinsel üstünlüğünü belirtmektedir. Bu noktada dinlerden bazı alıntılar yapmak istiyorum.

HİNDUİZM: Bu, yapılacak işlerin bir toplamıdır. Size acı verecek bir şeyi başkalarına yapmayın (Mahabharata 5.15.17)

BUDİZM: Sizi incitecek şeyleri başkalarına yapmayın (Danavarga 5: 18)

KONFÜÇYANİZM: Bu, sevginin bir prensibidir: "size yapılmayacak bir muameleyi başkalarına yapmayın" (Anaclets (Rongo) 15:23)

MUSEVİLİK: Size iğrenç gelen şeyi, halkınıza uygulamayın. İşte tüm kurallar bundan ibarettir. Gerisi sadece yorumdur. (Talmud, Şabbat 31a)

İSLÂM: Kendisi için sevdiği bir şeyi mümin kardeşi için de sevmedikçe, gerçek müminler olamazsınız (An-Nawawi'nin Kırkiki Geleneği)

AFRİKA DİN GELENEĞİ: Başkalarına verdiğiniz şey size aynen döner (Rwanda atasözü)

Dignitatis Humanae'de ifade edildiği üzere, Katolik Kilisesi, insanların dinsel özgürlüklerinde ısrar etmektedir. Katoliklerin inançlarını diğer kişilerle paylaşmaları gibi, Kilise Kanunu da açıkça şu ibareyi vermektedir: "Hiç kimse başkalarını Katolik inancını kabul etmesi hususunda zorlayamaz" (Kilise Kanunu 748,2)

Kur'an inançlar üzerinde herhangi bir zorlama olmadığını vurgulamaktadır:

"Dinde zorlama yoktur." (Q2 256) *"Sen, onları inanmaya mı zorlayacaksın?"* (Q.10.99)

6. Diyalogun, Hoşgörünün ve Dinsel Özgürlüğün Şartları

Diyalogun, hoşgörünün ve dinsel özgürlüğün uygulanması için gerekli şartların bazılarından söz edelim.

İnsanların dinsel kimliklerine saygı göstermek gerekir. Bir insanı inancından mahrum etmeye çalışmak o kişiye verilen en büyük zarardır. Hatta, bu, sırf inançlı olduğundan dolayı bir kişiyi öldürmekle eştir. Hz. İsa inananlara şu şekilde seslenmiştir: "Bedenlerinizi öldürenlerden korkmayın, ruhu öldürmek mümkün değildir. Siz Cehennem'de hem bedeninize hem de ruhunuza azap edenden korkun" (Matta 10:28)

Din ancak önerilebilir, asla empoze edilemez, zorla elde edilen dinsel bütünlük, ister fiziksel, isterse ekonomik olsun, bir insana yakışmaz ve Tanrı'nın bahşettiği hediyeye de hiç uygun değildir. Vicdan hususunda insanlara karşı kaba kuvvet kullanmak, bir kişinin bu konuları hafife aldığını göstermektedir. Tanrı, özgürlüğümüze saygı gösterip koyduğu kanunları ihlal etmemize izin verirken, ki istese bizi yok edebilirken, biz kim oluyoruz da bir insanın vicdanına müdahale edebiliyoruz?

Diyaloğun bir diğer şartı da Tanrı'ya açık olmaktır. Dinlerarası diyaloğun Tanrı'ya karşı gösterilen iç tutumla ve Tanrı'nın iradesini arama isteğiyle yakın ilgisi bulunmaktadır. Her mümin, kişinin iradesini Tanrı'nın iradesine teslim edebilir. Bir kişinin diğer kişilere olan saygısı, kişinin Tanrı'nın iradesini aramasına dönük çabaları artıracaktır. Aziz John'un şehadet ettiği gibi: "Tanrı'yı seviyorum deyip, kardeşinden nefret eden kişi yalancının ta kendidir. Zira gözleriyle gördüğü kardeşini sevmeyen bir insan, görmediği Tanrı'yı asla sevemez."(I Yuhanna 4:20)

Tanrı'ya olan bu iç dönüşüm, bizi duaya götürmektedir. Bu da diğer bir kişiye rıza göstermenin yoludur. Diyalogta bulunan kişiler samimi bir ibadet içinde Tanrı'ya yaklaşım gösterdikçe, Tanrı'ya daha fazla yaklaşacaklardır. İbadet, bizim, zaaflarımızı ve gücümüzü görmemizi sağlar; zaafiyetimiz, zira bizler sadece anlayışımız ve günahlarımız içinde sınırlı kalmış narin varlıklarız; gücümüz, zira bizler yalnız değiliz, bizleri yalnız bırakmayan Tanrı bizi hep gözetiyor. Bu nedenle dua, dinlerarası temaslar açısından mükemmel bir neden teşkil eden tevazu ve umudu tesis etmemizi sağlar. Papa ikinci John Paul, 1992 Dünya Barış Günü vesilesiyle yaptıkları konuşmada, şu sözleri sarfetmişlerdir: "İbadet, bizleri birleştiren bir bağdır. İbadet vasıtasıyla eşitsizliği, yanlış anlamaları, acıları ve düşmanlıkları bir kenara bırakan müminler Tanrı'nın huzurunda bir araya gelir."

Her dinin ilahiyatçısı, dinin ilham bulduğu bazda teolojik bir oluşuma giderlerse, bu girişim kuşkusuz dinlerarası ilişkiler bakımından çok yararlı olacaktır. Bir din mensup-

larını diğer dinlere mensup kişilerle ne şekilde irtibatlandırabilir? Bu temaslar kişinin inancını nasıl zenginleştirebilir. Dini liderlerin ve uzmanların diyalog vasıtasıyla, dindaşlarıyla dinsel taleplerin boyutlarını paylaşması gerekir. Bu durumda, bu diyalog, söz konusu uzmanlara has bir durum olmayıp, bir nevi seçkin sınıfının işidir. Medya, bu tür alanlarda alınan olumlu insiyatiflere dair iyi haberlerin yayılmasını mümkün kılar.

7. Mütekabiliyet Riski

Dinlerarası ilişkilerle ilgili risklerden biride, özellikle üzerinde durulması gereken, mütekabiliyet kavramıdır. Mütekabiliyet, negatif anlamıyla ele alındığında, bir kan davası hatta bir tür dişe diş göze göz hali olarak algılanabilir. Kavram, şu tutum dahilinde ifade edilir: Ülkenizde bana dinsel özgürlük tanırsanız, ben de size ülkemde dinsel özgürlük tanırım. Bize karşı bir söz sarfeder ya da yazarsanız, biz de aynısını yaparız. Dindaşlarımızdan birini öldürürseniz, biz de sizden birini öldürürüz" yaklaşım kabul edilebilir bir yaklaşım değildir. Tanrı'ya inanan hiçkimseye bu yaklaşım yaraşmaz. Tanrı'nın hem adilin hem de zalimin tarlasına yağmur yağdırdığını unutmayalım. Bir Hıristiyan açısından, İsa'nın öğretisi çok açıktır: "Hain olan kişiye direnç göstermeyin. Aksine, eğer birisi sağ yanağınıza vurursa, ona sol yanağınızı çevirin" (Matta 5: 39) Bu anlayış, kötülüğe kötülükle karşı koymayacağımızın bir göstergesidir.

Mütekabiliyet, olumlu anlayışla alındığında, şu Altın Kural'ın gözlenmesinde yarar vardır: Size nasıl muamele edilmesini istiyorsanız, siz de insanlara öyle muamele edin. Eğer, çoğunluğu başka bir dine mensup olan kişilerden ibaret bir ülkede kendi inancınızı yaşamak istiyorsanız, siz de ülkenizde diğer dinlere mensup kişilerin ibadethanelerini inşa etmelerine izan verin. Aynı durum, din değiştiren kişilerde de görülmektedir. Önemli bir husus da, muhtediliğin göz ardı edilmesi, yani mürted kazanmaya yönelik kaynakların soylu, dürüst olması ve insanın saygınlığına ve özgürlüğüne saygı göstermesidir.

8. Dinler Arası Temaslara İlişkin Bazı Örnekler

Şu ana değin tartışıla gelen dinlerarası temaslar, fazla teorik olmasın diye, sizlere bu hususta bazı inisiyatifleri sunmak istiyorum.

Hıristiyan-Müslüman diyaloğuyla ilgili olarak, papalık nezdindeki Dinlerarası Diyalog Şûrası dört İslâmî örgüt liderlerinin katılımıyla yıllık toplantılar düzenlemektedir. Bu örgütler, Dünya Müslüman Birliği, Dünya Müslüman Kongresi, İslâmî Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Kurumu ve Uluslararası İslâmî Dava ve Yardım Konseyi'dir. Papalık Şûrası El-Ezher Üniversitesi'yle ayrı olarak yıllık irtibat toplantıları yapmaktadır. Papalık Şûrasının seçtiği hıristiyanlarla merkezi Amman'da bulunan El-Abait Kuruluşu'nun ve Trablus'ta bulunan Dünya İslâma Çağrı Derneği'nin seçtiği Müslümanlar arasında periyodik olarak toplantılar yapılmaktadır. 32 yıldır, Papalık Şûrası, oruç ayında Müslümanlar'a yıllık mesajlar yollamaktadır.

Hıristiyan-Budist diyaloğunda, Katolik ve Budist rahipler arasında manastırlar arası ziyaretler yapılmaktadır.

Hindistan'da yaşayan Hıristiyanlar, Hindularla biraraya gelmekte kimi zaman onlar-

la birlikte yaşamakta ve eşram denilen düşünce merkezlerinde haftasonları toplantılar düzenlemektedir.

Çok yönlü dinlerarası kuruluşlar arasında, en çok bilineni Dünya Din ve Barış Konferansı'dır. Bu kuruluş, mevcut ayrımları ve çatışmaları bertaraf ederek barış ve adalete ulaşmayı hedeflemektedir.

Burada verdiğimiz bu birkaç örnek, dinlerarası temasların teorik olarak mümkün olmadığını göstermektedir. Bu örnekler güncel örneklerdir.

9. Yeni Bir Binyılda Dinler

Yeni bir yüzyılda ve aynı zamanda binyılda, dünya dinleri arasında ne tür ilişkiler tesis edilebilir? Ümit edilirki, dinler birbirlerini daha fazla dikkate alacak, birbirlerine yaklaşımlarını geliştirecek, aralarındaki işbirliğini güçlendirecektir. Tek bir Tanrı'ya inanan ve inançlarını İbrahim'e dayandıran Museviler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar, ufuklarını genişletecek ve yüreklerini birbirlerine açacaklardır. Durum böyle olsa, dünya ne güzel olurdu! Bu hususta birçok imkan bulunmaktadır. Evet ya da hayır demek ağır bir sorumluluk olacaktır. Tanrı, bu vesileyle ilişkilerimizi geliştirmemizde bize yardım etsin.

DİNLER ARASI DİYALOG ÜZERİNE KATOLİK ÖĞRETİSİ SON RESMİ DÖKÜMANLARIN, ÖZELLİKLE HIRİSTİYAN-MÜSLÜMAN İLİŞKİLERİ İTİBARİYLE ANALİZİ

Chrisitan W. Troll SJ

GİRİŞ

Bu makale, tam ve kısıtlı bir konuyu kapsamaktadır. Özellikle, Hıristiyan-Müslüman diyaloğu itibariyle, dinlerarası diyalog ve gelişimi üzerine resmi, Katolik öğretisini ortaya getirmeyi amaçlamıştır. Diyalog daima, dinlerarası ilişkilerden istifade eder ancak, dinlerarası bütün ilişkiler diyaloğa yönelik olmamaktadır.[1]

İlk olarak, en son, Francesco Gioia (Dinlerarası Diyalog.) Katolik Kilisedeki Resmi Öğreti (1963-1995)[2] tarafından ustalıkla yayına hazırlandığı üzere, Kutsal Papa Kavramı (Holly See)na ilişkin belgelerin tamamını incelememiz gerekmektedir. İkinci olarak, Arap Yakın Doğu ve Magrip'deki[3] bu konu ile ilgili resmi öğretileri ele alacağız. Böylece, patrik ve piskoposlarla ilgili öğretilerin düzeyi, İkinci Vatikan Konseyi ve Roma'daki Peter'in varisinin papazlığı (bir diğer deyişle, kutsal Papalık kavramı) tarafından desteklenen Katolik vizyonunun, coğrafik, sosyo-politik ve kültürel içeriği son derece farklı bu bölgelerde nasıl uygulandığı, değiştirildiği ve geliştirildiğini göstereceğiz. Ro-

1. Vatikan II sonrası perspektifinden hareketle dinlerarası diyaloğa ilişkin bir tipoloji, Bkz. Sabah, 1996, Sayfa. 178.
2. Boston: Paulina Kitapları ve kitle iletişim araçları, 1997; özel baskı 694. İtalyan Baskı: Interreligioso nel Magiestero Pontificio (Citta del Vaticano: Libreria Editrice Vaticana, 1994; sayfa, 879,1993'e kadar yayımlanan belgeleri kapsar. Heriki yayın da, mükemmel bir dizin içerir (genel, coğrafik ve analitik). Son derece güzel biçimde resmedilen ve uzmanlıkla yazılmış olan, Recognize the Spiritual Bonds (Dinsel Birleşmeleri Anlamak), Cildi, Dinlerarası Dialoğa ilişkin (Vatikan, 1994), Papalık Konseyi tarafından sürdürülen, 16 yıllık Hıristiyan-Müslüman diyaloğu, Hıristiyan-Müslüman İlişkileri ile ilgilendiği kadar, Gioia'ya rehberlik eden değerli bir el kitabı niteliğinde bir ciltte toplanmıştır.

   Gioia'nın hazırladığı ciltte, öncelikle, dinlerarası diyaloğa ilişkin Vatikan Konseyi II'ye ait metinleri ve sonrasında da, "solemn magisterium" olarak adlandırdığı, örneğin, Papa Paul IV ve John Paul'un Kiliseye gönderdiği mektuplarla ilgili metinleri takdim edilmiştir. Bunu, Roma'daki büyük çeşitlilik gösteren her nevi dinleyiciye ve dünyaya gönderilen, papalıkla ilgili teşvik edici mahiyette, çok sayıdaki resmi demeçten ibaret "magisterium"a ait sayısız metin takip etmiştir. Nihai olarak, Gioia'ya ait ciltte, teoloji komisyonundan alınan belgelerden seçmeler olduğu kadar, Doğu Kiliselerindeki Canonların Şifreleri ve Canon Kanunu Sistemi gibi, yasamaya ilişkin belgelere ait bölümler, Roman Curia'nın hükümlerine ait belgeleri ortaya koymaktadır. Roma Katolik Kilisesi yetkilisi, bir başka deyişle "piskoposların öğreti otoritesi", diğer piskoposların yanısıra, bunların bölgesel ve ulusal konferanslarının yapıldığı Roma'daki piskoposların öğretilerini de içine alır.
3. Son bir denemede, Asya, Afrika ya da herhangi başka bir yerde, Hıristiyan-Müslüman diyaloğu üzerine Katolik öğretisine ait önemli değişiklik üzerine bir analojik çalışmanın yapılmasını ümid ediyoruz.

ma Katolik Kilisesi yetkilisi bir başka deyişle piskoposların öğreti otoritesi", diğer piskoposların yanısıra, bunların bölgesel ve ulusal konferanslarının[4] yapıldığı Roma'daki piskoposların öğretilerini de kapsar.

Bu tartışmanın başından sonuna kadar, Kiliseye ait resmi belgelerin - konseyin hazırladığı dökümanlar, papanın kiliseye gönderdiği mektuplar, resmi demeçler, Kutsal Papa Kavramı'na ilişkin hükümleri içeren belgeler, piskoposların konferansları veya Katolik Patrikleri Konseyi tarafından, ya da daha küçük bir piskoposlar grubu tarafından yayınlanan metinler- daima, benzer görüşteki piskoposlar arasındaki fikir alışverişi sürecinden alınan sonuçlar ve/veya sahadaki münferit uzmanlar ya da bilirkişilerden oluşan ilgili komisyonların elde ettiği sonuçlar, resmi öğretilerin yansımaları, her ne kadar farklı kademelerde de olsa, Katolik Kilisesinde büyük etkisi olduğu görüşünü hatırlamak önemli olacaktır.

Aynı zamanda, diyalektik etkileşim aracılığıyla, resmi öğreti, özellikle dinlerarası ilişkiler ve diyalogla alakalı olarak bahsedilenlerin etkisinden az olamayacak biçimde Kilisenin görüşlerini ve hareket biçimini uyandırmakta ve yöneltici olmaktadır.

Mevcut deneme makalesi, Hıristiyan-Müslüman karşı karşıyalığı ve diyaloğuna ilişkin ana konuya ait bu belgelerdeki halihazırda mevcut olan önemli ve diğerlerinden ayırdedici özelliği bulunan öğretileri ortaya getirecek ve her bir vak'ayla ilgili olarak, önemli gelişmeler, yeni unsurlar ve bölgesel manaları üzerinde duracaktır.

Bununla birlikte, bu gibi,[5] Hıristiyan-Müslüman ilişkilerinin spesifik yönü üzerine odaklanmadan önce, dinlerarası diyalogla alakalı teolojik kuruluşlar üzerine öğreti konusuna kısa ve öz biçimde yer vermek yararlı hatta gerekli görünmektedir.

Kronolojik olarak, göstermemiz gerekeceği gibi, dinlerarası diyalog üzerine genel ifadeler ve teolojik kuruluşlar, Hıristiyan-Müslüman ilişkileri ile ilgili olanlardan önce gelmektedir. Bunun yanında, Hıristiyan Müslüman ilişkileri üzerine öğretinin çatısı içerisinde, diyaloga ilişkin teolojik vizyonun altı çizilmiş ve baştan sona etkili olacağı görülmüştür. İlk olarak, Kilisenin tüm inanç görüşünün hangi doğrultuda diyaloğu zorladığı, bu diyaloğun anlamı ve maksadı, bunun gerekleri, biçimleri ve modelleri nelerdir sorusunu sormamız gerekecektir.

I. İKİNCİ VATİKAN KONSEYİ VE KUTSAL PAPA KAVRAMI ÜZERİNE DİYALOG

1. Genel Olarak Dinler Arası Diyalog

1.1. Papanın Katolik Piskoposlara Gönderdiği Tamim Ecclesian Suam

Ecclesian Suam, Papa Paul VI'nın (1897-1978, 1963'ten itibaren Papa), belli bir plan

4. Kutsal Kitapla ilgili roman Katolik öğretisinin açıklanması ile ilgili olarak, otorite konusu ve tatbikine yönelik değişik formlar için, Bkz. Francis A. Sullivan; "Magisterium" makalesi, Latourelle, 1995; sayfa: 614-620.

5. Mevcut deneme yazısının sınırları dahilinde, dinlerarası diyalogla ilgili bölüm, hattızatında, Kutsal Papalık Kavramına ilişkin belgelerde kendini sınırlandırlamak zorundadır.

içerisindeki Tamim Mektupları, İkinci Vatikan Konseyinin ikinci ve üçüncü oturumları arasında, 6 Ağustos 1964 tarihinde yayınlanmıştır.

Vatikan II dökümanlarında, dinlerarası ilişkilerle alakalı olanların tartışması (NA, AG, GS), hali hazırda devam etmektedir. 17 Mayıs 1964'te, Tamimlerin yayınlanma tarihinden önce üç aydan daha az bir sürede, Papa tarafından, Hıristiyan olmayanlar için bir Organizasyon kurulmuş bulunuyordu.

Ecclesian Suam açıkça, "diyaloğa geçiş genelde, yenilenme ve Konseyin istediği dünyaya açılmaya yönelik programın doğasında bulunana yeni bir perspektif içerisine girmektir. "Diyalog" terimi ilk defa burada, resmi Kilise belgelerinde kendini göstermiştir."

Papa'nın kendi konuşmasında, tebliğ niteliğinde olanda, "diyalog (colloqium), Kilise ile modern dünya arasındaki bir mesele" ile ilgili olmuştur. (ES 14). Diyalog, Papanın görüşüne göre, "papalık misyonunun başarıyla sonuçlandırılmasına yönelik bir yöntemdir. Bu, spiritüel iletişim yöntemine bir örnektir" şeklinde tasavvur edilmiştir. (ES 18). Kilise Papa'ya, "kendi alanı dahilinde ya da haricinde, iyi niyetli tüm insanlarla diyaloğa girmeyi başarmak için her zaman hazır olacağını" (ES 93) söyler.

"Tanrının bizi yerleştirdiği (Kilise) merkez noktanın etrafında" (ES 96) eşmerkezli halklara ilişkin ana hatlarla, tebliğ devam etmiştir. Burada, en uzakta (tüm insanlık ve evren) başlayarak daha sonrasında ikinci olarak ilerleyen (diğer dinlere bağlı olanlar ve üçüncü olarak (diğer Hıristiyanlar) en içerideki alanla (Kiliseyle olan diyalog) sona eren alanlar olmak üzere dört eşmerkezli (konsentrik) alan arasında ayrıma gitmiştir.

İkinci alan "bizim de tamamen taptığımız, tek bir Yüce Tanrıya inanan yukarıda bahsedilenlerin tamamından oluşmuştur, yalnızca yahudi ve Müslümanları değil aynı zamanda, "büyük Afrika-Asya dinlerinin takipçilerini de içine almaktadır. Gerçekten, dürüstlük bizi, sağlam inancımızı açıklıkla ilan etmeye zorlar." ancak burada bir tane gerçek din vardır, bu din Hıristiyanlıktır. Umudumuz odur ki, Tanrıyı arayanlar ve O'na iman edenler bu hakikate ereceklerdir (ES 107=G 133)[6] diyerek devam eder Papa.

Yine de, "bizler" Hıristiyan olmayan farklı dine mensup olanların moral ve dini değerlerinin farkındayız ve saygı gösteriyoruz; bizler, din özgürlüğü, kardeşlik, sağlam kültür, sosyal refah ve sivil düzene ait ortak ideallerinin müdafası ve yüceltilmesinde onlarla birleşmek arzusundayız' (ES 108).

Açıkçası, bu alan diyaloğa açık olduğu sürece, diğer dinlerin teolojik değerlendirmesi, Ecclesian Suam'da oldukça sınırlandırılmış olsa bile hakikidir. Kilisenin geniş kapsamlı misyonu dahilinde, diyaloğun rolü ve yeri, buna rağmen geliştirilmiş ya da açıkça belirtilmiş değildir.

1.2. Vatikan II Belgeleri

II. Vatikan Konseyi (1962-5), bu tebliğde, Paul VI tarafından yapılan önemli geliş-

6. "hakikat" sıfatını ihmal eden büyük bir hatanın olduğu Gioia'nın metni.

meleri esas almıştır. Gerçekten de, Kilise'nin konseyle ilgili uzun tarihinde, insanoğlu'nun[7] diğer dinleri hakkındaki bu olumlu konuşma ilktir.

İlk sırada, Vatikan II'ye ilişkin dökümanlar, "insanlar arasında keşfedilen, hakikate ve lütufa ait tüm unsurlar" (AG 9, bkz AG 3)'ın farkına varılması için bir niyet sergilemiştir. Bu unsurlar "tüm insanlığı aydınlatan hakikatin ışığı" (NA 2) olarak görülmüştür.

İkinci olarak Konsey, tüm insanlığı gerçekten etkileyen Hıristiyanlığın hudutları ötesinde Kutsal Din'in evrensel etkisinin artan biçimde farkındalığını ortaya koymutur.

Tanrının özü - ki aynı zamanda Hıristiyanlığın ruhudur- evrenin sonuna kadar sürecektir (GS 11). Ad Gentes, "Kilisenin Misyonerlik Faaliyetine ilişkin Hükmü" ve Gaudium et Spes"

Modern Dünyada Kilise üzerine Pastoral Oluşum" Konseyin son oturumuna ilişkin her iki yayın da, zamanda ve boşlukta, Öz'ün evrensel mevcudiyetinden açıkça sözeder: "Şüphesiz, İsa'dan önceki dünyada da Kutsal Ruh yüceltilmişti." (AG 4); Günümüz dünyasında, daha iyi bir yaşam için, tüm erkek ve kadınların tutkularında (GS 38), insanlığın daha saygıdeğer bir sosyal düzeni için (GS 24) ve evrensel dostluk için (GS 39) de O yine, buradadır.

Kutsal Ruh'un uzun süre devam eden etkisi, karşı koymada kadına ve erkeğe dayanma gücü ve bir ışık getiren (GS 10), insanın dini alın yazısına ilişkin şüphe (GS 41), insanlığı canlı tutar. Erkek ve Kadın, İsa tarafından günahtan kurtarılmış ve Kutsal Ruhla, yeni yaratıklar halini almışlardır. (GS 37)

"İsa'nın, tüm insanlığın kutsal ve ilahi olan tek ve aynı kader birliğine çağrılması ve bu yolda ölmesiyle birlikte, pascal (İsanın sembolik ifadelerinden biri) gizeminde Tanrı'ya giden yolda, yoldaş olunmasına yönelik imkanları herkese sunan Kutsal Ruh'a inanmalıyız (GS 22). Böylece, yükselen İsa'nın Ruhunda yeniden güçlenmiş ve hepsi birlikte, günahlardan arınmış olarak- Ruh'un Allah vergisi olduğuna olan inançla (GS 93), insana ilişkin tarihin (GS 45) tamamlanmasına doğru, insanlık ilerleme kaydeder.

Burada ifade edilmiş olan, Vatikan II belgelerinde, dinlerarası herhangi bir diyaloğa yönelik derin esastır. Konsey, Kilise üyelerinden, bu diyaloğu başlatmalarını ister. Bizler evvelce, böyle bir tebliği, Nostra Aetate'de (1965) bulmuştuk. Kilise, çocukları, diğer dinlere mensup olanlarla işbirliği ve müzakerede, ihtiyata ve sevecenliğe çağırmakta ve onları "kendi inançlarına şehadet ederken, Hıristiyan olmayanlar arasındaki mevcut inanç ve moral hakikatlerin muhafazası, yüreklendirilmesi ve aynı zamanda, kendi sosyal ve kültürel yaşantılarına da fırsat tanınması hususunda öğütleyerek teşvik etmektedir. (NA 2)

Ad Gentes, bu yaklaşımı, İncili Şerifte yer alan, Hazreti İsa'nın yaşamından örneklerle açıklamıştır: "Yalnızca İsa'nın, insanoğlunun kalbine nüfüz ettiği gibi ve hakiki bir insani diyalog, onları kutsal ışığa yöneltir; öyle ki, onun havarileri, İsa'nın Ruhu tarafından derinden kaplanmıştır ve bilmelidirler ki, uluslar arasında, Tanrının cömertliğinin

7. bkz. Anawati, 1967 ve Caspar 1966.

dağıttığı zenginlikleri kendi kendilerine idrak edebilecekleri sabırlı ve samimi bir diyalog aracılığıyla, birarada yaşadıklarıyla konuşmak ve tanımak yükümlülüğü taşırlar.

Bunlar aynı zamanda, İncili Şerifin ışığıyla, bu zenglinlikleri aydınlatmak amacıyla çabalarlar, onları serbest bırakırlar ve onlara bir kez daha Tanrı'nın hakimiyetinde, kurtarıcılığı getirirler" (AG 11, bkz. DM15 ve Dp 85)

Vatikan II'de ele alındığı üzere, Magna Karta, GS 92'de bulunacaktır ki burada Konseyin azlettiği ancak tersi bir buyrukta, burada dört eşmerkezli alan, Ecclesian Suam'da tanımlanmış bulunuyordu. Diğer dini geleneklerin inananların bakışına göre, bu metin, "samimi ve içten bir diyalog bizleri, sadakatle Ruh'un itici güçlerini içine almak açısından teşvik edeceği ve canlılıkla bunlar üzerinde etki edeceği umudunu" ifade etmektedir.

"Bizim tarafımızdan, böyle bir diyaloğa heves edenler, sağduyuyla hareket eden ve herkesi içine alacak biçimde, gerçeği yalnızca sevgiyle göstermeye kılavuzluk etmişlerdir; Kiliseye karşı çıkanlar olduğu kadar, bu değerlerin yaratıcısının kim olduğu kavranmadan, göze çarpan insani değerlere saygı gösterenleri de içimize almayı istiyoruz. Herşeyin başlangıcı ve nihayeti Allah olduğundan, hepimiz kardeş olmalıyız, şiddet olmadan birlikte çalışmak zorundayız ve hilebazlık olmaksızın, gerçek barışa olan inançla dünyayı geliştirmeliyiz." (GS 92) Dünyada Hıristiyan birliğini amaçlayan hiçbir konsey asla, kesin biçimde, tüm dini gelenekler içerisinde Kutsal Ruhun erdemli biçimde başarısı yönünde bir inancı deklere etmemiştir ve bu nedenle hepsi, eşit olarak, O'nun ilham kaynağına karşı itaatkâr ve özenli olmaya davet edilmişlerdir.

1.3. Vatikan Konseyi Sonrası Üzerinde Durulan Konular

John Paul II'nin gücü ve otoritesi (1920, 1978'den sonraki Papa) Kutsal Ruhun universal anlamda mevcudiyeti temasını ve emir altında tutucu talepler, diyaloğa yönelik açıklık, saygı, bilgi yargısı ve aynı zamanda zekice önemli farkların altının çizildiği inanç vizyonunu manidar biçimde geliştirmiştir."[8]

Redemptoris Missio (1990)- Kilisenin Misyonerlik Vekaletinin Sürekli Geçerliği üzerine Tebliğ Mektuplarında, John Paul II, dinlerarası diyaloğa ilişkin, günümüz Roma Katolik Kilisesinin gücüyle ilgili teolojik vizyonun anlaşılması için bir anahtar sağlamıştır:

"Bu gerçeği tekrar tekrar hatırlattım ve her nevi insanla yaptığım görüşmelerde bu bana rehber olmuştur. Kilise'nin, diğer dinlerle olan münasebeti, iki misli bir saygıyla kabul ettirilmiştir: "İnsanın, kendi yaşamına ilişkin en derin meselelere cevap bulması açısından kendi çabası açısından saygı ve insandaki Tanrı'nın (Spirit/Öz)nın etkisi anlamında saygı "... Tanrı'nın evrensel faaliyeti, İsa'nın bedeni ki burası Kilise'dir; buradaki özel faaliyetlerden ayrı tutulamaz. Gerçekten de bu, daima işleyen Ruh'tur ve ne zamanki, Kilise'ye can vermiştir ve onu İsa'nın duyurulmasına sevketmiştir; ve ne zamanki, tek tek kişilere ve insanlara bu armağanı aşılamış ve geliştirmiştir, bu armağanların keşfedilmesinde Kilise, teşvik edilmeleri ve diyalog aracılığıyla bunlara ulaştırılmasında rehberlik etmiştir.

8. Bu bağlamda önemli referanslar: RH 14, DV 53, G170, DP 30f'deki alıntı.

Tanrı'nın mevcudiyetine yönelik her biçim, saygıyla ve minnettarlıkla karşılanacaktır ancak, O'nun varlığı'nın farkına varılmasından, Kilise sorumludur ve hakikat yönünde Kilisenin yol göstermesi amacıyla İsa, kendi Tanrı'sını ona vermiştir. (cf. John 16:13)., (RM 29=G 177).

Görünür Kilisenin dışındaki Kutsal Ruh'un fiili mevcudiyetine dair bu vizyonun en önemli unsuru, verme ve almadan ibaret dinlerarası bir diyaloğun öğretilmesidir. Hıristiyanın bu diyalogdan kazanacağı şeyler vardır ve bundan çift taraflı bir avantaj temin edecektir. Diğer yandan, Hıristiyanın kendi inancının zenginleştirilmesi, diğer insanın deneyimi ve şahitliği aracılığıyla belki de tüm açıklığıyla göremediği ve belki de, Hıristiyan geleneği içerisinde karşı durmakta inat ettiği ilahi gizemin çok daha derin boyutlarını farkına varabilecektir. Diğer yandan, inancın saflığına ulaşacaktır. Karşı karşıya kalmanın getirdiği şok genellikle Hıristiyanı, mantıksız faraziyeleri yeniden gözden geçirip düzeltme konusu olsun, köklü önyargıları yoketmek olsun veya dar görüş ve görüş açılarının değiştirilmesi olsun, birtakım şeyleri sorgulamaya zorlar. Diyaloğun getirdiği kazanç, aynı zamanda, Hıristiyan için bir mücadele oluşturmasıdır.

1.4. Diyaloğun Anlamı ve Hedefleri

Konsey, Kilise'nin misyonu (Sendung) içerisinde, dinlerarası diyaloğun yerini gösterme konusunda yetersiz olmuştur. 1984'te "Hıristiyan olmayanlar için kurulan Organizasyon" - 1990'da, Dinlerarası Diyalogda Baş Rahiplik Konseyi olarak yeniden isimlendirilmiştir- tarafından hazırlanan, Diğer Dinlere İman Edenlere Katolik Kilisesi'nin Yaklaşımı: Diyalog ve Misyon açısından Yansımalar ve meselenin Ana Noktaları'nda, misyonun gerekli unsurlarından çok daha spesifik olanı ve misyon arasındaki, karşılıklı münasebetin nasıl değerlendirileceği göstermiş, diğer yandan da diyalog meselesini, çok daha fazla müzakere ederek, Vatikan II Kilisesi sonrasında, farklı yanıtlar vermiştir.

Piskoposlar, din bilimciler ve avukatlar arasında dünya çapında yapılan karşılıklı görüş alışverişine dair süresi uzatılan sürecin sonunda bir belge elde edilmiştir. Burada, Kilise'nin misyonunun, "bir tek ve ancak, taahhüt edilen misyonun gereklerine bağlı olarak, farklılık gösterebilir olduğu" (DM 11) nu izah etmektedir: Dinlerarası diyalog, Kilise'nin İncil'i öğretme misyonunun karmaşık ve düzenlenmiş hakikati oluşturmasında yeralan temel unsurlardan biridir: Varlık ve şahitlik; insanlığa hizmet verme muhteviyatı, ayin, dua ve tefekkür, dinlerarası diyalog, vaaz ya da beyanat ve ilmihal öğretimi. Mademki diyalog, karşılıklı iletişimi ve saygı ve dostluğa ilişkin bir tutumu temsil etmektedir ve dinlerarası ilişkilerin karışıklığı farklı biçimlere ifadelere ve bildirgelere sahip olabilir, buna karşın, İsa Mesihe inananların bağlılığına bir davettir ve inananların içine vaftizlik aracılığıyla geçiş sağlamaktır. Buna göre, diyalog ve bildirge, Kilise'nin İncili öğretme misyonu içerisinde farklı yaklaşımları temsil etmektedir. Bunların farklı amaçları bulunmaktadır.

Diyalog, gizli bir hedef yönünde yalnızca bir yöntem olarak hareket etmez. Ya da, diğer dindarların geleneğine ortaklık eden bir "söyleşi" değildir: "Diyalog, insan ve kültürle ilgili olarak getirilen tüm misyonerlik faaliyeti anlamında, misyonun birleştirici bir un-

surudur ve bildirgenin mümkün ve gerekli olduğu ya da imkansız hale geldiği yerde spesifik bir faaliyet olabilir" 10. Diyalog bununla birlikte, birinin ya da diğerinin Tanrı yerine çok etkileyici bir konuşması eğiliminde olmaktadır.

Son araştırmalar, gerçek amacının, Hıristiyanlık ve diğer dinlerin aynı Tanrı'ya inanmaları hakkında genel manada bir konuşma olduğu yönündedir. Dinlerarası diyalog, bu perspektiften bakıldığında, karşılıklı olarak doğruluğu sınama ve karışıklı dönüştürme yöntemlerinin bir parçasıdır.

Bu öğreti ışığında, John Paul II, "Dinlerarası Dua ve Barış için Oruç Günü'nü, Assisi'de, 27.10.1986'da yorumlamıştır;" Allah'ın, insanlığın gelişim tarihinde neyi isterdi sorusuna yönelik beklentisi şu olacaktı: Bizim için konulan ulu hedeflere doğru, bir diğerine eşlik ettiğimiz, kardeşlik cemiyetine ilişkin bir yolculuk... yalnız kaldığımızda tükeneceğimiz, başaramıyacağımız olduğumuzun farkında olmak" (G 546)

1.5. Diyaloğun Gerekleri

Katolik iman edenler için diyalog, Kutsal Ruh'a karşı yumuşak başlı ise, birbirine giren bir kişinin tutumu diyalogda, bundan ibaret olmak zorundadır.

John Paul II'nin Roma Curia'daki 22 Aralık 1986'da yaptığı resmi açıklama tümüyle, Assisi Günü'nün kutlanmasını müdafaa etmeye ve derin teolojik manasını açıklamaya adanmıştı.

Bu, Papa'nın dogmatik biçimdeki konuşmalarını doğrulayan teolojik bir döküman olarak düşünülebilir. Özel önemi aşağıdaki sözlerde görülebilir: "Kilise, tüm enerjisi ile çalışmaya çağrılmıştır. Öyle ki insanlığın yaraları iyileştirilmeli ve uzlaşmazlığı son bulmalıdır. Bu aynı zamanda, tüm insan ırkının tarihinin, farklı kültürlerle, sonsuz bir karışıklık içerisinde olması anlamına geliyordu, yeni bir Allah'ın İnsanı, çeşitli şekillerde hem Katolik inançtan hem de İsa'ya inanan diğerlerine ait olan ya da buradan yönlenen ve nihayetinde, Allah'ın şükran duası aracılığıyla, kurtarıcı olarak adlandırılanlar' (LG 13) (G 567)

Diyalogla ilgili olarak, geçmişteki başarısızlığa bilinçli olarak bakarsak, her bir katılımcının dini uygulamalara ve diğer tarafın kapsamlı vizyona katılması, dahil olmak suretiyle anlaması açısından gerekli olmaktadır. Bu tür bir katılım, tek ya da aynı kişiyle, her iki biçim için de çaba gerektiren, güç bir durumdur ancak, topluluklar ve kişiler arasındaki karşılıklı gerçek bir değiş tokuş- mutatis mutandis- samimi bir görüşme açısından bu gereklidir. Diyalog ve Bildirge Belgesi: İsa'nın İncili Şerifinin ilanı ve Dinlerarası Diyalog üzerine Yansımalar ve Yönlendirmeler, 1991 (DP 47-54)'de dinlerarası diyalogla ilgili düzenlemeler ('denge', 'dindarların katı inancı', 'hakikate açıklık') ve buna yapılan engellemeler ('bir kişinin kendi inancındaki yetersiz temel eğitim', 'kültürel farklılıklar ve sosyo-politik faktörler', 'kendine güven' 'diğerlerinin dürtüleri ile ilgili şüphecilik' 'tartışmalı tutumlar', 'tolere edememek, dini inançsızlık'). Bunlar tek tek kişiler ve topluluklarla ilgili gibi görünmektedir.

Aynı belgede, denmektedir ki: Kilise'nin diyalog için taahhüdü karşılıklı olarak anlayış ve zenginlik katmasındaki başarıya bağlı değildir. (bkz. DP 53)

2. Hıristiyan-Müslüman İlişkileri

2.1. Hıristiyan ve Müslümanlar Arasındaki Bağı Düzenleyen Teolojik Kurumlar

Bölüm 3'teki Nostra Aetate, Hıristiyanlığın yüreğindeki teli titreten, Müslüman'ın Allah'a yanıtı açısından birtakım önemli yerlerin altını çizmiştir. John Paul II yıllardır, fazlasıyla uzun başrahipliğinde, manidar biçimde, Hıristiyan-Müslüman ilişkileri üzerinde Konsey'in hesaplarını derinleştirmiş ve geliştirmişti. Thomas Michel, Dinlerarası Diyalog açısından Başrahiplik Konseyindeki, Hıristiyan-Müslüman masasından sorumluydu ve şunu ifade ederken abartmıyordu:

"Hiçbir Papa, Papa Jean Paul'nin yaptığı kadar Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki ilişkiye yeterince önem vermemiştir. Gerek, Asya, Afrika ve Orta Doğu'daki Müslümanların arasında yaşayan Hıristiyanlara ve Avrupa'dakilere yaptığı konuşmalarda ve gerekse, pekçok İslâm ülkesine yaptığı seyahetlerinde yaptığı konuşmalarda, Hıristiyan-Müslüman diyaloğunu esas alan bir zemin hazırlamış ve bu iki tek tanrılı dinin takipçileri arasında, birarada yaşamaları için gereken prensipleri oluşturma girişiminde bulunmuştur'

John Paul'nin aşağıda yeralan demeçleri, bu bağlamda özel bir öneme sahip görünmektedir:

13 Hıristiyanlık ve İslâm. Kilisenin son Öğretileri üzerine yansımalar. (Roma: P.I.S.A.I,., 1985) No: 112, Sayfa: 6

1979: Ankara'daki Katolik Birliğine (G 337-340)

1981: Filipinler'deki Müslüman Temsilciliklere (G 363-367)

1985: Kazablanka'da, Morocco'daki Genç Müslümanlara (G 465-475)

1990: Tanzanya'da, Değişik Dinlerin Temsilcilerine (G 686-691)

1991: Ramazan Mesajı (G 706-709)

1991: Kuzey Afrika Piskoposuna (G 725-736)

1992: Senegal'deki Liderlere (G 742-750)

1993: Avrupa İslâm Ortaklığı Temsilcilerine (G 786)

Bu demeçler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki bağ açısından kurumlar oluşturmak gibi, her iki inanan tarafın doğruladığı gerçeğe ilişkin iki bölgeyi ayrı ayrı içine alır. Biri, insanın vecibeleri ile ilgilenir. Her ikisinde de, Allah'a inanılır ve Tanrı, insanlığın kaynağı olarak algılanmaktadır- İslâmiyet tarafından insanlığa ünvanlarla da bu ifade edilmiştir- Allah'ın vekili ve yaradılışın vekiliharcı, Jean Paul II, her iki din tarafından öğretilen gerçek humanizmin farkına varmıştır. Heriki dinin de inananları insanlığı, Allah'ın yaratıcı olma fiiline ilişkin bir şahaser olarak görmektedir ve ölçülemez bir değer ve niyetle doğuştan ödülendirildiğine inanmaktadırlar. İnsan haklarının, değerlerinin ve vazifelerinin kaynağı Allah'tır ve O, kadın ve erkeği sevmeye muktedir kılmıştır ve o bizlerin, bağlılığımızı iyi biçimde ifade etmemizi ister.

Diğer bir nokta da, İbrahim'e inananların Müslüman ve Hıristiyanları, Müsevi kardeşleri ile birleştirmesidir (G 742. (Senegal 1992)).

14 6339 (Ankara, 1979)

Museviler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar "İbrahim geleneği" olarak adlandırılabilen geleneğe aittirler. İbrahime inananların ilişkilerindeki en göze çarpan unsurlar, Allah'la yakın dostluk (İbrahim, Al-Khalil), Allah'a mükemmel imandır: Allah'ın gösterdiği yolda ilerlemede itaatkâr biçimde, doğduğu yeri terketmeye hazırdır; saf bir tektanrılılık: ibadet edilen ve tapınılan yalnızca Allah olacaktır (Cf, aynı kitaptan).

2.2. Hıristiyan ve Müslümanların Paylaştığı Ortak Sorumluluk

Verilen bu önemli, özel bağlantı- bağlantılar Müslümanlar ve Hıristiyanların "Allah'ın gözünde kardeş"tir diyerek kanıtlamaktadır-Hıristiyanlar ve Müslümanlar, daha geniş bir insan familyası dahilinde özel bir yükümlülüğe sahiptirler: Herbiri kendi farklı geleneği içerisinde olarak, birlikte şahadet etmek, dünyanın gereksinim duyduğu inançla ilgili değerlere şahadet etmek' (G 468 (Kazablanka, 1985)).

Kazablanka'da 1985 yılındaki demecin ileri bölümlerinde, Müslümanlar tarafından yanlış anlaşılan ya da ihmal edilmiş olan, Hıristiyanlığa ait birtakım değerlere birlikte şehadet etmek hakkında ve diyaloga girme ihtiyacını vurgulayan konuları tespit etmiş bulunuyoruz: İnançta mutlak özgürlük ki burada, bir kişinin, diğer bir kişinin inançla ilgili olarak özgürce karar verme gücüne sahip olduğu kadar, dinsel olarak sadakat hakkına da fırsat verilmektedir; tüm farklılıklara saygı göstermek ve bunları tanımak (G 474, cf 689) (Tanzanya, 1990) ve 620 (Körfez,1989), inanç hürriyetine ilişkin uygulamanın garanti edilmesi ki bu çift taraflıdır (G 469)

15 Bu Papa yapmamıştır ancak, temel farklılıkları önemsememiştir: "Bağlılık aynı zamanda, farklılıklarımızı farkına varmamız ve saygı göstermemiz gerektiğini şart koşar. En önemlisi, Nazaret'in Mesihinin çalışmalarına ve vecibelerimizi sürdürürken ki bakış açısıdır (G 474 (Kasablanka, 1985)).

Kazablanka'da 1985'te, Jean Paul'un, Tanrı iradesinde pluralizme ilişkin Kur'anda geçen bir mevzuyla uyumlu biçimde, inacını şu şekilde ifade etmiştir: **"Allah bizleri,** (Hıristiyanlar ve Müslümanları) **eski uygulamalarımızı değiştirmeye davet ediyor".** Bizler diğerlerine saygı göstermeliyiz ve herkesi, Allah yolunda iyi işler ortaya koymaları için teşvik etmeliyiz. (G 474)

Tanzanya'da (1990), kendi şahsi inançlarının yayılmasında, her iki dine inananların da, derin bir sorumluluk taşıdıklarını farketmiştir. Hıristiyanların ve Müslümanların, bu sorumluluğun uygulamaya konmasında, diğer kişilere ve topluluklara, dini tercihlerini yapmada tümüyle özgür olmalarına ve alışkanlıklarına saygı duymalıdırlar (Cf. G 696 (1990, Filipinlerin piskoposlarına). Bu yapıldığı taktirde, daha sonrasında bu dini farklılıklar, yaşantılarda bir bölünme meydana getirmeyecektir. Allah'a olan gerçek iman ve O'nun hizmetinde olmayı istemek, hakimiyete giden yollar olarak değil, barışa giden yollar olarak tanımlanmıştır. Zaten, 1984'teki, Diyalog ve Misyon'da, dinle ilgili vaaz verirken, herhangi bir zorlayıcı ima'nın olamaması gereken (DM 18-19) bir öğreti (ikinci Vatikan Konseyi'nin 'Din Özgürlüğü Üzerine Deklerasyon', Dignitatis Humanae) detaylarıyla açıklanmıştı.

2.3. Hıristiyan-Müslüman Diyaloğunun Özellikleri

Hıristiyan ve Müslümanlar arasındaki diyaloğun, varolan karşılıklı sevgi üzerine temellenmesi ve karşılıklı kabulle başlaması gerekir. Bu, her iki dinin topluluklarının birçok ortak unsura sahip olması dolayısıyla, bunların daha fazla müzakere edileceği doğal bir sonuçtur.

Diyalogun anlamı bağlamında, her iki dinin de kucakladığı pekçok değeri, alışkanlığı ve öğretisiyle karşılaşılır. Diyalogla, bunlar arasındaki mevcut kutsal, manevi birleşme geliştirilebilir. Diyalogda, herbir topluluk, diğerini, kendi mirasını tanımaya, anlamaya ve aralarındaki farklılıkları kabul etmeye çağırır. Papa, bugüne kadar yapılagelen diyalogda, büyük çaba sarfetmiştir ve her iki topluluğun da kendi faaliyet alanlarını yaygınlaştırmaları için teşvik edici olmuştur.

1992'de, Senegal'deki İslam liderlerinin Dakardaki hitaplarında, Nostra Aetate'nin 3. Bölümünün son paragrafından alıntılar yapmış ve eklemiştir: "Tekrar ediyorum ki bugün sizlerden rica ediyorum. Karşılıklı derin bir anlayışa varmamız için birlikte çaba sarfetmemize izin verin. (Papa'nın ifadesi) insanlık için, Tanrı adına, tüm insanlığın faydası için, bir lütuf olarak, haydi işbirliği içinde olalım! (G 749)

Bu diyalog çağrısı, ilişkilerdeki değişikliğin bir göstergesidir. Alimler seviyesinde bir diyalog mevcuttur ve bu diyalogun, günlük yaşamda birbirleriyle karşılaşanlar, komşuluk, okullar ve çalışma yerlerinde varolmaktadır. "Hayata Dair Diyalog" çağrısıyla, diyaloğa ilişkin bir sonraki şekil, geçmiş yıllar boyunca yaygın hale gelmiştir.

Ben burada, Hıristiyan-Müslüman Diyaloğu üzerine John Paul II'nin öğretisine dair, TH. Michel'in yaptığı özeti yakından takip ediyorum (Papa John Paul II'nin, İslâm hakkındaki öğretisi, kendisinin Müslümanlara Söylevler'inde yer alan bildirisinde (Sekretatiatus, Roma XXI/2: 182-91. Burada özellikle sayfa: 187f) Bununla birlikte, daha sonraki demeçlerde, birtakım unsurları eklemem gerekecektir.

(DP 81991) 42-43, bkz. G 744 (Senegal 1992): Bizler, Hıristiyanlar ve Müslümanlar, diyaloğun tarafları olmalıyız... Diyaloğa olan bu taahhüdün anlamı öncelikle, "bir yaşam diyaloğu", pozitif bir kabul, inananlar olarak, Allah'ın bizi çağırdığı ideallere aktif olarak şahadet etmek suretiyle etkileşim ve işbirliğidir.

Hıristiyan-Müslüman Diyaloğu, karmaşaların çözümlenmesi amacıyla sınırlandırılmamışken, aynı zamanda yalnızca, güzel duygular ya da yalnızca sözcüklerle de daire içine alınmamıştır. Hıristiyanlar ve Müslümanlar, Papa'nın, toplumdaki problemlerle bugün yüzyüze gelmesi gerektiğini, daha büyük ortak insanlık meselelerine çözüm bulmak amacıyla birlikte inceleme yapması gerektiğini ifade etmektedirler. Bunlar, insan ırkının karşılaştığı krizlerle aktif biçimde bir karşılık vermelidirler. Böylece, 1992'de, Senegal'deki demecinde John Paul II, çok daha adil bir toplum için, işbirliği ve Hıristiyanlarla Müslümanların birarada göğüs gereceği iki temel vazife aracılığıyla barış için faaliyet gösterme yolunu seçmiştir.

"Allah'ın iradesine bağlılığımız, birlikte uyum içinde yaşama sorumluluğunun ötesinde bize yol gösterecektir. Modern yaşam pekçok problemi barındırır. Diyalogda, biz-

lerin, Allah'ın cömertliğine inananların, insanlarımızın problemlerini dile getirmek ve çok daha adil, çok daha insani, haklara, değerlere ve insanların tek tek özgürlüğüne çok daha saygı gösteren modern bir toplum yaratabilmemiz açısından birlikte çözüm yolları arama yönünde sorumluluklarımız bulunmaktadır. Hıristiyanlar ve Müslümanların, barış için mücadelede, sosyal, ulusal ve milletlerarası yapılanmalar tesis etmek için işbirliğinde, gerginliği azaltmada ve şiddet yönündeki kışkırtmalardan korunmaları anlamında, özel bir yükümlülüğü vardır" (G 745-46)

Yine de, yaşamın gerçek sorunlarına göğüs germede Hıristiyanlar ve Müslümanlar tarafından daima adilane bir hareket biçimi seçilmesi halinde, her iki topluluğun da, eski alışkanlıkları değiştirmek' ve geçmişin sınırları dışına çıkmaları gereklidir. Her iki tarafın da gerek şahıslar, gerekse topluluklar olarak tamamının, vicdanlarını yoklamaları ve birtakım şeyleri bırakmaya hazır olmaları gerekir; kibirden, güç ihtirasından, fanatizmden, bozgunculuktan ve korkudan uzaklaşmaları gerekir. Hıristiyanlar ve Müslümanlar, birinin diğerine muhtaç olduğunu, dünyanın, barışa, kardeşliğe ve uyuma özlem duyduğunu, bu iki topluluk arasında kardeşliğin varlığına ihtiyacı olduğunun farkına varmalıdırlar.

II. ARAP DÜNYASINDAKİ DİYALOG ÜZERİNE RESMİ KATOLİK ÖĞRETİSİ

1. Orta Doğu

1.1. Batının Katolik Patriklerinin Pastoral Mektupları:

Aşağıda belirtilen kiliselerin patriklerinden oluşmuştur: Coptik Katolik Kilesesi, Yunan Katolik Kilisesi, Suriye Katolik Kilisesi, Maruni Katolik Kilisesi, Kildani Katolik Kilisesi ve Ermeni Katolik Kilisesi. Latin Hıristiyanları için, Kudüsün Patrikleri de, 1990'ın başlarında, Lübnan ve Körfez Savaşları Orta Doğu insanlarının hafızalarında halihazırda son derece taze iken, oluşturulan bu Konseye dahildirler.

1990'ın başlarında patrikler, ardarda üç oturum yapmışlar, her bir oturumun sonunda, kendi Kiliselerinin üyelerine iki resmi versiyon içerisinde bir mektup yayımlamışlardır: Arapça ve Fransızca (Bkz. Patrikler, 1991, 1992, 1994).

18 1998, Troll'de, sayfalar 32-34'de, Dinlerarası diyalog için Papalık Konseyi adına yayınlanan, M. Borrmans'ın etkili ve öncülük eden çalışması tartışılmıştır.

Birincisi, nispeten daha kısa olan; Un temps decisif pour les Eglises du Moyen-Orient, başlığı taşıyan mektup, Konseyin ilgili olduğu konular için çözüm yollarından bahsetmektedir. Sonraki iki mektup, Letters Pastorales, bu sorunlarla daha detaylı biçimde ilgilidir.

Burada, Doğu Katoliklerinin kimliği sorusu başta gelir. Bu, tümüyle Doğu ile derinlemesine bağlantılıdır. Doğu Katoliklerinin büyümek istemesi halinde, kendileri dışında başkalarını görmemekten, geçmişe olan nostaljik bakış açısından ve yalnızca, ayakta kalmaya uğraşmaktan kesinlikle uzak durmalıdırlar. Toplumsal bir bakış açısından, kendilerini uzak tutmalıdırlar, diğerlerinin yaşamlarını ve meselelerini gözönünde bulundurarak onlara yönelmeyi, onları anlamayı isteyerek, diğerleriyle ilgilenmelidirler.

Patrikler, 'entites confessionelles' olmaktan çıkıp, "Allah'ın bizler için ve bizlerin, bizim olarak farzettiklerimiz için dilediği" çevre (Patrik, 1991; sayfa. 939) ile yaratıcı bir etkileşim içerinde yaşayan 'des Eglises vivantes' olmak yönünde doğru zaman olduğunu ifade ederler. Yalnızca bu yol, Hıristiyanlara, kamu yaşamının değişik alanları içerisinde, istenen sonuca ulaştıran bir katılım sağlayacaktır. Burada ve ileride zorluklar olacaktır ancak bunlar, birarada bulunmada içten samimiyetleri ve yeniden keşifte bulunmaları açısından harekete gecirici bir uyuran olacaktır (cf. Aynı Kitap, sayfa 939).

"Göçün, felekat getiren akıntısı"ndaki acı dolu ifadeyi bu mesaj özel kılar. Bu akıntı, Kilisemizi yavaş yavaş yer bitirir; ilerlememizi engeller; bizi kendi Kilisemizde ve borçlu olduğumuz cömert yardımları aldığımız ülkelerden çıkarırlar (aynı kitap).

19 Orijinali Fransızca'da 'conffessionaliste' olan terimin nasıl çevirdiğimdir.

Tüm dünyada Hıristiyanların birliği yönündeki çabalar teşvik edilerek, demişlerdir ki: "Doğu'da hepbirlikte Hıristiyan olacağız ya da birlikte olmazsak hiçbir surette Hıristiyan olamayacağız" (aynı kitap)

Hıristiyan-Müslüman ilişkileri açısından patrikler öncelikle, Arap Hıristiyanları ile Müslümanların, eski yüzyıllardaki kültürel hısımlığına ilişkin temel unsuru vurgularlar:

"Bizim dostluğumuz, tüm güçlüklere rağmen, kim olursa olsun kendini yabancı ya da reddedilmiş hissetmediği, eşitlikçi ve uyumlu bir toplumun hizmetinde olan ortak davamızı kurmak zorunda olduğumuz sağlam zemini tüm ülkelerde oluşturuyoruz. Bizim uygarlığa olan yakınlığımız, bizim tarihsel bir mirasımızdır. Bizler bunu muhafaza etmeye, onu geliştirmeye ve köklerine yenilik getirmek kararı almış bulunuyoruz. (Aynı kitap, sayfa 940).

Ancak, birarada oluş yalnızca, şiddetin olmaması değil savaşın da kafi gelmediğini anlamıştır. Amaç, ülkemizdeki Allah'a inanan herbir bireye, tutarlılığı ve sükuneti garanti eden, nefret, fanatizm, ayrımcılık ve diğerlerinin varlığını kabul etmemek gibi mekanizmalara kalkan olan, yapıcı ve verimli bir ilişkiye ulaşmaktır (aynı kitap). Bu hedefe ulaşmada iki şart vardır: Yaşamak için sarfedilen çaba "bizlerin, herkese yer veren, sağlıklı ve samimi bir yurttaşlık seviyesi üzerindeki gerçek inanç ve dini değerlerimiz, bu insanların ittifakındaki değişim ne olursa olsun...'

Patriklerin oldukça uzun ikinci mektubu; La presence chretienne en Orient: Temoignage et mission (Doğu'da bulunan Hıristiyanlar: Şahadet etmek ve Misyon) (Patrik 1992), yeni faktörleri ve Katolik Doğu.

Hıristiyanların yaşadığı, bunların birbirine geçtiği dünyada iz bırakan değişikliklerle başlar: dünya genelinde, Arap Dünyası ve Hıristiyan Kiliseleri. Bu mektubun önemli bir bölümü, inanç ve yakarış; Arap medeniyetinde 'insan şeklinde olan incarnate' haline dönüşme isteği, 'Hıristiyan birliğinin dünyaya yayılmasını amaçlayan açıklık ve ibadetin ruhu'nu yansıtır ve hepsi, 'bir gerçeğin biçimleri presence chretienne' olarak tüm aşılanmıştır. Patriklerin dayattığı bu biçim gerçek manada bir diyaloğa yöneliktir, Vatikan II belgelerinin özünde, kimlik ve misyon hususunda Kilise "diyalog kilisesi" olarak tanımlanmıştır. (Patrik, 1992, p.606).

Benzeri bir şart, çok eski zamanda, Orta Doğu'nun büyük medeniyetlerle karşılaşan, tüm gerginlik ve bağlantıları, zıtlıklar ve yakınlaşmaları zorunlu kılan bir merkez olduğu gerçeğinden hareketle oluşur. Bu bölge, pluralizm (çoğulculuk) tarafından derinden iz almıştır. Böylece, tarih ve coğrafya, "diyaloğu", barış ve uyum içinde birarada yaşama için gösterdikleri global mücadelesi içerisinde pozitif bir rol oynayan "temel ilke" haline dönüştürmüştür. Özellikle mektubun bu bölümünde yer alan bu ateşli ifadeleri açıkça göstermek amacıyla, Fransızca orijinalini aynen aldık:

".....".

Patrikler daha sonra, "diyaloğun düşmanı" biçiminde, "fanatizmi, bunun farklı biçimlerinden biri 'olarak ayrı tutmuşlardır ve fanatikle, inananı karşılaştırmışlardır:

".....".

Müslüman çoğunluk, bu vazife ile gurur duyarlar:

"Bizim diyaloğumuz ilk olarak Müslüman kardeşlerimizledir. Yüzyıllardır birlikte geçen yaşamımız, dönüşü olmayan en belli başlı deneyimimizdir.

... Bu kiliseler gerçekte, Müslüman Doğu ile kültürel yakınlığımız hakikatinden dolayı, Batı ile Doğu, Hıristiyan ile İslâm arasında bir köprü olmayı istemişlerdir. (aynı kitap)

Sonraki sayfalara müracaat edildiğinde, bu mektup Müslüman tarafın, Hıristiyanları 'sosyal yaşamın ayrılmaz bir parçası olarak gördüğünü ve Hıristiyan tarafın, kendi inancına ilişkin doğru vizyonunu seçerken, tüm Arap topluluğuyla "pozitif, samimi ve kararlı bir birleşme"ye varmaktadır şeklindeki görüşleri kat'i olarak değerlendirir. Her iki taraf ta, farklılıklar dahilinde birlikte yaşamayı kabul ederek, kendilerinin karşılıklı ilişkilerini pozitif bir teke doğru döndürmeye çağrılmışlardır. Bu nedenle, karşılıklı değişime ait uygun biçimleri birlikte geliştirmek ve işbirliği için, herkesin yararına olacak biçimde, usulüne uygun karşılaşmayı mümkün kılacak bir diyaloğun kurulmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Bu tartışma, patriklerin üçüncü mektubunun ana temasına (Birey ve Toplumun İyiliği için, Allah nezdinde Birarada: Arap dünyasındaki Hıristiyan ve Müslümanların birarada varoluşu) götürür (Patrik, 1994). Bu mektup, birarada varoluşun bugünkü ve geçmişe yönelik kayda değer düzeyde bir özeleştirisi ile başlar. Bu mektup, öncesinde ve sonrasında, böyle bir geleceğin olumlu biçimde oluşturulduğu arenaları göstererek (aile ve okul, kiliseler ve camiler, yayıncılık ve diğer kitle iletişim araçları) mutlu bir ortak gelecek, engelleyecek olan faktörleri teker teker alır: Toplumsal mülkiyet, karşılıklı bilgisizlik, pluralizmi ve farklılığı kabulü red, dini söylevlerin deformasyonu.

(Adil bir Toplum için Birarada) mektubunun üçüncü bölümü, geleceğin birlikte oluşturulmasına çok önemli olacak üç alandaki yansımalara dair unsurları ortaya getirir; vatandaşlık, din ve politika arasındaki ilişki ile din ve şiddet arasındaki ilişki.

Herkes için vatandaşlık Orta Doğu için anahtar bir meseledir: "Kanun, herkese eşitliği garanti etmelidir ve herkesi korumalıdır, dini ya da sayıları ne olursa olsun... Burada, kamu yaşamına hakkıyla katılıma muktedir kılma, özgür, sorumlu ve bilinçli vatan-

daş oluşturma ve bir kişinin özel ve kollektif menfaatlerinden önce toplumun geldiği bir yasa yönünde bir gereksinim bulunmaktadır. Arap toplumlarımız halen, bu yönde, çok daha fazla şey yapmalıdırlar. (Patrik 1994, sayfa 50)

Din ve politika arasındaki ilişki meselesi ile ilgili olarak mektup, farklı dini etkinlikler arasında ve "ciddi bir diyalog"a kendini dönüştürmeye yönelik bakış açıları arasındaki bu alanda, "sert bir mücadele"yi dilemektedir. (aynı kitap, sayfa 52) Bu, ortak yaşamdan dinin uzaklaştırılması meselesi değildir ve özel ya da genel, bireysel ya da sosyal olsun, tüm yaşam biçimleri ile ilgilenir. Ancak, bedeli ne olursa olsun kaçınılması gereken, dinin kendi kendini, politikaya, politikanın da dini ideolojilere doğru biçim değiştirmesi gerektiğidir.

Buradan önemli bir soru ortaya gelmektedir, Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki 'hesapsız ve dürüst ulusal bir diyalog'ta çözüm getirecek olan cevaplara ihtiyaç vardır:

'Politikanın olduğu kadar, kendi özgürlüğüne tümüyle sahip olurken, kamu yaşamı içerisinde din nasıl, gerçek bir etkiye sahip olur?' Politik ve dinsel kurumlar arasındaki ayrım, bunları bölmeden ve öyle ki, politikanın dini manüple etmesine izin vermeyecek ve din de politikaya boyun eğmeksizin nasıl olur?' 'Din' nasıl tek biçimli olarak kalabilir ve farklı grup ve topluluklar, ayrım gözeterek ve/veya marjinelleşme olmaksızın, birbirlerine nasıl daha yakınlaşabilirler?

Buraya getirilen sorular, çok ve ciddi sorulardır ve mesele dikkat gerektirir. Bunların tartışılması gerekir ve amaç, farklı düşünce akımları arasındaki diyalog olmalıdır; öyle ki, tümüyle güven uyandıran bir formüle ulaşmalıdır ve herhangi birkişi ya da grubun varlığına, haklarına ve vazifelerine dair soru sormamalıdır. Öneriler ve çözümler yalnızca, belli ülkelerin özel ve genel yapıları gözönünde bulundurularak, her bir Arap ülkesinin izlediği, devam eden nizami bir diyalogdan ortaya çıkabilir. Politikacılar, din temsilcileri ve aydınlar, bu diyalog açısından yükümlülüklerini yerine getirmelidirler. (aynı kitaptan, sayfalar 53-54)

Patrikler, Arap Ülkelerindeki Hıristiyan ve Müslümanların eşit statüde olmaları ve eşitliklerinin nasıl garanti altına alınabileceğini ve vatandaşlar arasında, bir yandan toplumsal yaşamın ve vatandaşlığın en gerekli unsuru olarak dine sahip çıkılırken, dine bağlılık esasına göre fark gözetme hususunda da çok daha spesifik ve sağlam biçimde çağrıda bulunmuşlardır. Hıristiyanlar, tam anlamıyla vatandaş olarak adlandırılmaları yönündeki isteklerinde ısrarlılık göstermişler ve onların talep ettikleri, korunma için azınlık olmak değildir.

'Dini değerlerle vatandaşlığı birleştirmek kötü bir şey değildir. Aksine, bu değerler, vatandaşlığa bir ruh katarlar. Ancak, bu durumda, dinin kişiyi tamamiyle Allah'a ve Allah'ın yarattıklarına mutlak saygıya yöneltmesi ve özellikle azınlık dinleri olmak üzere, belirli bir dini inanca sahip olanlara da yöneltmesi gerekmektedir. Devletin kanunları, çoğunluğun hakları ve devletin dinini garanti etmekte gösterdiği katılıkta olduğu gibi, bu hakların garanti altına alınmasında da göstermelidir (aynı kitap, sayfa 55) herhangi bir politik ya da sosyal sistemin kriteri, 'İnsan hakları, Allah'ın kutsallığından ötürü bunla-

rın kutsal niteliklerini ele alır; Allah, ki o, insan oğlunu yaratmış ve hakları ve vazifeleri algılamasını, vermiş olduğu vicdanla, gerçeği arayabilmesini ve kısıtlama olmaksızın buna ulaşmasını istemiştir. Burada, Allah'ın hakları ile kişinin hakları arasında bir çelişki yoktur. Bu nedenle, kim ki Allah'ın yarattıklarına saygı göstermez, Yaratan'a da saygı göstermiyor demektir'. (aynı kitap, sayfa 55-56)

Sonuç olarak patrikler, din adına, diğer dinlerle ilgili ya da aynı veya tek din adına uygulanan şiddet konusuna da yer vermişlerdir. Özellikle din ya da günah çıkarma adına uygulandığında, fiziksel ve moral şiddetin ortaya konması kesinlikle kınanmaktadır; patrikler, bunlara neden olan, politik, sosyal ve ekonomik adaletsizlik, yozlaşma, yoksulluk, hakimiyet kurmak ve insanları küçük düşürmek gibi, faktörleri kesin olarak uzaklaştırmaya duyulan ihtiyacı ifade etmişlerdir.

Mektubun son kısmında patrikler, tüm dünya perspektifi ile, Müslüman-Hıristiyan ilişkileri hakkında konuşurlar. Doğu ve Batı Hıristiyanları arasında fark gözetmeyerek, birtakım Batılı hükümetler aracılığıyla bu bölgede uygulanan adilane olmayan politikalar ya da basitleştirmelerle, Hıristiyanlığa karşı karışıklık yaratma eğilimlerinden doğan, bugünkü karşılıklı güvensizlik ortamının üstesinden gelinebileceğinden sözetmişlerdir. (aynı kitap, sayfa 62)

Bunlar aynı zamanda, Orta Doğudaki alt etmek ve istismara yönelik gösterdikleri çabalarla, geçmişteki ve son yıllardaki savaşların neden olduğu "saldırgan tabiata ilişkin ortak bellek" gerçeğinden sözetmiştir.

Bununla birlikte, bu mektubun dayattığı gerçeklerin, kültürel seviye üzerindeki yaratıcı etkileşimle göze çarpan dönemlerin belleğini silmesine izin verilmemelidir. Bugünkü yaşamımıza ve yaşamakta olduğumuz yere getirmek zorunda olduğumuz tarihi anlar, diyaloğun ve pozitif bir karşılaşmanın zeminini sağlar (sayfalar 62f) Her iki dinin inananları, savaş ve kavga mantığından, diyalog ve işbirliği mantığına yönelmelidirler. (Sayfa 64)

Arap dünyasındaki Hıristiyanlar, Arap Müslümanlarla, tek ve aynı Arap kültürüne, tüm oluşturucu unsurlarla birlikte katılmışlardır. Aynı zamanda, diğer Hıristiyanlarla birlikte tüm dünya üzerinde, ebedi Tanrı'nın Kelamı olarak, İsa Peygambere inanmışlardır. Hıristiyan ve Müslüman alem arasında, karşılıklı saygı temelinde, zıtlıkları ve karşıtlıkları olumlu bir işbirliğine dönüştürerek, uzlaştırıcı rol oynayacağına inanmışlardır.

'Hıristiyan Araplar, Batı'ya, İslâm'ın düşmanları olmadığını daha çok diyalog içerisinde yeralan partneri olduğunu, yeni medeniyetlerin oluşturulmasında vazgeçilmez olduğunu söylemişlerdir. Bunlar, Müslüman Doğu'ya da aynı şeyi söylerler: Batı'daki Hıristiyanlık, düşman değildir; yeni bir dünyanın oluşturulması için girilecek diyalogun vazgeçilmez bir parçasıdır. (sayfa 65)

1.2. Lübnan İçin Kilise Meclisi Sonrası Papa'nın (Apostolic-Oniki Havariden birine ait) Vaazı

12 Haziran 1991'de Papa, "Lübnan için, Piskoposların Kilise Meclis toplantısına ait Özel Asamble" ye davet duyurusu yapmıştır. Bu Asamble, çok sayıda görüşün ortaya

sergilenmesi ve büyük bir katılımı müteakiben Asamble, Kasım-Aralık 96 süresince devam etmiştir. Son döküman (Lübnan için Yeni Bir Umut) Papa'nın 10 Mayıs 1997'de Lübnan'a yaptığı ziyaret süresince, dini bir törenle imzalanmış ve ilan edilmiştir.

Bu dökümanın, yukarıda müzakere edilen Doğu'nun Katolik Patriklerine ait üç pastoral mektupta yer alan hususları içeriyor olması sürpriz olmamıştı. Bununla birlikte, çoğulcu bir Lübnan'a ait sosyo-tarihsel dokunun ışığında ve son Lübnan savaşının travmatik deneyimler, özel değeri olan hararetli bu ifadelerin bazı yönlerinden burada sözedilmiştir (aşağıdaki paragraflarda yeralan vurgular bana aittir)

Arap Dünyasıyla Dayanışma: Lübnan Katolik Kilisesi, Lübnan'ın ayrılmaz bir parçası olan, diğer Arap ülkelerindeki Müslümanlarla, diyaloğa ve işbirliğine açık olmayı ister.

'Lübnan'daki Hıristiyanların, Arap Dünyası ile olan dayanışma bağlarını güçlendirmek ve devamlı kılmak yönündeki gereksinimlerinin ısrarla üzerinde durmak isterim. İslâm'ın inananları ile olan derin ve gerçek diyaloğu, diğer Arap ülkelerinin Hıristiyanlarıyla birlikte, peşinden gidilen ayrıcalıklı bir 'kaynak, güç' olmak sıfatıyla, çok büyük katkılarının olduğu Arap kültürü içerisine yaptıkları ilaveleri gözden geçirmeye davet ediyorum.

20 Patriklerin kilise toplantısını denetleyen, Vatikan II sonrası kilisesinde geçerli olan kurallara göre, Roma Piskoposu tarafından imzalanan ve ilan edilen, son kilise toplantısının belgelerinde kabul edilen, papaz, din ile rahip sınıfından olmayanların temsilcileriyle birlikte belli bir bölgenin piskoposlarının tartışma ve yankıları

Aynı bölgede yaşıyor olmak, şan ve üzüntüye ilişkin tarihlerinde yeralan anları biliyor olmakla, Orta Doğu'daki Müslümanlar, gelecekteki iyi ilişkileri kurmak için, kendi insanlarının moral ve insani gelişimini amaçlayan işbirliğine çağrılmışlardır. (EAL 93, sayfa 214 f)

Ülkeyi meydana getirenler arasındaki dostluğun gelişmesine yardımcı olmak ve ortak değerlere hizmet ederken samimi bir partner olmak. (Cf. EAL 14)

Karşılıklı güven eksikliğinin devamında katkısı olan, mantaliteler içerisine kuvvetli biçimde girmiş olan önyargıları silip atmak. Bu çabanın bir parçası da, bağışlama cesareti ve eskideki ihtilafa ve düşmanlığa bir son vermektir. (Cf. EAL 4; 89) Lübnan'ın geçirdiği acılı yıllar ve uzun savaş döneminden sonra, buranın insanları ve idare eden yetkilileri, mertçe, anıları iyileştirmeye ve affedici olmaya çağrılmışlardır. (EAL 114)

Diğerlerini daha iyi anlamak için çaba sarfederek ve etnik, kültürel ve dini pluralizm (çoğulculuk) gerçeğinde tümüyle uzlaşma sağlamak. Bu aynı zamanda, eğitimin her kademesini biçimlendirmelidir (Cf. EAL 92)

Bu perspektiften bakıldığında, dinsel diyalog, en büyük öneme haizdir. Bu diyalog, din kardeşlerinin ruhani çabalarının büyüklüğünün farkına varmak, tanımak ve saygı göstermede yardımcı olmalıdır, bu çaba ilahi yolda ilerlemeye öncülük eder (EAL 91)

Hepsi içerisinde, dinleme ve konuşma ile ilgili olarak, dünyevi zevklerden arınmak gereklidir: Arkadaşının hareket biçimi ve söyleminin derin manası nasıl anlaşılacağını

bilmek; Hıristiyan olmayan kardeşlerinin deneyimlerinin kaynağını kavramak, birinin lafının, bir diğeri tarafından gerçekten anlaşılabildiği biçimde kendini ifade etmek ve İncili Şerife göre davranmak; ki bu yolda, hayatın şahitliği, konuşulan kelamı anlaşılır kılar. (EAL 36)

1.3. Kutsal Toprağın Hıristiyanlarına Latin Patriği

Bugün, Clermont: Ferrant olarak bilinen, Clermont Haçlı Seferinin yüzüncü yıldönümü münasebetiyle, Patrik Micheal Sabbah, Kudüs'ün Katolik Latin Patriği, 25 Kasım 1995'te, 'Kutsal Topraktaki Günümüz Hıristiyanları ve Dinlerin Diyaloğu' konferansını vermişlerdir. Patrik, Haçlı Seferleri'nin, Kutsal Toprak'taki Latin ritüelli Hıristiyan halkla özel bir biçimde ilgili olduğunu keşfetmiştir: Bunlar doğu ve batı Hıristiyanlığına aitlerdi ve aynı zamanda Arap Filistinleri olarak bunlar, İslâm kültürü ve tarihinin temel bileşen olduğu Arap dünyasına aittiler. 21 Patrik, Arap dünyasındaki ve özellikle de Kutsal Toprak'taki (İsrail, Filistin ve Ürdün) Hıristiyan, Müslüman ilişkileri ile ilgili temel soruların çoğu üzerinde kendi konumunu ifade etmişti: Dinin, Arap dünyasındaki ve özellikle, Kutsal Toprak içinde nispeten daha az sayıda olan (aşağı-yukarı 300.000) Hıristiyanlar için anlamı, orada devam eden kutsal değere bağlanmaktır; Yahudiler, Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki üç kısımlı çok önemli diyalogun küçük ve hassas başlangıçları ile bu gelişmenin kaçınılmaz olan politik ve moral koşulları; dinlerarası diyaloğun farklı seviyeleri, vatandaşlık sorunu, din seçimi özgürlüğü, kurumsal ve dinsel sadakatın değişime uğraması ya da terkedilmesi. 21 iyi hazırlanmış ve açıkça ifade edilmiş bir eser, burada verilebildiğine kıyasla çok daha fazla etraflıca ele alınmış bir sunum ve analiz sağlayacaktır.

Durumunun kompleksliğinin tümüyle farkına vararak Patrik, Hıristiyanlarla Müslümanların temel mücadelesinin, karşı koymak, bunu inanç tutumlarıyla yapmak zorunda olmak şeklinde bir hükme varmıştır. Bu itibarla, herhangi bir dönüştürme olmaksızın, mutluluk ve uyum içinde yaşamanın mevcut olamayacağını savunur.

"Bizler kendimizi ruhani bir dayanışma anlayışı içinde geliştirmeliyiz. Bu şu demektir; Allah'ın mevcudiyetine kendimi adadığım ve yakardığım zaman, yalnızca kendimi değil, sorularımı, sevinç ve üzüntülerimi de ortaya getiriyorum. Tanrı katında kendimi, onlar kadar tapınarak ve sorgulayarak, onlar kadar sevinç duyup ya da üzüntüyü yaşayarak tüm Müslüman din kardeşlerimle ortaya getiriyorum. Hem Müslümanlar ve Hıristiyanlar için bu, kaçınılmaz bir eğitimdir; öyle ki bizler hepimiz, Tanrı katında bir diğeriyle karşı karşıya kalmaya muktedir oluruz.

Sonrasında, bir diğerine saygı gösterebilir ve güvensizlik ve korkudan uzak yeni bir topluluk inşa etmekte işbirliği yapabiliriz. Müslümanlar ve Hıristiyanlar, camiler ve kiliselerden aynı çağrıyı duyacakları güne doğru birlikte hareket etmemiz gerekir; bu çağrı şunu söyleyecektir: Hıristiyan, Müslüman kardeşini sev ve sen, Müslümanlığa inan, Hıristiyan kardeşini sev (Sabah, 1996; sayfa 179).

2. Kuzey Afrika

2.1. Henri Teissier: 'Partage Humain' Olarak Diyalog

'İslâma İlişkin Değişen Katolik Bakış Açısı' 22, üzerine son yazılarda, Bölgesel Piskoposların, 1979 Kuzey Afrika Konferansının (Chretiens du Magreb: le sens de nos rencontres 23) Pastoral Mektubun özet bir tanımlamasını, Kuzey Afrikadaki Hıristiyan toplulukları değerlenen farklı bağlamda yaptım.

22 Jacques Waardenburg, Islam ve Hıristiyanlık: 20. yy'ın ortalarından itibaren karşılıklı kavrayışlar La documentation catholique (Paris) no: 1775 (2.12.1979) sayfalar 1032-1046.

Bunlar küçücük bir azınlık oluşturuyordu ve çoğunlukla da, Magrib'de iş sebebiyle bulunan küçük bir gruptan oluşuyordu. Kendi toplulukları içerisinde kullandıkları dil Fransızcaydı ve bunlar arasında yaygın olan Fransız din kültürü idi. Rahip sınıfından olmayanlar, papazlar ve dindarlardan oluşan küçük bir çekirdek, çok daha süreklilik gösteren bir varlığa ilişkin sorumluluğu üstlenmişlerdir.

Bu tür durumlar Magrip Kilisesinin, Müslüman çoğunlukla olan ilişkilerde, birarada varoluşa, günlük yaşamdaki karşı karşıyalığa ve yalnızca insan seviyesindeki bir işbirliğine, aynı zamanda Kiliseyi ve umma'yı karakterize eden dini cepheyi minimize ederek, neden en yüksek mevkii verdiğini açıklamaktadır.

1979'un pastoral mektuplarında, Magrib piskoposları, Müslümanlar hakkında, yalnızca yüzeysel olarak konuşmuş; buna göre yaşama özgürlüğü ve seçimi itibariyle ele almıştır (troll. 1998, sayfa 35).

Bu mektubun yardımcı yazarlarından biri, papaz, Hıristiyan dinbilimci, Arap ve İslâm uzmanı olarak, Başkan Cezayir Başpiskoposu, Henri Teissier (b. 1929, Oran Piskoposu: 1972-81) idi; Cezayir, Kuzey Afrika ve ötesinde Hıristiyan-Müslüman ilişkilerinin derinlerine inmek için onun mücadelesinde on yıl süresince çok önemli olmuştur.

Kendisi, Cezayir katolik Kilisesinin ve tüm Kuzey Afrika'nın gerçek ve güvenilir sesi olarak düşünülebilirdi. 1984'de, Henri Teissier, Englise en Islam. Meditation sur I'existence chretienne en Algerie'yi yayınlamıştır.

Henri Teissier, Magrib'teki azınlık pozisyonunda yaşayan Hıristiyan topluluğun yeni ve tek bir özelliğini görmüştür. Bu Kilise, ev sahibi bir topluluk olarak yaşamıştır. Bu, kendi inancı ışığında, bu durumu nasıl anlamalı ve bunu nasıl yaşatmalıdır. Bu iki soruya verilen cevapta, geniş manada, Hıristiyan-Müslüman diyaloğu açısından ve farklı köken ve kültürlere ait kişilerin ya da grupların kardeşçe birlikte yaşamları açısından manidarlık taşıyan, olası unsurlar nelerdir?

Teissier'in, Cezayir kapsamında, Kilise'deki yaşantısının pastoral- teolojik yansımaları okunduğunda, 1979'Piskopos mektubunun Hıristiyan-Müslüman ilişkilerine olan yaklaşımında, günah çıkarmanın olmadığı hemen görülür; burada vurgulanan, bir diğeriyle karşı karşıya kalınılan 'yerde' profesyonel bir işbirliği ve komşuluk gerçeğiyle hareket vurgulanır, bu da Kilisenin 'statüsü'nün ve bilinci dini seçiminin bir sonucu olmaktadır. Bu günah çıkarma yaklaşımı hiçbir şekilde, Kuzey Afrika'nın yaşantısında İslâm dininin rol oynadığını farketmedeki eksikliğe bağlanamaz.

Teissier der ki: 'Bugüne kadar Cezayir'de, Hıristiyan ve Müslümanlar arasındaki temas, dini araştırmalardan ziyade, insanların hizmetine sunulan çeşitli işbirliklerinin düşünülmesiyle, organize olmuş diyalog ya da organize biçimde birleşen inançlar aracılığıyla vaki olmuştur (Teissier 1984, sayfa 153). Dini meselelerle ilgili uygun diyalog, taraflar, sağlam bir işbirliği yolunda birlikte hareket ettiği zaman, yerini bulur. İki taraf arasındaki güvenin gelişip büyümesi, kendilerine sordukları sorularla ve diğer toplumun katılanlarıyla neyi paylaşmak istediklerini sorgulamalarıyla başlayan gerçek bir iletişimi sağlar (Cf. aynı kitap).

Buna karşın, birbirlerini tanımayan kişiler arasındaki dini meseleler üzerine konuşmanın çoğu zaman, varoluşa değin derin anlamlar olmaksızın, genel ifadelere kılavuzluk ettiği görülür. Bu tür genel doğrulama ya da ifadeler, örneğin şöyle olabilecektir: Gerçek inananlar ateizme karşı hepbirlikte mücadele etmelidirler; tüm inananlar, iyi olan neyse, erkekleri ve kadınları bunu yapmaya davet etmelidirler... Kişisel bilgi ortamı olmadan, bir tarafın diğerine itimadı olmadan, tarafların böyle bir diyalog içerisinde, af talep edilmesine (itiraz beyan edilmesine) müsamaha etmeleri, buna düşkünlük göstermeleri sözkonusu olabilir aksi taktirde polemik açıklamalar olabilir.

Sonrasında, Cezayir'deki Hıristiyan topluluklarının, dünya diyaloğundan belli bir mesafede kalmayı istemesi şaşırtıcı olmamıştır. (Sayfa 154) Hıristiyanlar, ifadeyi meydana getiren bütünün ileriki ince zorluklarını fazlasıyla farketmişlerdir: Çoğunluk durumunda, aynı kelimeler, geleneklerin biri ve diğerinde bulunan aynı gerçekliği içine almaz. Örneğin, duada, Müslümanların şartları, Hıristiyan yakarışının realitesini karşılamaz ve hatta Kitabı Mukaddes'in ilhamı, Müslüman Yasaları, Hazreti İsa'nın kimliği gibi sorunlarla alakalı olarak karşılıklı anlayış eksikliğinin çok ciddi sonuçları olabilir. Hıristiyan ve İslâm dininin gerçek içerikleri açısından farklılık gösteren, çok önemli unsurlarına işaret edilirken, genel terimler kullanmak, Hıristiyan-Müslümana karmaşa ve anlaşılmazlık getirir.

Genel olarak ifade etmek gerekirse, Teissier, tarihinin, şu anki mevcut noktasında Cezayir, Müslüman-Hıristiyan diyaloğuna kıyasla, başka endişelere sahiptir 24.

Bu ifadenin, Magrib'in diğer bölümleri itibariyle de bir parça modifiye edilme gereksinimi vardır.

Cezayir halen, gerçek kimliğinin geri alınması ile meşguldür: Sömürgecilik süresince - ve hatta bir bölümü tamamen işgal altında iken- sarsıntılı biçimde maruz kaldığı tüm dinsel boyutları da içine alarak, dil ve kültür gibi. Bir avuç Hıristiyan-Müslüman grup, ülke üzerinde seyrek biçimde dağılım göstererek, inanca yönelik karşılıklı değişimi uygulamaya çalışmışlardır. Bununla birlikte, bunlar istisnaydı, mevcut arkadaşlık komşuluk esası üzerinde büyüyüp olgunlaşmışlardı.

Bundan dolayı, Cezayir'deki Hıristiyanlar, Müslüman Hıristiyan diyaloğundan ziyade, 'partage d'humanite' itibariyle, Müslümanlarla olan daha derin manadaki karşı karşıya kalışlarından sözedeceklerdir.

'Cezayir'deki Müslümanlar, diğer pekçok yerdekiler gibi, (Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki) karşı karşıya gelme ile ilgili deneyimlere sahiptir. Ancak bu karşı kar-

şıya kalış, bir ideoliji için ayakta duran ya da inacı savunan bir kişinin değil, daha ziyade, aynı ülke için ve aynı ülkede yaşayan, Allah, yükümlülükler, sıkıntılar, yaşam ve gelecek gibi benzer koşullarda ve kendilerini aynı sorunlara ortak amaçla sahip olarak bulan inananlardan biriyle olur. (B. Lapize de salee, Teissier 1984, sayfa 156).

Kısaca, Cezayir'deki Katolik Kilisesi bu durumu, toplulukların ve bireylerin yaşamında Allah'ın başardığı kurtuluş tarihinde birleşen (rejoindre) Katolik topluluklar kadar, bir şekilde bu dayanışmaya katılmak amacıyla, Katolik inananların Allah çağrısı olarak algılamıştır: Birlikte kabul edilen, çalışma dayanışması, Hıristiyan ve Müslümanlar arasındaki birleşmelerde ve karşılıklı değişimlerde ifade edilen dayanışma; dua'da dayanışma (Teissier 1984, sayfa 205).

2.2. Oran Piskoposu, Pierre Claveire:
Bir Arada Oluş, Diyalog ve Karşılıklı Münasebet

İran devrimi ve İran İslâm Cumhuriyetinin 1979'da ilan edilmesinden hemen sonra, Müslüman dünyasında hemen her yerde, İslâmın gücü ile ilgili bir bilince yönlenmeye neden olunmuştur. 1980'ler boyunca, Kuzey Afrika, İslâmî haraketlerin görünür hale gelmesi ve artan bir politik etki yaşamıştır. Yerel Kilisenin ufak ancak son derece duyarlı liderliğinde, Hıristiyan-Müslüman ilişkileri ve diyaloğuna yönelik kritik bir karara ve yeni duruma ilişkin hesaplamaya öncülük eder. Bu çizginin yanında, en erken ve en fazla etki yapan ifadeler, 'Müslüman olmayanlar için Organizasyon'25 sonrasında yayınlanan bildiride, Pierre Claveire'nin (1938-1996, 1996'daki ölümüne kadar 1981'den itibaren Oran Başpiskoposu olmuştu) 1986'da yayınlanan yazısındaki tek Cezayirlî piskopostu.

Claverie, "diyalog için kaçınılmaz olan şart' olduğunu düşündüğü, 'samimi anlamla birarada varoluş' için koşulları ve tabiatı üzerindeki büyük çaplı yansımadan sözederek başlamıştır. Bu diyalogun anlamı, 'insanlığa barıştan koparan karışıklıklar ve bölünmelerden ayrı durmayan inananlar tarafından bu çatışmaların istendiğidir. (Claveire1986, sayfa 23)

Günümüzdeki uyumlu Hıristiyan-Müslüman ilişkilerinin gelişmesine yardımcı olmak için sarfedilen çabada, Claveire, tekrar tekrar soylu 25 Claveire'de 1996'da yeniden yayınlanmıştır, pp.185-207 duyarlılıklara ve özdeyişlere basitçe başvurmanın, farklılıkları ılımlı biçimde gözönünde bulundurmada başarısız olmanın, gerginliklerden soyutlama yapmamanın ve hatta kanlı çarpışmaların büyük hatalar olacağını, maalesef ki günümüzde, Hıristiyan-Müslüman ilişkilerinin bir cephesini bunların oluşturduğunu ifade etmiştir.

'Gerçek manada birarada varoluş', doğal biçimde verilen bir olay değildir. Daha çok, yalnızca kendi alanımızda bulunan 'bir diğeri'nin endişe ve korkudan doğan agresif yaklaşımları ve gerginliği arttırmasıdır. Bu özellikle, kollektif düzlemde, gruplar aynı alanı paylaştıklarında, kendilerini farklı kültürel ve dini düzlemlerde organize edebildiklerinde tatbik edilir. Problemi yaratan diğer önemli bileşenlerin gözardı edilmesi, diğerlerinin hareket tarzlarına şüphe duyulmasına yol açar.

Claveire, laik bir kompozisyon yaratan sosyal gruplarla kıyaslama yapıldığında,

'Müslüman Grup'un, 'kafasında kendini yerleştirebildiği bir toplum için toplum planı'na sahip olmak sıfatıyla kendini ayrı tuttuğunu düşünür. İslâm yalnızca, kişisel vicdan sahasına ait değildir, daha ziyade, kabul gördüğü ve onaylandığı ülkelerin yaşantısı üzerinde doğrudan bir sosyal-politik etkiyi düzeltmek, ıslah etmek ister (sayfa 15).

Buna ilaveten, laiklik üzerine kurulan toplumlarda; İslâm'ın kendini, Mısırdan, Senegale kadar; alternatif bir kurumsal model olarak ilan ettiğini gözlemliyoruz; İslâmcı hareketler, shari'anın mevcut hükümetler üzerine katı biçimde uygulanmasını zorlayıcı biçimde çaba sarfederler;

Bu, Claveire'nin işaret ettiği, Müslüman olmayanların çektiği sıkıntıları açıklar.

'Aynı zamanda arkadaş da olan gerçek Müslüman, bu tedirginliği anlamayacaktır' ifadesinin de ilave edilmesi şarttır. Bu kutsal yasa (Şeriat=shari'a) her insan için en iyi kılavuzluğu sağlamaz mı? Her insan doğuştan Müslüman değildir değil midir? Şeriat adalet ve müsamaha için en iyi teminatları önermiyor mu? Kurtuluş açısından ve insanlığın iyiliği için, önceki tüm Vahiyleri yerine getirmiyor mu? (Sayfa. 15).

Gerçekten, sayısı az olmayan Müslüman hocalar, Şeriat'ın herkese uygulanabilir olduğunu varsaymaktadırlar. Hıristiyan'ın bu durumunda verdiği doğru cevap, ne kör bir ihtirasla hareket etmek ne de varolan gerçek farklılıklara gözlerini kapamaktır: bir arada varoluş, diğer tarafa ilişkin tarafsız ve aciliyet arzeden gerçek bir bilgi anlamına gelir.

Bu noktada Claveire, dürüstlük ve cesaretle, çok önemli olacak bir konuyu ortaya getirmiştir: Gerçek şudur ki, uyumlu bir biraradalık ve diyalog, büyük ölçüde, kuvvetli ilişkiler aracılığıyla şarta bağlanmıştır.

Ancak, bu birarada varoluş aynı zamanda, devamlı olarak müzakere edilme gereksinimi olan, bir tür, baskı, şiddet ve dışlamaya doğru bir bozulmaya fırsat veren güç ilişkileridir (aynı kitap, sayfa 16).

'Bu güç ilişkileri "hepimizi kollektif olarak paralize eder" (sayfa 18) Bunlar 'kötü bir biçimde sömürgeciliğin her tarafta kabul görmesinin yarattığı kötü sonuçlara ve kültürel eşitsizliğe bağlı olmaktadır, dini inançlarıyla açık ya da kapalı, politik ya da ekonomik olarak manadaki anlaşmazlıkları, Lübnan'da son derece trajik biçimde mazur görülmüşlerdir.

Bir taraf, genişlemeci manevralar ve niyetler ile hakimiyetten şüphe duyan gruplardan özerk olacağına inanırken, diğer taraf nasıl huzurlu olacağı garanti edilebilir. Burada güvensizlik, en iyi niyetlerin gerçek olmasını engeller. Her Hıristiyan öncelikle, Haçlı Savaşlarının yeni biçimlerde canlanmasından şüphe eder. Her Müslüman öncelikle, fanatik ya da potansiyel bir terörist olarak görünür' (sayfa 18).

Claveire, Cezayir'deki Kilise için, 'güç saatleri' 1986'da önceden görmüştür. Ama iddia etmektedir ki "Kilise, bireyler ve gruplar arasındaki müzakerenin baki kalabileceği yegane yerlerden birisidir".

'Herhangi bir güç veya yayılma hırsını göz önünde bulundurmuyoruz. Biz sadece mümkün bir ortak (birlikte) yaşamın sadece farklılıklar ötesinde değil, farklılıklar dahilinde (...) verilmesine yardımcı olmak istiyoruz. Bütün farklılıklara saygı gösteren ve

meydan okumalara karşı, onlara bir yer ve de bir rol ihsan eden, bir ortak (birlikte) yaşam. Sonuç olarak, birlikte yaşayabilmek için inatçı bir irade üzerine "ortak (birlikte) bir yaşam". (aynı kitaptan alındığı üzere)

Veya sadece politik ilişkiler düzeyinde güven oluşturmak üzere ortaya konan bir sürü çaba ve korkunun üstesinden gelmek, ekonomik ve politik ilişkiler yüzünden zora sokulmuştur. İdeal olarak bütün dinlerin inananları, silahsızlamaya ve bir arada var olmaya teşvik eden sınırları ve blakları ayıran duvarların ötesinde, ortak insanoğlu yazgısı adına bir diyalog için güvenlik ortamını yaratacak olan ilklerdir.

Katolikler ve ana görüşlü Protestanlar, bu mücadeleyi adil ve ahenkli olarak bir arada var oluşu, meslekleri ve misyonlarının kalbi olarak görmeye başladıklarında, bunun kendi dinine çevirme, objelerinin altında gizlediği safi 'bir taktik değiştirme' ile bir bağlantısı yoktur.

Herşeyin üstünde, gerçek ve karşılıklı münasebete ihtiyaç vardır. Bütün tarafların kendi kendilerine sorması gereken soru "birarada varolmaya gerçekten istekli ve bunun bedelini ödemeye hazır olup olmadıklarıdır."

Doğruluk ve adalet içerisinde bu şekildeki bir karşılıklı münasebet, bütün ilgilenenleriyle elele yürümeli ve toplumlar arasındaki, varolan zorlukları ve uyuşmazlıkları, gerçek nedenleri doğrultusunda ciddiyetle idrak etmelidir.

Claveire, 1986'da, tahrik edici olabilecek kadarki yazısını yazarken, açık sözlülüğüne tepkiler alacağının farkındaydı. Bundan dolayı, çok kolay telaffuz edilen diyalog hakkındaki kesin soruyu vurgulanır hale getirdi ve hatta, açık bir şekilde sarih müspet ifadelerin karşısındaki görüşlerin yanında yeralarak, 'sadece isteyerek doğru olmak ve bu yönde doğruluğu bulmak için tahrik edildiği' yolunda eğitildiğini ve aynızamanda, 'kim doğru iş yaparsa, gün ışığına çıkacağız' fikriyle ikna edildiğini belirtmiştir.

... 'Kendime, Hıristiyan yoldaşlarıma ve müslüman arkadaşlarıma ve Müslüman arkadaşlarıma sorduğum sorular, ilişkilerimizdeki müşgülatlarımızda sık sık basit bir muhavere tarafından saklanmış olan kinci ya da erdemli olmak şeklinde yansıdığına inanıyorum. Eğer bu gözlemler ve sorular çok daha kolay elde edilen kat'iyetlerin arkasına bir soru işareti koymuşsa, kaçınılmaz tavırların düzenbazlık maskesini düşürmüşse ve eğer, müsbet görünüşteki karşıt bir tavır olmuşsa, niyetim saldırmak veya yoketmek değildir.

Eğer okuyucu incindiyse, beni affedebilir mi? Ben, bir taraftan kendi adıma birçok kez saldırgan davranış ve muhavere misallerine ve diğer taraftan da dindar geçinen kibirlilerin, gönül rahatlığıyla, iki yüzlülüğü harmanladığı hayal ürünü döğüşlere başvurdukları olaylara maruz kalarak incindim. İsteğim en azından, herkesin illüzyonlarını ve hak iddialarını geride bırakabilmesi ve kendini sakladığı ve yokettiği kaleden çıkmasıdır (aynı kitap, sayfa 28).

Hıristiyanlar olarak, inançlarımıza ve kimliğimize ihanet edemeyiz; onları anlamak, hizmet etmek ve daha iyi bir şekilde sevmek için, kim olurlarsa olsunlar, onlara doğru ellerimizi abartılı biçimde uzatmayı reddetmeliyiz. Birkere, her ilişkiyi riskli bir macera haline getiren gerçek engelleri açıklıkla gözlemledik ve analiz ettik; kendimizi de adamayı (bu ilişkiyi geliştirmek için) reddetmemeliyiz (aynı kitap).

Politik ve dini otoriteler tarafından yaratılan bugünkü hararetli havada, farklılıklarımızı açıkça kabul etmek ve onlarla barışık biçimde yaşamak, bütün taraflar için zorluk teşkil etmektedir.

Buna rağmen, onların tarafındaki Hıristiyanlar en azından, kendilerinin acısını çekmek istemedikleri kaderden dolayı diğerlerini acı çekmek zorunda bırakmamalıdır gerektiğini görmelidirler: Bastırılmış azınlıklar, haklarına ve kültürlerine el konulmuş ve marjinalleştirilmiş ve reddetilmişlerdir. Bu karşılaşma ve diyalog, bedelini ödeyecektir.

2.3. Henri Teissier, Cezayir Başpiskoposu: Hıristiyan-Müslüman Resmi Diyaloğunda Bugünkü Durum: Teşhisler ve Çareler

Claveire'nin, eleştiri şeklindeki makalesinin yayınlanmasından üç aydan daha az bir süre sonra, Henri Teissier'e Mardid 'Crislam' Kurumu tarafından, Fede Adelante (Los problemas de fondo del dialogo islamo cristiano) 26 kitabına bir makale vermesi hususunda ricada bulundu.

Resmi diyalog toplantılarının çoğunda, şeffaflık ve her iki tarafta, eleştiri noksaklığının farkında olan editörlerin isteği üzerine, Hıristiyan ve Müslüman iştirakçilerden, "güvenilir bir ifadeyi yıkmak" görüşündeki bu kollektif çalışmaya, yazılı olarak katılmaları istenmiştir.

Bu nedenle, Teissier'in inançları, 'Madem ki Hıristiyanlar, ilişkiler düzeyinde, Müslüman arkadaşlarıyla birbirlerine karışmışlardır o halde, nedenlerin nerede saklandığını ve bugünkü Hıristiyan-Müslüman diyaloğundaki donmanın esas sebeplerinin ne olduğunu açıkca ifade etmek mümkündür' biçiminde gelişmiştir (Teissier 1989, sayfa 95).

26. Madrid Crislam, Derek, Nyumba, 1988 sayfalar 17-28. Islamochristiana'daki, yeni basım Fransız versiyonuna başvurulmuştur. (Bkz. Teissier 1989)

Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki organize diyaloğun şu andaki durgunluğunu tenkid eden analize, kendisinin de konuştuğu yer olan Kuzey Afrika ülkelerinin neredeyse her yerinde, Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasındaki 'günlük ve ruhani verimlilik ilişkilerinin hiçbir şekilde unutulmaması gereken bir etmen olduğunu da acilen eklemiştir. Burada sözü edilen eleştirilerin yegane amacı' 'Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki ruhani arkadaşlığa, saygıya ve karşı karşıya gelinen yeni kapıları açmaktır (aynı kitap, sayfa 96.)

Yazıda, çözüm için beş öneri getirmeden evvel, 'Hıristiyan-Müslüman 'diyalog yolu üzerinde bulunan dört engeli birer birer saymamız gerekir.

İlk engel, Hıristiyan-Müslüman mirasındaki, gerçekçi ve çözümsel bir değer biçme yargısının eksikliğidir. Batı Hıristiyan geleneğinin yüzyıllarca karşı karşıya kaldığı ciddi meydan okumalardan dolayı bugün, pratik olarak, herhangi bir Hıristiyan lider, geleneklerden miras kalan inancın kesinlikleriyle, metne ait eleştiriden, fikirlerin tarihine, arkeolojik semiyotiğe, politik ekonomiden, psikanalize kadar beşeri bilimlerin de üzerine yüklediği bir sürü soruyla, kararlı olarak bu sınıra yerleştirilmiştir. Bundan dolayı bugün,

Hıristiyan, diyalogda olduğu Müslüman arkadışına karışık tarihin oluşumu ve içinde kendi söylevlerinin sunulması zorunluluğunu taşıyan dini miras gelişimine, sayısız ehliyetlerin ihtiyacı idrakiyle yaklaşmaktadırlar. Müslüman ve Hıristiyan dostlar, derinlikli, dürüst bir mübadeleye girmeden önce, Müslüman geleneğinde daha fazla çalışmanın başarıya ulaştırılması gerekmektedir.

'Müslüman geleneğindeki yeni bilimsel ve eleştiri mahiyetteki bakış açısı ancak, uzun bir ortak çalışma neticesinde doğabilir. İncil'in Hıristiyanlar tarafından yapılan eleştirel yorumu ya da konuyla ilgili eleştiri oluşum tarihi ve Hıristiyan geleneğindeki dogmaların gelişimi, yapılması gereken bu ortak çalışmayla kıyaslanabilir. Üniversite düzeyinde oluşturulan ve laik yapıların gereği olarak, bu büyük çalışmaya iştirak eden alimler topluluğu da bu çalışmada noksan değildi. Fakat birçok ülke için, kendi toplumlarında yapılacak olan bu araştırmanın sonuçlarıyla karşı karşıya kalmak kolay olmayacaktır.

Zira kamuoyu, onların bu tutumuna müsaade etmeyecektir (Teissier 1989, sayfa 97-98).

İkinci engel ise, diyalog içinde bulunan, Hıristiyan ve Müslüman dostların, kendi şahsi cemiyetlerinden eşit biçimde destek görememeleridir. Diyaloğun, M. Talbi ve A. Charfi (her ikisi de Tunusludur) gibi bazı cesur öncüleri vardır. Ama şimdiye kadar sesleri, kendi cemiyetlerinde, daha geniş bir yankı yaratmamıştır. Müslüman eğitim kurumları, liderler ve önemli hareketlerin yazarları, bu öncülerin düşünce ve tavırlarını genellikle aksettirmemişlerdir.

'Hıristiyan toplumda, çeşitli düzeylerde yapılmış ve buna paralel olarak Müslüman toplumda da süregelen bu çalışmaya, iki toplumun temsilcileri arasındaki güvenilir karşılaşmaya destek olmaları açısından da ihtiyaç duyulacağı görülmektedir. Birkaç öncü en azından şu an için kendi şahsi cemiyetleri dahilinde, hissedilebilir bir etkinlik meydana getirmeye muktedir olamamışlardır. Bundan dolayı, şu an için, uluslararası karşılıklı diyalogun sonunda yayımlanan yatıştırıcı demeçler ki, bu diyaloglarda, Müslüman iştirakçiler ifadelerinde, ayrıntılı olarak, azınlıklara öngörülen muameleler ve onların legal pozisyonları hakkında konuşmuşlardır. İlgili hükümetler ve organizasyonlar nezdinde ne refakat ne de dini politikalarında herhangi bir doğru değişime rehberlik etme şansını bulmuştur. (aynı kitap, sayfa 99-100)

Üçüncü engel ise, Hıristiyanlık ve Hıristiyanlar hakkında kendi anlattıklarını yorumlamakta serbest olan az sayıdaki, tahrik edilmiş Müslüman alimleri bugün, kendilerini ortaya getiriyorlar.

Örnek vermek gerekirse, Kutsal Teslis, Enkarnasyon, Kurtarılma veya ifade ve din arasındaki ilişki gibi, Hıristiyan öğretisinde hayli can alıcı ve merkezi öneme sahip olanları oluşturan bu gibi konularda genel ifadeler bazında, Müslüman, Hıristiyanların kendi inanç anlayışlarını oluşturan bu ögeleri, bizzat kendisine sorulmasını gereksiz olarak kabul etmektedir. Bu olay, bu şekilde cereyan etmektedir zira, Müslüman, İsa'nın sahih mesajını doğrudan, mükemmel biçimde ifşa edilmiş Kur'an'dan öğrenmeye inandırılmıştır.

Bundan dolayı, normal olarak çok iyi eğitim almış Müslümanlar bile, farklı biçimde tefrik edilmiş, Tanrı'nın Hıristiyan vizyonu, insanoğlu ve kurtarılma gibi önemli kavramlar hakkında bilgisiz ve son derece ikincil bir önemde yaklaşım içerisindedirler. Sonuçta bunu, inatçılığın ve/veya 'evrensel' görünüşteki eksikliğin işareti olarak izah etmek yönünde tahrik edilmişlerdir ancak ilginç olan bir diğer husus ta, doğru İslâm'ın mesajı Hıristiyanlara ifşa edildikten sonra bile, inançlarının ayırdedici öğretisini, bu doktrinin en önemli kısmı olarak kabul etmeye devam etmişlerdir.

Teissier açıklamasında, Müslüman'ın Hıristiya'nın ritüellerini doğru olarak kabul etmesine kadar, tartışmaların (diyalog olarak) askıya alınması şeklinde bir söylem tabii ki getiremiyoruz. Bu Müslümanlara, Müslümanlığınızı bırakın demekle eşdeğerdir. Fakat, ısrar etmektedirler ki, Müslümandan da, 'Hıristiyan için' kesinlikle merkezi önem taşıyan bu doktirinlerin kabul görmesi hususundaki beklentimizi talep etme hakkımız vardır. (aynı kitap, sayfa 101)

Teissier'in gözünde, Hıristiyan-Müslüman ilişkilerinin gelişmesindeki en vahim dördüncü engel ise, vicdani özgürlük hakkının yürütülmesinde ortaya çıkan zorluklardır. Diyalogda bulunulan kişiyi, onun hiçbir şekilde kişisel geçmişini ve Tanrı'nın çağrısına olan sadakatini hesaba katmadan, toplu halde tertip edilmiş hareket tarzlarıyla, inançlarından döndürme olarak bilinene 'mühtediliğin' diyalog içerisinde olan tüm topluluklar tarafından kınanması bir zorunluk teşkil etmektedir. (Sayfa 101) 27

Günümüzde, genel olarak anlaşıldığı üzere, Morisko'nun sorguya çekilmesi ve kovulmaları gibi, Hıristiyanlığın geçmişinde meydana gelmiş olan ve varlığı doğrulanmış uygulamalarla insanoğlunun ve Tanrı'nın, Muhammed Talbi'de, Müslüman kökenlilerin din değiştirmesi halinde, ölüm uygulanmasını gündeme getiren Hadis için de aynı ifadeyi ortaya koymaktadır. Elbette, Teissier de bu konuya ilişkin olarak ifadesinde, ölümün bedensel hükmünün, birkaç Müslüman ülke haricinde, artık tasavvur edilemeyeceğini ancak, dinden dönüş neticesinde, sosyal, sivil ve hatta bazen de, aile ölümlerinin hâlâ vuku bulduğunun açık bir gerçek olduğunu ifade etmektedir.

27 Teissier burada, 'La sens de nos rencantre' Katolik Dökümantasyonuna başvuruyor 1979. Sütunlar, 1175, 1043, 10/2; cf ve de DM 18

Ve eklemektedir ki, Müslümanların bir tarafta halk içerisinde ve resmi diyalog toplantılarında İslâmiyet'ten Hıristiyanlığa dönüş yapan ve Hıristiyanlık safına katılan kişilere kaşlarını çatması ve hatta bunu İslâmâ yapılmış bir hakaret olarak kabul etmeleri, diğer taraftanda hala, diyalog içerisindeki delegelerin toplantıları dahilinde, Hıristiyanlık ve diğer dinlerden İslâm'a dönüş muhteviyatında ki, çok sık bir şekilde dilegetirilen söylemleri normal bulmaları, Hıristiyanlar tarafından kabul edilemez bir tutumdur.

Geçmişte ve şimdi, özgür ve samimi bir alan oluşturmaya başlandığından bu yana, Hıristiyan tarafı, bu olayı sadece, bütünüyle kabul edilir bulmayıp, hatta ve hatta aynı zamanda, yardımcı bir unsur olarak nitelendirmektedir. (sayfa 102)

Başpiskopos Teissier, resmi diyalog toplantılarında bir ilerleme ve güvenirlik sağlama yolunda, yukarıda belirtilen engellere çözüm olması babında, beş teklif sunmaktadır:

'Diyalogda bulunan arkadaş tarafından yanlış anlaşılan merkezi inanç kanaatlerini,

diyalog gündemine dahil edilmesi, örneğin, Hıristiyan inancının büyük ritüelleri; inancın Müslüman vizyonu içerisinde Şeriatın anlamı ve merkeziyeti

Müslüman cephesindeki karşılıklı münasebet esaslarından sorumlu olan kişilerle, halk ayinlerini de kapsamında alan mezhep özgürlüğü, vicdan hürriyetine dahil olarak kendi dini bağlılığını değiştirme veya hiçbir dine bağlı olamama özgürlüğü; geçmiş ve şimdiki Müslüman ve Hıristiyan, kültür ve din bağlamına mahsus konuların tarafsız sunumu hususunda, ders kitapları ve diğer eğiticili materyallerle oluşturulmuş ciddi karma komisyonlarla, (uzman Hıristiyan ve Müslüman alimlerden müteşekkil) etkili sınavlar gerçekleştirilmesi gibi tüm bu önemli konuların tamamında diyalog içerisinde olmak,

Hıristiyan-Müslüman diyaloglarında, otoriterler tarafından verilen demeçler arasında zuhur eden çelişki ve hareketler ya da aynı otoritelerin hareket tarzındaki yetersizlikle 'geriye dönüş' diyalogun itibarını azaltmaktadır....

Diyaloğun ilk yılları esnasında meydana gelen bu çelişki, bir şekilde kabul edilinebilirdi zira, karşılıklı olarak, biraraya gelme, ilk defa tekerrür etmişti. Mamafi, Hıristiyan-Müslüman karşılaşmasını organize eden bu iyi niyetli insanların bu seviyedeki anlamsızlıklarla karşı karşıya getirilmesi devam edemez. Resmi diyaloğun bütün güvenirliğini ortadan kaldırmanın kısaca anlatımı olan, karşılıklı ilişkiler, problemi daha fazla parantez içinde tutmaya devam edilemez... (sayfa 103).

'Hayatın diyaloğu'nun derinleştiği heryerde Hıristiyanlar ve Müslümanlar çoktan iyi dost olmuşlardı: Daha önce de belirtildiği üzere (cf.2.2.1.) dürüst biçimde kabul etmek gerekirse, humanist kültüre sahip olan insanların (bir dini olmayan), birbirleriyle ilişkileri, din temsicilerinin aralarındaki ilişkilerden çok daha iyi durumdadır. Yukarıda çıkan anlamı onaylamak doğrultusunda, basitçe, din, insanlığın bölünmesinde bir rol oynuyor ve bu olgunun üstesinde de 'humanist geçmişe sahip olan kişilerin müşterek kararlarıyla gelmeye çalışılıyor bunlar, dinin gereklerini yerine getiriyorlar mı, getirmiyorlar mı? 'İleride, Hıristiyan-Müslüman destekli, bağımsız ve akademik düzeydeki ilmi üniversite standardında olan insanlar arasındaki kıyaslanabilir araştırma'. Group de Recherche Islamo-chretienne' (GRIC) nin işbirliği ve yayınları ile aynı zamanda Georgian Üniversitesi ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi (1985 yılında başladı) arasındaki akademik mübadelelerde, ümit verici bir yönde ilerlemektedir.

Birinin kendi kültürel ve dini miras tarihine yapılan eleştiri mahiyetindeki bir araştırma, tarafsız bir hadise olamadığından, Teissier'in aynı ciddiyetle yaklaştığı bu mesele hayli ehemmiyet taşımaktadır.

5. Her İki İnancın Ruhani İnsanlarının Karşılaşmaları: Bu tip bir karşılaşma, yalnızca, Hıristiyan görüşüne dalmış olanlarla Sufilerin, toplantılarla (ve/veya birlikte yaşama süreleri) biraraya gelmesiyle sınırlı kalmayıp, günlük yaşamda irtibatta olan her iki topluluğun, ilahi biçimde kendini adamış üyelerini de kapsayacak şekilde yapılan toplantıları da içine alır. Magrip'teki olağanüstü durumda, Teissier, oranın kendilerini diğerlerine yakın gören ve bu ilişkilerine ilahi bir ifade ve anlam vermeyi isteyen binlerce insan vardı diyerek açıklar: Bunlar, bir diğeri için yakaran ve kendi bağlılığını, diğer topluluğa aidiyetiyle güçlendiren mirasında bulan insanlardı. Yine de, ruhani paylaşım tekrar

tekrar, anlayış eksiklikleriyle ve hatta her iki tarafta da dini otoritelerden kaynaklanan muhalefetle karşılaşmışlardı. Başpiskopos Teissier, içten bir şekilde kalplerinde Tanrı'yı ve O'nun eserini yücelten ve böylece, kaybolmayan Hıristiyan-Müslüman diyaloğu, dini otoritelere saygı düzeyinde devam ettiren rastgelmelere ikna olmuştur. (sayfa 106)

Hatta Teissier, bu analizlerinin sonucunda, formal diyaloğun, yalnızca, Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki iletişimin aldığı çok daha temel formlardan biri olduğunu ifade etmiştir. Halen, 'iki din grubunun içerisinde sorumluluk sahibi olanların, kendi dinlerine inananlar üzerinde büyük bir etkileri olduğu' gerçeği halen geçerlidir.

Burada, Müslüman-Hıristiyan ilişkilerinde, Hıristiyanlığın ve İslâm'ın din otoriteleri bu yönde bir işe kalkışmadıkları taktirde, tükenmek bilmeyen bir kötüye kullanma eğiliminde artış güçlükle vuku bulur.

Gerçekten, inanca yönelik Müslüman görüş ile kurtuluş tarihinde yer alan Hıristiyan vizyon açısından, temel ilkeler açısından, her iki dinin inançları arasında büyük farklılıklar ortaya çıkmaz.

Teissier, vazifenin peşinden gitmek dışında başka bir alternatif bulunmamaktadır zira, inananların, barışta ve diyalogta olanların sorumluluklarında birleşmemeleri halinde, burada ne din açısından ne de insanlık açısından bir gelecek olamaz vurgulamasını yapar. (sayfa 106)

2.4. Radikalizmin Üstesinden Gelineceğine İnananlar Arasındaki Dayanışma

On yıldan fazladır, Cezayir, devam eden, dramatik bir gerginlik ile İslâmcı gruplar, devletin güvenlik güçleri arasındaki şiddete yakalanmıştır; kısaca sivil savaş gibi bir durum. İslâmcılar, değişik formlarda, askeri güçlere karşı bir cihad mücadelesi başlatmışlardır. Henri Teissier ve Piere Claveire (1996), piskoposlar ve teolojistler devamlı şekilde, geçen yıllar boyunca, Hıristiyan-Müslüman ilişkilerini anlatmış ve yazmışlardır. Bunlar bunu, bunlara inandırılan Hıristiyanlara farketmelerini sağlamak ve rehber olmak için yapmışlardır. Bu öncülük, Cezayir'deki olan ve olması gereken / 28 Hıristiyan-Müslüman ilişkilerinin yönünü göstermek için bir esas teşkil etmek üzere, ayrıntılı durumların analizlerine ait unsurları kapsamaktadır.

Pentacost'ta 1994'te Claveire, nüfuz edebilme yeteneği ve doğrulukla, Cezayir durumundaki Hıristiyan-Müslüman ilişkilerine ilişkin vizyonunu ifade etmiştir.

Yeni bir başlangıç yapmak amacıyla, 130 yıllık kolonileşme ve karışıklık yıllarından sonra, çok ufak Cezayir Kilisesinin rüyalarından bahseder... (Claveire 1996, Sayfa 21).

(Bu bölüm tekstte Fransızca verilmiştir)!

28/Claveire açısından, kendi piskoposluk bölgesinin, dine bağlı olanlarına, Piskoposken gönderdiği aylık mektuplar referans alınmıştır; özellikle de Mart ve Nisan 1990'da yayınlanan bir tanesini almış bulunuyorum...

Teissier için de makaledeki... Alıntıyı yapmış bulunuyorum. (Bkz. Tesisier 1996)

Claveire, Cezayirdeki Kilisenin çektiği tarihsel sıkıntıyı tümüyle farkına varmıştır. Bölgesel bir Kilise olarak, Katolik Kilisesinin bir parçası olmak itibariyle, yüzyıllarca

işaret edilen, egemenlik isteği ve inançla işlenen suçlar, kanla örtülü Müslüman topraklarda olanlarla benzerlik gösterir. Şöyle inandırılmıştır:.... (Fransızca Bölüm!, (Claveire 1996, Sayfa 23).

Küçük ve güçsüz bir Kiliseye, "yeni ilişkiler" kurması fikri, böyle kritik bir zamanda ağır bir yük yüklemiştir. 'Kendilerini "mücahit" olarak ilan eden, ilham kaynağını İslâm'dan alan, kültürel, politik ve ekonomik devriminin savaşçıları olduğunu söyleyen silahlı gruplar, bizleri hedef almış bulunmaktadır. Bunların niyeti, kendi ifadelerine göre, Yahudilerin, Hıristiyanların ve kafirlerin ve Cezayir'in topraklarını bunlardan temizlemektir. Bu 'temizleme' yöntemine hükmederken, tarihe yakararak, bizleri, İslâm'ın karşısındaki Batı olarak, yeni savaşın haçlı askerleri şeklinde suçlamaktadırlar. Kendi yorumladıkları şekliyle ve kendi tanımlamalarına göre, Şeriatçı olmak sıfatıyla, Arap-Müslüman mirasa karşı çıkan, bir sapma getiren yeni kültürel anlamdaki yeni kolonileşmenin karşısında olan temsilcileri olduklarını ifade etmektedirler. Bu arada Hıristiyanlar, bu operasyonun tek kurbanları değildirler: Aynı mirası farklı yorumlayan Müslümanlar da onların saldırılarına maruz kalacaklardır' (Claveire 1996, sayfa 22).

Cezayir'deki Kilise, farklılıklarımızı farkına varmamız ve saygı göstermemiz gereken ve aynı zamanda 'daha iyi olarak tanıma fırsatı veren karşılaşma zeminleri ve platformları' aramak zorunda iken, Cezayir gibi bir ülkede, dünya, gittikçe çoğulcu olmasına rağmen, ikna edilmiştir(Sayfa 23). Claveire, pozitif ilişkilere doğru yönlendirici şartları yaratırken ve agresyon ve red'den korunmak için sosyo ekonomik faktörlerin önemli olduğunun farkındaydı; hala, insanlar, diğerleriyle diyalog ilişkilerine cesaret verici biçimde girmeleri için farklılıklarımızın yanısıra ve ancak, onlarla birlikte, motive edilmelidirler' görüşüne ikna olmuş durumdaydı.

Bu şekilde Claveire, Cezayir'deki yükselen tansiyonun olduğu zamanda, 1994'te dahi, diyalogun gerekli olduğuna inanıyordu.

'Şu andan itibaren, inancımın anahtar kelimesi diyalogtur. Taktikler ve oportunizm bunun dışında bırakılamaz; zira diyalog, insanlar arası ve insanla Tanrı arasındaki ilişkileri kuracak olan diyalogtur...Dinsel tarih, Tanrının inisiyatifinde olan diyalogtaki kırılan ve onarılan iletişimin geresinde uzanır. Bunun için, inananların ve aynı zamanda kendi Kilisemin, tüm bunları agresif bir monologla uygulamaya son derece istekli olmalarından dolayı karşısındayım.

Ve, kendi yasalarına köle olmaları için, insanlığı boyunduruk altına almak ve kontrol etmeye niyetlenildiğinde, dinsel inançlara ne de acınası şahadetler görmekten sıkıntı duyuyorum' (sayfa 24).

Piskopos Claveire'nin, 1996 yılındaki ölümüne kadar geçen yıllar boyunca, kendi piskoposluk bölgesine göndermeye devam ettiği aylık mektuplarda, Hıristiyan-Müslüman diyaloğu üzerine olan öğretisinin bir diğer önemli ve ayırdedici unsurlarına rastlıyoruz.

Hıristiyan ve İslâmî geleneklerin herikisine birden, hoşgörüsüz ve merhametsizce yaklaşan bir diyalog ve korkunun altının çizmesi gereken kriteri uygular. Politika-din mesihçiliği fenomenini eleştirel manada analiz ederek, şunları yazar:

"Bir Mesihin gelmesini" beklemek, ezilmiş, bozulmuş, yağmalanmış, sürülmüş, dağıtılmış, katledilmiş yahu neslini harekete geçirir. Dünya üzerinde Allah'ın krallığını yeniden kurmak için David'in oğlu gelmemiş miydi? Bunlar için, David'e inanan krallıklar bu modeli ve Kudüsü, simge şehir olarak devam ettirirler. İsrail'deki mesihçilikten birşey anlaşılabilir: Birleşme, Vaat ve Yasa, İsrail'in, tüm ulusları bir ve gerçek Allah'a ulaştırmasını sağlamak amacıyla vardır. İleri gitme ve güçlenmeyi getiren bu rüyayı bir kişi mahveder.

Hıristiyanlar -ve özellikle Roma Kilisesi– kendilerini uzun süre, bu mesihçiliğin meşru mirasçısı görmüşlerdir. Ayrıca, Tanrının krallığının Kilise'ye ve temsilci olarak görevlendirilen krallıklara vardığını ilan etmişlerdir. Bu trajik bir cesaretti: binlerce yıllık eski bir tarihin dolambaçlı yolu süresince en iyi ve en kötüyü beraberinde taşımıştır...

Dine karşı çıkanların cezalandırıldığı Inquisition'dan, Haçlı Seferlerine kadar, kardeşlerimiz bize şunu hatırlatmışlardır: Boyunduruğa vurulmuş pekçok insan tarafından din kötüye kullanılmıştır. Ve, Hıristiyan değerlerinin devrimleri adına, bunların önüne geçmeye çalışan Kiliseye karşı doğmuştur. Bizler hâlâ tamamen, bu çatlakları iyileştirebilmiş değiliz.

Bugün, Müslümanlar meşaleyi, aynı sağlam inançla kaldırmaktadır.Bir kez daha, bizlere, Allah ve O'nun Ebedi Kanunu adına, bir dünya vaadedilmiştir; bu dünyada, tüm güçlüklerin üstesinden gelinecektir zira İslâm, yaşamın tüm cephelerini kucaklamaktadır. Ancak buna nasıl inandırılabilir? Bunların tarih üzerinde temeli atılmış mıdır?

Açıkça olmasa da, zira Müslümanlık tarihi de, diğer uygarlıklar gibi, en iyiyi ve en kötüyü birlikte taşımaktadır. Bu vaadedilenler, bilimsel kanıtlarıyla tarihte mevcut mudur? Sözde bilim adamlarının gösterdikleri yalnızca, cahil ve bilgisiz olanları ikna ediyordu. Bu vaatlerin gerçekleştiğini görmek amacıyla bir insan Müslüman olmak zorunda mıdır? Bize de aynı baskılar yapılmıştır. Bununla birlikte, görmediğimiz ya da duymadığımız hiçbirşey bizi buna inandıramaz (Claveire 1996, pp. 52-53, bkz. sayfa 61-94).

1989'da İslâmcı gruplarla, hükümet güçleri arasında gerilimin artarken ve nefret dolu mücadele henüz sona ermemişken, Claveire, bu gelişmelerin, Kilise'nin İslâmiyetle olan diyaloğunu son derece derinden etkileyeceğini belirtmişti. Claveire'nin analizleri, diğer yandan, çağdaş Müslüman topluluğun devamlılığını mümkün kılan ilham kaynağı içerisinde bunları bulmak amacıyla, kaynakların yeni yorumuna başvuran Müslümanlar için bir fırsat olmuştur (Claveire 1996, sayfa 40).

Diğer yandan Claveire, Şeriata göre yapılan efsanevi İslâmiyet politikasına yeniden eski mevkiini vermeye ilişkin unutulan çılgın bir umut taşınmasından yükselen, karşı konulmaz bir dalga'dan sözetmektedir. Tüm problemlerin kutsal çözümünü dünyaya getirdiğine ikna edilen kendi esin kaynağını arayan İslâm'ın kesinliğindeki kararsızlık hakkında görüşlerini ifade etmiştir.

Claveire'nin kendi piskoposluk bölgesine ve kendine verdiği telkin şudur:

'Bırakın, politik yaşamın beklenmedik değişiklikleriyle karşılaşıldığında, serinkanlılığımızı muhafaza edelim. Gerçek, adalet, barış ve özgürlük için güçlü bir arzu duyan insanların olduğu tarafta olalım ve kendi yargılarımızı kaybetmeyelim. Nihayetinde, tüm

farklılıklarında, Müslümanlarla olan diyalogtan vazgeçmeyelim. Tutumların sertleşmesine ilişkin belirtilerle cesaretimizi kırmayalım ve fırsatlar için devamlı arayışta olalım. Anlayış eksikliğinin üstesinden gelme ve ruhun sınırlarını genişletme mücadelelerinde, bizden destek bekleyenlerden kaçmayalım'. (sayfa 41)

Mart ve Nisan 1990'da, muhalefet olarak FIS'ın ve hükümete ait FES'ın 1989'da legalleşmesini takip eden zamanda, ilk büyük gösterileri hazırladığı esnada, Claveire iki bölümden oluşan pastoral bir mektup yazmıştır: 'L' etape present e du dialogue Islamochreten en Algerie'. Tüm tarafların politik söylevinde önemli bir yeri olan FIS'in dini hareketten doğmayan, ilerici İslâmî gelişimin yaşamdaki ve hatta büyük şehirlerdeki bağlamını, daha geniş boyutlu tartışmıştır. Claveire 'bu konuların her birini' Allah'a ait ve Allah'ın insanoğlu ve tarihiyle olan ilişkisine dair bilgimizi daha derinleştirmek, bir başka deyişle toplum içerisinde dinin işlevi (sayfa 66) ile ilgili olarak katkıda bulunacak şekilde ele almıştır. Bunların beş tanesini tek tek tartışmıştır. Allah'a itaat; demokrasi, kadın, yabancılar olmak üzere. Zira Claveire, bunların Müslüman arkadaşlarımızla olan gerçek bir diyaloğun sebepleri haline gelebileceğini, düşünmektedir. (sayfa 66)

Madini'nin açıkladığı üzere, Allah'a itaat ilahi modelin gerçekleştirilmesi olarak tasavvur edilerek, belli bir politika ya da gücün kutsallaştırılması tehlikesini taşır.

Böyle bir bakış açısı, kutsallaştırma ile kuşatılmış olan tam bir totalitercilik sözkonusu olduğundan, kendini tuzağa düşmüş olarak bulur. Böyle bir düşünce Allah'ın egemenliğini, tüm ritüelleri, yasaları, toleransı ve entegrasyon için olağanüstü kapasitesi ile İslâm'ın egemenliği olarak görmektir. Bu seviyede, diyalog, gücün doğası ile alakalıdır ve dini yasalarla aşağıdaki sorular gibi bir bağ taşır:

'İfşaat'ın, siyasetle alakası var mıdır?' Belli bir müslüman grup tarafından istenen kuruluşlar ifşa edilmiş midirler. Bunlar ilahi ayetler tarafından kutsal olarak onaylanmışlar mıdır? Müslüman politikası için bir model var mıdır? Bunu tarih içinde taklit etmek, sıkıntı içerisindeki çağdaş dünyada, İslâm'ın mesihçilikle ilgili rolü ve islâm'ın başarısını güvence altına alabilecek midir? (Calveire 1996, sayfa 73)

Bu bağlamda, Fransa'da, gelişen ve nihayetinde kabul gören bu kapsamın tarihsel içeriğini gösterdikten sonra, Claveire, din ve devlet ilişkileri meselesi üzerindeki pozisyonları itibariyle, Hıristiyan ve Müslüman mukayesesini yapmıştır. Müslümanlar, dini faktörlerin yalnızca özel bir konu olarak düşünülemeyeceğini düzeltmişlerdir.

Bunun yerine, inanç ve sosyal yaşama ait alanlarda, kişinin doğru seçimler yapmasına fırsat tanıma açısından, kollektif yaşama nüfuz etmelidir. Hıristiyan taraf, İslâmî açıdan organize olmuş bir toplulukta (Darul İslâm), tam yurttaşlığın, yalnızca Müslümanlara göre ayarlanacağından korkmaktadırlar. Azınlığın üyeleri, 'koruma altına alınan biri' olarak düşünülüp, buna göre muamele gördüğünde, uzun süreli ya da daha kısa süreli geçmişteki bir dinden geriye kalan müsamaha görenler, bu dinlerde değil, İslâmiyeti seçmiş olmada kendi kaderlerini bulurlar.

İslâmî hoşgörü, klasik İslâmcı yasamalarla tasarlandığından, Claveire, bugün bir kez daha, gerçekte diğer toplulukları neyin garanti altına alacağını sağlamlaştırmak amacıyla ikna edici bir talebi, Müslüman çoğunluk itibariyle de, tartışmamıştır: sonraki özgür-

lüğün yasal kabulü, diğer sosyal gruplarla kıyaslama yapıldığında eşit bir muamele talebi gibi.

'Kişisel olarak, İslâmcı hükümleri gayet iyi anlamış bulunuyorum zira, hoşgörüye rağmen, bunlar, dini bir grubun egemenliğini garanti altına almak için ve şu ana kadar günahlarını papaza söyleyen biri olarak kalmak istediğinden, toplumun temellerini sarsmaktadır. Burada, FIS başkanının da sıklıkla söylediği gibi, devletin nötralleştirilmesi kabul edilemez bir durumdur. Bunu kabul etmek, O'nun dünyasında, Allah'ın haklarına riayet edilmesini sağlama çabasından vazgeçmek olacaktır. (sayfa 72) Hıristiyan-Müslüman diyaloğu için laicitie ile alakalı çok soru vardır:

'Müslüman ülkelerin, yaratılış ve tanrısal çağrıyla her daim olduğunu ve olacağını ve Müslümanların tüm dünya üzerinde yayılmış olduğunu düşünecek, Müslüman olan ya da Müslüman olma yolundaki biri dışında ideal bir toplumun varlığını tasavvur edemiyecek miyiz? Aynı zamanda laicite, varlığını tasavvur edemiyecek miyiz? Aynı zamanda laicite, yalnızca devletin nötralleştirilmesi anlamına gelmemektedir, hüküm güçlerini kaybeden dinleri önceden varsaymaktadır. Bu alandaki soruların aynı zamanda Hıristiyanlara da sorulması gerekir; dinler ve politik unsur arasında ne tip bir ilişki tesis etmeyi isterler, Hıristiyan geleneğinin pluralist bir toplumunda diğer dinler açısından hangi yeri isterler gibi (sayfa 73) İslâmî politika görüşünde, demokrasi ile ilgilenen önemli bir soru da, M. Arkoun'un olmasını istediği 'dinler ve politik güç arasındaki farkı görmek' mümkün olabilecek midir? Kur'an ve Sünnet esasına göre, mezhebe ve moral buyruklara ilişkin evvelki idare şekli, modern toplumların ihtiyaçlarını karşılayan pozitif bir yasa'nın ayrıntılarıyla hazırlanmasında dinsel yönlendirmeden alınan ilham kaynağı, toplumlardaki ekonomik, kültürel ve politik verilere göre değişime imkan verir.

'Azınlıkların haklarına saygıyı (yalnızca hoşgörüyü değil) arttırabilenler ve ülkenin gelecekteki, aktif ve sorumluluk taşıyan katılımından dolayı, yalnızca huzurlu bir diyaloğun temelini sağlayan, dürüst ve gerçek ilişkilerin denetiminde olumlu bir adım atar.

Kadın hakları ve kadınların toplumdaki yeri sorusuyla ilgili olarak Claveire bir kez daha, diyalogtaki taraftara, tarihin eleştirisel algılanması konusu ile kendi durumunu ortaya koymasının daima birlikte gittiğini göstermiştir.

Claveire, 'diğeri' konusunu tartışırken, 'İslâmî idealin diğer medeniyetlerin başarısızlığına ilişkin olumsuz söylencesiyle tezat oluşturarak, ideal İslâmî toplum efsanesini, diğer tarafın biçimini bozmak suretiyle sıklıkla göklere çıkaran birisinin yaptığı 'saldırılan kale stratejisi'ne leke sürer. Bunun yerine gereksinim duyulan şudur:

'Kendinin ve diğerlerinin durumuna ilişkin gerçekçi ve eksiksiz bir analiz. Bu, her iki tarafın eksikleri ve başarılarına ışık tutmaya fırsat verecektir. Bu, söyleneceklerden kurtulma çabası tekrar tekrar sağlanmalıdır. Diyaloğun esaslarından biri, farklı olan bir diğerine karşı gerçekçi yaklaşımlarda ısrarlılık gösterilmesidir. Bizler bundan halihazırda oldukça uzağız' (sayfa 78)

Claveire, Hıristiyan ve Müslümanların, birlikte hareket etmeleri için, insan haklarını korumak yönünde ırk, din ve görüş ayrılığı olmaksızın ve aynı zamanda gençlerin formasyonu ve eğitimi amacıyla, insanın desteklenmesi ya da engellenmiş olanın rehabilite

edilmesi çalışmaları yönündeki faaliyetler ya da kuruluşlara, kökenlerinin değerlendirilmesindeki açıklıkla, kendi çarelerini ortaya getirmelerini önerir.

Uzun süreli insan ilişkilerinde, diyalog için kurduğumuz esasta, bu paylaşılmış bir hareket şeklidir. Farklılık içerisinde birarada varoluş, her zamandan daha fazla ihtiyaç olan bu anın çağrısıdır (sayfa 79) H. Teissier 1996'da, Müslüman ve Müslüman olmayan diğerleri olarak dini bölünmenin yeraldığı Cezayir'deki İslâmcı grupların terörist eylemlerini gözlemlemiştir: bir tarafta İslâmcılar, diğer tarafta Islamizmin kurbanlar (ılımlı Müslümanlar, agnostikler, Hıristiyanlar ve Yahudiler).

Bu şekilde, Teissier'in düşüncesine göre, Hıristiyan ve Müslümanlar daha fazla iki ayrı kampta yeralmamıştır.

Bugün pekçok Müslüman kendilerinin, Hıristiyanlarla aynı tarafta durduğunu hissetmektedir. Birileri ve diğerleri, insan topluluklarının özgürlüğü, kadına saygı, insanın değerinin tehdit altında olması ve nihayetinde, gerçek manevi değerlerinin yükseltilmesi, Tanrı'nın anlamı ve dine, hep birlikte vakıf olurlar. Çok daha önemlisi, Hıristiyan ve Müslümanlar arasındaki işbirliğinin, onu büyüten ve özgürlüğünü veren insanoğlu için, Allah'ın görüşlerini uygulamaya koymak biçiminde ya da herkes için hakiki bir gelecek inşa eden bir insan tasavvuruna rastgelmek biçiminde ortaya çıkmasıdır. (Teissier 1996, sayfa 14.)

Zarara uğramış olan tüm insanların -Müslüman ya da Hıristiyan- dayanışması idealine, Claveire'nin gönlündekine göre nasıl yakınlaşılabileceği, yayımlanan son yazısında "Les derniers et le regne de I'homme" görülür (Claveire 1997). Burada Claveire, gerçek inanç, herhangi bir gücün teminatı olma gereksinimini karşılayamaz yönündeki kanaatini dile getirir. Gerçek inanç, buna mukabil, olası tüm sistemlerin içine giren tehlikeli bir mayadır. O, insanları, bir kendini beğenmişlik içine girmelerinden ya da putperestlikten uzak tutar. "l'Arche" ın kurucusu, Jan Vanier, dünya üzerinde engellenmiş olanlar için birleşme adına şunu ifade etme ilhamını almıştır:

"Az sayıda olanlar ve maalesef ki, bir ideolojinin taraftarlarınca ilk yönetilecek olanlar, daima, ilk önce kendilerine arabulucuk yaparlar ve barış için işbirliğine girerler.

Bunların, diğerlerine karşı ya da onlara üstün gelmek veya korunmak için bir çıkar güdemezler. İlişki, onların en büyük hazinesidir." (sayfa 254.)

III- SON SÖZ

İleriki sayfalarda, kendimi, Hıristiyan-Müslüman diyaloğu öğretisini veren Kilisenin bir başka cephesini sunmayla sınırlandırdım. Böylece bu deneme, kesin biçimde normatif düzeyde kalmıştır. Hiçbir şekilde, Katolik-Müslüman ilişkilerinin tarihçesine ilişkin ana hatları sunma girişiminde bulunmadım.

Analizlerimizin esasını oluşturan metinler, Katolik inancın bakış açısından hareketle, bunların güvenirliği açısından önemli farklılıklar taşımaktadır:

Vatikan II Konseyi'nin Hıristiyan birliğini amaçlayan metinleri, papa tarafından piskoposlara gönderilen mektuplar, papayanın öğütleri ve demeçleri, Roman Cruia'nın yön-

lendirmeyle ilgili açıklamaları, Conseil des Patriarches Catholiques d'Orient Mektupları ve Conference Episcopale Regionale de 1'Afrique du Nord, pastoral mektuplar, söylevler ve piskoposların kendilerinin yazıları. Ve şimdiye kadar bu önemli metinler, Katolik hiyerarşiden ortaya çıkmışlardır. Böylece, bunlar, Katolik geleneğe göre olanların yolundakilerin samimi ifadeleri olmaktadır ve İslâmla ve Müslümanlarla olan ilişkilerinde Katolikliğe inananların oluşturduğu topluluklara rehberlik etme görevlerini yerine getiren havarilerin tayin edilmiş varisleridirler.

Bu yazıda, kendimi iki önemli biçimde, fazlasıyla kısıtlamaya karar vermiş bulunuyorum: 'Merkez'e (II. Vatikan Konseyi, papanın öğütleri, Vatikan belgeleri) ait belgelere ve Arap dünyasına ait olanlara (Doğu'nun Katolik Patrikleri ve Kuzey Afrika Dini Konferanslarında yeralan patrikler) burada yer vereceğim. Bir başka deyişle, Avrupa, Arap dünyasının Asyası, Arap dünyasının doğusu, alt Sahra Afrikası gibi, Müslümanlarla Katoliklerin birarada yaşadığı, Katolik Kilisesinin diğer hareketli ve geniş bölgelerinde yeralan piskoposların konu ile ilgili öğretilerinin mukayeseli analizlerine bu kapsamda yer vermedim. Ayrıca, geçen on yıl süresindeki sayısız Hıristiyan-Müslüman Deklerasyonlarından (bkz. Haddad, 1997) sözetmeden, yarı yarıya piskoposlarla ilgili bir seviyede Katolik demeçlerine ve deklarasyonlarına yer vermedim.

29 Dinlerarası Diyalog Cildi. Gioia (bkz G) tarafından hazırlanan Katolik Kilisesinin resmi öğretisi: Konseyin Öğretisi, Dinsel Yetke, Papanın Otoritesi... Katolik patrik ve piskoposların olağan yetkisine ilişkin bir metni de ilave etmiş bulunuyoruz.

Papa Paul IV'in dinlerarası diyalog üzerine görüşlerine hızla giriş yapan bu deneme makalesinde, ilk olarak, progrmatik Ecclesiam Suam açıklanmıştır.

Papa tarafından piskoposlara gönderilen bu mektup, 6 Ağustos 1964'te Konseyin ikinci ve üçüncü oturumları arasında yayımlanmıştır. Vatikan II'ye ilişkin sonraki açıklamalar üzerine ve onun getirdiği sayıları az olmayan, *"Modern Dünyada Kilise üzerine Pastoral Yapılaşma'"* (GS) ve *"Hıristiyan olmayan Dinlerle Kilisenin İlişkisi"* (NA) belgeleri üzerine, bu mektubun basılmasından vazgeçilmiştir.

Bu yazıda amaçlanan, Kilisenin tüm Katolik vizyonunu meşgul eden çeşitli biçimlerdeki dinlerarası diyaloğun yeri, Kilisenin çevresindeki inanç dünyası ile olan ilişkilerini göstermek ve yalnızca Hıristiyan olmayanlarla diyaloğa yönelik ilişkiler olmamak üzere, teolojik varsayımlara da işaret etmektir. Aynı zamanda, misyon ve diyalog arasındaki iç bağlantı ile bu bağlantının farklı özelliklerini tasavvur eden Papalığa ait belgelerde yeralan yol da ortaya getirilmiştir. Bununla birlikte, Roma Piskoposunu da içine alacak biçimde, piskoposları iknada payı olan farklı unsurların altını çizmek için bir başka farklı çalışma ile nihayetinde, günümüzde, resmi katolik öğretisinin gerekli ve ayrılmaz bir parçası olarak diyaloğa çağrıya gereksinim duyulacaktır.

Vatikan II sonrasındaki on yıl boyunca, dinlerarası diyaloğun nasıl, global olarak yayıldığı ve daha manidar bir biçimde gelişme gösterdiğini daha sonra göreceğiz. 1978'deki dogmatik biçimde konuşmaların başlangıcından itibaren, Papa John Paul II, Hıristiyan-Müslüman ilişkilerine, yalnızca bunların yaşadığı ülkelere sık sık ziyaretlerde bulunmak münasebetleriyle değil, farklı asamblede, ve özellikle, diğer dinî ve sosyal gruplar-

la, çoğul topluluklar halinde biraraya gelmek şeklinde, Hıristiyan-Müslüman ilişkilerine özel bir önem vermiştir. Papa'nın öğüt veren hararetli konuşmaları, Müslüman, Katolik ya da karma dinleyenlere yapılmış olsun olmasın, bunlar sıklıkla, hassas kompleks politik sonuçlar içerisindeki ayrıntılı diplomatik ayarlamaların bir parçası olarak şekillenirler. Papa'nın, Hıristiyan-Müslüman ilişkileri üzerine vaazları ya da öğüt vermeye yönelik hararetli konuşmalarının içeriğini ve tarzını değerlendirmede, bu faktörlerin tümüyle gözönünde bulundurulması gereklidir.

Bunlar, Hıristiyan-Müslüman ilişkileri ve diyaloğu itibariyle, merkez kilisenin yetkilisi ya da organlarının inisiyatifi ve vaazlar ile karşalıştırıldığında, yerel kilisenin liderlerinin bir bölümünün aralarındaki yabancılaşmayı ya da belli bir soğukluğu açıklamak yönünde de pekala gidebilirler.

Müslüman çoğunluğun olduğu toplumlarda yaşayan Katolik liderler, Müslüman hükümetlerle, kuruluşlarla ve memnun edici olmayan unsurlardan bahsedilmesi ve somut problemlerin söylevlerinin verilmesinden kaçınma yönünde belli bir eğilim gösteren hareketlerle karşı karşıya kalındığında, Papalığın vaazları ve faaliyetlerinde nadir denilmeyecek biçimde ortaya çıkarlar: Dingin diplomatik ilişkilerin olduğu atmosferi kolaylıkla bozabilecek biçimde.

Yerel Kiliseler, bulundukları muhitte, Müslümanlara ve İslâm'a, bunların paylaştıkları ulusal yaşamın devam ettiği yerden bakar ve iyi komşuluk ilişkilerini uygulamaya koymak için çalışır; merkez, global bağlamda konuşur ve tartışmalı, zor konular ve algılamadaki farklılıklar ve kritik diyalogta, vaaz vermekten ziyade, genel teolojik ve moral esaslar ile öğretiler açıklıkla göstermenin, görünüşe göre çok daha kolay olduğunu bulmuşlardır. Soyluluk esaslarının ve ideallerinin günlük yaşama tercüme edilmesi gibi güç görevler yerel Kiliselere bırakılmıştır.

Bu nedenle, bu makale, Hıristayan-Müslüman ilişkilerinin bulunduğu bölgelerden spesifik olan bir tanesine, ikinci kısımda yaklaşarak, geniş kapsamlı bir sunumu dengelemek için seçilmiştir: Arapça konuşulan dünya.

Arap Orta Doğu'daki, diğer yandan Kuzey Afrika'daki ve biraz daha özel anlamda Cezayir'deki Hıristiyan-Müslüman ilişkilerine ait kültürel gerçekler kadar, özel tarihin nasıl sunulduğuna, Hıristiyan-Müslüman öğretisinde ve özel diyalogta nasıl ortaya konduğuna dikkat ediyoruz. Bunlar, patrikler ve piskoposları, kendi toplumlarının somut ve spesifik manadaki sosyal, kültürel ve politik düşünce biçimlerine papanın nasıl tatbik ettiği ve konsey tarafından genel esaslar ve yüce ideallerin nasıl ilan edildiğini ayırdetmeye yöneltirler. Papalıkla ilgili belgelerde sözü edilen, nispeten daha az, ya da fazla olmayacak biçimde, inanç seviyesi konularının burada önem kazanması şaşırtıcı olmamıştır.

Doğunun katolik patrikleri, Orta Doğu'daki Araplar ve Hıristiyanların eski çağlara dayanan kültürel hısımlığının temel unsurlarını esas alarak konuşmuştur. Bunların en temel amacı, Batı Araplar'ındaki Hıristiyanlar ve Hıristiyan topluluklar gibi, kendi kimliklerini muhafaza edip ve güçlendirirken, bu ilişkiyi korumak ve kuvvetlendirmektir. Bunlar diyaloğu, başlangıçtaki bu görevinin peşinden gitme anlamında bir ayrıcalık olarak görürler.

Bunların bakış açısından diyalog, Arap dünyasındaki Hıristiyanlar ve Müslümanların birarada, barış ve refahı sürdürmeye ve böylece birlikte yapılması mümkün olan ne varsa yapmaya muktedir kılmak zorundadır.

Bunların son derece açık olarak, politik partiler, kitle iletişim araçları, eğitim kurumlarının günlük yaşamdaki işleyişinde ve yasa hazırlamada ifade bulduğundan ulusal yaşamın politik kürelerinde ve dinlerarasındaki ayrılıklar gibi konularda açık bir diyalog talep ederler.

Aynı perspektiften hareketle, tüm vatandaşlar için eşit statüye varılmasının amaçlandığı, yurttaşlığın ayrıntılı bir yasal tanımlaması üzerine bir diyaloğun başlatılmasını ve derinleştirilmesini isterler. Bunlar, şiddet suç işleme ve din adına bunların artması üzerine bir diyaloğu önerirler. Katolik patrikler aynı zamanda, inancın yeniden biçimlendirilmiş vizyonunu geliştiren yeni yaklaşımların ortaya çıkması ve nihai bir başarıya ulaşılması mümkün olduğundan, uyumlu biçimde birarada yaşama ihtiyacı üzerine dürüst bir diyaloğun gereğinin farkına varmışlardır.

Kuzey Afrika'nın çok ufak kilisesinin olağandışı kompozisyonu ile farklı hikayesini unutmadan ve böylece buradaki, Hıristiyan-Müslüman ilişkilerinin özel niteliklerinin farkına vararak, Cezayir'deki Hıristiyan yaşamın günlük reliteleri içine, Papanın, konsey tarafından yayınlanan eski öğretilerine ve Konsey'in diyaloğa yönelik yüce vizyonunun tercüme edilmesindeki zorluğun farkına varılmasının dobra dobra konuşan Cezayirdeki piskoposun vaazında rastladıklarımız bizi şaşırtmamıştır.

Cezayirdeki Hıristiyanların yaşamı açısından, diyaloğun büyük bir bölümü, bunların kurmaya çalıştıkları ilişkilerin çeşitlerini ve Müslüman komşularıyla, meslektaşlarıyla birlikte yaşamlarını yeterli biçimde gösterme konusunda yetersiz olmuştur. "Partage d'humanite"den sözetmek yeğlenmiştir.

Bu nedenle Cezayir'deki piskoposlar, resmi Roma belgelerindeki terimi kullanarak, gerçek *"yaşam diyaloğu"* olarak, Cezayirdeki Hıristiyanların yaşamını tetkik etmişlerdir.

Bundan başka, diyalogda oldukları diğer Hıristiyan taraflardan daha önce ve çok daha açık biçimde, grupların (dini gruplar da dahil olmak üzere), birarada varoluşunun bir güç ilişkisi olduğunu anlamış görünüyorlardı. Sosyal yaşamın rahatsızlıklarına katlanıldığından, kargaşa ve gerilimi kabullenmenin yetersizliği bir yerde yaşamayla karşılaşan tüm grupların birarada varoluşu istemeleri ve bunun bedelini ödemeye hevesli olmaları gerekir. Ve de kesinlikle, ilahi gerçeğe tümüyle sahip olduğuna inandırılan insanlarla ya da istesinler ya da istemesinler, diğerleri üzerinde zorlama ve baskıyı hedefleyenlerle diyaloğa girmek mükmün değildir (cf. Claveire 1996, sayfa 131).

Resmi Hıristiyan-Müslüman diyaloğu statükosunun (1988'de), en ılımlı analizlerinin, Cezayir Başpiskoposundan gelmiş olması, karamsar değilse eğer, rastlantısal değildir. O, resmî diyaloğun, durağan ve büyük ölçüde hastalıklı bir durumda olacağını düşünür. Bir yanda Cezayirdeki formal diyalog örneği varken ve pahalıya mal olduğundan, Teissier, bu diyaloğun, sağlıklı bir duruma güçlükle ulaşabileceğini ifade etmiştir.

Zaten, daha sonrasında Cezayir piskoposunun, İslâm adına, grupların bir kısmının terorist eylemler ve uzun süreli şiddet akımlarıyla karşı karşıya kalındığını not etmesi şa-

şırtıcı olmamıştır; yaşam bağlamında hızla yaygınlaşan bir diyalog, tüm inananlarla birlikte dayanışma içinde bir işbirliği varken, bunlar dini uygulayan kişiler olabilir mi olamaz mı? İnsanın saygınlığını ve insan topluluklarının özgürlüğünü tehdit edenler, kastedenler kim?

Bu durumda Teissier, "Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki işbirliğinin, onları özgür kılan ve büyüten kadın ve erkek için Allah'ın düşünce bütünlüğünün realize olması na benzer biçimde ortaya çıkacağını ortaya getirir. (Teisier 1997, sayfa 14)

Cezayirin, "silahlanan İslâmcıların anlamsız sapmalarıyla yaşadığı büyük krizlerle ilgili olarak Teissier, Hıristiyan-Müslüman işbirliği ve dayanışmasına yeni bir derinlik katan şu karara varmıştır; özellikle İslâmcıların şiddetinden yakınan Müslümanlarla ve oldukça değişik biçimde İslâm'ı yaşatmaya çalışanlarla yapılan işbirliği. Hıristiyan'ın bu yaklaşımı yine de, herkesin kendi öz şuuruna döndüğü ve böylece kendi kendini Allah'a açtığı yerden kendinin ilahi bir yerde olduğunun farkına varması amacıyla, bunların ideolojik sınırlarının ötesindeki insanlar olarak, İslâmcılarla karşı karşıya kalma iradesini de buna dahil etmişlerdir.

Bu yazının son bölümünde yeralan bu ifadeler bize, bu diyaloğun açıklığın içerideki tutumu olarak, saygının karşılıklı ilişkilerinin tesis edilme arzusu olarak ve doğası gereği kayıtsız şartsızdır.

Bununla birlikte, yaşayan sosyal bir gerçeklik olarak, yalnızca iki kişi arasında dahi olsa, diyalog, böyle bir ilişkiye girmek için, her iki taraf üzerinde de istekli olmayı bir koşul olarak getirir. Bireysel ilişkiler ya da ufak grupların ilişkilerinden, taraflar, üyeler ve hatta kurumların temsilcileri arasındaki bir formal diyaloğa ne kadar çabuk geçilirse, yasal ve politik yapılar, güç ilişkilerinin altını çizerek, konu ile alakalı hale ve hassas saptamalara gelir.

Bir daha sonrasında göstermelidir ki, hem Batının Patrikleri hem de Kuzey Arifaka'daki piskoposların yaptığı üzere, karşılanması gereken, adalet ve içtenlik gibi kaçınılmaz durumlar, eğer diyalog bu seviyede ise vuku bulacaktır. Buna ilaveten, daha geniş manada fromal bir diyaloğun gelişmesine yardımcı olmak için sarfedilen çabada, diyalogtaki tarafların sürekli dinlenmesine, gerçek ya da sanal, diğer tarafın algılanması ve onun diyaloga yönelik ilişkilere ulaşmasına ihtiyaç vardır. Yalnızca son zamanlarda, Katolik bilginler ve bilimsel kuruluşlar bu tür bir çalışma ve araştırma içerisinde usule uygun bir esasta birleşme noktası haline getirmişlerdir; özellikle de, Katolik tarafla diyaloğa yönelik bir ilişkiye Müslümanların dahil olması yönünde bir muhalefet ve/veya şüphe yoksa, Hıristiyanlık ve Müslümanlık ilişkilerinin, Müslüman bilginleri, kurumları ve hareketleri açısından... Müslüman bilim adamlarının daha genç neslinin, ister Müslüman çoğunluğun olduğu ülkelerdeki, ister Müslümanların azınlık olduğu ülkelerde bulunan Müslümanların -Doğu ve Batı- sistemli bir biçimde Katolik inancı ve uygulamaları ile Katolik inancın düşüncelerini, dinlerarası diyalog üzerindeki Katolik öğretileri de içine alacak biçimde, ciddi olarak çalışmaya başladığına ilişkin belirgin işaretler bulunmaktadır. Önceki deneme, umut verici tüm çabaları verdiğini umut etmektedir.

Kısaltmalar

AG Ad Gentes. Vatikan II Kilisenin Misyonerlik Aktiviseti üzerine Kararname.

Bülten Hıristiyan olmayanların kurduğu organizasyonunun Bülteni (1990'dan ileriye doğru: (Citta del Vaticano). 1994'ün başlarından ileriki yıllara kadar Pro Dialogo başlığı altında yayınlandı.

DH Dignititatis Humanae. Vatikan II Dinî Özgürlük üzerine Deklarasyon

DM Dini Takip edenlere karşı Kilisenin Tutumu: Diyalog ve Misyon üzerine, Yankılar ve Yönlendirmeler. Citta del Vaticano. Secretariatus pro non Chrisitianis, 1984.

DP Diyalog ve Bildirge: Dinlerarası Diyalog üzerine Yankılar ve Yönlendirmeler ile İsa'nın Duyurularının Yansımaları. Vatikan Şehri. Dinlerarası Diyalog için Papalık Konseyi ve İnsanlara İncil'i Öğretme Cemaatı.

DV Dominum et Vivificantem. Dünya ve Kilise Yaşamında Kutsal Ruh. Boston, MA 02130: Aziz Paul Books

EAL L'Exhortation Apostolique post-synodal, "..... Fransızca.."

ES Ecclesiam Suam (1964) (Kilisenin İzlediği Yollar) Papa Paul VI'in piskoposlara yazdığı mektuplar. Boston.

G Francesco Gioia (ed) Dinlerarası Diyalog. Katolik Kilisesinin Resmi Öğretisi (1963-1995). Boston, MA 02130: Aziz Paul Books, 1997.

NA Nostra Aetate. Vatikan II Hıristiyan olmayan Dinlere Karşı Kilisenin Bağlantısı Üzerine Deklerasyon.

RH Redemptor Hominis (1979) Papa John Paul II'nin piskoposlarına yazdığı mektuplar. Londra: Katolik Gerçeği Cemiyeti,

RM Redemptoris Missio. (1990) Kilisenin Misyonerlik Vekilliğinin sürekli Geçerliği üzerine Papa John Paul II'nin Mektupları, Londra: Katolik Gerçeği Cemiyeti, 1991.

Kaynakça

ANAWATI, Georges-C, 1964.

ANAWATI, Georges-C, 1967.

ARRINZE, Francis, 1997, Diğer İnananlarla Toplantı.

ARRINZE, Francis, 1998 21. Yüzyılda, Hıristiyan-Müslüman İlişkileri.

CASPAR, Robert, 1996.

CHENU, Bruno, 1996. Paris.

CLAVEIRE, Pierre, 1986.

CLAVEIRE, Pierre, 1997.

DE CHERGE, Chrisitan, 1997.

DUPUIS, Jaques, 1995.

EDITORLER, Pro Mundi Vita Bülteni, 1985, Geçen On Yol İçerisindeki Hıristiyan-Müslüman İlişkileri, Bölüm III. Richard W. Rousseau (ed) içinde, Mücadeleci Diyalog. Scranton, sayfalar: 129-59.

FABC BELGELERİ 1983 (No: 38) Asya'daki Müslümanlar arasında bulunan Hıristiyanlar. Asya Piskoposları Federasyonunun İyileştirilmesi Konferansı, Nev Sadhana, Varanasi, Hindistan, 26 Kasım-4 Aralık, 1983. Çalışmaların tam metni, grup raporları, final raporu ve Kilise ve İslâm Mesajları.

FITZMAURICE, Redmond.1992. 'Roman Katolik Kilisesi ve Dinlerarası Diyalog: Hıristiyan-Müslüman İlişkileri açısından tatbiki İslâm ve Hıristiyan-Müslüman İlişkileri, 3:83-107.

HADDAD, Juliette Nasri. 1997.

LEBARTELIER, Nasreddin, 1997.

MICHEL, Thomas. 1985 Hıristiyanlık ve İslâm. Kilisenin Son Öğretileri Üzerine Yansımalar. Roma (P.I.S.A.I) no:112.

MICHEL, Thomas 1986. Papa John Paul'ün İslâm Öğretileri

MICHEL, Thomas. 1992. Asyadaki İslâm.

MICHEL, Thomas. 1992. Asyadaki İslâm.

PATRIARCHES CATHALOLIQUES D'ORİENT, 1991.

PATRIARCHES CATHALOLIQUES D'ORIENT, 1992.

PATRIARCHES CATHALOLIQUES D'ORIENT, 1994.

DİNLERARASI DİYALOGLA İLGİLİ PAPALIK KONSEYİ, 1990, Hıristiyanlar ve Müslümanlar arasındaki Diyaloğun Ana Meseleleri. Maurice Borrmans tarafından hazırlanmıştır. Fransızca Orijinalinden (1981) R. Marston Speiht tarafından, New York, Paulist Yayıncılık.

DİNLERARASI DİYALOGLA İLGİLİ PAPALIK KONSEYİ, 1994. Ruhsal Birlemeyi Anlamak. 16 yıllık Hıristiyan-Müslüman Diyaloğu. Vatikan Şehri. PCID.

PROVOST Lucie 1980 'Toleranstan Ruhani Tekamüle Doğru- Hıristiyan-Müslüman diyaloğu üzerine resmi metinlerin analizleri.

RENARD, John, *"Hıristiyan-Müslüman Diyaloğu"* Vatikan II Kilisesi belgelerine genel bakış. L. Swidler (ed); Diyalogda Müslümanlar: Diyaloğun değerlendirilmesi. Lewiston/ Queenstown/Lampeter. Edin Mellen Yayıncılık, 1992; sayfalar 282-310.

SABBAH Michel, 1996 18 Şubat 1996, sayfa 176-80.

STAMER, Josef, 1996.

TANNER, Norman P. Londra / Washington.

TEISSIER, Henri, 1984 Paris.

TEISSIER, Henri, 1989.

TEISSIER, Henri, 1996.

TROLL, Chrisitan W 1998, Islama Değişen Katolik Bakış Açısı:

İSLÂM VE HIRİSTİYANLIK 20. Yüzyılın ortalarından İtibaren Başlayan Karşılıklı Tanıma, Leuven; Peeters 1998 sayfalar 19-77.

İSLÂM-HIRİSTİYAN DİYALOĞUNUN GELECEĞİ

Prof. Dr. Şaban KUZGUN

- ***Diyalog kelime olarak,*** karşılıklı konuşma, iki ya da daha fazla kişinin karşılıklı olarak konuşması anlamına geliyor. ***Daha geniş anlamda*** farklı ırk ve kültürden insanların medenî ölçüler içinde birbirleriyle konuşup anlaşması manasına geliyor. Dinî anlamda diyalog farklı dinlere yahut bir dinin farklı mezhep veya gruplarına mensup olan insanların inanç ve düşüncelerini birbirlerine zorla kabul ettirme yoluna gitmeksizin birbirlerine hoşgörü ile bakabilmesi, ortak meseleler etrafında konuşması, tartışması ve işbirliği yapabilmesi oluyor.

Dinî anlamda diyalog, birkaç seviyede tarif ediliyor. ***Fert planında diyalog,*** müşterek hedeflere götüren, karşılıklı ilişki veya daha ileri seviyede fert olarak insanlar arası arkadaşlık, sohbet ve paylaşma anlamına geliyor. ***Hıristiyan kilisesi açısından diyalog,*** kilise misyonunu oluşturan, bütün faaliyetlere nüfuz eden veya etmesi gereken saygı ve arkadaşlık ifade eden davranış anlamına gelmekte ve buna diyalog ruhu denmektedir. ***Dini çoğulculuk anlamında diyalog ise*** diğer dinlere mensup olan insanlarla ve cemaatlerle, karşılıklı anlayışa yönelik, gerçeğe uygun ve hürriyete saygılı bütün olumlu ve yapıcı dinlerarası ilişkileri ifade ettiği beyan ediliyor.

Yapılan bu açıklamalar çerçevesi içinde, insanlık tarihi incelendiği zaman, ilk devirlerden itibaren, farklı din ve mezheplere mensup insanların diyaloğa girmeden birbirleriyle kavga ettikleri ve savaştıklara görülür. Dinlerin asıl hedefleri, kendi mensuplarını daha mutlu kılmak, onları saygı, sevgi ve barış içinde yaşatmak olmasına karşılık, bir kısım din önderleri çoğu zaman mutluluğu, sevgi ve barışı savaşta aramış ve insanlığı sonu gelmeyen kavgalara sürüklemişler, insanlara kan ve göz yaşından başka bir şey de vermemişlerdir. Belki bu kavgaya etki eden faktörlerden biri, dünyadaki bir kısım dinlerin tebliği aşan derecede yayılma amacı güden karakterde olmalarıdır. *Prosevitist* karakterde bazı dinler kendi inançlarını başka insanlara kabul ettirebilmek için zaman zaman tebliğ sınırlarını aşmış, bu iş için şiddet kullanma yoluna gitmişlerdir. Tarihi seyir içinde bunun birkaç örneği var, bunu geçiyorum. Vaktimizin sınırlı olması dolayısıyla, tekrar diyaloğa geliyorum. Diyalog demek barış demektir, diyalog demek sevgi ve saygı demektir. Diyaloğun olduğu yerde karşılıklı konuşma, anlaşma olacak, düşmanlık, kavga ve savaş olmayacaktır. Dinî anlamda bu güzellikleri sağlayabilecek olan diyaloğa karşı gelmek mümkün değildir. İslâm, sevgi ve barış dini olduğuna göre, bir müslümanın diyaloğa karşı gelmesi asla mümkün değildir. Dolayısıyla, müslümanlarla hıristiyanlar arasında kurulmak istenen diyaloğa iyi niyetli, aklı selim sahibi olan herkesin olumlu olarak yaklaşması ve katkıda bulunması gerekmektedir.

Ancak, diyalog kağıt üzerinde sözde kalmamalı, diyaloğun prensipleri belirlenmeli ve iki taraf da bu prensiplere tam olarak riayet etmelidir. Hem İslâmiyet, hem de Hıristiyanlık prosevitis karakterli dinlerdir. Bu iki dinin özünde kendi inançlarını başka insanlara benimsetebilmek için faaliyette bulunmak fikri vardır. ***Hz. İsa ve havarilerin yaptığı şey ile Hz. Muhammed ve Sahabelerinin yaptığı şey arasında temelde bir fark yoktur. iki taraf da tebliği esas almış ve insanları kurtuluşa çağırmıştır.***

Diyaloğun sağlıklı olabilmesi için, herşeyden önce bu noktanın altını çizmek gerekir. Acaba, bu iki din arasında bir diyalog başlatılınca, bundan sonra hıristiyanlar müslümanları hıristiyan olmaya, müslümanlar da hıristiyanları müslüman olmaya çağıracaklar mı, çağırmayacaklar mı? Verilen cevaplar, en azından, bir zorlama olmayacak, yayılma amacı güdülmeyecek deniyor, bunlar olumlu gelişmelerdir. Yoksa, bu çağrılar devam ederken mi diyaloğun sürdürülmesi düşünülüyor? Bunlar diyalog konusunun temel problemleridir. İkinci şıkkın tercih edilmesi durumunda, yani müslümanların hıristiyanlara gelin müslüman olun derken ya da hıristiyan misyonerleri İslâm ülkelerinde müslümanlara gelin hıristiyan olun derken mi diyalog sürdürülecek. Eğer ikinci şık kabul ediliyorsa şartlar altında sağlıklı bir diyalog tesis edilebilinir mi? Düşünmek lazım, fikir yürütmek lazım. Eğer birinci şık tercih edilecekse, bu durumda diyaloğa giren iki dinin en önemli temel prensilerinden birini yani tebliği insanlara kendi inançlarını anlatmayı terketmeleri mümkün olabilir mi? Diyaloğu yürüten iki tarafın liderleri bu hususta samimi olsalar bile, birinci noktada verdikleri kararlarını kendilerine bağlı olan kendi altlarındaki insanlara, kendilerine tabi olanlara, tabanlarına kabul ettirebilirler mi? İslâmiyet ilk ortaya çıktığı sıralarda, tebliğ prensibine sıkı sıkı uyan bir din hüviyetindeydi. Zaman zaman bazı müslüman devletlerin sadece tebliğ yaparak yayılma yerine tarihteki vaka, savaş yoluyla kendi dinlerini yayma yoluna gittiklerini görüyoruz.Tarih boyunca müslümanların kendi dinlerini yaymak için tebliğ teşkilatları kurduklarını da biliyoruz. Bu teşkilatlar İslâmiyetin yayılmasında büyük hizmetler ifa etmişlerdir. Ancak zamanla bu teşkilatlar zayıflamış ve ortadan kalkmış; sonuç olarak İslâm dünyasında dışa yönelik çalışmalar durma noktasına gelmiştir. Bugün İslâmiyeti müslüman olmayan insanlar arasında yaymak üzere faaliyet gösteren ciddi bir İslâm teşkilatı dünyada mevcut değildir. Tebliğ cemiyeti adı altında kurulmuş olan bazı örgütlerin günümüzde müslüman olmayanlar arasında faaliyet göstermek yerine müslümanlar arasında taraftarlar arayan bir hizip görüntüsü verdiklerini söylemek yanlış olmaz. İslâm dünyası bugün dışa yönelik faaliyet gösteren, tebliğ örgütleri bulunmayan, aksine kendi iç problemleriyle uğraşan ve kendini savunma noktasında olan bir konumdadır. Hıristiyanlığın temelinde bulunan dışa yönelik yayılma faaliyetleri geçmişte zaman zaman kesintiye uğramış olmakla beraber 15. yüzyıldan itibaren bu faaliyetler tam örgütlü hale gelmiştir.

İki din arasında tesis edilecek samimi bir diyalog ile karşı faaliyetleri sona erdirme hususunda, birinci şık tercih edilerek bir ittifak sağlanırsa, bu hıristiyan misyoner örgütlerinin, dini yayma örgütlerinin durumu ne olur, tekrar bir soru işareti koyuyorum buraya. 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren diyaloğu ilk olarak telaffuz eden taraf hıristiyan kiliseleri olmakla beraber, kiliseler o zamandan günümüze kadar sürdürülen misyonerlik faaliyetlerini yine telaffuzdan itibaren bu güne kadar sürdürmeye devam etmişler,

böyle görünüyor. Zaten 2. Vatikan konsilinde alınan bir takım kararlara bakıldığında Katolik kilisenin diyalog ile kastettiği şeyin İslâm ülkelerinde sürdürmüş oldukları yayılma faaliyetlerinin durdurulması olmadığı, aksine diyalog yoluyla bu faaliyetlerin daha sağlıklı biçimde yürütülmesi olduğu da görülecektir.

Kilisenin çağdaş misyonu Papa 6. Jean Paul'un dediği gibi, kilisenin dünyaya açılması, dünya ile diyaloğa girmesidir. Ancak Kilisenin bütün misyonu diyalogtan ibaret değildir. Kilisenin misyonunu oluşturan diğer faaliyetler, üç faaliyet var, onları sayıyorum. ***Mesih'in ve İncil'in bütün insanlara açık bir şekilde övgüyle ilan edilmesi anlamına gelen pramation, hıristiyan mesajının ve hayat tarzının hıristiyan olmayan cemaatlerin kültürlerine uygun bir şekilde sokulması anlamına gelen inculturation, Mesih'i İncil'i ve hıristiyan mesajı bütün insanlara ulaştırma ve öğretme ve sonuç olarak bu insanları hıristiyanlığa yöneltme anlamına gelen evangelizasyondur.*** Dolayısıyla Konsil sonrası papalık genelgelerinde ***evangelizasyon, proclamation inculturation*** ve ***diyaloğun*** birbirlerini tamamlar vaziyette ve içiçe girmiş durumda kilisenin bütün misyonunu oluşturduğunu görürüz. Bu genelgelere göre diyalog, daha önce saymış olduğumuz faaliyetlerin başarıya ulaşabilmesi için temel şarttır. Kilise tabiatı icabı misyoner olduğu için, varoluş sebebi olarak Mesih'i ve İncil'i bütün insanlara ulaştırmak, açıklamak ve öğretmek zorundadır. Bütün bu hususlar da kiliseler ve insanlar arasında bir diyalog kurmayı gerektiriyor. Vatikan'ın diyalog ile kastettiği şeyin bu hususlar olduğunu tespit etmeden, İslâm'la hıristiyanlığın Vatikanın, veya diğer hıristiyan mezheplerinin diyaloğa girmesinin beklenen faydayı sağlayamayacağı kanatindeyiz. İslâm-Hıristiyan diyaloğunda, bana göre altı çizilmesi gereken en önemli hususlardan birisi iki tarafın sorumlularının tam ve net olarak tespit edilmesidir. Problemi hıristiyan boyutuyla ele aldığımızda karşımıza tek bir hıristiyan toplumun çıkmadığını görüyoruz. Biz herhangi bir hıristiyan mezhebiyle diyaloğa girdiğimizde, bu diyalogda kabul edilebilecek prensipleri diğer hıristiyan mezhepleri kabul edecekler mi? Mesela, papalığın diyalog çağrılarına gittiğimiz zaman bununla dünya kiliseler birliğinin diyaloğu arasında bir bağlantı var mı? Zaman zaman bağlantı kurulmaya çalışıldığını biliyoruz, ama çok açık ve net değil. 1950'li yıllardan itibaren başlatılan özellikle Türkiye boyutuyla söylüyorum, diyalog çalışmalarında Türkiye'de katoliklerin ayrı, protestanların ayrı, hatta ortadoksların maskeli ve değişik biçimlerde ayrı diyalog çalışmaları yaptıklarını görüyoruz. Hatta bazı diğer hıristiyan grupların, Muncuların, Yehova Şahitlerinin, benzerlerinin de farklı şekillerde hiçbirinin diğeriyle diyaloğu olmadan kendi aralarında diyalogları fazla görülmeden, birbirleriyle yarışır derecede diyalog sürdürdüklerine şahit oluyoruz.

Meseleyi biz İslâm boyutuyla ele aldığımız da hıristiyan dünyası için varid olan şeyin, sıkıntıların aynısının İslâm dünyasının içinde geçerli olduğunu görürüz. Hıristiyanlarla diyaloğa girmek isteyen İslâm dünyası önce kendi içinde, mezhepler ve cemaatler boyutunda bir birlik sağlamalıdır. Ben çok samimi ve net olarak soruyorum. Kendi içinde bütünlüğünü sağlayamayan iki din, üç din veya diğer dinler, biz tebliğimizde sadece İslâm ve hıristiyan boyutunu ele aldığımız için söylüyorum. İslâm dünyasında şiî anlayış sünnî anlayış arasında sünnilerin farklı grupları arasındaki anlayışlarla bir birlik sağlanamamışken, dışardaki diyalogdan ne çıkarabiliriz ki, ne kadar fayda temin edebiliriz.

Aynı şeyi hıristiyan boyutuyla biraz önce söyledim, tekrar ediyorum. Protestanla katolik arasında Ortodoks arasında veya diğer dinî hıristiyan grupları arasında net, bir araya gelip de kendi iç problemlerini çözmeden müslümanların karşısına çıktıkları zaman o diyalog çalışmalarından ne fayda sağlayacaklardır?

Şimdi tabii ben vakti fazla geçirmemeye çalışacağım, son birkaç cümleyle bitiriyorum. Diyalog çalışmalarına başlayan iki tarafın önce altyapı çalışmaları yapmaları gerekir, iç örgütlenmelerini tamamlamaları lazım. Bundan sonra karşılıklı faaliyete geçmelidirler. Hıristiyan boyutuna baktığımız zaman bu noktada hıristiyanların yıllarca bu noktada önce çalıştıklarını, hazırlıklar yaptıklarını görüyoruz. İşte Masingom Montgomery Watt gibi ve benzeri birçok araştırmacı önceleri çalışmış hazırlamış belgeleri ortaya koymuş, papalık bu konuda ciddi kurumlarını kurmuş, çağrısını böyle yapmıştır. Hatta dinlerarası diyalog denilince işin içine yahudiler de girdiği için yahudi tarafı da bu çağrılardan hemen sonra İsrail'de ***Terrelig Rous Coordinating Council İn Israel*** adıyla bir müessese kurmuş, bu müessese 1996 yılı itibariyle 60'tan fazla İsrail'in içinde ve dışında teşkilatlar kurmuş, enstitüler kurmuş, çeşitli kurumlar kurmuş ve altyapı hazırlıklarını tamamlamıştır. Öyleyse soruyorum. Biz bugün iyi bir konumdayız eskiye göre. Diyanet İşleri Başkanlığı böyle şûrada diyaloğu bu şekilde gündeme getirmekle bir hizmeti ifa etmiştir, ona inanıyorum ama bunun, altyapı çalışmaları İslâm dünyasında tam yapılabilmiş midir? Türkiye'de var mıdır? Bunun temelini karşılıklı diyaloğa gireceğiniz zaman verilen sözler var, karşılıklı belki kontroller olacaktır, bir sürü şeyler olacaktır, bunlar tam yapılmış mıdır, bunun cevabının olumlu olmadığını görüyoruz. Bizim anlayışımıza göre, diyaloğun birinci görevi düşmanlıkları ve savaşları sona erdirmektir. Bu çerçeve içinde farklı inançlarda olan insanların biraraya gelip konuşmak suretiyle, birbirlerini tanımaları, aralarında dostluk kurmaları, bunun sonucu olarak da aralarında kavgaya sebep olacak kadar bir uçurumun olmadığını; Hıristiyan-İslâm boyutuyla Hıristiyan-Yahudi boyutuyla, İslâm-Yahudi boyutuyla ve diğer dinler boyutuyla bu uçurumun olmadığını fark ederek karşılıklı tolerans ve hoşgörü esasına dayanan ilişkilere girmeleri diyaloğun sonucudur.

Bize göre yeryüzünde hiçbir insan inancı ve düşüncesi yüzünden rahatsız edilmemeli, başka bir inancı kabule zorlanmamalı, o inancı kabul için kandırılmamalı ve tahrik edilmemelidir. Diyalog, böyle bir ortamı insanlığa sunmalıdır. Dünyanın en büyük iki dini İslâmiyet ve Hıristiyanlık bunun temini hususunda samimi içten işbirliği yapmalı, savaş olan yerlere bareber gitmeli, akan kanları beraberce durdurmalı, dünyaya gerçek barışın tesisi hususunda birlikte adımlar atmalıdır. İslâm-Hıristiyan diyaloğunun geleceği konusunda, İslâm dünyası yönünden müslümanların diyaloğu çok hazırlıksız olarak sürdürmeye çalışması, hıristiyan kiliselerinin de kendi özel misyonları sonuç olarak çok iyimser olmayı engelliyor belki ama, atılan adım ilk adımdır, kötümser olmak için bir neden yoktur. Ortaya çıkan problemleri, pürüzleri diyaloğu engelleyen, gerçek diyaloğun önünü tıkayan bir takım olayları, bir takım unsurları ortadan kaldırmak mümkündür.

Herşeye rağmen, şimdilik diyalog kelimesinin dahi telaffuz edilmesi, ilerisi için umutlu olmaya sebep teşkil eder. Bugün tespit edilen eksikliklerin ileride giderilmesi her zaman mümkündür, biz en azından bunu umut ediyoruz. Saygılarımla efendim.

MÜSLÜMAN-HIRİSTİYAN DİYALOĞUNUN GELECEĞİ

"Müslüman ve Hıristiyanlar kendi Kutsal Kitaplarında ve geleneklerinde birbirleri aleyhine pek çok şeyler bulabilirler fakat bu diyaloğa değil ancak polemiğe yol açar."

William Montgomery, WATT

Dr. Mahmut AYDIN

Dinler arası diyalog farklı dinlere veya inançlara mensup insanların bir araya gelerek kendi görüşlerini doğru olarak ifade etmek ve bunu yaparken de muhatabını saygılı bir şekilde dinlemenin yollarını arayan bir karşılıklı konuşmadır. Bu tarz bir konuşma günümüz çağdaş dünyasında büyük dünya dinlerinin mensupları arasında sürekli teşvik edilen bir olgu halini almış ve hatta son zamanlarda mutlak bir gereklilik haline dahi gelmiştir. Çünkü dinî çoğulculuk ve bu çoğulculuğun gereklerini yerine getirme büyük dünya dinlerinin mensuplarınca hem pratikte hem de entelektüel alanda tecrübe edilen bir olgu olmuştur. "Bu nokta da aklımıza şu soru gelebilir. Geçmişte de dinî çoğulculuk vardı. Peki o zaman niçin bu büyük dünya dinlerinin mensupları diyaloğu esas alan ilişkiler geliştirmemişler de birbirleriyle çatışma halinde yaşamışlardır? Şüphesiz ki dinî çoğulculuk tarihin her anında var olan ve olmaya da devam edecek olan bir olgudur. Fakat geçmişteki dini çoğulculuk çağımız modern dünyasından çok daha farklı olan ve daha çok büyük dünya dinlerinin kuruluş evrelerinde onlara muhalif olarak tecrübe edilen bir yapı arz etmekteydi. Günümüz çağdaş dünyasında ise biz biliyoruz ki, katı ve saldırgan bir misyonerlik ve davet stratejileriyle bir dinin mensuplarını o dinden döndürerek o dini düşünceyi bertaraf etme çabaları artık ortadan kalkmaya başlamıştır. Çünkü bir dinin diğer dinler üzerinde ki onları hakimiyeti altına alıcı idaresi artık geçerliliğini yitirmiştir. Bunun yerine dünyamızın her tarafında farklı din mensuplarının barış içerisinde beraber yaşamaya, karşılıklı saygı ve anlayış içerisinde birbirleriyle diyalog kurma gayreti içerisinde olmaları gerektiği kanaati yayılmaya başlamıştır. Zira, dünyamız farklı din mensuplarının birbirleriyle kolayca ilişki kurabilecekleri *"küresel bir köy"* halini almıştır. Bu durum Hıristiyan din adamı ve teoloğu Alan Race'in de ifade ettiği gibi inançları külterel ve coğrafî olarak belirli sınırlara hasreden geleneksel tasavvurları ortadan kaldırmıştır.[1]

Bütün bunlara paralel olarak günümüz dünyasında işte, komşulukta ve diğer alanlarda farklı din ve kültür mensuplarının birbirleriyle kişisel ilişkileri artan bir şekilde yaygınlık kazanmaktadır. Yine istatistikler bize göstermektedir ki büyük bir oranda biz men-

1. Alan Race, *Christians and Religious Pluralism; Patterns in the Christian Theology of Religions* (London: SCM Press, 1983), ss. 1-2.

subu olduğumuz dinimizi seçmiyor, bilakis onu doğuştan alıyoruz. Diğer bir deyişle bizim hangi dinin mensubu olacağımız kendi irademize değil, nerede ve ne zaman doğduğumuza bağlıdır. Mesela, iddia edilebilir ki müslüman bir ülkede dindar bir anne-babadan doğan bir kişi muhtemelen Müslüman olacaktır ve Allah'la da İslâm dini vasıtasıyla ilişkili olacaktır. Yine şayet o kişi Hıristiyan bir ülkede Hıristiyan bir anne-babadan dünyaya gelirse muhtemelen Hıristiyan olacak ve Allah'la Hıristiyan dini vasıtasıyla ilişkili olacaktır.[2]

Bütün bu saydığımız gerekçelerden dolayı büyük dünya dinlerinin mensuplarının arasında giderek artan bir şekilde karşılıklı anlayış ve saygıya dayanan arkadaşlıkların ve dostlukların kurulduğunu müşahade etmekteyiz. Şüphe yok ki bu gelişme dünyamızı barış ve huzurun hakim olduğu bir yaşam yeri yapma yolunda önemli bir katkı olarak görülebilir. Nitekim bu şekilde bir beklenti çağımızın ünlü Katolik teologu Hans Küng tarafından şu şekilde formüle edilerek sloganlaştırılmıştır.

Dinlerarası barış olmaksızın milletlerarası barıştan söz edilemez.

Dinlerarası diyalog tesis edilmedikçe dinlerarası barıştan bahsedilemez.

Dinlerin teolojik temelleri araştırılmaksızın dinlerarası diyalogdan söz edilemez.[3]

Çağımız modern dünyasında farklı din mensuplarının birbirleriyli ilişkilerini diyalog üzerine bina etmeleri gerektiğini kısaca ifade ettikten sonra, sözü tebliğimin asıl konusu olan Müslüman-Hıristiyan diyaloğuna getirmek istiyorum. *Müslüman-Hıristiyan ilişkileri İslâm dininin Hz. Muhammed tarafından tebliğiyle başlamıştır."* Zira, kutsal kitabımız olan Kur'an-ı Kerim zaman zaman İslâm ve Hıristiyanlık tarafından paylaşılan ilâhî hakikatleri tasdik eden[4]. Zaman zaman bu iki din mensuplarını "ortak bir kelimede" birleşmeye çağıran[5], zaman zaman da bu iki din mensuplarının inanç konusunda ki açık farklılıklarına işaret eden[6] bir dizi ayet ihtiva etmektedir. Kur'an'ın bu diyalog çağrısına uygun olarak Hz. Peygamberin de Medine'deki mescidinde misafir olarak kalan Nejranlı Hıristiyan din adamlarına kendi inançlarına göre ibadet etmelerine izin vermiş ve onlarla karşılıklı anlayış ve saygıya dayalı olarak müzakereler yapmıştır.[7] Fakat İslâm'ın Hıristiyan olan bölgelerde yayılması sonucunda ortaya çıkan siyasal ve sosyal şartların etkisiyle diyalog yerini haçlı seferlerinde, İstanbul'uh fethinde ve İspanya'nın yeniden Hıristiyanların eline geçmesi olaylarında da görüldüğü üzere kin, nefret ve çatışmaya bırakmıştır. Çünkü her iki dinin de evrensel arzu ve istekleri olup bu isteklere yönelik evrensel mesajlar sunan teolojileri söz konusu idi. Yine *teslis,* Allah'ın Hz. İsa'da tecessüm etmesi, İsa'nın çarmıha gerilme hadisesi, ve İsa'nın Hz. Muhammed'in geleceğini haber vermesi gibi inanç konularında da her iki din arasında çatışmalar vardı.[8] Ne yazık ki si-

2. Bkz. John Hick, "Is There Only One Way to God", *Theology,* 1980, ss. 4-7.
3. Hans Küng, *Global Responsibility; In Search of a New World Ethic* (London: SCM Press, 1991), s. 105.
4. Bkz. Kur'an 2: 62, 136; 3: 45; 5:82;29:46; 57:27; 61:14.
5. Bkz. Kur'an 3: 64.
6. Bkz. 4: 156-158, 171; 5:76, 116.
7. Bkz. Ahmed Von Denffer, *Some Reflections on Dialogue between Christians and Muslims* (Leicester: The Islamic Foundation, 1980).
8. Bkz. S. Gharb, "İslam and Christianity: from opposition to dialogue" *İslamochristiana,* 13(1987), ss. 99-111.

yasal, sosyal ve inanç alanlarında ki, bu çatışmalar bu iki büyük dininin zamanla gelişen teolojilerine girerek husumet ve düşmanlığın daha da artmasına sebebiyet vermiştir.

Mesela M.S. II. yüzyılda Kilise Babalarından Ignatius, Irenaeus, Clement of Alexandria ve Origen tarafından ortaya konan ve sadece Hıristiyan inancını benimsedikten sonra ondan dönenlere uygulanan *"Kilise dışında kurtuluş yoktur"* ifadesi Augustine tarafından alanı genişletilerek sadece Hıristiyan inancından dönenlere değil Katolik Kilisesine mensup olmayan herkese uygulanmaya başlanmıştır.[9] Bu katı ve dışlayıcı tutum 1962-1965 tarihleri arasında yapılmış olan İkinci Vatikan Konsiline kadar Katolik Kilisesi'nin yayınlamış olduğu resmî dökümanlarda ve papaların yayınladıkları mektuplarda ifadesini bulmuştur.[10]

Katolik kilisesinin bu katı tutumuna paralel olarak Katolik olmayan kiliseler de yayınladıkları deklarasyonlarda Hıristiyanlık dışında kurtuluşun olmadığını belirterek Hıristiyan olmayanları kurtuluşa eremeyeceklerini iddia etmişlerdir ve hâlâ daha da etmektedirler.[11]

Katolik ve Protestan kiliselerin bu katı ve dışlayıcı tutumunu bazı Müslümanlar da sürdürmüşlerdir. Bu Müslümanlar, Kur'an'ın kendisinden ziyade tarihsel süreç içerisinde gelişen geleneği esas alarak Hz. Peygamber'in tebliğ ettiği öğretiyi aynıyla takip etmeyen bir kimsenin kurtuluşa eremeyeceğini ve dolayısıyla da cennete giremeyeceğini ifade etmişler, böylece Kur'an'ın sunduğu geniş ve kapsayıcı öğretiyi daraltmışlardır.[12]

1960'lı yıllara gelindiğinde ise hızlı gelişen ulaşım ve iletişim imkânları, ekonomik ve sosyal şartlar nedeniyle insanların doğudan batıya doğru göç etmeleri, akademik çalışmaların artması sonucunda araştırıcıların daha doğru ve objektif bilgi edinme imkânlarına kavuşması gibi bazı faktörlerin yardımıyla dinler ve inançlar arası diyalog II. Vatikan Konsili ile önce Roma Katolik kilisesinin[13] sonra da Kandy Deklerasyonu (1967) ile de merkezi Geneva'da bulunan ve 1948 yılında Katolik olmayan kiliselerin bir araya gelmesiyle kurulan Dünya Kiliseler Konseyi'nin gündemine girdi.[14]

Şimdi bu iki resmî Hıristiyan kurumunun Müslümanlara yönelik diyalog faaliyetlerini kısaca gözden geçirmeye çalışalım. Şüphe yok ki *II. Vatikan Konsili'nin* Müslüman-

9. Bkz. Hans Küng, *The Church* (London: Search Press, 1978), ss. 313; Kurien Kunnumpuram, *Ways of Salvation: The Salvific Meaning of Non-Christian Religions According to the Second Vatican Council* (Poona: Pontifical Athenaeum, 1971); Francis A. Sullivan, *Salvation Outside the Church: Tracing the History of the Catholic Church Response* (New York: Paulist Press, 1992); J. Neuner & J. Dupuis, eds., *The Christian Faith in the Doctrinal Documents of the Catholic Church* (Baglore: Theological Publication in İndia, 1996).
10. Neuner & Dupuis, *The Christian Faith*, p. 16, 281, 300-301, 306, 383-384, 386; Sullivan, *Salvation Outside the Church*, 69, 82, 135-136.
11. Bkz. John Ottley Percy, ed., *Facing the Unfinished Task: Message Delivered at the Congress on World Mission* (Grand Rapid: Zondervan, 1961); Kenneth Cracknell, *Justice, Courtesy and Love; Theologians and Missionaries Encountering World Religions* (London: Epworth Press, 1995).
12. Bkz. Fazlur Rahman, *Major Themes of the Qur'an* (Minneapolis: Bibliotheca İslamica, 1980), s. 110.
13. Bkz., Austin Flannery, ed., *Vatican Council II: The Counciliar and Post Counciliar Document* (Dublin: Dominican Publication, 1975), ss. 738-742.
14. Bkz. "Christians in Dialogue with Men of Other Faiths: The Kandy Report", *Religion and Society* 14/2 (1967), ss. 64-69.

lara yönelik ifadeleri Katolik kilisesinin Müslümanlarla ilişkilerinde önemli bir başlangıç ve dönüm noktası olmuştur. Çünkü Katolik kilisesinin tarihinde ilk defa bu konsilde Kilise yetkilileri resmî olarak Hıristiyanların şu beş özellikten dolayı Müslümanlara saygı ve hürmet göstermesi gerektiğini vurgulamışlardır. *Bu özellikler Müslümanların Hıristiyanlar gibi Allah'a ibadet etmeleri, O'nun iradesine teslim olmaları, Hz. İsa'ya ve annesi Meryem'e saygı göstermeleri, ahlâkî değerlere önem vermeleri, ölümden sonra dirilmeye ve ahiret gününe inanmalarıdır."* Bu nokta da şu hususa işaret etmek istiyorum ki Kilise Babaları bu beş noktayı seçerken sadece Hıristiyan inancıyla ortak veya ilişkili olan noktaları esas alıp kelime-i tevhidin ikinci kısmı olan Hz. Muhammed'in Allah'ın elçisi olduğu ve hac ibadeti gibi Müslümanların Yahudi Hıristiyan geleneğinden bağımsız olarak bir dine sahip olduğunu ima eden diğer inanç ve uygulamaları göz ardı etmişlerdir. Hatta konsil metnini hazırlayan Kilise Babaları "İslâm" tabirini değil *"Müslümanlar"* tabirini kullanmaya özen göstermişlerdir. Bu önemli eksikliğine rağmen, kanaatimizce, Müslümanlar II. Vatikan Konsilini Müslüman-Hıristiyan ilişkileri tarihinde önemli bir dönöm noktası olarak görmelidirler. Buna mukabil olarak Kilise yetkilileri de bu Konsilin ifade ettiği noktaları bir hedef değil başlangıç noktası olarak kabul ederek Müslümanlar hakkında daha olumlu ifadeler üretmeyi ihmal etmemelidirler. Konsili müteakip Kilise yetkilileri hızlı bir şekilde Müslümanlarla olan diyalog faaliyetlerine hız vermişlerdir. Bu uğurda Kilise bünyesinde özel diyalog bölümü kurularak bu kurum vasıtasıyla diyalog sürecinde görev alacak elemanlarını eğiterek Müslümanlarla diyaloğa hazır hale getirmeye çalışılmıştır. Hatta bu konuda Hıristiyanlara yardımcı olmak gayesiyle bir de *"Hıristiyanlarla Müslümanlar Arasındaki Diyalog için Tavsiyeler"* başlıklı bir rehber çıkarmayı dahi ihmal etmemişlerdir.[15] Bunlara ilaveten Hıristiyanlarla-Müslümanlar arasında diyalog toplantıları tertip edilerek karşılıklı anlayış ve saygı geliştirilmeye çalışılmıştır.[16]

VI. Paul ve II. John Paul

Yine Papalar, Paul VI ve John Paul II, çeşitli Müslüman ülkeleri ziyaret ederek ve Müslüman ülkelerden gelen delegeleri Vatikan'da kabul ederek Hıristiyan-Müslüman diyaloğunu geliştirmeye çalışmışlardır. Fakat ne yazık ki bu uğurda yaptıkları konuşmalarda sadece II. Vatikan Konsilinin ifadelerini tekrarlayarak onların ötesine gidememişlerdir. Hatta son zamanlarda yayınlanan dökümanlardan papaların ve dolayısıyla da Katolik Kilisesinin diyalogdan geri adım atarak Konsil öncesine dönme arzusu içinde olduğu sonucu kolaylıkla çıkarılabilir.[17] Mesela Papa II. John Paul *Ümit Eşiğini Geçerken (Crossing the Threshold of Hope 1994)* adlı eserinde Konsil öncesi döneme dönerek İs-

15. Maruice Borrmans, *Guidelines for Dialogue Between Christians and Muslims* (New York: Paulist Press, 1990).
16. Bkz. Mahmut Aydın, *Modern Western Christian Theological Understandings of Muslims since the Second Vatican Council,* Doktora tezi, (Birmingham: Birmingham Üniversitesi, 1998).
17. Bu dökümanlar Dialogue and Mission (1984), Redemtoris Missio (1990) ve Dialogue and Proclamation (1991). Bu dökümanlar ve Katolik Kilisesinin diğer resmi dökümanları için bakınız Francesco Gioia, ed., *Interreligious Dialogue: "The Official Teaching of the Catholic Church (1963-1995),* (Boston: Pauline Books &Media, 1997).

lâm dinini Hıristiyanlığın Allah hakkındaki öğretisini kabul etmemekle suçlayıp Hıristiyanlığın İslâm'dan üstün olduğunu ifade ettiğine tanık olmaktayız.

İslâm'da Eski ve Yeni Ahit geleneğinin temelini oluşturan Allah'ın kendisini vahiy etmesi zenginliği bir kenara itilmiştir. O dünyanın dışında bir Yüce Tanrıdır. O sadece bir Kraldır. ***Emanuel*** *(insanla beraber olan) değildir. İslâm insanları günahtan kurtaran bir din değildir. Onda İsa'nın çarmıha gerilmesi ve yeniden dirilmesi olayı için bir yer yoktur. İsa sadece bir peygamber olarak zikredilmekte onun günahlara kefaret olarak kendini Çarmıhta feda etmesi olayına değinilmemektedir."* [18]

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi merkezi Geneva'da bulunan Dünya Kiliseler Birliği de II. Vatikan Konsilinin diyalog yolunda açtığı yoldan yürüyerek 1967 yılında yayınladığı *Kandy Deklarasyonu* ile Hıristiyan olmayan dinlerin mensuplarıyla diyalogu resmi bir politika olarak benimsemiş oldu. Bu durum metodolojik olarak *Dünya Kiliseler Birliğinin* Hıristiyan olmayan dinlerle ilgili teolojisinde önemli değişiklikleri gündeme getirmiştir. Zira bu deklarasyonla Hıristiyan olmayan dinlerin Allah'ın insanoğlu için olan amaçlarında ki yeri ilk defa teolojik bir konu olarak Katolik olmayan Hıristiyanların gündemine girmiştir.[19] 1971 yılında kurulan *"Yaşayan İnançlar ve İdeolojilerin Mensuplarıyla Diyalog Ünitesi"*[20] vasıtasıyla Dünya Kiliseler Birliği yetkilileri Müslümanlarla olan diyalog faaliyetlerine hız vermişlerdir. Bu uğurda düzenledikleri diyalog toplantılarına özellikle dil probleminden dolayı çoğunlukla Batıda eğitim gören veya yaşayan Müslüman alimleri davet ederek onlarla Müslüman ve Hıristiyanların birbirlerini tanımaları ve dinin modern toplumlarda ki yeri konularında görüş alış-verişinde bulunmuşlardır.[21] Bu diyalog faaliyetlerinden elde ettikleri tecrübeler ışığı altında *"Yaşayan İnançların Mensuplarıyla İlişkiler Ünitesi"*nin yetkileri 1979 yılında *"Yaşayan İnançlar ve İdeolojilerle Diyalog Üzerine Tavsiyeler"* adlı bir rehber hazırlayarak Dünya Kiliseler Birliği yetkililerine onaylatmışlardır.[22] Bu tavsiyelerin resmi olarak onaylanıp yürürlüğe girmesiyle Katolik olmayan Hıristiyanların Müslümanlarla olan ilişkilerinde önemli teolojik değişiklik olmuştur. Zira bu döneme kadar ki diğer din mensuplarını geleneksel İsa merkezli kapsayıcı bir anlayış yerini, Tanrı-merkezli çoğulcu bir anlayışa bırakmaya başlamıştır.[23] Fakat esef vericidir ki Katolik Kilisesi gibi Dünya Kiliseler Birliği'nin yetkilileri de son zamanlarda bu çoğulcu anlayışından uzaklaşarak kapsayıcı hatta zaman zaman dışlayıcı bir yaklaşıma doğru kaymaya başlamıştır. Kanaatimce bu kayışın en önem-

18. Pope John Paul II, *Crossing the Threshold of Hope* (London: Jonathan Cape, 1994), ss. 92-93.
19. Bkz, Hendrik Pranger, *Dialogue in Discussion: The World Council of Churches and the Challenge of Religious Plurality Between 1967-1979* (Utrecth: İnteruniversitair Instituut voor Missiologie en Oecumenica, 1994), ss. 60-64.
20. Bu diyalog unitesi 1991 yılında feshedilerek Dünya Kiliseler Birliğinin Genel Sekreterliği içerisinde "Dinlerarası İlişkiler Ofisi" yer almıştır.
21. Bu durum Müslüman-Hıristiyan ilişkilerinde önemli bir problemi ortaya koymaktadır. O da diyalog toplantılarına Müslümanların problemlerini yakından görüp tanıyan değil de daha çok bir Batı dilini konuşabilen kişilerin katılmasıdır. Bu durum ise diyalog sürecinde dengesizliklere sebebiyet vermektedir. Ataullah Siddiqui, "Chritian-Müslim Dialogue: Problems and Challenges", *Encounters*, 2/2 (1996), ss. 123-136.
22. World Council of Churches, *Guidelines on Dialogue with People of Other Faiths and İdeologies* (Geneva: WCC, 1979).
23. Aydın, *Modern Western Christian Theological Understanding of Muslims*, ss. 173-176.

li nedeni İncil'i doğrudan yaymanın mümkün olmadığı yer ve durumlarda diyaloğun yeni bir misyonerlik metodu olarak sunulması gerektiği kanaatinin Kilise yetkilileri arasında giderek yaygınlık kazanmasıdır. Nitekim resmi dökümanlar iyice incelendiğinde onların şu husus üzerinde önemle durdukları görülür. Dinlerarası diyaloğun değeri onun ne derece İncil'in mesajını yaymada faydalı olduğuna bağlıdır.

Müslüman-Hıristiyan diyaloğu konusunda Katolik Kilisesi ve Dünya Kiliseler Birliği tarafından yayınlanan dökümanların en önemli eksiği onların Müslümanların inanç sistemi olan İslâm'dan ziyade bizzat Müslümanlardan bahsetmesidir. Çünkü bu Hıristiyanların Müslümanlarla bir dini inancın taraftarları olarak değil de sadece bireysel olarak diyalog kurmaya çalışmaları demektir. Bu nedenden dolayı da bu resmi dokümanların hiçbir yerinde İslâm inancının en önemli unsurları olan Kur'an ve Hz. Muhammed'e teolojik bir yer verme olayına gidilmez. Bu eksiklikle alakalı olarak ne Katolik kilisesi ne de Dünya Kiliseler Birliği İslâm'ı bir kurtuluş vasıtası olarak görürler. Çünkü onlara göre İslâm'da bulunan hakikat ve kutsiyet İsa'nın şahsında vahiy edilen mükemmel Hıristiyan hakikatinin kısmî bir yansımasıdır.

Hıristiyanların bu resmî olarak tertip edilmiş diyalog çabalarına karşın Müslümanların bu çeşit faaliyetlerden uzak durmaya çalıştığına şahit olmaktayız. Zira Müslümanların Hıristiyanlar tarafından başlatılan diyalog çabalarını kuşku ve endişeyle karşılayarak bu oluşumu yeni bir misyonerlik atağı olarak görmüşlerdir. Bu konuda Müslümanları haklı çıkaracak nedenler olmasına rağmen biz bu çekimserliği daha çok Müslümanlar arasında Hıristiyanların diyalog çabalarını derinliğine inceleyen çalışmaların olmayışına bağlıyoruz.[24] Ayrıca bu konuda Müslümanların diğer bir güçlülüğü de diyalog faaliyetlerinde kendilerini temsil edecek resmî bir kurumun olmayışı zikredilebilir. Yukarıda izah ettiğimiz üzere diyalog çalışmalarına katılan Hıristiyanlar ya belirli resmî kurumların temsilcileri ya da Üniversiteler de çalışan İslâm konusunda uzman kişiler olduklarından temsil ettikleri otorite adına konuşabilme şansına sahiptirler. Buna karşın Müslüman katılımcılar ise herhangi bir resmî kurumun temsilcileri ve konunun da uzmanı olmadıklarından diyalog konusunda devamlı surette ihtiyatlı olmuşlar ve konuşmalarını mümkün olduğu kadar Kur'an ve sünnetten yaptıkları nakillerle sınırlı tutup onları çağın gerekleri ışığı altında felsefi ve sosyal gerekçelerle destekleyememişlerdir. Bu nedenden dolayı diyalog sürecinde Müslüman ve Hıristiyanların hiçbir zaman eşit konuma gelememiş ve diyalog faaliyetlerinin de Hıristiyanların belirlediği kurallar dahilinde yürütülmek zorunda kalınmıştır.

Kanaatimizce diyaloğun bu kısır döngüden kurtarılıp daha faydalı hale getirilmesi için Müslümanların şu hususları yerine getirmeleri gerekir.

1- Müslümanların Katolik kilisesinin Dinlerarası Diyalog Konsili veya Dünya Kiliseler Birliğinin Dinlerarası İlişkiler Ofisi gibi bütün Müslümanları temsil ederek onlar adına diyalog faaliyetlerini yürütecek resmi bir kurum kurmaları gerekir.

24. Daha fazla bilgi için bkz. Ataullah Siddiqui, *Christian-Muslim Dialogue in the Twentieth Century* (London: Macmillan, 1997; Kate Zebiri, *Muslims and Christians Face to Face* (Oxford: Oneworld, 1997); Aydın, *Modern Western Christian Theological Understanding of Muslims*.

2- Bu resmî diyalog kurumu Hıristiyan inancı ve Müslüman-Hıristiyan ilişkileri konusunda araştırmalar yaptırarak muhatabın daha iyi tanınmasını sağlamalıdır.

3- Yine bu resmî kurumun yetkilileri Hıristiyanlık ve Müslüman- Hıristiyan diyaloğunda uzman olan kişilere diyalog sürecinde Müslümanlara yardımcı olacak bir rehber (kılavuz) hazırlamalıdır.

4- Tıpkı bazı Hıristiyan teologların 1970'lerden beri yapmakta oldukları gibi Müslüman teologlar da dinî çoğulculuğu farklı din mensuplarının barışçıl bir şekilde bir arada yaşamaları için ilâhî olarak takdir edilmiş bir sistem olarak kabul ederek bir dinlerarası ilişkiler teolojisi geliştirmelidirler. Bunu yaparken de diyalog konusunda uzman olanlar ilgili Kur'an ayetlerini çok inançlı (multi-faith) bir çevre ve şartlar ışığı altında onlardaki yeni nüans ve manaları keşfederek yeniden okumalıdırlar.

Bu hususların Müslümanlar tarafından yerine getirilmesi, kanaatimizce, Hıristiyanları Müslümanlar hakkında daha olumlu dökümanlar üretmeye sevk edecek ve böylece de Müslüman-Hıristiyan diyalogunun gelişmesine katkı sağlayacaktır. Zira yukarıda da belirttiğimiz üzere, diyaloğ sürecinde Müslümanları temsil edecek bir resmi kurumun ve onlara rehberlik edecek resmî bir kılavuzlarının olmaması Hıristiyanları Müslümanlar ve Müslüman-Hıristiyan diyaloğu hakkında ürettikleri dokümanların erişilemez olduğu kanaatine sevk etmiştir. Nitekim, Katolik kilisesi yetkilileri her fırsatta II. Vatikan Konsilinde resmen kabul edip yayınlanan *"Kilisenin Hıristiyan Olmayan Dinlerle İlişkisi Deklerasyonunun"* eşsiz bir doküman olduğunu ileri sürüp adeta Müslümanlara böyle bir doküman üretememe konusunda meydan okumaya çalışmışlardır.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen hiç şüphe yok ki 30-35 yıldır sürdürülen diyalog faaliyetleri Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında olumlu bir atmosfer yaratarak bu iki din mensuplarının birbirleri hakkındaki kötü ve tahrip edilmiş imajlarını bir nebze olsun ortadan kalkmasına vesile olmuştur. Diyalog çalışmaları sayesinde Müslümanlar ve Hıristiyanlar dinlerinin reddettiği hususlarla entellektüel, sosyal ve politik alanlarda mücadele etmeyi kendilerine şiar edinmeye başlamışlardır. Yine Müslümanlar ve Hıristiyanlar arasında cereyan eden organize diyalog faaliyetleri sonucunda Müslüman ve Hıristiyan entellektüeller ve eğitim görmüş insanlar ortak bir arkadaşlık ve dostluk duygusu içerisinde bir araya gelerek dünya barışı ve dostluğu için çalışmalar yapmaya başlamışlardır.[25]

Buraya kadar gördüğümüz üzere hangi sebebe binaen olursa olsun, 20. Yüz yılın ikinci yarısından sonra Müslüman-Hıristiyan ilişkileri yeni bir ivme kazanarak polemikten diyaloğa geçilmiştir. Katolik diyalog aktivist Leonard Swidler'in de haklı olarak ifade ettiği gibi günümüz şartlarını dikkate aldığımızda genel olarak dinlerarası diyaloğa özel olarak da Müslüman-Hıristiyan diyaloğuna karşı çıkmak inanan insanlar için hoş olmayan bir durum telakki edelibilir.[26] Zira Hans Küng'ün de doğru olarak ifade ettiği gibi dünya barışı dinlerarası barışa bağlıdır ve dinlerarası barış da ancak diyalog sayesinde mümkün olur.

25. Hans Küng, ed., *Yes to a Global Ethic: Voices from Religion and Politics* (London: SCM Press, 1996).
26. Leonard Swidler, "What is Dialogue" *Attitudes of Religions and Ideologies Toward the Outsider; The Other,* L. Swidler & P. Mojzes, eds., (Lewiston: The Edwin Mellen Press, 1991), ss. 25-45.

Bu önemli özelliğinde dolayı hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar samimi olarak kendi kendilerine 21. yüzyıla girerken birbirleri arasındaki diyaloğun neyi amaçladığını sormalıdırlar ve bu amaca uygun olarak da onu geliştirmeye çalışmalıdırlar.

Bu soruyu cevaplarken çok dikkatli olmalıyız. Çünkü diyaloğun kendisi bizzat yeni bir olgudur ve samimi olarak ifade etmeliyiz ki onun bizi nereye götüreceğini henüz bilemiyoruz. Dinlerin hali-hazırda ortak olan noktalarından esinlenen bazıları diyaloğun bizi sonunda bütün farklılıkların bir kenara bırakıldığı tek bir inanca götüreceğine inanmaktadırlar. Kanaatimizce diyaloğun kendisinde böyle bir arzu yoktur ve olsa bile gerçekleşmesi son derece güç ve tehlikeli bir olgudur. Dinler arasında gerek inanç gerekse ahlâkî konularda ortak noktalar olabilir. Ortak görünen bu noktalar dikkatlice ve derinliğine gözden geçirildiğinde onların dikkate değer farklılıkları gizledikleri görülür. Mesela, Allah'a iman ve ibadet pek çok dinde özellikle de Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm'da ortak olan bir unsurdur. Fakat her dinin bu inancı ifade eden tabir ve ifadeleri dikkatlice gözden geçirildiğinde onların gerçekten aynı Allah'a inanıp ibadet ettikleri hususu tekrar gözden geçirilmesi gereken bir olgu olarak karşımıza çıkar.[27] Diğer taraftan dinlerde ortak olan veya ortak gibi görünen unsurlar olduğu gibi pek çok farklılıklar da vardır. Bu nedenle Müslüman-Hıristiyan diyaloğu sürecinde her iki dinin hem ortak noktaları hem de farklılıkları ortaya konmalıdır. Aksi takdirde diyaloğa gerek kalmaz. Yine diyalog açıklığı, konuşmanın yanında muhatabı da dinlemeye, öğretmek kadar muhataptan öğrenmeye hazır olmayı da amaçlamalıdır.[28] Şüphesiz ki bu tarz hedefleri olan diyalog aynı zamanda onu benimseyenler için bir risk olmaktadır. Çünkü bu süreçte kişi sadece muhatabına hem bir şeyler öğretmekle kalmayacak ondan da bir şeyler öğrenerek değişmeye ve hatta mevcut geleneksel inançlarını sorgulamaya başlayacaktır. Bu tehlikeye rağmen kanaatimizce hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar birbirleriyle diyaloğa girme konusunda tereddüt etmemelidirler. Tunus'lu Müslüman alim Muhammed Talbi'nin de ifade ettiği gibi

Dinlerarası diyalog farklı melodileri olan bir şarkı gibidir. Şayet iyi orkestra edilirse güzel bir senfoni ve onu oluşturan bütün farklılıkların bir dansı olabilir. Kur'an şu darbı meselle bize iyi bir sözün nasıl verimli olabilecğini gösterir. ***"Güzel bir söz iyi bir ağaca benzer. Onun kökleri sağlam, dalları göğe uzanır; ve mevsimi geldiğinde bolca meyveler üretir."*** Böylece Allah insanlara düşünsünler diye meseller bahşeder.[29]

Buraya kadar gördüğümüz üzere her ne kadar Müslüman-Hıristiyan diyaloğunun son 30-35 yıldır pratikte büyük bir gelişme gösterdiğinden, Müslüman ve Hıristiyanların birbirleri hakkında daha olumlu bir imaj ve düşüncelere sahip olduklarından söz edebilsek

27. Dini Çoğulculuğun babası olarak kabul edilen ünlü İngiliz Din Felsefecisi John Hick, "Aynı Allah'a mı İbadet Ediyoruz"? adlı makalesinde her ne kadar kullandıkları tabirler farklı da olsalar Yahudi,, Hıristiyan ve Müslümanların aynı Yüce Varlığa ibadet ettiklerini ileri sürmektedir. Bkz. John Hick, "Do We All Worship The Same God", L. Swidler, ed., *Theoria & Praxis: How Jews, Christians, and Muslims Can Together Move From Theory to Practice* (Leuven: Peeters, 1998), ss. 42-59.
28. John Macquarrie, "Dialogue among the World Religions", *The Expository Times*, 108/6 (1997), ss. 167-172.
29. Charles Kimball, *Striving Together: A Way Forward in Christian-Muslim Relations* (Maryknoll: Orbis Books, 1991), s. 1.

de bu iki dinin birbirleri haklarındaki teolojilerinde gözle görülür bir değişiklik olmadığına şahit olmaktayız. Bu durum, kanaatimizce, diyaloğu bir kısır döngü içerisine sokarak verimsizleştirmektedir. Zira teolojik konulara yer vermeyen bir diyalog tarafların deyim yerinde ise sadece çay ve kahve içtikleri bir sohbetten öteye geçmez. Bu nedenden dolayı diyalog sürecinde Allah'ın algılanması, vahyin tabiatı, peygamberlik anlayışı, Hz. İsa ve Hz. Muhammed'in statüleri, insanoğlunun toplumdaki sorumluluğu gibi teolojik konulara da mutlaka yer verilmelidir. Hatta ve hatta daha verimli ve faydalı bir diyalog için pratikteki gelişmelere paralel olarak, her iki dinin birbirleri haklarındaki teolojileri de yeniden gözden geçirilerek farklı din mensuplarını oldukları gibi kapsayıcı hale getirilmesi gerekir. Bunun için de hem Müslüman hem de Hıristiyan diyalog taraftarları şu sorular üzerinde dikkatlice düşünmeli ve onların gereklerini yerine getirmeye çalışmalıdırlar.

1- *Diyalog sürecinde Müslüman ve Hıristiyanlar kendi şahıslarına münhasır inançları nasıl anlayıp yorumlayacaklardır?*

2- *Allah'ın varlığını ve merhametini sadece kendi inançlarında gören geleneksel dışlayıcı Müslüman ve Hıristiyan teolojileri nasıl Allah'ın varlığı ve merhametinin bütün yaratıkları ihata ettiği şeklinde kapsayıcı hale getirilebilir.*

3- *Hem Müslümanlar hem de Hıristiyanlar Kutsal Kitaplarında ve geleneklerinde bulunan kendi inançlarının* ***bir ve tek*** *olduğu şeklindeki birbirlerini dışlayıcı ifadeleri diyaloğun sunduğu şartların ışığı altında nasıl yeniden gözden geçirip anlamalıdırlar?*

4- *Müslümanlar Hıristiyanlığı İslâm öncesi bir din olarak, Hıristiyanlar da İslâm'ı Hıristiyanlık sonrası bir din olarak nasıl anlamalıdırlar? Yani teolojik olarak Hıristiyanlığın Müslümanlar İslâm'ın da Hıristiyanlar nezdinde yeri nedir?*

5- *Diyalog sürecinde Hıristiyanlar misyonerliği, Müslümanlar da daveti nasıl anlamalı ve sınırlarını nasıl tespit etmeidirler.*

Kısaca bütün bu hususları dikkate alarak gerçek ve verimli bir diyalog için hem Müslümanların hem de Hıristiyanların kendilerine münhasır inançlarını birbirlerine empoze etmekten veya birbirlerini kendi inançlarına döndürmeye çalışmaktan vazgeçmeleri gerekir. Bunun yerine inançlarını birbirleriyle paylaşmayı benimsemelidirler. Bu ise diyalog sürecinde dini inanç ve uygulamalarımızı başkalarıyla paylaşmaya hazır olduğumuz gibi onların da dini inanç ve uygulamalarını paylaşmaya hazır olmamız demektir. Böyle yaparak birbirimiz hakkındaki sınırlı idraklerimizi düzeltmiş olacağız ve sonunda da kendi dini geleneğimizin tek başına bize sunacağından daha çok Yüce Varlık hakkında daha doğru bir bilgi ve tecrübe edinmiş olacağız. Bunun için de diyalog sürecinde inançlarımızın birbirlerinden üstün olduğuna dair dogmatik iddialar yapmak yerine, onların niteliklerini uygulamada göstermeye çalışmalıyız.

Bütün buraya kadar söylediğimiz hususları dikkate alarak eğer Müslüman-Hıristiyan diyaloğu için bir gelecek görüyorsak o zaman diyalog sadece kendimizin dışındaki kimselere saygı göstermek için sebepler bulmak için değil aynı zamanda o kişileri bizim onları görmek istediğimiz gibi değil oldukları gibi tanıyıp takdir etmeğe çalışmak içinde kullanılmalıdır. Bu gerçek bir diyalog için yapmamız gereken şeyin muhatabımızı onun

kendisini anladığı şekilde anlamamız ve dünyayı onun bakış açısından görüp tecrübe edebilmek için onun fikir ufkunu ve bakış açısını kazanmaya çalışmamız demektir. Mesela, şayet Hıristiyanlar Müslümanların inancını, Müslümanlar da Hıristiyanların inancını anlamak istiyorlarsa bunu sadece kendi teolojilerinden hareketle değil de mümkün olduğu kadar dünyaya muhataplarının gözüyle bakmayı da öğrenmeleri gerekir.

Konuşmamı şu temenni ile bitirmek istiyorum. Ümit ediyorum ki, Müslümanlar ve Hıristiyanlar birbirleri ile diyaloğa girmede ki ortak menfaatlerini görüp ve onları ilerletmek için birbirlerine yardımcı olurlar. Yine ümit ediyorum ki bu toplantı az veya çok Müslüman ve Hıristiyanlar arasındaki karşılıklı anlayış ve saygının artmasına vesile olur.

İLAHÎ DİNLERİN RUH BİRLİĞİ

Prof. Dr. Süleyman ATEŞ

إِنَّ الَّذِينَ آمَنُوا وَالَّذِينَ هَادُوا وَالنَّصَارَىٰ وَالصَّابِئِينَ مَنْ آمَنَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْآخِرِ وَعَمِلَ صَالِحًا فَلَهُمْ أَجْرُهُمْ عِنْدَ رَبِّهِمْ وَلَا خَوْفٌ عَلَيْهِمْ وَلَا هُمْ يَحْزَنُونَ ﴿٦٢﴾

"Şüphesiz inananlar; yahudiler, hıristiyanlar ve sâbiîler(den) **Allah'a ve ahiret gününe inanan ve iyi iş**(ler) **yapanlara. Rab'leri katında mükafat vardır; onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir."** (Bakara: 2/62, Maide: 5/69)

Allah'ın gönderdiği dinlerin özü birdir.Tevrat, İncil ve Kur'an. Bunların üçü de birbirini destekleyen vahiylerdir. Yahudilik hıristiyanlık ve müslümanlık, özde bir oldukları için Kur'an, kendinden önceki Kitaptan saygı ile söz eder ve Kitap sahiplerini, Kitaplarının hükümlerini gereğince uygulamaya çağırır. Kitaplarını gereğince uygulamayıp sadece işlerine gelen bazı kısımlarını uygulayan, işlerine gelmeyen kısımlarını unutan, terk eden Kitap ehlini, kafir, zâlim ve fasîk olarak nitelerken; müslümanlarla birlikte Kitaplarını güzelce uygulayan yahudilerin, sâbîlerin ve hıristiyanların da korku ve üzüntü çekmeyeceklerini, cennete gireceklerini vurgular:

"65- **Eğer Kitap ehli inanıp korunsalardı, onların kötülüklerinden geçerdik ve onları nimeti bol cennetlere sokardık.** 66- **Onlar, Tevrat'ı, İncil'i ve Rablerinden kendilerine indirileni gereğince uygulasalardı, muhakkak ki üstlerinden ve ayaklarının altından** (ürünler) **yerlerdi. İçlerinde ılımlı bir ümmet var ama çoğu ne kötü işler yapıyorlar!...** 68- **De ki: Ey Kitap ehli, siz, Tevrat'ı, İncil'i ve Rabbinizden size indirileni uygulamadıkça bir esas üzerinde değilsiniz.** 69- **İnananlar, yahudiler, sabîiler ve hıristiyanlar**(dan) **Allah'a ve ahiret gününe inanan ve iyi işler yapanlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir"**(Maide: 5/65-69)

Arabistan'da çıkan bu üç dinin özde birliğini vurgulamak üzere Kitap ehlinin kesip pişirdiklerinin müslümanlara, müslümanların yiyeceklerinin de Kitap ehline helal olduğu; müslümanların, Kitap ehli kadınlarıyle evlenebilecekleri bildirilmiştir. (Maide: 5/55)

Ancak yahudi ve hıristiyanların veli edinilmemesi de emredilmiştir (Maide: 5/51.)

Yahudi ve hıristiyanlarla sıkı dostluk kurmayı yasaklayan birkaç ayet sonra gelen 5/57. ayet, onlarla sıkı dost olma yasağının, genel değil, İslâm ile alay eden, müslümanların inancını küçük gören yahudi ve hıristiyanlar hakkında olduğu anlaşılır: **"Ey inananlar, sizden önce kendilerine Kitap verilmiş olanlardan ve kafirlerden, dininizi eğlence ve oyun yerine koyanları dost tutmayın: inanıyorsanız, Allah'tan korkun."**

Hiçbir milletin veya kişinin, kendisini Allah'ın seçkin kulu, başkalarından üstün görmeğe hakkı yoktur. Allah âlemlerin Rabbidir. İnsanların hepsi Allah'ın kuludur. Her toplumda iyiler de vardır, kötüler de. Yahudilerin de kötüleri yanında iyileri vardır: **"Onların içinde de ılımlı, orta yolda giden bir toplum vardır ama çokları ne kötü işler yapıyorlar!"** (Maide: 5/66)

"123-(İş). **Ne sizin kuruntularınızla, ne de Kitap ehlinin kuruntularıyle olur. Kötülük yapan, onunla cezalandırılır ve kendisine Allah'tan başka ne dost, ne de yardımcı bulur** (hiç kimse onu Allah'ın ezasından kurtaramaz). 124- **Erkek veya kadından her kim inanarak güzel işler yaparsa, işte onlar cennete girerler ve zerre kadar haksızlığa uğratılmazlar.** 125- **Hangi insan, din bakımından, iyilik edici olarak yüzünü** (özünü) **Allah'a teslim edip dosdoğru İbrahim milletine** (dinine) **tabi olandan daha güzel olabilir? Allah İbrahim'i dost edinmişti."** (Nisa:4/123-125.)

Bu ayetler, İslâm'ın özünü ortaya koymaktadır. Kâh İbrahim milleti, kâh Hanîf olarak tanımlanan İslâm'ın üç temeli vardır. Tevhid, ahirete iman ve salih amel. Kur'an, Allah'ı birleyen yalnız O'na kulluk eden herkesi, sözde müslüman olmasalar bile, özde müslüman kabul etmekte ve cennetlik saymaktadır.

Kur'an-ı Kerim, insanlar arasında bozgunculuk yapmağa, savaş çıkarmağa çalışan yahudileri kınarken, dinlerinin ruhuna bağlı kalan ılımlı insanları da övmekte, bütün bir milleti kötü sıfatıyla damgalamamakta, kitaplarının hükümlerini doğru uyguladıkları takdirde bolluk içinde yaşayacaklarını bildirmekte ve onları, kitaplarını gereğince uygulamağa çağırmakta. Kitaplarının hükümlerini uygulamadıkça bir temel üzerinde olmayacaklarını belirtmektedir (Maide: 5/63-70).

İnananlar, hangi dinden olursa olsun, Allah'a inanıp O'na tapanları, Allah'a inanmayanlara tercih ederler. Nitekim İslâm'ın Mekke döneminde, müşrik İranlıların, Kitab ehli olan Rumları yenmelerine üzülen müslümanlar, daha sonra Rumların müşrik İranlılara galip gelmelerine sevinmişlerdi.[1] İnananların Allah'ı tanımayanları, Allah'a inananlara tercih etmesi, gerçek imanla bağdaşmaz. (Maide: 5/81).

Ra'd 13/23 de belirtildiği üzere Kitap ehli, kendi kitaplarını doğrulayan Kur'an'ın inmesinden sevinç duymuşlardır. Çünkü yeni vahyin, Kitaplarını doğruluması, kendi durumlarını güçlendirir. Tevhide bağlı olan Kitap ehli, ibadetin yalnız Allah'a yapılacağını, yalnız O'nun yasalarına uyulacağını söylüyorlardı. Ancak onların Kitabı İbranca olduğu için Araplar onu anlamıyorlardı. Şimdi o Kitabın içeriği, son derece veciz bir üslub ile Hz. Muhammed'e vahyedilmekte, böylece Araplar da şirki bırakıp yalnız Allah'a kulluk etmeğe çağırılmaktadır.

Kendilerinin inandıkları temel prensipleri Araplara ve bütün puta taparlara inandırmak üzere indirilen ve İlahi Kitabı doğrulayan; onları reddetmeyen, tersine koruyan, gereğinin yapılmasını iseteyen Kur'an'ın inmesinden, insaflı her Kitap sahibinin elbette sevinç duyması gerekir.

İlahi dinlerin özü birdir. Bu dinler, insanları birbirine düşürüp düşman etmek, kırdır-

1. Rûm: 24/1-5. âyetler

mak için değil, aynı ülkü ve idealde birleştirip kaynaştırmak için gönderilmiştir. Dinlerdeki ayrılık, insan egoizminin ürünüdür.

A'raf: 7/59-93 ncü ayetlerde bir dizi peygamberin da'vet kıssalarındaki ortak noktalar anlatılır.

Bütün peygamberler insanları bir tek Allah'a kul olmaya, Allah'tan başka tanrılaştırdıkları şeyleri bırakmaya da'vet etmişler; kavimlerinin, özellikle servet ve mevki ile şımarmış zengin takımı onları engellemeye çalışmışlar. Peygamber ne kadar öğüt vermiş, ne kadar uyarmış ise uyarıları kâr etmemiş, nihayet azabı hak eden inkârcı kavim ilahi azab ile yıkılıp gitmiştir.

يَٰٓأَيُّهَا ٱلرُّسُلُ كُلُوا۟ مِنَ ٱلطَّيِّبَٰتِ وَٱعْمَلُوا۟ صَٰلِحًا ۖ إِنِّى بِمَا تَعْمَلُونَ عَلِيمٌ ﴿٥١﴾ وَإِنَّ هَٰذِهِۦٓ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَٰحِدَةً وَأَنَا۠ رَبُّكُمْ فَٱتَّقُونِ ﴿٥٢﴾

"51- **Ey elçiler, güzel şeylerden yiyin ve yararlı iş yapın. Çünkü ben yaptıklarınızı bilmekteyim.** 52- **Ve işte sizin bu ümmetiniz, bir tek ümmettir; ben de sizin Rabbinizim; benden korkun!"** (Mü'minun: 23/51-52)

Bu ayetlerden, bütün peygamberlere helal, güzel, temiz şeyleri yemelerinin; iyi ve güzel işler yapmalarının emredildiği anlatılmaktadır. Yani bütün peygamberlerin getirdikleri dinin esası, helal, temiz şeyleri yemek, güzel işler yapmaktır. **"Ey Muhammed her peygambere verilen emir bu olduğu gibi, sana verilen emir de budur. Ey Peygamberler siz, o puta taparların, cahillerin uydurdukları hükümlere, geleneksel dine bakmayın; güzel temiz şeyleri yiyin ve güzel işler, ibadetler yapın!"** buyurulduktan sonra bütün elçilerin aynı prensipleri öğütlediklerini belirtmek üzere: **"İşte sizin bu ümmetiniz, bir tek ümmettir: Allah'a teslim ve O'na kul olma şeriatidir. Ben de sizin Rabbinizim; Benden korkun!"** buyurulmuştur. Burada *ümmet* toplumsal din alamındadır. Aynı ülkü ve prensiplere bağlı olan din toplumunu belirtir.

Ayrıntılar değişik olsa da bütün peygamberlerin da'vet kıssalarında ortak noktalar bunlardır. Peygamber kıssalarının ortak noktalarının anlatılmasındaki hikmet, onların getirdikleri dinlerin birliğini, peygamberlerin, birbirinin misyonunu sürdürdüğünü ve tamamladığını vurgulamaktır.

Üç ilahi kitap dikkatle okunursa, bunların özünün bir olduğu, hepsinin de insanları Allah'a kulluğa, güzel işler yapmağa, hümanizme çağırdığı anlaşılır. Ya bu düşmanlıklar, sürtüşmeler, kavgalar? Bunların kaynağı ilahi kitaplar değil, onları istedikleri gibi yorumlayan din adamlarının yorumlarıdır. Halkı bu yorumlarla şartlandırmakla din adamları veya din alimleri(!) İlahi iradenin tersine, insanlar arasına düşmanlık tohumlarını ekmişlerdir. Tarihte haçlı seferleri bunun örneği olduğu gibi Bosna-Hersek, Ermenistan saldırıları da bunun ürünüdür. Hatta bu yanlış yorumlar o kadar kışkırtıcı olmaktadır ki kardeş milleti mezheplere bölmekte, kardeşi kardeşe dahi kırdırmaktadır. İşte İrlanda'da yıllardan beri süren Katolik ve Protestan kavgaları, ve çok yakın zamanda meydana gelen Sivas olayları.

Peygamberlerin mesajları dil bakımından ayrı ise de anlam ve ruh bakımından birdir. Çünkü hepsinde vurgulanan temel prensip, Allah'a ve ahirete iman ile sadece Allah'a

ibadet etmek ve salih ameller yapmaktır. Her peygamber ümmetine bunları anlatmaya çalışmıştır. Bundan dolayı herhangi bir peygambere tabi olan, -ötekilerini de inkâr etmemek şartıyla diğerlerine de tabi olmuş sayılır. **"Biz O'nun elçileri arasında bir ayırım yapmayız** (hepsine inanırız)". (Bakara: 2/285.) **"Onlar ki Allah'a ve elçilerine inandılar, onlar arasında bir ayırım yapmadılar. İşte onların da Allah pek yakında mükafatlarını verecektir. Şüphesiz Allah, çok bağışlayan, çok esirgeyendir."** (Nisa: 4/152) **"Şüphesiz iman edenler, yahudiler hıristiyanlar ve sâbîîler, bunlardan her kim Allah'a ve ahiret gününe inanır, iyi iş yaparsa elbette onlara Rableri katında mükafat vardır; onlara korku yoktur ve onlar üzülmeyeceklerdir."** (Bakara: 2/62, Maide: 5/69)

Kitap ehlinin, Hz. Muhammed'e gelen ayetlerin vahiy olduğuna inandıkları birçok ayette belirtilmiştir. **"Kendilerine bilgi verilenler, Rabb'inden sana indirilenin, gerçek olduğunu, mutlak galib ve hamde layık olan** (Allah)**ın yoluna ilettiğini görürler."**[2] **"Kendilerine Kitâb verdiğimiz kimseler, sana indirilene sevinirler."**[3] âyetleri bunlardandır.

Kitap ehlinden bilgili olanların, Kur'an'ın vahiy olduğunu bilmeleri, Kur'an'da anlatılan kıssa ve prensiplerin, kendi kitaplarındaki kıssalara ve prensiplere uygun olmasındandır. Hz. Muhammed'in okur yazar olmadığını, İbrânca bilmediğini düşünen Kitap sahipleri, ona gelen bu sözlerin, kendi sözleri olamayacağını, bunların ona vahiy yoluyla verildiğini anlayıp kabul etmişlerdir. İşte Kur'an, gerçeği itiraf eden böyle insaflı din bilimcilerini övmektedir. Aşağıdaki âyetler, iyi niyetli dinbilimci Kitap ehlinin, Kur'an karşısındaki tutumlarını anlatmaktadır.

"De ki: Siz ister ona inanın, ister inanmayın. O, daha önce kendilerine bilgi verilenlere okunduğu zaman onlar, derhal çeneleri üstüne secdeye kapanırlar. 'Rabbimizin şânı yücedir, gerçekten Rabbimizin sözü mutlaka yerine getirilir!, derler. Ağlayarak çeneleri üstüne secdeye kapanırlar ve Kur'an, onların derin saygısını artırır." (İsrâ: 17/107-109)

"De ki: Hiç düşündünüz mü: Eğer bu Kur'an Allah katından olduğu halde siz onu tanımamışsanız: İsrâil oğullarından bir şâhid de bunun benzerin(in Tevrat'ta bulunduğun)**a tanık olup inandığı halde siz inanmağa tenezzül etmemişseniz durumunuz nice olur?"** (Ahkaf: 46/10)

"Kendilerine Kitap verdiğimiz kimseler, ona indirilen (Kur'an)**dan sevinirler.... De ki: Benimle sizin aranızda Allah'ın ve yanında Kitap bilgisi bulunanların tanık olması yeter."** (Ra'd:13/36,43)

"Kitap ehlinden öyleleri var ki Allah'a inanırlar, size indirilene ve kendilerine indirilene inanırlar; Allah'a karşı saygılıdırlar; Allah'ın âyetlerini birkaç paraya satmazlar. Onların mükâfatı da Rableri katındadır. Şüphesiz Allah, hesabı çabuk görendir." (Al-i İmran: 3/199)

"Fakat içlerinde ilimde derinleşmiş olanlar ve mü'minler, sana indirilene ve sen-

2. Sebe': 34/6
3. Ra'd: 13/36

den önce indirilene inanırlar. O namazı kılanlar, zekâtı verenler, Allah'a ve ahiret gününe inananlar var ya, işte onlara büyük mükafat vereceğiz!" (Nisâ: 4/162)

"Resule indirilen (Kur'an)**ı dinledikleri zaman, tanıdıkları gerçekten dolayı gözlerinin yaşla dolup taştığını görürsün. Derler ki: Rabbimiz, inandık, bizi şâhidlerle beraber yaz! Biz Rabbimizin bizi iyiler arasına katmasını umarken neden Allah'a ve bize gelen gerçeğe inanmayalım?" Bu sözlerinden dolayı Allah onlara, altlarından ırmaklar akan, içinde ebedi kalacakları cennetler verdi. Güzel hareket edenlerin mükafatı işte budur!"** (Maide: 5/83-85)

Bu âyetler Kur'an vahyini kabul eden Kitap ehlini övmekte ve onlara da ebedî saâdeti, cenneti va'detmektedir. Peygamber Aleyhisselâm'ın devrinde Kur'an'ın Hakk'ın vahyi olduğunu kabul eden insaflı dinbilimcileri olduğu gibi, bugün de Kur'an'ı okuyan insaflı dinbilimciler çıkmaktadır. Bunların hemen dinlerini bırakacaklarını beklemek fazla iyimserlik olur. Ama bunların, Kur'an'ın vahiy olduğunu, onu getiren insanın peygamber olduğunu kabul etmeleri, inançlarını da Kur'an'ın tanımladığı biçimde tevhid esasına göre düzeltmeleri, ebedi saadetleri için yeterlidir. Kur'an, Allah'ın birliğine inanan ve yalnız O'na tapan insanların, birbirlerine destek olmalarını, tek Allah'a iman ve ibadette birleşmelerini istemektedir.

"De ki: Ey Kitap ehli, bizim ve sizin aramızda ortak olan söze gelin: Yalnız Allah'a tapalım, O'na hiçbir şeyi ortak koşmayalım; birbirimizi Allah'tan başka rabler edinmeyelim." (Al-i İmran: 3/64)

Bakara: 2/62 nci ayetin tefsirinde İmam Kuşeyrî şöyle diyor:

اختلاف الطريق مع اتحاد الأصل لايمنع حسن القبول، فمن صدّق الحقّ سبحانه في آياته، وآمن بما أخبر من حقه وصفاته، فتباين الشرع واختلاف وقوع الإسم غير قادح في استحقاق الرضوان، لذلك قال: «إن الذين آمنوا والذين هادوا»، ثم قال: «من آمن منهم» أي إذا اتفقوا في المعارف فالكلّ لهم حسن المآب، وجزيل الثواب. والمؤمن من كان في أمان الحق: سبحانه، ومن كان في أمنانه - سبحانه وتعالى - فبالحرى ألاّ خوف عليهم ولاهم يحزنون.

"Asıl bir olunca yolun ayrılığı, güzel kabul görmeğe engel olmaz. Her kim yüce Allah'ın ayetlerini doğrular. O'nun kendi zatı ve sıfatları hakkında söylediklerine inanırsa: şerîatin farklı olması, isim ayrılığı, rızâyı kazanmaya zarar vermez. Bundan dolayı (Allah ta'âlâ): İman edenler, yahudi olanlar.... dedi. Sonra da: Bunlardan her kim inanırsa... dedi. Yani ma'rifet (gerçek bilgi)lerde ittifak ederlerse, hepsine de güzel gelecek ve bol sevab vardır. Mü'min Hakk'ın güvencesinde olandır. Kim yüce Hakk'ın güvencesinde bulunursa, elbette onlara korku olmaz ve onlar üzülmezler."[4]

Kuşeyrî, Mâide Suresinde yinenelen aynı âyet için de şu tefsîri yapmıştır:

4. Kuşeyrî, Letâifu'l-İşârât: 1/96

بَين أنهم وإن تجنّست أحوالهم، فبعد ما تجمعهم أصول التوحيد فلهم الأمان من الوعيد.

(Allah ta'ala) bildirdi ki: İnsanlar tevhid temeli üzerinde birleştikten sonra halleri değişik olsa da va'idden güvencede olur (cehenneme girmez, ceza görmez), bol mükafata ererler.[5]

Bütün peygamberler İslâm'ı getirmiştir. İslâm, yalnız Hz. Muhammed (s.a.s.)in tebliğ ettiği dinin adı değil, Adem'den Muhammed'e, bütün peygamberlerin dininin ortak adıdır.

Özellikle Hz. İbrahim Kur'an'da İslâm'ın simgesi olarak anılmaktadır. "İbrahim, ne yahudi, ne de hıristiyandı: Allah'ı birleyen bir müslüman idi, müşriklerden de değildi." (Al-i İmran: 3/67), **"Allah uğrunda O'na yaraşır biçimde cihad edin. O, sizi seçti ve dinde size bir güçlük yüklemedi. Sizi babanız İbrahim'in dinine iletti. O, bundan önceki Kitapta da, bunda da size müslümanlar adını verdi."** (Hac: 22/78)

Namaz, oruç, zekât yalnız Hz. Muhammed (s.a.s.) tarafından değil, önceki peygamberler tarafından da emredilmiş, Hac ibadeti de Hz. İbrahim tarafından konulmuştur.

شَرَعَ لَكُم مِّنَ ٱلدِّينِ مَا وَصَّىٰ بِهِۦ نُوحًا وَٱلَّذِىٓ أَوْحَيْنَآ إِلَيْكَ وَمَا وَصَّيْنَا بِهِۦٓ إِبْرَٰهِيمَ وَمُوسَىٰ وَعِيسَىٰٓ أَنْ أَقِيمُوا۟ ٱلدِّينَ وَلَا تَتَفَرَّقُوا۟ فِيهِ ...

"Allah size, dinden Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi şeriat (hukuk düzeni) **yaptı. Şöyle ki: dini doğru tutun ve onda ayrılığa düşmeyin..."** (Şûrâ: 42/13).

يُرِيدُ ٱللَّهُ لِيُبَيِّنَ لَكُمْ وَيَهْدِيَكُمْ سُنَنَ ٱلَّذِينَ مِن قَبْلِكُمْ وَيَتُوبَ عَلَيْكُمْ

"Allah size açıklamak ve sizi, sizden öncekilerin yasalarına iletmek ve sizin günahlarınızı bağışlamak istiyor" (Nisâ: 4/26) ayetlerinde ilahi dinlerin özde birliği vurgulanmaktadır.

En'âm: 6/83-89. ayetlerinde İbrahim'den itibaren bir dizi İsrâil peygamberi anılıp bunların da'vetleri övüldükten sonra Hz. Muhammed'e hitaben:

أُو۟لَٰٓئِكَ ٱلَّذِينَ هَدَى ٱللَّهُ فَبِهُدَىٰهُمُ ٱقْتَدِهْ

"İşte onlar, Allah'ın hidayet ettiği kimselerdir; onların yoluna uy!" buyurulmaktadır. Ahkaf: 46/9 da Hz. Muhammed'in, türedi bir peygamber olmadığı, yani kendisinin yeni bir din getirmediği, fakat öncekilerin yolunun kendisine vahyedildiği ve o vahiy yoluna uyduğu: Nisâ: 4/125'de de Hz. Muhammed'in dosdoğru İbrahim dinine tabi olduğu belirtilmektedir.

5. Letâifu'l-İşârât: 1/134

Kur'an-ı Kerim, kitap ehlini, dinlerini tamamen bırakmağa değil, şirki bırakıp tevhid sözünde birleşmeğe çağırmaktadır. İşte Âl-i İmran 3/64 de kitap ehliyle müslümanlar arasında ortak olan söz, İslâm kelimesinde özetlenen bu tevhid prensibidir.

Kur'an-ı Kerim aşırı davranışlar ile dinlerini bozan, dinin ruhundan ayrılan çıkarcı Kitap ehlini kınar ama Kitap ehlinin hepsini aynı kategoriye sokmaz. Peygamberlerini tanrılaştıran, yahut Allah'ın oğlu olduğunu, ya da üç varlıktan oluştuğunu söyleyen Kitaplıları Allah'a karşı nankörlükle nitelerken (Maide: 5/72-73), dinlerinin aslı olan tevhide bağlı kalanları övmektedir.

لَيْسُوا سَوَآءً ۗ مِنْ أَهْلِ الْكِتَٰبِ أُمَّةٌ قَآئِمَةٌ يَتْلُونَ ءَايَٰتِ اللَّهِ ءَانَآءَ الَّيْلِ وَهُمْ يَسْجُدُونَ ﴿١١٣﴾ يُؤْمِنُونَ بِاللَّهِ وَالْيَوْمِ الْءَاخِرِ
وَيَأْمُرُونَ بِالْمَعْرُوفِ وَيَنْهَوْنَ عَنِ الْمُنكَرِ وَيُسَٰرِعُونَ فِى الْخَيْرَٰتِ ۖ وَأُولَٰٓئِكَ مِنَ الصَّٰلِحِينَ ﴿١١٤﴾ وَمَا يَفْعَلُوا
مِنْ خَيْرٍ فَلَن يُكْفَرُوهُ ۗ وَاللَّهُ عَلِيمٌۢ بِالْمُتَّقِينَ ﴿١١٥﴾

"113- **Ama hepsi bir değildir. Kitap ehli içinde gece saatlerinde kalkıp Allah'ın ayetlerini okuyarak secdeye kapanan bir topluluk da vardır.** 114- **Onlar Allah'a ve ahiret gününe inanırlar; iyiliği emreder, kötülükten men'ederler, hayır işlerine koşarlar. İşte onlar da iyilerdendir.** 115- **Yapacakları hiçbir iyilik inkâr edilmeyecektir. Şüphesiz Allah, korunanları bilmektedir."** (Al-i İmran: 3/113-115)

Kur'an, Kitap ehline, Kitaplarının hükümlerini uygulamalarını emretmekte, bu hükümleri uygulayanları övmektedir.

Tevrat'ı ezberleyip de onun hükümlerini uygulamayanlar, kitap taşıyan eşeklere benzetilmektedir (Cum'a: 62/5). Maide Suresinde de Allah tarafından indirilmiş olan Tevrat'ın uygulanması vurgulanmaktadır.

وَكَيْفَ يُحَكِّمُونَكَ وَعِندَهُمُ التَّوْرَىٰةُ فِيهَا حُكْمُ اللَّهِ ثُمَّ يَتَوَلَّوْنَ مِنۢ بَعْدِ ذَٰلِكَ ۚ وَمَآ أُولَٰٓئِكَ بِالْمُؤْمِنِينَ ﴿٤٣﴾
إِنَّآ أَنزَلْنَا التَّوْرَىٰةَ فِيهَا هُدًى وَنُورٌ ۚ يَحْكُمُ بِهَا النَّبِيُّونَ الَّذِينَ أَسْلَمُوا لِلَّذِينَ هَادُوا وَالرَّبَّٰنِيُّونَ وَالْأَحْبَارُ
بِمَا اسْتُحْفِظُوا مِن كِتَٰبِ اللَّهِ وَكَانُوا عَلَيْهِ شُهَدَآءَ

"43- İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrât yanlarında dururken seni nasıl hakem yapıyorlar da sonra dönüyorlar? Onlar inanıcı değillerdir. 44- **Gerçekten Tevrât'ı biz indirdik, onda yol gösterme ve nûr vardır. İslâm olmuş peygamberler, onunla yahûdilere hüküm verirlerdi. Kendilerini Tanrıya vermiş zâhidler ve âbidler de Allah'ın Kitabını korumakla görevlendirildiklerinden onu uygular ve onu gözleyip kollarlardı." (Maide: 110/43-44)**

وَلْيَحْكُمْ أَهْلُ الْإِنجِيلِ بِمَآ أَنزَلَ اللَّهُ فِيهِ

"İncîl sahipleri, Allah'ın onda indirdiğiyle hükmetsinler." (Mâide: 5/47)

وَلَوْ أَنَّهُمْ أَقَامُوا التَّوْرَاةَ وَالْإِنجِيلَ وَمَا أُنزِلَ إِلَيْهِم مِّن رَّبِّهِمْ لَأَكَلُوا مِن فَوْقِهِمْ وَمِن تَحْتِ أَرْجُلِهِم مِّنْهُمْ أُمَّةٌ مُّقْتَصِدَةٌ وَكَثِيرٌ مِّنْهُمْ سَاءَ مَا يَعْمَلُونَ ﴿٦٦﴾

"Eğer Tevrât'ı, İncil'i ve Rablerinden kendilerine indirileni uygulasalardı, muhakkak ki üstlerinde (ki ağaçların meyvalarında)n ve ayaklarının altında (ki ürünlerde)n yerlerdi. İçlerinde doğru yolda giden ılımlı bir topluluk var ama, çokları ne kötü işler yapıyorlar? (Maide: 5/66)

Görüldüğü gibi Kur'ân, kendinden önceki ilâhi kitapları kaldırmıyor, onları övüyor, kendisinin de onlara uygun olarak indiğini söylüyor. Kitaplarının gösterdiği yoldan ayrılanları kınarken, Kitaplarının ruhuna bağlı kalanları övüyor. A'râf Suresinde bu husus daha açık olarak belirtilmiştir:

وَمِن قَوْمِ مُوسَىٰ أُمَّةٌ يَهْدُونَ بِالْحَقِّ وَبِهِ يَعْدِلُونَ ﴿١٥٩﴾

"Mûsâ kavmi içinde Hakk'a uyup hak ile adâlet yapan bir topluluk vardır. Yarattıklarımız arasında Hakk'a uyup hak ile adâlet yapan bir topluluk vardır." (A'raf: 7/159, 181)

İlâhî Kitap sahibi olan bütün insanlar, birliğe ve kardeşliğe çağrılıyor:

إِنَّ هَٰذِهِ أُمَّتُكُمْ أُمَّةً وَاحِدَةً وَأَنَا رَبُّكُمْ فَاعْبُدُونِ ﴿٩٢﴾

"Bu sizin ümmetiniz bir tek ümmettir, ben de sizin Rabbinizim, Bana kulluk edin." (Enbiya: 21/92, Mü'minûn: 23/52)

Öyle ise peygamberlerin getirdiği dinler arasında ayrıcalık yapmak, peygamberlerden birini diğerinden üstün tutmak ilahi iradeye aykırıdır, yarar değil, zarar getirir.

Allah'a inananlar insanların, hep birlikte Allah'a sarılıp saygı ve hoşgörü ile huzur ve barış içinde yaşamaları gerekir. Çünkü Tanrıları birdir, amaçları da birdir. Hepsinin amacı Tanrının rızasına ermektir. O yüce ve güzel Mevlâ, kullarının boğazlaşmasından, birbirine düşman olup ateş püskürmelerinden değil, kardeşlik, barış, sevgi ve saygı içinde yaşamalarından hoşlanır. Zaten dinleri de insanları birbirine sevdirmek, dost etmek, mutlu kılmak için göndermiştir. O, ne güzel Mevlâ, ne güzel yardımcıdır!

Şeriat Ayrılığı Doğaldır:

Kur'an'a göre Allah, her millete bir ibadet yolu, bir şeriat belirlemiştir. (Hac: 22/34, 40, 67; Bakara: 2/148; Maide: 5/48) nci ayette de manastırların, kiliselerin, havraların ve mescidlerin, Allah'ın anıldığı ma'bedler olduğu ve bunların Allah tarafından korunduğu belirtilerek insanlara dinlerin özdebirliği mesajı verilmektedir. Allah'tan gelen dinlere mensub olanların, birbirleriyle ayrılığa düşmelerine, tartışmalarına, birbirlerini dışlamalarına, cenneti yalnız kendilerine özgü sanmalarına sebep yoktur.

İşte: وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنسَكًا لِّيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُم مِّن بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ

"Biz her ümmet için bir kurban ibadeti koyduk ki Allah'ın, kendilerine rızık olarak verdiği hayvanların üzerine O'nun adını an(arak hayvanı boğazla)**sınlar."** (Hac: 22/34),

لِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنسَكًا هُمْ نَاسِكُوهُ فَلَا يُنَازِعُنَّكَ فِي الْأَمْرِ

"Biz her ümmete, uydukları bir ibadet yolu (şeriat) **yaptık. Onun için din iş**(in)**de seninle asla çekişmesinler."** (Hac: 22/67),

لِكُلٍّ جَعَلْنَا مِنكُمْ شِرْعَةً وَمِنْهَاجًا

"Sizin herbiriniz için birşeriat ve yol belirledik" (Maide 5/48),

وَلِكُلٍّ وِجْهَةٌ هُوَ مُوَلِّيهَا فَاسْتَبِقُوا الْخَيْرَاتِ

Herkesin yöneldiği bir yönü vardır. O halde hayır işlerine koşun!" (Bakara: 2/148) anlamındaki ayetlerde de her milletin bir dini, bir şeriat düzeni, bir kurban ibadeti ve kıblesi olduğu ve bunların Allah tarafından vaz'edildiği vurgulanmıştır.

وَلِكُلِّ أُمَّةٍ جَعَلْنَا مَنسَكًا لِّيَذْكُرُوا اسْمَ اللَّهِ عَلَىٰ مَا رَزَقَهُم مِّن بَهِيمَةِ الْأَنْعَامِ فَإِلَٰهُكُمْ إِلَٰهٌ وَاحِدٌ فَلَهُ أَسْلِمُوا وَبَشِّرِ الْمُخْبِتِينَ ﴿٣٤﴾

"Biz, her ümmet için bir kurban ibadeti koyduk ki Allah'ın kendilerine rızık olarak verdiği hayvanların üzerine O'nun adını ansınlar. Tanrınız bir tek Tanrıdır, yalnız O'na teslim olun. (Ey Muhammed) **o alçak gönüllü saygılı, samimî insanları müjdele;"** (Hac: 22/34)

Hac: 22/34. ayette Allah'ın her millete bir kurban ibadeti, veya kurban kesilecek bayram verdiği, bu ibadet veya bayramda kurban keserken hayvanın üzerine Allah'ın adını anmalarını emrettiği bildiriliyor. Her dinde aynı ibadet emredildiğine göre demek ki bu ibadeti emreden Tanrı bir tek Tanrıdır. Onun için ayetin devamında bütün insanların Tanrısının bir tek Tanrı olduğu ve O'na teslim olunması, saygı ile kulluk edilmesi vurgulanıyor ve Allah'a saygılı, alçakgönüllü mü'minler mü'minlerin müjdelenmesi emrediliyor.

Bu ayette Allah'ın her millete bir kurban ibadeti veya kurban kesilecek bayram verdiği, bu ibadet veya bayramda kurban keserken hayvanın üzerine Allah'ın adını anmalarını buyurduğu bildiriliyor. Her dinde aynı ibadet emredildiğine göre demek ki bu ibadeti emreden Tanrı bir tek Tanrıdır. Onun için ayetin devamında bütün insanların Tanrısının bir tek Tanrı olduğu ve O'na teslim olunması, O'na saygı gösterilmesi vurgulanıyor ve Allah'a saygılı davranan alçak gönüllü mü'minlerin müjdelenmesi emrediliyor.

Bu ayette de İlahi dinlerin birliğine işaret edilmektedir. Şöyle ki: Allah, her millete kurban ibadetini koymuştur, ibadet şekillerini belirlemiştir. Başka milletlere yaptığı gibi Araplara da böyle yapmış, onlara da gönderdiği elçi aracılığı ile ibadet yöntemlerini, din

esaslarını, Allah'a kulluk yollarını göstermiştir. Her millete gönderilen elçi, Allah elçisidir. Her ilahi din, Allah tarafından belirlenmiştir. Öyle ise aynı Tanrıya kul olan insanların birbirlerine düşman değil, dost olmaları gerekir. Öteki milletlerin nasıl bir ibadeti, kurbanı varsa, Hz. Muhammed (s.a.s.) ile gönderilen bu dinde de ibadet ve kurban vardır. Binaenaleyh bu yeni dini ötekilere aykırı görmek veya bu dinle öteki dinlerin hükümlerinin neshedildiğini sanmak hatadır. Onlar, gönderildikleri milletlere özgüdür. Kur'an, kendisini onları neshedici değil, doğrulayıcı olarak nitelendirmektedir. Kur'an'da öteki ilahi dinlerin neshedildiğine dair hiçbir delil yoktur. Tam tersine Kur'an, kitap ehline: **"İçinde Allah'ın hükmü bulunan Tevrat'ın ve İncil'in uygulanmasını emretmektedir."**

Demek ki Kur'an, o Kitapları neshetmemiş, onları doğrulayıcı olarak gelmiştir. Zaten Kur'an'ın içerdiği kıssalar ve hükümler de genelde Tevrat'ın kıssa ve hükümlerine uymaktadır. Ancak onlar İbrani dilinde indirilmiş olan o Kitabı Araplar okuyamazlardı. Arapların ellerinde de, kendi dillerinde okuyacakları bir Kitaba ihtiyaç vardı. Ayrıca o eski Kitapların üzerinden zaman geçmekle mesajın üzeri küllenmiş, o mesaja insan eliyle yapılan katmalarla o mesaj tazeliğinden çok şey kaybetmişti. Hem Araplara anlayacakları İlahi bir kitap sunmak, hem de zamanla bayatlamış olan o Eski Mesaja canlılığını kazandırmak ve insan eliyle yapılmış zorlaştırmaları kaldırmak üzere Kur'an Hz. Muhammed'e indirilmiştir.

Fakat tüm ilahi mesajların ruhu birdir. Bunlar temelde birbirine ters değil, destektir. Eski kitaplarda nasıl ibadetler, kurban emredilmişse bu yeni Mesajda da aynı şeyler emredilmiştir. Çünkü bu mesajları gönderen Tanrı birdir. Bütün dinler insanları O'na kulluğa çağırmaktadır. İnsanlar arasındaki ayrılıklar, kavgalar, Allah adına birbirlireni boğazlamalar, dinin özünde olan şeyler değil; insanların dini saptırmalarıyla kalplere çöreklenen egoizm, ırkçılık ve tekelciliğin sonucudur. Dinin özünde birleşenler, hangi ilahi dinde olsalar birbirlerini sever, Allah sevgisinde birleşirler.

Kitap ehli bilginleri, kendi kitaplarını doğrulayan ve onun içeriğine uygun olarak indirilen Kur'an'ın Allah tarafından vahyedildiğine inanırlar. İşte hem kendi kitaplarına, hem de onu doğrulayıcı olarak inen Kur'an'a inanan o kimselere, iki kez ödül verilir. Birincisi, Kitaplarının hükümlerini uygulamalarından, ikincisi de Kur'an'ın Hak sözü olduğunu kabul etmelerinden ötürüdür. Onlar, dinin ruhuna bağlı kalan, kötülüğü iyilikle savan, temiz yürekli, cömert insanlardır (Kasas:28/53-54)

İman, kuru sözden ibaret değildir. Tevrat ve İncil'e inanan kitap ehli de aynen Kur'an'a inanan mü'minler gibi, imanlarının gereğini yapmağa sabreder, kötülüğü iyilikle savar, ve Allah'ın kendilerine verdiği rızıktan hayrederler. Boş sözden yüz çevirirler. Boş sözlere dalanlara rastladıklarında: "**Bizim işlerimiz bize, sizin işleriniz size aittir** (herkes kendi yaptığından sorumludur) **size selam olsun. Biz cahiller** (düşüncesiz kaprislerine göre hareket eden kimselerle sohpet etmeyi istemey)**i istemeyiz." derler** (Kasas: 28/55)

İşte temel içerikleri ve misyonları aynı olan iki ilahi kitap da inanırlarına bu ahlâkı aşılar. Bu kitaplara gerçekten inanmış olanların ahlâkî sıfatları böyledir. Bu sıfatları ta-

şımayanlar; imanın gerçeğine ermiş değillerdir. Kitap ehli dindarlarına ait bu vasıfları, Ra'd: 13/19-22nci Furkan: 25/63-75 nci ayetlerde mü'minler hakkında belirtilen vasıflarla karşılaştırırsak, her iki Kitaba inananların da hemen aynı vasıfları taşıdıklarını görür ve böylece bu iki Kitabın misyonunun aynı, ilahi dinlerin hedef ve amaçlarının bir olduğunu anlarız. Nitekim Fetih Suresinin son ayetinde, Hz. Muhammed'in sahabilerinin vasıfları anlatıldıktan sonra Tevrat ve İncil'de de bunların benzerlerinin böyle anlatıldığı; yani inanmış insanların hep bu vasıları taşıdıkları vurgulanmaktadır.

Dinlerin Birbirini Etkilemesi:

Hiç şüphesiz, Allah'tan gelen dinlerin hepsi birbirini etkilemiştir. Çünkü hepsini gönderen Allah birdir. Bütün Tanrısal dinlerin ruhu,insanları yaratıklara kulluktan kurtarıp Allah'a kul yapmaktır. Bunların temeli üçtür:

1) Allah'ın varlığına ve birliğine, 2) Ahiret hesabına, ödül ve cezasına inanmak ve 3) Bu inancın gereği olarak güzel işler yapmak, Allah'a kulluk etmek. Güzel iş (amel-i salih) dünya ve ahirete ilişkin bütün eylemleri kapsar. İnsanların birbirine dürüst davranmaları, iyilik etmeleri, işlerini düzgün yapmaları da Allah'a kulluk sayılır.

İşte bu üç prensibi kendisinde taşıyan her din, İslâm'dır. Hz. Adem'den Hz.Muhammed'e kadar bütün peygamberlerin getirdikleri dinin ruhu İslâm (yani Allah'a kulluk) dinidir. Öyle ise zaman aralıklarıyle gelen dinler, aslında bir tek ilahi dinin evriminden ibarettir. Dini, daha önceki dinlerden etkilenmemiş hiçbir insan topluluğu yoktur. Son İslâm Dini de daha önceki İbrahim dininin olgunlaştırılmasından ibarettir: **"Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım size olan ni'metimi tamamladım ve sizin için din olarak İslâm'a razı oldum"** [6] buyuran yüce Allah, bütün peygamberler ve özellikle İbrahim tarafından kurulmuş olan tevhid dinini, zamanla karışan hurafelerden, şirk kirlerinden arındırarak Hz. Muhammed'e vahyetmiştir.

Şimdi ilahi dinlerdeki ruhbirliğini belirtmek üzere Kitabı Mukaddes'te Hz.Musa'nın ve İncillerde Hz. İsa'nın öğütleriyle; Kur'an-ı Kerim'in bazı ayetlerini karşılaştırmak istiyorum:

Tevrat'ın Tekvin Kitabının birinci babında: **"Allah, gökleri ve yeri yarattı. Ve yer ıssız ve boştu; ve enginin yüzü üzerinde karanlık vardı: ve Allah'ın ruhu, suların yüzü üstünde hareket ediyordu"** deniliyor ve Allah'ın evreni altı günde yaratıp yedinci günde istirahat ettiği belirtiliyor[7]

Kur'an-ı Kerim de takriben aynı anlamı, çok daha özlü bir biçimde ifade ediyor: **"Gökleri ve yeri altı günde yaratan O'dur** (bunları yaratırken) **Arşı su üzerinde idi."**[8] Ancak dinlenme ta'biri, Allah hakkında yorulmayı çağrıştırdığı için Kur'an, Allah'ın şanına uygun bulmadığı bu ifadeyi, **"İstiva etti"** yani oturdu, kuruldu şeklinde değiştirmiştir.[9]

6. Mâide: 5/3
7. Tekvîn: 2/1-2
8. Hûd: 11/7
9. Tâhâ: 20/5, Ra'd: 13/2

Tevrat'ta Hz. Musa'ya bildiren On Emir, Kur'an-ı Kerim'in İsrâ Suresinde ve başka surelerinde Hz. Muhammed'e vahyedmiştir.

"Babana ve anana hürmet et, tâ ki Allah'ın Rabbin sana vermekte olduğu toprakta ömrün uzun olsun."

"Katletmeyeceksin. Zinâ etmeyeceksin. Çalmayacaksın. Komşunun evine tamah etmeyeceksin: komşunun karısına, yahut kölesine, yahut cariyesine, yahut öküzüne, yahut eşeğine, yahut komşunun hiçbirşeyine tamah etmeyeceksin."[10]

"Bir adamı vuran, vurduğu ölürse, mutlaka öldürülecektir."[11]

Tevrât'ın bu hükümleri Kur'an'ın da buyruğudur. İsra: 17/22-34; Nur: 24/27-31 nci ayetlere bakılabilir. Tevrat'in kısas hükümleri de Kur'an'ın buyrukları arasındadır. Ancak Kur'an, Tevrat'ın etler hakkındaki kısıtlayıcı hükümlerini ta'dîl ederek insanlar için kolaylık getirmiş; zinâ cezası olan recm hükmünü de yüz sopaya çevirmiştir. Kur'an'da içki, faiz yasak olduğu gibi Tevrat'ta da yasaktır. İslâm hukukunda: "Bizden öncekilerin şerîatı, bizim için de şerîattir" şeklinde bir hukuk kuralı geliştirilmiştir. Yüce Allah, Hz. Muhammed'e, kendisinden önceki peygamberlerin yoluna uymasını emretmekte[12] ve müslümanları da, daha önceki peygamberlerin yoluna iletmek istediğini bildirmektedir.[13]

Tevrât'ın Çıkış Kitabının 24. bâbında Mûsâ'nın, Allah ile buluşmak üzere dağa çıktığı ve kırk gün, kırk gece dağda kaldığı bildirilmektedir. A'raf: 7/142. ayette de: **"Mûsâ ile otuz gece** (bana ibadet etmesi için) **sözleştik ve buna on gece daha kattık. Böylece Rabbin belirlediği vakit, kırk geceye tamamlandı"** buyurulmaktadır.

Hz. Muhammed'in peygamberliğinden önce, Ramazan ayında Hira Dağındaki Mağarada yalnızlığa çekilip özellikle geceleri Allah'a ibadet ile geçirdiği, kaynak kitaplarında anılmaktadır. Mânâ tekâmülünün yöntemi birdir. Mûsâ, Zekeriyyâ, Yahyâ ve İsâ nasıl halvete çekilip Allah'a ibadet etmişlerse, onların yolunda gitmesi kendisine emredilen Hz. Muhammed de öyle halvetlere çekilip Allah'a ibadet etmiştir. Elbette onların ibâdetleri, düşünceleri birbirine benzeyecek ve onlar birbirini etkileyecektir.

Dikkati çeken diğer bir husus da Mûsa Aleyhisâm nasıl gizli sesi bir ağaçtan işitmiş ve Tanrının ilk vahyi bir ağacın yanında kendisine gelmiş ise, Hz. Muhammed de gizli meleği, ilk kez Sidretu'l-muntehâ denilen bir ağacın yanında görmüş ve ondan vahiy almıştır.[14]

Bir çok ayette, kendinden önceki Kitâbı (Kutsal Kitab: Bible'ı) doğrulayıcı olarak indiği vurgulanan Kur'an-ı Kerim'in başlıca kıssaları, Kutsal Kitaba uygun olduğu gibi, temel emir ve prensipleri de ona uygundur. Çünkü İlâhi Kitapların kaynağı birdir. Hepsi Allah'ın vahyidir. Biraz önce iki Kitab arasındaki temel içerik birliğine işaret etmiştik.

Hıristiyanlığa gelince: Hz. Muhammed'in kendi annesine değil, Hz. İsâ'nın annesi-

10. Çıkış: 20/12-17
11. Çıkış:21/12
12. En'âm: 6/90
13. Nisa: 4/26
14. Necm: 53/13-14

ne ve kendisine özel bir süre (Meryem Suresi) ayıran Kur'an-ı Kerim, orada İsâ'nın mu'cizevî doğumunu şöyle anlatıyor.

وَاذْكُرْ فِي الْكِتَابِ مَرْيَمَ اذِانْتَبَذَتْ مِنْ اَهْلِهَا مَكَانًا شَرْقِيًّا (١٦/١٩) فَاتَّخَذَتْ مِنْ دُونِهِمْ حِجَابًا فَاَرْسَلْنَا اِلَيْهَا رُوحَنَا فَتَمَثَّلَ لَهَا بَشَرًا سَوِيًّا (١٧/١٩) قَالَتْ اِنِّي اَعُوذُ بِالرَّحْمٰنِ مِنْكَ اِنْ كُنْتَ تَقِيًّا (١٨/١٩) قَالَ اِنَّمَا اَنَا رَسُولُ رَبِّكَ لِاَهَبَ لَكِ غُلَامًا زَكِيًّا (١٩/١٩) قَالَتْ اَنّٰى يَكُونُ لِي غُلَامٌ وَلَمْ يَمْسَسْنِي بَشَرٌ وَلَمْ اَكُ بَغِيًّا (٢٠/١٩) قَالَ كَذٰلِكِ قَالَ رَبُّكِ هُوَ عَلَيَّ هَيِّنٌ وَلِنَجْعَلَهُ آيَةً لِلنَّاسِ وَرَحْمَةً مِنَّا وَكَانَ اَمْرًا مَقْضِيًّا (٢١/١٩) فَحَمَلَتْهُ فَانْتَبَذَتْ بِهِ مَكَانًا قَصِيًّا (٢٢/١٩) فَاَجَاءَهَا الْمَخَاضُ اِلٰى جِذْعِ النَّخْلَةِ قَالَتْ يَالَيْتَنِي مِتُّ قَبْلَ هٰذَا وَكُنْتُ نَسْيًا مَنْسِيًّا (٢٣/١٩) فَنَادٰيهَا مِنْ تَحْتِهَا اَلَّا تَحْزَنِي قَدْ جَعَلَ رَبُّكِ تَحْتَكِ سَرِيًّا (٢٤/١٩) وَهُزِّي اِلَيْكِ بِجِذْعِ النَّخْلَةِ تُسَاقِطْ عَلَيْكِ رُطَبًا جَنِيًّا (٢٥/١٩) فَكُلِي وَاشْرَبِي وَقَرِّي عَيْنًا فَاِمَّا تَرَيِنَّ مِنَ الْبَشَرِ اَحَدًا فَقُولِي اِنِّي نَذَرْتُ لِلرَّحْمٰنِ صَوْمًا فَلَنْ اُكَلِّمَ الْيَوْمَ اِنْسِيًّا (٢٦/١٩) فَاَتَتْ بِهِ قَوْمَهَا تَحْمِلُهُ قَالُوا يَا مَرْيَمُ لَقَدْ جِئْتِ شَيْئًا فَرِيًّا (٢٧/١٩) يَا اُخْتَ هٰرُونَ مَا كَانَ اَبُوكِ امْرَاَ سَوْءٍ وَمَا كَانَتْ اُمُّكِ بَغِيًّا (٢٨/١٩) فَاَشَارَتْ اِلَيْهِ قَالُوا كَيْفَ نُكَلِّمُ مَنْ كَانَ فِي الْمَهْدِ صَبِيًّا (٢٩/١٩) قَالَ اِنِّي عَبْدُ اللّٰهِ آتَانِيَ الْكِتَابَ وَجَعَلَنِي نَبِيًّا (٣٠/١٩) وَجَعَلَنِي مُبَارَكًا اَيْنَ مَا كُنْتُ وَاَوْصَانِي بِالصَّلٰوةِ وَالزَّكٰوةِ مَادُمْتُ حَيًّا (٣١/١٩) وَبَرًّا بِوَالِدَتِي وَلَمْ يَجْعَلْنِي جَبَّارًا شَقِيًّا (٣٢/١٩) وَالسَّلَامُ عَلَيَّ يَوْمَ وُلِدْتُ وَيَوْمَ اَمُوتُ وَيَوْمَ اُبْعَثُ حَيًّا (٣٣/١٩) ذٰلِكَ عِيسَى ابْنُ مَرْيَمَ قَوْلَ الْحَقِّ الَّذِي فِيهِ يَمْتَرُونَ (٣٤/١٩)

16-**"Kitâb'da Meryem'i de an. Bir zaman o ailesinden ayrılıp doğu yönünde bir yere çekilmişti.** 17- **Onlarla kendi arasına bir perde çekmişti. Biz de ruhumuzu** (Cebrail) **ona gönderdik.** (O) **ona düzgün bir insan şeklinde göründü.** 18- (Meryem) dedi ki: "Ben senden çok esirgeyen (Allah)**'a sığınırım.** (Eğer Allah'tan) **korkuyorsan** (bana dokunma). "19-(Ruh): **"Ben, dedi, sadece Rabb'inin elçisiyim. Sana tertemiz bir erkek çocuğu hediye edeyim diye** (geldim). 20- **"Benim nasıl oğlum olur, dedi, bana bir insan dokunmadı ve ben bir kahpe de değilim"** 21- (Ruh): **"Öyledir, dedi, Rabb'in: 'O bana kolaydır. Onu insanlara bir mu'cize ve bizden bir rahmet kılmak için** (bunu yapacağız) **dedi" ve iş olup bitti."** 22- (Meryem) **ona gebe kaldı. Onunla uzak bir yere çekildi.** 23- **Doğum sancısı onu,bir hurma dalı** (nın altı)na **getirdi. "Keşke dedi, bundan önce ölseydim, unutulup gitseydim!"** 24- **Altından** (Ruh) **ona şöyle seslendi: "Üzülme Rabb'in alt tarafında bir su arkı var etti"** 25- **"Hurma dalını sana doğru silkele, üzerine olmuş, taze hurma dökülsün."** 26- **Ye, iç, gözün ay-**

dın olsun! Eğer insanlardan birini görürsen: 'Ben Rahmân için (susma) **oruc**(u) **adadım, bugün hiçbir insanla konuşmayacağım' de."** 27- (Meryem) **onu taşıyarak kavmine getirdi: "Ey Meryem, dediler, sen tuhaf bir iş yaptın.** 28- **Ey Hârûn'un kızkardeşi baban kötü bir adam değildi, annen de fâhişe değildi** (sen ne yaptın böyle)?" 29- (Meryem) **çocuğu gösterdi. Dediler ki: "Beşikteki çocukla nasıl konuşuruz?"** 30- (Çocuk): **"Ben Allah'ın kuluyum, dedi,** (O) **bana Kitâbı verdi, beni peygamber yaptı."** 31- **"Beni bulunduğum her yerde yararlı kıldı. Sağ olduğum sürece bana namaz kılmayı, zekat vermeyi emretti!"** 32- **"Anneme iyilik eder** (kıldı) **Beni baş kaldıran bir zorba yapmadı"** 33- **"Doğduğum gün de,ölceğim gün de ve diri olarak kaldırılacağım gün de bana esenlik verilmiştir."** 34- **"İşte Meryem oğlu İsâ. Şüphe edip ayrılığa düştükleri şey. "gerçek söz"e göre budur."**[15]

Şimdi kısaca İslâm ile Hz. İsâ'nın öğretileri arasındaki benzerliklere işaret edeceğiz. Hz. İsâ şöyle diyor:

"Sanmayın ki ben, şeriati, yahut peygamberleri yıkmağa geldim: ben yıkmağa değil, fakat tamamlamağa geldim."[16]

Hz. Muhammed'e de şöyle vahyediliyor: **"İşte o peygamberler, Allah'ın doğru yola ilettiği kimselerdir. Onların yoluna uy!"**[17]

"Ben bir türedi elçi değilim. Bana ve size ne yapılacağını bilmem. Ben sadece bana vahyolunana uyuyorum"[18]

"Bugün sizin dininizi olgunlaştırdım"[19]

Bu ayetler, Hz. Muhammed'in de daha önceki dinleri ortadan kaldırmak üzere değil, onları iyice yerleştirmek ve sağlamlaştırmak üzere geldiğini anlatır. Çünkü ona vahyedilenler, daha öncekilere ters değil cevher ve ruh bakımından onlara uygundur. Özde, Kur'an ile önceki Kitaplar arasında çelişki ve aykırılık yoktur. Hz. İsâ şöyle diyor:

"Kurbanını kesim yerinde sunarken, kardeşinin sana karşı bir şeyi olduğunu anımsarsan, hemen kurbanını orada bırak da git, kardeşin ile barış ve gel, kurbanını takdim et."[20]

Hz. Muhammed de: *"Hiçbiriniz kendi nefsi için sevdiğini, kardeşi için de sevmedikçe inanmış olmazsınız."*[21], *"Yanı başında komşusu aç iken, kendisi yiyip uyuyan kimse, mü'min değildir."*[22]

Hz. İsa: *"Kim bir kadına şehvet gözüyle bakarsa kalbinde onunla zinâ etmiştir"* diyor.[23]

---

15. Meryem: 19/16-34
16. Matta: 5/17
17. En'âm: 6/90
18. Ahkaf: 46/9
19. Mâide: 5/3
20. Matta: 5/23
21. Buh. Îmân: 7; Müslim, Îmân: 71-72; Tirmizî, Kıyâmet: 59; Nesâ'i, Îmân: 19...
22. Kenz: 9/24929. Hâkim Müstedrekinde Hz. Âişe'den rivâyet edilmiştir.
23. Matta: 5/28

Hz. Muhammed de: *"Gözlerin zinâsı* (şehvetle) *bakmadır."*[24] *"Birbiri ardınca bakma. Birinci bakış lehinedir* (ondan sorumlu olmazsın) *ama ikincisi lehine değil* (kasıtlı baktığın için günah)*dır."*[25] buyurmuştur.

Hz. İsa: *"Kemerlerinize ne altın, ne gümüş, ne bakır koyun; ne yolculuk için torba, ne iki gömlek, ne çarık, ne değnek alın; zira işçi, kendi yiyeceğine layiktir. Ve herhangi şehre vaeya köye girerseniz orada değerli kim olduğunu araştırın ve çıkıncaya kadar orada kalın. Ve evin içine girerken evi selamlayın!"* buyurmuştur.[26]

Hz. Muhammed (s.a.s.)in, yanında bulunan altı dinarı dahi dağıttığı, geriye mirâs bırakmadığı, Ebûzerr-i Ğifâri'nin, zorunlu yiyecekten fazlasını haram saydığı bilinmektedir. Kur'an-ı Kerim, **"Altun ve gümüşü yığıp da onları Allah yolunda harcamayanlar var ya, işte onları acı bir azâb ile müjdele!"** buyurmaktadır.[27]

Nûr Suresinin 27 nci âyetinde de: **"Ey inananlar, kendi evlerinizden başka evlere, izin alıp halkına selâm vermeden girmeyiniz."** buyurulmaktadır.

Matta İncili: 13/10, 11, 13, 15'nci ayetler: **"Ve şakirtler gelip İsâ'ya dediler: Neden onlara mesellerle söylüyorsun? Ve o cevap verip dedi: Göklerin melekûtu sırlarını bilmek size verilmiştir, fakat onlara verilmemiştir... Bundan dolayı onlara mesellerle söylüyorum; çünkü gördükleri halde görmezler, işittikleri halde işitmezler ve anlamazlar. Çünkü bu kavmin yüreği kalınlaştı ve kulaklarıyle ağır işittiler. Gözlerini de kapadılar..."**

A'raf: 7/179. ayetinde de Kur'an gerçeğini anlamayan inançsızlar: **"Kalbleri var, fakat onlarla anlamazlar; gözleri var, fakat onlarla görmezler; kulakları var, fakat onlarla işitmezler"** şeklinde nitelendirilmektedir. İsrâ: 17/46 nci ayette de onların kalplerinin üstüne kılıflar, kulaklarına da ağırlık konduğu belirtilmektedir.

Hz. İsa: **"İki gömleği olan, birini hiç olmayana versin; yiyeceği olan da böyle yapsın"** demiştir.

Hz. Muhammed de: **"Yanında fazla bineği bulunan,onu, bineği olmayana versin. Yanında fazla azığı bulunan, onu azığı olmayana versin"** Peygamber'in bu sözünü aktaran sahâbi şunu ilave etmiştir: "(Peygamber) o kadar çok şey saydı ki biz, hiçbirimizin, ihtiyacından fazla bir şey saklamağa hakkı olmadığını sandık."

Mâ'un Suresinde riyakârlık, inançsızların sıfatı olarak anlatılır[28] Tâhâ: 20/131-132 nci âyetlerde: **"Onlardan bazı zümrelere kendilerini denemek için verdiğimiz dünya hayatının süsüne gözlerini dikme. Rabb'inin rızkı daha hayırlı ve daha süreklidir. Ailene namazı emret, kendin de namaz kılmaya dayan. Biz senden rızık istemiyoruz. Seni biz besliyoruz. Sonuç takva** (sahibleri) **nindir."** buyurulmaktadır.

Hûd: 52/6. ayette de yeryüzünde bulunan tüm canlıların rızkının Allah'a aid olduğu vurgulanmaktadır.

24. Buhârî, İsti'zân: 1; Müslim, Kader: 20-21; Ebû Dâvûd, Nikâh: 43 İbn Hanbel, Müsned: 2/276, 317
25. Tirmîzî, Edeb: 28
26. Matta: 10/9-12
27. Tevbe: 9/34
28. Mâ'ûn: 107/6

Matta: 16/25-27: **"Zira kim canını kurtarmak isterse, onu zayeder ve kim benim uğruma canını feda ederse onu bulur. Çünkü insan, bütün dünyayı kazanıp da canını zayederse ne kâr eder? Yahut canına bedel insan ne verir? Zira insan oğlu, Babasının izzetinde melekleriyle gelecek ve o zaman, herkese kendi işine göre karşılık verecektir."** buyurulmaktadır. Kanâatimize göre Hz. İsa, Baba ta'birini, yaratıklarını koruyup eğiten, yetişteren Rab anlamında kullanmaktadır.

Şu'arâ: 26/88-89. ayetlerde de: **"O gün, ne mal, ne de oğullar fayda vermez, ancak sağlıklı** (günahlardan arınmış can) **getiren** (fayda görür)" buyurulmaktadır.

Matta: 19/18-24. ayetler: **"Katletmeyeceksin, zina etmeyeceksin, çalmayacaksın, yalan tanıklık etmeyeceksin, babana ve anana hürmet edeceksin ve komşunu kendin gibi seveceksin. Eğer kâmil olmak istersen git, nen varsa sat ve fakirlere ver, göklerde hazinen olacaktır ve gel benim ardımca yürü... Doğrusu size derim: Göklerin melekutûna zengin adam güçlükle girer. Yine size derim: Devenin iğne deliğinden geçmesi, zengin adamın** (yani kibirli, inançsız zenginin) **Allah'ın melekûtuna girmesinden daha kolaydır."**

İsrâ: 17/23-34: **"Rabb'in yalnız kendisine tapmanızı ve anaya babaya, iyilik etmenizi emretti... Akrabâya, yoksula ve yolcuya hakkını ver, fakat saçıp savurma... El**(ler) **ini boynuna bağlanmış yapma, tamamen de açma** (cimri ve savurgun olma), **sonra kınanır, hasret içinde kalırsın... Fakirlik korkusuyla çocuklarınızı öldürmeyin.... Zinâya yaklaşmayın, çünkü o, açık bir kötülüktür, çok kötü bir yoldur!.... Allah'ın haram kıldığı canı haksız yere öldürmeyin.... Yetimin malına kötü niyyetle yaklaşmayın... Ahdi yerine getirin, çünkü ahd'den sorulacaktır..."**

A'raf: 7/40: **"Bizim ayetlerimizi yalanlayan ve onlara inanmağa tenüzzül etmeyenler var ya, işte onlara gök kapıları açılmayacak ve deve, iğne deliğinden geçinceye kadar onlar cennete giremeyeceklerdir!"**

Markos: 3/28-30: **"Doğrusu size derim: İnsanoğullarına bütün günahları ve yapacakları bütün küfürleri bağışlanır. Fakat Kutsal Ruh'a küfreden, ebediyyen bağışlanmaz, o ebedi cezâya çarpılır. Çünkü onlar, onunla beraber murdar ruh vardır. diyorlardı"** Markos İncilindeki bu ayetler özetle: Allah'a şirk koşmanın, O'nunla beraber başka tanrılar olduğunu söylemenin, affedilmeyecek bir suç olduğunu vurguluyor. Kur'an-ı Kerim'de aynı şeyi şöyle ifade etmiştir:

"Allah, kendisine ortak koşulmasını bağışlamaz, bundan başkasını dilediğine bağışlar. Allah'a ortak koşan da gerçekten büyük bir günah işlemiştir."[29]

Görüldüğü üzere Tevrât ve İncil'in bazı öğretileriyle Kur'an ve hadisin öğretileri arasında büyük benzerlik, bazen aynılık vardır. Bu demek değildir ki Hz. Muhammed, o Kitapları okuyup onlarda bulunanı aktarmıştır. Hayır, o okur yazar olmadığı gibi, İbranice, Aramca ve Latince olan o Kitapların dilini de bilmezdi. Ancak bu düşünceler bazı hıristiyan Araplar arasında uygulanıyor ve şifahen aktarılıyordu. Böylece Kutsal Kitabın içeriğinden bir kısmı, Arap toplumundaki bazı çevrelerde bilinir olmuştu. Medine ve Hay-

29. Nisâ:4/48

ber'de yahudi kabilelerinin Araplarla iç içe yaşadıklarını da unutmamak gerekir. Mısır ise muvahhid, zâhid ve hıristiyan Ariusçuların merkezi idi. Rahipler de dindar insanların imrenme odağı oluyor, onlara imrenen bazı Araplar da onlar gibi halvete çekilip Allah'a ibadet ediyorlardı ki bunlara *hanif*, çoğulu *hunefa* denilirdi. İslâm'dan önc Hz. Muhammed de bu *hanifler* den biri idi.

İşte bu ortam içinde gelen İslâm eski dinlerdeki aşırılıkları kaldırdı; onların tevhide aykırı olmayan, topluma yararlı prensipleri emredip, tevhide uygun bulmadığı yanlarını yasakladı. Kur'an ve hadiste nasıl daha önceki Kitapların özü varsa, İslâm zühd ve tasavvufunda da daha önceki dinlerin zühdü ve mistisizmi vardır. Kur'an nasıl öteki kitaplardan aktarılmamış, meleğin vahyi ile o Kitapların özü Hz. Muhammed'e açık bir Arapça ile verilmiştir.

Dr. Bedevî'nin, dediği gibi: Hire, Küfe, Dımaşk ve Necrân'da ve özellikle Tağlib, Kudâa, Tenuh gibi, İslâm'dan önce ve sonra hıristiyanlığın yayıldığı bazı Arap kabilelerinde, müslümanlarla hıristiyanlar yan yana yaşarlardı. Abdu'l-Vahid ibn Zeyd ve Ebû Süleyman ed-Dârânî'nin rivâyet ettikleri üzere ilk müslüman mutasavvıflardan bazıları, hrıstiyan rahipleriyle görüşür, din konusunda onlarla istişare ederlerdi.[30]

Evet, İslâm dininin geniş düşüncesini, hoşgörüsünü iyi anladıkları içindir ki bencillikten uzak olan ilk mutasavvıflar, diğer din mensubu olan zühd ve fazilet erbabı ile buluşup konuşmaktan, onlardan yararlanmaktan kaçınmamışlardır. Çünkü "Cümlenin maksûdu bir amma rivâyet muhtelif" dedikleri gibi, bütün zâhidlerin,gerçek dindarların hedefi birdir ama o hedefe gidiş yolları değişik olabilir. Allah'a varan yollar, yaratıkların nefeslerinin sayısı kadar çoktur. Yüce Allah: "**Bizim uğrumuzda cihadeden (çaba harcayan)leri, yollarımıza iletiriz**"[31] buyurmuştur. Şâir bu anlamı belirtmek üzere şöyle demiş:

كه مُعتكف ديرم كه ساكن مسجد يعني كه ترامي طلبم خانه بخانه

Kâh kilisede mu'tekif, kâh mescidde sâkinim;

Her kapıda Allahım, seni bulmaktır dînim!...

İlâhî dinlerdeki bu özbirliğinden dolayı ilk mutasavvıflardan bazıları, samimi hıristiyan rahipleriyle görüşüp konuşmuşlar, onların hikmetli buldukları sözlerini çevrelerine aktarmışlardır. Sûfîlerin önderi İbrâhim İbn Edhem diyor ki:

"Ma'rifeti, Sem'ân adlı bir râhipten öğrendim. Bir gün râhibin ma'bedine girdim:

- Ey Sem'ân, dedim, ne zamandan beri sen bu ma'beddesin?

- Yetmiş yıldan beri buradayım, dedi.

- Ne yiyorsun? dedim.

- Ey haniff (müslüman) neden bunu sordun? dedi.

- Bilmek istedim, dedim.

30. Târîhu't-Tasavvufi'l-İslâmîy, s. 33-34, Kuveyt, 1978

31. Ankebût, 29/69

- Gecede sadece bir nohut yerim, dedi.

- Kalbinde kim dolaşıyor (da içini dolduruyor) ki böyle bir nohutla idâre ediyorsun? dedim.

- Karşında olanları görüyor musun? dedi.

- Evet, dedim.

- İşte onlar, senede bir gelip savma'amı süsler, çevremde dolaşır, bana saygı gösterirler. İbâdet bana güç geldikçe o (bana saygı gösterilen) günü anımsayıp, bir sâatin hatırına bir yıllık zahmete katlanıyorum. Ey hanifi sen de ebedî şeref için bir saatlik sıkıntıya katlan (dünya ömrünü riyâzet ve ibâdetle geçir) dedi. Bu sözle kalbime ma'rifet oturdu.

- Daha söyleyeyim mi? dedi.

- Evet, dedim.

- Savma'a(ma'bed)den in, dedi.

İndim, bana, içinde nohut bulunan bir dağarcık sarkıttı ve dedi ki:

- Şimdi manastıra gir,oradakiler sana sarkıttığım şeyi gördüler.

- Manastıra girdim, hıristiyanlar çevremi sardılar:

- Ey hanifi, Rahip sana ne sarkıttı? dediler.

-Kendi yiyeceğinden bir miktar verdi, dedim.

-Sen onu ne yapacaksın? O bize yaraşır. Kaça satarsın? dediler.

- Yirmi dinara, dedim.

Hemen bana yirmi dinarı verdiler. Şeyhe (râhibe) döndüm:

- Hatâ ettin, dedi, yirmi bin dinar isteseydin, yine verirlerdi.

O'na (Allah'a) kulluk etmeyenin (yani dünyevî bir amaçla ibâdet edenin) şerefi böyle olursa, yalnız O'nun için kulluk edenin şerefi nasıl olur, bir düşün ey hanifi, Rabbine dön!"[32]

Hucvîrî de İbrâhim Havâssın şu sözünü aktarıyor: "Bir gün Rûm diyarında (Anadolu'da) yetmiş yıl ruhbanlık kurallarına göre manastırda duran bir râhip gördüm. Hayret, ruhbanlığın şartı kırk yıldır, acaba hangi şeref duygusu bu adamı yetmiş yıl manastıra kapattı? dedim ve kendisini görmek istedim. Manastıra yaklaşınca bir pencereyi açıp bana dedi ki:

- İbrahim, niçin geldiğini biliyorum. Ben burada ruhbanlık için durmadım. Benim saldırgan bir köpeğim vardı (köpek ile kendi nefsini kasdediyor), onu beklemek ve halkı onun şerrinden korumak için burada durdum. Yoksa ben, senin sandığın gibi değilim.

Onun bu sözünü duyunca dedim ki:

- Tanrım, Sen yücesin, sapıklık içinde bulunan bir kulunu da doğru yola iletmeğe, ona sırat-ı müstakîmi ikrâm etmeğe kadirsin!

32. İhyâu Ulûmi'd-dîn; Telbîsu İblîs: 147-148

Râhip:

- İbrahim, dedi, neden başkalarını arıyorsun, sen kendini ara, eğer kendini bulursan, onu bekle. Çünkü hevâ (nefis) her gün 360 renk tanrılık elbisesi giyer ve kulu sapıklığa çağırır."[33]

Şa'rânî'nin, Tabakatında,velâyetin en yüksek derecesine erdiğini söylediği İbrahim ibn Usafir, çoğu kez kilisede uyurmuş: "Hıristiyanlar, müslümanlar gibi kiliseden ayakkabı çalmazlar." "Bana göre gerçek oruç, hıristiyanlar gibi koyun eti yememektir. Oruç günü koyun ve tavuk eti yiyen müslümanların orucu, bence batıldır" demiştir.[34] Şa'rânî, 924 (1535) yılında vefat eden bu şeyhin sohbetinde bulunduğunu, çok şathları, akla ters gelen sözleri, kendisine de özel nazar ve teveccühü bulunduğunu söylüyor ve bazı kerametlerini anıyor.[35]

Ebû Nu'aym'ın anlatımına göre, Abdullah ibn el-Ferac, "Rahipler müslüman olmadıkları halde nasıl hikmetli sözler söyleyebildikleri" sorusunu, "Bu, açlığın mirasıdır" şeklinde yanıtlamıştır.[36]

Muhammed ibn el-Hüseyn el-Bercelânî'nin Kitabının arkasında şu beyitlerin yazılı olduğu tespit edilmiştir:

Rahiplerin öğütleri ve öyküleri kafir nefislerden çıkan doğru sözlerdir.

O öğütler bize şifa veriyor, kafir sözleri dahi olsa biz onlardan yararlanıyoruz.

O sözler nefse ibret veren, onu kabirlerin çevresinde, hayret içinde ah çeker halde bırakan güzel öğütlerdir!

Öyle güzel öğütlerdir ki can onlardan uzak kalırsa, gönülden üzüntüler taşar.

Ey anlayışlı kişi, eğer anlayışın varsa, onları anlamağa çalış, çünkü ilk ziyaretçi ölüm olacaktır.[37]

Bunlar ilk mutasavvıfların, hıristiyan rahipleriyle görüşüp konuşmakta bir sakınca görmediklerini; kendilerini Allah'a vermiş, uzlete çekilmiş olan din adamlarının sözlerini ibret için aktardıklarını gösterir. Allah'ın bütün âlemlerin Rabbi olup O'nun rahmetinin de bütün yaratıkları kucakladığını bilen o büyük insanlara göre yollar farklı olsa da cümlenin hedefi bir, dinlerin cevheri birdir. Kur'an da tüm din mensuplarını bu özde birliğe çağırmamış mıdır? **"Ey Kitâb ehli, bizim ve sizin aranızda eşit olan bir kelimeye geliniz: Yalnız Allah'a tapalım. O'na hiçbirşeyi ortak koşmayalım; birbirimizi Allah'tan başka tanrılar edinmeyelim."**[38] Kur'an'ın ruhundan ilham alan büyük Mevlana da tüm insanları bu birlik ve kardeşliğe çağırmıştır.

33. Keşfu'l-mahcûb, Arapça çeviri, s. 439, Dâru'n-Nehda, Beyrut.
34. Şa'rânî, Tabakata: 127
35. Aynı eser: s. 126-127
36. Hilye: 10/151
37. Aynı eser: 10/151
38. Âl-i İmran: 3/64

بازا بازا هر جه وا هستي بازا ، كر كافر و كبر و بتبرستي بازا
اين دركه ما دركه نوميدي نيست، صد هزار توبة شكستي بازا

Gel, gel, ne olursan ol, gel; kafir, ateşetapar, putatapar da olsan gel;

Bizim bu dergahımız,umutsuzluk dergahı değildir. Yüzbin kez tevbeyi bozmuş olsan da gel!

ATEİZME KARŞI DİNLERİN İŞBİRLİĞİ ZARURETİ MÜMKÜN MÜDÜR?

Prof. Dr. İsmail YAKIT

I- Ateizm Üzerine

Ateizm kelimesi Grekçe (a) ve (theos) dan ibaret bir kelimedir. Tanrı yerine kullanılan "Theos" kelimesinin, başına getirilen olumsuzluk takısı olan (a) ile (athée-atheist) kelimesi ortaya çıkmıştır. Tanrı'yı günlük hayatına sokmayan, O'nu düşünce konusu yapmayana karşılık kullanılan bir tabirdir. Türkçe'mizde özellikle İslâm'ın tarihi seyri içinde, buna karşılık pek çok kelime vardır. "Dehri, zındık, mülhid, münkir-i uluhiyet, bi-Hüda, kafir" vs. gibi **(Lugatçe-i Felsefe,** s.60). Ancak bu kelimeler, **athée** kelimesine karşılık olmadığı gibi yeni kullanılan "Tanrı tanımaz, Allahsız" gibi ifadeler de tam olarak anlamı yansıtmamaktadır (Bkz. M. Aydın, **Ateizm ve Çıkmazları,** A.Ü.İ.F. Dergisi, C. 24, s. 187 vd.) **Ateist** kelimesi yukarıda da belirttiğimiz gibi, Tanrı'yı hayatına ve düşüncesine dahil etmeyen kişidir. **Ateizm** kelimesi de bu tavrın ve düşüncenin genel adıdır.

Batılı bir filozofun ifadesiyle, "Her insanın kalbinde ateizm tohumları vardır. Bu tohumlar ya yeşerir yada kurur." Bu tamamen insanın inanç-düşünce ve fiilleriyle orantılı olarak seyreder. Bir başka ifadeyle inanç konusunda tatmine ulaşamamış ve mesuliyet duygusu zayıf olan kişilerde bu tohum çok daha çabuk yeşerir. İnsanoğlu çocukluk dönemlerinde **"metafizik kriz"** adını verdiğimiz bir dönemden geçer. Burada çocuk hep Tanrı ile ilgili, özellikle hep metafizik sorular sorar. Sonra bu dönemden sonra **"fizyolojik ve psikolojik kriz"** dönemlerine gelinir. Her dönemin kendisine ait soruları vardır (Bkz. İ. Yakıt, **Çağdaş Problemler ve İnanç Buhranına Karşı Dini Yayınlar, I. Din Şûrası Tebliğler)** Dinler, insanlara tatmin edici bir inanç sistemi sunmak zorundadırlar. İnsanın aklı bir konuyu kabul ettiği zaman, gönlü ona karşı meyleder. Bu meyil sonucu gönlünde iman doğar. Bu itibarla inanan bir kişi inandığı ile bildikleri arasında bir korelasyon kurma ihtiyacını hisseder. Çünkü insan, aklıyla, ilmiyle bambaşka şeyler bilecek ve kalbiyle de buna uymayan, zıt şeylere inanacak değildir. Mutlaka inandığı ile bildikleri arasında bir korelasyon kurmak mecburiyetinde kalacaktır. Bu korelasyonu sağlayamayan kişiler sürekli olarak düşünce ve inanç dünyalarında bir ikilem içinde kalırlar. Bundan kurtulmak veya sorununu çözmek için insan ya inançlarından veyahut da bildiklerinden vazgeçmek veya aralarında tercih yapmakla karşı karşıya kalır ve böylece inkâr sınırına çok yaklaşıp ateizme düçar olur.

Gerçi, insanı inanç buhranına iten belli başlı nedenler vardır. Bunları daha önceki Şûra'da belirtmiştim. Ana hatlarıyla "ailevi ve kültürel sebepler; sosyal ve ekonomik sebepler" ile "bazı felsefi ve psikolojik doktrinlerden doğan sebepler" şeklinde özetleyebiliriz. Şayet bu buhranlar zamanında atlatılamazsa ileride ateizm bataklığına düşme riski artar.

Ateizm üzerine yapılan araştırmalar gösteriyor ki, ateizmin felsefi bir temeli yoktur. Başlı başına bir doktrin de değildir. Tanrı'yı hayatına, düşüncesine sokmayan kişi, onun yokluğunu ispatlıyor değildir. Zaten mevcut olan bir şeyin yokluğunu ispatlamak, varlığını ispatlamaktan çok daha zordur. Ateizm bir nevi mesuliyetten ve insanın kendinden kaçışıdır.

Felsefî bir doktrin olmayan ateizm, bazı felsefi ve psikolojik, sosyolojik doktrinlerden beslenir. Ateizmi belki de en fazla besleyen, dinlerin kendi içindeki rasyonel izahtan vareste kalan; inanç, ibadet ve çarpık dini yorumlardır. Ateizm, ayrıca maddenin ezeliliği problemi, şer problemi, ahlâk problemi, kader problemi ve hatta "Tanrı" kavramının tam anlamıyla açıklanamıyor olması veya Tanrı'nın her türlü maddi tasavvurun ötesinde telakki edilmesinin, gözlem ve deney alanının dışında kalmasının doyurucu izahlarla anlatılamaması ve bu konularda çelişkili, mitolojik açıklamalara girişilmesinden daima beslenir.

Ateizm üzerine araştırma yapanlar onu teorik ve pratik olarak ikiye ayırırlar. Teorik olan; düşünce ve inanç bazındaki ateizmdir. Pratik olan ise kabaca "dinsiz" diye tanımlanan ve en yaygın olanıdır. *"Bu ateizm, bizzat inananların şuurunda en sivri bir tehdit* ve *sanki tanrı yokmuş gibi yaşamaktan ibaret olan bir ateizm"* şeklidir. (E. Gilson, *Ateizmin Çıkmazları* (çev. V. Uysal,.) s.10.) Ateizmin çeşitleri konusunda başka bir şekilde açıklamalarda bulunanlar da vardır. Mesela: **"Felsefî ateizm** denildiğinde, Tanrı'nın metafizik kavramı söz konusu olduğundan bu tabir kullanılır. Bilhassa ilahi vahy, vahyedilmiş dinlerin Tanrı'sından söz etmeyen ateizm anlaşılır. Buna ayrıca teolojik ateizm de denir. **Resmî ve Politik ateizm** denilince, Sovyetler'in vaktiyle uyguladığı ateizmdir. Marksist veya proleteryan ateizminin sosyal ve siyasi bünyeye dahil edilmiş halidir. Zaten proleteryan ateizminde bir Tanrı'nın var olduğunu söylemek burjiva için; Tanrı'nın yok olduğunu söylemek proleterya için çalışmak demektir şeklinde basit bir ifadede bulunurlar. Bazıları **bilimsel ateizm**den bahsederler. Aslında bilimsel ateizm diye bir şey yoktur. Çünkü ilmin, Tanrı kavramını değerlendirmeye yetkisi yoktur. Ancak salt bazı ilmi metotlarla ele alınan bir takım problemlerle dopdolu bazı zihinlere has bir ateizm vardır (Bkz. E. Glison, **a.g.e.** s.9, 10). İşte bu sebeple bazı ilmi doktrinlerin, bazı zihinlerde ateist yorumlar kazanması da böyledir. Nitekim dogmatik pozitivistlerin yorumlarını bu kategoride inceleyebiliriz.

II- Papalık Genelgesi

Mensuplarını inanç yönünden tatmin edemeyen, özellikle ilim-din ilişkilerinde ilme karşı cephe olan dinler, mensuplarını telkin ettiği inançla bilimsel verilerin neticeleri arasında yapayalnız bırakmışlardır. Özellikle Hıristiyan Avrupa bu hususta, geçen yüzyılda, astronomiden fiziğe, kimyadan biyolojiye kadar pek çok bilimsel alanda bir çok tecrübe yaşadı. Galile'den Darwin'e kadar uzanan zaman diliminde pek çok bilimsel olay ve teoriler, kilisenin en fazla tartıştığı konulardır. Ortaçağ Avrupası'nın yegane hükmeden gücü konumunda olan kilise, kendi dışında bir kurtuluş ve ilim kabul etmiyordu. Onun belirlediği doğma, yegane gerçek; onun belirlediği yorum yegane yorumdur. Ancak geçen

asırda,kilisenin bilimsel araştırmalar karşısında yetersiz kaldığını gören pek çok Avrupalı, kilisenin dayattığı bir inançtan uzak durma yolunu seçti. Bugün "Tanrı'yı seviyorum ama kiliseden nefret ediyorum" diyen pek çok batılı insan vardır. Böylece %45'lere varan bir seviyede Avrupa gençliği ateizmi tercih etti. Bunun üzerine kilise ateizme karşı diğer dinlerle işbirliği konusunda pek çok girişimde bulundu. Birçok ilim ve felsefe adamlarına davetiyeler çıkardı ve hâlâ çıkarmaktadır. Nitekim bu konuda E. Gilson: "Papa VI. Paul bir papalık genelgesi olan "Ecclesiam Suam" da; siyasi ilmi ateizm'in ilerlemesine bir son verilmesini istedi..." diyerek papalığın ayrıca: "Tanrı'nın varlığı ile kâim bir evrenin kabulü için siyasî-ilmî ateizm saldırılarını kırmak üzere, metafizik ve mantık düzeyinde Tanrı'nın bir ispatının yapılmasını da istiyor" demektedir. (E. Gilson, a.g.e. s.82.)

Kilise bu deklerasyonuyla hem kominizme hem de bilimsel araştırmaların imana dokunmasına karşı tedbîr ve tavır geliştirmek için kolları sıvadığını açıklıyordu. Zaten o en büyük sınavını geçen yüzyılda ve hatta bu yüzyılın başında evrim teorilerine karşı vermişti ve çok büyük yaralar alarak savaşı kaybetmişti. Avrupa'da ve hatta dünyada ateizmi, istemese de körüklemişti. Hatasını anlayınca vaktiyle **Index'e** (yasak kitapların listesi) aldırdığı kitapların içeriğini de onaylamıştı. Vaktiyle Papas Leroy'a sözlerini geri aldırtan, kitapların içeriğini de onaylamıştı. Vaktiyle Papas Leroy'a sözlerini geri aldırtan, kitaplarını inkâr ettirten kilise, elli sene sonra, Leroy'un fikirlerini kilisenin resmî fikri olarak açıklıyor ve evrime onay veriyordu. İşte Batı'da kilisenin itibarını sıfıra indirten ve böylece batıda ilim-din çatışmaları sonucu ateizmin neşv ü nema bulmasını sağlayan, evrim olayı üzerinde 25 senedir araştırmalarda bulunan biri olarak bunun gelişim seyrini takdim etmeye çalışacağım. Bu çatışmanın sonucu, ateizmin evrim meselesinden değil, bilhassa kilisenin yanlış tutumundan beslendiği görülecektir.

III- Kilisenin Büyük Sınavı: Evrim

a- Evrim-Kilise Çatışmasının İçyüzü(*)

Gerçi İslâm Düşünürleri eserlerinde evrim meselesini kendi devirlerinin ilmî ve felsefi mülahazalarıyla işlemişler ama, dünyadaki yankısı XIX. Asrın ikinci yarısında bilhassa Darwin'in **"Türlerin Kökeni"** adlı eserini neşrettikten sonra ayyuka çıkmıştır. Darwin, kelimenin tam anlamıyla bir **transformist** idi. Türlerin filiasyonuyla ve biyolojik teorilerle meşgul bir tabiat araştırıcısıydı. Evrim olayının mekanizmasını ve canlı dünyasındaki değişimleri ve türlerin birbirinden sudûrunu **"tabii ayıklama"**, adını verdiği bir prensiple izah etmeye çalışıyordu. Çağdaşı Zooloji profesörü **T.J. Huxley,** Darwin'in bu eserini Üniversite'de yardımcı ders kitabı yapıyor ve derslerinde insanın "maymundan geldiği"ni işliyordu. Darwin o eserinde maymun konsuna kiliseden çekindiği için olmalı ki, temas etmemeye itina göstermiştir. Ancak eser okunduğunda, insanın hangi türden geldiği hemen akla gelmekteydi. Kilise, eserin kısa bir sürede baskılarının bittiğini ve herkes tarafından alınıp okunduğunu fark edince, eseri inceletir ve hıristiyanlık

*- Bu konuyu daha önce *ufuk çizgisinde* (yıl 1, s. 8 s. 15-23, İstanbul, 1990) ele almış ve yayınlamıştık.

inancı açısından önemli tehlikeler içermekte olduğu kanaatine varır. Bunun üzerine yüksek rütbeli papazlardan ve kiliseye sadakatinde kusur etmeyen Üniversite hocalarından oluşan kalabalık bir jüri önünde Darwin'i eseriyle birlikte yargılamak ister. Jüri, halkın da hazır bulunacağı bir mekanda olacak soruşturmanın ve savunmasının yer ve tarihini belirten bir mektubu Darwin'e gönderir. Darwin o günlerde "humma" adı verilen ateşli bir hastalıktan yatmaktadır. Kendisini ziyarete gelen J. Huxley'e jürinin gönderdiği mektubu gösterir. Huxley, eğer Darwin izin verirse, kendisinin seve seve bu görevi yerine getireceğini, kitabını çok iyi okuduğunu, yardımcı ders kitabı yaptığını, daha Darwin'in de bilmediği pek çok kanıtları olduğunu, bunları ispat edip durumu kurtaracağını söyler. Darwin'den gerekli yazılı teminatı da alan Huxley artık cezayı önceden takdir etmiş ve soruşturmasını usûlen sonradan yapacak olan jürinin önündedir. Jüri başkanı olan yüksek rütbeli papazın ilk sorusu özetle şöyledir: "Söyle bakalım, ana tarafından mı yoksa baba tarafından mı maymundan gelmektesiniz? Bu şekilde hakaretvari bir suale halkın gülüşmeleri de eklenince, sinirlerine hakim olamayan Huxley özetle: "Sizin gibi bir edepsizin soyundan gelmektense mütevâzi bir maymundan gelmeyi tercih ederim" der ve salonu terkeder. Jüri başkanı, Huxley'in arkasından halka "işte hepiniz duydunuz. İnsandan gelmektense maymundan gelmeyi tercih ediyorlar. Artık mesele anlaşılmıştır" şeklinde konuşma yapar. Ertesi günü İngiliz gazete, mecmua ve diğer neşriyatlar haberi sekiz sütun üzerinde vermekte gecikmezler. Artık kilise ateş püskürmektedir. Darwin'in eserlerini okuyanlar meselenin bir demogojiye getirildiğini anlasalar da kilisenin baskısı ve feveranı gittikçe artar. Darwin daha sonra meseleyi vuzûha kavuşturmak için **"İnsanın Atası"** adlı yeni bir eser daha neşreder. Bir yanda kilise diğer yanda Darwinciler, artık İngiltere ana-baba gönüdür. Darwinciler gittikçe kuvvet kazanmakta kilisenin itibarı zayıflamaktadır. Asırlardır İslâm dünyasını parçalamak ve yok etmek için Haçlı orduları düzenleyen, dünyayı hıristiyan yapmak için her tarafa misyonerler gönderen kilise, artık kendi derdine düşmütür.

b- Tarihi Materyalistlerin Tutumu

Her zamanki sinsiliklerini orada da gösteren tarihi materyalizm taraftarları ilkin bu teoriyi benimsemediler. Çünkü asırlardan beri bir madde anlayışları vardı. Madde ezeli ve ebedi idi, değişmezdi, tek ilkeydi. Halbuki evrim olayı ve darwinci telakki maddede değişme esasını getiriyordu. Dolayısıyla evrim gerçeğinin kendilerini de çürüteceğinin farkındaydılar. Asırlık düşmanları olan kiliseye arka çıkamazlardı. Darwincileri de savunamazlardı. Onlar için en iyisi beklemekti. Tarafların birbirine galebe çalmasına göre bir durum değerlendirmesi yapılacaktı. Nitekim XX. Asrın başlarına kadar diyebileceğimiz bir süre birkaç materyalist hariç işe pek karışmadılar. Ne zaman ki darwinciler galip gelmeye başladı, durum Almanya, Fransa'da ciddi şekilde ele alınmaya çalışıldı, yapılan ilmî çalışmalardan elde edilen bazı veriler Darwin lehine tefsir edilince **"ilimcilik"** kisvesiyle ortaya çıktılar. Darwinci safta yer alıp onu kendi ideolojileri doğrultusunda değerlendirip **"tesadüfü"** de işin içine sokunca doğrusu keyiflerine diyecek yoktu. Artık materyalistler bu teoriyi "insan maymundan gelmedir" şeklinde ideolojilerinin temeli olarak kullanmaktaydılar. Böylece onlar saptırdıkları bu teoriyi kullanmakla insanın tüm ruhi ve

ahlâki değerlerini reddeden sağlam bir delil bulmuş olduklarını sanıyorlardı. Artık zihinlerde **Evrim** deyince **Darwin,** Darwin deyince **maymun** hatırlanıyordu.

Evrim, Darwin ve maymun kelimelerini materyalistlerden duyan müslümanların büyük bir ekseriyeti, tarihi **anti-tez** tutumunu göstermekte gecikmedi. Küfür ve ilhatla olayın ve teorilerinin hepsini birden reddetmekle İslâm imanını, güya kurtaracaklarını sandılar. Aslında İslâm bir aksiyon dinidir. İlimle özdeş haldedir. Özdeş olmasaydı, İslâm öncesi döneme "cahiliye çağı" denmezdi. Meseleleri iyice araştırmadan, künhüne vakıf olmadan karşı çıkmak, İslâm'ın da özüne aykırıdır. Nitekim o dönemde balığı kılçığıyla yutmak istemeyen alimlerimiz de yok değildi. Ordinaryüs Prof. İzmirli İsmail Hakkı, Ahmet Hamdi Akseki, Manastırlı İsmail Hakkı vs. Bunlar meseleyi iyi biliyor ve eserlerinde yer yer konuya değiniyorlardı.

c- Humanis Generis

Kilise, evrime ve onun darwinci teorisine karşı çıkmakta az çok haklı idi. Çünkü iman esaslarından biri tamamen yıkılıyordu **"Aslî suçun üniverselliğine iman"** bütün hıristiyan mezheplerinde temel akidelerden biriydi. Bu esasa göre, her çocuk anasından Hz. Adem'in günahını çekmek için doğar. Yani hıristiyanlığa göre, insan doğuştan günahkardır. Adem baba nasıl etti de o yasak ağaçtan yedi ve cennetten yeryüzüne kovuldu. Yemeseydi, hepimiz cennette dünyaya gelecek ve yeryüzünün bu çileli ve ızdırap dolu hayatının yükünü çekmeyecektik. Demek ki, hepimiz Adem'de günah işlemiş ve onun cezasını çekmek için günahkâr olarak dünyaya geliyorduk. Eh, bir kurtarıcı yok muydu? Elbette vardı. Hz. İsa kendinden öncekilerin ve kendisine inananların günahına kefaret olarak çarmıha gerilmeye razı oldu ve hıristiyanları kurtarıverdi. İşte bu itikat üzerine tir tir titreyen kilise, evrim ve teorilerinden yakınıyordu. Ateş püskürüyordu. Niye kızmasın? İnsanın orijinini Adem'den de öteye götürüyor hatta maymuna bağlıyorlardı. Öyleyse doğan çocuklar günahkâr doğmuyordu. Adem'den gelmediklerine göre "asli suçun" hiçbir manası kalmıyordu. Hıristiyanlığın gitgide yıkılacağı kanaati kendilerini sardı. Kilise, ya iman esaslarını yeniden tespit gibi bir revizyona gidecekti, ya da sonuna kadar karşı çıkacaktı. İkincisini yaptı.

Evrim meselesi, teorileri nasıl ve ne şekilde ifade edilirse edilsin, müslüman için hiç bir sıkıntı yaratmıyordu. Çünkü İman esasları hıristiyanlığınkinden çok farklı esaslar üzerine ikame edilmişti. Allah'a, Meleklere, Kitaplara, Peygamberlere, Ahiret Günü'ne iman. Dolayısıyla bu esaslardan hiçbiri için bir tehlike oluşturmuyor. Her doğan çocuk masum doğuyor ve kimse kimsenin günahını çekmiyor. Hele Kur'an, diğerleri gibi muharref değil. Geldiği gibi, sapasağlam. Ayetler son derece cihanşumül anlamları havi. Konu Allah'ın **"Tekvin"** sıfatıyla ilgili. Öyle değil de böyle yaratmıştır. Bu anlayışa mani bir ayet de yok. Bilakis te'yid edici ayetler var.

İşte Kur'an gibi ellerinde sağlam bir kitapları olmayan kilise, bu tutumunu 1948 senesine kadar sürdürür. Papa bir komisyon kurdurur. Komisyon evrim meselesini ve onun darwinci açıklamalarını iyiden iyiye tetkik edecekti. **Bible** (Kitab-ı Mukaddes)'in çağdaş bir tefsiri yapılacaktı. Durum bir rapor halinde **Papa Konsili**'ne sunulacaktı. Belki böy-

lelikle kaybolmaya yüz tutmuş kilise otoritesi yeniden kurulacak, çağdaş materyalizmin kucağından genç nesiller kurtarılıp kilisenin saflarına katılabilecekti. Nihayet komisyon, 1950'de raporu verir. **Papa XII. pie,"Humanis Generis"**i, bütün dünyaya, "Kilise, araştırdığı kadarıyla, şayet insan vücudu daha önce mevcut ve canlı olan bir varlıktan gelmişse evrim doktrinini yasaklamıyor...." diye başlayan cümlelerle deklare eder.

Gerçi kilise bu deklarasyonu yaptı ama içi rahat değildi. Savaşı değil, sadece muharebeyi kaybetmişti. Zaten o, işin başından beri savaşın içindeydi. Kilise, bir yandan **"anti-evolusyonist"** ve **"Yaratma Araştırmaları Enstitüsü"** adı altında kendi güdümünde teşekküller oluştururken, diğer yandan papazlarını akademik unvan için ihtisas yapmaya teşvik ediyordu. Hattâ bunlardan bazıları Üniversitelerde ve Akademilerde çörekleneceklerdi. İşte kilisenin kendisinin güdümü altında bulunan cemiyetlerde çalışan papazlarının ve Üniversiteye yerleştirdiği sadık hocalarının yapacakları tek şey vardı: O da, evrim teorileriyle ispatlanamayan belgeleri toplamak ve bunları evrim ve teorileri aleyhine delil diye sunmak. Bilhassa paleontolojik delillerin statik bir değeri vardı. Netice itibariyle fizik ve matematik prensiplerin sıhhatine malik değildiler. Gerçi papazlardan Teilhard de Chardin ekibi farklı bir yol izlemekteydi ama diğer kilise birlikleri bu taktiklerinde ısrarlı idiler. Belki böylece hıristiyan imanını toplumda canlı tutabileceklerdi. İşte, kilisenin oluşturduğu Yaratma Araştırmalar Enstitüsü'nün yayınlarından biri, maalesef Milli Eğitim Bakanlığı tarafından bünyesinde oluşturulan bir komisyona **"Yaratma Modeli"** adı altında tercüme ettirildi. San Diego papazlarının çıkardığı bu kitap, Türk-İslâm gençliğine, evrime alternatif ilmî bir yayın diye sunuldu. Zaten ülkemizde evrim aleyhine yapılan yayınların ve tercümelerin tamamına yakın kısmı kilise güdümlü kuruluşların yayınlarıdır. Keşke sorup izleseler.

Darwinizm, tâ başından beri sadece biyolojik bir teori olarak kalsa idi, hiç bu kadar yankı uyandırmazdı. Darwin'in biyolojik kökenli teorileri,Sosyal, Beşerî, Siyasî Bilimler sahasına sıçradı.O sahalardaki problemlere darwinci görüşten çözüm aradılar ve böylece "sosyal darwinizm" ekolü doğdu. Özellikle, Darwin'in "hayat için mücadele fikri," "sosyal ve ekonomik kuruluşlar arası mücadele" şeklinde insan cemiyetlerine uygulandı. "Eugénisme" doktrini, Birleşik Amerikan'ın 15 eyaletinde zencileri kısırlaştırmak için tabik edilmişti. Elverişli olanın "idâme-i hayatı ve âri ırk" nazariyesi başta Joseph Arthur de Gobineau olmak üzere rasist Alman siyasetçilerinin ideolojisini oluştururken, bu arada Marks, Lenin ve partizanları "hayat mücadelesi" prensibini "sınıf mücadelesi" şeklinde anlamaya devam etmiştir.

Görüldüğü gibi evrim olayı farklı mecralara çekilmiş ve böylece farklı neticelere ulaşılmıştır. Kilise vaktiyle tutumunu ve tavrını bilimsel olarak ortaya koyabilseydi 50 sene sonra geriye dönüş yapıp evrimi onaylamak zorunda kalmayacaktı. Kilise sadece bununla kalmadı,**"Dünya dönüyor"** dediği için 1633 yılında engizisyon mahkemesince mahkum edilen **Galile,** tam 359 yıl sonra Vatikan tarafından affedildi. 1992'de Papa II. Jean Paul, Galile davasını yeniden ele alan din uleması önünde onun "dahi bir fizikçi ve sadık mümin" olduğunu belirterek, 17. Yüzyılda "tarafların birbirlerini yanlış anlamaları" neticesi böyle bir durumun meydana geldiğini belirtti. Galile davasının yeniden ele alındığı "temyiz" görüşmeleri 1980 yılında başlamıştı. (Bkz. **Hürriyet,**1.11.1992, s. 3)

Bütün bu açıklamalardan sonra, ateizme karşı dinlerin işbirliği zarureti konusundaki tekliflerimizi şöyle özetleyebiliriz.

IV- Teklifler

- Dinlerarası her türlü diyaloga açık olunmalı, onlarla her türlü dostluk kurulmalı ve gerekirse onlarla bir arada yaşamalıdır. Dinlerarası ortak bilimsel araştırmalar, münazaralar, kongre ve sempozyumlar tertip edilmelidir. Ancak ateizme karşı dinlerarası bir işbirliği, özellikle İslâm dini açısından savunulur gözükmemektedir. Çünkü İslâm dini gerek inanç sistemi olarak ve gerekse insanın bildiği ile inandığı arasındaki korelasyonu kurmada yardımcı olan bir din olarak bütün insanlığı kucaklamaktadır. Zaten ateizme düşen kişiler, diğer dinlere mensup olup da tatmin olamayan kişilerdir. Bunların pek çoğu İslâm'a girmektedir. Mesela hıristiyanlığın **teslis inancının** aklına yatmadığı gerekçesiyle ateisliği tercih ettiğini söyleyen birisine, hıristiyanlarla yapılacak işbirliği sonucu ona teslise inandırılmaya mı çalışılacaktır? Diğer dinlerin yanlış tutumları, hurafe ve israiliyatını müslümanlar mı savunacaktır veya hıristiyanların savunmalarına müslümanlar yardımcı mı olacaktır? Bu işbirliği nasıl bir işbirliği olacaktır? Bu belli değildir. Dolayısıyla İslâm dini açısından böyle bir işbirliği zaruri gözükmemektedir.

- Toplumların ateizmden sıyrılabilmeleri için her şeyden önce dinlerin sorumlularının, kendi mensuplarına takdim ettikleri dini bilgilerin, dini açıklamaların ve yorumların çarpık, hurafeye dayalı, aklen mümkün olmayan, yanlış yorumlar olmamasına dikkat etmeleridir. Unutmamalıdır ki, çarpık dini yargılar, yanlış yorumlar ateizmi körükler.

- Dini nasslar ile ilmî veriler arasında herhangi bir çelişki olduğunda, iki şıktan birinin üzerinde durmak gerekir. Ya nasslar yanlış yorumlanmakta veyahut ilmî veriler, araştırmalar eksik değerlendirilmektedir. Her dinin otoriteleri, kendi nassına bu açıdan bakmalı ve bu konuda doyurucu çalışmalar yapmalıdırlar.

- Batı dünyasının ateizme kayışı ve kilise düşmanlığı kilisenin ilme karşı yanlış ve tutarsız tavırlar ortaya koymasından dolayı olduğu dikkate alınarak müslüman araştırıcıların, Diyanet ve İlahiyatların; derinliğine araştırmalar yapmadan, yaptırmadan ulu orta fetva vermede acele davranmamaları gerekir. Mutlaka o konuyu araştıran, çalışması ve yayını bulunan uzmanlara danışarak tavır ve görüşler ayarlanmalıdır.

Yoksa, yukarıda belirttiğim gibi geçmişte kilisenin düştüğü duruma diğer dinlerin otoritelerinin de düşmesi işten bile değildir.

- İslâm dinine mensup olanların ateizm batağına düşmelerini önlemede dikkat edilecek en önemli konu Kur'an'ın kendi sistematiği içinde semantik metodla tercüme ve tefsiridir (Bkz. İ. Yakıt, **Doğru Bir Kur'an Tercümesinde Semantik Metodun Önemi,** I. Din Şûrası Tebliği). Aksi takdirde Kur'an ayetlerini muharref Tevrat'ın yorumlarıyla veya kilise ictihatlarıyla tefsire kalkılırsa, İslâm toplumunun içinde müslümanlar ateizmi kendi elleriyle yerleştirirler. Her türlü hurafe ve israiliyat dışlanmalıdır. Kur'an'ı tevratlaştırmak İslâm'a yapılabilecek en büyük kötülüktür.

- Ateizme düçar olanlar üzerinde anketler, araştırmalar yapılmalı, onları ateizme sevk

eden sebepler bulunmalıdır. Dinlerin her biri bu konuda kendi toplumu içinde çalışmalar yapmalıdır. Sebep, şayet dini açıklamalardan kaynaklanıyorsa bu açıklamalar ve yorumlar yeniden gözden geçirilmelidir.

- Kısaca dinlerarası her türlü diyaloga açık olunmalıdır. Ancak ateizme karşı müşterek bir tavır için herhangi bir işbirliği İslâm dini açısından zaruri değildir. Bu konuda her din başının çaresine bakmalıdır.

DİN HÜRRİYETİ

Prof. Dr. Necati ÖNER

Hürriyet bir yaşantı halidir. İnsan hür olduğu bilincine hürriyetsizlik halinde varır. Yaşantı hali olduğu için hürriyet ancak fert için bahis konusudur. Bir toplumun hürriyeti aslında fertlerinin hürriyetidir. Fertlerinin hürriyet alanlarının genişliği nispetinde topluma toplum denir.

İnsan için tek bir hürriyet yoktur. Hürriyet alanları vardır. Düşünürler hürriyet alanlarını sınıflarken ilkin maddî ve manevî diye ikiye ayırırlar sonra hürriyet alanlarını bunlar altında sıralarlar.

Hürriyet insanın istediğini yapma halidir. Burada iradî bir fiil bahis konusudur. İnsanın herhangi bir iradî fiilinin engenlenmesi onda hürriyetsizlik hali doğurur. Bu hal insanın ruhsal durumunu etkiler hareket alanının önemine göre rahatsızlık derecesi oluşur. Hürriyetsizlik hali zihini olumsuz yönde etkilediği için, bir alandaki hürriyetsizlik hali, o ferdin başka alanlardaki faaliyetlerini de olumsuz yönde etkiler. Başarının en önemli şartı ferdin kendisini hür hissetmesidir.

Tabii her alanda sınırsız bir hürriyet olmaz. İnsan tabiatı hürriyet alanlarının sınırlanmasını gerekli kılar. Hürriyet sınırlanmasının gerekliliği, insanın şu üç özelliğinden kaynaklanmaktadır: Hür oluşu, bencil oluşu ve bir toplum içinde yaşamak mecburiyetinde bulunuşu.

İnsanın varlığını koruma içgüdüsü onu bencil yapar; iradî fiillerini başkalarına zarar verecek şekilde kendi lehine kullanma imkânına sahiptir. Böyle bir imkân bir arada yaşamayı zorlaştırır. Bu sebeple bir kişinin hürriyet alanı başkasına zarar vermiyecek kadar genişlikte olması toplumsal hayatın mümkün olması için zorunludur.

İşte insannın tabiatı gereği sınırlanması icab eden hürriyetlerini sınırlayan üç otorite vardır: Birincisi ilâhi otorite olan Allah, diğer ikisi beşerî otorite olan kollektif bilinç ve devlet'dir.

Her hürriyet sınırlaması bir bilgiye göredir. İlahi otorite olan Allah'ın bilgisi mutlak olduğu için hürriyet için çizdiği sınır tartışılmaz ona ya inanılır veya reddedilir. İnanan bir insan için Allah'ın koyduğu hürriyet sınırlaması o fertte hürriyetsizlik hali doğurmaz.

Kollektif bilincin hürriyetleri sınırlayıcı, yazılı olmayan kuralları vardır. Ahlâk kuralları başta olmak üzere örf ve adetler bu cümledendir. Bu kuralların üniversel nitelikte bulunanları olduğu gibi bir gruba ait olanları da vardır.

Bir otorite olan devlet, hukuk kuralları ile kendisini temsil ettirir. Kanunlar, tüzükler,

yönetmelikler ve yönergeler belli bir amaç için fertlerin hareketlerini tayin ederler; başka bir ifade ile onların hürriyetlerinin sınırlarını çizerler.

Hürriyetler bahis konusu olunca sınırlayıcı otorite olarak başta devlet gelir. Kollektif bilincin oluşmasında da devletin rolü vardır. Uyguladığı eğitim politikası ile kollektif bilincin oluşmasında en büyük rolü oynar.

Devlet bir arada yaşamayı mümkün kılacak toplumsal düzeni sağlamak için koyduğu kanun ve kurallarla gerekli olan hürriyet sınırlamasını yapmakla birlikte bu çerçeve içerisinde fert hürriyetlerini korumakla da yükümlüdür.

Hürriyet hakkında bu genel bilgiyi verdikten sonra, şimdi din hürriyeti hakkındaki görüşlerimi belirtmeye çalışacağım:

Din hürriyeti herhangi bir dine inanan kişi veya zümrelerin, o dinin emirlerini hiç bir engelle karşılaşmadan yerine getirebilme halidir. İnsan hürriyetlerinin içerisinde en önemlisi din hürriyetidir. Şöyle ki:

Hürriyet veya hürriyetsizlik hali iradî bir fiil sonrası ortaya çıkar. İradi faaliyet ise verilen bir karar sonucudur. İşte bu kararı telkin eden sebebin niteliği fiilin önemini belirler.

Kararı etkileyen bilginin değeri, buna dayalı yap-yapma şeklindeki emirlerin modalitesini tayin eder. Allah'ın bilgisi mutlak, insanın ise görelidir. Mutlak bilgiye dayalı emirlerin kipliği (modalitesi) zorunlu, göreli bilgiye dayalı emirlerin modalitesi ise olumsal (XXX. contingent)dır. Bu iki emrin yerine getirilememesinin insan üzerindeki etkisi aynı olmaz.

Din hürriyeti vazife duygusu ile ilgilidir. Dinî bir fiil bir vazifenin yerine getirilmemesidir. Dinde insana emri veren Allah'dır. İnanan bir kişi Allah'ın verdiği emrin yerine getirilmesinin zorunlu olduğuna inanır; kendisini Allah'a karşı sorumlu görür. Bu kişide ahiret fikri de bulunduğundan, dinî bir vazifenin yerine getirilmesinin engellenmesinde fevkalade rahatsız olur. İşte din hürriyetinin fert için diğer hürriyetlerden daha önemli olmasının sebebini bu durumda aramak gerekir.

Bu arada şunu belirteyim: Din hürriyeti bir dine inanan için bahis konusudur. İnanmayan birisi için din hürriyetinin bir anlamı yoktur.

Din hürriyetine engel dinden ve din dışından gelebilir.

I- Dinden gelen engel: Bu da ya aynı din içinden veya başka bir dinden gelebilir. Dini kendisi gibi anlamayan veya başka bir dine inanan kişi veya kişilere kendi inançlarında hürriyet hakkı tanımamadır. Her iki durumun temelinde taassup vardır. Taassup hali yalnız bir inanç veya ideolojiye sıkıdan sıkıya bağlı olmak demek değildir. Bir kişi bir inanç veya bir fikre sıkıdan sıkıya bağlı olur ama mutaasıp olmayabilir. Taassupta saldırganlık vardır. Hoşgörüden mahrum olarak farklı inanç ve fikirlere hayat hakkı tanımama halidir. Taassup insan tabiatını tanımama ve taassup gösterilen konuda yeterince bilgi sahibi olmamaktan kaynaklanır.

Farklı inançlara en çok musamaha gösteren din İslâmiyettir. Kur'an-ı Kerim'deki şu ifadeler bu hususu açıkca göstermektedir:

Bakara suresi'nin 256. ayetinde Allah buyuruyor: **"Dinde zorlama yoktur"** Râ'd suresinin 40. ayetinde Peygambere hitaben şöyle deniyor. **"Sana düşen sadece duyurmaktır, hesap görmek de bize düşer."** Gaşiye suresinin 21. ve 22. ayetleri de aynı anlamdadır. **"Sen öğüt ver, çünki sen ancak öğüt verensin, onlar üzerine zorlayıcı değilsin"**. Kâfirun süresindeki hüküm de **"...senin dinin sana benim dinim bana."**

Tarihe baktığımızda İslâmiyetin hakim olduğu toplumlarda Kur'an'ın bu emirlerine uygun olarak başka dinlere mensup kişiler, hürriyet içerisinde dinlerinin gereğini yerine getirmişlerdir.

II- Din dışından gelen engel: Din dışından gelen engelin temelinde dinin toplum için tehlikeli bir kurum olduğu kanaati vardır. Bu da din hakkında yanlış bilgi edinmiş olmaktan kaynaklanmaktadır.

Konuşmamın başında, sosyal hayatın sağlanmasının bir mecburiyeti olarak, başkasına zarar vermek için ferdin hürriyet alanlarının sınırlanmasının gerektiğini söylemiştim. Fakat bazı hürriyetler vardır ki, bunlara sınır konmasa da bu hürriyet haklarını gücü ölçüsünde kullansa da başkasına zarar gelmez. Bunlardan birisi din hürriyeti, diğeri öğrenme hürriyetidir. Bir kişi ne kadar dindar olursa olsun veya ne kadar çok bilgili olursa olsun bu niteliklerinden dolayı başkasına bir zarar gelmez. O halde bu hürriyetlerin sınırlanması gereksizdir.

Başkasına zarar vermeyecek hürriyetlerin korunması devlet işidir. Başka ifade ile, fertlerin, bu hürriyet haklarını rahatça kullanmalarını sağlayacak olan devlettir.

İBRAHİM DİNİNE GÜNCEL YAKLAŞIM

Prof. Dr. Ekrem SARIKÇIOĞLU

İslâm'ın diyalog çağrısı Kur'an'la beraber 1400 sene öncesinde **"Ey Kitap ehli, bizimle sizin aranızda müşterek olan bir kelimeye gelin ki, Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim, ona hiç bir şeyi ortak koşmayalım ve Allah'ı bırakıp bir kısmımız, bir kısmımızı ilahlar edinmesin"**[1] sözleriyle başladığı için, konunun önemi ve siyaseti üzerinde duracak değilim. Burada İbrahimî dinlerin yakınlaşmasında, üzerinde durulması gereken teknik hususlardan söz etmek istiyorum.

Dinlere genel olarak baktığımızda, Dinleri birbiri üzerini örten iki katmandan oluşan kürelere benzetebiliriz. Bu kürelerin merkezinde *"İnanç Esasları"*, üzerinde *"Ahlâk ve İbadet"* tabakaları bulunur. Bu ikinci tabakada zaman ve mekanın etkisi ve değişmeler daha kolay görülür.

Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm'dan oluşan İbrahimî dinlerde de bu iki ana tabaka göze çarpar. Temelini Hz. İbarihim'in, daha önce de Hz. Nuh'un tebligatının oluşturduğu inanç ve ahlâk esasları oluşturur. Bunu bir grafikle göstermek istersek, aynı merkez çevresinde kesişen üç daire veya küme örneği ile veya aynı kökten gelişen üç gövde ve dallardan oluşan muhteşem ağaç misalleri ile ifade edebiliriz. İnanç alanı kökle, ahlâk ve ibadet alanı gövde ve dallar ile kıyaslanabilir. İman Esasları olarak vurguladığımız ortak alan söylemlerinin yaklaşık dört bin yıldır pek değişmediği; İbrahim soyundan gelen peygamberlerin kökten uzaklaşma eğilimlerine karşı çıktıkları, zamanlarına göre ahlâk ve ibadette güncel yorumlara giriştikleri görülür.

İman ve ibadette zamana paralel değişikliklerin üç din arasında olduğu gibi, her bir dinin kendi içinde de olduğunu tarihi seyir içinde görmek mümkündür. Nitekim İslâm'da Kelam Tarihi, Hıristiyanlık ve Yahudilikte Doğma Tarihi, üç dinin kendi işlerinde gelişen, değişen inançla ilgili yorumları; ahlâk ve ibadetteki hızlı değişmeleri gösterirler. Bunlar zaman ve mekan içindeki hareketliliklerin ürünüdürler. Her biri içinde yeni yeni mezheplerin doğması ve bazı kopmalar bunların göstergeleridir. Bu mezheplerin kaynakta birleşmeleri, farklılıklarını terk etmeleri, başlangıca geri dönmeleri mümkün olmadığı gibi, çoğu kez bir araya gelip anlaşmaları da mümkün olmamaktadır.

Yaklaşık dört bin yıllık geçmişe sahip Hz. İbrahim Dininin iman, ahlâk ve ibadet unsurlarında da binlerce yıl boyunca farklı yorumlarla, farklı söylemlerle karşılaşılması tabiidir. Kökteki iman, ahlâk ve ibadet temel esaslarında yakınlıklar görülür. Çoğu değişmeyi, gelişme, berraklaşma, aydınlanma olarak yorumlamak mümkündür.

1. Al-i İmran, 64

Temele baktığımızda:

1. Allah'tan başka Tanrı kabul edilmez. Güneş, Ay, Yıldızlar vs. gibi varlıkların uluhiyeti ve putlarla temsilleri reddedilir.[2] Allah'ın sıfatları olarak, dirilik, merhamet, güç ve yaratıcılığı daima vurgulanır.[3]

2. İnsanların haşri ve hesaba çekilecekleri ve amellerine göre karşılık bulacakları söylenir.[4] Ahiret ve haşir Kur'an'da açıkça vurgulanır.[5]

3. Allah'ın vahiy yoluyla insanlarla konuştuğu, İbrahim ve Musa'nın da birer peygamber olduğu ve Allah'ın vahyine muhatap oldukları Kutsal Kitapların ortak konusudur.[6]

4. Meleklerin varlığı ve bunlardan bazılarının Allah'ın mesajını peygamberine getirdiği Kur'an ve Tevrat'ın ortak şehadetidir.[7]

Hz. İbrahim'in ibadetleri ve ahlâkı hakkında Kur'an ve Tevrat işaretlerine bakacak olursak:

1. O, mabet yapmayı seven bir kişidir. Kur'an'da Ka'be'yi yaptığı ve insanları hacca davet ettiği[8]; Tevrat'ta kurban sunakları (mezbahlar) yaptığı[9] ve kurban sunduğu[10] anlatılır.

2. İbadetini Kur'an "Namaz" terimiyle[11], Tevrat "secde" terimiyle ifade eder.[12]

3. Yoksulları doyurduğu, insanlara iyilik ettiği[13] Allah'ın yolunu gösterdiği, insanlara adaletle ve barışla hareket etmelerini tavsiye anlatılır.[14] Yani sosyal haklar ve hürriyetleri korumaya çalışır.

4. Allah'la yaptığı ahit gereği sünnet olmayı kendi ailesine ve inananlara farz kılması[15] Kur'an'da açıkça ifade edilmese de, tüm Müslümanların ortak simgesidir.

5. Şeriat olarak Nuh kanunlarına tabidir. Zamanında yaşanan olaylardan Lûtîliğin[16] kan yemenin[17] katlin[18] ana-baba bir kardeşlerle evlenmenin yasaklığı[19] da anlaşılıyor.

Bunlar üç dinin ortak bağlarıdır. Ancak Hz. İbrahim ve zamanındaki iman ve ibadetle ilgili bu hususların içerikleri Yahudi, Hıristiyan ve Müslümanlarca farklı yorumlanır.

2. Bakara, 126, 128, 131; En'am, 74-78, 81; İbrahim, 35; Şuara, 81; Meryem, 44-46; Ankebut, 17; Sâffat, 86; Mümtehine, 4; Tekvin, 12/7; 15/1-21; 17/1; 18/1-22; Talmud, ss. 36-42.
3. Karl-Josef Kuschel, Streit um Abraham, München-Zurich 2. baskı 1997, s. 264.
4. Kuschel, 264.
5. Şuara, 81, 85, 87; Ankebut, 25.
6. Bakara, 126; Hadid, 26; Tekvin, 12/7; 15/1-21; 17/1; 18/1-22.
7. Hicr, 51-58; Zariyat, 24-34; Tekvin 16/7-13; 18/1-22; 19/1.
8. Bakara, 127; 22/27.
9. Tekvin, 12/7-8; 13/18.
10. Tekvin, 22/5.
11. İbrahim, 40.
12. Tekvin, 22/5; 24/52.
13. Nisa, 125; Enbiya, 73.
14. Tekvin, 18/19.
15. Tekvin, 17/10-14.
16. Tekvin, 18/8.
17. Tekvin, 9/4.
18. Tekvin, 9/4-6.
19. Tekvin, 20/12.

Tarihi seyir içinde yeni muhteva ve anlayışlar kazandığı görülür. Nitekim Müslümanların Hz. İbrahimi, İslâm olarak gördüğü gibi, Yahudiler Yahudi, Hıristiyanlar da Hıristiyan olarak görürler. Hatta Kur'an bunu daha 1400 sene önce bir tartışma konusu yaparak "İbrahim ne Yahudi, ne Hıristiyan'dı, dosdoğru bir Müslüman'dı... "(Al-İmran, 67) diyerek, Hz. İbrahimi Yahudileştirme veya Hıristiyanlaştırma eğilimlerine itirazda bulunur. Temel kavramlarda köke dönmeyi teklif eder. Ancak bu kökün yorumunu da Kur'an teşkil ediyor. Diğerlerinde de Yeni Ahid ve Eski Ahid teşkil ediyor.

Diyalog sürecinde her üç dinin kendilerine has özellikleri bırakıp tekrar Tevrat'ın "Tekvin" kitabına Hz. İbrahim'le ilgili bölümüne dönelim demek, 4000 yıl öncesine gidip, Müslümanların Hz. Muhammedi ve Kur'an'ı, Yahudilerin Hz. Musa ve Tevrat'ı, Hıristiyanların Hz. İsa'yı ve Yeni Ahid'i bırakmasını istemek olur ki, üç dince de kabul görmesi zordur. Nitekim yüzlerce yıldır bir ilerleme kaydedilememiştir.

Denizlere ulaşan nehirlerin, kaynaklarındaki saflığı ve temizliği özleyerek tekrar çıktıkları kaynaklara geri dönmelerinin mümkün olmadığı gibi, üç dinin de Hz. İbrahimi özleyerek 4000 sene öncesine dönmeleri mümkün değildir.

Bazılarımızın hatırına, öyleyse diyalogtan ümit yok mu? Vaz mı geçelim sorusu, gelebilir. Hayır! Diyalog metodumuza farklı bir yaklaşım getirelim.

Sorunu ele alırken, kaynağa ve tarihe dönmek arzusu yerine, geleceğe ortak tarih ve kaynak şuuru içinde bakmak ve bu üç kardeş din mensuplarının gelecekte, barış ve akrabalık duyguları içinde, birlikte nasıl yaşayabilecekleri sorunu olarak almak yolumuzu açacaktır. İnanıyorum. Öyleyse, diyalog ve birlik şuurunun esasları ne olmalıdır sorusuna, Alman ilahiyatçı Karl Josef Kuschel'in de teklif ettiği gibi[20] *şu ana esaslar üzerinde cevap aramak isabetli olur diye düşünüyorum:*

1. Her üç din mensuplarının birbirlerinin inanç ve ibadetleri hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmaları.

2. Birbirlerine karşı saygı duymaları, bunu engelleyen olumsuzlukların kaldırılması, olumlu tedbirlerin alınması,

3. Aralarında ortaya çıkmış veya çıkacak çeşitli sorunlarda, birbirlerinden sorumlu olarak, birlikte çalışmaları, birlikte çözüm yolları aramaları.

Üç dine bakışımızda, bunları Hz. İbrahim'den uzaklaşma, ayrılma gibi görmek yerine, Tevrat'ı, İncil'i ve Kur'an'ı Hz. İbrahim dinine daha sonraki asırlarda hayat veren enerji kaynakları olarak değerlendirmek yerinde olacaktır. Tevrat, İncil ve Kur'an İbrahim nehrinin tarih boyunca akan ve çevresine hayat veren kolları veya aynı santraldan günümüze enerji taşıyan ve geleceğe ışık tutan lambalar olarak algılanabilir.

Kardeşlerin birbirlerini tanıma konusunda müspet gelişmeler başlamıştır. Her üç dindeki iman ve ibadet unsurlarını konu alan mukayeseli araştırma ve tanıtma çalışmaları başlamış ve sayıları her geçen gün artmaktadır. Yeterli olmasalar dahi, gelecek için ümit vericidirler.

Kardeşlerin aralarındaki ayrılıkları, karakter farklılıklarını anlayışla ve hoşgörü ile

20. Kuschel, 220.

karşıladıkları gibi, kardeş dinlerin de kardeşlik bilinci içinde birbirlerine aynı hoşgörü ve anlayışı göstermeleri niçin tabii olmasın? Aynı köke, aynı aileye mensup olma şuuru ve sorumluluğu hissedilirse çözüm biraz daha kolaylaşır. Saygıyı önleyen unsurlar ortadan kaldırılabilir. Kardeşleri teke indirmeye gerek yok! Kardeşlerin çokluğu sorun olmamalıdır. Nitekim İslâm **"Sizden her biriniz için bir şeriat ve bir yol belirledik. Allah isteseydi hepinizi birtek ümmet yapardı, fakat size verdiklerinde sizi sınamak istedi. Öyleyse hayır işlerine koşun, hepinizin dönüşü Allah'adır..."**[21] buyurarak insanlar arasındaki farklılıkların tanınmasını tavsiye ediyor. Özellikle günümüzde birbirine yaklaşan, kaynaşan milletler içinde, aynı manevi köke bağlı akrabalar olunduğu şuuruna ulaşılması, hissedilmesi, mensuplarının birbirlerine duydukları sevgi ve saygıyı artıracaktır. Birlik ve sevgiden oluşan bir toplumda çıkacak sorunların çözümü daha kolaylaşacaktır. Nitekim İslâm'ın bu olguyu kabulünden dolayı, İslâm ülkelerinde yaşayan Yahudi ve Hıristiyan dinlerine mensup inananlar, dinlerini bu güne kadar rahatça yaşayabilmeleri bunun örneğidir.

İbrahimi köke mensup müminlerin, aynı Tanrıya inandıkları şuuru, aralarındaki dayanışmaları artıracağı gibi, tarihte ve günümüzde görülen insanlık facialarını da azaltacaktır. En azından azalmasına katkıda bulunacaktır. Temel insan hak ve hürriyetlerinin benimsenmesini, tüm hayata saygı gösterilmesini, adalet ve dünya ticaretinde dayanışmaları kuvvetlendirecektir. *"Başkalarından nasıl muamele görmek istiyorsan, başkalarına da öyle davran"* altın kuralı hep öne çıkacaktır.

Yukarda ifade ettiğimiz ümit ve arzular yanında, üç dinin tartışmasız ittifak edebileceği prensipler de vardır: İcraata dönük hususların da olduğu şüphesizdir. Bunları Hz. İbrahim'in de benimsediği Nuh kanunlarıdır. İbrahimi olmayan dinlere de teklif edilebilecek niteliktedir.

1. Allah'ın birliğine inanmak ve puta tapmamak,
2. Haksız yere bir cana kıymamak (katil);
3. Yakın akraba evliliklerinden uzak durmak;
4. Tanrı'ya küfretmemek;
5. Hırsızlık yapmamak,
6. Hayvanlara zulmetmemek
7. Adaleti yerine getirmek.

Talmud bunlara kişinin, kendini sakatlamamasını ve büyücülük yapmamasını da ilave eder[22] İslâm'ın da temel prenseplerindendir. Batıda Nuh kanunları ismiyle anılan bu hususlar, ilahi rahmetin ve hidayetin şartlarını da ortaya koyar. Nitekim Yahudiler Hıristiyan ve Müslümanları Nuhiler olarak vasıflandırmış ve Hidayet ehli olarak görmüştür.

Mevcut şartlarda en büyük sorun, Kiliselerin Hz. Muhammed'i ve Kur'an'ı Hz. İbrahim dininin bir uzantısı olarak görmemesidir. Bu hususlarda Yahudi ve Müslümanlar arasında pek sorun görünmüyor. Yahudiler Müslümanları ve Hıristiyanları Nuhiler ola-

21. Maide, 48.
22. Kuschel, 224.

rak hidayet ehli kabul ediyorlar. Hıristiyanlarca ise, Hz. Muhammed'in ve Kur'an'ın durumu, büyük bir teolojik sorundur! Kiliseler, Müslümanları fiili bir durum olarak Hz. İbrahim geleneğinin bir uzantısı kabul etmekle birlikte, Hz. Muhammed ve Kur'an konusunu dinen açıklığa kavuşturamamıştır. Konsüllerin diyalogla ilgili kararlarında, İslâm'dan bahsedilmemiştir. İslâm, İbrahimi dinlerin dışında bırakılmıştır. Müslümanların Yahudi ve Hıristiyanlara ve Kitabı Mukaddese gösterdiği saygıya karşılık, Hıristiyanlarca olumlu bir adım henüz atılmamıştır. Kiliseler tereddüt içindedir. Tavrın berraklaştırılmasına ihtiyaç vardır. Diyalogun devam edebilmesi ve başarı yolunda ilerleyebilmesi için bu adım gereklidir. İslâm'ı tanıyan ve bunun şuurunda olan bazı Batılı, diyalog taraftarı ilahiyatçılar da bu adımın gereğine işaret etmektedirer.[23]

İslâm'ın çok tanrıcı veya tanrısız dinlerle aynı kefeye konması ilmi değildir, her ne kadar onların bir adım önünde görülse de hatanın düzeltilmesi gerekir.[24] Hıristiyanların diğer dinleri değerlendirmeleri Kristolojik inanç esaslarına ve Yeni Ahid'e mesafelerine göre yapılsa da, burada tarihi İsa değil[25], daha sonraki devirlerde yapılan yorumların esas alındığı gözden ırak tutulmamalıdır. Burada İslâm ve Hıristiyanların hareket noktaları farklıdır. İslâm değerlendirmesinde tarihi İsa'yı esas alırken, Hıristiyanlık tarih dışı İsa'yı değerlendirmeğe ve yorumlamaya çalışmaktadır. Yine Kilise İslâm'daki Hz. İsa hakkındaki müspet nazarları Ahir Zamanda geri döneceğine inandıkları İsa'nın tebliği için, Allah'ın ön hazırlık lütfu olarak görmekte; Müslümanların ırk kardeşliğinden, iman kardeşliğine, bilgisizlikten, cahillikten vahiy bilgisine, politeizmden monoteizme yükselmesini, İsa Mesih'e imanda, onu tanımada olumlu bir safha olarak değerlendirmektedir. Ancak Allah'ın hidayet lütfunda onların da hissedar olduğunu kabul etmemektedir.[26] Bu durumda dışarıdan bakan bir kimse olarak, Hıristiyanlık için önemli olanın Hz. İsa mı? Yoksa Paulus ve yorumu mu olduğunu anlamakta güçlük çekiyorum. Müslümanların Yahudi ve Hıristiyanlar için duyduğu kök birliği duygusuna karşı Hıristiyanlık içindeki önleyici teolojik engeller kaldırılmalı, diyalogun önü açılmalıdır.[27] Müslümanlarınkine eşit bir adım atılmalıdır.

Hıristiyanların İslâm'ı tanıma konusunda, bizim Yahudiliği ve Hıristiyanlığı tanıma şansımızdan çok daha ilerde olduklarından şüphem yok. 200 yıldır yetiştirdikleri İslâm uzmanlarıyla bizi çok iyi tanıyorlar, dogmatizimden bilime atılacak adımlar bu yönde ilerlemeye yardımcı olacaktır. Yahudillerin, Hıristiyanlık ve İslâm için buldukları çözüm yolunu düşünmelerine de bir engel yok! Kanaatımca benzeri sorun Havariler Konsilinde daha önce tartışılmış Paulus ve İsa'nın kardeşi Yakup arasında çözüme kavuşturulmuştu. Havariler Konsilindeki tartışılan problemleri ve çözüm yollarını tekrar gözden geçirmeleri diyaloga katkıda bulunacaktır.

23. Kuschel, 265.
24. Kuschel, 266.
25. Ludwig Hagemann, Propheten Zeugen des Glaubens (Koranische und biblische Deutungen), Verlag Syyyyria Graz Wien Köln, 1985, s. 198.
26. Hagemann, 199.
27. Kuschel, 268.

Netice

1. Diyalog kaynağa dönme olarak değil, ortak kaynak şuuru ile geleceğe bakmak ve sorunları barış ve akrabalık duyguları içinde çözmeye çalışmalı.

2. Her üç din mensuplarının birbirleri hakkında ayrıntılı bilgi sahibi olmalarına yardımcı olunmalı,

3. Hıristiyanların İslâm'ı teolojik yönden İbrahimî dinler arasında hidayet ehli olarak kabulleri sağlanmalıdır.

DİNLER ARASI HOŞGÖRÜSÜZLÜĞÜN NEDENLERİ BAĞLAMINDA MUHAFAZAKÂR IRKÇI TUTUM VE DİĞER DİNLERİ İYİ TANIMAK

Prof. Dr. Niyazi ÖKTEM

Efendim, önce Diyanet İşleri Başkanlığı'nı şu açıdan kutlamak isterim, çünkü I. Din Şûrası'nda dinlerarası diyalog önerildiğinde, yanılmıyorsam her iki Mehmet Aydın Hoca ve ben de önermiştik, büyük bir reaksiyonla karşılaşmıştık, bu reaksiyon aman misyonerler gelecek, bizi yutacak şeklinde bir reaksiyondu. Aradan 5 yıl gibi bir sürenin geçmesinden sonra, İkinci Din Şûrası'nın dinlerarası diyaloğa ayrılması, bir çalışma atölyesinin çok önemli bir gelişmesidir.

Efendim, bendeniz konuşma yaparken derslerimde de hep böyle İlahiyat kökenli olmadığım için, bazı konularda çok ikircikli hareket ederim. Bugün de ne yapacağımı bir parça, İlahiyat kökenli olmadığım için, şaşırdım. Fakat, Allah razı olsun, Süleyman Ateş Hocam, zaten hep derslerimde de ona referans veririm, beni çok rahatlattı, arkasından Sayın Ekrem Sarıkçıoğlu da aynı şekilde çok rahatlattı, ama Sayın İsmail Yakıt Bey, Tevrat'a dönüş olarak, ben mi yanlış anladım, Tevrat'a dönüş olarak algılanırsa diyalog falan çok zorlaşır. Dolayısıyla, Süleyman Ateş Hocam bunlar tahrif edilmiştir, nereye kadar, nedir diye çok iyi şekilde belirttiler. Böyle bir önyargıdan gidersek, biraz sıkıntı çekeriz. Benim de naçizane kanaatim şu, çok kısa özetliyorum tabii. Efendim bir kere her üç tek tanrılı dinde adalet, ahlâk, erdemli yaşam, dostluk, saygı, sevgi, alçakgönüllülüğü önermektedir. Temel kaide budur, amentü hepsinde budur. On Emir şeklinde Eski Ahit'te bu ortaya çıkmaktadır. Kuran'da da 10-12 emir, ama çok güzel bir şekilde Allah-u Teala'nın kul hakkı yiyeni affetmemesi, çok kısa, haşa bize düşmez bunu söylemek, veciz şekilde mesele ortaya konulmuştur. Kul hakkı yenildiği taktirde hakkı yenilen kul ancak affederse Allah-u Teala affeder. Dolayısıyla özde, dinler ahlâk amacını gündeme getirmektedirler.

Ayetleri zikretmeyeceğim, dün Sayın Başkan da belirttiler. Yalnız Süleyman Ateş'in Arapça da belirttiği gibi Salih amel işleyenler için esenlik olacağı mealindeki Bakara 62, El Maide 69 gibi ayetler mevcut.Tabii bunlar da tartışmalı ayetler, bunlar da bakış açısına göre değişen ayetler. Çünkü Kur'an-ı Kerim'de Hıristiyanlar ve Yahudilerle ilgili olumsuz denilebilecek ayetlere de rastlamaktayız. Ben din alimi değilim, ama nüzul sebebine bakmak lazım. Benim kanaatime göre, naçizane hukukçu olduğum için yorum metoduna bir parça aşinayım, bu ayetler genel ayetlerdir; oradaki belli bir sebebe göre gelen -geçer mahiyettedir. Oysa diğer ayetler, bir savaş olmuştur, bir sosyal sorun olmuştur. O, savaş veya sosyal sorunda bir ihanete binaen gelen ayetlerdir, bunlar ise genel geçer mahiyettedir, kim olursa olsun salih amel işlediğinde onun için korku yoktur.

Efendim, bendeniz, konuşmacılar da aslen bunu belirtti ama, bu diğer dinleri düşman

görme meselesini iki temel faktöre indirgiyorum. Bir tanesi ırkçı milliyetçilik. Irkçı milliyetçiliğin, şöyle sağlam bir ideolojisi yoktur, kolaylıkla ideoloji olarak dinlere sarılırlar. Yahudilik özde çok iyidir. Ama siyonist oldu mu tehlikeli hale gelir. Çünkü siyonizm bir ırkçılıktır. Keza, aynı şekilde Almanya'da gayet iyi bilmekteyiz ki, Hitler Hıristiyanlığı kendi siyasi çıkarlarına emel etmiş, alet etmiş ve Hz.İsa'nın Germen kökenli olduğunu iddia eden bir kilisenin kurulmasına dahi ön ayak olmuştur. Dolayısıyla, ırkçı milliyetçilik bu dinlerarası düşmanlığı körüklemektedir. Tabii ki insanlar kendilerini, kendi dinlerini, seveceklerdir, beğeneceklerdir, diğerlerinden üstün tutacaklardır. Bu hem biriysel psikolojisinin hem de kitle psikolojisinin doğal sonucudur. Ama aşırıya kaçırmak, bu tehlikeli hale geliyor. Bunun için, ben kendi açımızdan meseleye şöyle bakıyorum. Bir kere eğitim sistemimizde, liselerden üniversitelere kadar, İlahiyat Fakültelerinde de özellikle diğer dinleri küçümseyici, aşağılayıcı ibarelere yer verilmemelidir. Bir de tarih sağlıklı bir şekilde anlatılmalıdır. Bu, yani tarih sağlıklı bir şekilde anlatıldığı taktirde saf ırkçılığın, saf ırkların olamayacağı, özellikle ülkemiz açısından mümkün olamayacağını ortaya koymuş olacağız. Böylelikle o ırkçı düşmanlık da ortadan kalkacaktır. Yani basit örneklerle, Orta Asya'dan Maveraünnehir'den kaç kişi geldi, kaç kişi buralarda vardı? Batı kaynaklarına göre, Orta Asya'dan gelenler 200.000'i geçmez, burda 10.000.000 kişi vardı. Bizim kaynaklara göre, Orta Asya'dan gelenler 500.00 civarındaydı, burada 5 milyon vardı. Ne oldu bu insanlar?

Devşirme usulü Osmanlı'nın temel sistemiydi. Padişah analarının gayri müslim kökenli olduğunu bilmekteyiz. İşte sayabilirim, emekli olan Yeniçeriler ne yapıyordu, bunlar devşirme çocuklardı. İşte Mimar Sinan, Barbaros Hayrettin, Sokulla Mehmet Paşa, daha çok kişiyi devşirme kökenli insanları sayabiliriz. Bunları niye zikrediyorum? Tabii ki bir milliyetçilik şuuru olacak hepimizde, ulusumuzu üstün tutacağız ama ırkçı kökenlere dayandırdığımız taktirde, o zaman yanlışlara gideriz. Anadolu, İslâm potası içinde etnik kökenleri ne olursa olsun, değişik ırkları bir araya getirmiştir. İslâm potası içinde bir alaşım, bir harman oluşturmuştur. Bir Anadolu Türkü olmuştur, bunun adına da Anadolu Türkü diyorum. Bu ta Orta Asya'dan gelerek, Orta Asya özelliklerinde olan, kuşkusuz çok önemli şekilde olan, dilimiz bir kere ordan geliyor, ama diğer unsurları da ihmal edemeyiz, böyle olduğu taktirde, Hoca Ahmet Yesevi'den Farabi'ye, Fuzuli'ye, Hacı Bektaş Veli'ye Thales'e, Heredot'a, Aneksimenes'e kadar birçok insan bu toprakların çocuğudur, kökenimiz ta buraya kadar gelmektedir. Orta Asyalı, asla reddetmiyorum, önemli bir unsurdur ama bu alışıma da dikkati çekiyorum.

Efendim, diğer dinleri iyi tanımama. Eski Ahit'te bizim Tevrat ve Zebur diyebileceğimiz Eski Ahit'te ki bütün peygamberleri biz de tanıyoruz. Elimizdeki tek kaynak da bu olduğuna göre, tahrif edildi, edilmedi. Oradaki ahlâk kurallarının tahrif edilmesi mümkün değil, ahlâka ilişkin hükümlerin tahrif edilmesi mümkün değil, o halde Eski Ahit'i bu bakış açısı içinde görmemiz gerekiyor.

Efendim, Yeni Ahit'e baktığımızda, orada Kur'an-ı Kerim'e atfen, mesela Enbiya suresi'nin 91. ayeti aynen şöyledir: Irzını iffetle korumuş olan Meryem'i de an. Biz ona ruhumuzdan üfledik; onu ve oğlunu cümle alem için ibret kıldık, Allahu Teala buyurmuş: Ruhumuzdan üfledik. Babasız doğan iki peygamberden biri, yani bu derece öneme haiz

bir peygamber. Bunların hepsini biz biliyoruz, ama bunlar halka anlatılmıyor. Şimdiye kadar tüm anlattıklarım, kitlelere aktarılmıyor. Sorun budur. Kitlelere aktarılmadığı takdirde de kuşkusuz bir takım sorunlar ortaya çıkacaktır. Yani bugün de mesela bir takım kaynamalar var, haklı bir reaksiyonumuz var ama, acaba o kitleleri zaptedemezsek? Zaptedemedik çünkü 6-7 Eylül hadiselerinde, 1955'te o kitleleri zaptedemezsek tehlikeli boyutlara gider. O başka dindendir, o başka millettendir, vurun kırın olur. Oysa tarihi de sağlıklı anlatırsak, diğer dinleri de diyalog ortamı içinde anlattığımız taktirde, barış ortamı ve diyalog ortamı sağlarız. Hz. İsa Müslümanlar açısından, kutsallığın mührüdür. İsa kurtarıcıdır, mesihtir, biz tabii Müslümanlar Hz. İsa'nın Allah'ın oğlu olmasını ve teslis meselesine tabii ki haklı olarak itiraz etmekteyiz. Ancak bir de meseleyi Hıristiyanların bakış açısından ele almamız gerekiyor. Bu bir felsefi yorumlamadır. Şu şekilde özetle onlar görüyor. Allah zat, Hz. İsa Kelamullah, Kutsal Ruh da Allah'ın bu dünyadaki devamlı ve sonsuz iradesi olarak görülüyor. Hele demin zikrettiğim, efendim biz ona ruhumuzdan üfledik, ayet-i kerimesini göz önünde bulundurduğumuz taktirde, çok daha felsefi açıdan, özde yadırgayabiliriz ama felsefi açıdan yadırgamamamız gerekir, diye düşünüyorum.

Efendim, keza başka şeyle de karşılaştırabiliriz. Bizde de Allah-u Teala tektir, ama Esma-ul Hüsna isimleri, sıfatları da denilebilir tabii, ama isimleri 99 tanedir. Şimdi bir Hıristiyan çıkabilir, siz de Allahu Teala'yı 99'a bölüyorsunuz diyebilir. Bu tamamen felsefi bir yorumdur. Keza, 12 Havari ve Hz. Muhammed'e kadar gelen Hıristiyan azizleri. Şimdi halk arasında bunların resimlerini görmek, korku duyar sıradan insan. Benim yetiştiğim muhitte öyleydi. Fatih'te büyüdüm, hala da böyle. Bunları görmek, bunlardan söz etmek zinhar kafirliktir. Halbuki o insanlar, insanların puta taptığı dönemde, tek tanrılı dine getirmek için insanlara çaba göstermişlerdir. Saint Nicholas, üçüncü, dördüncü yüzyılda yaşamış Aziz Nicholas bu toprağın çocuğudur. Henüz Hz. Muhammed yok. Saint Nicholas fakirlere yardım etmiş, gemicilere yardım etmiş. Şimdi onunla ilgili bir çalışma yapıldığında, 6-7 Aralık'ta Demre'de yapılır, bazı İslâmi kanadın mensupları hop otorup hop kalkar, bazıları da destekler, onlar o aşamaya gelmiştir. Bu adam tek tanrılı dinin gelmesi için çaba göstermiş, henüz İslâm yok ortada, yani ismen, zihniyet olarak var da, müessese olarak yok.

Evet efendim, tarihte Hıristiyanlıkta da bu tip vakalara çok rastlamaktayız. Biz kucağımızı açma psikozuyla böyle söylüyorum, tabii ki Hıristiyanlıkta da var bunlar. Ben diyalogla ilgili somut bir öneri getireceğim. Bu somut bir öneri ve sözlerimi öyle bitireceğim. Hz. İsa'nın konuştuğu dil ve kültür, yaşadığı kültürün ağırlıklı olarak Arami dili ve Arami kültürü olduğu bilinmektedir. Tartışmalar var, yok demiyorum. Bugün de Türkiye'de bu dilin temsilcileri Süryanilerdir. Arami dil kolunun içindedirler Süryaniler. 2000 yılı geliyor. 2000 yılında turistik çok önemli toplantılar yapılıyor. Ne Hıristiyan cephe ne Türkiye Hz. İsa'nın konuştuğu dille ve kültürle ilgili bir toplantının yapılmasını falan düşünmüyor. Çok önemli Hz. İsa'nın önemine ben Kur'an-ı Kerim'den ayetler, metinde daha çok var, mahiyetler zikretmek suretiyle sözünü ettim, sahip çıkmamız gerekiyor ki Süryaniler, onlar olmasaydı eğer, Batı Antik Yunan klasikleri Arapca'ya çevrilmezdi, onlar olmasa Arapça'dan batı dünyasına geçmezlerdi. Yani köklü Antik Yunan kültürünü dünyaya aktaran insanlar bunlar. Osmanlı Devleti'nde de sanattı, efendim kuyumcu-

luktu, mimari idi, bugün de günümüzde zavallılar kalmadı, çünkü kaçıyorlar. Onlara da sahip çıkamamışız. Bunlar, Türk Devletiyle ve Osmanlıyla da devamlı iyi geçinmişler, tarihte hiç bir soruna rastlamıyoruz. Ama Güneydoğu Anadolu'daki problemlerden dolayı faturası onlara çıkıyor, o köyler yok oluyor, o kültür yok oluyor. Harran Üniversitesi Süryani kültürü ağırlıklı bir üniversite idi ve Hz. İsa'nın konuştuğu dil, teklif ediyorum Din Şûrası'na, Diyanet İşleri Başkanlığı'na, ben böyle bir girişimin içindeyim, 2000 yılının en büyük, en önemli sempozyumu Hz. İsa'nın dili ve kültürü sempozyumu olabilir.

SOSYAL BARIŞIN TEMİNİ İÇİN DİN ADAMLARININ ROLÜ

Prof. Dr. M. Zeki TERZİ

Tebliğimde sosyal barışı sağlayan sosyal adaleti insanlar arası iyi ilişkiler, insan sevgisi konularını, İslâm'ın bakışı ve bunların insanlara din adamları vasıtasıyla öğretilmesi ve benimsetilmesi üzerinde duracağım.

Bir anlamda, din adamlarının birer barış eğitimcisi olarak toplumda yerine getirecekleri işlevlerden bahsedeceğim. Aslında benim tebliğim buraya alınmıştı, burada benzer başka meslek arkadaşlarımın da tebliğleri var. Tebliğimin konusu sosyal barışın temininde din adamlarının rolü idi. Fakat daha çok müslüman din adamlarının kendi müntesipleriyle olan ilişkileri doğrultusunda tebliğim sürecek ama, bazı kısımları, genelde bütün din adamlarının kendi toplumlarıyla, kendi cemaatlarıyla veya dindarlarıyla olan ilişkileriyle de ilgili olduğunu ifade etmek istiyorum.

Birçok kişi barışı savaşın yokluğu olarak tanımlamaktadır. Bu bazen olumsuz barış olarak adlandırılmaktadır. Mesela bir barış eğitimcisi olan Naido olumsuz barışı, insan hayatını yıkan veya insanı hayatın zevklerinden mahrum eden fiziki şiddetin yokluğu şeklinde tarif etmektedir. Bununla beraber, birçok barış eğitimcisine göre barış, savaş ve fiziki şiddetin yokluğundan daha fazla bir anlam ifade etmektedir. Böylece, diğer bir barış türü de ortaya çıkmaktadır ki, o da olumlu barıştır.....'na göre, olumlu barış savaş sebeplerini ortadan kaldıran ve toplumsal barışın sağlanmasını hazırlayan insanca yaşama şartlarını oluşturmakdır. Bu ve benzeri tariflerden, barışın ve barış eğitiminin sadece savaşın veya fiziki şiddetin yokluğu değil, aynı zamanda kötü beslenme, aşırı yoksulluk, sosyal ve ekonomik adaletsizlik ayrımcılık, yapısal ya da kurumsal şiddet, baskı ve temel insan haklarının ihlali gibi, çağdaş ve insanca yaşamayı engelleyen diğer barış unsurlarını da içerdiğini söyleyebiliriz. Dikkat edilirse yukarıdaki şartların hepsi olumsuz barışın kapsamı içine girmektedir. Oysa sadece bu prensipler, insanın kendini gerçekleştirmesine ve insanca yaşamasına yetmez. Bunlara ilave olarak yukarıda belirttiğimiz gibi olumlu barış dediğimiz diğer unsurları da kapsaması gerekmektedir. Bunlar da sosyo-ekonomik adaletin sağlanması, temel insan haklarının korunması ve toplum yönetimini ilgilendiren siyasi katılımdır.

Barış eğitimi veya diğer adıyla sosyal adalet ve barış eğitimi olarak adlandırdığımız bu eğitim kendisiyle sosyal adalet ve barışın temin edildiği bir disiplin şeklidir. Eğitim açısından amaç, bireylere toplumda barışı temin için gerekli öğrenme imkanları sunmak iken, işlev açısından, toplumda hiçbir ayrım yapmaksızın insan ihtiyaçlarını en yüksek seviyede karşılamak ve insanca bir yaşam tarzı oluşturmayı sağlamaktır. Daha geniş an-

lamda ise barış eğitimi; insanlara sevgi ve saygıyla hareket etmeyi, kişiler arası sağlıklı ilişkiler kurmayı, kargaşa ve anlaşmazlıkları çözmeyi, sosyal adaleti temin etmeyi, dünya kaynaklarından eşit ve dengeli biçimde istifade etmeyi, savaşın sebep ve sonuçları hakkında bilgilendirmeyi, tabiat-insan-Allah ilişkisini düzenlemeyi, kişinin komşusu ile diğer insanlarla, hatta ayrı ırk ve mezhepten olan insanlarla birlikte barış içinde yaşamayı amaçlayan bir eğitimdir. İşte sosyal barış, biraz önce ifade ettiğimiz gibi, kişiler arası sağlıklı ilişkiler kurarak, kargaşa ve anlaşmazlıkları çözerek, sosyal adaleti temin ederek, dünya kaynaklarından eşit ve dengeli biçimde istifade ederek ve tabiat-insan-Allah ilişkisini düzenleyerek, kişinin önce kendisi ve milletin diğer fertleri, ayrı ırk, din, mezhep, kültür ve medeniyete mensup insanlarla birlikte barış içinde yaşamasıdır.

Şimdi sosyal barışı sağlamada din adamlarının rolüne işaret etmek istiyorum. Din adamı herşeyden önce kendisiyle barışık iç dünyasını yaşadığı ve insanlara sunduğu dinin güzellikleriyle, temiz diriltici soluklarıyla arıtmış birisi olarak belirleyeceğimiz kişidir. Taşıdığı dinin temel inanç ve fikriyatını çok iyi kavrayan, bu inanç ve fikriyatı yaşamanın kendisine sağladığı ve sağlayacağı yararlardan ve güzelliklerden tamamen emin olan kişidir. Din adamı duygu dünyasını, dinin coşku ve heyecan verici atmosferi içinde canlı tutmayı başarmış, davranış dünyasını dinin güzel davranış ve ahlâk prensibleriyle güzelleştirmiştir. Dinin, insanın iç dünyasına kazandırdığı doyum, sevinç, coşku iç barışıklığı, emniyet, kendine güven ve kendinden emin olma gibi manalar dışına da yansıyan, davranışlarına da yansıyan birisidir. İnsanlarla karşılaştığında onlara iç huzuru ve emniyet telkin eden, kendisinden kimsenin kaçmadığı, insanları kendisinden uzaklaştırmayan bir şahsiyete sahiptir. Din adamı, insanlara karşı sevgi, şefkat ve merhamet hisleriyle doludur. Onun konusu insandır ve o insana hizmet etmektedir. İnsana iyileştirici reçeteler sunmaktadır. İnsanın incinen ve yaralanan kalbini ferahlatıp, acısını dindirecektir. Yoksa insanın kanayan kalbini daha da kanatmanın ne ona ne dine ne de topluma sağlayacağı bir fayda vardır. İnsana sevgi ve hoşgörüyle yaklaşmak, onu fethetmek, insanın sevincinin ve coşkusunun artmasına, kalbinin teskinine, sıkıntılarının ve içini daraltan streslerinin silinip gitmesine vesile olmak, din adamından beklenen en şifa verici bir tavırdır. İslâm insana sevgiyle yaklaşmayı öneren bir dindir. Ruhi manevi dünyasını Allah sevgisiyle, peygamber sevgisiyle dolduran ve bu sevgiyle beslenen birisi Allah'ın kullarına karşı kin, nefret, sevgisizlik, husumet, düşmanlık duygularıyla bakamaz.

Sosyal barışın önemli şartlarından birisi insanı sevmektir. Sevgi, yüce yaratıcının insanın fıtratına yerleştirdiği bir duygudur. Kur'an-ı Kerim bu manayı şöyle ifade eder: Allah, iman edip iyi ve güzel hareketlerde bulunanların gönüllerinde sevgi yaratır ki, bu kelimenin Kur'an-ı Kerim'de ki karşılığı büyüktür. Bu ayete göre Allah sevgiyi özellikle inanan insanlarda yoğunluk kazanması gereken bir duygu olarak belirtmiştir. Bir başka ayette Allah sevgiyi önce Allah'a, Resulüne ve onun yolunda gitmeye duyulan bağlılık, sonra da en yakınından başlayarak bütün insanlara ve dünya da insanların hizmetine sunulan nimet ve imkanlara karşı göstermesi gereken bir ilgi, bir duygu olarak niteler. İnsan, sevgiyle fethedilen, sevgiyle büyüyen ve beslenen ve sevgiye en layık olan bir varlıktır. Biz muhabbet fedaileriyiz. Husumete vaktimiz yoktur diyebilecek kişide sevgi yoğun bir şekilde tecelli etmiş demektir. Din adamı bu tavrı gösterebilen kişidir.

Değerli konuklar, toplumun sosyal barışa ihtiyacı vardır. Dinin barışçı boyutu topluma tabii ki din adamları, din bilginleri tarafından anlatılacak ve öğretilecektir. Kavga ve çatışmanın topluma kazandıracağı hiçbir şey yoktur. Kavganın, ihtilafın, hasımlığın, zıtlaşmanın karşısında olan ve söylemlerinde bunlara yer vermeyen dinin bu barışçı boyutu iyi bir şekilde işlenmeli ve işletilmelidir. Kur'an-ı Kerim'de barışla ilgili ayeti kerimeler Hz. Peygamberin hayatında iç barış ve dışa karşı olan barışla ilgili örnekleri ve sözleri bol miktarda bulabiliriz.

Din adamı ilgilendiği beşeri alanı daha da geniş tutmalıdır. Hangi görüşe, siyasi kanaate, kültüre ırka, mezhebe ve dine mensup olurlarsa olsunlar, insanlarla iyi ilişki ve diyaloğa girilmesinin gerekliliği ortadadır. Toplumun bir ferdi olarak toplumun diğer insanlarla birlikte yaşayan bir üyesi olarak hareket edebilmelidir. Din adamı, kendi kabuğuna çekilip veya çevresini sırf kendisi gibi düşünen insanlarla sınırlayıp, kendisini toplumdan tecrit etmemelidir. Din eğer insanı iyileştiriyor ve onu mutlu kılıyorsa, ki öyledir, din adamı da bu iyileştirici, huzur ve mutluluk verici reçeteleri insanların bulunduğu yerlere, insanların muhitlerine giderek onlara sunabilmelidir. Hayatın içinde, sosyal hayatın içinde olmanın gereği budur. Din adamı, yumuşak tavırlı, insanlara karşı yumuşak davranan onlara güleryüz gösteren çizgide harket edebilmelidir. Sertlik yanlısı ve suçlayıcı tavırlar, insanları kaçıran tavırlardır. Toplumumuzda hala, insanlara kızan, köpüren ve sürekli olarak onları suçlayan insanlar sadece günah işleyen bir varlık olarak gören, sanki insanların yakalarından tutup sürekli cehenneme yollayan öfkeli bir din adamı imajı yanlış olarak varlığını sürdürmektedir. Bu imajın silinmesi gerekmektedir. Hz. Peygamber, hiç bir zaman kaba ve sert davranmamış, insanlara her zaman yumuşak ve nazik davranmıştır. Kur'an-ı Kerim Hz. Peygamberin bu tavrını belirtmekte ve bunu örnek bir tavır olarak ifade etmektedir.

Din adamı, mahallesinde veya semtindeki İslâm Dini için söylediğimiz taktir de camiyi, başka dinler için söylediğimiz taktirde mabedi, sadece ibadet edilen bir yer olarak değil, o muhitin insanını birbirine kaynaştıran, aralarında barışı sağlayan, insanları birbirine kardeş yapan sosyal yardım ve dayanışmayı sağlayan bir merkez haline getirebilmelidir. Toplumun yardıma muhtaç insanlarını tespit edip, iyi bir organizasyonla bu insanların ihtiyaçlarını giderebilmelidir. Bu bağlamda din adamlarının veya Türkiye Diyanet Vakfı'nın organizasyonlarıyla Türkiye için söylediğimiz taktirde, engelliler için eğitim merkezleri, yaşlılar ve engelliler için rehabilitasyon merkezleri, çocuklar için çocuk yuvaları, çelişkili ve problemli anneler için ve problemli aileler için uzman elemanlarla teçhiz edilmiş merkezler, gençler için gençlik merkezleri, hastalar için hasta bakımı ve sosyal istasyonlar kurulmalı ve bu teşkilatlar vasıtasıyla dinin ve din adamının ilgisi insanlara sunulmalıdır.

Sonuç olarak sosyal barışı temin eden din adamlarını aktif kılacak malzemenin onların öğretimini yaptığı dinde mevcudiyetini, din adamlarının bu malzemelerden yararlanarak toplumun fertlerinin sosyal adalet, sosyal yardımlaşma ve dayanışma ve sosyal barış kapsamı içerisinde birbirleriyle irtibat ve ilgilerini kurabileceğini, kendisini toplumdan tecrit etmemesi gerektiğini, peşin yargılardan uzak durulmasını, affedici, bağışlayıcı ve hazımkâr olunmasını, insanlara sevgi, barış ve hoşgörüyle yaklaşılmasının gerektiği-

ni, din adamlarının bunların temininde önemli bir fonksiyon icra edeceklerini ve din adamlarının herkesimden insanla özellikle yardıma, desteğe, ilgiye ve hayata kazandırılmaya ihtiyacı olan insanlarla teşkilatlı bir şekilde ilgilenmeleri gerektiğini söyleyebiliriz.

SOSYAL BARIŞI SAĞLAMADA DİNİN VE DİN ADAMININ ROLÜ

Prof. Dr. Süleyman ULUDAĞ

Yukarıdaki başlık altında din adamlarının barışa katkılarını bahis konusu etmeden evvel başlıkta geçen "din" kelimesi ile İslâm dinini "Din Adamı" ifadesiyle de İslâm alimlerini, irfan sahibi dindar müslümanları ve mutasavvıfları kastettiğimi özellikle belirtmek istiyorum. Gerçi bu konunun bütün dinler ve onları temsil eden din adamları tarafından ele alınması da mümkün, hatta çok faydalıdır, ama konunun bu genişlikte ele alınması tebliğimizin sınırlarını aşar.

Din ve din adamı anlayışı dinden dine farklılık gösterdiği gibi bunların barış ve savaş anlayışları da birbirinden az çok farklıdır. Bazı dinler diğerlerine göre daha çok savaşçı ve kavgacı iken bunlara göre öbür dinler daha çok barışçıdır. Bu durum İslâm dininin barış konusundaki tutumunu etkiler. Zira İslâm dini savaşçı dinlere ve toplumlara karşı cihadın önemini vurgularken barışçı dinlere ve toplumlara karşı yumuşak bir tutum sergilemekte ve barışı vurgulamaktadır. Bu durum islam dininin putperest araplara, yahudilere ve hıristiyanlara bakış açısında kendini iyice belli etmektedir. İslâm'ın en büyük düşmanları olan müşrik araplara karşı sert bir tutum sergileyen İslâm, ehl-i kitap diye nitelendirdiği ve putperestlere göre daha hoşgörülü bir statü tanıdığı yahudilere, daha çok da hıristiyanlara karşı barışçı bir tutum benimsemektedir. Bununla beraber şartlar gerektirdiği zaman müşriklerle de (Hudeybiye musalahasında olduğu gibi) yahudilerle de (Medine belgesinde olduğu gibi), hıristiyanlarla da (Hz. Ömer'in Kudüs'te yaptığı anlaşma gibi) barış muahedeleri yapılmış, bunlara da sadık kalınmıştır. Esasen İslâm barış dinidir. Kendisine saldırılmadığı veya saldırı hazırlığı ve planları yapılmadığı sürece barıştan ayrılmaz. Mekke'de putperestlerle, Medine'de hem putperestlerle, hem de yahudilerle barış içinde yaşamayı ilke olarak kabul etmiş, karşı taraf barışın şartlarına uymayınca İslâm toplumunun güvenliği açısından savaş kaçınılmaz olmuştur. İslâm'da aslolan barıştır; savaş bunu sağlamanın ve sürdürmenin bir aracıdır. Bununla beraber İslâm tarihinde vukua gelmiş bütün savaşların savunma ve daha erken davranarak saldırıyı def etmek için taaruza geçme niteliğinde olduğunu söylemeye tabiatiyle imkân yoktur.

Alimler, mutasavvıflar ve irfan sahibi dindarlar şeklinde özetlediğimiz müslüman din adamlarının barış ve savaş anlayışları, Kur'an-ı Kerim'e, Sünnete ve zaman içinde ortaya çıkan bu kaynaklarla ilgili yorumlara dayanır. Onun için bu kaynaklara kısaca göz atmaya ihtiyaç vardır.

Kur'an müslümanlarla savaş halinde bulunmayanların barış istemeleri halinde kendileri ile barış yapılmasını, onlara karşı başka türlü davranmanın mümkün olmadığını (bkz.

Nisa, 4/90) barıştan yana olanlarla barış yapılmasını, her şeyi işiten ve bilen Allah'a güvenilmesini (bkz. Enfal, 8/61) ister. Hz. Peygamber de daima barıştan yana olmuş, Mekkeli müşriklerle ağır şartlar içeren Hudeybiye barışını, Medine'deki Yahudi, müşrik ve diğer gayr-i müslim unsurlarla Medine Belgesi diye bilinen bir anlaşma yapmış (bkz. İbn Hişam, es-Sire, Kahire, 1963, I, 349, II, 781) bu anlaşmalara sonuna kadar bağlı kalmış, müslüman toplumun güvenliği için bir tehlike oluşturmadıkları sürece taarruza ve hücuma geçmemiştir.

İslâm dini barışçı bir dindir. Daima barışı savaşa tercih eder. Esasen İslâm kelime olarak barış, huzur, dirlik ve düzen anlamlarına gelen "silm", "selamet" ve "selam" kökünden gelir. Şu halde İslâm barışçı olmak, müslüman da barışçı mü'min anlamına gelir. Günlük hayatta müslümanlar selamlaşırken aynı zamanda barış içinde yaşamak için de birbirlerine dua etmiş oluyorlar.

Kur'an-ı Kerim'de sulh, salah, islah kelimeleri sıkça geçer. Salih-saliha ve müslih kelimeleri ise sulhsever ve barışçıl anlamına gelir. Kur'an barışçıl ve sulhperver insanları över ve eninde sonunda dünyada egemenliğin onların eline geçeceğini ifade eder. (Enbiya, 21/105).

Selam Allah Tealanın isimlerindendir (bkz. Haşr, 59/53). Sulhun ve selametin kaynağı odur. Bir müslüman namazı bitirince "Allahım! Sen selamsın. Selam sendendir." der ve dirlik, düzen için dua eder. Aynı şekilde namazda et-tehiyyatü okurken "Selam bize ve Allah'ın barışçıl kulları üzerine olsun." denir ve barış için dua edilir.

İç Barış:

Müslümanların kendi aralarında bulunması gereken sulh ve selamet, dirlik ve düzen haline iç barış, gayr-i müslimlerle savaşsız ve kavgasız birlikte yaşamaları haline de barış diyoruz. Aslında barış bir bütündür. Bir müslüman hem müslümanlarla ve onlar arasında azınlıklar halinde yaşayan gayr-i müslimlerle, hem de ayrı toplumlar ve bağımsız devletler halinde yaşayan gayr-i müslimlerle, barış halinde bulunur. Kavgadan, çatışmadan, vuruşmadan ve savaştan kaçınır. Barış mutlak ve bir bütün olmakla beraber meseleyi tahlil için barışı ikiye ayırıyoruz: Müslümanların kendi aralarında barış içinde yaşamaları, gayr-i müslim bireyler, toplumlar ve devletlerde barış içinde yaşamaları.

İslâm mü'minleri, birbirlerinin kardeşleri olarak kabul etmiş, herhangi bir sebeple aralarında geçimsizlik, dargınlık, kavga, çatışma ve döğüş çıkan müslümanların barıştırılmasını, aralarının bulunmasını, bu ihtilafa taraf olmayan müslümanlara görev olarak vermiştir. (bkz. Hucurat, 49/10; Nisa, 4/114). Dargın ve kavgalı iki kişiyi barıştırmak müslümanların özellikle din adamlarının görevidir. Hatta barışı sağlamak için gerekirse yalan dahi söylenebilir. Bir hadiste: **"İki kişiyi barıştırmak için söylenen yalan günah değildir"** Buyurulmuştur. (Müslim, Birr, 101) Kavgalı ve dargın eşlerin arasını bulmak ve onları barıştırmak da böyledir. (Nisa, 4/35)

Gruplar Arasında Barış:

Müslümanlar birlik ve beraberlik içinde yaşarlar. Tefrika ve ikilik haramdır. Fakat

buna rağmen herhangi bir sebeple müslümanlar ikiye ayrılır ve birbirleriyle vuruşmaya ve savaşmaya başlarlarsa ihtilafa taraf olmayan diğer müslümanların ve din adamlarının görevi bunların aralarını bulmak ve barıştırmaktır. **"Eğer bunlardan biri diğerlerine saldırır** (barışa yanaşmazsa) **saldırıya uğrayanla birlikte saldırana karşı savaşın. Ta ki Allah'ın buyruğuna boyun eğsin"** (Hucurat, 49/9) Bu ayet ikiye ayrılıp birbiriyle vuruşan Evs ve Hazreç kabileleri hakkında nazil olmuştur.

İslâm dini evrensel bir din olduğundan ülkesi, bölgesi, köyü, kenti, dili, rengi, ırkı, soyu, kabilesi farklı insanlar İslâm kardeşliği temelinde bir araya gelir, birlikte yaşarlar. Irk, renk, dil ve soy farkının; ülke, bölge, köy ve kent ayrılığının ihtilaf ve ikilik sebebi haline getirilmesi kesinlikle yasaklanmıştır. Buna rağmen sahabe zamanından günümüze kadar müslüman topluluklarda ikilik, ihtilaf, kavga, husumet ve düşmanlık, hatta çatışma ve savaş eksik olmamıştır. Hz. Osman zamanında başlayan iç ihtilaflar, kargaşalar ve savaşlar zamanımıza kadar süregelmiştir. Müslümanlar arasındaki savaşlara fitne veya iç savaş denir. İç savaşlarda din adamlarının irfan ehli dindarların ve mutasavvıfların nasıl hareket etmeleri gerektiği yukarıdaki ayette (Hucurat, 49/9) gösterilmiştir. Hz. Peygamber bu konuda şöyle buyurur: *"Fitne zamanı oturan ayakta olanlardan, ayakta olan yürüyenden, yürüyen konuşandan daha hayırlıdır."* (Buhari Menakıp, 25; Müslim, Fiten, 3) Bu hadis bir müslümanın iç karışıklık, fitne ve fesat zamanında mümkün olduğu kadar pasif kalmasını, eylemsizliği en uygun eylem ve davranış saymasını tavsiye etmektedir. Din adamları fitne ve iç kargaşa zamanında bir grubun başı olamayacakları gibi taraf da tutamazlar. Böyle zamanlarda tarafları yatıştırma, sakinleştirme ve uzlaştırma görevleri vardır.

Devlet otoritesinin zayıfladığı, otorite boşluğu sebebiyle gasb, hırsızlık, yolsuzluk, yağma, talan, yol kesme, zulüm ve ahlâksızlık gibi olayların yaşandığı, çapulcuların, zorbaların ortalığı kasıp-kavurduğu dönemlerde bazan din adamları kötülüklere, haksızlıklara, yolsuzluklara karşı mücadele etmek ve zulmü önlemek için çevrelerinde toplanan bir takım kişilerle bir olup ortaya çıkmışlar, yönetime el koyma girişiminde bulunmuşlardır. Eylemlerinin meşruiyet temeli olarak da iyi olanı emir, kötü olanı engelleme, hakka davet ve dini tebliğ gibi hususları göstermişlerdir. Bunlardan bir kısmı bu konuda gerçekten samimi, diğer bazıları ise sahtekârlardır. Amaçları otorite boşluğundan yararlanarak iktidarı ele geçirmektir. İbn Haldun bu tür olaylara örnekler verir. Mesela İbn Kasi (Ö. 546/1151) isminde bir mutasavvıf murabıtların zayıflamasından yararlanarak Endülüste baş kaldırdı. Az çok başarılı da oldu. Ama daha sonra muvahhidlere boyun eğdi. Kendilerini ibadete veren bazı dindarlar Allah'dan sevap umarak kötülükleri ortadan kaldırmak için zalim yöneticilere karşı ayaklanmışlar, kalabalıkları ve halkı peşlerine takmışlar, bu uğurda kendilerini tehlikeye atmışlar, bir çokları bu yolda canlarından olmuşlardır. Bunlar sevap değil, günah kazanmışlardır. Zira Allah onlara bunu farz kılmamıştır. Bu tür hareketlere ancak elinde kuvvet bulunanlar girişebilir. Peygamberle bile ancak Allah'ın desteğine ve mucizeler göstermek imkanına sahip iken kavim ve kabilelerine dayanarak mücadeleye girişmişlerdir. Haksızlıkları ortadan kaldırmak için yeterli bir güce dayanmayanlar haklı ve samimi bile olsalar başarıya ulaşamazlar. Mücadeleleri fiyasko ile sonuçlanır. İktidar hırsı ile böyle bir mücadeleye atılanların daha çok engellerle ka-

şılaşacakları muhakkaktır. Zira Allah'a ait olan bir husus, O'nun rızası, yardımı olmadan, işe ihlaslı ve iyi niyetli olarak başlamadan gerçekleşmez.

Kötülükleri ve haksızlıkları ortadan kaldırma, adaleti ve hakkı hakim kılma amacıyla İslâm'da ilk defa harakete geçen Halid ed-Deryus isminde bir kişi olmuştur. Bu zat Abbasi halifesi el-Emin'in katledilmesi, Horasanda bulunan el-Me'mun'un Bağdat'a dönüşünün gecikmesi üzerine ortaya çıkan bir çok zorbayı ve çapulcuyu cezalandırmış ve ortadan kaldırmıştı. Yine aynı sene (201/816) Ebu Hatim diye tanınan Sehl b. Selame Ensari de mushafı boynuna asarak halkı Allah'ın kitabı, Hz. Peygamberin sünnetine davet etti ve bu gerekçe ile başkaldırdı. Bu hareketler o sırada iktidarı elinde bulunduran İbrahim b. Mehdi tarafından bastırılmıştır. (İbn Haldun, Mukaddime, s. 144) XIV. Yüzyılda Tüveyziri isminde bir zat Kuzey Afrika'da isyan etti. Akdeniz sahilindeki Sus'ta bir camide mehdiliğini ilan etti. Bir sürü insan etrafında toplandı. Durumun bir iç savaşa dönüşmesinden korkan Masmuda kabilesi şefi Ömer Saksiri bir süikast ile onu ortadan kaldırttı. Yine aynı çağda Gumara kabilesinden Abbas isminde biri çevresine topladığı ayak takımı ve serseriler güruhu ile isyan etti. Bir ara Badis kentini de zaptetti. Ama kısa sürede yakalanıp öldürüldü. (İbn Haldun, Mukaddime, s. 145, bab 3, fasıl, 6)

İbn Haldun böyle bir harekete girişenlerin çoğunluğunun ya hayalperest, ya maceracı ya deli veya sahtekâr olduğu kanaatindedir. Bunlar iktidarı ele geçirme duygusuyla harekete geçerler, tabii yollarla ulaşamadıkları hedeflerine bu yollarla ulaşmak isterler. Hatalarının cezasını canlarıyla öderler.

Osmanlılarda Kadızadenin (ö.1045/1635) başlattığı hareket te emr bi'l-ma'ruf ve nehy ani'l-münker esasının yanlış uygulamasına dayanıyordu. Suudi Arabistan'ın Necd bölgesindeki Deriyye'de otuz sekiz yaşında benzeri bir hareket başlatan Muhammed b. Abdulvehhab (ö. 1703/1791) gerçi başarıya ulaşmıştır ama topluma istenen huzuru ve dinamizmi getirememiştir. Murabıtların, Safevilerin ve Sünusilerin kurdukları devletler de dine davet esasına dayanıyordu. İran İslâm Cumhuriyeti 1979'da böyle bir hareket sonunda kuruldu.

S.S.C.B.'nin dağılmasından sonra Tacikistan'da, Özbekistan'da bir din devleti kurma istikametinde teşebbüsler oldu. Afganistan ve Cezayirdeki iç savaşı söz konusu kategoriye koymak mümkün olmasa bile yine de bu anlayışla belli bir bağlantısı vardır. Hemen hemen bütün İslâm ülkelerinde din temeli üzerine devlet kurma teşebbüsleri vardır. Bunlar mevcut iktidarlarla çatışma halindedir. Bu durum ise hemen hemen bütün İslâm toplumlarını müslüman-laik, gerici-ilerici şeklinde ikiye bölmüştür. İslâm toplumundaki çeşitli kesimleri düşman gruplar haline getirmiştir. Bunun yanında mezhep farklılığından veya etnik köken ayrılığından kaynaklanan bir takım ihtilaflar, çatışmalar ve düşmanlıklar da vardır. Gelir dağılımındaki adaletsizlik ve bunu istismar eden çeşitli ideolojileri unutmamak gerekir. Bunun karşısında din adamları sosyal barışın sağlanması hususunda ne yapabilirler? Toplumdaki çeşitli kesimlere mensup insanlar arasında dostluk ve birlik bağlarının güçlenmesi, bir güven ve huzur ortamının meydana gelmesi için neler yapabilirler? Bunları ana hatlarıyla şöyle sıralamak mümkündür.

1. Din adamları fitne ve fesat çıkarmanın kin ve düşmanlık tohumları ekmenin kişi-

lerin, kesimlerin ve hakların aralarını açmanın ve cepheleşmenin İslâm'da büyük bir günah olduğunun altını çizerek müslümanları birliğe, beraberliğe, kardeşliğe, dostluğa, saygıya, sevgiye ve barışa davet ederler. Bu hususun iyi anlaşılması ve kavranması pek çok meseleyi çözebilir. İslâm'da fitne adam öldürmekten daha büyük bir günahtır. (Bkz. Bakara, 2/191,217) Yeryüzünde fesat çıkarmak yasaklanmıştır. (bkz. A'raf, 7/56, 85)

Düşmanlık ve haksızlık da, bu hususlarda yardımlaşmak da men edilmiştir. (bkz. Maide, 5/2) Diğer yandan bütün müminler birbirinin kardeşi ve dostu sayılmış, birbirleriyle iyi ilişkiler kurmaları ve iyi geçinmeleri emredilmiştir.

Eğer müslümanlar arasında bir ihtilaf çıkarsa bunu konuşarak veya hakemlere başvurarak İslâm'ın genel esasları içinde barışçı yollarla çözümlenmesi emredilmiş, ihtilafa taraf olmayan müslümanlar arabuluculukla görevlendirilmiştir. (bkz. Hucurat, 49/9; Bakara, 2/11, 220; Nisa, 4/114) (Te'lif-i mâ beyn)

2. Hoşgörü: İslâm bir taassub ve baskı dini değil, bir hoşgörü ve hürriyet dinidir. Kur'an'da Hz. Peygambere hitaben: **"Dinde zorlama ve baskı yoktur"** (Bakara,2/256), **"Hatırlat: Sen ancak bir hatırlatıcısın. Baskıcı değilsin."** (Gaşiye, 77/22) buyrulmuştur. Hz. Peygamber de fıtri ve hoşgörülü bir din tebliğ etmekle me'mur edildiğini (bkz. Ahmed b. Hanbel, VI, 116) Allah katında en sevimli olan dinin tabii ve müsamahalı din olduğunu (Buhari, İman, 29; Ahmed b. Hanbel, Müsned, I. 236, 248, 5, IV, 204) ifade etmiş, yahudilere İslâm'ın hoşgörüsünü göstermiştir. (Acluni, Keşfu'l-Hafa, I, 51) Din adamları İslâm'ın esaslarına uygun şekilde yaşar, dini salabetten ve samimiyetten ayrılmazlar. Fakat dini, mezhebi, tarikatı, düşüncesi farklı olan kişilere ve zümrelere karşı hoşgörülü davranırlar. Fanatizm ve fundamentalizm ayrılığa sebep olur; tolerans ise dostane ilişkiler içinde bir arada yaşamayı sağlar.

3. Din adamları farklı inançda, düşüncede ve görüşte olanların inançlarına, inançların gereği olan pratiklerine (amel, ibadet, ayin) saygı gösterir, onlara karşı dikkatli, ölçülü, saygılı ve makul davranır, onları rahatsız edecek hal, hareket ve beyanlardan kaçınır; hatta İslâm'ın ilkelerine ve ruhuna aykırı olmayan hususlarda onların acılarını, üzüntülerini paylaşır, dertlerine ortak olur. Sıkıntılarını gidermek için çalışır neşelerine ve sevinçlerine de iştirak eder, başarılarını kutlar, ölüm ve hastalık gibi hallerde onları ziyaret edip baş sağlığı diler ve geçmiş olsun der. Bu ve benzeri davranışlar hem saygının hem de nezaketin, kibarlığın ve zerafetin gereğidir. Merhametli, şefkatli, insaflı, sevecen ve değerkam ve insansever olmak ta bunu icabettirir.

Hz. Peygamberin hasta olan bir yahudinin çocuğunu ziyaret ettiği, bir yahudinin cenazesi götürülürken ayağa kalktığı sahabeye de bunu tavsiye ettiği, müslümanlara "size ölüm" diyenlere ayniyle karşılık vermekten kaçınarak sadece size demekle yetindiği, daha sert bir karşılık vermesini isteyen Hz. Aişe'ye *"Halim selim ol. Allah ilmi* (hoşgörüyü ve nezaketi) *sever"* dediği Necran'dan gelen hıristiyanları Medine'deki mescidde misafir ettiği hatta burada ayinlerini icra etmelerine izin verdiği bilinmektedir. (Şibli, Asr-ı Saadet, İstanbul, 1928, II, 960.)

4. Din adamları kürsülerde, minberlerde, radyo ve televizyonlarda halka hitap ederken çeşitli din ve mezheblere mensup kişi ve zümrelerle temasta bulunurken, ırk, renk,

dil, bölge ve ülke farkı gözetmekten kaçınarak bütün insanların insan olmaları itibariyle bir bütün oldukları, üstünlüğün ancak takva ve iyi ahlâkla mümkün olacağını (bkz. Hucurat, 49/13) telkin ve hitaplarında bunu esas alırlar. Bölücülerden, ayrılıkçılardan, fesatçılardan ve fitnecilerden uzak durur. Çevresindekilere de bunu anlatırlar. Hz. Peygamber *"Arabın arap olmayana, arap olmayanın araba, siyahların kızıllara, Kızılların siyahlara bir üstünlüğü yoktur. Üstünlük takva iledir."* (bkz. Ahmed b. Hanbel, Müsned V, 411) derken bu hususa işaret etmiştir. Yunus Emre'nin dediği gibi 72 millete bir gözle bakmayanlar manevi gerçeği kavrayamazlar. Bölgecilik, kabilecilik her zaman bölücülüğe yol açar. Bir insanın içinde yaşadığı ülkeyi, yurdu ve bölgeyi, mensub olduğu kavmi ve kabileyi sevmesi güzel bir şeydir. Fakat bunu bölgeciliğe ve ırkçılığa vardırması tehlikelidir. Sosyal barışın sağlanması için bu hususlara dikkat edilmesi şarttır.

5. Din adamlarının sosyal barışın teminine katkıda bulunmaları için hak, hukuk ve sosyal adalet kavramları üzerinde dikkat ve önemle durmaları şarttır. Eğer bir ülkede hak, hukuk gözetilmiyor, devlet kurum ve kuruluşları adaletli bir şekilde çalışmıyor, haksızlık, zulüm ve yolsuzluklar önlenmiyorsa, böyle bir toplumda barışın ve huzurun tesisi imkansızdır. Barış ve huzur sadece vaaz, nasihat, nutuk ve iyi niyetle kurulamaz. Kalıcı ve sürekli barışın, huzurun kurulması, haksızlıkların ve yolsuzlukların ortadan kaldırılmasına yada mümkün olan asgari düzeye indirilmesine, adaletin, hak ve hukukun hakim kılınmasına bağlıdır. Zira kafir devlet ve toplum yaşar, ama zalim bir devlet ve toplum yaşamaz.

6. Din adamları bilgiyi, eğitim ve öğretim faaliyetlerini, İslâm ahlâkını, edebini ve terbiyesini yaygınlaştırarak cehalet ve kötü ahlâkla mücadele ederek de sosyal barışın ve huzurun sağlanmasında etkili olurlar. Bunun için yeni nesillere kardeşlik, dostluk ve barışı esas alan bir zihniyet telkin edilir, ama millet ve memleket düşmanlarına karşı savaşa, cihada gazaya hazır olmanın lüzümu da hiç bir zaman gözardı edilemez, yeni nesillerin mutlaka barışçı olarak yetiştirilmeleri, kavgacı olarak yetiştirilmemeleri lazımdır.

7. Din adamının sosyal barışın ve huzurun sağlanmasına katkıda bulunmalarının bir şartı da günlük politikanın, parti siyasetinin ve politikacıların uzağında bulunmalarıdır. Ülkenin genel siyasetiyle, partiler üstü siyasetle ilgilenmek din adamlarının hem hakkı hem de görevidir. Fakat bunu particilik ve hizipçilik düzeyine indirmemesi şarttır. Din adamlarını çeşitli partiler, sosyal kesimler arasında uzlaştırıcı ve arabulucu bir rol oynamaları, toplumun istikrarlı bir düzeyde bir çizgide varlığını sürdürmesi hususunda etkili olmaları, partiler üstü kalmalarına bağlıdır. Mevcut partilerden birini İslâm'a daha yakın bulan bir din adamı o partiye oy verebilir, ama o partinin bir propagandacısı ve militanı olursa saygınlığını ve inandırıcılığını yitirir. Toplumun küçük bir bölümü tarafından kabul edilse bile büyük bölümü tarafından inanılır ve güvenilir olarak görülmez.İslâm'a siyaset alanında hizmet etmek için politikaya atılan din adamları müslümanlar laikler gibi tehlikeli ve zararlı bir ayırıma da sebep olabilirler. Bunlar barışı sağlama yerine kavgayı ve iç çekişmeleri körükleme durumunda kalabilirler. Bu yüzden din adamlarının siyasi İslâm konusunda yani dinin siyasallaşması hususunda çok dikkatli olmaları, kaş yaparken göz çıkarmamaları gerekir. Zira İslâm'ın siyasallaşması en az hukukun ve adalet kurumlarının siyasallaşmaları kadar tehlikelidir.

8. Din adamlarının sosyal huzur ve barışın sağlanmasında katkıda bulunmalarının diğer bir şartı da doğru bir tarih anlayışıdır. İslâm tarihinin, mezheplerinin ve İslâmî ilimlerin tarihini ve izledikleri gelişme sürecini doğru bilmek din adamlarını pek çok hatadan korur, yanlış bir tarih anlayışı bir çok sıkıntının kaynağı olur.

9. Din adamlarının çeşitli ideolojileri, doktrinleri, sosyal hareketleri, dini cereyanları, felsefi sistemleri, sanat etkinliklerini belli bir ölçüde ve ana hatlarıyla bilmeleri, bunlara saygı duymaları fikir hürriyetlerini ve hoşgörünün gereğidir. Telkinlerinde, tavsiyelerinde, vaaz ve nasihatlarında bu hususları dikkate almayan din adamları barışın sağlanmasında etkin bir rol oynayamazlar.

10. Din adamlarının gayr-i müslimler karşısındaki tutumları çok önemlidir. Özellikle ehl-i kitap denilen Yahudi ve Hıristiyanlarla ilişkiler önemlidir. Kur'an Hıristiyanların İslâm'a Yahudilerden daha yakın olduklarını bildirir. (Bkz. Maide, 5/82) Tarih boyunca pek çok yerde Müslümanlarla Hıristiyanlar yanyana, hatta iç içe yaşamışlardır. Bu gün de durum böyle devam etmektedir. S.S.C.B'nin dağılmasıyla ve Avrupadaki marksist sistemlerin çökmesinden sonra Balkanlarda, Kafkasyada, Orta Asyada milyonlarca Müslüman özgürlüğüne kavuştu, çeşitli bağımsız Müslüman devletler ortaya çıktı. Özellikle bu toplumlardaki müslüman-hıristiyan ilişkileri ayrı bir önem taşımaktadır. İdeolojik çöküntü sonrası buralarda meydana gelen sosyal ve ekonomik çalkantılar din değiştirme olaylarına yol açmaktadır. Bu bölgelerde sosyal barışın ve huzurun sağlanması, ataları Müslüman olan yeni nesillerin İslâm'dan ayrılmamaları ve uzaklaşmamaları açısından din adamlarına önemli görevler düşmektedir. Hıristiyanlarla diyalog kurmaktan ve kurulan diyaloğu sürdürmekten çekinmemek gerekir. Tarihte ehl-i kitabı ilk defa diyaloğa davet eden Kur'andır. (bkz. Ali İmran, 3/64) Fakat hiç bir zaman tedbiri ve ihtiyatı da elden bırakmamak gerekir.

Kısaca din adamları sosyal barışın ve huzurun tesisi hususunda katkıda bulunma imkânına sahip oldukları gibi toplumdaki huzursuzluğun, kavgaların, çekişmelerin, didişmelerin sebebi de olabilirler. İslâm'ın tüm Müslümanlardan özellikle de müslüman alimlerden, irfan sahibi dindarlardan ve mutasavvıflardan beklediği şey huzurdur, dirlik ve düzendir, kardeşlik ruhunun güçlendirmesi, dostane ilişkilerin sağlıklı bir şekilde sürdürülmesidir. İbn Haldun'un da işaret ettiği gibi toplumdaki fertleri birbirine yaklaştırma, düşmanlıkları ortadan kaldırma özelliğine sahip olan İslâm'ın temsilcileri bu konularda etkili olabilirler.

DİNLER ARASI DİYALOĞA NİÇİN İHTİYAÇ VARDIR?

Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK

GİRİŞ

Tarih boyunca dinler, insanların, ahlâkî kurallar çerçevesinde barış ve huzur içinde, bir arada yaşamalarını sağlamak amacıyla ortaya çıkmıştır. Bu amaca ulaşmak için de belirli "inanç ve davranış" kuralları geliştirmişlerdir. Dinlerce belirlenen bu kuralların insanlara ulaştırılmasının yolu da, "diyalog" diye adlandıracağımız "iyi ilişkiler" şeklinde olmuştur.

Ortaya çıkan her Peygamber veya "din kurucusu" ilk planda insanlara ulaşmada ve onları tarafına kazanmada yumuşak bir usluba özen göstermiştir. Bu müsbet ve yumuşak üslup, hep böyle devam etmiştir demeye imkân yoktur. Çünkü, zamanla o din mensuplarının anlayışı ve yorumlayışı ile ilişkilerde bozulmalar olmuştur. Bu ilişkilerdeki bozulma, hem o dinin kendi mensupları arasında hem de diğer dinlere karşı kendini göstermiştir. Tarihi, ekonomik, siyasi ve sosyal şartlar bunda önemli rol oynamıştır.

Gelişme noktasında kendisine müsbet bakılan veya kendisi diğerlerine müsbet bakan dini söylemlerin, kuvvetlenince veya zayıflayınca aynı müsbetlikte olmadığı dikkati çeken hususlardandır. Ortaya çıkan dinî harekete, yeni çıktığı için tehlike oluşturmaz veya başkasına zararlı olur düşüncesi ile sıcak bakışın daha sonra o din güçlenip bir başka dinin sahasında yayılma gösterince,"düşmanlık"a dönüştüğüne tarihte şahit olunmaktadır. Bununla, dinlerin mensuplarının veya bilginlerinin görevlerinin gelişen şartlara göre dinin mesajlarını yorumlamada yumuşaklık veya sertliğin olduğunu belirtmek istiyorum. Dinin amacı barış ve huzur olunca, "diyalog"da kendiliğinden gündeme gelecek demektir.

Dinî alanda "Diyalog" hem aynı dinden kaynaklanan grupların kendi aralarında hem de farklı dinlere mensup insanların, inanç ve düşüncelerini birbirine zorla kabul ettirme yoluna gitmeden, birbirlerine sıcak ve hoşgörü ile bakabilmesi, ortak meseleler etrafında konuşabilmesi, tartışabilmesi ve işbirliği yapabilmesidir[1] Bu anlamda, tarihte, hemen hemen yaşayan dinlerarasında "diyalog faaliyetleri"ne rastlanmaktadır. Ancak bu diyalog, bir plan ve program çerçevesinde olmamış, resmî bir kurumla diyalog niteliği taşımamış, tarihi bir seyir içinde ve kendiliğinden olmuştur. Diyalog'un resmi bir hüviyet kazanması ve kurumlaşması, XX. yüzyılın ikinci yarısından sonra, II. Vatikan Konsili'yle gündeme gelmiştir. XX. yüzyılın başlarından itibaren dünyada meydana gelen siyasi, ekonomik

1. Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, Ankara 1997, 426.

ve kültürel gelişme ve değişmeler, dinleri ve kurumlarını da etkilemiştir. Hıristiyanlık ve özellikle Katolik Hıristiyanlığı da bundan etkilenenler arasında yeralmıştır. Bundan dolayı Katolik Kilisesi, Kiliseler arasında varolan anlaşmazlıkları ve düşmanlıkları gidermek, dini alandaki bazı anlayışları değiştirmek; diğer din ve gruplarla işbirliği yapmanın önünü açmak için bir "Konsil" toplanmaya karar vermiştir. 1962 yılında başlayan ve 1965 yılında sona eren bu Konsil'in açış konuşmasında Papa XXIII. Jean, Kilise'nin çemberini kırmasını, dışarıya açılmasını, dışarıyla ilgilenmesini istemiş ve bütün insanlarla "diyalog"a girmesinin önemini vurgulamıştır. Papa, böylece Konsil'in gündemini ve tartışılacak konuların genel sınırını çizmiştir. Bunun üzerine Konsil'de hem ayrılmış Hıristiyanlar'a yaklaşma hem diğer dinlerle iyi ilişkiler kurma hem de Müslümanlarla asırlarca devameden husumetin unutulması için gayret sarfedilmesi istenmiştir.[2]

Aslında kabul edelim veya etmeyelim, "din"in olduğu yerde, hem o dinin bünyesinde meydana gelen gruplararası hem de diğer dinlerarası bir sürtüşme, bir kavga, bir üstünlük yarışı, bir mükemmellik yarışı yaşanmıştır yaşanmaktadır. Bu durum, zaman zaman sıcak savaşlara, "katliamlara" bile yolaçmıştır, açmaktadır. Gerçek anlamda ise dinler, insanların barış ve huzur içinde birarada yaşamalarını, birbirlerini Tanrı'nın mukaddes bir emaneti bilmelerini amaçlamaktadır. Buna rağmen din adına sıkıntılar, sürtüşmeler ve düşmanlıklar sürüp gitmektedir. Bunun giderilmesi ve insanların huzura kavuşturulması günümüzün en önemli olayı haline gelmiştir. Çünkü günümüzde insanlar, eskiye oranla, daha iyi imkânlara sahiptir; ticari, siyasî, askerî, dinî ve kültürel ilişkiler içindedir. Ayrıca eskiye oranla daha modern ve toplu katliamlara yolaçacak silahlara sahiptir. Bu silahlar, yanlış yönlendirme ve şartlandırmayla insanların yok olması için kullanıldığında tehlikenin boyutunu tahmin etmek zor olmasa gerektir. Hele bu silahlar, din gibi kutsal değerler adına, "cenneti kazanma" propagandası altında kullandırılırsa tehlikenin büyüklüğü tartışılmaz noktaya ulaşır. Bunun hem tarihte hem de günümüzde örnekleri vardır. Düşmanlık aracı yapıldığı zaman dinin barış ve huzur getirme amacı yok olacak, düşmanlık öne çıkacak demektir. Bu düşmanlıkta bilmemenin, şartlanmanın ve saplantının rolü büyüktür. Bundan kurtulmanın yolu da, dinleri bilmekten dinlerin özünü kavramaktan geçmektedir.

Bilgi olmazsa insan; dindeki hakikati nasıl kavrayacak, kendi mensubu olduğu dinle diğerleri arasındaki benzer ve farklı noktaları nasıl bilecek, kendi inancına saygı duyulmasını istiyorsa başkasının inancına da saygı duyulması gerektiğini nasıl fark edecektir? Kur'an'ın şu ayeti buna iyi bir örnektir: **"Allah'tan başkasına yalvaranların yalvardıklarına sövmeyin ki onlar da bilmeyerek, aşırı gidip Allah'a sövmesinler..."** (En'am,108). Buradan, herkesin kendi mukaddesine saygı gösterilmesini istiyorsa, başkasının mukaddesine de saygı göstermelidir sonucuna ulaşmak mümkündür. Herkes hem kendi dinini iyi bir şekilde bilir ve iyi bir şekilde kavrarsa hem karşıdaki dini iyi bir şekilde bilir ve kavrarsa sıkıntı çok büyük oranda azalacaktır. Çünkü din, toplumun ondan

2. Bkz. Concile Ocumenique Vatican II, Paris 1967, 693-700; M.L. Fitzgerald, "The Secretariat for Non-Christians is Ten Years Old", Islamochristiana, Rome 1975, I/88-89; Paul Paupard, "Concile Vatican II", Dictionnaire des Religions, Paris 1983, 305-308; Thomas Michel, "Katolik Hıristiyan Toplumunda Hıristiyan Olmayan Dinlerin Öğretilmesi", Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri (8-10 Nisan 1988), Ankara 1991, 356.

vazgeçemediği bir kurumdur. Bundan dolayı dini, dinleri ve ortak mesajlarını kavramak "Diyaloga Niçin İhtiyaç Vardır"? sorusunun cevabı olacaktır.

a. Dinlerarası İşbirliğine Genel Bakış

İnsanlık tarihinin her döneminde din, canlılığın ve insan hayatının ayrılmaz bir vasfı olma özelliğini korumuştur. İnsanlık tarihini ve bu tarih içindeki hayat tarzlarını anlayabilmek için, öncelikle, onların dinlerini tanımak lazımdır. Günümüzde, hayata farklı bakış açılarını anlayabilmek de, insanların benimsedikleri ideoloji ve inanç sistemlerini kavramakla ancak mümkün olmaktadır.[3]

İnsan bir toplum içinde ve birarada yaşamak zorundadır. Bu özellikleri ve amacını gözönünde bulundurarak dini, genel olarak, şöyle tarif ediyorum: *Din, belirli inanç ve davranış şekilleriyle, insanlararası ilişkileri düzenleyen, insanların iyi ilişkiler ve barış içinde birarada yaşamasını sağlayan kurallar bütünüdür.*

İnsanların duygu ve düşünceleri üzerinde dinin tesirinin olduğu bilinen bir gerçektir. Bunun için "dindar kimseler" çoğu zaman, başkalarının inançları hakkında objektif ve tarafsız olamamışlardır, olamazlar. Agnostikler de, Ateistler de din hakkında tarafsız değillerdir. Bunun yanında inanmaksızın bir inanç sistemini anlamak da, bir dinin mensubu olmadan bir inanç sistemini takdir etmek de pek mümkün görülmemektedir.[4]

Milyarı bulan bir taraftara sahip Hıristiyanlık, Hinduizm ve Budizm gibi dinler, dine karşı olan yeni güçlerin veya yeni dinî hareketlerin gayretleriyle taraftar kaybına uğramaktadır. Batı ülkelerindeki Agnostiklerin sayısında son yüzyılda, önemli artış görülmektedir. Agnostisizm, metafizik alemi inkar ederek, insan saadetini merkez edinen bir ahlâk sistemini ortaya atmıştır. Agnostikler, Batı'da Hıristiyanlığa karşı "Humanizm"i, önermişlerdir. Batı'da aynı dönemde bir başka materyalist akım olan Marksizm de hayret verici bir gelişme göstermiştir. Bu ideoloji, kendisini dine alternatif olarak takdim etmiştir. XIX. Yüzyılda, Marksizm ve Humanizm gibi bu iki yeni akım, dinin ihtiva ettiği unsurların çoğuna sahip olduklarını ve dinin yerini tutacaklarını iddia etmiştir. Onlar, bir doktrine, "dünyevi cenneti" gerçekleştirecek bir siyasete ve kendine mahsus törenlere sahiptir. Bu iki ideoloji, belirli bazı özellikler bakımından dine benzese de, aslında dine muhaliftir, pratikte her zaman dine saldırmaktadır.[5] Günümüzde Humanizm ve Marksizm gibi akımlar, din karşısında gerilemiş ve önemini yitirmiş görünmektedir. Din, Marksizm'in 70 yıl kadar hakim olduğu ülkelerde bile, yeniden itibar kazanmış ve insanların itibar ettiği bir kurum olmuştur. Dini tehdit ettiği dönemde Marksizm'e karşı dinlerin işbirliği istenmiş, dine zarar veren, hoşgörüsüz davranan dinleri yok etmeyi hedefleyen bir "akım"a karşı ilk defa ortak hareket edilmiştir. 1948 yılında New York'ta "Dinlerarası Konferans" düzenlenmiştir.[6] Bu konferansın hedefi ve amacı, diyaloga niçin ihtiyaç olduğunu da ortaya koymaktadır.

3. Bkz. Ninian Smart, "Din ve İnsan Tecrübesi", Çev. Ali İhsan Yitik, D.E.Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisi, İzmir 1992, VII/423.
4. Smart, "Din ve İnsan Tecrübesi", VII/424-425.
5. Smart, "Din ve İnsan Tecrübesi", VII/426.
6. Bkz. "Dinlerarası Konferans", Sebilürreşad 1948, Cilt: 1, Sayı: 9, sf. 144.

Bu Konferans'tan önce 1925 yılında "Dinler Arası Sulh Birliği Cemiyeti" bir komite teşkil etmiş ve bu komite, çeşitli dinlerin temsilcilerinden meydana gelecek bir dünya konferansının imkânlarını araştırmakla görevlendirilmiştir. 1928 yılında Cenevre'de bir konferans toplanmış ve bu konferansa 11 dinin temsilcisi olarak 191 delege katılmıştır. Katılanlar arasında İslâm, Hıristiyanlık, Musevilik, Budizm, Konfüçyanizm, Hinduizm, Mazdeizm, Zerdüştilik ve Şintoizm gibi dinlerin temsilcileri vardır. 1930'da toplanması planlanan konferans ancak 16 Haziran 1948'de toplanabilmiştir. Bundan önce de, 26 Nisan 1948'de Londra'da, Albert-Hall'de aynı gaye ile büyük bir toplantı yapılmıştır. Bu toplantıda, Avrupadaki mezheplerin temsilcileri yanında, birçok devlet adamı da hazır bulunmuştur. Bu toplantının gayesi ise, siyasete Hıristiyanlığın prensiplerini yeniden sokmak olmuştur. İngiltere, Fransa, Belçika, Hollanda, İsveç, Almanya bu konferansta etkili bir şekilde temsil edilmişlerdir. Sir Stafford Cripps, insanlığı tehdit eden cins cins manevî hastalıklar ve ahlâkî buhranlar karşısında Hıristiyanlığın seferber edilmesini istemiştir. Katılanlar, Avrupa milletlerinin manevî bağlarla bağlanmasının lüzumunu ileri sürmüşler ve bu teşebbüslerin desteklenmesini istemişlerdir. Toplantıda Fransız Başbakanı, Fransız Katolikleri adına konuşma yapmıştır. İngiliz Başbakanı Attlee ve muhalefet lideri Churchill, Albert Hall'deki toplantıyı teşvik eden mesajlar göndermişlerdir.[7]

1948 yılında toplanan Konferans'ın tavrının, Komünizm'in tehlike olmasının önlenmesinde ve sahneden çekilmesinde etkili olan amillerden olduğunu düşünmekteyim. Çünkü bu toplantının amacı bir cümleyle, "Komünizme karşı dünya din cephesi" "Komünizme karşı dinî kuvvetleri seferber etmek" olarak özetlemektedir.[8] Toplantı, uzun süredir birbirine karşı vaziyet almış dinlerin ortak bir tehlike karşısında birbirine yardımı öngörmektedir. Bunun için teklifler ve temenniler yanında endişeler de dile getirilmiştir. Bu toplantılar, dini kurumların ve din görevlilerinin beşeri felaketler karşısında seyirci kalamadıklarını, birşeyler yapabilecek güç ve imkânlarının bulunduğunu, bu güç ve imkanları birleştirerek insanlara faydalı hizmetler yapabileceklerini göstermektedir. Ayrıca *dinin insanlığın yararına kulanılabileceğini ve dinlerin toplumun huzurunu bozacak hareketler karşısında işbirliği yapabileceğini ortaya koymaktadır.*[9] *Bu da "iyi ilişkiler" iyi gayeler ve diyalog yoluyla olmuştur.*

Günümüzde "Diyalog" ilmi araştırmalar için de, eski kültürler için de, İlahiyatın her sahası için de Dinler Tarihi çalışmaları için de gereklidir. Eski dünyanın, Asya'nın Uzakdoğu'nun Amerika Yerlilerinin, Afrika'nın Okyanusya adalarının, Avrupa'nın tam anlamıyla anlaşılmasında, tanınmasında ve birbirine yaklaşmasında "diyalog yolu" etkili bir yoldur. Bunlar, diyalog içinde sürüp gidecektir. Ancak diyalogun verimli ve gerçeğe uygun olması için, Eliade'nin de önerileri olmuştur. O, şöyle demektedir. "... Verimli ve gerçeğe uygun olması için bu diyalog ampirik ve çıkarcı ifade ile sınırlandırılmamalı, gerçek bir diyalog, her katılımcının kültürünün merkezi değerlerini taşımalıdır. Halbuki, bu değerleri doğru şekilde anlamak için onların dinî kaynaklarını bilmek zarureti vardır.

7. Bkz. "Komünizme Karşı Dünya Din Cephesi", Sebilürreşad, 1948, Cilt: 1, Sayı: 10, sf. 151.
8. "Dinlerarası Konferans", Sebilürreşad 1948, Cilt: 1, Sayı: 9, sf. 144;
9. "Dinlerarası Konferans", Sebilürreşad 1948, Cilt: 1, Sayı: 9, sf. 144; "Komünizme Karşı Dünya Din Cephesi", Sebilürreşad 1948, Cilt: 1, Sayı: 10, sf. 151-152.

Çünkü sadece Avrupai olmayan kültürler değil, doğu kültürleri kadar ilkel kültürlerin de çok zengin dinî bir zeminle beslendiğini bilmekteyiz.

İşte bundan dolayıdır ki Dinler Tarihi'nin çağdaş kültürel hayatta çok önemli bir rol oynamaya davet edildiğini düşünüyorum. Bu, sadece arkaik ve yabancı dinlerin anlaşılmasının bu din temsilcileri ile girilecek diyaloga yardım sağlamayacak, aynı zamanda Dinler Tarihçilerin incelediği dökümanlar tarafından ifade edilen varoluşla ilgili durumları anlamaya çalışarak, insanın daha derin bilgisine ulaşacağı içindir. İşte dünya çapında bir "Humanizm böyle bir bilgi bazının üstünde gelişebilecektir."[10]

Eliade, genel olarak, diyalogu, Dinler Tarihi alanında "yeni bir Humanizm"in ortaya çıkmasının şartları arasında saymaktadır.

b. Dinî Tartışma ve Çatışmalara Genel Bakış

Dine karşı akımlarda olduğu kadar dinlerin kendi bünyerlerinde ortaya çıkan dinî hareketlerle de sıkıntılar yaşanmıştır. Bu hareketlerin içinden çıktığı genel dinî kitleye karşı olan tavrı, bu harekete genel kitlenin bakışı da tarih boyunca rastlanan olumsuzluklardandır. Bu olumsuzluklar arasında; Hıristiyanlığın ilk konsiller döneminde anlayış farklılığından doğan tartışmalar ve afaroz etmeler; sonra Monofizit Kiliseler'e karşı alınan tavırlar, Katolik ve Ortodoks bölünmesi, Katolik ve Protestan ayrılığı, Fransa'da ve benzeri Avrupa ülkelerinde yaşanan düşmanlıklar, kanlı çatışmaları ve tabir caizse "katliamlar"ı saymak mümkündür. (Zaman zaman, Fransa'da 1572'li yıllarda yaşanan "Sainte Bartelmy" katliamı gibi olmasa da, bazı gelişmeler yaşanmaktadır.

Hinduizm'den Budizm, Caynizm ve Sihizm akımlarının çıkması, bu akımların kendi mezhepleri arasındaki çatışmalar ve tartışmalar bilinen olaylardandır. 1981'de Hindistan'ın batısında Kapargaoh şehrinde Müslümanlar dört kutsal ineği kestiği yolundaki söylentiler, büyük olayların çıkmasına, Müslüman mahallelerinin ateşe verilmesine sebep olmuştur. Yine camiye giren kutsal ineklerin çıkarılması da çatışma konusu haline gelmiştir. Günümüzde 20-22 Kasım 1995 Endonezya'da yaşanan Müslüman-Hıristiyan çatışması bunlardandır.

"20. Yüzyılın son çeyreğinde hızlı gelişmeler olmuştur. Bu gelişmelerin sonucunda, dünya küçülmüş ve "teknolojik bir köy hüviyetine" kavuşmuştur. Filipinler'in Mindanao Adası'nda yaşanan bir katliam olayı, birkaç saat gibi kısa bir müddet sonra Nijerya'da veya başka bir Afrika ülkesinde Müslüman-Hıristiyan çatışması doğurabilmektedir. Dolayısiyle komünist diktatörlerin bundan böyle, soğuk savaş yıllarında olduğu gibi, tek yanlı propagandalarla halklarını uyutmaları imkânsız hale gelmiştir."[11]

İslâm'da Hz. Muhammed'in irtihalinden hemen sonra "Halifelik" ile başlayan siyasi tartışmaların giderek "dinîleşmesi" ortaya farklı görüşlerin çıkmasına yolaçmıştır. Bu farklı anlayışlara, hatta mezheplere, tarikatlara mensubiyet büyük olayların sebebi halini

10. M. Eliade, La Nostalgie des Origines, Editions Gallimard 1971, 19-20.
11. Ali İhsan Yitik, "Yeni Dünya Düzeni'ne Dini Açıdan Bakış", Tartışılan Değerler Açısından Türkiye, Ankara 1996, 35.

almıştır. Bundan dolayı, bu olaylar, nice tasvip edilmeyen ve günümüze kadar uzanan kutuplaşmanın ve husumetin kaynağı olmuştur.

c. Dinlerin Diyaloga Yönelik Mesajları

Günümüzde dinlerarasında hoşgörü anlayışını engelleyen şeylerden biri de, kültürel ve politik üstünlük arzusuyla dinlerin özdeşleştirilmesidir. Gelişmişliği veya geri kalmışlığı, ahlâklığı veya ahlâksızlığı herhangi bir dine maledip yorum yapmak tarih boyunca devam eden yöntemlerdendir. Bu yöntemlerin, diyalogu gündeme getirenlerce bir tarafa konulmasına ve birbirlerini samimiyetle kabul etmesine gerek duyulmaktadır. Bunun yanında dinlerin kendi içindeki zıtlaşma ve husumetin yanında bizzat yaşayan dinlerin mensupları arasında gizli veya açık bir şekilde devam eden bir rekabetin olduğu husumetin devam ettiği dikkati çekmektedir. Günümüzde din farklılığı en önemli farklılık olarak görülmekte, hatta kültürün ve medeniyetin oluşmasında, ticarî ve siyasî ilişkilerde bu din farkının rolü inkar edilemez bir gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bunun sebepleri arasında, girişte belirtildiği gibi, hem dinlerin hem de mensup olunan dinin iyi tanınamamasının veya yanlış tanınmasının büyük rolü vardır.

Diğer dinler hakkında bilgi edinme de günümüzde genel kültür içindedir. Günümüz insanı eskiye oranla, çok büyük bir gelişme gösteren imkânlara kavuşmuştur. Sosyal, siyasal, ticarî, askerî, kültürel, sportif ve turistik sebeplerle insanlar karşı karşıya veya yanyana gelmektedir. Bu yanyana olma veya karşı karşıya gelme, insanları başkalarının neye inandığını ve nasıl inandığını merak eder hale getirmiştir. Teknik imkânlarla küçülen dünyada bu merak daha da artmış, insanların birbiri hakkında bilgi edinme yolları ve imkânları da çoğalmıştır. Bunlar, insanları hangi din ve inançta olursa olsun kendi inanç ve kanaati içinde kalarak, bir araya gelmesine, diyaloga girmesine zemin oluşturmaktadır.

1. İslâm'da:

Yaşayan dinlerden, İslâm'la farklılıkları en aşağı seviyede bulunan dinler arasında, Yahudilik'e ve Hıristiyanlık'a vurgu yapılmaktadır. Bu vurgu, "tevhid anlayışı" ahiret inanışı, "On Emir" içinde yeralan genel ilkelerdedir. Bu yakınlıklar farklı dinlere mensup olan insanların birbirine hoşgörüyle bakmasına yolaçmaktadır. Çin Müslümanlarının, Çin Dinleri'ne saygı göstermelerinde bu benzerliklerin rol oynadığı belirtilmektedir. Bu tutuma, bütün dinlerde ve o dinlerin tarihlerinde rastlamak mümkündür. Bu yakınlıkları ve benzerlikleri tespit etmek, dinleri tanımaya bağlıdır. Ancak dinlerin tam tanındığını söylemek mümkün değildir. Dinlerin tam tanınmadığı veya yanlış tanındığı da bir gerçektir. Bu tam tanımama veya yanlış tanıma, dinlerin amacını tam kavrayamama; aynı zamanda sürtüşmenin, çatışmanın da kaynağı olmuştur. Bu yanlış tanıma, hem İslâm dünyasında hem de diğer dinlerin hakim olduğu dünyada vardır. Bunun temel sebebi, dinlerin ya hiç anlaşılmamış veya eksik anlaşılmış olmasıdır. Dinlerdeki temel inanç ve değerlerin, farklı isimlerle anılması, sembolik tasavvurlarla anlatılması ve benzerlikler yerine farklılıkların öne çıkarılması dinlerarası ilişkileri menfi yönde etkilemektedir. Bunun yanında, yakınlıklar ve benzerlikler olmasına rağmen, siyasî durum, devletler veya

kitleler arasındaki ikili ilişkiler ve gelecek hesabı da dinlerin mensupları arasındaki sürtüşmenin, tartışmanın ve kavganın sebebi haline gelmiştir.[12]

İnsanların İslâm'ı da bilmeden yanlış kanaate ulaştıklarını söylemek mümkündür. İslâm, bilerek inanmayı ve bilerek inkâr etmeyi amaçlamaktadır. Bu bakımdan İslâm, Allah'a ve Ahiret'e iman etmeyi, salih amel işlemeyi öne çıkarmakta[13], insanlardan Allah'a, Resulü'ne ve ulul emre itaati[14], adaletle hükmetmeyi ve emaneti ehline vermeyi istemektedir.[15] Ehl-i Kitap kavramıyla Kur'an, genelde, müşrikler dışındaki her din sahibini, herkesi, din sahibi saymakta; ilişkiye girmeyi, ikili ilişkide bulunmayı hedeflemektedir. Allah, Müslümanlara da en yakın "biz Hıristiyanlarız" diyenlerin bulunduğunu; bu onlar içinde kibirlenmeyen ve büyüklenmeyen bilginlerin ve rahiplerin bulunması dolayısıyle olduğunu belirtmektedir.[16] Burada kibir ve gururun iyi bir şey olmadığı vurgulanmakta; düşmanlık değil, dostluk noktalarının bulunması gerektiği mesajı verilmektedir. Bir başka Ayette, Ehl-i Kitapla, zulmedenler dışındakilerle en iyi şekilde mücadele edilmesi ve şöyle denilmesi belirtilmektedir: **"Bize indirilene de, size indirilene de inandık. Bizim Tanrımız da, sizin Tanrınız da birdir. Biz O'na teslim olanlarız** (müslümanlar)"[17] Al-i İmran süresindeki şu ayet, Ehl-i Kitab'a Kur'an'ın bakışını ortaya koymaktadır: **"Kitap Ehli'nin** (Ehl-i Kitap) **hepsi bir değildir. Onların içinde, geceleri ayakta durup Allah'ın ayetlerini okuyarak secdeye kapanan bir topluluk da vardır. Onlar, Allah'a ve Ahiret Gününe inanırlar, iyiliği emrederler, kötülükten menederler, hayır işlerine koşarlar. Onlar, salihlerdendir** (iyi iş işleyenlerdendir). **Onların yapacakları hiçbir iyilik inkar edilmeyecektir. Şüphesiz Allah, muttakileri (takva sahiplerini) bilir."**[18]

Kur'an, insanları yaptıkları şeylere göre de değerlendirmekte; yapılanların karşılıksız kalmayacağını vurgulamakta, karşılığın tam olarak verileceğini belirtmektedir. Zerre kadar iyilik edenin de, zerre kadar kötülük işleyenin de onun karşılığını göreceğini haber vermektedir (Zilzal Suresi, 7-8) Bunun için Kur'an insanları Allah'a ve Ahiret Günü'ne iman etmeye, "salih amel" işlemeye çağırmaktadır.[19] Allah yukarıda mealen verdiğimiz ayetlerde, Ehl-i Kitabın hepsinin bir olmadığını, işlerinde Allah'a ve Ahiret Günü'ne inanıp, iyilik yapıp kötülüklerden kaçınanların bulunduğunu, onların yaptıkları iyiliklerin de karşılıksız kalmayacağını belirtmektedir.[20] Bu hususlar kişinin yaptığı iyilik veya kötülüğün değerlendirileceğini ve kimseye zulmedilmeyeceğini ortaya koymakta, iyilikle yarışmayı teşvik etmektedir.

Allah Kur'an'da, herkesin işlediğinden sorumlu olduğunu,[21] inanıp inanmamanın in-

12. Bkz. Duran Terzi, Ehl-i Kitabın Hukuki Statüsünün Mahiyeti ve Değerlendirilmesi, Ankara 1997 (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), 52-56.
13. Bkz. Bakara, 62; Al-i İmran, 113-115; Maide, 69.
14. Bkz. Nisa, 59.
15. Bkz. Nisa, 58; Nisa, 122.
16. Bkz. Maide, 82.
17. Ankebut, 46.
18. Al-i İmran, 113-115.
19. Bkz. Bakara, 62; Maide, 69.
20. Bkz. Al-i İmran, 113-115.
21. Bkz.Şura, 15.

sanın kendi tercihine ve istemesine bırakıldığını,[22] hak ve hakikat açıklandıktan sonra da "sizin dininiz size benimki de banadır" hükmüne vararak, insanların din seçmede hür olabileceklerine imkân tanımaktadır.

Bu ayetler, Kur'an ehli için, bir ipucu vermekte, nasıl davranması gerektiğini göstermekte, hangi dine mensup olursa olsun herkesin yapacağı iyiliklerin inkâr edilmeyeceğini haber vermektedir. Bunlar, bir noktada, tartışmayı bitirecek, herkesi iyilik yapmaya sevkedecek ayetlerdir.

Bu ayetler ışığında Hz. Muhammed, diğer din mensuplarıyla iyi ilişkiler kurmuş; devlet başkanlarına yazdığı mektuplarda "orta yolu" tutmuş, bir noktada birleşilmesini, Allah'tan başkasının Allah edinilmemesini isteyerek "diyalog" denilebilecek bir tavrı ortaya koymuştur. O, bu çerçevede davranmış, sevdirme ve iyilik yolunu benimsemiştir. Bu doğrultuda Mekke'yi fethedince, daha önce kendisine ve taraftarlarına işkence eden müşrikleri serbest bırakmış, onlara hoşgörü göstermiştir. Hz. Ömer, Kudüs'ü fethedince orada bulunan diğer din mensuplarına dinî serbestlik tanımış ve hoşgörünün en açık örneklerini vermiştir.[23] Türkler, hem Malazgirt Zaferi'nden hem de İstanbul'un Fethi'nden sonra, Anadolu'da hakimiyetleri altına girmiş Hıristiyanlar'a ve Yahudiler'e hoşgörünün en iyisini ve örnek olacak şeklini ortaya koymuşlardır.[24]

2. Hıristiyanlık'ta:

Hıristiyan Kutsal Kitabı'nda, diğer din mensuplarına hoşgörüyü ve onları da sevmeyi öngören ifadelere rastlanmaktadır. Matta İncili'nde, "Düşmanlarınızı sevin ve size eza edenler için dua edin ki gökte olan Babanın oğulları olasınız. Çünkü O, güneşini, iyilerin olduğu kadar kötülerinde üzerine doğdurur; salih olanların olduğu kadar salih olmayanların da üzerine yağmur yağdırır"[25] denilmektedir. Buna ilave olarak Hz. İsa'nın çevresindekilere bakıp şöyle dediği kaydedilmektedir. "İşte anam ve kardeşlerim. Her kim ki Tanrı'nın iradesini yerine getirirse, işte o benim kardeşimdir, kız kardeşimdir ve anamdır"[26] Yuhanna'nın I. Mektubu'nda sevginin temel olduğu ve bu sevginin işle, hakikatle olması şöyle dile getirilmektedir. "... Sözle ve dille değil, ancak işle ve hakikatle sevelim."[27] "... Sevgi Allah'tandır, her seven adam Allah'tan doğmuştur ve Allah'ı bilir."[28] Bu konu, Pavlus'un Galatyalılara Mektubu'nda da şu şekildedir. "Yahudiler ve Grekler hürler ve köleler, kadın ve erkekler arasında fark yoktur, fakat hepiniz Mesih İsa'da birsiniz."[29] Bu ifadeler Tanrı'nın ihsanının sadece Hıristiyanlar için değil herkes için olduğu, Tanrı iradesini yerine getirenlerin birbirinin kardeşi bulunduğu şeklinde yorumlanmaktadır.

22. Bkz. İsra, 107; Kehf, 29.
23. Muhammed Hamidullah, İslâm Peygamberi, Çev. Salih Tuğ, İst. 1980, I/204-229; 309-400, 666-701.
24. Bkz. Abdurrahman Küçük, "Türklerin Anadolu'da Azınlıklara Dini Hoşgörüsü", Erdem Dergisi, Ankara 1996, c. 8, sa: 23, sf. 555-582.
25. Matta, 5/44-45.
26. Markos, 3/32-34.
27. Yuhannanın Birinci Mektubu, 3/18.
28. Yuhannanın Birinci Mektubu, 4/7.
29. Pavlus'un Galatyalılara Mektubu, 3/28-29.

Dinî hoşgörü ve dinî çoğulculuk, günümüz toplumunun çözüm aradığı, üzerinde durduğu kavramlardır. Batı'da dinî hoşgörü XVI. yüzyılda, Katoliklerle Protestanlar arasındaki din savaşları sonucu ortaya çıkmış bir terimdir. Bu terim, daha sonraki yüzyıllarda değişik isimlerle, başka toplumlarca benimsenmiştir. Dini fanatiklik, dini hoşgörüsüzlük, insanlara büyük sıkıntılar vermiştir. Batı'daki bu durum, dini höşgürüyü, dini çoğulculuğu gündeme getirmiştir. Aydınlanma Çağı'nın bu anlayışın oluşmasında önemli etkisi olmuştur. Dinlerdeki hoşgörüsüzlük ve tekelcilik anlayışı, yorumlara dayanmaktadır. Dinlerin mukaddes metinleri üzerinde yapılan derin araştırmalar ve karşılaştırmalı incelemeler, her dinde hoşgörüye imkân veren hükümlerin bulunduğunu, eğilimlerin olduğunu ortaya koymaktadır. Bu durum, diğer dinlerde kapalıdır veya bazı ek kararlarla, toplantılarla belirlenmiştir. İslâm'da ise, ana kaynaklar olan Kur'an'da ve Hadisler'de, farklı dinî inanç, düşünce ve yaşayışlara karşı hoşgörülü bir tutuma izin verilmektedir.[30]

Hz. Muhammed ile başlayıp Halifelerle devam eden, Emeviler ve Abbasiler ile genişleyerek varlığını sürdüren Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında sıkı fikir ilişkileri ve "diyalog" Haçlı Seferleri ile son bulmuştur. O zamanki Hıristiyan yazarları da bu ilişkilerin kesilmesinde etkili olmuştur. Çünkü onlar İslâm'ı, sapık bir din, Hıristiyanlığın sapkın bir mezhebi olarak göstermişlerdir.[31]

Batılı Dinler Tarihçilerinin kaynaklarını da, müsteşriklerin araştırmaları ve görüşleri oluşturmaktadır. Bundan dolayı onların kanaatleri de bu noktadadır. Onlar, İslâm'ı ve Hz. Muhammed'i, Müslümanları kötülemeleri ve duygusal yorumlarıyla Hıristiyanların Müslümanlara müspet yaklaşımlarını önlemişlerdir.[32]

Haçlı Seferleri'ne kadar Batı Dünyası, Müslümanlara, İslâm'a ve Türkler'e menfi bakmıştır. İslâm'a ve Türkler'e düşmanlık son hadde varmıştır. Haçlı Seferleri'nden sonra bu düşmanlık, kısmen giderilmiş ve yerini, ilmî konularda yararlanmaya bırakmıştır. Batılı ilim adamları, Müslüman bilim adamlarının eserlerinden yararlanmışlardır[33]. Daha sonraki dönemlerde, özellikle İstanbul'un Türkler tarafından fethinden sonra, Hıristiyan Dünyası'nın Türklere menfi bakışı olmuş; bu menfi bakış misyonerlik çalışmalarıyla farklı yöne çekilmiştir. Bundan dolayı, bu olay, Müslüman Türklerle Hıristiyanlar arasında bir tartışmaya bir rekabete ve bir husumete yol açmıştır.[34]

Hıristiyan Dünyasında, özellikle Katolik Dünyası'nda diğer dinlere ve diğer din mensuplarına müsbet yaklaşım, II. Vatikan Konsili'yle olmuştur. Onlar, o tarihe kadar, kendi aralarında bir toplum oluşturmuş ve kendi dışındakilerin kurtuluşuna imkan tanıma-

30. Ünver Günay, "Anadolu'nun Dini Tarihinde Çoğulculuk ve Hoşgörü", Erdem, Ankara 1996, C. 8, sa. 22, sf. 190-191.

31. Bu konuda geniş bilgi için bkz. Thomas Michel, "Tarih boyunca Hıristiyanların İsâm'a Bakış Açıları", 29 Nisan 1991'de Ankara Vatikan Büyükelçiliği'nde düzenlenen "Tanış Olalım" toplantısında sunulan Tebliğ.

32. Bkz. Ekrem Sarıkçıoğlu, "Batı Dinler Tarihlerinde İslâm", Uluslararası I. İslâm Araştırmaları Sempozyumu, İzmir 1985, 219-226.

33. Bkz. Montgomery Watt, "Oryantalistlerin İslâm Araştırmaları", Çev. Talip Küçükcan, D.E.Ü.İ.F., İzmir 1992, VII/413-414

34. Bkz. Abdurrahman Küçük,"Müslüman-Hıristiyan Diyaloğuna Genel Bakış", Asrımızda Hıristiyan-Müslüman Münasebetleri, İstanbul 1993, 45-47,51-55; Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, Ankara 1997, 418.

mışlardır. Diğer dinleri anlama yolunda bir ilgi de duyulmamıştır. Hıristiyanların, diğer dinlerin araştırıldığı kurumları olmuştur, ancak bu kurumlar da misyonerlik amaçlıdır. II. Vatikan Konsili, bu tutumu değiştirme yönünde karar almıştır. Bu bakımdan II. Vatikan Konsili, Katolik Kilisesi için yeni bir dönüm noktasıdır. Bu Konsil'de, Kilise'nin birçok esası ve bazı konulara bakışı gözden geçirilmiş, dünyadaki dinlere müsbet yaklaşmak gerektiği kararlar arasına girmiştir. Diğer dinler ve din mensuplariyle ilişkiler konusu için Nostra Aetate (NA) isimli özel doküman hazırlanmıştır. Nostra Aetate adlı kararda; diğer din mensuplarına sevgiyle yaklaşma, onlarla konuşma ve işbirliği, Hıristiyanlar kendi dinlerinin ve hayat tarzlarının hakikatine şahitlik ederken, diğer dinlere mensup insanların sahip olduğu manevî durumlarını, sosyal ve kültürel değerlerini de kabul etmesi teşvik edilmektedir.[35]

Diyalog bir misyonerlik gibi görülse de II. Vatikan Konsili ile ilgili Lumen Gentium gibi dokümanlarda, diğer din mensuplarının kurtuluşuna yer verilmiştir. Bu dökümanlarda diğer dinlere bakış şu şekilde belirtilmektedir: "Nihayet İncil'i henüz kabul etmemiş olan kimselere gelince, onlar da çeşitli şekiller altında Tanrı'nın Halkı'na katılabilirler. Ancak Kurtuluş Tasarısı, Yaratıcıyı kabul edenlerin hepsini, özellikle de İbrahim'e iman ettiğini açıklayan, bizimle birlikte, esirgeyen ve bağışlayan, Kıyamet Günü'nde insanları yargılayacak olan bir tek Tanrı'ya inanan Müslümanları da kapsamaktadır"[36] "... Müslümanlar, İsa'yı Tanrı olarak kabul etmemelerine rağmen, ona bir peygamber olarak saygı göstermekte, onun annesi Meryem'i bakire olarak şereflendirmekte ve bazen onu dindarlığıyle anmaktadır. Ayrıca Müslümanlar, öldükten sonra bütün insanların yaptıklarının karşılığını görecekleri Kıyamet Günü'nü beklerler. Bundan dolayı ahlâklı olmaya önem verirler ve özellikle namaz kılarak, sadaka ve zekât vererek Tanrı'ya ibadet görevini yerine getirirler"[37] Gerçekten kendi hataları olmaksızın, Mesih İsa'nın İncili'ni ve onun Kilisesi'ni tanımayan, fakat içtenlikle Tanrı'yı arayanlar ve vicdanının sesiyle tanınmış Tanrı'nın isteğini çalışmalarıyla yerine getirenler, lütfun yardımıyla gayret gösterenler de ebedî kurtuluşa ereceklerdir."[38]

II. Vatikan Konsili'nde, İslâm'dan başka, Yahudilik, Hinduizm ve Budizm isim olarak zikredilmiştir. Bunlardan İslâm ve Yahudilik hakkında diğerlerine nazaran, biraz daha detaylı bilgi verilmektedir. Bu Konsilde, diğer dinlerle ve kiliselerle ilgili yeni teoriler oluşturulmuştur.[39] II. Vatikan Konsili'nden sonra Hıristiyan bilim adamlarının Kutsal Kitap cümlelerini yorumunda da bir yumuşama görülmektedir. Dışlayıcı yaklaşım yanında "çoğulcu yaklaşım"lar, bütün dinler, "tek Tanrı"ya, "kurtuluşa" götüren vasıtalar olarak kabul edilmektedir. Bunlardan, bütün dinlerin aynı hedefe giden yollar olduğunu vurgulayanlar bulunmaktadır. Raimundu Panikkar bunlardandır. O, şöyle demektedir: "Eğer sizin dininiz sizin için en doğru yolu temsil ediyorsa, bu diğerleri için de geçerlidir. Onlar da aynı iddiaya sahiptir. Siz, diğerlerinin dini iddialarını ortadan kaldırmıyor

35. Thomas Michel, "Katolik Hıristiyan Toplumunda Hıristiyan Olmayan Dinlerin Öğretilmesi", Din Öğretimi ve Din Hizmetleri Semineri, Ankara 1991, 356.
36. Concile Oecumenique Vatican II, Paris 1967, 38 (Lumen Gentium, 16).
37. Concile Oecumenique Vatican II, 696 (Nostra Aetate, 3).
38. Concile Oecumenique Vatican II, 694-695 (Nostra Aetate, 2).
39. Bkz. Concile Oecumenique Vatican II, 37-39 (Lumen Gentium, 14-17); 693-700 (Nostra Aetate, 1-4).

veya onları kendi dininiz içinde tamamen asimile edemiyorsanız, makul olan yol, bütün dinlerin, farklılıklarına rağmen hedefte birleşen paralel yollar olduğunu kabul etmektir. Bunu kabul ettiğimiz zaman bizim acil görevimiz, başkasının işine karışmak, onu dininden döndürmeye çalışmak değil, hedefte buluşmak için, kendi geleneğimizi zenginleştirmek olmalıdır."[40]

II. Vatikan Konsili'nde, Hıristiyan Dünyası'ndaki Müslümanlara, İslâm'a ve Türklere menfi bakış da değişmiştir. Çünkü M. Watt, Haçlı Seferleri'ne kadar Batı Dünyası'nın Müslümanlara, İslâm'a ve Türklere menfi baktığını, İslâm düşmanlığının son hadde vardığını, Haçlı Seferleriyle bu düşmanlığın kısmen giderildiğini ve yerini ilmi yönden tanımaya, ilmî çalışmalara bıraktığını belirtmektedir.[41] Watt'ın bu tespitlerinden yola çıkarak, istenmeyen savaş anının bile, müsbet anlayışa yolaçabildiğini söyleyebiliriz. Buna sebep, insanların birbiriyle diyalogu, birbirini tanımasıdır. Benzeri yaklaşımlara her toplumda ve değişik araştırıcıların kanaatlerinde rastlanmaktadır. Dinlerarası mücadele yerine dinlerarası diyalog, günümüzün barış modellerindendir. Bunun olması, dinlerin mesajını anlamaya bağlıdır. Araştırıcıların dinlerin amacına bakışları da bunda etkili olacaktır. Bazı araştırıcılar, "Dinler, Gökkuşağı'nın renkleri gibidir. Onların hepsi, bir tek ışığın parçalarıdır" demektedir. Buna karşılık "Dinler, Gökkuşağı'nın ayrı renkleri gibidir: Yalnız biri gerçektir" diyenler de vardır"[42]

3. Yahudilik'te:

Günümüzde Yahudi aileden gelenlerin dışındakilere kapıyı aralamayan din olarak takdim edilen Yahudilik dikkatlice incelendiğinde, benzeri toleransı orada da bulmak mümkündür. Çünkü Yahudilik de İlahi dindir. Her ilâhî dinin, söylemleri husûsilik ifade etse de, hitap husûsî olsa da, manası umumidir. İsrail oğullarına gönderilen peygamberlerin başka dinden olan kralları ve insanlara getirdikleri mesajı kabule çağırmaları en güzel delildir. Çıkış'ta, Tesniye'de ve diğer kitaplar da benzeri mesajlara rastlanmaktadır. Tesniye'de öksüz ve dul kadınlara adalet etmek, garibi sevmek, ona ekmek ve esvap vermek istenmekte, Allah'ın da garipleri sevdiği belirtilmektedir.[43]

Yahudiliğin diğer dinlere bakışı Yahudi kutsal kitabındaki ifadelerin yorumlanmasıyla müspet veya menfi anlam kazanmaktadır. Tanah'daki ifadeleri müsbet manada yorumlayan Yahudi bilginleri, Yahudiler dışındakilere, diğer din mensuplarına kurtuluş yolunda kapı açmaktadırlar. Onlar, Yahudiler dışında kalanları, "Nuhiler" olarak adlandırmakta, sahip oldukları inanç ve davranışlara göre değerlendirmektedir. Onlara göre Yahudi olmayan, Nuh'un "Yedi Kanunu"nu yerine getirmek şartıyle kurtuluşa ulaşabilecekler ve cennet nimetlerinden yararlanabileceklerdir.[44] Yahudiliğin, Hıristiyanlığa ve Hıristiyan-

40. Raimundo Panikkar, The Intrareligious Dialogue, New York 1978, XVIII'den nakleden Baki Adam, Katolik Kilisesi'nin Kurtuluş Öğretisi Açısından Diğer Dinlere Bakışı, (Basılmamış Çalışma), Ank. 1996, 17.
41. Montgomery Watt, "Oryantalistlerin İslam Araştırmaları", Çev. Talip Küçükcan, D.E.Ü.İ.F., İzmir 1992, VII/413-414.
42. David A. Brown, A Guide to Religious, London 1975, 239.
43. Bkz. Tesniye, 10/18-19; 14/21.
44. Baki Adam, "Yahudiliğin Hıristiyanlığa ve İslâm'a Bakışı", A.Ü.İ.F.D., Ank. 1997, XXXVII/338, 341-344.

lara, İslâm'a ve Müslümanlara bakışında da farklı yaklaşımlar dikkati çekmektedir. Bazı bilginler ve Tevrat yorumcuları, Yahudi dışındakilere "Kurtuluş yolu"nu kapatırken, bazıları daha farklı anlayış sergilemekte ve kendi dışındakilere bazı şartlara bağlı olarak "kurtuluş yolu"nu açmaktadır. Eliyahu Rabah'ta, ister Yahudi olsun, ister Yahudi olmasın, ister erkek, ister kadın, ister cariye olsun her kişinin üzerine yaptığı işe göre kutsallığın geleceği belirtilmektedir.[45] İşaya4da sadakati koruyan salih kimselere kapıların açılacağı (İşaya, 26/2); Mezmurlar'da, salihlerin Rabb'in kapısından gireceğine (Mezmurlar, 118/20) yer verilmektedir.

Yahudilerin meşhur bilginlerinden olan Maymonides şöyle demektedir. "Tanrı'nın tasavvurlarını anlamak, insan zihnini aşan bir şeydir, zira bizim yöntemlerimiz, onun yöntemleri değildir, düşüncelerimiz de onun düşünceleri değildir. Nasıralı İsa ve ondan sonra gelen İsmaili'nin (Muhammed) işleri, aşağıda da belirtildiği gibi, dünyayı hep birlikte Tanrı'ya kulluğa hazırlamak üzere, Mesih'in yolunu açmaya yaramıştır. Çünkü bir yürekle Rabbe kulluk etmek için hepsi Rabbin ismini çağırsınlar diye, kavimlere o zaman temiz dil vereceğim buyurulmuştur. Nasıralı İsa ve İsmaili vasıtasıyla Mesih umudu, Tevrat ve emirler yaygınlaştı, uzak adaların sakinleri ve kalben ve bedenen sünnetsiz pek çok halk arasında duyuldu. Nasıralı'nın ve İsmaili'nin öğretileri, bütün dünyayı, tek bir ruhla, Tanrı'ya ibadeti mükemmelleştirecek olan Mesih'in gelişini hazırlama hususunda kutsal amaca hizmet etmektedir. Hıristiyanlar ve Müslümanlar, Kutsal Kitabın sözlerini ve hakikat kanunlarını bütün dünyaya yaymışlardır. Yaptıkları, yapacakları hatalar dikkate alınmaksızın, Mesihi çağın gelişinde onlar tam doğruya döneceklerdir"[46] Maymonides, Hıristiyanlar ile Müslümanlara önemli bir yer vermekte, Allah'ın mesajını Yahudi olmayanlar arasında yayma gibi önemli bir görevi yerine getirmekten dolayı onlara bir ayrıcalık tanımaktadır. Muhafazakar Yahudilerin bilginlerinden Jacob Neusner de, Hıristiyanlarla Müslümanların kutsal tarihteki yerini anlamak gerektiğini ve Tora'nın onlar kanalıyla dünyanın uzak köşelerine yayıldığına işaret etmektedir. Bunların aksine, Yahudilerden birisinin Hıristiyanlık veya İslâm'a geçmesini günah sayan ve "ahdi bozmak" ile suçlayanlar da vardır.[47] Bernard Lewis de, bu konuda şunları yazmaktadır. "... Yahudilik, Yahudiler ve ona katılmak isteyenler içindir. Ancak meşhur bir Talmud sözüne göre bütün insanlar ve inançlardan doğru yolda olanlar cenneti hak ederler. Rabbiler, Musa'ya verilen On Emir'den önce Nuh döneminde Yedi Emrin vahyolunduğunu ve bunların tüm insanlık için geçerli olduğunu söylemektedirler. Bunların sadece ikisi, yani putçuluğun yasaklanması ve küfür, ilahiyata ilişkindir; adam öldürmeyi, hırsızlığı, zulmü vs. içeren geri kalan emirlerin tümü, insanlığın toplumsal olarak bir arada yaşamasına ilişkin temel kuralllardan başka bir şey değildir. Yahudiliğin gerçeği tekeli altına alma iddiası olmadığı için, Yahudi öğretisine göre kurtuluş, tek tanrıcılığı ve ahlâkî uygulamaları şartıyla, Yahudi olmayanlar için de erişilebilir bir şeydir"[48] Bu yaklaşılar, günümüzde daha da geliştirilip, diyaloga taşınabilir yaklaşımlar olarak algılanmalıdır.

45. Bu görüş ve yorumlar için bkz. Adam, "Yahudiliğin Hıristiyanlığa ve İslâm'a Bakışı", XXXVII/345-356.
46. Adam, agm, XXXVII/344.
47. Bkz. Adam, agm, XXXVII/344, 350-356.
48. Bernard Lewis, "Dinlerin Bir Arada Yaşaması ve Laiklik", Çev. Ahmet Rana, İktibas Dergisi, Haziran 1994, 36.

Günümüzde, dinlerin farklılığından daha çok, arkadaki özünü ve ortak noktalarını yakalamak bir gereklilik haline gelmiştir. Teferruat farklı olsa da, amaç ve özün aynı olduğunu farketmek mümkündür. Van der Leeuw, dinlerin amacının "kurtuluş" olduğunu vurgulamakta ve bunu şöyle belirtmektedir: "Bu (Kurtuluş), hayatın gelişmesi, iyileşmesi, güzelleşmesi, genişlemesi, derinleşmesi olabilir; fakat, kurtuluş ile tamamiyle yeni bir hayat, geçmiş örneğin değerini düşürmeyi, başka yerden alınmış hayatın yeni bir yaratılışı da anlaşılabilir. Herhalde din, daima kurtuluşa doğru yöneliyor. Bu açıdan her din, "kurtuluş" dinidir.[49] Reformist Yahudilerin öncülerinden Moses Mendelssohn'a göre de; kurtuluş sadece bir dinle sınırlı değildir. Yahudi olmayan diğer topluluklar, kendi din ve gelenekleriyle kurtuluşa erebileceklerdir.[50]

4. Hinduizm'de:

Bir milyara yakın mensubu bulunan günümüz Hinduizm'inde "çok tanrıcılık", "üçleme", "tanrı alem birliği" bulunmakla beraber "tek tanrı inancı" da vardır. Bir Rig Veda cümlesi, bu tektanrı inancın şu şekilde ortaya koymaktadır. "Tanrı tektir. Hakimler onu çeşitli şekillerde adlandırıyorlar". Bir Hint atasözü, bunun açıklaması mahiyetindedir. Atasözü, "kainattaki bütün varlıkları sadece bir tanrı doldurur" şeklindedir.[51] Hindu kültürünün en önemli hukuk kitaplarında, yeryüzündeki herkesin aynı bir sistemin parçası olduğu, fakat yanlış yorumlamayla farklılaştığı ve günahkârlaştığı şeklinde yorumlar yeralmaktadır.[52]

Çağdaş Hinduizm'e yeni bir anlayış getiren Ramakrishına, hakikate ulaşmayı Bhakti'de görmekte; verilen isim ne olursa olsun onu Tanrı'ya tapınma olayının bir şekli olarak nitelemektedir. O, bu sıfatla bütün dinlerin aynı değerde olduğunu vurgulamakta ve şöyle demektedir. "Dinler ve doktrinler üzerinde tartışmayınız. Onların hepsi birdir. Bütün nehirler Okyanus'a akmaktadır. Büyük su, çağlara, ruhlara göre inişi boyunca farklı bir yatak yapmaktadır. Fakat su daima aynı sudur".[53]

Ramakrishına, dinleri aynı gayeye, değişik yolardan ulaşma şekli olarak görmektedir. Bu görüşünü şöyle ifade etmektedir: "Tanrı her yolla idrak edilebilir. Bütün dinler doğrudur. Önemli olan çatıya ulaşmaktır. Buraya beton, ahşap, bambu ağacından yapılmış merdivenlerle çıkmak mümkün olduğu gibi, biraz zorlamak pahasına bir ip parçası yardımıyla ulaşmak da mümkündür."[54]

Ramakrishına'nın bakışı Vivekananda'da daha net hale gelmiştir. Vivekananda, bu konuda şöyle demektedir: "Bütün dinler aslında gerçeklik yolunda birer basamaktır. On-

49. G. Van der Leeuw, La Religion dans son Essence et ses Manifestation, (Phenomenologie de la Religions), Fransızca'ya çev. Jacques Marty, Paris 1970, 665.
50. Bkz. Adam, a.g.m., XXXVII/342; Bernard Lewis, "Dinlerin Bir Arada Yaşaması ve Laiklik", 36-37.
51. Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, Ankara 1997, 100.
52. Bkz. Ali İhsan Yitik,"Misyoner Bir Din Olarak Klasik Hinduizm", 9 Eylül Ü. İlahiyat Fakültesi Dergisinin X. Sayısında yayınlanacak makale, sf. 4.
53. Jean Varenne, "L'Hindouisme Contemporan", Histoire des Religions,....., III/212.
54. R. W. Neufeldt, "The Response of Ramakrıshna Mission", Modern Responses to Religious Pluralism, New York 1987, 66-67'den nakleden Ali İhsan Yitik, "Hinduizm'in Diğer Dinlere Bakışı", D.E.Ü.İ.F. Dergisi'nin X. sayısında Yayınlanacak Makale, sf. 6.

ların herbiri, insan ruhunu Tanrı'ya götüren basamaklar şeklindedir. Bu nedenle onlardan hiçbiri ihmal edilemez. Onların hiçbiri tehlikeli veya kötü değildir. Hepsi de iyidir."[55]

d. Dinlerarası Diyaloğa Niçin İhtiyaç Vardır?

Bu konuda düşünce üretenler, dinlerin hedefinin insanları kurtuluşa ulaştırmak olduğundan hareketle, başkalarının da haklılığını kabul etmeyi ve samimiyeti öne çıkarmayı dinlerarası diyalogun temel şartlarından saymaktadır. Günümüzde de özü yakalamak, ancak karşıdaki toplumun sahip olduğu dini geleneklerini tanımakla doğru orantılıdır. Bu da, ancak diyalog ile mümkün olabilmekte ve diyaloga ihtiyaç bulunduğunu ortaya koymaktadır.

Gerçek anlamda diyalogun olması için herkes kendi dininin sınırları içinde kalmalı, imkanları ve fırsatları değerlendirme yoluna gitmemeli, diyalogu da "misyonerlik" olarak görmemelidir. Diyalog bunu gerektirmeli ve diyaloga niçin ihtiyaç olduğu bu yolla vurgulanmalıdır. Aksi tutum zaten endişeyle bakılan "diyalog"a zarar verir. Diyaloga endişeyle bakılmasına en önemli sebep II. Vatikan Konsili dolduruluşlarla diyalogun misyonerlik için açık kapı olarak yervermendir. Papalık gibi en yetkili makam, bunu Hıristiyanlaşırma misyonu görürse[56], "Dinlerarası diyalog Kilise'nin Hıristiyanlığı yayma misyonunun içindedir" derse, Fitzgerald gibi Dinlerarası Diyalog Sekreteryası'nın bir yetkilisi de Papa'nın bu ifadesini "işte açık ve net doğrulama" şeklinde açıklarsa ve bunun II. Vatikan Konsili'nden beri oluşturulmuş bir düşüncenin meyvesi olduğunu belirtirse[57] diyalog hedefine ulaşamaz ve göstermelik halde kalır.

Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanı geçmişte dinlerarası pek çok kavgaların olduğunu ve insanlığın bu savaşlardan çok çektiğini belirtmiş ve bütün dünyada, dinlerarasında diyalogun olması gerektiğini vurgulamış ve şunları söylemiştir: "Allah'a çok şükür, bugün semavi din mensupları biraraya gelerek, dünya barışı için el ele vermektedirler.[58]

Diyaloga, insanların birarada ve barış içinde yaşamasına, dünya barışına katkısı açısından yaklaşmakla büyük fayda vardır. Bu imkanları bir dinin lehine kullanmak veya misyonerlik aracı olarak görmek, müsbet gelişmelerin menfiye dönmesine yolaçmak olur. Özellikle yetkili makamlarda bulunanlar daha dikkatli konuşmak mecburiyetindedir. Dinlerarası diyalogun istenilen seviyede olması diyalogla duyulan endişelerin giderilmesi için belirli kurallar konulmalı ve bu kurallara riayet edilmelidir.[59]

---

55. The Complete Works of Swami Vivekananda Calcutta: Advarta Ashrama 1964-1971, V/500'den nakleden A. İ. Yitik, a.g.m., 9.
56. la Mission du Christ Redempteur (Lettre Encyklıque Redeptoris Missio du Suverain Pontife Jean-Paul II), Editions Paulines 1991, 80.
57. Papa'nın bu ifadesini Fitzgerald'nın, "İşte açık ve net bir doğrulama" şeklinde açıklaması ve bunun II. Vatikan Konsili'nden beri oluşturulmuş bir düşüncenin meyvesi olduğunu belirtmesi için de bkz. (Michael L. Fitzgerald, "Engagement del'Eglise Catholique dans le Dialogue Interreligieut: Bilans et Perspectives", Chemins de Dialogue, Marseille 1993, 56.
58. Bu beyanat için bkz. Hergün Gazetesi, 6 Ocak 1998, sf. 11.
59. Dinlerarası Diyaloğa endişe ile bakılmasına sebep olan hususlar ve gerçek anlamda bir diyalogta aranan şartlar için bkz. Abdurrahman Küçük, "Müslüman-Hıristiyan Diyaloğuna Genel bakış", Asrımızda Hıris-

"Niçin Diyaloga İhtiyaç vardır?" sorusunun cevabını, bütün dinlerin kutsal kitaplarına, o dinlerin kurucu veya peygamberlerinin söz ve davranışlarına yeniden bakıldığında bulmak mümkündür. Buradan yola çıkıldığında "Diyalog, dinlerin istediğ şeydir" demek mümkündür.

Dinlerarası Diyaloga niçin ihtiyaç duyulduğunu şu maddeler altında toplamak mümkündür.

1. Hıristiyanlık'a, İslâm'a ve diğer herhangi bir dine inanan insanlar, dinlerden öğrendikleri değerleri yaşayabilmek, evde, okulda, işyerinde, komşulukta ve alış-veriş yerlerinde uygulamaya koyabilmek için diyaloga ihtiyaç vardır. Bu yolla; farklı dinlerden insanlara karşı hoşgörü gösterme ve kabullenme imkânı, barış ve uyum ortamı bulunmuş olur.

2. Bazı sosyal projeler üretmek ve üretilen projelere dinlerin katkılarını ortaya koyabilmek için diyaloga ihtiyaç vardır.

3. Çeşitli dinlere inanan insanlar, Tanrı ile kendileri arasında neyin aracı kılındığını, nelere inanıldığını ve nasıl ibadet edildiğini bilmelerinde, ortak noktaların bulunup paylaşılmasında, karşılıklı güven duygusunun, dini tecrübe alışverişinin ve samimi dostluk bağının geliştirilmesinde büyük katkılar sağlanmaktadır.

4. Çağımız, dinler ve kültürler arasında daha sıkı ve daha doğrudan ilişkilerin kurulduğu bir çağdır. Bu çağ, her türlü teknik imkânların arttığı, uluslararası turizmin yaygınlaştığı, televizyon, basın-yayın, internet yoluyla bilgi akışının sağlandığı bir çağdır. Bu imkânlar, farklı coğrafyalarda bulunan insanların inanç ve kültürleri arasında ortak unsurların bulunduğunu ortaya koyabilmektedir. Bu ortak noktaların yakalanması ancak diyalog yoluyla ortaya çıkmaktadır.

5. Başka insanlarla irtibat kurarak, onların neye inandıklarını, nasıl ibadet ettiklerini ve nasıl yaşadıklarını tanımak başka dine ve yaşayış tarzına mensup insanların görüş ufkunu genişletebilmekte yeni anlayışlara kapı açabilmekte başkalarının bakışına göre kendinize bakabilmeye ve özeleştiri yapabilmeye yardımcı olmaktadır.

6. Çağın bütün insanları tehdit eden hastalıklarına, uyuşturuculuğa ve problemlerine karşı ortak cephe oluşturmasına ve dinlerin ortak çözümlerine başvurulabilir.

7. Diyalog; tarih boyunca Hıristiyanlık ile Hıristiyan olmayan dinler ile dinlerin kendi içindeki gruplar arasındaki düşmanlığın kaldırılmasına ve barış ortamının oluşmasına zemin hazırlamaktadır.

8. Dünyada sosyal adaleti ve barışı temin etmek, insan haklarını, din ve vicdan hürriyetini korumak gibi konularda ortak hareket etmek için diyalog kaçınılmaz olmaktadır.

9. Medeniyetler diyalogun tabii bir sonucudur. Medeniyetlerin gelişmesi günümüzde de yine diyaloga muhtaçtır.

---

tiyan-Müslüman Münasebetleri, İstanbul 1993, 45-59; Günay Tümer-Abdurrahman Küçük, Dinler Tarihi, Ankara 1997, 437-448.

10. Protestanlık ve neticede reform, Müslüman-Hıristiyan diyalogunun bir sonucudur.

11. İslâm dünyasındaki medeniyet ile ilgili gelişmelerde de Batı ile diyalogun büyük payı vardır.

12. Uluslararası ilişkilerin, ekonomik işbirliğinin, ticaretin ve turizmin gelişmesi için de dinlerarası diyalog'a ihtiyaç duyulmaktadır.

13. Ortaçağda İbni Rüşt, İbni Sina, Aristo, Eflatun gibi bilginlerden yapılan tercümeler ve alıntılar "diyalog"un neticesidir.

14. Günümüzde de düşmanlık değil, barışa ihtiyaç vardır. Barışın yolu da gerçek anlamda bir "diyalog"tan geçmektedir. Kendini anlatabilmenin davasını kabul ettirebilmenin yolu olarak da diyalog gözükmektedir.

15. Karşılıklı güvenin oluşması da, ilişkilerde dinlerarası diyalog da tarafların samimi olup olmadığının tespiti de yine diyalogdan geçmektedir.

16. Terörizme karşı ortak tavır içinde de dinlerarası diyalog gereklidir. Çoluk-çocuk, genç-ihtiyar, asker-sivil ayırımı gözetmeden, bölücülük uğruna kan döken, ülkeleri bölmeye ve insanların huzurunu kaçırmaya sebep olan anaların-babaların ve yakınlarının gözyaşını akıtan "terör örgütleri'ne bölücü terör odaklarına karşı olmak ve onların himaye edilmesine göz yumulmaması, günümüz dinlerarası diyalog toplantılarının en önemli maddesi ve müşahhas uygulaması olmalıdır. Bunun için bu tavır kamuoyuna açıklanmalı ve sonuç bildirisinde yerini almalıdır.

DİNLER ARASI DİYALOG AÇISINDAN GARBİYYÂT ÇALIŞMALARI VEYA KİTABÎ DİNLERE KENDİ KLASİK DİLLERİYLE VÂKIF MÜSLÜMAN İLİM ADAMLARI YETİŞTİRME MESELESİ

Prof. Dr. Ali Osman KOÇKUZU

II. Din Şûrası gündemini oluşturan dört ana başlıkta, yaklaşık aynı meseler işlenmektedir. Bunlardan biri, ferdin, ailenin ve bunların oluşturduğu toplumun, alması gereken dinî terbiyenin meselelerini işlerken, dini konularda toplumun aydınlatılmasıyla, mesela daha geniş çerçevede ele alınmakta, daha çok günümüz toplumları, belki de müslüman Türk toplumu düşünülmektedir. ***"Dinin farklı yorumlanmasından kaynaklanan problemler"*** konusu, çok geniş bir muhtevâ hissi vermekte ise de, açıklanan alt başlıklara bakılınca, meselenin, sadece son yılların Türkiyesindeki birtakım durumlara ve problemlere hasredildiği anlaşılmaktadır.

Gündemin kendini aşan ve dünyaya hitap eden yönü, *"Dinlerarası diyalog"* bölümüdür. Burada da, Batıya dönük bir alt başlıklandırma söz konusudur. Daha çok, Avrupa ve Amerika, belki biraz da dinsiz görünen dünya milletleri ile ilgili cümleler yer almakta, Doğu Asya dinlerine, mahalli bazı inanışlara atıf yapılmamaktadır. Gündemde, *"din"* kelimesi, akademik anlamda kullanılmamakta, daha çok kendi problemlerimize bakış açısı getirilmektedir. İlk madde ise, dışa da açık olduğumuzu tespite yarayacak bir programı vermektedir.

Gündemin oluşturulmasında, dinin; inanç, ibadet ve ahlâk yönünden çok, felsefî ve ideolojik yönlerini meşguliyet alanı seçenlerin yönlendirmeleri sezilmektedir. Çünkü % 99'unun müslüman olduğu, resmî ve akademik beyanlarla sabit bir ülkede, *"Ateizm ve ona karşı dinlerin işbirliği"* gibi fantazi konular, bize, böyle bir müşavirliğin eseri gibi görünmektedir. İslâm'ı hatta normal anlamda din olgusunu tanımayan, belki de onu sadece sosyolojideki atıflarıyla tanıyan, modern, liberal grupların din konusunda söylemleri dinlenecekse, bu ölçüde müslüman kesimden, burada konuşması gereken pek çok fert bulunmalıdır.

İslâm dini ile Garbın tanışması, çok eski tarihlerde olmuştur. Milletlerin birbirlerini tanımaları, gerek sulh ve gerekse harp zamanlarında olduğu gibi, ticarî faaliyetlerle de devam etmiştir. Belki, Batının İslâm medeniyeti ve ilimleriyle tanışması, yoğun olarak son yüzelli yılın meselesidir. Ama aslında, onların Kur'an-ı Kerim'i Latinceye tercümelerini başlangıç noktası olarak alırsak, bu tarih daha da gerilere gidecektir. Şöyle veya böyle *"Orientalizm"* adıyla anılan, Şark dillerini, dinlerini ve medeniyetlerini tanıma faaliyeti, değişik maksatlı olarak günümüze kadar gelmiştir. Eski yoğunluğunu ve gücünü

kaybetse de, Batı Üniversitelerinde hâlâ Şarkiyyât Kürsileri mevcut olup, neşriyatları devam etmektedir.

Bu fikir, bizim zihnimizi, otuz yıla yakın bir zamandan bu yana meşgul eder. Kaynağı ister savunma olsun, isterse orijinal bir düşünce olarak belirsin, bu çalışma, eğer gerektiği şekilde yapılırsa, savunma meselesi de halledilmiş olacaktır. **"En iyi savunma, taarruzdur"** gibi bir düşünce ile, Batı kurumlarını ve özellikle de dinini karşımıza almak istemiyoruz. Çünkü o dinlerin bozulmamış şekillerine iman, bizim de görevimizdir.

Uzman Kadro

Batı, vaktiyle, Arapça öğrenimini ön plana aldı ve bu alanda eleman yetiştirdi. Bunların arkasında; devletler, vakıflar ve hayırsever Hıristiyanlar, Müuseviler vardı. İslâm'ın ana kaynaklarının bilimsel yayınlarını, ilk çalışmaları arasına aldılar. Pek çok el kitabı yayınladılar. İndeksler, sözlükler ve İslâm dinini tanımağa matuf teknik kitaplar yazdılar. Bu kadroyu askerî maksatlı olarak da kullandılar. Sömürgecilik ve benzeri faaliyetlerde de aynı kadrodan yararlandılar. Bütün bunların, bizler tarafından yapılmaması için hiç bir sebep yoktur. Gerçi, ikiyüz yıla yakın bir zamandır, Türk ilim çevreleri, Batının geliştiridiği ilmi ve medeniyeti tanıtan, onları üniversitelerimize taşıyan çalışmalar yapmaktadırlar. Ama bizim sözünü ettiğimiz, **"Batı Din ve Kültürünü, Ana Kaynaklarına Vâkıf Olarak Tanıma"** çalışması, daha farklı bir yapı arzetmektedir. Önerdiğimiz kadro, Dinler Tarihçiliği kadrosu değildir. O dalın elemanları için de, bu tebliğimizde söylenecek sözlerimiz olacaktır. Bizim teklif ettiğimiz çalışma düzeninde yetişen ve sayıları hayli çok olan kadro: Batının dini olan Hıristiyanlık ve Museviliğin ilahiyatçısı olacaktır. Bu elemanlar, tıpkı Kilise ve Havrada, daha geniş deyimiyle Yahudi e Hıristiyan İlahiyat Okullarında okutulan dersleri ve dilleri bilen, o programlara göre yetişen kişiler olacaktır. Söz gelişi, J. Schacht bir hıristiyandır. Fakat adeta bir müslüman fakih gibi, hukukumuzu ve fıkhımızı bilmekte, o alanlarda söz sahibi fertler gibi görüşler ortaya atmaktadır. Keza I. Goldziher bir Musevidir. Ama bir muhaddis kadar, bizim değerlerimize vakıftır, hatta kaynaklarımızı bizden daha iyi bilmektedir. İşte bunlar gibi, bir Ahmet, bir Mehmet bey de, Musevîlik ve Hıristiyanlık dinleri üzerinde uzmanlaşmalı ve o vadide ömrünü tüketecek şekilde, Hıristiyanlığın Akâid bilgini, Yahudiliğin fakihi olmalıdır.

Bu çalışma, benim görüşüme göre devlete anlatılmalı, üniversitelerimizin belirli bölümlerine bu alanda öğrenci alınmalı ve bir tür Semitizm ve Hıristiyan İlahiyatı okutulmalıdır. Bu işin tahakkuku için, önce dil meselesinin halli gerekir. Türkiye'de yüksek seviyede İbranca, Grekçe ve Latince öğrenimi bu kadroya uygulanmalı, daha sonra da Yahudi ve Hıristiyan ilahiyatına geçilmeledir.

Gerekçe ve Fayda

Teklifin gerekçesi ve umulan faydası üzerine birkaç cümle sarfetmek gerekirse, şunları söylemek uygun olacaktır.

1. Bu iki büyük kitabı din elemanları tarafından, İslâm'a ve kurumlarına yüzlerce yıl-

dır yapılan saldırılar azalacak, hatta yok olacaktır. Çünkü problemin kendi alanına taşındığını görenler, kendi canlarının derdine düşeceklerdir.

2. Devamlı savunmada kalan müslüman dünya, yetişen bu bilginleri aracılığıyla, Hıristiyanlık ve Yahudilik üzerinde ilmî manada söz sahibi olacaktır. Bu sayede, hem bilimsel alanlarımız çeşitlilik kazanacak, hem de dışa açılma ve kabuğunu kırma gerçekleşecektir. Böylece, dünyada yapılan uluslararası bilimsel toplantılarda, ülkemiz ilmini temsil etme, seviye kazanacaktır.

3. Yahudiliğin ve Hıristiyanlığın mahiyeti, bizler tarafından bilimsel anlamda öğrenilince, dinimizin değeri daha iyi bilinecek, o din mensuplarına sunacağımız iman, ahlâk barış ve dünya görüşümüz daha iyi anlaşılacaktır.

4. İşin aslına vukuf peyda eden kadrolar; muharref dinlerin temellerini daha iyi araştıracak, onlara Mûsâ ve İsa peygamberlerin mesajının doğrusunu nakledebilecektir.

5. İslâm kavgacı olmayan bir din ve üstün bir medeniyettir. Ama yapılan saldırılar, ancak aynı güçteki mukabil silahlarla defedilebilir. Mahiyetlerini bilmediğimiz bu iki dini, kendi kaynaklarımızın verdiği bölük-pörçük bilgilerle tanımamız imkansızdır.

6. Dünya ilim hayatı, aktiflik gerektirmektedir. Ülkelerin ayağına giden, onlarla birebir temasta bulunan, güçlü, bilgi ve İslâm'ı gerçek değerleri içinde temsil eden, sağlam imanlı kadrolara ihtiyaç vardır. Bu işi, hükümetler yapmazsa, müslüman toplumların yapması gerekir. Bu onların bekaları için elzemdir.

7. İslâm dini ve medeniyeti, çok gerilerden tedbirler alınarak korunur, kapımızın önüne kadar gelen güçlerle kapı önünde savaş, peşin yenilgi demektir: Onların kendi alanlarını tanımak ve orada kapışmayı göğüslemek, yeni stratejinin gereğidir.

8. Eğitici kadromuzu, hatta özel sektör eliyle, nasıl dışarıya gönderip, elçilik görevi yapıyorsak, daha mükemmelini bu alanda göstermemiz şarttır.

9. Tüccarıyla, müteahhidiyle, ilim adamlarıyla, çalışan insanıyla dünyaya açılan ülkemizin, ilahiyatçılarıyla da, bu yeni alanı en mükemmel tarzda tesis etmesi ve bunun üzerinde düşünerek, bir seçkin kadro eliyle hemen teşebbüse geçilmesi gerekmektedir. Geçirilen her gün, dinimizin ve medeniyetimizin, dolayısıyla ülkemizin zararınadır.

Kullanım Alanı

Kısaca kendilerinden söz ettiğimiz kadrolarını, Türkiye İslâmî İlimler Dünyasına katkıları veya kullanımları nasıl olmalıdır? Kişisel teşebbüsler ve ferdi yetişmeler dışında, müslüman toplumların, gerek kitabi, gerekse münzel olmayan başka dinleri, medeniyetleri ve o dinlerin ilahiyatlarını tanımak için, örgün bir çalışma gerçekleştirdiklerini bilmemekteyim. Türkiye'de ve diğer İslâm ülkelerinde, azınlık durumunda olan kitabî din mensuplarının veya diğerlerinin, kendi cemaatlerine kendi dinlerini öğrettikleri okulları vardır, devamlı olarak da olmuştur. Oralarda bir müslüman çocuğunu alarak (delikanlı müslüman ve mütedeyyin kalmak şartıyla) ona kendi dinlerini öğrettiklerini tahmin etmiyorum. Böyle bir müsamahayı göstereceklerini de zannetmemekteyim. Belki ilim çevrelerinde görülebilecek bu geniş kalplilik, din görevlileri dünyasında acaba görülebilir

mi? Bunu da bilmemekteyim. Bunun dışında, gerek ülkemizden, gerekse bu dinlerin ilahiyatının en yoğun ve en bilimsel anlamda okutulduğu, eğitiminin yapıldığı yerlerden istifade etmemiz gerekecektir. Bu noktadaki düşüncelerimi bir sonraki bahse bırakarak, acaba müslümanlar olarak bizler, akademik ve cami çerçevesinde, bu ilim adamlarımızdan nasıl faydalanmalıyız? Bana öyle geliyor ki, kendisi çok güzel İslâm ilim ve ahlâk terbiyesi almış, genç alimlerimiz, önce bizi yanlış itikattan ve başkaları hakkında, tahmine bağlı konuşmadan kurtaracaktır. Çünkü bu dinler ve mensupları hakkında onları gerçeğin aynı olan bilgilerle değerlendirdiğimiz, en azından yaşadığımız günler için şüphelidir. Belki, tarihte o toplumları ve dinlerini gerektiği gibi bilip değerlendirdiğimiz dönemler olmuştur. Kur'an, Ehl-i Kitap'a nasıl bakıyor? Efendimizin tavırları nasıldı? Sonra neler oldu? Gerçek Hıristiyanlık ve Musevilik ilahiyatçısı olan mutehassımız, nasıl tavır almamızı önermektedir? Bu soruların cevaplarını bulmak, az yarar değildir.

Proje Nasıl ve Kimler Eliyle Tahakkuk Edecek

Türkiye'de sözünü ettiğimiz her iki dinin, yüksek seviyede olmasa bile, ilahiyatı tahsil edilebilir. Ülkemizde, üniversite düzeyinde, her iki dinin öğretim ve eğitimi yapılmaktadır. Üst seviyedeki bir öğrenim öncesi için, acaba yurt içinden faydalanmak mümkün müdür? Dış görünüşleri itibarıyla, hiç bir rûhâninin kendilerine gelen bir kişiden, dinlerini gizlemeleri düşünülemez. Münferit başvurulara belki olumlu cevap verilebilir. Ama, toplu bir öğretim ve eğitim için sunulacak bir proje, Vatikan ve Fener makamlarının haberdar olmasını intâc edecektir. Durum böyle olunca, ülkemizde bir kurumun, meselâ İlahiyat fakültelerinden birisinin veya Diyanet İşleri Başkanlığı'nın meseleyi üstlenmesi gerekecektir. Yüksek Öğretim Kurulu'nun projeye olumlu bakacağını teorik olarak kabul edebiliriz. Çünkü söz konusu çalışmada, dünyaya açılma, bilim çağına göre techîzatlanma ve nihâyet eksik görülen din öğretimimizin batıdaki örnekleriyle güçlü hale getirilmesi söz konusudur. Diyanet'in böyle bir işi yüklenmesi, gerekçesi çok zor anlatılacağı için bence şüpheli görülmektedir. Çünkü Diyanet doğrudan din öğretim ve eğitimine bütçesinden para aktarmamakta, personel bakımından da, bu işi yürütecek durumda bulunmamaktadır. Kaldı ki, komşu iki din için böyle bir çalışma yapsın. Fakat iyi anlatıldığı takdirde, belki öğrencilerin bursla takviyesinde yardımcı olabilir.

Bu iki kuruma göre, özel sektör daha da zor ikna edilebilir görülmektedir. Burada en önemli nokta, özel sektörün istişâre edebileceği din bilginlerine nüfuz ve onlara meseleyi anlatma işidir.

Mâlî yönü belirleyip kaynak bulunursa, vakit geçirmeden, İstanbul veya İzmir'de, ilahiyat doktoru olmuş belli sayıda kişiyi, özellikle de Dinler Tarihi alanında çalışanları (İslâmî kültürlerini artırmak şartıyla) devreye sokmak düşünülebilir. Bunların yanında, fakülteyi bitirmiş, fakat doktora yapmamış bir kısım mezunu da, bu dinlerin okutulabileceği Kilise veya Sinangoglarda, pratiği görerek, birkaç yıl bilgilendirdikten sonra, Batıya doktora için göndermek veya Ürdün gibi, İsrail gibi daha yakın bir ülkeye yollamak düşünülebilir.

Sonuç

Çok uzun anlatılması gereken bu prejeyi, kısa cümlelerle özetlersek şunları söylemek mümkündür:

1. Ülkemizde, (Occidentalisme) Batıyı, dillerini, dinlerini ve medeniyetleri ile sanatlarını tanıma bilimine göre, daha dar çerçevede bir çalışma gerekmektedir: Kitâbî iki dinin, pratik ve teorisini üst düzeyde bilen âlimler yetiştirmek.

2. Bu sâyede, kendi dinimizi taarruzdan korumak ve kültürümüzü düzeltmek, artırmak ve doğruyu öğrenmeğe çalışmak.

3. Yahudiliği ve Hıristiyanlığı bilen müslüman ilahiyatçıları yetiştirmek, onların Müslümanlık hakkında fikir yürüten elemanları gibi, bu iki dinin alimleri arasına girerek, dünya ölçüsünde üne kavuşmuş, sözü dinlenir, yazdığı okunur alimler yetiştirmek.

4. Vakit geçirmeden, bugün için yürürlükte olmayan bu iki dinin insanlığa sunduğu mesajın, artık İslâm'ın gelmesiyle ortadan kalktığını, kendi sistematiğinden yararlanarak insanlığa anlatmak ve bilmeden konuşmanın, tahmini hükmün arkasını kesmek. Zandan kurtularak, gerçek bilgiyi hükümran kılmak.

Saygılarımla.

DİNLER ARASI DİYALOGDA TASAVVUFUN ROLÜ

Doç. Dr. Abdulhakim YÜCE

İnsanın nisyanla ilişkisinden ötürü zaman zaman uyarılması, ona bazı şeylerin hatırlatılması kaçınılmazdır. Peygamberlik müessesesinin temel nedenlerinden biri de budur. Uzun zamandan beri unuttuğu için, insana hatırlatılması gereken fitrî gerçeklerden biri de diyalog olmalıdır. Çünkü diyalog insan fitratının gereği ve Allah'ın kâinata vazettiği yoludur, diğer bir ifadeyle sünnetullahtır. Onun için diyalogun en büyük ve kapsamlısı Yaratanla yaratılan arasında gerçekleşmiş ve bunun ifade ediliş şekillerinden birine de din denilmiştir. Dolayısıyla diyalog zaman zaman işlemez hal alsa bile, insanlığın ruhuna yerleştirilmiş bir özdür. Düşmanlık ve küskünlükler ise arızîdir, geçicidir; hatta bunlar diyalog ve dostluğun daha sıhhatli yürümesi için, bazen kullanılabilecek, araçlardır denebilir.

Dinlerarasında ise, tarih boyunca[1] diyaloglar yaşanmış olmakla beraber, özellikle sonlarına yaklaştığımız asrın ortalarından itibaren diyalogdan daha fazla söz edilmiş ve bazı girişimlerde bulunulmuş olması, insanlığın uzun zamandan beri kaybettiği fıtrî öze tekrar dönüş yapmaya meyletmesi ve bunun vazgeçilmez bir ihtiyaç olduğunu anlamış olmasından ileri geldiği kanaatını taşımaktayız. Biz Müslümanların bu gelişmeden azami derecede yararlanma gayreti içinde olmamız ise, hem insan olmamız hem de dinimizin-imanımızın gereğidir. Çünkü Kur'an'da ifade edildiği şekilde insan, kerim yaratılmıştır ve daima iyiliklerin, güzelliklerin peşinde koşar. Mayası iyilik ve güzellikle yoğrulmuş insanın, bir gün bu mayanın gerektirdiği hatta zorladığı çizgiye gelmesi kaçınılmazdır. İşte böyle günlerin başlangıcında olduğumuz kanaatını taşıyor ve insan olarak, savaşların, göz yaşlarının, zulümlerin, madde hegomanyasının, yanlış telakki edilen ilmî

1. İslâm, **"Ey Resûlüm de ki: "Ey Ehl-i Kitap! Gelin bizimle sizin aramızda müşterek olacak bir sözde birleşelim. Yani Allah'tan başkasına kulluk etmeyelim. Ona hiç bir şeyi ortak koşmayalım. Allah'tan başka kimimiz kimimizi Rab edinmesin." Şayet yüz çevirirlerse deyin ki: "Şahit olun ki biz Allah'a itaat eden Müslümanlarız"** (Al-i İmran, 3/64) ayetiyle ehl-i kitaba diyalog çağrısında bulunmuş, o gün için buna cevap mahiyetinde sayabileceğimiz Necranlı Hıristiyanlarla yapılan görüşmeden sonra da bu diyalog bir nevi son bulmuştur. Daha sonra bazı din alimleri tarafından gerçekleştirilen diyalog çalışmaları, I. Dinlerarası ortak noktaların tespiti, 2. Dinlerarası ihtilaflı konuların tespiti veya 3. Ortak bir kelimede birleşme, o günkü anlamıyla karşı tarafı dine davete yönelik girişimlerdi. 1950'li yıllardan sonra diyalog ivme kazanarak yeni bir hüviyetle gündeme oturdu. Daha sonra bir çok konuda farklı dinlere mensup kişiler biraraya geldi, konuşuldu yazıldı; ancak somut ciddi adımlar maalesef atılamadı. Ve sanki diyalog tıkanma noktasına geldi veya asıl mecrasına oturmaya hazırlanıyor. Toplantılarda siyaset ve devlet çıkarlarının gölgesi her zaman hissedildi. Bu da dinlerarası diyaloğun ruhuna ve hedeflerine aykırıdır. Çünkü ne batı asıl anlamıyla Hıristiyan'dır ne de biz İslâm devletiyiz diyenler asıl anlamıyla İslâm'ı temsil etmektedirler. Bu noktanın gözden kaçırılmaması gerekir kanaatindeyiz.

şımarıklığın ve belki de hepsinden daha tahripkâr olan yanlış dinî anlayışların doğurduğu sıkıntılardan bunalan insanlığa evrensel bir diyalog ve barış ortamını tesis etmekle mükellef olduğumuza, bu iş için adeta bir kader denk çizgide bulunduğumuza inanıyoruz. İnsanlık bundan yararlanmasını bilmelidir.

İslâm'a gelince, o adıyla bile barış ve diyalogdan olduğunu ortaya koymuştur. Zira İslâm, silm ve selemat kökünden gelir ve teslimiyet selamete erdirmek, esenliğe çıkarmak ve karşılıklı emniyet ve barış tesis etmek gibi anlamlar ifade eder. Kur'an'ın cihadla önümüze koyduğu hedef, yeryüzünde fitne ve fesadın kaldırılmasıdır. (Bakara, 2/193) Küçük cihad olarak tavsif edilen savaş, arızi bir durumdur ve barışın önündeki engelleri kaldırmak için yapılır. Özellikle ahir zamanda İslâm'ın şefkat, sevgi, af, hoşgörü ve diyalogda temsilini bulan Mesihiyyet yönünün ön planda olacağı ifade edilmektedir. Buna, İslâmî hüviyetin ağır basan yönü veya asıl hüviyeti ile ortaya, çıkma devresi de denilebilir. İslâm'ın o günün şartları gereği müracaat edilen savaşlar, fetihler ve mücadeleler ile tarih sahnesine çıkması ise, şöyle değerlendirilebilir. Bu açılma askeri bir fetih değil, aleme insanlık götürme ve gönülleri Allah'la buluşturma gayretiydi. Dolayısıyla o zamanın anlayışı ve şartları gereği böyle bir açılmada asker ön planda görünüyordu. Bu gün ise hoşgörü, ilim, ikna, temsil ve ahlâk ön planda olmak zorundadır. İnsanlığın geldiği seviyeye İslâm, bir daha damgasını basarak evrensel barışın öncülüğünü yapmalı ve insanlığın büyük bir iştiyakla beklediği huzurlu hayatı yaşatmalıdır. Zira, **"Topluca silmebarış ve esenliğe girin!"** (Bakara, 2/208) emrini veren Kur'an'dır. Devamında, **"Sakın şeytanın peşinde gitmeyin"** tenbihatıyla, bir anlamda barışı ihlal eden her şeyin çirkinliğini vurgulamakta ve sözü şöyle bağlamaktadır: **"Size açık deliller geldikten sonra eğer saparsanız biliniz ki, Allah azizdir, hakimdir."** (Bakara, 2/209) Bu ayete, "mecbur kalmadıkça, barıştan saparsanız..." anlamını vermek de mümkündür.

Öyle ise diyalog önümüze konulan asıl yoldur. Hele tüm insanlığın buna müheyya olduğu bir dönemde[2] bize yakışan öncülük[3] görevini ihmal ederek fırsatı kaçırırsak, milyonlarca insanın kırılacak ümitlerini birdaha ne zaman ve nasıl tamir edebilir ve Allah'ın insanlığı üzerinde yarattığı fıtratına tekrar yönlendirebiliriz? Ayrıca diyalogun bir ihtiyaç olduğu özellikle vurgulanmaktadır. İhtiyaçtan doğan istek ve gelişmelerin ise, hem samimi hem de semereli olduğu unutulmamalıdır.

Bu arada diyaloga karşı çekingen davranan bazı çevreler, Hıristiyan'ların misyoner-

2. İslâm alemini de iyi tanıyan Batılı bir yazar şunları söylüyor: "Gerek İslâm dünyasında, gerek Batı'da geçerli olan algılamalar karşılıklı bir **kuşatılmışlık** duygusu yaratıyor olabilir, ancak hakim olan bir başka duygu da, bu ilişkilerde artık karar anına gelinmiş olduğudur. Etkileşimi zorunlu kılan bir uluslararası sistem içinde ve Batının giderek daha fazla çeşitlilik kazanan toplumlarında pratik bir ortak yaşamın temellerini bulmak için, her iktidar tarafından da siyasal karar mekanizmalarına ve istihbaratla ilgili gözlemcilerine önemli bir görev düşmektedir. [*Kuşatılanlar, İslâm ve Batının Jeopolitiği,* Graham Fuller-İan O. Lesser, 168, İst. 1996 (Trc. Özden Arıkan)] Biz de din adamlarını buna ekliyor ve bu işe katkılarının daha fazla olacağına inanıyoruz.

3. Bu konuda öncülük hakkının bizde olmasının veya olması gerektiğinin bir çok nedenlerinden biri de şudur: Yahudiler, kendi dışındakileri eşit görürler, ister bir dine mensup olsun ister dinsiz olsun. Bir yumuşama olsa bile Hıristiyanların bakış açısı da henüz değişmiş değildir ve buna paraleldir. Ama Müslümanlar bu iki din mensubuna Ehl-i Kitap diyerek ayrı bir yer verdiği gibi, Hıristiyanları ayrıca Müslümanlara daha yakın göstermektedir. İnsan olarak ise herkes eşittir. İşte bu bakış açımız bizi farklı kılmaktadır.

lik faaliyetlerinden vazgeçmediklerini, diyalogun bu faaliyetin çağın şartlarına uydurulmuş yeni bir kılıfı olduğunu ileri sürüp diyalogdan tamamen vazgeçmeyi teklif ederken[4] bazıları da diyalogdan önce şu soruların cevaplandırılmasını istemektedirler: 1. İslâm düşüncesinde diyalog kavramının yeri neresidir? 2. Diyalogun zaman ve niteliği hakkında iç bünyede bir tartışma ve olgunlaşma süreci yaşanmış mıdır? 3. İslâm dünyasında, diyalog bağlamında dinî ve felsefî açıdan gerçekleşmiş bir konsensusten bahsedilebilir mi? 4. Diyalog süreci iktisadî ve siyasî bağlam içerisinde mi ele alınıyor, yoksa kutsal metinler bazında mı ele alınıyor? 5. Bu diyalog dindar haklar seviyesinde iktisadî ve sosyal temele dayalı bir diyalog mu yoksa İslâm Hıristiyan dinlerinin diyalogu mu? 6. İslâm âleminin şu anda içinde bulunduğu dinî, siyasî ve ekonomik durumu göz önüne alınırsa, diyaloga hazır mıyız ve bize ne gibi faydalar getirecektir? 7. Temel referansları orijinal formlarını koruyan bir din olarak İslâm'ın bu diyalogda yeri neresi olacaktır, belirleyen mi belirlenen mi? v.s.

Bu sorunların çoklarının ortaya çıkmasına, diyalogdan ne anlaşılması gerektiği konusuna ciddi bir açıklığın olmaması neden olmaktadır kanaatimce. Bir kısmı ise yersiz endişelerden veya kendine güvensizlikten neşet etmektedir. Burada yapılacak toplantılar sonunda bu ve benzeri soruların en azından bir kısmına cevap verileceğini ümit ediyoruz.

Şimdi, önümüze konan ve bizim de asırlardan beri istediğimiz halde, belki de tek taraflı olamadığı için, gerçekleştiremediğimiz diyalogdan ne anladığımızı veya nasıl anlamamız gerektiği üzerinde bir nebze durmak istiyoruz. Öncelikle diyaloga neden ihtiyaç duyulduğu veya günümüzde neden gündeme oturduğu sorusuna cevap vermek gerekmektedir. Maddeler halinde şu noktalardan söz edilebilir:

1. Din ve modernlik arasındaki etkileşimin en ilginç ve dönüm noktası olan zamanların biri de XX. yüz yılın ortasıdır. 1950'li yıllar bir çok modern gelişmenin, hem doruk noktasına ulaştığı hem de post modern dünyanın ilk mühim işaretlerinin görülmeye başlandığı zaman olarak da mütalaa edilebilir. Dini inanç ve gelenekler arenasında bu ikilik değişik şekiller almış ve bu dönem bazı gözlemciler ve katılımcılar tarafından dinin yeniden dirildiği zaman olarak görülmüştür.

Benzerlikler olmasına rağmen bu diriliş, Kuzey Amerika'daki İngiliz kolonilerinde Jonathan Edward tarafından yönetilen 18. yüz yıl Büyük Uyanışı tarzında Batıda Hıristiyanların aşina olduğu veya Arap Körfezinde Muhammed b. Abdulvahhab'ın 18. asırdaki hareketi tarzında Müslümanların aşina olduğu eski usûl bir dini uyanış değildi. Yüzyıl ortasındaki bu diriliş ne ABD'deki gibi Davidyen Kolu gibi ne de Müslüman dünyasındaki bazı cihad hareketleri gibi XX. yüz yılın şiddet ve militanlığa dayanan devrimci hareketler ve mezhepler biçimini almıştır. Tam tersine bu diriliş modern deneyimlerle, ahlâkî ve entelektüel olarak beslenen toplumsal düzen ve inanç meseleleriyle ilgilenmiştir. 1950'lerin dirilişi, örneğin, 1960'ların ilk yıllarında devam eden Roma Katolik Kilisesinin II. Vatikan Konsili için Hıristiyan dünyasının ilahiyata ait ve entellektüel temellerini atmış[5] ve neticede diyaloga ivme kazandırmıştır.

4. Bkz. Mustafa Fayda, *Hıristiyan Müslüman Münasebeti*, İlmi Toplantı, 138, İst. 1993, İSAV.

5. John Obert Voll, *XX. Yüzyılın Ortasında Dinde ve Bediuzzaman'da Yenilenme ve Devrim*, 1. (Basılmamış sempozyum tebliği.)

2. Asya dinleri üzerinde çalışma yapan Batılı araştırmacılardan, daha önceki kuşak, kuonularını başlıca kaynak malzeme olan kitapları kullanarak ve salt akademik bir mesele çerçevesinde ele alırken, bugün onların takipçileri, genellikle çalıştıkları dinin üyesi ve toplumsal eşitleri olarak karşıladıkları arkadaşlar edinmektedirler. Bu durum karşılıklı saygı, tanıma ve diyaloga götürmektedir.[6]

3. Diğer dinler hakkında bilgi edinme günümüzde genel kültür içinde değerlendirilmektedir. Günümüz insanı eskiye oranla büyük bir gelişme gösteren imkanlara kavuşmuştur. Sosyal, siyasal, kültürel, sportif ve turistik sebeplerle insanlar karşı karşıya veya yan yana gelmektedir. Bu durum insanları başkalarının neye inandığını ve inancını nasıl pratiğe döktüğünü merak eder hale getirmiştir. Teknik imkanlarla küçülen dünyada bu merak daha da artmış, insanların birbiri hakkında bilgi edinme yolları ve imkanlarını da çoğaltmıştır. Bu durumlar insanları hangi inançta olursa olsun, bir araya gelmesine ve diyaloga gimesine zemin oluşturmaktadır.

4. Kilise Müslümanlar üzerinde Batı emperyalizminin acı ve iğrenç hatıralarının canlılığını koruduğunu bildiğinden, o yaraları diyalog ile iyileştirmek istemekte ve esasen kendisinin bunda dahli olmadığına inanırmak istemektedir.

5. Hıristiyanlık dünyasını diyaloga sevk eden sebeplerden birisi de İslâm hakkındaki eski iddia ve iftiraların iç yüzünün iyice ortaya çıkmış olmasıdır denilebilir.

6. Dini tehdit ettiği dönemde Marksizm'e karşı dinlerin iş birliği istenmiş, dine zarar veren ve dinleri yok etmeyi hedefleyen bir akıma karşı ilk defa hareket edilmiştir. 1948 yılında New York'ta "Dinler Arası Konferans" düzenlenmiştir. Temelleri 1925'te[7] atılan bu konferansın hedef ve amacı, niçin diyaloga ihtiyaç olduğunun nedenlerinden birini de ortaya koymaktadır.

Bunlara art niyetle hareket eden ve diyalogu kendi siyasi veya ekonomik çıkarları için kullanmak isteyenleri, onlara bir değer vermek istemediğim için, ayrı bir madde olarak zikretmek istemedim. Ancak böyle kimselerin olmadıklarını söylemek mümkün değildir. Bu tip sinsi hareketlere karşı uyanık olmalı ve **"Herkes kendi karakterinin gereğini sergiler"** (İsrâ, 17/84) gerçeğini unutmamalıdır.

İşin bir başka yanı da şudur: Eskiye nazaran çok şey değişti, değişmektedir. Sadece XX. asırda atom çağı, elektronik çağ, uzay çağı, bilgi çağı belki de diyalog çağı gibi devirler yaşandı ve yaşanmaktadır. Haberleşme, globalleşen dünya ile birlikte bilginin de gelişmiş bulunması, birilerinin şeffaflıktan uzak, halkını ve mensuplarını kandırarak bazı işler yapmasını bayağı zorlaştırmaktadır. İnsanlar, TV. internet vb. vasıtalarla birbirlerini çok yakından tanıma imkanına sahip bulunmaktadırlar. Bilgisayar marifetiyle, uluslararası istihbarat örgütlerinin arşivlerine giren, merkez bankalarının kasalarından

6. M. Watt, *Günümüzde İslâm ve Hıristiyanlık*, 173.

7. Bu konferanstan önce 1925 yılında, *"Dinlerarası Sulh Birliği Cemiyeti"* bir komite teşkil etmiş ve bu komite çeşitli dinlerin temsilcilerinden meydana gelecek bir dünya konferansının imkanlarını araştırmakla görevlendirilmiştir. 1928'de Cenevre'de bu konferans tertip edilmiş ve bu konferansa 11 dinin temsilcileri olarak 191 delege katılmıştır. Katılanlar arasında İslâm, Hıristiyanlık, Yahudilik, Budizm, Konfüçyanizm, Hinduizm, Mazdeizm ve Şintoizm gibi dinlerin temsilcileri bulunmaktadır. 1930'da toplanması planlanan konferans ancak 1948'de toplanabilmiştir.

büyük meblağlarda para çeken XX. asır insanına karşı dürüst davranmamak kolay görünmüyor. Öyle ise, "dün misyonerlik faaliyetleri şöyle cereyan ediyordu" diyerek diyalogdan çekinmek yerine daha cesaretli, seviyeli ve samimi bir şekilde işe mübaşeret edilirse, hemen olmazsa bile, uygun ortam oluştuğunda beklenen objektif sonuçlar elde edilebileceği, gibi, muhataplarımızın da daha olumlu adımlar atmasına yardımcı olunabilir. II. Vatikan Konsilinden sonra hiç bir şeyin değişmediğini iddia etmek[8] kolay olmadığı gibi, zamanla III. IV. Konsillerin toplanmayacağı da söylenemez. Zira zaman haktan yanadır. Ve bizim amacımız da intikam almak değil, hakkı hakkıyla temsil ederek insanlığın hakkı bulmasına yardımcı olmaktır.

Bundan sonra ciddi bir ivme kazanacağını ümit ettiğimiz yeni diyalog şeklinin ne olduğu veya ne olmadığının tespit edilmesi ve etkinliklerin buna göre şekillenmesi önem kazanmaktadır. Çok zor olmakla birlikte, kaba hatlarının belirlenmesi bile bazı istenmeyecek söz ve faaliyetlerin önünü alabilir. Diyalogu bir kaç cümle ile tarif edip konuyu daraltma veya bazı unsurlarını katamama riskine katlanmaktansa, günümüzde diyalogdan ne beklendiği, özellikleri, alanı, hedefleri, vasıtaları ve temel prensipleri belirlenip izah edilse daha yararlı olur kanaatindeyiz.

Öyle zannediyorum ki, yeni zamanda diyalogun olmazsa olmaz şartı hoşgörüdür. Hoşgörü en basit anlamıyla, bir insan ve hele dindar olarak başkasıyla görüşme, tanıma, dost olma, ortak bazı projeleri hayata geçirme, olumsuzluklara karşı beraber hareket etme vb. işlerde, muhatabın kendisine ait inanç ve özelliklerinin engel olmaması yani onu olduğu gibi kabul etmektir, denebilir. Diğer bir ifadeyle hoşgörü, hakim konumda olan birinin, hatasından dolayı muhatabını affetmesi değil, herkesi kendi konumunda kabul etme ve kimseye karşı düşmanlık beslememe anlamında kullanılmalıdır. **"Sizin dininiz size, benim dinim de banadır."** (Kafirun, 109/6) ayeti ve benzerlerinden buna işaret çıkarmak mümkündür.

Bu sözlerimize karşı bazılar Kur'an'da Hıristiyanlık ve Yahudilik hakkında kullanılan ifadelerin sert olduğunu ileri sürebilirler. Bence bu ve benzeri meselelere yaklaşırken dikkatli olmak gerekir. Geçmiş dönemlerde, bazı Hıristiyan ve Yahudilerin apaçık gerçek karşısında gösterdikleri inat, ayak direme ve düşmanlığı ifade için Kur'an'nın kul-

8. II. Vatikan Konsilinden sonra Hıristiyan bilim adamlarının Kutsal Kitap cümlelerini yorumlamada bir yumuşama görülmektedir. Dışlayıcı yaklaşım yanında *çoğulcu* yaklaşımlardan da söz edilmekte, bütün dinler tek Tanrıya, kurtuluşa götüren vasıtalar olarak kabul edilmektedir. Raimund Panni şöyle diyor: "Eğer sizin dininiz sizin için en doğru yolu temsil ediyorsa bu, diğerleri için de geçerlidir. Onlar da aynı iddiaya sahiptir. Siz, diğerlerinin dinî iddialarını ortadan kaldıramıyor veya onları kendi dininiz içinde tamamen asimile edemiyorsanız, makul olan yol, bütün dinlerin, farklılıklarına rağmen hedefte birleşen paralel yollar olduğunu kabul etmektir. Bunu kabul ettiğimiz zaman, acil görevimiz, başkasının görevine karışmak, onu dininden döndürmeye çalışmak değil, hedefte buluşmak için *kendi geleneğimizi geliştirmek* olmalıdır. [Raimund Panni, The Intrareligious Dialogue, New York, 1978, XVIII, 22] Watt da şunları söylüyor: "Hz. Muhammed, Allah'tan mesaj aldığını iddia etmiş ve bunu çağdaşlarına aktarmıştır. Bu mesajların temelleri üstünde, Hz. Muhammed'in yaşadığı dönemde sayıları yüzbinleri bulan ve şimdi milyonları geçen; Allah'a kulluk ettiklerini söyleyen bir ümmet doğdu. Hayat bu toplum için genellikle tatminkâr olmuştur. Bu toplum içinde çok sayıda kadın ve erkek kendi azizliğini elde etti ve sayısız sıradan insan zor koşullar altına bile temiz, orta halli ve mutlu bir hayat sürdü. Bu hususlar, Kur'an'da ortaya konan gerçeklik görüşünün doğru ve Tanrı'dan olduğu sonucuna iletmektedir. Öyle ise Hz. Muhammed gerçek bir peygamberdir. [*Günümüzde İslam ve Hıristiyanlık*, M. Watt, 99. İst. 1991 (trc)]

landığı aynı üslup, bütün zamanlardaki Hıristiyan ve Yahudiler için de kullanılacak diye bir şart olamaz. Bu tür ayetlerde sübut-ü kat'iye arandığı gibi, delalet-i kat'iye de aranmalıdır. Yani, bu ayetlerin Kur'an ayeti olduğu kesindir. Fakat, ilk günden bu yana her Yahudi ve Hıristiyan'ı içine aldığı kesin değildir. Kaldı ki, Kur'an'ın bu tavrı şahıslara değil, yanlış davranış, yanlış düşünce ve tasvip edilmeyecek sıfatlara karşıdır. Bu sıfatlara karşı çok daha sert ifadeleri Tevrat ve İncil'de de görmek mümkündür. Kanaatımca, tarihi olayları tarihi bağlamında ele almalı, yani her olayı kendi şartları ve konumu içinde değerlendirmeli ve bu günkü davranışlarımızda da bugünkü şart ve tavırları esas almalıyız.

Bu arada kişinin kendi inancını yaymasından ötürü kınanması hoş karşılanacak bir şey olmadığı gibi, diyalogu bir davet veya misyonerlik faaliyetinin yeni şekli olarak algılamak da hoş karşılanamaz. İşte dinlerarası diyalogun belki de en zor ama mutlaka aşılması gereken problem noktası bu iki şıkkı dengelemek veya birbirinden ayırmaktır kanaatımca. Herkesin kendi dinî gereğine uygun **temsille** yetinmesi, bu arada karşı tarafın soracağı sorulara, diğer dinler kötülemeden, cevap mahiyetindeki izah ve yazıların ötesinde bir faaliyete girilmemesi, bu işe nisbi bir çözüm getirebilir. Bu temsil ve izahlara bakıp farklı bir etki altında kalmayarak kişilerin bir din seçmesi ise, inanç hürriyeti içinde değerlendirmelidir.

Gereğine uygun bir temsil ise öncelikle, kişinin kendi dini ile ciddi bir diyaloga girmesini gerektirmektedir. İnancın resmi düzeyini yaşayan bir insan, şeklin ötesine geçerek dinin derûnî anlamına ulaşmalıdır. Bu derûnî anlama ulaşılmadığı için, felsefi bazı basit meseleden ötürü kişiler dine karşı tavır alabilmektedirler. Halbuki insanlar asırlarca mesela İbn Sina'nın **Kanun** adlı eserini okudular ama dinsiz olmadılar. Oysa bugün çoğu kesimden insanlar biraz kimya veya fizik tahsil edince, dini inançlarını yitiriveriyorlar. Bunun nedeni dinin derûnî anlamlarından uzak bir ilim anlayışıdır. Yani kalp ve kafanın bir arada olmamasıdır. İşte ancak ulaşılacak bu deruni anlam sayesinde karşı taraf daha iyi anlaşılır ve diyalog alıp vermeden öte sıhhatli bir zemine oturur.

Öyle ise diyalog misyonerlik ve davet değildir, olmamalıdır. Diyalog dinleri uyuşturmak (senkretizm), tavize zorlamak, genel bir dünya dini oluşturmak, geçmişin savaş, kin, ihtilaf.... dolu ortamına dönüp haklı veya haksızı bulmak, hatta neticede özür dileyecek guruplar[9] oluşturmak da değildir. Ancak diyalog sadece psikolojik bir sevgi ve saygıdan

9. Zaman zaman basına yansıyan haberlerde, bazı Batılı kişi ve kuruluşların, özellikle Haçlı Savaşları'ndan ötürü Müslümanlardan özür diledikleri ifade edilmektedir. Bu özür dileme işinin Papa tarafından bir belge ile yapılacağı haber verilmektedir. Basında geçen haber şöyle: "Vatikan, Haçlı seferleri de dahil olmak üzere, Hıristiyanlığın iki bin yıllık tarihi içinde, din adına yapılan vahşetleri içeren bir belge ile İsa'nın doğumunun 2000 yılında Papa'nın ağzından af dilemeye hazırlanıyor. Katolik Kilisesi'nin, dünya karşısında günah çıkaracağı gün olarak Paskalya yortusunun arifesi ve bir pişmanlık günü olarak kabul edilen 8 Mart 2000 tarihini belirledi." Zaman, 25.9.1998. Doğrusu böyle bir özür dileme, özür dileyenlerin özür dilenen işle bir ilişkisinin olmadığını değil, olduğunu göstermekte ve özellikle diyalog adına ciddi bir şey ifade etmemektedir. Eğer bir özür dilenecekse, Hıristiyanlık bir din, Kilise de bu dinin bir müessesesi olarak İslâm'dan dini konularda, özellikle Kur'ân ve Hz. Peygamber hakkında yapılan haksızlıklardan ve işlenen bilgi cinayetlerinden ötürü özür dilemelidir. Bu özür dileme diyaloğu semereli kılacak ve asıl mecrasına oturmasına katkıda bulunacaktır. Nitekim 1963'te Yahudilerden buna benzer bir özür dilenmiştir.

da ibaret olmamalıdır. Belli amaçları, prensipleri, çizilmiş sınırları, ortaya çıkabilecek engelleri aşmaya yarayacak tedbirleri ve somut amaç ve teklifleri olmalıdır. Aksi takdirde günümüzde bazı çevrelerin izhar ettiği şüphelerden kaçınmak mümkün değildir.

Bu genel değerlendirmeden sonra asıl konum olan Dinler Arası Diyalogda Tasavvufun Rolü üzerinde durmak istiyorum.

İslâm'ın içe dönük cephesini teşkil eden tasavvuf, diğer dinlerle hatta bütün insanlarla bir anlamıyla tarihi bir diyalog tecrübesine ve usûlüne sahiptir. Bu süreç aynı seviyede olmazsa bile, şu anda da devam etmektedir. Yani birileri bir taraftan sesli bir şekilde diyalog ortamı oluşturmaya çalışırken, diğer taraftan sessiz bir şekilde yüzyıllardır, yine bir anlamıyla diyeceğim diyalog devam etmektedir.

Müslümanların Batı ile temasa geçtikleri ilk devirlerden itibaren tasavvuf erbabının batı insanı ve düşünürleri üzerinde etkili olmaya başladığını görüyoruz. Ne var ki bu etki üzerinde, özellikle ülkemizde pek durulmamış, İslâm kültürünün batıya tesirinin daha çok matematik, tıp, astronomi, fizik vb. ilimler sahasında olduğu kabul edilmiştir. Elbette ki bu sahalarda İslâm aleminin batıya verdiği çok şey vardır. Fakat bu arada İslâm kültürünün manevi cephesini oluşturan tasavvufun batı üzerindeki izlerini tatbik etmek her nedense ihmal edilmiştir.

Batılılar, Müslümanlarla temasa geçtikleri dönemden itibaren, diğer kültürel alışverişlerin yanı sıra, bilhassa Orta Çağda Avrupa'nın İslâm dünyasından ruhanî yönden etkilenmiş olduğunu kabul etmektedirler. Nitekim A. Schimmel'in kaydettiğine göre, 1316'da ölen Raymond Lulle'nin eserlerinde tasavvuf edebiyatının büyük etkisi görülmektedir. Râbiatu'l-Adeviyye'nin ilahi aşka dair menkıbesi, IX. Louis'in mabeyincisi Joinville tarafından Avrupa'ya getirilmiş ve asırlarca dilden dile dolaşmıştır. XVI ve XVII. asırlarda Yakın Doğu ve Orta Doğuya giden Avrupalılar, dönüşlerinde oralardaki tekkelerde gördükleri zikirleri, Mevlevi semâlarını, Rifailerin ilginç uygulamalarını ülkelerinde anlatmışlardır. Yine XVII. asırdan itibaren İbnu'-Fariz'in şiirleri, Sa'dinin Gülistan'ı ve Hafız'ın şiirleri batı dillerine çevrilmiştir. Bu ve benzeri eserler, batı düşüncesini belli oranda etkilemişlerdir.[10]

Bu konuda İdris Şah, tasavvufun Batıdaki tesirinin sanıldığı gibi yeni olmayıp, çok eskilere dayandığını ifade etmekte, bu arada mesela İngiltere'de derviş tabirinin 1585, fakir kelimesinin 1609, sufi tabirinin 1653 yılından, tasavvuf kelimesinin ise XIX. asırdan itibaren kullanılmaya başlanıldığını hatırlatmaktadır. Batı aleminde, tasavvuf araştırmaları sahasındaki kitap ve monografilerin sayısında şaşırtıcı derecede artış görüldüğünü kaydeden İdris Şah, bu eserlerin bazılarının asırlar önce yayınlandığını belirttikten sonra, Orta Çağda Avrupalı düşünürler üzerinde Gazali'nin etkisinin büyük olduğunu, mesela Roger Bacon'ın Oxford Üniversitesinde tasavvufî fikirler sergilediğini; Fransa'da Dante ve geçen asırlarda bir çok mistiğin tasavvufi düşüncelere yer verip, bu sahada klasik uzmanlar yetiştirdiklerini ve hatta bazen bu kimselerin klasik tasavvufî metinlerden doğrudan doğruya etkilendiklerini ifade etmektedir.[11]

10. A. Schimmel, *Tasavvufun Boyutları*, 20-21.
11. İdris Şah, *Chercheur de Vérité, traduit de Vanglais par Jean Néaumet*, 7 Paris, 1984.

Görünen odur ki, İslâm tasavvufunun Ortaçağ Hıristiyan batı üzerinde etkisi bir hayli fazla olmuştur. Belki, bunun bir sonucu olarak Guenon, Ortaçağ Hıristiyanlığında ruhani muhtevanın daha fazla olduğunu, ancak bu bâtini muhtevanın şuurlu bir şekilde kasten unutturulmaya çalışıldığını, batı kiliselerinin aksine doğu kiliselerinde ruhani özün hala mevcut bulunduğunu ve oradaki bazı uygulamaların, özellikle İslâm tarikatlarındaki vird usûlüne tam bir benzerlik arz ettiğini, söylemektedir.[12]

Batıda son yıllarda tasavvufa gösterilen yakın alakanın ve bu yolla vâki olan ihtidaların temelinde, her halde Hıristiyanlıktaki bu karakter değişikliği önemli bir yer işgal etmektedir.

Ortaçağda görülen İslâm-Batı münasebetlerindeki ve İslâmî yayılıştaki bu canlılık bir süre kayıp olduktan sonra XIX. asrın başlarından itibaren yeniden ortaya çıkmış ve bu asrın sonlarında Afrika, Uzak Doğu ve Avrupa'da İslâm'ın yayılışı büyük bir yükselme kaydetmiştir. Bu yayılmada tasavvuf iki ayrı noktadan rolünü oynamaktadır. Bunlardan birincisi batıda neşredilen tasavvufa dair eserler, ikincisi ise batıdaki tarikat faaliyetleridir.

Batıda tasavvufa dair yayınlanan eserleri üç kategoride incelemek mümkündür:

1. L. Massignon, H. Corbin, L. Gardet, R.A. Nicholson, A.J. Arbery vb. şarkiyatçıların eserleri,

2. Batıda yayılan çeşitli fikri hareketlere mensup kimselerin yazdığı eserler;

3. R. Guénon, M. Lings, L. Schaya, F. Schuon, T. Burckhard vb. düşünürlerin yazmış olduğu eserler.[13]

Bu arada sahanın uzmanları olan İslâm sûfileri tarafından yazılan bir çok klasik tasavvuf eseri batı dillerine tercüme edilmiş veya edisyon kritikleri yapılarak neşredilmişlerdir. Bu eserlerin uyandırdığı ilgi sonucu, pek çok batılı düşünür, başta İbn Arabi ve Mevlana olmak üzere büyük mutasavvıfların eserleri üzerinde ciddi çalışmalar yapmaktadırlar. Bu eserleri okuyan, özellikle entellektüel bir çok kişi, İslâm'ı seçmektedir. İslâm'ı seçmeyenlerin de düşüncelerinde ciddi değişiklikler meydana gelmektedir. Bu yolla İslâm'ı seçip tasavvufi faaliyetlerde bulunanların başında R. Guenon gelmektedir. Bugün Avrupada bu ve benzeri şahsiyetlerin öncülüğünü yaptığı bir Guénon'cular hareketi mevcut olup, bu harekete mensup kimseler tarafından tasavvufî düşünce doğrultusunda faaliyetler yapılmaktadır.

Batının tasavvuf yoluyla İslâm'ı tanımasında (%33),[14] tasavvufî eserlerin yanı sıra

12. R. Guénon, A *perçus sur L'Esotérisme Chrétine,* 25, Paris, 1973.

13. Seyyid Hüseyin Nasr, *Essais sur le Soufisme,* 15, Paris, 1980.

14. 12.4.1992 tarihli gazetelere akseden bir habere göre Avrupa'da 58.135 kişinin katıldığı bir ankete göre İslâmîyet'i kabul edenlerin tercih nedenleri şöyle verilmektedir. %38 Mevlana, İmam Gazalî, %32 Risale-i Nur, %30 İslam tarihi ve eserleri. Diğer bir tasnife göre, %89 Hz. Muhammed'in örnek hayatı, başka bir soru çeşidine göre %28 İslâm'ın varoluş sebebini izah mantığının gücü ve diğer bir soruya göre de %74 Materyalizme karşı teselli –huzur–kurtuluş şeklinde verilmektedir. Zaman Gazetesi 12.4.1992. Prof. Dr. Osman Türer Fransa'da bulunduğu sırada Müslüman olmuş Fransızlarla yaptığı görüşmeler sırasında tasavvuf ve tarikatlar vasıtasıyla ihtida edenlerin %80 olduğunu tespit ettiğini ifade eder. Bkz. *Batının İslâm'ı Tanımasında Tasavvufun Rolü,* (Tanımı, Kaynakları ve Tesirleriyle Tasavvuf, İst. 1991 içinde) 163.

tarikatların da etkisi olmuştur. Ancak, tarikatların bu sahadaki etkilerini ortaya koymak için dayanabileceğimiz yeterli literatür mevcut değildir. 1986'da Paris'te yayınlanan ve iki bayan araştırmacının yaptığı bir anketin sonuçlarını ihtiva eden, 'Bir İmandan Diğerine, Batıda İslâm'a Giriş Hareketleri' adlı kitap yüzeysel de olsa tarikatlar ve tasavvuf yoluyla Müslüman olmuş kişilerden bahsetmektedir.[15] Dr. Ali Köse'nin 1990-1994 yılları arasında İngiltere'de yaptığı 'Neden Müslüman Oluyorlar' adlı doktora tezi bu sahada yapılan çalışmaların en yenilerindendir.[16]

Avrupa'da Şazeliyye'nin bir kolu olan Aleviyye; Amerika'da Halvetiyye'nin Cerrahiyye kolu, İspanya'da Endülüs'te Tekrar İslâm'a Dönüş adındaki dernek en yaygın olan tarikatlar olarak gösterilmektedir. Söz konusu anketi yapanların vardığı sonuçlardan biri de, Amerika'daki ihtida olaylarında tarikatların rolünün daha çok olduğu şeklindedir.

Batıda faaliyet gösteren Müslüman tarikatlar elbette bunlardan ibaret değildir. Şu bir gerçek ki, Mevleviyye, Nakşibendiyye ve Kadiriyye gibi bir çok meşhur tarikatın burada faaliyetleri bulunmaktadır. Mesela, Dervishes Tourners (dönen dervişler) adı verdikleri Mevleviyye en çok tanınan tarikatlardandır.

Sözü geçen kitapta, konumuzla ilgili şu enteresan tespit de yapılmaktadır. Şeyh el-Alevi pek çok Müslüman batılı tarafından İslâmî mesajı bütünüyle kavramış bulunan XX. asrın müceddidlerinden birisi ve tasavvufi düşüncenin tekrar canlandırıcısı olarak kabul edilmektedir. Düşünce sistemi itibariyle vahdet-i vücudu benimseyen bu tarikatın en önemli özelliklerinden birisi, Doğu ile Batı arasındaki birbirini tamamlayıcılık, uyum, işbirliği ve yaklaşım fikrinden sürekli ısrar etmesidir. Onlara göre, İslâm'ı modern dünyaya açmak ve başka yerlerde bazı Müslümanların yaptığı gibi doğu-batı ayrımından aradaki farkları silip atmaksızın kaçınmak gerekir. Bu tarikata mensup bir Fransız Müslüman olan ve İslâmî bir derginin yayın koordinatörlüğünü yapan John Cartigny (Abdulcemil), tarikat mensubu Müslümanlarla, herhangi bir tarikata bağlı olmayan hatta tarikatlar hakkındaki iyi düşünmeyen Müslümanlar arasında asla tefrikaya fırsat verilmemesi gerektiğini ifade etmektedir. Aslında bu, aradığımız diyalogun ta kendisi değil midir?

Batı insanının tasavvuf ve tarikatlara karşı duyduğu bu ilginin sebepleri arasında şu iki nokta önem arz etmektedir.

1. Batı toplumunun bugün fiilen yaşamakta olduğu manevi bunalım ve ruhi tatminsizlik.

Söz konusu bunalımı Guénon, çok veciz ifadelerle kısaca şöyle dile getiriyor. "Batı toplumu, dini-manevi temellerini kaybetmiş, beşer üstü ve ilahî hakikatlarla irtibatını koparmış, ferdiyetçi, egoist, hümanist, kuru akılcı, sadece müşahhasa değer veren ve maddeci bir toplum haline gelmiştir."[17]

Seyyid Hüseyin Nasr da şöyle diyor. "Modern dünyanın değerler sisteminin yıkılması, istikbal açısından bir emniyetsizlik duygusuna sahip olunması, batıda hakim olan ve

15. Lisbeth Rocher-Fatıma Cherqaoui, *D'une Foi l'Autre, les Conversions a l'Islam en Occident*, Paris, 1986.
16. A. Köse, *Neden İslâm'ı Seçiyorlar (Müslüman Olan İngilizler Üzerine Psiko-Sosyolojik Bir İnceleme)* İsam Yayınları, İst. 1997.
17. R. Guénon, *La Crise du Monde Moderne*, Paris, 1964.

batini öğretileri giderek kaybolan dinlerin verdiği mesajlardaki anlaşılmazlık ve nihayet kalitesi gittikçe bozulan bir ortamda manevi bir dünyayı müşahade etme arzusu, batı insanını doğu dinlerinin manevi değerlerini araştırmaya sevk etmiş ve bu arada tasavvufa yöneltmiştir.[18]

2. Tasavvufun sahip olduğu cezbedici özellikler,

Jean Chevalici'nin tasavvufa dair yazdığı bir eseri neşreden yayınevinin, kitabı tanıtımı sadedinde yazdığı sözler, batının tasavvuf hakkındaki düşüncesini önemli ölçüde özetlemektedir. İslâm'ın gizli ruhunu oluşturan tasavvuf hakkında çok az şey bilinmekte olmasına rağmen, o az bilgi büyük etki oluşturmaktadır. Hem serbest, hem cömert, hem de zahiri ve batını her türlü despotizme düşman olan ruhî bir davranış tarzı olarak tasavvuf, bugün her ortamda, her inanç biçiminden, hatta inançsızlardan taraftarlar kazanmaktadır.[19]

Yedi yıl papazlık yaptıktan sonra tasavvuf vasıtasıyla Müslüman olan ilahiyat ve metafizik doktoru İngiliz David Lake (Said İlyas), şunları söylüyor. "Çok kolay bir şekilde Müslüman oldum. Çünkü İslâm'da bana uygun gelen bir muhteva vardı. Özellikle benim ruhî planda duyduğum ihtiyaçlara çare teşkil eden mistik bir yorum mevcuttu. Hıristiyanlık ise çok şey kaybetmişti. Benim için en büyük önemi taşıyan derunî düşüncelere dalma ile hayatı anlamadaki yetersizliği vb. hususlar bunu göstermektedir. Bu tefekkür hayatımı ben, İslâm'da buldum. Çünkü orada hem bilgi var hem aşk."[20]

Muhammed Hamidullah ise şu tespitte bulunuyor. "Batı toplumunda, Paris gibi bir muhitte yaşamaya başladığımdan beri hayretle görmekteyim ki, Hıristiyanların İslâm'ı kabulü, İslâm'ı akıl yoluyla izah suretiyle değil, tasavvufi izahla olmaktadır. Onları İslâm'ı kabule sevk eden ne Ebu Hanife, ne de İmam-ı Matüridi'dir: fakat Muhyiddin ibn Arabidir... Bu gün en azından Avrupa ve Afrika'da İslâm'a hizmet edecek ne kılıç ne de akıldır, fakat kalp ve tasavvuftur."[21]

Başka bir yazar da şunları söylüyor. "Tasavvufun Batıda yaygınlık kazanmasının sebebi, geçen yüzyıllarda Hıristiyan mistisizminin sönmesi yüzünden Hıristiyanlıkta büyük ölçüde ulaşılmaz hale gelen İbrahim'i irfana sunmasıdır. Hıristiyan mistisizmini yaşamak isteyen bir gence kim rehberlik edecektir? Sokağının köşesindeki semt kilisesi veya manastırında Avila'lı Azize Teresa veya Aziz Bernard'ı bulması imkânsızdır. Bu yüzden tasavvuf şu anda Batıdaki mevcut tarihî koşullar altında, İbrahim'i maneviyatı sürdüren tek yol olarak, önemli bir boşluğu doldurma görevini üstlenmiştir. Bir anlamda bir Yahudi için sûfi olmak Kabalist olmaktan daha kolaydır. Bu gerçekler Amerika'da bir aradadır, onun için sûfi tarikatlar orada toplanıyor."[22]

Daha başka örnekler vererek sözü uzatmak istemiyoruz. Kısacası Batılı bir çok kişi-

18. S. H. Nasr, *Essai sur le Soufisme*, 10.
19. J. Chevalier, *Le Soufisme et la Tradition İslamique*, Paris, 1974, (İç kapaktaki yazı).
20. Lisbeth Rochet-Fatima Cherqaoui, *D'une Foi L'Autre, les Conversions a l'Islam en Occident*, 25, Paris, 1986.
21. Mustafa Tahralı, *Batıdaki İhtida Hadiselerinde Tasavvufun Rolü*, 141,(Uluslararası Birinci İslâm Araştırmaları Sempozyumu içinde) İzmir, 1985.
22. S. H. Nasr, *Söyleşiler*, 144.

de ruhi araştırmaların son noktasına varma arzusu mevcuttur ve bu arzu onları doğu dinlerindeki ezoterizme özellikle de İslâm tasavvufuna yöneltmekte; tasavvufta bulunan bazı öğeler doğudan gelen diğer bazı manevi hareketlerde bulunsa bile, tasavufun İslâm'la bütünleşmesinden ötürü, insanlara sunduğu bütüncül sistem ona ilgiyi artırmaktadır. Şeyh Nazım Kıbrîsî bu durumu şöyle anlatıyor: "Batıda tanıdığım bir çok insan okudular, gezdiler, dinlediler ve öğrendiler. Doğuya ilgi duyup Tibet ve Hindistan gibi ülkelere hikmet aramak için giden, bundan dolayı her türlü sıkıntıya katlanan bu insanların çoğu, bulduklarını kaybetme tehlikesiyle karşı karşıyadırlar. Çünkü geriye dönerken taneler halinde elmaslar getiriyorlar. (...) Ancak bu elmaslar bir ipe bağlı değiller. Hikmet elmasları ancak güçlü bir inanç ve metotla bir arada tutulabilirler. Yani elmasları ancak ipiniz varsa koruyabilirsiniz."[23]

Anlatılanlar, bugüne kadar süregelen bir nevi İslâm misyonerliği olarak isimlendirilebilir. Ancak bu ölçülerdeki bir dini temsili terk etmesi, tesis etmeye çalıştığımız diyalog ortamında da mümkün değildir. Aksi takdirde, daha önce de ifade ettiğimiz gibi, ortada diyalog kurulabilecek bir şey kalmaz. Bu yolla İslâm'ı seçenlerin tamamının kendi hür iradeleriyle ve teklif onlardan gelmek üzere böyle bir karar verdikleri göz önüne alınırsa, bu tür faaliyetlere bilinen anlamıyla misyonerlik demek de uygun olmayabilir.

Özetle aktarmaya çalıştığımız bu malumat, kurulmaya çalışılan diyalogda tasavvuf unsurunun gözardı edilmemesi gerektiğini ortaya koymaktadır. Net olmamakla birlikte, diyalogla ulaşılması arzu edilen hedeflere varılması veya diyalogla sağlıklı yürümesi için tasavvufa düşen rolü, tespit edebildiğimiz kadarıyla ve sadece satırbaşlarını zikrederek şu şekilde maddeleştirebiliriz.

A. Toplumsal Hayata Yönelik Konular

1. Ahlâk:

Tasavvufun pratik faydası, insanları hayat ve maddeye karşı güçlü bir konuma getirmek için eğitmek, dinin emirlerini daha rahat ve zevkle yapmayı sağlamak, bu arada insanı disipline etmek, güzel ahlâk ve alışkanlıklar elde etmesi noktasında insana yardımcı olmak şeklinde özetlenebilir. Bu arada tasavvufun tarikat şeklinde genişlemesi ve topluma dağılması da birey ve toplum hayatına önemli işlevler sağlamaktadır. Tarikatların, mensuplarını seçerken psikolojik farklılıkları göz önüne almaları, üzerinde durulması gereken noktalardandır.

Tasavvufun insan hayatına getirdiği derinlikte, kişinin bütün fiillerinde ihlas, nefs muhasebesi, sabır, tevekkül, fedakârlık, cömertlik, edep ve haya başta namaz olmak üzere ibadetlerde huşu, duada tevazu, dünya anlayışına gösterilen zühd, ahireti fani olana tercih, Allah'a kavuşma iştiyakı, karakter düzgünlüğü, zevk-i selim, bütün varlıklara karşı merhametli olup zayıf olanın elinden tutma, ince bir şuur, yumuşak huyluluk (hilm), tevazu, cesaret, sadece Allah için sevip buğz etme bir (iyilik) ve ihsanın incelikleri, affedicilik, senden uzaklaşana senin kucak açman, senden esirgeyene senin vermen, vs. hususlar bulunmaktadır.

23. A. Köse, *Neden İslâm'ı Seçiyorlar*, 128.

Kısacası tasavvuf güzel ahlâkın hemen her türlüsünü içinde barındırmaktadır. Diyalog kurulmaya çalışılan dinlerde daha çok ahlâkî unsurlar ön planda bulunmasına rağmen, diyalogun iki tarafında yer alan toplumlarda ahlâkî dejenerasyondan şikayet edilmektedir. Tasavvufi neşvenin işin içine katılmasıyla müsbet neticelerin elde edileceği kanaatını taşmaktayız. Globalleşen dünyada global ahlâkda gündeme gelmiştir. Çünkü ahlâkî ve moral değerlerin insan ürünü olmayıp ilahî olduklarına dair görüşlerde ileri sürülmektedir. Global ahlâkın birinci maddesini, kendin için istediğini başkası için de istemedikçe ideal insan olamazsın şeklinde koymak mümkündür. İşte tasavvuf da bunun peşindedir.

2. Maddenin Baskısı:

Bilindiği gibi batı âlemi ruh köklerinden koparılmış maddenin ağır baskısı altında ciddi bunalımlar geçirmektedir. O çapta olmazsa bile, İslâm âleminde de durum pek farklı sayılmaz. İnsanlığa soluk aldıracak ve maddeyi mana ile birleştirerek, ona aslî hüviyetini kazandıracak metotlardan birisinin tasavvufî yaklaşım ve bakış açısı olduğu kanaatindeyiz.

3. Sevgiye Susamışlık ve Hoşgörü:

Dünyamız, bir çok nedenin bir araya gelmesi neticesinde ciddi bir kabalık, hoyratlık, sevgisizlik, ümitsizlik, ızdırap, terk edilmişlik, hedefsizlik, değersizlik, hayata küskünlük... döneminden geçmektedir. Derecesi değişmekle birlikte, bütün insanlık bundan pay almaktadır. Sevgi ve hoşgörü temeline oturan, evrensel bir kuşatıcılığa sahip tasavvufun bu konuda da hem deneyimi hem de geliştirilmiş metotları bulunmaktadır. Ayrıca diğer dinlerde de benzeri unsurlar olduğu bilinmektedir. Elbirliği ile insanlığa yeni bir soluk aldırmak diyalogun ana hedeflerinden biri olduğuna göre, bu noktada da tasavvuftan yararlanılabileceği düşüncesindeyiz. Bergson, mistik telakkiye özde katılmazsa bile, Ahlâk ve Dinin İki Kaynağı adlı eserinin Mekanik ve Mistik bölümünde, bu günkü Batı medeniyetinin mistik sezişten yoksunluğunu eleştirerek şöyle der: "Yaygın bir mistik sezginin dünyaya getireceği hayat sadeliği gerçekten neşe ve sevinç olacaktır. Genişletilmiş bir ilim tecrübesinde, bir öte dünya görüşünü otomatik olarak takip eden hayat da, yine sevinç olacaktır."[24]

B. İslâm'ın Dünya Gündemindeki İmajı

Dünya gündemine sırf **siyasi bir akımmış** gibi girmiş bulunuyor. Gündemi oluşturanların bu işteki kastının yanı sıra, İslâm ülkelerindeki değişik akımlar da buna çanak tutmaktadırlar. Batıda İslâm'la ilgili bilgilerin siyasal bilgiler ve benzeri fakültelerde ders olarak verilmesi bunu açıkça göstermektedir. Oysa İslâm'ın engin bir maneviyatı, iç yüzü ve ruhu vardır. Aslında İslâmî sosyal ve siyasal müesseseler de, görmezden gelinen bu ruh ve maneviyatın tezahürleridir ve ona hizmet ettikleri müddetçe bir şey ifade ederler.

Müslüman, **"Senin için ahiret dünyadan daha hayırlıdır."** (Dûha, 93/4) şeklindeki ayetin hükmünü unutmadığı için, dünyalığa sığınmaya ve sadece dünyevi gücü kazanma-

24. Bergson, *Ahlâk ve Dinin İki Kaynağı*, 444.

ya yönelik çalışmalara karşıdır. İslâm'ın dini olanı sekülerden ayırmadığı gerçeği kabul edilmemekle beraber, amaç için aracı feda etmeyi ve İslâm'ın kuvvet kazanması için gayr-i İslâmî kaynaklardan beslenen her tür siyasi metodun meşrulaştırılarak kullanılmasını red etmelidir. Üstelik, Müslüman kin ve nefretle yapılan zehirlemeyi uyuşturucu ile yapılan zehirleme kadar ciddi görür ve böyle zehirleyici bir kini İslâm dünyasının bugün karşılaştığı fikri, manevî ve sosyal problemlerin çözümünde geçerli bir yol olarak da kabul etmez.

Diğer taraftan bazıları İslâm'ı siyasallaştırarak ona seküler ve ideolojik bir gözle bakılmasına ve mevcut ideolojilerin bir alternatifi gibi basitleştirilmesine sebep olmaktadırlar. Bu da İslâm'ı yıpratmakta, onu belirli kutsal zeminden uzaklaştırarak daha basit günlük tartışma ve çatışmaların içine sokmakta ve bazılarına İslâm'ı kendi çıkarları için kullanma imkanı vermektedir. İslâm ideoloji haline sokulduktan sonra, ideolojilerin bir nevi gerekleri olan kaba kuvvet, terör vb. olgularla anılması da kaçınılmaz olmaktadır.

İslâm'ı sırf siyasi bir akım gibi gösteren şey, modern düşüncenin indirgemecilik anlayışıdır. Madernizmin etkilerinden biri, insanların çoklarının kafalarında İslâm'ı sadece bir boyuta, fıkhî düzenlemelere indirgemek ve onu modern düşüncenin taarruzlarına karşı koruyabilecek fikri dinamiklerden yoksun bırakmak olmuştur. Tasavvufî düşünce de Müslümanların hayatında silinmek istenen dinamiklerden biridir.

Dünya çapında, Müslümanların büyük bir çoğunluğu, İslâm'ın böyle bir imajla tanınmasından ciddi rahatsızlık duymaktadırlar. Mesela, Tayland, Prens Songkla Üniversitesi öğretim üyelerinden Dr. İmtiyaz Yusuf bu tepkisini şöyle dile getirmektedir: "Dünya kamuoyunu meşgul eden politik İslâm; Allah'ı sadece kurallar koyan bir yönetici gibi göstermektedir. Şu soru kafama takılıyor. İbadet ettiğimiz Allah şefkatli bir yaratıcı mı, yoksa politik bir lider veya kral gibi bir olgu mu? Bu sorunun cevabını zaman zaman düşünmüyor değilim."[25]

Diğer din mensupları da aynı şeyden şikayetçidirler. Yeni seçilen İstanbul Ermeni Patriği Mutafyan hem İslâm hem de diğer kiliselerle diyalog kurmaktan yana olduğunu belirttikten sonra şöyle diyor: "2000'li yılların harcı din olacaktır. Din kelimesini savaş, miting, devamlı çatışma vb. şeyler akla getiren bir imajdan kurtarıp daha uhrevî ve ruhanî boyuta ulaştıran bir havaya sokmak gerekir."[26] Benzeri bir çok örnek vermemiz mümkündür.

Ayrıca şunu da vurgulamak gerekir. Dünyadaki anlaşmazlıkların nedeni din olmamasına rağmen, hem İslâm âleminde hemde diğer din mensuplarının bulunduğu yerlerde farklı din mensupları arasındaki siyasi, ekonomik hatta ideolojik anlaşmazlık ve sorunlar, dini motiflerle işlenmekte, dini söylemle dile getirilmekte ve tabana bu şekilde yansıtılmaktadır. Dinlerin imajını bozan bu duruma, diyalog çerçevesinde çareler aranmalı, mümkün ise şayet, yetkili merciler gerektiği zaman açıklamalar yaparak dini sömürüye meydan vermemelidirler.

Tarih boyunca denge kurma görevini de ifa eden tasavvufun, dinin tamamiyle dünye-

25. Dr. İmtiyaz Yusuf'la yapılan röportajdan naklen, *Aksiyon* (haftalık dergi), s. 16, 26 Eylül1998.
26. *Aksiyon* dergisindeki röportajından, 22 (31 Ekim-6 Kasım 1998, s. 204)

vileştirilmeye çalışıldığı günümüzde bunun asıl mecrasına oturtulmasına katkıda bulunabileceği kanaatini taşıyoruz.

C. Dine Yönelik Konular

Önce şunu ifade etmek gerekir. Her ne kadar diyalog bir misyonerlik-davet değilse bile, her kesin kendi dininin ilkelerine bağlı olması ve yeri geldiğinde bu ilkeleri savunması kaçınılmazdır. Dini sahada diyalog ancak o zaman söz konusu olabilir. Savunulacak bir şeye inanılmayınca dinî sahada diyalog çok kolaydır. Diğer bir ifadeyle, açık fikirli olmak mükemmel bir şeydir. Bu açık pencereleri olan bir odaya sahip olmaya benzer; tabii ki odanın duvarları olmak şartıyla. Ancak eğer çöl ortasında bir çift pencereniz varsa, orada duvarlar olmadığı için onları açık veya kapalı tutmanız hiç de önemli değildir.

Diğer taraftan, dinler arasında yeniden başlayan diyalogda, dinin yapısına yönelik görüşmeler, en azından şimdilik, önem sırasına göre daha gerilerde yer almaktadır. Daha çok etraflıca tanışmak ve global problemlere karşı ortak çalışmalar yapmak önem kazanmaktadır. Bundan ötürü, dinin yapısına yönelik diyaloga tasavvufun katkıları üzerinde fazla durmayacak sadece satır başlarıyla bazılarını hatırlatmaya gayret edeceğim.

Bu iki hususu kaydettikten sonra ilgili maddelere geçebiliriz.

1. Dinlerin Aşkın Birliği:

Batıda yaygınlık kazanan dinlerin aşkın birliği meselesi, tasavvuf menşelidir. Tasavvufa göre bütün dinler aynı kaynaktan gelmiş ve aynı amaca yönelik bulunmaktadırlar, fark şekilde ve zahirdedir. Özellikle üç kitabî dinin atası Hz. İbrahim ve onun dini olan Haniflik'te bir çok tasavvufî unsurun menşelerini bulmak mümkündür.

Tasavvufun varlık anlayışına göre kozmik varlık çoğul olarak Tek olanın tezahürüdür. Dinler de birer tazehürdür ve Tek olanın bir ifade şeklidir. Bu durumda bütün öğretiler (samimi olmak şartıyla) Bir'in, zaman-mekân icaplarına uygun düşen tezahürleridir. Dinlerin formel yönü değişik renklere benzer. Her renk karanlığı inkâr ve ışığı ikrar etmek suretiyle, kendisini görünür hale getiren ışına kavuşmamızı ve bu ışını ışıklı kaynağına kadar izlememizi nasıl mümkün kılmakta ise, aynı şekilde her form, her sembol ve her din de yanlışı red ve hakikati ikrar etmek suretiyle, müdrike ışınından başka bir şey olmayan vahiy ışınını ilâhî kaynağına kadar izlememizi aynı şekilde mümkün kılmaktadır.[27] Bu durum Allah'ın adil sıfatının gereğidir. Yani madem Allah adaletli ve merhametlidir insan türünün hiç bir kesimini ilahi mesajdan mahrum bırakmaz. Bu yaklaşım, Kur'an'da yeralan her ümmete bir peygamber gönderildiği gerçeğinde ifadesini bulmaktadır.

Durum bu olunca, Hakikatin evrenselliği ilkesinden hareket eden peygamberlerin, filan veya falan geleneksel formu inkar etmek zorunda kalmalarının sebebi, bu geleneklerin asıl özlerinden sapıp ölü halde yaşamakta olmaları, gerçek bir manevi hayattan mahrum formlar durumuna düşmüş bulunmaları ve bazı hallerde karanlık güçlere dayanaklık etmeleri yüzünden, varoluş nedenlerini yitirmiş olmalarından ileri gelmektedir. Seçilmiş olma niteliğine sahip olan ve şahsen kendisi hakikatin canlı odağı konumuna ulaşmış bu-

27. F. Schuon, *Dinlerin, Aşkın Birliği*, 14, İst. 1992, (trc. Yavuz Keskin).

lunan bir has insan, elbette asıl rollerini icra edemez duruma düşmüş ölü formları gözetip kollayamaz.[28]

İslâm için bu birlik şöyle izah edilmektedir: "İslâm dininin kendinden önceki tek tanrılı dinlerin tamamlanmışı ve sentezi olduğunu nasıl değerlendirdiğini gösterebilmek için, ilk önce İslâm öğretisini oluşturan iman, islam ve ihsan öğelerini hatırlamak zorundayız. Bu terimleri inanç (iman), şeriat (yasa) ve tarikat kelimeleriyle karşılayabiliriz. İman Hz. İbrahim'in, şeriat Hz. Musa'nın, tarikat ise Hz. İsa'nın dinlerine tekabül ederler. Hz. İbrahim'in dininde şeriat ve tarikat öğeleri, iman öğesi tarafından adeta emilip eritilir. Hz. Musa'nın dininde hakim olan, dolayısıyla iman ve tarikat öğelerini içinde eriten öğe şeriat öğesidir. Hıristiyanlıkta öteki iki öğeyi içinde emip eriten öğe tarikattır. İslâm ise, bu her üç öğeyi, biri diğerinin yanında olmak üzere kendi bünyesinde, tam bir denge içinde bulundurmayı amaçlar. İşte, İslâm dininin iman, islam ve ihsan öğretisi buradan kaynaklanmakta, dolayısıyla kendinden önceki dinlerin tamamlayıcısı ve sentezi gerçeği de buradan anlaşılmaktadır."[29]

Diğer bir değerlendirme şekli ise şöyledir: "Kur'an-ı Kerim: **"Yine onlar, sana indirilene ve senden önce indirilene iman ederler."** (Bakara, 2/4) ayetiyle ehl-i kitabı imana teşvik etmekle, onlara bir ünsiyet, bir kolaylık gösteriyor ve şu teklifte bulunuyor: "Ey ehl-i kitap! İslâm'ı kabul etmekte size bir zorluk olmamalı, bu durum size ağır gelmemelidir! Zira size, bütün bütün dininizi terk etmenizi emretmiyor. Ancak, inançlarınızı ikmal edin ve yanınızda bulunan dini esaslar üzerine bina edin diyor." Çünkü Kur'an, bütün geçmiş kitapların güzelliklerini ve eski şeriatlarının temel kurallarını toplamış bulunduğundan, usûlde muaddil ve mükemmildir. Yani tadil ve tekmil edicidir. Yalnız, zaman ve mekânın değişmesi ile değişime ve başkalaşmaya maruz olan **fürûat** kısmında müessistir. Bunda akla ve mantığa uymayan bir yön de yoktur. Nasıl ki, dört mevsimde giyecek, yiyecek ve ilaç gibi şeyleri değiştirmeye lüzum ve ihtiyaç oluyorsa, onun gibi bir şahsın yaşayış devrelerinde, talim ve terbiye keyfiyeti değişir. Diğer taraftan hikmet ve maslahat gereği, beşer ömrünün mertebelerine göre fer'i hükümlerde değişiklik olur. Çünkü fer'i hükümlerden biri, bir zamanda maslahat iken, diğer bir zamana göre mazarrat olabilir... Bu sırdandır ki, Kur'an fer'i hükümlerden bir kısmını nesh etmiştir."[30]

Günümüzde bazı Hıristiyan din adamlarının da benzeri bir düşüncede oldukları müşahade edilmektedir. 20-22 Eylül 1998 tarihlerinde İstanbul'da düzenlenen uluslararası bir sempozyuma katılan ve şu anda Roma'daki Dinler Arası Diyalog İçin Cizvit Sekreteryasının genel sekreteri olan Thomas Michael, bildirisinde, yukarıdaki pasajı da aktardıktan sonra, şunları söylemektedir: "Gerçek Hıristiyanlık hurafe ve tahriflerden sıyrılacak ve İslâmî öğretilerle birleşecektir. Aslında, Hıristiyanlık bir nevi İslâmiyet'e dönüşecektir."[31] Buna benzer örnek ve izahları çoğaltmak mümkündür. Öyle ise, diyalog sü-

28. F. Schuon, a.g.e., 21.

29. F. Schuon, *İslâm'ın Metafizik Boyutları*, 126, (trc. M. Kanık); S. H. Nasr, *İslâm İdealler ve Gerçekler*, 42, (trc. A. Özel).

30. Said Nursî, *İşaretu'l-İ'caz*, 50.

31. T. Michael, *Bediuzzaman Said Nursî'nin Düşüncesinde Müslüman-Hıristiyan Diyaloğu ve İşbirliği"*, 11. (*"Kur'an'ı Anlamada Çağdaş Bir Yaklaşım Risale-i Nur Örneği"*, Uluslararası Sempozyum, 20-22 Eylül 1998, İstanbul, Yayınlanmadı.)

recinde, daha önce tasavvuf ehlinin, günümüzde de gelenekçilerin dile getirdikleri bu yumuşak tavrı değerlendirmek ve onu dikkate almak isabetli olabilir.

2. Tevhit Meselesi:

Özellikle Hıristiyanlığın teslis, bedenleşme (incornation), hulûl ve diğer dinlerin de tevhit-tenzih kosunuda çektikleri izah güçlüğünün, tasavvufta geniş çapta ele alınan Hakikat-ı Muhammediye, insan-i kamil ve vahdet-i vücut anlayışı ve izah tarzı ile daha güzel açıklanabileceği ve varsa yanlışların tashih edilebileceği kanaatindeyiz. Tabi ki bu düzeltme Hakikat-ı Muhammediye, insan-ı kamil ve vahdeti-i vücûd anlayışlarına yönelik de olabilir. Önemli olan gerçeğin en güzel şekli ile ortaya çıkmasıdır. Bilindiği gibi Hıristiyanlık ve onun derûnî yönü olan mistisizmde panteizm düşüncesi de bulunmaktadır.

3. Marifet Konusu:

İncil yazarlarının vahiy değil ilham aldıkları ifade edilmektedir.[32] Tasavvufla da ilham, ilim elde etme yollarından biridir. Dolayısıyla hem kutsal metinlerin hem de tasavvuf ehlinin ilim anlayışının daha iyi anlaşılmasında bu noktadaki karşılıklı diyalogun yarar sağlayacağını düşünüyoruz.

4. Bunların dışında, tasavvufla benzerliğinden dolayı dinî açıdan diyalog konusu yapılabilecek diğer bazı konuları da şöyle sıralamak mümkündür.

a. Papanın yanılmazlığı-şeyhlerin mahfuz olmaları.

b. Hz. Meryem ve şefaati umulanlara yalvarma ve geride kalan eşyalarına tazim istigase ve saygı,

c. Bedenî arzuların günah olması-arzu ve şehvetlere gem vurma,

d. Bir çok dinî işlem için din görevlilerinin gerekliliği-tarikat terbiyesi ve pratikleri için şeyh veya halifesinin gerekliliği.

e. Kilisenin devamlı suretle Rûhu'l-Kudüs tarafından yönetilmesi-ricalu'l-gayb meselesi,

f. Kilise görevlilerinin formel merasimleri - tarikat ehlinin şekli durumları.

Sıralamaya çalıştığımız konulara başka hususları da eklemek mümkün görünüyor. Vahye dayalı özellikleriyle İslâmî köklere sahip olduğunu rahatlıkla söyleyebileceğimiz tasavvufi yaklaşımın, yukarıda sayılan konularda ufuk açıcı izah ve uygulamaları bulunmaktadır.

32. "Hıristiyanlar tüm İncil kitaplarını bizzat Tanrı'nın vahyinden bir parça olarak telakki ederler; ama kitapların peygamberler dışındaki yazarlarında, vahiy aldıklarını değil de ilham edildiklerini, yani yazarların Tanrı'nın ruhu Rûhu'l-Kudüs tarafından yönlendirilmiş olduklarını söyleme eğilimi gösterirler. Genel olarak yazarların daha ilk yazılı belgeleri birleştirirken bile ilham edildiklerine inanılır. Kuşkusuz bazı durumlarda bu ilk belgeler, aynı zamanda ilham edilmiş yazarlarca da yazılmış olabilir. (...) Yazarların kilisenin ilk tecrübelerine katılmaları ve burada önemli bir yere sahip olmalarından dolayı ilahî hikmetten bir armağan aldıkları ve dolayısıyla mektuplarının da Tanrı'nın hakikatını ihtiva etmeye başladığı söylenebilir." M. Watt, *Günümüzde İslâm ve Hıristiyanlık*, 95.

Sonuç olarak, dinlerarasında kurulmaya çılışılan diyalogun semereli ve sıhhatli bir şekilde yürümesi için, tasavvufi bakış açısı ve yaşantı tarzının göz ardı edilmemesi gerektiğine dair kanaatimizi tekrarlamak istiyoruz. Böylelikle kültürümüzün ruh kökleriyle diyaloga geçme, içinde barındırığı yüce değerleri keşfetme ve atalarımızın yetmiş iki buçuk milleti hangi değerlere istinaden mutlu bir şekilde bir arada barındırdığına muttali olma imkanı da doğacağından ötürü, diyalogun hedeflerinden bir olan kendi dinimiz ve kültürümüzle de yeniden tanışma imkanı bulacak ve diyalogun amacını o zaman gerçekleştirmiş olacağız.

DİNLER ARASI DİYALOG VE HOŞGÖRÜ

BARTELEMOUS

Burada birbirlerini daha yakından tanımak ve farklı dinlerin birarada yaşaması konusunu tartışmak üzere toplanmış olan siz saygın din temsilcilerine içten selamlarımı sunmak istiyorum. İnsanların birbirini karşılıklı olarak anlaması için diyalog önkoşul teşkil ederken, bu anlayışsa karşılıklı güvenin ve aynı zamanda işbirliğinin ve birlikte yaşamanın önkoşuludur. Bizleri buraya davet edenlerin sunduğu inisiyatifler kadar diyalog için öngörülen mevcut inisiyatifleri de memnuniyetle karşılıyoruz. Ümit ediyoruz ki, beklentiler en yüksek derecede bir diyalogla kurulur.

Bu noktada dile getirmemiz gereken asıl konu "mutlakçılıktır". Bu görüş her dinin kendi inanç sistemi içinde Tanrı ve dünyayla ilgili mutlak gerçeği taşımaktadır. Dünya, insanlığı içine almaktadır. Bununla birlikte, mutlak varlık ya da diğer bir ifadeyle güzel olan sıfatların atfedildiği ve kötü sıfatlardan arınmış olan varlık, hepimizin üzerinde anlaştığı şekliyle bir olan Tanrı'dır.

Biz Hıristiyanlar, Teslis anlayışı içinde bir tek Tanrı'ya olan inancımızı ifade ettiğimizden, kusursuz olan Tanrı'yı bu anlayışla algılamaktayız. Ancak şu da bilinen bir gerçektir ki, bir dinin Tanrı'yı ve dünyayı algılayışı, diğer bir inanç topluluğunun algılamalarından hayli farklılık göstermektedir. Bu da Tanrı'yı arayan bizlerin birbirimizden farklılık gösterdiğimiz anlamına gelmektedir. Bir başka ifadeyle, algılamalarımızı, sadece aradığımız varlıkla birlikte içinde bulunduğumuz durum belirlemektedir. Bu noktada ortaya atılan görüşlerin farklılık göstermesi, hak varlığın ve yaratışının görecelliğinden çok bizlerin görecelliğine dayanmaktadır.

Bu gerçeğin herbirimizce kabulü, cahilliğimizin Sokratik bir itirafıdır. Bir başka ifadeyle, burada mutlak olarak noetik yetimizin ötesinde bir gerçekten söz etmekteyiz. Bu nedenle, bu gerçeğe duyduğumuz bilimsel ve kişisel sorumluluktan, noetik yetimizin ötesinde bulunan Tanrıyla ilgili olarak tamamen sessiz kalmamız sonucuna varmamak için diğer kişilere açık olmamız gerekir. (Tractus logicofilosoficus)

Her halükarda bütünlüğü sadece bir tek cümle özetlemektedir: Hakikatin bütünlüğü. Bu cümlenin, tamamen açıklığa kavuşturulmadığını düşünüyoruz. Bir başka ifadeyle, bu cümle, tüm evreni doldursa da hiç kimse tarafından mükemmel biçimde alınamaz. Burada noetik kapsamında bilgisi ve mutlak Tanrı inancı sınırlandırılamayan söz konusu algılamanın sınırlanmasını tekrar ediyoruz. Göğün üçüncü mertebesine yükselen Havari Paul'den alıntı yaparsak, "Şu anda bulmacavari düşünceleri ancak bir aynadan görüyoruz, ama birgün yüzyüze geleceğiz elbet.(1 or.13:12)

Yeni Ahde göre, Tanrı, "Hiç kimse yüzümü ve yaşantımı görecek değildir." (Exodus

33:20) demektedir. Elbetteki hepimizin yüceltiği Kutsal Kitap burada aklımıza gelecek ilk anlamı ifade etmemektedir. Burada mecazi bir anlam söz konusudur, çünkü Tanrıyı sonuçta kendimiz gibi düşünmek mümkün değildir. Daha doğrusu Tanrı'yı kendi bütünlüğü ve tamlığı içinde bilmemiz mümkün değildir. Aslında Tanrı'yla ilgili çok az şey biliyoruz. Buradan aramızdaki fark ortaya çıkmaktadır. Zira birbirimizi anlayabiliyoruz. Kimisi bundan farklı bir şey anlarken, çoğu zaman tam olmayan bilgilerimizi eskilerin başlattığına benzer bir şekilde, kendi arzularımızla karıştırdığımızı kabul etmek durumundayız. Bundan daha kötüsü, kişiliğimizden yansıyan ve tek gerçek olarak deforme edilen bu Tanrı imajını insanlara empoze etmeye çalışmamızdır. Bununla birlikte, çoğu zaman gerçeği ve Kur'an-ı Kerim'de ifade edildiği şekliyle yanlışlıkla Tanrı'ya yapılan atıfları da kapsayan arzularımızı ifade etse de, Tanrı'nın yaptığımız işleri takdis ettiğini iddia ederiz. (ölüm 3:78)

Tanrı huzurunda kişisel zevklerimizi Tanrı'nın isteği olarak görmeyi reddeden hangi düzeyde olursa olsun ilâhî gerçeği açıklamakla sorumlu dini liderler olarak, şunu bir kez daha tekrar etmek istiyorum. Sözünü ettiğimiz saygının gerekli olduğunu ve bu saygının aynı zamanda Tanrı'nın emri olduğunu kabul etmek durumundayız.

Başkalarının dinî inancına saygı duyulması, herbirimizin sorumluluğunda olup, insanlar ve milletler arasında barışın tesisi için temel koşuldur. Bununla birlikte, inanç konusunda Tanrı'nın zor kullanmadan ve hileden memnuniyet duyduğuna dair bir kanıt da elimizde bulunmamakta. Durum böyle olsa zaten Tanrı tıpkı evreni koruduğu gibi, herkesi korurdu, ancak aksine İncil'den de anladığımız kadarıyla, Tanrı'nın imajında yarattığı insanoğluna, kişisel irade özelliği verilmiştir. Tanrı'nın bizlere bir yandan vicdan özgürlüğü verdiğini bir yandan da bizleri zora koştuğunu kabullenmek açıkçası bizim için büyük bir çelişki olacaktır.

Sonuç olarak, laik bir insan bugün burada diyalog kurmaya çalışan üç büyük dinin özü olan dini bilinç ve inancın kaçınılmazlığıyla ilgili kültürel başarılarını yansıtmaktadır. Ancak, Musa'nın Tanrı'nın gerçek yüzünü araması gibi, bu kişilerle kurulan diyalog, Tanrı'nın razı olacağı biçimde gerçeğin bir dinden diğerine aktarılacağı tek yoldur. Hakikat sadece Tanrı'dandır der Kur'an-ı Kerim (Kur'an 3:60). Hakikat sadece Tanrı'dandır ve olabileceği noktaya kadar açıklanır. Herbirimiz, inancına ve güvenip dost edindiği kişilerin anılmasını isteyen o Yüce varlıkla iletişime geçeriz. Bu konudaki açıklamalar ve diyalog bize göre, inancı açıklamakla ilgilidir. Yine Kur'an'da **"Hakikat Rabbindendir, dileyen inansın dileyen inkar etsin"** (Kur'an 18:29) **denilmektedir.** İncil'deyse, "Gelmek isteyen beni takip etsin". (Matta 16:24) şeklinde bir ifade getirilmekte ve "Başlangıçta Tanrı insanı yarıttığında, insanoğlunu karar vermede kendi haline bıraktı". (Sirach 15:19) denilmektedir. Kendi inancımızı başkalarına empoze ederek tüm bunları üzerinden nasıl gelebiliriz?

Diyalog Tanrı'ya giden en makul yoldur. Bunun da nedeni, Tanrı'nın herhalükârda bizimle diyaloga girmesi, huzurunda zorla değil, kendi yüreklerimizle bulunmamızı istemektedir. O zaman gelin O'na başkalarının yüreklerini değil kendi yüreklerimizi sunalım. Amin.

DÜNYA BARIŞI KÜLTÜRÜNDE DİNLER ARASI DİYALOG VE HOŞGÖRÜ ÖĞESİ

Rav İshak HALEVA

Din ayrılıkları yüzyıllar boyu insanlar arasında çok büyük anlaşmazlıkların şiddet olaylarının ve savaşların sebebi haline getirilmiştir. Bugün de hatta aynı dine inanan insanlar arasında bile, zaman zaman hoşgörü ikliminin hüküm sürmediği gözardı edilmemesi gereken bir gerçektir.

Dinlerarası anlayış ve hoşgörü konusunda, son yarım asrın belki de en ciddi adımları arasında sayılabileck olanı, 2.Dünya Savaşı'nın bitiminden tam 17 yıl sonra, Vatikan Konsili'nin 1962 Mayısı'nda yayınladığı bildirgedir. Bu bildirgede; "Her insanın dinsel özgürlük hakkına sahip olduğu ve din konularında, insanların hiçbir şekilde baskı altında tutulmamaları gerektiği" öne sürülmekteydi. 2. Dünya Savaşı sürecinde 6 milyon dindaşını, sırf dinsel inançları nedeniyle bağnazlığa kurban veren bir dini disiplin mensubu olarak bu bildirgeyi, şahsım ve insanlık adına ne kadar yüz ağartıcı bulduğumu tahmin edersiniz.

Bu konudaki 2. ciddi ve önemli adım; 1994 Şubatıyla 1995 Şubatında Cenevre'de toplanan İnsan Hakları Komisyonu'nun "Dinlere İlişkin her türlü hoşgörüsüzlüğün ve dinlere dayalı ayırımların yok edilmesi" konulu oturumlarıydı ki, bu toplantılara katılan Musevi, Hıristiyan ve Müslüman din temsilcileri, "ayrı dinlerden olan insanlar arasında hoşgörü havasının yaratılması bağlamında eğitimin önemi" üzerinde görüş ve anlatım birliği içinde olmuşlardı.

Unesco'nun 1994 Aralığında Barselona'da düzenlendiği ve 15 dinî inanışı temsil eden 50 din adamıyla Dalai Lama'nın da katıldığı "Dinlerin Barış Kültürüne Katkısı" konulu toplantıyla, bu toplantının sonunda yayınlanıp Unesco aracılığıyla 183 ülkeye gönderilmesi kararlaştırılan "Berselona Bildirgesi" yeryüzünde yaşayan tüm insanların bu alandaki özlemlerine yanıt veren bir belge niteliğindeydi.

Bu belgede; Dünyada silahlı çatışmaların, şiddet olaylarının, yoksulluğun, toplumsal adaletsizliğin ve zulümlerin giderek arttığı tespit edildikten sonra, barışın elbirliğiyle kurulabileceğine dair inanç yineleniyordu ve bunun temel şartı olarak da şu ifadelere yer veriliyordu: "Çoğulculuk tanınmadan ve çeşitliliğe saygı gösterilmeden barış olamaz."

Katılanların tümü tarafından imzalanan "Barselona Bildirgesi'nin bence en önemli tarafı; aynen şu taahhüde yer verilmesidir." Bizler içimizdeki imanla, şiddet yoluna başvurmadan, hoşgörüyle, diyalogla, karşılıklı anlayış ve adaletle bir barış kültürü yaratacağız.

Bu arada, 1995'te Le Monde gazetesine bir demeç veren Kahire El Azhar Camii Ba-

şimamı ve El Azhar İslâm Araştırmaları Merkezi başkanı Gadel Hak Ali Gadel Hakk'ın "İslâmiyetle Hıristiyanlık ve Musevilik arasında da dinsel bir kardeşlik ve hoşgörü vardır. Hiçbir din ötekiler üzerinde egemenlik kuramaz." Şeklindeki sözleri, üzerinde önemle durulmasını gerektiren esaslı mesajlar taşımaktadır.

Barselona Bildirgesi ve El Azhar Başimamı üzerinde bu kadar durmanın nedeni din adamlarının görüşlerini yansıtmak isteğimdendir. Gerçekten de, bir din adamı olarak, toplumlarda en az öğretmenler kadar etkili hatta bir bakıma onlardan da daha etkili olduğunu gözlediğim din adamı kadrolarının, bu etkisi dünyanın hiçbir yerinde küçümsenemez, gözardı edilemez.

Öyleyse, çağımızda ve günümüzde, evrensel barışa doğru mesafe almak isteniyorsa, ki bunun aksi "insanlığın intiharı anlamındadır, böylesi bir iklimin oluşturulmasında en etkili rollerden biri de çağdaş bilgilerle donanmış aydın din adamlarına düşmektedir. Bir başka anlatımla; Barış Kültürü yaratılması din adamları devre dışı bırakılarak başarıya ulaştırılamaz; din adamları da bu nitelikleri gereği, böylesi bir çabaya kayıtsız kalamaz.

Manevi gerçeğin tek evrensel ve aslına uygun yorumunun kendi dininde getirilmiş olduğu iddiasıyla bu gerçeği başkalarına zorla kabul ettirmeye çalışan zihniyetlerin kişi ve toplulukların manevi anlamda kullandıkları dinsel yapı ve semboller, kutsal metin ve araç-gerece karşı saygısızlık veya hafifseme gibi tutumların beşeri dünyanın arşivine atılması vakti çoktan gelmiştir. Hele "Devletin dini Kralın dinidir." Mantığıyla kişi inanç ve ibadetini siyasal otoritenin ipoteğine bağlama girişimleri, kuvvetle inanıyorum ki, hiçbir vicdanda yansıma bulamaz. Bence böylesi çağdışı ve akıldışı tutum ve davranışların en etkin panzehiri, kuramsal tanımını, çağdaş insan hakları, doğal haklar, kişi hakları ve vatandaş haklarından bulmaktadır.

Bütün bu hakları peşpeşe sıralarken asıl söylemek istediğim, dinsel hoşgörünün sıradan bir umursamazlık sonucu kendiliğinden oluşuveren bir kavram olmaması gerektiği, aksine uğurunda mücadeleler verilerek, bilinçli ve belli sistemler içinde birey ve toplum vicdanına maledilmesi gerektiğidir ve zaten kalıcılığının en önemli güvencesi de bence budur. Eğer dinlerarası anlayış ve hoşgörü; "etliye sütlüye karışmamak" veya "birşey yapmaktan çekinmek" gibi pasifist tutumların ürünü olarak boşverecek, vah insanlığın bugününe, vah insanlığın geleceğine.

Dinlerarası diyalog, her din tarafından ayrı ayrı değil, bütün dinlerin ortak katkılarıyla sağlanabilir. Bu konuda Teolog Prof. Hans Kung'un nelerin olamayacağına ilişkin formülünü hatırlatmama izin veriniz. Şöyle söylüyor Prof. Kung: "Küresel bir ahlâk olmadan hayatta kalınamaz. Dinler arasında barış sağlanmadan küresel ahlâk olmaz. Dinler arasında diyalog olmadan dinler arasında barış sağlanamaz. Dinler arasında barış sağlanmadan dünyada barış kurulamaz."

Prof. Hans Kung'a göre; "Küresel ahlâk, dünyadaki dinlerin ortaklaşa sahiboldukları bu alandaki ilkelerin tümünden oluşur." Bence bu formül, dünyada barış iklimini oluşturmak için yeterince soylu bir başlangıç noktası sayılabilir. Zira her ne kadar dinleri "insanları öbür dünyaya hazırlamak" gibi bir işlevle sınırlamaya yeltenenler varsa da, dinler de din adamları da bu dünyanın sorunlarına kayıtsız ilgisiz davranamazlar.

Kuşkusuz hiçkimse ve hiçbir merci bizim inançlarımızın doğru olup olmadığı konusunda yargıda bulunamaz, karar alamaz. Eğer bu hepimiz ve herbirimiz için son noktasına kadar geçerliyse, o halde inançlarımızdan ve bağlılıklarımızdan vazgeçmeden, ilke olarak benimsediğimiz düşünce ve eylemlerden vazgeçmeden karşımızdakilere de yanımızdakilere de hiçbir şeyi zorla ve baskıyla kabul ettiremeyiz. Başkalarının inancına saygıyı ancak bu temele dayandırabilirsek kalıcı kalabiliriz.

Bir başka anlatımla, din ve inanç karşısında hoşgörüsüz olmak, insanlığı inkâr etmektir. İnsanı insanlıktan çıkarmaktır. Korkarım dinde hoşgörüsüz olmak Tanrı'yı tanımayı bile engeller. Tek tanrılı bütün dinler Adem ve Havva'nın yeryüzündeki ilk insanlar olduklarını kabul eder. Hepimiz aynı ananın, aynı babanın evlatlarıyız. İnsanoğlunun kaynağı tektir. Ulu Tanrı, tüm insanları tek bir erkek ve kadından yaratmakla bizlere bir mesaj vermeye çalışmıştır. Bilge hahamlar konuyu şöyle yorumlar: Gaye, hiçbir beşerin kendi Atasının, kendi Ademi'nin diğerlerinden daha üstün daha önemli olduğu türünden iddialara yol açmamaktadır. İnsanların tek ve müşterek bir Atadan geldiği vurgulanarak, insanlar arasında doğuştan hiçbir fark veya üstünlük olmadığı simgelenmiştir.

Öyleyse dünya dinlerinin ve bu dinlere mensup din adamlarının, hoşgörünün geliştirilmesinde yaşamsal önemde zorunlu işlevleri, sadece dinsel alandaki hoşgörüyü sağlamaya çalışmakla sınırlı değildir.

Bu bağlamda, gerek dinsel hoşgörüsüzlüğü, gerekse genel anlamdaki hoşgörüsüzlüğü mümkün olabilecek en geniş ve yaygın bir biçimde ortadan kaldırabilmek ve bu yolla "Dünyada barış kültürünü oluşturmak" için acil önlemler alınmalıdır.

Bence dünya barışı için çalışan dinlerarası ve çok dinli kurumlar ve örgütlerle daha sıkı ve daha etkili bir işbirliği içine girilmeli, mevcut işbirliği güçlendirilmeli, dahası bu işbirliğinin tabana ulaştırılması yolunda gerekli kurumlaşmalar ve örgütlenmeler süratle yapılandırılmalıdır.

Dinsel hoşgörüyü özlemek ve kesintisiz sürekliliğini sağlamak için mekanizmalar geliştirilmeli, bu sürece zarar verebilecek tavır, davranış ve söylemlere karşı etkin ve net tavırlar sergileyebilecek ortak kurumsallaşmalara gidilmelidir.

Okulların ders programlarına veya müfredatlarına "Dünya barışı için eğitim" içerecek konuların eklenmesi, nesillerin geleceği adına umut hatta güven verici bir girişim olacaktır.

Değerli dostlar,

Musevi dinsel disiplinine bağlı bir din görevlisi olarak sizlere hitap ederken belki de benden Musevilikten örnekler getireceğimi, Tevrat, Talmud ve öteki dinsel ve kutsal metinlerimizden ayetler getireceğimi veya din ulularımızla bilgilerimizden vecizeler aktaracağımı bekliyordunuz. Bu bildirimde ben bu yolu seçmemeyi özellikle tercih ettim. Amacım, zaten yabancısı olmadığınızı umduğum Museviliğin özellikle bu konudaki telkinlerini birkez daha burada tekrar etmemekti. Ama beni yukarıdaki sözleri söylemeye sevk eden inanç ve yapılanma biçiminin Musevilik olduğunu hepiniz biliyorsunuz.

Musevilik: "Kurtla kuzunun, kaplanla oğlağın yanyana nefesleneceği, kılıçların sa-

pan demiri haline geleceği" bir dünya düzeni özlemini vurgular. Benim burada bulunuşumu ve sizlere bu naciz düşünceleri sergileyişim lütfen az önce aktardığım özlemin gerçekleşmesi yolunda naciz bir girişim olarak kabul ediniz.

Bu şûranın insanlık ve ulusumuz için hayırlı olacağına inandığım sonuçlarını cemaatime aktaracağımdan lütfen emin olunuz.

Hepinize teşekkür ediyor, saygılar sunuyorum.

TÜRKİYE SELÇUKLULARINDA BİR ARADA YAŞAMA TECRÜBESİ (MÜSLÜMAN - GAYR-İ MÜSLİM İLİŞKİLERİ)

Prof. Dr. Mehmet ŞEKER

GİRİŞ

XI. Yüzyılda. 1071 yılında Büyük Selçukluların kazandıkları Malazgirt Savaşından sonra, Anadolu'da yeni bir ortamın doğmasına yol açan gelişmeler olmuştur. Özellikle, birçok Türk aşireti doğudan batıya doğru Anadolu'nun çeşitli yörelerine sevkedilmiş olup, Mengücük, Artuk ve Saltuk beyliklerinin esasını teşkil etmiş olan bu aşiretler, devamlılık arzeden göçleri de besleyip yönlendirmişlerdir. Daha sonra da Anadolu Selçuklularının kurulması ile de bu devletin asıl unsurunu oluşturmuşlardır.

1071 Malazgirt zaferinden sonra Türklerin Anadolu topraklarına doğudan batıya doğru yerleştikleri tarihî kaynaklarda açıkça belirtilmektedir. Bu topraklarda oturan Gayr-i Müslim ahâlinin bir bölümünün daha önceki yıllarda Bizansın baskıcı politikası sebebiyle kısmen de olsa buraları terkettikleri bilinmektedir. İşte, Türklerin fetihleri de bu ahâlinin diğer bir kısım toprakları terketmelerine sebep olmuştur. Bunlardan boşalan yerlere ise zaman zaman vukû bulan göçlerle gelen Türk nüfus yerleşmiştir. Gerçi bu durum, hemen bir anda olup bitmiş bir hadise değildir. Ortalama iki yüzyıl boyunca süre gelen göçler değişik olaylar sebebiyle bazen artmış, bazen de durmuştur. Bu gelen Türkler, yerleştikleri şehirlerde veya köylerde, Gayr-i Müslim, çoğunluğunu Hıristiyanların oluşturduğu, halkla karşılaşarak, onlarla birlikte yaşamaya başlamışlardır.

Türkiye Selçuklu Devleti (1075-1308)nde daha ilk yıllardan itibaren bir yandan Haçlılara ve Bizans'a karşı, yerleştikleri toprakları korumak, bir yandan da Anadolu fatihi Süleyman-Şâh (öl.1086) zamanındaki siyasi birliği canlandırmak gayreti ısrarla sürdürülmüştür. Kılıç Arslan I, Mes'ud I, Kılıç Arslan II, Keyhüsrev I, Keykâvus I, ve Alâaddin Keykûbat I bu gaye için çaba gösteren Selçuklu Sultanları olmuşlardır. Özellikle, Bizans'ın Anadolu'dan ümidini keserek kesin olarak el çekmesinde, Sultan Kılıç Arslan II'nin Miryakefelon Savaşında (1176) elde ettiği zaferin büyük payı olmuştur. Buna karşı Sultan Keyhusrev II'nin zamanında ise, Moğollar karşısında kaybedilen Kösedağ savaşı (1243) Anadolu'nun doğudan gelen bu düşmanın istilasına uğramasına ve devamlı olmasa da bir süre onun hâkimiyetine girmesine yol açmıştır.

Anadolu (Türkiye) Selçukluları zamanında Anodolu'da bazı yeni yerleşim merkezleri kurulmuşsa da asıl büyük merkezler tarihen bilinen Konya, Kayseri, Sivas ve Erzurum gibi eski şehirlerdi. Buraların halkı dinlerini muhafaza eden Rum ve Ermeniler ile hâkim Türk ve Türkmenler ile Türkleşmiş olan değişik unsurlardan müteşekkil idi. Doğudan batıya asırlarca sürmüş olan Türk göçleri Anodolu'ya bir sel gibi akmaya devam etmiştir.

Ancak hicrî onuncu, milâdi on altıncı yüzyıldan sonra Anadolu'da dinî-siyasî mahiyette, önceki asırlardakine benzer büyük hareketlenmelere rastlanmaz. Arasıra görülen bazı büyük olaylar da birçok yönüyle geçmişle bağlantılıdır.[1]

Türkiye Selçukluları başşehirlerinde saraya bağlı satın alınmış Türk veya esir edilmiş Hıristiyan çocuklarının ***"gulâm-hâne"*** denilen özel okullarda ***"Babalar"*** elinde yetiştirilmiş bir merkez ordusuna sâhiptirler. Bunun yanında yine merkezde; ücretli Frank, Gürcü ve diğer Hıristiyan unsurlardan oluşan bir bölüm askerî birlikler de bulunmaktaydı. Bununla birlikte, ordunun ve idarecilerin temelini, mahallinde, çiftçilerin ödediği vergilerle beslenen, iâşe ve ibâtesi bu yolla sağlanan ***"Türk ikta askerleri"*** oluşturuyordu.[2]

Türklerin Anadolu'daki fetihleri, Bizans ve Haçlıların buna karşı taarruzları ve seferleri, iç çekişmeler Anadolu'da Türk ve yerli nüfusun azalmasına hatta birçok yerlerin boşalmasına, bundan dolayı da üretimin, gelirin ve vergilerin düşmesine sebep oldu. Yerleşmenin ilk yüzyılında Türklerin çoğu da göçebe kaldığı ve yerleşik hayata geçiş yavaş seyrettiği için Selçuklu Devleti yerli çiftçilere ihtiyaç duydu.

Selçuklular ve Anadolu'daki diğer Türk Devletleri bir yandan cihad ve gazâ ile meşgul olurken, diğer yandan da memleketlerindeki toplum düzenini ve sosyal yapıyı sağlamlaştırmak için Gayr-i Müslim tabanlarını kollamak ve korumakla kendilerini sorumlu sayıyorlarda. Bu sebeple Türk hükümdarları Hıristiyan çiftçileri himâye etmenin yanında, fethettikleri diğer bölgelerden yerli çiftçileri toplu tehcir ve naklederek kendi topraklarına yerleştiriyorlardı. Sultan Mes'ud Kılıç Arslan II, Dânişmentlilerden Melik Mehmet, Yağı-Basan ve Artuklular tarafından 10.000, 70.000 civarında halk kütlelerinin nakil ve iskanlarına ait teşebbüsler bu maksatla yapılmıştır. I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in 1196'da Menderes havzasında yaptığı bir yer değiştirme işlemi bu konuda güzel bir örnektir. Nitekim bu Sultan, kalabalık bir topluluğu, ailelerin ve bölgelerine göre, beşer bin kişilik gruplara ayırarak defterlere yazdırmış ve onlara Akşehir yöresinde köyler, evler, çift aletleri, tohumluk ve tarlalar tahsis ederek iskân etmiş ve beş yıl vergiden muaf kılmıştır. Anlaşma gereği, süreleri dolduktan sonra arzu ettikleri takdirde geldikleri yere geri dönmeyi kabul etmemişler ve Selçukluların idaresinde kendilerine tahsis edilen topraklarında kalmayı tercih etmişlerdir. Böylece onların refahını gören diğer Hıristiyanlar da Bizans'ın zulmünden kurtulmak için Selçukluların idaresine göçmüşlerdir. Artuklu hükümdârı Kara Arslan; "Biz bu naklettiğimiz insanları esir yapacak değiliz. Bunları köylere nakil ve iskân edeceğiz. Onlar çiftliklerinde vergi vererek bizim için çalışacaklardır." diyerek, bu siyâsetin boyutunu açık bir ifade ile ortaya koymaktadır.[3]

Türkiye Selçukluları Tarihi üzerine araştırmaları ile tanınan C. Cahen'in şu tespit ve tekliflerine katılmamak mümkün değildir: "Şüphesiz Anadolu'da yerli halk bulunmaktaydı. Türk fethinin doğru tetkiki Türk akınları arifesinde söz konusu yerlilerin yoğunlu-

1. Köprülü, **Anadolu'da İslâmiyet,** 85/11; Etnolojik bakımdan Şah-İsmâil'in zamanında meydana gelen iskân hadisesinin vücuda getirdiği gibi dinî tarih itibariyle değişmelere yolaçan başka hadiseler meydana gelmemiştir, Köprülü, **Anadolu'da İslâmiyet,** 44.
2. Osman Turan, **İkta',** İ.A. VI, 949-959;Aynı müellif, **Selçuklular ve İslâmiyet,** İstanbul, 1971, 61.
3. Osman Turan, **Les Souverains Seldjoukides et leurs sujets non-musulman,** Studia Islamica, I, 1953, 88-91; Aynı müellif, **Selçuklular ve İslâmiyet,** 62.

ğunu ve dağılımını tespit etmeyi zorunlu kılacaktır. Meselâ Ermenilerin büyük ölçüde göçürülmeleri ve hatta Romain Diogenes'in seferlerinin hikâyesi, yerli nüfus yoğunluğunun fazla olduğu intibaını vermemektedir; fakat yine de bu hususun araştırılması gerekmektedir. Sadece yerlilerin diğer bölgelere nazaran Ermenistan'da daha kalabalık oldukları kabul edilebilir."[4]

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan anlaşıldığına göre, Türkiye Selçuklularının idaresinde Anadolu topraklarında, Bizans'ın baskıcı politikasından rahatsız olan Hıristiyanlar, daha huzurlu ve refah içinde yaşamayı ümit ettikleri başka topraklara veya daha büyük şehirlere göçmüşlerdir. Bu arada, XI. yüzyılın ikinci yarısında doğudan gelen Müslüman Türk göçmenleri boşalan yerlere yerleşmişlerdir. Ayrıca daha önce Bizans İmparatorları tarafından batıdan getirilerek yerleştirilmiş farklı Hıristiyan grupları da bu topraklarda bulunmaktadır. Şu halde Anadolu'daki farklı dinlere, farklı milletlere mensup bir etnik yapı vardır ve bunlar Selçukluların idaresinde yaşamaktadırlar.

I. SELÇUKLU SULTANLARI VE GAYR-İ MÜSLİMLER

Türkiye Selçukluların ilk önce İznik'i daha sonra Konya'yı başkent yaptıkları ve hakim oldukları diğer şehirlerde ve köylerdeki halkın ister Hıristiyan ve Yahudi, ister diğer dinlere mensup olup, Müslüman olmayanları ile ilgili bilgileri gözden geçirirken, öncelikle Gayr-i Müslimlerin içinde bulundukları halet-i ruhiyeyi tanımak gerekir. Zira, böylece bunların yeni gelen yabancı bir unsuru kabullenebilmeleri için ortamın uygun olup olmadığını tespit etmek süretiyle Anadolu'da daha önce yaşamakta olanların Türkler karşısında aldıkları tavrı belirtmek mümkün olur.

Bilindiği gibi bir devlet kurulunca derhal "nizâm ve kanun" hâkim olduğu için, Anadolu'da Türkiye Selçuklularından önce görülmekte olan yağma, çapul ve başıbozukluğun yerini, hürriyet, adâlet ve güvenlik almaya başlamıştı. Nitekim Anadolu'da yaşayan Hıristiyan toplumların Selçukluların gelişlerinden önce çok sıkıntı çektikleri, bundan dolayı da, çok şikâyette bulundukları bilinmektedir. Buna karşı Anadolu Hıristiyanlarının Türkiye Selçukluları devrinde Bizans dönemine göre daha mutlu bir yaşayışa, daha geniş bir din özgürlüğüne sahip oldukları, Batılılar tarafından da belirtilmiş bulunmaktadır.[5] Selçukluların yalnız devlet kurdukları devirde değil, Moğolların istilâsı zamanlarında bile, Süryâni ve Ermenilerin, daha sonra da Rumların, Bizans yönetimine karşı Türklere yardım ettikleri, özellikle Bizans İmparatorluğunu savunmayıp, savaş meydanlarını toplu olarak terkettikleri Hıristiyan kaynaklarınca da doğrulanmaktadır.

Bizans İmparatorluğunun önceden beri takip ettiği Ortodoks mezhebini kabul ettirme ve Rumlaştırma siyaseti ve imparator Heraklius'un bütün inanç esaslarını "Monotheisme" adı ile yeni bir mezhepte birleştirme teşebbüsü bütün yakın-doğu Hıristiyanların Müslüman ordularını, ilk İslâm fetihlerinde bir nevî kurtarıcı olarak karşılamalarına yol açmıştı. Selçuklular devrinde de Anadolu'da yaşayan topluluklar, Bizansın aynı zulüm

4. Cladue Cahen, **Türklerin Anadolu'ya İlk Girişleri** (XI. Yüzyılın İkinci Yarısı), Çeviren: Yaşar Yücel, Bahaeddin Yediyıldız, Belleten Cilt, Sayı: 11, Sayı: 201'den ayrı basım, Ankara, 1988, s: 58.
5. Osman Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti ve Mefkûresi Tarihi,** II, İstanbul, 1969, 134.

ve baskı politikasından şikâyetçi olarak, Selçuklu Türklerin yine aynı hava ile karşılıyorlar idi.[6] Süryani tarihçisi Mihael'in: "Hıristiyanlara ait memleketlerin çoğunu alan Türkler, mukaddes sırlar (teslis)a dair bir fikre sahip olmadıkları ve Hıristiyanlığı bir hata saydıkları için dinî akideler (Hıristiyanlık) hakkında bilgi edinmek lüzumunu duymuyor; şerir ve Rafizi Rumların yaptığının aksine kimsenin dinine ve inancına karışmıyor; hiç bir baskı ve zulüm düşünmüyorlardı." ifadesini Osman Turan da kaydederek[7] Hıristiyan ve Müslüman yöneticileri karşılaştırıyor ve aradaki farkları ortaya koymuş oluyordu.

Bir Bizans tarihi yazarı, 1204 yılında vukûbulan Haçlı seferinde, Haçlıların İstanbul'a yaptıklarını anlattıktan sonra Müslüman Türklerle Haçlıları şöyle karşılaştırmaktadır: "Müslümanlar (Selçuklular) hiç olmazsa kadınlara tecâvüz etmiyorlardı... Ahâliyi sefalete uğratmıyorlardı. Onları sokak ortasında anadan doğma soymuyorlar, açlık ve ateşle yok etmiyorlardı... Buna rağmen Tanrı'nın adını duyunca İstavroz çıkaran ve dinimizi paylaşan Hıristiyan uluslar, işte bize bu muâmeleyi yaptılar."[8]

XI. yüzyılda Türklerin gelişleri sırasında bu durumu böyle belirledikten sonra, acaba, Anadolu'nun yerli -Müslüman olmayan-halkı Selçukluları nasıl karşıladılar? Geçen zaman içerisinde onlar hakkında neler düşünüyorlar idi? Selçuklu Sultanları ile Gayr-i Müslimlerin arasındaki ilişkiler nasıldı? Bu soruları sağlıklı bir şekilde cevaplandırabilmek için mümkün olduğu kadar çağdaş tarihçilere başvurmak ya da bu kaynaklardan yararlanarak yapılan araştırmaları gözden geçirmek gerekir.

1. Gayr-i Müslimlerin Türk Sultanı ve Yöneticilerine Bakışları

Selçukluların en uzun ömürlü kolu olan Türkiye Selçukluları, kendilerinden önceki Türk devletlerinde de görülen zimmî politikasını, daha esnek olarak uygulayan bir Türk-İslâm devletidir. Bunun örneklerini en eski kaynaklarda görmek mümkündür. Meselâ, Selçukluların yönetiminden memnun olup, halkın hissiyâtına tercüman olan Urfalı Mateos'un kendi dindaşı ve Urfa'nın hâkimi, Filaretos'u zalim olarak nitelerken, Selçuklu Sultanı hakkındaki şu satırları, onların Selçuklu Sultanlarına bakışları hakkında birdüşünce sahibi olmamızı mümkün kılmaktadır: ***"Sultanın yüreği, Hıristiyanlara karşı şefkâtle dolu idi. O, geçtiği memleketin halkına bir baba gözü ile bakıyordu. O, böylelikle bir muharebe yapmadan birçok eyâlet ve şehirlere hâkim oldu."*** [9]

Aynı hisleri Türkiye Selçuklu Sultanları için de beslediklerini gördüğümüz, Anadolu yerli halklarının daha ilk Sultanları bir kurtarıcı gibi kucakladıklarını hatta, yukarıda da belirttiğimiz gibi, Bizanslılara karşı onlara yardımcı olarak, Selçuklu tarafını tuttuklarını açıkça ortaya koymuşlardır. Daha Malazgirt savaşında Romenos Diogenes'in ordusunda yer alan Ermeniler, toptan savaş alanını terketmişler, hatta fırsat buldukça da Rumlara tecâvüz etmişlerdir. Çağdaş Ermeni ve Süryâni müelliflerinin Rumlar (Bizanslılar)ı "menfur ve kadınlaşmış" diye vasıflandırmaları ve onları dinlerine ve millî varlıklarına düş-

6. Osman Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti,** II, 134, 135.
7. Osman Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti,** II, 134-135.
8. Auguste Bailly, **Bizans Tarihi,** II, (Çeviren: Haluk Şaman), İstanbul, ?, 376.
9. **Urfalı Mateos'un Vekâyînamesi ve Papaz Gregor'un Zeyli (1136-1162).** Türkçeye Çeviren: Hrand Andreasyan, Ankara, 1987, 170-171.

man "zalim rafiziler" olarak nitelemeleri sebebiyle Selçukluları, Bizanslılara tercih ettiklerini gösteriyor.[10]

Türkiye Selçuklularının kurucusu Kutalmışoğlu Süleyman'ın Antakya'yı 1084 yılında fethi, önce Bizanslılardan, sonra da Filaretos'un zulümlerinden şikayetçi olan şehrin Ermeni ve Süryâni halkını çok memnun etmiştir.[11] Zirâ, Süleyman-Şah, "Askerlerine ve tebâsına çok iyi muâmele eder ve bu sebeple de halkı kendisine bağlardı. Antakya Hıristiyanların diğer komşu hükümdarları değil de onu dâvet etmeleri, adaletinin çok yaygın oluşunun sonucuydu." Süryâni tarihçisi; "Halkımız Süleyman'dan bir ferman olarak Antakya'da Meryem ve Saint George kilisesini inşa etmişlerdir."[12] diye kaydetmektedir.

Süleyman-Şah'ın oğlu Kılıç Arslan 1 de Haçlılarla yaptığı ölüm kalım mücadelesine rağmen, Türkler'e özgü gelenek gereği, kendisinden öncekilerin yolundan giderek Hıristiyanlara karşı şefkat ve hoşgörüde kusur etmedi. Bu sebeple Malatya'nın daha ilk kuşatmasında şehrin Süryânî Hıristiyanları Gabriel'i başlarından atıp, onun idaresine girmeyi yeğlediler. Çağdaşı Urfalı Matheos, Kılıç Arslan'ın her bakımdan çok iyi ve tatlı bir zât olduğunu, bundan dolayı da ölümünün Hıristiyanlar için bile çok büyük bir mâteme yol açtığını yazar.[13]

İskenderiye Patrikleri tarihi, Türkiye Selçuklu Sultanı, I. Mes'ud (1116-1156) hakkında; "Tebâsının çoğu Rumdur, Rumlar iyi idare ve adaleti dolayısı ile onun idaresinde yaşamayı tercih ettiler"der.[14] Sultan İkinci Kılıç Arslan'ın Malatya Patriğine yazdığı mektupta; "Bu devirde Allah'ın, kendi (Patriğin) duaları ile devletimizi tebcil ettiğini biliyoruz." demesi Malatya'nın fethine patriğin duasının vesile olduğunu açıkça ifade etmesi ve mektubunu, dualarının devamını isteyerek bitirmiş olması oldukça ilgi çekicidir.[15] İkinci Kılıç Arslan da Ermeniler ve Süryaniler tarafından bitirmiş hâmî ve kurtarıcı olarak tanınmıştır.[16]

Sadece Selçuklu Sultanlarından değil, diğer Türk Beylerinden de aynı derecede memnun olduklarını gördüğümüz Anadolu'nun Müslüman olmayan halklarından Süryâni ve Ermeniler'in, Artuklu'lardan Gâzî Belek'in (öl. 1124) ölümüne de Müslümanlar kadar üzüldüklerini tarihçiler kaydetmektedir.[17] Bu örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür. Fakat bu tebliğin sınırları buna müsâade etmediğinden burada bu kadarla yetiniyoruz. Ancak, şunu açıkça söylemek mümkündür ki, gerek Türkiye Selçuklu Sultanları, gerekse diğer Müslüman Türk beyleri Anadoludaki Gayr-i Müslimleri en az Müslümanlar kadar himaye etmiş ve onların zülme uğramalarına, onlara haksızlık yapılmasına engel olmuşlardır.

10. **Urfalı Mateos,** 143, 162, 176, 216, 326; Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye,** İstanbul, 1971, 68; Aynı müellif, **Süleyman-şah** I, İ.A. XI, 212.
11. **Urfalı Mateos,** 161, 162.
12. Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye,** 72; Aynı müellif, **Süleyman-şah** I, İ.A. XI, 218.
13. **Urfalı Mateos,** 231; Osman Turan, **Kılıç Arslan I,** İ.A., VI, s. 683, 686.
14. Osman Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti,** II, 146.
15. Osman Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti,** II, 147.
16. **Urfalı Mateos'un Zeyli,** 314; Osman Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti,** II, 148.
17. Osman Turan, **Doğu Anadolu Türk Devletleri Tarihi,** İstanbul,1973, 206.

2. Türkiye Selçuklularının Gayr-i Müslimlerle İlişkileri

Bu bölümde, öncelikle, askerî ve siyasî münasebetlere dair örnekleri ele alacağız. Daha sonra da Selçukluların Hıristiyan halkla ilişkileri, aralarındaki yakınlıklar ve bunun sonucu Gayr-i Müslimlerin Selçuklulara bakışlarının seviyesini ve derecesini anlamaya çalışacağız.

a) Siyasî ve Askerî İlişkiler

Türkiye Selçukluları komşuları ile, ister Müslim, ister Gayr-i Müslim olsun, çeşitli anlaşmalar yapmış, önce bu topraklarda tutunabilmenin yollarını aramış, daha sonra da bölgede hakimiyetlerini sürekli kılabilmek için her türlü fedâkarlığı, kahramanlığı ve cesareti göze almasını bilmişlerdir. Bunun için biz, konumuz bakımından dikkat çekmek üzere bir kaç örnek üzerinde duracağız.

Daha devletin kuruluşundan itibaren bu tür ilişkiler görülmektedir. Süleyman-Şah, Bizans'ta gâh imparatorları gâh taht davacılarını desteklemek sureti ile onların iç işlerine karışmış ve bu sayede gücünü arttırarak hakimiyet alanını da genişletmiştir. İkinci Haçlı Seferinin başladığını öğrenen Bizans İmparatoru Manuel, bu sırada Selçuklular üzerine yaptığı seferlere devam ediyor aynı zamanda da Selçuklularla Bizanslılar arasında şiddetli savaşlar oluyordu. Fakat Haçlıların geldiğini haber alan imparator, Selçuklularla bir anlaşma yapma gereği duyarak, Haçlılara karşı birbirlerine yardım etmişlerdir. Hatta Anadolu'da Bizans'lı valilerin Haçlıları imhada Türkler ile ittifak ettiklerine dair örnekler vardır. Gerçi Birinci Haçlı Seferindeki hâtıraları dolayısıyla Haçlıların da Bizanslılara asla güvenmediklerine dair rivayetlere rastlanmaktadır.[18]

II. Kılıç Arslan'a karşı, Bizans İmparatoru Manuel'in başını çektiği bir ittifakta; Suriye'deki Franklar, Dânişmentli Yağıbasan, II. Kılıç Arslan'ın tahtında hak iddiâ eden Çankırı ve Ankara yöresini elinde bulunduran kardeşi Melik Şehinşah, Dânişmentli Kayseri Meliki Zünnûn ile Malatya'daki Zülkarneyn ve Musul Atabegi Nureddin Mahmud Zengî gibi Müslüman ve Hıristiyan yöneticiler yer aldılar. İmparatorun kurmaya muvaffak olduğu bu güçlü ittifâkı kırmak için, önce kendi yakınlarıyla temasa geçen Sultan Kılıç Arslan, bundan sonuç alamayacağını, ittifakın başını çeken Bizans İmparatoru ile bir anlaşma yapmak üzere 1162 yılında bizzat kendisi İstanbul'a giderek İstanbul'da günlerce kalıp İmparatorla bir anlaşma yaptığına dair rivâyetler kaynaklarda yer almıştır.[19]

Üçüncü Haçlı ordusunun başında gelen Alman İmparatoru Fredrik Barberos ile de, yukarıda belirttiğimiz ittifakın tam aksine, Haçlılarla Selçuklular arasında Bizanslılarla Eyyûbilere karşı da benzer bir ittifak yapılmıştır.[20]

Bu örnekleri daha da çoğaltmak mümkündür. Ancak, konuyu dağıtmamak için bu ka-

18. Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye,** 182-183.
19. Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye,** 200-205; Abdulhaluk Çay, **II. Kılıç Arslan,** 1987, 34-40.
20. Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye,** 220-221; Haçlılarla Bizans ve Selçukluların içinde bulundukları durumun bir değerlendirmesi için bakınız; Claude Cahen, **Osmanlılardan Önce Anadolu'da Türkler,** (Türkçesi: Yıldız Moran), İstanbul, 1979, s. 110.

darla yetinerek, burada Selçuklularla Gayr-i Müslimlerin siyasî mücadeleri sebebiyle karşılıklı olarak birbirlerine sığındıklarına dair bir iki örnek vererek bu konuyu geçeceğiz.

Bu konuda çok çarpıcı bir örnek I. Gıyâseddin Keyhüsrev'in, Konya tahtını kardeşi Süleyman-Şâh (II)'a terkettikten sonraki gurbet hayatıdır. Dokuz yıl süren bu dönemde, başlangıçta kendi akrabaları ile diğer Türk-Müslüman Beylere başvurduğunda onlardan iltifat ve itibar gördüğü halde, yanlarında kalabileceği yolunda bir ümit ışığı göremediğinden Bizans İmparatoruna sığınmak istemiştir. Bu sâbık Selçuklu Sultanı, İstanbul'da İmparator tarafından iyi bir kabul görmüşse de bu sürekli olamamıştır. Zirâ, İmparator da diğerleri gibi Süleyman-Şâh'la bozuşmak istememiş olacak ki, Gıyâseddin'i İstanbul'a bağlı bir adada bulunan kayınpederi Mavrozomes'in yanına göndermiş, Mavrozomes'in diğer bir kızı ile de Gıyâseddin'i evlendirerek, kendisiyle bacanak olmasını da sağlamıştır. Bu durum, Gıyâseddin'in burada kaldığı süre boyunca rahat bir hayat sürmesine imkan vermiş ve Konya'ya dönmesine kadar devam etmiştir.[21]

Buna karşılık Mavrozomes'in daha sonra "Komnen Emir" diye adlandırıldığını ve Gıyâseddîn'in hizmetine girdiğini biliyoruz. Bu Hıristiyan emir, Alâeddin Keykûbât zamanında Ermeni krallığına karşı hazırlanan bir orduya kumandan olarak tayin edilmiştir. Hıristiyan olarak ömrünün sonuna kadar Selçuklu hizmetinde bulunan Mavrozomes'in, 1297 yılında genç yaşta öldüğü belirtilen bir yakının da mezar taşının Konya dışında bir kilisede bulunduğu tespit edilmiştir. Gene "Komnenus" adıyla imparator olan Mihael Palaelogus yıllarca Selçuklu ülkesinde yaşamıştır. Ünlü Ermeni-Bizans ailesi Taronites'ten gelen Gavras'lar da Türkler arasında yaşayanlardandır.[22]

Bizanslılar, Türklerden yardım istemişlerdir. Buna karşılık Türkler de Hıristiyanlara başvurmaktan çekinmemişler, hatta onlara sığınmışlardır. Yukarıda ki örneklerde de gördüğümüz gibi zaman zaman birbirleriyle işbirliği yaparak, hem kendi çıkarlarını korumuşlar, hem de bir arada yaşama örneği vermişlerdir.

b) Selçukların Gayr-i Müslim Halkla İlişkileri

Sultanların, İmparatorların ve kumandanların siyasî mahiyet arzeden şahsî ilişkileri bir yana bırakılacak olursa, Selçuklu Türkiyesinde Müslüman halkın yanında Müslüman olmayanların da aynı hak ve imtiyazlara sahip olarak yaşamakta oldukları görülür.

İslâm tarihinde zaman zaman görülen zimmîlerin (Yahudi ve Hıristiyan), ayırıcı işaret taşımaları ve kıyafet giymeleri uygulamasının Türkiye Selçuklularında itibar görmeyen bir siyaset olduğu bilinmektedir. Bu siyaset sebebiyle Türkiye Selçukluları sınırları içinde özellikle Hıristiyan varlığının çok yüksek olduğu görülmektedir. Türlü belgelerden anlaşıldığına göre Hıristiyan nüfusunun Anadolu'nun batı bölgelerinden doğusuna doğru gidildikçe artmakta olduğu da görülmektedir.

Selçuklular Devrinde Konya ve Kayseri gibi bazı şehir ve vilâyetlerin dışında kalan Orta-Anadolu'nun tamamıyla Türkleştiğini gösteren belgeler, bu Türkleşmenin oluşu-

21. İbn Bîbî, **el-Evâmirü'l-Alâiye fi'l-Umûri'l-Alâiye (Selçuk-nâme),** I. (Çeviren: Mürsel Öztürk), Ankara 1996, 55-76; Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye,** 268-271.

22. Claude Cahen, **Anadolu'da Türkler,** 209; Osman Turan, **Türk Cihan Hâkimiyeti,** II, 153.

munu tarihî ve coğrafî sebeplerle izah etmemizi mümkün kılabilir. XIII. yüzyıldaki bu etnik durumu gösteren vesikalar ile Türkçe adlar taşıyan sayısız köylerin varlığı bilinmektedir. Bu durum Hıristiyan halkın Orta-Anadolu'da azaldığını ortaya koyar. Nitekim, 1173'de Ankara Metropoliti, İstanbul Synode meclisine başvurarak cemaatinin azlığı dolayısıyla geçim sıkıntısı çektiğinden şikayetle, Ankara'ya göre halkı daha yoğun olan Amasra ***"evek"***liğine ki, derece ve unvan bakımından daha aşağı düzeyde olmasına rağmen, razı olduğunu bildirmesi Hıristiyan halkın bazı bölgelerde azalmış olduğunu ortaya koymaktadır.[23]

Yukarıda da işaret edildiği gibi, yerlilerin boşalttığı topraklar, Müslüman-Türklerle dolduruluyordu. Böylece kalan yerlilerle, göçlerle gelen Türkler bir arada yaşamaya başlamışlar, zamanla Anadolu, hem Hıristiyan halkın, hem de Türkmenlerin- Selçukluların uyguladığı yerleştirme politikasıyla kaynaştıkları bir ülke olarak ortaya çıkmıştır.

Selçuklu Devleti Anadolu'da düzenli ve adaletli bir yöntem kurmuştu. Bu durum Gayr-i Müslimlerin Selçuklulara güvenmelerine ve bağlanmalarına yol açmıştır. Kutbeddin Şirâzî'nin 680/1281'de Sivas kadısı olduğu bilindiğine ve bu tarihten önce yazılan bir menşurdan anlaşıldığına göre Hıristiyan ve putperestlerin bile mal ve mülklerini bu kâdî'nin resmi defterine (sicil, şâk ve benzeri vesikalar) kaydettirmeleri Selçuklu adaletine güvenin bir göstergesidir.[24] Daha sonra ele alacağımız iktisadî ve ticarî hayatla ilgili örneklerde, özellikle ticaretle ilgilenen halkın Selçuklu idaresine bağlanmalarına yol açtığı görülecektir.

Selçuklu bürokrasisinde de Gayr-i Müslimlerin görevlendirilmiş olmaları, sadece devlet işlerinin görülmesine değil, aynı zamanda, Müslüman olmayan halkın yöneticilere itimad duymalarına da sebep olmuştur. Nitekim Selçuklu bürokrasisinde görev alanlar arasında Müslüman olmayanlar bulunduğu gibi, Hıristiyan tabiblerin de Sultan ve vezirlerin tedavilerinde hizmet gördükleri bilinmektedir.[25]

II. Kılıç Arslan, Malatya Süryânî Patriği ile dostluk kurarak onunla Kitâb-ı Mukaddes üzerine münâkaşa ve sohbetler yapmıştır.[26] Rivâyete göre Malatya'da Süryânî (Ya'kubî) tabib de Sultan Alâaddin Keykûbâd'ın yakın dostu idi. Tıbda iyi bir uzman olmadığı halde Alâaddin Keykûbâd, geçmiş hükümdarların hayatı, devrin şahsiyetleri hakkındaki bilgisi, güzel sohbetleri ve iyi Rumcası dolayısıyla onu yanından ayırmıyordu.[27] Belki bu yakınlıktan olacak ki, Hıristiyan halk, Selçuklu Sultanlarını kendilerinden biri gibi saymışlardır. Bundan dolayı olsa gerek ki, yaptıkları resimlerdeki figürlerde Bizans İmparatoru ile Selçuklu Sultanı II. Mesud'u bir arada gösteren manzaraları kilise duvarlarına çizmişlerdir.[28] Mezhep farklılıkları yüzündün dindaşları ile yüzyıllardır kıyasıya mücadele eden Hıristiyanların, Müslüman bir hükümdarın resmini kiliselerin duvarları-

23. Osman Turan, **Les Souverains Seldjoukides,** 91; Aynı müellif, **Selçuklular ve İslâmiyet** 63; Mehmet Şeker, **Fetihlerle Anadolu'nun Türkleşmesi ve İslâmlaşması,** Ankara, 1997, 53-81.
24. Osman Turan, **Türkiye Selçukluları Hakkında Vesikalar,** Ankara, 1998, 43.
25. **Ebu'l-Ferec Tarihi,** II, 523-524; Osman Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti,** II, 153-154.
26. Osman Turan, **Selçuklular ve İslâmiyet,** 62.
27. Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye,** 391-392.
28. Claude Cahen, **Anadolu'da Türkler,** 208-209; Resim Nu: 66.

na çizdirmeleri ve buna tahammül göstermeleri her halde Selçukluların hoşgörülü siyasetlerinin bir sonucu olsa gerektir.

Hemen Moğol istilasından bir kaç yıl önce vukû bulan Bâbâiler isyanı karşısında gerileyen Selçuklu ordusu Baba İshak'ın rûhâniyetinden korkarak savaşamayacak duruma gelmişti. Bunların üzerine sevkedilen orduya Necmeddin Berham-Şah kumanda ediyordu. Bu orduda Frank ve Gürcü askerleri de bulunuyordu. Âsilere karşı savaşmak üzere öncü olarak Hıristiyan askerleri sevkedilmişti. Müslümanlar arasında Baba İshak'ın ölmezliği ve ona bağlı olanların yenilmeyeceği inancının yaygınlığı sebebiyle Müslüman-Türk askerlerinin geri çekileceği endişesi vardı. Nitekim aynı endişe ile Hıristiyan askerlerininde âsilere hücüm ederken alınlarına haç işareti yapmadan savaşa başlayamadıkları kaynaklarda belirtilmektedir.[29] Bu durum onların da Baba'nın maneviyatından korktukları inancını paylaştıklarını göstermektedir. Kırşehir dolaylarında Malya ovasında vukû bulan bu savaşta (1240) âsileri karşılayan Hıristiyan öncü birlikleri, onların ilk hücümlarını etkisiz hale getirdikten sonra Müslüman askerlerine de cesaret gelmişti ve Bâbâilerin manevi bir güce sahip olmadıkları görülmüştü. Bunun üzerine ordu toptan taarruza geçti.[30] Görülüyor ki, müşterek bir düşmana, Müslümanlar ve Gayr-i Müslimler birlikte karşı koymuşlardır.

Selçuklu ordusunun Moğollar karşısında bozguna uğradığı Kösedağ Savaşından (1243) sonra Malatya Su-başısı Reşîded-Dîn'in adamları ile birlikte kaçıp, şehrin idaresi başsız kalınca, Malatya'da Müslüman ve Hıristiyan halk, Süryani patriği Angur'un yönetiminde müşterek bir idare kurmuş ve bu iki topluluk birbirine bağlılık yemini etmişlerdi.[31]

Bu örneklerde de görüldüğ gibi, gerek Hıristiyanlar ve gerekse Müslümanlar Anadolu'da ortaya çıkan yönetimlerde, öncelikle kendi çıkarlarını, daha sonra da toplumun menfaatlerini gözeterek ortak kaderi paylaşmak suretiyle bu durumu kabullenerek bir arada yaşamaya alışmışlardır. Çok zaman siyasî ve askerî faaliyetler içinde; Müslümanlar safında Hıristiyanları, Hıristiyanlar safında da Müslümanları görmek mümkün olmaktadır. Hatta dinî gâyelerle de birbirini destekleyen bu farklı dinlere mensup grupların aynı zamanda şahsi çıkarları sebebiyle de bir araya geldikleri görülmektedir.

3. Selçuklularda Gayr-i Müslimlerin Karşılıklı Evlilikleri

Bilindiği gibi Müslüman erkekler, Gayr-i Müslim kadınlarla din değiştirme gibi bir şart koşulmaksızın evlenebiliyorlardı. Ancak garip olan, Müslüman bir erkeğin Hıristiyan olmak şartıyla evliliğe zorlanması ve bu evliliğin gerçekleşmiş olmasıdır. İşte Selçuklu Türkiyesinde meydana gelen bu olaylardan birkaç misalle söz etmek yerinde olacaktır. Zirâ bir arada yaşamanın en güzel örneği şüphesiz evliliklerle bir araya gelerek kurulan aile yuvalarında verilmiş olur.

Anadolu'da Selçuklu Türkleri arasında Müslüman olmayan kadınlarla evlilikler, yal-

29. **Ebu'l-Ferec Tarihi,** II, 540.
30. İbn Bîbî, **a.g.e.,** I, 49-53; Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye,** 423.
31. **Ebu'l-Ferec Tarihi,** II, 543.

nızca çok güzel esir kadınların ele geçirildiği başlangıç dönemlerine has bir olay olarak kalmamıştır. Daha sonra da Türkler ile Gürcüler ve Ermeniler hatta, Türkler ile Bizanslılar arasında da bu tür evlilikler her iki tarafca da eşit düzeydeki kimseler arasındaki evlilikler olarak yorumlanmıştır. Bu nedenle Sultanların ailelerinin arasında çok sayıda Hıristiyan kadın ve erkek bulunabiliyordu. Keyhüsrev I ve Keyhüsrev II'nin anneleri Grek idi. Keyhüsrev II'nin iki hatta üç oğlunun anneleri de Hıristiyandı. Sultanların eşleri arasında yalnız Ermenilerle karşılaşmıyoruz; çünkü, Ermenilerin siyasi bir gücü yoktu. Oysa İstanbul'daki Lâtin İmparatoru'nun akrabası bir Fransız kadını bile bu listede görülmektedir.[32] Gerçi bürokrat veya halktan erkeklerin Ermeni kadınlarla evlendikleri de biliniyor.

Yabancılarla evlenen Müslümanlar, sadece Sultanlardan ibaret değildir. Bunlar arasında emirler, beyler veya halktan diğer kimselerde bu tür evlilikler yapmışlardır. Babinger, I. Haçlı ordusunun Anadolu'dan geçişi sırasında kibar bir çok Frenk kadınının Selçuklu Beyleri ve ileri gelenleri ile evlendiklerinden söz ederek, bunlar arasında Toulouse ve St. Gilles Kontu Raimont IV (1042-1105)'un kız kardeşi İzabella ile I. Kılıç Arslan'ın evlendiklerinden bahsetmektedir.[33]

Bu evliliklerde dikkatimizi çeken bir husus, saraya gelin olarak gelenlerin dinlerini değiştirmeye zorlanmadıklarıdır. Nitekim Alâaddin Keykûbâd I Alâiye hâkimi Kyr Vart'ın kızı ile evlendiği ve kendisi ölünceye kadar bu hanımın kendi dininde kaldığı bilinmektedir. Daha sonraları Mahperi Hatun diye anılan bu kadının, Müslüman olduğu anlaşılmaktadır.[34] Alâaddin Keykûbat'ın büyük oğlu Gıyâseddin Keyhüsrev II de Gürcistan kraliçesi Rosudan'ın kızından başka; biri Konyalı bir zengin, diğeri de bir papaz olan iki Hıristiyanın kızları olmak üzere üç Hıristiyan kadınla evli idi. Muhtemeldir ki, bu kadınların her üçü de din değiştirmeye zorlanmamışlardır. Nitekim, Gürcü prensesi memleketinden beraberinde getirdiği papazlara, dinî tasvirlere, Hıristiyan maiyetine ve sarayda kendilerine manhus bir kiliseye sahip olarak bir müddet yaşamıştır. Ancak, Anadolu'da "Gürcü Hatun" adı ile tanınan ve sonra da Muineddin Pervâne ile evlenen bu kadının erkenden Müslüman olduğu anlaşılmaktadır. Zira, Gürcü Hatun'un Mevlânâ dahil, alim ve dervişlerle sıkı sohbet ve münasebetlerde bulunduğu ve hayırseverliğiyle tanındığı bilinmektedir.[35]

Bu örneklere aykırı bir evlilik Dânişmend Gazî'nin Antakya'ya giderek Frank prensi Roger ile evlenmesi[36] ve aşağıda genişçe ele alacağımız bir Selçuklu şehzâdesinin Hıristiyanlığı kabul etme şartı ile Gürcü prensesi ile evliliği hadisesidir.

Bu örneklerden anlaşılıyor ki, hem Müslümanlarla evlenen, hem de Müslüman olma-

32. Claude Cahen, **Anadolu'da Türkler,** 204-205.
33. Franz Babinger, **Anadolu'da İslâmiyet-İslâm Tedkîkâtının Yeni Yolları** (Çeviren: Ragıp Hulûsi, Yayına Hazırlayan: Mehmet Kanar), İstanbul, 1996, 15.
34. Osman Turan, **Les Souverains Seldjoukides**, 82; Aynı müellif, **Selçuklular Zamanında Türkiye,** 403-404.
35. İbn Bîbî, **a.g.e.,** II, 38; **Ebu'l-Ferec Tarihi,** II, 537-538; Osman Turan, **Les Souverains Seldjoukides,** 81-82; Aynı müellif, **Selçuklular Zamanında Türkiye,** 415-416; Osman Çetin, **Selçuklu Müesseseleri ve Anadolu'da İslâmiyetin Yayılışı,** İstanbul, 1981, 164.
36. Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye,** 143.

yanlarla evlenenler, ister siyasî evlilik yapmış olsunlar, isterse kendi arzu ve istekleriyle evlenmiş olsunlar, Müslümanlarla Müslüman olmayanların müşterek bir hayat kurabileceklerini, bir arada yaşayarak hoşgörü içinde birlikteliklerini sürdürebileceklerini göstermişlerdir. Yukarıda da işaret edildiği gibi, evlenmeler, sadece Sultanlar ve ileri gelenler arasında olmamış, aynı zamanda halk arasında, çeşitli kesimlerin kadınları ve kızlarıyla da evlilikler tesis edilmiştir. Şüphesiz ki, aynı şehirde yaşayanların birbirleriyle hertürlü alış-verişte bulundukları göz önüne alınırsa, bu arada evliliklerin de olabileceği muhakkaktır.

4. Anadolu'da Gayr-i Müslimler ve Din Değiştirmeler

Bilindiği gibi, İslâm Hukukunda Müslümanlığı kabul eden Gayr-i Müslimler ihtida Müslümanlıktan çıkıp bir başka dine girmiş olanlar da irtidat etmiş sayılırlar. Selçuklu Türkiyesindeki olayları incelerken hem ihtida, hem de irtidat hadiselerine rastlandığı görülmektedir. Ancak biz, bu olayları karşılıklı din değiştirmeler şeklinde ifadelendireceğiz. Öncelikle Anadolu'da yaşayan Gayr-i Müslimlerin durumları hakkında genel bir değerlendirme yaptıktan sonra karşılıklı din değiştirmeleri ele almak sanırım daha yararlı olacaktır.

Anadolu'da değişik din ve mezheplere mensup bir nüfus yoğunluğunun görülmeye başladığı XI. yüzyıl sonrasında, özellikle Hıristiyanlarla Müslümanlar Anadolu'daki halkın temel iki unsurunu oluşturmuşlardır. Bunlardan Müslüman unsurlar, Bâbâî hareketi hariç, Hıristiyanlara göre daha uyumlu bir görünüm sergiliyorlardı. Hıristiyanlar ise, Rumlar, Ermeniler ve Süryânîler ile Yâkubilerden oluşuyor idi. Bunlar eskiden olduğu gibi Selçuklu yönetiminde de birbirleriyle uyum içinde değillerdi. Tarihî, dinî ve etnik sebeplerle izah olunabilecek bu uyumsuzluğu Selçuklular, ayırım gözetmeksizin her mezhebe ve her etnik unsura eşit davranarak bertaraf etmeye gayret sarfetmişlerdir.

Aralarındaki çok şiddetli çatışmalara rağmen, nesiller boyunca Müslüman Türkler ile Hıristiyan Rumlar, birbirleriyle kendi dindaşlarıyla olduğundan daha yakın ilişki içinde idiler. Bu her iki din mensubu birbirlerini teoride kâfir olarak nitelendirirler idi. Ama gerçek hayatta, kâfir saydıkları bu farklı din mensuplarının arasında bile kendilerini kendi vatanlarındaymış gibi hissettiklerini düşünmek çok mübalağalı olmasa gerektir.

Ermeni hiyerarşisi Türk Anadolu'sunda diğerleri gibi varlığını sürdürmüştür. Kilise toplantılarından Kayseri, Malatya, Sivas, Niksar ve Göksun'da Ermeni piskoposluklarının bulunduğu görülmektedir.

Selçuklu ve Dânişmendli topraklarında en az Monofizitlerle karışılmakta idi. Monofizitler toplumsal yapıda daha mütevazi bir konumda idiler. Hiç bir siyasi beklentileri yoktu. Bu yüzden Selçuklu Devletine bir güçlük çıkarmıyorlardı. Hatta Müslümanların Bizanslılar karşısında elde ettikleri zaferler onları memnun ediyordu. Ünlü patrikleri Suriyeli Mihael'in Vekâyinâmesinde baştan başa bu duyguları görmek mümkündür. Selçuklu Anadolu'sunda Süryâni ve Ermeni yazıları ile yazılmış İncillerin bulunması, Selçukluların bu toplulukları bünyelerinde barındırdıklarının en açık göstergesidir.

Selçukluların uyrukları arasında Roma kilisesine bağlı olanlar yoktu. Gerçi Roma ki-

lisesine bağlı Frank komşularıyla münasebetleri varsa da, onlarla çatışma halinde değiller idi.

Bizanslılar döneminde Anadolu'nun iç kesimlerinde Yahudiler azdı. Antalya'da bazı Yahudi gruplar vardı ve Selçukluların fetihlerinden sonra da onlar bu şehirde varlıklarını sürdürmeye devam etmişlerdir. İbn Batuta, Aydınoğullarının başşehrinde bir Yahudi doktordan söz etmektedir. Konya'da bir Yahudi mahallesinin varlığından haberdarız.

Müslüman olmayan unsurların bir teb'a olarak yaşadıkları Selçuklu Anadolu'sunda, hâkim Türklerin idaresinde, gittikçe güçlenen İslâm Medeniyetinin ve Selçuklunun adaletli ve hoşgörülü yönetiminde yerlilerin İslâma girdikleri görülüyor, toptan olmasa bile, münferit ihtida hadiseleri vukû buluyordu.[37]

a) Müslümanlığı Kabul Edenler

Anadolu'nun İslâmlaşması başlı başına ele alınması gereken bir konu olduğu için burada teferruata dalmadan, sadece birkaç örnek vermekle yetineceğiz. Öncelikle evlenmek suretiyle Müslümanlığı kabul edenleri ele alalım.

Yukarıda da işaret ettiğimiz gibi, evlilikler sonucu Müslümanlığı benimseyenler olmuştur. Fakat, hem Sultanların, hem de diğer insanların evlendiklerinde eşlerini din değiştirmeye zorlamayıp, kendi dinlerinde serbest bıraktıkları görülmektedir. Bunlar arasında hayatı boyunca kendi dini üzerine yaşayanların bulunduğu da bilinmektedir.[38]

Türkiye Selçuklularında toplu ihtidâya örnek olarak kaydedilen bir hâdise var ki, bu, II. Haçlı Seferi sırasında vukû bulan bir hadisedir. Selçuklu Sultanı Mes'ud'un Bizans, Alman ve Fransa İmparatorları idaresindeki orduları, ayrı ayrı bölgelerde yendikten sonra, bir kısım Haçlı askerlerini Antakya bölgesinde takip ettiği sırada Rumların bu Frank askerlerine hile ile hıyanet ettikleri görülür. Zira bir kısmı yaralı, açlık, hastalık ve yoksulluk içinde ızdırap çeken bu Haçlılardan, dindaşları Rumlar ellerindek paraları tehdit ve hile ile almışlar ve onları hasta ve aç olarak ölüme terk etmişler, hatta bir kısmını da öldürmüşler. Bu durumu gören Selçuklu ordusuna mensup Türkler, birkaç gün önce savaştıkları bu askerleri himayelerine almışlar, açları doyurmuşlar ve hastaları tedavi etmişlerdir. Hatta Türkler, Rumların Haçlılardan zorla ellerine geçirdikleri gümüşleri Rumlardan satın alarak fakir Haçlılara dağıtmışlardır. Bu hadiseyi anlatan bu sefere katılmış olan Frank tarihçi Odon de Deuil; ***"Dindaşları Rumların zulmünden kaçarak Müslümanların nezdinde emniyet, himaye ve merhamet arayan Haçlılardan üç binden fazla gencin Türklere katıldığı söyleniyor. Ah merhamet!... Sen hertürlü ihanetten daha zâlimsin!.. Müslümanlar onlara ekmek verdiler; fakat dinlerini satın aldılar. Bununla birlikte Türkler, bu iyiliklerine karşılık hiç birini din değiştirmeye zorlamadılar"***[39] derken, toplu Müslümanlığı kabule bir örnek vermektedir. Aynı zamanda, Selçuk-

37. Claude Cahen, **Anadolu'da Türkler,** 208-214; Osman Turan; **Türk Cihan Hakimiyeti,** II, 139-154; Osman Çetin, **a.g.e.,** 111-118; Mehmet Şeker, **İbn Batuta'ya Göre Anadolu,** Ankara, 1993, 37, 199.
38. **Ebu'l-Ferec Tarihi,** II, 537-538; Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye,** 403-404; Aynı müellif, **Les Souverains Seldjoukides,** 81-82; Claude Cahen, **Anadoluda Türkler,** 204-205.
39. T. W. Arnold, **İntişar-ı İslâm Tarihi,** Ankara, 1971, 142-143.

ların dinî siyasetleri bakımından da çok önemli bir olayı, bizzat bu olayların içinde bulunan bir vakânüvist olarak kaydetmek suretiyle bize tarihi bir vesika bırakmış bulunmaktadır.[40]

Selçuklu Türkiyesinde Gayr-i Müslimlerin görmüş oldukları müsamaha sebebiyle bazılarının Müslümanlığı seçmiş olmaları normal karşılanabilir. Esirlerle iğdişlerin dışında, bazı kimselerin de ya yükselme amacıyla soyluların, ya da evliliklerinde daha mutlu olacakları düşüncesiyle Müslüman erkeklerle evlenmiş olan kadınların kendi arzu ve istekleri ile Müslümanlığı kabul ettikleri görülmektedir.[41] Buna karşılık, bir kez daha belirtmek gerekir ki Selçuklu hizmetine giren bir Hıristiyan aile varki, Selçuklular arasında yüksek mevkiler elde ettikleri halde Müslümanlığı kabul etmemişler, belki de buna zorlanmamışlardır.[42]

b) Hıristiyanlığı Kabul Edenler

Türkiye Selçuklularında saltanat mücadeleleri sebebiyle kardeş kavgaları bazen, kardeşlerin birbirlerine üstünlük elde etmeleri sonucunu doğurmuştur. Nitekim daha sonra Konya tahtına ikinci defa geçecek olan Sultan Gıyaseddin Keyhüsrev (öl.1211) birinci saltanatından uzaklaştırılması üzerine dokuz yıla yakın İstanbul'da yaşamak zorunda kalmıştı. Bizans İmparatorunun himâyesinde bulunduğu bu dönemde kendisinin İstanbul'da vaftiz edildiğine dair bir rivayet, daha çok Hıristiyan kaynaklarında yer almaktadır.[43]

Yukarıdaki rivayete benzer bir kayıtta Haçlı kaynaklarında yer almaktadır. Buna göre, II. Kılıç Arslan da gizli Hıristiyan olarak kabul edilmektedir.[44] Aynı şekilde ikinci bir rivâyete daha rastlıyoruz. O da, II. İzzettin Keykâvus ile ilgilidir. II. İzzettin Keykâvus, Moğollar karşısında, tahtını ve Türkiyeyi terkedip, önce İstanbul'a girmiştir. İstanbul'da ikâmeti sırasında patrik Arsinos'un II. İzzettin Keykâvus'a çok yakınlık göstermiş olması bir takım dedikodulara yol açmış, hatta Psidia eveki de; Patriğin Keykâvus'u Hıristiyan yapmaya çalıştığını, bunda da başarılı olduğunu ileri sürer. Gerçi Keykâvus kısa bir süre sonra Hülâgû'nun baskını ile hapsedilmiş daha sonra da Kırım'a götürülmüş ve orada ölmüştür. Ancak beş oğlundan biri çok küçük yaşta İstanbul'da kalmış, Bizanslılar bir takım Selçuklu beylerini zorla Hıristiyan yaptıkları ya da öldürdükleri sırada bu şehzadeyi de Hıristiyan terbiyesinde yetiştirerek ona "Melik Konstantin" adını vermişlerdir. Bizanslıların bu Selçuklu şehzâdesine ve oğullarına Selânik civârında Kareferiya'yı dirlik olarak verdikleri ve Yıldırım Bâyezid'in burada bulunan evlâtları ile karşılaştığı rivayeti Osmanlı kaynaklarına kadar geçmiştir.[45]

Şehzâde ile ilgili bilgiler tarihidir. Ancak gerek Gıyâseddin Keyhüsrev, gerekse II. Kılıç Arslan ile II. İzettin Keykâvus ile ilgili rivayetler ise tarihi bakımdan doğrulanama-

40. Osman Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti,** II, 165-166; aynı müellif, **Selçuklular Zamanında Türkiye,** 185-186.
41. Claude Cahen, **Anadoluda Türkler,** 214; Osman Çetin, **Anadolu'da İslâmiyetin Yayılışı,** 163-168.
42. Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye,** 282.
43. Osman Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti,** II, 149.
44. Osman Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti,** II, 152.
45. Osman Turan, **Selçuklular Zamanında Türkiye,** 580; Aynı müellif, **Türk Cihan Hakimiyeti,** II, 151-152.

maktadır. Sadece Selçuklu Sultanlarının patriklere, Hıristiyan din adamlarına gösterdikleri yakınlık, sanki Sultanların, onların dinlerindenmiş gibi gösterilmelerine yol açmıştır. Halbuki, Selçuklu Sultanlarının sahip oldukları İslâmiyete hizmet ideali ve İslâm anlayışlarındaki hoşgörü ve İslâm'ın dışındaki dinlere de eşit davranma siyasetleri gereği, bazı Hıristiyan yazarlarının yanılmalarına sebep olduklarını düşündürmektedir.

Selçuklu Tarihi uzmanlarından Prof. Dr. Osman Turan, Sultanlarla ilgili bu rivayetler üzerine şu değerlendirmeyi yapma ihtiyacını duymuştur: "Selçuk Sultanlarının dinî müsamahalarını kavrayamayan Hıristiyan müelliflere ait bu masallar sadece kendi şuurlarında kalan tesirleri göstermek bakımından ehemmiyet taşır. Filhakika, İslâm dinî ve medeniyetinin üstünlüğü ve Türklerin dini bağlılığı münâsebetiyle Selçuk Sultanlarının Hristiyanlığa karşı temâyül duymaları düşünülemez. Esasen bu hükümdarlar kuvvetli bir İslâm kültürü ve terbiyesiyle yetişiyordu."[46]

Her ne kadar Osman Turan, yukarıdaki ifadelerinde kesin hükümlerle Selçuklu Sultanlarının Hıristiyanlığa temâyül etmeyeceklerini belirtmişse de "istisnâların kâideyi bozmayacağı" fetvasına dayanarak bir-iki aykırı örnek üzerinde durmak gerekir.

Gürcistan kraliçesi Thamara, II. Kılıç Arslan'ın medh ve şöhretini duyduğu oğullarından Süleyman-şâh'a evlenme teklif eder. Bu teklifi reddettiği halde, Gürcü kaynakları bunu Süleyman-şâh'ın kraliçenin güzelliğini duyarak aşık olduğunu, din değiştirerek kraliçe ile evlenmek istediğini naklederler. Bu evlilik daha sonra Selçuklu tahtına geçen bu şehzâde ile tahakkuk etmemişse de Erzurum Saltuklu hükümdârı İzzüddin Saltuk (1145-1174)'un torunu Muzafferüddin'in dinini değiştirmesine razı olması ile gerçekleştiğine dair rivâyetler Gürcü kaynaklarında belirtilmektedir.[47]

Aynı kraliçe ile daha sonra bu defa Selçuklu Sultanı II. Kılıç Arslan'ın torunu ve yukarıda adı geçen Süleyman-şâh'ın yeğeni Erzurum Meliki Muğiseddin Tuğrul-şah'ın oğlu evlenmiştir. Gürcistan kraliçesinin nâibi olabilmek için Hıristiyan olma şartını kabul eden bu Selçuklu Şehzâdesinin H.620/M.1223 yılında kraliçe ile evlenerek Gürcü hil'atini giyerek başına haç işaretli bir serpuş geçirmesi, tarihte; "benzeri işitilmedik garip bir olay" olarak nitelendirilmiştir.[48] Nitekim bu evlilikten bir oğlan ve bir kız dünyaya gelmiş olup yukarıda belirttiğimiz, II. Gıyâseddin Keyhüsrev'in eşi olan Gürcü Hatun bu adı bilinmeyen Şehzâdeden dünyaya gelen Gürcü prensesidir.[49]

Din değiştirmelere sebep olan bu evliliklerin arka planında siyâsi sebeplerin yattığı âşikârdır. Gürcistan krallığının ele geçirilmesi niyeti taşıyan bu evliliğin yürümediği, bir süre sonra da şehzâdenin kraliçe tarafından hapsedilip, saraydan ve merkezden uzaklaştırıldığı kaynaklarda belirtilmektedir.

Herşeye rağmen, aynı topraklarda yaşayan bu insanların ister değişik menfaatler gözeterek, ister kendi arzu ve istekleriyle olsun karşılıklı olarak dinlerini değiştirebilecek

46. Osman Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti,** II, 152,
47. Osman Turan, **Süleyman-şâh II,** İ.A., XI, 227.
48. İbnü'l-Esir, **el-Kâmil fi't-Târih,** XII, 416-417; **İslâm Tarihi: İbnü'l-Esir el-Kâmil fi't-Târih Tercümesi** (Çevirenler: Ahmet Ağırakça, Abdulkerim Özaydın), İstanbul, 1987, XII, 372.
49. Faruk Sümer, **Tuğrul-şâh,** İ.A., XII/2, 43.

kadar, birbirlerine yakınlık hissetmeleri, birarada yaşamanın ortaya konulmuş en açık tecrübesidir denebilir.

II. TÜRKİYE SELÇUKLULARI ZAMANINDA MÜSLÜMANLARLA GAYR-İ MÜSLİMLERİN İLİŞKİLERİ

1. Müslüman-Türklerle Gayr-i Müslimlerin Bir Arada Yaşadıkları Belli Başlı Şehirler

Bilindiği gibi XI. yüzyılın son çeyreğinde Müslüman-Türk nüfusunu, giderek yoğunlaşan bir oranda alan Anadolu şehir ve diğer yerleşim yerleri, bölge olarak farklılık arzetmektedirler. Haçlı seferleri öncesinde Anadolu'nun batı sahillerine kadar Türk yerleşimi genişlediyse de I. Haçlı seferinden sonra, bu yerleşim alanı orta Anadolu'ya çekilmiş ve buralardaki yoğunluğun daha da fazlalaşmaya başlamasına yol açmıştır. Orta ve Doğu Anadolu'daki bazı şehirlerin uzun süre konumlarını muhafaza ettikleri görülmektedir. Özellikle, belli bir dönemde Türkiye Selçuklularının idaresine giren bu şehirlerin yerli halklarına rağmen yeni gelen kitleleriyle bir Müslüman Türk ülkesi olduklarını hissettirecek özellik kazandıkları ve Müslüman halkla Müslüman olmayan halkın bir arada yaşadığı, birbirleriyle her türlü alış-verişte bulundukları görülmektedir. Bu şehirlerin bellibaşlılarının XI-XIV. yüzyıllardaki durumuna göz atarak, buralardaki halkın birarada yaşama tecrübesindeki konumlarını bir ölçüde anlamaya çalışmak bakımından örneklendirmek gerekir.

Anadolu şehirlerinde milâdî VII. yüzyıldan itibaren başlayan fiziki ve toplum yapısında meydana gelen değişmeler, şehirlerin küçülmesine Hıristiyan ahalinin şehir surlarının içine kapanmasına ve mekan olarak şehir yerlişim yerlerinin daralmasına sebep olmuştu. Şehir halkları daha ziyade kale ve kastralarda toplanmış, şehirlerin nüfus barındırma oranı azalmıştı. 1059 tarihinden itibaren yoğunlaşan Türk akınları sonucu, yıkılan bazı şehirlerde hıristiyanlar için güvenin azalması sebebiyle Gayr-i Müslim nüfus oranının da düşmüş olduğu söylenebilir.[50]

a) Ahlat

Ortaçağ İslâm dünyasında büyük şehirlerden biri olarak gösterilen Ahlat[51], Alparslan devrinden itibaren (1063'den sonra) Anadolu'ya yapılan akın ve fetih hareketlerinde Türkmenlerin bir üssü olarak kullanılmıştır. XI. yüzyılda buralarda dolaşan Nâsır-ı Hüsrev (öl. 1074-77 arası) bu şehre Ahlat adının verilmesinin sebebi olarak; burada Arapça, Farsça ve Ermenice konuşulmasını göstermekte ve bu şehrin Müslümanlarla Ermeniler arasında bir sınır şehri olduğunu belirtmektedir.[52] XIII. Yüzyıllın sonlarında ölen Zekeriyya Kazvînî (öl. 1283) ise Ahlat'da sıra ile Türkçe, Farsça ve Ermenice konuşulmakta olduğunu belirtir.[53] Bu dillerin varlığı bize, bu şehirde Müslümanlarla Gayr-i Müslimle-

50. Tuncer Baykara, **Anadolu'nun Selçuklular Devrindeki Sosyal ve İktisadî Tarihi,** İzmir, 1990, 122.
51. Yâkut el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân,** Beyrut, 1956, II, 380.
52. Nâsır-ı Hüsrev, **Sefer-nâme** (Çeviren: Abdülvahhab Tarzî), İstanbul, 1988, 10.
53. Zekeriyya Kazvînî, **Asâru'l-Bilâd,** Beyrut, 1960, 524.

rin birarada yaşadığını göstermektedir. Ancak, XIII. asırda Ahlat'ın nüfusunun ne kadar olduğunu tesbite imkan yoktur. Bu hususta bazı tahminlerde bulunulabilir. Ahlat şehrinin güney Doğu Anadolu'da Âmid'den sonra en büyük ve kalabalık bir şehir olduğu ileri sürülmektedir. Zirâ, XIII. yüzyılda vukû bulan bir zelzeleden sonra buradan 120 bin hânenin Kahire'ye göç etmiş olması ve bu bölgedeki mevcut mezar taşlarının incelenmesi sonucu elde edilmiş olan bilgiler, Ahlat'ın çok önemli bir ilim ve sanat merkezlerinden biri olduğunu düşündürmektedir.[54]

Malazgirt zaferinden sonra, Ahlat Mervanoğullarına bırakılmışsa da bir müddet sonra Emir Sûnduk'a verilmiş ve daha sonra Sökmenoğullarının merkezi olmuştur. Sökmen Devleti son buluncaya kadar (1207) merkez olan Ahlat, Eyyûbiler'den sonra, Alâaddin Keykûbat zamanında Türkiye Selçuklularının idaresine girmiştir. Bu dönemde kalenin ve şehrin imarı, yeniden ele alınarak tamamlanmıştır. İşte Selçuklu Türkiyesi'nde muhtemelen Ermenilerin azınlıkta olduğu bu şehirde Müslüman ve Gayr-i Müslim nüfus birarada yaşamıştır.

b) Erzurum

Büyük Selçukluların bölünmesinden sonra (1157) Türkiye Selçuklularına bağlanan Erzurum II. Süleyman Şâh'ın Saltukoğulları Beyliğini ortadan kaldırmasından sonra, kardeşi Muğîseddin Tuğrul Şah'a ikta' olarak verildi. Böylece Türkiye Selçuklularının idaresine geçen Erzurum'da yerli halktan ayrı, Türk ve Müslüman halkın varlığını Mu'cemü'l-Büldân yazarı Yakût el-Hamevî (öl.1229)'nin verdiği bilgilerden açıkça öğrenmekteyiz; "Ahâlisi Ermeni"dir. Şehir diğerlerine nazaran daha büyük ve uludur. Bugün burada bağımsız bir Sultan ikâmet etmektedir... çok hayırları vardır ve halkına adaletle ihsanını göstermektedir. Ancak fısk, içki ve mahzurlu şeyleri irtikâp eylemek bu şehirde yaygındır. Kimse bu kötü şeyleri yasaklamamakta ve bu gibi işler, âşikar bir şekilde yapılmaktadır."[55] Görüldüğü gibi, farklı dinlere mensup insanların birarada yaşamaları, hayatlarını sürdürmeleri ve günlük yaşayışlarında hür ve serbest oldukları Selçuklu Türkiye'sinde, şehir merkezlerinde Müslüman ve Gayr-i Müslimlerin aynı hayatı paylaştıkları ortaya çıkmaktadır.

Erzurum'un yanında Erzincan gibi Doğu şehirlerinde Türkiye Selçukluları zamanındaki nüfus yoğunluğunun birbirine benzediği bilindiğine göre, Müslümanlarla Müslüman olmayanların birarada yaşadıkları bu bölgelerde, aynı kaderi paylaşan insanların beraber yaşadıkları bir ortam doğmuştur.

c) Sivas

Türkiye Selçuklularının önemli şehirlerinden biri de Sivas'dı. Hatta, Türkiye Selçuklularına başkentlik yapmış olan Sivas'da XII. yüzyılın ikinci yarısında azalmış olan nüfus yoğunluğu artmaya başladı. Bu artışta; şehre Müslüman Türklerin gelmeleri ve ulus-

54. Beyhan Karamağralı, **Ahlat Mezartaşları,** Ankara, 1992, 42.
55. Yâkut el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân,** Beyrut, 1955, I, 150.

lararası kervan ticaretinin vücuda getirdiği canlılık rol oynamıştır denilebilir. Sivas'da ticari canlılık sebebiyle bir çok etnik unsurun, Türk, Hıristiyan ve Yahudi tüccarın hatta, Avrupa'dan gelen tüccarlarla, Türk olmayan diğer Müslüman tüccarların bu canlılığın meydana gelmesine sebep oldukları görülmektedir.

Selçuklu yönetiminden sonra ve İlhâniler zamanında Sivas'ın milletlerarası bir transit şehir haline geldiği söylenebilir.

Bu ticarî faaliyetler sırasında Gayr-i Müslim nüfusun artmakta olduğu, hatta bu yüzden Cenevizlilerin şehirdeki hanlarda oturdukları, gittikçe artan Cenevizliler sebebiyle Sivas'da bir konsolosluk ihdas edildiği görülmektedir. Bu arada bunlar için bir de kilise yapılmış olduğu ve bunların oturduğu hanlardan ayrılarak daha sâkin kalmak için mahallelerde kiraladıkları evlerde halkın arasında oturmayı yeğledikleri de kaydedilmektedir.[56]

Türk hakimiyeti altında Sivas'da Gayr-i Müslimlerin hemen tamamını Hıristiyanlar, pek azını da Yahudiler oluşturuyordu. Gök Medrese vakfiyesinde Yahudi evlerinin Kasaplar çarşısı içinde bulunduğu kaydından anlaşıldığına göre buraya yerleşenlerin çarşı içinde yaşadıkları ve ticaretle meşgul oldukları görülüyor.[57] Yahudilerin nüfusunun burada artmasında XIII. yüzyıldaki ticari canlılığın rolü olduğu söylenebilir. Sâhibiye medresesine ait vakfiyede de Sivas'ta bir Yahudi mahallesinin mevcut olduğu görülüyor.

Türkiye Selçukluları devrinde Sivas'da Hıristiyan halkın kalabalık bir durumda görülmesi, bunların herhangi bir baskıya maruz kalmadıklarını ve yukarıda da belirttiğimiz gibi ticarî canlılıktan yararlandıklarını gösterir.[58] Ayrıca Sivas'ta toplumda önemini koruyan Gayr-i Müslimlerin, aynı zamanda toplum hareketlerine diğer halkla birlikte iştirak ettikleri de görülmektedir. Nitekim XIV. yüzyılda Kâdi Burhâneddin aleyhine kurulan ittifakta bir rahibin de yer almış olması bunun bir göstergesidir.[59]

Hıristiyan nüfus içerisinde Ermeni ve Süryaniler'in, Rumlara göre Türklerle daha iyi anlaştıkları, Dânişmendlilerle olumlu ilişkilere girdikleri, hatta Danişmendli hükümdarı öldüğünde onların da yas tuttuklarının[60] görülmesi, ayrı dinlere mensup oldukları halde bu toplumların nasıl kaynaştıklarının bir örneği olarak kaydedilebilir.

d) Konya

Yakut el-Hamevî, XIII. yüzyılın başında Konya'yı, "Anadolu'da İslâm şehirlerinin en büyüklerinden"[61] biri olarak tanımlamaktadır. Konya, XI. yüzyılın son çeyreğinde Selçuklu Türkiyesinin başkenti idi. XII. yüzyılın son çeyreğinde de, hızlı bir gelişme göstererek nüfusun arttığı bir şehir olan Konya gittikçe Müslüman nüfusun arttığı bir mer-

56. Osman Turan, **Selçuklular ve İslâmiyet,** 120.
57. Sadi Bayram-Ahmet Hamdi Karabacak, **Sahip Ata Fahrüddîn Ali'nin Konya İmaret ve Sivas Gök Medrese Vakfiyeleri,** Vakıflar Dergisi, Ankara, 1981, XIII, 54.
58. Mustafa Akdağ, **Türkiye'nin İktisadi ve İctimâi Tarihi,** İstanbul, 1979, I, 14.
59. Aziz b. Erdeşir-i Esterâbâdî, **Bezm u Rezm** (Çeviren: Mürsel Öztürk), Ankara, 1990, 304.
60. Urfalı Mateos, **Vekâyinâmesi,** 225-231; Ali Sevim, **Genel Çizgileri ile Selçuklu Ermeni İlişkileri,** Ankara, 1983, 26-27.
61. Yâkut el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân,** Beyrut, ?, IV, 415.

kez olmuştur. XIII. yüzyıla gelindiğinde de, şehrin nüfusunun 60 bin civarında olduğu tahmin edilmektedir.[62] Bu nüfusun ancak 1/10'u kadarının Gayr-i Müslim olabileceğini belirten Prof. Dr. Tuncer Baykara, bu hesapla ancak, 6 bin civarında Gayr-i Müslimin yaşayabileceğini düşünmektedir.[63]

Konya'da Hıristiyan ve Yahudilerin yaşadığını gördüğümüz bu Gayr-i Müslim zümreler arasında; Frenkler, Ermeniler ve Rumlar'ın teşkil ettiği Hıristiyanlar ile az sayıda Yahudiler yaşamakta idiler. Bunların Konya'daki varlığı daha ziyade şehrin başkent oluşuna bağlı olarak artma göstermiştir.

Müslüman olmayanların ibadethaneleri arasında kiliseler, içkale dışındaki mahallelerde yoğunlaşmıştır. Zira, genellikle Selçuklu şehirlerinde (Antalya, Uluborlu, Niksar, Divriği ve Ankara) Gayr-i Müslimlerin oturdukları bölgeler, ayrı bir surla çevrili mahallelerdir. Ancak Konya'da sadece Gayr-i Müslimlere has bir mahalle olmadığı, ama, Müslümanlar ile Hıristiyanların yanyana oturdukları mahallelerin bulunduğu söylenebilir.

Şehir civarında da Rumların manastırları bulunuyordu. Bunlardan Sille yakınlarındaki Deyr-i Eflâtûn ünlü idi. Bu manastırı Mevlânâ'nın da zaman zaman ziyaret ettiği Menâkibu'l-Ârifin'de kaydedilmektedir.[64] Konya'nın Gayr-i Müslimleri de Mevlana'nın cenazesine katılmış olmakla[65] hatta Mevlânâ'nın müridi olan Rum ressamlarından Kaluyan ve Aynüddevle[66]nin davranışları ayrı dinden olsalar dahi birarada yaşama tecrübesinin en güzel örneğini ortaya koymaktadır.

e) Malatya

Anadolu'nun ünlü şehirlerinden biri olduğunu belirten, Yakut el-Hamevî[67], XIII. yüzyıldan önce Müslümanların bu şehirde yerleşmiş bulundukları hakkında bize bilgi vermektedir. Malatya'da doğmuş olan iki büyük Süryanî tarihçinin XII. ve XIII. yüzyıllarda bizzat kendilerinin de yaşadıkları dönemin olaylarını yazdıkları Vekâyinameleri şehrin tarihi bakımından önemli kaynaklar olarak kabul edilmektedir. Bunlardan birincisi Malatya'nın Kindasi ailesinden gelen Keşiş Aliya'nın oğlu Patrik Mihail I (1126-1199), ikincisi de Barhebraeus (1226-1286) adı verilen Mafrean Gregor Ebu'l-Ferec'dir. Bu ikincisinin babası (Ahron) bir Yahudi iken, vaftiz edilerek Hıristiyan olmuş, 1243'te hemşehrilerinin Moğollardan korkup, şehirden alelacele kaçmalarını engellemişti.[68] Bu olaydan sonra başsız kalan Malatya'da Müslüman ve Hıristiyan halkın, Süryani Patriği Angur'un başkanlığında bir yönetim kurduğunu ve bu iki topluluğun birbirlerine bağlılık yemini ettiklerini yukarıda kaydetmiştik. Malatya halkı bu olay sırasında aldıkları tedbir gereğince; bütün gece surlar üzerinde dolaşarak gözetip, gündüzleyin de şehrin kapısı önünde oturarak nöbet beklediler. Çünkü şehrin bütün kapılarından yalnız biri yani bü-

62. Tuncer Baykara, **Türkiye Selçukluları Devrinde Konya,** Ankara, 1985, 138-142.
63. Tuncer Baykara, **Türkiye Selçukluları Devrinde Konya,** 142.
64. Ahmed Eflâkî, **Menâkibu'l-Ârîfîn** (Çeviren: Tahsin Yazıcı), I, 551.
65. Ahmed Eflâkî, **a.g.e.,** II, 15.
66. Ahmed Eflâkî, **a.g.e.,** I, 489.
67. Yâkut el-Hamevî, **Mu'cemü'l-Büldân,** V, 192-193.
68. E. Honingmann, **Malatya,** İ.A., VII, 238.

yük kapı yahut saray kapısı açık tutuluyordu. Şehir iki ay kadar bu olağan üstü durumda kaldı.[69]

1300 yıllarına doğru Selçuklu devletinin zayıf düşmesi sebebiyle özellikle Anadolunun doğusunda bir takım küçük Türkmen ve Ermeni devletleri kurulmuştu. Ebu'l-Fidâ'ya göre, bu sırada Müslümanlar ile Hıristiyanlar Malatya'da tam bir anlaşma halinde yaşıyorlardı.[70]

Malatya'da bu uyumlu ortamın sağlanmasının temelleri geçmişte, Danişmendliler devrinde atılmıştı. Zira, 1132'de Malatya'da bir İranlı'nın Hıristiyanların kutsal haçını tahkir için onu beline bağlayıp gezmesi üzerine Emir Gazi'nin bu İranlı'ya dayak attırması, devrin adetine uyularak yüzünün karartılıp eşeğe bindirildikten sonra şehrin sokaklarında dolaştırılması, teşhir edilmesi ve Danişmend'li sınırlarının dışına sürülmesi Anadolu'da Türk devrinde Hıristiyanların inanç hürriyetlerinin ne kadar garanti altında olduğunu, sosyal ve kültürel alanda da ne kadar güvenlik altında bulunduğunu göstermektedir.[71]

2. Toplum Hayatında Görülen Müşterek Fâliyetler

Selçuklu Türkiyesi toplum tarihine dair kaynaklar gözden geçirildiğinde, İslâm dünyasının diğer bölgelerine nazaran, Gayr-i Müslimler ile Müslümanlar arasındaki faaliyet ve ilişkiler bakımından daha çok örnek bulmanın mümkün olduğu görülecektir. Bu konuda bir kaç örnek, toplum hayatındaki içiçeliği görmemize imkan sağlayacaktır. Öncelikle, günlük hayatta daima görülen eğlencelerle yas ve mâtemlere örnek verdikten sonra müşterek ziyaretgâhları ele alacağız.

a) Eğlenceler, Yas ve Mâtemler

Türkiye Selçuklu Sultanlarının en parlak döneminin temsilcisi olan Alâaddin Keykûbad Yass-ı Çimen (1230) zaferinden dönüşünde; Kayseri'ye yaklaşınca Müslümanlar âlim ve şeyhleri ile, Hıristiyanlar da papazları ile kendisini karşılamaya çıkmışlardı. Ermeni kaynağına göre, Müslümanların kutlamalarına katılamayıp geride kalan Hıristiyanlar bir tepe üzerine çıkmış; seyrediyorlardı. Bunları gören Keykubâd onların arasına girerek, törenlerinde; çan çalmalarına ve ilâhilerle şarkılar söylemelerine izin vermiş ve şenlik içerisinde halkla birlikte şehre girmişti. Keykubâd'ın meclisinde Hıristiyan âlimler de çok itibar görüyorlardı.[72]

Konya'da eğlence yeri sayılabilecek mekânlar arasında Ermeniler'e ait bir meyhanenin bulunduğu ve buraya Ermeniler'in gittiği belirtilmektedir.[73]

Selçuklu Sultanı II. İzzeddin Keykavus'un Antalya'da Hıristiyan dayıları ile eğlenceye daldığına dair haberlerde; bir kısım halkın memnuniyetsizliğinden de bahsolunmaktadır. Konya civarındaki Filôbâd ovasında yine Hıristiyanlarla birlikte gezinti yapıldığı ve

69. **Ebu'l-Ferec Tarihi,** II, 543.
70. E. Honingmann, **Malatya,** İ.A., VII, 238-239.
71. Süryani Mihael Vekâyînâmesi'nden aktaran Osman Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti,** II, 140.
72. Osman Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti,** II, 150-151.
73. Claude Cahen, **Anadoluda Türkler,** 210.

Filôbâd sarayında eğlenceler ile meşgul olduğunu gördüğümüz II. İzzeddin Keykavus'dan Hıristiyanları çok şımarttığından dolayı şikayet olunduğu da kaydedilmektedir.(74)

Selçuklu Anadolusu'nda değişik hükümdar ve Sultanların vefatları vesilesi ile Müslüman olmayan çeşitli zümrelerin de bu vefatlarından dolayı üzüntü duydukları ve onların cenaze törenlerine iştirak ettiklerine dair bilgileri yukarıda kaydettik. Yalnız Sultanların değil, ulemadan ve şeyhlerden ölenlerin cenaze törenlerine de Gayr-i Müslimlerin katıldıklarını(75) da zikretmiştik. Şüphesiz bu kaynaşmanın şehirlerde görülen boyutu sebebiyle yine de komşuluk münasebetleri çerçevesinde aynı toplumda yaşayanların birbirleri ile kaynaşıp dayanışma içinde olacaklarına muhakkak gözüyle bakılabilir. Nitekim, Anadolu'da yaşayan Gayr-i Müslim halkların asırlarca varlıklarını korumuş olmaları ancak böyle bir kaynaşma sonucu mümkün olabilirdi.

b) Ziyaret Yerleri ve Müşterek Ziyaretler

Selçuklu Türkiyesi'nde ziyâretgâh olarak, gerek Hıristiyan halkın önceden beri ziyaret edegeldikleri yerler, gerekse, Müslümanların gelişi ile ortaya çıkan yeni ziyaret mahalleri vardır. Bu yerlerden bir kısmı Hıristiyanlarca da, Müslümanlarca da kutsal sayılan ve her iki toplumun birlikte gidip ziyaret ettikleri yerler haline gelmişti. Böyle yerler aynı amaçla buraya gelen iki ayrı dine bağlı insanların birbirleri ile münasebet kurmalarına da yol açıyordu.

Selçuklular zamanında Anadolu'da bir çok Türkmen şeyhi veli olarak kabul ediliyor, ölümlerinden sonra da onların mezar ve türbeleri birer ziyaret yeri oluyordu. Bu durum Anadolu'yu adeta bir evliya diyarı haline getirmişti. Öyle ki, devrin toplum yapısındaki kaynaşmanın sonucu bir kısım Hıristiyan halkın da bu Müslüman evliyasının mezar ve türbesini ziyaret ederek onun maneviyatından yalnız Müslümanların değil kendilerinin de yararlanma hakkı olduklarına inandıklarını gösteriyor. Aynı zamanda Müslümanların da Hıristiyan azizlerine ait kilise ve manastırarı ziyaret ederek, bu yerler hakkında İslâmî motifler teşekkül ettirerek eski Hıristiyan ziyaretgâhlarına Müslümanların da rağbet ve itibar ettikleri yerler haline getirmelerine yol açıyordu.(76)

Bu yerler Müslümanlarla Hıristiyanları bir araya getiriyor, aralarında uyumlu bir ilişkinin doğmasına birbirlerine hoşgörüyle davranmalarına sebep oluyordu. Meselâ, Aksaray yakınlarındaki Obruk'da her taraftan gelen Müslim-Gayr-i Müslim pek çok kimsenin ziyaret ettiği bir yer vardı. Belirtildiğine göre bu yerde bulunan mağaralarda bir takım heykeller ve mumyalanmış cesetler, ayrıca bir kilise ile bir de câmi bulunuyordu. Müslümanlar bu cesetleri Hz. Ömer (13-23/634-644) devrinde orada şehit olan mücahitlere ait saydıkları için gelip ziyaret ediyorlar, câmide de namaz kılıyorlardı. Hıristiyanlar da kendilerine ait saydıkları bu cesetleri görmeye, kiliseye ibadet etmeye geliyorlardı. Böy-

74. Osman Turan, **Türk Cihan Hakimiyeti,** II, 151.

75. Ahmed Eflâkî, **a.g.e.,** I, 489.

76. Ömer Lütfi Barkan, **Kolonizatör Türk Dervişleri,** Vakıflar Dergisi, İstanbul, II. 1974, 303-304; Osman Turan, **Selçuklu Türkiyesinde Din Tarihine Dair Bir Kaynak,** Köprülü Armağanı, İstanbul, 1953, 543-546; Osman Çetin, **a.g.e.,** 132-133.

lece her iki dinin bağlıları, aralarında hiçbir çatışma olmadan kendilerine ait saydıkları bu yeri müştereken ziyaret ediyorlardı.

Kayseri'de Muhammed el-Hanefî (81/700)'ye nisbet edilen bir hapishane ile Battal Gâzi Camii ve Hakim Balınas Hamamı Selçuklu devrinde herkesin müşterek ziyaret ettiği yerlerdendi. Sivrihasar'da Comnenus Kilise'si halkın hayvan hastalıklarının iyileşmesine faydası olduğu inancı ile müştereken ziyaret edilen bir yer haline gelmişti.[77] Kırşehir'deki Korkut Baba Ilıcası da çevrede oluşan türbe, hankâh ve başka tesisleri ile de müşterek bir ziyaret mahalli olmuştur.[78]

Gevvâle Kalesinin bulunduğu Takkeli dağı eteğinde, bir dere yatağı içinde Chariton Manastırı ya da filozofun vücûdundan arta kalanların orada gömülü olduğuna inanıldığı için Eflatun Manastırı da denilen manastır, çevreden birçok kimsenin gelip ziyaret etmesine sebep olacak kadar ünlü idi. Nitekim, çevre şehirlerde yaşayan soylu Müslümanlar bile gelip onu ziyaret ediyorlar idi. Eflâtun ile ilgili bu efsane günümüze kadar gelmiştir. XII. yüzyılın sonlarında, Romalılara karşı olan Teodore Balsamon, insan ruhuna karşı saygı duyan Türklere teslim olmayı, insan ruhunu tehdit eden Franklara teslim olmaya yeğ tutmuştur.[79]

Sille'deki Akmanastır'ın hem müslümanlar hem de Hıristiyanlarca müştereken ziyaret yeri olmasıyla ilgili olarak anlatılan Eflâki'deki menkîbeye göre; Mevlânâ bir gün buraya gelerek manastırın suyunun çıktığı mağara (Ayazma)nın dibine indiğinde buradaki soğuk su içinde yedi gün yedi gece kalarak keramet gösterir.[80] Bir başka rivâyette de ilk Çelebilerden birinin manastırın bulunduğu uçurumdan düşerken Aziz Khariton tarafından kurtarılması, burasını Mevlevîlerce ziyaret edilen bir yer haline getirmiştir: belki bu olaylar sebebiyle olacak ki, Mevlevîler buraya bir mescit yaparak her yıl burayı ziyaret edegelmişlerdir.[81]

Selçuklu Türkiyesinin devamı olan Beylikler devrinde 1333 yılında Anadolu'yu dolaşan Kuzey Afrikalı seyyâh İbn Batuta, Sinop'da bir tepe üzerinde Hızır İlyas'a nispet edilen ve dindar kişilerin ziyareti yüzünden devamlı dolu olan bir zâviyenin yanında yer alan bir ayazmanın da bulunduğunu ve burada yapılan duâların kabul olduğuna inanıldığını anlatmaktadır.[82]

Her ne kadar, Anadolu'daki ziyaret yerleri bunlardan ibaret değilse de biz bu tebliğimizde bu örneklerle yetinmek istiyoruz. Fakat şunu belirtmeliyiz ki, bu ziyaret mahalleri, Müslümanlarla Hıristiyanların gidip birlikte ziyaret etmelerine sahne olmuş yerlerdir diyebiliriz. Selçuklu Türkiyesinde bu türlü bir araya gelişler sonucu, hem Müslümanların hem de Hıristiyanların birbirleriyle ilgili niyet ve düşüncelerinin olumlu değişmelere yol açabi-

77. Osman Çetin, **a.g.e.,** 133.
78. Semâvi Eyice, **Kırşehir'de Karakurt (Karacakurt) Ilıcası,** İ.Ü.E.F. Tarih Enstitüsü Dergisi, Sayı: 2, İstanbul, 1971, 229-254.
79. Claude Cahen, **Anadoluda Türkler,** 208.
80. Ahmed Eflâkî, **a.g.e.,** I, 308.
81. Semâvi Eyice, **Sille'deki Akmanastır,** Şarkiyât Mecmuası, VI, İstanbul, 1966, 135-160; Ahmed Eflâkî, **a.g.e.,** I, 488, II, 280; Osman Çetin, **a.g.e.,** 134.
82. İbn Batuta, **Tuhfetü'n-Nüzzâr fî Garâibi'l-Emsâr ve Acâibi'l-Esfâr** (Mütercimi: Damad Mehmet Şerif), İstanbul, 1335, 254-255.

leceğini akla getirir. Bu ve benzeri müesseselerle ilgili vakıfların vakfiyelerine göz attığımızda, bunlardan yalnız Müslümanların değil, aynı zamanda diğer din mensuplarının yani Müslüman olmayanların da faydalanmaları ile ilgili şart ve imkanların bulunduğunu görmek mümkündür. Bu bakımdan bu türlü müesselerden yaralanan bu insanların birbirleriyle kaynaşıp bir arada yaşamanın en güzel örneklerini verdikleri söylenebilir.

3. İktisâdi Hayat ve Kervansaraylar

1. Haçlı Seferinin Vakâyinâmelerini yazanlar (XI. yüzyıl sonu) Orta-Anadolu'nun haraplığından bahsetmelerine karşılık, XIII. yüzyılda buraya gelen seyyahların, çağlarındaki ölçülere göre Anadolu'daki, eski bolluk ve rehafın geri geldiğinden söz etmeleri buradaki iktisâdi hayattaki canlılığı ve gelişmeyi gördüklerini ortaya koymaktadır.[83] Bu iyileşmenin görülmesinde belli başlı sebeplerin şüphesiz ki en önemlisi, Selçukluların aldıkları tedbirler ile tarım ve ticarette uygulamaya koydukları politikalardır denebilir. Burada Türkiye Selçuklarının iktisadî hayatını ele alacak zamanımız olmadığı için onların siyasetleri icabı aldıkları tedbirlerden bir-iki örnek vererek konumuza ışık tutmaya çalışacağız.

Türkiye Selçuklularının aldıkları tedbirler sayesinde dâhili ticaret yanında dış ticaret de canlılık kazanmış, Anadolu'nun her tarafı bakımlı ve güvenli ticaret yollarına sahip milletler arası köprü bir ülke olmuştu. Böylece Selçuklular, ülkelerinden geçen transit yollardan büyük kazanç elde ediyorlardı. Gerek dışarıdan getirilen mamüller ile gerekse içeride üretilenlerle komşu Bizans halkı ve Türkler alış-veriş yaparak ihtiyaçlarını karşılıyorlardı. Bu alış-verişlerle hem âdet ve geleneklerini öğrenmeleri mümkün oluyor, hem de gerektiğinde birarada yaşayabileceklerini anlama fırsatı doğuyordu.

a) Yabancı Tüccarlara Devlet Sigortası

Selçuklu Türkiyesinde devrin geniş görüşlü Sultanlarının, iktisadi ve ticarî faaliyetleri artırmak için çeşitli vasıtalara, birçok koruyucu ve teşvik edici tedbirlere başvurduklarını görüyoruz. Onlar fetihlerini, ticaret yollarını emniyet altında bulundurmak, iktisadî gayeleri ilk plana almak suretiyle yapmış ve ona göre ayarlamışlardır. Sinop ve Antalya gibi ülkenin giriş ve çıkış limanlarında ticari mübâdeleri kolaylaştırmak ve geliştirmek için bu şehirlere büyük sermayeli tüccarlar yerleştirdiler ve onlara hertürlü yardımda bulundular. Türkiye'ye gelen yabancı tüccarlara imtiyazlar verdiler, en az oranda bir gümrük tarifesi uyguladılar. Yollarda herhangi bir şekilde zarar gören, soyguna uğrayan veya emtiası denizde batan tüccarların malları, devlet hazinesinden ödenmekte idi. Bu durum Selçuklu Devletinin bir "devlet sigortası" politikası uyguladığını gösterir. Bunun dünya ticaret tarihi bakımından önemli bir uygulama olduğu söylenebilir.[84]

Anadolu'daki ticari faaliyetleri sürdüren Venedikli ve Kıbrıslı tüccarların ödeyecekleri gümrük resmi ile ilgili fermanlarda, karşılıklılık esasına göre, Türk tüccarlarının da aynı şekilde gümrük resmi ödemeleri gerektiği belirtilmiş bulunmaktadır. Ayrıca bu ko-

83. Claude Cahen, **Anadoluda Türkler,** 160-162.

84. Osman Turan, **Selçuklu Kervansarayları,** Belleten, X, sayı: XXXIX, 1946, 473; Aynı müellif, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar,** 121-123.

nuda verilen Muâhadenâme, Selçuklu ve Venedikli tacirlere, emtiâlarına ve gemilerine gösterilecek kolaylık, yardım, himaye ve ilticâ hususlarını, karşılıklı olarak iki tarafın taahhüt eylediğini birer birer saymaktadır.

Nitekim, Gıyâseddîn Keyhüsrev'in Antalya'yı fethettiği sırada, orada Mısır'dan gelen ve Frenkler tarafından soyularak emtiâları ve kumaşları yağmalanan tüccarların zararını, yapılan listeye göre, alınan ganimetten ve kısmen de hazineden ödeme yoluna gittikleri tarihi vesikalarda belirtilmiş bulunmaktadır.[85] Bu hususta başka örnekler de veren değerli tarihçimiz Osman Turan, bu konu hakkındaki görüş ve düşüncelerini şöylece belirtmektedir. "Alâaddin Keykûbat'ın, yine ticari maksatlarla ve kervan yollarının emniyetini temin etmek için, açtığı seferler sonunda meselâ Suğdak (Kırım), Küçük Ermenistan ve Akdeniz sahillerinde kazandığı zaferleri müteâkip, tecavüze ve yağmaya uğrayan kervanların sahiplerine, aldığı ganimetlerden ve devlet hazinesinden, bütün zararları tazmin ettiğine dair malûmata da sahibiz.

"Bu hâdiseler bize Selçuklu Sultanlarının, ister yazılı taahhüt icabı olsun, ister teâmül veya sadece devletin iktisâdi siyaseti ve şerefi dolayısıyla olsun, tatbikatta yabancı bir devlet veya eşkiyanın tecavüzleri karşısında ticari emtiayı tazmin ettiklerini ispat etmektedir. Bu, hukukî bir anlaşmaya ve metne tabi olmasa da, bugünün mana ve şartlarına tamamıyla uygun gelmese de Selçukluların iktisadi siyaset ve teamül neticesi olarak, bir nevi "devlet sigortası" tatbik ettiklerinden artık şüphe etmemize imkan vermez."[86]

b) Han ve Kervansaraylar

Bilindiği gibi şehirler arasındaki uzak mesafeler ve ıssız yerlerde bina edilmiş bulunan konaklama yerlerine "Kervansaraylar", aynı görevi yerine getiren ama meskun yerlere veya şehirlere yapılan binalara da "Han" denilmektedir.

Selçuklular'da ticari faaliyetlerin teşvik edilerek güvenliğin sağlanması amacını güden siyasetin bir sonucu olarak tesis edilmiş bulunan Selçuklu Kervansarayları Anadolu'yu doğu-batı, kuzey-güney yönlerinden kesen iki büyük uluslararası ticaret yolu üzerinde bulunmaktadır. Selçuklu Kervansarayları şu iki önemli amaç gözönünde bulundurularak kurulmuştur.

1. Zengin ticari malları taşıyan kervanlara, sınır boylarında düşman çapullarından, göçebe ve eşkiyâ baskınlarından koruyacak güvenli konak yerleri sağlamak.

2. Yolcuların kondukları veya geceledikleri yerlerde her türlü ihtiyaçlarını temin etmek.[87]

Kervanların geçtiği kasabalar gibi konakladığı kervansarayların çevresi de küçük bir ticaret merkezi haline gelirdi. Bu kervansarayların Selçuklular tarafından diğer geleneklerle birlikte Türkistan'dan getirilen bir gelenek sonucu tesis edildikleri düşünülebilir.

85. Osman Turan, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar,** 127.
86. Osman Turan, **Türkiye Selçukluları Hakkında Resmi Vesikalar,** 127-128.
87. Osman Turan, **Selçuklu Kervansarayları,** 474-479.

Daha çok hayır düşüncesi ile inşa olunduklarını bildiğimiz Ribat geleneğinin Anadolu'daki devamı, Osman Turan'ın da belirttiği gibi, şüphesiz bu kervansaraylardı.[88]

Ele aldığımız konu bakımından bu müesseseler Müslim-Gayr-i Müslim tüccarlarla, seyahat eden yolcuların hiçbir ayırım gözetilmeden konakladıkları yerler olmaları bakımından dikkat çekici müesseselerdir. Çoğunluğu vakıf eseri olan bu kervansaraylardan Karatay Kervansarayı vakfiyesi gözden geçirilince; bu müesseselerden yararlananların birarada yaşamanın en güzel örneğini verdikleri görülecektir.

"... Bundan sonra vakıf, hepsi vakıfın şartıyla mufassal olarak zikredilen, maaşlar (camekiyyat) ve masraflardan arta kalan gelirden hana gelen ve handan geçen Müslüman, kafir, erkek, kadın, hür, köle, her yolcuya –günde okkası yüz dirhem olan– üç okka iyi ekmek ve pişmiş yemekten bir çanak ile bir okka pişmiş etten verilmesini; ve ayakları çıplak, ayakkabısı olmayan her fakir ve salih yolcuya (din farkı gözetilmeksizin) ayakkabı temin edilmesi ve hana gelen ve oraya inen herkesin hayvanlarına yetişecek kadar saman ve arpa sarfedilmesini emretti."

"... bundan başka vakıf, Allah akibetini iyi etsin, handa hastalanan her fakirin, Allah ona afiyet verinceye kadar veya ölünceye kadar ilaç ve şuruplarla tedavi edilmesini ve fakir birisi ölürse tekfin ve techizini vakıftan karşılanmasını şart kıldı."

"yine vakıf, Allah tevfikini artırsın, akraba veya azadlı kölelerinden kazanmaktan aciz olup kervansaraya sığınan kadın, erkek, Müslüman, kafir, herkese, her yıl mezkur dirhemlerden 120 (yarısı 60) dirhem para ve 24 müdd zahire sarfedilmesini şart kıldı."[89]

Bu kervansaraylarda yolcuların çeşitli ihtiyaçlarını karşılamak üzere değişik teşkilat ve müesseselerin varlığından da haberdarız. Meselâ, birinde cami, bir diğerinde de kilise bulunduğu kaydedilen kervansarayların hemen hepsinde bu türlü ibadethanelerin bir arada bulunduğunu düşünmek çok mübalağalı olmasa gerektir.[90]

DEĞERLENDİRME VE SONUÇ

1071 Malazgirt zaferinden sonra Türklerin Anadolu topraklarına doğudan batıya doğru yerleştikleri tarihi kaynaklarda açıkça belirtilmektedir. Bu topraklarda oturan Gayr-i Müslim ahalinin bir bölümünün daha önceki yıllarda Bizansın baskıcı politikası sebebiyle kısmen de olsa buraları terkettikleri bilinmektedir. İşte, Türklerin fetihleri de bu ahalinin diğer bir kısım toprakları terketmelerine sebep olmuştur. Bunlardan boşalan yerlere ise zaman zaman vukû bulan göçlerle gelen Türk nüfus yerleşmiştir. Gerçi bu durum, hemen bir anda olup bitmiş bir hadise değildir. Ortalama iki yüzyıl boyunca süre gelen göçler değişik olaylar sebebiyle bazen artmış, bazen de durmuştur. Bu gelen Türkler, yerleştikleri şehirlerde veya köylerde, Gayr-i Müslim, çoğunluğunu Hıristiyanların oluşturduğu, halkla karşılaşarak, onlarla birlikte yaşamaya başlamışlardır.

Buraya kadar yaptığımız açıklamalardan anlaşıldığına göre, Türkiye Selçuklularının

88. Osman Turan, **Selçuklu Kervansarayları,** 490.
89. Osman Turan, **Selçuklu Devri Vakfiyeleri,** Belleten, XII, Ankara, 85-96.
90. Osman Turan, **Selçuklu Kervansarayları,** 495.

idaresinde Anadolu topraklarında Bizansın baskıcı politikasından rahatsız olan Hıristiyanlar, daha huzurlu ve refah içinde yaşamayı ümit ettikleri başka topraklara veya daha büyük şehirlere göçmüşlerdir. Bu arada, XI. yüzyılın ikinci yarısında doğudan gelen Müslüman Türk göçmenleri boşalan yerlere yerleşmişlerdir. Ayrıca daha önce Bizans İmparatorları tarafından batıdan getirilerek yerleştirilmiş farklı Hıristiyan grupları da bu topraklarda bulunmaktadır. Şu halde Anadolu'daki farklı dinlere, farklı milletlere mensup bir etnik yapı vardır ve bunlar Selçukluların idaresinde yaşamaktadırlar.

- I -

Bilindiği gibi bir devlet kurulunca derhal "nizam ve kanun" hakim olduğu için, Anadolu'da Türkiye Selçuklularından önce görülmekte olan yağma, çapul ve başıbozukluğun yerini, hürriyet, adalet ve güvenlik almaya başlamıştı. Nitekim Anadolu'da yaşayan Hıristiyan toplumların Selçukluların gelişlerinden önce çok sıkıntı çektikleri, bundan dolayı da, çok şikayette bulundukları bilinmektedir. Buna karşı Anadolu Hıristiyanlarının Türkiye Selçukluları devrinde Bizans dönemine göre daha mutlu bir yaşayışa, daha geniş bir din özgürlüğüne sahip oldukları, Batılılar tarafından da belirtilmiş bulunmaktadır. Selçukluların yalnız devlet kurdukları devirde değil, Moğolların istilası zamanlarında bile, Süryâni ve Ermenilerin, daha sonra da Rumların, Bizans yönetimine karşı Türklere yardım ettikleri, özellikle Bizans İmparatorluğunu savunmayıp, savaş meydanlarını toplu olarak terkettikleri Hıristiyan kaynaklarınca da doğrulanmaktadır.

Türkiye Selçuklularının kurucusu Kutalmışoğlu Süleyman'ın halkı Hıristiyan olan Antakya'lıların daveti üzerine onları Filaritos'un, oğlu Kılıç Arslan I da Malatya Hıristiyanlarını Gabriel'in baskı ve zulümlerinden kurtarmaları, onların şefkât ve hoşgörülü politikaları sebebiyle, kendilerinin sevilmelerine, hattâ ölümlerinden dolayı yalnız Türklerin değil, aynı zamanda Hıristiyanların da mâtem tuttukları yöneticiler olmalarına yol açmıştır. Bu durum diğer bazı Sultanlar ile diğer Beyler için de söz konusu idi.

Türkiye Selçuklu Sultanları ile komşu Gayr-i Müslim yöneticiler arasında da zaman zaman birbirlerini destekleyici ilişkiler kurulmuş, hattâ bazen karşılıklı olarak birbirlerinden destek aldıkları gibi, başları sıkışınca da birbirlerine sığınmak suretiyle güç ve zor durumdan kendilerini kurtarmışlardır. Türkiye Selçuklu Sultanları aynı zamanda Hıristiyan tebâsına gösterdiği hoşgörü ve yakınlıkta o kadar ileri gitmişlerdir ki, bu durum kendilerinin aleyhine bir takım dedikoduların yayılmasına bile sebep olmuştur. Bu dedikodular arasında özellikle Gıyâseddin Keyhüsrev'in vaftiz edildiği, II. Kılıç Arslan ile II. Keykâvus'un gizli Hıristiyan oldukları ile ilgili rivayetler ilginçtir. Bu arada iki Şehzâdenin Hıristiyanlığı kabul ederek din değiştirmeleri gibi çok ilginç olayların yaşanmış olması Müslim-Gayr-i Müslim ilişkilerinin geldiği noktayı göstermesi bakımından dikkat çekicidir.

Bu arada, evliliklerin çokça görülmüş olması sadece Hıristiyan kadınlarının, Müslüman erkeklerle evlenmeleri şeklinde olmadığını, çok az görülse bile Müslüman kadınlarının da Hıristiyan erkeklerle evlendiklerinin tespit edilmesi İslâm Tarihi açısından dikkat çekici hadiseler olarak tarihe geçmiştir. Bu arada, gerek Alanya Beyinin Hıristiyan kızı, gerekse Gürcü Prensesinin, kendi dini inanç ve özgürlüklerini Selçuklu Sarayında

da yaşadıklarını gösteren tarihî örnekler, Türkiye Selçuklularının dini hoşgörüdeki yüksek duygu ve düşüncelerini ortaya koymaktadır.

Din değiştirmelere yol açan bu evliliklerin arka planında siyasi sebepler yatsa da, yine de bu iki din ve millete mensup insanların hayatlarını birleştirerek birbirlerine yakınlık hissetmeleri, kuşkusuz Anadolu'da yaşayan bu insanların birarada yaşamanın ortaya konulan en açık tecrübesidir denebilir.

- II -

XI. Yüzyıldan itibaren yoğunlaşan Selçuklu akınları sonucu, gerek iç karışıklıklar, gerekse dışdan gelen baskılarla Anadolu'daki bir çok yerleşim yerinin boşaldıkları görülmektedir. İşte Selçuklu Devleti istikrarlı bir yönetime kavuştuktan sonra, devlet güvenliğini sağlayınca, bu yerleşim yerleri yeniden eski halini almaya başlamış ve Selçukluların idaresinde bir çok büyük şehrin vücut bulması mümkün olmuştur.

Ahlat, Erzurum, Sivas, Konya ve Malatya gibi şehirler Selçukluların yönetimine girdikten sonra, karışıklık dönemi hariç, Müslüman ve Müslüman olmayanların içiçe yaşadığı yerleşim merkezleri haline gelmiştir. Bu arada müstakil bazı köyleri Gayr-i Müslim nüfus teşkil etmekte ise de, diğer bazı köylerde de müslüman olmayanlarla müslümanların birlikte yaşadıkları görülmektedir.

Türkiye Selçuklularının idaresinde yaşayan halkın çok zaman sevinçleri ve kederleri birlikte paylaştıklarına şahit olunmaktadır. Kazanılan zaferleri birlikte kutlayan Müslüman ve Gayr-i Müslim halkın ya bir sultanın ölümü ya da bir müslüman alim veya şeyhlerinin ölümü vesilesi ile kederlerini de paylaştıkları görülmektedir. Ancak burada Gayr-i Müslimlerin ileri gelenlerin ölümlerinde Müslüman komşularının, onların kederlerini paylaşıp paylaşmadıkları hakkında bilgi sahibi değiliz. Ama, şurası muhakkaktır ki, kendi yakınının ölümüne gelerek onun acısını paylaşan Hıristiyanların kederli günlerinde de Müslüman komşularının Gayr-i Müslim komşularına ilgisiz kalamayacaklarında kuşku yoktur.

Bu arada dikkat çekici bir husus da Müslüman ve Gayr-i Müslimlerin ortak ziyaret alanları teşekkül ettirmiş olmalarıdır. Selçuklu Türkiyesine gelmiş olan bir çok Türkmen şeyhi, veli kabul edilmişti. Bunlar için yapılan türbe ve zaviyeler, birer ziyaretgâh haline gelmişti. Bu arada öteden beri ziyaret edilegelmekte olan bir çok Hıristiyan azizlerine ait kilise ve manastır da yine ortak ziyaretgâhlardandı. Bu ziyaret yerlerine gidip gelenler birbirleriyle kaynaşıp görüşmekte en azından, ziyaretleri sırasında aralarında ortak bir değerin saygı duyulan, kutsal kabul edilen bir mekanın var olması sebebiye biraraya gelmelerine yol açan bir kültürün teşekkülünde birleşmiş bulunmaktadırlar.

Ticari ve iktisadi hayatın toplumları her bakımdan etkilediği kabul edilmektedir. Selçuklu Türkiyesinde Anadolu'da canlılık kazanan ticari faaliyetler ve tarım sektöründe alınan tedbirler sayesinde iktisadi hayatta bir düzelme ve gelişme görülmüştür.

Özellikle yabancı tüccarların, bunlar ister Müslüman olsunlar, ister Gayr-i Müslim, güvenliklerinin sağlanmış olması, bunları Anadolu'ya çekmiş ve buralara getirdikleri ürünlerini satarak, buralardan aldıklarını da başka yerlere götürerek ticari hayatın canlanmasına katkıda bulunmuşlardır. Aynı zamanda bu canlılığın artmasında Selçuklu Sultan-

larının bu yabancı tüccarların çalınan veya kaybolan mallarını tazmin etmeleri veya baskın ve yağma gibi durumlarda zarara uğrayanların zararını ödemeleri tüccarların bir devlet sigortasına sahip olmaları bakımından çok önemli bir etken olmuştur. Bu hususta yabancı devletlerle yapılan ve verilen taahhütlerledir ki, tüccarlar, rahatlıkla Anadolu şehirlerine gelip ticari faaliyetlerini sürdürme imkanı bulmuşlardır. Bunun sonucu olarak bu faaliyetlere katılan Müslümanlarla Gayr-i Müslimler birbirleriyle sadece ortak çıkarları açısından değil, her zaman ve mekanda birarada yaşamanın örneklerini vermişlerdir. Bu alış-verişten dolayı hem birbirlerini tanıma imkânı buluyor, hem de birbirlerinin ihtiyaçlarını karşılıklı olarak gideriyorlardı. İşte bu durum, insanların hangi dine mensup olursa olsunlar aralarında ortak noktaların bulunduğunu, buna karşılık ayrılık ve düşmanlık hislerini ortadan kaldırması gerektiğini ortaya koymaktadır.

Türkiye Selçuklularının ticarî faaliyetleri canlandırmak açısından aldıkları tedbirlerden biri de Selçuklu yönetiminde bulunan şehir ve şehirlerarasında yaptırmış oldukları han ve kervansaraylardır. Buralarda her sınıf ve her dinden insanlar konaklamakta ve barınmaktadır.

Özellikle vakıf olarak yaptırılan bu müesseselerden fakir, zengin, kadın, erkek, müslim, kâfir farkı gözetmeksizin herkesin yararlanması, Anadolu'da güven ortamının artmasını sağlamıştır. Öyleki, bu kervansaraylarda, gelen yabancıların her türlü ihtiyaçları karşılanıyor. Yiyecekler, giyecekler ve yol ihtiyaçları yanında,. dini ihtiyaçları için bu kurumlarda ibâdethaneler bulunuyordu. Aynı kervansarayda mescit ve kilisenin bir arada yapılmış olması, işte bu devirde Müslim ve Gayr-i Müslimler arasındaki ilişkilerin düzeyinin göstergesi olarak değerlendirilebilir.

Yaklaşık olarak yönetimi iki asrı aşan bir süre devam eden Türkiye Selçuklu Devleti, adalet ve hoşgörülü idaresi ile halkın -Müslüman olsun, Gayr-i Müslim olsun- sevgisini kazanmış ve her sınıftaki insanı kendisine bağlamıştır. Çağında gösterdiği bu devlet anlayışı sayesinde ortaya koyduğu sulh ve sükun ortamı ile geçmişte Müslüman Devletlerle, Türk Devletlerinin yolu izlenmiş ve bize, birarada yaşamanın en güzel örneklerini göstermiş oluyordu.

Biz de bugün, tarihte kalmış olan bu örnekleri inceleyerek, geçmişle gelecek arasında köprü olan bu Müslüman Türk Devletlerinin devlet etme, siyaset üretme anlayışlarını genç kuşaklara öğretmek durumundayız. Aynı zamanda bu olumlu ve evrensel örneklerin Türk Devletlerinde, diğer devletlere göre daha fazla görülebileceğini ortaya koymak suretiyle, Müslaman-Türklerin tarih içindeki yerlerini göstermek mümkün olabilecektir.

FARKLI DİNLER VE ÇEŞİTLİ YORUMLAR VE MEZHEPLER ARASI DİYALOG

Dr. Lütfi DOĞAN

Diyanet İşleri Başkanlığı ilk kez, 1993 yılında Ankara'da topladığı, kamu oyunda olumlu yankılar yapan, 1. Din Şûrasından sonra, ikincisini toplaması çok isabetli olmuştur. Başkanlığı kutluyorum. Sevgi ve saygılarımla sizleri selamlıyorum.

Cumhuriyetimizin 75. Yılını coşkuyla kutladığımız bu günlerde, Türk Milletinin dini hayatında oluşan İslâm'ın, dini, sosyal öteki çeşitli konularına bu Şûrayla çözümler üretilir; toplum, din konusunda aydınlanma olanağı bulur. Buna büyük bir ihtiyaç ve zorunluluk vardır. Bu çok önemli bilimsel topluluğu ve büyük organizasyonu hazırlayan Diyanet İşleri Başkanı'na, şahsında Din İşleri Yüksek Kurulu üyelerine, katılımcı Din bilginlerine şükranlarımı sunuyorum. Yüce Allah'ın, bizleri başarılı kılmasını niyaz ederim.

İnsanlık, yeni bir yüzyıla giriş eşiğinde, bilim, teknoloji ve sanayide sağladığını, kendi mutluluğunu, aklını, inançlarını, özgürlüklerini, haklarını ve tüm değerlerini temel alan ve insanı eksen kılan bir doğrultuda kullanmak istiyor. Kanımca, insanlık bu yeni dönemde kendine yönelmiştir. Ne pahasına olursa olsun, insan nerede hangi toplumda ve hangi birim ve koşullarda bulunursa bulunsun, haklarından ve değerlerinden özveride bulunmak istemiyor. Dünya küçülmüş, olanaklar çeşitlenmiştir. İnsanı büyütebilirsek yani, insanı barış içinde her türlü haklarına sahip, özgür, adil, sürekli gelişen kılar ve insan yaratıldığının onuruna ermiş olarak yaşamını sürdürürse, bu özlemle beklenen büyük başarı olacaktır.

Bu yeni dönemde, politikacılar, liderler, tüm toplum kurumları, insanlığın bu yeni barışçı atılımda sorumluluklarını belirtiyor; eski dönemde savaşlara kavga, korku üzüntülere neden olan konuları karşılıklı konuşarak, uzlaşarak, diyaloglar kurarak çözme çabasına girmişlerdir.

Sayın dinleyenler!

Yeni bir yüzyıla girerken insanlığın özelliği bu barışçı tutumda, dinlerini özellikle İslâm dininin yapıcı ve olumlu üstün bir yeri vardır. Biz İslâm dini mensupları, din bilginleri olarak bizden önceki farklı mensuplar ve dinlerle, Yahudi ve Hıristiyan kitap ehliyle diyalogumuzu ortaya koymak ilkelerimizi belirtmek yararlı olacaktır. Ayrıca bundan daha önemlisi kanımızca kendi içimizden farklı çeşitli yorumlar ve mezheplerimiz arası iş diyalogumuzu sağlıklı kılmak zorundayız. Aslında iç diyaloğumuz bizi dışımızdaki diyaloğu da verimli sonuçlara götürecektir. Bu nedenle, çok ciddi ve önemli gördüğümüz

bu konuyu sizlerle tartışarak bazı ilkeler koyup konunun gereklerini düşünmeliyiz diyorum.

İslâm dininin ana kaynağı Kur'an-ı Kerim, Kitap Ehli olarak tanımladığı, Hıristiyan, Yahudi dinlerine karşı müslümanın uymaları gerekli davranışları, onlarla ilişkileri açıkça ortaya koyuyor. Onların varlıklarını tanıyan ve kendisinin getirdiği bir tek Yüce Allah inancına ters düşen yanlış ve eksikliklerini açığa çıkarıyor. Ve diyalog yoluyla, kendi deyimi ile hikmet ve güzel öğütlerle dini konuşmalarını yapmalarını buyuruyor. Dinde, inançta zorlayarak bir yere varılmayacağına, insanların inançta çeşitliliğini kabul ederek, başka inanç ve dinde olanlarla hoşgörülü davranmaları ilkesini getiriyor. BAKARA (II.) suresinde (257. Ayet): **"Dinde zorlama yoktur; artık hak ile batıl iyice ayrılmıştır."** Hz. Peygambere hitaben de: **"Ey Muhammed! Rabbin dileseydi, yeryüzünde bulunanların hepsi inanırdı. Öyle iken insanları inanmaya sen mi zorlayacaksın?"** (Yunus 99) buyurarak zorla, baskı ile inanmanın mümkün olmayacağını ve inançtaki çeşitliliği belirtiyor. Teğabun suresinin 2. ayetinde de bu çeşitliliği gösteriyor: **"Sizi yaratan O'dur; kiminiz inkârcı, kafir, kiminiz mü'mindir, inanır, Allah, yaptıklarınızı görendir."** Bu insanın doğasıdır ve gerçek budur. O halde, İslâm'a çağrı nasıl olacaktır; müslümanlar, İslâm'ı nasıl başkalarına benimsetecekler, dini yayacaklardır. Bu yöntem de belirtilmektedir; bu mücadelenin, tartışmaların temeli akıl, hikmet ve ikna ve en güzel biçimde, kırmadan, korkutmadan, dini mesaj iletilecektir.

Nahıl suresi, 125 ayette: **"Ey Muhammed! Rabbin yoluna, hikmetle, güzel öğütle çağır; onlarla en güzel biçimde tartış; doğrusu Rabbin kendi yolundan sapanları daha iyi bilir..."** Ankebut suresinde de (46. ayet): **"Kitap ehlinden zulmedenler bir yana, onlarla en güzel biçimde mücadele edin, şöyle deyin: "Bize indirilene de, size indirilene de inandık; bizim tanrımız da, sizin tanrınız da birdir, biz ona teslim olmuşuzdur."**

Kitap ehline, kitapların doğru dürüst uygulamalarını vurguladıktan sonra, bütün vahye dayanan ilahi dinlerin aynı vahîyden gelen özdebirliğini ve bunların gereğince uygulayanların hepsinin mutluluğa ereceğini belirtmek üzere şöyle buyurur: **"İnananlar, Yahudiler, Sabiiler ve Hıristiyanlardan Allah'ın ahiret gününe inanan ve iyi işler yapanlara korku yoktur ve onlar üzülmeyecektir"** (Maide Suresi 69).

Sayın dinleyenlerim, bu Kur'an mesajını insanlara bildiren Hz. Peygamber, Hıristiyan ve Yahudilere ehli kitaba karşı ilkeleri özenle uyguladı. Her türlü insani ilişkilerde onlarla birlikte olmaktan çekinmezdi. Davetlerine katılır, cenazelerini uğurlar, hastalarını ziyaret eder ve onların durumları ile ilgilenirdi. Hatta bir defasında Necran'dan gelen Hıristiyan din adamlarını Mescidinde kabul etmiş, onlara ikramda bulunmuş ve onlarla güzel biçimde tartışmıştır. **"Bütün din ehline iyilik yapınız"** buyururdu. O'nun Kur'andan aldığı ilkeleri güzel ahlâklı Peygamber kişiliğinde geliştirmiş ve bunları öğütlerinde belirtmiştir. Medine'de ilk kurulan devlette, bu ilkeleri bir anayasa biçiminde, halka ve kitap ehline bildirmiş, onlarla toplumsal anlaşma yapmıştır. (Bakınız, Hamidullah, İslâm Peygmberi, 2. Cilt, sayfa 220-224) konunun ayrıntı ve tartışmasına girme olanağı yok. Ancak Peygamber'den sonra gelen 2. Halife Hz. Ömer'in Kudüs halkına verdiği ahitna-

me de bunun bir örneğidir. İslâm dini yöneticiliği Türklere geçtikten sonra Selçukilerde ve Osmanlı Türklerinde bu kural içtenlikle korunmuş; Osmanlı Devletinde farklı dinden insanlar bu ilke doğrultusunda bir arada yaşamışlardır. (Bkz. Prof. Dr. Yavuz ERCAN, Osmanlı İmparatorluğunda Gayrimüslimler)

1453 yılında İstanbul'un fethinde Sultan Fatih Mehmet'te güzel bir örneğini vermiş, Hıristiyan, Yahudi ve Müslüman olmayan her mezhep ve din sahibine hoşgörüyle davranmış, onlara güvence vermiştir.

Sayın Dinleyenler!

Müslümanlar olarak, Kur'an'ın ve Sevgili Peygamberimizin öğrettiği ilkeler doğrultusunda, kitap ehli, bizim dışımızdaki farklı dinler ve inançlarla diyaloğun temel ilkeleri ve örneklerini tarihimizde görmekteyiz. Müslümanlar olarak dinlerarası diyaloğun da tutumumuz açıktır. İlkelerimiz bellidir. En iyi, güzel hizmetli yolu izlemek durumundayız.

Bu kuralların dışında gördüğümüz kimi baskıcı, zorlayıcı tutumların kaynağı kişisel, siyasal, ekonomik bazı olaylara bağlıdır. Özü, İslâm'ın temel ilkeleri değildir.

Sayın dinleyenler!

Kur'an-ı Kerim'in İslâm dışında kitab ehline gösterdiği bu güzel hoşgörülü tutumu, kuşkusuz kendi aramızda da uygulamamızı ister. Kur'an-ı Kerim'i anlamada, sevgili Peygamberimizin hadislerini ve açıklamalarını, siretini tüm kavramadaki yorumlarımız değişik olmaktadır. Yaratılışımızda anlayış ve kavrayış yönünden farklılıklar olduğu gibi yaşadığımız iklimler, çevre, yetişme koşullarımız ve geleneklerimiz de anlayış ve açıklamalarımızı etkilemektedir. Birliktelik ve ittifak güzelliktir, kuvvettir, güçtür. Ancak çeşitli düşünmek, başka tür yorum çirkinlik değildir. Sevgili peygamberimiz "Ümmetimin ihtilafı geniş rahmettir", "İttifak güçlü belgedir" buyuruyor. Ayrıca, Kur'an ve Peygamberimizin hadislerini yorumlayanlar, rivayetlerin değişikliğinden ötürü başka sonuçlara varmışlardır. Ondan ötürü hiç bir İslâm din bilgini yorumda, fetva ve içtihadında "ben haklıyım" dır, düşüncesini söyler; ancak ihtiyat kaydını ihmal etmez. "Vallahu a'lem bissevab" doğrusunu Allah bilir der, Mutlak haklılığı yalnız kendinde görmez. Çünkü yorumlarda bakış açısına göre değişikler bulunabilir. A-B olduğu gibi bir C'de olabilir. Ben kendi başıma hak değilim, ancak hakkın izleyicisi, arayıcısıyım. Araştırmak, öğrenmek, bilgiden önemlidir. İslâm'da bu kural bölge ve ülkeyle bağlı sınırlı değildir. **"İlim Çin'de de olsa, iste, ara onu", "Hikmet müminin yitik malıdır, nerde bulursa alır"** hadisi, İslâmda alimin yolunu aydınlatmaktadır. Nitekim bu anlayış, İslâm'ın gelişme çağında, düşünce zenginliğinden ötürü mezhebler artmıştır. Düşünce bilminden endişe dönemi gelince mezhebler sınırlanmıştır. Çok yorumların oluşu kanımca zenginliktir. Bu ilmin ve alimin doğasıdır. Kötülük körükörüne yalnız kendi yorumun mezhebini haklı görüp, ötekilerini karalamak mezhep taassubu, bağnazlığıdır. Alim olan halim olur. Allahı en çok bilen, ondan korkan O'dur Alim güzel huyludur. Mezhep kavgaları, birbirlerini karalamaları bizi parça parça yapmıştır. İslâm tarihini şöyle bir gözümüzden geçirirsek bunu daha iyi görürüz. Çoğu zaman siyasetin ve iktidar heveslilerinin de körüklediği, mutezilede gördüğümüz gibi bir mezhebin iktidar olmasıyla yaptıkları baskı ve zulümler, nice büyük İslâm bilginin hayatına mal olmuştur. Ebu Hanife, İmamı

Harameyn, Ahmed b. Hambel, daha niceleri birer örnektir. Taasubun her çeşidini, özellikle kendi mezheb ve meşrebini tek haklı görmek inancını, tutumunu giderici bir programımız muhakkak olmalıdır. Aynı kaynak Kur'an ve hadisten tüm kaynakların yorumları çeşitli olabilir. Birbirimizi dinlemeden, iyice anlamadan, onun karalayıcı, çoğu zaman İslâm dışına çıkarıcı yargılardan vazgeçirmenin yöntemini bulmalıyız. Eskiler böyle bir karmaşada "Kıble Ehlini tekfir etmeyiz" kuralına uymuşlardır. Temel kaynaklarımız, ilkelerimiz bellidir. Genel kurallarda toplanmak, mezhebi yorumlarda müslümanların sıkışıp kalmalarını önlemeliyiz.

"Asrın idrakine söyletmeliyiz Kur'an-ı. Bu çabanın yolu, bilimi, her türlüsünü edinmek ve bilim açıklığını gidermektir. Kur'an-ı Kerim'in buyruğu üzere bilgiyi, güçlü kılmak, her müslümanın **"Rabbim bilgimi artır"** duasını gerçekleştirmeliyiz. İslâm'ın evrensel ebedi mesajını, insanlara ulaştırmanın, yolu bu! Katılaşmış, çıkar, yarar, para tutkusuyla Allah'ı ve insanı görmez olmuş, sevgisini saygısını ve kerametini kaybetme durumunda kalan insanlığa borcumuzdur. Dünyanın, insanlığın bilgi çağında yarışmaya girdiği bu zamanda kesin kes, müslümanlar olarak, **bu iç diyaloğu kurmaya mecburuz.** Yoksa bölük bölük parçalanırız.

Milli birliğimizi, dini bütünlüğümüzü yitiririz. Güçsüz kalırız. Cumhuriyetle kazandığımız hürriyetimiz, istiklalimiz; İslâm aleminde örnek demokrasimizi geliştiremeyiz. İnanç ve din özgürlüğümüzü savunmalıyız, yoksa Dinimiz de devletimizde za'fa uğrar.

Sayın Dinleyiciler!

Farklı dinlerin, çeşitli mezheblerin çeşitli yorumların bir arada oluşları toplumda hoşgörüyü sevgiyi, saygıyı, kültür ve düşünce alış-verisini geliştirir. Çeşitlilik zenginliktir, güzelliktir. Düşüncelerimiz, yorumlarımız karşıt da olsa birbirimizi sabırla, hoşgörü ile dinlersek, hakkın gerçeğin oluşmasına yardımcı oluruz.

Diyanet İşleri Başkanlığı, ülkemizde oluşan çeşitli mezheb ve yorumlara karşı saygın bir ilmi dini otoritedir. İslâm dininin itikat, ibadet ve ahlâk temeline ilişkin tüm konularının yürütülmesinden, toplumu din konusunda aydınlatılmasından sorumludur. Hangisi olursa olsun tüm mezhebi kişisel ve gurup yorumların üstündedir. Hangi görüşten, hangi yorumdan olursa olsun ülkedeki tüm müslümanlara düzenli bilimsel dini yönetim hizmet otoritesidir. Bu konumuna göre, hepsini kucaklamalıdır. Çalışmalarında buna azami özen göstermesi ve ister dinlerarası, ister iç diyaloglarımızda bunu sağlayıcı önlemleri, ilkeleri koymalı, yapılanmasında, ülkemizdeki gelişmeleri değerlendirmelidir.

Devletimiz, her yurttaş için din özgürlüğünü gerçekleştirmek için laik yapılanmasının amacı budur. Demokrasi, insan hakları, bu yapımızın güçlenmesine bağlıdır.

DİNLER VE BİR ARADA YAŞAMA

Prof. Dr. Ö. Faruk HARMAN

Günümüz dünyasında bir çok din mevcuttur ve 6 milyarı aşan dünya nüfusunun büyük kısmı, adı ve muhtevası bilinen bir dine mensuptur. Herhangi bir dine mensup olmayanlar ile inancı bilinmeyenlerin oranı genel içinde oldukça düşüktür.

Günümüzde mevcut dinleri, Hinduizm, Budizm, Caynizm, Sihizm, Taoizm, Konfüçyanizm, Şintoizm, Zerdüştilik, Yahudilik, Sâbiîlik, Geleneksel Türk Dini, Hıristiyanlık, İslâm, ilkel kabile dinleri diye adlandırmak mümkündür. Ayrıca ateistler ve inancı bilinmeyenler de vardır. Diğer taraftan Eski Mısır, Yunan, Roma dinleri gibi tarih içinde yaşamış ama günümüze kadar gelememiş veya taraftarı kalmamış çeşitli inançlar da bilinmektedir.

Gerek başlangıcından itibaren insanlık tarihi, gerekse günümüz insanlığının inanç yapısı, dinin insan hayatında ve insanlık tarihinde köklü bir müessese olduğunu göstermektedir. Din, insanoğlunun belirleyici bir vasfı ve ayrılmaz bir parçasıdır.

Dinin insan ve insanlık için ne kadar gerekli ve önemli olduğu gerçeğinin yanında bir başka realite de insanların bir arada yaşama mecburiyetidir.

İnsanoğlu din duygusunu, dünyaya gelişinde beraberinde getirdiği gibi, bir gruba mensup olma ve bir arada yaşama ihtiyacını da fıtrî olarak taşımaktadır.

Fert planında söz konusu olan bu din duygusu ve bir gruba mensup olma aidiyet zaruriyeti, insanların, tarih boyunca çeşitli sosyal gruplar halinde olmaları ve değişik türde inançlara bağlanmalarıyla kendini göstermektedir.

Farklı dinlerin mevcudiyeti çeşitli şekillerde açıklanmıştır. Evrimci (evolutioniste) telakkiden hareket eden teorilere göre insanlık başlangıçta cansız maddeye, ruhlara, ay güneş ve yıldızlar gibi tabiat varlıklarına, bitki veya hayvanlara kutsiyet nispet ederek onlara tapmış, daha sonra terakki ede ede aklen gelişmiş, din alanında da tek Tanrı inancına ulaşmış, monoteizm de kendisini en belirgin şekilde Yahudilikte göstermiştir.

İlkel Monoteizm denilen teoriye göre insanlığın asıl inancı bir yüce kudrete iman ve tevhid akidesidir. Zaman ve zemine bağlı olarak insanlar tek Tanrı inancından uzaklaşmışlar, başka bazı varlıkları yüce kudrete ortak tutmuşlar, böylece politeizm ve putperestlik ortaya çıkmıştır. Farklı din ve inanç şekillerinin ortaya çıkışı insanlığın ana kaynaktan uzaklaşması, maddi türden şeylere eğilimli olması, kasten veya istemeden farklı yorumlara saplanması neticesidir.

Bilimsel araştırmaların ortaya koyduğu bu husus, ilahi vahiy ile de teyid edilmektedir. Yahudilik ve Hıristiyanlıkta olduğu gibi İslâm'a göre de ilk insan bir olan Tanrı'nın yarattığı ve emrine muhatap kıldığı bir varlıktır. Bütün eşyanın isimlerini bilmesi, hem onlar üzerinde hakimiyet kurması hemde meleklerden bile üstün olmasını ifade etmektedir.

Dolayısıyla ilk insan vahşi, ilkel değil, Tevrat'a göre "Tanrı'nın suretinde" yaratılmış, "semereli olun, çoğalın, yeryüzünü doldurun, onu tabi kılın, denizin balıklarına, gökyüzünün kuşlarına yer yüzünde hareket eden her canlı şeye hakim olun" emrine muhatap (Tekvin 1/27-28); Kur'an'a göre de "Halife" niteliği taşıyan, bütün isimleri bilen, Rabbinden gelen hidayete tabi olan, Allah'dan emirler, bilgiler alan, ilahi hitaba mazhar ve muhatab olan üstün bir varlıktır (el-Bakara, 2/30-31; 37-38)

Dolayısıyla vahyin ve kutsal kitapların bildirdiğine göre din ilk insanla birlikte ve tek Tanrı inancı olarak başlamıştır.

İslâm'a göre ilk insan ve ilk peygamberin getirdiği din ile Hz. Muhammed'in getirdiği son din arasında temel ve özde hiç bir fark yoktur.

Din ilahi kaynaklıdır ve ilahi dinler özde birbirinden farklı olmayıp, bazı hususlarda birbirlerini tamamlar niteliktedir. Allah, Peygamberlik ve Ahiret inancı ilahi dinlerin özüdür. Gerek Kitab-ı Mukaddes, gerekse Kur'an-ı Kerim'de kendilerinden bahsedilen peygamberlerin hepsinin getirdiği din mahiyet olarak İslâm'dır, ancak bu isim, son dine özel ad olmuştur.

Kur'an ilahi dinlerin özünü şu şekilde ifade etmektedir;

"Ey iman edenler! Allah'a, peygamberine, peygamberine indirdiği kitaba ve daha önce indirdiği kitaba iman ediniz. Kim Allah'ı, meleklerini, kitaplarını, peygamberlerini ve kıyamet gününü inkâr ederse tam manasıyla sapıtmıştır."(En-Nisa 4/136.)

Kur'an'a göre bu iman çağlar boyu peygamberlerin mesajlarıdır ve peygamberlerin mesajları hep aynıdır:

"Yoksa Yakub'a ölüm geldiği zaman orada mı idiniz? O zaman Yakub oğullarına: Benden sonra kime kulluk edeceksiniz? demişti. Onlar: Senin ve ataların İbrahim, İsmail ve İshak'ın ilahı olan tek Allah'a kulluk edeceğiz; biz ancak ona teslim olmuşuzdur dediler" (el-Bakara 2/133)

Şu halde dinlerin özü Hz. İbrahim'de de, Hz. Musa'da da, Hz. İsa'da da aynıdır. Hz. Musa'ya ileride getirdiği şeriatı tasdik eden peygamberlerin geleceği müjdelenmiş, Hz. İsa Tevrat'ı tasdik etmiş ve onu tamamlamaya gönderildiğini bildirmiş. (Matta 5/17); daha sonra da kendisini tasdik edecek ve görevi tamamlayacak birinin geleceğini müjdelemiş (Yuhanna 14/16-17; 15/26), Hz. Muhammed geldiğinde de hem Musa'yı, hem İsa'yı, hem de onlara gönderilenleri tasdik etmiş (Fâtır 35/31) ve din onunla kemale ermiştir. (el-Maide 5/3).

Dinin özündeki bu ayniyet, hitap ettiği insanların temel karakteristiklerinin aynı olmasından kaynaklanmaktadır. İnsanlık uzun bir tarihe sahip olmakla birlikte insanın temel nitelikleri değişmemiştir, yani insanlar yine inanmaya, bağlanmaya, sığınmaya ve güvenmeye, ayrıca bir arada yaşamaya, başkalarına muhtaç olmaya, onlarla konuşma ve görüşmeye, sevinç ve kederlerini paylaşmaya muhtaçtır.

İşte dinler ve bir arada yaşama probleminin temelinde insanın temel nitelikleri ve dinlerin insan için gelmiş olma gerçeği bulunmaktadır.

İnsanlar bir arada yaşayacaklardır ancak insanlar tek tip ve tek model değildirler. Kur'an bunu şu şekilde ifade eder.

"Birbirlerine iş gördürmeleri için kimini ötekine derecelerle üstün kıldık" (ez-Zuhruf 43/32).

Diğer taraftan insanlar bu ferdî farklılıkların yanında çeşitli kavim ve gruplara da ayrılmışlardır.

"Ey İnsanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimler ve kabilelere ayırdık...." (el-Hucurât 49/13).

İnsanlar kavimler ve kabilelere ayrılmadan önce bir tek ümmet idiler ve Hz. Adem ile Havva'dan çoğalmışlardı. Sonra Allah müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberler gönderdi. İnsanlar arasında anlaşmazlığa düştükleri hususlarda hüküm vermeleri için, onlarla beraber hak yolu gösteren kitapları da gönderdi" (el-Bakara 2/213).

Şu halde insanların aynı ana-babadan geldikleri, başlangıçta tek bir ümmet (topluluk) iken daha sonra kavim ve kabilelere ayrıldıkları, inanç alanında çeşitli ihtilafların çıktığı, anlaşmazlıkları gidermek ve insanları uzlaştırmak için peygamberlerin geldiği hem vahyi, hem de tarihi gerçektir.

Bu tarihi ve vahyi gerçeklerin ışığında günümüzde 6 milyarı aşkın ve çok sayıda farklı inancı benimseyen insan, fiziki mesafelerin çok azaldığı, kültürel ve milli hudutların adeta ortadan kalktığı bir dünyada bir arada ve yanyana yaşamak durumundadır. İslâm'ın böyle bir birlikteliğe bakışını ortaya koyabilmek için, Kur'an'daki temel prensipleri, peygamberin tatbikatını ve İslâm tarihindeki uygulamaları tetkik etmek gerekir.

Dinî alanda birarada yaşama (çoğulculuk=pluralisme), farklı din ve inanca bağlı toplumların bir arada yaşayabilmesi, diğer bir ifadeyle, dinler, inançlar, uygulama ve metodlardaki çeşitlilik demektir. Şu halde birarada yaşama.

1) Bir toplumda veya çeşitli toplulukları içine alan bir devlette çeşitli dinî hüviyetlerin mevcudiyetini kabul.

2) Bu çeşitliliğe ve bunun neticesi olan, inançlardaki farklılığa ve ayrılıklara saygı.

3) Bu çeşitliliği uygun bir çerçeve dahilinde ve bir çatışmanın ortaya çıkmasına mani olacak tarzda, dostane bir şekilde ifade edebilmeyi sağlayacak formlar bulmayı gerektirmektedir.

Dinî çoğulculuk dinî inançlar alanında, dinden kaynaklanan politik ve sosyal düşüncenin ilgilendiği dünyevi işlerde, bir dinin kendi iç bünyesinde ve nihayet bir dinin diğer inançlarla münasebetinde söz konusudur.

Farklı dinlerin birarada yaşaması konusunun Kur'an'a göre değerlendirilmesi, Kur'an'daki din ve insan telakkisinin, dinlerin farklılığının, diğer din ve ideoloji mensuplarına karşı tavrın, onlarla münasebetlerin mahiyetinin ele alınmasıyla mümkündür.

İslâm kâinat, hayat ve insanla ilgili bir takım temel görüşler getirmiştir ki bunlar hem akl-ı selimin gereğidir, hemde bütün ilahi dinlerde mevcut esaslardır. Bunları şu şekilde tespit etmek mümkündür.

1. İnsanların menşe birliği : Kur'an'a göre insanlar aynı ana-babadan gelmektedirler (en-Nisa 4/1; el-Araf 7/189; el-Araf 7/172; Meryem 19/58; Yasin 36/60). Dolayısıyla temelde kardeştirler. Tevrat'a göre de insanlar Adem ile Havva'dan gelmektedir.

2. İnsanların başlangıçta tek bir ümmet oluşu : Kur'an'a göre insanlar başlangıçta bir tek ümmet ve topluluk idi. **"İnsanlar bir tek ümmet idi. Sonra Allah müjdeleyici ve uyarıcı olarak peygamberleri gönderdi."** (el-Bakara 2/213).

"İnsanlar sadece bir tek ümmet idi, sonradan ayrılığa düştüler." (Yunus 10/19). Tevrat'a göre de Adem'in çocukları bir tek ümmet (topluluk) idi fakat daha sonra dağıldılar.

3. İnsanların kavimlere ayrılışı : Kur'an'a göre insanlar bir tek ümmet iken, birbirlerini tanımaları, anlaşıp kaynaşmaları için kavim ve kabilelere ayrılmışlardır. (el-Hucurât 48/13). Dolayısıyla insanların çeşitli kavimlere ve milletlere ayrılmaları kavga için değil, anlaşıp kaynaşmaları içindir.

Kur'an'da: **"Allah dileseydi sizleri bir tek ümmet yapardı; fakat size verdiğinde** (yol ve şeriatlarda) **sizi denemek için böyle yaptı.** (el-Maide 5/48). **"Rabbin dileseydi bütün insanları bir tek ümmet yapardı. Fakat onlar ihtilafa düşmeye devam edecekler"** (Hud 12/118); en-Nahl 16/93; eş-Şûrâ 42/8) denilmektedir.

Şu halde aynı ana-babadan gelen, bidayette tek bir ümmet olan insanlık daha sonra çeşitli sebeplerle farklı ümmet ve kavimlere ayrılmıştır. Fakat bu ayrılma diğerine kötülük ve düşmanlık için değil, bir diğerini tanıma ve karşılıklı yardımlaşma ile insanlığın yükselmesi içindir.

Tevrat'da ise insanlığın farklı oluşu Nuh tufanı sonrası, Babil kulesi inşasına bağlanmaktadır. Bütün dünyanın dili ve sözü bir iken, Rab birbirlerinin dillerini anlamasınlar diye dillerini karıştırmış ve yeryüzüne dağıtmıştır. (Tekvin 11/1-8).

Hıristiyanlara göre ise Babil Kulesi hikayesi pluralizmin negatif imajıdır, pluralizmin pozitif imajı ise Pentekost günüdür.

4. İnsanlığın Üstünlüğü : Kur'an'a göre insan "en güzel biçimde yaratılmış (et-Tin 95/4), şan ve şeref sahibi kılınmıştır (el-İsra 17/70). Bu noktada rengin ve cinsiyetin, milliyetin önemi yoktur. İnsan olarak doğmak, insan haklarına sahip olmak için yeter ve temel şarttır.

Kur'an'a göre üstünlük Allah'a kullukta yarış başkalarına yararlı işler yapmaktadır.

Allah'ın insanı halife kılması, Tevrat ve Kur'an'a göre bütün isimleri öğretmesi, Meleklerden Adem'e secde etmelerini istemesi, sonra da bütün yeryüzüne hakim kılması insanın üstünlüğünün göstergesidir.

Ancak bu üstünlük haksızlık, adaletsizlik, istismarla değil, adaletin dağıtılmasıyla mümkündür.

İslâm günümüzde temel insan hakları olarak nitelenen hakların, her insanın sahip olduğu vazgeçilmez haklar olduğunu ilan etmiştir. Bu hakların başında özgürlük gelmektedir. İnsan özgür iradeye sahip ve karşılığında sorumlu tutulan yegane varlıktır Adem

ile Havva'nın yasak meyve ile ilgili emri çiğnemeleri, insanın özgür seçimine bir örnektir.

Allah, emri çiğnemeleri üzerine onlara: **"Hepiniz cennetten inin. Artık benden size bir hidayet geldiğinde her kim hidayetime tabi olursa o sapmaz ve bedbaht olmaz; kim de beni anmaktan yüz çevirirse şüphesiz onun sıkıntılı bir hayatı olacaktır"** (Taha, 20/124) diyerek seçme özgürlüğünü vurgulamaktadır.

5. İnsan dindar yaratılmıştır (dindarlık tabii bir durumdur).

Kur'an'a göre insan yaratılışı itibarıyla dine eğilimlidir, yani insan tabiatı gereği homo religiosus'tur. (er-Rum 30/30)

İnsanlık tarihi de insanın dindarlığını, bir inanca bağlanma ihtiyacında olduğunu göstermektedir. Burada aslolan doğru inancı bulup ona uyabilmektir. Bu da Allah'ın gönderdiği dine tabi olmaktır. Eski Ahid'deki bütün peygamberler, yeni Ahid'de Hz. İsa ve elçiler hep bu inanca davet etmişlerdir. Ancak insan kararlarında ve seçiminde özgür olduğu için istediği inancı tercih edebilir ve sonucuna da katlanır.

6. Dinde zorlama yoktur: Kur'an **"Dinde zorlama yoktur. Artık doğrulukla eğrilik birbirinden ayrılmıştır. O halde kim şeytanı reddedip Allah'a inanırsa, kopmayan sağlam kulba yapışmıştır. Allah işitir ve bilir"** (el-Bakara 2/256) buyurmaktadır.

İnsan bir dine girmeye, bir inancı benimsemeye zorlanamaz. Hak ile Batıl, doğru ile eğri Allah'ın peygamberleri vasıtasıyla ortaya konmuştur. İsteyen inanır, isteyen inanmaz. Kur'an'da : **"ve de ki: Hak Rabbinizdendir. Öyle ise dileyen iman etsin, dileyen inkar etsin"** (el-Kehf 18/29). **"Sizi yaratan O'dur. Böyle iken kiminiz kafir, kiminiz mü'mindir. Allah yaptıklarınızı görendir."** (et-Teğabün 64/2) denilerek imanın da küfrün de serbest seçenek olduğu ifade edilmektedir.

İnsanlar dindar yaratılmışlardır ancak hiç kimse başkasını herhangi bir dini kabule zorlayamaz (el-Bakara, 256) Herkes özgür iradesiyle istediği dini seçmekte serbesttir ve neticesine katlanacaktır. (el-Kehf 18/29; Yunus 10/99-100). **"Sizin dininiz size, benim dinim banadır"** (el-Kâfirun 109/6).

7. Dini yaşayış güvence altındadır. Kur'an'a göre herkes kendi inancını serbestçe yaşamalıdır. **"Eğer Allah bir kısım insanların kötülüklerini, diğer bir kısmı ile defedip önlemeseydi, mutlak surette içlerinde Allah'ın ismi bol bol anılan manastırlar, kiliseler, havralar ve mescidler yıkılır giderdi"** (el-Hacc 22/40).

Şu halde Yahudilerin, Hıristiyanların ve diğer din mensuplarının serbestçe inanıp, inançlarını yaşayabilme özgürlükleri vardır ve bu, güvence altındadır.

8. Farklılığı kabul ve iyi davranma: İslâm'ın insanla ilgili temel prensiplerinden biri de insanlar arasındaki farklılığın bir ilahi kanun ve sünnet oluşudur. Dolayısıyla farklılığı müsbet karşılama en tabii bir olaydır ve bu, düşmanlara bile adil davranma emrinde kendini gösterir: **"Ey iman edenler, Allah için hakkı ayakta tutan, adaletle şahitlik eden kimseler olun. Bir topluluğa duyduğunuz kin sizi adil davranmamaya itmesin"** (el-Maide 5/8). **"Allah sizinle din uğrunda savaşmayan ve sizi yurtlarınızdan çıkarmayanlara iyilik yapmanızı ve onlara iyi davranmanızı yasaklamaz."** (el-Müm-

tehine 60/8). **"Ve eğer hüküm verirsen aralarında adaletle hükmet. Allah adil olanları sever"** (el-Maide, 5/42). **"Mü'min olanlar, Yahudiler, Sabiiler, Hıristiyanlar, Mecusiler ve müşrik olanlara gelince, muhakkak ki Allah bunlar arasında kıyamet günü hükmünü verir"** (el-Hac 22/17). Şu halde Kur'an bütün insanların aynı soydan geldiğini, insanın diğer varlıklardan daha üstün yaratıldığını, diğer varlıkların insanın emrine verildiğini (el-Hac 22/65; Lokman 31/20), ancak adalet ve hakkaniyetle davranılması gerektiğini, üstünlüğün soy-sop, kavim ve ırkta değil, Allah'a kullukta olduğunu belirtmektedir. Diğer taraftan insanın dindar yaratıldığını, dinde zorlama olmadığını, isteyenin istediği dini özgürce seçebileceğini, insanlar arasındaki farklılıkların gerekli olduğunu, bu sebeple farklılıkları kabul ve diğerlerine hoşgörülü davranmayı bildirmekte ve istemektedir.

Ayrıca Kur'an ve İslâm, insan hakları ve hürriyeti ile insanî onurun bütün insanlara ait olduğunu, İslâm toplumundan olup-olmamaya bağlı değişken bir değer olmadığını, bu sebeple bu haklara her müslüman tarafından saygı gösterilmesi gerektiğini vurgulamıştır.

İslâm hukukunda güvenceye alınan insan hakları evrenseldir. Temel haklardan yararlanma bakımından insanlar arasında herhangi bir fark gözetilmemiştir.

İslâm inancına göre yaratıcı, insanı yaratırken haklarını da belirtmiştir. Haklar insanın kişiliğinin bir parçasıdır ve tabii haklar ile dinler arasında sıkı bir ilişki vardır.

Dinlere gelince Kur'an altı inanç türünü saymaktadır ki bunlar da inananlar (müslümanlar), Yahudiler, Sâbiiler, Hıristiyanlar, Mecusiler ve Müşriklerdir. Haniflik, İslâm ile eş anlamlı olarak kullanılmıştır. Kur'an'ın geldiği dönemde mevcut dinlerin bir çoğu müşrik kapsamında mütalaa edildiği için ismen anılmamıştır.

Kur'an ilahi mesajları kabul edenleri müslüman, etmeyenleri ise kafir ve müşrik olarak adlandırmakta, Yahudî ve Hıristiyanları ehl-i kitap kabul ederek onlara farklı bir statü tanımaktadır.

Kur'an; inananlar, yahudiler, Hıristiyanlar ve sabiilerden Allah'a ve ahiret gününe hakkıyla inanıp, salih amel işleyenler için Rableri katında mükafatlar olduğunu, onlar için herhangi bir korku olmadığını, onların üzüntü çekmeyeceklerini bildirmektedir (el-Bakara 2/62; el-Maide 5/69). Kur'an Yahudilere verilen nimetleri hatırlatarak, Allah'a verdikleri sözü tutmalarını, ahidlerine sadık kalmalarını istemektedir.

Kur'an'da **"insanlar içinde iman edenlere sevgi bakımından en yakın olarak da** 'biz Hıristiyanlarız' **diyenleri bulacaksın. Çünkü onların içinde keşişler ve rahipler vardır ve onlar büyüklük taşımazlar"** (el-Maide 5/82) denilerek Hıristiyanlara farklı bir konum verilmektedir.

Kur'an diğer din mensuplarıyla ilişkilerde adalet, hakkaniyet ve güzelliği esas almıştır. **"Sen Rabbinin yoluna hikmet ve güzel öğüt ile çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et..."** (en-Nahl 16/125).

Hz. Peygamberin uygulamalarına gelince, onun peygamberliğinin Medine dönemi dini çoğulculuk ve bir arada yaşama uygulamasının şahididir.

Kur'an-ı Kerim'de dinde zor kullanılmasını yasaklayan ayetler (el-Bakara 2/256; Yunus 10/99) başka dinlere mensup olanlara müsamaha gösterilmesini gerektirmektedir.

Bu dinî-hukukî mecburiyet, Medine İslâm devletinin kuruluşundan sonra benimsenen ilk siyasi-hukuki belge niteliğindeki Medine anayasasında da yer almış ve devleti oluşturan gruplardan Yahudilerin din ve vicdan hürriyeti **"yahudilerin dini kendilerine, müslümanların dini de kendilerinedir"** şeklinde ifade edilmiştir. Bu anayasa inanç özgürlüğü, eşitlik, karşılıklı sevgi ve yardımlaşma, kanun ve adaletin üstünlüğü esaslarını ihtiva etmektedir.

Gayri müslimlerin İslâm devletinde sahip oldukları din ve vicdan hürriyeti, özellikle İslâm devleti vatandaşı olan zımmîleri yakından ilgilendirmektedir. Bu grubun hukuki durumlarını kendileriyle İslâm devleti arasında yapılan antlaşmalar ve İslâm hukukunun hükümleri belirlemektedir.

Hz. Peygamber ve Râşid Halifeler döneminde gayri müslim tebaa ile yapılan zimmet antlaşmalarında din ve vicdan hürriyetinin tanındığı hemen daima açık bir şekilde ifade edilmiştir. Mesela Necran Hıristiyanlarıyla yapılan antlaşmada onların can ve mallarının yanı sıra dinlerinin ve kiliselerinin de Allah'ın ve peygamberinin himayesinde olduğu belirtilmiştir.

Bu tatbikat daha sonraki dönemlerde de uygulanmış, bu sayededir ki tarih boyunca çeşitli İslâm ülkelerinde gayri müslimler varlıklarını daima koruyabilmişlerdir.

Gayri müslimlere tanınan din ve vicdan hürriyeti, inanç, dinî ayin, ibadet ve öğrenim hürriyetleri ile hukukî ve kazaî muhtariyet'ten oluşmaktadır.

İslâm'da insanlar arasında sadece inanç esasına dayalı bir ayrım kabul edilmiştir. Bununla birlikte dünya hayatında inananlarla inanmayanların gerek ayrı toplumlar olarak gerekse aynı toplum içinde birarada yaşamaları için gerekli düzenlemeler yapılmıştır. Evrensel olan İslâm dini, hiç bir ırk, dil, cins, toplum ve zümre ayrımı yapmaksızın bütün insanları ilahi vahyin muhatabı ve aynı insanlık ailesinin üyesi sayar.

İslâmiyet gerek özel gerekse milletler arası ilişkilerde müslümanlara verdikleri sözleri tutarak karşılıklı güveni sarsacak davranışlardan sakınmalarını (el-Maide 5/1; en-Nahl 16/91-92) insanlar arasında adaletle davranmalarını, zulüm ve haksızlığa yönelmemelerini emreder. (el-Maide 5/2-8).

İslâm toplumunda gayri müslimler zimmet akdi sayesinde can ve mal güvenliği inanç ve ibadet, ikamet ve seyahat, çalışma hürriyetine sahiptirler. Evrensel bir dinin bütün insanlığı kucaklaması, hoşgörülü olması, insanlara temel hak ve hürriyetlerini vermesi en tabii niteliğidir.

İslâm bütün insanları bir olan Allah'a kulluğa, insana saygıya, başkalarının hakkına riayete davet etmekte, kul hakkından sakındırmakta, özellikle kitap ehlini kendi kitaplarındaki emirleri uygulamaya çağırmaktadır.

Yahudi kutsal kitabında "Komşunu kendin gibi seveceksin" (Levililer 19/18) ve "Komşunun hiç bir şeyine tamah etmeyeceksin" denilmekte (Çıkış 20/17), Garibe, öksüze, yetime haksızlık edilmemesi gerektiği, suçsuz kanı dökülmemesi vurgulanmakta, bir

insanı kurtaranın herkesi kurtarmış olacağı, birini öldürenin de bütün insanları öldürmüş olacağı belirtilmektedir.

Kur'an, İncil ehlinin, Allah'ın onda indirdiği ile hükmetmelerini istemektedir. İncil'de ise "Düşmanlarınızı sevin", "Hükmetmeyin ki hükm olunmayasınız" denilmektedir.

Müslüman olarak Yahudi ve Hıristiyanlardan, kendi kutsal kitaplarındaki bozulmamış gerçek hükümleri hayata geçirmelerini dilemekteyiz, o takdirde yeryüzünde barış daha da hakim olacaktır.

Müslümanlar da kendi kutsal kitaplarını iyi anlarlarsa kendilerinin ve başkalarının en tabiî insan haklarına daha da saygılı olacaklardır. Zira Kur'an'ın mesajı, kavga ve ayrılık değil, selamet ve barış getirmektedir.

DİNLER VE HERKESLE BİRLİKTE YAŞAMAK

Prof. Dr. Ahmet Kemal ABDULMEGD

Bu konuşmam bir giriş, zorunlu mukaddimeler ve iki mekrime'den meydana geliyor.

Giriş: Allah'ın insanlara rahmetindendir ki tarihçiler ne insanlık tarihini niteleyebiliyorlar ne de gidişatına hükmedebiliyorlar; çünkü insan düşüncesinin ayrılmaz bir eksikliği, bakışı varolan (kaim olan) şartlara yoğunlaştırmak ve düşünceyi halihazırdaki an'a sabitleştirmek ve bu ikisini sabit ve ebedi gerçekler olarak kabul etmek ve bundan sonra gleceği halihazırın bir uzantası veya geçmişin bir tekrarı olarak tasavvur etmektir. Halbuki tarihin yürüyüşü bağlantılı halkalardan, sonsuz dönüşümlü ve hareketliliği sonsuzdur. Bazı tarihçi veya fokoyama gibi bir siyasi yazarın iddialarına rağmen bu böyledir. Tarih, Allah'ın insanlar arasında günleri dönüştürdüğü, bazen birilerini, bazen de diğerlerini yüceltmesinden ibarettir. Bunu söylememin nedeni, bu yy.ın başından itibaren, ilmi keşif ve devrimlerden sonra, insanlık düşüncesi (mefkuresi), özellikle de Avrupa mefkuresi, ilim çağında artık dinin yeri olmadığı zehabına kapılmıştır.

Hatta ellili yılların ortalarında bir kitap yayınlanmış, yazarı, bilim çağında dinin herhangi bir yeri olup olmadığı sorusunu ortaya atıyordu. Hatta bazıları öyle terbiyesizleşti ki, dini inanç'larla dalga geçerek şöyle söyleniyorlardı: Allah öldü mü? Ağızlarından böyle büyük laflar çıkıyordu.

Bu yazılardan kırk yıl sonra, bilimsel devrim halkları ardarda geldi, özellikle de dolaşım ve telekominikasyon alanlarında ve uluslararası düzen alt-üst oldu. Bazı rejimler yıkıldı, bazı mezhepler sarsıldı, birçok ülkede ekonomik sistem yıkılıp yerine tam zıt sistemler kurulmuş ve hızlı, keskin bir şekilde serbest ekonomiye ve sınırların kalktığı bir ticaret piyasasına doğru yönelinmiştir. Yani devletin üretim ve sanayi üzerindeki egemenliğinden uzaklaştırılmıştır. Neredeyse bütün dünya tek bir ekonomik piyasaya dönüşmüş ve neredeyse ülkelerin sınırları insanların, malların, hizmetlerin, fikirlerin ve kültür ürünlerinin önünde kaybolmuştur. İnsanlar, bu yeni düzende muktedir olabileceklerini zannettiler. İnsanların akıl ve kalplerine egemen olan maddi değer yargıları türedi; sanki yeni bir din meydana çıkmış ve iki şeye ibadet ediliyordu. Biri benlik, diğeri de para. İnsanlar, doğu'da, batı'da, kuzey'de ve güney'de yeni ve tehlikeli bir sistem'e gözlerini açmışlardı. Bir yandan şüphesiz faydalı olan bir ilerleme olurken, diğer yandan fertler ve halklar düzeyinde ahlâk, davranış ve ilişkilerde bir gerileme meydana gelmiştir. İnsanlar, heves ve şevkle örgüleri örülen "globalleşme"nin onu bencillik, başkalarının haklarını mübah kılan, daha fazla mal-mülk, nüfuz ve iktidar için zulüm, baskı, şiddet ve saldırganlığa meyletme hastalıklarından koruyacak ahlâki temelden ve değer yargıları sisteminden yoksun olduğunu farkettiler.

İşte o zaman, şiddet ve katliam (yok etme) dalgalarına karşı koyabilecek, kökleşmiş yüce insani değerler altyapısından yoksun bir yeni dünya düzeninin ne kadar tehlikeli olabileceği duygu ve uzak görüşlülüğüne sahip akıllı sesler yükselmeye başlamıştır. Buna ilave olarak, çevre kirliliğine, onu yok etmeye ve milyonlarca insanın bedensel ve psikolojik hastalıklara maruz kalmalarına neden olabilecek başı boş çeşitli davranışlara da dikkat çekildi. Bu ses sahipleri, sadece dinlerin bu yeni dünya düzenine, değişik kültürlere mensup insanların anlaşabilecekleri, insani değerler sistemi sunabileceklerini dile getirdiler. Bu çerçevede, ortak paydayı bulabilmek için dinler arasında diyalog çabaları yeniden bir aktivite kazandı ve herkesin faydasına olabilecek çabalar üzerinde anlaşmak için uğraşılmaya başlandı.

Gerekli Mukaddimeler:

Değerli bilim adamları; ancak, diyalog, hiçbir şekilde bir araya gelemeyecek paralel çizgiler misali, her din mensubunun ortaya attığı bir düşünce veya öneriden ibaret değildir. Zira bu düşünce ve önerilerin çoğu kendi kültürleri ve mensubu bulundukları dini savunmak için meşru bir istekten kaynaklanmaktadır. Bu tebliğ, tek bir konu ile ilgilenmektedir, o da üzerinde diyalog yapılabilecek sağlam bir yöntemin temellerini atma çabasıdır. Bu da başlangıç noktasıdır. Dinler arasındaki diyalog ancak diyalogun anayasası mesabesinde olması gereken üç prensip sayesinde semeresini verebilir ve hatta ancak böylelikle sürdürülebilir.

1. Prensip: Herhangi bir kimseyi dini inancını değiştirmek veya onu terketmek için ikna etmek bu diyalogun amaçları arasında değildir ve bu istenen bir durum değildir şimdi. Dinlerine ve inançlarına bağlılıktan ve kültürlerine vefakârlıktan dolayı birçoklarının bu diyaloga katılmaktan vazgeçmesinin sorumluluğu, büyük ölçüde, bu 1. prensibi ilan etmede gösterilebilecek tereddüt veya kusura ait olacaktır.

2. Prensip: Çağdaş dini diyalogun yapıldığı bu sürecin doğası, şüphesiz varolan özelliklerle, ayrılış ve karşıtlık noktaları üzerinde durmayı bir kenara bırakıp, tüm müminlere karşılıklı dayanışmayı ve eşit katılımı gerçekleştirecek bir çalışma programını ortaya çıkarabilecek ve işbirliğine temel teşkil edebilecek ortak paydaları aramak ve onlarla meşgul olunmalıdır.

3. Prensip: Çoğulculuğun, başlangıcından beri insanlık tarihinin bir gerçekliliği ve Allah'ın kanunu olduğuna; diğerlerini tasfiye etmek veya uzak tutmak yolu ile bu çoğulculuğu ortadan kaldırmanın tarih' ve Allah'ın kanununa karşı gelmek anlamına geldiğine inanmak gerekir. Bu inancın tamamlayıcısı ve ayrılmaz parçası başka bir gerçeğin idraki olmalıdır o da Allah'ın hikmetinin yaratılanlar arasında dağıtılmış olduğu, onların içine serpildiği ve beklenen yeni insanlık yapısının tek bir ahlâk veya ümmete munhasır olamayacağıdır. Allah taala yüce kitabında nerede çeşitlilik ve farklılığa işaret etmişse, mutlaka arkasında "iyi işlerde birbirinizle yarışın" diye eklemiştir. Allah'u taala Maide süresinin 48. ayetinde şöyle buyuruyor: Her birinize şeriat ve bir yol verdik. Allah dileseydi sizleri bir tek ümmet yapardı. Fakat size verdiğinde sizi denemek için böyle yaptı. Öyleyse iyi işlerde birbirinizle yarışın. Hepinizin dönüşü Allah'adır. Artık size üzerinde

ayrılığa düştüğünüz şeyi o haber verecektir. Onun için, Allah ve ahiret'e inananlar arasında, herkesin iyi ettiklerinden faydalanabileceği bir işbirliği artık bugün yaşamın bir gereği haline gelmiştir. Bu iş birliği iyilik ve takva üzerinde ve günah saldırganlıktan uzak durmakla olmalıdır. Tüm dinlerin emrettiği emri bil maruf ve nehyi anil munker prensibine bağlılıktan olmalıdır. Zulmü kaldırmak, hakkı onaylamak ve adaleti sağlamak için yenilikçi (müceddid) imam Muhammed Abdu ne veciz söylemiştir: "zulümden daha kötü bir münker ve adaletten daha iyi bir maruf yok yoktur."

Bu makaddimeler'den sonra, iki soruyu cevaplandıracağım iki düşünceyi zatıalinize sunmak kalıyor:

1. Soru: Müminler arasında işbirliğini mümkün ve kolay kılan, dinler arasındaki müşterek yön ve unsurlar nerededir?

2. Soru: Gün geçtikçe daha fazla "globalleşme"ye yönelen bir dünya'da insanlık yolunu aydınlatma çabasında dinlerin başarı sağlama garantileri nelerdir?

a) 1. Sorunun cevabı üç büyük ortak unsur'da mevcuttur:

1. Tek, ezeli, ebedi, kadir, güçlü, alim, habir, adil ve rahim Allah'a inanmak ve bu yaratan'ın insanın söylediği ve yaptığı her şeyi kontrol ettiğine inanmak. Bu kontrol olmaksızın, insanların dünyasından güçlü ve çok etkili bir dürtünün yok olacağı ve kişilerle halkların kaderlerinin Allah'tan korkmayan ve kullarına merhamet etmeyen kişilerin eline düşeceği ve bu büyük tehlikeyi Allah'u taala Kur'an-ı Kerim'de şöyle dikkat çekmiştir:

2. İnsan haysiyetinin, yaşamının, malının, ırzının ve özgürlüğünün kutsallığına inanmak, bu hususta yüce Allah şöyle buyurmuştur: "Biz ademoğullarını haysiyetli yarattık". Hz. Muhammed veda hutbesinde Sahabilere ve Dünyaya şu sözlerle veda etti "Ey insanlar; kanınız, malınız ve ırzınız birbirimiz için bu dünyada ve evrende bugün olduğu gibi kıyamet gününe kadar haramdır. Bu sözler insan haysiyetine inanmanın gerekli olduğunu göstermektedir.

3. İnsanın eşitliğine inanmak, insan oğlunun cevheri aynıdır ve tektir. Bu cevheri etnik köken, cinsiyet, mal ve mülk değiştiremez bu hususta yüce Allah şöyle buyurmuştur. "Hepiniz ademdensiniz, Adem de topraktandır". Bir hadisi şerifte de şöyle buyurulmaktadır: "İnsanlar tarağın dişleri gibi eşittirler."

İnsanların eşitliğine inanç konusunda hıristiyanlığın İslâm diniyle aynı olduğu kanısındayım. Irkçılık, tutuculuk ve bazı cinsin diğerine karşı düşmanlığın yol açtığı felaketler, Hz. İsa aleyhisselam'ın buyruklarının açıkça dışına çıkmaktan kaynaklandığı gibi, Hz. Muhammed'in buyruklarının dışına çıkmaktanda kaynaklanmıştır. Zira Hz. Muhammed insanların eşitliğini şu sözlerle vurgulamıştır: "Beyazın siyaha karşı ibadet ve iyilik yönünden başka bir üstün yönü yoktur."

4. Geriye dördüncü bir ortak özellik kaldı, o da tüm dinlerde doğruluğun cevheri ve ibadetin belirtisi zenginleşmeden zenginleştirmek, almadan vermek ve hak talep etmeden görevi yerine getirmektir. Bu özellik, iman nuru ile İslâm'ın rahmetini kafirliğin karanlığı ile Allah'a karşı gelmeyi birbirinden ayıran Allah'ın yoludur. Bu özellik, Peygam-

berlerin insanlara bir rahmet olarak gönderilmesini sağlamıştır. Bu özellik, servet edinme ve toprağın bereketlerinden faydalanma yolunda kıyasıya bir çatışmanın yaşandığı bir çağda insanlar arasındaki ilişkilerin kurulmasında büyük rol oynamaktadır.

İkinci Sorunun Yanıtı ise:

İnsanın kendi nefsiyle doğruluğu ve emanet edilen şeyi güvenilir bir biçimde muhafaza etmesi hususunda şunu kabul etmek lazımdır. Hz. İbrahim'den bu yana gönderilen dinlere inananlar arasında yaygın olan dini mesajların bildiğim kadarıyla yeni bir düzenleme ve reforma gereksinimi vardır.

Yahudi Mesajı:

Bu mesaj, yahudilerin son üç yüzyılda nerdeyse kapalı bir alana kayma temeline, dayanmaktadır. Kur'an-ı Kerim bunların dünyada üstün olduklarını ifade etmektedir. Yahudilerin yahudi olmayanlarla meydana getirdikleri mesafe yahudilerle diğer insanlar arasında manevi bir uçurum meydana getirdi. Yahudiler tarihin bir bölümünde bunun faturasını ödediler.

Hıristiyanlık Mesajı:

Bu mesaj tarihi yönden kilisenin devletten ayrılması temeline dayanmaktadır. Uygarlıklar arasında en yaygını ve en güçlüsü olan Batı uygarlığı Hıristiyanlık oluşumu ile akla dayalı putperest Yunan oluşumunu kaynaştırmıştır. Kilise ile devleti birbirinden ayırmak, dinle halkın yaşamını yavaş yavaş birbirinden ayırmaya yol açmıştır. Bu da Hıristiyanlık oluşumuyla akla dayalı iman oluşumunun az daha birbirinden ayrılmasına yol açacaktı. Genç nesillerin günlük hayatındaki hıristiyanlığın rolü hafife alınmıştır. Batıdaki uygar insanların Hıristiyanlıktan uzak bir toplumsal ahlâk duygusuna kapılmasından korkarım. Çünkü böyle bir durumda milyonlarca insanı doğru yola yönlendirmeyi amaçlayan İslâm dininin buyruklarıyla yan yana yürüyen Hıristiyan dininin buyruklarına dayalı Hıristiyanlığın sağlam ve tarihi bir rol üstlenmesi fırsatı kaçmış olacaktır.

İslâmî Mesajın İki Şeye İhtiyacı Vardır:

Birincisi: İslâmî düşünce ve İslâmî kültürün geniş akım belirtileri ile yüksek sesli, öfke dolu ve sahiplerinin asık ve sert çizgileri yansıtan, batının İslâm'ın bu olduğunu sandığı akımlar arasındaki çizgiyi çok dikkatli ayırmak lazım. Zira batı dünyası bu akımlardan ve içinde barındırdığı eğriliklere dayanarak İslâm ve müslümanlara karşı korku ve şüphe duymaktadırlar. Gerek batıda gerekse doğuda dünya şunu iyi bilmelidir; İslâmî düşünce ve İslâmî eğiliminin geniş akımı; insanî, merhametli, aklını ve günlünü açtığı gibi kollarınıda ister kabul edenler olsun ister karşı çıkanlar olsun tüm insanlara açan bir akımdır. Bu akım, şeriatın adalet ve merhamet olduğunu gerçekten iyi bilen, adaletten çıkıp zulme yönelen davaların şeriatla ilgisi olmadığını savunan bir akımdır.

İkincisi: Bunun dayandığı temel, İslâm dininin ilkeleri ve sabit hükümleri ile çağın yenilikleri ve insanın ekonomik, politik ve sosyal değişimiyle ilgili gelişmeler arasında-

ki uyuşmayı sağlamaktır. Bu uyuşma yeni bir fıkhi ve ilmi içtihada yönelmeyi kapsamalıdır. Bu yönelmeyle fıkıh yenilenir ve yeniden giyinmiş gibi olur. Son olarak şunu ifade etmek istiyorum; müslümanların benzeri bulunmayan bir bilinçlendirilmeye ihtiyaçları vardır ve yalnız yaşamadıkları gerçeğini idrak etmelidirler. Yollarının diğer ulusların yollarından ayrılmaması gerektiğini, kendilerininde bu dünyanın bir parçası olduklarını, herkesin tanrının kanatlarının altında olduğunu bilmelidirler. Dolayısıyla inanca dayalı yeni İslamî Mesajın Sembolü, müslümanlarla diğerlerinin arasındaki ilişkilerde uzaklaşma yerine yakınlaşma, yalnızlık ve ayrı kalma yerine sürekli temasta bulunma, korku ve içine kapanma yerine birlikte yaşama olmalıdır.

Konuşmamın sonunda, İslâm ve barışla yakın ilgisi olan her üç dine mensup alimlerin kulağına sevgi, muhabbet ve kardeşlik duygularıyla şunu fısıldamak istiyorum. Allah'la kimse arasında akrabalık bağı yoktur. Onun için alimler kendilerine Tanrı tarafından verilen rolü oynamak ve insanlar arasında barışı gerçekleştirmek için ellerinde bulunan tarihi fırsatı eğer kaçırırlarsa bunun sonucunun ne olacağını sadece Tanrı bilir. Onun için gelin iyilik çağrısında bulunalım, herkes bulunduğu yerden bu çağrıda bulunsun, biz burdan siz de oradan ve biz burda sizinle beraberiz. Bu çağrılarımız belki tatlı su damlacıklarını biraraya getirir ve içmek istiyenler için suyu tatlı bir akar su meydana getirir.

Allah'ın selamı hepinizin üzerine olsun.

DİNLER VE BİR ARADA YAŞAMA

Nabil BEDR

Tebliğimin öğelerini şu noktalara oturtmak istiyorum: 1. Bölüm: Neden diyalog ve neden şimdi? Tebliğimin ilerleyen bölümlerinde diyalog ile ilgili bazı tarihi yönlerden bahsedeceğim, ancak ilk önce diyalog konusu, herhangi bir nedenle katıldığım, Hıristiyan-Müslüman diyaloğundan bahsettiğimde- belki de bu nedenle konuşmamda üzerinde durdum- diyalog felsefesinin kendisi felsefe gibi, düşünce gibi bugünün dünyasında hakim olan fikirdir. Halklar arasında, milletler arasında, inançlar arasında, değişik köklere dünyanın her yanından, medeniyetlerden gelen belli ırklara bağlı insanlar arasında diyalog demeye müsaade buyurun.

Diyalog olayında pek çok konu reaksiyona girer. Ortak alanında kültürlerle, medeniyetlerle, siyasetlerle, birbirlerine girerler. Daha sonra bizler burada iki nokta üzerinde durmalıyız:

1- Diyalog fikrinin kendisine kanaat getirmek.

2- Eğer bu düşünce gerçek ve kesin ise, o halde ona uygun ortamı hazırlamaktan başka bir şey kalmıyor. Bunu söylerken aşağıdakileri açıklamama müsaade ediniz:

Diyalog, bir tür fikri refah değildir çeklerden ayrılmış yüksek burçlarda bir diyalog veya sessiz bir konuşma yapmıyoruz. Bizler milletler, halklar ve değişik dinlere bağlı insanlar olarak bir yerde oturup sağlıklı temeller üzerinde diyalog kurmaya ihtiyacımızdan bahsediyoruz ve bu bizim ve tüm insanlığın çıkırına olan bir şeydir. O halde buna zaruret vardır. Medeniyetler, gelenekler ve dinler arasındaki ihtilafların kavgaya, barışa karşı, güvenliğe karşı ve tüm insanlığın çıkarlarına karşı yol açacağı bir gidişata yol açmasına müsaade edilmesi gerekmiyor. Bu da başka bir çıkıştır. Burada şu remarklara işaret etmek istiyorum:

A) Her ne kadar dinlerin rolü azaldı, dünya dinden ve din adamlarından uzaklara gidiyor deniliyorsa, bütün dünya seviyesinde bir ruhi canlılık hareketi görüyoruz. Belki de yüzeysel olanlar vardır. Ancak derinlere inersek dini çevrelerin dünyanın pek çok yerinde kendini ifade eden ve çeşitli şekiller alan bir hareketini göreceğiz, neden? Çünkü değerler teorisinde kriz vardır. Değerler konusu veya değerlere bağlı kuramların sorunları vardır dünyamızda ve daha sonra insanların dinlerde buldukları bağlı ve kalıcı değerlere kaynak sayılabilecek olanlara sığınmaları çok mantıklı ve doğal bir şeydi. Dinlere mensup olanlar bundan bahsettiklerinde, aziz, kadir, rahman, rahim ve adil olan Allah'ın değerlerinin sabit değişken olmadığını biliyorlardır. Ayrıca onun ilahi vahyi, zaman ve mekandan etkilenmeyen kalıcı olduğunu da bilirler ve ayrıca o, insanların huzur içerisinde kalabilecekleri bir yeri temsil eder. Bunlar olurken sayın baylar, dünya bir değerler krizi

yaşamaktadır. İlahi değerler geçici değerler olmamasına rağmen bu nedenleri görmekteyiz.

B) Bunlara ilave olarak, siyasi, ekonomik ve sosyal nedenlerin karmaşık etkileşmesine dayanan çeşitli nedenler vardır. Bunlar bazen siyasi çalkantıları ifade eden, bazende dünyadaki devletler ve hükümetler düzeninden veya dünya düzeninden kaynaklanan ve bazen uygulanıp, bazen uygulanmayan çifte standardın yarattığı hayal kırıklığını ifade eder.

C) Dinlerarası diyaloğun sağlam çıkışlarda başlaması gerekiyor. Diyaloğa başlamadan önce onun üzerinde net olarak çalışma ve hedefler çerçevesinde anlaşmak gerekmektedir. Neden? Çünkü bu diyalog hepimize bağlıdır ve bizler bu diyalogda ciddiyiz ve onun başarısı için çabalıyor ve ona inanıyoruz. İşte bundan dolayı bizler, başarılı bir konu oluşturması için yeterli netlik olması konusunda ve herkesin kabul edeceği değerler ve kapalı olmayan sağlam anlayışlar temelleri üzerine kurulması için çok dikkatliyizdir. Ve yine şimdi ve gelecekte yolunu açacak şekilde karşılıklı itiraf ve saygıdan başlaması gerekli anlayıştan, dine ve dini değerlere imandaki saygıdan ve bu değer işlerinin diyalog değerinden başlamalı. Ve bu hususta çok özel dikkat sarf etmeliyiz.

Dinimiz ve değerlerimiz her ne olursa olsun, çoğu zaman karalamaya ve kötü muameleye maruz kaldı, bu dinlere bağlı insanlar tarafından veya basın-yayın araçları vasıtasıyla veya başka hedefler tarafından.

Saf Diyanet, o muhabbet, kardeşlik, barış ve insani işbirliği için çabalayan Diyanettir. İşte bu çabadan dolayı herşeyi yerli yerine koymak gerekir. Buradan bağlantı kurarak dikkatlerinizi şuraya çekmek istiyorum:

Son zamanlarda medeniyetler çatışması ile ilgili kuramlar yayılmaya başladı. Tabi burada medeniyetler çatışmasından bahsederken hemen "Sam Hantington" adı telaffuz edilecek. Ancak uzun zamandan beri bunu takip eden biri olarak Hantington'un tek olmadığını söylemek istiyorum. Spotlar bolca üzerine tutuldu. Elimizde başkaları da var, elimizde "Arthur Joniorş" var ve yine elimizde "Bernard Lewis" var. Okuyup takip ettiğim yayınlardan uzunca bir liste var. Bunlardan en son bu yaz Avrupa'da ve ABD'de korkarım insanların hemen reddedeceği bu yayınların kalabalıklığı ve müthiş çokluğu korkarım milletlerin düşünce altyapısında veya karar yapımına yansıyan düşünce altyapısında kendine bir yol bulur. En tehlikelisi de bu anlayışların karar yapımcılarına yansıması şeklinde. Bu medeniyetten veya bir tek medeniyet olduğunun tasavvuru ve o ilerlemenin örneğidir ve başka medeniyetlerin olmadığı gibi korkutma üzerinde dayalı kararlar almaları ve ayrıca orada bir termometrenin olduğu ve onunla şu veya bu toplumdaki ilerlemenin derecesi ölçülür, şeklindedir. Eğer ilerlemenin dereceleri belli kıstaslar üzerine oturtulmuş ise o halde bu ilerlemiş, diğeri de gerilemiş olur, bir başkası ise yarı ilerlemiş olur. Bu bakış içten bakma üzerine kuruludur. Başkasına itiraf etmeme üzerine ve pek çok kötülük üzerine kuruludur.

Tecrübelerimize dayanarak, Vatikan'ın bu konudaki açık tutumunu biliriz (tamamen reddetti) ve yine Hantington batı medeniyetinin özelliklerinden bahsederken, konuşmasının ortasında zinhar onun Yunan, Roma ve kuramsallığa, kanunun hükmüne ve mües-

seselerin hükmüne inandığından bahsetmekte ve daha sonra Batı Hıristiyanlığını onda eriterek Katoliklik ile Ortodoksluk arasını açmakta ve daha sonra bu medeniyet ile İslâm arasını, Budalık arasını, Şenevilik arasını açmaktadır. O halde konuşmasını bir tek çerçevede sınırladı. Haliyle, çelişkiye düştü. Çünkü bu konuşmasını okuyan herkes Budizm'e veya Şentevilik'e inanan Japonya ile şu anki anlayışı ile batı arasında işbirliğine daveti bulduğunda pek çok şaşıracaktır. Çünkü bunda ekonomik çıkar vardır.

Bu bölümün özeti olarak diyalog münasebeti ile bir konuya dikkat etmemiz lazım. O da şu: Dinleri, medeniyetler çatışmasından bahsedenlerin çerçevesinde kullanmamak. Doğrusu bu ahlâki ve dini yönden tarihi hatalar bir yana, makbul bir ifade değildir. Çünkü o başkasını tanıma üzerine kuruludur. Tabi burada başka çıkarlara hizmet etmesi için delikleri derinleştirmek isteyenler de olacaktır. O halde medeniyetler diyaloğu ve bundaki rolü çok önemli ve temel bir konudur.

D) Burada, belli bir yön takip etmeye çalışan ve başkasını görmeyip bunu medeniyetin ölçüsü olarak kabul eden, sunulan kuramlarda konuştuğum gibi ona bağlantılı konular da vardır. Bütün bunlardaki rolü nerede? Bunu tekrarlayıp veya ona cevap vermemiz münasip midir? Bu duruma karşı koyanlar olarak halklar ve dinler mensubu olarak aramızda bir kamuoyu oluşması daha uygun olmaz mı? Açık-seçik olarak söylemek istiyorum, bu görüşleri reddetme... derin olması, yüzeysel, zahiri olması istenmektedir. Gerçekten de öyle bir net olmalı ki, bu kuramlara karşı koyabilme çabası ciddiyetinde olacak davranışlara, felsefelere tercüme edilen bir etken olmalı.

E) Dinler diyaloğunda beşinci bir nokta: Bizler içte, dışta ve bütün dünya ile dinler diyaloğuna çağrı yapıyoruz ve bu dini bir ifadedir. Ve ben bir Müslüman olarak bunu anlarım.

İslâm kendi kendimle barışık olmam demek, toplumla barışık olmam demek, başkaları ile barışık olmam demek. Müslüman olmayanla, çünkü benimle onun arasında barıştan başka bir şey yoktur, kendimle barış, toplumla barış, başkası ile barış. Toplumumla demek bütün müesseseleri ve değerleri vs. ile içerisinde yaşadığım toplum demektir.

Böyle bir diyalog ortamında birilerinin yalnızlıktan, başkalarına uzak durmaktan bahsetmesi uygun mudur? Biz bunu görmüyor, buna inanmıyor ve buna çağrı da yapmıyoruz. Biz bu türden diyaloglara davet ediyoruz. Açık fikri konumdan yönelen diyaloglara. Açık fikri konum, herhangi bir konu üzerinde çalışırken başkalarının durumlarına itibara davet eder ve onlarla ilişki kurabilir ve buna bağlı olarak da diyaloğu keyiflendirir. Sonra bu bağlamda klişeler olacak adlandırmaları bırakır. İslâm terörü diye bir şey yoktur. Katolik baskısı veya Yahudi vebası da yoktur... Orada böyle bir şey yoktur. Orada belli nedenlere dayanan sınırlı problemler vardır ve burada klişeleri kullanmak, bu adlandırmaların insanları yalanlaması ifadesine yol açar ve kendisiyle meydana geldiği fikir arasındaki gerçek bağı kaybeder. Buradaki korku, herhangi bir yerde yanında olmadığımız ve olamayacağımız çatışma çıkarlarına çalışması.

Buraya bir şey daha ilave etmek istiyorum. İletişim devrimleri çağındayız ve iletişim devrimleri çağında haberler ve resimler dünyanın bir ucundan diğerine birkaç saniyede gitmesi ne kadar kolaydır.

Bu şûra sayın başkan... Sonuç bildirgesi dünya basınını güven ve dikkate davet etse, bu medya dinler meselesini tanırsa... Bu şûradan çıkacak olanlara, bazı insanlara ve dinlere asılsız sıfatlar yapıştıran klişeleri kullanmaktan uzak durması ve bu bağlamda dinlerden kaynaklanan uygun, sağlıklı felsefeleri tanımaya davet etmesi, yakınlaşma, medeniyetler ve dinler çatışmasına vesile olması ve adil meseleler edinmesi için basını da davet edebilsek.

Ben İslâmî İşler Yüksek Meclis Üyesi sıfatımın dışında, uğraşım konumumdan ve bir elçi bir diplomat olarak konuşurken dünyanın yeniden yapılanmakta olduğunu ve şu anda daha oturmadığını ve bir jöle gibi olduğunu söylemek istiyorum. Bu dünya düzenin yeniden kurulması ortamında, tarihin sonuna gelindiğini söyleyenlerle (Ficoyama, 1949), sonra medeniyetler çatışmasından, "İslâm'da terör vardır" bayrağını çekenlerle ve daha sonra herhangi bir yerde Hıristiyanlığa veya Yahudiliğe karşı düşmanlığa davet edenlerle karşılaştık. Bizler böyle şeylere davet etmiyoruz. Bizler, adalet meselelerine, insan hakları meselelerine ve ibadet hürriyeti, din hürriyeti, sömürgeciliğe karşı gelmeyi kapsayan kendi geleceğini belirleme hakkı ve özel olarak kendini ve başkasını tanıma ile ilgili bir takım ilkelere çağıran (48) dayanan İnsan Hakları Beyannamesi'ne davet ediyor ve her şeyin adil ve dengeli olmasını istiyoruz.

Dünyanın yeniden yapılanmasında, dinin ve din adamlarının rolü etkindir, neden? Çünkü din adamları ve din, Allah'a dayanan değerler olduklarından, siyasilerin keyfiliğini sınırlayabilir, art niyetli olanlara dur, sen burada yanlış yapıyorsun çünkü sadece bana karşı gelmiyor, insan olmana karşı da çalışıyorsun diyebilir. Hepimizi yaratan ve bizleri halklara, kabilelere, dinlere... vs. bölen Allah'a bağlı olduğumuzdan, semavi mektuplar hepimize gelmiştir. Burada bu tür insanlara, insanlığın geleceğine dikkat et demek gerekiyor. İşte bu noktada din adamlarının rolünün büyük ve önemli, diyalogu etkili ve yayılmasının gerektiğini görüyorum. Ve yine bundan önce bu diyaloğun metafiziki olmadığını, gerçeklerle bağlantılı olduğunu ve basit insanın bu diyalogun bir değeri olduğunu hissetmesi gerektiğini görüyorum. Diyalog, komşumun bana karşı, benim de komşuma karşı güvende olmam, o bana, ben de ona selam veririm, o bana ben ona saygı duyarım ve ona karşı daha huzurlu olur, kin beslemem ve bazı yazılarda olduğu gibi iş diyalogu ve hayat diyalogunun tercüme edilmesi demektir. Kardeşimiz Kardinal Arinzi buradaydı, kitabında bir tabir vardır... Filolojik diyalog, kurumsal yönden istenilen bir diyalog olmasını gerektirecek anlayışlara oturtulabilir ve ben burada bunun İslâm'da yerleşik, sabit ve var olduğunu belirtmek isterim. Örnek olarak "Ey insanlar, sizleri halklar, kabileler olarak bir erkek ve bir dişiden yarattık. Bilesiniz ki Allah katında en hayırlınız, en muttaki olanınızdır". Kuran insanlara **"ey insanlar"** diye hitap etmekte, **"ey Müslümanlar"** değil. Kur'an'da **"ey insanlar"** hitabı 100'den fazla, **"barış"** kelimesi ise 300'ün üzerinde geçmektedir. O halde esas vardır.

Hıristiyanlıkta Vatikan'ın yayınladığı "Nostra Ajtat" belgesi önümdedir ve Hıristiyan-Müslüman diyaloğunu istemekte. Yine orta çağlardan elimizde diyaloglar vardır ve diyalogların uzun tarihinden Harun Reşit'ten Patrik Timos'a, Abdullah El-Haşimi'den Keneli, Reymond ve İspanya'da Tilodo 1130-1150'den 1220 yılında imparator tayin edilen Thomas El-Akurini oğlunun okuduğu Napoli Üniversitesi'ni kuran 11. Frederic'e ka-

dar elimizde diyaloglar vardır. O halde tarih, bütün zorluklara rağmen orta çağ da dahil, diyaloglarla doludur ve şu anki tek farkı artık zaruriyet haline gelmiş olmasıdır.

Bu aciliyetle bazı ilkelere işaret etmek istiyorum ve itibar görmesini temenni ediyorum.

Dinler arasında daha iyi bir anlayış yaratma alanı arasında çok sıcak bir sıfat vardır ve gerçekten dinlerin iyiliği dışında hepimizden büyük çaba göstermemize ihtiyaç var. Hepimiz inanıyoruz ki insani ve dini diyalog önemli, ana bir sinirdir. Çünkü o halklar ve tüm dinlerarası diyalogun gidişatına ve diline tesir eder. Ve yine diyalog için uygun bir hava hazırlamamız gerektiğinin önemine inanıyoruz. Buradaki uygun havadan kastım, diyalog için iyi tabir, iyi uygulanış ve tatlı neticelere kefil olacak şartları temin etmektir.

Mesele niyetleri aşıp fiile geçmektir. Fiil için objektif şartları temin etmemiz gerekmektedir. Dinler olarak gördüğümüz vahşi sertliğe karşı ve orada burada gördüğümüz yanlışa karşı bir tutumumuz olması ve ona bunun istenmeyen bir şey olduğunu söylememiz gerekir. Sanırız dinler arasındaki ihtilafları kabul ederek bu noktalardan yaklaşmak önemlidir. Rabbimiz böyle diledi ve hakkından daha fazlasını vermek gerekmiyor ve cahiller ve tutucular ortamında, karikatüre dönüşmesinde hiç bir suretle gerekmiyor. Her dinin bir hassasiyeti vardır ve buna saygı göstermek gerekir. İslâm'da veya dinlerde ve daha iyi anlayış gereken ortamlarda tefsiri gereken meseleler ve konular üzerine ışıkları tutmak lazım. İnsan hakları ve demokrasi toplumun gerçeği ile toplumun içerisinde olanlar arasında bağlantı kurma çağdaş meselelerdir.

Hıristiyan müesseseleri ile Müslüman müesseseleri arasındaki diyalog değeri olması bakımından müesseseler arasında olması ve onu belli bir ilim ve ahlâk seviyesindeki birilerinin yapması gerektiği kanısındayım. Özellikle buna daha önceki bir uyarı konuşmamda işaret ettim. Yerler ve remarklar çoğaldı ve çeşitlendi ancak burada bizim için önemli olan bu malın, bu diyaloğu başarıya götürmesidir.

Bitirirken,. uzattığım için özür diler; inşallah sonuç bildirgesinde arzuladıklarımın yayınlanmasını, özellikle de basın konusundaki temennim ve yine dini eğitimin iletişim ve sadakat emirlerini ve diyaloğun bir fikri konu veya taraf olarak değil de zaruret olduğunu yansıtmasını temenni ederim. Teşekkürler.

MÜSLÜMANLARLA HIRİSTİYANLAR ARASINDA DİYALOG

Dr. Sadık ERASLAN

Son zamanlarda özellikle Müslüman ve Hıristiyan din mensupları arasında, dinlerarası diyalog çerçevesi içerisinde müspet manada görüşmeler yapılmakta ve fikir teatisinde bulunulmaktadır. Bizce gerek her iki din mensupları açısından ve gerek dünya barışı açısından bu müspet ve hayırlara vesile olabilecek bir gelişmedir. Zira bu iki din mensubu insanlar, gerek dinî, gerek siyasî ve gerek kültürel bakımdan dünya nüfusu içerisinde çok önemli bir yer ve yekün teşkil etmektedir. Bu iki önemli topluluk arasında oluşabilecek müspet bir diyalog, dünyanın diğer bölgelerinde yaşayan dini topluluklar için de bir örnek teşkil edebileceği düşüncesindeyim. Bu gün gördüğümüz kadariyle tarih boyu iç içe yaşamış bu iki büyük dini topluluk tarihte yaşanmış bazı acı olayları unutmak temayülündedirler. İslâm dini ise zaten barıştan ve insanlık huzuruna vesile olacak teşebbüslerden yanadır. Bu teşebbüsler içerisinde bizce en yararlı olanı dini alanda yapılacak olanıdır. Siyasi ve ekonomik birliktelikler daha ziyade geçici olup günün şartlarına bağlıdır. Fakat din ve inanç konusunda bulunabilecek asgarî müşterekler bizce çok daha kalıcı olmaktadır.

İşte bu diyalog çerçevesi içerisinde düşünülen, Müslüman ve Hıristiyanların birlikte dua etme teşebbüsleri, bizce kalıcı olabilecek müspet adımlardan biridir. Nitekim şu günlerde Avrupa ülkelerinin bir kısmında her iki din mensupları arasında fiilen bu diyalog başlamıştır.

Bu fiili diyalog ihtiyacı sonucunda konunun İslâm dini açısından caiz olup olmadığı gündeme gelmiştir. Bunun üzerine söz konusu müşterek teşebbüsün İslâm dini açısından mümkün olup olmayacağı, mümkünse nasıl olabileceği, değilse neden olamayacağı hususları tarafımızdan araştırılmış ve aşağıdaki sonuca varılmıştır.

Öncelikle şunu söylemem lazımdır ki, araştırdığımız dört mezhebe ait temel fıkıh kaynaklarında, başlıbaşına bir konu olarak "müslümanlar ile ehl-i kitabın birlikte dua etmeleri gibi" bir madde tarafımızdan tespit edilememiştir. Ancak konunun dolaylı olarak geçtiği bahisler vardır. Meselâ, cenaze, selamlaşma ve daha ziyade yağmur duası vesilesiyle istiska bahislerinde kısaca da olsa konuya rastlamak mümkündür. Dolayısiyle şimdi biz, araştırabildiğimiz fıkhî kaynaklardan elde edebildiğimiz bilgileri aktarmak istiyoruz. Ancak fukahanın görüşlerine geçmeden evvel meselenin daha iyi vuzuha kavuşması umuduyla ne tür sorulara cevap aramakta olduğumuzu belirlememiz gerektiği kanaatindeyim. Bizce dolaylı olarak da olsa aşağıdaki sorulara cevap aramak durumundayız:

1- Mutlak olarak gayr-i müslimin veya sadece ehl-i kitabın yapacağı dua, İslâm'a göre müstecab sayılabilir mi?

2- Bir Müslüman Hıristiyanlar için dua edebilir mi? Edebiliyorsa nasıl eder? İslâm tarihinde bunun örneği var mıdır?

3- İslâm tarihi boyunca özellikle ehl-i kitap ile Müslümanların bir arada dua ettikleri vuku bulmuş mudur? Meselâ, Müslümanlar tarafından yapılan bir yağmur duasına Hıristiyanların da katılması vuku bulmuş mudur? Konu ile ilgili fukahanın görüşü nedir?

4- Kötü bir maksad olmaksızın herhangi bir şey için veya özellikle ibadet etmek için bir Hıristiyan mescide girebilir mi? Girebiliyorsa Müslümanla beraber burada dua edebilir mi?

Şimdi yapabildiğimiz araştırmaya dayanarak bazı fıkhî kaynaklarda bu soruların cevabını aramaya çalışacağız.

Dört mezhebe ait fıkhî kaynakların genellikle istiska bahsinden elde edebildiğimiz bilgilere göre, Hanefi dışındaki üç mezhep fukahası bu konuda müsâmahakâr olup ehl-i kitabın yağmur için yapılan bu umûmî duadan alıkonamayacaklarını söylemektedirler. Yani görüşleri arasındaki az da olsa mevcut farklılıklara rağmen asgarî müşterek nevinden bu konuda üç mezhep arasında adeta ittifak vardır. Buna ilaveten, Hanefi fukahasının tamamı da karşı olmayıp bazı önemli simalar bu üç mezhebin görüşünü paylaşırlar. Ancak Hanefi fukahasının çoğunluğu, ehl-i kitabın, Müslümanlarla birlikte yağmur duası gibi umumi bir vesile ile de olsa Müslümanlara iştirak etmelerinden yana değillerdir. Fakat önemine binaen burada belirtmemiz lazımdır ki, aleyhte görüş beyan eden Hanefi fukahasının gerekçe olarak gösterebildikleri ne sabit bir nas ve ne de başka türlü önemli bir delil sözkonusu değildir. Meselâ, Bedaiu's-Sanayi'de bu konuda öne sürülen gerekçe, ehl-i kitabın lanete müstehak olmaları, Müslümanların ise rahmetin nazil olması için dua etmekte oluşları gösterilmektedir. Halbuki bu fıkhî tartışmaların ötesinde gerek ayet-i kerimelere, gerek hadis-i şerifler ve Hz. Peygamberin icraatına ve gerek İslâm tarihinde yaşanmış olaylara baktığımız zaman, ehl-i kitaba, sözü edilen fukaha-ı ızamın davrandıkları gibi katı davranılmadığını görüyoruz. Meselâ, bunun en bariz örneklerinden biri Hz. Peygamberin Necran Hıristiyanlarını davet edip Mescid-i nebeviye'de onlarla selamlaştıktan sonra doğuya dönüp namaz kılmalarına müsaade etmesidir. Nitekim aşağıda bu konular üzerinde daha genişçe durmaya çalışacağız.

Şimdi özet olarak fıkıh kitaplarından birer örnek vermek istiyoruz: Meselâ, hanefi fıkıh kaynaklarından olan "Haşiyetu Redıl-Muhtar"ın istiska bahsinde kâfirin duasının müstecap olup olmayacağı konusundaki ibare özet olarak şöyledir: "(Her ne kadar racih olan görüş istidracen de olsa kâfirin duasının müstecap oluşu ise de) ulema bu konuda ihtilafa düşmüşlerdir. Cumhur-ı ulema, "Kafirin duası ancak boşa gider"[1] ayet-i kerimesi sebebiyle bunu kabul etmemişlerdir. Ayrıca kafir dua ederken Allah'a yalvarmamaktadır. Çünkü o, Allah'ı tanımamaktadır. Hadiste geçen "Kafir de olsa mazlumun duası müstecabtır", hükmü ise onun küfran-ı nimetine hamledilmiştir. Ancak bazı hanefi fukahası bunu caiz görmüşlerdir. Delilleri de ayet-i kerimede şeytanın "Ya Rabbî bana mühlet tanı" demesi ve Cenab-ı Hakk'ın "sen mühlet edilenlerdensin"[2] diye buyurmasıdır.

1. Ra'd, 14; Gafir (Mü'min), 50.
2. A'raf,14; Hicr, 36; Sâd, 79.

Bu ise bir icabettir. Fukahadan Ebi Kasım el-Hakim ve Ebu'n-Nasr ed-Debûsi de bu görüşü tercih etmişlerdir. Es-Sadru'ş-Şehid de fetvanın bu şeklinde olduğunu söylemiştir. Ayrıca Sa'dettin Taftâzânî'ye ait Şerhu'l-Akaid'de de bu görüş böyle yer almıştır. Behru'r-Raik'de "kafirin duası müstecaptır" demenin caiz olacağı hususunda fetva yer almıştır..."[3]

Diğer önemli bir husus da, gayr-ı müslimin duasının müstecap olacağını kabul etmeyen cumhurun delil olarak gösterdiği âyetteki "Kâfir" ifadesinin ehl-i kitabı değil müşrikleri kapsadığıdır. Zira esbab-ı nuzüle bakıldığı zaman bu durum gayet açıkça anlaşılmaktadır.

Ehl-i kitabın yağmur duasına katılıp katılamayacağı meselesi ise fıkhî kaynaklarda şu şekildedir:

Hanefî kaynaklarından olan Mebsût-u Sarahsi'de, zimmîlerin yağmur duasına katılmamaları gerektiği ancak imam Malik'in buna itirazda bulunduğu ifade edilmektedir. İmam Malik der ki: "Eğer zimmet ehli kimseler müslümanlarla birlikte yağmur duasına katılmışlarsa, bunlar engellenmemelidir." İmam Malik aynı zamanda bazı İslâm halifelerinin de böyle davrandıklarını söyleyerek bunu da delil olarak göstermektedir.[4]

Bedaiu's-Sanayı'da da hanefi fukahasının çoğunluğuna göre ehl-i kitabın (müslümanlarla birlikte) yağmur duasına katılmalarının (fıkhen) mümkün olmayacağından bahsedilmekte ve yukarıda bir nebze temas ettiğimiz gibi, gerekçe olarak da bunların lanete müstehak olmalarına karşı müslümanların rahmetin nazil olması için dua etmiş olmaları gösterilmiştir. Ancak burada da imam Malik'in bunların duadan alıkonamayacaklarına dair görüşü ifade edilmiştir.[5]

Yalnız hanefi fukahasına ait en çarpıcı görüşü, İbn Humam'a ait Şerhu Fethi'l-Kadir'de görmekteyiz. Gerçi burada da zımmilerin müslümanlarla birlikte yağmur duasına katılmamaları gereğine temas edilmektedir. Ancak daha sonra bir itiraza yer verilmektedir. Bu itiraza göre, üç mezhep fukahasının dedikleri gibi ehl-i kitabın yağmur duasından alıkonulamayacağı belirtilmektedir. Gerekçe olarak da, yağmur duasından hususî değil belki yeryüzünde yaşayanların tamamını kapsayan bir umûmi rahmet kasdedilmesi ve kâfirin de bu dünyada yaşıyanlardan olmaları gösterilmektedir. Hatta burada, yalnız başlarına gayr-i müslimlerin dua etmelerine fırsat verilmemesi, aksi takdirde muhtemelen yağmur yağma olayı o ana isabet ettiği takdirde bunun zayıf müslümanlar için fitneye vesile teşkil edebileceği vurgulanmaktadır.[6]

Şafiî Mezhebi'nin önemli fıkıh kaynaklarından el-Mecmu' Şerhu'l-Muhezzeb'de de İmam Nevevî, kâfirlerin, müslümanlarla birlikte yağmur duasına iştiraklarını mekruh görmekle beraber, (kadın-erkek) Müslümanların içerisine katılmadıkları takdirde bundan alıkonulamayacaklarını söylemiştir.[7]

3. İbn Abidin, Haşiyetu Raddi'l-Muhtar Alad-Durri'l-Muhtar, c. II, s. 184, 185.
4. Bkz. es-Serahsî, el-Mebsût, c. II, s. 77.
5. Geniş bilgi için Bkz. El-Kasanî, Bedaiu's-Sanayi, c. I, s. 284.
6. İbnu'l-Humam, Şerhu Fethi'l-Kadir, c. II, s. 62.
7. Geniş bilgi için Bkz. En-Nevevî, Mecmua' Şerhu'l-Muhezzeb, c. V, 566.

Hanbelî fıkıh kaynaklarından olan el-Muğni'de de İbnu'l-Kudame, Şafiî ve Malikilerin dediği gibi ehl-i kitabın yağmur duasından alıkonamayacaklarını, fakat onların müslümanların içerisine katılmamaları gerektiğini belirtmektedir.[8]

Böylece Şafiî, Malikî, Hanbelî ve bazı Hanefî fukahasının, ehl-i kitap ile Müslümanların yağmur duası gibi umumî bir konuda birlikte dua edebilecekleri hususunda hemfikir olduklarını görmekteyiz.

Ehl-i kitabın camiye girip girmeyeceği hususunda ise, İbn Teymiye'nin aktardığına göre, Hanefiler, Maliki ve Hanbelilerle değil, Şafîlerle aynı görüşte olup bunun herhangi bir sakıncası olmayacağı kanaatındadırlar.[9]

Yukarıda aktarmaya çalıştığımız fukaha-ı izam'ın görüşlerine bakıldığı zaman ulemanın büyük çoğunluğunun, ehl-i kitabı böyle müşterek bir duadan alıkoymanın İslâm'ın barışçı ve birleştirici olan temel felsefesine uygun düşmeyeceği kanaatındadırlar.

Fakat günümüz şartlarını gözönünde bulundurduğumuz zaman, basit gibi görünen bu meselenin aslında asırlar evvelki şartlar muvacehesinde yapılan bu ictihatlar ve belirtilen fukaha-ı izamın ihtilaflı olan görüşlerinin biraz ötesinde değerlendirilmesi gereken bir öneme haiz olduğu düşüncesindeyim.

Nitekim İbnu'l Kayyım el-Cevziye, "Ahkâmu ehli-z-Zimme" isimli eserinde, konuya çok daha farklı yaklaşmıştır. Müslümanlarla ehl-i kitap arasındaki selâmlaşma konusu ile ilgili önemli bilgiler veren İbnu'l Kayyım, meseleyi karşılıklı istiğfara kadar götürebileceğini söylemektedir. Şöyle ki:

"Zımmîlerin selamını alma" konusunu izah ederken el-Cevziye, hadislerden de örnek vererek ehl-i kitaba aynen mukabelede bulunulmasını istemektedir. Meselâ el-Cevziye der ki: "Ehl-i kitab "es-Samu aleyküm"[10] dahi dedikleri zaman, "ve aleyke" diyerek karşılık verilebileceği gibi, "ve aleyke's-selâm" ile mukabelede bulunmak müslümana daha iyi yakışır." Buna delil olarak da **"Bir selâm ile selâmlandığınız zaman siz de ondan daha güzeli ile selamlayın yahut aynı ile karşılık verin..."**[11] âyet-i kerimesi gösterilmektedir. Ancak hanefi fukuhası da gayr-ı müslimin selamını almakta bir beis görmemekle birlikte sadece "ve aleyküm" ile yetinmeyi tavsiye etmişlerdir.[12]

Bir gayr-ı müslim ile karşılıklı istiğfarda bulunmayı da buna kıyas eden el-Cevziye der ki: "Böylece biri size " "Allah seni affetsin" dediği ve siz de ona "ve sizi de" diye karşılık verdiğiniz zaman bu, ne sizin ve ne de onun affa uğradığı anlamına gelmez. Zira bu, gaybî ve manevî bir şey olup bizce malum değildir. Ancak bunun anlamı, "Dua konusunda ben de sana iştirak ediyorum", demektir.[13] Bence el Cevziye'nin bu ifadesi, Türkçemizde meselâ bizim, bize "Allah senden razı olsun" diyen bir kimseye "cümlemizden" diyerek karşılık vermemizin aynısıdır.

8. İbnu'l-Kudame, el-Muğnî, c. II, s. 441.
9. Bkz. İbn Teymiye, Mecmuu Feteva İbn Teymiye, c. II, s. 194.
10. Bu ifade, müslümanları yanıtlmak gayesiyle bazı gayr-i müslimler tarafından selam yerine kullanılmıştır. Ancak anlamı, selamın tersine ölüm temenni etmektir.
11. Nisâ, 86.
12. Celal Yıldırım, İslâm Fıkhı, c. IV, s. 133.
13. Geniş bilgi için Bkz. İbn Kayyım el-Cevziye, Ahkâmu ehli'z-Zimme, c. I, s. 422-431.

Şimdi yeri gelmişken selâm konusu ile ilgili Hz. Peygamberin hayatından bir örnek vermek istiyorum. Şöyle ki:

Mübahele (lanetleşme) ayetine konu olan Necran Hıristiyanlarını Hz. Peygamber, bir mektup ile Medine'ye davet etti... Bunlar Medine'ye gelince doğrudan Mescid-i Nebeviye'ye gittiler. Üzerlerinde ipekli elbiseler vardı. Mescidin içerisinde bunlar doğu tarafına yönelip namaz kıldılar. Bunu hoş görmiyen ashab'a, Resûl-i Ekrem: "kendi hallerine bırakınız!" buyurdu... İkinci gün bunlar ruhban kıyafetinde olarak Resulullah'ın huzuruna geldiler ve selâm verdiler. Resulullah da selâmlarını selâmla karşıladı. Daha sonra bunları İslâm'a davet etti.[14]

Bu olayda dikkatımızı çeken iki husus bulunmaktadır:

Birincisi, Hz. Peygamberin bu Hıristiyanların kıyafetleri dahil İslâm ile bağdaşmıyan bütün hallerine göz yumarak onların Mescid-i Nebeviye'de ibadet etmelerine müsade etmesidir. Bunun, İslâm'a aykırı da olsa Allah için yapılan ibadete tanınan bir müsamaha olduğunu anlıyoruz. Zira ipekli elbiselerle Hz. Peygamberin huzuruna gelen bu kimselere, Resulüllah kıyafetlerinden dolayı o gün iltifatta bulunmamıştı. Dikkatimizi çeken ikinci husus ise; bu Hıristiyan heyetin verdiği selâma Hz. Peygamberin aynen selâm ile mukabelede bulunmasıdır. Zira selâm, aynı zamanda karşı taraf için önemli bir duadır. Burada hem Hıristiyanlar ve hem de Müslümanlar beraber mescidin içerisinde bulunmuşlardır. Yani bir bakıma Müslümanlar ile Hıristiyanlar aynı mekanda birbirlerine duada bulunmuşlardır.

Buraya kadar meselenin fıkhî yönünü kısaca da olsa ifade ettikten ve bunu Hz. Peygamberin bizzat icraatından bir örnekle te'yid etmeye çalıştıktan sonra şimdi biz, değil ehl-i kitap hatta müşriklerle ilgili olarak, Resulüllah'ın dua mahiyetinde neler söylediği ve nasıl davrandığına birkaç örnek vermek istiyorum.

a) Hz. Peygamberin hayatta[15] olan müşrikler için duada bulunduğuna dair en çarpıcı örneklerden biri Hz. Ömer ve Ebu Cehil hakkında söylenen sözleridir. Bilindiği gibi Habbâb b. El-Erette Hz. Ömer'e müjdede bulunup Hz. Peygamberin, onun müslüman oluşundan bir gün evvel **"Allah'ım İslâm'ı, ya Ebu'l-Hakem b. Hişam** (Ebu Cehil) **veya Ömer b. Hattab ile kuvvetlendir",** buyurduğunu aktarmıştır.[16] Bizce bu ifade, İslâm'ın izzeti için bir temenni olduğu gibi, aynı zamanda henüz müşrik olan bu iki şahsiyet için de en azından bir ihtida duasıdır.

b) Bu konuda verilebilecek bir örnek de Taif sakinleri olan Sakif kabilesi için Hz. Peygamber'den beddua istenmesine karşılık, onun **"Ey Allah'ım Sakif'i hidayet eyle."**[17] diye duada bulunmasıdır.

c) Hz. Peygamber'in müşrikler için duada en fazla ısrarlı olduğu olay, amcası Ebu Talip için Allah'a yalvarmasıdır. Rivayete göre Hz. Peygamber, amcası Ebu Talip için

14. Bkz. İbn Hişam, es-Siretu'n-Nebeviyeye, c. II, s. 573-584. Ayrıca Bkz. Sahih-i Buhari Muhtasarı (Tecrid-i Sarih Terc.), c. I, s. 379-381.
15. Burada "hayatta" kaydını koymamızın nedeni, ölmüş müşrikler için dua edilmemesi gerektiğine dair ayet-i kerimelerin bulunmasıdır. (Bkz. Tevbe, 113).
16. İbn Hişam, es-Siy'retu'n-Nebeviyye, c. I, s. 344, 345.
17. Buhari, Menakıb, 73, 74; Tirmizi, Menakib, 73.

Allah'tan mağfiret talebinde bulunmak istemiştir. Zira Hz. Peygamber, bu amcasını çok sevdiğinden onun imana gelmesi için büyük bir çaba harcamıştır. Fakat Ebu Talip, Hz. Peygamber'in bütün ısrarlarına rağmen imana gelmemiştir.[18] Ancak Resulüllah buna rağmen duada ısrar edeceğini söyleyince şu ayet-i kerime nazil olmuştur. "(Kafir olarak ölüp) **cehennem ehli oldukları onlara açıkça belli olduktan sonra, akraba dahi olsalar,** (Allah'a) **ortak koşanlar için af dilemek ne peygamber'e yaraşır ne de müminlere."**[19] Yine Hz. Peygamber, kendisine hizmet etmekte olan bir yahudi çocuğunu ziyaret ederek onu İslâm'a davet etmiştir.[20]

Burada vermeye çalıştığımız örnekler Hz. Peygamberin müşrikler için ihtida duasında bulunduğunu gösteren olaylardı. Ayrıca ihtilaflı olmakla beraber Resulüllah'ın müşrikler için istiğfarda dahi bulunduğu rivayet edilmektedir. Uhut Savaşı sırasında söylendiği rivayet edilen hadis şöyledir: "Abdullah b. Mes'ud şöyle demiştir: Ben, peygamberlerden birinin halini anlatırken Resûlullah'a sanki şu anda bakıyor gibiyim. O peygamberi, kendi kavmi döğmüş. Fakat o, yüzünden hem kanı siliyor, hem de: "Ya Rabbi! Kavmimi mağfiret eyle! Çünkü onlar bilmiyorlar" diyordu."[21]

Bu hadis-i şerifte geçen müşrikler için mağfiret talebinin Hz. Peygamber tarafından eski bir olayın hikâyesi olarak mı anlatıldığı, yoksa bu ifadelerin kendisi tarafından o günkü Kureyş müşrikleri için de sarf edildiği meselesi ihtilaflıdır. Yalnız Resulüllah'ın o günkü müşrik olan kavmi için de bu duada bulunduğunu kabul eden alimler vardır. Nitekim münafıklar için geçen **"Onlara: Gelin, Allah'ın peygamberi sizin için mağfiret dilesin, denildiği zaman başlarını çevirirler..."**[22] ayet-i kerimesinin tefsirinde konu ile ilgili geniş bilgi vardır.[23]

Buraya kadar konu hakkındaki fukaha görüşlerini ve genel olarak Hz. Peygamberin müşrikler dahil gayr-ı müslimlerle olan münasebetini aktardıktan sonra, şimdi biz, Avrupa ülkelerindeki görevlilerimize döküman olmak üzere sadece Hıristiyanlar ve bir nebze Yahudilerle ilgili bazı bilgiler vermek istiyoruz:

Şüphesiz semavî din mensupları olan Hıristiyan ve Yahudiler, diğer din ve inanç mensuplarına göre İslâm dini ve müslümanlar nezdinde farklı bir yere sahiptirler. Bu bakımdan ehl-i kitap dediğimiz bu insanlarla müslümanlar arasında gerçekleşecek herhangi bir konuyu ele almadan evvel ehl-i kitabı diğer insanlardan farklı kılan özelliklere bakmak lazımdır. Zira ehl-i kitabın mensup olduğu dinler de, aslında İslâm dinin geldiği kaynaktan gelmedirler. Çünkü Adem (a.s.)'den itibaren semavî vahye binaen gelen ilahi emirler, nehiyler ve iman esasları aslında temel itibariyle aynıdırlar. Nitekim bu gerçeği ifade eden ayet-i kerime şöyledir: **"Allah nezdinde hak din İslâmdır"**[24] **Kitap ehli**

18. Bkz. Ahmed b. Hambel, Müsned, c. I, s. 227, 362.
19. Tevbe, 113; Geniş bilgi için Bkz. Kurtubi, el-Cami'l-Ahkâmi'l-Kur'an, c. IV, s. 43.
20. Buhari, Cenaiz, 80.
21. Buhari, Enbiya, 54; İbn Mace, Fiten, 23.
23. Münafikûn, 5.
23. Bkz. Kurtubî, a.g.e., c. VIII, s. 273.
24. İslâm kelimesi burada iman ve itaat anlamlarına gelmektedir. (Bkz. Kurtubî, el-Cami'l-Ahkami'l-Kur'an, c. 4, s. 43)

olanlar kendilerine ilim geldikten sonradır ki, aralarındaki kıskançlık yüzünden ayrılığa düştüler."[25] Kur'an-ı Kerim'de din kelimesi değişik manalara geldiği gibi, İslâm kelimesinden de burada bir Allah inancına dayanan ve Hz. Muhammed (s.a.s.)in risaleti ile kemal noktasına ulaştırılmış bulunan ilahi düsturların bütünü kastedilmektedir. Böylece bu genel anlam içerisine bir bakıma ehl-i kitap da girmektedir.

Ehl-i kitabın diğerlerinden farklı olduklarına ve müslümanlarla müşterek bazı yönleri olabileceğine diğer bir delil de şu ayet-i kerimedir: Cenab-ı Hak buyurur: "(Resulüm!) deki: **Ey ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz: Allah'tan başkasına ibadet etmeyelim; O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilahlaştırmasın."**[26]

Görüldüğü gibi burada müslümanlarla ehl-i kitap arasında müşterek olan, yani aslında her iki tarafın da kabul edebileceği bir hususdan bahsedilmektedir. O da bir olan Allah'a ibadettir. Zira her iki tarafın vahye dayanan dinlerin mensupları olmaları hasebiyle böyle bir asgari müşterekte birleşmeleri gayet tabiidir. Ancak ehl-i kitap olmayanlar için böyle bir müştereklikten sözedilmemektedir.

Bu saydıklarımızın yanısıra Kur'an-ı Kerim'in ehl-i kitaba tanıdığı müsamaha çerçevesinde şu hususları da ifade etmemizde fayda vardır.

1- Ehl-i kitaptan alınan cizye ve bunun onlara sağladığı faydalar diğer müşriklere tanınmamıştır.

2- İkinci bir husus olarak, Ehl-i kitabın kestikleri hayvanların (ihtilaflı olmakla beraber) müslümanlar tarafından yenmesi[27] dir.

3- Diğer bir husus, bunların kadınlarıyla müslüman erkeklerin evlenebilmeleridir.

Ayrıca şunu da bilmemiz lazımdır ki, Cihanşümül olan İslâm dini ve bütün insanlığa hitap eden Hz. Muhammed umumî birer rahmettir. İslâm'da esas olan, kavga değil yardımlaşmadır, savaş değil barıştır. Barışı, yardımı ve merhameti esas alan bir dinin mensupları da daima insanlarla olan münasebetlerinde iyiyi, şefkat ve merhameti ölçü almalıdır. Daima karşıdaki insanların İslâm'ı öğrenmeye ve iman ile şereflenmeye ne kadar ihtiyaçları olduğunu düşünmelidir. Nitekim özellikle ehl-i kitap olan insanlarla münasebetlerinde, müslümanların nasıl davranmaları gerektiği ayet-i kerimede açıkça izah edilmektedir. Cenab-ı Hak buyurur ki: **"İçlerinden zulmedenleri bir yana, ehl-i kitapla ancak en güzel yoldan mücadele edin ve deyin ki: Bize indirilene de, size indirilene de, iman ettik. Bizim ilahımız da sizin ilahınız da birdir ve biz O'na teslim olmuşuzdur."**[28] Dolayısıyla bu ayeti okuyan bir kimsenin özellikle ehl-i kitapla olan münasebetlerinde hiçbir zaman yıkıcı, kırıcı, bölücü, darıltıcı, ürkütücü ve nefret ettirici olması düşünülemez. Aksine kaba kuvvet değil belki medeniyet ve ikna asrında yaşadığının farkında olan bir müslüman, ehl-i kitap ile olan her münasebetinin İslâm dini adına bir tebliğ vesilesi olduğunun şuurunda olmalı ve ona göre davranmalıdır.

25. Al-i İmran, 19.
26. Al-i İmran, 64.
27. Bkz. Maide, 5.
28. Ankebût, 46.

Nitekim Hz. Peygamberin gösterdiği büyük müsamahaya ilaveten asr-ı saadette bu diyaloğun daha bir çok güzel örneklerine de rastlıyoruz.

Meselâ Hz. Ömer'in hilafeti döneminde Dımaşk (Şam) şehri fethedilirken ashab-ı kiram ile Hıristiyan idarecileri arasında bir antlaşma yapılmıştır. Bu antlaşmaya göre her şey ikiye taksim edildiği gibi, kiliseler de bölüşülmüştür. İşte bu antlaşma gereğince Müslümanlar ve Hıristiyanlar ayrı ayrı bölmelerde de olsa aynı çatı altında aynı anda ibadet etmişlerdir.[29] İbadet konusunda gösterilen bu müsamahanın yanı sıra genel anlamda da söz konusu dönemde Hıristiyanlar Müslümanların idaresinde memnundular ve her iki din mensupları arasında iyi bir diyalog mevcuttu.

Meselâ, Bizans'a bağlı olan Suriye ve Mısır Hıristiyanları o günkü Ortodoks idareden hiç de memnun değillerdi. Çünkü bunlar canlarından, mallarından emin değillerdi. Bizans'ın koyduğu ağır vergiler altında ezilmekteydiler. Onun için Hıristiyan Mısır Yerleri bu durumdan kurtulmak için sığınacak bir güç arıyorlardı.[30] Nitekim Suriye bölgesinde bazı şehirlerde bulunan Hıristiyan halk, kendi dindaşları olan Rumların yaptığı haksızlıklara dayanamayarak papazlara isyan etmişler ve kimisini aile efradı ile birlikte öldürmeye kadar işi götürmüşlerdir. İşte bu haksızlık ve huzursuzlukların sonucu olarak Suriye'de yaşayan bazı Hıristiyanların, Müslümanların valisi ve komutanı durumunda olan Ebu Ubeyde'ye yazdıkları başvuru mektubu çok dikkat çekicidir. Mesela, bunlar mektuplarında aynen şu sözlere yer vermişlerdir: "Ey Ebu Ubeyde sizin bizi idare etmeniz ve bu esnada gösterdiğiniz adalet, bizim için içerisinde bulunduğumuz zulüm ve haksızlıklardan çok daha sevimlidir."[31] İşte bu sözlerden de anlaşıldığı gibi, asr-ı saadette Müslüman-Hıristiyan diyalogunun bir çok yerde Hıristiyanların dindaşları ile olan diyaloglarından daha iyi olduğu görülmektedir.

Fakat esas Hıristiyanları Müslümanlar ile diyalog kurmaya sevkeden önemli husus bunların din ve mezhepleri konusunda kendi dindaşlarından gördükleri zulüm ve işkencelerdir. Zira her iki taraf Hıristiyan olmalarına rağmen aralarındaki inanç ve mezhep farklılıkları daima huzursuzluk kaynağı teşkil etmiştir. Meselâ, Suriye Hıristiyanları çoğunlukla Nastûrî olmalarına karşı[32] Mısır yerlileri olan Kıptîler Yakûbîdirler. Ancak bu her iki mezhep mensupları da Rum Ortodoks kilisesinden hoşlanmıyorlardı. Nitekim devrin Bizans İmparatoru Heraklius bile uygulamakta olduğu ayırımcı mezhep politikasından dolayı, Rumlar dışındaki Hıristiyan gruplar tarafından mülhid ilan edilmişti. Arnold'un anlattığına göre Bizans Kralı ile aynı mezhebi paylaşan Ortodoks Rumlar bile Müslümanların din ve mezheplere son derece müsamahakâr olan bu idarelerini, o günkü Rum idaresine tercih ediyorlardı. Zira bu Ortodokslar bile Hz. İsa'ya iman etme şekli konusunda daima imparatorun zulmünden korkuyorlardı. Nitekim bu görüşleri te'yid eder mahiyette Arnold çok dikkat çekici bazı bilgiler aktarmıştır. Meselâ, XII. Yüzyılda yaşamış Antakya'nın Yakûbî patriği büyük Mikail'in yazdığı bir kitaptan Arnold şu ifadeleri aktarmıştır: Patrik der ki: "Beş asırdan beri Şark kiliselerinin İslâm hakimiyeti altında

29. Bkz. İbn Kesir, el-Bidaye ve'n-Nihaye, c. VII, s. 21.
30. Mahmut Şît Hattâb, el-Farûk el-Kâid. Basım yeri belirsiz, 1970, sh. 51.
31. el-Adevî, ed-Devletu'l-İslâmiye ve İmparatoriyyetu'r-Rumiye, Mısır, 1985, s. 50.
32. Arnold, T.û, İntişar-ı İslâm Tarihi, Çev: M. Halil Halid, İst. 1968, s. 58.

yaşadıkları tecrübelere rağmen Arapların (Müslümanların) fütühatında Cenab-ı Hakk'ın inayetinin vuku bulduğuna kâniim." Daha sonra Heraklius'un zulümlerinden bahseden patrik sözlerine devamla: "İşte bundan dolayıdır ki, her şeye kadir olan, fanilerin kurdukları imparatorlukları istediği şekilde değiştiren, onu istediklerine veren ve düşkünleri yükselten, kiliselerimizi elimizden zorla alan merhametsiz Romalıların kötülüklerini gören Cenab-ı Hakk'ın intikamı, Romalıların elinden bizi kurtarmak üzere güneyden İsmail'in oğullarını imdada yetiştirdi."[33] diyerek Hıristiyan idarenin kendi dindaşlarına yaptığı zulümlerini dile getirmiştir. Böylece o tarihlerde dahi Müslümanların Hıristiyan halk nezdinde bile Rum idaresinden çok daha hüsnükabul gördükleri anlaşılmaktadır. Zira Müslüman idare, mezhep farklılığına bakmaksızın bütün Hıristiyan gruplara hem son derece müsamahakâr ve hem de eşit olarak davranıyordu. İslâmi idare özellikle gayr-i müslimlere ait din, inanç, din adamları ve mabedlerine son derece töleranslı davranıyorlardı. Bu nedenle diyebiliriz ki Hz. Peygamber ve Hulefa-i raşidin döneminde Müslüman-Hıristiyan diyalogu günümüzdekinden daha iyi idi. Bu bakımdan bence bu konuda da Hz. Peygamber ve Hulefa-i Raşidin'e uymak bize düşmektedir.

Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında dini yönden herhangi bir münasebet olduğu takdirde şüphesiz heriki din mensupları arasındaki itikadi konuları mutlaka gözönünde bulundurmak lazımdır. Konumuz sadece Hıristiyanlar ile birlikte dua olduğuna göre aynı din mensupları ile itikadî müşterekleri de burada zikretmek istiyoruz. Kısaca bu hususlar şu şekilde özetlenebilir:

"İslâmiyet ve Hıristiyanlık; Allah'ın varlığı, tek bir ilah olduğu, ezeli, ebedî, noksanlardan münezzeh, kâinatın ve insanın yegane yaratıcısı bulunduğu ve "insanın yeryüzünde Allah'ın Halifesi sayıldığı ve iradesini kullandığı" gibi temel itikadi esaslarda müşterektirler. Ayrıca her iki din; insanın ancak, Allah'a ibadetle ve ancak O'nun bildirdiği ahlâkî esaslara uymakla, ilahi iradesini yerine getirmiş olacağına inanır. Yine her iki din; insanın bu ilahi esaslara uyması sonunda; kurtuluşa, mükâfata ve dünyada da, ahirette de saadete ereceği hususunda ittifak halindedirler.

İslâmiyet ve Hıristiyanlık, bu dini temel inançların, Cenab-ı Hakk'ın vahy yoluyla insanlara verdiği ilahi bir lütuf ve nimet olduğu görüşündedirler. Aynı zamanda her iki din dünya hayatının bir gün sona erip, ilahi adeletin gerçekleşeceğine ve amellerin ilahi teraziye tabi tutulacağına inanmakta ve bunu böyle bilmektedirler.[34]

Burada temas etmek istediğim bir husus da şudur: Eğer denilse ki, ayet-i kerimelerde "Kafirlerin duası kuşkusuz boşa gider."[35] gibi ifadeler yer almaktadır. Dolayısıyle bunlarla birlikte bir Müslüman nasıl dua edebilir? Cevaben denilebilir ki, bu ayetlerin nüzül sebeplerine bakıldığı zaman bazısında ahiretteki hayat sözkonusudur, bazısında da muhatap, Allah'a putları şerik yapan müşriklerdir. Ayrıca zaten şu anda duanın geçerli olup olmayışı bizim konumuzun dışındadır. Bizim üzerinde durmak istediğimiz sadece birlikte duanın yapılabilip yapılamayacağıdır.

33. Arnold, A.g.e., s. 56, 57.
34. Geniş bilgi için bkz. Ali Arslan Aydın, İslâm Hıristiyan Diyaloğu ve İslâm'ın Zaferi, s. 76 ve dd.
35. Ra'd'ın; Mü'min (Ğafir), 50.

Konumuzla ilgili olarak sorulabilecek diğer bir soru da şudur: Bu güne kadar Müslümanlar ile Hıristiyanlar arasında birlikte dua etmek gibi bir olay pek konuşulmadığı halde neden bu gün üzerinde durulmak istenmektedir? Biz de deriz ki, yukarıda kaleme almaya çalıştığımız Hz. Peygamber ve ashabının söz ve davranışlarından anladığımız kadarıyle dinen buna engel bir hüküm bulunmamaktadır. Zira gerek akaid ve gerek fıkıh kaynaklarında böyle sarih bir madde tespit edilememektedir. Ayrıca Mecelle'in 39. maddesinde geçtiği gibi **"zamanın tağayyuru ile ahkamın tağayyuru inkar edilemez bir hakikattir".** Eğer buna engel sabit bir nas söz konusu değilse ve bu gün İslâm'ın menfeatı bunu gerektiriyorsa neden yapılmasın? Zira bu gün daha evvel mevcut olmadığı kadar Müslümanlar ve hassaten milletimiz ile Hıristiyanlar arasında NATO ve AET gibi askeri, siyasi ve iktisadi alanlarda güçlü ittifaklar söz konusudur. Eğer bu ittifaklar gereği iki millet bir yardımlaşma antlaşması yaptılarsa ve bu vesile ile bazı Hıristiyanların İslâm'a yaklaşması umut ediliyorsa ve birlikte dua gibi bir faaliyet de buna müsbet katkıda bulunacaksa neden buna mani olunsun? Nitekim asr-ı saadet'e baktığımız zaman Huzaalılar gibi Hz. Peygamber ile bazı müşrik kabileler arasında dahi antlaşmalar yapıldığını ve Resulüllah'ın bunları mescid'de kabul ettiğini görüyoruz. Bu gün neden olmasın? [36]

Hıristiyanlar tarafından herhangi bir vesileyle birlikte dua etmeye davet edilen bir Müslümanın ve özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı'nı temsil eden bir görevlinin dikkat etmesi gereken hususlar şöyle sıralanabilir.

1- Yapılacak duanın yer ve zamanına çok dikkat etmek lazımdır. Zira yerine ve zamanına göre Hıristiyanlarca yapılan dua, Müslümanların kıldığı namaz mesabesindedir. Hıristiyanlarda ibadet, ayin, sair günler sabah, akşam ve Pazar günleri yapılmaktadır. Uygulamada kiliseler arasında bazı farklılıklar olsa da, genelde aynıdır. Kiliselerde yapılan ibadet, ayin rahiplerle cemaat arasında konuşma, tevbe, günahların bağışlaması için dua ve Kutsal kitaptan parçalar okuma şeklindedir.[37] Bu nedenle dua ismi altında bu belli saatlarde ve Kilise çatısı altında bir araya gelindiği takdirde bilmiyerek de olsa Müslüman, Hıristiyanın ibadetine iştirak etmiş olur. Bu da caiz değildir.

2- Bu dua, kilisede veya kilise dışında, kesinlikle bir Hıristiyan din adamının yönetiminde olmamalıdır. Aksi halde teslis akidesine göre Allah yerine mesih'e yalvarıldığı takdirde şirke düşen bir insanın duasına amin denmiş olacaktır ki, bu da caiz olmaz.

3- Birlikte dua yapma teklifi ve teşebbüsü daha ziyade Müslümandan değil, Hıristiyandan gelmelidir. Bu noktada matlub (istenilen) konumda bulunmak Müslümanlara psikolojik bir güç kazandıracaktır.

4- Müslümanlar umum olarak dua ederlerken Hıristiyanların ölmüşlerini dile getirmeyecekleri gibi böyle bir niyeti de taşımamalıdırlar. Zira ayet-i kerime ile Müslümanlar (ölmüş) müşrikler için duadan nehy edilmişlerdir.[38] Belki sadece o an için hayatta olan ve ihtida etmeleri umulan kimselerin ihtidası kasdedilmelidir.

5- Duada kullanılan sözlere çok dikkat edilmeli ve Müslümanlar hiçbir zaman gayr-ı

36. Bkz. İbn Hişam, es-Siretu'n-Hudeybiyye, c. II, s. 263.
37. A. Küçük, İslâm ve Günümüz Meseleleri, s. 56.
38. Tevbe, 113.

müslimlerin maddeten güçlenmeleri ve izzetli olmaları için dua etmemeli aynı zamanda kendileri böyle bir ifade kullansa da "amin" denmemelidir.

6- "El açıp yalvarmaya lâyık olan ancak O'dur. O'nun dışında el açıp dua ettikleri onların isteklerini hiçbir şeyle karşılamazlar."[39] Ayeti gereğince dua, sadece Allah'a yönelik olmalıdır. Yani Hıristiyanlar da dualarında Mesih'i Allah yerine koyarak dile getirmemelidirler. Aksi takdirde bu ayet-i kerime mucibince duaları dalaletten ibaret olacak ve Müslümanlar bu duruma iştirak etmeyeceklerdir.

SONUÇ:

Yazdığımız tebliğin ibaresi belirtmeye çalıştığımız gibi konunun fıkhî yönü itibariyle dört mezhep fukahasından Hanefi mezhebi haricindeki her üç mezhep fukahası ve bir kısım hanefiler, belli şartlar dahilinde Müslümanlar ile ehl-i kitabın beraberce dua etmelerinin engellenmemesi gerektiği görüşündedirler. Ancak "Müslümanlar ile Hıristiyanlar beraber dua edebilirler mi?" diye fıkıh kitaplarında müstakil bir maddeye rastlamadığımız için, bu kanaata biz istiska bahsindeki değerlendirmelere göre varıyoruz. Ayrıca İbn Kayyım el-Cevziye'nin Red-i Selâm bahsindeki daha da net olan görüşleri de bu kanaatımızı te'yid etmektedir. Fıkhî yönüne ilâveten akaid kitaplarında da mutlak manada buna engel teşkil edecek bir madde tarafımızdan tespit edilmemiştir. Aksine bazı hanefi fukahasının da kaynaklarda zikrettikleri Sâdettin Taftâzânî'in görüşü de bu istikamettedir.

Diğer taraftan genel olarak gerek ayet-i kerimelerde, gerek sünnette ve gerek siyer ve İslâm tarihinde Müslümanlar ile Hıristiyanların belli şartlar dahilinde birlikte dua etmelerine engel herhangi sarih bir husus tarafımızdan tespit edilememiştir.

Aksine ayet-i kerimede ehl-i kitap ile en güzel şekilde mücadele tavsiye edildiği gibi, Hıristiyanlar bizzat Hz. Peygamber tarafından da hüsn-i kabul ile karşılanmış ve Mescid-i Nebeviye'de ibadet etmelerine müsaade edilmiştir. Hz. Ömer döneminde ise Müslüman ile Hıristiyan aynı çatı altında ibadet edip duada bulunmuşlardır.

Böylece yukarıda belirtmeye çalıştığımız görüş ve delilleri gözönünde bulundurduğumuz takdirde ve tebliğin metninde tespit ettiğimiz şartlar dahilinde, Müslümanlar ile Hıristiyanların bir arada dua etmelerinde dinen herhangi bir sakınca olmadığı kanaatına varmış bulunuyorum. Ayrıca bilindiği gibi dinlerarası diyalog ismi altında özellikle semavî din mensupları arasında değişik safhalarda münasebet ve görüşmelerin yaşandığı bir dönemde bulunmaktayız. Samimi Hıristiyanların haçlı ordularından dolayı Müslümanlardan özür dilemeye başladığı günlerde yaşıyoruz. Batı'nın yaşamakta olduğu büyük bir manevi buhranın varlığı da hepimizce malumdur. Bu manevi buhran neticesinde yeni yetişen genç neslin ya ateizme veya alkol ve uyuşturucuya kapıldığı da herkesce malumdur. Zira dinsizlik ve ateizm ceryanları karşısında mücadele etmek için Hıristiyan dini inanç esaslarının yeterli olmadığı ve gençliği tatmin edemediği de bir gerçektir. İslâm'dan biraz haberdar olan Hıristiyanlar gayet iyi bunun farkındadırlar. Özellikle biraz insafı olan Hıristiyan din adamları bunu çok daha iyi bilmekte ve onun için zaman zaman

39. Râ'd, 14.

kilise salonlarını bile Müslüman konuşmacılara ardına kadar açmaktadırlar. İşte böyle bir durumda olan batı insanının, İslâmî iman hakikatlarına, ekmek, su gibi muhtaç olduğu aşikârdır. Dolayısiyle bence her Müslüman ve özellikle İslâm tebliğcisi olan din görevlisi, birlikte Allah'a el açıp dua etmek gibi vesileleri birer fırsat olarak değerlendirmekten bir an bile geri kalmamalıdır. Hatta bunu bir irşad ve tebliğ yolu haline getirmeli ve her an için birinin ihtida etmesine vesile olabileceği umudu içerisinde olmalıdır. Samimiyetle bu işe teşebbüs eden bir görevlinin gerek İslâm dini adına ve gerek milletimiz adına çok önemli neticeler elde edebileceğine inanıyorum. Zira görev yaptığım yerlerde bizzat bunun örneklerini müşahede etmiş bulunmaktayım. Bu diyalogu kurabilen görevlilerimizin önemli hizmetlerde bulunduklarını muşahhas misalleriyle göstermek mümkündür. Bu nedenle ortam ve şartlar İslâm'ın aleyhinde olmamak kaydiyle bu fırsatların sonuna kadar değerlendirilmesi gerektiği kanaatindeyim.

DİNLER ARASI DİYALOĞUN ÖNEMİ

Abdullah AYAN

Cenab-ı Allah'ın bahşetmiş olduğu akıl nimeti sayesinde insan; dinî ve ulvî duygulara sahip, şerefli ve saygın bir varlıktır. Bu duygular nedeniyledir ki insan yeryüzünde Cenab-ı Allah'ın halifesi olma şerefine nail olmuştur.

Yeryüzünün şerefli bir yaratığı olan insanın Cenab-ı Allah'ı bilmesi, O'nu tanıması ve O'na ibadet etmesi gerekirken; insan zaman zaman çeşitli nedenlerle Cenab-ı Allah'a isyan etmiştir. Kur'an-ı Kerim'in ışığı altında insanlık tarihine bir göz attığımızda Allah'a karşı olan bu taşkınlığın ve isyanın altında; insanın mevki ve makamını, mal ve mülkünü, soy ve sopunu, ırk ve rengini bir övünç ve üstünlük ölçüsü görerek gururu ve kibirinin zebunu olması yatmaktadır. Halbuki insanlar yaratılış açısından eşittirler, birinin diğerine üstünlüğü yoktur.

En son ilahi kitap olan Kur'an-ı Kerim'e göre insanlar; Hz. Adem ve Havva'dan çoğalmaları veya her biri bir anne ve babadan doğmaları itibariyle yaratılışta eşittirler. Bu nedenle insanların soy ve soplarıyla övünmeleri yersizdir. Renk ve ırkların, düşünce ve inançların farklılığı, çekişme ve çatışmayı değil, aksine ortak sorumluluk içerisinde karşılıklı güveni ve yardımlaşmayı sağlamalıdır. Farklılıklarımız insanî belli hasletler üzerinde bir araya gelmemize, insanlığımızı ve Yüce Allah'ın iyali olduğumuzu unutmamıza engel teşkil etmemelidir. Kur'an'ın ölçüsünde dilin rengin ve cinsin farkı yoktur. Bu konuda tek ölçü, yeryüzünün en şerefli ve mükemmel bir yaratığı olan insanın Allah'ı **bilmesi ve O'na kulluk etmesidir. Nitekim Cenab-ı Allah'ın: "Ey İnsanlar! Doğrusu biz sizi bir erkekle bir dişiden yarattık. Ve birbirinizle tanışmanız için sizi kavimlere ve kabilelere ayırdık. Muhakkak ki Allah yanında en değerli olanınız, O'ndan en çok korkanınızdır. Şüphesiz Allah bilendir, her şeyden haberdardır."** (Hucurat, 13) buyurarak, yeryüzünü birbirlerini seven ve sayan mutlu insanların yaşadığı bir yer haline getirmek için İslâmiyet; zengini, fakiri, her renkten, her ırktan, her dilden olanları, hülasa bütün insanlığı Cenab-ı Allah'ın iyali saymıştır.

Görülüyor ki Cenab-ı Allah, insanları birbirleriyle savaşmak, haksızlık yapmak için değil, tanışmak, yardımlaşmak ve iyi münasebetler içerisinde olmaları için yaratmıştır. İlahi dinlerin özünde insanın yaratıcısını tanıdıktan sonra yeryüzünde barışı, huzuru, adaleti, dayanışma ve yardımlaşmayı hakim kılmak vardır.

İslâmiyet, Müslümanları devamlı olarak barışa, ehl-i kitapla en güzel şekilde ve biçimde diyalog kurmaya ve insana saygı göstermeye davet etmektedir. Bu saygıdan dolayıdır ki; Kur'an-ı Kerim Yahudi ve Hıristiyanları muhatap olarak kabul etmekte, onlardan tevhid inancının özüne uygun davranışta bulunmalarını istemektedir. Nitekim Ce-

nab-ı Allah: "(Resulüm!) **de ki: Ey ehl-i kitap! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze geliniz: Allah'tan başkasına tapmayalım; O'na hiçbir şeyi eş tutmayalım ve Allah'ı bırakıp da kimimiz kimimizi ilahlaştırmasın. Eğer onlar yine yüz çevirirlerse, işte o zaman: Şahit olun ki biz müslümanlarız! Deyiniz."** (Al-i İmran 64), **"Ey Ehli Kitap! Dininizde aşırı gitmeyin ve Allah hakkında, gerçekten başkasını söylemeyin. Meryem oğlu İsa Mesih, ancak Allah'ın resulüdür,** (o) **Allah'ın Meryem'e ulaştırdığı** (kün: Ol) **kelimesi**(nin eseri)**dir O'ndan bir ruhtur.** (O'nun tarafından gönderilmiş, yahut teyit edilmiş, yahut da Cebrail tarafından üfürülmüş bir ruhtur). **Şu halde Allah'a ve peygamberlerine iman edin.** "(Tanrı üçtür)" **demeyin, sizin için hayırlı olmak üzere bundan vazgeçin. Allah ancak bir tek Allah'tır. O, çocuğu olmaktan münezzehtir. Göklerde ve yerde ne varsa hepsi O'nundur. Vekil olarak Allah yeter."** (Nisa, 171), **"İçlerinden zulmedenleri bir yana, ehl-i kitapla ancak en güzel yoldan mücadele edin ve deyin ki: Bize indirilene de, size indirilene de iman ettik. Bizim Tanrımız da sizin Tanrınız da birdir ve biz O'na teslim olmuşuzdur."** (Ankebut, 46) buyurmuştur.

Bu ayeti kerimelerden ve yukarıdaki kısa açıklamalardan anlaşıldığına göre, son zamanlarda ortaya atılan diyalog olgusu, tâ İslâm'ın doğuşuna kadar geri gitmektedir. Müslümanlarla, müslüman olmayan insanlık âleminin arasındaki diyaloga dikkat çeken İslâm Dini, bazı çevrelerce iddia edildiği gibi diğer dinler karşısında ne susmuş, ne de onları gözardı etmiştir. Aksine onlarla diyalog içerisinde olmayı tavsiye etmiştir. **Nitekim Hz. Muhammed (s.a.s.) Hıristiyanlarla bizzat veya yazdırdığı mektuplarla diyalog içerisinde olmuştur.**

İslâmiyet, ilk asılları itibariyle ilahi dinlerin getirdiklerini tasdik ve onlara sonradan karışan asılsız şeyleri tashih ettikten sonra, yeni ilave hükümler getirerek mesajını tüm insanlığa açıklamış, inanıp inanmamayı ise insanın ihtiyarına bırakmıştır. İnsan iradesine ve hürriyetine büyük önem veren İslâmiyet, her devirde ve her zaman insanın inancına saygı göstermiş, onun ihtiyarı hilafına herhangi bir zorlama içerisinde de olmamıştır. Hz. Muhammed (s.a.s.) herkesin, özellikle bazı yakınlarının iman etmesini istiyordu. Bunun üzerine Cenab-ı Allah: "(Resulüm!) **Sen sevdiğini hidayete erdiremezsin; bilakis, Allah dilediğine hidayet verir ve hidayete girecek olanları en iyi O bilir."** (Kasas, 56), **"Ve de ki: Hak Rabbinizdendir. Öyle ise dileyen iman etsin, dileyen inkar etsin..."** (Kehf, 29) **"Rabbin dileseydi bütün insanları tek bir millet yapardı.** (Fakat) **onlar ihtilafa düşmeye devam edecekler".** (Hud, 118), "(Resulüm!) **Eğer Rabbin dileseydi, yeryüzündekilerin hepsi elbette iman ederlerdi. O halde sen inanmaları için insanları zorlayacak mısın?"** (Yunus, 99) gibi ayetlerle peygamberini irşad ve ikaz etmiştir.

Globalleşen dünyamızda tek başımıza yaşamamız, dışımızdakileri görmemezlikten gelmemiz mümkün değildir. Elbette ki her insanın; dininden, tarihinden, kültüründen kaynaklanan kendine has farklı inançlarının, örf ve adetlerinin olması pek tabiidir. Dolayısıyla bu çokluk ve farklılıklar içerisinde birlikte yaşamak durumundayız. Çeşitli sahalarda insanlar birbirleriyle daha iyi ilişki kurma çabası içerisinde oldukları halde, din temsilcilerinin birbirlerini daha iyi tanımak, barış, mutluluk ve karşılıklı güveni sağla-

mak için birlikte hareket etmemeleri kabul edilecek bir durum olmasa gerek. İyi niyet ve samimiyete dayalı olarak gerçekleştirilecek diyalogun insani ve ahlakî bir davranış olduğundan kimsenin şüphesi olmaması gerekir. Böyle bir diyalogun herkese faydası vardır. İslâm dininin diğer din ve din mensupları karşısındaki tutumu ve onlara olan yaklaşımından; diyalogla ilgili usul ve adabın en güzel örneklerini görmek mümkündür. Hz. Muhammed'in (s.a.s.) hayatı, bunun en güzel delilidir. İnançlardaki farklılığa rağmen Hz. Muhammed (s.a.s.) Ehl-i kitapla hoşgörü içerisinde birlikte yaşamış, onlara güzel muamelede bulunmuş, inançları konusunda herhangi bir zorlama içerisinde de olmamıştır. Kur'an-ı Kerimde: **"Dinde zorlama yoktur..."** (Bakara, 256), "(Resulüm!) Sen, Rabbinin **yoluna hikmet ve güzel öğütle çağır ve onlarla en güzel şekilde mücadele et!, Rabbin, kendi yolundan sapanları en iyi bilendir ve O, hidayete erenleri de çok iyi bilir."** (Nahl, 125), "O halde (Resulüm!), Sen onlara öğüt ver... Çünkü Sen ancak öğüt vericisin, onların üzerinde bir zorba değilsin." (Ğaşiye 21-22), **"O halde sizin dininiz size, benim dinim de banadır."** (Kafirun, 6) buyurularak diyalogda takip edilecek hususlara işaret edilmiştir.

Özellikle Ehl-i kitabın kestiklerini helal sayan, onlara din hürriyeti ve devlet güvencesi tanıyan, asırlardır bir çok milleti bir arada yaşatan ve barındıran bir din olan İslâm Dinini; hoşgörüden uzak katı bir din olduğunu iddia edenlerle, dinlerarası diyalogu, dinleri birleştirme şeklinde algılayanları anlamak mümkün değildir. Uzun yıllardan beri bir çok acı ve üzücü olayları yaşadıktan sonra 21. yy.'a girerken insanlık hâlâ huzursuzluk, ruhi yalnızlık içinde mutluluktan uzak bir hayat sürüyorsa elbette ki bu konuda din temsilcilerinin yapacakları ve söyleyecekleri bir şeyler olmalıdır.

Her şeyden önce bizleri hâlâ ayırmakta olan geçmişteki hataları ve güvensizliği yok edebilmemiz için birbirimizi tanıyıp anladıktan sonra, insanın dokunulmaz, devredilemez, vazgeçilemez temel hak ve hürriyetleri konusunda birlikte hareket etmemiz ve bu konuda gerekli tedbirleri almamız gerekir. İnsanın düşüncelerine, dinî inanç ve kanaatlerine saygı göstermeyenlerin hizmetlerinde faydalı olacakları düşünülemez.

Sonuç olarak insanlık baş döndürücü keşifler ve buluşlar peşinde koşarken, insanlığın ızdırabını dindirmek, geçmişteki ve günümüzdeki ayrılıkları ve problemleri çözmek maksadıyla her türlü şartlanmışlıklar ve ön yargılar bir tarafa bırakılarak; dinlerin ortak noktalarından hareket etmek suretiyle dünyamızı yaşanabilir bir hale getirmemiz mümkündür. Bunun için başka bir alternatifimiz de yoktur. Eğer bizler geçmişteki hataları düzeltmek ve geleceğimizi sağlam temeller üzerine oturtmak istiyorsak geçmişteki ve bugünkü olumsuzlukların kötü neticelerinden ders çıkarmak durumundayız. Dün, hatası ve sevabıyla geçmiş ve tarih olmuştur. Elbette ki hatası ve sevabıyla tarih olan dünü geri getiremeyiz. Fakat geçmiş olaylardan ibret alarak insan şeref ve haysiyetini, sevgi ve saygıyı, anlayış ve hoşgörüyü, huzur ve barışı ön plana çıkartmak suretiyle yeni bir dönemin oluşmasına ve başlamasına öncülük edebiliriz. Bu düşünceden hareketle aşağıdaki hususları değerli üyelerin takdirlerine sunuyorum.

1. Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki ihtilafa ve güvensizliğe neden olan misyonerlik faaliyetlerinin yeniden gözden geçirilmesi; çeşitli yollarla insanların zaaflarından

faydalanarak yürütülen misyonerlik faaliyetlerinin durdurulması için gerekli işbirliği içerisinde olunması.

2.Geçmişteki problemlerin halledilmesi ve ayrılıkların sona erdirilmesi için karşılıklı güven ve yardımlaşmanın ön plana çıkartılması.

3. Taraflar arasındaki şüphe ve güvensizliğin tamamen ortadan kaldırılması için din temsilcilerinin daha sık bir araya gelmesi.

4. Dil, din ve milliyet farkı gözetmeksizin acı çeken ve zulme uğrayan insanların yanında yer alınması.

5. Dinlerarası diyalogla ilgili çalışmaların etkili ve verimli olabilmesi için, yapılacak çalışmaları değerlendirmek üzere, Dinlerarası Diyalog Genel Sekreterliği kurulması.

Sözlerime Cenab-ı Allah'ın şu ayetiyle son vermek istiyorum: **"Dini ayakta tutun ve onda ayrılığa düşmeyin diye Nuh'a tavsiye ettiğini, sana vahyettiğimizi, İbrahim'e, Musa'ya ve İsa'ya tavsiye ettiğimizi Allah size de din kıldı. Fakat kendilerini çağırdığın bu** (din) **Allah'a ortak koşanlara ağır geldi. Allah dilediğini kendisine** (peygamber) **seçer ve kendisine yöneleni de doğru yola iletir."** (Şûra 13)

DİNLER ARASI DİYALOĞUN İLAHİ DİNLERDEKİ DAYANAĞI

Dr. Faruk ERMEMİŞ

Sayın Başkan, çok değerli saygın ve seçkin konuklar!

Dinlerarası diyalogun, yaşadığımız ülkelerin ve dünya'nın sosyal ve ekonomik barışına önemli katkıları olacağına inanıyorum.

II. Din Şûrasını düzenleyen Diyanet İşleri Başkanlığı'na, uzaktan ve yakından gelerek bu Şûra'ya katılan, siz saygın, seçkin, özverili, örnek bilim adamlarına teşekkür ederek sözlerime başlamak istiyorum.

Dünya artık eski dünya değil.

Dünya yeni bir dünya oldu.

Dünya akılalmaz bir iletişim çağında.

Dünya, dünyalılarla dünyanın sayısız nimetlerini birlikte paylaşmak mecburiyetinde...

Dünya, dünya ötesi, dünyalara açıldığı yeni bir dönem yaşıyor.

Dünya, böylece belki yeni dünyalar, yeni inançlar bulacak. Öyle olunca...

Dünyalılar; dünyayı, herşeyiyle, inancıyla, ekonomisiyle, çevresiyle, yeraltı ve yerüstü zenginlikleriyle, elbirliğiyle sosyal diyalogla korumalıdırlar.

Dünya da artık soğuk savaş dönemi bitti.

Bunu yeniden sıcak savaşa döndürmeyelim.

Dünya da küreselleşme başladı.

Küreselleşme beraberinde karşılıklı diyalogu, sosyal barışı ve ekonomik bağımlılığı getirdi.

Dünyalılar bunu çok iyi anlamalı.

İnsanlarımız, dünya barışı için bu diyalogu çok iyi kullanmalı, kullanabilmeli...

Dünya, uzayda, telekomünikasyonda, bilgisayarda çok büyük bir gelişme gösterdi. Sahibini parmak izinden ve gözünden tanıyan kendisini başkasına kulladırmayan bilgisayarlar üretildi.

Böylece, dünyanın her tarafı bu ağlarla örüldü. Çok sıkı bir iletişim kuruldu.

Dünya, artık herşeyiyle avucumuzun içindeki bir top gibi, mini bir dünya oldu.

Onu çok sıkarsak ezeriz.

Onu avucumuzun içinde tutamayıp düşürürsek paramparça ederiz.

Dünyanın sonunu kendi elimizle hazırlamış oluruz.

Dünya artık gözümüzün önünde.

Dünyanın kalp atışlarını yerden ve uzaydan adım adım izleyebiliyoruz.

Dünyanın ne tansiyonunu yükseltmeli, ne de düşürmeleyiz.

Bu insan oğlunun felaketi olur. Dünyayı yaşanamaz bir hale getirmek kime ne fayda sağlar. Avucumuzun içindeki bu dünyayı tehdit altında tutmak, bizi nereye götürür.

Dünyanın bu yeni iletişimiyle...

Dünya da bilim, teknik, eğitim, kültür, din, ticaret, savaş, barış gibi çeşitli alanlarda iş birliği yolu açıldı.

Bu iş birliğini çok iyi kullanmalıyız, çok iyi korumalıyız.

İşte dinlerarası diyalogun ne kadar çok önemli olduğu, böylece ortaya çıkıyor.

Teknoloji üretenleri Allah inancıyla besliyemez ve koruyamazsak.

Vicdan ve inanç unsuru taşımayan, bir başka deyişle; yaptığı her işin hesabını bir gün Yüce Tanrı'ya vereceğine inanmıyan teknoloji sahipleri...

O korkunç silahları ile dünyanın sonunu her an getirir, getirebilirler.

Eğer, çıkar kavgaları ve savaşları, inancın ve vicdanın önüne geçerse, dünyanın sonuna süratla yaklaşmaya başlarsak.

İlahi dinlerin sahipleri olarak bizimde bunda vebalimiz olduğunu asla unutmayalım.

Dünyanın neresinde yaşıyor ve oturuyor olursak olalım.

Tek amacımız, dünya da barışı, esenliği, dostluğu, hoşgörüyü, sağlamak. İnsanı insanca yaşatmak olmalıdır.

Birbirimizin inancına, düşmanca bakmadan, sevgiyle, hoşgörüyle Tanrı'nın bizden istediği barışı ve huzuru sağlıyacak bir diyalogla birbirimize yaklaşalım.

Kendi dinimizi tanımlamak için, bir düşman din arayışı içinde olmayalım.

Bize inanan insanları karanlık dehlizlerin içinde tutmayalım.

Dinler, etki alanlarını ve kitleleri hoşgörü mesajları ile birbirlerine kaynaştırmalıdırlar.

Çeşitli, etnik, kültürel ve dini inanç farklılıkların bir arada yaşadığı, yaşayabileceği bir hoşgörü hareketinin başlatılması ve yaşatılması, dünya da sosyal barışı güçlendirecektir.

Evrensel dini değerler ışığında, demokrasi ve hoşgörü altında, dinler arası bir kültür kuşağı oluşturalım.

Dinler, bizi biribirimizden uzaklaştıran değil, birleştiren olmalı.

Zıtlıkları aşan, zıtlıklar arasında barış bağları kuran olmalı.

O zaman dinler, yeni bir sosyal barışın ve kültürel akımın merkezi olurlar.

Dinler sen ben kavgasını bırakmalılar.

Birbirlerini kuçaklamalılar.

Yüce Allah'ın da bizden istediği bu değil mi dir?

Sayın Başkan!

Çok değerli konuklar!

Tarihin çok derinliklerinde o kadar çok ortak inançlarımız ve değerlerimiz var ki!

Ayrıca bu ilahi dinler arası, dayanacak, yine o kadar çok sağlam zeminlerimiz ve temellerimiz var ki!

Gelin !...

Bu ortak inanclarımızı ve değerlerimizi kucağımıza alarak bu sağlam temeller üzerine yep yeni binalar inşa edelim.

Müslümanlığın, Hıristiyanlığın ve Museviliğin din kurucusu, peygamberlerin peygamberi.

Ayrıca Peygamberin atası olan Hz. İbrahim Peygamber hakkında kutsal kitaplarımız da ve de Mezopotamya da çıkan Sümer tapletlerinde de çok detaylı bilgiler var.

Bu bildiğiniz detay bilgileri sizlere aktararak değerli vaktinizi almak istemiyorum.

Öyle anlaşılıyor ki:

Hepimiz Hz. İbrahim Peygamberin dini üzerindeyiz.

Onun inandığı Tek Tanrı, Yüce Allah'a hep birlikte inanıyoruz.

Yine hep birlikte onun kurucusu olduğu dinin yolundayız.

Peygamberlerimiz, Hz. Muhammed, Hz. İsa ve Hz. Musa onun dini üzerinde olan peygamberlerimizdir.

Biz hepsine inanır, kabul eder sever ve sayarız.

Peygamber Hz. İbrahim'in dikip Tanrı'nın yüce rahmetiyle büyüttüğü o koca ÇINAR ağacının köklerinden fışkıran, üzerinden yüz yıllar geçen, ayrı ayrı koca çınar ağaçlarının biz şimdi sahipleriyiz.

Bir başka deyişle ayni ağacın köklerinden geliyoruz.

O yüce peygamberler atası olan Hz. İbrahim Peygamberin ruhunu incitmemeye özen gösterelim.

Onun ruhunu yüceltelim.

Onun doğup büyüdüğü yaşadığı, şimdi ruhunun dolaştığı Türkiye Cumhuriyeti topraklarında, Harran'da, peygamberler şehri olan URFA'da gelin buluşalım;

Onun ruhunu şad etmek için.

Onun anısını yaşatmak için.

Yeni bir çınar ağacı dikelim.

Hep birlikte...

O ağacın köküne barış ve esenlik suyu dökelim.

Yine hep birlikte o ağacı büyütelim.

Dünya da bir milyarı aşkın müslüman yaşıyor.

Bütün bu müslümanlar.

Her gün kıldıkları beş vakit namazlarında en az onbeş kere Hz. İbrahim ve onun soyundan gelen seçkin milletleri için yani "Bizler ve sizler" için. Bir başka deyişle hepimiz için dua ederek barış ve esenlik isterler.

Gelin!

Bu dua da bizleri yalnız bırakmayın!

Sizlerde bu dualara katılın!

Hep birlikte...

Dünyamız için, insanlık için.

Barış ve esenlik isteyelim.

Huzur ve mutluluk isteyelim.

Dünya barışına yapmamız gereken katkıları yapamadığımız zaman, Yüce Tanrı katında sorumlu olduğumuzu asla unutmayalım.

Şimdi dünyanın başında toplumlara acı ve ızdırap veren çok çeşitli belalar var.

Uyuşturucu ve silah kaçakcılığı,

Yabancı düşmanlığı.

Etnik milliyetcilik.

Irkcılık.

Terörizim.

Örgütlü suçlar.

Mafya ve çeteler.

Dini taassup ve din düşmanlığı gibi daha niceleri...

Bütün bunların temelinde yatan önemli sebeplerden bir taneside inançsızlık, umutsuzluk, yaşama sevinci eksikliği...

Bu insanların yüreklerinde dini anlam da "ALLAH" inancının eksikliği ve yoksunluğu bunları bu belaya daha kolay bulaştırmıyor mu?

İnsanlara ALLAH sevgisini vermek.

ALLAH inancını vermek. Umut vermek. Yaşama sevinci vermek.

Vicdanlarında sorumluluk duygusunu yaratmak.

Yaptıkları herşeyin hesabını bir gün Yüce Tanrı'nın manevi huzurunda vereceklerinin bilincini oluşturmak.

O insanları topluma kazandırmak.

Kendine, ailesine, çevresine, insanlığa, yaşadığı ülkeye yararlı bir duruma getirmek.

Barış ve esenlik içinde, dostça, kardeşce, büyük bir hoşgörü ile yaşamalarını sağlamak.

İşte o zaman!

Dünyanın başındaki belalar azalır.

Sosyal ve ekonomik barış üstün gelir.

Dünya da huzur ve mutluluk artar.

Onun için dinlerarası diyalog ve iş birliği çok önemli...

Herkes evinin önünü temizlerse

Sokaklar temiz olur.

Her din, kendi üzerine düşen görevini yerine getirirse...

Dünya barışı için bütün dinlerarası çok samimi diyaloglar ve iş birliği kurulursa ve bunun devamı da sağlanırsa ne olur.

O zaman barış ve huzuru olan daha temiz bir dünyada.

Daha büyük bir huzur ve mutluluk içinde yaşarız.

Yüce ALLAH'ın da bizden istediği de bu değil midir?

Elbette budur.

Ama biz, bizi yaratan Yüce Tanrı'nın sesine kulak vereceğimiz yerde...

Ne acı ve üzüntü vericidir ki:

Biz çıkarlarımızı önümüze koyuyoruz.

Kendi sesimizin büyüsüne, bir esir gibi kapılıyoruz. O zaman, hayatın gerçeklerini göremez oluyoruz.

Böyle yapmaya da devam edersek.

Ne bizim başımız...

Ne de dünyanın başı...

Bu çirkin beladan asla kurtulamaz.

Kutsal kitaplarımızı tekrar tekrar okuyalım.

Geçmiş milletlerin neden yok olduğunu bir hatırlıyalım.

Hz. Nuh'un ve Lut'un milletini ve daha nice milletleri...

O günün dünyasının başını saran belalarla, elbirliği ve gönül birliği yaparak mücadele etmediklerini görürüz.

Böylece, onları, Tanrı'nın azabı yakalamıştır.

Şimdi bizi de, Tanrı'nın azabı yakalasın diye mi bekliyeceğiz.

Birbirimizin inançlarına, canlarına, mallarına, ülkelerine, topraklarına, bayraklarına, saldırmaya...

Doğanın sabır dengesini bozmaya...

Her şeyi kirleterek, yok etmeye daha ne kadar devam edeceğiz.

Başımıza illede tufanlar mı gelsin!...

Başımıza illede taşlar mı yağsın!...

İşte Güney Amerika da bir tufan yaşandı.

Onbini aşan insan öldü.

Belki Nuh tufanında bu kadar insan ölmemişti.

Vahşi hayvanların ve timsahların insanları yediği ve korkunç manzarayı bütün dünya medyalarından ibret ve şaşkınlıkla hepimiz izledik.

Tanrı bizi bu doğa afetlerinden korusun diyorum.

Evet.

O coğrafya da doğanın sabır dengesi bozulmuştu.

Biz insanlar olarak.

Doğanın sabır dengesini bozmaya daha ne kadar devam edeceğiz. ALLAH aşkına bir söyler misiniz?...

Hiç mi ders almıyacağız.

Gelin. Elbirliği ve gönül birliği yapalım.

Geç kalmıyalım.

Doğanın sabır dengesini koruyalım.

Gelin.

Yeni tufanlara kapı açmıyalım.

Ey Tanrı'nın kulları!

Ey Adem oğulları!

Gelin gelin!

Bir olalım.

Sen ben kavgasını bırakalım.

Barışa, sevgiye, dostluğa koşalım.

Hemde el ele gönül gönüle vererek.

Çoşkuyla, sevinçle, umutla koşalım.

Birbirimizi sevmenin,

Birbirimizi anlamanın,

Tadına vararak koşalım.

Ey yüce Allah'a inanan Adem oğulları!

İster Hz. Musa'ya, ister Hz. İsa'ya, ister Hz. Muhammed'e gönül vermiş olun.

Hangi dine mensup olursanız olun!

Bütün dinler barışı, sevgiyi, dostluğu, hoşgörüyü ister.

Gelin barışık olalım.

Gelin sevgi denizleri oluşturalım.

Gelin geleceğimiz olan çocuklarımıza güzel bir dünya bırakalım.

Hem de kan ve barut kokmayan.

Sevgi, dostluk, barış kokan çiçeklerle süslenmiş bir dünya bırakalım.

İnsanlığın dostluğa, barışa, güvene, huzura, mutluluğa, sevince, coşkuya çok çok ihtiyaç duyduğu küreselleşen ve küçülen bir dünyada yaşıyoruz.

Ama ne yazıkki:

Küreselleşen ve küçülen bu cennet dünyayı terörle, savaşla kan gölüne, kan denizine dönüştürüyoruz.

Hem de ısrarla, şiddetle, öfkeyle, ölümle, bağnazlıkla, fanatik düşüncelerle...

Anlaşılmaz bir şekilde.

Adeta dünyanın kıyametini kendi ellerimizle hazırlıyoruz.

Yoksa çağdaşlaşmanın öbür adı bu mu acaba diye, düşünmek beni son derece üzüyor, umutlarımı azaltıyor.

Hepimiz bu dünyanın insanlarıyız.

Duygularımız, düşüncelerimiz, anlayışımız ve kavrayışımız, bu çağın ve yaşadığımız ülkenin bize sunduğu fırsatlar ve imkânlar ölçüsünde oluşuyor.

Hiç birimiz bu dünyanın dışında, bağımsız bir dünyada yaşamıyoruz.

Her din mensubu, her dönemde kendi gerçeklerine göre dininden bir yorum bir anlam çıkarabilir.

Dini düşüncemizin, dünyanın bu yeni oluşumundan etkilendiği ayrı bir gerçektir.

Bu çerçevede dinlerin bugünkü problemlerini anlamak için, dünyanın süratla değişen yeni şartlarında ilahi din mensuplarının bilgi gereksinmelerini, dini görevlerini yerine getirmede istedikleri kolaylıkları, bu oluşum içinde, bir art niyet aramadan görebilmek, anlayabilmek gerçekten çok önemlidir.

Aksi takdirde, dini kullanarak, dinden çıkar uman, dini kazanç kapısı haline getiren kişilerin, grupların politikacıların tekeline dini verirsiniz.

O zaman din kutsiyyetini yitirir.

Din, dinle ilgisi olmayan, din cahili para tüccarlarının bir kazanç kapısı olarak kalır. Birçok cemaatler ve tarikatlar ortaya çıkar. Böylece din yavaş yavaş siyasileşmeye başlar.

Bunun acı ve ızdırabını hem ülkeler çeker.

Hem de samimi inanç sahibleri çeker.

Bunun örneklerini görüyor ve yaşıyoruz.

Dünyada yaşanan değişim dinamikleri arasında demokrasi çok önemli bir yaşam biçimidir.

Yüce ALLAH'a inanan, her din mensubunun, inançlarının gereğini özgür iradesiyle yerine getirmek isteyen insanlara, imkân ve fırsat eşitliği veren en uygun siyasal rejim, demokrasidir.

Demokrasi olan ülkelerde hür irade vardır.

Tanrı'nın istediği de hür iradedir.

İslâm dünyasında demokrasiyi yaşam biçimi olarak seçen Türkiye Cumhuriyeti dışında laik ve demokratik bir ülke de yoktur.

İslâm dünyasında görülen totaliter rejimler, demokrasiye pekfazla iltifat etmiyorlar.

Belki ele geçirdikleri iktidarlarını demokratik ölçüler içinde kimseyle paylaşmak istemiyorlar. Böyle bir seçimden yana da değiller.

Bazı ülkeler de iktidarlar dini monarşiye dayanıyor.

Öyle olunca iktidarlarının sürekliliğini de dinde arıyorlar. Kendi siyasi görüş ve çıkarlarını, dini motiflerle süsleyerek onu dinin görüşü olarak topluma sunuyorlar.

Böyle bir düşünceye karşı olanları da, dine ve ALLAH'a karşı gelmiş isyankâr bir kul gibi topluma gösteriyorlar.

O zaman o ülkelerin insanları da demokrasiden yana tavır koyamıyorlar. Demokrasiden de uzak duruyorlar.

Kısaca özetliyecek olursak:

Otoriter bir siyasi yapı, ister dini, ister din dışı olsun.

Kendi halkına demokratik bir yaşama biçimini sunmazlar.

Tek dayatmacı ses, yönetimin sesidir. Orada çok seslilik yoktur. demokrasi olan

Oysa demokratik ülkelerde çok seslilik vardır.

Çok sesliliğin getirdiği demokratik haklar da vardır.

Hür ibadet vardır.

Hür seçim vardır.

Hür irade vardır.

Hür söz vardır.

Dünyanın dört bir bucağından gelen, değişik dinlerin seçkin bilim adamlarıyla burdayız.

Yüce ALLAH'ın bize sunduğu bu hür ve özgür irade içinde dinlerarası barışı, hoşgörüyü, dostluğu arıyalım.

Peygamberler atası Hz. İbrahim'in manevi torunları olarak birbirimizle yeni diyaloglar kuralım.

Bu diyalogları barış yolunda güçlendirerek geliştirelim.

Dünya barışına katkıda bulunalım.

Türkiye'nin bir İslâm ülkesi olması dolayısıyla, dini inançlarından ötürü, Avrupa birliğine alınmasına, engellerden biri olarak gösterilmesi gerçekten çok ilginç.

Demokrasinin beşiği olan,

Her türlü hür düşünceye açık olan,

Avrupa'nın bu tutumuna bir anlam veremiyorum.

22. Kasım 1998 tarihinde Endonezya'da meydana gelen ve televizyon kanallarında gösterilen, Müslüman ve Hıristiyan çatışmasında cami ve kiliseler ateşe verildi. Altı kişi öldü.

Bu tip çatışmalardan çıkar umanlara...

Dünya barışını bozmak isteyen çıkarcılara ve terör havası estirenlere fırsat ve imkân vermiyelim.

Dünyayı din, mezhep, tarikat ve cemaat çatışmalarına sahne yapmıyalım.

Bu tip çatışmaları engellemek için, her zaman dinlerarası iş birliği yapalım.

Patlamaya hazır olan Din ve Etnik savaşların üzerine barış suyu dökerek üzerine gidelim.

Gelin!

Asırlardır aramızda ördüğümüz, aşılması güç olan duvarları yıkalım.

Eğer bu duvarları yıkamıyorsak, birbirimizin çiçek ve meyva dolu bahçelerini görebilecek gibi, göz hızasına kadar, duvarları alçaltalım.

Eğer mümkünse bu duvarlar arası komşu kapıları açalım.

Birbirimize gidip gelelim.

Birbirimizi tanıyalım.

İlişkilerimizi geliştirelim.

Din bilginlerimiz ve cematlar arası dostlukları arttıralım.

Dostlukların ve samimi diyalogların devamı için, birlikte uluslararası dernekler ve vakıflar kuralım.

Bende bu kurucular arasında yer almak isterim.

Gelin barış çubuğunu birlikte yakalım.

Karşılıklı olarak çeşitli inceleme ve araştırma bursları verelim.

Öğrencilerimize biribirimizin okullarında, İlahiyat Fakültelerinde, mastır ve doktora yapma fırsatı verelim.

Bir bilim adamı olarak sizlerle bilgi alışverişinde bulunmak istiyorum.

Sizlerle dost ve arkadaş olmak istiyorum.

Sizleri evimde, köyümde, kentimde konuk etmek istiyorum.

Sizlerle aynı sofrayı ailece paylaşmak istiyorum.

Bunu kişi olarak yada kuruluşlar olarak yapalım.

Sizlere Türk konuk severliğini göstermek istiyorum.

Türkiye Diyanet İşleri Başkanlığı II. Din Şûrasını yaparak bizleri bir araya getirdi.

Ne kadar da güzel yaptı.

Bu yüce makama teşekkür ediyorum.

Bunu devam ettirelim.

Sık sık uluslararası, paneller, seminerler, konferanslar ve şûralar düzenliyerek dinlerarası diyaloğu geliştirelim.

Hangi ülkede yaşıyorsak yaşayalım.

O ülkenin milli güvenliği ve bütünlüğü açısından.

Ayrıca dünya barışı için, toplumların ve biz bilim adamlarının dini yönden çeşitli bilgilerle aydınlatılmamız gerçekten çok önemlidir.

Konuşmamı tamamlarken, yabancı ülkelerden gelen, seçkin ve saygın bilim adamları, için ülkem hakkında kısa bir bilgi vermek istiyorum.

Türkiye Cumhuriyeti, Büyük Devlet Adamı Atatürk tarafından kurulmuştur.

65 milyon nüfusuyla, Laik, Demokratik, Çağdaş bir hukuk Devletidir.

Türkiye Cumhuriyeti

"Yurtta Sulh Cihanda Sulh" pirensibini benimsemiştir.

Türkiye Cumhuriyeti

Dünyanın en güçlü ordularından birinin sahibidir.

Türkiye Cumhuriyeti

Barışın bayrağını taşıyan büyük bir devlettir.

Dünya'nın hangi milletinden olursanız olun!

Hangi dinine inanmış olursanız olun!

Barışın bayrağını taşıyan herkese...

Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin kapısı açıktır.

Bu kapıdan içeriye güvenle girebilirsiniz.

Huzur dolu olarak, güvenle yaşayabilirsiniz.

Onun için dinlerarası diyalog diyoruz.

Onun için dinlerarası barış diyoruz.

Onun için ülkeler arası barış diyoruz.

Onun için dünya da barış diyoruz.

Biz Türkiye Cumhuriyeti Devleti olarak

Terörden çok çektik.

Teröre otuzbin şehit verdik.

Bu kadar ülke insanını göz yaşları içinde yitirdik.

Onun için, barışı bozan.

İnsanları acımasızca öldüren.

Kardeşi kardeşe, insanı insana düşman eden.

Ülkenin milli birlik ve bütünlüğünü yıkmak ve yok etmek isteyen, her türlü teröre karşı...

Biz Türkiye Cumhuriyeti Devleti olarak.

Biz Ulusca...

Sonsuza dek teröre hayır, hayır diyoruz...

Gelin, gelin!

Ey uygar dünyanın seçkin ve saygın insanları!

Barışın bayrağını bütün dünya da birlikte taşıyalım!

Dünya da barış ve esenlik rüzgârları estirelim.

Sözlerimi sizlere sevgi ve saygılarımı sunarak bitirirken diyorum ki:

Ne mutlu!

Barışın bayrağını taşıyabilecek olanlara!...

Ne mutlu!

Barış için özveri de bulunabilecek olanlara!...

Bediüzzaman Said Nursi'nin görüşleri ışığında Müslüman-Hıristiyan Diyaloğu "ORTAK KELİME"DE BULUŞMAK

Kazım GÜLEÇYÜZ

"Ehli kitapla ancak en güzel bir yoldan mücadele edin; güzellikle, yumuşaklıkla, delil ve ispat yoluyla onlara hakkı anlatın. Ancak onlardan zulme sapanlar müstesnadır. Onlara deyin ki: "Bize indirilene de, size indirilene de iman ettik. Bizim ilahımız da, sizin ilahınız da birdir. Biz ancak Ona boyun eğeriz." (Ankebut Suresi, 29/46.)

De ki: "Ey kitap ehli olan Hıristiyan ve Yahudiler! Sizinle bizim aramızda müşterek olan bir söze gelin: Allah'tan başkasına ibadet etmeyelim, ona hiçbir şeyi ortak koşmayalım. Allah'ı bırakıp da birbirimizi rab edinmeyelim." (Al-i İmran Suresi, 3/64)

"Şüphesiz kitap ehlinden öyleleri var ki, Allah'a da, size indirilmiş olana da, kendilerine indirilmiş olana da iman ederler. Onlar Allah huzurunda tevazu ve teslimiyet içindedirler. Allah'ın ayetlerini az bir menfaatle değiştirmezler. İşte onların, Rableri katında mükafatları vardır." (Al-i İmran Suresi, 3/199)

Dünyanın baş döndürücü gelişmelerle çok sür'atli bir değişime uğradığı, küreselleşme rüzgârlarının yeryüzünü adeta "küçük bir köy" haline getirdiği; farklı din, inanç ve milliyetlere mensup insanlar arasındaki ilişkilerin her geçen gün daha da yoğunlaştığı bir süreci yaşıyoruz.

Bu değişim sürecinin dünyayı götüreceği noktayı çok önceden görmüş bir İslâm düşünürü olarak Bediüzzaman Sadi Nursi'nin gerek bu süreci şekillendiren etkenler, gerekse bu süreçte bilhassa Müslümanlarla Hıristiyanlar arasındaki ilişkilerin seyrini belirleyecek olan esaslarla ilgili tespit ve mülahazaları son derece dikkat çekicidir.

Bediüzzaman, 1920'den önce yazdığı Mesnevî-i Nuriye isimli eserinde, dünyayı bir köy şekline soktuğunu belirttiği medeniyetin olumsuz ve sefih yüzünden gaflet perdesini pek kalınlaştırdığını, tadilinin ise büyük bir himmete ihtiyaç gösterdiğini vurgulamıştır.

Çağımızda yaşanan büyük değişim bir başka cihetini ise Bediüzzaman, Münazarat isimli kitabında, "Yahudilerle Hıristiyanları dost edinmeyin" mealindeki Kur'an ayetinin izahı babında, Asr-ı Saadetle günümüzü mukayese ederek şöyle yorumlar:

"Zaman-ı Saadette bir inkilab-ı azim-i dini (büyük bir dini inkilap) vücuda geldi. Bütün ezhanı (zihinleri) nokta-i dine çevirdiğinden, bütün muhabbet ve adaveti o noktada toplayıp muhabbet ve adavet ederlerdi. Onun için gayrimüslimlere olan muhabetten nifak kokusu geliyordu."

"Lakin, şimdi alemdeki bir inkilab-ı acim-i medeni ve dünyevidir. Bütün ezhanı zapt ve bütün ukulü (akılları) meşgul eden, nokta-i medeniyet, terakki ve dünyadır. Binaenaleyh, onlarla dost olmamız medeniyet ve terakkilerini istihsan ve iktibas etmektir. Ve her saadet-i dünyeviyenin esası olan asayişi muhafazadır. İşte bu dostluk kat'iyen nehy-i Kur'ani'de değildir."

Yine bu çerçevede, Bediüzzaman, insanlığın yaşadığı değişimin bir diğer tezahürünü de, "Dinde zorlama yoktur" mealindeki ayet-i kerimenin ışığında, "din için silahla cihada muarız olan" vicdanın hürriyetinin hükümetlerde bir anayasa prensibi ve siyasi bir düstur haline geldiğini, hükümetlerin laik cumhuriyete dönüştüğünü ifade ederek dile getirir.

Bu tespitler, globalleşen bir dünyada, farklı dinlere mensup insanların çok yönlü ve yoğun ilişkilere girdikleri bir çağın belirleyici özelliklerini ortaya koymaktadır. Ve müceddid bir din alimi ve mütefekkiri, büyük bir Kur'an müfessiri kimliği ile dine hizmeti asli misyonu olarak gören Bediüzzaman, çağın gerektirdiği hizmet stratejisinin temel esaslarını bu tespitlerin ışığında tayin etmiştir.

Şu ifadelerde de aynı yaklaşım özlü ve veciz bir şekilde dile getirilmektedir.

"Ecnebilerin vahşi oldukları kurun-u vustada (ortaçağda) İslâmiyet, vahşete karşı husumet ve taassuba mecbur olduğu halde, adalet ve itidalini muhafaza etmiş. Hiçbir vakit engizisyon gibi etmemiş. Ve zamanı medeniyette ecnebiler medeni ve kuvvetli olduklarından, zararlı olan husumet ve taassup zail olmuştur. Zira, din nokta-i nazarından medenilere galebe çalmak ikna iledir, icbar ile değildir. Ve İslâmiyet'in mahbup ve ulvi olduğunu, evamirine imtisalen (emirlerine uyarak) ef'al ve ahlâk ile göstermek iledir."

Bediüzzaman'ın böyle bir hizmet stratejisi belirlediği ve uyguladığı çağın bir başka özelliği de, gaflet perdesinin kalınlaşmasından öte, semavi dinlerden alınan ilhamla gelişen medeniyetin başarılarını saptırarak ilahi mesaja meydan okuyan ve usuhiyeti inkâr noktasına varan dinsizliğin öne çıkmasıdır. Dinsizliğin dünya çapında ve her alandaki dehşetli hücumuna karşı tek başına Müslümanların ya da Hıristiyanların mukavemet edebilmesinin imkânsız hale geldiğini vurgulayan Bediüzzaman, Müslümanlara şu tavsiyede bulunur:

"Şimdi ehl-i iman, değil Müslüman kardeşleriyle, belki Hıristiyan dindar ruhanileriyle ittifak etmek ve medar-ı niza meseleleri nazara almamak niza etmemek gerektir. Çünkü küfr-ü mutlak hücum ediyor."

Bu tavır, İslâm'la Hıristiyanlık arasındaki farklılıkları ve ihtilaf noktalarını tamamen gözardı edip yok saymayı değil, muvakkaten nazara almamayı öngören bir yaklaşımdır. Nitekim bir başka ifadesinde Bediüzzaman bunu şöyle dile getirir:

"Hadis-i sahihle, ahır zamanda İsevilerin hakiki dindarları ehl-i Kur'an ile ittifak edip, müşterek düşmanları olan zındıkaya karşı dayanacakları gibi, değil yalnız dindaşı, meslektaşı, kardeşi olanlarla samimi ittifak etmek, belli Hıristiyanların dindar ruhanileri ile dahi, medar-ı ihtilaf noktaları muvakkaten medar-ı münakaşa ve niza etmeyerek, müşterek düşmanları olan mütecaviz dinsizlere karşı ittifaka muhtaçtırlar."

Esasen Bediüzzaman, bu ihtilaf noktalarının da, aradaki fikri diyalog ve yakınlaşma geliştikçe, İslâm'ın hakikatlerinin Hıristiyanlar tarafından daha iyi anlaşılması ile son bulacağını kaydeder. Ona göre, daha önceki asırlarda İslâm güneşinin inkişafına mani olan "ecnebilerin cehli ve o zaman da vahşetleri ve taasupları" ile, "papazların, ruhani reislerin tahakkümleri ve ecnebilerin körü körüne onları taklit etmeleri", fikir hürriyetinin ve hakikati araştırma meylinin inkişaf etmesi ile zeval bulmaya başlamıştır.

Öte yandan, Hıristiyanlığın ulaşacağı nihai noktayı, "Hz. İsa gelecek, şeriatımla amel edip ümmetimden olacak" hadis-i şerifinin ışığında tahlil eden Bediüzzaman, bu gelişmeyi şöyle ifade etmiştir.

"İstikbalin kıt'alarında hakiki ve manevi hakim olacak ve beşeri dünyevi ve uhrevi saadete sevk edecek, yalnız İslâmiyettir ve İslâmiyete inkilap etmiş ve hurafattan ve tahrifattan sıyrılacak İsevilerin hakiki dinidir ki, Kur'an'a tabi olur, ittifak eder."

Onun konuyla ilgili bir başka ifadesi de şöyledir:

"O cereyan (dinsizlik) pek kuvvetli göründüğü bir zamanda hakiki İsevilik zuhur edecek, yani rahmet-i İlahiyenin semasından nüzül edecek. Hal-i hazır Hıristiyanlık dini o hakikate karşı tesaffi edecek, hurafat ve tahrifattan sıyrılacak, hakaik-i İslâmiye ile birleşecek, manen Hıristiyanlık bir nevi İslâmiyete inkilap edecektir. Ve Kur'an'a iktida ederek o İsevilik şahs-i manevisi tabi ve İslâmiyet metbu makamında kalacak; din-i hak bu iltihak neticesinde azim kuvvet bulacaktır. Dinsizlik cereyanına karşı ayrı ayrı iken mağlup olan İsevilik ve İslâmiyet, ittihad neticesinde dinsizlik cereyanına galebe edip dağıtacaktır."

Bediüzzaman, bu tespit ve mühalazaları istikametinde Hıristiyanlarla sağlıklı bir diyalog arayışının müşahhas örneklerini de vermiş; 1950'lerin başlarında, Kur'an'ın mucizeliğini ve Hz. Peygamberin risaletini ispat eden bir eserini Papalığa göndermiş ve cevabi bir teşekkür mesajı almıştır ki, Risale-i Nur vesilesiyle Müslümanlığı seçmiş bir İngiliz araştırmacı, bunun, İkinci Vatikan Konsülünün, Katolik Kilisesinin Müslümanlara duyduğu hürmeti ilan ve İslâm'ın da bir selamet ve necat yolu olduğunu beyan etmesinden yalnızca on yıl önce vuku bulduğuna dikkat çekmektedir.

Keza Bediüzzaman, 1953'te İstanbul'da, Fener Patriği Athenagoras'ı ziyaret ederek görüşmüştür. Bu görüşmede ona "Hıristiyanlığın din-i hakikisini kabul etmek, Hz. Muhammed'i (s.a.s.) peygamber ve Kur'an-ı Kerim'i de kitabullah kabul etmek şartıyla ehl-i necat olacaksınız" demiş; Patrik "Ben kabul ediyorum" deyince "Bunu diğer manevi reislere de söylüyor musunuz?" diye sormuş ve Athenagoras'tan, "Söylüyorum, fakat onlar kabul etmiyorlar" karşılığını almıştır.

Bu diyaloglardaki Kur'ani yaklaşım ve üslubu ise Bediüzzaman şöyle ifade eder:

"Ey ehl-i kitap! İslâmiyeti kabul etmekte size bir meşakkat yoktur. Zira, size bütün dininizi terk etmenizi emretmiyor; ancak, itikadatınızı ikmal ve yanınızda bulunan esasat-ı diniye üzerine bina ediniz, diye teklifte bulunuyor."

Aslında Bediüzzaman'ın konuya ilişkin tespit ve tahlilleri bunlarla sınırlı değildir. O bilhassa ahir zaman hadisleriyle ilgili olarak yaptığı geniş açıklamalarda Müslüman-Hı-

ristiyan diyalogunun nasıl bir seyir takip edip hangi noktalara ulaşacağını etraflı bir şekilde tahlil etmiştir. Biz bu kısa tebliğ çerçevesinde bunların detayına giremiyor, sadece işaret etmekle yetiniyoruz.

Bu meyanda, Bediüzzaman'ın eserlerinin ve Müslüman-Hıristiyan diyaloguna yaklaşımının Hıristiyan aleminde nasıl ma'kes bulduğunu gösteren dikkate değer bir örnek olarak, Roma'da bulunan Dinler Arası Diyalog için Cizvit Sekreteryası Genel Sekreteri Prof. Dr. Thomas Michel'in ifadelerine yer vermek istiyoruz. Prof. Michel şöyle diyor:

"Bir Hıristiyan mü'min olarak Said Nursi'nin ciltler dolusu eserlerini okurken, onlarda, iç dünyasında hemen ma'kes bulunan birçok bakış açısı ve tavır buluyorum. Bu, kendisini Allah'a adamış Müslüman düşünürün yazılarında kendi Bir ve Tek Allah inancım ile çakışan o kadar çok noktada keşfettim ki, doğrusu onu şahsen tanımış olmak isterdimta ki, birçok noktada doğrudan ona sorular yöneltip, verdiği cevaplardan istifade edebileyim.

"Said Nursi, yaşadığı yıllar boyunca, hatta-Birinci Dünya Savaşı ve onu takip eden yıllar gibi- Hıristiyanlar ile Müslümanlar arasında büyük gerilimlerin yaşandığı anlarda, Müslüman-Hıristiyan diyalogu meseleleri üzerinde kafa yormuş ufuk açıcı bir düşünürdü. Onun bu konudaki görüşleri bizlerin kendi tefekkürümüz açısından da geçerlilik arz etmektedir ve onun görüşlerinin çoğu, hepsi de Allah'ın birliğine inanan Müslüman ve - ümit ederim- Hıristiyan cemaatleri içerisinde ancak şimdi bereketli meyveler verme noktasına gelmiş bulunmaktadır."

Bu ifadelerden sonra, Hıristiyanlık aleminde yaşanan ve Bediüzaman'ın tespit ve tahlillerini teyid eden bazı gelişmeleri de kısaca aktarmak istiyoruz.

Hıristiyan alemindeki köklü değişimin kilometre taşını oluşturan tarihi belge, 1963'te Papa VI. Paul'ün açıkladığı İkinci Vatikan Konsülü deklarasyonudur. Konsülde 242'ye karşı 1763 oyla kabul edilen deklarasyonun giriş paragrafı şöyledir:

"İnsanların birbirleriyle gün geçtikçe daha sıkı bir birlik kurdukları ve milletlerarası münasebetlerin durmadan geliştiği çağımızda, Kilise, Hıristiyan olmayanlarla ilişkilerini dikkatle incelemektedir. İnsanlar dün olduğu gibi bugün de, çeşitli dinlerden, insanlığın durumuyla ilgili ve zihinlerini meşgul eden sorulara cevap arıyorlar. İnsan nedir? Hayatın manası ve gayesi nedir? Sevap nedir, günah nedir. Üzüntünün kaynağı ve anlamı nedir? Gerçek mutluluğa kavuşturacak yol hangisidir? Ölüm nedir ve ölümden sonra yargılanma ve mükafat nedir? Ve nihayet, varlığımızı kuşatan ve anlatılamayan sır nedir? Nereden gelip nereye gidiyoruz?"

Devamında dinler tarihi ve diğer dinlere ilişkin bilgilerin verildiği deklarasyonun Müslümanlarla ilgili kısmı da şu şekildedir:

"Yerin göğün Yaratıcısı, herşeye kadir ve insanlara ayet göndermiş, var olan ebediyen var olacak olan Bir Allah'a ibadet eden Müslümanlara, Kilise saygı duymaktadır. Konsül, Hıristiyanlarla Müslümanlar arasında yüzyıllar boyunca devam eden anlaşmazlıkların, düşmanlıkların, geçmişteki uyuşmazlıkların unutulmasını, samimi bir gayretle birbirlerini anlamaya çalışmalarını, birlikte sosyal adaleti, barış ve hürriyeti sağlamalarını, bütün insanlar için bunları ve manevi değerleri korumalarını tavsiye eder."

O tarihe kadar Kilise dışında hiçbir kurtuluş yolu bulunmadığı dogmasını savunagelmiş olan Vatikan, bu deklarasyonla, bu görüşten vazgeçtiğini ilan etmiştir.

Bu gelişmenin devamı olarak Vatikan ilk defa 1967 yılında İslâm aleminin Ramazan ayı ve bayramı için tebriklerini sunmuş ve sonraki senelerde bu uygulama gelenek haline gelerek devam ettirilmiştir. Ve sonrasında Papa, aralarında Türkiye'nin de bulunduğu çeşitli İslâm ülkelerini ziyaret ederek diyalog ve işbirliği mesajları vermiştir.

Öte yandan, Hıristiyanlıktaki tasaffi ve tevhide yaklaşma sürecinin işaretleri de yoğunlaşarak devam etmektedir. İslâm'da Hıristiyanlık arasındaki temel ihtilaf konularından biri olan teslis akidesi, hayli zamandır Hıristiyan İlahiyatçılar arasında tartışılmakta ve itirazlara hedef olmaktadır. Bunun pek çok örneğinden sadece birine kısaca temas edecek olursak.

Son dönemde Katolik aleminin en dikkat çekici isimlerinden biri olan İsviçreli ilahiyatçı Prof. Dr. Hans Küng, 1974'te yayınladığı "Christ Seine", (Hıristiyan Olmak Üzerine) adlı kitabında teslis inancını keskin bir üslupla eleştirerek reddetmiş; "Ne İsa kendisinin Allah'ın oğlu olduğunu iddia etmiştir, ne de ilk Hıristiyanlar" demişti. Teslis doktrininin Yunan kültürünün etkisiyle sonradan ortaya çıktığını belirten Küng, bu inanç için, "Bütün zamanlarda, bütün inananlar için, iman edilmesi gereken bir mükellefiyet olarak empoze edilemez" hükmünü vermişti.

Prof. Küng'ün İslâm ve Hz. Muhammed (s.a.s.) hakkındaki görüşleri de son derece dikkat çekicidir. 1984'te yazlığı "Christiontum und Weltreligionen" (Hıristiyanlık ve Dünya Dinleri) isimli eserinde "Bir Hıristiyan olarak burada hayatım ve ölümüm için Hz. İsa'yı seçerken, onun halefi olan Hz. Muhammed'i de seçmiş olduğuma inanıyorum" diyen Küng, "Hıristiyanlar, Hz. İsa'ya şehadet eden Hz. Muhammed karşısında hala ilgisiz kalamazlar ve artık onun sanki İsa'dan sonra başka bir peygamber gelmemiş gibi, bir sahte peygamber imişçesine kenara itemezler" diyordu.

İkinci Vatikan Konsülünün deklarasyonunda, Müslümanların, "İnsanlığa ayet gönderen bir Allah'a ibadet ettiklerinin belirtildiğine dikkat çeken Küng, bu tespiti şöyle bir neticeye bağlamıştı:

"Müslümanların, insanlığa ayet gönderen bir Allah'a ibadet ettiğini Kilise söylüyorsa, bu demektir ki, Kiliseye göre Muhammed Peygamberdir. Eğer Muhammed'i peygamber kabul ediyorsak, tutarlılığımızı korumak için, bu defa Muhammed'in getirdiği mesaja bağlı herşeyin onun kendi fiili, kendi kelamı değil, Allah'ın kelamı olduğunu da kabul etmeliyiz."

Prof. Dr. Hans Küng, teslisi reddederek tevhidi, yani İslâm'a girişin birinci şartı olan Lailaheillallah rüknünü; Hz. Muhammed'i hak peygamber, Kur'an'ı Allah kelamı kabul etmek suretiyle de ikinci temel şart olan Muhammedurresullah'ı bir şekilde ikrar eden dindar İsevi ruhanilerine sadece bir örnektir.

Aynı minval üzere, Hz. İsa ve ilk Hıristiyanlardan sonraki asırlarda İncil'de yapılan tahrifatı sorgulayıp reddeden; teslise karşı çıkan ve İslâmiyete önyargısız yaklaşan pek çok Hıristiyan ilahiyatçı vardır.

İnanıyoruz ki, her türlü önyargı ve saplantıyı terk ederek, ifrat ve tefritten ve her türlü aşırılıktan uzak, dengeli ve mutedil bir yaklaşımla, münhasıran hakikatı bulma saikiyle girişilecek samimi bir arayış ve bu çerçevede gerçekleştirilecek iyiniyetli diyaloglar, gerçeğin üzerini örten perdeleri aralayacak ve mü'minleri Son Peygamberin irşadları istikametinde Bir ve Tek Olan bütün kemal sıfatlarıyla muttasıf ve bütün kusur ve noksanlıklardan münezzeh bulunan Allah'a imanın verdiği kardeşlik duygularıyla bir araya getirecektir.

Bilindiği gibi, önümüzdeki yıl Haçlı Seferlerinin 900. yılını idrak edeceğiz. Ondan sonraki sene ise Hz. İsa'nın (a.s.) 2000. Doğum yılını kutlayacağız. Umuyoruz ki, gerek 900 yıl sonra Haçlı Seferleri için yapılacak değerlendirmeler, gerekse, 2000. Yıl kutlamaları, geçmişin acı hatıralarının artık canlanmamak üzere tarihe gömüldüğünü, tarihte olup bitenlerden gerekli derslerin çıkarıldığını ve yepyeni bir anlayışla ortak imanda buluşma hamlelerinin gerçekleştiğini ortaya koyan gelişmelere vesile olsun.

Bu yıldönümlerinin arefesinde ana gündemini büyük bir isabetle "dinlerarası diyalog" olarak tespit eden II. Din Şûrası'ndan çıkacak mesajın, Müslüman-Hıristiyan diyalogu başta olmak üzere farklı din ve inançlara mensup insanları "ortak kelime"ye yakınlaştırmak hususunda ciddi katkılarda bulunacağına inanıyoruz. Ve bu yakınlaşmanın, bir taraftan dinsizlik ve ondan kaynaklanan her türlü sıkıntı ve probleme çare getirirken, diğer taraftan dünyanın her yerinde rahatsızlık sebebi olan ve yapıcı bir diyaloga da engel teşkil eden "dini ideolojileştirme ve siyasileştirme" cereyanlarını etkisiz kılacak; munhasıran iman telemine dayalı olup hem ahiret, hem de dünya saadetini getiren hak din anlayışının bir kez daha gözler önüne serilmesine vesile olacak; ve bu çerçevede, kâinatta en yüksek hakikat olan dinin hiçbir dünyevî, siyasî, ticarî, maddî -hatta manevî- menfaate alet edilmesinin mümkün olmadığı gerçeğini tekrar tescil ettirecek ilahi prensiplerin daha iyi anlaşılmasına yardımcı olmasını diliyoruz.

SEMAVÎ DİNLERDE DİNÎ MUSİKÎ ESASLARI

Assoc. Prof. Dr. M. Erdoğan SÜRAT

GİRİŞ

İnsanoğlu kültür ihtiyaçlarını karşılamak için gerektiğinde komşu kültürlerden (toplum ve topluluklardan) malzeme (ses, şekil, anlayış, üslup) ödünç almakta, bunları düz bir biçimde kullandığı gibi, kendisine adapte edebilmektedir.

Bu olgunun müzik sanatına uygulanması, müzisyen-sosyal hizmet elemanlarının müdahaleleri dışında, disiplinden uzak bir durum arzetmiştir. Örneğin ARABESK diye şikayet edilen olgunun sadece 1960'lardan beri ortaya çıkmış bir fenomen olduğu zannedilmiştir.

Aysa Araş ve Fars kültürlerinden etkilenme, Osmanlıdan itibaren yoğun olup bu etkilenme dini hizmet mesleğinin;

SOSYAL KAVRAMI

SOSYAL İNTEGRASYON

SOSYAL İŞLEVSELLİK

DAVRANIŞ DEĞİŞİKLİĞİ (Örneğin DAVRANIŞ BOZUKLUĞU)

şemasında yerini bulmalıdır. (Bkz. SOSYAL HİZMET MESLEĞİ- Dr. Sema KUT, Ankara 1968.)

Bu gerçeklik, bir müzik adamı (TRT İstisna Sözleşmeli Kanun Sanatçısı, TRT Eski TSM Uzmanı) ve Sosyal Hizmet Elemanı (H.Ü. Sosyal Çalışma Bölümü Yüksek Lisansieri) olarak bu bildirinin yazarını:

1. Yabancı Kültür Makamlarında verilmiş yerli eserlerimizin derlenmesi,

2. Bu makamların ifade ayrıştırmalarının yapılması,

3. Müzik ifadelerinin toplumsal ihtiyaç ve taleplerle çakışma şemalarının verilmesi,

4. Çakışmaların SOSYAL HİZMET MESLEĞİ bakımından ifadelendirilmesinin sağlanması yolunda bir çabaya sevketmiştir.

Alanında ilk kez ortaya çıkan bu çalışmanın temelleri hazırlığında aktif görev aldığım TRT 1977 Genel Yayın Planına kadar uzamaktadır. Söz konusu çalışmam ise 1984'deki KFAS etüdlerimde tetkik edilebilir.

THE MODE OF ABRAHAM

Makam = ACEM
Özellikler = Indoeuropean
Anlatım = (Temalar)
Cemaat Fikri
Toplu İbadet
Cemaat İçin Özveri
Vadedilmiş Mutluluk
Cemaatle Paylaşma
(Anlatım Analiz Prensipleri KFAS 84)

ACEM MAKAMINDA PEŞREV
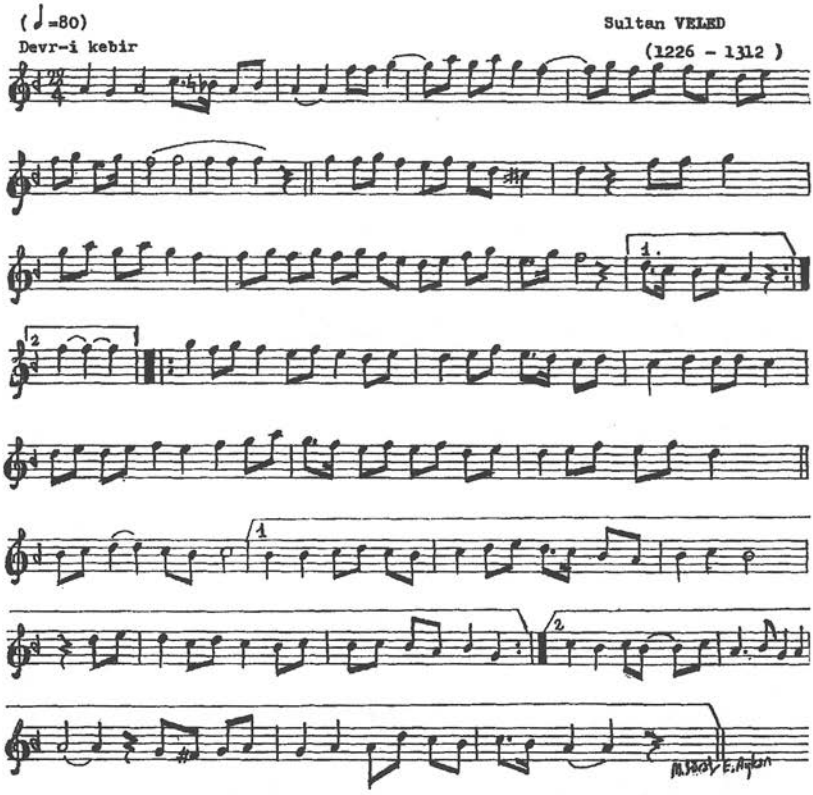
DİNİ HİZMET YAKLAŞIMI

Tanım Karşılıkları:
1.Toplum-Coğrafya,
2. Kurumsal Düzenleme,
3. Politik-Dinsel Kurumlaşmalarda İşbirliği,
4. Psikolojik Odak (Toplum)
(Kaynak: SHM, Dr. S. Kut, s. 74.)

THE MODE OF ORTHODOX WORLD

Makam = ACEM AŞİRAN
Özellikler = Ottoman - Indoeuropean
Anlatım = (Temalar)
Cemaat ve Birey
Bireysel Mutluluk
Bireysel İbadet (Secularizm)
Arayışlar
Sınırlı Özveri
Varoluşa Yönelme
(Anlatım Analiz Prensipleri KFAS 84).
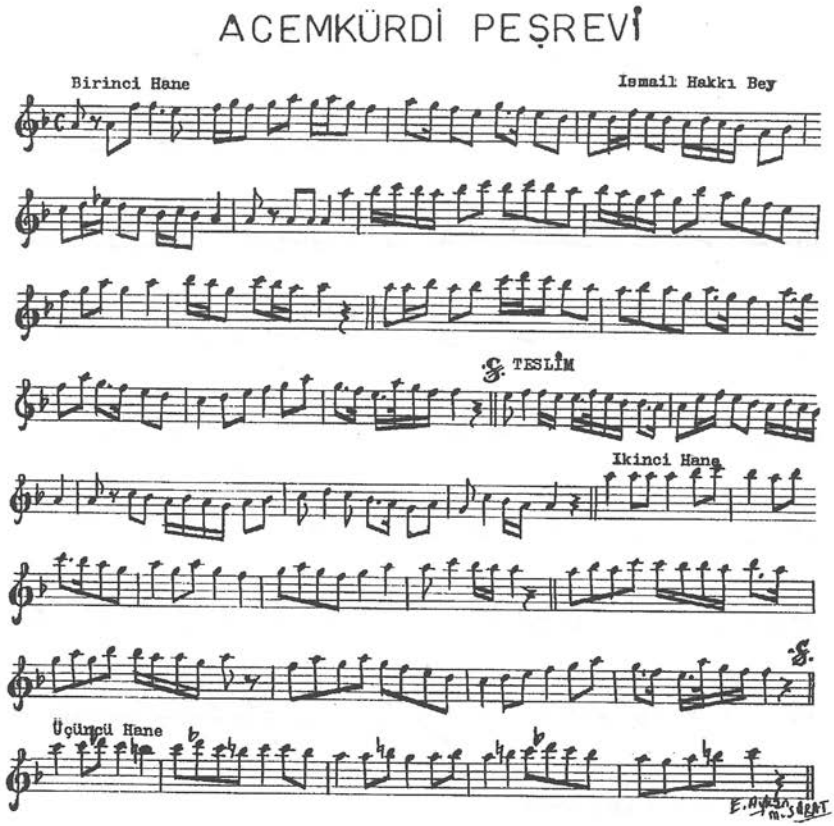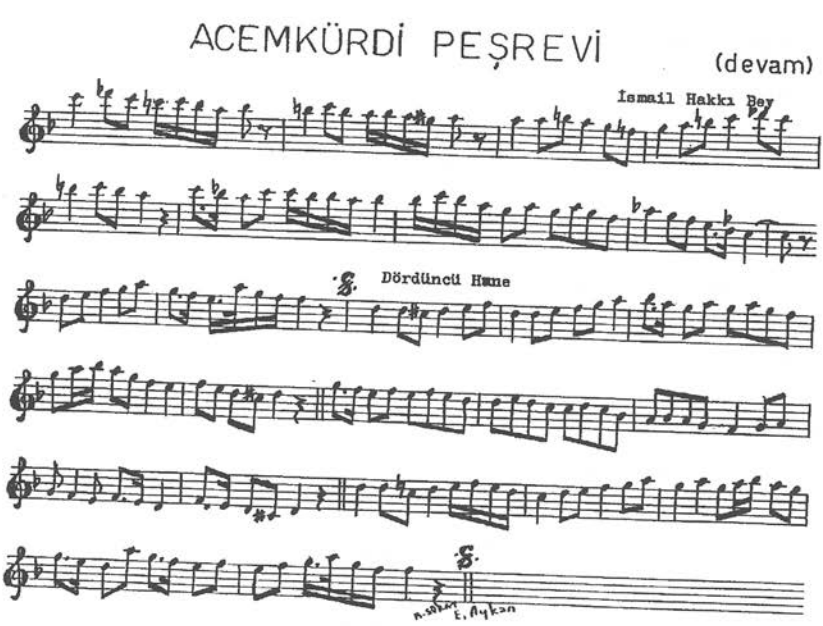
DİNİ HİZMET YAKLAŞIMI

Tanım Karşılıkları:
1. Izdırap çekmeye karşı toplumsal korunma fikri,
2. İnsanın, insan olduğu için değer taşıması.
(Kaynak: SHM, Dr. S. Kut, s. 54.)

THE MODE OF JUDALSM

Makam = ACEMKÜRDİ
Özellikler = Melez
Anlatım = (Temalar)
Küçük ve Güçlü Grup
Grupla Paylaşım
Güçlü Önder
Grubun Mutluluğu
Dar Çerçeveli Aşırı Özveri
(Anlatım Analiz Prensipleri KFAV 84.)

DİNİ HİZMET YAKLAŞIMI

Tanım Karşılıkları;
1. Gruba Verilen Hizmetler
2. Hedef Grup Tanımı
3. Rehberlik
4. Danışmanlık
5. Grup Düzeyine İnme
(Kaynak: SHM, Dr. S. Kut, s. 82.)

SEMITIC MODE

Makam = HİCAZ
Özellikler = Hami-Sami
Anlatım = (Temalar)

İleri Düzeyde Mistisizm
İleri Düzeyde Bireysel Patlama
Toplumla Paylaşım
Hamasi Duygular
Sükunet ve Raks İkilemi
Paradoxal Duygular
(Anlatım Analiz Prensipleri KFAS 84)
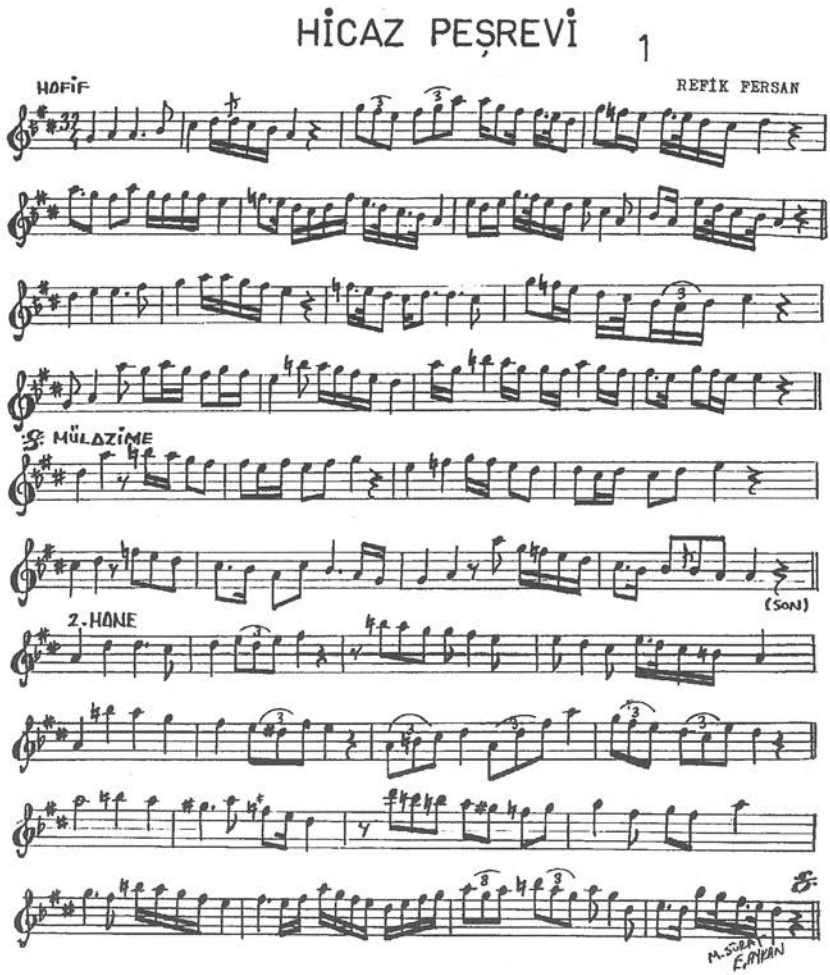
HİCAZ PEŞREVİ 2 (devam)
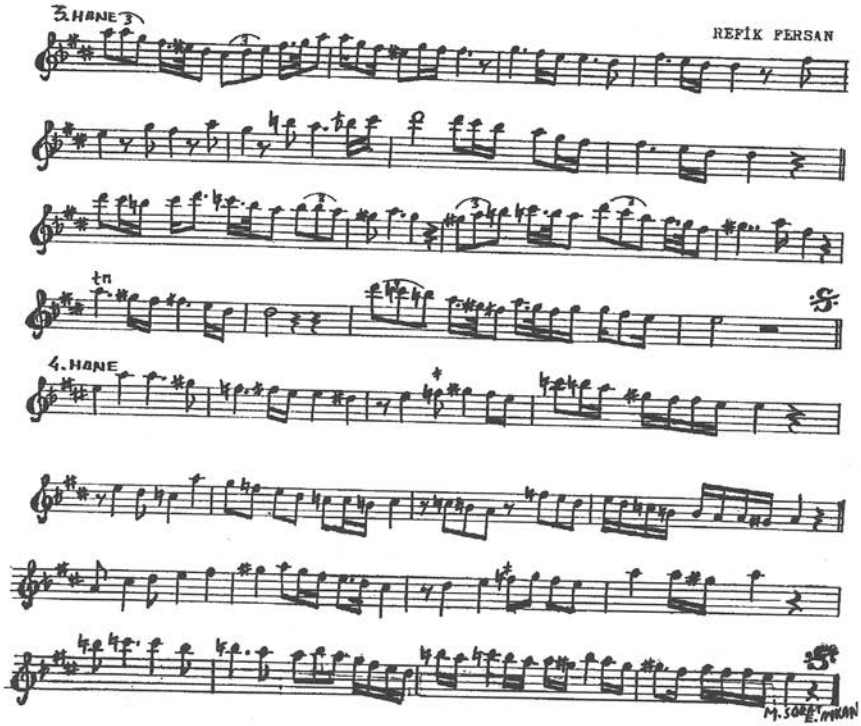
DİNİ HİZMET YAKLAŞIMI

Tanım Karşılıkları;

1. Kişinin haysiyet ve vakarını geliştirme hakkı,
2. İnsanların birbirine bağımlı oldukları gerçeği.

(Kaynak: SHM, Dr. S., Kut, s.42.)

SEMITIC MODE

Makam	= HİCAZKÂR
Özellikler	= Hami-Sami-Osmanlı
Anlatım	= (Temalar)

Bireysel Özgürlük
Secularizm (Laiklik)
Mutluluğu Paylaşma
Coşku ve Raks
Çalışma-Şevk
Verimlilik (Toplumsal)
(Anlatım Analiz Prensipleri KFAS 84.)

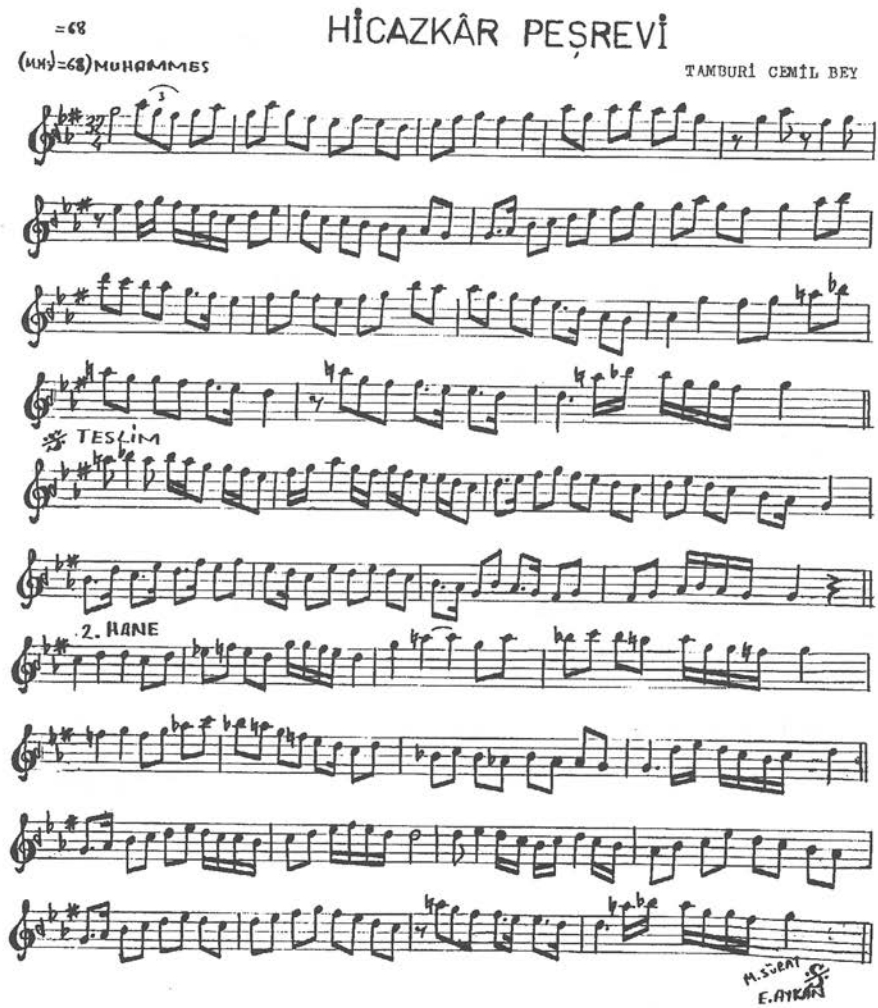

DİNİ HİZMET YAKLAŞIMI

Tanım Karşılıkları;

1. Kişinin haysiyetine, değerine ve yaratıcı gücüne inanmak,
2. Kişinin başkalarının haklarına tecavüz etmemesi,
3. Kişinin kendini ifade edebilmesi,
4. Kişinin kendi kaderini seçebilmesi.

(Kaynak: SHM, Dr. S. Kut, s. 43.)

THE MODE OF SUFIS

Makam	= İSFAHAN
Özellikler	= Fars-Ortaasya
Anlatım	= (Temalar)

Ilımlı Mistisizm
Hoşgörü
Coşku-Raks
Cemaat ve Paylaşım
Bireysel İbadet
(Anlatım Analiz Prensipleri KFAS 84.)
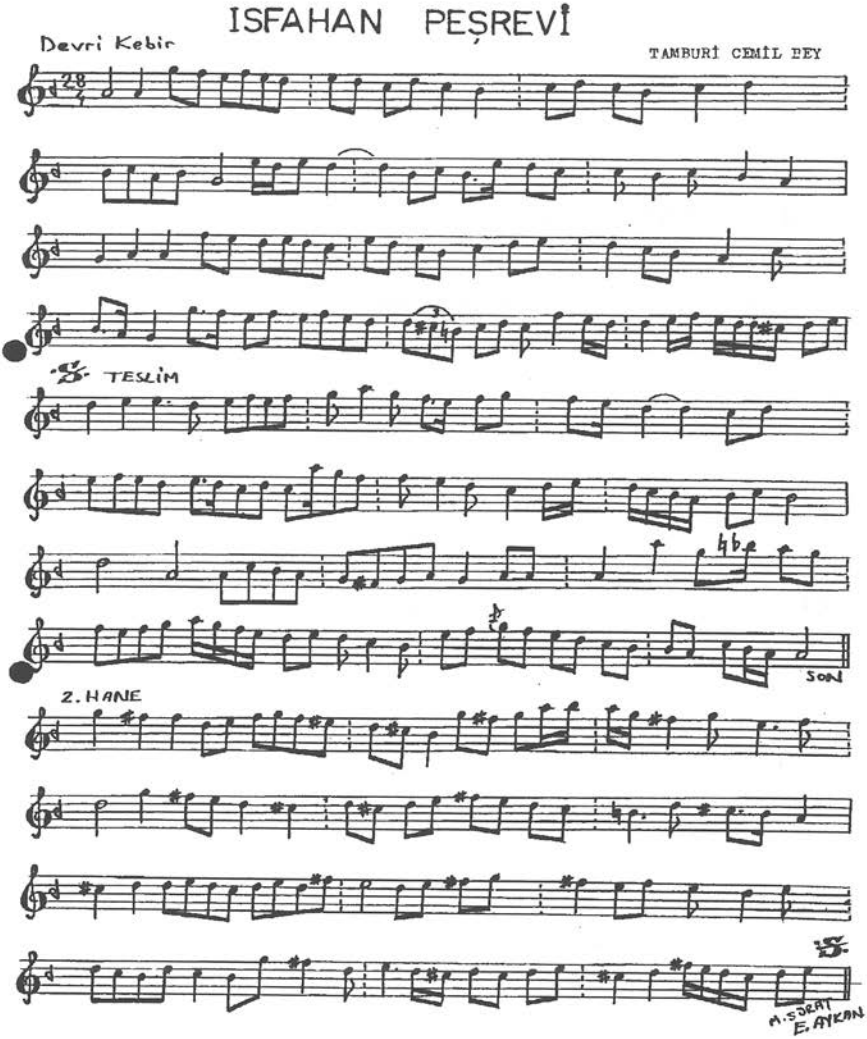
DİNİ HİZMET YAKLAŞIMI

Tanım Karşılıkları;

Yaşantının insanın değer sistemi üzerindeki etkisi büyüktür. Bu deneyimler ne kadar çeşitli olursa kişi, çeşitli değer sistemleri olan insanlarını kabul etmeye o kadar açık olur.

(Kaynak: SHM, Dr. S. Kut, s.47.)

Makam = ISFAHANEK
Özellikler = Ortaasya Kökenli
Anlatım = (Temalar)
Hoşgörü
Secularizm
Bireysel Özveri
Toplumsal Dayanışma
(Anlatım Analizleri KFAS 84.)

DİNİ HİZMET YAKLAŞIMI

Tanım Karşılıkları;

1. Önemli olayların değer sisteminin üzerindeki etkisi,
2. "Çeşitli Yaşam" deneyimlerinin olgunluk ve yardım gücüne etkisi.

(Kaynak: SHM, Dr. S. Kut, s. 47.)

THE MODE OF CHRISTIANITY

Makam = Nihavent (d)
Özellikler = Indoeuropean
Anlatım = (Temalar)

Coşku
Yenilik - Yenileşme
Bireysellik
Verimlilik
Toplumsal Dayanışma
Doğa Sevgisi
(Anlatım Analizleri KFAS 84.)

NİHAVEND PEŞREVİ

Kanuni Mehmet Bey

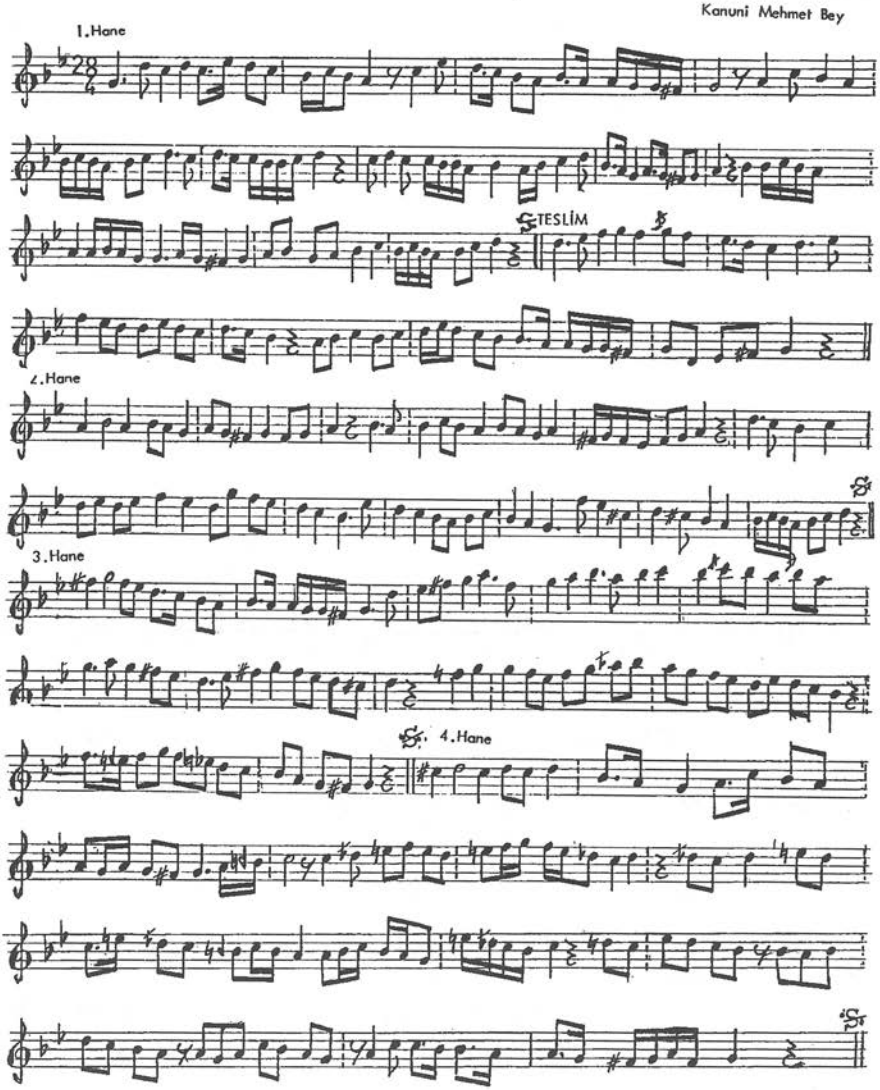

DİNİ HİZMET YAKLAŞIMI

Tanım Karşılıkları;

1. Temel kapasiteler, atılımlar,
2. Kendine yetme, genel refaha katkıda bulunma,
3. Zenginleşme (verimlilik)
4. Ahenk,
5. Estetik (Güzellikler)

(Kaynak: SHM, Dr. S. Kut, s.19.)

THE MODE OF ABRAHAM "Major Tonzlity"

Makam = NİŞABUREK
Özellikler = Ortaasya Kökenli
Anlatım = (Temalar)
Denge Arayışı
Bireysel Aşk - Coşku
(Anlatım Analizleri KFAS, 84.)
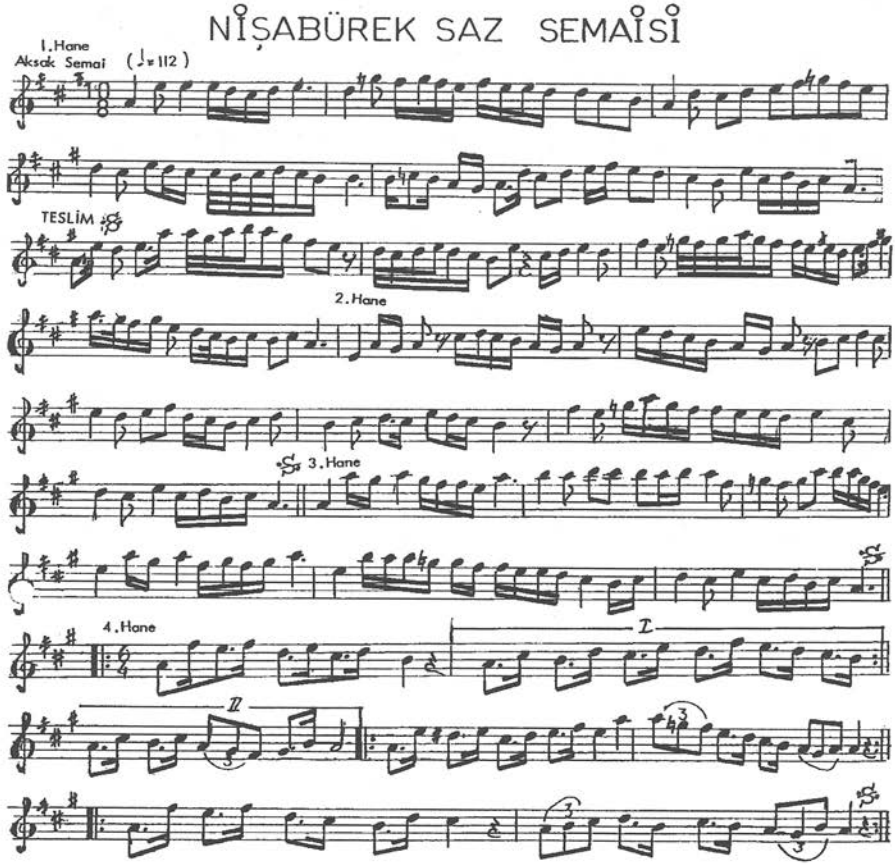
DİNİ HİZMET YAKLAŞIMI

Tanım Karşılıkları;

1. Dinamik Denge,
2. İç düzenin sağlanması,
3. İç düzenin geliştirilmesi,
4. Hareket, düzen,
5. Amaca ulaşma.

(Kaynak: SHM, Dr. S. Kut, s. 97.)

İNANÇ VE AKIL

Başpiskopos Pier Luigi CELATA
Türkiye Papalık Temsilcisi

İnanç ve akıl, gerçeği arama yolunda insan ruhunun taktığı iki kanada benzer.

Bu sözler, Sayın Papa II. Jean Paul'un gönderdiği son Papalık mektubunun açılış sözleridir. Fides et Ratio (İnanç ve Akıl) adını taşıyan bu mektupla, Katolik Kilisesi'nin piskoposlarına seslenilmekteyse de mektubu birçok çevreden insanlar okumaktadır. Bu mektubun içeriğinin kısa bir özetini burada toplanmış olan insanlara sunmak yararlı olacaktır.

Mektubun girişi, insanoğlunun karşı karşıya olduğu temel sorularla başlamaktadır: "Ben kimim? Nereden geldim ve nereye gidiyorum? Kötülük niye vardır? Hayattan sonra bizi neler beklemektedir? (n.1) İnsan aklı, bu sorulara verilebilecek yanıtları araştırmaktadır. Allah, vahiy yoluyla, yolu göstermekte ve inayetiyle insanı bu yola iletmektedir. Bu nedenle inanç ve akıl uyum içindedir. Burada akıl Allah'a bir yanıt verme, akılsa insan aklının doğal kapasitelerinin gerçekleştirilmesidir."

"Hayatın anlamını sorgulamayla ve buna yanıt vermeyle ilgili olarak" aklın felsefe bazındaki uygulamaları, "insani görevlerin en soylusudur". (n.3) Felsefe, hayatın gizemlerini düşünme noktasından yola çıkarak, mantıksal bir düşünce sistemi geliştirebilmiştir. Bu kapasite, "inancın daha derinden anlaşılması bakımından kaçınılmaz bir katkı" sağlamaktadır.(n.5)

Bununla birlikte mevcut tehlikelerden haberdar olmak gerekir. Felsefi sistem gerçeğin ifadesi olarak alındığında, felsefi övünme tehlikesinden söz edilebilir. Buna zıt olacak biçimde, agnostiklik ve relativizme yol açacak biçimde gerçeği aramaktan vazgeçme tehlikesinden söz edilebilir. Papa II. John Paul, bu nedenle aşağıdaki görüşe gereksinim olduğunu ifade etmektedir:

Gerçek, esasen inançla ilgilidir. Zira bu hızlı ve karmaşık değişiklik geleceğin sahipleri olan gençliğe geçerli bir referans noktası bırakmamaktadır.(n.6)

Birinci Bölümde, Vahye Hıristiyan gözüyle bakılmaktadır. Tanrı'nın vahyinin "zaman ve tarih içinde bulunduğu" belirtilmektedir. (n.11). Bu vahiy insanları aydınlatan sonsuz bir sözde İsa'da kendini bulmaktadır. Bu vahiy, inancı "Tanrı'ya tam olarak riayet etme" olarak açıklamaktadır. (n.13) Verilen bu cevap, tek başına entellektüel olarak kabul edilemeyecek, daha ziyade insanlığın Tanrı'nın taahhüdünü gerçekleştirmesi olarak anlaşılacaktır. Bu bakımdan, Vahiy akıldan önce gelir diyebiliriz.

Vahyin bize ilettiği gerçek, insan aklının bir ürünü olamaz. Daha ziyade düşünceyi

karıştıran sebepsiz bir kavram olarak ortaya çıkar ve sevginin bir ifadesi olarak rızayı görür.(n.15)

İkinci Bölüm, credo ut intellegram (Anlayabileceğime inanıyorum) başlığını taşımaktadır. Hıristiyanlara ait kutsal metinlerden yani gerek eski gerekse yeni ahit yoluyla, inancın akla karşı olmadığı ifade edilmektedir. İnanç, daha ziyade, insanın iç gözünü derinleştirmekte ve Tanrı'nın işlerini takip edecek şekilde zihnini açmaktadır.(n.16)

İnanç ve akıl birlikte ele alınmaktadır. İnanç ve akıl, insan ruhunun iki kanadıdır:

Bu ışık altında bakıldığında, fazlaya kaçmadan değerlendirilmektedir. Akıl yürütmenin sonuçları, aslen doğru olabilir, ancak bu sonuçlar daha geniş bir inanç ufkundan ele alındığında asıl anlamlarını kazanırlar.(n.20)

Üçüncü Bölüm, intellego ut credam (inanabileceğim bir anlayış arıyorum) başlığını taşımaktadır. İnsan yüreğinde, Tanrı'ya duyulan bir istek ya da nostalji söz konusudur"(n. 24) Felsefe, bu isteği dile getirmenin bir yoludur. Bu nedenle doğru hususu önem taşımaktadır. Doğru olmayan şey yetersiz sayılır:

Varsayımlar her ne kadar etkileyici görünseler de tatmin edici değildir. Kabul edelim ya da etmeyelim, varlığımızı şüpheye açık olmayan ve nihai sayılan bir hakikate bağlayacağımız bir zaman gelir. (n.27)

Mektup, farklı hakikat biçimlerini birbirinden ayırtetmektedir:

- Ani kanıta dayalı olan ya da deney yoluyla teyit edilen günlük hayatın hakikatleri,

- Spekülasyon yoluyla varılan felsefi hakikat

- "Bir yere kadar felsefeye dayalı olan ve farklı dinlerin nihai nitelik taşıyan sorulara karşı önerilerde bulunduğu" dinsel hakikatlar.(n. 30)

Hakikati arama yolunda, tek başımıza birşey yapamayacağımıza değinilmektedir. Deneme ve spekülasyon hususunda diğer kişilere güveniriz. "Hakikati dile getiren insanoğlu, aynı zamanda inancıyla yaşıyan kişidir." (n. 31) Aşağıdaki bölüm, şimdiye kadar yapılan iddiaların mükemmel bir örneğini vermektedir:

İnsan doğası gereği hakikati arar. Hakikatın aranması, kısmi, ampirik ya da bilimsel olan hakikate erişilmesi olmadığı gibi, insanların gerçek iyiyi arama yolunda aldığı bireysel kararlar da değildir. Söz konusu hakikatlerin aranması, hayatın anlamını açıklayan nihai gerçeğe yönelir. Bu nedenle de, yalnızca mutlak olana erişerek hedefine ulaşan bir arayıştır. (n. 33)

Dördüncü Bölüm, akılla inanç arasındaki ilişkiyi ortaya koymaktadır. Bu durum, Aquinalı Thomas'a özel bir önem atfeden dönemlerden günümüzdeki çağdaş Hıristiyanlık dönemine dek uzanmaktadır. Yalnızca düşünce bakımından değil, aynı zamanda zamanının Arap ve Yahudi düşüncesiyle oluşturduğu diyalog buna neden olarak gösterilebilir. Hıristiyan düşünürlerin eski felsefesinin zenginliklerini ve özellikle Aristo'yu yeniden keşfettiği dönemlerde, Thomas, akılla inanç arasında uyuma yer vermiştir. Thomas'a göre gerek aklın gerekse inancın nuru Tanrı'dan gelmektedir. Bu nedenle akıl ve inanç arasında bir çatışma söz konusu değildir. (n. 43)

Bu uyum daha sonraki dönemlerde kaybolmuş ve talihsiz sonuçlara yol açacak biçimde akılla inanç arasında üzücü bir ayırım ortaya çıkmıştır:

Vahyin de ortaya koyduğu üzere, akıl, nihai amacını yitirme tehlikesiyle karşı karşıyadır. Akıldan mahrum bir inanç duygu ve deneyim üzerinde durmakta ve evrensellik iddiasını sürdürememektedir.(n. 48)

Beşinci Bölüm, son derece önemli bir anlayışı ortaya koyma hususunda Kilise'nin yol gösterici rolü üzerinde durmaktadır. Kilise, felsefi fikirlerin Hıristiyan inançlarıyla çelişki içinde bulunduğu noktayı göstermek durumundadır. Bununla birlikte Kilise, akla karşı duyulan çağdaş güvensizliği de reddederek felsefi araştırmaları teşvik etmektedir.

Altıncı Bölüm, felsefeyle ilahiyat arasındaki etkileşime değinmektedir. Bu bölümde, felsefenin gerek inançların dile getirilmesinde gerekse ahlâkî prensipler bazında ne şekilde kullanıldığı ifade edilmektedir. Bu bölüm, farklılık arzeden kültürlerle değişmez bir niteliği olan Tanrı'nın hakikati üzerine görüşleri belirtmektedir. Bölümde şunlar ifade edilir:

Kültürler, deneyim temelinde insanın evrensel ve üstün olana olan açıklığını ortaya koymaktadır. Bu nedenle kültürler, hayatlarını daha insanî bir hale sokmak için vahyin değerleri açısından kadın ve erkek tüm insanlara hakikate erişmede farklı yolları göstermektedir. Son bölüm olan Yedinci Bölüm, belli başlı şartların ve görevlerin anahatlarını ortaya koymaktadır. Bu bölümde, zamanımızda, bilginin bölünmesinden ötürü, bir "kriz anlamı" söz konusu olmuştur. İnsanlar, birçok veri ve gerçekle yüzyüzedir. Bu veri ve gerçekler, birçok teoriyle sunulmakta, septikliğe, kayıtsızlığa ya da hiçliğin değişik biçimlerine maruz kalmaktadır. Buna bir çare olarak, Papa II. John Paul, felsefede akla dayalı bir boyut olduğundan söz etmektedir. Diğer bir deyişle, Papa, filozofları, görünenlerin altında yatan hakikati aramaya davet etmektedir.

Çağdaş düşünce şekillerindeki bazı tehlikelere de değinilmiştir:

- Eklektisizm, iç uyumları dikkate alınmaksızın farklı kaynaklardan çıkarılan fikirlerden yararlanılması;

- Tarihselcilik, hakikatin geçerliliğinin inkâr edildiği tarihsel durumların vurgulanması;

- Bilimselcilik, yalnızca pozitif bilimlerin sonuçlarının kabulü ve dinsel ve ahlâksal bilgilerin sadece bir fantaziden ibaret olduğunun düşünülmesi,;

- Pragmatizm, "seçimlerini yaparken, etik prensiplere dayalı teorik düşünceleri ve yargıları önleyen bir düşünce tarzı" (n. 89) bunun pratik sonuçlarından biri de, değişmeyen değerlere herhangi bir atıfta bulunulmaksızın, çoğunluğun karar verdiği bir tür demokrasi kavramının gitgide desteklenmesidir.

John Paul II Hazretleri, mektubunun kapanış bölümünde gerçek felsefeyi diriltmenin önemine olan inancını ifade etmiştir. Papa, "felfesenin Vahyin gerçeklerini gözardı ettiği ya da büsbütün reddettiği sınırlarla birlikte, felsefenin inancın anlaşılmasında taşıdığı değeri vurgulamıştır" (n.100) Papa, felsefenin diyalog açısından da ne kadar önemli olduğuna değinmektedir. Bu önem, Fides et Ratio (inanç ve Akıl) başlığını taşıyan mektu-

bun özetinin bu kurula sunulmasının nedenlerinden biridir. Şu alıntıyla konuşmamı nihayetlendirmek istiyorum:

Felsefi düşünce inancımızı paylaşmayanları anlayışla karşılamamızı ve bu kişilerle diyaloga geçmemizi sağlayan tek zemindir. Ekoloji, barış ve farklı ırk ve kültürlerin birlikte yaşaması gibi insanlığı ilgilendiren önde gelen hususlar, Hıristiyanlarla, inancımızı paylaşmamakla birlikte insanlığın yenilenmesi gerektiğini düşünen diğer dinlere mensup kişiler arasında net ve dürüst bir işbirliği kurulması halinde, bir çözüm yolu bulunmasını sağlayacağından; bu anlayış ve diyalog zemini, günümüzde yaşamsal bir önem taşımaktadır. (n. 104)

DİNÎ AYDINLATMA VE DİNÎ EĞİTİM

Prof. Dr. Murat O. KARRIYEV

Bismillahirrahmanirrahim

Muhterem Kardeşlerim!

Yüce Rabbimizin izniyle güzel bir dönemi idrak etmekteyiz. Biz, sadece, XX. ve XXI. yy. değişiminin değil, büyük bir önem ve anlam arz eden, binyıllarında değişiminin şahidiyiz. Dünya Bilim ve Teknoloji alanında görülmeyen bir gelişme elde etmiş ve modern insanlığın bilinci çok zengin ve farklıdır. Ama, bu büyük başarının yanında XX. yy. acil çözüm bekleyen büyük sosyal dengesizlikleri ve problemleri üzerinde taşıdığı da bir sır değildir.

Burada anlatmaktan şeref duyacağım ve Türkmen halkının tarihinde dönüm noktası olan olay, 1991 yılında ilan edilmiş olan Türkmenistanın Bağımsızlığıdır. Genç Türkmenistan Devletinin ilk Cumhurbaşkanı Sayın *Sapar Murat TÜRKMENBAŞI* tarafından milli gelişimin yeni hatlarının belirlenmesi sonucunda, Türkmen halkının derin gelenekleri, manevi değerleri canlanmaya başlandı. Türkmenistan'a Sovyet rejiminin gelmesinden bu yana ilk kez olarak, insanın insan olmasından kaynaklanan kutsal bir temel özgürlüğü olan -*"Din ve Vicdan Özgürlüğü"*, lafta değil, fiili olarak uygulamaya konulmuştur.

Bu açıdan baktığımızda, dikkatinize çok değerli Cumhurbaşkanımızın sözlerini sunmak istiyorum: "... insan - kendisini başkalarına adaması, insanlar için fedakarlıkta bulunması sonucunda, tamamen kendisini ortaya koyabilen, üzerine düşen görevi yerine getirebilen tek varlıktır. Bu, istisnasız tüm dinlerin- İslâm'ın, Hıristiyanlığın, Budizmin vs. temelinde yatan büyük bir manevi gelenektir. İnsan özgürlüğünün temel niteliği-yakınları için, diğer insanlar için yaşamak ve ortak çıkarlar için çalışmaktır. Eğer özgürlük anlayışını bundan yoksun bırakırsak, yani başkaları için fedakârlığı ortadan kaldırırsak, bu özgürlük tehlikeli bir şekil alabilir. Bu artık, "istediğimi, benim çıkarlarıma göre olanları, işime gelenleri yaparım" özgürlüğüne dönüşür, bu durumda ise özgürlük değil, itaatsızlık söz konusudur."

Türkmenistan - kardeşlik ve milletler zenginliği temellerinde kurulan büyük bir ülkedir. Bu ülkede, farklı dini cemaatlerin temsilcileri çok rahat birarada yaşamaktadırlar. Bu durum, dinlerarası diyaloğun aktüelliğini büyük ölçüde gözler önüne seriyor.

Hepiniz çok iyi biliyorsunuz ki, değişik ve tekrar edilemez yönlere sahip modern insanlık, ortak çıkarlar, ortak ekonomik problemler, gelişim yönleri üzerinde biraraya geliyor. Bir anlamda Dünya Gezegeni küçülmüş, nitekim, bir kaç saat içinde, teknolojiyi kullanarak, bir kıtadan diğerine ulaşılabilinmektedir. Uluslararasında, hiç bir zaman olmayan, bir iç içelik söz konusudur. Abartısız söyleyebiliriz ki, Dünya, bir karşılıklı ihtiyaç ve karşılıklı işbirliği üzerine kurulmuş karmaşık bir sistemdir. Kısacası, tüm bu zen-

ginliğine ve farklılığına rağmen, Dünya bütünleşiyor, birleşiyor. Kuzey ve Güney, Doğu ve Batı bir biriyle içiçe olmaya başladılar ve artık modern hayat bu iç içelik olmadan düşünülemiyor. Bu bağlamda, yani kültür, psikoloji, ideoloji, fikir ve amaç plüralizminde, farklı dinlerin, cemaatlerin bir toplum içinde insanlığın başlıca sorunlarını çözmek için bir araya gelmeleri, pozitif ve yapıcı işbirliği içine temasa geçmeleri olağanüstü bir aktüellik kazanıyor. Böyle bir temas ve ortak yaşam için her türlü altyapı vardır. Çünkü Allah -Bir Hakikat ise- Tektir. En yüksek manevi değerler ortaktır. Din, her zaman, maneviyat ve vicdanın tükenmez kaynağı olmuş ve olmaya da devam etmektedir. Din her dönemde insanları iyiliğe, hakikata, barışa, doğruya, dürüstlüğe ve güzelliğe davet etmiş ve bunu aşılamıştır. Bunun içindir ki, sosyal barışın ve modern insanlığın gelişimi, büyük bir ölçüde, manevî ve vicdanî bilince, yani Din faktörüne, bağlıdır. Kanımızca, cemaatler arasındaki, özellikle, İslâm ve Hristiyanlık arasındaki, karşılıklı anlayışı mümkün oldukça derinleştirmeli ve zenginleştirmelidir. Bunu inatla zaman da talep etmektedir.

İnsanın en kutsal ve temel özgürlüklerinden biri de Din Özgürlüğüdür. Herhangi bir dini konu, insan ruhunun en derin ve hassas yönünü ilgilendiren konudur. Her insanın Allah'a, Dine, İbadete, Dini Edebiyata ve Felsefeye olan ilgisini sersbestçe ve özgürce tayin edebilmesi çok önemlidir. Din, kesinlikle, insana zorla aşılanacak bir şey değildir. İnsanın kendisi Tanrı ve Din anlayışına ulaşmalıdır. Büyük gurur ve sevinç hisleriyle, bağımsız ve özgür Vatanımızda işte bu ilkelerin hayat bulduğunu ve uygulandığını söylemek istiyorum.

Her Türkmenistan vatandaşı, Türkmenistan yasalarına karşı gelmemek şartıyla istediği ve kendine yakın bulduğu her Dini tercih edebilir. Türkmenistan vatandaşları özgürce Mukaddes Kur'an-ı Kerim'e İncil'e, Tevrat'a ulaşabilmektedirler. Her Türkmenistan vatandaşı korkusuz ve hiç bir takiple karşılaşmadan (Sovyet döneminin aksine) serbestce Camii, Kilise ziyaretinde bulunabilmekte, ibadetlerini, bayramlarını, ziyaretlerini özgürce yapabilmektedirler.

Şüphesiz, Sayın Cumhurbaşkanımız Sapar Murat Türkmenbaşı'nın uzakgören ve müdrik siyaseti sonucu, 1994 yılında Mahtımgulu adına Türkmen Devlet Üniversitesinde İlahiyat Fakültesi ve Türk kardeşlerimizin de aktif katılımının olduğu İlahiyat lisesi açılmıştır. Fırsatı değerlendirerek, tüm Türkmen halkının adından kardeş Türk halkına yapmış oldukları büyük hibe için -açılışına *Türkiye Cumhuriyetinin Cumhurbaşkanı Sayın Süleyman Demirel'in* ve hepimiz tarafından çok sevilen Diyanet İşleri Başkanımız, ve hepimizin dostu *Sayın Nuri Yılmaz*'ın katıldığı, Ertuğrul Gazi Camii'si için teşekkürlerimizi iletmek istiyorum. Sapar Mmurat Türkmenbaşı'nın söylediği gibi, artık Türkmenistanın en büyüğü olan bu Camii, çevreye maneviyat ve iman, iyilik ve barış, refah ve mutluluk yayan bir kaynak olacaktır. Çok teşekkür ederiz.

Bilinen uyuşturucu, alkol, şiddet ve ahlâksızlık sorunlarının karşısında, dinin ve maneviyatın ailenin manevi havasının korunmasında, insanın manevi terbiyesinde rolü çok değerlidir. Din genel kapsamlı yani insanın günlük hayatının tümünü içeren bir faktör olarak, insanın düşüncelerini, sözlerini, hareketlerini etkiler ve bununla da aile, toplum ve devletin temellerini sağlamlaştırır. Dini bilinci gelişmiş olan insan hiç bir zaman hu-

kuk veya diğer sosyal yaşam kurallarını ihlal etmeye kalkışmaz. Çünkü, bu insan, temel öğeler olan, "Şeref", "Hayat", "İyilik", "İnsan", "Vatan" vs. gibi kavramları tamamen benimsemiştir. Gerçek dini bilince ulaşan kişi, uğraştığı işe bakmaksızın: Öğrenci mi, tarlada mı çalışıyor, sınırda asker mi, evi mi yapıyor, doktor mu, öğretmen mi- yaptığı her işe iyilik, ışık ve güzellik katacaktır.

Yaşadığımız toplumlardaki teknolojik gelişme, elektronik ve uygulamalı bilimlerdeki müthiş gelişme, toplu otomatikleşme ve siberleşme, yoğun bilgi akımı ortamında dini bilinçlendirme çalışmalarının doğru yönlendirilmesi gerekir. Bu faaliyetin aktüalitesi, günümüzde, bölücülük ve demokratik ve gelişmiş toplumun geleneksel manevi değerleri yoketme amacını taşıyan "Yehova Şahitleri", "Uluslararası Krişna'yı Anlama Derneği", "AUM Sirnikyö", Baptisler, Adventisler, Bahaisler vs. gibi hertürlü akım ve cemaatlerin ortaya çıktığı bir ortamda daha da artmaktadır.

Hiç bir yaş farklılığı gözetmeden herkes, Kutsal Kitaplara ve diğer Dini edebiyata ulaşabilmeli, ilahiyatçı bilim adamları, bugünkü gelişmeleri göz önünde bulundurarak, insanları, ilk görüşte, farklı düşüncelere götürebilen dini konularda yorum yapabilecek derin bilgilere sahip olmalıdır. Dini aydınlatma araçları olarak dergiler, gazeteler, kitaplar, takvimler, afişler, televizyon, radyo, sinema, video, konferans, görüşmeler, kutsal yerlere ziyaretler vs. kullanılmalıdır.

Dini aydınlatma faaliyetlerinde özellikle, "Tanrı", "Mukaddes Kitap", "İman", "Bilgi", "Din", "Toplum", "Millet", "Vatan", "Demokratik, Laik, Hukuk Devleti", Yasa", "Günah", "Sevap", "İbadet", "Bilim", "Gelişim" vs. kavramlarının insanlara doğru bir şekilde anlatılması ve doğru bir şekilde benimsenebilmesi gerekir. Herkes, Dünyadaki tüm Dini sistem ve cemaatler hakkında geniş bir bilgi sahibi olmalı ve onların tarihi, teori ve gelenekleri, çağımızda gelişim süreci hakkında bilgi sahibi olmalıdır.

Kanımızca, dini aydınlatma işinin sadece tek bir yönle, yani sadece İslâm Dininin anlatılmasıyla sınırlı tutmamak gerekir. İslâm, Yüce Allah'a ibadetin yollarından sadece biridir. Dini aydınlatmanın anlamı, insan düşüncesinin önüne Tanrının günümüzde ve tarihte algılanmasının sınırsız bir resmini sermektir. Böyle bir anlatım, insanın manevi kabalığını engeller, saldırganlık, gurur ve fanatizm gibi ileride kötü ürünler verebilecek tohumların ekilmesine engel olur.

Dini aydınlatma süreci içinde İslâm'la diğer Dünya dinlerinin işbirliğinin güzelliği anlatılmalıdır. Bu durum, maalesef oluşmuş olan İslâm'ın yanlış anlaşılmasını ve olumsuz yaklaşımların, önüne geçecektir. İnanıyoruz ki, doğru, hoşgörülü ve olumlu yaklaşımların, önüne geçecektir. İnanıyoruz ki, doğru, hoşgörülü ve olumlu yaklaşım sadece, İslâm'ın dünya kültürüyle beraber ele alınması durumunda ortaya çıkacaktır.

Böylelikle, Dini aydınlatma, daha dünkü ölçülürle yaklaşılamayan "Yaşam ve Ölüm", "İyilik ve Kötülük", "Barış ve Savaş" gibi Adem atamızdan günümüze kadar gelen düalist kavramları açıklamak için insanı manevi değerlere ulaştırmaktadır. Yalnızca, Dini aydınlatma sonucu, insanlar gerici ve önyargılı Kur'an-ı Kerim ve İncil bilgilerinden kurtulur, bu Kitapların içerdiği gerçek kutsallığı anlar ve bunlarda saklı Tanrı mesajlarını dekedebilirler.

Çağımızın diğer aktüel sorunu -Dini eğitim sorunudur. İlk görüşünün yanıltıcı olmasına rağmen, Dini Eğitim ve Laik Devlet anlayışı hiç bir zaman bir birlerine ters düşmemektedirler. Çünkü, Dini eğitimin özü insanı insan ruhunun sönmez manevi değerlerine ulaştırmaktır, bu ise kişiyi her hangi bir dinin çerçevesine kapatmak değil, tam aksine onu umumbeşeri din ve dünya anlayışına ulaştırmaktadır. İşte yüzeysel eğitim, insanları gericiliğe ve fanatizme götürmektedir. Gerçek ve tam bir Din eğitimi insanın manevi kişiliğini ve dolayısıyla toplumun manevi kişiliğini oluşturur. Herhangi bir Devletin gelişimi ise -Laik devletlerinde dahil- tarihinde gösterdiği gibi, onun vatandaşlarının manevi ve vicdani durumuna bağlıdır.

Gerçek bir vicdani ve manevi gelişime ulaşmayan vatandaşlara sahip ülkeler, elde ettikleri teknolojik ve ekonomik başarıların yüksekliğine bakmayarak, kısa bir müddet sonra harabelere dönüşüp, tarihin tozlu raflarında yerlerini almışlardır. İnsanlık tarihi eğitici trajedilerle doludur. Laik devlet, sadece fikir çoğulculuğu ve mutlak Din özgürlüğünün varolduğu zaman laiktir. İşte bunun içindir ki, bağımsızlığının ilk gününden itibaren Sayın Cumhurbaşkanımızında söylediği gibi, Türkmenistan Laik, Demokratik, Hukuk ve Tarafsız Devlet'dir.

Günümüzdeki ortamda, Dini eğitim çok titiz ve karmaşık bir sanattır. Dini eğitimi etkileyen, hatta onu ortadan kaldıracak kadar olumsuz olan bir sürü faktör vardır. Onlardan bir kaçını saymak isterdim:

- İlahiyatçıların, kısır öğrenimden kaynaklanan, yetersiz Din ve Felsefe İlimleri seviyesi,

- Her hangi bir Teori veya cemaatle ilgili açıklamaların affedilmeyecek kadar tek taraflı ve önyargılı yapılması;

- Kur'an-ı Kerim'in yüzeysel anlatımı ve bağlı yorumu;

- Dinin esas hükümlerinin, günümüzdeki sorunları gözönünde bulundurmadan yorumlanması;

- Dinin esas hükümlerinin günümüzün bilim ve teknoloji gelişimiyle ilişkilendirilememesi;

- Günlük ve bazen özgü sorunların çerçevesinde dinin esas hükümlerinde yorum eksikliği;

- Dinleyicinin özelliğinin (yaş, cinsiyet, meslek vs.) göz önünde bulundurulmaması;

- Günümüzün sosyal sorunlarının algılanmasındaki dar anlayış biçimi vs.

Dini Aydınlatma ve Dini Eğitim; İnsan maneviyatını çözülmeye götüren çok sayıda gerici cemaatlere karşı en etkili mücadele aracıdır. Bununla ilgili olarak, düzenlemiş olduğunuz konferansın önemini ve değerini bir daha vurgulamak isterim. Günlük sorunlarla ilgili canlı fikir alış-verişi hem Dini Aydınlatma, hem de Dini Eğitim potansiyelinin gelişmesinde büyük katkıda bulunacaktır. Şüphesiz, samimi bir diyalog, Allah'ın izniyle, ibadetin günümüzdeki sorunlarını çözmeye ve dolayısıyla hayatımıza güzellik katmaya yardımcı olacaktır.

Dikkatiniz için teşekkür ederim.

DİNÎ CEMAATLER ARASINDAKİ UYUMUN GELİŞTİRİLMESİ: ENDONEZYA ÖRNEĞİ

Drs. H. AMİDHAN

I. GİRİŞ

Endonezya Diyanet İşleri Başkanlığı, 3 Ocak 1946 tarihinde yani Endonezya'nın bağımsızlığını kazandığı gün kurulmuştur. Bu da, Pancasila'nın devlet felsefesi ve 1945 Anayasasına (UUD 1945) göre Endonezya devletinin dine çok büyük önem atfettiği anlamına gelmektedir.

Diyanet İşleri Başkanlığı, Endonezya milletinin dini hayatını geliştirmenin yanı sıra, Endonezya'nın bağımsızlığına milli destek sağlama rolünü de üstlenmektedir. Devletin bağımsızlığını gerçekleştirmeye yönelik çabalarında, Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan Endonezya sınırları içinde yaşamakta olan dini cemaatlerin uyumlu yaşantısını geliştirecek uygun ortamı yaratması talep edilmektedir.

II. ENDONEZYA'DA DİNLERİN GELİŞİMİ

Endonezya birçok kabileyi, geleneği, kültürü ve dini içinde bulundurmaktadır. Dinde görülen çoğulculuk, ülkeye Hinduizm ve Budizm gibi dinlerin girmesi ve bunları İslâm ve Katolik ve Protestan inancının takip etmesinden kaynaklanmaktadır.

Merkezi İstatistik Bürosu'nun(BPS) 1990 yılında yaptığı nüfus sayımının sonuçlarına göre, *179.247.783* olan Endonezya nüfusunun *156.318.610'u (%87.1) Müslümanlardan, 10.820.769'u (%6.04)Hıristiyan Protestanlardan, 6.411.794'ü (%3.58) Katoliklerden, 3.287.309'u (%1.83) Hindulardan, 1.840.693'ü (%1.02) Budistlerden ve 568.608'i (%0.32) diğerlerinden oluşmaktadır.*

Şimdilerde Endonezya nüfusu 202 milyon civarındadır. Dolayısıyla mutlak rakama yukarıda verilen yüzdelerle ulaşılır.

Müslümanlar, daha çok Sumatra, Java, Madura, Kalimantan, Sulawesi, Lombok, Sumbawa ve Kuzey Maluku adalarında yoğunlaşmaktayken, Hıristiyanlar daha çok İryan adalarında; Katoliklerse Flores adalarında, *Doğu Timor Eyaleti'nde ve Bali adasında bulunan Hindus'ta yoğunlaşmaktadır.*

Söz konusu dinlerin gelişimiyle Endonezya ulusu, dini bir ulus halini almıştır. Bu nedenle, dini hayat, toplum ve millet hayatından ayrı düşünülemez. Dini ilham Pancasila Formülü ve 1945 Anayasasına yansımıştır.

Dinlerin Endonezya'da dağılımı ve gelişimi uzun bir süredir devam etmekte olan bir süreçtir, bu nedenle dinlerarasında yakın bir ilişki olduğundan söz edilebilir. Dinlerin

toplanması, dinlerin birbirinden ayrılmasına neden olabilecek bütünleşme ve sağlıksız rekabet potansiyelini artırabilir. Uzmanlara göre, din nihai bir sorun olarak kabul edilmektedir. Nitekim bu sorun, mutlakiyetle ilgili olmasından dolayı, dine sıkı sıkıya bağlanan bir kişi, ne pahasına olursa olsun dini inancını savunacaktır. Kişinin dinle olan bağı yalnızca dini ayinler açısından Tanrı'yla olan kişisel iletişimiyle sınırlı kalmamakta, aynı zamanda başka hususları da kapsamaktadır. Bu gerçeğe bağlı olarak, din kavramı, bir din açısından bütünleştirici, diğer bir din açısından bölücü bir nitelik taşıyabilir.

Bütünleştirici potansiyel, din mensuplarının kendileriyle ve diğer dinlere mensup kişilerle gerçekleştirdiği sosyal ilişkiler dinamiğinde uyumlu bir iletişim atmosferi anlamını taşımaktadır. Söz konusu bütünleştirici potansiyel, uyumlu hayat, iyi komşuluk ve ikili işbirliğinde gösterildiği şekliyle Endonezya ulusunun soylu değerlerinden ayrı tutulamaz. Bu husus, dinlerine göre ibadette bulunma ve birbirlerine karşı hoşgörülü olma konusunda dini hayatta görülen uyumlu bir iletişim olarak kabul edilebilir, bu nedenle de Endonezya ulusunun tairihinde din mensupları arasında hiç bir zaman savaş olmamıştır.

Rekabet potansiyeli, aynı din mensuplarının kendi aralarındaki ya da diğer din mensuplarının kendi aralarındaki ya da diğer din mensuplarıyla sosyal ilişkilerinin dinamiğinde görülen rekabetliliktir. Bu rekabet barışçı bir atmosferde görülmekle kalmamakta, aynı zamanda çatışma, sürtüşme ya da görüş ayrılığı durumlarında da gözlemlenmektedir. Endonezya'nın dini tarihi açısından düşünüldüğünde, gerilim ya da sürtüşmenin hiç bir zaman gözlemlemediği, olası çatışmaların din mensupları arasındaki sosyal ilişkinin dinamiği açısından uygunluk sınırları içinde kaldığı görülmektedir.

Dini hayatta görülen gerilim ya da çatışmanın nedenlerinden biri de, kolonicilerin uyguladığı bölücü politikalardır. Koloniciler, dinler arasındaki farklılıkları koloni yanlısı hükümete karşı savaşan Endonezya ulusu arasındaki çatışmaları artırmak ya da sivriltmek için kullanmışlardır.

Din hayatında görülen gerilim ve çatışmanın köklerini koloniciler atmıştır. Dini cemaatler arasında görülen ayrılıklar özellikle 1960'lı yılların sonlarında ortaya çıkmıştır. Diğer nedenler arasındaysa ibadethanelerin ve din mensuplarının yaptığı propogandanın tahribi yer almaktadır. Bölünmeyi ve anlaşmazlıkları beraberinde getiren sağlıksız rekabet, şimdiye kadar fiziksel bir çatışma olmamasına rağmen, devam etmektedir.

III. DİNİ CEMAATLER ARASINDA UYUMU SAĞLAMADA KARŞILAŞILAN RİSKLER, ENGELLER VE FIRSATLAR

1. RİSKLER

Yaşanan sosyal ve ulusal değişikliklere paralel olarak, ulusal, bölgesel ya da küresel bazda ortaya çıkan güvenliksiz durumlar, dini cemaatler arasında uyumu sağlama hususundaki riskler olarak karşımıza çıkmaktadır.

Farklı sosyo kültürel çevrelerden gelen farklı gruplardan oluşan Endonezya ulusunun durumu olumlu ya da olumsuz sonuçlar yaratabilmektedir. Bir yandan söz konusu çeşitlilik birleşik bir Endonezya ulusunun gücünü oluştururken, öte yandan bu çeşitlilik bahsi geçen çekişmelere neden olan sağlıksız ortamın potansiyelini oluşturmaktadır.

Bu nedenle, sağlıksız bir durumun ortaya çıkmasına neden olan birçok faktör, ulusal gelişim çerçevesinde doğru biçimde değerlendirilebilir. Her din mensubuna kendi çıkarlarını ve toplumun çıkarlarını gözeterek yaşama motivasyonu verecek değerleri içinde barındırır. Bu değerler çerçevesinde farklı dine mensup kişilerin birleşmeleri beklenmektedir.

Bu nedenle, dini eğitimin tam anlamıyla anlaşılması ve samimiyetle uygulanması, sosyal hayatın değer ve normları güçlendirip ulusun birliğini sağlayabilir. Ulusun birliğini sağlayacak ulusal gelişimi güçlendirmek için dini cemaatlerin uyum içinde yaşamaları için gerekli ortak bir zorunluluktur. Bu amaca yönelik olarak sarf edilen çabalar, ansızın ve açıktan ulusal istikrarı ve birliği tehlikeye sokan acil bir durumun ortaya çıkma olasılığı bulunduğundan gösterilmesi şart olan çabalardır.

Dini faaliyetler, dini cemaatlerin uyumu hususunda güvenliksiz koşullar yaratabilir. Bu koşullar:

1) Dini taciz:

Diğer din mensuplarının gerçekleştirdiği faaliyetler söz konusu din mensupları tarafından dini taciz eylemi olarak değerlendirilebilir.

2) İbadet yerlerinin kurulması:

Yerel din mensuplarının görüşü alınmadan kurulan ibadet yerleri, dini cemaatler arasında çatışmaya neden olabilecek ölçüde dini cemaatlerin uyumunu bozmaktadır.

3) Dinin yayılması:

Dini, broşür, risale, duyuru gibi yazılı araçlar yoluyla sözlü olarak ve elektronik araçlarla ve diğer yollarla yayılması, cemaatler arasındaki uyum açısından ve dinin yayılması başka bir dine mensup bir kişiye yönlendirildiğinde, istenilmeyen bir durum yaratabilir.

4) Dış destek:

Maddi ya da manevi şekillerde değerlendirebileceğimiz dinin gelişimi ve yayılmasına ilişkin dış destek, gerek aynı dine mensup kişiler, gerekse diğer din mensupları açısından, cemaatler arasında uyumsuzluk yaratabilir.

5) Farklı dinden bir kişiyle evlenmek

Farklı dinlerden çiftlerin evlenmesi, her ne kadar kişisel ya da ailevi bir anlaşmazlık olarak görülse de, cemaatler arası uyumu bozmaktadır. Bununla birlikte söz konusu evliliğin miras vb. konulardaki yasal etkilerinde de aynı sorun gözlenmektedir.

6) Dini günlerin kutlanması:

Dini günlerin kutlanması, kutlamanın yapıldığı yerin koşullarını pek etkilemese de, cemaatler arası uyumu bozmaktadır.

7) Mezheplerin faaliyetleri

Bir kişi ya da grubun kendi inanç ya da inançlarına dayalı olup dinin asıl kökeninden sapmış olan faaliyetleri.

8) Dindışı etkenler

Dini cemaatler arasındaki uyumu etkileyen dindışı etkenler arasında; nüfus yoğunluğu, sosyo-ekonomik farklılıklar, Endonezya'ya dini faaliyetler yoluyla giren bölgesel ve uluslar arası nitelik taşıyan ideolojik ve askeri nedenler.

2. ENGELLER

Doğrudan halledilmesi gerekli birçok engel vardır. Dini cemaatler arasındaki uyumu bozabilecek engeller arasında şunlar sayılabilir:

1) Kolonicilerin bölücü politikalarının etkileri, kolonicilerin dini kolonileştirilen kişilerin dininden farklı olmakla birlikte canlılığını korumaktadır.

2) Diğer dinlere mensup kişilere karşı fanatik ve düşmanca tutumlar içerisinde bulunulması.

3) Başka bir dine mensup kişiye karşı saldırgan bir tutumla dinin yayılması

4) Yürürlükte olan yasal düzenlemeyi gözlemlemeksizin ibadet yerleri açılması

5) Bir dinle diğer bir din arasındaki dini eğitim değerlerinin belirsiz olması

6) Dinler arasındaki dinsel öğretilen önemsiz değerleri

7) Dini ve sosyal gruplar arasındaki sosyal farklılıklar. Bu toplumda, dini "söylentilere" bağlı olarak sosyal huzursuzluklar çıkabilmektedir. Bu noktada en tehlikeli olan sosyo-ekonomik farklılıklardan kaynaklanan toplumdaki gizli nefretleri ortaya çıkaracaktır.

8) Dini gruplar arasında uyumun yalnızca görünürde varlığından söz edilebilir.

9) Hızlı değişim olarak niteleyebileceğimiz bilgi ve ekonomik globalleşmenin negatif etkileri, bu değişimi kabul etmeye hazır olmayan dini gruplarda huzursuzluk olarak görülmektedir. Bu mesele değişime karşı gösterilebilecek tepkilere dayanabilir; bu nedenle dini gruplar toplumda gitgide saldırgan bir hal almaktadır.

3- FIRSATLAR

Yukarıda ifade ettiğimiz gibi birçok engel bulunsa da, cemaatler arasında uyumu sağlama şeklindeki riske karşı koyacak fırsatlar geliştirilebilir. Bu fırsatlar, özellikle dini öğretilerin gitgide daha iyi anlaşılmaya başlamasıyla birlikte önemini artırmaktadır. Dini cemaatlerin dini yaşantılarının geliştirilmesinde karşılaştığımız fırsatlar arasında aşağıdakileri sayabiliriz:

1) Tüm dinler, prensip olarak mensuplarının daha iyi koşullarda yaşamasını ister ve yoksul ve kimsesiz insanlara yardım edilmesini gerekli kılmaktadır. Görüşlerde görülen benzerlik dinler arasında işbirliği yapılmasını mümkün kılar.

2) Endonezya'daki dinler, diğer dini grupların varlığını kabul etmek ve buna saygı göstermek durumundadır.

3) Endonezya toplumundaki aileler arası ilişkiler, dinler arasındaki çatışmaları dindirebilir.

4) Geleneksel toplumdaki gelenekler, farklı dinleri kapsamakla birlikte korunmaktadır; bu gelenekler arasında Maluku'nun Pela, Minahasa'nın Mapalus, Kuzey Sulawesi ve Orta Kalimantan'daki Dayak kabilelerinin Rumah geleneği sayılabilir.

5) Toplumdaki farklılıklar üzerinde yoğunlaşan devletin sarfettiği çabalar, tüm dini liderler tarafından desteklenmektedir. Dinlerarası istişare ve diyalog gibi faliyetler bu yolla geliştirilebilir.

6) Bilgi ve ekonomik küreselleşmenin olumlu etkileri olarak, farklı toplumların dini görüşleri geniş kapsamlı görüşler olmakla birlikte birçok bilgi aracından dini bilgi elde etmede, din mensuplarına kolaylıklar sağlamaktadır.

IV. DİNİ CEMAATLER ARASINDAKİ UYUMU GELİŞTİRMEYE YÖNELİK OLARAK HÜKÜMETİN SARFETTİĞİ ÇABALAR

Yukarıda ifade edilen gerçek bazında, Hükümet dini liderlerle işbirliği içinde dini hayatı ve cemaatler arası ilişkileri geliştirmeye yönelik çabalar sarfetmektedir. Hükümet bu girişimlere, Başkanın 1965 tarihinde yayınladığı 1 sayılı Dinin Kötüye Kullanımının önlenmesine dair Beyanatında ve bunu izleyen 1969 yılında çıkarılan 5 sayılı yasalarla başlamış bulunmaktadır.

1967'den beri, Hükümet ulusun gelişimini ve birliğini sağlamaya yönelik olarak, cemaatler arasında uyumu sağlamak ve mevcut gerilimleri aşmak amacıyla birçok faaliyete girişmiş durumdadır. 30 Kasım 1967'de Hükümet dini yaymayı ve bir Dini İstişare Kurulu oluşturmayı öngören bir anlaşma üzerinde uzlaşmak için Jakarta'da Dinlerarası İstişare Toplantısı gerçekleştirmiştir. Bu toplantı çerçevesinde, Başkan Suharto bir dine mensup kişilerin başka bir dinin propaganda hedefi olamayacağını açıkladı.

O dönemdeki koşullar, pek elverişli olmadığından, bu istişare toplantısı amacına ulaşamadı. Beklenilen sonuçları vermese de söz konusu olay, cemaatler arası uyumu geliştirmede çıkış noktasıdır. Sarfedilen bu çabalar, Dini Kurulların oluşturulmasını destekleyen dinlerle ilgili çabaların birleştirilmesinden kaynaklanmaktadır.

1970'te kurulan Dini Kurullar arasında 1975'te kurulan Endonezya Ulema Kurulu (MUI) ve 1979'da kurulan Endonezya Budist Heyeti'ni (WALUBI) sayabiliriz. Daha önceki yıllarda Endonezya Piskoposlar Yüksek Kurulu (MAWI) olan kuruluş, 1985'te Endonezya Piskoposlar Konferansı (KWI) adını almış, 1950'de Endonezya Protestan Kurulu (DGI) olarak kurulan kuruluşsa 1984'te Endonezya Kiliseler Komünyonu (PGI) adını almış; 1959 yılında Parisada Hindu Dharma Pusat (PHPD) adıyla kurulan kuruluşsa, 1986'da Pamsada Hindu Dharma İndonesia (PHDI) adını almıştır.

1969 yılında Dinişleri Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı, din mensuplarının ibadetlerini daha iyi yerine getirebilmelerine dair 13 Eylül 1969 tarihli 01/Ber/Mdn/Mag/1969 sayılı ortak kararnameyi yayınlamıştır. Bunu takiben 1979'da Dinişleri Bakanlığı ve İçişleri Bakanlığı Endonezya'daki din kurumu destekler mahiyette olmak üzere 2 Ocak 1979 tarihinde Dini Eğitim ve dış desteğe ilişkin kararname yayınlanmıştır. Bunu, 1978 yılında yayınlanan 70 sayılı Din Eğitim kararnamesi ve 1978 yılında yayınlanan 77 sayılı Endo-

nezya Dini Kurumu'na dış destek sağlanmasına dair kararname izlemiştir. Bu kararnameler, dini cemaatler arasında uyumu sağlamaya ve bu desteği geliştirmeye yönelik olarak yayınlanmıştır.

V. DİNİ CEMAATLER ARASINDA ANLAŞMA SAĞLANMASINA YÖNELİK OLARAK İSTİŞARENİN OLUŞTURULMASI

1967 yılında dinlerarasında yapılan istişareyi takiben Hükümet ulusun birliğini tehdit edebilecek sağlıksız rekabetin daha iyi anlaşılmasını sağlayacak çabalar içinde bulunmaktadır. Uyumluluğa yönelik motivasyon ve niyet diyalog ve diğer yaygın yollarla dini eğitimin geliştirilmesinin anlaşılmasıyla sağlanmaktadır.

Dini liderler arasında yapılan toplantıların, diyaloğun ve istişarelerin sonucu olarak, 30 Haziran 1980 tarihinde, Din Meclisleri, 1980 yılında yayınladığı 35 sayılı Kararnameyle Dini Cemaatlerarası İstişare Kurulu'nun kurulmasına karar vermiştir. Dini Cemaatlerarası İstişare Kurulu'nun statüsü aşağıda ifade edilen hususlara göre oluşturulmuştur:

1- Pancasila felsefesi ve UUD 1945 çerçevesinde ulusun bütünlüğünü sağlamaya ve Devletin geniş kapsamlı ilkelerinin uygulanmasına yönelik ortak sorumlulukları tartışmaya yönelik Dini Liderler Forumu.

2- Devletin Geniş kapsamlı ilkelerinin uygulanmasının sosyalizasyonu ve dinle ilgili olmak üzere devletin öngördüğü diğer hükümlere paralel olarak hükümetle işbirliği olanaklarını tartışmaya dönük forum

Dini cemaatler arasında bir İstişare Kurulunun kurulmasıyla birlikte, Dini Meclis, bu kurum vasıtasıyla, tavsiye, beyanat ve ulus ve devlet bazında dini cemaatlerin yaşantısındaki temel düşünceleri geliştirmeye yönelik çalışmalar yapılmaktadır.

Hükümetin cemaatler arası uyumu gerçekleştirmede sarfettiği çabalar arasında aşağıdakiler sayılabilir:

1- Dini cemaatler arasında anlaşma yapılmasına yönelik olarak istişarelerde bulunulması

2- Dini cemaatler içinde yapılacak istişareler

3- Dini cemaatlerle Hükümet arasında gerçekleştirilecek istişareler

4- Dini cemaatlerin katılımıyla sosyal işbirliği ve gelişimin sağlanması

5- Bölgede bulunan dini liderlerin ziyaret edilmesi

6- Dini cemaatler arasındaki uyumu geliştirmeye yönelik olarak yasal düzenlemelerin sosyalleştirilmesi

7- Dinlerarası uyum sorunuyla ilgili sorunları aşmaya yönelik olarak yapılan çalışmalar ve istişareler

8- Dini liderlerin ve entellektüellerin yaptığı bilimsel toplantılar

9- Dinlerarası uyuma yönelik olarak sağlanan iletişimin geliştirilmesi

10- Bölgede görülen dinlerarası uyumun gözlemlenmesi ve kontrol altına alınması.

VI. KAPANIŞ VE SONUÇ

1. Hükümetin ibadethanelerin geliştirilmesine, dini eğitime, dini günlerin kutlanmasına dair hükümleri, dini cematler arasında uyum sağlamak üzere Hükümetin oluşturduğu elverişli ortamı ifade etmektedir.

2- Dini cemaatler arasındaki uyumun başarısı, iyi bir gelişime işaret etmektedir. Kimi zaman dinlerarasında bu tarz durumlar gözlense de, bu sorunların üstesinden gelinebilir. Yukarıda ifade edilen türden dini bir uyumun tahsisi dinlerarası meclisin anlayışına ve Hükümetle yapacağı işbirliğine bağlıdır.

3- Ortak çaba sarfedilmesiyle, Dini meclis ve hükümet karşılaştıkları engelleri aşmayı başarmışlardır.

4- Dini cematler arasındaki uyumun hedefleri, her zaman için istikrarlı, orijinal, dinamik ve üretken olmakla birlikte, dini cemaatlerin kalitesini geliştirme hususunu vurgulamaktadır.

5- Söz konusu uyum, insanoğlunun bu dünyaya Tanrı tarafından gönderildiği ve Yüce Tanrı'ya riayet etme çerçevesinde ortak iyilik için işbirliği yapması gerektiği sonucunu doğurmaktadır.

SÖMÜRGECİLİĞİN ÜÇLÜ SACAYAĞI: MİSYONERLİK, ORYANTALİZM VE REFORMİZM

İbrahim BERK

İslâm'ın gelişine kadar, dünyada Hıristiyanlık rakipsiz evrensel dini ve siyasi güçtü. Hıristiyanlığı benimseyen Roma İmparatorluğu'nun parçalanarak yeni imparatorluklar doğurmasına rağmen; her bir imparatorluğun meşruiyet ve güç kaynağı Hıristiyanlıktı. Yani bugünkü moda deyimle İslâm'ın yayılışına kadar Hıristiyanlık küresel güçtü. Yahudilikten sonra semavi-evrensel bir din iddiasıyla örgütlü bir kilise ve rahiplik sistemi ile kendisini kurumsallaştırmıştı.

Dini saltanat ve sömürge hayallerinin önüne dikilen Müslüman engelini aşmak için Hıristiyan din adamları, İslâm'ın Peygamberini sahte, Kur'an'ı da onun tarafından yazılmış kitap; İslâm'ı şiddet yanlısı, kadın düşkünü, maneviyattan uzak bir din şeklinde karalamaya başladılar. İslâm aleyhindeki bu karalamaların etkisiyle ve Hıristiyan din adamlarının yönlendirmesiyle Haçlılar ortaya çıktı ve Hıristiyan Batı ile, Müslüman Doğu'nun karşılaşmaları, Filistin'deki Mısırdaki, Anadoludaki savaş alanlarında gerçekleşti.

Batılı Hıristiyanların Kudüs'ü ve öteki kutsal yerleri Müslümanların elinden alma bahanesi ile düzenledikleri Haçlı savaşları, 1095-1270 yılları arasındaki sekiz ana sefer ile 1291'den sonra düzenlenen bir dizi küçük seferden olmuşmaktadır.

Avrupa'da, din adamlarının başı çektiği, doğrudan din savaşları hezimetle sonuçlandıktan hemen sonra, din adamlarının sütre gerisine geçtiği, ikinci plana düştüğü, 500 yıllık sömürü macerası başladı. Ortadoğu ve Anadolu'da püskürtülen Hıristiyan Batı Avrupa, bir Afrikalı Aydının deyimiyle, "Batının İncil karşılığında toprak alacak", başka kıtaların keşfine koyuldu. Sömürgecilik, Afrikalının deyimiyle "Batının İncil karşılığında toprak alması" Batı'ya göre hiç de gocunacak bir meslek değildir. "Kolonileştirme" der onlar. "Hıristiyanları yeni topraklara götürme", "uygarlaştırma" gibi anlamlar yüklerler.

15. yy'ın sonlarında başlayarak çeşitli Avrupa devletlerinin dünyanın geniş alanlarını keşif, fetih ve ilhak etmeleri ile ortaya çıkan sömürü süreci sayesinde Batı, dünya üzerindeki doğal zenginliklerin, hazır servetlerin ve ucuz emek depolarının yağmalanması yoluyla ve o ülkelerin inanç ve kültürlerinin tahrip edilmesi pahasına kendi modernleşmesini sağladı.

İlk sömürge örneğinde şunu görüyoruz. Askeri güçle destekli ticari kampanyalar aracılığıyla ülkeler ekonomik-maddi yönden teslim alınıyor. Brzezinsky'nin ifadesiyle "müşteri devlet" yapısını, müslüman devletlerin halen kurtulamadıkları bir yapıyı görüyoruz.

Diğer yandan misyonerler, Hıristiyanlığı yayma amacı ile gittikleri ülkelerin kültüreldini dirençlerini yok ediyor, insanların gönül ve fikir dünyalarını teslim alıyor. Yerli işbirlikçiler de, uygarlaşma hayali ile sömürgecilere teslim oluyor, kucak açıyor.

Batılı Sömürgeci aktörler yer değiştirse de, sömürge araçları değişse de, yeni enstürmanlar devreye girse de, bu üçlü yapı hiç değişmiyor.

Hıristiyan Batı'nın sömürgeleştirme, sömürme macerasında MİSYONERLİĞİN ROLÜNÜ açmakta fayda vardır.

Haçlı seferlerinde, baş aktör olarak, Kudüs kapılarına dayanan din adamları, hem yaşadıkları hezimetten ders aldıklarından, hem de Rönesans ve Reformasyon sürecinde ülke içinde kaybettikleri etkin rollerini başka coğrafyalarda kazanmak için ve dinlerini yayma inancıyla, bu defa misyoner olarak kıtalara ve İslâm'ın henüz yeni girdiği coğrayalara açıldılar.

Fransa'yı, kendi ülkesinde katı laik bir devlet görmemize rağmen, dışarda din adamlarını himaye eden devlet olarak buluruz.

Fransa'dan kovulan Cizvit-Katolik misyonerler, Fransa içinde Fransızlarla didişirken, Fransa sömürgelerinde, Fransa'nın menfaatlerinin bekçiliğini yapan bulunmaz dostlardır. Aynı şekilde, Emin Reyhani'nin dediği gibi, petrole, altına ve madene meftun ABD, dünyanın yarısını, ruhi hayata ve dinden gelen bir sulha daveti gaye edinen misyonerlerle hegemonyası altına almıştır.

İngiltere'de, I. Dünya savaşından önce İngiliz generaller, İngiliz hükümetinden, Ortadoğu'ya misyoner ve din adamı kılığında ajanlar göndermesini istemiştir. Bu doğrultuda görevlendirilen Lawrens'in Arapları Türklere karşı din adamı kisvesiyle nasıl kışkırttığının filmi dahi yapıldığı için hikayesine girmiyoruz.

Aynı şekilde, Papa'ya Vatikan şehri hudutları içinde hapis hayatı yaşatan laik İtalya, bütün emperyalist politikasını misyonerlerin ve papazların çalışmaları üzerine kurmuştur.

PAPALIĞIN DİNİ-SİYASİ GÜCÜ

Sömürge tarihi boyunca gözümüze çarpan önemli bir nokta da şudur: Sömürgeciliğin başladığı günden bugüne, 500 yıllık sömürge tarihi boyunca, laiklik iddialarına rağmen. Batının sömürgeci aktörlerinin yönlendiricisi sömürünün meşrulaştırıcısı, ortağı olarak Papalık, emperyal güç aktörü olarak hep devrededir.

Günümüzde de Papalığın bu emperyal gücü devam etmektedir. Gorbaçov'un itiraf ettiği gibi. Doğu Bloku'nu çökerten ve ABD'nin tek süpergüçlüğünü tescil eden Yıldız Savaşları değil, Papalığın Polonya içi verdiği mücadeledir. Misyonerliğin üçlü sacayağından biri olan Vatikan'ın emperyal gücüne geçmeden şu tabloya bir bakalım:

Papalık, özellikle 1963'ten sonra geliştirdiği ve müesseseleştirdiği Diyalog siyaseti sayesinde, etkinliği her geçen gün artan sömürgeci dünya sisteminin belirleyici bir aktörü durumundadır.

"Globalleşme Senaryosunun Aktörleri" tezinin yazarı Doç. Arıboğan, emperyal güçlerin devletlerden, devletler dışı ve üstü kurumlara kaydığını tespit ettikten sonra güç aktörlerini şöyle sınıflandırıyor. Bu aktörler arasında Papalığın da yer aldığı gözleniyor.

- G-7 ülkelerini oluşturan devletler,
- Global gizli servisler,
- Global bankalar ve şirketler,
- Uluslararası örgütler,
- Terörist ve mafya gibi yasadışı örgütler.
- Ve hükümetlerdışı global gücün en etkin örgütü olarak Papalık.

Doç. Arıboğan, "Hükümet dışı örgütlerin ne kadar güçlü ve etkileyici birer birim olabileceğinin en iyi göstergelerinden birisi de Papalık'tır" diyerek şu tespitlerde bulunuyor: "İnançların en karşı konulmaz, en eleştiri kabuletmez hale geldiği dünyamızda kurumlaşmış bir inanç sembolü olan Papalık, yüzyıllardır oynadığı aktör rolünün daha da önemli hale gelmesinin keyfini çıkarmaktadır. Bugün Papalık, inanç ilkelerini belirleme yetkisi ve masumiyet gibi sözde ilahi güçle donandığı iddiasıyla 1 milyardan fazla insanın inanç ve ibadetini şekillendirdiği gibi, onların yaşadığı bölgelerdeki politik otoriteleri de etkiler hale gelmişti.

Dünyanın her ülkesine kiliseler vasıtasıyla yayılmış kollarıyla, karar alma mekanizmasıyla ve dini nitelikli global çaplı amaçlarıyla bu kurum, bir devlet özelliklerinden çok, uluslarüstü örgüt niteliği taşımaktadır"

(1962-65) II. Vatikan Konsey'inden sonra papaların gerçek anlamda siyasi bir kimlik edindiği ve ekonomiden siyasete bir çok konuda fikirler serdettiği gözlenmiştir. Örneğin Papa John Paul II, 2 Mayıs 1991 yılında serbest piyasadan yana olduğunu açıklayarak "serbest piyasa, kaynaklarının kullanımında ve ihtiyaçlara etkin olarak karşılık verebilmekte kullanılacak en etkili araçtır" iddiasında bulunmuştur. Bu iddia bir yandan papalığın bir "liberalleşme" olgusunu (ekonomik anlamda da) tamamen kabullendiğini gösterirken bir yandan da ekonomik konularda fikirlerini beyan eden ve ruhani dünyadan cismani dünyaya dönen bir Papalık kurumunu ortaya koymaktadır. Bir yönü ile de Amerika'nın başını çektiği yeni sömürgeciliği, sermaye kapitalizmini Hıristiyanlık açısından meşrulaştırmıştır.

Kilisenin siyasi açıdan yüklendiği en önemli misyonlardan birisi de Sovyetler Birliği'nde yayılan komünist harekete karşı cephe almak olmuştur. İlk başlarda Komünist Sovyet rejimi ile diplomatik ilişkiler kurmaya ve anlaşmalar yapmaya çalışan Papalık, bunda başarısız olunca Avrupa'ya doğru yayılan komünist rüzgarlara karşı siyasi partilerin içerisinde yer alma gayretine girmiştir. Bu çabaların sonucunda bir çok ülkede Hıristiyan Demokrat Parti'ler kurulmuş, bir başka deyişle din siyasete el atmıştır.

Papalığın politika ile bu kadar içice girmesi ve gerek ekonomik gerekse siyasi konularda bu kadar güç ve prestij sahibi olması, çeşitli çevreleri rahatsız etmekten de geri kalmamıştır. Kilisenin insanların inançları üzerindeki etkisini birde bu alanlara yaygınlaştırması, onu artık cismani dünyaya da dahil etmiş ve ona yönelen eleştirileri çoğalmıştır.

İvan Vallier Roma Katolik Kilisesi'ni uluslararası bir aktör olarak ele aldığı makalesinde, kilisenin nosyonunu kaypak ve entrikacı olarak tanımlamakta ve Roma merkezli olarak tüm dünya ülkelerinde nüfuz sahibi olmaya çalıştığını kaydetmektedir. John Spainer da "Kilise, işini yapabilmek için Faşist olanlar da dahil her eğilimdeki hükümütle işbirliği yapmayı öğrenmiştir" derken, kurumun aslında belli prensipleri olmadığını ve otoritesini korumak uğruna en kötü unsurlarla bile ittifak yapabileceğini iddia etmektedir.

Avrupalı olsun, Yahudi olsun ya da Amerikalı olsun, tüm liderler, Vakitan'ın desteğini alabilmek için gayret göstermişler ve bu kuruma özel bir önem atfetmişlerdir.

1965'te, "Dinlerarası Diyalog" manevrasıyla, yeni sömürgecilik çağına uygun yeni bir biçimde misyonerlik atağına geçen Papalığın bu keskin dönüşünün nedenlerini irdelemeden, bu dönüşün altyapısını oluşturan oryantalizm üzerinde durmak gerekmektedir.

REFORMİZM: YA DA 'ORYANTALİST İSLÂM'ININ İTHALİ

Oryantalistlerin çizdiği tablonun özeti şudur: Uygarlığın kaynağı reforme edilmiş Hıristiyanlık, geriliğin sebebi ise reforma direnen Müslümanlıktır. Batı teknolojisi karşısında gözleri kamaşıp aşağılık kompleksine kapılan ve oryantalist propogandasınında tesirinde kalan bu mustağrip okumuşlar, çıkış yolu olarak İslâm'ı Batı uygarlığına uyum sağlamasında gördüler. Her şeyi Batı'dan aldıkları gibi kendi dinlerini de Batı'dan ithal etmeye koyuldular. İşte bütün içtihad söylemlerine rağmen reformistlerin İslâm'ı ithal bir İslâm'dı; oryantalistlerin İslâm'ı idi, İslâm'a düşman olan, en hafifinden İslâm'ın ruhundan uzak insanların tasvir ettiği İslâm'dı. Kısacası, gerçekte İslâm olmayan İslâm'dı bu...

Reformculara göre, medeniyet Batı'ya ayak uydurmaktan geçiyordu. Bu uyumun Müslüman Doğu'ya yararlı olabilmesi içinde, İslâm'ın, Batı medeniyetine kaynaklık eden Hıristiyanlığa yaklaştırılması, bu yönden reforme edilmesi gerekiyordu.

Öncelikle Hindistan'da, Sir Ahmed Han'ın, sözde tecdit adıyla ortaya attığı bu hareket İslâm'ın, Hıristiyanlığa aykırı düşen hükümlerini, ölçülerini tev'il etmeye kalkıştı. Özellikle İslâmi kimliği ve Müslümanların bağımsızlığını koruyan şeyleri te'vil etmeye kalkıştı. Batılılar da bu hareketi, her türlü yollarla ve imkanlarla destekledi. Çünkü, sömürgeciliğin önünde engel olarak duran ve Müslümanların savunma refleksi olan din inancını zaafa uğratmak gerekiyordu. İşte, Müslümanların bir yandan fiilen Batılılaşarak, diğer yandan oryantalizmin ve reformunun tesiri ile itikatta bir nevi Hıristiyanlaştığına, en azından İsa'nın inayetine hazır hale geldiğine inanan Kilise diğer yandan, müslüman ülkelerinde görev yapan misyonerlerin tavsiyesi üzerine strateji değiştirerek misyonerliğe yeni bir görüntü kazandırıyordu. Bu meyanda "Bendeki Hıristiyanlığı 40 yıldır uyaran İslâm olmuştur" diyen Louis Massignon şunları söylüyordu: "Onların herşeylerini tahrip ettik. Felsefeleri, dinleri mahvoldu. Artık hiçbir şeye inanmıyorlar. Derin bir boşluğa düştüler. Anarşi ve intihar için hazır hale geldiler... İslâm toplumu ölmek istemiyorsa, İslâm toplumunun gelenekleri modern dünyanın geleneklerine uydurulmalıdır" Bunun için de Massignon, İslâm'ın içinde bir cins karşı akım yaratılabileceğine inanıyordu.

Massignon'un bu çabaları, diyalogun fikri zeminini atmıştır.

Bu noktadan hareketle İslâmdışı güçler Hak-Batıl mefhumu aramaksızın mevcut din-

leri "İbrahimi dinler" söylemi ile aynı kefeye koyup eşitlemek için bir diyalog yolu açmış bulunmaktadır.

DİYALOĞUN ÖN ŞARTI: GEVŞEK VAHİY İNANCI

Kilisenin dinlerarası diyalog zemininde Hıristiyanlığı ileride bir "İnsanlık Dini" yahut "Birleşik Din" teorisi şeklinde allayıp pullayıp, dini hakikatler açısından İslâm'ın fıtri gücü karşısında duyduğu zaafı ve boşluğu doldurmaya çalışacağı düşünülebilir. Bu da vahiye dayanan, aslı hiçbir tahrifata uğramadan günümüze kadar intikaleden İslâm'ın evrensel bir din olarak haklı yerini alabilme istidadına karşılık, Batı'nın düşündüğü bir tuzaktan başka bir şey değildir.

Batı'nın önemli din bilimcisi Hans Kung bunun ipuçlarını şöyle vermektedir: "Körfez savaşından sonra kartlar yeniden dağıtılmaktadır. İsrail ile Filistin arasında dini ve siyasi anlaşmaya varıldıktan sonra Musevilerin, Hıristiyanların ve Müslümanların bu kutsal yerlerde İbrahim'in tanrısına tapınabileceklerini düşünmek o kadar saçma mı?

Diyalog arzusunda olan birçok Hıristiyan geleneksel İslâmiyet'e bağlı olanlarla görüşmenin mümkün olmayacağını, ancak bazı Müslümanlarla bunun mümkün olduğunu düşünürler. Takdir ettikleri şahıslar, Kur'an-ı Kerim'in "tarihi metot", "edebi neviler" gibi metin tenkidi usullerini uygulayanlar ve aşırı fikirleri sebebiyle Müslümanların ekserisi nezdinde iyi kabul görmeyen kimselerdir. (E. el-Huli, A. Emin, T. Huseyn, M. Halefullah, Mustafa Abdurrazık, Tahir Haddad, M. Talbi Fazlurrahman vb.) Bu Hıristiyanlar, Müslümanların vahiy inançlarında esneklik, daha doğrusu gevşeklik görünce memnuniyetlerini gizlememekte ve Kur'an'ın böyle anlaşılmasının diyaloğu kolaylaştıracağını ifade etmektedirler. Papalığın Hıristiyanlık Dışı Dinler Dairesi Başkanı ve 1987'de Türkiye'de bir dizi diyalog faaliyetlerinde bulunarak bazı din adamları ile görüşen R. Arnaldez, normal Müslüman'ı diyaloga celbetmenin pratik olarak imkansız olduğunu söyledikten sonra Mü'tezile mesleğinin "mahluk Kur'an" anlayışını dirilttiğini söylediği M. Abduh mektebinin telakkisi galip geldiği takdirde diyaloğun oldukça kolaylaşacağını ifade etmektedir.(36) Hristiyanların diyalogdan maksadının, Müslümanları dinlerinde şüpheye düşürmek olduğu tüm çıplaklığı ile ortada değil mi? Gevşek vahiy inancını Müslüman'ın benimsemesi mümkün değildir.

Böylece Montgomery Watt'ın "ilerici Müslüman reformculardan hiçbiri müslüman... hareket meydana getirmeye muktedir olamamakta" hayıflanmasına gerek kalmamış bulunmaktadır.Çünkü bu fikrî akım belli çevreler tarafından kitlelere mal edilmek üzere hummalı bir faaliyet yürütülmektedir. Bu gelişmeyi Batı'lı antropolog'dan dinleyelim...

Bu papalık misyonunun ülkemizdeki gönüllü sözcüsü ilim adamlarınca bir sempozyuma davet edilerek yanlış olarak Clinton'un özel danışmanı olarak takdim edilen ve bu yönü ile hayli iltifata mazhar olan Prof. Dale Lickelmann, Wilson Quarterly adlı derginin Kış-98 sayısında yer alan "Within İslâmic Reformation" adlı makalesinde, Batı dünyasında dört yüzyıl önce gerçekleşen Protestan Reformasyonunun bir benzerinin İslâm topraklarında neşv ü nema bulması ihtimalini araştırıyor, Ve şu tespitlerde bulunuyor:

"... Bundan sonraki, yıllarda 20. yüzyılın son yarısını, Müslüman dünya için eğer kuşkularım doğruysa, Hıristiyan alemi için Protestan Reformasyonunun olduğu kadar derin bir değişimin zamanı olarak hatırlayacağız."

"... Benim İslâmi Reformasyon adını verdiğim şey, ilerleme halindedir. Birçok Müslüman, şüphesiz, yaşanan bu olguyu Protestan Reformasyon'a benzetmeme direnecektir. Bu denemeyi yazmamdan kısa süre önce, Türkiye'de Fethullah Gülen'i ziyaret ettim. Yüzyüze görüşmelerden, telvizyona kaymanın onun mesajını nasıl etkilemiş olduğuna dair heyecanlı bir müzakerenin sonunda, ona kendisi hakkında yazacağım kafamdaki denemenin başlığını söyledim: İslâmî reformasyonun içerisinde, kibar ve esprili bir tavırla, şu cevabı verdi: "Bu sizin başlığınız; benim başlığım değil" Gülen, kendi çalışmasını insanları İslâm'ın temel öğretilerini anlamaya ve onları esas olarak yaşamaya ikna etme yönünde bir teşebbüs olarak gördüğünü açıkladı.

Martin Luther'in de buna çok benzeyen bazı şeyler söylemiş olduğuna işaret ettim. Luther kendi çalışmasını imanın asıllarına bir geri dönüş olarak gördü, yeni bir şeyler yaratmak olarak değil. Ancak daha sonraları başkaları onun fikirlerini ve eylemlerini Reformasyon'u harekete geçiren unsur olarak gördüler." Ve ekliyor Prof. Eickelmann: "Her halükarda, sonuç öyle de böyle de olsa İslâmi reformasyon hareket halindedir."

Nitekim Gülen'in son kitabına giriş yazan talebeleri yazarın görüşlerinin devrim sayılabileceğini belirtmekten çekinmezler. Ahmet Kurucan'ın şu ifadeleri de Eickelmann'ı teyid etmektedir.

Hoşgörü ve diyalog ikliminde öngörülen proje, bundan 14 asır önceki hayat ve standartları baz alarak ortaya konulmuş yorumların tekrarından ibaret değildir. Bir başka tarzda söyleyecek olursak, projede geleneksel İslâm savunucularının düştüğü hataya düşülmemiş, aksine, ulus devletlerin ulusal ve uluslararası düzeyde birbirleri ile olan ilişkileri, küreselleşmenin getirdiği ve götürdüğü değerler, tarihi, siyasi, kültürel konjoktür, bir bütün halinde müteala edilerek, hep yeni yorumlar yapılmıştır.

Hele bu hayat projesinde bazı ayet ve hadislere getirilen, yorumlar vardır ki, gerek yorum tekniği, gerekse ulaşılan sonuç adına çok nemli bir konuma sahiptir. Mesela, Yahudi ve Hıristiyanlarla olması gereken münasebetler adına Al-i İmran 64. ve Mümtehine 8. ayete getirilen yorumlar, bu konuya örnek teşkil edebilecek tarzdadır (sayfa: 153.)

Bu yorum tekniği dediğimiz hususu bir alıntı ile açmanın faydalı olacağına inanıyorum. Fethullah Gülen, Yahudi ve Hıristiyanlarla ilgili olarak Kur'an'da geçen ayetleri, çok farklı bir düzeyde ele alıyor ve herkesin bildiği türden genellemeler içine girmiyor. Şöyle diyor Hocaefendi: "Geçmiş dönemlerde, belli Hıristiyan ve Yahudilerin apaçık gerçek karşısında gösterdikleri inat, ayak direme ve düşmanlığı ifade için Kur'an'ın kullandığı aynı üslup, bugünün Yahudi ve Hıristiyanlar için de kullanılacak diye bir şart, bir mecburiyet olamaz. Bu tür ayetlerde sübut-u kat'iyye arandığı gibi, delalet-i kat'iyye de aranmalıdır. Yani, bu ayetlerin Kur'an ayeti olduğu kesindir. Fakat o ayetlerin ilk günden bu yana her Yahudi ve Hıristiyan'ı içine aldığı kesin değildir. İkinci olarak, Kur'an'ın üslubu, o dönemlerde kendilerini Yahudilik ve Hıristiyanlığa mensup addedenlerin, Yahudiliğe ve Hıristiyanlığa getirdikleri yanlış yorumlarından ve o yorumu ha-

yatlarına hakim kılmalarından dolayıdır. Daha doğrusu, dini inanç ve düşünceyi bir düşmanlık sebebi ve malzemesi yapmalarından dolayı, Kur'an onları böyle bir üslupla ele almıştır. Yani Kur'an'ın tavrı şahıslara değil, yanlış davranış, yanlış düşünce ve gerçek karşısında ayak direyip düşmanlık üretme ve tasvip edilemeyecek sıfatlara karşıdır. Bu sıfatlara, çok daha sert ifadelere bizzat Tevrat ile İncil'de de görmek mümkündür. Hocaefendi, sözlerini mesaj ağırlıklı düşünceleri ile şöyle bağlıyor. Kanaatime göre, tarihi hadiseleri kendi tarihsellikleri içinde ele almalı, herhadiseyi kendi düşünceleri ile şöyle bağlıyor. Kanaatime göre, tarihi hadiseleri kende tarihsellikleri içinde ele almalı, her hadiseyi şartları ve konumu içinde değerlendirmeli ve bugünkü davranışlarımızda da bugünkü tavırları esas almalıyız." (Sayfa: 156.)

Bu alıntıları aktardıktan sonra bu yeni söylemin oryantalist söylem olduğunu anlatmaktanda gocunmaz yazar ve şöyle der: "Kur'an'ın Yahudilere ve Hıristiyanlara yönelik ayetlerine getirilen bu yorumun fikri arka planına bakıldığı takdirde, ehlinin malumu olan Kur'an'ın evrenselliği ve tarihselliği meselesinde Hocaefendi'nin nasıl düşündüğünü öğrenme imkanına kavuşuyoruz. Malum, bu konu özellikle oryantalistlerin Kur'an hakkındaki araştırmalarının yayınlanmasından sonra İslâm dünyasındaki ulema'yı hem de yoğun bir şekilde meşgul etmiş ve halen de etmektedir. İlk dönemler entelektüel çapta bir mesele veya problem olarak algılanan konu, yine ehlinin veya ilgi duyanların malumu olduğu üzere, şimdilerde daha alt seviyelere inmiş, İslâm tahsili yapan talebeler arasında dahi tartışılır hale gelmiştir."

Ve devam ediyor. Burada Fethullah Gülen'in velevki günümüz Ehl-i Kitabıyla olan münasebetler bağlamında, ilgili ayetlere geleneksel anlayışları farklı biçimde anlam yüklemesi, etrafında toplanan insanları bu fikirlere yönlendirmesi önemli bir olaydır. Evet, Müslüman'ın teröriste, İslâm'ın terörizme eşdeğer görüldüğü ve gösterildiği Batı dünyasında Kur'an ayetlerine getirilen bu lokal yorumların, onların zihin dünyasında devrim etkisi yapacağı ve şartlanmışlıklarını aşmalarına yardımcı olacağı kanaatindeyim." Kurucan bu sözleri ile Wat'ın hararetle beklediği reformasyonculuğu sosyal bir akıma dönüştürme misyonunu bilinçle benimsediklerini anlatmaya çalışmaktadır.

Kur'an'ın "Ehl-i Kitap'la ilgili ayetlerini, Peygamberimizin döneminde yaşayan Yahudi ve Hıristiyanlarla sınırlı olduğu" yönünde yorumlayan Katolik Prof. Thomas Michel'in ve bu görüşü Gülen'e ait orijinal bir ictihad olarak takdim eden Gülen'in talebesine verilecek sağlıklı cevabı İlahiyat Profesörü Şaban Kuzgun'u dinleyelim:

"Thomas bu sözleri ile Kur'an'da tenkit edilen Hıristiyanlıkla bugün dünyada var olan Hıristiyanlık arasında farklılıklar olduğunu, hatta Hz. Muhammed devrinde Hicaz ve çevresinde mevcut olan ve Kur'an'ın tenkidine maruz kalan Hıristiyanlıkla, o dönemde Hicaz çevresi dışında kalan yerlerdeki Hıristiyanlık arasında fark olduğunu ve Kur'an'ın tenkitlerinin bu Hıristiyanlığı kapsamadağını söylemek istemektedir. Onun bu iddiasının gerisinde Kur'an'ı Kerim'in vahiy mahsulü olmadığı, aksine (bir çok müsteşrikin iddia ettiği gibi) Hz. Muhammed (s.a.s.)'in bazı Yahudi ve Hıristiyan ilim adamlarından öğrendiği şeyleri vahiy kisvesine sokarak ilahi bir kitap haline getirdiği şeklindeki iddia vardır."

Hıristiyan ve yahudilere ilişkin sert ifadeler içeren Kur'an ayetlerinin Peygamberimizin yaşadığı dönemi bağladığını ileri sürecek bu tarihselcilik-hermenötikçilik modasına uyarak gevşek vahiy inancını yaygınlaştırmaya çılaşan kardeşlerimize şu ilahi uyarıyı hatırlatmak isteriz: **"Onlar** (Ehli Kitap), **kendileri kafir oldukları gibi, keşke siz de kafir olsanız da böylece eşit olsanız isterler"** (Nisa Suresi, 89).

DİNLER ARASI DİYALOGLA İLGİLİ MÜZAKERELER

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: - Teşekkür ediyorum. Aynı zamanda bu son iki bildiri, tartışma için de bir bakıma zemin hazırlıyor. Ama ben size söz vermeden efendim izin verirseniz kendim kayıtlara geçsin diye 1-2 cümle söylemek istiyorum veya 4-5 cümle diyeyim. Başkan olmanın biraz faydasını göreyim, çünkü başkan olmanın stresi var. Ben epeyce arkadaşımı böyle toplantılarda başkanlık ettiğim için üzmüşümdür. Çünkü hakikaten başkanlığın zorluğu şuradan geliyor; yapılırken içinde olmadığınız bir şemayı, bir çerçeveyi tatbik etmek durumunda kalıyorsunuz. Mesela ben düzenleseydim, bu kadar bildiri koymazdım açıkçası. Belki daha az bildiri, belki yarım gün daha fazla. Çok fazla bildiri olunca tabii arkadaşlar koşturmak zorunda kalıyorlar. Uzak yerden geliyorlar, fikirlerini iyice anlatmak istiyorlar, bu son derece önemli. Diyalog için de bu önemli ama bir çerçeve içinde yapabileceğiniz ancak bu kadar oluyor.

Şimdi efendim, diyaloğu ben biraz hulâsa etmek için onu da zaten size söz vereceğim, kısa yollu üç düzeyde ele alıyorum. Buna tasviri düzey diyorum. "descriptive düzey" diyorum birincisine, ikincisine critical düzey diyorum, eleştirel düzey, üçüncüsüne de "Existential" varoluşsal düzey diyorum. Yani hiçbirşey olmasa bile, insanlar birbirleriyle konuşarak mesela teolojik düzeyde son konuşan arkadaşımız teoloji düzeyinde diyalog pek yok dedi. En zoru da odur zaten yani teslisle bir başka inancı nasıl oturup da konuşacaksınız ama konuşulabilir şu anlamda. Descriptive düzeyde olabilir. Rıza bey yok burada sabahleyin hakikaten haklı bir takım yakınmaları oldu. Pekçok yanlış anlamalar bilgisizlikten oluyor. Descriptive düzeyde diyalog bilgi eksikliklerini giderebilir, gidermelidir. Yani herkes kendi dinini anlatsın birdefa, Hıristiyanlığı bilelim, Yahudiliği bilelim, İslâmiyeti bilelim, sağlam bilgilere sahip olursak, önemli bir başarıdır bu. Hatalarımızın büyük bir kısmı yanlış bilgilerden ileri geliyor, atalarımız bizi yoldan çıkarmışlar, kendi dönemleri için bilgi üretmişler, unutulmaması lâzım, bilgi üretilen bir şeydir; bilgi üretmişler biz o bilgileri kullanarak bugün iş yapmaya çalışıyoruz. Oysa bizim yeniden birbirimiz hakkında bilgi inşa etmemiz lazım, bu çok önemli, ikincisi, bu kritik düzey kritik düzeyden de korkmamak lazım, mesela birşeyi hatırlatayım ben size, saldırmamak, saygısızlık etmemek şartıyla gayrimüslimin, bir zımninin İslâmiyeti eleştirme hakkı vardır. Bu, Osmanlı döneminde önemli yere kadar tatbik edilmiştir, saygısızlık etmeyecek ama ilmî bakımdan İslâm dinini tenkit edebilir, eleştirebilir, ben kritik derken şunu kastediyorum, yani birbirimizde gördüğümüz eksiklikleri incitmeden, rencide etmeden, görüşler hakkında, fikirler hakkında Allah'ın bize verdiği aklın eleştirel ve analitik gücünü kullanmak zorundayız. Ben şahsen bugüne kadar bunu çok rahat kullandım. İncittiğim hiçbir Hıristiyan dostumu da hatırlamıyorum. Çünkü saygılı olduğumu evvel emirde peşin olarak söylüyorum ve inandırıyorum. Saygı şart, ama eleştirel güçde önemli. Existentral güç ne? Son bildirinin bir bakıma bir yerlerinde olan da zaten bu. Peki konuştuk, öğrendik, eleştirdik, peki sonu ne olacak? Sonumuz, Allah yardımcımız olsun. Sonu ne olacak? Müslüman müslüman olarak kalacak. Hıristiyan Hıristiyan olarak kalacak, çok büyük bir ihtimalle ama bunlar birbirlerini anlayacaklar. Diyaloğun sonunda conversion olmaz. Diyaloğun sonunda din değiştirme olmaz. Onun için bazı Hıristiyan dostlarımızda vardı, Müslüman dostlarımızda vardı, ben 25 senedir bunun içindeyim.

Belki bu katıldığım 50-60 diyalog toplantısı. Bazı Müslüman kardeşlerimiz diyordu ki, yahu bir fırsat düştü, Müslümanlığı anlatalım Hıristiyanlara, Allah belki hidayetini gösterir. Yani adam aslında Müslümanlaştırmak için gelmiş, bu diyalog değil, yine ben Avustralya'da bir diyalog toplantısında hatırlıyorum, o toplantıda Dr. Arenzi yoktu ama o toplantıya, o seksiyonda yoktu ama hatırlıyorum. O taplantıda vardı Kardinal Arenzi, bir arkadaşımız yani bir papaz arkadaşımız çıktı, çok net bir şekilde dedi, "dialog is nothing but mission" diyalog misyonerlikten, misyondan başka birşey değildir. Şimdi bu da diyalog değil. Onun için ben açılış konuşmamda iki kelime üzerinde durdum. Samimiyetle dedim. Samimiyet son derece önemli, işin ucunda din değiştirmek, bilmem adam kazanmak, üye kazanmak varsa, açıkçası bu bir din mensubuna yapılacak en dinsizce bir hakarettir, dinsizce diyorum. Çünkü şunu hiçbir din kabul etmez. O yüzden bu üç düzeyde existential düzeyde, ben Hıristiyan dostlarımdan o kadar çok şey öğrendim ki, eminim, Watt'ın adı geçti burda, Watt mesela bir kitabında Hıristiyanların sıradan bir Müslümandan neler öğrenebileceğini anlatır. Benim Türkçe'ye çevirdiğim "İslâmıc Revalutron in modern World", o kitabın girişinde mesela sıradan bir müminin, şu kömürcünün imanı diyoruz ya, sıradan bir müminin inancına olan güveninden, o samimiyetinden biz Hıristiyanlar çok şey öğrenebiliriz diyor. Biz de mesela bir papazın nasıl fedakârca dini, imanı için çalıştığını nasıl yoksulluklara katlandığını, o Vatikan'da çalışanların öyle lüks yerlerde yaşamadıklarını, küçük bir elektrik sobasıyla Roma'nın soğuğunu geçirdiklerini ben öğrendim. Onun için maaşımın azlığından o gün bugündür hiç şikayet etmiyorum. Çünkü benim arkadaşlarımın Trol'un Thomas Mitchell'in ne kadar kazandıklarını biliyorum. Yani bizim birbirimizden egzistansiyel olarak öğreneceğimiz şeyler de elbette vardır ve ben, izin verirseniz onunla bitireceğim, öğrencilerime 60 öğrenciye sınıfta ders verirken onları bir Hıristiyan öğrenci gibi düşünüyorum. Yani 60 kişilik bir Hıristiyan öğrenciye Hıristiyanlığı anlatırken ne söyleyeceksem, Müslüman öğrencilere de onu söylemek zorundayım. Bu her şeyden önce evrensel ahlâkî bir vazifedir, içerde ayrı, dışarda ayrı, Müslümana konuşurken ayrı, Hıristiyana bu diyalog da olmaz, dürüstlük de olmaz. Onun için, en azından bu diyalogların bizim ilahiyat fakültesinde öğrencilerimize başka bir dini anlatırken ahlâkî hassasiyet konusunda da yardımcı olacağına inanıyorum. Hangi Level'i hangi düzeyi başarabilirsek onun da yarar fayda olduğuna inanıyorum. Kusura bakmayın, 3 cümle dedim biraz fazla oldu. O kadar olsun. Efendim, isimlerinizi söyleyeceksiniz, sonra ben söz vereceğim. İrfan Barlas Bey yazıyorum, Zeynel Abidin, Şükran Erdoğan.... zorlamayayım fazla isim çıksın diye, zaman kalırsa devam ederiz. İrfan Bey, buyrun nezaketsizlik olacak ama bunu da sınırlı tutmak zorundayız, çünkü tam yarım saatimiz var.

Dinlerarası diyalogla ilgili Başkanlık görüşünün 8. maddesinde Dinlerarası Diyalog Genel Sekreterliği adı altında bir teşekkül kurulmasını sanıyorum bu kurula vermiş Başkanlık onun için bazı din adamları da burdan gidecek kanaatindeyim. Bir ön hazırlık yapılarak burada bu komisyonun evvela Genel Sekreterliği oluşumunun ilk adımının tarafınızdan atılmasını istiyorum. Bir de Sayın Başkanım üç dinin eğer mensubu birleşirse, insanların %80'i huzur bulur dediniz. Bu da çok güzel. Sayın Kardinal Arenzi ise bunun için 15 günlük bir süre verdi ve bununla da cennete döneceğini söyledi. Allah aşkına din

adamları ve hocalar, ne olur şu %80'imizi 15 günde bir cennete dönüştürün, bir şey arz edeyim. Şimdi Cenab-ı Hak diyecek ki, belki bizim gibi gariban insanlara, belki kulak çekecek ama, gerek hocalarımıza, gerek din adamlarımıza zannederim. Einstein'i yanına aldığına göre iyi bir ateş hazırlıyor sanıyorum, eğer diyaloğu kuramazlarsa, onlara iyi bir ateş hazırladığını sanıyorum. Efendim saygılar sunuyorum.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN : - Teşekkür ederim. Efendim bu genel sekreterlik, daha doğrusu adı genel sekreterlik olmaz da, bir kurumun oluşturulması meselesi bizim bu heyetimizden eğer siz uygun görürseniz, bir öneri olarak giderse, onun oluşumu bunu teklif eden kurumun, dolayısıyla aynı zamanda bu komisyonun bunun içini doldurması mümkün değildir. Zaten teknik olarak da bu mümkün değildir. Onun nasıl olacağı, mekanizmasının ne olacağı, çerçevesinin ne olacağı, ayrıca kurulacak, diyelim ki, üç din mensubunun temsilcilerinin bulunacağı, çünkü bu sadece Türkiye'de olacak ama meseleyi önce bir tartışmak lazım, onların da katkıda bulunacağı bir kurul olacaktır, onun için haklısınız onu biz sadece böyle bir kurum görüşü olarak zaten öyle bir teklif var, o zaman siz bunun aynı zamanda bu heyetten bu komisyondan çıkmasını arzu ediyorsunuz, arkadaşlarımız onunla ilgili fikirlerini söylerler, ben kaydımı aldım, dolayısıyla biz bunu genel kurulda tartışılacak olan sonuç bildirimize yerleştireceğiz. Siz uygun görürseniz. Zeynel Abidin Bey.

Prof. Dr. Zeynel ABİDİN: - Bu oturumda çoğulculuk, insan hakları ve dinlerarası diyalogdan konuştuk. İşte bu konular farklı dinleri ilgilendiren davaların özünü oluşturan noktalardır. Bizler bunun amacının bütün insanların birbirleri ile geçinmeleri ve yardımlaşmaları olduğunu, sadece birbirlerini anlamak değil, birlikte yaşamak olduğunu biliyoruz. Bugünkü dünya, eskisinden çok daha fazla karmaşık ve birbirine daha yakındır. Din âlimleri ve din kurumları bu dünyanın geleceğine yönelik bakışlarını yenilemelidirler. Ancak beraberce yaşamak sadece dinlere itimat etmemektedir. Bizler 20. asırda iki önemli dünya savaşı yaşadık. Din yüzünden olmadı, milliyetçilik, faşizm ve diğer felsefe ve inançlar yüzünden koptu. Ben yine diyorum ki, sosyal işlerle ilgilenenlerden, dinler olmayan diğer felsefelere bakmaları yönünde istek var. Kapitalizm felsefesi, liberalizm ve sosyalizm felsefesi ve laiklik felsefesinin kendine ki, bunların tanımlarını yeniden yapalım diye.

Birliktelik ve yardımlaşma amacı neye hizmet ediyor? Sosyalizm, sosyalizm adına ve bir çok insan için yok olma ve zalim asimile edici, sosyal adalet adı altında bir düzen kurdu. 20. asrın deneyleri, bunda büyük din savaşları olmadı, küçük din savaşları oldu. Gelecek asırda, insanın yaptığı ve sonuçları savaş, düşmanlık ve pek çok üzüntü olan maddi felsefeleri aşmamız lazım.

- Mustafa Bey buyurun.

- Sayın Başkan ve Değerli Heyeti saygıyla selamlıyorum. Çok verimli geçen konuşmalar ve tartışmalar dolayısıyla şükranlarımı bir kez daha ifade etmek istiyorum, ya da en azından bir kez ifade etmek istiyorum. Rıza Zelyüt arkadaşımızın konuşmasıyla ilgili aldığım notlar ve benim başında bulunduğum bir kurumun yaptığı çalışmaları arasında bir korelasyon oluştu.

- Kurumun adını söyler misiniz efendim?

- Tabii, onun hakkında bilgi vereceğim efendim. Zihinsel bir korelasyon oluştu. Bunun sonuçlarını heyete bildirmeyi yararlı görüyorum. Ben Ortadoğu'daki geleneksel sanatları inceleyen, onu konu alan ve dünyada hayli ünlü olan ama radyo ve televizyon yayıncıları açısından ünlü olan ABCTT'in başkanıyım. Yani Abroad Broadcasting Carrier for Turkish Traditonal Arts. Bu tradisyonel sanatları küçümsememek lazım. Çünkü geleneksel sanatlar içinde insanlar zaman içinde kendilerinde tarihte hiç olmayan bir dini de yaratabiliyorlar ve bunun saliki olabiliyorlar. Tarihte asla mevcut olmayan bir din ortaya çıkabiliyor. Bu gelenekle, tek başına gelenekle bile karşımıza çıkabilir. Kaldı ki, yayın organlarının çok yaygın olduğu, artık etkisinin çok yaygın olarak izlendiği, tespit edilebildiği dünyamızda geleneği aşan bir halk sanatları beceresiyle karşı karşıyayız. Bütün bu becerilerin hepsi olumlu sonuçlar vermemektedir. Rıza Zelyüt'ün Diyaneti bir sünni egemenliğinde kuruluş olarak görmesi de bence bu basın yayın, yeni massmedia araçlarının ortaya çıkardığı bir yanlışa istinat etti. Yani böyle bir tanımlama, bir niteleme bir yanlış olarak Rıza Zelyüt'ün kafasından biraz da massimedça'nın ürünü olarak mevcut. Bunu, bana bağlı olarak çalışan 80'e yakın şubenin hepinizin çok iyi hatırlayacağı bir olaya indirgenmiş çalışmasıyla özetlersem, ne demek istediğim daha kolay anlaşılır diye düşünüyorum. Biliyorsunuz hayli frapan bir kanalımızın bir yarışma programı sunucusu zamanında bir hanım konuğuna hamile misiniz? "Evet hamileyim" "Kimden Hamilesiniz" "Babamdan, e sen kızılbaş mısın diye sormuştu ve bu yüzden bir süre mesleğinden olmuştu. Yani televizyon onu kovdu. Bu adam gitti, ama benim şubelerim açısından gitmedi, hemen hadiseden sonra kendisiyle bir görüşme yaptık ve Başkanlığa bağlı Diyanet İşleri Başkanlığının yapısı hakkında ne bilip bilmediğini sordu, benim anketörlerim. Bu adam, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın varlığından habersiz. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın öğretmeyi düşünebileceği namaz ve oruç gibi rükünlerle ilgili bilgisinin ne olduğunu sordu anketörlerim. Ve bu kişi mesela namazın bir rekat kılınabileceğini ifade ediyor. Orucun süresi hakkında hiçbir fikri yoktu. Yani şimdi resmi ideolojiye dayalı, onun temellendirdiği, sünni hakimiyetinde bir Diyanet İşleri Başkanlığı, gerçekten mevcut olsa, en azından muhatabına "Sen kılızbaş mısın da böyle oluyor" diye soran bir kişiyi hiç olmazsa ibadetin biçimi konusunda etkilemiş olması gerekir. Bence Diyanet işleri Başkanlığı'nın bu işte sünni bir hakimiyeti temsil etmekten çok, ülkede ne şunun ne de bunun hakimiyetinde olmayan ve Türk insanının kardeşliğine hizmet edecek bir hizmeti başlatmaktan, bir misyonu yürütmekten başka bir gayesi yok. Hatta bu konuda yaptığı çalışmalar yetersiz bile kalmaktadır. Çünkü eğer televizyonda program yapan bir kişiye hiç olmazsa, tek rekat namazın olmadığını açıklayacak kadar yoğun çalışmaları olsa Diyanetimizin, o kişi bu kadar gelişigüzel dini meseleleri konuşmak, dini terimleri kullanmak, dini sözcükleri harcamak gibi bir tavrı en azından olmayabilir. Yani boğaz dokuz bağum konuşmadan önce en azından bir kararsızlık geçirir ve acaba bunu söylesem mi diye kendi kendine sorar yani özetle ben şunu söylüyorum, böyle bir hakimiyete meyli de biz istemeyiz, meylin olmasını da dilemeyiz. Ama Diyanetin hiç olmazsa kendi resmi anlayışına da istinat etse, eğer misyonu varsa, misyonu biraz daha yoğun kullanmasında ben

yarar görürüm. Yani Diyanet'e yeni misyonlar yüklemek değil, ya da onun misyonunu böyle sünni hakimiyet gibi yanlış tercüme etmek değil, misyonu daha yoğun kullanması yönünde bir temennisi olabilirdi. Rıza Zelyüt Bey'in sanıyorum. Bu konuda çok çeşitli rakamlar verebilirim. Çünkü buna bağlı kuruluşların çeşitli şubeler bazında, hem radyo televizyon yayınları kanalıyla dine hangi yönden nelerin verildiğini katkı demiyorum, nelerin verildiğini nelerin bulaştırıldığını tespit ediyoruz. 1991 yılından beri Türkiye'de bu işleri biz hiçbir parasal sıkıntı çekmeden yapıyoruz. Eleman sıkıntısı çekiyoruz parasal sıkıntı çekmiyoruz. Yani Diyanet İşleri Başkanlığımızın özetle şunu söylüyorum, tarafsızlığı bizim çalışmalarımızda biraz fazlaca tescil edilmiştir. Keşke birazcık daha taraflı olsa diyerek sözlerimi bitiriyorum. Saygılar sunuyorum.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN : - Teşekkür ederim, sağolun. Nebil Badr.

Nebil BADR: - Teşekkürler. Tercümanların yorulduğunun farkındayım. Arapça mı yoksa ingilizce mi konuşmamı tercih edersiniz? Bu diyalog, uluslararası kongre olarak bu sene katıldığım dördüncü toplantıdır ve ben bunları dokuz seneden bu yana takip etmekteyim. Şunu demek istiyorum; Diyalogtaki esas değer, yeniden yapılanmakta olan bir dünyada oluşumuzdur. Bunun şekilleri henüz olgunlaşmamış zamanla kristalleşecek bir olgudur. Ama bu karmaşa ve bu havalardaki ortama, bildiğiniz gibi -uzatmak istemiyorum- çatışma ve kavga teorileri girmiştir. Herkes (mesela) "Hantington"dan bahsederse, hazretlerinizi teyid ederim ki, geçen ayın başlarına kadar ABD'de idim. Orada, batıda pek çok yazar da bu çatışmadan, kavgadan bahsetmektedir, belki (Hantington) çok dikkat çekti ama bir tek yazar o değildir. Söyledikleri şuraya götürmekte veya özeti bu şûranın ilgilendiği şeydir. Neden bir kavga ihtimali? Çünkü orada bir tek tür ve bir tek örnek vardır, orada tek tip vardır, bu tek tiplilik insan hararetini ölçen termometre gibidir, yine bu insanlara bağlı olarak hakların, medeniyetlerin veya dinlerin ilerleme seviyeleri ölçülür, belirli kıstaslarda anlaşılırsa belli dereceler alırlar. Bu olmadığı takdirde daha düşük derece alırlar.

Dinler diyaloğu oldukça önemli bir diyalogdur. Dinlerin rolü kapsamında insanlık, barış ve sevgi için, inanç, şeriat ve risale makro anlayışa girer. Sanırım bu dava tamamen açık olmalı ve yine onu bu şekilde anladığımızı sanıyorum.

Seçkin hocalar, raportör arkadaşlarıma hitap etmek istiyorum. Ben 1991 yılında İstanbul'da yapılan İslâm Kongresi'nde genel raportördüm. Bunun ne kadar zor bir görev olduğunu bilirim, ancak bunun şûra kararlarına yansımasını da temenni ederim.

İkinci nokta: Makroya gelince, orada ayrıntılar, ayrıntılar vardır, değildir. Sizleri bununla meşgul etmek istiyorum, deneyimler doğrultusunda sizlere önemli bir şeyi not olarak söylemek istiyorum. Diyaloğla ilgilenen çok insan var, diyalog, saygın ve sorumlu taraflar etrafında dönen, saygın ve sorumlu insanların temsil ettiği ciddi, önemli canlı bir meseledir. Bazen konunun karıştığını, içerisinde mal olmayan, ancak tabela ve isim taşıyan küçük dükkanlara benzediğini hissetmekteyim. Bu zararlı bir şeydir. O halde bizler saygın ve ciddi taraflar arasındaki diyaloğu cesaretlendirmekteyiz ve öyle de olmamız gerekiyor. Çünkü bizler memuriyete bu seviyede inanan ve onun için uyarıda bulunan ciddi insanlarız.

Üçüncü nokta: Diyalog değişik seviyelerde olmaktadır. Pek çok anlayıştan hareketle, burada bir çok hoca ve seçkin insan belli remarklar etrafında konuştular. Diyaloğun ahlâkî bir özü olmasını temenni ederim.

Diyaloğun çerçevesinde kanaat olmalı, onda, diyalog yönünden, çünkü önemli, ona ve etrafına düşünceyle ortak edebileceğimiz bir yığın ilkeler olmalı.

Çünkü bizler ona iman ediyor, insanlığa ve bütün dünyaya faydalı olacağına inanıyoruz. Çünkü o ciddi bir diyaloğtur. Ona değerlerden, güzelliklerden ve tabiattan ahlâkî temeller hükmeder. Örnek olarak, diyaloğa işaret ederken, diyaloğa, hürriyet, eşitlik, yaşam, tüm insan hakları ilanlarında yer aldığı gibi inanmamak mümkün değildir. Onu kötü anlayışların susturmaması için bütün bunlara hizmet etmesi lazım, daha sonra, ahlâkî temel de çok önemlidir, onun için.

Sanırım daha fazla uzatmak istemiyorum. Hızlı bir ivedilikle bunları söylemek istiyorum. İnşallah bir başka münasebette süre geniş olur. Teşekkürler.

Prof. Dr. Mehmet AYDIN : - Şimdi arkadaşlarımızın bugünkü oturumda temas ettiği konular, aslında bugüne kadar 1974'ten itibaren benim tespit ettiğim Hıristiyan-İslâm diyaloğu çalışmalarında temas edilen noktaların hemen hemen aynısı. Yani bugün yeni bir konu ortaya çıkmadı, benim konuşmam da dahil. 1965'ten itibaren kurulmuş olan yani 1962-1965 yılları arasında kurulan II. Vatikan Konsülündeki Hıristiyan olmayanlar sekreteryasının ve bugünkü adıyla Dinlerarası Diyalog Sekreteryasının faaliyetleriyle ilkin 1974'te ve daha sonra 1976'da devam ederek birçok yerde çok büyük dinlerarası diyalog toplantıları yapıldı. Benim, burada Vatikan'ın bu sekreteryanın başındaki sorumlu bir kişi olarak bulunmadan dolayı şu konuşmayı yapma ihtiyacını hissediyorum. Bu toplantıya sadece 1976 Libya toplantısının dışına Türkiye'den temsilci çağrılmadı ve Roma'da dekanların katıldığı küçük bir toplantı oldu. Yine Ankara Üniversitesinin düzenlediği bir toplantı oldu ki, bu toplantıya ben de katıldım. Bugün Türkiye'de hakikaten bu dinlerarası diyalog konusunda çokgüzel bir potansiyel var ve Vatikan'ın bundan sonraki yapacağı bu dinlerarası diyalog toplantısına Türkiye'deki İlahiyat Fakültelerinin mutlak manada dikkate alınmasını teklif ediyorum ve dikkate almaları da bu diyalogun daha ileriye götürülmesi açısından sonderece yararlı olacaktır kanısındayım.

Arkadaşımız II. Vatikan konsilinden sonra yapılan toplantılarda ve II. Vatikan konsilinde, İslâmiyet hakkında konsilin aldığı kararda, İslâmiyetin Hz. Peygamber ve İslâmiyetin Hak dini olmasıyla ilgili eğiliminin olmadığını söyledi. Aslında II. Vatikan konsilinde kabul edilen çok önemli bir olay vardı. Sosyolojik ünite olarak İslâmiyet, Vatikan'da kabul edildi ve ilk defa Hıristiyan tarihinde Hıristiyanlık tarafından İslâmiyetin bir cemaat olarak varlığı tescil edilmiş oldu. Bunun için II. Vatikan konsili bizim açımızdan da son derece önemli. İslâmiyeti en azından hak dini olarak olmasa bile en azından bir sosyolojik cemaat olarak bir ünite olarak İslâm dünyasının varlığı resmen bir kurum tarafından kabul edildi. Bu son derece önemli. Biraz önceki arkadaşların dediği gibi biz de tahrif edildi diyoruz, Hıristiyanlık veya İslâmiyet tahrif edildi, onlar da onu kabul etmiyor dikkat ederseniz, biraz önce itiraz etti, onlar da bizim hak dini olduğmuzu kabul

etmiyor. Bunun için bence, yine benim adaşımın ifade ettiği gibi teolojik planda belki egzistansyelist olarak birbirimizi anlamamız için üst seviyede tartışma yapabiliriz ama diyaloğu teolojik plana çektiğimiz zaman bir yere varmamız mümkün değil. Bunun için 1974'ten itibaren Batı dünyasında Tunus'ta Kurtuba'da özellikle yapılan toplantıda dikkat çekilen nokta şu: Bugün Müslümanların, Hıristiyanların, Budistlerin, Hinduistlerin hatta Şintoistlerin ortaklaşa konuşacakları ana problemler vardır.

1) Dünya barışı,

2) Açlık ve sefalet,

3) İnsan hakları.

Efendim, sosyal adaletin tecellisi ateizme karşı müşterek savaşı çok önemli bir olay, bu ateizme karşı müşterek savaş yani teolojik plandaki sen hak dinisin ben doğru dindeyim, bunun bir yere varması mümkün değil, Mehmet Aydın arkadaşım çok güzel temas etti. Biz İlahiyat Fakültelerinde aslında bunu yaptığımız kanaatindeyiz, yani biz Hıristiyanlığı anlatırken Hıristiyanın gözünde Hıristiyanlık neyse onu anlatıyoruz. Ama ayrıca İslâmiyetin Hıristiyanlığa bakışını da anlatıyoruz, bu ikisini de anlatıyoruz. Benim bir kitabım çıktı, Diyanet Vakfı yayınladı, ben tek bir tenkit almadım. Peder Jacob sadece İslâmic Hıristiyan dergisinde bu kitabı çok güzel tanıttı, küçük eksik olduğunu, daha geniş olabileceğini söyledi, bu beni memmun etti. Çünkü ben Hıristiyan açısından Hıristiyanlığı anlattım ve bir tenkit almadım Hıristiyanlar tarafından. Demek ki, hakikatleri onların inandığı şekilde ortaya koyabildim ve bizimde Hıristiyan tarafının da hakikatları bu şekilde ortaya koyması gerektiğine inanıyorum. O zaman bu diyalog çalışmalarının çok güzel bir seviyeye geleceğine ve karşılıklı anlaşmanın sağlanacağına inanıyorum. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: Ben de teşükkür ederim. Sadece çok küçük bir çeyrek tashih, o da şu ki; yani ateistlere karşı savaştan kastı herhalde Mehmet Aydın'ın, onlar dine karşı biraz haksız yere hücum ediyorlar, haksız yere hücumu önleme manasınadır. Yoksa ateistlerinde dindarlar kadar yaşama hakkı vardır. Ve onu da sürdürmenin zaruretine inanıyorum ben. Yani biri inanıyor, biri inanmıyor, inananla inanmayan birlikte yaşamanın formülünü bulmak zorundadır. Ama ateistler genellikle dinlere topyekün hücum ettikleri için hakikaten, doğrudur, bu özellikle monoteist dinler, kendi aralarında bir bakıma "bize haksız yere hücum etmeyin" diye bir görüşten yola çıkarak bir savunmayı da geliştirmeyi düşünmüş olabilirler ve bence bu ilmî bakımdan da normaldir. Christian W. Troll.

Bir noktayı eklememe izin verin. Üniversite Grogoryun'un ders programında ateizm dersleri var. Roma'ya, Vatikan'a bağlı çok ciddi bir cizvitler üniversitesidir bu. Ateizm dersleri var, dersin programının hedeflerine baktım, diyor ki insanlar niçin ateist oluyorlar? Bu dersin hedefi budur, yani ateist olmasının nedenlerini arıyorlar. Dediği çok doğru aynen katılıyorum.

- İlmi yani, Peki teşekkür ediyorum. Chiristian W. Troll.

Prof. Dr. Chiristian W. TROLL: - Çok kısa olmak üzere Mahmut Aydın'ın konuş-

masıyla ilgili olarak yapılan iki açıklama üzerinde durmak istiyorum. Sayın Aydın yaptığı konuşmada, Müslümanlık ve Hıristiyanlık tartışmalarına değinmektedir. Biz Hıristiyanların daha fazla şey bilmemiz gerektiği kanısındayım. Türkiye'de yaşanmakta olan İslâm'daki farklı eğilimler ve hareketler ve Müslümanlarla gayrimüslimler arasındaki ilişkilere değineceğim. Aynı zamanda Konya Üniversitesinden Sayın Aydın'ın da onayladığı gibi teolojik bir diyalog peşinde olduğumuzdan ilk şart bizim ciddi olarak her iki tarafa da eğilebilmemizdir. Şurada bununla ilgili olarak tartışılan konular hususunda bu görüşler kabul edilebilir, dolayısıyla evangelistik inanç ya da diyaloğtan bahsediyorsak, bu kavramla neyin ifade edildiğini belirtmeyen kişi en azından yüce katolik kilisesine değinmelidir. Söz gelimi Protestan inancı gibi görüşlerimizde farklılık olabilir ama dinlerin tarihi açısından ele aldığımızda, bu tür sonuçlara ulaşmak daha kolay olacaktır. Bu hususta 1980'li ve 90'lı yıllarda Türkiye'de basılmış olan birçok metin mevcuttur, bu metinler tartışılmış ve sonuçlara varılmıştır. Bu ciddi bir çalışma olup diyaloğun önemini ifade etmekte ve her iki taraf açısından da koşulları ortaya koymaktadır. Her iki taraf birbirini daha iyi anlamaya gayret etmektedir, bununda nedeni asla inanç bakımından aynı Tanrı'ya bağlı olmamızdan kaynaklanmamaktadır.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN : - Teşekkür ederim, ben hemfikirim, aynı görüşü paylaşıyorum, hatta yine burada da iki derece görüyorum ben, bilmiyorsak konuşmayalım, bu önemli bir başarı aslında... eğer yeterli bilgi yoksa, konuşmamak lazım, çünkü o büyük bir ahlâkî sorumluluk getiriyor, eğer konuşacaksak o zaman doğrudur, Christian W. Troll'un dediğine katılıyorum, o zaman yine de o bilginin ne kadar doğru olup olmadığı tartışılabilinir, çünkü bu sıralarda ben bilgi konusunda epey şüpheci oldum ama yine de ayrı konu. Fakat mevcut bilgiyi hazmedebilecek bir duruma gelmeden, dinler hakkında, insanlar hakkında din mensupları hakkında konuşmanın aynı zamanda yalnızca bilimsel açıdan değil, ahlâkî açıdan manevî açıdan da büyük sorumluluk olduğuna inanıyorum. Çünkü pek çok rahatsız edici konunun bu yüzden çıktığını düşünüyorum. Efendim son, tamam sizin konuşmanız üzerine olduğu için tamamlamak son kişi ve son artık, bir Abdurrahman Küçük Bey size en son söz vereceğim. Ansari You are the second, these are all for to day. Bunlar bugün için ve lütfen yine olabildiğince kısa çünkü topu topu bizim 3 dakikamız var, hadi bir de ben 3 dakika ilave edeyim. 6 dakikamız var. Abdurrahman Bey, o zaman sizinkini yarına bırakalım. Ansari Bey buyrun, lütfen kısa olsun.

Dr. İshak ANSARİ : Sayın Başkan ve eğer müsaade ederseniz, Arapça konuşmak istiyorum.

Değerli hazirun (hazır bulunanlar) çeşitli dinlerarası diyalogdan konuşmak istersek, düşünüyorum ben böyle, dinlerarasında diyalog yapmak mümkün değildir.

Neden?

Çünkü mesele inanç meselesidir. Hıristiyanlar İsa'yı Allah'ın oğlu sanıyorlar ve biz Müslümanlar İsa'ya Allah'ın nebisi ve Resülü olarak inanıyor ve sanıyoruz. İşte konu bu ve yine aramızda olabilecek diyalog, mesela, Hıristiyanlar ve İslâm'dan öteki dinler. Yani sosyal mesele ile ilgili haller, yani Peygamberimizin (s.a.s.) dediği gibi "Siz dünyanı-

zın işlerini daha iyi bilirsiniz" ve izzet ve celal sahibi olan Allah, "Sizin dininiz size benim dinim de bana" buyurmaktadır. Daha sonra Birleşmiş Milletlerin altında, "İnter action cancel meeting between political leaders and... leaders" adında din ve siyaset âlimleri arasında hazır bulunduğumuz, İtalya Roma'daki diyalog vardı, biz inançtan konuşmuyoruz, ama siyasiler ve din âlimleri arasında konuşuyorlar, mesela barış ile ilgili sadece bir nokta, şu halde gerçek barışın manası ne? Yani bütün dünya da hedefleri olan gerçek barıştan konuşmamız lazım. Savaşta İngiltere ve İrlanda da dinler arasında zikrettiğimiz gibi ama dünyanın her yerinde gerçek barışın manası ne? Yani bütün dünya da hedefleri olan gerçek barıştan konuşmamız lazım. Savaşta İngiltere ve İrlanda da dinler arasında zikrettiğimiz gibi ama dünyanın her yerinde gerçek barıştan konuşuyorlar, bu da lazım... yani çabalıyoruz. Çünkü Birleşmiş Milletlerde barışın manası, Birleşmiş Milletlerin arkasında kim vardır... den beri Endonezya'da olduğu gibi, bağlantısızlar kongresi, bir tane başkan var, yani Jakarta da bağlantısızlar kongresinde hazır bulunmak için bizi davet etti. Davetliler önünde konuşuyorlar...

Cumhurbaşkanına vekaleten bir bakan ve başkana davet, daha sonra diyor ki; Bağlantılar kongresine davet edenler, başkan. Şimdi bağlantısızlar nerede? Devlet nerede? Arkasında büyük devlet olmayan kim? Örnek olarak Endonezya'nın arkasındaki kim? Peki herkes Amerika olduğunu biliyor. Suudi Arabistan'ın arkasındaki kim? Şu anda dünyada gerçekte bağlantısız olan kim? Teşekkürler. Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun.

Rahib Khaled AKASHEH : İki noktaya müdahale etmek istiyorum:

1- Başkanlık görüşü: Ben Vatikan dinlerarası diyalog meclisinden papaz Halit Akasheh. O halde başkanlık görüşüne veya diyaloğa bakışına müdahale etmek istiyor. Başkanlık, Hıristiyanlar ve Yahudiler kitaplarını tahrif ettiler diyor, o halde başkanlığın konuşmak istediği kitap ehli nerede diye sormak gerekiyor.

2- Baskı: Müslümanların Hıristiyanlar tarafından baskıya uğramaları manasında, bu da çok acı verici bir noktadır. Özellikle Hıristiyanlığın kalbi sevgi olunca ama yeni özellikle yetişen nesile baskının bir taraflı olmadığı şansızlığını önemle hatırlatmak lazım. Sanıyorum ki, sıkıntılar ve baskılar bazen her iki taraftan gelmektedir.

- Sadık Bey.

- Bendeniz kısaca arz edeyim. İnsanlar Rıza Bey'e Diyanet İşleri Başkanlığını tenkit eder mahiyette birşeyler söylediler. Cevap vermek istiyordum, kendileri galiba burada yok.

- Ama yarın gelir, isterseniz siz de yarını bekleyin.

- Tabii hocam, öncelikle arz edeyim. Abimize teşekkür ederiz. Gerçekten Alevi-Sünni ayırımı yapmıyoruz, bendeniz Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanıyım. Akşama kadar gelen soruları cevaplıyoruz. Evlilik konusunda geldi miydi bir soru, affedersiniz, diyoruz ki, Alevi veya Sünni olması önemli değildir, Müslüman olması önemlidir. Aleviliği İslâmiyet olarak kabul ediyorlarsa burda bir problem olmaz. Teşekkür ederim.

- Ben teşekkür ediyorum. Sağolun. Mahmut Bey size en son birkaç cümle vereyim. Ömer Faruk Bey'in söyleyeceği de genel şeyle ilgiliyse.

- Efendim, sayın Akaşe Müslümanlar Başkanlığın bildirisinde yer aldığı gibi, Müslümanlar, Ehl-i Kitabın kitaplarını tahrif ettiklerine dair görüş sahibiler, o zaman, şimdi Ehl-i Kitap nerede diye sordular. İki şeyi birbirinden ayırmak gerekiyor. Ehl-i Kitap kavramı tarihi ve sosyolojik bir kavramdır. Bu onların kitaplarında tahrif yapmadıklarını göstermez. Şu manada ehl-i kitap, Kur'an terminolojisinde İslâmül-Hz. Muhammet'den yani Kur'an'dan önce kendilerine kitap verilenlerdir. Tarihle sabittir ki, Hz. Musa'ya Tevrat, Hz. Davud'a Zebur, Hz. İsa'ya İncil verilmiştir. İslâm noktası nazarında İslâmî telakkide başta Yahudiler ve Hıristiyanlarken daha sonra Ehl-i kitap kapsamı genişletilmiştir, bu tarihi bir realitedir, sosyolojik bir realitedir. Ehl-i kitabın kitapları orjinal ve otantik midir, değil midir? Bu noktada Kur'an'ın tahrif telfis.... gibi değişik kavramlarla ortaya koyduğu Ehl-i Kitabın kendine verilen kitapları orjinal otantik şekilleriyle muhafaza edemediklerine dair hükümleri vardır. Bunu bir iddia olarak gerçeklikten yoksun bir iddia olarak düşünenlere sadece şu kadarını hatırlatmak lazım. Mesela tabi burada teolojik tartışmalar ve tahrif konusu değil ama mesela Dictionarie de la Bible Supplement istihar Critigue de Text de la Bible adlı maddede müellif diyorki, Katolik bir müellif, Kitab-ı Mukaddes metinlerinin gerek yazılışında, ilk kaydedilişinde, gerek tarih içindeki istinsahında o kadar çok değişiklikler olmuştur ki, bunların bir kısmını müstensihler kendi iradeleriyle daha güzelleştirmek için, bir kısmını da gayri iradî ve ihtiyarî olarak yapmışlardır. Ne yapalım, Tanrı bize verdiği kitapları koruma garantisini bize bahşetmemiştir diyor. İfade aynen bu, tarih içerisindeki değişik şartlara bağlı olarak bir takım değişiklikler veya ilaveler söz konusu olabilir; bu Biblical criticism maddesinde değişik ansiklopedilerde genişçe yer alıyor. Ben Ehl-i Kitapla ilgili bir soruya bu manada cevap vermek istedim. Teşekkür ederim.

- Ben teşekkür ederim. Mahmut Bey size çok kısa bir süre vermek istiyorum.

Dr. Mahmut AYDIN: Şimdi teolojik diyalogdan bahsettim. Hocalarım teolojik diyaloğa karşı çıktılar. Şunu söyleyeyim, teolojik olmayan bir diyalog sadece çay ve kahve içilen bir diyalog olmaktan öteye gidemez. Dediğiniz gibi ortak konuları tartışalım, tartışalım ama ortak konuları tartışırken Hıristiyanlar benliklerinde İsa'nın dışında kurtuluş olmadığını, Müslümanlar benliklerinde İslâm'ın yani Hz. Peygamberin tebliğ ettiği İslâm dışında kurtuluş olmadığı inancı var. Bu inançlar kafamızdayken nasıl samimi diyalog kurabiliriz. Bu konuda çok ciddi şüphelerim var.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: - Çok teşekkür ederim, sağolun. Şimdi olumlu ya da olumsuz diyaloğun ben olabileceğine taraftar olduğum için yani pekala dediğim gibi descriptive düzeyde o da bir diyalogdur. Yani mesela biz Hıristiyanlığı yeterince bilmiyoruz, zannetmeyin ki, 150-200 senelik ciddi ilmi araştırmaya rağmen oryantalizmin nasıl döküldüğünü bugün az çok görüyoruz. Biz Edvar Sait'in oryantalizminin yarısını atalım, kalan yarısı bile aslında insanların onun için dedim, bilgi hakkında biraz şüpheciliğim fazla, yarısının o bilgilerin nasıl siyasi olduğunu, sömürgecilikle ilgili olduğunu, kapitalizmle ilgili olduğunu, bir sürü şeyle ilgilidir. İşte diyalogla biz en azından birbirimiz

hakkında konuşurken biraz daha anlayışlı, biraz daha sempatik biraz daha gönülden konuşursak bunun bile başarı olduğuna inanıyorum. Ve ben şahsen bu konuda mesafe alındığını görüyorum. Yani 20-25 senedir ben bu işin içindeyim. Kendim çok şey öğrendim, öğrenebileceğime inanıyorum, aynı şey bir ülkenin içindeki farklı dini yorumlar için anlayışlar için de söz konusudur. Doğrudur. Diyanet İşleri Başkanlığımız kesinlikle Türkiye'de Müslümanım diyen herkesin Diyanet İşleri Başkanlığıdır, ama kabul etmek lazım, Rıza Bey'in söylediğini de ciddiye almak lazım. Acaba mesela aleviliğin daha kolay anlaşılması için biz Diyanet İşleri Başkanlığı'nda ne yaptık? Sorusu da çok makul bir sorudur, çok önemli bir sorudur. O bakımdan meseleye bugüne kadar getirdiğimiz bakış açısını zenginleştirerek gerekirse değiştirerek bakmak zorundayız. Bugün Ehl-i Kitap neredir, sorusu bana sorarsanız, kitaplar nerededir, sorusundan farklıdır. İkisi birbiriyle bağlantılıdır. Ama yine de "Ehl-i Kitap nerede"dir sorusu Süleyman Ateş Beye göre cennettedir. Demek ki, Türkiye'de görüşler değişiyor, farklı anlayışlar var, epeyce insanın düne göre Ehl-i Kitap hakkında çok farklı düşündüklerini biliyorum ve ben epeyce insanın Müslümanlar hakkında, benim yakından tanıdığım arkadaşlar var, diyorum beni nereye göndereceksiniz, kandırma beni, samimi olarak söyle diyorum, cennette beraber olacağız diyorlar. İnsanın söylediğine güvenmesinin dışında ne gerekçemiz, ne güvencemiz var ki? Onun için bir mesafe alınıyor, bu mesafe kolay alınmıyor, hakikaten de zordur, din üstüne konuşmak zordur,ben analitik felsefe geleneğinden geliyorum. O geleneğe göre din üstüne konuşmak zaten lüzumsuzdur. Saçmadır, anlamsızdır zaten. Onun için biz hiç değilse bir anlamsızlığı aşmaya çalışıyoruz ve bu bakımdan da böyle hemen elle tutulur sonuçlar beklemek doğru değil, bu evvela bizim Gazali'nin çok güzel bir yöntemi var, marifet hal ve ahval. Bütün İhya-yı Ulümüddin'i bu üç kelimenin ışığında yazıyor önce bileceksiniz, bu sizde bir hal oluşturacak, bir haleti ruhiye oluşturacak, yani özümseyeceksiniz. Bileceğiz, içimize sindireceğiz, bilgi bizi kılacak, Gadamere okuyalım biraz, okumayanlarımız okusun. Bilmek aynı zamanda olmaktır diyor, Farabi de bunu söylüyor. Gazali'de bilmek olmaktır, bileceğiz, olacağız ve davranacağız. Bence diyalog eğer bu üçlü sisteme yardımcı olursa, ne kadar yardımcı olursa o kadar baştacıdır.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: - Efendim bir iki cümle söylememe izin veriniz. Başkan olmak kolay değil burda, biraz kafa tahrik oluyor. Sayın Sarıkçıoğlu'nun söylediği bana şunu ilham etti. Hakikaten Allah, şöyle bir ifade kullandı, Allah farklılıklardan rahatsız olmuyor. Doğru. Biz rahatsız olduk, yani din mensupları bu farklılıklardan rahatsız oldular. Önce farklılıkları abarttılar, büyüttüler, icat ettiler. Sonunda onlar ve biz ortaya çıktı. Yani tarihi bir sosyal gerçeklik olarak "onlar ve biz" ayrılmış iyice kalın duvarlarla. Bu da biraz insan tabiatından ileri geliyor. Bizim dolayısıyla bu mücadelemiz, bu şekilde bir entellektüel sosyal mücadele aynı zamanda tarihsel olarak belki kısmen oluşmuş bu tabiatımıza karşı bir mücadele. Gazali'nin çok güzel bir sözü var, Arapça diyor ki...(Arapça) Yani farklılıklar insanı harekete geçiriyor, insanın dikkatini çekiyor, oradan daha çok birtakım şeyler üretiyoruz ve kavgalar da biraz ona bağlı olarak ortaya çıkıyor. Yani bugün mesela insanlık tarihinin belki de en kritik döneminde yaşıyoruz diye düşünüyorum ben. Çünkü son 10 senede, yani biz bir taraftan hakikaten bu farklılıkları anlamaya çalışıyoruz, hatta bu farklılıkların önemli bir kısmının önemli olmadığını

görüyoruz, ama bir taraftan da siyasi sebeplerden dolayı uluslararası siyasetten dolayı, uluslararası ilişkilerden dolayı farklılıklar maalesef abartılıyor, onun için de sıradan, dün evvelki gün yolda gelirken yeni çıkan bir-iki kitaba bakıyorum, Amerika'nın en gelişmiş üniversitesinde mesela, deniyor: En akıllı bir öğrenciye deseniz ki, İslâm neyi çağrıştırıyor, tahtaya yazsanız, size vereceği cevap, "onları"dır, "bir başkasını"dır ve o başkasının da arkasından geliyor, militandır, vurur, elinde kalaşnikof vardır. Bir yönüyle maalesef öyle bir noktaya geldik ki, biz farklılıkları azaltmaya çalışırken, uydurulmuş farklılıkları yok etmeye çalışırken, birileri de işte buna isterseniz Lewis deyiniz, Huntington'un millet günahını alıyor, Huntington aslında Lewis'in başlattığı çizgiyi devam ettiriyor. Atlantic Monthy'de çok önceden yazdığı bir İslâm öfkesi, kızgınlığı çizgisini devam ettiriyor; işte o kültür kavgası, o medeniyetler kavgası, iyice bir onlar ve biz farklılığı inşa edilmeden olmaz zaten, onun için burda hatırlatmak istiyorum, çok çeşitli yerlerden misafirlerimiz var, biz burada iyi niyetle bir diyalog kurmaya çalışıyoruz. Kurmaya da mecburuz, hatta şimdi daha çok mecburuz. Çünkü birileri de çok yüksek düzeyde, bu farklılıkları insanları birbirine düşürecek boyutta abartıyor ve bu maalesef etkili oluyor. Ben pek çok İslâm dünyasının pek çok yerinde çok şükür biz farklıymışız diyenler gördüm. İyi canım, bilim diyor ki, biz farklıyız, Huntington bile bize ne kadar farklı olduğumuzu söyledi, bu bir çeşit kimlik arama mücadelesinin bir parçası. Uzatmayayım ama, Ekrem Bey'in söyledikleri bana biraz bunu hatırlattı ve bence hakikaten bunun önemli olduğuna inanıyorum ve bir parantez, küçük bir şey daha, yani biz üç büyük din mensupları olarak akrabayız, tamam, ama bu akrabalık kendi sorunlarımızı çözmek için aslında yoksa Hinduizmle, Budizmle, Şintoizmle başka herhangi bir dinle bir problem çıksın diye böyle bir ortaklık yok, zaten kimsenin söylediğinden de böyle birşey çıkarmadım. Hep aklıma bir-iki Budist geliyor, onlar da burda olsaydı, konuştuklarımızdan rahatsız olurlar mıydı? Olmazlardı zannediyorum, çünkü akrabayız ama başkalarına zarar vermek için bir akrabalık değil bu. Esasında zannediyorum varılacak son nokta. Herkes neye inanıyorsa güle güle inansın. Öyle zannediyorum ki insanlığın geleceği de biraz bu müsamahaya bağlı. Neye inanıyorsa, başkasına zararlı olmamak şartıyla ona inansın ve o inancıyla da yaşama imkanı bulsun. Çünkü bu dünyada her inanç mensubunun yaşayacağı kadar yer var.

Müzakerelere geçiyoruz. Yarım saat süremiz var. Tam yarım saatte bitirmek zorundayız, çünkü çoğunuzun yorulduğunu hissediyorum. Usulümüz aynen devam edecek, önce isimleri alacağız, zaman kalırsa yine isim almaya devam edeceğiz. Kimler gönüllü olarak katkıda bulunmak istiyor? Tabii bu çeyrek bildiri sunmak anlamında değil. Daha yeni konuştunuz ama zaruriyse buyrun eklemenizi yapın.

- Efendim ateizm veya konuşmacıyla ilgili bir şey değil. Ben İngilizce ve Fransızca karşılaştırmalarını yapmak istiyorum. Fransızca da ateizm kelimesi kullanılmaz. Şöyle kullanılır daha doğrusu: Atheé dinsiz kişiye atheé denir. Ateizm, bunun militanca mücadelesini yapan kişiye denir. Ama İngilizce tabii ki farklı. Bunu sadece söylemek istedim.

- Peki teşekkür ederim. Efendim, konuşma yoksa olmayabilir, ille de konuşacağız diye bir mecburiyet yok. We are starting to diseuss. Frist Prof. Trol, İbrahim Özdemir, Hemen başlayalım. Sayın Troll.

Prof. Dr. Chiristian W. TROLL: -Prof. Dr. Sayın Öner'in yapmış olduğu konuşmayla ilgili olarak birşey anlayıp anlamadığımı biliyorum. Ama burada benim sorum din ve vicdan özgürlüğü arasında bir ayırım yapılıp yapılamamasıyla ilgili. Bununla birlikte büyük dinlerin mensubu olmama seçeneğine sahip olmayan kişilerle ilgili olarak da bu koşullar altında bazı sorularım olacak. Bu noktada kaygılı ateiste karşı militan ateist örneğini alalım. Kaygılı ateist iyi niyetli kişidir, ancak açıkça söylemek gerekirse Tanrı'ya olan inancını itiraf edemeyen kişidir. Bu nedenle din ve vicdan özgürlüğüyle ilgili olarak bir konuyu açmak istiyorum. İkincisi Hıristiyan ve Müslümanlar olarak tekrar tekrar bir araya geldiğimizde Hıristiyanların ve Vatikan'a bağlı Katoliklerin Hz. Muhammed'in peygamberliğine olan inançlarını beyan etmediklerini görüyoruz. Açıkcası bu benim öğretimin önemli bir bölümünü teşkil ediyor. Öncelikle bir kişiyi peygamber olarak adlandırmakla o kişinin peygamber olma özellikleri arasında bir ayırım yaparım. Hıristiyan Müslüman olacaksa, o zaman diyaloğa ne ihtiyacımız var? Benim tavsiye ettiğim oldukça uzun soluklu bir konu. Yani Hıristiyan olmak farkı kabullenmek demek. Aynı zamanda kendimize düşen herşeyi de yapmalı, bunun içinde geçmişe tüm gücümüzle karşı koymalıyız. Eğer Müslümanların inançlarına ve Hz. Muhammed'e saygılı olmak gerekir. Yine bu noktada bir soru sormaktan ziyade bir soruyu bizzat açmak istiyorum. Hıristiyanlar, Muhammedi İsa gibi kabul etme konusunda ikna etmeye çalışmanın son derece basite kaçmak olduğunu düşünüyorum. İsayı ve Hıristiyanlığı Kur'an'ın koyduğu şekliyle kabul etmek durumundasınız. Ama yine de anlayış için gerekli toleransın verildiğini düşünüyorum. Bu Şûra vesilesiyle tüm Katoliklere saygılı olunması gerektiğini düşünüyorum. Sonuç olarak, Prof. Sayın Öktemin söylediklerinden dolayı memnuniyet duymaktayım. Özellikle Türkiye'de yaşamakta olan Müslümanlar Kilisenin ilk yıllarıyla daha yakinen ilgilenirlerse, daha büyük bir yakınlık doğabilir. Bununla birlikte İsa'nın yaşadığı dönem daha derinden incelenebilirse, İslâm'a öncülük eden bir dönemde kilisenin oynadığı rol de anlaşılmış olur. Bu husus kuracağımız diyalog açısından büyük önem taşımaktadır. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN :.... arasındaki fark iki yani böyle militan olmayan, düzgün, namuslu alçak gönüllü bir ateist yani her neyse inanamıyor adam, onun durumu ne olacak bu özgürlük bağlamında.

Şimdi birincisi efendim ben bu ikisini ayırıyorum. Vicdan hürriyetinin alanı geniştir. Buna ideolojik inanç da girer. Hiçbir zaman ideolojik inançla dini inanç aynı mahiyette değildir çünkü kaynakları farklıdır. Bu bakımdan ideolojik din hürriyetine tanıdığım gereksiz hürriyet sınırlaması ideoloji için tanınamaz. Çünkü o zararlı olabilir, onun menşei beşeridir, beşeri bir bilgiye dayanır ötesi mutlaktır, onun için ayırıyorum.Yani vicdan hürriyeti daha geniştir. Bunun içerisinde din hürriyeti felsefi kanaatle özeldir. Diğeri ateist, efendim ateist içinde yani alternatifi aynı, yani o da çünkü din hürriyeti hem dine inanmayı hem de inanmamayı gerektirir. Onun için bir mümine inanana tanınan hürriyet bir ateiste de tanınmalı.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN : Teşekkür ederim, üçüncü, İbrahim Özdemir Bey'e geçiyorum. Mikrofon geliyor.

Dr. İbrahim ÖZDEMİR : Sayın Öktem'in bir önerisine ben de ufak bir katkıda bulunmak istiyorum. Ayrıca bir öneri getirmek istiyorum. Dinlerarası diyaloğun ve hoşgörü anlayışının daha sağlam bir zemine oturması için bu anlayış ve kültürün çocuklarımıza öğretilmesi gerektiğini, bu anlamda da okullarımızdaki din kitaplarında dini öğreten kitaplarda diğer dinlerle ilgili küçük düşürücü ifadelerin veya yanlış anlayışa neden olacak ifadelerin çıkarılması, bu gözle bu kitapların gözden geçirilmesini önerdi. Ben ise bugün buna ek olarak, medyanın, yazılı ve görsel medyanın etkisini düşündüğümüzde, dinler arası diyalogsuzluğun ve hoşgörüsüzlüğün en önemli etkenlerinden birinin medya olduğunu düşünüyorum. Bu medyanın dinler arası hoşgörüye neden olabilmesi için diğer dinlerle ilgili haberleri verirken çoğunlukla bilgisizlikten ve cehaletten kaynaklanan haberlere yer verildiği görülmektedir. Bu nedenle benim önerim şu; ve hatta bu yüksek heyetin dikkatlerine sunmak istiyorum. Yazılı ve görsel medyanın din konusunda otoriter olan veya en azından ilahiyat mezunu kişiler istihdam etmesi veyahut medyada çalışan kişilerin din konusunda bilgilendirilmesi. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN : Ben teşekkür ederim. Hakikaten arkadaşlarımızdan bu türden öneriler gelirse, bunlar bizim raporu hazırlamamıza çok yardımcı olacak. Mesela İbrahim Bey'in söylediği bu iki hususu ben not ettim ve son derece bunların önemli olduğuna inanıyorum. Yani diyalog öyle sadece din mensuplarının bir araya gelip konuşmasından ibaret olamaz, bunların gidebildiği yere kadar gitmesi lazım, eğitim öğretim bunun en önemli parçasıdır. Şahsen İstanbul'daki toplantıda beraber olduğumuz misafir arkadaşlar var ve bir Süryani arkadaşımız, İstanbul'da oturan biri geldi, dedi ki: Hocam, ben lise son sınıfın Din Kültürü ve Ahlâk kitabının da müellifiyim. Aşağı yukarı onbeş senedir ders kitabı olarak okutuluyor, geldi dedi ki: Hocam, kitabınız çok iyi, kitabınızdan çok memnunuz ama dedi ki bir kaç yerde dinimiz diye geçiyor dedi. "Our religian" benim çocuğum da bu dersi alıyor ve almak zorunda. Çünkü bu ülkede yaşıyorum, benim çocuğum İslâmiyeti bilmek zorundadır ama diyor ki, soru sormuş çocuk öğretmenim beni kaldırıp da bu kısmı anlat dediği zaman baba dinimiz desem olur mu, onun için ikinci baskısından itibaren dinimiz kalkmıştır. Onun yerine "İslâm Dini" gelmiştir. Herkesin çok rahatca söyleyebileceği İslâm dinine göre bu böyledir, onun için arkadaşımızın ikazı benim için eğitici olmuştur ve hakikaten ben ona müteşekkirim", kitabın son baskısı tamamen bu espri dikkate alınarak öteki dinlerin durumu, o konuda gösterilmesi gereken hassasiyet dikkate alınarak hazırlanmıştır. Henüz daha ders kitabı olarak çıkmadı. Milli Eğitim Bakanlığı yetiştiremedi ama bütün kitabı gözden geçirirken arkadaşımızın İbrahim Bey'in söylediği bu iki hususu dikkate almayı aynı zamanda ahlâki bir görev bildim. Bunun son derece önemli olduğuna inanıyorum ama tabii bunu ülkesine dönen misafirlerimiz aynı şekilde kendi kurumları için ve kendi ülkeleri için de lütfen söylesinler, benim biraz önce anlattığım o medya felaketi esas itibarıyla maalesef son dönemde ben birkaç yerde söyledim, batı televizyonlarında da konuştuğumda söyledim. 25 sene evvel, 30 sene evvel ben Avrupa'daydım, uzun süre kaldım açıkça söyleyeyim kendimi çok az farklı hissediyordum ama bugün kendimi çok daha farklı hissediyorum çünkü beni farklı hissetmeye batı mecbur etti onlar ayrı, onlar ayrı, Müslümanlar böyledir diye diye bu yaştan sonra beni bile çok farklı hissetmeye mecbur ettiler, bu son derece

tehlikeli bir gidiştir, eğer ben bu yaşımda o farklılığı hissediyorsam genç bir adam kendisini Amerika'da Müslüman olduğu için sırf Müslüman olduğu için çok farklı hissedebilir, bu farklı hissediş psikolojik derinlikte birlikte yaşama şartları içinde sakınca doğurabilir, bunu evrensel boyutta düşünmemiz ve uygulamaya çalışmamız lazım. Dr. Bey buyrun.

- Diyalog için din adamlarının yapacağı çalışmanın yanı sıra bir de halka yönelik çalışmanın olması hakikaten çok gerekli evvela çocuklarımızdan bu konuya başlamamız lazım, halkı aydınlatmamız lazım, bir de benim burada çok üzüntüyle karşıladığım birşey var. Kur'an-ı Kerim'in açık "Biz Hz. Meryem'in.... diyebildiğine göre ve bunu da bugün kimsenin izah etmesi mümkün olmadığına göre, tanrının gücünü hiç kimse münakaşa edemez ki, biz ona üfledik dediği zaman yani bir spermi Cenab-ı Hakk'ın yeniden yaratması mümkün değil mi, mümkün, herşeyi yaratan O, yani burada biz yani Hz. İsa konusunda bazı konuşmalar geçerken onun bir ayrıcalıklı bir insan olduğunu Kur'an-ı Kerim söylediği halde, münakaşa konusu yapılmasını ben bilhassa din adamlarına yakıştıramıyorum. Bu birincisi. İkincisi, ben Kur'an-ı Kerim'in çok iyi anlatılması kanaatındayım ve bu Saint Paul ve Saint Barnaba konusunda sayın Prof. Ateş hocamızın Yasin süresinin 13. ayeti konusunda "Biz o kente iki elçi göndermedik mi" şeklindeki tefsirinden sonra İbn-i Kesir'i mehaz olarak verdiler, onu da getirttim ve ben din adamı olmadığım halde, incelediğim zaman şunu gördüm. Kur'an-ı Kerim'de Saint Paul ile Saint Barnaba'nın yani İsa'nın elçilerininde kabul edilebilir elçiler olduğunu gösteriyor. Ben de şu kanaate vardım. Hakikaten halkı, çocukları iyi aydınlatmamız gerekiyor, çünkü biraz önce sayın din adamı kardeşimizin söylediği doğru, en son din İslâm dini ve İslâm dininden Hz. İsa'ya da İsa'nın elçilerine de gayet güzel şeyler var, yani bence İslâm dininin ilim adamlarına çok büyük bir görev düşüyor., Çünkü en son din ve en son Allah kelamı olduğuna göre, Hz. İsa ve Hz. İsa elçileri konusunda da çok güzel araştırmalar var. Sayın Hocamın kitabını okuduktan sonra Saint Paul konusundaki şeyi gayet güzel anladım, bir de bugün bence dinlerin ve diyaloğun en büyük tehlikesi şu: Bağnazlık. Bu her din için böyle. Evvela yani benim istirhamım bu komisyon dünyadaki her dinin bağnazlığıyla nasıl mücadele edebileceğinin ilkelerini ortaya koymak mecburiyetinde. Bağnazlık, dün de bir arkadışımızın söylediği gibi, adam Kur'an-ı bilmeden, zaten net anlatmışsınız. Sayın Başkan. Kur'an'da bu var mı diyorsunuz, yok diyor ama ben karıyı döverim diyor, ben üç defa boş dediğim zaman karı boştur. Siz sormuşsunuz, Kur'an'da bu var mı, bilmiyorum diyor, ama adam Kur'an adına iş görüyor, onun için bağnazlık bence diyaloğu en çok engelleyici şey bu, bütün dinlerin bence bağnazlıkla mücadelede bir ortak karar alması lazım, çünkü eğer bağnazlığı önleyemezsek, biz ne kadar iyi niyetli olursak olalım, çünkü onlar, her türlü, yani yaptıkları şeyi bence bağnazların yaptığı şey, ateizmin değişik bir şekli. Yani ateizm belki bu kadar şey değil, ateistler bu kadar kötülük yapıcı değil ama bağnazlar kötülük yapıcı, onun için bence din adamlarının bağnazlara müşterek birşey verilmesini, ben kusura bakmayın zamanınızı aldım, fakat yani, bağnazlık konusunun çok önemli olduğu kanaatındayım. Hepinize saygılar sunuyorum.

- Teşekkür ederim, her din kendi yobazıyla nasıl baş edecek bir o problem, sonra ortaklaşa diyalogla dinlerarası bir strateji nasıl konabilir. Efendim, benim bildiğim kadarıyla...

- Şimdi ad vermeyelim müsade edersiniz, çünkü o örnek başka örnekleri çağrıştıracak.

- Önemli bir şey, Hıristiyan bakış açısı...

- Efendim ben Galatasaray Lisesindeyken bizim felsefe hocamız Pierre de.... daha sonra Vatikan'ın Türkiye temsilcisi oldu. Sayın Christion Trol'un Hıristiyanların Müslümanlığa bakış açısı nasıldı, nedir, şeklindeki mülahazalarına çok güzel örnektir, ben kendisinin yanına çok gittim, bir dönem cumartesileri hep yanına giderdim, interinew yapardım, röportaj yapardım, daha sonra onları kasede alırdım, ondan sonra ölümünden hemen sonra Hürriyet Gazetesi'nde seri olarak yayınlandı, kitap haline de dönüştü daha sonra. Orada Mensenyor De Bua'nın Allah rahmet eylesin, bakın bu bile bir Hıristiyana rahmet okumak bir dönemde "ooo" olurdu şimdi rahatlıkla okuyoruz, yani diyalog için bu tip şeyler önemli. Allah rahmet eylesin Monsenyör derdi ki, Hz. Muhammed'de bir enspirasyon selest vardı, yani ilahi bir ilham vardı. Bütün onun sözlerini ben kendine imzalatmışımdır. Türkçeye çevirdikten sonra, bende mahfuzdur, böyle derdi, yani Hıristiyan bir din adamı da pekala Hz. Muhammed'e bakar. Ne diye yani Hz. Muhammed Peygamber, o zaman Hıristiyan değil Müslüman olur zaten. Teşekkür ederim.

- Belki sözüm yanlış anlaşılabilir... Ateizmle ilgili, ben dedim ki, ateistlere de din hürriyeti tanınmalıdır, yalnız şu şartla: Ateizm ideoloji olamaz, ideolojilerin değeri ayrıdır. İdeolojilere hürriyet sınırsızlığı yapılamaz, kanaatındayım.

- Sizin dediğiniz yumuşak ateist.

- Evet yumuşak ateist, yani ideolojisi olmayana elbette.

- Saldırgan olmayan. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: Bu son üç konu daha doğrusu bütünüyle oturum daha ziyade din adamlarının barışın sağlanmasında, iç ve dış barışın sağlanmasında ne gibi görevleri olabileceği konusunda arkadaşlarımız fikirlerini söylediler. Ben şahsen meseleye iki açıdan bakıyorum. Din adamlarının kendi bulundukları ülke bağlamında görevleri var. Bir de uluslararası ilişkiler bağlamında oynadıkları roller var. Üzülerek söyleyeyim ki, benim şahsi üzüntümdür bu, paylaşılmayabilir, aslında din adamları göründüğünden çok daha fazla siyasetin içindedirler. İç siyaseti kastetmiyorum, dış siyaseti kastediyorum. Bosna Hersek'te ne olup bittiğini düşünürsek ve onun arka planında hakikaten din adamlarının camilerde, köylerde ettikleri vaazları bir düşünürsek, ben burda size sadece bir kısmını anlatırsam ürperirsiniz, hayret edersiniz. Mesela bir papazın söylediğini söyleyeyim. Daha önce İsa'ya layık olmadık onun için Türkleri gönderdi bela olarak, Allah başımıza, sonra yine Hz. İsa'ya layık olmadık, komünizmi gönderdi, eğer bir daha layık olmaz ve Müslümünlara gereken dersi vermezsek, ki onun anlamının da tenkil olduğunu süpürme, temizleme ameliyesi olduğunu sonra gördük. Bu sefer İsa bizi hiç affetmez. Onun için hakikaten Bosna Hersek'te olup bitenlerle, o bölgedeki papazların fikirleri, düşünceleri arasında organik bir bağ vardır. Mesela biraz daha kuzeye giderseniz, katolik bölge çok daha rahat olmuştur. Çünki katolik bölge Vatikan'la çok organik bir işbirliğinde olmuştur, ayrıca Avusturya ve Almanya ile diyalogları çok daha iyi olduğu için, burada herhangi bir dini anlayışı övmek ya da yermek için söylemiyorum

ama bu zaten kendi kiliseleri tarafından da ortaya konmuş bir tespittir. Mesela Balkanlarda katoliklerle diyalog kurmak çok daha kolaydır. Çünki bu kolaylık biraz da hayatın içinde olmalarından geliyor. Oysa Sırpların maalesef dünya ile ilişkileri kesilmeleri, son 40-50 senedir, kendi dini inançlarını bile işleyebilme imkânlarının olmaması ve bir sürü sebepten dolayı Balkanlarda çıkan sıkıntının önemli bir kısmının din adamlarıyla doğrudan ilgili olduğunu biliyorum ben. Bizzat biliyorum. Elimde belgeler var, bilgiler var, zaten kendileri hatta Bosna-Hersek hadisesi ortaya çıkmadan beş-altı sene önce adını da söyleyeyim Paul Mozes son derece önemli Amerikalı bir dinler tarihi araştırmacısı, bir din profesörü, profesör or religion Amerika'da bir üniversitede kendisi sırptır ama Amerika'da büyümüş, tahsilini orda görmüş, savaştan çok önce, iç savaştan çok önce dedi ki: Allah korusun, bir savaş olursa, müslümanların hepsini temizleyebilir. Niye dedim. Çünkü pek çok köyü gezdim, bizim papazların nasıl nefret dolu vaaz ettiklerini kulaklarımla duydum ve ürperdim dedi. Bizzat kendi ifadesi yine dediğim gibi bunun mesela "Marksizm and Christiontiy" e adlı önemli bir eserinin muhtelif yerlerinde işlediği bir konudur. Bunu şunun için söylüyorum. İşe geldiğimiz zaman, maalesef din adamlarının, onu şimdilik genelde kabul ederek söylüyorum, yani Süleyman Bey'in dediği o teknik tarafı bir kenara bırakıyorum. Din adamlarının önemli bir kısmı kendi milli siyasetlerinin emrindedir, bunu unutmamak lazım. Oysa zannediyorum, her zaman siyasetle dinin gösterdiği hedefler uyuşmayabilir, çok farklı olabilir. Beklenen şey esasında barışa çağrı olmalıdır bence. Hakikaten en çirkin şeydir, din adamlarının savaş çığırtkanlığı yapması. O yönüyle, çünkü siyasetler değişkendir, siyaset her zaman değişir ama dinin gösterdiği insani hedefler aynı kalır. Eğer Allah korusun, bir bakıma bir barışsızlık olursa, din adamları o barıştan sonra birbirlerinin yüzüne bakabilecek durumda konumda olmalıdırlar. Bu yönüyle zannediyorum meseleye çok hassasiyetle eğilmek lazım ve bir yerde din adamlarının görevi savaşı değil, kesinlikle barışı getirmek için ellerinden ne geliyorsa onu yapmaları lazım. Benim din diyaloğunun geleceği diye üç-beş sene önce zannediyorum bir yerde de yayınlandı o, sunduğum bir bildiride şöyle söyledim. Eğer dinler, mesela Bosna Hersek gibi bir konuda, o zaman Bosna-Hersek en şiddetli günlerini yaşıyordu, uluslararası bir toplantıda dedim eğer Hıristiyanlık, Müslümanlık ve Yahudilik bugün işe yaramıyorsa, bir daha hiç işe yaramasın daha iyi. Eğer orada o kan dökmeye "dindarım" diyen insanlar birşey söyleyemiyorsa, gitsin savaşsınlar demiyoruz, kılıcı eline alsın demiyoruz, yapamazlar zaten ama en azından protesto edebilirler. Bu haksızlıktır, bu gayr-i insanidir diyebilirler. Eğer dinler burada işe yaramıyorsa, nerede yarayacak merak ediyorum. Bu bakımdan din adamı olmak psikolojisini ve felsefesini yeniden gözden geçirmek ve bu diyalog esprisi içinde, manası içinde yeniden düşünmek ve geliştirmek gerekiyor. Klasik kavram, klasik konsept oldukça lokal siyasetle organik bağlantılıdır, evrensel değildir ve zannediyorum yeterince de barışçıl değildir. Bu benim şahsi kanaatimdir. Şimdi, müzakereyi açıyorum, soruları açıyorum, katkılara açıyorum. Bunu 10-15 dakika içinde bitirmek zorundayız, siz zaten sabahın birinci oturumunda davetlisiniz, isminizi alayım ben teşekkür ederim. Mehmet Aydın Bey Herkese üç dakika.

- Ben sadece bir noktayı vurgulamak istiyorum. Hatırlatmakta fayda görüyorum.Bildiğiniz gibi eskiden Fransa ile Almanya arasında derin bir düşmanlık vardı. Sonra De

Gaulle ve Adenhower buna son vermek için önemli bir karar aldılar. Bütün okul kitapları gözden geçirilerek Almanya'da ve Fransa'da öbürüne karşı olan ve öbürüne hükmeden ibareler, metinler çıkarılacak. Bunu yerine getirdikten sonra, halk arasında yeni bir zihniyet gelişti. İki halk arasında ki düşmanlık bitti. Demek ki, en önemli noktalardan biri de eğitimdir. Fransız tarihçilerinden biri şunları söylemiştir." En iyi ve en güzel kanunlar faydasız ve kısa olmaya mahkumdur: "Eğer aynı zamanda eğitim aynı doğrultusunda yapılmaz. Somut bir şekilde diyalog alanında aynı şey yapılmaz mı? Dinle ve tarihle ilgili olan neşriyat kitap olsun, gazete olsun, dergi vs. diğer dinlere karşı ibare ve metinlerden arınılırsa diyalog daha samimi ve gerçekçi olacaktır. Bu yapılırsa, halk arasında yeni ve barışcı bir zihniyet gelişecektir. Daha açık bir şekilde kitaplar ve derslerde geçmiş zamanlarda yapılmış olan birbirine karşı haksızlıklar vs. kötü olayları hatırlatmak yerine önümüzdeki zamanlar için bir zihniyet bir zemin yaratmaya çalışmak daha önemli değil midir?

Avrupa'da eskiden İslâm'a hücum eden kitaplar neşredilmiştir. Bu bir gerçek fakat şu son 25-30 seneden beri bu tür kitaplar çıkmamaktadır. Hiç olmazsa katolik kiliseye itaat edenler tarafından çıkmadı. Her toplumun tarihinde bir tarafta iyi güzel olaylar, diğer taraftan kötü, tasvip edilemez olaylar ve etkinlikler bulmak mümkündür. Tarihte vuku bulmuş olan olayları yok etmek tamamen imkansızdır. Aristo bunu söylemiştir. Onları inkar etmek de doğru ve gerçekçi değildir. Diğerlerinin tarihinde ancak ve ancak olumsuz olayları arayıp ortaya çıkarmak ve böylece diğerlerini kötülemek manasız ve samimi olmayan bir tutumdur. Her toplumda, katolik kilisesinde bile olumsuz ve bilhassa olumlu ve tasvibe değer olaylar vardır. Bunları bulmak mümkündür. Kilise tarihi boyunca, ki bu tarih şimdi 2000 seneye yakın bir süreyi kapsamaktadır; kilise tarihi boyunca haçlı seferleri ve engizisyondan başka olaylar da vardır. Bunları da hatırlatmaktadır. Bütün bunlar özellikle Diyanet İşleri, Milli Eğitim, İlahiyat Fakülteleri gibi, resmi makamlar tarafından neşredilmiş veya tasnif edilmiş olan kitaplar için söylemekteyim. Teşekür ederim.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN : Ben de teşekkür ederim. Mehmet Aydın Bey buyrun.

Prof. Dr. Mehmet AYDIN : Ben üç nokta üzerinde, belki şimdiye kadar yapılmış olan ve hatta dünkü konuşmaları da içine alan bir-iki noktayı ortaya koymak istiyorum. Önce son konudan başlamak istiyorum. Bugün Türkiye'de din hizmetleri veren din görevlilerinin yetişmesi doğrultusunda bir başka komisyonda şu anda din eğitimi komisyonunda çok önemli kararlar alınmak üzere, bunun alt komisyon çalışmalarında ben de görev aldım. Tahmin ediyorum, Türkiye'de çok güzel bir gelişme var ve İlahiyat Fakültelerinde de bundan 10-15 sene önce belki olmayan çok güzel bir atmosfer var. Tabii bundan bizim arkadaşlarımızın, İlahiyat Fakültesi öğretim üyelerinin de payı çok mühim. Artık biz bugün İlahiyat Fakültelerinde bir Hıristiyanlığı, Yahudiliği, kendi kaynaklarından olduğu gibi nakletme durumunda kalıyoruz ve öğrenciye bu dersi bir yahudi yahudiliğe nasıl bakıyor, bir hıristiyan Hıristiyanlığa değer veriyor, bunları öğretiyoruz. Bence bu çok önemli bir aşama. Thomas Mitchell, Arenzi tanıyor Akkashi de tanıyor, benim fakültemde üç ay ders verdi. İzmir İlahiyat'ta verdi, Ankara İlahiyat'ta verdi, Kayseri İlahiyat'ta verdi ve Hıristiyanlığı anlattı ve hiçbir reaksiyon olmadı, son derece öğrencilerle kaynaşma sağladı ve Thomas Mitchell çok güzel bir hatıra bıraktı gitti. Bence bu Tür-

kiye açısından çok önemli. Biz bu açıdan yaklaşımları batı dünyasındaki ilahiyat fakülteleri için de bekliyoruz. Diğer önemli bir nokta, dinlerarası diyalog konusunda ve bizim din görevlileri yani Hıristiyan ve Yahudi cephesinden veya blokundan gelen din görevlilerine Türkiye'de en çok sorulan soru şu; "Peki siz İslâm'ı hak dini olarak kabul ediyor musunuz? Sizin dininiz tahrif edilmiş bir dindir, muharref bir dindir" hem Hıristiyanlık hem Yahudilik için aynı soruları bizim öğrencilerimiz ve Müslümanlar soruyor. Bu nerden kaynaklanıyor? Kur'an-ı Kerim'deki bir takım ayetlerden de kaynaklanıyor. Fakat bu noktada şuna çok dikkat edilmesi gerekiyor. Bir defa Hıristiyanlığın vahiy anlayışı, İslâmiyetin vahiy anlayışıyla bir değildir, paralellik arzetmiyor. Bize göre vahiy, biz şöyle öğretiyoruz öğrencilerimize veya öğrettiler bize. Hz. Peygamber'e vahiy geldi. Hz. Peygamber bunları katiplere yazdırdı ve ezberlediler. Kur'an-ı Kerim bu şekilde tecelli etti, bu şekilde teşekkül etti. Ama Hıristiyan demiyor ki İncil'i Hz. İsa yazdı ve yazdırdı. Zaten bunu kabul etmiyor ve Hıristiyan ilahiyatına göre vahyi havarilere kutsal ruh yazdırmıştır ve Allah kelamı olarak bunu kabul etmektedir. Hıristiyan dünya. Aynı şekilde yahudiler de biz ne kadar tahrip edilmiş desek Tevrat'ı ve Tevrat'ın kitaplarını Allah kelamı olarak kabul etmektedirler. Bunun için bir defa Müslüman yaklaşımla Hıristiyan ve Yahudi yaklaşım arasındaki bu nazik ve ince çizgiyi fark etmemiz gerekiyor. Çünkü bize göre vahiy değilmiş gibi gözüken kelam ve sözün onlar için vahiy olduğu kanaati ve imanı onlar için ve Vatikan'ın da kutsal kitabı Allah kelamı olarak kabul edilmesi konusunda defalarca deklarasyonu vardır.

Efendim, bir üçüncü nokta, sabahleyin bir arkadaşımız da değindi konuşmasında bu çok mühim diyaloğun devamı açısından, çünkü biz, hem benim adaşım hem de ben bu işin çoktandır içinde olan insanlarız, ben 2 ay Vatikan'da kaldım 85'te. 82'den beri de bu hareketin içindeyiz, yani biz bunu takip ediyoruz. Şu çok önemli bir nokta, Müslümanlar için Yahudilik ve Hıristiyanlığı ilahi dinler içinde görmek çok kolay, çünkü bizim dinimiz bunu emrediyor. Hz. İsa'yı, Hz. Musa'yı peygamber olarak kabul ediyoruz. Hak dinin mensubu olarak kabul ediyoruz. O tahrif konusunu, ona girmek istemiyorum, onu o şekilde, onların inandığı şekilde kabul etmek zorundayız, fakat hem Yahudilerin, hem de Hıristiyanların, eğer bu diyaloğu devam ettirmek istiyorsak İslâmiyeti İbrahimî dinler çizgisinde görmek zorunda olduklarını düşünüyorum. Hak olarak etsin ya da etmesin o ayrı bir konu ama bizim dinimiz İslâmiyette İbrahimî dinler çizgisinin bir son uzantısı olarak görülmeye değer ki biz oturup bir masada bu diyalogları rahatça kuralım. Yani bu işin teolojik yanını da düşünmemiz gereken nokta, çok teşekkür ederim.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN : Ben de teşekkür ediyorum. İbrahim Bey, 2 dakikayı geçmesin lütfen.

Dr. İbrahim ÖZDEMİR: Süleyman Uludağ hocam ifade etti. Bu kamuoyunda da çok tartışılan bir konu. Dinin siyasallaşması ve siyasal amaçlarla kullanılması. Burada bence vurgulanması gereken bir noktada din gibi toplumsal bir değerin, toplumun tüm katmanlarınca benimsenen bir değerin diğer siyasal partilerce de benimsenmesi ve saygı görmesidir. Yani diğer siyasi partiler, demokratik bir sistemdeki partiler, din gibi bir olguya karşı objektif bir bakış açısı geliştirebilseler, belirli partiler onu sömürme ihtiyacı

hissetmezler kanaatindeyim. Şûramızın bu noktanın altını çizmesinin yararlı olduğunu düşünüyorum, teşekkür ederim.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: Ben de teşekkür ediyorum. Murat bey, buyurun efendim.

Prof. Dr. Murat KARRİYEV: Hürmetli kardaşlar, ben arapça dilini bilmiyorum. İngilizce bilmiyorum, mümkünse ben Türkmen dilinde konuşacağım. Bütün dünya biliyor. 70 yıl zulüm devletinde yaşadım. Onun için bizde din meselesi çetin oldu. Namaza duruyorduk olmuyordu. Cenaze durmak olmuyordu, Kur'an öğrenmek olmuyordu, şimdi Türkmenistan ve Müslüman devletleri hürriyetlerine kavuştular.

Sağolsun Türk devleti, Türk Cumhuriyeti Kur'an'ı Türkmen diline tercüme etti. Yakında Sayın Süleyman Demirel ve Mehmet Nuri Yılmaz Aşkabat'a gelip bize çok çok güzel camii verdiler. Bütün Türkmen halkından bütün Türkmen dindarları adına size bizim kardeşimiz Türk halkına teşekkür etmek istiyorum. Türkmenistan'da ayırım yok. Yahudiler, Hıristiyanlar, Müslümanlar hep bir arada yaşar. Onun için size Türkmen milleti adına teşekkür etmek istiyorum. İlahiyat Fakültesi açtığı için. Din meselesini çözdüğü için doktorlara, profesörlere, herkese teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Memet S. AYDIN : Sağolun teşekker ederim. Sayın Akaşe buyurun.

Rahip Khaled AKASHEH : Benim müdahalem diyalogun ahlaklıkları veya ilkeleri diye isimlendirebileceğimizi yazıp olgunlaştırmaktır.

İlk Önce herkes kendi dininde konuşsun diye bir öneride bulunmak istiyorum. O halde biz Hıristiyanlar diyanetimizi sunar, kitabımızı sunar, papanın bildirgelerini sunarız. Hataya düşmememiz için diğer tarafta kendisinden konuşur. Örnek olarak Hıristiyanlar, İbrahim Hıristiyandı demiyorlar. Bu nedenle bunu reddetmeye gerek yoktur ve bizler her ne şekilde olursa olsun İbrahim Hıristiyandı demiyoruz. İkinci önerim, başkalarının kolayına gelmeyecek şekilde inanç ihtilaflarından, inanç ayrılıklarından konuşmaya alışmamız lazım. Mesela kitabın yazılışından veya Yahudilerde ve Hıristiyanlarda kitabın tahrif edilişinden, tabii hiç kimseden başkasını razı etmek için dinini inkar etmesi istenmiyor. Ancak ihtilafları başkalarının duygularını zedelemeyecek şekilde sunmak mümkündür.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN : Teşekkür ederim. Mütercim kardeşlerimize de teşekkür ederim.

Tasavvufî tecrübe derinliğine düzeyine inince, aslında dini kavgaların çoğunun anlamsız olduğu ortaya çıkar deniyor. İşte Süleyman Hoca'nın "gel gel" diye "basa basa" dediği şeyi de öyle yorumluyorlar zaten. O noktaya inince artık asıl kardeş olarak görme, bir bakıma yaşanan bir tecrübe oluyor. Ama çok enteresan siz bilirsiniz, arkadaşlarım da bilirler. 1900'lerin başlarından itibaren çıkan "The Muslim World" diye bir dergi var. Daha önce o "The Mostly World" bu daha sonra "The Muslim World" oldu. Çok enteresan Uludağ Hoca, sizin dikkatinizi çekmesi için söylüyorum, o aynı zamanda, tabii esas itibariyle bir misyoner dergisidir. Gittikçe ilmi tarafı daha ağır bastı. Ama misyoner der-

gisi olduğu zamanlarda da çok önemli isimler yazardı orda, hâlâ da öyledir. Dergi devam ediyor. Orada aynı zamanda tasavvufun hristiyanlığın yayılması için de önemli bir kapı olacağı, dolayısıyla onun önemli olduğunu, belki de daha çok "tarikat" diye adlandırılabilecek, tasavvûfî bektaşilik gibi falan, onu mu düşünerek söylüyordu, ama bununla ilgili zaten Türkçeye çevrilmiş ve Ankara İlahiyat Fakültesinde yayınlanmış "Yörükhan" bizim hocamızın abisidir o, sanat tarihçi değil, daha kıdemli olan bir yörükhan var, Yusuf ziya Yörükhan'ın oğlu, Turah Yörükhan, Turah Yörükhan'ın tercümesiyle çıktı. Onun tercümesinde bu konu Amerikalı bir bilim adamı ama aynı zamanda müsteşrik, aman tasavvufu destekleyelim, çünkü tasavvuf misyonerlik için hristiyanlaştırma için çok önemli bir kapıdır gibi bir şey var. Neyse bunu sizi yönlendirmek için söylemiyorum.

İslâm"dan bahsedilirken son din deniyor, Kur'an'dan bahsedilirken son kitap deniliyor, Hz. Peygamber'den bahsederken de son peygamber deniliyor. Halbuki din kavramının kapsamı bundan çok daha geniş oluyor. İslâm'dan önceki dinlerden bahsedilirken burada gerek Ehl-i kitap olsun, gerekse Budizm Hinduizm gibi hint dinleri doğu dinleri olsun, İslâm'dan sonra ortaya çıkan dinlerden bahsedilmiyor. Şimdi acaba bunlara bir din nazarıyla mı bakılması gerekiyor? Yoksa başka birşey nazarıyla mı bakılması gerekiyor? Bunlara iki örnek vermek istiyorum. Bunlardan biri Sih dini dediğimiz bir din. Yedi sekiz milyon mensubu olan Hindistan'da önemli bir din, ikincisi Bahai dini, İran'da zuhur etmiş son asırlarda. Bunlar son dinin kendisi olduğunu söylüyor mesela Bahai dini, son din İslâm dini değildir, Bahai dinidir, diyor, son kitap Kur'an-ı Kerim değildir. Son kitap Kitabü'l-Abdest diyor. Şimdi buna karşı Müslümanlar olarak, bunu din anlayışımızın neresine koyacağız? Uydurma bir din olarak mı göreceğiz, yoksa başka bir yere mi koyacağız? Konuşmacı arkadaşlarıma bunu soru olarak soruyorum önce, problem olarak aydınlanması gereken bir konu, ikincisi, şahsi kanaatim olarak söyleyeyim. Bunların da bir din olarak görülmesi, diğer dinlere gösterilen hoşgörünün saygının bunlara da gösterilmesi gerektiği kanatindeyim. Ama bu İslâm'ın son din olmasına da mani değil. Onların böyle bir iddiaları var, bu iddia da saygıya değer diye düşünülmeli.

İkinci konu, tasavvufla ilgili bir konu. Bu konuya ben tebliğimde de yer vermiştim ama okuyamadığım için kısaca arz etme ihtiyacı duyuyorum. Tasavvufa başlangıçtan beri dinlerle ilgili, İslâm'ın dışındaki dinlerle veya mezheplerle ilgili belli bir tutum sergilenmiştir. Bunun temelinde hoşgörü yatar, bunun temelinde öbür dinlerde de bir hakikat payını görme realitesi yatar. Yani öbür dinler, büsbütün batıl dinler değildir, onlarda da bir gerçeklik payı vardır. Onlar gaye olarak, başlangıç olarak prensip olarak, ilke olarak da ilahi bir feyzden, ilhamlardan nasip almışlardır şeklinde bir telakki yatar. Buna vaktiyle Vahdet-i Edyan demişler yani dinlerin birliği ki bu ta Rabiyatül Adeviye'de, Hallacı Mansur'da ve sonraki mutasavvıflarda görülen bir hadisedir. Bazen bu tevhid-i edyan, dinlerin birleştirilmesi şeklinde de söylenebilir, fakat sufilerin dinlerin birleştirilmesi şeklinde bir iddiaları benim bildiğim kadarıyla olmamıştır. Daha çok bu dinlerin birliği meselesi. Tarih boyunca burada Hz. Adem'den başlayan bir din anlayışının ismidir, İslâm denildi, o manada bir dinler birliği değildir, bu hangi yoldan gidersen gitsin bir sufinin belli bir noktada bir din anlayışına ulaşması, o noktada bütün dinleri birbirine yakın

seviyede görmesi bir din olarak görmesi, zaten bu bir tevhid vahdet makamıdır, orada çoğulculuktan pek bahsedilmez. Bu sebepledir ki böyle bir din anlayışı ulema tarafından genellikle pek hoş karşılanmamıştır. Hatta Hallacı Mansur'un idam sebeplerinden biri de böyle bir din anlayışına sahip oluşu gösterilir. Aynı şekilde bu anlayış İbn-i Arabi'de de vardır. Dinlerin birliği anlayışı ve İbn-i Arabi içinde bir tenkit konusu olmuştur. Bugün bu müzakerelerin ışığında görüyoruz ki, bu pek yabana atılacak bir fikir değildir, ciddi bir fikirdir. Bunun tenkit edilmesi bana göre takdir edilmeyişindedir veyahut bu fikirlerin biraz erken söylenmiş oluşundandır veyahut da bu fikirleri söylerken ölçülü ifadeler kullanılmamış oluşundandır denilebilir.

Bu diyalog açısından son derece önemlidir. Konuşmanın başında bahsettiniz. Bana birşey hatırlattı. Yani Batılılar katolik olabilir. Proteston olabilir, doğu'lu olabilir. Batılı deyince katolikleri hatırlarız, doğulu deyince ortodoks hatırlarız. Batılı Hıristiyanlar, Doğulu Hıristiyanlar. O çok önemli değil, önemli olan şudur, ilgi gösterdikleri muhakkak müsteşriklerin. Acaba tasavvuftan giderek bir Hıristiyanlaştırma olayını gerçekleştirebilir miyiz gibi bir mesele bahis konusu oldu. Ben şimdiye kadar yaptığım çalışmalarda mutasavvıf olduğu için tasavvufa ilgi duyduğu için, tasavvufî hayat yaşadığı için, hangi şekilde olursa olsun, tasavvufun pek çok şekli vardır, İslâm'dan ayrılan bir zümre görmedim, uzaklaşan zümreler vardır, ama bunlar yine İslâm adı altında faaliyet göstermektedir. Mesela Hurufilik gibi, Noktavilik gibi, Anadolu'da Balkanlar'da Bektaşilik gibi, hatta Haslup bu Bektaşi tekkelerinden bahsederken Balkanlarda iki mihraplı tekkelerin mevcudiyetinden bahsediyor. Bir yer de Hıristiyanlar bir yerde Müslümanlar ibadet ediyor. Öyle bir müsamaha anlayışı, öyle bir tolerans anlayaşı getirilmiş olmakla beraber, Bektaşilerin Hıristiyanlaştıklarını, Hıristiyan olduklarını iddia ettiklerini görmedik, görülen bir hâdise değil, Bektaşiler yine Müslüman olduklarını söylemeye devam etmişlerdir. Burada önemli bir konu da Hıristiyanlık tasavvufu açısından şudur. Baştan beri şu iddia ortaya atılmıştır. Tasavvufun doğuşu gelişmesi, Hıristiyan mistisizminin tesiriyle olmuştur. O sebeple de yani tasavvufi bir manada bir Müslümanlık anlayışı, Hıristiyanlığa daha yakındır, şeklinde bir anlayış vardır, bu bir iddiadır gayet tabii, bu iddianın sahipleri vardır. Onlardan bahsetmek istemiyorum. Fakat tasavvuf için, tasavvufun kaynağı için ileri sürülen tek kaynak bu değildir iddia olarak, aynı şekilde Hint dinleri de kaynak olarak gösteriliyor. Yahudilik de kaynak olarak gösteriliyor. Yeni Eflatunculuğun da tasavvufun kaynağı olduğu iddia ediliyor, bunlar iddialar, yanlış tarafları vardır, doğru tarafları vardır, fakat her halukarda şu vardır, tasavvuf esas unsurlarını nereden almış olursa olsun, almış olduğu unsurlar bu hareketin öbür dinlere yaklaşmasını öbür dinlere müsamahayla bakmasını temin etmesi bakımından son derece enteresandır diye düşünüyorum. Teşekkür ediyorum.

- Ben de teşekkür ederim. Sağoğlun. Would you also clear the paints that 2 metioned about this Abrahim Kifef?

Abraham KİFEF : Bir noktayı izah ederek başlamak istiyorum. Hıristiyanlık, İbrahim Hıristiyandır demiyor ve bu Hıristiyanlığın iman yönünden İbrahim'e bağlı olmadığı manasına gelmez. İbrahim'de mü'minlerin gördükleri Hıristiyanlıkta görmektedir. Çok hızlı olarak diğer noktalara, diyalog ile irşat ilişkisine değinelim.

Diyalog ile irşat konusu çok karmaşık bir konu olup kilise içerisinde de tartışma konusu olmaktadır. Meclisimiz konu ile ilgili 1991 tarihinde "Diyalog ve İrşat" başlıklı bir belge yayınlamıştır. Diyalog, irşat değildir. İrşat olmadığı gibi onun maskesi veya onun yerini alabilecek bir şey de değildir. Ama bütün bunlara rağmen, bizler, yaptığımız her şey ile irşat yapmaktayız.

İkinci nokta, tarih ve gerçek hakkındaki kelam ve yazıdır. Yani İslâm ve Hıristiyan ilişkisindeki tarihi zulümler. Ben diyorum ki, hak ile muhabbeti barıştıralım...

İrşat ve davet. Bizler irşat (Tebşir) etmeliyiz, sizler de davet (Tebliğ) etmelisiniz, ancak bunu herkese eşit fırsat tanıyarak, insanlığa hizmet olarak, rekabet etmeden yapmalıyız. Zimmet ehli için Fukaha'nın dediği gibi "bizim olan onlarındır, bize olan onlara da" önemli olan diyalog için lahuti bir temel bulmaktır, bizde bir temel mevcuttur ve biz bunu daha da derinleştirmeye çalışıyoruz, kanımca bu çok önemlidir, hem de bütün dinler için.

Dinleri tanıma konusunda ise, gerçek o ki, İslâm, İslâmi bir çerçevede, Hıristiyanlık ise Hıristiyani bir çerçevede ele alınması önemli konudur. Meclisimiz, diğer dinlerden aralarında Müslüman Türklerin de bulunduğu (onlar şu an burada hazır bulunmaktalar) araştıracılara çok az burs temin etmektedir. Bu çok güzel bir deneyimdir.

Batı ile Hıristiyanlığı birbirinden ayırmanın önemli olduğunu ifade etmek istiyorum, ben Hıristiyan'ım ama batılı değilim kardinal (Arinze) de Hıristiyanlarla Müslümanlar arasındaki gerçek diyalog için olan anlaşma yolu çok uzun bir yol olduğunu, belirtmek isterim. Bizler yetişemezsek, evlatlarımız veya torunlarımız yetişeceğinden bu doğru yolda yürümeye başlamamız gerektiğini ifade ederek, teşekkürlerimi sunarım.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN : Buyrun efendim. Sayın Doktorum buyrun.

– Efendim, ben bu toplantımızı çok iyi bir başlangıç haline getirmek için, bir teklifte bulunmak istiyorum. İsa'nın doğumunun 2000. yılını diyalog için bütün dünya dinlerinin diyalogu için, en müsait gün olduğu kanaatindeyim. Çünkü bir olayı, büyük bir olayı ortaya koyabilmemiz için mukaddes bir zamana konmak lazım. Bunun için, 2000 yılı bence bütün dünya dinleri için iyi bir diyalog yılı olabilir. Onun için şimdi teklifim de şu: Hıristiyanlık adının verildiği yer Antakya, biliyorsunuz, Resullerin işleri 11. bölümde yazıyor İncil'de, aynı zamanda İncil'in Resullerin işi 13. bölümde Hıristiyanlık dininin ilk resmi vaazının Yalvaç'ta yapıldığını yazıyor. Ve ilk bin yıldaki konsillerin 8 tanesinin hepsinin Anadolu'da yapıldığını yazıyor. Onun için benim ricam 2000 yılını Türkiye'de bu diyaloğun toplantısının yapılması için İlahiyat Fakültelerinin hepsi DİB ve diğer dinlerin katılmasıyla 2000 yılında Türkiye'de bu sebeplerle yapılmasının teklifini ve hazırlığına şimdiden başlamamız lazım. Çünkü bunun için çok güzel bir şey, Hıristiyanlığın adı Antakya'da verildiyse, ilk resmi vaazın Yalvaç'ta verildiği ortadaysa, ilk 1000 yılındaki 8 konsilin de Türkiye'de yapıldığı şey edilirse ve 2000 yılının da Hz. İsa'nın doğum günü olduğuna göre, bunun bir güzel olay olarak ve manevi bir olay olarak kabul edilmesi bence bütün dünyada hoş karşılanır ve bunun hazırlığını da yalnız bir müesseseye değil bir kere ilahiyat fakültelerinin tamamen katılmasını istiyorum ve diğer dinlerin ve Diyanet İş-

leri Başkanlığının da diğer uygun göreceğimiz kişilerinde katılımıyla 2000 yılının dünya diyaloğu için en iyi yıl olduğu kanaatındayım. Tabii takdir sizin, saygılar sunuyorum.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: Teşekkür ediyorum. Sağolun. Mahmut Bey.

Dr. Mahmut AYDIN : Şimdi dün ve bugünkü konuşmalarda sadece her iki din mensubu kendi dinini olduğu gibi yaşasın. Benim kanatimce eğer din mensubu kendi dinini olduğu gibi yaşarsa bence diyalog olmaz, çatışma olur. Çünkü her iki dinin de dün söylediğim gibi temel öğretilerinde evrenselik vardır. Ve birbirlerinden üstün olduklarını iddia eden yönleri vardır. Mesela iki örnek vereceğim. Hıristiyanlık söz konusu olduğunda biz Hıristiyan doktrinlerini olduğu gibi kabul edersek, yani Allah'ın Hz. İsa'da tecessümünü yani inkarnasyonunu ve teslisi kabul edersek, Hıristiyanlar nezdinden söylüyorum ben bunu, şu sonucu getiriyor; Allah'ın oğlunu gönderdiği bir dinin mensuplarının ve o dinin üstün din olması gerekir ve o dinin mensuplarının da ahlâken diğer din mensuplarından üstün olması gerekir. Bugün dünyaya baktığımızda bunu göremiyoruz, bu bir, öteki taraftan İslâm söz konusu olunca hocam da değindi, işte Kur'an-ı Kerim ilahi son kitap, Hz. Peygamber son peygamber, eğer böyleyse, bu şekilde doğmatik iddiaları kabul ediyorsak, herkesin kurtuluşa ermesi için Kur'an'a tabi olması, Kur'an'ı takip etmesi ve Hz. Peygambere inanıp onun öğretisini takip etmesi gerekir. Şimdi bu noktada, bu iki dogmatik iddia yanyana dururken, şunu söylersek her iki din mensubu kendi dinini olduğu gibi yaşasın ve diyalog yapsın ne derece samimi olabiliriz, çünkü diyaloğun Leonard Smith'le Katolik teoloğu Amerika'da on emrini hazırladı ve ilk birinci şunu diyor; diyalog açıklığı gerektiriyor, diyalog muhatap dinlemeyi diyalog muhataba öğretmeyi, muhataptan öğrenmeyi ve bu süreç içinde değişerek büyümeyi gerektiriyor. Eğer bu süreç içinde değişme olmayacaksa, yani bu geleneksel inançlardan bir değişme olmayacaksa, bu nasıl bir diyalog olacaktır. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN : Ben teşekkür ederim. Prof. Trol. İsminiz yazıldı mı?

Prof. Dr. Chiristian W. TROLL: Çok kısa konuşacağım. Çünkü ifade etmek istediğim hususlara zaten değinildi. Bu noktada birkaç defa tartışılan hususlara dönmek istiyorum. Ancak biz bunları anlıyor değiliz ancak ve ancak bunlara karşılık anlayışla geliştirebiliriz. Bu da, farklılıklardan vazgeçeceğimiz anlamına gelmemektedir. Nitekim biz farklılıklarla birlikte yaşamaya alışacağız. Şimdi bizim için geçerli dava bu. Türkiye'de diğer birçok Müslüman ülkede toplantılar yaptınız ve şimdi de Hıristiyanlık misyonu üzerinde ve davanın gerçek anlamı üzerinde durmaktasınız. Şimdiye kadar yapmakta olduklarımız, dava ve misyon konusunda ne düşündüğümüzü ortaya koymaktan ibarettir. Gerçekten de samimiyseler, en azından göstereceğimiz örneklerle Müslümanlarla Hıristiyanların esasında nelerden korktuklarını ortaya koyabiliriz. Normatif düzeydeyse, dava ve misyonla ilgili olarak karşılıklı bir anlayış içinde bulunmamız gerektiğini bilmeliyiz. 15 yıl kadar önce ben Hindistan'da çalışmaktayken, bu tür bir diyaloğa ihtiyacımız vardı zira bu süregelmekte olan bir sorundu ve bu sorun kesinlikten, fonksiyonellikten ve ciddiyetten uzaktı. Elbette mevcut sorunları tamamıyla çözecek değiliz, ama ilerleme kat edebiliriz.

İkinci bir husus olarak şuna değinmek istiyorum, kanımca burada değinilecek en ni-

hai husus İslâmla Hıristiyanlık arasındaki ahlâki farklılıktır ve bu farklılık İslâm ve Hıristiyanlığın sonuca erme hususunda iki farklı görüşe sahip olduklarını göstermektedir. Bu konuda sayısız kitap yazmış olan Alman bilimadamı Hans Zirkel dinlerin tarihine ve karşılaştırmalı dine yönelmiştir. Zira İslâmın özü, aslında Hıristiyan inancının özüdür ve bu nedenle İsa'nın son peygamber olduğu iddiasında değildir, ama onun ne nihai sözü söylediğini ortaya koyar. Bu gerçekleri inkar etmek doğru olmaz. Ancak yine belirtilmesi gerekli bir husus vardır ki o da, diğer dinlere tepeden bakan teolojik iddianın Bahailer dedim, Şiiler dedim, yani bu kişilerin farklı düşündüklerinden şeytani oldukları anlamını mı taşımaktadır? Aslında böylesi tartışmalar İslâm öncesi de yapılırdı. Ancak ben bu noktada geleceğe iyimser bakıyorum ve dava ve misyonun, nihailiğe uzanan iki iddia olduğunu söylüyorum, bizlerin birlikte çaba sarfetmemizi gerekli kılan iki önemli tema. Teşekkür ederim.

Bosna-Hersek Hüseyin SİMAJİC: Bismillahirrahmanirrahim, âlemlerin rabbine hamd olsun. Resulümüz ve efendimiz Muhammed (s.a.v.) ve ehli beyti ve tüm ashabına salat-u selam olsun.

Madem ki Arapça biliyorum, o zaman sayın başkandan Arapça konuşmama müsaade etmesini istiyorum. Ben Bosnalı bir Müslümanım ve maalesef Türkçe öğrenmeye fırsatım olmadı. Çünkü komünist dönemde Bosnalı Müslümanlara Arapça ve Türkçe öğrenmeleri aşağı yukarı yasaktı.

Burada konuşmaktan çok mutluyum. Türk hükümetine ve İslâm başkanlığına bu kongreyi düzenledikleri için teşekkür ediyorum.

İki gündür burada dinlediğimiz konuların tamamı çok önemli ve Müslümanlarca bilinen konulardı. Kendi nefsimize (kendimize) vaat ederek nasıl yaşarız? Ama bu yolla, Kur'an'ın ve Resulullah'ın (s.a.v.) sünneti emirlerince doğumdan ölüme yaşıyoruz. Ben Avrupalı Müslümanların sorunlarından bahsedeceğim özellikle de Bosna ve Hersek'ten.

Saygı değer hocalar, bolaca İslâm hoşgörüsünden bahsettiler. Bu konu bilinen bir konudur. Bu konuyu Bosna'da, Kosova'da Arnavutluk'ta veya Bosna'da, Kosova'da ve Avrupa'nın diğer bölgelerinde Müslümanları öldüren ve öldürmeye devam eden Haçlı ve Hıristiyanlara anlatsaydınız daha iyi olurdu. Onlar bu konuyu duysalardı, Avrupa'daki durumlar şu andakinden iyi olurdu.

Burada bazı papaz arkadaşlar Hıristiyanlık ile İslâm arasındaki bazı anlaşmazlıklardan bahsettiler. Şu anda bu konu önemli değil. Ben sizlere Haçlı Avrupası'nda bir felsefe gibi yaşadığı bilinen, özellikle de Türklerin Avrupa'dan çekilmesinden sonraki bir konuyu önemle söylemek istiyorum.

Asya ve Afrika İslâm'ın, Katoliklik ise Avrupa'dır. Avrupa'daki bu düşünce 1872'deki çekilme döneminden Müslümanlara karşı uygulanmaktadır. Haçlı savaşı diyebileceğimiz bu son savaşta öldürülenlere sizlerde şahitsiniz. Bosna'da haksız yere 200 bin kişiyi öldürdüler. 43 imamı öldürüp 1000'den fazla camii ve mescidi yaktılar. Şu anda Bosna-Hersek'in ortasında Katolikler nerede? Ortodokslar nerede? Burada Müslümanlar yok! Savaş öncesinde bazı bölgelerde Müslümanlar çoğunluktaydı. Mescitler ve mezarlıklar yok! (Dayton) anlaşmasından sonra, yani iki seneden fazla bir süreden beri batı (Mos-

tar'da) Katolikler ve Ortodokslar, Müslüman mezarlıkları yerine kilise inşa ediyorlar, bunlar savaş öncesi nerede yaşıyorlardı? Bu durum, Müslümanların gelecekte evlerine, topraklarına ve iş yerlerine dönmemesi manasına geliyor. Dinlerarası diyalogdan bahsettiğimiz şu anda dahi Müslümanlar öldürülüp camiler yıkılıyor. Kardeşimiz dini anlaşmazlıktan bahsetti, kendisi Mısırlıdır.... hayır Mısırlı değil... Ben 1975 senesinde Mısır'da bulunuyordum, Mısır trafik yönünden çok kalabalıktır. Bu aralarda bir Katolik Kilisesi yakınına bir köprü yapılması önem arzetmişti, ancak kilise bu köprüyü önemle buradan uzaklaştırılmasını söyledi. Bu bir kilisenin önemli göreviydi. Ancak, şu ana kadar Bosna-Hersek'te öldürülen Müslümanlar, imamlar ve yıkılan camiler konusunda ne papa ne papazlar ve ne de Bosna'daki Ortodoks ve Katolik kilisesi bir şey söyleyip, bir açıklamada bulundu. Bizler bu konuda nasıl konuşacağız? Nasıl diyalog kuracağız...

Ben bu Şûra'nın (Saraybosna'da), (Banyaluka), (Kosova) (Makedonya) veya Müslüman azınlıkların bulunduğu başka bir yerde yapılmasını öneriyorum. Böylece buralardaki hükümet adamlarına, Müslüman olanlarla olmayanlar arasındaki diyalog ve gelecekteki hedeflerimizi ve beraberce yanyana nasıl yaşayacağımızı söylerdik.

Düne kadar izlenen kaçırtma politikalar sonucu Müslümanlar Türkiye'ye hicret etmişlerdir. Bence bu yol hala açıktır ve gelecekte de olacaktır. Bundan birkaç sene önce binlerce kişi Türkiye'ye göç ettiğinde kim bir şey söyledi. İnsan hakları nerede? Din hakları nerede? Nerede kaldı Müslümanların bulundukları yerde, kendi memleketlerinde koruma söylemleri? Bunları soruyor ve sizlerden cevap bekliyorum, Türk Müslümanlardan, son iki senedir Bosna'ya çok az gelir oldunuz, özellikle de Müslüman ülkelerden din ve siyaset adamları çok az gelir oldular. Bizler yardım bekliyoruz, Hak Teala şöyle buyuruyor, Kur'an-ı Kerim'de...

Başkanımız Dr. Mustafa Efendi ve Bosna'daki tüm Müslümanların selamlarını iletir, selam ve saygılar sunarım. Allah'ın selamı, rahmeti ve bereketi üzerinize olsun.

Prof. Dr. Ömer Faruk HARMAN : Efendim benim temas edeceğim birçok nokta var, ancak son olarak konuşan Bosnalı beyefendinin konuşmasından yola çıkarak ben de birkaç kelime söylemek istiyorum. Gerçi benim tebliğim yarın, dinler ve bir arada yaşamak konusunda. Ben yarın orda söyleyeceğim ama bugün burada söylememe mani değil,. Süleyman Ateş hocamız sabahki tebliğinde Kur'an'dan bir ayet okudu. (Hıristiyanlar Allah'ın İncilde indirdikleri ile hükmetsinler...) Ben de Hıristiyan dünyasını bugün katoliğiyle, Protestanıyla, Ortodoksuyla, kendi kutsal kitaplarına dönmeye, kendi kutsal kitaplarını okumaya ve oradakiler yaşar oraya davet ediyorum. Şimdi Sayın Akaşe, herkes kendi dinini konuşmalı dedi. Ama biz, sizlerin kutsal metinlerini kutsal kitap kabul ediyoruz. Dolayısıyla sizin kitaplarınızla ilgili bir değer hükmü veya konuşmaya hakkımız var bu hak doğuyor. Ben şahsen fakültede öğrencilerime kitab-ı mukaddes'den bölümler okutuyorum. Özellikle de Matta İncilin'in 5. babında başlayan ve bir kaç bab devam eden o meşhur dağ vaazını mutlaka okumalarını istiyorum. Dağ vaazında günümüz insanı için, günümüz Avrupası için, günümüz Hıristiyan dünyası için alınacak o kadar çok ders vardır. Dağ vaazı, mevcut hali ile eğer Hz. İsa tarafından söylenmiş ise, bu insanları yiyip bitiren kapitalizme karşıdır. Dağ vaazı eğer gerçekten Hz. İsa tarafından

söylenmişse, bu istismara, emperyalizme karşıdır. İnsan haklarına saygıyı o kadar yüceltmiştir ki dağ vaazı, yine bir konuşmacı ifade etti. "Ben size dostunuzu değil, düşmanımızı sevmenizi öneriyorum, çünkü dostu herkes sever" diyor Hz. İsa dağ vaazında. Şimdi yani eski ahitteki hükümlere öylesine derin, ahlâki boyutlar ve derinlikler kazandırmıştır ki Hz. İsa İncillerdeki Hıristiyanlık sanki ve ancak, belki de manastırlarda keşişler tarafından yaşanabilecek mükemmellikte bir dindir. Sosyal hayatın bütün topluluklara yansıması aynı oranda ve şiddette olmuyor. Pek çok hüküm var dağ vaazında, yani "sağ yanağına vurana sol yanağını çevir, demiyorum. Gömleğini isteyene abanı ver lafını da tekrarlamıyorum ama insan haklarıyla alakalı olarak yoksulun, garibin, dulun, yetimin hakkını savunacak, fakirin, kimsesizin yanında olacak sözler nerede? Az önce konuşan konuşmacının Bosna-Hersek örneğinde verdiği 200.000 kişinin öldürülmesi nerede? Bundan birkaç yıl önce, Avrupa'dan gelen bir heyet İstanbul'da benimle röportaj yaptı ve dediler ki: Biz vaktiyle ecdadımızın Haçlı Seferleri yapışı sebebiyle bugün özür diliyoruz", Haçlı Seferleri de din adına yapılmıştı. Papalar organize etmişti, Müslüman kanı dökmek helal deniyordu. Niçin? Mukaddes beldeleri, kafir olan, o putperest olan Müslümanların istilasından kurtarmak için. Hedef diniydi? Çok sayıda Müslüman kanı döküldü, karşılıklı kan döküldü. Hatta Haçlı seferinde Latin Hıristiyanlarının 1200'lü yıllarda İstanbul'a gelişinden en çok mağdur olan İstanbullu Hıristiyanlar oldu. Acaba Haçlı Seferleri yapılırken, İncil'deki bu "Düşmanınızı seviniz" hükmü unutulmuş muydu, farklı mı yorumlanıyordu, bunu sormak istiyorum.

İncil'deki Hıristiyanlık, çok güzel bir Hıristiyanlık. Hz. İsa çok güzel şeyler söylemiş, eğer Kur'an'da bahsedilen, Allah tarafından Hz. İsa'ya indirilen İncil o ise, o İncil'de pek çok hüküm var, bir de şu hüküm var. Şimdi buradan tabii son dinle ilgili konuya da geçmiş olayım dolayısıyla. Süleyman Uludağ'ın belirttiği son din bizde, son hak dindir. Şimdi bir husus var tarihi bir realite. İslâmın görüşünü bir kenara bırakalım ama tarihi bir realite. Geçmiş kutsal metinlerin hemen hepsinde ileride gelecek bir kurtarıcı müjdesi yer almaktadır. O hem Tevrat'ta var, değil mi Sayın Trol, hemde İncil'de var. Hem Zerdüşt dininin kutsal kitabı Zendavesto'da var, hem Hinduizm ve Budizm'in kutsal metinlerinde yer alıyor. Yani İslâm dışı bütün dinlerde, Ehl-i Kitabın kitaplarında ileride gelecek bir kurtarıcı müjdesi var. Zerdüşt ileride gelecek adı Saoşyant olacak bir kurtarıcı bu işi yürütmektir diyor. Saoşyant rahmet anlamına imiş. "Seni âlemlere rahmet olarak gönderdik" ayeti delil getirilerek, Müslümanlar Zerdüştün kitabında müjdelediği şahsın Hz. Muhammed olduğunu söylüyorlar, o ayrı. Budist diyor ki, Buda diyor ki: Ben görevimi tamamlayamadım, ileride gelecek ve adı Metteya veya Maitreya olan kişi, adı öyle olan kişi bu işi tamamlayacaktır. Metteya veya Maitreya rauf anlamında imiş. "Müminlere rauf ve rahim" ayeti delil gösterilerek, Müslümanlar yine bu müjdenin Hz. Muhammed olduğunu söylüyorlar.

Şimdi bunları bir kenara bırakalım, Tevrat'a göre, Hz. Musa daha sonra gelecek kendisi gibi bir peygamber müjdesini Tanrıdan aldığı bu müjdeyi İsrailoğullarına bildirmiştir.

Tesniye kitabının 18. babının 15. cümlesi, Hz. Musa'ya hitaben diyor ki: Onlara söyle İsrailoğullarına, kardeşleri arasından senin gibi bir peygamber göndereceğim, İsrailo-

ğullarının kardeşleri İsmailoğuları'dır. Senin gibi bir peygamber, tabii bu kimdir, Tesniye kitabının yani Tevrat'ın sonunda Tevrat müellifi diyor ki şu ana kadar, günümüze kadar hâlâ yaratılışta ve benzeyişte Musa gibi bir peygamber İsrail içinde çıkmadı diyor. Demek ki uzun zaman beklendi hâlâ çıkmadı. Hz. Musa'nın müjdesi var, sözü uzatmak istemiyorum. Başka peygamberlerin de İsrailoğullarına gönderilen başka Peygamberlerin de müjdesi var. Hz. Musa sonrasında, Hz. Musa öncesinde, Yahudiler Tevrat'ta, Eski Ahit'te söz konusu olan bu müjdeleri hâlâ beklemekte oldukları mesihe hamlediyorlar ve diyorlar ki işte o müjde Mesihtir. Hz. İsa geldiğinde Hıristiyanlar Yahudilere "Ey yahudiler! işte beklediğiniz Mesih geldi, sizin kitaplarda müjdelenen şahıs budur." diye Hz. İsa'yı gösterdiler ve onun mesihiyetini kabul etti Hıristiyanlar. Ama Yahudiler, Hz. İsa'da ki, Hz. İsa İsrailoğullarındandı, anne itibarıyla, soy olarak, kendilerinden olmasına rağmen Yahudiler Hz. İsa'yı, kitaplarında müjdelenen şahıs olarak görmediler, çünkü Hz. Musa'ya benzerlik noktası vardı. Hz. İsa ile bu iş bitti mi? Şimdi İslâm'ı yine bir kenara bırakıyoruz. Bugünkü incillerde, tahrip konusuna birazdan gelecğim, Yuhanna incilinin 14, 15 ve 16. bablarında Hz. İsa "bu iş benimle bitmiştir, benden sonra başkasına umut bağlamayın, başka kurtarıcılar aramayın, başkalarının peşinden gitmeyin" demiyor. Ya ne diyor, "ben gidip Baba'ya yalvaracağım, o size başka bir paraklit gönderecek" diyor. Ben gitmezsem o size gelmez diyor. Bugün size söyleyeceğim o kadar çok şeyim var ki, söylersem tahammül edemezsiniz, ama o paraklit geldiğinde o size söyleyecektir diyor. O kendiliğinden birşey söylemeyecek, her ne almışsa onu söyleyecek, diyor. Şimdi Yuhanna İncili kanonik inciliyse ki, öyledir. Yuhanna İncil'indeki bilgiler sahih ise, şimdi sayın Akaşe bana sorabilir. İncil'in bazı kısımlarını kabuledip, Yuhanna İncili'nin 1. babındaki ilk cümleyi de doğru kabul etmemiz gerekir diyebilir. Yuhanna İncili eğer sahih ise, Yuhanna İncilinde Hz. İsa işin kendisiyle bitmediğini, daha sonra gelecek bir kişiye referansla belirtmiş oluyor. Hıristiyanlar, parakleitos perikeitos şeklinde aslı yunanca olan bu kelimeyi, hakikat ruhu, tesellici diye anlıyorlar ve kutsal Ruh-hakikat ruhu diye yorumlayarak Hz. İsa'nın müjdelediği kutsal ruhtur diyorlar. Şimdi paraklit kelimesi yeni Ahit'te Hz. İsa için de kullanılıyor, yani Hz. İsa içinde paraklit sıfatı kullanılıyor. Eğer paraklit, sadece mücerret bir ruh olsaydı, hem beden insanlık tabiatı, hem Hıristiyanlara göre uluhiyet tabiatı olan Hz. İsa için bu kelime kullanılmamalıydı. Şu halde, Moris Bukai'nin kitabında belirttiği şekilde, Paraklit kelimesi, o her ne duymuşsa onu konuşacak; duyu organına, konuşma organına ihtiyaç hissettiren, ete kemiğe bürünmüş yani bedeni ve ruhu olan bir varlığı ifade ediyor. Moris Bukai'nin yorumu bu.

Şimdi, kutsal Ruh'un söylemek için ağza, işitmek için kulağa ihtiyacı yok, kutsal Ruh ilham eder. Yeni Ahit'teki, Yuhanna'daki bu ifadeyi esas alacak olursak, o zaman mesele Hıristiyanlıkla da yani Hz. İsa ile de bitmemiştir, daha sonrası vardır.

Diyalog çalışması konusunda daha önceden sayın Divan başkanımız, muhterem Hocamız da katılmışlardı, ön hazırlıkları oldu, bu ayrı bir toplantı olarak yapılacaktı benim bildiğim kadarıyla ama bu kasım ayında Din Şûrasıyla birlikte yapıldı, birlikte olmasında da son derece faydalar var. Bunu bir bilgi olarak ifade edeyim. Ali Osman Koçkuzu hocamızın İbranice öğretimi ve eğitimi ile ilgili tebliğinde temas ettiği hususlara da bir iki cümle ile temas etmek istiyorum. İbranice Eski Ahid'in dilidir ve Yahudilerce kutsal

dildir. Bizim Müslümanlar olarak, özellikle Kur'an'da yer alan tebşirat ve tahrifat mevzuuyla alakalı olması açısından da bizim için önemli olan, sadece Kur'an perspektifinden bakarsak, Kitab-ı Mukaddes'i çok yakından kendi özel orjinal dilinden incelememiz Yahudiliği ve Hıristiyanlığı kendi kaynaklarından incelemek birinci görevimiz. Ben bunu vaktiyle çok söyledim.

... Peygamberlik sıfatlarına göre Hz. Muhammed'in peygamberliği konulu bir konferans vermiş idi. Orada diyordu ki: Muhammed'in peygamberlik vasıfları Eski Ahit'teki peygamberlik vasıflarının aynıdır. Kabul edip etmemek ayrı konu. Ama o dedi ki: Bakın siz Türkiye'de pekçok kitap yazıyorsunuz, Yahudilikle ilgili, Hıristiyanlıkla ilgili, ama hep İslâma göre yazıyorsunuz. Yahudi kaynaklarına, Hıristiyan kaynaklarına göre yapmıyorsunuz. Bu bir eksikliktir, doğrudur. Biz bundan yaklaşık bir on yıl kadar önce, Marmara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nde Dinler Tarihi yani kendi ana bilim dalımda yüksek lisans ve doktora yapan öğrencilere haftada iki saat hangi din üzerinde çalışmak istiyorlarsa, o dinin kaynak dilini öğrenme zorunluluğunu getirdik, bu resmi programda yer alıyor. Yarın buraya gelecek olan sayın İshak Haleva, Haham başı yardımcısı haftada bir gün gelir, bizim fakültede hem yeni başlayanlara, hem daha önce başlamış olanlara, İbranice ders verir. Saint Pierre kilisesinden Padre Lorenzo Latince dersi verir. Gerekçe için Edebiyat Fakültesi'ne gönderiyoruz. Aramızda Süryaniler var, bundan birkaç yıl önce Meryem Ana Süryani Kadim Kilisesinden, Zeki Demir adlı kişi Fakültemize geldi ve Süryanice dersi verdi. Yani bu yola başlandı, gecikmiş olmakla birlikte başlandı, ne var ki, yüksek lisansta bir ders yılı doktorada bir ders yılı görülecek bir İbranice veya Süryanice, bu dilin tam anlaşılmasında, hele kutsal metinlerin o dilden okunup anlaşılmasında kesinlikle yeterli değildir. Bunun mecburi ders saatleri dışında takviye edilmesi lazım, bunun için de vakıflara veya kuruluşlara ihtiyaç var, onların meseleye el atmaları gerekiyor.

2000 yılıyla ilgili bir cümle söyleyeceğim. Sayın Hoşgören'in mücessem misali Başkanımıza, 2000 yılı, Hz. İsa'nın doğumunun 2000. yılı değildir.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN : Teşekkür ederim. Türkçe'de bir cümle deyince hakikaten genellikle bir cümle oluyor ama İngilizce, Arapça, İngilizce'deki Which'ler, that'ler, Arapça'daki ellezi elleti bazen yarım saati bulabiliyor. Onun için Türkçe'de bir cümleye itikatım var. Arapça'da yok. Şimdi Süleyman Uludağ Bey'in söylediği şey, bu konuşmaların bir kısmını ilham etti. Tabii, profesörlerle diyalog tartışması götürmek zor hakikaten, çünkü çok şey biliyorlar. Çok şey bildikleri için de teknik sıkıştırmaya pek gelmiyorlar. Onun için tabii o kadar her konuda bilgileri var ki, kendi meslekleri bu tabii, o yüzden zor oluyor hakikaten, ben yıllardır bu işin içindeyim. Ne hikmetse, hep de buraya oturturlar beni, ömrümün bir kısmının eksilmesi de bu yüzden. Kesseniz bir dert, ama esas tabii, şu son 20 dakikada konuşulanlar, açıkçası doğrudan diyalogla ilgili konular değil. Şunun için değil, onun derininde olan konulardır ama kim son peygamber, hangi din son din, Uludağ beyin söylediği çok daha farklıydı. Yani bu tartışmaları ilham ettiren. Şimdi, önümüzdeki Şûra'da 5 sene sonra dinlerarası diyalog diyoruz, sihları veya yeni dinleri tırnak içinde, o din mensuplarından birini çağırırsak ne diyeceğiz? Yani, diyalog zeminini düşünmek bakımından önemli o. Çünkü, sadece bu üç büyük din yok, başka dinler de var.

Bu yeni dinlerin diyalog açısından ciddi bir problem doğurduğu açıktır. Çünkü bunların bir kısmı bir dinden doğuyor zaten. Oryantalizmin o ilk iddialarını bırakırsanız, artık kimse Müslümanlık Hıristiyanlıktan, Yahudilikten doğdu demiyor. Bugünlerde artık o pek üzerinde durulan bir konu değil. Oysa öteki dinler için Hinduizm İslâm karışımı dersiniz, adamlar inciniyorlar. Şimdi Kadıyaniler, Ahmediler mesela hacca gidecekler, adamlar gidemiyorlar, çünkü nüfus cüzdanlarında Ahmedi yazdığı için Harem-i Şerif'i elinde tutan ülke diyor ki, siz Müslüman değilsiniz. Yeni dini hareketler ve yeni dinler diyalog açısından önemli bir problem doğuruyor ve bunun üzerinde hakikaten bizim için henüz erken gibi görünüyor, ama bu din diyaloglarına, dini diyaloglara devam edeceksek ki, niyetliyiz etmeye, bu ciddi meseleyi de düşünmemiz gerekiyor. O son din sözü ister istemez bir yerde diyalogu koparan bir cümle olabilir. Tıpkı en mükemmeli benim dinim dediğiniz zamanda. O yüzden ben müsaade ederseniz başlangıç noktasına dönmek istiyorum. Aslında diyalog tartışmalarının o derinliğe gidebileceğine inanmıyorum. O derinlikte yararlı olacağına da inanmıyorum. Benim şahsi kanaatim bu. Yani bir insan derse ki valla İslâm dini elbette en mükemmel din değil, elbette en son din değil, bunu zor söyler diye düşünüyorum, en azından müesses din olarak bunu söylüyor. Bir Hıristiyan için nasıl diyeceğiz ki biz, gelin Hz. İsa'ya Peygamber, sadece bir Peygamberdir, siz de böyle söyleyin. Chrıstran Trol'un söylediği gibi, o zaman diyaloğa gerek kalmaz, çünkü zaten bu tarafa geçmiş olurlar, hendeği atlamış bu tarafa geçmiş olurlar. Oysa diyalog benim dinim son dindir diyenle, buna inananla, öbürü de benim dinim son dindir diye inananların bir araya gelip, şimdi bu iddialarımızdan vazgeçmeden nasıl birlikte yaşayacağız? Esas budur, esas iddialardan vazgeçmek değildir, böyle bir şeyi hiç hayal etmeyelim. Benim söylediğim, 100 tane ayet-i kerime getiriniz Kur'an-ı Kerim'den veya İncil'den ayetler okuyunuz, böyle bir sonuca varamazsınız, böyle bir sonucun, açıkça söyleyeyim, zaten imkanı da yoktur. O halde yapılacak şey nedir? Diyalog için güzel bir tariftir, herkes kendi konumunu, kendi duruşunu samimi olarak anlatsın, mesela ben açıkça söylüyorum, her yerde söylüyorum, kendi dinimin hakikat olduğuyla ilgili zerre kadar şüphem yok. Zaten şüphe ettiğim an, varoluşsal olarak perişan olurum. Ama ben istiyorum ki, kendi kitabına inanan güzel bir Hıristiyan olsun, tatlı, hoş bir sürü Hıristiyan arkadaşım var, ben bunlarla beraber teşrik-i mesai ediyorum, bunlarla beraber huzur içinde çalışıyorum, doğrusunu isterseniz Süleyman Ateş hocam bundan incinmez herhalde, cennet sorusunu da hiç sormuyorum. Süleyman Bey, bu iddialar olduğu için üzerinde duruyor, önemli iddialar, Efendim, hem gidecek, kim gitmeyecek? Diyaloğu bozuyor o soruya verilen bazı cevaplar. Onun için haklı olarak diyor ki yapmayın bunu. Ve Kur'an-ı Kerim'e dayanarakda bunu izah ediyor. Ama bence din diyalogunda da yine açıkça söyleyeyim, çok da gündemde olması gereken bir konu değil, kimin cennete gidip gitmeyeceği. Ben şahsen onun da önemli ölçüde eskotolojik bir problem ve kelamî bir problem olduğuna inanıyorum. Şu anda din diyalogunun son 20 senesinin önemle üzerinde durduğu bir konu, kesinlikle kelam ağır konular değildir. Ama bunlar göndeme gelmiyor mu? Mesela Süleyman Uludağ Beyin söylediği bir şey hakkında, eğer merak ederseniz, bu fakir kardeşimizin bir yazısı var, geçen sene Hollanda'da neşredilen Hollandaca başlıklı Din ve Diyalog adlı bir şeyde İbn-i Arabinin, ben o hakikaten dinlere bakışını sembolizasyon olarak, sembolleştirme açısından

dinlere bakışını ve onlar arasındaki o birliği izah etmeye çalıştım zannediyorum epeyce de o bildiri bir uluslararası toplantıda okunduğu zaman, tartışmaya yol açmıştı, yani iyi anlamda tartışmaya neden olmuştu, müzakere edilmişti. Bunların mesela, önemli ölçüde kaynaklardan bulunup çıkarılmasının çok daha yararlı olduğuna inanıyorum. Çünkü bizim karşılıklı ilişkilerimiz, tekrar etmek durumundayım, biraz farklılıklarımızı abaratmaya dayanıyor, mecburuz çünkü bu kimlikle de ilgili. Ben, ben diyebilmek için, biraz birilerini itmem lazım, tarihi bir dönem geliyor, kendi tarihini inkar ediyor mesela çok enterasan. Yeni bir şeyi oturtmak için geçmişin bir kısmını inkar etmek durumunda kalıyor insanoğlu. Her tarihte vardır bu, ben bunun iyi olduğunu söylemiyorum. Bu bakımdan İslâmî kimlik biraz Hıristiyan kimliğe göre oluşuyor. Hıristiyan kimliği de İslâmi kimliğe göre oluşuyor. Bizim şu anda yapmamız gereken şey, tarihimizin ortak yanlarını ön plana getirmek. Yani Hıristiyanlık arasında Yahudilik, Hıristiyanlık, Yahudilik ve İslâm arasında önemli ortak noktalar var. Yine bu fakir kardeşinizin birkaç yerde neşredilmiş "Common values and Common aims "ortak değerler ve ortak amaçlar" Bunlar o kadar fazla ki işte, İbn-i Arabi'nin çıkışı böyledir, efendime söyleyeyim, daha geriye giderseniz. Arap rönesansı denilen, aslında İslâm rönesansı demek daha doğru, bir şeye mal etmemek lazım, İbn-i Visler'in yaşadığı dönem, o yüzyıl mesela Arkun'un hümanizm dediği yani bir sürü diyaloga yardımcı olacak malzeme sayfalara gömülmüş kalmış, onlar bizim mirasımız, onları gün ışığına getirirsek, bugünkü faaliyetlerimizin arkasına tarihin desteğini almış oluruz. İslâmi tecrübenin, İslâm tarihindeki dinî tecrübenin desteğini gücünü arkamıza almış oluruz ve bunların çok yararlı olacağına inanıyorum, onun dışında bence hakikaten ileride kim gelecek kim gelmeyecek meselesi çok önemlidir. Ona doğrudan diyalogla çok yakın bir bağlantısının olduğuna inanmıyorum, onun için de, benim konuşmam uzun oldu biraz kusura bakmayın bundan sonra bu konunun tartışma konusu edilmemesini rica ediyorum, başkan olarak. Ama dışarda yemekte güzelce masada toplanalım, bir araya gelelim, nefis bir kelami tartışma olsun ve birbirimizi biraz hırpalayalım, fikren. Fikirde hırpalama ayrı şeydir. Birşey daha söyleyeyim de, onunla bitireyim. Biz bir felsefe toplantısındaydık. Uluslararası zihin felsefesi sempozyumuydu. Arkadaşlar, delegeler birbirlerine çok nazik idi. Başkan dedi ki, şimdi beş dakika bir çay molası veriyorum. İçeriye gelirken dedi, dinlerarası diyalog konuşmacıları gibi gelmeyin dedi. Filozoflar olarak gelin dedi. Çünkü onlar dedi, birbirlerine çok nazik davranıyorlar. "Sizde haklısınız efendim" "Elbette efendim" Dinler diyalogu biraz hakikaten yumuşaklık istiyor. Çok hassas bir konudur. O bakımdan bence kelâmî tartışmalar önemli ama bizim şu andaki acil tartışmamız, meselemiz o değildir. Süleyman Ateş hocam, sizi biraz geciktirdim ama kusura bakmayın lütfen.

Prof. Dr. Süleyman ATEŞ : Gerçi Sayın Başkan benim konuşmamı sınırladı ama imam bildiğini okur, cemaat sabretse de etmese de, dinleyecektir, madem ki imama uydu. Şimdi arkadaşlar, gerçekçi olmak lazım. 6 milyar insan var dünyada. Onları bir tek inançla birleştirmek mümkün değil, bir tek dinde birleştirmek de mümkün değil, o halde özde birleşmek esastır yani Kur'an'da "Her ümmete bir ibadet şekli verdik, belirledik, bu konuda seninle tartışmasın." Bu, yani artık insanların yaşadığı coğrafyanın, içinde bulundukları ırkın milletin şartlarından zorunlu olarak çıkmış şeylerdir. Din belli bir coğrafya

da belli bir millet içerisinde belli bir şekil alıyor. Hıristiyanlık aslında Avrupa'nın dini değil ama Avrupa'ya gitti, Avrupa kültürü içerisinde yeni bir şekil aldı. Yani Hıristiyan, İsa'yı düşündüğü zaman Hollandalı, sarışın bir şey olarak düşünür, öyle değil midir? Halbuki İsa öyle midir? İsa Filistin'de doğmuş bir Filistin çocuğudur. Yani, bunlar böyle normal insanlar alıyor o dine yeni bir, kendi mazilerinden gelen geleneklerini, düşüncelerinin de hüviyetini veriyor, kendine has bir damga taşıyor o din. O halde, hatta aynı dinin mensupları bile, işte çeşitli cemaatlere bölünüyor, her cemaat de kendisinin daha fırka-i nazih olduğunu iddia etmedi mi? 73 Fırka falan. Hangi 73 fırka belli 1000'den fazla fırka var, 73 fırka nerde? Ama ne olursa olsun bu çıkan, doğal olarak çıkan bu fırkalar, belki felsefi akımların da tesiriyle yine yaşadıkları coğrafyaların, eski kültürlerin tesiriyle çeşitli fırkalar çıktı. Şimdi bunların hepsi kendisinin Müslüman İslâm olduğunu iddia ediyor, hepsi de kendinin Ehl-i cennet olduğunu iddia ediyor, edebilir, bu belli de ihtilaf beşerin doğasında, ihtilaf Allah'tan geliyor. Bu da insanların kalkınması için bir ölçüde gerekli yani eğer Allah dileseydi insanları tek bir millet yapardı, yapmamış bunu. Demek ki biraz sürtüşmelerin, biraz fikir ihtilaflarının kendilerine faydası var, toplumun ilerlemesine sebep oluyor. Çünkü bu rekabete sebep oluyor, rekabet de kalkınmaya sebep oluyor. Ama bu rekabetin bir ölçüde, bir yerde frenlenmesi lazım. Frenlenmezse o zaman Bosna-Hersek'te yapılanlar olur. Yahut da yalnız Bosna-Hersek'te değil, bizim Sivas'ta yapılmadı mı? Aynı ırkın mensupları, aynı millet ama birbirlerini yaktılar. Demek ki işte din aşırılığa gidiyor. O halde insanlar dinin ruhunu, ruhu nedir? Hayır işlerine koşmak. Bakın her millete biz bir minhac, bir şeriat, bir yasal din koyduk, din sistemi koyduk, hukuk sistemi verdik, bunlar doğaldır. Bu konuda seninle tartışmasınlar "Hayır işlerine koşun" dinin ruhu bu. Hayra koşun. Yoksa Batıya, Doğuya, Kudüs'e, Mekke'ye dönmek önemli değil. Şeklen oraya dönmekten ne çıkar. Hiçbirşey olmaz. O bir semboldür. Ama önemli olan ne? Kurtuluş, yönümüzü doğuya veya batıya dönmekte değil, Allah'a, meleklere, ahiret gününe, kitaba, peygamberlere inanmada ve malını yetimlere kimsesizlere severek vermede" İşte dinin ruhu bu. Doğruluk, doğruluk. "Rabbimiz Allah'tır diyenler" Allah'a tapan, doğrudan insanlar işte Allah'ın rızasını kazanacak olanlar bunlardır. Şimdi bu ihtilafları doğal görerek, eğer bir ruh birliğimiz varsa, aynı Allah'a inanıyorlarsa, varsın o biraz felsefi durumdan böyle yorumlasın, diğeri de şöyle yorumlasın o kadar önemli değil. Bu ihtilaflara değil, fakat bu birliğe kendimizi vermeli ve aramızda birliği sağlamaya çalışmalıyız. Şimdi, Sayın Başkan çok Avrupa ülkelerine gidiyor, ben o kadar popüler değilim, arada biz de gideriz. Düsseldorf'ta bir kilisede konuşuyorum. 250 insan var, yarısı Alman, yarısı Türklerden, yani tam dengelenmiş. Müslümanlıkla Hıristiyanlığın ortak noktalarını anlatmaya çalışıyorum. Bir Alman dedi ki, sen hep aynı noktaları söylüyorsun, iki dinin birleştiği noktaları söylüyorsun. Hiç iki din arasında ayrılık yok mu? Elbette var ama ben birleşmek istiyorum, biz yaklaşmak istiyoruz birbirimize, ayrılık noktalarını söylersek ayrılırız. Şimdi Kur'an da yaklaşmamızı istiyor. Yalnız Kur'an değil, Tevrat da bunu istiyor, İncil de. Az çok iki kitabı da okumuş bir insan olarak bunları söylüyorum. Bakın Kur'an, Tevrat ve İncil arasında o kadar çok ortak noktalar var ki. Bakın yine bu kış idi. Bundan 3-4 belki 5-6 ay önce Musevilere ait bir vakıf hastanesine çağırdılar. Gen mühendisliği üzerine bir konferans verilecek. Beni de

İslâmi açıdan bu konferansta bir değerlendirmeci olarak çağırmışlardı. Bu konferansta ben de önemli katkılarda bulunduğuma inanıyorum. Konferansı verenlerden ziyade bu fakiri alkışladılar, kimler alkışladı biliyor musunuz, Museviler, evet. Şimdi, orada bir ayet okudum. "Bir insanı haksız yere öldüren, bir insanı değil hatta bir canı haksız yere öldüren kimse sanki bütün insanları öldürmüş gibi günah işlemiş olur, cinayet işlemiş olur." Benden sonra arkadışımız, çıkıp da bunun Talmut'taki şeyini okumasın mı? Aynı ayet Talmut'ta da var. Bakın Kur'an-ı Kerim'de bir ayet, bunlar kelâmî konular değil sanıyorum. Sayın Başkanım diyor. Yani "Ayetlerimizi kabule yanaşmayan, onları tekzib eden, böbürlenen insanlar var ya, deve iğne deliğinden geçene kadar" ya da daha doğru kabul ettiğim bir tefsire göre, "halat iğne deliğinden geçene kadar onlar cennete giremeyecekler." İncil'de okudum, aynı ayet İncil'de var. Cennet kapıları onlara açılmayacak. Buradaki ebvab-ı sema cennetin kapıları demektir. Şimdi demek ki, iki dinin kaynağı bir, onları gönderen aynı. İsa'ya kendi diliyle Musa'ya kendi diliyle, Muhammed'e de aynı mesajı, aynı ruhu kendi diliyle, o Muhammed Aleyhisselam o dili okumuş değil, o kitabı okumuş değil, zaten o dili bilmezdi. Yani okur yazar değildi, ayrı bir konu. Ayrıca İbranice veya Aramice İncil neyse bunlar daha Arapça'ya tercüme edilmemişti, Peygamberimizden 2 asır sonra ancak Arapça'ya çevrilmiştir. O halde, Hz. Muhammed'in bunları okuması mümkün değil ama, aynı ruhu bakın, kelime kelime, motomot aynı. Ona da aynı şey vahyedilmiş. Şimdi bakın Tevrat'a, kısas hükümleri var, bir çok hüküm, Kur'an'da da var. O halde, o kadar yakın noktalarımız var ki, neden hep ayrılık çıkaran noktalarımızda duruyoruz da, bu kadar yakınlık, yani %90 yakınlık, %10 ayrılık varsa ne diye %10 üzerinde kendimizi yoğunlaştırıyoruz? Şimdi elbette insanlar, sözü uzatmayacağım, iki dakika var o iki dakikaya sığdırırım; insanlar işte düşünüyorlar. Bizler tabii İlahiyat Fakülteleri'nde en iyi şeyi öğretiyoruz şöyle inanıyoruz, ben de öyle inanıyorum. Ama kaç kişiye etkili olabiliyoruz? Geçenlerde yine bizi bir şeye götürdüler, bir hanımefendi çıkmış, hatta Peygamber olduğunu iddia ediyor. Aslında fazla birşey bilen biri değil, bir de bilgi kitabı yazmış. Lütfü Kırdar Salonu'nda 1000 kişiyi toplamıştı, biletler 7.5 milyon lira, o akşam orda 7.8 milyarı hanımefendi orda topladı,kendisi de gelmemesine rağmen %90'ı hanım hem de böyle sosyete hanımları, kültürlü hanımlar oraya gelmişler. Ben kendi kurduğum bir vakıf var, nacizane, orda tefsir dersleri yapıyorum, 10 kişi 15 kişi ancak topluyabiliyorum. O halde, biraz kabuğumuzdan çıkmalıyız, herşey bizim âlemimizde dolaşmıyor, bizim dışımızda da dünyalar var. Bizim dışımızda insanlar var, düşünüyor insanlar, ilerliyorlar. O halde ben yine söylüyorum, birleşelim. Mevlana'ya nisbet ettiren bir sözü var çok seviyorum, "gel gel ne olursan ol gel, bizim bu dergahımız ümitsizlik dergahı değildir, yüzbin kere tövbeyi kırsan yine gel". Affınıza sığındım, teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN : Çok teşekkür ediyorum. Sağolun. Bu tam yerine oturdu hakikaten, benim ortak noktalar dediğim, bu önemli. Ortak noktalar dediğimiz yerine oturdu ama zamanımız da bitti.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN : Şimdi üçüncü günün ilk oturumunu açıyorum ve hepinize başarılı bir gün diliyorum ve hepinizi saygıyla selamlıyorum. Bu sabah oturumumuz da beş konuşmacı var, ama zannediyorum henüz konuşmacı arkadaşlarımızdan biri

sayın İsak Haleva gelmedi. Öyle zannediyorum. Ama gelirse konuşma sırası bu sabah ilk konuşmacı misafirimiz Patrik Bartelemous aramızda sabah teşrif ettiler. Zaten elimizdeki programa göre de ilk konuşma kendilerinin ben sayın Bartelemous'u mikrofona davet ediyorum. Buyrun efendim.

BARTELEMOUS: Hepinize günaydın, iyi sabahlar, iyi günler, iyi mesailer. Başlangıçta Türkçe konuşacağım, ondan sonra İngilizce, sevgili kardeşlerim Dinlerarası 2. Din Şûrasına katılmaktan duyduğum memnuniyeti belirtirken sizlere patrikhanemizin cemaatimizin ve tüm dindaşlarımın selam ve muhabbetlerini sunarım. 2. Din Şûrası'nın organizasyonunu gerçekleştiren değerli dostum Diyanet İşleri Başkanı Sayın Mehmet Nuri Yılmaz'ı ve seçkin çalışma arkadaşlarını samimi olarak tebrik ederim. İstanbul Rum Patrikhanesi diyaloga ve onun insanların yakınlaşmasına sağladığı faydaya, duyduğu inançla yıllardan beri İslâm dini ile diyalog yolunda akademik toplantılar tertip etmektedir. Bunların sonuncusu birkaç gün önce, Amman'da Ürdün'de gerçekleşmiş bulunmaktadır. Aynı akademik diyalog Musevi dini ile de yürütülmektedir. Senelerden beri nitekim Aralık ayında Musevi dini temsilcileri ve Hıristiyan Ortodoks dini temsilcileri Kudüs'te buluşacaklardır. Ve zannedersem İslâm dininden de Obzorver gözlemci katılacak, teşekkür ederim.

Aramızdaki diyalog birbirimizi daha iyi tanımamıza vesile olacak, sevgiyi arttıracak, yanlış anlamaların önüne geçecek ve problemlerin çözümüne katkıda bulunacaktır. Günümüzde din, umudumuzu besleyen tek faktör olarak durmaktadır. Bu faktör, bugün kriz halini almış olan manevi değerlerden uzaklaşmanın önüne geçebilir ve manevi gelişmemize kaynaklık edebilir. Başka bir yerde de söylediğim gibi yüce tanrı bizleri barış, uzlaşma ve birlik olma umudunun açık olarak gözükdüğü, içinde bulunduğumuz bu günleri görmeyi lütfetmiştir. Cemaatlerimiz ve tüm insanlığın hayrı için bu fırsattan bugünkü fırsattan iyi yararlanmalıyız. Üç yıl önce bir araya gelen tüm Ortodoks kiliselerinin liderlerinin ortak olarak açıkladığı üzere, insanlar arasında bölünmeye ve nefrete başka milletlerin kültürel ve dini özelliklerinin değiştirilmesi veya tamamiyle yok edilmesine ve insan şahsının ve azınlıkların mukaddes bir hakkı olan özgürlük ve onur, şeref, dignitinin çiğnenmesine yol açabilecek her türlü milliyetçi fanatizmi kınıyoruz.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: Teşekkür ederim, verdiğiniz bilgiler için teşekkür ediyorum. Sayın Samuel Akdemir buradalar mı? Buyurun efendim.

Samuel AKDEMİR: Sayın Başkan, sayın dinî liderler, değerli katılımcılar, ruhani reisimiz Yusuf Çetin adına, şahsım adına ve İstanbul Yönetim Kurulunu temsilen bana katılan değerli kardeşimiz Kenan Altınışık adına hepinizi saygıyla, sevgiyle selamlıyorum. II. Din Şûrası'nın oluşması sebebiyle Diyanet İşleri Başkanı Sayın Mehmet Nuri Yılmaz hazretlerine ve bu önemli konuda katkıları bulunan tüm değerli elemanlarına teşekkürlerimi sunuyorum. Bu gibi dinî şûralar'ın ülkemizde oluşması göksel dinlerarası diyalogun güçlenmesine etkili bir faktör olacağına ve mevcut olan anlayış ve hoş görüyü pekiştireceğine inanıyorum. Beşbin yıldan beri bu kutsal topraklarda yaşayan biz Süryaniler milattan sonra 37 yıllarında yani yaklaşık 2000 yılından beri Hıristiyanlığı benimsemiş olduk. Bu arada Mezopotamya bölgesinde üniversite düzeyinde birçok ilim, irfan merkezleri kurduk. Bugün Harran'da dünyanın en eski üniversitelerinden sayılan

Süryani Üniversitesinin kalıntıları buna tanıklık etmektedir. Bu ilim merkezlerinden yüzlerce bilim adamı, edebiyatçı,şair, yazar ve ilahiyatçı yetiştirdik. Bu bilgili insanlar değerli yapıtlarıyla kendi çevrelerine ve tüm dünyaya ışık yaktılar. Aynı zamanda göksel dinleri tanımayan uluslara yüce Allah'ın kelamını müjdelediler. Biz süryaniler inancımızın gereği olarak çevremizdeki insanlarla her zaman güzel ilişkiler kurmaya ve bir arada kardeşce yaşamaya önem verdik. Özellikle yaşadığımız ülkenin yönetimine, kanunlarına sadık kaldık. Nitekim günlük dualarımızda her zaman bizi yönetenlerin başarı ve esenliğine dua ederiz. Süryani cemaati olarak dinlerarası diyalogtan ve dinî özgürlükten yanayız. Başkasını rahatsız etmemek kaydıyla, herkes kendi inancına göre dinî kurallarını uygulamakta serbest olmalıdır. Fanatiklik hiç bir insanı hiç bir toplumu bir yere götüremez.

Ancak sevgi ve hoşgörü insana ve insanlığa huzur veren en iyi faktördür. Dinî liderler zaman zaman bir araya gelip daha güzel bir dünya için insanların huzur ve esenliği için ruhsal ahengi bozan sorunlara çözüm aramalıdırlar. İnanç Allah ile insan arasında yaşanan bir yaşam biçimidir. Kişinin Allah'la ilişkisi iyiyse çevresindeki insanlarla da o oranda iyi olacaktır. Allah'ı gerçekten seven bir insan, insanları, hayvanları ve tüm çevreyi de sevecektir. İnsanlar arasındaki anlaşmazlıkların tek nedeni günahtır. Kutsal kitap diyor ki, sizinle Allahınız arasına günahlarınız ayrılık koydu, bu ayrılık insanları etkiledi. Bu yüzden günahın tohumu filizlenince kardeş kardeşi öldürdü. Böylece bu hastalık tüm dünyaya yayıldı. Bizce bunun çözümü bilinçli olarak Allah'a dönmek ve onun buyrukları doğrultusunda yaşamaktır. Kutsal İncil diyor ki; bütün insanlarla barışı arayın ve kutsallığı amaçlayın, size saldırıda bulunanlara iyilik dileyin ve lanet etmeyin. Sevinenlerle sevinin ve ağlayanlarla ağlayın. Size kötülük edenlere iyilikle karşılık verin. Herkesin gözünde iyi olanı yapmaya çalışın. Sayın dinî liderler, değerli izleyiciler, yüce Allah'ın buyruğu birbirimizi sevmek, bize güvenen insanlara Allah sevgisini ve insan sevgisini aşılamaktır. Bunu gerçekleştirdiğimiz takdirde farklı inançlardan olan herkesle daha güzel bir diyalog kurma imkanını bulacağız. Böylece Allah'ın buyruğunu yerine getirmiş ve onun kutsal adını yüceltmiş oluruz.

Bu din şûrası'nın ülkemize ve tüm dünya insanlarına yararlı ve hayırlı olmasını en samimi duygularımla diler ve hepinizi saygıyla ve sevgiyle selamlıyorum.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: Epeyce bir süredir hakikaten gerek mukaddes metinlerde gerek tarihi tecrübelerde diyaloga barışa elverişli olan hususlar üzerinde ağırlıklı olarak duruluyor. Şahsen böyle bir yaklaşımın sağlıklı bir yaklaşım olduğuna inanıyorum. İki bakımdan sağlıklı bir yaklaşım olduğuna inanıyorum. Evvela tarihi denge bakımından sağlıklıdır. Çünkü dün de tarihte farklılıklar üzerinde daha çok durulmuştur. Kültürel kimlikler daha çok farklılıklar vurgulanarak oluşturulmak istenmiştir. Bunda da belli ölçüde başarılı olunmuştur. Her ne kadar insanlık tarihi için belki sıkıntılı olsa bile ama şimdi kaynakların tarihi tecrübenin diyaloga barışa kapı açan kısmı üzerinde ağırlıklı duruluyor. Bu sabahda bunun örneklerini gördük. Gerek tarihi metinlere bakışımızda gerek tarihi tecrübeyi değerlendirişimizde barış ve diyalog için bir zeminin aranmasının sadece mümkün değil, ama aynı zamanda zaruri olduğunu gösteren bir takım işaretler gördük. Bir takım yol göstermelerle karşı karşıya geldik. Önce bu konuda belki daha da cesur davranmamız gerekiyor. Çünkü, Kur'an-ı Kerim'in sık sık tekrar ettiği Allah'ın hududu-

nu aşanlar, işte onlar. Bu sadece kötülükte, günahtadır. İyilikte esasında bir sınır yoktur. Yani yüce Allah herhangi bir din mensubuna bir konuda bir adım atmayı emretmişse bu bir adım atmada kalmak diye bir emir söz konusu değildir. O emirden geriye gitmek haramdır açısından hududu aşmadır açısından yoksa iyilikte yarışmada herhangi bir nihayet yok. Herhangi bir son nokta yok.

Bu bakımdan iyileştirme süreci esasında dinlerin zaten özünde olanı daha iyiye daha ileriye götürme sürecidir. Yani bir basit örnek vereyim. Mesela, herhangi bir kutsal metinde başka din mensuplarına da selam verebilirsiniz, diyorsa, bizim kucaklaşmamızda hiç bir sakınca yoktur. Hatta o selam vermenin mantıklı sonucu kucaklaşmaya kadar götürmelidir. Bu bakımdan yani sadece tarihimize baktığımız zaman onunla kendimizi sınırlı tutamayız. Sadece kutsal metinlere baktığımız zaman onları da kendimize sınırlı tutamayız. Onların bize verdiği mukaddimeleri bize sunduğu basamakları iyi değerlendirip daha iyiye götürme mecburiyetimiz vardır. Ve bunun aynı zamanda dinî ve ahlâki mecburiyet olduğunu görüyorum. Tabii kabul etmek lazım ki, dinlerde aynı zamanda sosyal hadiselerdir. Dolayısıyla oralardaki pek çok hükümler sosyolojik realiteyi dile getiriyor. Pek çok hükümler o sosyal yapıyla ilgilidir. O sosyal yapı, eğer o veya şu anlamda darlık gösteriyorsa hükümlerde de ona müvazi bir takım sıkıntılar olabilir. Oysa bugünkü dönemde, bugünkü günde oradan ilham alır. Meseleyi geniş tutmak çok daha geniş bir ufuk içinde ele almak mecburiyeti vardır. Bu bakımdan öyle bir çıkış noktasını hepimiz görüyoruz. Ve tekrar ediyorum. Bu son derece sağlıklı bir yaklaşımdır. Ve buna Sayın Lütfi Doğan hocamın dediği gibi buna mecburuz. Eğer bunu yapmazsak eğer dinler akıllarını başlarına toplamazlarsa yok aynı zamanda dinleri yaşanan dinler açısından söylüyorum. Yani din üzerine kurulu fikirleriyle bütünüyle söylüyorum. Ben aslında pek özcü değilim. Yani insanlar dinde ne yaparlarsa din büyük ölçüde sosyolojik realite olarak odur. Nasıl yorumlarsak nasıl anlarsak, nasıl yaşarsak, yaşayan din odur. Hayatımızı da ilgilendiren odur önemli ölçüde. Bu bakımdan bu metni yaşamaya irca etmiyorum. Ama her halükârda yaşamanın son derece önemli olduğuna inanıyorum. Ve yaşamanın bir süreç olduğuna inanıyorum. O süreci ister istemez metinler de takip etmek durumundadırlar. Bunu nasıl takip edecektir metin bunu, yorumlarla yeni anlamalarla yeni anlayışlarla ister istemez bizim problemlerimizin içine girecek. Ve problemlerin çözümüne de yardımcı olacaktır. Bu duygu içerisinde ben yine dünkü usulü uygulayarak isimlerinizi alacağım. Söz vermeden önce bir teknik bilgi Bıçakçı, Süleyman Ateş bey, Şerafettin Gölçük bey, teşekkür ederim. Evet Mehmet bey teknik konuyla usülle ilgili değil de, yönetimle ilgili birşey söyleyecek.

- Sekreterya'dan gelen bir bilgiyi duyurmak istiyorum. Ülke dışından gelen arkadaşlarımız arada salonda kalacaklar. Kısa bir süre, onlara kitap hediyesi yapmak istiyorlar. Türkiye'den gelenler ise kitaplarını dışarıdan alacaklar. Herhalde dışarıdan gelecek üyelerimizin kitapları daha değerli ki, onlara bu salonda vermek istiyorlar.

- Müzakerelerden sonra, müzakereleri takiben misafirlerimize hediyeleri verilecek, onlar lütfen salonda bir süre kalsınlar kalmak için değer bir şey herhalde. Teşekkür ediyorum. Sayın Bıçakçı buyurun.

Mikrofonomuz yakında olsun ki zamandan kazanalım. Siz buyurun, en çok üç dakika efendim. Bildiri değil unutmamak lazım soru, müzakere ve katkı üç dakikadan fazla kullanmayalım.

İshak BIÇAKÇI: Peki teşekkür ederim. Buna uymaya çalışacağım. Yalnız ben Ermeni Patriğinin temsilcisi olarak buraya geldim. Bildiğiniz gibi kendisi bu şûra'yla aynı tarihlerde makama ve asasını alma törenleri vardı. Katılamadığı için çok üzgün, saygı ve selamlarını iletti. Ben o saygı ve selamları iletirken başkandan üç gündür dinliyorum. İki dakika daha rica ediyorum.

- Size beş dakika, siz istemeden verdim zaten.

- Ayrılıkların ortadan kalkması, iyi bir diyaloğun başlaması için gerekli ortamın hazırlanması gerekiyor. Bu ortam her canlının yetişmesi için gerekli ortamları biliyoruz. Ama iyi bir diyalogun gelişmesi için de sevgi ortamının güven ortamının ve eşitlik ortamının sağlanması lazım. Bu ortam sağlanınca o zaman istediğimiz diyaloga ulaşabiliriz. Engelleyici her türlü düşünceyi uzaklaştırmamız gerekiyor. İnsanlar diyaloglarında daha çok etiketlere göre davranıyorlar. Bir insan bana baktığı zaman beni Hıristiyan olarak Ermeni olak düşünüyor. Ama bilmemiz gereken birşey var. Allah ermeniyi yaratmadı. Allah insanı yarattı ve kendi benzeyişinde ve suretinde yarattı diyor. Allah, o zaman kendi ruhundan üflediyse, her can Allah'tan aldığı ruhu taşıyor. Herşeyden önce bunun için sevgi olan Allah'ın birer parçası olarak yüreğimizdeki sevgiyi birbirimize göstermek zorundayız. İnsanlar her yere ulaşmak için yolculuklar yapıyorlar. Ama maalesef kendi yüreklerine doğru yolculuk yapmaktan kaçınıyorlar. Eğer oraya gittikleri zaman görecekler ki özde birler. Rabbini buldukları gibi kendilerini de buluacaklar. Sayın Lütfi Doğan hocamın dediği gibi, eğer ben kendi içerimde barışı sağlamışsam zaten barış içinde yaşayan bir insanda, iyi bir pınardan kötülük asla çıkmaz. Ve bu yüzden bilmemiz gereken birşey var. Lütfen birbirimize davranırken iyi bir diyalog için etiketlerimizi gözardı etmeyelim. Çünkü etiketleri Allah koymadı, Rabb koymadı. O etiketleri biz koyduk, biz mükemmel değiliz. Sayın Hocam geçmişi unutmamız gerekiyor geleceğe bakmamız gerekiyor. Bunun için de Rabbin bize verdiği çok güçlü bir silah var. Bu, sevgi, insanlar bu sevgiyi kullanmasını bilmiyor. İncil'de bir şey var. Öğrenciler diyor ki; Rab biz dua etmesini bilmiyoruz. Bize dua etmesini öğret, ama bizim o duayı bugün değişik şekilde öğretmemiz gerekiyor. Rab bize sevmesini öğret. Eğer sevmeyi biliyorsak başaracağız bu işi. Onun için de en güçlü silahımız dediğimiz gibi sevgi. Burda söylenenleri üç gündür dinliyorum. Çok güzel şeyler, hepsine inanıyorum. Ama birşey söylemek istiyorum. Şartların gereği için burda toplanmış olmayalım. Yasaların zoruyla değil, bir baba eğer evladına bakmıyorsa, yuvasına bakmıyorsa, yasalar mecbur edebilir eve ekmek götürmeye ama, sevgi ekmeğini eve götürmeğe mani değildir, sevgi ekmeği yürekten verilen bir şeydir. Biz şartlar böyle gerektiği için değil, ihtiyacımız olduğu için değil, Rab bizi sevgide yarattığı için öyle yaşamak zorunda olduğumuz için bunu yapmak zorundayız. Çünkü yaratılış formülü dikkat edin hep vermekten geçer. Güneş kendi ışığını kullanmıyor. Hiçbir akarsu, hiçbir kaynak su kendi suyunu içmiyor. Hiçbir meyve ağacı görmedim ki, kendi meyvesini yesin. Hep kendisi bir başkası için, insan da bu dünyaya verildi ki, kendisinde olan sevgi meyvesini bir başkasına versin diye. Ama insanoğlu bu formülü değiştirdi. Ve sev-

giyi kendisine yönelterek bencilleşti. Bencilleşen insan başkalarının göz yaşlarına, başkalarının değerlerine, başkalarının sorunlarına eğilemez. Önce aşmamız gereken Sayın Lütfi Doğan hocamın söylediği gibi iç barışımızı sağlamamız gerekiyor. Efendim lafı fazla uzatmadan Rab İsa'nın İncil'deki yöntemiyle size meselle konuşmak istiyorum. Meseller çünkü insanın aklında daha iyi kalıyor. Rüyada mı rü'yette mi bilinmez, adamın biri alınıp bir melek tarafından göklere götürülüyor. Orada büyükçe bir dükkan var. Kapıdan içeri giriyor. Melekler hizmet ediyor. Her şey altın kaplar içerisinde diyor ki, ne satıyorsunuz burda, diyor ki sevgi satıyoruz, anlayış satıyoruz, sabır satıyoruz, hoşgörü satıyoruz. Diyor ki, dünyada bundan azaldı, inananlar arasında herşey bitti, sevgi yok. Ben en iyisi bundan bir tonlarca alıp götüreyim, dünyaya ve dağıtayım ki, insanlar arasında bu şey olsun. O zaman bana bir ton sevgi ver, iki ton anlayış ver, beş ton sabır ve sıralıyor. Tonlarca. Düşünüyor bir taraftan ben bunları alıp nasıl tonlarca şeyi dünyaya götüreceğim. Kamyonum veya bir tırım daha yok diye düşünürken, biraz sonra hizmet veren melek ufacık birşeyi getirip koyuyor. Buyurun diyor; adam şaşırıyor. Benim tonlarca istediğim şey bu mu? Evet diyor, bunun içinde bir ton sevgi, iki ton anlayış ve sabır hepsi burda mı? Evet diyor, şaşırdım diyor. Şaşırmana gerek yok. Biz o istediğin şeylerin tohumlarını burada veriyoruz. Siz bunları alıp yüreğinize ekerseniz çoğalır, tonlarca olur. Allah, kutsal kitaplarında bize her türlü şeyi sunmuş, vermiştir. Ama biz maalesef onları sadece zihinlerimizde tutmuşuz, yüreğimize ekmemişiz. Yüreğimize ekmediğimizden dolayı, cılız kalmış ürün vermemişiz. Eğer yüreğimize ekmiş olsaydık, ordaki o yeşeren anlayış, sabır ve hoşgörü bugün dünyayı saracak, bugün ülkemizi saracak, içimizde barış olduğu gibi. Atamızın dediği gibi büyük önderin "Yurtta barış, dünyada barış" olacaktı. Ben hepinizi bu rabbin yüreğime ektiği sevgiyle kucaklıyor, saygılar sunuyorum.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: Çok teşekkür ediyorum. Sağolun ve her kelimesine katılıyoruz, katılmamak mümkün değil. Hem duyguya katılıyoruz, hem de hakikaten iyi niyetle yola çıktığımız Kant'ın dediği gibi kendi başına iyi vardır. O da iyi niyettir. Çünkü sadece iyi niyet kötü için kullanılamaz. İyi niyetle başlamak lazım. Hemen hemen her büyük dinde ortak olan Allah rızası iyi niyetle başlarsak, ilahi rıza zaten o sevgiyi içinde barındırıyor. O başkasına şefkati içinde barındırıyor. Başkası için, iyilik için, güzellik için yapmayı içinde barındırıyor. O bakımdan arkadaşımız tamamen haklıdır. Hukuki bakımdan, siyaset bakımından, daha başka bakımlardan mecbur olduğumuz için yapıyorsak bunlardan verimli bir sonuç beklemek mümkün değildir. Bunların meyve vermesi mümkün değildir. Eğer dinden bahsedeceksek dinî diyalogtan bahsedeceksek, bu iyi niyeti, güzelliği ve ilahi rızayı gözönünde bulundurmak mecburiyetindeyiz. Süleyman Ateş hocam buyurun.

Prof. Dr. Süleyman ATEŞ: Hepinizi saygıyla selamlıyorum. Burada tebliğ sunmayacağım. Peygamber (s.a.v.) diğer din mensuplarıyla diyalog kurmuştur. Zaten Kur'an'ın emridir... En güzel biçimde tartışır. Şimdi bunun için somut önerim var. İlahiyat fakültelerimizin herhangi bir bölümünden birisi dinler tarihinden, biriside tefsir dalından olabilir. Bir veya iki araştırma görevlisi, batı ilahiyat fakültelerinde Hıristiyan ve Musevi, tabii batı dediğim zaman burada Musevi ise İsrail, ilahiyat fakültelerinin birinde kendi sahaları ile ilgili doktora, ama Hıristiyanlık üzerine doktora yapmalarını öneriyorum.

Bu mütekabiliyet esasına göre oradan da oranın ilahiyat fakültelerinden yine aynı seviyede birer, ikişer araştırma görevlisinin bizim ilahiyat fakültesinde, bizim sahalarımızla ilgili doktora yapmalarını öneriyorum. Çünkü, Kur'an tercümesinin ön sözünde yazdığı gibi bu kitabı ancak bir Müslüman gözüyle okursanız anlarsınız. Şimdi biz de Hıristiyanlığı aynen o gözle okuduğumuz zaman anlayabiliriz. Ön yargıyla okuduğumuz zaman anlamamız mümkün değil. Hatta Kur'an'ı okuyoruz, ön yargıyla okuduğumuz için bir çevreden aldığımız kültürle okuduğumuz için Kur'an sanki diğer dinlere karşı düşmanlık aşılıyor. Halbuki hiç de öyle değil. Tam tersine, ön yargıyla hareket eden kötü niyetli insanlar hakkında Kur'an'ın bir görüşü var. Ama hepsi bir değil diyor. Kitabı ehli içerisinde geceleri kalkıp Allah'a yalvaran, iyiliği emreden, kötülükten men eden, hayır işlerine koşan insanlar var. Onlar da iyilerdendir. Onların yaptığı hiçbir iyilik karşılıksız bırakılmayacaktır, diye çeşitli yerlerde vurgulanmaktadır. Onun için bu lazım.

Tefsir sahasında bilhassa buna ihtiyaç var. Meselâ ben şahsen tefsir yazdım. Ama bazı Kitab Ehli kökenli kitap ya da Kitab-ı Mukaddes kökenli kıssalar var. Bunlar Kitab-ı mukaddesi okudum. Bunların bir kısmı var. Yani, çoğu bugünkü Kitab-ı Mukaddeste var. Bir kısım anekdotlar orada yok. Bir hikayenin bir parçası orada yok. Şimdi bunlar Hz. Peygamber devrinde mutlaka vardı. Ama bugünkü şeyde yok. Belki bunlar var, ama biz bilmiyoruz. Ben bilmiyorum. Çünkü, ben kitap ehli mütehassısı değilim ki, yahut Kitab-ı Mukaddes uzmanı değilim. Onun için de bu kitabın şerhlerini iyi bilmek lazım. Talmutu bilmek lazım. İşte bunun tefsirleri nelerse efendim bunları bilmek lazım. Bunun için tefsir dalından birisinin gidip orada bu Kur'an kıssaları üzerinde, Kur'an'la Kitab-ı Mukaddes arasında ortak olan bu kıssalar üzerine bir doktora yapmasını öneriyorum. Sanıyorum bu iyi bir şey olacaktır. Bu ilahiyat dalında böyle.

Diyanet İşleri Başkanlığını ilgilendiren bir önerim de var. Şimdi, vaizlerimiz anlatıyor. Kimisi güzel, hakikaten birleştirici konuşmalar yapıyor. Ama çoğu da maalesef düşmanlık aşılıyor. Bunların kendilerini yetiştirmeleri lazım. Yanlış söylüyorlar. Kur'an'ı yanlış alıyorlar. O halde diyorum ki, Diyanet İşleri Başkanlığı meslek içi yetiştirme kursları açıp bunlara Kur'an'ın, Kitab-ı Mukaddes veya kitab ehli hakkında ki görüşlerini belirten ayetlerini öyle kafalarına perçinleyecek biçimde öğretilmesini öneriyorum. Bu önemli bir konudur. Yoksa biz onlara gavur, onlar bize inanmayan kafir gözüyle bakarsa, bu sürtüşmeyi biz burada ne kadar söylersek söyleyelim burada anlamamız mümkün değil. Önlememiz de mümkün değil. Ben 1979 yılında Bochum Üniversitesi'nde 6 ay kadar araştırma yapmıştım. Orada Kuharemburg diye bir yer vardır. Güzel bir yer, orada yaşlı bir hanımın yanında kalıyordum. İhtiyar yaşlı bir hanım, aramızda güzel bir diyalog oldu. Ben onunla konuşuyorum ki, Almanca'yı biraz daha öğreneyim. Bir gün hanım bana dedi ki, profesör siz Allah'a inanıyor musunuz, dedi. Ben de aynı şeyi ben sana söyleyecektim, dedim.

O halde, Firdevsî'nin dediği gibi, tevânâ kuvvet, her ki dânâ kuvvet. Bilgili olan güçlü olur. Bilgiden korkmamalıyız. Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: Sayın hocam, teşekkür ediyorum. Önerileriniz kaleme alındı. Son derece önemli öneriler bunlar. Hakikaten diyalog eğer diyalog olacaksa

ilme dayanması lazım. Onun için de iki şey yapmak lazım. Biri zemin temizliği, bugüne kadar yapılan yanlışlıkları düzeltmek, zemin temizliği, ayıklaması dediğim bu. Sonra temiz zemin üzerine bilginin inşası, bizim için kullanılabilir olan yeni taze bilginin inşası. Dolayısıyla ancak, diyalog ona dayandığı sürece, bunların da yollarını somut örneklerini gösterdiniz. Teşekkür ediyorum. Şerafettin bey, buyurun.

Prof. Dr. Şerafettin GÖLCÜK: Efendim, hepinizi saygıyla ve sevgiyle selamlıyorum.

Rahman ve Rahim olan Allah'ın rahmetinin eseri Allah'ın kulları bilhassa üç semavi din mensupları, burada çok güzel konuşmalar yapıyorlar. Bu diyaloğu biraz daha ileriye götürerek bu diyalog değil de, artık bu meseleyi dinlerarası ilişkiler şeklinde düşünmek lazım. Biz Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görüşlerini evvelki gün ilk oturumda arz etmiştim. Orada bir dinlerarası diyalog genel sekreteryasının kurulmasını teklif ediyorduk. Ben bunu biraz daha açmak istiyorum.

O sekreteryaya bağlı olarak dünya dinleri araştırma merkezi açılması, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın koordinasyonunda. Bu ne yapacaktır? Bu, ülkemizdeki ilahiyat fakültesindeki dinler tarihindeki araştırmacılar, bu merkez ile irtibat halinde olacaklardır.

Ayrıca ülkemizdeki bütün Hıristiyan cemaatler de bu dinlerarası sekreteryanın bağlı olan dünya dinleri araştırma merkezine yardımcı olacaklardır. Bilhassa şunu düşündüm, konuşmalar süresinde, hepimizin rahatça anlaşabilecğimiz, üzerinde durabileceğimiz, bilhassa üç dört şahıs üzerinde mesela, Hz. Adem hepimizin babası, hep onun çocuklarıyız.

Hz. Adem hakkında geniş bir araştırma, İslâm açısından, Yahudilik açısından, Hıristiyanlık açısından. Bizim Hz. Adem hakkında Kur'an-ı Kerim'de bilgilerimiz var. Fakat bir Yahudinin, bir Musevi din mensubunun bu konudaki görüşlerini Tevrat'tan elde edebiliyoruz. Fakat Yahudi tarihi içerisinde Hz. Adem nasıl algılanmaktadır, bilemiyoruz.

Fakat, bunu fazla uzatmadan başka bir şahsa geçmek istiyorum. Bir Hz. Nuh var. İkinci Adem olarak biz bunu algılıyoruz. Hz. Nuh hakkında, onun gemisi hakkında, Tufan hakkında Müslümanların bir takım bilgisi var. Ama Hıristiyanlar bu konuda ne diyorlar? Biliyoruz, bilgileri biliyor. Ama canlı olarak karşısında karşılıklı konuşursak bu konuda bir kongre toplarsak, zannediyorum bir takım böyle aramızdaki bu diyaloğu ileri seviyeye götürecek hususlar olacaktır.

Biz Hz. İbrahim sempozyumu, bir Hz. İbrahim kongresi Urfa'da yapıldı ama, bunun da aynı şekilde benim birkaç tecrübem oldu. İsrail'e gitik geçen sene orada bir İsrail'de bulunan Hahamları dinlediğimiz zaman bazı düşüncelerde değişiklik oldu. Eğer Hz. İbrahim konusunda, hususunda Hıristiyanlar, Museviler, Müslümanlar bir araya gelerek hepimiz Hz. İbrahim'in dininde birleşiyoruz diyoruz, fakat Hz. İbrahim'i nasıl algılıyoruz, Müslüman nasıl tanıyor, Müslümanın nezdinde Hz. İbrahim imajı nedir, Hıristiyan nezdi nedir, Musevi nezdi nedir?

Bir Hz. Musa var. Musa Yahudiler için tabii çok önemli bir şahsiyet. Bizim için de öyle. Fakat bu konuda da bizim için de bir hareket noktası olur. Hz. İsa hakkında aynı şekilde bir kongre düzenlenebilir. Bu konudaki tüm bilgiler toplanabilir. En sonunda bizim

peygamberimiz son peygamber diyoruz. Hz. Muhammed Aleyhisselam hakkında Müslümanların Hz. Peygamber efendimize bakışları var. Hıristiyanlar bu konuda ne diyor, Museviler ne diyor, bu konuda çalışmalar yapılabilir. İkinci bir husus, bu Dünya Dinleri Araştırma Merkezi, kitap hususunda, Tevrat hususunda, efendim Kur'an-ı Kerim ve İnciller hususunda eldeki bütün mevcut malzemeleri değerlendirmek kullanmak suretiyle birtakım araştırmalar yapabilir. Şimdi gündemi belirleyen bazı konular var ise, bu konularla ilgili İncil'de, Tevrat'ta, Kur'an-ı Kerim'de söylenen konular hususunda müşterek toplantılar yapılabilir. Adaletten bahsediyoruz, barıştan bahsediyoruz. Şiddetten kaçınılmasını istiyoruz, kadın haklarından bahsediyoruz. Bu konularda İsrail'de toplantılar yapılıyor. Belki bizim ülkemizin dışında bazı yerlerde toplantılar yapılıyor. Fakat maalesef bizim ülkemizde Türkiyemizi kastediyorum, bu konularda müşahhas elde tutulur, gözle görülür. Bizim işimize yarayıcı, biraz önce Süleyman Ateş hocamız söyledi, bu konuların bizim bilhassa okuyan kesime bu konuların aktarılması lazım diye düşünüyorum. Dolayısıyla, Tevrat, Kur'an-ı Kerim ve İncillerle ilgili bir tasnif çalışması yapılabilir. Konular üzerinde karşılıklı çalışmalar yapılabilir. Bunlar bizim insanımıza sunulabilir. Bunlardan gerek Diyanet mensupları, gerekse ülkemizdeki hem Müslümanlar, hem Hıristiyanlar, hem de Museviler bunlardan fazlasıyla istifade edebilirler diye düşünüyorum.

Dolayısıyla, ben biraz bir müşahhas teklif olarak, bu dinlerarası diyalog başlamıştır. Bu diyaloğu dinlerarası ilişkiler haline getirelim ve bir Dünya Dinleri Araştırma Merkezi kurmak suretiyle, tabii burada üç semavi dinin mensupları var. Buna elbette bir Hinduizm, Budizm, Konfiçyizm, Şintoizm... Bunlar da katılabilir. Dolayısıyla, bu bizim komisyonumuz genel kurula, Din Şûrası Genel Kurulu'na böyle bir teklifle giderse ve bunu da inşallah ilerde Diyanet İşleri Başkanlığımız kuvveden fiile çıkarır ise, hayırlı bir hizmet yapmış olur diye düşünüyorum. Hepinizi tekrar saygıyla, sevgiyle selamlıyorum. Hürmetlerimi arz ediyorum.

- Sağ olun, teşekkür ediyorum, buyurun efendim.

- Teşekkür ederim. Bendeniz İstanbul Rum Patrikliği Metropolitlerindenim. Aynı zamanda ilahiyat profesörüyüm. 1951 senesinden beri Heybeli Ada Ruhban Okulunda Akaid-i Diniye dersini okuttum. Tarihçi değilim, ilahiyatçıyım. Fakat Prof. Mehmet Şeker beyin konuşmasını memnuniyetle duydum. Üzerinde durulacak çok müspet noktalar vardı. Kendisine teşekkür ederim.

Belki bilmediğimiz birçok şeyleri öğrenmiş bulunuyoruz. Üç nokta üzerinde durmak istiyorum. Sayın profesör, birincisi bir konuşmada kaynaklara istinaden birçok hâdiseleri anlattınız. Bilinen veya bilinmeyen hâdiselerdir bunlar ve bu bakımdan size minnettarız. Birçok hadiseleri ortaya koydunuz ve hakikaten yanyana yaşayabileceğimizi gösterir hadiselerdir.

Fakat, tabii bu konuşmayı yazılı olarak görürsek kaynakların üzerinde tek tek durabileceğiz ve bu kaynakların bir tenkiti de yapılacak. Bu tenkitler üzerinde durulur. Müspet bir kaynaktır deriz, o aldığımız haberi benimseriz yahut da o kaynak üzerinde, tenkitten sonra itimat edilecek kaynak olmayabilir. Bu birinci nokta.

İkinci nokta şu: Bunu bilhassa altını çizerek söylüyorum, siz şahsen orta çağın müte-

hassısınız, Selçuklu devrini iyi biliyorsunuz ve hakikaten bu anlattığınız hâdiseler üzerinde tek tek durmak gerekiyor. Fakat, dururken şu noktaya dikkat edelim: Bir kere ilk devirde Ermeniler, Süryaniler, Ortodokslar ve Bizans âlemi aralarında farklılık vardır. Tabii bunun bir teolojik sebebi vardır. Mesela, 4. evrensel Sinogtan sonra bu cemaatlerin dünyaları birbirinden ayrılmış, ayrı yaşamaya başladılar.

Tabii, politik sebeplerden dolayı uzaklaştılar, birbirlerine artık kardeşlik işlerini duymamaya başladılar; birçok sebeplerden dolayı.

Fakat, bu bilhassa teolojik sebeplerden doğuyor. Bu teolojik sebeplerin üzerinde durmazsak bazı şeyleri doğru anlayamayız.

İkincisi, Selçuklu devrindeki hadiseler. Orada da tam manasıyla siyasi sebepler vardı. Niçin Bizans Hıristiyan yahut Musevi olmayan cemaatlere doğru iltimas gösterildi? Bunun bir politik sebebi vardı. Müslüman olmayan cemaatler Bizans'a sığındılar ve kardeşlik gösterdiler. Niçin Haçlılar zamanında birleşmeler oldu? Niçin oldu, nasıl oldu ve ondan sonra anlattığımız hadiselerin tefsiri gelecek. Bu üç nokta üzerinde durmak istiyordum.

Tekrar tekrar teşekkür ederim. Sayın profesör, herhalde böyle konuşmalarla diyaloğun prensipleri tesbit edilmiş olur kanaatindeyim. Teşekkür ederim.

- Sağ olun efendim, teşekkür ediyorum.

- Mikrofonu hemen...

- Sayın Başkan, İkinci Şûra'nın Saygıdeğer Katılımcıları,

Alman Protestan Kilisesini temsilen buraya davet edilmiş olmak benim için büyük bir onur. Yerel kiliseleri de dikkate almış olmanızdan ötürü sizlere teşekkür etmek istiyorum.

Almanya'da yaşayan Müslümanlarla ilişkili olarak, dünya düzeyinde, Avrupa düzeyinde ve ulusal düzeyde diyalog kurmaya yönelik toplantılara katıldım. Bu toplantıları çok yararlı buldum ve birbirimize tepeden bakmaktansa saygı göstermeyi hoşgörülü olmayı doğru buldum. Bu nedenle kaynak ve yöntemlere erişmek için diyalog ve gerçek hakkında konuşmak gereğine inanıyorum. Dindar insanlar olarak, insanların zihniyetlerini değiştiremediğimize inanıyorum. Defalarca kez belli konularda mutabık kalmamızdan dolayı istisnai toplantılarla birbirimizi teyit etmekle yetiniyoruz. Bu organize bir diyaloğa tekabül de etmiyor. İnsanları ikna etme hususunda başarılı olamadığımızı ben ifade etmiştim. Sayısız diyalog toplantısına katılmış olmamdan dolayı Alman televizyonunda bir Hıristiyanın çıkıp da Müslümanların aleyhine konuşmasından hoşnut değilim. Aslında bunu Kilisenin görüşü olarak değerlendirmek yanlış olacaktır. Aslında Kilise cami yapılmasına rıza göstermektedir. İsa'nın lisanıyla ilgili bir sempozyum düzenlemek asla yeterli değildir.

Birbirimize saygılı olmamızın gerekli olduğunu ben ifade etmiştim, ne yazık ki, Almanya'da Müslümanlara eğitim verecek bir kuruluşumuz yok, keza Türkiye'de de buna benzer bir kuruluş olmadığını kabul edelim. Bu durumda nasıl işbirliği yapabiliriz? Bu bizim için çözmemiz gerekli temel sorundur. Teşekkür ederim.

- Ekselansları, Sayın Başkan, Saygıdeğer Misafirler,

Dini diyalog dediğimizde Tanrı hakkında bir şeyler öğrenme yolunu kastediyoruz. Tanrı hakkında birşeyler öğrenmek aslında kendi hakkımızda birşeyler öğrenmek demektir. Bu nedenle dinlerarası diyalog, barış için bir önkoşuldur. Almanya'da yaşamakta olan 3 milyon Müslüman, Hıristiyanlarla olan dostluklarını korumak istemektedirler. Burada son bir kaç günden bu yana yapılan tartışmalarla ilgili olarak şunları söylemek istiyorum; Bosna'daki durum asla bir Haçlı Seferi olarak değerlendirilemez keza, Almanya'da da Müslümanlara karşı böyle bir tutum söz konusu değildir, aslında Almanya 30000'i Müslüman toplam 370000 Mülteciyi kabul etmiştir. Bosna'da acı çekenler sadece Müslümanlar değildir, Katolikler de aynı şeye maruz kalmıştır. Sözlerime 9 Haziran 1997'de dört cemaat önderinin yaptığı toplantıya değinerek tamamlamak istiyorum. Bu toplantıda liderler 2 önemli karara varmıştı;

Birincisi, Bosna'da yaşayan çatışmalar aslında dinlerarası bir çatışma değil, daha çok siyasetçilerden kaynaklanan tartışmalardır.

İkincisi, kalıcı bir barışa ulaşmanın tek yolu, dinlerarası diyalog şûrasını toplamaktır. Dört cemaat dinlerarası diyalog şûrası hususunda mutabık kalmıştır. Bizler de Müslümanlar ve Hıristiyanlar olarak tüm dünyadaki din mensuplarına yardımcı olmalıyız. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: Dr. İshak Ansari, buyrun.

- Çok teşekkür ederim. Ben Sayın İshak Haleva adına bir şeyler söylemek istiyorum. Endonezya delegesiyim. Mutlak Tanrı'nın fıtrat itibariyle kulundan farklı olduğunu düşünüyorum. Çünkü Tanrı yaradandır, mutlak varlıktır.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: Dr. Ansari pardon yanlış anlamıyorsam birisi adına konuştuğunuzu ifade ettiniz.

Dr. İshak ANSARİ: Diğer konuşmacıya yanıt vereceğim.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: Bahsettiğiniz kişi şu anda burada değil. Henüz tebliğini sunmadı. Siz de tebliğinizi sunacaksınız.

Dr. İshak ANSARİ: Sayın Haleva'nın da söylemiş olduğu gibi Tanrı farklıdır, O mutlaktır, Yücedir. Kanımca Tanrı hakkında söz ederken birbirimize karşı mantıklı olmalıyız. Devletler "dogmalar" yaratmıştır. Aslen devletlerin din hürriyetini güvence altına alması beklenir. Bu noktada tüm ülkelerin dini inançları kolaylaştırmalarını ümit ediyorum. Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: Şimdi son efendim. Hayır... Ömer beyin iki cümle önerisi var, Onu rica ediyor. Ondan sonra ara veriyoruz. Buyurun efendim.

Efendim, sabrınızı taşırmak istemiyorum. Bir hayli uzadı. Sayın Patrik Bartelemous'un "tanrı diyaloğu istemektedir. Ama biz ne kadar kalplerimizi tanrıya açıyoruz", sözünden hareketle bir iki hususa temas etmek istiyorum.

Ben arzu ediyorum ki, Hıristiyan kendi kutsal kitabındaki o değerli yüce fikerlere göre yaşasın. Hıristiyan dünyasında bu değerler hakim olsun. Ben bekliyorum ki, Müslümanlar Kur'an-ı Kerim'deki bütün insanları kucaklayıcı değerlere sahip olsun ve bütün insanlar bu noktada bu şekilde yaşasın.

Böyle olduğu zaman ne Afganistan'daki Taliban'ın İslâm adına yaptığı haksızlıklar, ne de Sırbistan'daki Ortodoksların Hıristiyanlık adına onayladıkları veya en azından seslerini çıkarmadıkları katliamları gerçekleşmiş olur. Yani, kitaba, gerçeğe göre yaşarsak, o zaman bir Sırp din adamının Bosnalıların dün öğrendik, 200 binden fazla Bosnalının hadiselerde öldürüldüğünü. Bir Sırp din adamının, Ortodoks din adamının eğer aynı kitabı benimsiyorsa, Sayın Patriğin söylediği sözlere uygun davranması gerekmez miydi? Oradaki katliamı önlemek için mücadele etmesi gerekmez miydi? Ben, Hıristiyan din adamlarından dini doğru anlayışlarını anladıkları bu doğru dini yaşayışı, sadece kendilerine kilise cemaatine değil, içinde yaşadıkları toplumların yöntemlerine de bir noktada sirayet ettirmelerini bekliyor ve diliyorum.

Diyalog için birbirimizi iyi tanımamız gerektiği konusu vurgulandı. Sayın Süleyman Ateş hocamız Hıristiyanlıkla ilgili eksik bilgilerimizi, yanlış bilgilerimizi, en azından Kur'an'da Yahudiler ve Hıristiyanlarla ilgili hükümlerin Müslüman din adamlarına doğru dürüst anlatılması ve aktarılması hususunu söyledi. Bu çok doğru, ama işin başka bir cephesi var. Acaba Hıristiyanlar İslâm'ı ve Müslümanları doğru olarak anlıyorlar mı, anlayabiliyorlar mı?

Çünkü, tarih boyunca Hıristiyanlığın İslâm'a bakışında çok farklı ve değişik yöntemler yaşandı. Aradaki siyasi tartışmalar, politik mücadeleler Hıristiyanların İslâm'a, onun kitabına, onun Peygamberine karşı çoğu zaman özellikle ortaçağda yanlış telakkiler edinmelerine ve saldırgan bir tavır takınmalarına neden oldu. Her ne kadar Mösye Trol dün 20 yıldan bu yana batıda İslâm ile ilgili menfi aleyhte eser yazılmadığını belirtmiş ise de, acaba bu genel kanı batı toplumuna, Hıristiyan toplumuna ne oranda yaygınlaştırdı?

Benim şahsen önerim, Müslümanların Hıristiyanlığı kendi öz kaynaklarından Hıristiyanların anladıkları şekilde anlamaları ihtiyacının yanında, Hıristiyanların da islâm'ı, İslâm'ın kaynaklarından bir Müslümanın anladığı gibi doğru anlamaları yolundaki faaliyetlerin ve kuruluşların ve teşebbüslerin yapılması zorunludur.

Bu temennileri ifade etmek istedim. Teşekkür ederim.

- Sayın Hocam, şu anda 20 dakika geçti. Onun için kusura bakmayın. Rica ediyorum, epeyce parmak kaldıran var. Çünkü birine evet dedik mi, hocam belki o sözle ilgili belki, nezaketsizlik olacak ama, buyurun.

- Dostlarım, biz din âlimleriyiz. Sözlerimiz çok samimi olmalıdır. 1975'de Trablus'taki Vatikan merhum Kardinali vardı. Onun da bulunduğu bir diyalogda bulundum.

Sayın Profesörümün söylediği sözler çok çok söylendi. Oradaki Kardinal, Hıristiyan grubu, hak verdi bize. Ömer beye hak verdi ve dediler ki, biz Vatkikan olarak bu konuyu inceleyeceğiz. Çünkü karşılıklı bir eşitlilik yok.

Hz. İsa diyoruz. Ama karşımızdakiler Hz. Muhammed demiyorlar. Birtakım çok taassuplu yerler var. Dediler ki, biz inceleyeceğiz ve biz bunu açıklayacağız. Haklısınız, tarihte ve sonra yanlış değerlendirmeler var. İslâmiyet hakkında, sevgili dostlarım 1975'de oldu bu, 1985-1995 hâlâ bir şey duymadık. Ben şahsen başkan olarak daha önceden de çok ilişkilerim vardı. Bunu diyalog olarak, hayatımda ben, 20 senedir böyle bir açıkalama görmedim.

Ben kınamak için değil, bilgisizliğimden dolayı itiraf etmek istiyorum. İslâm âlemi Vatikan'ın o gün bütün dünyaya yayınladığı Hz. Muhammed'i biz yeniden bakacağız. Avrupa'daki bulunan bazı üniversite kürsülerindeki İslâm'ı tanıtmaları çok yanlıştır dediler. Biz bekliyoruz 20 senedir, herhangi bir bekleyişteyiz. Gerçekten samimi olmazsak Allah bize yardım etmez. Siyaset bizi esir etmemeli, insan hakları meselesi nasıl bir yaşantıysa, insanların din hakları da öyle bir yaşantıdır, her şeyin üzerinde tutulmalı; özellikle bizim Müslümanlar ortak Vatikan'daki papalık makamına saygımız vardır.

Geçen Bosna savaşından sonra o büyük yüz kızartıcı savaştan sonra, Patrik Papa makamı Papa Hazretleri benim bildiğim kadarıyla yanlış anlamadıysam, Hırvatistan'ı ziyaret etti. Tabii orada Katolikler vardı. Beyefendinin buyurduğu gibi o harekette yalnız Müslümanlar değil, Katolikler de zarar gördü. Benim gönlüm isterdi ki, Katoliklere uğradığı zaman, ki belki de yapmıştır, bilemiyorum, Müslümanların da bu son dünya için vahşet olan örneğe ait Müslümanları teyit edici bir eylem yapmış olmasını isterdim. Şayet varsa, yapılmışsa Bosna hakkında Vatikan'ın böyle bir açıklama yapmasını isterdim. Aynı zamanda 1975 senesinde yapılan diyalog toplantısı sonunda Avrupa Hıristiyan dünyasının Peygamber Efendimiz (s.a.s.) hakkında yeni bir inceleme sonucunu açıklamasını gönlüm arz ediyor, dua ediyorum.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: Efendim, bildiri sunanlara katkıda bulunanlara, öneride bulunanlara teşekkür ediyorum. 15 dakika sonra buluşmak üzere oturumu kapatıyorum.

Dinlerarası diyalogdan bahsedilirken, dinlerarası diyalogun Papalık misyonunun yeni şartlara konjonktüre göre uyarlanmış, çağın gereklerine göre uyarlanmış bir dini kavram olduğu noktasında dünkü pardon önceki günkü Trol'un tebliğinde ilginç, altını çizdiğim noktalar var. Onları anlatamayacağım fakat şunu söylemek istiyorum. dinlerarası diyalog kavramını benimsediğimiz zaman, dinlerarası diyalog kavramını kurumsallaştıran, Müslümanlar dışındaki, bizim dışımızdaki din mensuplarının bizden istediği bedeller var. Bu Trol'un ifadesinde aynen böyle geçiyor, "bedel" Bu bedel de şudur. İslâm'ın son din olduğu, hak dini olduğu, yani bir din mensubu kendi dininin son ve hak dini olduğu kanaatine sahipse, bu diyalog ortamının gelişmesi mümkün değildir, diyor. Bunu diyaloğun teorik temellerini ortaya atan masinyondan sonra en ciddi olarak ortaya atan Watt'ın izahlarında daha derinlemesine buluyoruz ve orda da dinlerarası diyaloğun Müslümanlar nezdinde anlaşılabilmesi için kendilerini yeniden tanımlamaları gerekir diyor. Fakat, bu tanımlamada bizden istediği Müslüman tanımı maalesef İslâm'ın Kur'an'ın ortaya koyduğu tanımla da çelişiyor. Ben bu tanımı kısaca şöyle özetlemiştim; 1- Peygamberin son din olduğu noktasında ki, Watt'ın ifadesiyle, Kur'an'da geçen bu ifade diyor, bu meseleyi nasıl çözecek yani bu yeni liberal Müslüman anlayış nasıl çözecek bunu düşünmelidir diyor, yani biz düşünelim en azından. 2- İslâm'ın son din olduğu, Kur'an'ın tek ekmel kitap olduğu noktasındaki anlayışı, iddiayı nasıl yeniden düşünecekler, düşünülmesi lazım deniyor, bütün bu noktalarda bir de 3 İbrahimi din kavramı var. Bu 3 İbrahimi din meselesinde, Kur'an'ın verdiği cevap ne olacak, ayetlerde geçen cevap ne olacak? O ne Yahudi idi, ne Hıristiyandı, o tastamam Müslümandı şeklindeki ayet ne olacak? Bütün bunları düşündüğümüz zaman Diyanet İşleri Başkanımızın dinlerarası diya-

log konusunda görüş olarak beyan ettiği ve dağıtılan bildiride, "dinin temel sabitelerinden vazgeçmemek kaydıyla bu diyaloğ zemini, dinin temel sabitelerinden ve temel inanç ilkelerinden vazgeçmemek kaydıyla" yani benim gibi yanlış anlayan insanların bu yanlış anlamalarını gidermek için böyle bir ifade kullanmış. Fakat, biz bu saydığım bedelleri ödersek, bizim sabitelerimiz nerede kalıyor, bunların tavziye edilmesini istiyorum. Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: Ben de teşekkür ediyorum. Ama sanıyorum, Sayın Reis çok açık söylemiş ve bu aynı şekilde Hıristiyanlar, Yahudiler için de geçerlidir. Onların dinlerinin de sabiteleri sabit kalmak şartıyla diyalog olacak. Diyalogun anlamı zaten o. Hiç kimsenin dininin sabitesini, Watt öyle söylüyor olabilir, dün bu mesele çok hararetle tartışıldı aslında burada. Son din meselesi, ekmel din meselesi, son peygamber meselesi dün enine boyuna tartışıldı burada. Onun için, bu konuya tekrar dönmeyeceğim ben. Bu bakımdan arkadaşımızın yine, tekrar hatırlatması da yararlıdır, elbette önemli bir ikazdır o. Dinlerarası diyaloga girerken, insanlar kendilerini yeniden nasıl tanımlayacaklar? Bir bakıma, bana sorarsanız bir diyalog bu haliyle modern bir kavramdır. Eskiden, buna benzer şeyler bulabilirsiniz, birlikte yaşıyordu insanlar, birbirlerine karşı saygılı idiler, bu diyalogun özünde var. Ama diyalog olarak, 20 senedir tartışılan diyalogun bugün teorik bir yanı var. Önemli ölçüde her din açısından bakılan ortak olarak bakılan bir zeminde çıkardığı önemli bir güçlük var, sıkıntılar var. Bunu zaten her din adamı egsiztansiyel olarak hissediyor ama bütün bunlara rağmen yine de kavga etmeden birlikte yaşamak için en azından nasıl bir kültürel tanımlamaya, bir bakış tarzı tanımlamasına, bir yaklaşım tanımlamasına nasıl gidebiliriz? Sorusu hakikaten işin özünde olan bir sorudur, son derece önemli bir sorudur, bir diyalogu ciddi olan herkesin kendi kendine sorması gereken bir sorudur. Tekrar teşekkür ediyorum arkadaşımıza.

Şimdi çok farklı. Sizi zannediyorum, çok dikkatimizi çekecek, dinlendirecek farklı bir diyalog, sanat yoluyla, pek fazla söze değil saza dökülmüş olan bir duygu, bir diyalog. Ben de merak ediyorum sizin gibi.

Prof. Dr. M. Erdoğan SÜRAT: Efendim, değerli, çok önemli, popüler tanınmış iki din adamından özür diliyorum. Çünkü onlar bu vasıflarını biliyorlar, sayın Başkanımızdan ve çok aziz Isak Haleva'dan. Onlar için tekrar olacak. Bir duplakasyon da olsa ben göze alıyorum. Ben Tıp alanında Türkiye'de ve yurtdışında tanınmış bir bilim adamıyım. Yurtiçinde ve yurtdışında hem dekanlık, hem rektör yardımcılığı, bölüm başkanlığı görevlerinde bulundum. Ama aynı şekilde, üç büyük merkezde hatta Paris dahil dört büyük merkezde sanat yeterliği sınavına girmiş ve bu sınavları kazanmış birisiyim. Ayrıca dört büyük merkezde de sanat yeterliği üzerine akademik hayat kurmuş, bu alanda profesyonel biriyim. Benim hekimlik dışındaki bu alanımın adı dini musikidir. Belki şöyle düşünübelirsiniz. Bu akşam biz bir tasavvuf musikisi konseri dinleyeceğiz, kalabalık bir heyet gelecek. Onlar varken, burada tek başına gösteri sunmanın âlemi ne olabilir diye düşünebilirsiniz. O arkadaşlarımızın yaptığı müzik, kendilerinin de ifade ettiği gibi, dini musiki değildir, tasavvuf musikisidir. Yani dini musiki dünyada yeni keşfedilen, varlığına yeni ulaşılan, 1934'lerden bu yana ancak ulaşılabilen bir kavram. 1934'te, Gazi Mustafa Kemal Paşa'ya bir musevi bilim adamı ve sanatçının önderliğinde 6 kişilik bir grup

dini musikiyi tanıtıyorlar, 1934'te Sarayburnu'nda. Bu hadiseden sonra 1998'de Cumhurbaşkanımız Sayın Süleyman Demirel de, bu tanıtılan musikinin CD ve kaset yapılması için emirname buyurdular. Yani inşallah sizlerden de adresine ulaşabildiklerimize devletin bastığı bu CD ve kasetlerden göndereceğiz. Bunu, bu örneği dinlememiş olanlar için büyük bir kayıp olmamış olacak.

Dini musikinin üç ayrı musiki grubu olduğu, üç ayrı sistem olduğu zannı 1934'lere kadar vakiydi, gelmişti yani "available" idi. Ancak bunun doğru olmadığı 1934'lerden 40'lara kadar yapılan araştırmalarda anlaşıldı. Yani Yahudilerin en çok zulme uğradığı dönemde Avrupa, aslında tampere müziğin, the tampered music also is originated from the musical tora, hybrium music. Aslında Tevrat müziğinden derive edildiği, onun içinden çıkartılıp özetlendiği anlaşıldı. Yani 1940'larda 41'lerde Yahudiler gaz odalarında öldürüp, fırınlarda yakılırken. Aslında Tevrat musikisinin bir bölümü olduğu anlaşılıyordu. İslâmi musikinin, İslâmî dini musikinin bunun tamamen dışında olduğuna dair de kuvvetli bir inanç vardı. 1934'te Mustafa Kemal Paşa'ya getirilen bu örnekten sonra, insanlar bu konuda Orta Doğu ülkelerinde çeşitli araştırmalar başlattılar. Bu araştırmaları yapanların arasında mesela Mısırlı Arif El Cemal önemli bir isimdir. Hacettepe Üniversitesi'nde, Muğla Rektörü eğer buradaysa tanır, Prof. Rıfat İlhan önemli bir isimdir. Fakat bu araştırmalar Türkiye'de çok yoğun bir biçimde yürümedi. Çünkü bilgisayar hizmetlerinin bu alana kaydırılması zorunluydu, fakat Türkiye bilgisayarla henüz tanışmış bir toplumdu, yani 1979'da Türkiye'de bilgisayar bugün olduğu kadar yaygın değildi hizmette.

Özetle şunu söyleyebiliriz. Ortadoğu ülkelerinde 85'lerle 93'ler arasında İslâmî dini musikisi'yle Tevrat dinî musikisinin tamamen aynı perdelere dayandığı, derlenmiş parçaların bilgisayarda -tabii bunlara parça demek doğru değil- kıraatlerin, tilavetlerin, okunmuş metinlerin notasyonlarının karşılaştırılması sırasında matematik olarak ortaya çıktı. Yani aynı perdeleri kullandıkları Batıda olduğu gibi birinin diğerinin içinden çıkması biçiminde değil, tamamen aynı perdeleri kullandığı belirlendi. Şimdi ben Türkiye'de ilk defa bunu, onu da sayın Başkanımızın yaktığı ışığa doğru koşarak başardım, böyle bir niyetim de yoktu. Şu bakımdan yoktu. Yapılmış tarihi bir örneği zaten Cumhurbaşkanımız bize kaset ve CD olarak yaptıracaktı. Yani kime ne kadar ulaşırsa ulaşsın diyorduk. Ama böyle bir bilim heyetine de bunu getirmekten ben kıvanç duyuyorum.

Şimdi efendim yanım sıra Musevilikte Cumanın karşılığı olarak düşünebileceğimiz Cumartesinin kaçınılmaz bir bölümünü, belki en çok üzerinde durulması gereken, Kiduşlal şabatı getirdim. Yani İbranice metini getirdim, belki içinizde İbranice bilenler olur diye. Yani onun... diye başlayan ilk sözlerinden sonuna kadar size kilavetini göstereceğim. Daha sonra Fatiha Sûresi ve sebebini hepinizin çok iyi tahmin edebileceği gibi Tevbe suresinin 128-129. âyetlerini adeta bağlı biçimde bu perdeler üzerinde size sunacağım. Gerçekten dini musiki, sizlerin içinde yaşamaktadır. Bunun ölçümlerinden habersiz olabilirsiniz, bu çok doğal bir şey. Çünkü dünya için yeni olan bu kavramın, hele hele İslâmî ve Tevrat musikisinin bu kadar ayrı düşünüldüğü bir evrende, bir ortamda sizin tarafınızdan merak edilmiş, ölçülmüş, değerlerinin tespitinden sonra bunların muhafazasına gidilmiş olduğunu düşünmek abesle iştigalden başka bir şey değil. Ancak içinizde muhakkak za-

ten hüküm sürmekte olan bu seslerin, bu notasyonun sizin için yabancılık göstermeyeceğini ben biliyorum, bundan eminim. Zaten bu konuda Türkiye alanımız olarak yenidir ama bizim Ortadoğu'da yaptığımız çalışmalarda, bütün bunların insanlardan derlendiği, yani masa başında uydurulup insanlara vaaz edilmek yerine insanlardan derlenip bilgisayara ve masa başına getirildiğini, bunun doğru olduğunu da tespit ettik ve yaşadık. Şimdi dilerseniz, hem Kiduşlal Şabat'ı hem Fatiha sûresini ve Tevbe sûresinin ilgili ayetlerini çalayım, daha sonra aramızda İranlı arkadaşımız var, onun için herhalde yabancı olmayacak, be... diye başlayan satırların devamını da Batının kabul ettiği, İran'ın da Hint-Avrupa grubu içinde yaşattığı sistemde kısa bir modülesyonu vereceğim.

.... Bu, Kidüşlal Şabat'tır. Yani bilenler için söylüyorum. Şimdi yine hatırlatmakta fayda var elbette, ayet uzunluklarına bakarken bir kere daha hatırlayın ki, ben tiz seslere çıktığımda bağlantıyı kolayca kurabilesiniz, ilgili ayet numaralarıyla...

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: Sayın Profesör, afedersiniz siz şimdi bu iki metni siz nota ile seslendirdiniz. Acaba bunları sözlü olarak seslendirmeniz mümkün mü?

Prof. Dr. M. Erdoğan SÜRAT: Tabii efendim. Şimdi bu ezberimde olan notalar, yani bu büyük tilavette, kıraatte, rüştünü ispatlamış hepimizin yakından tanıdığı değerli kişilerin okudukları metinlerin ortak sesleri, yani birlikte kullandıkları seslerden oluşuyor. Bunun için en azından bir rahmetli İshak Machoron'un okunması, o çok iyi, çok sevindim veya Abdülsamed'in, ya da benzer bir bu konuda din büyüğünün bulunup okunmasında hakikaten, bu konuda bu heyete büyük görevler düşmektedir. Yani İshak Machoron'un uyguladığını biz İslâmi kurallar içinde uygulayabiliriz. Önce herhangi bir enstrümanla, kafadan atma değil, ilahi musikisi değil, kafadan atma müzik değil, Kur'an notasyonuna uygun bir açılıştan sonra diyelim ki, Şeyh Abdülsamed'e okutulabilir bu sure, ya da bu bölüm okutulabilir. Bu ne amaçla yapılır, eğitim amacıyla yapılır. Yani insanları Kur'an okurken belli bir zeminde ve sistemde, bu zaten mevcut olan sistemdir, buluşmaları için yapılabilir. Ben şimdi... ama tabii benim... uyuyor, onun, İranlının bunu duyması mümkün değil, ben şimdi o bölümleri o line'ı size Batıyla müşterek kullandıkları biçimde, yani İranla batının müşterek kullandığı Tevratın özeti olarak alınmış minör tonalitede seslendireyim ve dilerseniz bu konuyu bitireyim.

Hemen o değerli arkadaşımızın da hatırlayacağından eminim... This is for our guests from Persia and Germany. This was especially for them. Saygılar sunuyorum. Bu kadar kısa zaman aralığına bu kadar ciddi bir meseleyi, aslında Türkiye gündemine girmesi gereken Kur'an musikisi meselesini soktuğum için özür diliyorum ama eminim ki bu dar gibi görünen kapıdan girmiş olan bu ışık, geniş bir alanı aydınlatacaktır. Ben buna inanıyorum, neticede bu rabbimizin ışığıdır. Kur'an'ın ışığıdır, Hz. Tevrat'ın ışığıdır. Bu ışık ne kadar küçük bir merkezden girerse girsin geniş bir alanı aydınlatmasını beklemeye hakkımız var diyorum. Saygılar sunuyorum.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: Şimdi saat 16.00. Bir 15 dakika ara vereceğiz. Sonra yarım saat sürecek bir mesaimiz var. Yanlış anlaşılan bazı şeyler varsa çok zaruriyse, birkaç kişiye söz verebilirim. Sonra sadece üyeler kalacak ve hazırladığımız metni onlara sunacağız. Öbürleri de kalabilir ama sadece üyelerin oyuna sunacağız. Ve ondan sonra serbest kalacağız...

- Efendim, lütfen başlayabilir miyiz? Dışarıda olanlar lütfedip içeri girerlerse ve kapıyı kapatırsak başlayacağız. Üç gündür konuştuğumuz konularda müzakere olmayacak, söylenmiş olanları söylemek kesinlikle yasak. Çünkü birbirimizin zeka seviyesine de saygı göstermek zorundayız. Daha ziyade son beş altı bildiriyle ilgili olacak. Arkadaşlarıma söz verdim, öğleden sonra, bildirileri bitince müzakereyi o zaman yaparız dedim ve sözümüz de durmak zorundayız. Hiç değilse sembolik olarak söz vereceğiz. 1-2 dakika ve yine de yanlış anlaşılan bir şey varsa, son 2-3 saati dikkate alarak söylüyorum. Kendisine dokunan bir şey varsa, onlara söz vereceğim. Onun dışında, bir an evvel, kusura bakmayın sonuç bildirimiz olacak, onunla ilgili belki söylemek istediklerimiz olacak, ona hiç değilse bir 15 dakika ayırmak istiyorum ki, fikirlerinizi alalım ve yarın Genel Kurula sizin tasvip edeceğiniz, içinizin rahat edeceği bir metinle gidelim. Onun lafızları belki sizi tatmin etmeyebilir, arkadaşlarım acele kaleme aldılar, cümleler sizin istediğiniz hale, akşam yemekten sonra, daha sakin bir kafayla o hale getirebilir. Yine yarın da tabii itiraz etme hakkınız var, bunu sadece delegeler için söylüyorum. Kurulun delege sayısını da zaten okuyacağız. Sadece onlar kalacak, diğer arkadaşlarımız da isterlerse kalabilir. Efendim, şimdi İran'dan gelen bir misafirimiz. Sadece bir bildiri sunmayacak, bize merhaba diyecek. Sabahtan beri, konuşma arzusu içinde olduğunu ifade etti. Buyrun efendim. Present yourself to the audieces please. (Kendinizi dinleyenlere tanıtın lütfen)

- Bismillahirrahmanirrahim. Efendim bendeniz Kültürel İşler ve Dış İşleri Genel Müdürüyüm. Esasen daha önce altı sene kadar İran Büyükelçisiydim ve bu nedenle dinlerarası diyalogtan bahsetmektense bir kaç kelimeyle geçmek istiyorum. Benim için Hıristiyan ve Musevi çevreler de dahil olmak üzere farklı entellektüel gruplara hitap etmek büyük bir zevk.

Bununla birlikte ülkeniz ve ülkenizin o sıcak kanlı insanlarını tanımış olmak da benim için büyük bir tecrübeydi. Ancak samimiyetle ifade etmek isterim ki, iyi niyet asla yeterli değildir. Bu nedenle bazı noktalar üzerinde durmak istiyorum, ama üzülerek ifade etmeliyim ki, herşeyi boylu boyunca izah eden kardeşim gibi bir hatip değilim. Öncelikle dinin anlamı hususunda bir kaç söz edeyim. Bizler Müslümanız, bu nedenle din ve dinin boyutları hakkında görüş sahibiyiz. Aslında İslâm çok açık bir dindir, bu nedenle de tüm Müslümanlar kimi kavramları çok iyi anlayabilmektedir. İslâm'daki "Tanrı" kavramı üzerinde durmak istemiyorum, ben daha ziyade Peygamberlere, kutsal kitaba, ibadet ve diğer bazı unsurlara değinmek niyetindeyim. Bu konularla ilgili olarak özel bir anlayış şeklimiz bulunmaktadır. Söz gelimi, Kur'an biz Müslümanlar için kutsal kitaptır. Bu da, kutsal kitabın Allah'ın bizlere gönderdiği gizli bir kitap olduğu anlamını taşımaktadır. Kur'an'ı incille karşılaştıramayız. Eğer böyle bir karşılaştırma yapacak olursanız, kanımca Hıristiyanlar ve İncil arasında gözlemlenen bir Kur'an, Hz. İsa'nın kavramlarına daha yakındır. Söz gelimi peygamberliğin anlamı hususunda, Hz. Muhammed, Hz. İsa'ya da diğer peygamberlerle ilgili farklı anlayışlarımız söz konusu. Bu ifadeyi, peygamberlik kavramının Hıristiyanlar arasında yorumlanmasıyla ilgili olarak tespit etmek oldukça zordur. Bu nedenle uygulamada, yani gerçekte demek istiyorum, din hakkında iki farklı görüşe sahibiz. Din hakkında söz ettiğimizdeyse, dinin kurallarını ve önemini ve de aynı zamanda kimliğimiz, ahlâkımız vb. Konularda dinin koruyucu rolünü burada

kastediyorum. Din hususunda oldukça İslâmi bir anlayışa sahibiz. Öte yandan Hıristiyanları da farklı ele alıyoruz. Onlarında din konusunda kendilerine has görüşleri ve anlayışları var. Bizler birbirimizi ancak kriterler çerçevesinde ele alıyoruz ki, bu da doğruluk değeri taşımıyor. Her halükarda bu öylesine kapsamlı bir konu ki, Hıristiyanlığın farklılığı hususuna pek değinmek istemiyorum. Hıristiyan arkadaşlarımız müsaade ederse, İslâm'ın son derece güçlü ve kudretli bir din olduğunu ifade etmek istiyorum. Müslüman, dinin etkisi altında bulunmaktadır. Bu nedenle, Müslümanlar arasındaki farklılık öyle göründüğü kadar çok büyük değildir. Sosyolog oluşumu da kaale aldığımda, Müslümanlığın Arap aleminde, Afrika'da, Endonezya'da ve diğer ülkelerde farklılık gösterdiğini kabul etmek gerektiğine inanıyorum. Ancak burada karşımıza çıkan problem, İslâm ve dinle ilgili olarak Müslümanlar arasında ortak bir zihniyete sahip olmamızdan kaynaklanmaktadır.

Din konusundaki bu ortak anlayış, biz Müslümanlar için geçerlidir, Hıristiyanlar için değil. Aslında bir Katolik bir Ortodokstan farklı düşünmektedir. Sorun teoloji değildir. Problem dini zihniyetten kaynaklanmaktadır. Rusya, Yunanistan ya da Doğu Avrupa ülkelerinde yaşamakta olan bir Ortodoksun din hakkındaki görüşü farklıdır.

- Resmi toplantı sona ermiş durumdadır. Sadece birbirimize bir iki söz ediyoruz hepsi bu.

- Ben onu demek istemedim. Yani siz bir tebliğ sunuyorsunuz.

- Sadece bir mülahaza. Eğer istemiyorsanız.

- Hayır hayır ama 5 dakikayı aşmayın lütfen. Çünkü zamanınız doldu.

- Affedersiniz ben sizin misafirinizim. Hiç kimsenin değerlerine aykırı bir söz sarfetmek istemedim.

- Hayır hayır. Lütfen beni yanlış anlamayın. Biz sadece düzenlemeye riayet ediyoruz.

- Eğer zaman yeterliyse, şunu söylemek istiyorum, farklılık her halükarda önem taşır, özellikle de bizler için. Aynı şeyi Hıristiyanlar için de düşünüyorum. Bir başka nokta da İslâm'ın ve Hıristiyanlığın birer din olarak gelişmeleridir. İslâm peygamber zamanında tamamlanmıştır, yani peygamberin (S.A.S) vefatıyla dinin teolojik anlamda tamamlandığını ifade ediyorum. Bu durum Hıristiyanlık için geçerli değildir. Hıristiyanlık 2, 3, 4. Yüzyıllarda bir din olarak tamamlanmıştır. Uygarlık açısından düşündüğümüzde, İslâmi ilmî görüyoruz ki bu ilim matematik ilminden ve diğer ilimlerden farklıdır. Hıristiyanlık Roma ve Yunan mirasıyla kurumsallaşmıştır. Konuşmam kısa olduğundan ancak bir kaç noktaya temas edebiliyorum, ama söylemek istediğim son cümle şu; en başta da ifade ettiğim gibi, Protestan Alman dostumuzun sabah ifade ettiği gibi, gerçeği anlamak için iyi niyet yeterli değildir. Bu noktada dikkat etmemiz gereken gerçekler olduğu kanaatindeyim. Şunu da bilmemiz gerekir ki, her halükarda iki faklı toplumdan ziyade iki faklı tarihe sahibiz. Ve en nihayetinde bu iki dinin yapısı da birbirinden farklıdır. Eğer bu iki farklı yapının özelliklerini iyi bilirsek, sanıyorum birbirini daha iyi anlayabilir, daha yakın ilişkiler kurabiliriz. Bu konuda ısrar ediyorum. Hiçkimseye karşı da saldırgan bir tutum içerisinde değilim. Kanımca, bu yakınlaşmayı göz ardı etmemeli, mutlaka kaale al-

malı bunu da daha ziyade dini çerçeve etrafında ele almalıyız. Aksi taktirde, Müslümanlar vereceğimiz mesajı kabul edemezler. Teşekkür ederim.

- Thank you very much. Şimdi efendim bir arkadaşımız konuşmak istiyor. Adını yazdırdı. Oğuz Bey, acele etmeyin. Birkaç isim daha, yalnız hiç söz almayan birkaç kişiye...

Oğuz KALELİOĞLU: Sayın Başkanım, Semavi dinlerin saygıdeğer temsilcileri, kıymetli konuklar, çok değerli konuşmalar yapıldı, bunlara sadece çok küçük bir ilave yapmak için huzurlarınızda bulunuyorum. Şimdi dinlerarası diyalog, birbirimizi tanımaktan daha da ileriye götürmekte fayda görüyorum. Bu diyalog adeta işbirliğine dönmeli, aramızda bir centilmenlik anlaşmasına dönüşebilmelidir. Hep söylendi ama biraz daha açıp, bir başka açıdan bakmak için söylüyorum. Cumhuriyetimizin kurucusu Atatürk "yurtta sulh, cihanda sulh" diyor. Bunun anlamı, aslında bize göre, bütün devletlere hitaben diyoruz ki, bizim bazı etnik farklılıklarımız, dini farklılıklarımız vardır, her ülkede olduğu gibi. Bunları sakın ola ki kurcalayıp itilaflar yaratmaya kalkmayın ve iç barışımızı bozmayın. Biz eğer ülkemizde sulh ve sükun içinde olursak, sizin barışınıza da katkıda bulunuruz. Cemiyet-i Akvam, BM, NATO gibi ittifaklara fiilen kuvvet veririz, dünya barışına da yardımcı oluruz. Bu kavramdan hareketle, diyoruz ki, bütün semavi dinlere, birbirimizin faaliyet alanlarında, buyrun, çatışmalara ve ihtilaflara sebep olmayalım, çünkü ihtilaf barışı bozar, takdir edersiniz. İhtilaflar yaratmayalım, nasıl olur, çok bahsedildi, diğer dinler içerisinde ihtilaf yaratıcı faaliyetlerde bulunmayalım. Dünyamız bir inançsızlık, ateistlik rejimlerinin çöktüğü yeni bir yüzyıla girdi. 500 milyona yakın insan inanma ihtiyacında. Şimdi onları kazanacak bütün semavi dinler elele verip, onlara yüce Allah'ı ve onun prensiplerini anlatarak, birbiriyle değil çatışmak kendi alanlarında bütün insanlığa çok büyük bir hizmet yaparlar ve adeta daha fazla insanı inançlandırarak, birbirleri arasında yarışıp hem de ilahi emri yerine getirirler. Hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: Oğuz Bey, teşekkür ediyorum. Sayın Akasheh.

Rahib Khaled AKASHEH: İlk önce diyalogun konusu ile ilgili kısa notlar.

Her ekibin kendinden konuşması çok önemlidir, Hıristiyan Hıristiyanlıktan, Müslümanlar İslâm'dan konuşsunlar. Bir Arap atasözü şöyle der, "Evde ne olduğunu en iyi evde yaşayanlar bilirler Mekke halkını da en iyi Mekke'de yaşayanlar bilirler."

İkinci olarak, Dr. Ahmet Kemal Abdulmecid'in mektubu veya davayı dondurma türünden daveti. Dava ve mektup ile ilgili izleyeceğimiz yöntemlerin, Allah'ın ve vicdanın razı olacağı türden olması daha iyidir diyorum. Vatikan'ın Bosna-Hersek ile ilgili tutumuna gelince... Vatikan susmadı. Papa ve peygamber kürsüsünün açıklamaları bir kitapta toplandı.

- Benimki bambaşka bir şeydir. O kadar çok ilahiyatçılar burada olduğu zaman, bir şey söylemek istiyorum. Birkaç hafta önce Aziz Augustinus'un küçük bir metnini buldum, meşhur teslis hakkında. Size bunu tercüme etmeye çalışacağım. Tanrı tekdir, doğru fakat diyoruz, Tanrı içinde... ilahi kelam ve Ruhul kudus vardır, demek ki üç, şimdi üç Tanrı mı var diyeceğiz, hayır, ne diyeceğiz, üç şahıs, üç uknum (?) niçin, çünkü elimizde başka kelime yok, fakat insanın şahsiyeti ve ilahi şahsiyet bambaşka. Allah'ta ya da

Tanrı'da üç şahsiyet vardır dediğimiz zaman bunu beşeri şahsiyet namına ya da namına değil adına, yani manasına kabul etmemeli, bu iki mefhum bambaşka kelimeler, aynı fakat mefhumlar bambaşka, sağolun efendim.

- Teşekkür ederim. Buyurun efendim.

- Sayın Başkan, değerli dinleyiciler. Şimdi eğer dinlerarası diyalog yalnız buradaki toplantıda kalırsa, istediğimiz gayeye ulaşamayız. Onun için benim istirhamım şu. Her din, kendi din adamlarına, çocuklarına, halkına ve basına niçin diyalog gerekli, bunu bir metinle anlatmasını ve din adamlarının da evvela niçin diyalog olduğunu anlatması gerekli, çünkü eğer biz halka, din adamlarına dayatamazsak bu şeyi, burada kalır ve ondan sonra 4-5 sene sonra da aynı şeyi tekrarlarız. Onun için, evvela bunu bir şeye geçirelim. İkincisi gerek dinler için, gerek insanlık için en büyük tehlike, her dinin kendi içindeki bağnazlar. Bir dinin içindeki bağnazı hiç kimse aynı şekilde tahribat yapamaz. Her din kendi içindeki bağnazlarla uğraşmalı ve diğer dinden olanlar bu bağnazları hiçbir şekilde maddi ve manevi desteklemeyeceklerini bir centilmenlik anlaşması olarak mutlaka kabul etmelidirler. Ondan sonra, uyuşturucu ve terörizm için her din, bu iki insanlık musibeti için hiçbir şekilde maddi ve manevi destek yapmayacağını yine bir deklerasyonla bütün dünyaya ilan etmelidir. Böyle olduğu takdirde, Allah için yapılacak en büyük şeyi yapmış oluruz ve ondan sonra hoşgörü de çok güzel bir şekilde olur. Bir de Genel Sekreterliğe bağlı olarak çalışma gruplarının teşkilini istiyorum ve çalışma grupları da en az 3 ayda bir çalışmalı, yoksa kendi haline bırakılırsa yıllar geçer, hiç adım atılmaz. Ama süreyi mutlaka koyalım ve çalışma gruplarının başkanlarını da her dönemde değişecek şekilde, her dinden biri başkan olacak şekilde, dönüşümlü yapılmasını temin edelim. Saygılar sunuyorum.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: Efendim, teşekkür ederim. Sağolun. Şimdi artık bir saat konuşma sırası bende. Üç günlük bir mesai, kolay değil, sizin için de kolay değil, bizim içinde kolay değil, çünkü siz düşünce üretmek için zihninizi yoruyorsunuz, biz de hem sizi dinlemeye çalışıyoruz, aynı zamanda elimize tutuşturulmuş bir çerçeveye uygun olarak, bir vazifeyi yerine getirmeye çalışıyoruz. Bu bakımdan ben şahsen sadece toplanmış olmanızı bile önemli bir iş olarak görüyorum. Uzak yerlerden gelen misafirlerimiz var Türkiye'den gelen misafirlerimiz var, bir araya geldik. Bir kısmımız bir kısmımızı tanıyoruz, şimdi daha yakından tanıma fırsatı bulduk. Görüşlerimizi öğrendik, düşüncelerimizi aldık, hatta hissiyatımız hakkında bile hissiyatımız oldu. Duygulara karşı duygularımız uyandı, bu yönüyle bile başarılı sayılır. Ayrıca önemli fikirler söylendi. Diyalog konusunda çok tecrübeli arkadaşlarımız var, fikirlerini ilettiler, istifade ettik. Dini çalışmalarda, diyalog çalışmalarında, kültürel çalışmalarda, başarı hemen elle tutulamaz, hemen ertesi gün sonuç vermez, uzun zaman ister bunlar. Ciddi olarak takip etmeyi gerekli kılar.

Şimdi biraz sonra, biz arkadaşlarımız, fikirlerimizden bir özet çıkardılar. Bu çok eksik bir özet olacak, çünkü ayrıca uzun süre çalışma imkanımız olmadı, ama bu genel fikirleri tasvip ederseniz, tarafınızdan uygun görülürse, bazı tashihler yapılır, zaten yarın hepiniz bütün cümleleri ayrıca duyacaksınız Genel Kurulda. Ama tekrar etmek durumun-

dayım. Bu metnin bir de ayrıca imzalanması gerekiyor, sadece delege durumundaki arkadaşlarımız metni imzalayacaklar. Dolayısıyla oylamaya onlar katılacaklar, lütfen misafirlerimiz parmak kaldırmasınlar kabul edenler etmeyenler sorusuna karşılık. Onun için evvela bu isimleri okuyacağız. Daha sonra metinle ilgili söylenecek bir şey var mı yok mu diye soracağım. Varsa tashihe gideceğiz. Yoksa veya tashih edildikten sonraki haliyle delegelerin oylarına sunacağız ve bu işi 10 dakikada inşallah bitireceğiz. Mütercim ve arkadaşlarımız bizden daha çok sıkıntı çekiyorlar. Onlara teşekkürü bu müzakerelerden sonraya saklıyorum, çünkü onlara hala ihtiyacımız var. Bir 5-10 dakika daha bu zahmete katlanacaklar.

Şimdi isimleri Mehmet Bey veya Ömer Faruk Bey ya da müsaade ederseniz ben okuyayım. Bendeniz, yanımda oturan Mehmet Aydın, Hüsnü Ezber Bodur, Şaban Kuzgun, Süleyman Ateş, İsmail Yakıt, Necati Öner, Ekrem Sarıkçıoğlu (ayrıldı biliyorum). Zeki Terzi, Süleyman Uludağ, Abdurrahman Küçük, Hakim Yüce, Osman Koçkuzu, Mehmet Şeker, Lütfi Doğan, Ömer Faruk Harman, Ali Aslan Aydın, Şerafettin Gölcük, Ekmelettin İhsanoğlu (yok sanıyorum ayrıldı), İsmail İşi, Yusuf Kalkan, Çetin Karaman, Mehmet Kaymakçı. Burada olan bu arkadaşlarımız, buradan ayrılmadan önce elimizdeki şu metini imzalamak zorundalar. Epeycesi imzalamış zaten görünüyor, imzalamayan arkadaşlarımız lütfen imzalasınlar. Şimdi Mehmet Şeker Bey, kısa bir metin zaten onu okuyacak, sonra metinle ilgili fikirlerinizi soracağım. Lütfen.

Prof. Dr. Mehmet ŞEKER: Efendim çok acele hazırladık, onun için cümlelerde eksiklik olursa affoluna.

Tamam Sayın Başkan. Çok teşekkür ederim, sağolun.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: Dediğim gibi, evet söz vereceğim. Dediğim gibi, cümleleri çok fazla kafanıza takmayın, onları düzeltiriz, üslup sizi tatmin edecek hale gelir. Ama içerikle ilgili üç... We'll take into notice. Mr. Trol.

...mümkündür. Buyurun. En fazla bir dakika, çünkü hepiniz yorgunsunuz ve ben de yorgunum.

- İlk önce bunun için başkanlığa teşekkür ediyoruz ve raportörlere de buyurduklarından dolayı teşekkür ediyoruz. Sanırım şunu ilave etmek istiyorum:

1- Çoğulculuktan çok bahsettik, çoğulculuk kelimesinin kendine itirafta saygıyı çıkartmasın rica ederim.

2- Çoğulculuk dinler için hepimizin kabul etmesi gereken bir özelliği taşımaktadır.

Ve yine bu çerçeveye ibadet hürriyetine, insan haklarına sıkıca bağlılığından dini mukaddesata saygı gösterilmesini ilave etmek istiyorum.

- Bir nokta daha var. Bilmiyorum doğru anlamış mıyım. Eğitimle ilgili 3-4 husus. Belki de karma komisyona daha kesin bakılabilir. Tıpkı Almanya'da yapıldığı gibi.

- Bunu dikkate alacağız. 2+3 yeterli değil.

- Hocam ben birinci olarak, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde Genel Sekreterlik kurulması önerildi. Şimdi bazı İslâm ülkelerinde bu şekilde Genel Sekreterlikler var, yalnız Hıristiyan alemi temsil ettiği şekilde genel veya bütün Müslümanları temsil edecek bir sekreterlik kurulması yönünde herhangi bir çalışma olabilir mi?

- Şimdi aslında Genel sekreterlik demiş arkadaşlarım, sağolsunlar da biz ona birim diyelim. Çünkü Genel Sekreterlik mi olur, Daire Başkanlığı mı olur, Merkez mi olur, onu biz Diyanet İşleri Başkanlığı'nın tasarrufu olarak görelim. Onun için müsaade ederseniz, onların teklifinden almış arkadaşlarım, öyle söylüyor, dolayısıyla Genel Sekreterlik dedilerse mesele yok. Ama biz komisyon olarak "birim" kelimesini kullanmamızı ben şahsen tercih ederdim. Ama madem ki.

- Bir de genelliği konusu, hocam, diğer Müslüman ülkelerinde kurulan bu şekildeki dairelerle işbirliği yapılarak aynen Hıristiyanlarda olduğu gibi veya Dünya kiliseleri Birliğinde ya da Vatikan'da olduğu gibi...

- O yoksa ilave edelim.

- Yani ayrıca onların da birleşimiyle bütün Müslüman alemini temsil edecek işbirliği şeklinde, temsil zor zaten,

- İlgili kurumlarla diğer İslâm ülkelerinde mevcut ilgili kurumlarla işbirliğine girmek şeklinde diye ifade edebiliriz.

- Bir de şimdi bugünkü toplantıyı semavi dinlerle sınırlı kıldık. Ondan sonra 2000 yılında İbrahimi dinler dedik, hâlâ dini çoğulculuk diyoruz ve sınırlamaya devam ediyoruz.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: Biraz da evi düzene koymayla. Bu üçü ev. Ne dedik, barış önce içimizde başlayacak. Sonra komşuyla, sonra ülkeyle sonra insanlıkla. Bence birkaç toplantıyı bu üç büyük dinin mensupları arasında yapmakta yarar var. Bu bizim öbür dinleri dikkate almamamız gerektiği ya da öyle bir düşüncede olduğumuz anlamına gelmiyor. Ama bizim o kadar çok üzerinde durmamız gereken konularımız var ki. Hatta belki sadece Türkiye'den başlayarak bile genişletmek daha gerçekçi olur. Yani evvela aile içinde, madem İbrahimi dinler diyoruz, madem inanç bakımdan İbrahim'in çocukları diyoruz, evvela çocuklar biraz mesafe alsınlar, öbür dinlere doğru giderken daha hazırlıklı olalım. Onun için 2000 yılında yine, şahsen benim fikrim, bu üç büyük din çerçevesinde, çevresinde olursa daha yararlı olur. Esasında, İslâm açısından baktığınızda, Hindistan'ı hariç tutarsanız, Budizm'de Hinduizm'de zaten ortak bir tarih olmadığı için ana heartland'ı düşünerek söylüyorum. Fazla problem de yok. Dünyaya problemi bu üç büyük din mensupları çıkarıyor. Bunu biz önce halletmeye çalışalım. Teşekkür ediyorum. Bir arkadaşımız, yine bir metinle ilgili artık, başka bir konuya gitmiyoruz.

- Hocam ben o 2000 yılı tarihiyle ilgili söylemek istiyorum. Diyalog malum daha çok Hıristiyan aleminden başlatıldı bir nevi. İşte o 2. Konsille birlikte, 2000 yılında da Hz. İsa, Peygamberimiz olmakla birlikte, karşı tarafın ağırlığı hissedilecek gibi geliyor bana. Benim teklifim Hz. İbrahimle ilgili bir tarih bulup, o tarihte durumu dengelemek açısından.

- Zaten ibrahimi dinler tabiri geçiyor. Hz. İsa Yok.

- Öyle de, 2000 yılının Hz. İsa'yla malum yakın ilişkisi var. Bu bir teklif tabii ki. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: Ama zaten Hz. İsa yok. Metinde, İbrahimi dinler dediğimize göre, yine bu üç dinin, ona artık karar verecekler, belki specific noktalar üze-

rinde, yoksa gelişigüzel üç din hakkında toplanalım. Toplanıp çay kahve içecek halimiz yok. Yani herhalde bir iki problem. Yani 21. yüzyıla girerken üç büyük din mensubu acil, önemli, Urgent, ehem, şu noktalarda ne yapılabilir, zannediyorum, belki bugünkünden çok daha, şu üç gün gördüğümüzden çok daha dar kapsamlı. Kapsam dediğim problematik açıdan. Her konuda değil de 1, 2, 3 bu konularda gelin fikir üretelim, bilgilerimizi toplayalım ve bunu hayata geçirelim, uygulamaya geçirelim. Daha sonuç alıcı bir düşünceyle, metodolojik açıdan girmek lazım. Buna bu toplantı bile çok fazla geldi, konular çok fazla ama yine de buluşmak, görüşmek, konuşmak için çok faydalı oldu. Bir şey daha söyleyin bakalım.

- Dokuzuncu noktayı iyi anlamadım.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: Bir daha okuyalım, anlaşılmıyorsa anlaşılır hale getirelim 9. madde: "İlahi dinlerdeki tebliğ ve irşat hizmetleri dini çoğulculuk ve bir arada yaşama anlayışı içinde yeniden gözden geçirilmelidir." I think it's clear enough, that means, do you want me to translate into English, they are translating into English. Just a minute. Şimdi islâm dinini öğretirken başka dinlerin olduğunu da düşüneceğiz, Hıristiyanlığı öğretirken, mesela demeyeceğiz işte bir arkadaşımız Kuhn'un evrensel ahlâk modelinden bahsetti. Çok yakından tanıdığım bir isimdir Kuhn benim. Mesela kalkar derseniz ki, insan hakları için evrensel bir dine ihtiyaç vardır, evrensel bir dinin desteğine ihtiyaç vardır, bu din de İslâm'dan başkası olamaz dediğimiz an diyalog biter. The end of dialogue. Bir Hıristiyan söylerse, Hıristiyanlık başarısıdır. Hıristiyanlık arkasında olduğu sürece, İnsan Hakları Evrensel Bildirgesi anlamlıdır. Eğer Hıristiyanlık arkasında değilse anlamlı değildir dediniz mi, sadece selam veririz birbirimize, tebessüm ederiz, herkes kendi yoluna gider. Bunun anlamı o. Bir din tebliğ ve irşat edilirken, başka dinlerin olduğu dikkate alınmalı, var olduğu dikkate alınmalı, onların milyonlarca mensubları olduğu dikkate alınmalı ve irşat öyle yapılmalı. Cami'de konuşurken, kilisede vaaz ederken, öyle bir yol izlemeliyiz ki, cemaatin içindeyse, kilisedeyse tesadüfen dinlemek için, ben Avrupa'ya gittiğimde, kiliseye çok giderim, büyük zevk duyuyorum, eğer beni incitecek bir şey söylerse diyalog olmaz. Caminin önünden geçiyor diyelim ki Trol Bey, işte Türkiye'de yaşıyor kendisi. Hacı Bayram'ın önünden geçiyor. Şimdi millete din öğretiyoruz diye Hıristiyanı rahatsız eden bir şey olursa diyalog olmaz. Maddenin kastı budur. Anlaşıldı, teşekkür ediyorum. Süleyman Bey, buyurun.

- Teşekkür ederim. Ben iki öneri sunmuştum, bunların birisi yer almış sizin sonuç bildirgenizde, öbürü de bir somut öneriydi. İlahiyat Fakülteleri arasında diyalog başlatılması için Batıdan bir İlahiyat Fakültesine, bizim ki İlahiyat Fakültesinden öğretim görevlisi göndermeyi, onlardan da bize iki öğretim görevlisi mütekabiliyet esasına göre gönderilmesini teklif etmiştim. Gerçi burs, burs diyoruz ama bunlar afaki kalıyor.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: Şimdi efendim, onda kasıt şu. Bu biraz da Diyanet İşleri Başkanlığının şûra metnine girecek. Onun için Diyanet İşleri Başkanlığı dikkate alınarak bu tavsiye yapıldı. Öbürü, İlahiyat Fakülteleri ayrı bir kurum. Onu ancak ileride belki. Burada alınacak karar Diyanet bünyesi için, şûra kararı bu kurumu ilgilendiriyor. Bu kurumun aldığı kararlar, İlahiyat Fakülteleri birbirine burs vermelidir demek teknik

bakımdan zor görünüyor bize. Tamamen teknik bir konudur. Ama bir birim kurulur, bu birim temasa geçer İlahiyat Fakülteleriyle ilgili ve o dediğimiz olur. Ama daha ziyade aklımızda olan Diyanet İşleri Başkanlığı, Lütfen buyurun.

- Maalesef ben kitabı getirmedim, çok özür dilerim. Çok açık konuşacağım. Bazı kitaplarda, okula girmiş kitaplarda, genç nesil öyle bir şekilde yetiştiriliyor ki, başka dinler hor görülüyor, küçümseniyor ve bu çok üzüyor bizi, yeni nesil böyle yetiştirilmemeli. Bu açık bir şekilde belirtilmeli orada. Orada belirtilen şekil, başka dinler tanıtılırken aynı şekilde tanıtılmalı gibi. Ancak, bugün fiilen çok kitaplarda hor görülüyor, bazı mesela Yahudi öyle bir şekilde tanıtılıyor ki, benim oğlum, bazen utanıyor bunu okumaktan. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: Efendim, teşekkür ederim. Bunun günahı, bu maddenin günahı benim. Arkadaşlarım tahkir edilmemeli şeklinde yazmışlardı. Ben dedim ki olumlu bir şekilde, yani hep nasıl yazıyor. Farklı din mensuplarının özellikle eğitim kurumlarındaki ders ve okullardaki ders kitaplarında ve iletişim organlarında dinler hakkında sağlam bilgiler vermek. Ama siz diyorsunuz ki, belki başka dinleri, o aşağılama tabirini kullanmak istemedim de ondan oldu. Küçük düşürücü ifadelere yer vermemeli, uygun görüyorsanız koyalım onu. Sağlam bilgiler verilmeli ve küçük düşürücü ifadelerin yer almasından zinhar, işte birşekilde. Hay hay efendim, oldu. Dediğim gibi bu tabii bütün din mensuplarının hakikaten dikkat etmek durumunda olduğu çok hassas bir konudur, maalesef, bugüne kadar belki çok fazla diyalog olmadığı için, yüzyüze, karşı karşıya gelmediğimiz için biraz rahat konuşmuşuz, ucuz konuşmuşuz, kolay kahramanlık etmişiz, bu biliyorsunuz yani Hıristiyan metinlerde de var, başka dinlerin metinlerinde de var. Ben en son "the Moral Society" diye bir kitap okudum. Orda diyor ki, "According to ıslam, women have no souls. "Eski idi, ama hâlâ bilgilerini yenilemeyenler tekrar ediyorlar. Onun için bunları hepimizin elbirliğiyle düzeltmemiz lazım. Bu hassasiyet, siz yoktunuz, bu daha önce konuşuldu, tartışıldı. Hatta ben öteki arkadaşlarım için tekrar olacak, madem açtınız söyleyeyim. Ben şahsen lise son sınıfın Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi kitabını yazdım. Hâlâ o kitap okunan kitaplardan birisi. Bu hassasiyeti gösterdiğime inanıyorum açıkçası. Ama yine bir gün bir süryani kardeşimiz, İstanbul'da geldi. "Hocam dedi, kitabınız çok güzel. Benim oğlum da okuyor, ben de memnun oluyorum" dedi. "Ama zaman zaman dinimiz diyorsunuz" Şimdi çocuk soruyormuş; "Baba, öğretmen sorduğu zaman dinimiz desem benim dinime zararı olur mu olmaz mı" Onun için ben 2. Baskısında dinimizi kaldırdım, İslâm dini dedim ve o problemi çözdüm. Sanıyorum, buna dikkat etmemiz lazım. Varsa, hatta siz de bize yazarsanız hatta İlahiyat Fakültelerine yazın. Çünkü her zaman herşeyi göremiyoruz. Sadece resmi yayınlarımızda değil, çünkü başka müelliflerin kitapları da ders kitabı olarak Talim Terbiye tarafından kabul ediliyor. Tavsiye ediliyor, onların da gözünden kaçabilir. Yani bir yerde, düzeltmek için bizim de çaba sarfetmemiz lazım, yazılacak yerlere yazmamız lazım. "Lütfen benim dinimi yanlış tanıtmayın, bakın burası beni incitiyor" bunu söylemek aynı zamanda sadece dini değil ahlâki bir vazifedir, çünkü onu öyle yazanları bir günahtan kurtarmış oluruz. Başka yoksa, bu metni, bu dediklerimizi dikkate alarak yeniden formüle etmek şartıyla, bu metni demin ismini okuduğum arkadaşların reyine sunuyorum. Kabul edenler, etmeyenler? Oy

birliğiyle kabul edilmiştir. Efendim tekrar hepinize teşekkür ediyorum, komisyon çalışmalarımız bitti. Yarın Genel Kurul'da görüşmek üzere ayrıca hepinize teşekkür ediyorum, tercümanlara özellikle teşekkür ediyorum. Asıl diyaloğu bugün, birkaç gündür onlar sağladılar. Onların da emeğine teşekkür ediyorum. Hepinize iyi akşamlar diliyorum. Akşamki konseri unutmayın. Bu yoğunluğu giderecek bir konserimiz olacak, bir sanat faaliyetimiz olacak.

DİNLERARASI DİYALOG KOMİSYONU RAPORU

DİNLER ARASI DİYALOG KOMİSYONU RAPORU

23 Kasım 1998 Pazartesi günü saat 14.00'te toplanan T.C. Başbakanlık Diyanet İşleri Başkanlığı II. Din Şûrası Dinlerarası Diyalog Komisyonu gündemini teşkil eden tebliğlerin takdim ve müzakeresine başlanmadan önce, Şûra tüzüğü gereği Komisyon başkanlık divanını oluşturmuş ve açık oyla yapılan seçim sonucunda Komisyon Başkanlığına Prof. Dr. Mehmet S. Aydın, Başkan Yardımcılığına Prof. Dr. Mehmet Aydın, Raportörlüklere Prof. Dr. Mehmet Şeker ile Prof. Dr. Ömer Faruk Harman getirilmiştir.

Komisyonumuz 23-25 Kasım 1998 tarihleri arasında 23 ayrı başlık altında 35 üye ve davetli tarafından takdim edilen tebliğleri tartışarak aşağıdaki hususların Şûra Genel Kuruluna arz edilmesine oy birliğiyle karar vermiştir.

1. Farklı din mensupları dünya barışına katkı sağlayabilecek ortak inanç ve düşünceleri geliştirerek yaygınlaştırmak için çalışmalıdırlar.

2. Dinlerarası diyalog çalışmaları, herhangi bir dinin progpagandası görünümünden kurtarılmalıdır. Diyaloglarda gizli, siyasi ve başka gayeler güdülmemesi için gerekli titizlik gösterilmeli ve bu tutum eğitim çalışmalarına yansıtılmalıdır.

3. a) Farklı din mensupları, kendi dinleri dışındaki dinleri taassuptan ve ön yargıdan uzak olarak tanımaya çalışmalı ve bu yönde gayret sarfetmelidir.

b) Her din, kendi görevlilerine diğer dinler konusunda sağlıklı bilgiler verecek eğitim programları düzenleyerek bu konuda karşılıklı yardımlaşma yoluna gidilmelidir.

4. Her din mensublarının, uyuşturucu ve terörizmle mücadelede birbiriyle yardımlaşmalıdırlar.

5. Din ve milliyet farkı gözetilmeden, din ve vicdan hürriyeti konusunda haksızlığa uğrayan milletlerin yanında yer alınmalı ve bu konuda ortak girişimlerde bulunulmalıdır.

6. Farklı din mensuplarının özellikle eğitim kurumlarındaki derslerde ve okullardaki ders kitaplarında, ayrıca iletişim organlarında dinler hakkında sağlam bilgiler verilmelidir.

7. Dini yaşayışta tarihi tecrübeden yararlanarak bu konudaki olumlu örneklerin hayata geçirilmesine çalışılarak tarihi tecrübeler ortaya konulmalıdır.

8. Yaşayan dinler konusunda farklı din merkezleri karşılıklı ihtisas bursları vererek bilim adamı yetiştirme yoluna gidilmelidir.

9. İlahi dinlerdeki tebliğ ve irşad hizmetleri, dinî çoğulculuk ve bir arada yaşama anlayışı içinde yeniden gözden geçirilmelidir.

10. Dinlerarasındaki diyalogun sadece bilim adamları düzeyinde değil, daha geniş tabanlara yayılması konusunda çalışmalar yapılmalıdır.

11. a) 2000 yılında Türkiye'de İbrahimi dinlerin tarihi, bugünü ve geleceği ile ilgili bir toplantı düzenlenmelidir.

b) T.C. Turizm Bakanlığı'nın yürütmekte olduğu "İnanç Turizmi" projesine ilgili dinler hakkında sağlam bilgiler verilmek suretiyle katkıda bulunulmalıdır.

12. Dinlerarası diyalog çalışmalarının daha etkin şekilde yürütülebilmesi için T.C. Başbakanlık Diyanet işleri Başkanlığı bünyesinde "Dinlerarası Diyalog Genel Sekreterliği" kurulmalı,

Bu sekreteryaya bağlı olarak "Dünya Dinleri Araştırma ve Dökümantasyon Merkezi" oluşturulmalı,

Ve bu merkez ortak çalışma projeleri geliştirerek araştırmalar yapılmasına ve bu araştırmaların yayınlanmasına imkan verilmelidir.

13. Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı elemanları, özellikle müftü, vaiz ve imamlar yurt içinde ve yurt dışında diğer dinler konusunda hizmet içi eğitim kurslarına tabi tutulmalı ve bu konuda seminerler düzenlenmelidir.

DİNLER ARASI DİYALOG KOMİSYONUNA KATILAN ÜYE, TEMSİLCİ VE DAVETLİLER

DİNLERARASI DİYALOG KOMİSYONU
I. ÜYELER

Komisyon Başkanı
1. Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN
(İmza)

Raportör
2. Prof. Dr. Mehmet ŞEKER
(İmza)

Üye
3. Prof. Dr. Hüsnü Ezber BODUR
(İmza)

Üye
4. Prof. Dr. Süleyman ATEŞ
(İmza)

Üye
5. Prof. Dr. Necati ÖNER
(İmza)

Üye
6. Prof. Dr. M. Zeki TERZİ
(İmza)

Üye
7. Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK
(İmza)

Üye
8. Prof. Dr. Ali Osman KOÇKUZU
(İmza)

Üye
9. Prof. Dr. Şerafettin GÖLÇÜK
(İmza)

Üye
10. İsmail İŞİ
(İmza)

Üye
11. Çetin KARAMAN
(İmza)

Üye
12. Prof. Dr. Ekmelettin İHSANOĞLU
(İmza)

Üye
13. Yusuf KALKAN
(İmza)

Üye
14. Mehmet KAYMAKÇI
(İmza)

Komisyon Başkan Yardımcısı
15. Prof. Dr. Mehmet AYDIN
(İmza)

Raportör
16. Prof. Dr. Ömer Faruk HARMAN
(İmza)

Üye
17. Prof. Dr. Şaban KUZGUN
(İmza)

Üye
18. Prof. Dr. İsmail YAKIT
(İmza)

Üye
19. Prof. Dr. Ekrem SARIKÇIOĞLU
(İmza)

Üye
20. Prof. Dr. Süleyman ULUDAĞ
(İmza)

Üye
21. Doç. Dr. A. Hakim YÜCE
(İmza)

Üye
22. Dr. Lütfi DOĞAN
(İmza)

DİNLERARASI DİYALOG KOMİSYONU

II. TEMSİLCİLER

1. Doğan ÜNLÜSOY
2. Mehmet EMRE
3. Yenal ÜNSELİ
4. İbrahim BEĞENDİ

III. DAVETLİLER

1. Oğuz KALELİOĞLU
2. Rıza ZELYUT
3. Kazım GÜLEÇYÜZ
4. İbrahim BERK
5. Dr. İbrahim ÖZDEMİR
6. Dr. Mahmut AYDIN
7. Abdullah ÖZBEY
8. Abdullah AYAN
9. Vahdi BOYDAŞ
10. Mustafa ŞAVKLIYILDIZ
11. Ömer ÖNEN
12. A. Sait AKDOĞAN
13. Muzaffer ŞAHİN
14. Dr. Sadık ERASLAN
15. Dr. Halil ALTUNTAŞ
16. Yrd. Doç. Dr. Mustafa Yaşar ŞİMŞEK
17. Prof. Dr. Niyazi ÖKTEM
18. Dr. Faruk ERMEMİŞ
19. Prof. Dr. M. Erdoğan SÜRAT
20. Nejat OSMAN — Romanya
21. Drs. H. AMİDHAN — Endonezya
22. Mohammed I. Babana al-ALAOUI — Fas
23. Prof. Dr. A. Z. al-ABDİN — Sudan
24. Nabil BEDR — Mısır
25. Prof. Dr. Chiristian W. TROLL — Vatikan
26. Kardinal Francis ARİNZE — Vatikan
27. Rahip Khaled AKASHEH — Vatikan
28. Mesjed JAMEI — İran
29. Reis'ul Ulema H. Süleyman RECEPİ — Makedonya
30. Prof. Dr. Murat KARRİYEV — Türkmenistan
31. Ratbek NİSANBAYULU — Kazakistan
32. Abu Talip MEHMEDOV — Azerbaycan
33. Mustafa HACI — Bulgaristan

34. Hüseyin KARAMOLLA	Bulgaristan
35. Dr. Walter KASPER	Federal Almanya
36. Heinz KALUTKE	Federal Almanya
37. Helmut WİESMANN	Federal Almanya
38. Hüseyin SİMAJİC	Bosna-Hersek
39. H. Hafız Sabri KOÇİ	Arnavutluk
40. Dr. Arusi RATSON	İsrail
41. Bartelamos	Fener Rum Patriği
42. Pier Lugi CELATA	Vatikan'ın Ankara Büyükelçisi
43. İshak BIÇAKÇI	Ermeni Patriği
44. Doç. Dr. Arus YUMUL	Süryani Kilisesi
45. Samuel AKDEMİR	Süryani Patriği
46. Kenan ALTINIŞIK	Süryani Kilisesi
47. Ekrem KURAN	Süryani Kilisesi
48. Rav İshak HALEVA	Türkiye Hahambaşısı Vekili
49. Xavanier JACOP	Katoliklerin Ankara Temsilcisi

II. DİN ŞÛRASI
(23-27 KASIM 1998)

3. KOMİSYON

DİN EĞİTİMİ
TEBLİĞ ve MÜZAKERE METİNLERİ

DİN EĞİTİMİ İLE İLGİLİ BAŞKANLIK GÖRÜŞÜ

Mahmut GÜRGÜR

DİN VE DİN EĞİTİMİNİN ÖNEMİ

Din, insan için fıtrî bir ihtiyaçtır. Bunun içindir ki, tarihin hiçbir döneminde dinsiz bir topluma rastlanmamıştır.

Din insanlık tarihine hakim olan en büyük etkendir. Çünkü her milletin kültürünün temelinde din vardır. Bizim dinimiz de İslâmiyet'tir. Bu sebeple, kültürümüzün temelinde, ferdi ve sosyal hayatımızın şekillenmesinde, milli örf ve adetlerimizin oluşmasında, milli birlik ve beraberliğimizin sağlanmasında, sağlanan birliğimizin devam ettirilmesinde, Vatan, Millet, Bayrak ve benzeri ortak milli duygularımızın canlı tutulmasında İslâmiyet'in rolü ve fonksiyonu aşikardır. İnkarı da mümkün değildir.

Dinin fonksiyonunu müspet yönde yapabilmesi iyi anlaşılmasına bağlıdır. İyi anlaşılması için de iyi ve doğru öğretilmesi gerekir.

Aksi takdire toplumda hurafelerin doğmasına ve sosyal hayatta telafisi mümkün olmayan yaraların açılmasına sebep olur.

Bunun için:

1. Toplumun ihtiyaçları tespit edilerek din eğitiminin müfredat programları buna göre yapılmalı, Din Eğitimi ve Öğretimi veren kuruluşlar bu proğramları mutlaka koordineli olarak uygulamalı, zaman zaman gözden geçirilerek aksama ve eksikler giderilerek geliştirilmelidir.

2. Öğrenimden kasıt öğrenme sürecidir. Öğrenme sürecinin nihai basamağı ise öğrendiğini uygulamaya koyabilecek yeterliliği kazanmaktır. Bu ise ancak uygulama yapmakla mümkündür.

3. Din eğitim ve öğretiminde görev verilecekler için, ufku geniş, araştırma ve eğitim kapasiteleri yüksek kadroların yetiştirilmesi amaçlanmalıdır.

4. Din hürriyeti, öğretim, eğitim ve uygulama olarak sağlanmalıdır.

Din eğitimi ile ilgili bu kısa değerlendirmeden sonra Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin eğitimine değinmek yararlı olacaktır.

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI PERSONELİNİN EĞİTİM VE BİLGİ SEVİYESİNİN YÜKSELTİLMESİ İLE İLGİLİ YAPILAN VE YAPILMASI GEREKLİ OLAN ÇALIŞMALAR

Diyanet İşleri Başkanlığı taşra teşkilatında din hizmetleri sınıfında istihdam edilen imam-hatip lisesi mezunu personel, ülkemizin, en küçük yerleşim merkezlerinden, en büyük yerleşim merkezlerine varıncaya kadar halkımıza din hizmeti sunmaktadır.

Bu alanda hizmet yapan personelin orta öğretim düzeyinde almış oldukları eğitimle toplumumuzun dini ihtiyaçlarına etkin ve verimli bir şekilde cevap veremediklerini tespit eden Başkanlığımız din görevlilerimizin daha ehliyetli, yetenekli bir hale getirilmesi için YÖK (Yüksek Öğretim Kurulu Başkanlığı) nezdinde çalışmalar yapmıştır.

Bu çalışmalar neticesinde 1989-1990 eğitim-öğretim yılında İlahiyat Fakültelerinin bünyesinde iki yıllık İlahiyat Meslek Yüksek Okullarının, 1998 yılı başı itibariyle de Anadolu Üniversitesi Açıköğretim Fakültesi nezdinde iki yıllık İlahiyat Önlisans Programının açılması konusunda yapılan çalışmalara katkıda bulunmuştur. Bu programlara 6000 civarında din görevlisi kayıt yaptırmıştır.

Bugün ülkemizde 72.418 Cami'nin, 4890 Kur'an Kursunun bulunduğu ve buralarda 52.694 İmam-Hatip Lisesi mezununun görev yaptığı dikkate alındığında Başkanlığımız tarafından başlatılan bu çalışmanın görevlilerimiz ve dolayısıyla vatandaşlarımız açısından son derece faydalı ve yararlı olduğu düşünülmektedir.

Açıköğretim İlahiyat Önlisans Programı sadece İmam-Hatip Lisesi mezunu olup, din hizmetleri sınıfında çalışan personeli kapsamakta ve Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatında Din Hizmetleri sınıfı dışında diğer hizmet sınıflarında çalışan personelin bu yolla yüksek öğrenim görmelerine imkan vermemektedir. Halbuki, Diyanet İşleri Başkanlığı merkez ve taşra teşkilatında daha önce Din Hizmetleri sınıfında çalışmış olup, şu anda Genel İdare Hizmetleri sınıfında çalışan ancak pozisyonları itibariyle en az Din Hizmetleri sınıfında çalışan görevliler kadar dini bilgiye ve genel kültüre sahip olmaları gereken personel mevcuttur. Esasen, Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez ve Taşra teşkilatındaki memur ve şef gibi personel ihtiyacı da ilk defa göreve imam-hatip olarak atanmış olanlardan seçilmekte ve bu personelden bir kısmı daha sonra ihtiyaç halinde ya da istek üzerine tekrar din hizmetleri sınıfında hizmete devam etme durumunda kalabilmektedirler.

Diğer yandan, İmam-Hatip Lisesi mezunu olmayıp lise ya da dengi okul mezunu olduğu halde Din Hizmetleri sınıfında çalışan personel de bulunmaktadır. Bu kategoride bulunan personele de yüksek öğrenim imkanı bu yolla verilmemektedir.

Bu programı düzenleyen YÖK kararında "Bu programı başarı ile tamamlayanlara verilecek diplomada Diyanet İşleri Teşkilatında ve/veya Din Hizmetleri sınıfında çalışanlar için geçerlidir. Başka amaçla kullanılamaz" ifadesinin yer alması ve kayıt için en az 105 ÖSS puanı istenmesi, programa baş vuran görevli sayısında azaltıcı ve caydırıcı bir rol oynamıştır. Nitekim 1998-1990 ÖSS sınavına girmesi beklenen 59687 personelden, sadece 7611 personel müracaat etmiş olup, bunlardan da sadece 3853'ü (%50)'si yararlanabilmiştir.

Teklifler:

1. Söz konusu programın kapsamının, Diyanet İşleri Başkanlığı merkez ve taşra teşkilatlarında çalışan ve en az lise ya da dengi okul mezunu olan bütün personeli kapsayacak biçimde genişletilmelidir.

2. Diğer ön lisans diplomalarında kısıtlayıcı bir ifadenin yer almadığı da dikkate alınarak, Açıköğretim Fakültesi İlâhiyat Önlisans Programını başarı ile tamamlayanlara verilecek diplomada "Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilatında ve/veya Din Hizmetleri sınıfında çalışanlar için geçerlidir. Başka amaçla kullanılmaz" ifadesi kaldırılmalıdır.

3. İlâhiyat önlisans Programından daha fazla Diyanet personelinin yararlanmasını sağlamak, dolayısıyla hizmette kaliteyi yükseltmek için söz konusu programa giriş için şart koşulan 105 puan biraz daha aşağıya indirilmelidir.

4. Bazı İlahiyat Fakülteleri bünyesinde çalışan İlahiyat Meslek Yüksek Okullarının açılmayan diğer İlahiyat Fakülteleri bünyesinde de açılması sağlanmalıdır.

DİN EĞİTİMİNDE KUR'AN KURSLARI VE BU KURSLARIN GELECEĞİNE YÖNELİK DÜŞÜNCELER VE ÇÖZÜM YOLLARI

Din, insan için fıtri bir ihtiyaçtır. Bunun içindir ki, tarihin hiç bir döneminde dinsiz bir topluma rastlanmamıştır.

Ülkemiz nüfusunun %99'u Müslüman olduğuna göre Devletin gözetim ve denetiminde sağlıklı biçimde din eğitiminin, dolayısıyla yaygın bir eğitim türü olan Kur'an Öğretiminin yapılmasında, Milli birliğimiz ve bütünlüğümüz açısından zaruret vardır. Aksi takdirde bu sahada bırakılacak boşluğu birileri din eğitimi adına yanlışlarla ve bir takım hurafelerle doldurabilir. Bu durumda vatandaşları biri birine karşı hoşgörülü ve saygılı hale getiren birlik ve dirliğin çimentosu olan bu güzel dinimiz, bir takım istismarcılar tarafından yanlış yönlendirmelerle, bölünmelere ve huzursuzluklara alet olabilir.

Bu nedenledir ki, istenmeyen durumların olmaması için vatandaşların din eğitimi ve ihtiyaçlarının en iyi biçimde Devlet eliyle karşılanması gerekmektedir.

Bilindiği gibi, Dinimizin temel kaynak kitabı Kur'an-ı Kerim'dir. Kur'an-ı Kerim, aynı zamanda Müslümanların ibadet dilidir.

Kur'an-ı Kerim'i öğrenmek, öğretmek, her Müslümanın hakkıdır. İslâm'ın beş şartından biri olan Namaz ibadetinin yerine getirilmesinde Kur'an-ı Kerim'den bazı sureleri ezbere bilmenin şart oluşu Kur'an öğreniminin önemini açıkça ortaya koymaktadır. Bundan dolayıdır ki, Müslümanlar ve özellikle Milletimiz tarih boyunca Kur'an öğrenimine büyük önem vermişler, Kur'an öğretimi için bir çok müesseseler kurmuşlardır. Bu Müesseseler, Cumhuriyetimizin kuruluşundan bugüne kadar Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yönetim ve denetiminde Kur'an Kursu olarak faaliyetlerini sürdürmektedir.

Yaygın din eğitimi veren Kur'an Kurslarında öğretim, yüzünden okuma ve hafızlık olmak üzere iki kademeli olarak yapılmaktadır.

Birinci kademede İslâm dininin (Allah'a, Peygambere, meleklere, öldükten sonraki hayata, iman gibi) inanç konularını, (namaz, oruç, zekât, dua gibi ibadet esasları, dinî ve

millî gelenek ve görenekler öğretilmektedir. Kısaca, bu eğitimi arzu eden vatandaşlara ve çocuklarına Kur'an-ı Kerim'in yüzünden usulüne uygun olarak doğru öğretilmesi ve namaz kılmaya yeterli olacak kadar bir kısım surelerin ezberletilmesinden ibarettir.

İkinci kademe ise Hafızlıktır. Hafızlık, Kur'an-ı Kerim'in tamamının ezberlenmesidir. Aynı zamanda Asr-ı Saadetten günümüze kadar kesintisiz devam eden önemli bir müessesedir. Camilerimizde görev yapan İmam-Hatip ve Müezzin-Kayyımların, Kur'an Kurslarında görev yapan Öğreticilerin başarılı olmasında, Ramazan aylarında, bütün İslâm dünyasında olduğu gibi ülkemizde de Camilerimizde mukabele okunmasında hafızlığın büyük payı olduğu ve hafız olan din görevlilerinin daha başarılı hizmet verdiği bilinen bir gerçektir.

Hafızlık aynı zamanda uluslararası bir boyut kazanmıştır. Bir çok İslâm ülkesinde uluslararası hafızlık yarışması düzenlenmektedir. Bu yarışmalara ülkemiz de devamlı olarak katılmakta ve yarışmalar neticesinde ise birincilik dahil çeşitli dereceler alınmaktadır. Böylece hafızlık, ülkemizin tanıtılmasında büyük ölçüde katkı sağlamaktadır.

Bu sebeple, Kur'an öğretiminin yaygınlaştırılması, temel dini bilgilerin yeni yetişen nesillere doğru olarak öğretilmesi, milli birlik ve beraberliğimiz açısından zaruri görülmektedir.

Özellikle din hizmetinin yürütülmesinde çok önemli bir yeri olan hafızlığın yapılmasında ve Kur'an-ı Kerim'i güzel okumanın öğrenilmesinde pedagojik sonuçlar ve 1400 yıldan beri sürdürülen uygulamalar göstermektedir ki, bu konuda yaşın önemi büyüktür.

Pek çok eğitim ve güzel sanatlar alanında (çıraklık eğitimi, futbol okulu, bale, musiki, resim, heykeltıraşlık vb.) olduğu gibi Hafızlık yapmada da erken yaşın önemi büyüktür. Bu konuda atalarımız ***"Ağaç yaş iken eğilir"*** demek suretiyle erken yaşın önemini çok güzel dile getirmişlerdir. Çünkü, yukarıda belirtilen meslek ve sanat dallarında bir takım melekeler küçük yaşlarda daha kolay ve daha çabuk kazanılır. Aksi takdirde belirli bir yaştan sonra bunları yaptırmak çok zorlaşır ve hatta imkansızlaşır. Hafızlık yaptırılması da böyledir. Zira Kur'an öğrenimi ve ezberlenmesi hafızanın berrak olduğu erken yaşlarda gerçekleşebilmektedir.

Zorunlu eğitimin kesintisiz 8 yıla çıkarılmış olması, Kur'an Kursları'nı zorunlu eğitim dışında bırakmıştır. Bu da ülkemizde 1000 yıldan beri devam edegelen hafızlık müessesesini olumsuz yönde etkilemiştir.

Yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı Kur'an Kursları'ndaki eğitim; öğretimin zorunlu eğitim kapsamına alınması gerekmektedir. Bunun için de: Milli Eğitim Bakanlığı'nın öngöreceği, onaylayacağı, gözetim ve denetimini yapacağı öğretim programlarına göre genel kültür derslerinin okutulması sağlanmalı veya bu kurslardan mezun olanlara diploma yerine zorunlu eğitimi tamamladığına dair bir sertifika verilmesi, Ortaokul diplomasını almak ve tahsile devam etmek isteyenler olursa Milli Eğitim Bakanlığı'nın uygun göreceği derslerden sınava girmek suretiyle diploma verilmelidir.

SONUÇ VE TEKLİFLER

Kur'an Kursları, bu güne kadar toplumu din konusunda aydınlatmada önemli görev-

ler yapmıştır. Ancak, bugün Kur'an Kursları öğrenci bulma sıkıntısı ile karşı karşıyadır. Buna rağmen Kur'an Kurslarındaki hizmetlerin belli düzeyde de olsa yürütülebilmesi için;

a) Kur'an Kursu ismi "Kur'an Eğitim Merkezi" şeklinde değiştirilerek Milli Eğitim Bakanlığının uygun göreceği kültür derslerinin dengeli olarak okutulmasının sağlanması,

b) Hafızlık müessesesinin devam ettirilmesi, dernek ve vakıfların kurslardaki eğitim ve öğretime yön verme gayretlerinin önlenmesi amacıyla Kur'an Kurslarında hafızlık yapan veya yapacak öğrenciler Bölge Yatılı Kur'an Kurslarına nakledilmeli ve Kur'an Kurslarının her türlü giderleri (öğrencilerin iaşe-ibate giderleri dahil) bütçeden veya Türkiye Diyanet Vakfı Şubelerince karşılanmalı, bunun için gerekli mevzuat düzenlemesi yapılmalıdır.

c) 222 Sayılı İlköğretim ve Eğitim Kanununu değiştiren ... sayılı yasaya: "5 Yıllık İlkokul üzerine en az 3 yıl süreli "Kur'an Eğitim Merkez"lerinde verilen eğitim zorunlu eğitimden sayılır." Hükmünün yer alması sağlanmalıdır.

HİZMET İÇİ EĞİTİM KURSLARI VE BU KURSLARDA YAPILAN EĞİTİM

Dinî hayatın canlı tutulması, dinin emirlerinin bireylere ulaştırılması ve, öğretilmesi, ancak gelecek kuşaklara sağlıklı bir şekilde aktarılması ile mümkündür. Bu da ancak eğitim ve öğretimle olur.

Anayasal bir kuruluş olan Diyanet İşleri Başkanlığı Merkez, Taşra ve Yurtdışı teşkilatlarında Ocak 1998 tarihi itibariyle toplam 81.492 eleman görev yapmaktadır. Bu görevlilerin hizmette verimliliklerinin artırılması, bilgi, beceri ve davranış yönünden istenilen seviyeye ulaştırılması çok önemlidir. Özellikle Din Hizmetleri sınıfında çalışılan, Milli Birlik ve beraberliğe hizmet eden, vatandaşların dini vecibelerini yerine getirmelerine yardımcı olan ve bu konuda kendilerine rehberlik eden, çağın gelişen ve değişen toplum ihtiyaçlarına manevi yönden cevap verebilen personelin eğitim eksikliklerinin bir an önce giderilmesinde büyük yarar görülmektedir.

Aksi halde, özlenen, bilgili, dirayetli, liyakatli, kendine güvenen, istismara teşebbüs etmeyen, istismar da edilmeyen, günlük söylentilerin ve siyasetin dışında kalabilen ve çevresindeki insanları da Dine, Devlete, Millete hizmete sevk edebilecek niteliklere sahip hizmet elemanları, arzulanan ölçüde yetiştirilemeyeceği gayet açıktır.

Müspet ve manevi ilimlerle mücehhez din görevlilerinin ve din bilginlerinin yetiştirilmesi, ülkemizde her kademedeki insanımız arasında karşılıklı sevgi, saygının gelişmesine, toplumsal huzur, barış ve kardeşliğin kökleşip yerleşmesine yardımcı olacağı herkesin malumudur.

Bugün Başkanlığın hizmet ve faaliyet alanı 81.492 personeli ile yurt içinde ve ücra köşeye kadar, yurtdışında da Avrupa, Amerika Birleşik Devletleri'nden Türk Cumhuriyetlerine ve Avustralya'ya kadar uzanmış bulunmaktadır.

Bu kadar geniş bir yelpazede din hizmeti yapan her ünvandaki görevliler için Başkan-

lığımıza ait 9 eğitim merkezinde yılın 10 ayında uzun süreli kurslar yanında, kısa süreli kurslar ve eğitim seminerleri düzenlenmekte ve bu eğitim faaliyetlerine belli bir plan ve program dahilinde her yıl devam edilmektedir.

Bugüne kadar yapılan bu eğitim türlerini kısaca ele alacak olursak;

1. Uzun süreli kurslar; 24 ay süreli olan bu kurslar iki aşamada yapılmaktadır. Bunlardan birincisi, ülke genelinde görevliler arasında Kur'an tilavetinde ağız birliğini sağlamak, kıraat ilminin derinliğine öğrenilmesini temin etmek amacıyla yapılan Aşere Takrib ve Tayyibe kurslarıdır. İkincisi ise Başkanlık teşkilatında çalışan müftü ve vaizlerin mesleki bakımdan daha iyi yetişmelerini sağlamak ve daha üst görevlere hazırlamak amacıyla yapılan müftü ve vaizler ihtisas kurslarıdır.

2. Kısa süreli kurslar: Görevlileri yürüttüğü hizmet konusunda bilgilendirmek, verimliliğini artırmak ve daha üst görevlere hazırlamak, yeni durumlara uyum sağlamalarını temin etmek gayesiyle düzenlenen 5 ve 6 hafta süreli eğitim faaliyetleridir. Bu kurslardan her kademedeki personel yararlanmaktadır.

3. Eğitim Seminerleri: Çeşitli konularda bilgi alışverişi yapmak, yeni gelişen düzenlemeler hakkında personeli bilgilendirmek amacıyla yapılan 4-5 gün süreli eğitim faaliyetleridir.

4. Mahallinde yapılan eğitimler: Bu eğitimler İl ve İlçe Müftülükleri tarafından personelin eğitim ihtiyaçlarına göre düzenlenmektedir. Bu kurslara özellikle Kur'an-ı Kerim ve Hitabet yönünden kursa katılması uygun görülen personel alınmaktadır. Bu sayede personelin verimliliği artırılmakta, bilgi, beceri ve davranış yönünden istenilen seviyeye ulaştırılmasına çalışılmaktadır.

Eğitim merkezlerinde yürütülen bu eğitim faaliyetlerinin daha yararlı olması için:

Mevcut eğitim merkezlerinin tam kapasite ile çalıştırılmak üzere ilgili harcama kaleminden bütçeye yeteri kadar ödenek konulmasının sağlanması.

DİN EĞİTİMİ İLE İLGİLİ TEBLİĞLER

DEMOKRASİ VE İNSAN HAKLARI BAĞLAMINDA ÇAĞDAŞ TÜRKİYE'DE DİNÎ HAYAT VE DİN ÖĞRETİMİ ALANINDAKİ GELİŞMELER

Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ

Bu çalışmamızda çağdaş Türkiye'de **"kaldırma"** (ilga) ve **"yeniden yapılanma"** (ibda) temellerinde dinî hayat ve din öğretimi alanında gerçekleşen gelişmeleri **"kavramsal"** ve **"kurumsal"** yönden ele alacağız, kişisel tespitlerimizi ve değerlendirmelerimizi sunacağız.

Çağımızda insana tarihin bütün dönemlerinden daha çok önem verilmektedir. Siyasî, askerî, iktisadî, ticarî ve teknolojik gelişmelerin yanında, Doğu'da ve Batı'da belirlenen amaç doğrultusunda insan ve toplum hakları alanında çok önemli gelişmeler yaşanmıştır. **"Herşey insan içindir", "En önemli yatırım insana yapılandır"** gibi söylemler ilkeleşmiş ve kurumlaşmıştır. İnsanın yetişmesine, doğal haklarına, temel özgürlüklerine, millî ve manevî değerlerine değer verme demokratik toplumlarda bir konsensüs haline gelmiştir. Fizîkî yapısı ve ruh dünyası aynı düzeyde gelişmiş ve olgunlaşmış, sağlıklı ve üretken bir insan tipi varetme asıl gaye olmuştur.

Dünyadaki bu gelişmelere paralel olarak, çağdaş Türkiye'de de dinî anlayış ve yaşayış ile din eğitimi ve öğretimi alanlarında birtakım gelişmeler kaydedilmiştir. Fikrî temelleri **"intikal dönemi"**nde atılan ve bazı siyasî hadiseler bağlamında toplumsal altyapısı oluşturulan **"dînî anlayışı"** ve **"din öğretimi"**yle ilgili **"inkılâp"** ve **"ıslahat"** faaliyetleri Cumhuriyet'in kuruluşundan sonra uygulanma imkanına kavuşmuştur. Ancak, Cumhuriyet hükümetlerince izlenen farklı politikalar ve sosyal-kültürel nitelikli olaylar sebebiyle çağdaş Türkiye'deki bu dinî gelişmeler istikrarlı bir çizgide yürümemiş, din anlayışı ve din öğretimi farklı yönlerde şekillenme durumunda kalmıştır.

Çağdaş Türkiye'deki dînî gelişmelerden söz ederken öncelikle vurgulanması gereken husus, Türk halkının Müslüman bir toplum oluşu; İslâm'a girişlerinden günümüze kadar Türk toplumunun kimlik ve şahsiyetini, kültür ve medeniyetini İslâm dininin şekillendirmesidir. Nitekim Türkiye'nin hiçbir politik ve sosyal kurumu hiçbir dönemde kategorik ve mutlak bir şekilde İslâm'ı reddetmemiştir. Bazı kültürel ve entellektüel çevrelerde bir çeşit din karşıtlığı anlayışının varlığı bu genel tutumu etkileyememiş; Türk halkı yüzyıllardan bu yana İslâm'ı hem gönlünde hem de millî kültüründe yaşayagelmiştir. Bu durum, bir yandan halkın hür iradesinin bir sonucu, diğer yandan da, ülkedeki resmî ve gayri resmî din öğretiminin ürünüdür. Türk milleti ve devletinin yüzyıllar boyunca temsilciliğini yaptığı İslâm'ı yaşamak; kültür ve medeniyetini gelecek nesillere taşımak konusundaki kararlılığının göstergesidir.

Gerçekte Türk Toplumu ve Devleti, Cumhuriyet'ten önce ve sonra dinin gençlik için zorunluluğuna kanaat getirerek, din eğitim ve öğretimini başlıca sorumluluklarından biri kabul etti. Zira dînî yaşantıyı doğal kaderine bırakmanın ve din öğretimini de genel öğretim programlarına almamanın çok kısa süre içinde mutlak bir cehaleti yaratacağı anlayışına sahipti. Böyle bir cehaletin ortaya çıktığı sosyal çevrede inananlar ve inanmayanların çoğu kez kanlı bir şekilde birbirleriyle çatışacakları düşüncesindeydi. Zira dînî yaşantının ve din öğretiminin, sadece kendi ideoloji ve politikalarını yayma emelinde olan ideolojik veya politik organizasyonların otoritesine bırakıldığı durumlarda, toplumlarda insanlık dışı kanlı çatışmaların varolduğuna ve ateizmin ortaya çıktığına tarih en güçlü delildir. Öyleyse barış ve huzurun, millî birlik ve beraberliğin korunması için de birey ve toplumun din öğretimi ihtiyacının sağlıklı bir şekilde karşılanması gerekmektedir.

Bu görüşlerin doğrultusunda açıkça ifade edelim ki, din sosyal ve tarihi bir hakikattir, din eğitim ve öğretimi de toplum için temel bir ihtiyaç; devletler ve hükümetler için de en esaslı bir görevdir. Türk Devleti de tarihin her devrinde, bireysel ve toplumsal ilkeleriyle yüzde doksan dokuzu Müslüman olan Türk milletinin zihniyetine hükmeden İslâm'ı doğru öğretmek sorumluluğu taşımıştır. Atatürk bu zarureti şu sözleriyle vurgulamıştır. **"Din lüzumlu bir müessesedir. Dinsiz milletlerin devamına imkan yoktur. Yalnız şurası var ki din, Allah ile kul arasındaki bağlılıktır."**[1]

"Nasıl ki her hususta yüksek meslek ve ihtisas sahipleri yetiştirmek gerekli ise, dinimizin gerçek felsefesini inceleyecek araştıracak, bilimsel ve teknik olarak tetkik kuvvetine sahip olacak seçkin ve gerçek din adamlarını da yetiştirecek yüksek öğrenim kurumlarına sahip olmalıyız."[2]

Aslında popüler dindarlık veya halk muhafazakarlığı ülkemizde her zaman varolageldi. Kesintiye uğrayan ya da engellerle karşılaşan, dinî fikrin, inancın veya iman esasının olduğu gibi ifade edilmesi ve yaşanılması hususudur. Amelin ve dinî yaşantının politik hayatta teşvik edilmemesi, bürokrasi ve iş hayatında ibadetlerini eda edenlerin çeşitli lakaplarla çağrılması bunun başlıca sebebiydi. Üstelik laiklik ilkesinin sosyal ve politik alanlarda uygulanmasıyla birlikte din, Türk toplumunun belli bir kesiminde bir vicdan işi haline dönüştü; ibadet, muamelât ve moral yönleri bir tarafa bırakıldı.

Bununla birlikte Cumhuriyet dönemi Türk siyasî hayatında teori ve hukuk düzeyinde din ve mezhep faktörleri varlıklarını sürdürmüşlerdir. Osmanlı Devleti'nden miras kalan kültürel yapı yaşamaya devam etmiştir. Halk da, sünnî-alevî veya bir başka mezhep-meşrep görünümündeki **"Müslüman"**lığını koruya gelmiştir. Kimse din ve mezhebini bırakmaya ya da değiştirmeye zorlanmamıştır. Tersine dünyadaki dînî, fikrî, felsefî ve ilmî gelişmelere uygun olarak **"Din"**i ve **"kültür mirası"**nı yeni yöntemlerle öğretme ve yaşatma anlayışı benimsenmiştir. Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin kuruluş yıllarında, Türkiye Büyük Millet Meclisi'nin kabul ettiği kanun ile Meclisin görevi **"şeriat esaslarını savunmak ve icra etmek"** olarak belirlenmiş, 1924 anayasasında ise **"Devletin dini İslâmdır"** maddesine yer verilmiştir.

1. Atatürkçülük, I, 452 (Hazırlayan: Genel Kurmay Başkanlığı), Ankara 1983.
2. Atatürkçülük, III, 226.

Ne var ki, bu dönemde uygulanan politikaların, söz konusu kanun maddelerinin öngördüğü hedeflerle uygunluk arz ettiğini söylemek güçtü. Bu dönemde, yeni ve modern bir Cumhuriyet kurmak **"batılılaşma"** ile aynılaştığından **"red-i miras-ı Osmani"** (Osmanlı Devleti mirasını reddetme) ön plana çıkarılmıştır. Eskinin bakiyesi ve geri kalmanın simgesi olarak değerlendirilen Osmanlı kurumları kaldırılırken din ve mezhep faktörleri de siyasi hayatın dışında bırakılmıştır.

1937-1950 yılları arasında iktidarda olan siyasi irade devletin karakterini daha da modernleştirme ve dünyevileştirme mülahazaları ile anayasanın **"Devletin dini İslâmdır"** maddesini kaldırıp yerine laiklik esasını getirmiştir. Yine bu dönemde ülke hayatına **"parti zihniyeti"** hakim olmuş, dinî konulardaki bazı uygulamalar halkın dinî hissiyatını incitmiştir. Neticede dinî ve kültürel değerlerin geçmişte olduğu gibi öğretilmesi ve yaşanılması konusunda hükümetler arasında mücadele başlamıştır. Ancak bu uygulamalar 1950'lerde çok partili döneme ve demokratikleşme sürecine geçilmesi ile yumuşatılmış ve halkın hissiyatı bir dereceye kadar tatmin edilmiştir.

Osmanlı'lardan intikal eden müesseseler kaldırılıp yerlerine yeni kurumlar kurulurken devletin felsefesi şu görünümü veriyordu: Yeni Türkiye Cumhuriyeti, çağdaş, uygar ve kalkınmış bir devlet olmak istiyor idiyse, engel olarak görülen din ve mezhep faktörlerinin belirleyici gücünü bir şekilde bertaraf etmeliydi. Bunu başarmanın yolu da din ve mezhep temellerine dayanan ilkeler yerine, bilime ve akla dayanan çağdaş medenî kanunlar koymaktan geçiyordu. Aynı anlayışa göre Osmanlı devletinin geri kalmasına ve sonra da yıkılmasına neden olan faktörlerin başında din ve mezhep olgusu geliyordu. Siyasî, askerî, idarî, ekonomik ve kültür politikalarını Batı'ya göre düzenleyen ve bu yönde bir toplum hedefleyen Türkiye Cumhuriyeti'nde geleneksel zihniyetin, muhafazakar din anlayışının ve mezhep bağlılığının yeri olmamalıydı. Artık **"mezhep"**, **"tarikat"**, **"şeriat"**, **"ümmet"**, **"hilafet"**, **"saltanat"** vb. kavramların zikredilmesi çağdaş Türkiye için hoş karşılanamazdı.

Çağdaş Türkiye'de laik eğitim-öğretim politikası benimsendi; yaygın ve örgün eğitim-öğretim kurumlarının laikleştirilmesi yoluna gidildi. 3 Mart 1924 tarihli **"Tevhîd-i Tedrisat"** kanunu ile geleneksel eğitim-öğretim kurumlarına süratle son verildi. Ancak yeni eğitim-öğretim kurumlarında yetişen aydınlarla halk arasında fikrî, amelî ve kültürel alanlarda bir kopukluk oldu ya da istenilen seviyede bir bütünleşme sağlanamadı. Bir anlamda millet ile aydınlar arasındaki diyalog koptu; halk yeni aydınları ve bürokratları kendine yabancı gördü ve onlara güven duymadı, düşünce ve hayat tarzlarını benimsemedi. Aydınlar ve bürokratlar da halkı küçümsediler, bazı kültleri ve yaşantıları sebebiyle onları ayıpladılar.

Oysa kalkınma ve medenileşme öncelikle **"millet-devlet"** diyaloğuna bağlıdır. Milleti ile bütünleşemeyen devletler kalkınamazlar, daha tehlikelisi uzun ömürlü olamazlar. Tarihte bunun örnekleri çoktur. Başta batı olmak üzere, gelişmiş ülkelere baktığımızda, halk ile devlet arasında bir ahengin olduğu görülür. Devlet, halkın inançlarına, millî ve manevî değerlerine saygı gösterir, seçilmişler de seçmenlerin millî ve manevî değerlerine saygılıdırlar, onları korumak ve yaşatmak isterler. Vatandaşlar ise devlete karşı yü-

kümlülüklerini seve seve yerine getirirler; ülkelerinin kalkınması için canla-başla çalışırlar. Yani devlet-millet kaynaşması vardır.

Laikliğin, yeni Türkiye Devletinin resmî ideolojisinin temel unsurlarından biri olması ile din ve vicdan özgürlüğünde arzu edilen rahatlığı sağlayacağı umuluyordu. Ancak bu alandaki yorumlar ve uygulamalar da halkın beklentilerine cevap vermedi. Hatta bazı durumlarda laikliğin, din ve vicdan özgürlüğünü kısıtlamada bir vasıta olarak kullanılması güçlü bir muhalefet veya tepki toplumunun oluşumuna yol açtı. **"Sivil toplum örgütleri"**nin kurulmasına, **"tarikat ve zaviyeler"** ile ilgili yasa ile resmen kaldırılan, fakat fiilen varlığını sürdüren dinî cemaatlerin ve tarikatların güçlenmesine sebep oldu. Ayrıca **"Dinin siyasete alet edilmemesi"**, **"Din istismarcılığı yapılmaması"** ve **"Mezhep taassubu gösterilmemesi"** ilkeleri, dini baskı vasıtaları olarak kullanıldığı sürece Türkiye'de **"Mezhepleşme"** ve **"Cemaatleşme"** hızlanmıştır. İktidara talip olanların veya iktidara gelenlerin programlarında ve zihniyetlerinde kendilerine yer bulmakta güçlük çeken zümreler, çeşitli adlar altında cemaatleşerek veya var olan çeşitli mezhep ve cemaatler bünyesinde kümeleşerek, kimliklerini koruma yolları aramışlardır. Esas itibariyle siyasî bir hareket olan Aleviliğin kendisini dînî bir mezhep görünümüne sokma ve yapılanma faaliyetleri de bu dönemde başlamıştır. Bir başka deyişle yasal olarak siyaset dışına atılan ve Türkiye Cumhuriyeti Devleti düzeni için tehlikeli görülen bu tarikatlar ve mezhepler Çağdaş Türkiye'de fiilen siyasî ve sosyal yaşantının içinde olmuşlar; bazı siyasî partilerle temsil edilerek, bir takım siyasetçilerden de destek alarak mevcudiyetlerini devam ettirmişlerdir.

Burada yeri gelmişken **"Din ve mezhep istismarcılığı"** üzerinde durmak istiyoruz. İstismar, bir şeyi kötüye kullanmak, şahsi çıkarlara alet etmek anlamına gelir. Din ve mezhebin sosyal, politik veya ekonomik menfaatler sağlamak için kullanılmasına ise **"din ve mezhep istismarı"** (sömürüsü) denir. İnsanlık tarihinin her döneminde din ve mezhep istismarı yapılagelmiştir. Dinine ve mezhebine ihlasla inananların ve bağlananların yanında onları rızık ve ticaret metaı, siyaset ve iktidar merdiveni, makam ve mansıp aracı yapanlar da olagelmiştir. Bunların örneklerini insanlık tarihinden bulmak zor değildir. Örneğin Pers ve Bizans imparatorlukları birer konfessiyonel imparatorluktu. Yine sözgelimi Hıristiyan din adamları aforoz (dinden dışarı atma), günah çıkarma, bağışlama, vaftiz vb. uygulamaları ile din ve mezhep istismarı yaparak, Ortaçağın **"karanlık ve cehalet çağı"** olarak anılmasına sebep olmuşlardır. Avrupa milletler ve devletler tarihinde, kilise babaları, hükümetleri ve bürokratları baskı altına alabilmek için din ve mezhep istismarını tıpkı **"Demoklesinin kılıcı"** gibi onların ensesinde tutmuşlardır. Batının siyasî, sosyal ve dînî anlayışlarını temelden değiştiren **"Rönesans ve reform"** hareketleri ve 1789 Fransız devrimi ile ön plana çıkan **"laiklik ve demokrasi"** anlayışı, işte bu din ve mezhep istismarcılığına son vermek, kilisenin iktidarlar üzerindeki baskısını kaldırmak amacına yönelik olarak ortaya çıkmışlar ve kabul görmüşlerdir.

Bu tecrübeden geçen Batıda din ve mezhep istismarcılığı konusunda kamuoyu, siyasiler ve aydınlar çok duyarlı davranmışlardır. Batılı siyasiler ve devlet adamları, halkın millî ve manevî değerlerine ters düşen, din ve mezhep istismarcılığını ihsas edecek siyasetlerden ve söylemlerden mümkün olduğunca kaçınarak toplumun bütün kesimlerinde

adeta **"konsensüs"** haline gelen **"manevî değerlere saygı"** prensibini korumuşlardır. Bu anlamda Avrupalı yöneticiler, gerek halkla olan ilişkilerinde, gerekse özel hayatlarında samimi ve tutarlı bir tutum sergilemekteler, inanç ve ibadet hürriyetine saygı göstermektedirler. Bu davranışları ile de kamuoyu tarafından **"dürüst ve güvenilir"** kabul edilmektedirler.

Son yüzyıldaki siyasi literatürümüzde yer alan söylemlerin başında **"din ve mezhep istismarı"** geliyor. Bu noktada şu sorular sorulmalı ve cevaplar alınmalıdır. Din ve mezhep istismarı neden Batı siyasî edebiyatında fazla yer işgal etmezken, Müslüman ülkelerin gündeminin önemli maddeleri haline gelmiştir? Gerçekte günümüz Müslüman ülkelerinde din ve mezhep istismarcılığı var mıdır, varsa bunu kimler yapmaktadır?

Gerçek şu ki, İslâm tarihinde de, kendini **"dinde mutlak otorite"** sayan, **"beyat"**, **"rabıta"**, **"şeyh"**, **"mürşit"**, **"mehdi"**, **"müceddid"**, **"müctehid"** vb. unvanları kullanarak halkın duygularını ve inançlarını istismar eden birçok insan ortaya çıkmıştır. Halkın cehaletinden istifade ederek fetvalar veren bu **"sözde din adamları"** ve **"aldatıcı âlimler"** din istismarcılığı yapmakla kalmamışlar; İslâm ve Müslüman Toplum hakkında kamuoyuna olumsuz bir imaj vermişlerdir. Aynı şekilde, Türkiye'de ve diğer Müslüman ülkelerde din ve mezhep istismarı yapılmaktadır. Hatta denilebilir ki bir asırdan fazla bir süredir ülkemizde başarılı bir şekilde yapılan tek istismar din ve mezhep istismarıdır. Türkiye'nin Müslüman bir ülke olarak, toplum ve ekonomik yapısı ile güçlü bir ülke olmak ve kalkınmak için, belli ölçüler içinde olsa bile, İslâm'ın değerlerine saygılı davranışlar sergilemesi ve sürdürmesinden korkan, endişe duyan ve istemeyen bazı çevreler, din ve mezhep istismarı konusu ile gündemi belirlemektedirler.

Ülkemizde din ve mezhep istismarı, hem dine ve mezhebe günlük hayatında yeterince yer vermeyen kesim, hem de dindarlık ve mezhep taassubu olanlarca yapılmaktadır.

Kanaatimizce, birinci gruptaki kişiler **"Din ve mezhep istismarı"** konusunda çifte standartlı davranış sergilemektedirler. Bir yandan her türlü resmî, siyasî, ticarî ve kültürel alanlarda din ve mezhep faktörünün belirleyici etken olmaması gerektiğini söylerken, öte yandan halk ile direkt temaslarında fırsatçı davranmakta, onların din ve mezhep duygularına seslenmektedirler. İçinde bulundukları veya muhatap oldukları topluluğun dini meşrebine göre tavır almaktadırlar. Parti tüzüğünde ve siyasî söylemlerinde din ve mezhep kavramlarına yer vermekle birlikte, birçok siyasî parti başkanları, hükümet ve devlet başkanları seslendikleri kitlelerin **"nabzı"**na göre konuşmalar yapmaktalar, seçim zamanlarında tarikat, cemaat ve mezhep sahiplerinin desteklerini aramaktadırlar. Burada, bütün devlet adamları veya siyasi kişi ve kuruluşlar din ve mezhep istismarı yapıyor iddiasında olmadığımızı belirtmek isterken; sözkonusu istismarı milletimizin birlik ve beraberliğini yaralayan, devletin tarafsızlığı ve güvenirliği konusunda şüphelere yol açabilecek bir uygulama olarak gördüğümüzü de ifade ediyoruz.

Öte yandan aşırı mezhep taassubu gösteren bazı vatandaşlarımız günlük hayatlarında içe kapanmakta, dışarı ile ilişkilerini en asgari düzeye indirmekte, karşı mezhepten olanları sevme ve kucaklama erdemliliğini, onlarla birlikte yaşama iradelerini izhar edememektedirler. Bir mezhep veya meşrep etrafında toplanırken de cemaatlerinin veya çevre-

lerinin din ve mezhep duygularını istismar ederek, bu kapanıklığın devamını sağlamaya çalışmaktadırlar. Bu da bir başka din ve mezhep istismarcılığıdır.

Ülkemizdeki **"din ve mezhep istismarcı"**lığının faktörlerinden bir başkası ise, demokrasi ve laiklik kavramlarının yanlış anlaşılması ve uygulanması; dolayısıyla vatandaşlarımız arasında **"dindar-dindar olmayan, sünnî-alevî, laik-laik olmayan"** ayrımları yapılmasıdır. Bu anlayış ve ayırımı da, ülkemizin iç barışı ve geleceği açısından çok mahzurlu görüyoruz. Yurdumuzdaki insanlarımızın %99'u **"Müslüman üst kimliği"** ile kendilerini tanımlamaktadırlar. Bunun dışındaki durumlar ayrıntılardır ve bizi birbirimize düşürecek veya hoşgörü ortamı içinde birlikte yaşamamıza engel olacak kadar önemli değildir. Kaldı ki Müslüman, kendi dininden olmayanlara da hoşgörü gösteren makul insandır.

Demokratik, laik, sosyal ve çağdaş Türkiye Cumhuriyeti'nin kurulması sonucu Mustafa Kemal Atatürk, Türkiye'de, her alanda bir **"inkılâp"** ve **"ıslahat"**, yeni bir **"yöneliş"** başlattı. Bu **"yeniden yapılanma ve yöneliş girişimi"**, **"kaldırma"** (ilga) ve **"yeniden kurma"** (ibda) ilkeleri çerçevesinde gerçekleşti; dînî hayatı ve özellikle de eğitim ve öğretim alanını kapsadı.

Din eğitimi ve öğretimi alanındaki devrimlerin amacı, **"Tevhîd-i Tedrisat Kanunu"** doğrultusunda, Batı'dakilere uygun çağdaş din örgütleri ve kurumları kurmak, eğitim ve öğretimi Batı sistemi doğrultusunda düzenlemek ve gerçekleştirmekti. Bu amaçla, medreseler ilga edildi, yerine mektepler açıldı. Miskinler yurdu haline gelen tarikatler, tekkeler ve zaviyeler kaldırıldı, yerlerine çeşitli adlarla çağdaş eğitim ve kültür merkezleri kuruldu.

Mustafa Kemal, bu eğitim ve öğretim programının cesurane tedbirlerle uygulama yoluna gitti. Din öğretimini laikleştirmekten, genel eğitim-öğretim müfredatını laiklik sistemine göre düzenlemekten çekinmedi. Gerçekte Mustafa Kemal'in eğitim-öğretim reformu, O'nun laiklik ve batı uygarlığına uyum programının bir parçası idi. Dolayısıyla çağdaş Türkiye'nin eğitim-öğretim politikası, laiklik ve çağdaşlık ilkeleri ile karakterize edilecekti: **"Laiklik, yalnız din ve dünya işlerinin ayrılması demek değildir. Tüm yurttaşlara vicdan, ibadet ve din özgürlüğü de demektir."**[3]

"Bizde ruhbanlık yoktur. Hepimiz eşitiz ve dinimizin kurallarını eşit olarak öğrenmeye mecburuz."[4]

"Her fert dinini, diyanetini, imanını öğrenmek için bir yere muhtaçtır. Orası da mekteptir."[5]

Bu politikanın din alanındaki uygulaması esas itibariyle iki yolla oldu.

1- Hilafet ve saltanat yönetiminin kaldırılıp Cumhuriyet'in ilanı, şeyhülislamlık kurumunun iptal edilip yerine Diyanet İşleri Başkanlığı'nın tesis edilmesi.

Diyanet İşleri Başkanlığı, saltanatın, hilafetin ve şeyhülislamlığın kaldırılmasından

3. Atatürkçülük, I, 110.
4. Atatürkçülük, II, 235.
5. Atatürkçülük, I, 454.

sonra kurulmuş çağdaş bir kurumdur. Yeni Türkiye Cumhuriyeti, laik, demokratik ve sosyal bir hukuk devlet olmaya yönelik yapılanması içinde Diyanet İşleri Başkanlığı'na **"Müslüman kimliği"** taşıyan vatandaşlarını dini konularda **"bilgilendirme"** ve **"aydınlatma"** ile **"cami hizmetlerini tedvir"** görevlerini vermiştir. Elbette bunlar yürürlükteki anayasa ve diğer yasalar çerçevesinde yürütülecektir. Başka bir ifade ile Diyanet İşleri Başkanlığı, tıpkı öteki devlet kurumları gibi bir resmî kurum olup, Türkiye Cumhuriyeti sınırları içerisinde yaşayan Müslümanlara **"resmî yoldan ve devlet desteği ile, din hizmetlerini düzenli ve sağlıklı"** bir şekilde götürmek üzere kurulmuştur.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Osmanlı Devleti Meşihat Makamının görevlerini üstlendiğini veya üslenmesi gerektiğini sanmak ve ondan, ülkenin kültürel, sosyal, ekonomik vb. konularda çözümler beklemek mevcut anayasaya ve bu kurumun kuruluş kanunlarına aykırıdır. Bu bakımdan hem Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hem de Din İşleri Yüksek Kurulu'nun fetvaları veya kararları bağlayıcı olmayıp, istişarî mahiyettedir. Bununla beraber ülkemizde bazı konular, tıpkı **"baş örtüsü"** örneğinde olduğu gibi, kimi mihraklar tarafından istenmeyen boyutlara ve alanlara çekilmek istendiğinde, Diyanet İşleri Başkanlığı Din İşleri Yüksek Kurulu'nun görüşü vatandaşı rahatlatmakta ve devlet millet bütünlüğünün devamına önemli katkıda bulunmaktadır.

Unutulmamalıdır ki, Diyanet İşleri Başkanı da diğer üst düzey bürokratlar gibi, siyasi iktidar tarafından tayinle göreve getirilen bir devlet memurudur. Nitekim Osmanlı Şeyhülislamları da sultan tarafından atanır ve azledilirlerdi. Başkanı siyasi iktidar tarafından atanan bir kurum siyasi olduğuna göre, Diyanet İşleri Başkanlığı da Osmanlı'daki Meşihat Makamı gibi, siyasi-dini bir kurumdur. Dolayısıyla Diyanet İşleri Başkanlığı, batı ülkelerindeki kilise teşkilatlarından yapısı ve fonksiyonları bakımından farklıdır.

Ülkemizin, sosyal, ekonomik, siyasi, kültürel ve demokratik gelişmesine paralel olarak, Diyanet İşleri Başkanı'nın da seçim yoluyla göreve getirilmesi arzu edilen durumdur.

Üzerinde durmak istediğimiz bir başka konu da, Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde, değişik mezheplerin meşreplerin, dini mesleklerin ve cemaatlerin temsil edilmesi teklifidir. Türkiye Cumhuriyeti Anayasasına ve kuruluş kanununa göre Diyanet İşleri Başkanlığı **"Müslümanım"** diyen her Türk vatandaşına hizmet götüren bir kurumdur. Diyanet İşleri Başkanlığı'nı kuranlar da, bu kurumun başkanlığını yapanlar da kendilerini herhangi bir dini mezhep veya cemaate mensup olmakla tanımlamamışlar, tersine her fırsatta tarafsız ve laik olduklarını belirtmişlerdir. Bu durum bugün için de geçerlidir.

Bize göre, ülkemizdeki bazı çevrelerin ve özellikle de Müslüman olan ve bu **"üst kimlik"**le tanınan Alevi vatandaşlarımızın Diyanet'le ilgili birtakım görüş, eleştiri ve değerlendirmeleri, Türkiye'nin ve bu kurumun gerçeklerini aşar görünmektedir. Çünkü bu kurum, yapı ve fonksiyonları gereği, ne-Ehl-i Sünnet mezhebinin ne de bir tarikatın veya cemaatin kurumu ve temsilcisidir. Diyanet İşleri Başkanlığı, İslâmî ibadetlerin yapılması için cami, imam ve müezzin hizmetlerini, isteyen herkese, devletin kendine sağladığı imkanlar ölçüsünde ulaştırmaktadır. Türk vatandaşlarının dinini öğrenmesi için Kur'an Kursu açmakta ve kurs öğretmeni atamakta; çeşitli yayın organları aracılığı ile

halk İslâmiyet hakkında bilgilendirilmektedir. Kuruluş amaçları da bu faaliyetleri gerçekleştirmektir.

2. Medreselerin, tekke ve zaviyelerin kaldırılması, bunların yerine Din öğretimi yaptıracak çağdaş ve resmî kurumların bina edilmesi, Din görevlileri yetiştirmek amacıyla Kur'an Öğretme Kursları, İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakültesi açılması.

Kur'an kursları ve Edebiyat Fakültelerindeki bazı bölümler de Atatürk'ün din öğretimi sahasında harekete geçirdiği yaygın ve örgün öğretim kurumlarındandır. Ayrıca, din öğretimi Ortaokul ve Liselerin programlarına sokuldu. Din eğitim-öğretimi devletin veya hükümetin kontrolünde tutmak amacıyla, din dersleri seçmeli ders olarak İlkokulların programına dahil edildi. Bu dersler Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından basılan ve Milli Eğitim Bakanlığı'nca onaylanan resmî ideolojiye göre hazırlanan bir kitaba dayanılarak verilmekteydi.

Eğitim-Öğretim reformu ve Tevhid-i Tedrisat Kanunu çerçevesinde, 1924 yılı başında 465 medrese ilga edildi ve onlardan sadece 36'sı İmam-Hatip Okuluna dönüştürüldü. Fakat 1932 yılına gelindiğinde halk tarafından benimsenmeyen bu 36 okuldan sadece bir tane kaldı, diğerleri öğrencisizlikten kapandı. Bu okulların 1932 yılında kapanışından 1946'lı yıllardan itibaren çok partili sisteme geçilmesine ve İmam-Hatip Okulları ile Kur'an Kurslarının ve Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi'nin açılmasına (1949) kadar Türkiye'de resmî din öğretimi ve kurumu yoktu. 1930 yılından itibaren din öğretimi orta dereceli okulların programından da çıkarıldı.

Çok partili siyasî hayata geçişten sonra Türkiye'de din öğretiminin durumuna gelince; meslek formasyonu yeterli olmadığından imam ve hatiplerin vazifelerini istenilen düzeyde yapamadığını tespit eden Milli Eğitim Bakanlığı 20 Mayıs 1948'de İmam-Hatipler için hazırlık kursları düzenledi. Din eğitim-öğretiminin sivil toplum örgütlerinin (cemaatler) eline geçmesi endişesi de devleti böyle karar almaya sevketmişti. Nitekim 1950 yılında Bakanlık kararnamesi ile din dersleri de yeniden orta dereceli okulların programına girdi.

Gerçekte 1950'li yıllardan itibaren Türkiye'de dinî hayatta ve din öğretimi alanında önemli gelişmeler yaşandı. İmam-Hatip Okulları, Kur'an Kursları, İlahiyat Fakültesi ve Yüksek İslam Enstitüsü gibi din öğretimi yaptıran resmî kurumların açılması, dini yayınların (gazete, dergi, kitap) artması, camilerin inşası, bilhassa din alanında faaliyette bulunmak isteyen derneklerin ve vakıfların kurulması bu gelişmelerin somut delillerini oluşturdu. Milli Eğitim Bakanlığı'nın kararı ile 17 Ekim 1951'de ilk İman-Hatip Okulu açıldı, sayıları giderek arttı ve ülkenin her tarafına yayıldı. Ayrıca, 19 Eylül 1954'te yine Milli Eğitim Bakanlığı din derslerini bütün okulların müfredatına dahil etti, 7 Ekim 1967'de ise liselerin programına soktu.

İmam-Hatip Okularının açılması Türkiye'de tarihi bir olaydır. Çünkü bu okullar Türk toplumunun sevdiği ve gönülden kucaklayıp desteklediği, yetiştirdiği ve elemanlarından hoşnut olduğu eğitim-öğretim kurumlarındandır. Üstelik İmam-Hatip Okullarını bitirenler ülkede çok önemli hizmetler yaptılar, halkın beklentilerine cevap verdiler, toplumda çok olumlu intiba bıraktılar ve yaptıkları işlerde çok başarılı oldular. Devlet ve millet za-

rarına olan eylemlere katılmadılar, milli birlik ve beraberliği yıkmaya, ülkemizi bölüp parçalamaya yönelik terör, anarşi ve irtica olaylarına katılmadılar. Bu sebeplerle halk tarafından örnek nesil kabul edildiler ve her çevrede hüsn-i kabul gördüler. Türk toplumu İmam-Hatiplileri bağrına bastı. Aynı durum Yüksek İslam Enstitüleri ve İlahiyat Fakülteleri mezunları için de geçerlidir.

Çağdaş Türkiye'de İmam-Hatip Okullarını ilk defa açan Mustafa Kemal Atatürk'tür. Bu din öğretimi kurumları sayesinde ülkemizde her düzeyde din bilgisi ve ahlâk kültürü yaygınlaştı ve sağlıklı şekilde öğrenilmeye başlandı. Halkın inanç, ibadet ve ahlâk bilgisinin düzeltilip sağlamlaştırılması, gençliğin İslâm konusunda bilgili ve bilinçli kılınması yolunda önemli çalışmalar yapıldı. Belirtilen alanlarda kayda değer gelişmeler yaşandı ve verimli sonuçlara ulaşıldı. İmam-Hatip nesli çağdaş Türkiye'de çok işler başardı. Gerek kamu kurum ve kuruluşlarında gerekse özel sektörde, gerek ekonomik ve ticari hayatta gerekse sosyal ve kültürel alanda çok büyük başarı gösterdi. Ülkemizin maddî ve manevî dinamikleriyle gelişip kalkınmasında önemli rol oynadı. Herkese vatanı sevmeyi ve kalkındırmayı, insanlara faydalı olmayı öğütleyen İslâm'ın evrensel ilkeleri doğrultusunda hareket etmeye çalıştı. Ancak bu gelişmeler ve başarılar geniş bir halk kesiminde olumlu tepkilere sebep olup alkışlanırken, bazı çevrelerde ise endişe ve korkuya yol açtı. Özellikle Türkiye'deki statükocuları ve bağnazları muhalefette bulunmaya sevketti. Bu karşıt çevreler, azınlığın çoğunluğa hükmettiği bir demokrasi ve ulusal hakimiyet anlayışı ile laiklik, çağdaşlık ve Atatürkçülük kavramlarının arkasına saklanarak İmam-Hatip Liseleri'nde okuyanların yolunu kesmek, kapılarını kapatmak, mezunlarını da kanunî haklarından mahrum etmek istediler. İşte böylece, din öğretimi alanında, müfredat, okul, kitap, kiyafet ve öğretmen konularında bu iki kesim arasında bir mücadele başlatıldı. Karşıtlar, İmam-Hatipliler'in Yüksek öğrenim görme, üniversitelere girme, devlet dairelerinde, kamu kurumlarında ve özel sektörde vazife almaları konularında da ciddi muhalefette bulundular. Böylece, bir yandan Türkiye'de din öğretimi alanındaki olumlu gelişmeler durdurulmak, diğer yandan Türk toplumu laik ve laik olmayan, sünnî-alevî gibi kesimlere ayrılarak parçalanmak, toplumsal barış ve huzur bozulmak istendi. Kavgalı, stresli, huzursuz ve kamplaşmış bir toplumsal yaşantı sürecine girilmesi amaçlandı.

Oysa Çağdaş Türkiye'nin kurucusu Mustafa Kemal Atatürk, şu sözleriyle böyle bir ortamın oluşturulmasına karşı çıkmaktadır:

"İnsanları mutlu edeceğim diye onları birbirine boğazlatmak, insanî olmayan ve son derece üzücü olan bir sistemdir. İnsanları mutlu edecek tek vasıta, onları birbirine yaklaştırarak ve onlara birbirini sevdirerek karşılıklı maddî ve manevî ihtiyaçlarını karşılamaya yarayan hareket ve enerjidir. Dünya barışı içinde insanlığın gerçek mutluluğu, ancak bu ideal yolcularının çoğalması ve başarılı olmasıyla mümkün olacaktır. Eğer devamlı barış isteniyorsa, kitlelerin durumlarını değiştirecek uluslararası tedbirler alınmalıdır. Tüm insanlığın refahı, açlık ve baskının yerine geçmelidir. Dünya vatandaşları kıskançlık, açgözlülük ve kinden uzaklaşacak şekilde eğitilmelidir."[6]

6. Atatürkçülük, III, 123.

"Taassup cahiliğe dayanır. Bundan dolayı mutaassıp olan cahildir. İlim mutlaka cahilliği yener, o halde halkı aydınlatmak lazımdır."[7]

"Milli eğitim programının temel taşı, cahilliğin yok edilmesidir.Cahillik yok edilmedikçe yerimizdeyiz. Yerinde duran bir şey ise geriye gidiyor demektir. Bir taraftan genel olan cahilliği yok etmeye çalışmakla beraber, diğer taraftan toplumsal yaşamda bizzat faal ve faydalı, verimli elemanlar yetiştirmek lazımdır."[8]

"Milli ahlâkımız, medeni esaslarla ve hür fikirlerle beslenmeli ve kuvvetlendirilmelidir. Tehdit esasına dayalı ahlak, bir fazilet olmadıktan başka itimada da layık değildir."[9]

Atatürk'ün bu sözleri bizi Türkiye'de öğrenim hakkının ve özellikle de din öğreniminde bireyin haklarının neler olduğunu tespit etmeye götürmektedir. Öncelikle vurgulanması gereken, söz konusu hakkın temel insan haklarından biri, doğal eşitlik fikrinin de gereği olduğudur.

Her insan özgürce öğrenim hakkını kullanır. Kendi iyiliği ve çıkarı doğrultusunda öğrenim alanını ve düzeyini belirler. Bu konudaki kararını kişisel özgürlük veya özerklik çerçevesinde verir. Eğer kişisel özerkliğe sahip değilse, yani kendi iyisi veya çıkarları konusunda karar verebilecek durumda bulunamıyorsa; anası, babası, yakınları veya velileri onun adına hüküm verebilirler. Çünkü anne ve baba ile velayet hakkına sahip kimseler çocuklarının eğitim öğretiminden doğrudan sorumludurlar. Çocukları yetiştirmekle yükümlü olanlar da yine onlardır, devlet veya hükümet değildir. Devletin veya hükümetin görevi, çocuklarını iyi yetiştirmesi konusunda ana-babaya, velilere her türlü maddî ve manevî yardımda bulunmak, bunun için gerekli kurum ve kuruluşları bina etmektir. Ayrıca, eğer ana-baba birtakım sebeplerden dolayı çocuklarına eğitim ve öğretim veremiyorlarsa, bu hakkı ya devlet alır ya da **"veli"** yahut **"vasi"** yüklenir.

Çocuğun kendisi öğrenim hakkını kullanabilir, alanını belirleyebilirse ana-baba ona müdahale etmez. Aynı durum devlet ve hükümet için de geçerlidir. Ancak çocuğun veya ebeveyninin bu hakkı devretmesi durumunda devlet veya hükümet öğrenim hakkında söz sahibi olur. Onun iyi yetişmesi ve yetiştirilmesi sorumluluğunu yüklenir ve onu istediği şekilde yetiştirir.

Temel haklar ve özgürlükler, doğal eşitlik fikri ve kişisel özerklik gereği, her insan kendi iyisi veya çıkarı hakkında doğrudan hüküm verir ve eylemde bulunur. Bu konuda hiç bir şahıs veya otorite ondan daha yetkili ve yeterli değildir. Çünkü kendi iyisi veya çıkarı hakkında en uygun hakim, insanın kendisidir. Üstelik iyi veya çıkar bir kimsenin kendi isteği, ihtiyacı ve önceliğidir; dolayısıyla o kimsenin kendi sahip olduğu bilgi, herhangi bir başka kimsenin bilgisine göre üstündür. Öyleyse bir başkasının onun iyiliği veya çıkarı hakkında hüküm vermesi doğru değildir. Hüküm verirse ya bir özüre binaendir veya çok daha avantajlı konumda olduğundandır, ya da kişisel hak ve eşitlik fikrine, özerkliğe ve insan deneyimlerine saldırı söz konusudur. Böyle bir saldırının olması ise,

7. Atatürkçülük, III, 109.
8. Atatürkçülük, III, 136.
9. Atatürkçülük, III, 91.

kişisel özerkliğin olmaması ve kişinin kendi tercih ettiği kurallara uygun yaşamaması sonucunu ortaya çıkarır. Oysa kişi, doğal haklarını özgürce kullanmalı ve kendi kaderini serbest olarak belirlemelidir.

Nitekim temel hak ve özgürlüklerin tam olarak yaşanıldığı demokratik ülkelerde, egemen güç ve karar organı halktır. Devletin ve hükümetin vazifesi, söz konusu haklar ve özgürlüklerin herkese eşit olarak tanınmasını ve yaşanılmasını sağlamaktır. Vatandaşların istedikleri alanda ve seçtikleri branşta en iyi şekilde yetişmeleri için gereken koşulları hazırlamaktır. Bu bağlamda, genelde eğitim öğretim, özelde din öğretimi hakkı demokrasilerde kişinin vazgeçilmez haklarındandır. Herkes istediği okulda, istediği alanda istediği kadar öğrenim görür. Bu konuda herhangi bir gücün engellemesi ve dayatması ile karşılaşmaz. **"Tekçi"** anlayışın kalkması ve demokrasinin gereklerinden olan **"çoğulcu"** anlayışın yerleşmesi ancak bu sayede mümkün olabilir. **Tek müfredat, tek tip insan, tekçi anlayış ve resmi ideoloji vs. çağdaş demokrasilerde kabul görmeyen şeylerdir. Buna karşılık, çoğulculuk, farklılık, çok seslilik çağdaş demokrasinin temel değerlerindendir. Bunlar, aynı zamanda demokratik toplum olmanın olmazsa olmaz şartlarıdır.**

Türkiye'deki toplumsal huzursuzluğun ve kavganın temelinde işaret edilen demokratik değerlerin yeterince bulunmaması yatmaktadır. Nitekim bu eksiklik çeşitli siyasî, hukukî ve entellektüel çevrelerce dile getirilmektedir. İsmail Cem, ülkemizde bu alandaki eksikliği ve geri kalmışlığı şöyle ifade etmektedir.

"TOPLUMDAKİ ve kurumlardaki farklılaşmaları birlik-beraberliğin katili gibi görmekten bir türlü vazgeçilemedi. Demokrasilerde gelişmenin öncelikle farklılaşmalardan ve onların yarattığı dinamizm'den kaynaklandığı da hiç anlaşılmadı. Kendi küçük çevresinde anti-demokrat olan insanlarla ve kendi derneğinde yahut partisinde çoğulculuğu hazmedemeyen anlayışlarla demokrasinin gelişmesi beklendi. Bir yandan toplumun kurumları ve insanları anti-demokratik özelliklerde şartlandırılırken ya da bu tür şartlanmalar yerli yerine bırakılırken, öte yandan, "başarılı" bir demokrasi olunabileceği sanıldı. "tekçi" anlayışlarla, "çoğulculuğu" yapılandırmak gibi bir anlamsızlık yaşandı."[10]

Demokrasiyi çok seslilik, çoğulculuk ve farklılık kavramlarının varlığı ile tanımlayan Hasan Cemal de bu konuda şunları söylemektedir.

"Çok sesliliğe dayanır demokrasi; bir yerde çok sesliliğin uyumu diye de tanımlanabilir.

Demokratik yaşam biçiminin gerekli olduğu toplumlara damgasını vuran farklılıktır. Politikada, ekonomide, kültür ve sanatta birbirinden farklı çıkarlar, fikirler, anlayışlar serbestçe yarışır. Demokratik toplumlarda geçerli olan, tekdüze bir kurşunilik değil, çeşitliliğin rengarenkliği ve yaratıcılığıdır.

Farklılıktan korkulmaz demokrasilerde. Çünkü bilinir ki farklılık, bir toplumun dinamizmidir, onu ileriye götüren bir motor gibi çalışır.

10. **Türk Basınında Demokrasi**, 1990, 83-84.

Ülkemizde ise yıllardır farklılıktan, çoğulculuktan ürken bir resmi anlayış geçerlidir. Yasaklar ve tabularla cendereye sokulur insanlarımızın yaşantısı. Devlet sanki bunun için vardır.

Demokrasi korkusudur bunun adı"[11]

Bu bağlamda, çeşitli anlayışların, düşüncelerin, dinlerin ve mezheplerin, okulların ve üniversitelerin, sivil toplum örgütlerinin vs. varlığı, demokratik toplum oluşun önemli belgelerindendir. Bunların yokluğu ise, demokrasinin olmayışının delilidir. Tekçi anlayışla, tek tip insan yetiştirmek ise, her şeyden önce insana saygısızlıktır, insanı insan kabul etmemek; onu herhangi bir mamul veya eşya saymaktır. Temel ve doğal haklarından, kişisel özgürlüklerinden, fıtri değerlerinden mahrum etmektir. Demokrasiyle yönetilen ülkelerde insana sonsuz saygı vardır. En önemli gelişmeler de, fert ve toplum yararı doğrultusundadır. İnsanın öğrenim hakkına, düşünce ve vicdan özgürlüğüne müdahale edilmemektedir. **"Sen, ben olacaksın; benim gibi olmayanın yaşama hakkı yoktur"** denilmemektedir. İnsanların kaderlerini doğrudan kendileri tayin etmektedirler.

Oysa ülkemizde çeşitli boyutlarda bu haklar ve özgürlükler ihlal edilmekte; insan çoğunlukla insan olarak değil, tıpkı bir obje gibi değerlendirilmektedir. Eşya gibi işlenmek, şekillendirilmek ve kullanılmak istenmektedir. İnsanın iyisi veya çıkarı hakkında kendisi değil, başkası ya da devlet karar vermektedir.

İnsan eğitilebilen ve öğrenim düzeyine göre kişilik kazanan bir varlıktır. Dinler ve felsefelerin insan eğitim-öğretimine dayanması demokratik ülkelerde insana, eğitim-öğretim konusuna çok önem verilmesi buradan gelmektedir.

Ülkemizdeki din eğitim-öğretimi ve insan anlayışına dair bir fikir vermesi bakımından bazı Avrupa ülkelerinin din eğitim-öğretim politikalarından örnekler vermek istiyoruz:

Alman Profesörlerinden Johannes Lahnemann ülkesindeki din öğretimi hakkında şöyle demektedir:

"Almanya'da din öğretiminin özel bir anlamı vardır. Din dersi ülkemizin anayasasına işlenmiş biricik branş dersidir. Anayasamızın 7. maddesinin 3. fıkrasında, din dersinin kamu okullarında düzenli okutulan bir ders olduğu hüküm altına alınmıştır. Bu maddede din dersinin yer almasının anlamı, dinlerin cevap verdiği soruların, en önemli, hayatî sorular olduğunun doğrulanmasıdır...

... Almanya'daki kiliseler ülkemizin tarih ve kültürünü oluşturan belirleyici etkenlerdir. Anayasamıza dayanak teşkil eden ahlakî değerler ise, Hıristiyanlık mefhumunun ürünüdür. Almanya'daki kiliseleri, sanat eserlerini, müziği vs. Hıristiyanlık mirası olmadan anlamak mümkün değildir."[12]

---

11. **Türk Basınında Demokrasi,** 90-91. **[Gerek İsmail Cem gerekse Hasan Cemal, son zamanlardaki tutumlarına bakılırsa, bu fikirlerinden vazgeçmiş görünmektedirler.]**
12. Johannes Lähnemann, "Almanya'da Din Eğitimi (Devlet, Okul ve Dinî Cemaatler İşbirliği ile Din Öğretiminin Temel Esaslarının ve Uygulama Yönteminin Belirlenmesi)", çev. Ayşe Erdal, **Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu Bildirileri,** Ankara 20-21 Kasım 1997, s. 70.

Dr. John Sheperd ise, İngiliz eğitiminin kişilik gelişmesine katkısından sözederken tebliğinde şu ifadelere yer vermektedir:

"İngiliz toplumu çoğulcudur; çünkü çok dinli ve mezheplidir, ateist ve dinsize, dinî ve felsefî yönden bağlantısız olanlara varıncaya kadar, çok farklı görüşleri tanımaktadır. İngiltere, vatandaşlarının siyasî katılımı bakımından da çoğulcudur, çünkü sosyalizm, liberalizm, marksizm, muhafazakarlık vs. gibi çok farklı siyasî akımları içermektedir.

... İngiltere'de din öğretiminin niteliğine gelince; 1960'lı yılların ortalarına kadar din öğretiminin amacı; çocukları tam bir Hıristiyanlık inancı doğrultusunda yetiştirmekti. Bir başka ifade ile, bu öğretimin asıl gayesi iyi Hıristiyan yaratmaktı. Ancak bu başarısızlığa uğradı..."[13]

Batı'da bu kadar olumlu gelişmeler yaşanırken, ülkemizde ise son yüzyılda dini hayat ve din eğitim-öğretimi sahasında birçok zorluklar, engeller, sınırlamalar, dayatmalar ve yasaklar yaşanmaktadır. Geçmişte meslek ve din öğretimi veren yaygın ve örgün öğretim kurumlarının kaldırılması, İmam-Hatip Okulları, Kur'an Öğrenme Kursları ve İlahiyat Fakültesinin kapatılması, din öğretiminin her derecedeki okulların müfredatından çıkarılması, ezanın Türkçeleştirilmesi, başörtüsü yasağı vs. ile son yıllardaki 8 yıllık kesintisiz öğretim uygulaması bunların somut uygulamalarıdır.

Burada haklı olarak şu soruyu soruyoruz: Demokrasiyle yönetilen batılı toplumlarda çoğulculuğa, çok sesliliğe, farklılığa, insan hakları ve özgürlüklerine, din ve vicdan hürriyetine, dini ve mesleki öğretime önem verilirken neden demokratik, laik ve sosyal bir Hukuk devleti olarak kendini tanımlayan Türkiye Cumhuriyeti devletinde aynı haklar ve hürriyetler olmasın? Fransız Danıştayı Müslüman öğrencilerin başörütüsü ile öğrenim görmesi hakkında **"öğrencilere tanınan bu özgürlük, dini inançlarını okul binası içinde ifade edilmelerini de içerir"** şeklinde karar alırken, neden yüzde doksan dokuzu Müslüman olan ülkemiz halkı ve üniversite gençliği demokratik toplumlara tanınan bu haklardan yararlanmasın?

Kanaatimizce bu haklara ve hürriyetlere ülkemiz insanlarının da tam olarak sahip olabilmesi için yeterince demokratik olmalıyız ve demokrasiden korkmamalıyız, insana eşya veya bir fabrika mamülü gibi bakmamalıyız; tek tip insan değil, çoğulcu yaklaşımlı ve farklı görüşlü insanlar yetiştirmeleyiz.

Ahmet Altan ülkemizdeki insan hakları ve demokratikleşme konusunda istenilen düzeyde ve batıdaki standartlar doğrultusunda gelişmediği görüşünü savunmakta; bunun başlıca sebebinin de "devletin resmi ideolojisinin olduğunu söylemektedir:

***"Türk Devleti'nin resmî ideolojisi"* Atatürkçülük.**

Bütün çelişki de burada zaten.

Bir demokraside devletin *"resmî ideolojisi"* olmaz.

Bir demokraside devlet, vatandaşları *"resmî ideoloji"* kabul etmeye zorlayamaz.

13. John Sheperd, "İngiliz Eğitiminin Kişilik Gelişimine Katkısı", çev. Sibel Aksu; **Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu Bildirileri,** Ankara 20-21 Kasım 1997, s. 84-85.

Demokrasilerde, her bireyin *"kendi görüşü"* olur. Herkes aynı ortak görüşü paylaşmak zorunda değildir. Bugün komünist ülkeler bile *"resmî ideoloji"* anlayışından vazgeçiyor.

Çünkü resmî ideolojinin olduğu yerde demokrasi yoktur. Demokrasinin olmadığı yerde de gerçek bir laiklikten ve Cumhuriyet'ten sözedilemez."[14]

"Ta Osmanlı'dan beri Türkiye'nin kaderini sürekli olarak *"Harbiye"* ve *"Mülkiye"* belirlemiş, yani asker ve sivil bürokratlar.

Demokrasilerde *"oyunun"* tek hakemi *"halk"* ve onun seçtiği *"parlamento"* iken, biz de bu temel şart gözardı edilmiş. Hala da, demokrasimiz bu eski zaafından tamamen kurtulmuş değil"[15]

Davut Dursun da **Doğu'da ve Batıda İnsan Hakları** isimli kitapta yer alan **"Din ve Vicdan Hürriyetinin Siyasal Sistem Açısından Anlamı ve Uygulaması"** başlıklı makalesinde Çağdaş Türkiye'deki demokrasi anlayışını din ve vicdan hürriyeti açısından şöyle değerlendirmektedir:

"... Türkiye'de din ve vicdan hürriyeti; ancak siyasal iktidarın anladığı, tanımladığı ve takdir ettiği bir alan içinde belli bir serbestiyet kazanmıştır. Türkiye'de din ve vicdan hürriyeti hemen hemen bütün anayasalarda az çok yer almış olmakla beraber siyasal rejimin ve devlet yapısının niteliklerinden kaynaklanan sınırlama ve müdahalelere maruz kalmıştır. Tek parti yönetimi döneminde uygulanan dinin toplumsal hayattaki tüm etkilerini ortadan kaldırma ve kişilerin vicdanlarına itmeye yönelik militan laiklik uygulaması Din ve Vicdan Hürriyetine son derece büyük zarar vermiş, inananlara zulme kadar varan müdahalelere sebep olmuştur. Siyasal sistemin tek parti yönetiminden çok partili yapıya geçmesi ile birlikte hem diğer temel hürriyetlerde, hem de din hürriyetinde toplumun lehine düzenleme ve uygulamalar yaşanmıştır. Devlet yapısının otoriter ve totaliter yapıdan demokratik yapıya doğru çevrilmesiyle birlikte hürriyetler de yavaş yavaş topluma yayılmış ve vatandaşlar nefes alma imkanı bulmuşlardır. Bütün bunlara rağmen Türk siyasal sisteminde Batılı anlamda bir din ve vicdanın hürriyetinden sözedilemez."

Gerçekte yukarda işaret ettiğimiz özelikleriyle demokratikliğe fevkalade önem veren yüce dinimiz İslâm, çoğulculuğu, farklılığı ve çok sesliliği fıtranın gereği saymıştır. Takvâ, kardeşlik, doğal haklarda ve hürriyetlerde eşitlik, adalet, ehliyet, meşveret gibi evrensel değerleriyle insanları barış ve birlik içinde yaşatma iradesini ortaya koymuştur. Renk, dil, kültür, coğrafya, mezhep ve din farklılığı doğal zenginlikler ve değerler kabul etmiş; Arap'ın Arap olmayana, Arap olmayanın da Arab'a doğal bir üstünlüğünün olmadığını belirtmiş; herkesin hoşgörü ve karşılıklı anlayış, sevgi ve saygı esasları dairesinde insanca yaşamasını istemiştir. Din ve vicdan hürriyetine büyük önem vermiş; din'de zorlama olmadığını duyurmuştur. Bu hususlarla ilgili çok sayıda Kur'an ayeti ve hadis-i şerif bulunduğu gibi, Müslüman alimler de başlangıçtan bu yana Müslüman olmayanların ve

14. **Türk Basınında Demokrasi,** s. 50-51.
15. **Türk Basınında Demokrasi,** 67.

Müslümanların karşılıklı haklarını hususi kitaplar yazarak ayrıntılı bir şekilde açıklamışlardır.[16]

Müslüman milletler ve devletler tarihi de, çoğulcu toplum varlığının, çok sesliliğin, farklılığın mevcudiyetinin en güzel örneklerine sahiptir. İslâm kültür ve medeniyetinin mimarları farklı coğrafyalardan, dillerden, renklerden, mezheplerden ve dinlerden olan topluluklardır. Araplar, Farslar, Türkler, Berberîler, Afganlar, Hintliler, Kıptîler vs. uluslar ortak bir kültür mirası ve medeniyet meydana getirebilmişler ve yüzyıllar boyunca birlik ve beraberlik içinde yaşamışlardır. Yönetimlerindeki Yahudilere ve Hıristiyanlara büyük bir hoşgörü göstermişler, tebanın tamamına adaletle muamele etmişlerdir. Medeniyet alanında öncü ve örnek oldukları Batı dünyasına böylece, çoğulculuk, çok seslilik, insan hakları ve hürriyetleri konularında önderlik etmişler, demokrasi ve demokratik toplum kavramlarının da ilk temsilcilerinden olmuşlardır.

Ne var ki, insan hakları ve hürriyetleri yönünden günümüzde İslâm ve Müslümanlar hakkında dünyada olumsuz bir imaj vardır. İslâm, kan dökerek ve meydan savaşlarında kılıçla ve tüfekle insanları öldürerek, zorla yayılan bir terör dini; Müslümanlar ise kan dökücüler, zalimler, gericiler, barbarlar ve tetörirstler olarak tavsif edilmektedirler. Sonuçta İslâm dini ve Müslümanlar, Doğu'da ve Batı'da gerek halkının çoğunluğu Müslüman olan ülkelerde gerekse halkının çoğunluğu Müslüman olmayan memleketlerde, potansiyel suçlu konumundadırlar. Bir bakıma günah keçisi sayılmışlar; mevcut düzenler, siyasî ve sosyal ideolojiler, felsefi ve ekonomik anlayışlar için tehlike unsuru kabul edilmişlerdir. İslâm'a ve Müslümanlara karşı dünyanın birçok ülkesinde çeşitli isimler, tezler, suçlamalar ve ideolojiler altında örgütlü ve bilinçli olarak yapılan mücadele işte buradan kaynaklanmaktadır. Elbette, bu durumun ortaya çıkmasında Müslümanların kendilerinin de büyük sorumluluğu vardır. Fundamentalizm, radikalizm, irtica, taassup, antilaiklik, çağdaşlık, illegallik, şeriatçılık, dincilik suçlamaları dünyada İslâm ve Müslümanlara yönelik saldırıların resmî ve örgütlü veya sistemli mücadelelerin başlıca gerekçelerini teşkil etmektedir. Ülkemizde bunlara **"Atatürkçülük ve Laiklik"** ya da **"Resmî ideoloji ve rejim karşıtlığı"** veyahut **"Atatürk İlkeleri ve Devrimleri düşmanlığı"**, **"Anayasa ve anayasal düzen muhalifliği"** savları eklenmektedir. Ülke, devlet, anayasa ve rejim için bu kadar tehlikeli kabul edildikleri için de onlara yönelik bir takım tedbirler alınmaktadır. Eğitim-öğretim kurumlarının müfredatında, Milli Eğitimin kesintisiz olmasıyla ilgili düzenlemede, ülkenin birlik ve bütünlüğünü korumakla ilgili kanunlarda, bürokraside iş ve meslek hayatında devamlı olarak belirtilen bu tehlike gözönünde bulundurulmakta ve öncelikle bertaraf edilmesi amaçlanmaktadır.

Çağdaş Türkiye'de dinî hayatta işte böyle gelişmeler yaşanmakta ve tasvir edilen bu muhitte din öğretimi yapılmaya çalışılmaktadır. Her şeye rağmen milletimiz dinine, mukaddesatına sıkı sıkıya bağlı bulunmaktadır. Millî ve manevî değerlerini doğru olarak öğrenip yaşatmak, çocuklarını inançlı ve erdemli yetiştirmek için var gücüyle çalışmaktadır. Bu amaçla Kur'an Kursları, İmam-Hatip Liseleri açmakta, yurtlar, kültür merkez-

16. Mesela: Bakara, 148, 208; Yunus, 19; Nisâ, 1, 58, 128; İsra, 70; Hucurât, 13; Veda Hutbesi; Ahmed b. Hanbel, **Müsned,** 2/285, 361; 4/145, 395; Müslim, **Sahih,** Birr ve Fedâilu's-Sahabe bölümleri.

leri, dernekler ve vakıflar kurmaktadır. Devlet ve hükümet adamları da zaman zaman bu kurumların kurulmasına imkanlar ve kanunlar muvacehesinde maddeten ve manen destek vermekte; din kültürü ve ahlâk bilgisinin resmî yoldan ve bilimsel yöntemle Türk çocuklarına öğretilmesi için gayret sarfetmektedir. Yirminci yüzyılda dünyadaki yeni düzen, yeniden yapılanma ve yeni anlayış arayışları ile dinî değerlere dönüş hareketleri de, ülkemiz insanını bu konuda cesaretlendirmiş ve bilinçlenip örgütlenmesine önemli katkıda bulunmuştur.

Gözlenen gerçek şu ki, her türlü olumsuzluğa ve engellemeye rağmen, Doğu'da ve Batı'da insanlığın İslâm'a olan ilgisi her gün biraz daha artmaktadır. Avrupa'da, Amerika'da, Asya'da, Afrika'da ve Avustralya'da her geçen gün birbiri ardına yükselen minareler ve milyonlarla ifade edilen ihtidalar İslâm'ın bütün insanlığın dini olduğu gerçeğinin görülmeye ve kabul edilmeye başlandığının açık delillerindendir. Tüm insanlık dünyası gibi Türk milleti ve gençliği de İslâm'la yakından ilgilenmekte, dini hayata ve din öğretimine büyük önem vermektedir.

Sonuç ve Değerlendirme

1- Dinî yaşantı ve din eğitim-öğretimi bireysel bir hak ve vazifedir. Bireyin doğal hakları ve özgürlüklerindendir. Herkes dinini öğrenme ve yaşama hakkına sahiptir.

2- Din eğitim-öğretimi işiyle öncelikle anne-baba yükümlüdür. Devlet bunun gerçekleşmesi için okul, üniversite, kütaphane vs. kurarak, öğretmen yetiştirerek maddî ve manevî destekte bulunur, iyi vatandaş yetişmesi için en elverişli ortam ve koşulu sağlamaya çalışır. Eğitim-öğretim hak ve yetkisinin devlete veya hükümete bırakılması, ana-babalık hak ve vazifesinden birinin devlete devredilmesi, devletin çocuğun velisi tayin edilmesi anlamına gelmektedir. Çocuğunu istediği şekilde yetiştiremeyip bu konuda yükümlülüğünü yerine getiremeyip devlete teslim eden ve böylece aczini itiraf eden bir annebabanın artık çocuğunun yetişme tarzı, öğrenim durumu hakkında söz sahibi olması doğru değildir. Çocuğun öğrenim velayetini üstlenen kurum, devlet veya hükümet onu nasıl istiyorsa öyle yetiştirebilir. Ancak ana-babaların doğrudan çocuklarının eğitim-öğretimiyle meşgul olmayıp bu sorumluluğu çeşitli kurumlara, devlete veya hükümete bırakmaya başladıklarından bu yana Müslüman toplumlarda büyük alimler, düşünürler, sanatkarlar ve yöneticiler çok nadir görülür olmuştur.

3- Türk milleti dindardır ve yüzyıllar boyunca Asya'da, Avrupa'da ve Afrika'da İslâm'ın bayraktarlığını yapmıştır. Ancak dinini yeterli düzeyde ve ana kaynaklarından özgürce öğrenme hakkına bir türlü sahip olmamıştır. Özellikle Osmanlı Devleti'nin son dönemi ve çağdaş Türkiye Cumhuriyeti Devleti zamanında din eğitim-öğretimi ihtiyacını karşılamakta çok zor sayılabilecek merhalelerden geçmiştir. Osmanlı Devleti'nin geri kalmışlığını, uygar Batı'nın gerisinde bulunuşunu ve yıkılışını bilhassa din faktörüne dayandıran birtakım çevreler, bazı devlet adamları ve siyasetçiler, ne yolla olursa olsun, devlet ve millet varlığı için ayak bağı sayılan ve bir irtica kurumu görülen Din'den kurtulmak gerektiği; kalkınma, yükselme ve çağdaş olmanın ancak O'ndan uzak kalmakla gerçekleşeceği tezini savundular. Ayrıca, Çağdaş Türkiye'nin **"Batılılaşmak, Çağdaş-**

laşmak ve İslâmlaşmak" üçlü kavramı ile ifade edilen ana hedefleri zamanla ilk ikisinin güçlü bir şekilde ihyası, üçüncüsünün de ifnası ile noktalandı. Medreselerin kapatılması, Tevhid-i Tedrisat esaslarının okulların müfredatında din öğretimine fazla yer vermemesi vakıflar ve diyanet işleriyle ilgili ıslahat yapılması, eğitim-öğretimin laikleştirilmesi vs. bu yönde atılan somut adımlardandır. Atatürkçülük, resmi ideoloji, Atatürk ilkeleri ve İnkılâpları, laiklik gibi kavramların arkasına sığınılarak yapılan birtakım uygulamalar, çıkarılan kanunlar ve ihdas edilen kurumlar, hazırlanan programlar ve kitaplar atılan bu adımların hem dayanakları hem de değişik boyutları niteliğindedir.

4- Türkiye'deki din öğretimi yetersizdir ve İslâm hakkında doğru, olumlu, bilimsel ve tatminkar fikir vermekten uzaktır. Çünkü okullardaki din öğretiminin ders saati ve metodu, ders kitapları, müfredattaki konumu İslâm hakkında doğru ve yeterli bilgi sahibi olmaya elverişli değildir. Ayrıca, Öğrenim metodu **"ezbercilik"** olduğundan Din'in anlaşılması arka planda kalmaktadır. Oysa, din sömürcülüğünün, yobazlığın, bağnazlığın, aşırılığın ve tutuculuğun, fundamentalizmin ve radikalizmin, softalığın ve irticanın en büyük düşmanı İslâm'dır, doğru ve yeterli İslâmi bilgidir. Genç kuşaklara okullarda İslâm hakkında doğru ve yeterli bilgi verilmezse, toplumda cincilerin, muskacıların, medyumların, din sömürücülerinin, sahte şeyh ve müritlerin, din tacirlerinin kol gezmesi kaçınılmaz hale gelir. Barış, kardeşlik, birlik ve beraberlik dini olan İslâm'ı doğru öğrenenlerin hoşgörülü, anlayışlı, ılımlı, vatansever ve ahlâklı kimseler oldukları tarihen sabit bir gerçektir. Ayrıca İslâm; terör ve anarşiye, fanatikliğe ve inkarcılığa, bölücülüğe ve bozgunculuğa, cahilliğe ve hurafeciliğe, kan dökücülüğe ve ayrılıkçılığa karşı olmayı öğretmektedir. Gerçek böyleyken, İslâm'dan ve Müslümanlardan, dininin yaşanmasından ve din öğretiminden korkmak niye? İslâm'ı terör dini veya fundamentalizm veyahut irtica müessesesi, Müslümanları da teröristler, fundamentalistler ve gericiler olarak görüp göstermenin sebebi ne? İslâm ve Müslümanlar hakkında olumsuz imaj vermenin kime ne faydası var? Elbette bu olumsuzluklarda iç ve dış güçlerin, dinimizin doğru öğrenilip tanınmasını istemeyenlerin, ülkemizin birlik ve bütünlüğünü bozmak emelinde olanların, halkımızı bin yıllık dinî ve millî değerlerinden koparmak isteyenlerin büyük payı var; ama Müslümanların kendilerininde bir takım hataları ve sorumlulukları olduğunu unutmamak gerekir. Bu çerçevede din öğretimi metod ve muhteva itibariyle gözden geçirilmeli, din öğretimi veren müesseseler ıslah edilmeli, Müslümanlar da sözlerine ve eylemlerine dikkat etmelidirler. İslâm'ı şekle, görünüşe, kılık-kıyafete indirgemenin, özünden ve ruhundan uzaklaştırmanın yanlışlığını bilmelidirler.

5- Dinin öğrenilmesi ve yaşanması temel haklar ve özgürlüklerdendir. Ruhî ihtiyacı karşılanmayan, manevî yönden gıdasız kalan kimseler, özürlü olurlar; sağlıklı yurttaşlar durumuna gelmeleri ise iyi bir din öğretimi görmeleriyle mümkündür. Devlet ve hükümetin vaziferinden biri de, işte bu ihtiyacın karşılanmasına yardım ve destek vermek, sağlıklı ve sağlam vatandaşlar yetiştirmektir. İmanlı ve ahlâklı Türk gençliği geleceğin çalışkan, üretken, barışsever ve vatansever Türk toplumu demektir. Öyleyse dinî hayatın sağlıklı şekilde yaşanmasından ve din öğretiminin resmî kurumlarda ve resmî yollarla, çağdaş yöntemlerle verilmesinden hem devlet ve millet hem de fertler büyük yarar görecektir. Bunda ülkemiz ve halkımız için ne bir tehlike ne de zarar vardır.

6- İnsanlık tarihi, bir bakıma, zihniyet ve hürriyet mücadeleleri tarihidir. Bireyler ve toplumlar inandıkları değerleri yaşamak ve yaşatmak doğrultusunda mücadele etmişlerdir.

Din ve vicdan hürriyeti; gerek İslâm'da gerekse insan hakları beyannemesinde; inanç, ibadet, dinî eğitim-öğretim ve dinî değerlere göre yaşama ve örgütlenme alanlarını kapsamaktadır.

Ülkemizin, demokrasinin tam olarak yaşanabildiği, barış ve huzurun hakim olduğu, insana ve inancına saygının gösterildiği güzel günlere kavuşması dileğiyle...

Başvuru Kitapları:

Adnan Adıvar, **Osmanlı Türklerinde İlim,** C.I, İstanbul 1939.

Ahmed b. Hanbel, **Müsned.**

Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, Atatürk Araştırma Merkezi, Ankara.

Atatürkçülük, I-II-III, (Hazırlayan: Genel Kurmay Başkanlığı) Ankara 1983.

Brian Stanley, **Education in Turkey, School and Society,** 40 (1934).

C.S. Reed, **Education in the Turkish Republic Open Cout** 49 (1938)

Doğu'da ve Batı'da İnsan Hakları, Türkiye Diyanet Vakfı Yayınları, Ankara.

Giovanni Sartori, **Demokrasi Teorisine Geri Dönüş,** çeviren. Tuncer Karamustafaoğlu, Mehmet Turhan, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

Hasan Ali Yücel, **Türkiye'de Orta Öğretim,** İstanbul 1938.

Johannes Lähnemann, "Almanya'da Din Eğitimi (Devlet, Okul ve Dini Cemaatler İşbirliği ile Din Öğretiminin Temel Esaslarının ve Uygulama Yönteminin Belirlenmesi)", çev. Ayşe Erdal, **Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu Bildirileri,** Ankara 20-21 Kasım 1997.

John Sheperd, "İngiliz Eğitiminin Kişilik Gelişimine Katkısı", Çev. Sibel Aksu, **Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu Bildirileri,** Ankara 20-21 Kasım 1997.

İhsan Sungu, **Education in Turkey, The Year book of Education,** London 1932.

Kur'an-ı Kerim

Muhammed Hamidullah, **Mecmûatu'l-Vesâiku's-Siyâsiyye,** Beyrut 1407/1987 Veda Hutbesi kısmı, s. 360 vd.

Mehmet Turhan, **Çağdaş Demokrasiler,** Ankara 1990.

Mustafa Kemal Atatürk, **Atatürk Söylev ve Demeçleri,** Ankara,1959.

Münir Kostaş, La Laicisation de I'Enseignement Public en Turquie Dequis 1923 Jusqu'a Nos Jours, Paris 1976 (Yayınlanmamış doktora tezi).

Nevzat Ayaz, **Türkiye Cumhuriyeti Milli Eğitimi,** Ankara 1949.

Nevzat Yaşar Aşıkoğlu, "Günümüzde Kur'an ve Hadis Öğretimi Üzerine" **Uluslararası Din Eğitimi Sempozyumu,** Ankara 20-21 Kasım 1997.

Osman Ergin, Türkiye Maarif Takvimi, I-IV, 1939-1943.

Refia Uyurel, **L'Education de la femme en Turquie,** Paris 1936.

Robert D. Dahl, **Demokrasi ve Eleştirileri,** Çev. Levent Köker, Türk Demokrasi Vakfı Yayınları, Ankara 1993.

Sabin Driks, **L'Islam et la Jeunneesse Turqule d'Aujourdhui,** Paris 1977.

Sabri Hizmetli, "Les Evolutions Religieuses en Turquie", Ankara Üniversitesi ile Roma Gregoiana Üniversitesinin ortak düzenlediği sempozyuma sunulan tebliğ, Ankara 1993.

Sabri Hizmetli, Les Idees Theologiques d'Ismail Hakkı İzmirli dans le Nouveau Kalam, Paris, Sorbonne III, 1979 (Yayınlanmamış doktora tezi.)

Sadrettin Celal Antel, **Tanzimat Maarifi,** I, İstanbul 1940.

Salve de, **L' Enseignement en Turquie,** Reveu des Deux Mondes, 1974.

Semin Refia, **Education in Turkey, The Yaer Book of Education,** 1952.

Tevfik Ebulfeyyaz, "Tevhîd-i Tedrisat ve Tevhîd-i Terbiye" **Muallim 2,** 1325.

Türk Basınında Demokrasi 1990, Türk Demokrasi Vakfı yayınları, Ankara 1991.

W. Lucy Wilson, **Education in the Republic of Turkey, School and Society,** XXVIII, 1938.

İYİLİĞİN YAYILMASINDA DİN GÖREVLİLERİNİN YERİ VE ÖNEMİ

Prof. Dr. Hüseyin ALGÜL

Tebliğe başlamadan önce 1995 yılında Prof. Dr. Süleyman Hayri BOLAY ve Doç. Dr. Mümtazer TÜRKÖNE tarafından hazırlanmış olan Din Eğitimi Raporu'ndan nakledeceğim şu anlamlı tespitleri değerli katılımcılarla paylaşmak istiyorum:

"Türkiye'de farklı etnik kökenlerden gelen insanların, Türk milletinin ferdi olarak en geniş ortak paydaları İslâmiyettir. İslâmiyetten beslenen millî kültürümüz, tarih boyunca fertlere etnik kökenine göre değil, mensup olduğu dine göre davranmayı öğretmiştir..."[1]

"Toplumda suç oranlarının düşük olması, toplumsal dayanışma ve işbirliğinin ayakta durması, başkalarının haklarına ve hürriyetlerine saygılı insan, topluma ve devlete karşı sorumluluklarını idrak eden vatandaş, kuvvetli bir dinî terbiyenin ürünü olmaktadır... Toplumun temel hücresi olan aileyi, çağdaş gelişmelerin çözücü etkilerinden korumak, yetişen çocuğun şahsiyet bütünlüğünü sağlamak, alkol, uyuşturucu gibi iptilaları azaltmak ve bir bütün olarak toplumsal bünyeyi istikrarlı bir durumda tutmak din eğitimi ile mümkündür..."[2]

Din görevlileri bu tespitlerde ortaya çıkan gerçeğin merkezinde bulunmaktadırlar. Bilhassa Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yürüttüğü kamu hizmetleri arasında yer alan "Fetva hizmetleri, irşad ve tebliğ hizmetleri, ibadet ve cami hizmetleri, eğitim hizmetleri, yayın hizmetleri" din görevlilerinin, ma'rufun (iyiliğin) yayılmasında, münkerin (kötülüğün) önlenmesindeki yerini ve önemini belirler. Ancak bu önemin herkesçe kavranması ve hizmetlerin belirli bir şuur ve anlayış derinliği içinde ifası gerekir ki, tebliğimizde bu konudaki düşüncelerimizi dikkatlerinize sunacağız.

Ancak bundan önce tebliğe konu olan kavramla (iyilik-kötülük-din) ilgili olarak Kur'an'dan ve Sünnetten bir temellendirme yapmak istiyoruz:

"İyi" nedir? İyi, istenilen vasıfları taşıyan, ahlâken temiz ve güzel olan, beğenilen, makbule geçen, hoşa giden, faydalı, hayırlı, yararlı, uğurlu, yeterli, sıhhatli anlamlarına gelir.

"Kötü" nedir? Kötü, iyi vasıf taşımayan, iyi olmayan, fena olan, istenilen vasıflara sahip olmayan, zararlı ve tehlikeli olan hayırsız, uğursuz olan, ahlâken temiz ve güzel olmayan anlamlarına gelir.

İslâmî literatürde bu kavramlar, maruf-münker, hasene-seyyie, memdûha-kabîha, ha-

1. Din Eğitimi Raporu, (hzr. Prof. Dr. Süleyman Hayri Bolay-Doç. Dr. Mümtazer Türköne), Ankara 1995, s. 7.
2. A.g.k., s. 10.

mîde-rezîle tarzında yerini almış ve çeşitli ilim dallarınca tarif ve açıklamalar getirilmiştir.

Kur'an ve Sünnet "iyi ve kötü" kavramlarını en doğru bir şekilde anlayabilmemizi sağlayıcı temel bilgileri bize verir.

Kur'an-ı Kerim'de belirtildiğine göre; iyilik yapan, iyilik getiren getirdiğinin kat kat fazlasını bulur. Kötülük yapanlar, kötülük getirenler de dengiyle ceza görürler.[3] İyi işler ölümsüzdür, karşılığı ebede uzanır. İyiler hayırlı kişilerdir, iman edip yararlı iş yapanlardır.[4] İyi işe sebep olanın iyilik defteri, kötü işe sebep olanın da kötülük defteri kapanmaz; gerek sağlığında, gerek öldüklerinde, gerek bu dünyada, gerekse öbür dünyada iyilerle kötüler bir değildir.[5] İyilikle kötülük bir olmaz, kötülüğü iyilikle savmak uygun olur, bunu salih kişiler yapabilirler.[6] İyilik yapanın yararı kendine, kötülük yapanın da zararı kendinedir.[7] İyilik yapmak zordur, sarp yokuşta yürümek gibidir; açı, yoksulu, yetimi, yolda kalmışı doyurmak, sabrı ve merhameti benimsemek, uygulamak, tavsiye etmek pek kolay değildir, ama yapılması gereklidir.[8] Bunu başarabilenler kendi canları çekmesine rağmen yoksula, yetime, tutsağa Allah rızası için yedirirler, bundan dolayı da maddî bir karşılık beklemezler.[9] Böyle iyi insanların Cennete girebilmeleri ve kötülükten korunabilmeleri için melekler dua ederler.[10] İyi olmak, iyilik yapmak ve iyilikte yardımlaşmak[11] iyi işlerde yarışmak[12] esastır.

Keza Kur'an-ı Hakim'de belirtildiğine göre kötü duyguların kötü heveslerin, kötü eğilim ve arzuların şerrinden de uzak durmak inanan kişi için önem taşır. Çünkü iktisadi, sosyal, psikolojik bazı sebepler insanları olumsuz duygu ve kötü arzulara sevkedebilirler. Bu sebeple ayet-i kerimede "... Hislerinize uyup adaletten sapmayın..." denilmiştir.[13] Meselâ, yalan şahitlik kötülüktür. Çünkü, adaleti yanıltır. Doğru şahitlik, iyiliktir. Çünkü, adaletin tecellisine sebep olur. Kur'an-ı Kerim, bize, vaktiyle Hz. Musa'nın yanında olup, kemâl sahibi iken hevası peşinde koşup manevî mertebesini kaybeden biriyle ilgili haber verir; bu hususta "Fakat o, dünyaya saplandı ve hevesinin peşine düştü..."[14] der. Diğer yandan yüce Allah bir ayette, bize, üç iyilik ve üç kötülüğü tanıtır. Üç iyilikten birincisi adalettir. Adalet, her şeyi tam olarak yerine getirmek, herkese hakkını vermek, ölçülü davranmaktır. Ayette geçen ikinci iyilik **"ihsan"**dır. İhsan, iyilik etmek, hayır yapmak, bağışta bulunmak, istenilen şeyi gereği gibi yerine getirmek, hayatın her safhasında kuldan bekleneni ifa etmek demektir. İbadette ihsan ise **"Allah'ı görüyormuş-**

3. Bk. En'am 6/160; Neml, 27/89-90.
4. Bk. Kehf, 18/46; Meryem, 19/76; el-Beyyine, 98/7.
5. Bk. Casiye, 45/21.
6. Bk. Ra'd,13/22.
7. Bk. Casiye, 45/15; İsra, 17/7; Fussilet, 41/46.
8. Bk. Beled, 90/11-18.
9. Bk.İnsan, 76/8-9.
10. Bk. Mü'min, 40/7-8.
11. Bk.Mâide, 5/2.
12. Bk. Bakara, 2/148; Mâide, 5/48.
13. Bk. Nisâ, 4/135.
14. Bk.Araf, 7/176. Kuvvetli görüşe göre âyette ismi belirtilmeyen kişi İsrailoğulları'ndan Bel'am b. Bâûra'dır.

çasına ibadet etmek"tir. Bu, kulluk manasında düşünülürse insan hayatının tümünü kapsayan bir anlama ulaşır.

Üçüncü iyilik, akrabaya yardımdır. Uzak ve yakın akrabaya iyi davranıldığı, ihtiyaçları karşılandığı takdirde bu tür iyiliğin gereği yerine getirilmiş olur.

Söz konusu ayette geçen üç kötülükten birincisi, **"fahşa"**dır. Fahşâ, yalan, iftira, zina gibi söz veya fiille işlenen günah ve çirkinliklerdir. İkincisi **"münker"**dir. Münker, dinin ve akl-ı selimin beğenmeyip, kabul etmediği kötü iş ve davranışlardır. Ayette geçen üçüncü kötülük ise, **"bağy"**dir. Bağy, insanlara karşı üstünlük iddia edip, onları zulüm ve baskı altında yaşatmak, kötü işleri onlara dayatmak demektir.[15]

Bu ayetleri en güzel şekilde anlayan ve yaşayarak inananlara örnek olan Hz. Peygamber iyilik ve çeşitleri konusunda bizleri aydınlatmaktadır. Hz. Peygamber, "Veren elin alan elden üstün olduğunu"[16] "Bir hurmanın yarısı ile de olsa hayır işleyenin (iyilik yapanın) cehennem ateşinden uzak olacağını" belirtir ve "Bunu yapmaya gücü yetmeyenlerin iyiliğe güzel sözle erişebileceklerini"[17] müjdeler, "güler yüzlülüğün ve yoldan geçenlere engel olacak zararlı şeylerin yoldan kaldırılmasının da iyilik olduğunu"[18] ifade eder, "Kişinin el emeği ile kazandığından kendisi için harcamasının da, sadaka vermesinin de, sıkıntıya düşmüş birine yapılan yardımın, iyilik ve hayrı yaymanın, kötülükten sakınmanın da iyilik olduğunu"[19] belirtir.

Bunlara ilâveten Hz. Peygamber'den nakledeceğimiz şu hadis-i şerif'in konuya ışık tutacağına inanıyoruz. Hz. Peygamber şöyle buyurur:

"Kim ki İslâm'da makbul olan güzel bir işi ilkönce işler de bunun yol haline gelmesine sebep olursa, kendisine hem işlediği bu hayrın sevabı verilir, hem de en küçük bir eksiklik olmaksızın kendisinden sonra aynı iyiliği yapacak olanların sevabı kadar sevap verilir. Yine, kim İslâm'da kötülüğü bildirilen bir işi ilkönce işler de bunun yol haline gelmesine sebebiyet verirse, kendisine hem işlediği kötülüğün günahı yüklenir, hem de en küçük bir eksiklik olmaksızın kendisinden sonra aynı kötülüğü işleyecek olanların günahı kadar günah yüklenir."[20]

Burada konumuzu daha iyi kavrayabilmek açısından bir de şu ilâhî çağrıya dikkat etmek uygun olur. "Sizden, hayra çağıran, iyiliği emredip kötülüğü meneden bir topluluk bulunsun. İşte onlar kurtuluşa erenlerdir."[21]

Bu ayette belirtilen iyiliği yayıp kötülüğe engel olma görevini yürütecek kişilerin bunu en iyi bir şekilde yapmasını sağlayacak şartlar konusunu detaylı olarak bu tebliğ içinde ele almak imkânı yoktur. Ancak dinî konularda belirli görevleri üstlenmiş durumda olan din hizmetlileri nelere dikkat ederlerse iyiliğin yayılmasında daha müessir olabilirler? Burada bunu tartışmakta yarar görüyoruz. Böyle bir tartışmaya niçin ihtiyaç vardır?

15. Bk. Nahl, 16/90.
16. Müslim, Zekât, 95.
17. Müslim, Zekât, 68.
18. Müslim, Îman, 12.
19. Müslim, Zekât, 55.
20. İbn Mâce, Mukaddime, 14/207; Dârimî, Mukaddime, 44/518; Ahmed b. Hanbel, Müsned, IV, 362.
21. Âl-i İmrân, 3/104.

Buna "İslâm"ın anlamını vermek suretiyle başlayabiliriz: İslâm, "Kurtuluşa, selâmete ermek, itaat, disiplin, huzur, güven, barış, kullukta içtenlik yani ihlâs" gibi manalara gelmektedir.

Buna göre İslâm'ın öngürdüğü güzellikler ve iyilikler Kur'an ve Sünnet temel alındığı, Kur'an ve Sünnet'in bu konuya bakışı anlaşıldığı, temsil edildiği ve anlatıldığı zaman topluma yansıyacak demektir. Gerçekte ise müslümanlar İslâm'ın güzelliklerini günümüzde topluma bütün nüanslarıyla yansıtamıyorlar. Halbuki İkbal'in dediği gibi, İslâm, "Kitap ve Sünnet'te tertemiz, Hz. Peygamber'e yeni indiği günlerdeki gibi saf, doğru ve canlı. Her ne ki bir kusur var, o. İslâm'da değil, müslümanlarda ve müslümanlığı temsil iddiası güdenlerin tutum ve davranışlarındadır."

Bugün Türkiye'de iki zümre İslâm ve müslümanlarla ilgili konularda iki türlü hata yapıyor. Bunlardan bir kısmı bazı sözler söylüyor, bazı işler yapıyorlar, bunlar İslâm'ın özüne tam uymuyor, İslâm'la yeterince bağdaşmıyor, İslâm'ı yansıtmıyor, İslâm'ın evrensel boyutuna uymuyor, ama İslâm'danmış gibi bir görüntü sergileniyor, toplumdaki çeşitli kesimlerce de öyle algılanıyor, böylece kişiler ve zümrelerin kendilerine özgü düşünce ve davranışları İslâm'la özdeşmiş gibi bir izlenim ortaya çıkıyor. Diğer bir zümre ise yansıtılan ve algılanan bu görüntüyü (bir kısım insanların kendilerine özgü söz, düşünce ve davranışlarını) İslâm'ın bizatihi doğru yorumu sanarak veya içyüzüne vakıf oldukları halde böyle sanmayı tercihlerine uygun görerek müslümanlık ve müslümanlar hakkında haksız eleştiriler ortaya koyuyorlar.

Birinci yanlışlık sonunda İslâm, hurafelere bulaştırılarak inanç dünyamızda sapma ve yozlaşmalar meydana çıkarken, ikinci yanlışlık sonunda toplum katmanları arasında gereksiz bir gerilim ve temelsiz bir zıtlaşmanın tohumları atılıyor, araya inatlaşma ve etki-tepki psikolojisi girince bu olumsuz durum zaman zaman toplum huzurunu rahatsız edici boyut kazanabiliyor.

İslâm ne çarpıtılmak, ne çarpıtılmış görüntüler baz alınarak yanlış yorumlanmak, ne de haksız isnatlara araç edinilmek için vardır. O, akıl, dinidir, ilim dinidir, barış, güven ve huzur dinidir, insanlık dinidir. Bu nedenle insanlık dini olan İslâm'la ilgili yanlış imajlara vesile olabilecek şık olmayan, İslâm'ın düşünce estetiğini yansıtmayan hareketlere sebep olmak da, bunlardan yola çıkarak samimi müslümanları inciten söz ve hareketler de doğru değildir.

O halde bu olumsuz tablo nasıl düzeltilecek? Bunu düzeltecek olanlar en başta İslâmî ilimlerle iştigal eden bilim adamlarıdır. Bunlar da genel olarak İlahiyat Fakülteleri öğretim elemanları, İlahiyat mezunları, İmam-Hatip Liseleri mezunları ve Diyanet İşleri merkez ve taşra teşkilatında görev yapanlardır. Bu sıralamada zikredilenler Türkiye'de dinin anlaşılması, temsil edilmesi ve anlatılması ile yansıtılması çevresinde oluşan yanlışlıklara ilgisiz kalamazlar, kalmamalıdırlar. İslâm hakkında yanlış imajın yayılması ve bu yanlış imajı basamak yaparak İslâm hakkında uygunsuz değerlendirme yapanlara karşı ilgisiz kalmak bu olumsuz tabloyu daha da kötüye götürmekten başka bir işe yaramaz. Gerçekten ilim sahiplerinin ve buna bağlı olarak liyakat kesbetmiş görev sahiplerinin doğruları söylemesi gerekir.

Halkımız dindardır, yapıp ettiklerinde kendisini yönlendiren inancıdır, inancının gereği olan ahlâkıdır. Bu anlayış içinde din alimlerine ve hizmetlerine saygılıdır, onları dinlemeye hazırdır, onların gözünde din alimleri muhterem şahsiyetlerdir, din görevlileri de "müftü efendi, hoca efendi ve vaiz efendi"dir. Buradaki "efendi" kelimesi, lügavi anlamından daha derin bir hürmet ifadesidir.

Diğer yandan din görevlilerimiz gerçekten de kelimenin tam anlamıyla halkla iç içedirler. Beş vakit namazda, camii sohbetlerinde, cuma-bayram vaaz ve hutbelerinde halka direkt hitabetme imkânına sahiptirler. Bu fevkâlede önemli bir husustur. İşte bu direkt hitapla islâmî doğruları ilmin ışığında insanlara sunmak mümkündür.

Altı çizilmesi gereken bir başka husus, halkın camilere sohbet dinlemeye giderken gündelik hayatın sıkıntılarından kurtulmak, iç huzuruna ermek ve manevî problemlerine dini nokta-i nazardan cevap bulmak istediğidir. Camiye giden kişinin niyeti budur. Bu nedenle müftü efendinin, imamın, hatibin, vaizin yüzüne bakar, onunla gözgöze gelir, can kulağıyla dinler, huzuru paylaşır, ibadet, dua, zikir, tövbe, kulluk ortak paydası onları ortaklaşa bir huzur iklimine doğru çeker. Bu oluşum, din görevlisinin camide insana ulaşmasını oldukça kolaylaştırır. Ancak bu anlamlı buluşmanın yeterince gerçekleşebilmesi din görevlisi konumunda olan zevatın devlet memuru statüsünde olmakla birlikte, bir irşad ve tebliğ hizmeti yapma bilincinde davranmasına bağlıdır. Bu taktirde cami, müdavi bir hekim gibi insanı yüreğinden yakalar, dünyevî sıkıntılardan arındırır, hatalardan uzaklaştırır, Allah'a yaklaştırır; dürüst, güvenilir, üretken, yardımsever bir sima olarak onu sosyo-kültürel ve ekonomik hayata gönderir.

Din görevlisi hizmet alanında muhatabı olan insanları ve cemaatı tanır, onunla ilgilenir, bu nedenle sevimli, sempatik, güleryüzlü olur, güzel giyinir, güzel konuşmayı öğrenir, bunun için çok okur, kendini yeniler, kendinden üstün bilgi sahibi olanlara sormaktan, tecrübeli görevlilerle iştişareden haz duyar.

Meselâ, çoğunlukla camilerimizi dolduran gündelik cemaatın daha çok yaşlı kesimden olduğunu hepimiz biliriz. Gençleri daha ziyade cuma ve bayram namazlarında görürüz. Diğer yandan Kutlu Doğum Haftası nedeniyle yürütülen etkinliklere, camiler haftası ve benzeri haftalarda tertiplenen konferanslara da daha çok orta yaş ve üstündeki kesimin ancak ricalarla geldiğini biliriz. Bu nevi dini içerikli konferanslarda da gençler yine yok. O halde din görevlileri ne yapmalıdırlar ki, gençlerin ilgilerini bu kabil faaliyetlere çeksinler!

Bunu ciddi bir şekilde tartışmak gerekir. Vakıa bazı din görevlilerinin bu konuda belirli başarılar sağladığını duyuyoruz. Meselâ, gençlerin ilgi alanına giren konularda bilgi sahibi olmak, sportif faaliyetlerde onlarla birlikte görünmek, hatta yer yer organizasyon faaliyetlerinde görev almak, onların gerek camiye, gerekse dinî içerikli sohbet toplantılarına daha çok sayıda katılmalarını sağlıyor.

Diğer yandan Kutlu Doğum Haftası gibi etkinlikleri vesile edinerek bazı müftülerimizin İlköğretim, Lise, İmam-Hatip Lisesi, diğer meslek liseleri ve Kur'an Kurslarında şiir, kompozisyon ve bilgi yarışmaları tertip ettiklerini görüyoruz. Dereceye girenler, velileri, okulların müdürleri, belirli sayıda öğretmen ve öğrencinin katılımı ile sözkonusu

etkinlik sırasında salonların gençlerle dolup taştığına şahit oluyoruz. Meselâ, ben şahsen İskilip'te iki senedir buna şahit oluyorum. Dolayısıyla oradaki dinî içerikli sohbet ve konferansların çok coşkulu geçtiğini görüyorum. Orada görev yapan Sayın Müftü, Çorum İlahiyat Fakültesinin ilmî ve Diyanet Vakfı'nın malî desteği, Belediye Başkanı ile ilçe ve ilçe dışındaki İskilipli'lerin ilgisini harekete geçirerek "Türk Kültüründe İz Bırakan İskilipliler" sempozyumunu gerçekleştirmiş, üç gün süren bu sempozyumda bu kabil faaliyetler zaviyesinden bakıldığında adeta izleyici rekoru kırılmış ve sempozyum kitabı da aynı ilginin devamı sayesinde bir yılda iki baskı yapmıştır. Aynı müftülük tamamen mahallî imkanları harekete geçirerek Diyanet Vakfı İskilip Şubesi adına 1998 yılı Kutlu Doğum Haftası münasebetiyle bendenizi de adeta zorlayarak yazmış olduğum "Rahmet Peygamberinden Esintiler" kitapçığını 5000 adet bastırmış ve ücretsiz olarak İskilip'teki ilköğretim ve lise öğrencilerine Kutlu Doğum armağanı diye dağıtmış, bu hizmet fevkalâde ilgi toplamıştır.[22]

Demek ki, gayret edilirse ve din görevlisi kardeşlerimiz bulunduğu bölgelerin imkânlarını iyi değerlendirirlerse benzeri etkinlikleri gerçekleştirebilirler.

Hizmetlerde çevre şartlarını iyi değerlendirmek de çok mühimdir. Bilhissa İlahiyat Fakültelerinin bulunduğu illerimizde müftülerimiz fakülte öğretim üyelerinden yukarıda bahsi geçen faaliyetlerde azami nisbette yararlanabilirlerse izleyici kitlesinin gençler dahil çok canlı, ilgili ve katılımın da iyi olduğu görülecektir. Ben bu örneği de geldiğim ilden verebilirim. Çorum müftümüz ile İlahiyat Fakültesi Dekanlığı arasındaki sıcak ve samimi ilgi, bu kabil hizmetlere hem katılımı artırmakta, hem de gençlerin ve her meslekten insanımızın iştirakini sağlamaktadır.[23]

Ayrıca her kademedeki din görevlisi arkadaşlarımız, faaliyetlerinde ve hizmetlerinde politik bağnazlıktan ve gelişmeci anlayışa zıt olan radikal söylemlerden kaçınmaları gerekir. Hz. Peygamber'in, görevlilerini, sevimli, sempatik, yapıcı, üretken, yetenekli, bilgili, becerikli üstün kişilikli insanlar arasından seçtiği hatırdan çıkarılmamalıdır. Radikal söylemler, siyasî spekülasyonlar insanı, yönlü, yanlı ve taraflı kılar. Böyleleri kamunun kabülüne mazhar olamazlar. Halbuki dinî hizmetler kamunun bütününü kapsar, kapsamalıdır da, dinî hizmetlerde halk hangi siyasî eğilimde olursa olsun, eksikliklerini giderebilmeli, doğrularını da takviye edebilmelidir. Bu sağlanabilirse toplumda iyilik yaygınlık kazanır.

Biz komşuluk ilişkilerine önem veren bir dinin müntesipleriyiz. Dinimize göre komşunun komşuya bir takım görevleri vardır:

Hastalananı ziyaret, ölünce cenazesini kaldırmak, gerektiğinde durumuna göre borç vermek veya bağışta bulunarak malî destek olmak, sıkıntılı hâlinde elinden tutmak, sevincini paylaşmak, felâket zamanından teselli etmek bunların başında gelir. Bunların hepsi iyiliktir. Selâm vermek, selâm almak, güleryüzlü, tatlı dilli olmak, yoldaki engelleri kaldırmak, küçüklere şefkat, büyüklere hürmet de iyiliktir. El emeği ile kazandığın-

22. Söz konusu faaliyetleri gerçekleştirme başarısını gösteren değerli Müftümüz Mehmet Emin ÇETİN Bey'dir.

23. Söz konusu Çorum Müftümüz Yusuf ALTAŞ Bey'dir.

dan kendisininin yemesi de, aile fertlerine harcaması da, sadaka vermesi de iyiliktir. Bizzat iyiliği yayma ve kötülüğü önleme niyet ve gayreti içinde olmak da iyiliktir. Öksüzlerin ihtiyaçlarının giderilmesi, hayata hazırlanması, iş arayana yol gösterilmesi, doğru bilgilerin başkalarına öğretilmesi, yaşlıların ziyaret edilmesi, sakatlara ihtiyaç duyulan yerlerde yardım edilmesi, yolculara gideceği yerin gösterilmesi, çevrenin temiz tutulması, çöplerin ortada bırakılmaması, gerek yaya, gerekse sürücü olarak trafik kurallarına riayet edilmesi, ağaçlandırma çalışmalarına destek verilmesi, hayvanlar için bakımevleri kurulması insan ve hayvanlar yararına su çıkartılması, yol yapılması hep birer iyiliktir.

Din hizmetinde bulunanların üçüncü sektöre yani toplum yararına faaliyet gösteren sivil oluşumlara gönüllü destek vermesi uygundur. Meselâ Kızılay, Yeşilay, Çocuk Esirgeme, Kurumu, Güçsüz ve Sakatlar Derneği, Özürlüler Vakfı, Çevre Vakfı, sportif amaçlı kurumlar, Diyalizli Hastalara Yardım Vakfı, Okul ve Cami hizmetleri çevresindeki vakıflar, Türk Eğitim Vakfı gibi kabiliyetli gençlere eğitim desteği veren vakıflarla, İslâm'ın öngürdüğü iyiliklere vasıta olan sivil kuruluşların hizmetlerine katkıda bulunmakta yarar vardır. Ben şahsen bugüne kadar Diyalizli Hastalara Yardım Vakfı, Özürlüler Vakfı, kabiliyetli gençlere eğitim desteği veren vakıflar gibi yardım kuruluşlarına kurucu üye veya mütevellisi olarak faal vaziyette katılan din görevlisi çok fazla görmedim, duymadım. Evet, din görevlisi elbetteki her yere, her göreve yetişemez, ama bir şekilde kabiliyetlerine göre onlardan bazıları bu kabil hizmetlere katılarak toplumun beklediği, özlediği iyiliklere vesile olmalıdırlar. Şimdi size Prof. Dr. Ahmet Coşkun Hoca'nın "Sohbetler ve Hatıralar" adlı kitabından Kayseri'de Hacılar Beldesi'nde (Şimdi Kaza) din görevlileri önderliğinde gerçekleştirilen çok ilginç bir hizmete değinmek istiyorum. O günlerde oralarda iki çocuklu genç bir baba işsizlikten ve ailesine verdiği sefaletten ruhi dengesini kaybedip intihar ediyor. Bunun üzerine bir kısım din görevlileri harekete geçip "Hacılar Fakir ve Muhtaçlara Yardım Derneği"ni kuruyorlar. Çok kısa zamanda toplanan zekât gelirleri 10 milyara ulaşıyor. Öğrencilere burs veriliyor, fakirlere yardım ediliyor, ekonomik sıkıntılar nedeniyle düğün yapmakta zorlananların elinden tutuluyor. Kim bilir kaç aile ocağı kurtuluyor? Kaç kişinin yüzü gülüyor?"[24]

Çocuk Esirgeme Kurumu'na bağlı il şubelerinde kimsesiz çocuklar, yaşlıların kaldığı huzur evleri din görevlilerinin ilgi alanı içinde olmalıdır, cemaattan ileri gelenlerle birlikte bilhassa bayramlarda bu yerleri ziyaret ederek hediyeler takdim etmelidirler.

Keza, Hacı uğurlama ve karşılama, asker uğurlama ve karşılama merasimleri, düğünler, çocuğu dünyaya gelenler için göz aydın ziyareti, pehlivan müsabakaları ve diğer sportif faaliyetlere iştirakda din görevlilerinin halkla bütünleşmesini sağlayıcı bir etki yapar.

Bunun gibi Cuma gün ve geceleri mübarek gün ve geceleri (kandiller), toplumda yaşanan kültürel ve manevî erozyona karşı bilgilendirme ve maneviyat sahasında eğitme, kimlik bunalımına karşı insana kişiliğini hatırlatma açısından bir fırsat sayılmalıdır. Bu gün ve gecelerde ilgi çekici, samimi ve muhtevalı programlar icra edilmesi çok yarar sağ-

24. Prof. Dr. Ahmet Coşkun, Sohbetler ve Hatıralar, Kayseri 996, s. 137.

lar. Ancak bu programların içeriği din alimleriyle istişare edilerek, din psikolojisi, din sosyolojisi alanında çalışanların görüşlerine başvurularak yeniden oluşturulmalıdır.

Din görevlisi, bulunduğu mahalde, eşraf denilen hatırı sayılır insanlarla işbirliği yaparak fitne, fesat, haset gibi bozguncu gelişmelere karşı el ve gönül birliği yapmalıdır. Bu takdirde paylaşma, uyum, diyalog, ortak sorumluluk alma gibi müsbetlerin geliştiği görülecektir.

Köylerde-kırsal alanda-muhtar ve öğretmenle, kazalarda kaymakam, Milli Eğitim Müdürü gibi kasaba bürokrasisi ile iyi ilişkiler kurmaya önem vermek gerekir.

Din görevlileri, bulundukları yerlerde radyo-teyp gibi işitsel, film, televizyon, video, bilgisayar gibi görsel araçlardan ve gazete, dergi gibi yazılı basından yararlanmalı ve hizmet verdiği toplumu yararlandırmalıdırlar. Önce kendisi okumalı, okumayı sevdirmeli, bilhassa camilerde kurulacak bu kabil bilgi merkezlerinde gerek sözkonusu araçlar, gerekse kitap ve dergiler hizmet için değerlendirilmelidir.

Burada bilhassa kitap konusuna vurgulama yapmak istiyorum:

Bilindiği gibi Hz. Peygamber'e ilk gelen ayetin "oku" olduğunu, devamında da "kalemle yazı yazmak"tan bahsedildiğini[25] İlmin öneminden, bilenle bilmeyenin bir olmadığından, Allah'tan gereği gibi ancak en bilgin olanların korkacağından bahseden ayetlerin[26] erken dönemde Mekke'de nazil olduğunu, bununla İslâm'ın ilim dini olacağı mesajının verildiğini biliriz, yazarız, söyleriz. O halde bildiklerimizle amel etmemiz gerekiyor. Yani gereken kitapları önce kendimiz okumalıyız, kendimizi yenilemeliyiz ki, "okuyunuz!" dediğimiz zaman müspet yansıma yapsın!

Akif'in dilinde "Ey hasm-ı hakiki seni öldürmeli evvel / Sensin bize düşmanları üstün çıkaran el"dediği büyük düşmanımız cehaleti nasıl yeneceğiz? Şimdi dikkatlerinize istatistiki bir bilgi sunmak istiyorum:

Amerika'da bir yılda yaklaşık 75.000 kitap basılıyor.

Almanya'da bir yılda yaklaşık 60.000 kitap basılıyor.

Japonya'da bir yılda yaklaşık 50.000 kitap basılıyor.

Fransa ve İspanya'da bir yılda yaklaşık 30.000 kitap basılıyor.

Türkiye'de bir yılda yaklaşık 8.000 kitap basılıyor.

Amerika'da kütüphanelerde 1000 kişiye 4.000 kitap düşüyor.

Almanya'da kütüphanelerde 1000 kişiye 2.700 kitap düşüyor.

Japonya'da kütüphanelerde 1000 kişiye 1.000 kitap düşüyor.

Fransa'da kütüphanelerde 1000 kişiye 1700 kitap düşüyor.

İspanya'da kütüphanelerde 1000 kişiye 170 kitap düşüyor.

Türkiye'de kütüphanelerde 1000 kişiye 15 kitap düşüyor.[27]

25. Bk. Alak, 96/1-5.
26. Bk. Nahl, 16/43; İsrâ, 17/85; Tâ-Hâ, 20/114; Lukman, 31/27; Zümer, 39/9; Kalem, 68/1.
27. Yavuz Bülent Bakiler, Mehmet Akif'in Çağdaş Türkiye İdeali, Ankara 1990, s. 11
(Not: Aradan yaklaşık on yıl geçtiği için rakamlara tahmini ilaveler yapmak uygun olur.

Okumamak düşünmemek, araştırmamak, kendisini yenilememek tek başına bir felakettir. İki günü eşit olan kişinin kayıpta olacağı bilinciyle yetişen insanlar en başta din görevlileri bilgiye susamış olmalı, okumayı, kitabı sevmeli, sevdirmeli, toplum meseleleri etrafında yaygınlaştırmak için çaba göstermelidirler. Yayınlanan kitaplarla ilgili sorulara da muhatap olunacağından din görevlisinin en azından kendi alanında yayın dünyasını takip etmesi uygun olur. Fakat bu hususta ilkönce sağlam bir temel atılmalıdır. İmam düzeyindeki her din görevlisi en az "Büyük İslâm İlmihali" muhtevasına paralel bir fıkıh bilgisine, "Sahih-i Buharî Muhtasarı Tecrid-i Sarih Tercemesi"', "Riyazüssalihin", "Tac Tercemesi" muhtevasına uygun bir hadis bilgisine, "Hak Dini Kur'an Dili ve Hülâsatü'l-Beyân" doğrultusunda bir tefsir bilgisine iyi bir Siyer-i Nebi ve İslâm tarihi kültürüne sahip olmalıdır. Ayrıca bu bilgileri uygun bir üslupla sunabilmeyi öğrenmek için din eğitimi, irşad, ahlâk konularında yazılmış usul kitaplarını tetkike ihtiyaç vardır.

SONUÇ

Günümüz din görevlisinin bir üslup yenilenmesine ihtiyacı vardır. Buna göre:

Radikal akımlardan, spekülatif yaklaşımlardan uzak durulmalıdır.

Sevimli, sempatik, yapıcı, mütebessim ve mütevazi olunmalıdır.

Politik kavgalardan ve fitneye yol açacak tüm davranışlardan uzak kalınmalıdır.

Giyim kuşamda spekülasyona sebep olacak bir şekilcilikten uzak durulmalı, aşırı gitmek, lükse kaçmamak, yapmacık olmamak kaydıyla düzenli, tertipli olunmalı, estetiğe uygun davranılmalıdır.

İnsanlarla ülfete, diyaloğa açık olunmalı; insanlara, rahatlıkla ihtiyaçlarını sunabilme ve sorularını sorabilme ortamı hazırlanmalıdır.

Ağırbaşlı, vakarlı davranılmalıdır.

Gerçek ihtiyaç sahibi fakirlere, ilgiye muhtaç eğitim-öğretim aşamasındaki gençlere yardımcı olunmalı, bu kabil samimi hizmetlere destek verilmelidir.

Mahallî, mülkî, güvenlik ve askerî erkânla ve bu kademelerdeki bürokratlarla iyi ilişkiler kurulmalıdır.

Bulundukları yerlerde Diyanete bağlı üst kademe yöneticileri, -şayet varsa- İlahiyat Fakültesi yönetici ve öğretim elemanları ile istişareler yaparlarsa bölgedeki din hizmetlerinin kalitesinin arttığı gözlenecektir.

Hülâsa günümüz insanı, sahasında, iyi yetişmiş, bilgili, becerikli, ahlâk-ı hamide sahibi, tartarak konuşan, güzel bir üslupla anlatan, toptancı yaklaşımlardan kaçınan, İslâm'ın evrensel boyutunu akıldan ırak tutmayan, dolayısıyle her kesimle iyi ilişki kurmaya müsait, becerikli, hizmette gönüllü, mütevazi, nazik, sıkıntıları sabırla karşılayabilen, tedbir ve tevekkülle yürüyen din görevlilerini görmek istemektedir.

Şayet bu vasıfları taşıyan din görevlileri yetiştirebilirsek İslâm'ın öngürdüğü iyiliğin her tarafa kolaylıkla yayıldığını, herkesin bu evrensel iyilikten kana kana yararlandığını ve iyilerin de giderek çoğaldığını göreceğiz.

İmanda tahkik, ibadette ihlâs, sosyal ilişkilerde (muamelatta) ihsan ve isar mertebesine erişmiş, görevini ibadet vecdi içinde ifa eden, meselesinin sahibi olarak hizmetini ciddiyetle yürüten vasıflı din görevlisi nasıl yetişecek? İşte bu şûrada ben bu hususu değerli katılımcıların dikkatlerine sunuyorum ve tartışmaya açıyorum.

Saygılarımla.

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI PERSONELİNİN EĞİTİM VE BİLGİ SEVİYESİNİN YÜKSELTİLMESİ

Doç. Dr. Fahri KAYADİBİ

A- DİYANET PERSONELİNİN EĞİTİLMESİNİN ÖNEMİ

Din hizmeti kutsal olduğu kadar topluma sunulması da güç bir hizmettir. Eğer bu hizmet iyi eğitilmiş yetişkin elemanlarla sunulursa topluma faydalı ve verimli olur. İyi yetişmemiş vasıfsız elemanlarla sunulacak hizmet insana "yarım hoca dinden, yarım doktor candan eder" atasözünü hatırlatır. Sürekli değişen ve gelişen dünyamızda insanların dini ihtiyacına cevap verecek elemanlar da bu değişkenliğe ve gelişmeye uygun olmalıdır. Doğunca çocuğuna isim koymaktan tutun da ölünce toprağa verilinceye (yani beşikten mezara) kadar hayatın her safhasında din görevlisiyle iç içe olan toplumumuz, nitelikli, bilgi seviyesi yüksek elamanlarla mutahap olduğu oranda bilgili ahlâklı, çalışkan, hoşgörülü ve kardeşlik duygularıyla dolu olacaktır. Ayrıca Diyanet teşkilatının hemen her yerleşim biriminde görevlisi olduğundan burada devletin kolu durumunda bulunması nedeniyle görevlilerin kalitesinin iyi olması gereklidir. Dinimizin ilk emri, Kur'an'ın ilk inen ayeti "Oku"dur.[1] Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?"[2] şeklindeki mukayese bizim kitabımızda, "Beşiktan mezara kadar ilim tahsil ediniz"[3] tavsiyesi bizim peygamberimizindir. Kur'an-ı Kerim'de müspet ve manevi ilimlere işaret eden 750 kadar ayet vardır. Öyle ise din hizmeti ile uğraşan kişilerin eğitim ve bilgi seviyelerinin yükseltilmeleri önce dinimizin emir ve tavsiyesidir. Sonra cihanşümül (evrensel) bir din olan yüce İslâm dininin görevlileri de bu dini bütün insanlığa tebliğ edecek nitelik ve donanımda olması gereklidir. Din hizmetinin bir eğitim ve öğretim hizmeti olduğunu da düşünerek bu hizmeti sunacak kişilerin fert ve kitlelere bilgi sunma sanatını iyi bilme gerektiğini vurgulamamız gerekir.

İyi yetişmiş ve seçilmiş olan din görevlilerinin mesleğinde ehil, ifrat ve tefritten uzak, sevgi, şefkat, hoşgörü, merhamet gibi vasıfları üzerinde taşıması ve insanlarla rahat diyalog kurabilmesi gereklidir.

Günümüz dünyasında modern eğitim ve öğretimle; insanı iyi bir meslek sahibi yapmak, iş ahlâkı kazandırmak, mesleğinde araştırıcılık ruhu vermek, ülkesine, miletine ve insanlığa faydalı olmak gibi vasıflar kazandırmak istenmektedir. Bu açıdan Diyanet Personelinin mesleğinde iyi yetişmiş olması, işini iyi yapması, araştırıcı ruhu ile kendisini mesleğinde devamlı yenilemesi, ülkesine, milletine ve insanlığa hizmet aşkıyla dolu olması gibi vasıflarla donanması gereklidir.

1. Alak: 1-5.
2. Zümer: 9.
3. El Feth-ul Kebir: 1/193.

B- EĞİTİLMESİ GEREKEN KONULAR

Din hizmeti çok yönlü ve çok vasıflı elemanlarla en iyi şekilde sunulabileceğinden bu hizmeti sunan personelin aşağıda sıralayacağımız konularda yetişmesine ihtiyaç vardır.

1- Mesleki Açıdan İyi Yetişmeleri

Diyanet personeli din görevlisi cami içindeki görevleri yerine tam yapabilecek nitelikte yetiştirilmelidir. Kısaca mihrabı, minberi, kürsüyü hakkıyla doldurabilmelidirler. Mihrap'da Kur'an-ı güzel sesi ile iyi okumalı, minberde hutbeyi iyi irat etmeli, kürsüde vaazı iyi vermelidir. Bunların gerektirdiği temel bilgileri yeterince almalıdır.

2- Halkla İlişkiler Konusunda Bilgilendirilmelidir

Günümüzde beşeri münasebetler veya halkla ilişkilerin iyi tutulması çok önemlidir. Halkla, cemaatle, resmi kurumlarla iyi diyalog kuran din görevlisi başarılı olmaktadır. Bu konuda iyi eğitilmelidirler.

3- Türkçeyi İyi Bilmelidirler

Kendi öz lisanını iyi bilmeyen kişi vaazında, hutbelerinde ve diğer yerlerdeki tebliğ ve irşatlarda randımansız ve yetersiz kalacaktır. İnsanlarla diyalogu da iyi kuramadığı gibi meramını anlatmakta kendini ifadede güçlük çekecektir. Ayrıca kendi öz lisanını iyi bilemeyen kişi başka bir yabancı lisanı da iyi öğrenemeyecektir. Çünkü başka dilleri iyi öğrenmek kendi öz lisanını iyi bilmekle orantılıdır.

4- Yabancı Dil Öğrenmelidirler

İslâm dini evrenseldir. Onun tebliğini ve öğretimini yapan kişilerin de dünyada çok kullanılan önemli dilleri bilmelidirler. Özellikle Arapça'nın dışında çok kullanılan bir batı dilini de öğrenmelidirler.

5- Sosyoloji, Psikoloji ve Eğitim-Öğretim Bilgisi

Din hizmeti sunan kişi bir sosyal mühendistir. Kişileri ve toplumu inceler, sorunları yakalar ve çözümünü üretir. Beşikten-mezara her insanla muhatap olduğundan onları tanıması ruhsal durumlarını anlaması kime ne söyleyeceğini ve neyi vereceğini iyi bilmesi lazımdır. Fakir-zengin, kimin ne sorunu var, kim neye muhtaç, kimlerin barışa ihtiyacı var, birlik-beraberlik nasıl temin edilir, milli birlik ve beraberlik nasıl korunur, toplum iyiliğe nasıl sevk edilir, kime hangi bilgiyi nasıl öğretmesi lazım. Bütün bunları psikoloji, sosyoloji ve eğitim sanatını bilmeden yapamaz.

6- Modern ve Teknik Vasıtaları Kullanmasını Bilmelidirler

Bilgisayar, internet, daktilo gibi teknik vasıtaları kullanmasını bilmelidir. Kendi konularını kaynaklardan araştırıp çıkaracak kadar araştırma metotlarını da öğrenmelidir. Gereğinde büro hizmetini yapabilmelidir. Hizmette süratlilik ve verimlilik için modern nakil vasıtalarını da kullanabilmelidir. En azından sürücü belgesi olmalıdır.

7- Sorumluluk Duygusu Güçlendirilmelidir

14.06.1973 tarihinde kabul edilen 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunun 1. Maddesinde, diğer amaçlar arasında, demokratik ve sosyal hukuk devleti olan Türkiye Cumhuriyetine karşı sorumluluklarını bilen yurttaşlar yetiştirme amacı yer almıştır. Yaygın din eğitiminde etkin bir rolü olan Diyanet Personelinde bu sorumluluk duygusu daha güçlü şekilde verilmesi ölçüsünde muhatap oldukları yurttaşlara aynı sorumluluğu aşılayabilirler. Bunun yanında görev sorumluluğu da kendilerine tam verilmelidir.

8- Mensubiyet Duygusunun Geliştirilmesi ve Canlı Tutulması

Mensubiyet duygusu sosyolojik bir kavramdır. Kişinin kendisini nereye ait olduğunu hissetme duygusudur. Diyanet personeli kendisini teşkilatının şerefli bir mensubu olarak hissetmeli ve bir takım gruplaşmalardan uzak durarak kendisinin bu mensubiyet duygusuyla toplumun birlik-beraberliğini temin ve muhafaza etme görevini hakkıyla yapmalıdır. Bölen veya bölünenlerin yanında olmamalı birleştiren ve bütünleştiren olmalıdır. Mensubiyet duygusu eğitim ve seminerlerle daima canlı tutulmalıdır.

9- Örnek Olma Motifinin İyi İşlenmesi

Din hizmeti yapan kişiler toplum tarafından örnek ve numune kişiler olarak görülmektedir. Bu nedenle onların yaptığı en ufak hatalar yadırganmaktadır. Bunun için Diyanet Personeli her iyi vasfı üzerinde taşıyacak şekilde yetiştirilmelidir.

10- Hitabet Sanatı, İrşad, Tebliğ Metodları Öğretilmeli

Hutbe okuyan ve vaaz eden için hitabet sanatı çok önemlidir. Bunun için diksiyon, kelimeleri telaffuz, cümle kuruş, ses tonu, muhatabı tanıyarak seviyesine göre konuşma çok önemlidir. Ayrıca bu görevleri yürüten kişilerin sahalarında da bilgili ve kültürlü olmaları zarurettir.

11- Yurt Dışı Personelinin Yetiştirilmesi

Yurt dışı görevi çok yönlü yetişmiş olmayı gerektirmektedir. Gideceği ülkenin lisanını ve şartlarını iyi bilmesi, mesleğinde iyi yetişmiş olması, işçi sorunlarını ve çözüm yollarını, dini açıdan ihtiyaçlarını bilmesi gerekmektedir. Bu yönden çok nitelikli olarak özel eğitim yoluyla yetiştirilmelidirler. Bunun için yeni metotlarla kısa zamanda dil öğreten modern lisan okullarında elemanlara yabancı dil kazandırılabilir. Yurt dışı görevine normal din görevlisi olarak başlayarak sosyal yardımcı, ataşe yardımcısı, ataşe, müşavir şeklinde her kademede dil ve meslek sınavı vererek yükseltilmesi gerekmektedir. Ayrıca yoğun özel eğitime tabi tutulmalıdırlar.

C- EĞİTİM VE BİLGİ SEVİYESİNİ YÜKSELTME YOLLARI

Başkanlık Personelinin yukarıda saydığımız hususlarda eğitim ve bilgi seviyesinin yükseltilmesi şu yollar ile olabilir:

1- Din Görevlisi Adayı Seçimi

Bu seçim, meslek okullarına alınırken yapılmalıdır. Okul, çeşitli testlerle din görevlisi veya din eğitim işi olarak yetişecek elemanlarını bu zor görevlere kabiliyetli ve zeki olanları seçmelidir. Meslek okuluna (İmama-Hatip veya İlahiyat Fakültesi) alınacak kişilerin lisanı özürsüz, sabırlı, iyi huylu, hoşgörü, sevgi, uzlaşmacı, şefkat ve merhamet sıfatların kendisinde doğuştan olmasına dikkat etmelidir. Kaba ve haşin, sabırsız kişilerin bu görevde başarısız olacakları iyi bilinmelidir.

2- Okulda Kaliteli Meslek Eğitimi

Din hizmeti sunacak kişilerin mesleğinde iyi yetişmiş olması şarttır. Bunu ancak din eğitimi veren İmam-Hatip ve İlahiyat Fakültelerinde iyi yetişmiş olmakla elde edilebilir. Eğitim öğretim teorik yanında pratik olarak da mesleki uygulamaya yer verilmelidir. Okulda araştırıcılık ruhu verilmelidir.

3- Diyanet-Okul İşbirliği

Diyanet İşleri Başkanlığı istihdam edeceği elemanların iyi yetişmesini sağlamak için onların yetiştirildiği İmam-Hatip ve İlahiyat Fakülteleri idarecileri ile işbirliği yapabilir. İstihdamdan, temel uygulamalarındaki eğitim noksanlıklarından kaynaklanan hususları tespit ederek okulda düzeltilmesini sağlayabilir.

4- Meslek Öncesi Temel Eğitim ve Adaptasyon

Diyanet İşleri Başkanlığı göreve yeni atanmış olan her kademedeki personelini göreve başlatmadan önce en az altı ay kursa tabi tutmalıdır. Bu temel eğitim kursunda görevlinin mesleğindeki noksanlıklar giderilmeli, teşkilat tanıtılmalı, memurin kanunu ve devletin işleyişi konularında bilgilendirilmeli, mensubiyet duygusu ve göreve bağlılık şuuru verilmeli, verimliliğin artırılması ve mesleğe tam uyumu sağlanmalıdır. Meslek hayatındaki gerekli pratik bilgiler ve zorlukların aşılması öğretilmelidir. Türkiye Cumhuriyetinin yapısı, bilimsellik ilkesi, Türk tarihi kültürü ve birlik-beraberliğin temin san'atı öğretilmelidir.

5- İşbaşı Eğitim

Günümüz gelişmiş ülkelerinde meslek mensupları işbaşında denetlenerek mesleki noksanlıkları tespit edilir, yanlışları düzeltilerek, yenilikler öğretilerek, rehberlik yoluyla kişi mesleğinde işbaşındayken yetiştirilir. Bu durum mesleki gelişmeyi, kaliteyi ve hatalardan doğacak zararları önleme gibi çok müspet neticeler vermektedir. Her kademedeki Diyanet Personeli de rehber kişilerce işbaşında yanlışlıklar ve hatalar düzeltilerek personelin eğitim ve bilgi seviyesi artırılabilir.

6- Hizmet İçi Eğitim ve Seminer

Diyanet Personeli mesleklerindeki yenilikleri ve gelişmeleri öğrenebilmeleri ve verimliliklerinin artırılması açısından ihtiyaç ölçüsünde hizmet içi eğitimlere tabi tutulma-

lıdır. Bu eğitim-öğretimler eğitim merkezlerinde yapılabilir. Büro personeli, idareciler, vaizler, murakıplar, müezzinler kendi konularında eğitilmelidirler.

7- Ömür Boyu Eğitime Yönlendirme

Din hizmetini yürüten kişiler "Beşikten-mezara ilim tahsil ediniz" tavsiyesine baştan kendileri uyarak ömür boyu kendileri bilime sarılarak kendi seviyelerini yükseltmelidirler. Bu konuda halka da örnek olmalıdırlar.

8- Hafızlığı Takip ve Muhafaza

Hafızlık din hizmetinin ve dini bilgilerin temel dokusunu temsil eder. Hafız olarak yetiştirdiğimiz kişiler din eğitimine ve din hizmetine yönlendirilerek başka sahalarda zayi olmaları önlenmelidir. Bunların hıfızlarını unutmamaları ve Diyanet sahasına istihdam edilmek için gerekli tedbirler alınmalıdır. Müezzinlik görevi bunlara verilmelidir.

9- Akademik Kademeler İle Eğitim ve Bilgi Seviyesinin Yükseltilmesi

Diyanet personeli üniversitelerde kendi sahalarında akademik çalışmalar yaparak kendi eğitim ve bilgi seviyelerinin yükseltilmesi sağlanabilir. Yüksek lisans ve doktora yapmaları teşvik edilmeleridir. Bu teşvik kendi akademik branşlarındaki görevlerde yükseltilerek veya ödüllendirilerek sağlanabilir.

10- Zamanı İyi Kullanma Alışkanlığının Kazandırılması

Dinimiz zamanın iyi kullanılmasını istemiş, ömrün israf edilmemesini istemiştir. Allah-ü Tealâ Asr süresinde önemine binaen zaman üzerine yemin etmiş, ilahi hesap gününde ziyan edilen ömrün hesabının sorulacağı belirtilmişti: Buna rağmen en fazla israf ettiğimiz şey zamandır. Diyanet personeline okulda veya hizmet içi eğitimlerde zamanı iyi kullanma alışkanlığı kazandırılmalıdır. Boş zamanları okumak, çalışmak, üretmekle doldurmak bu konuda çevresindekilere de örnek olmalıdırlar.

11- Açık Öğretim Yoluyla Eğitim ve Bilgi Seviyesinin Yükseltilmesi

Öğretmenlere uygulanan görev başındayken açık öğretim yoluyla Diyanet personelinin eğitim seviyesi yükseltilebilir. Bu fırsat kısa zamanda bütün personele sağlanmalıdır. Bu öğretim meslekleriyle ilgili olmalıdır.

12- İlahiyat Meslek Yüksek Okulları

İlahiyat Meslek Yüksek Okulları Diyanet Personelinin eğitimle yükseltilmesi açısından çok önemlidir. Ancak bu okullara alınmak için önceleri Diyanet Personeli olma şartı aranırken bu kaldırılmış ve bu okullar Başkanlıkta hiç görev yapmamış olan kız öğrencilerin okulu haline gelmiştir. Bu okula sadece Diyanet'te çalışanlar girmelidirler. Okulların süreleri iki yıldan dört yıla çıkarılmalıdır. Eski Yüksek İslâm Enstitüleri seviyesine getirilmelidir.

13- Personelin Toplum Yapısına Uygun Hazırlanması

Türkiye'nin sosyal yapısı (çeşitli din, mezhep, kültür ve eğitim farklılıkları) ve stratejik önemi göz önünde bulundurularak din hizmeti sunacak personel eğitilmelidir. Ülkenin din hizmetleri haritası çıkarılacak çeşitli yörelere gönderilecek personel oranın şartlarına uygun irşat ve tebliğ yapacak şekilde seçilmeli ve hazırlanmalıdır. Personel tayinleri din hizmetleri haritası yardımıyla yöresel ihtiyaç ve hassasiyetlere göre yapılabilir.

14- Söz Söyleme, Ses ve Makam Eğitimi

Hz. Peygamber (SAV) "Az sözle çok mana ifade etme sanatı ile gönderildim"[4] buyurması dilin önemini belirtmektedir. İletişimde sözü iyi söylemek yanında ses tonunu da iyi kullanmak önemlidir. Nitekim Kur'an-ı Kerim'de de bunun önemine dikkat çekilmiştir[5] Ses tonu yumuşak ve çekici olmalı, sert ve ürkütücü olmamalıdır. İmam-Hatipler ve Müezzinler ses ve makam eğitimlerine tabi tutulmalıdır.

D- SONUÇ VE TEKLİFLER

1- Diyanet personeli bir eğitim-öğretim hizmeti olan din hizmetini toplumun her kesimine sunmak gibi zor bir görevi yaptığından eleman alımında seçiminin iyi yapılması gereklidir. Daha İmam-Hatip Liseleri ve İlahiyat Fakültelerine öğrenci alınırken zeki, istidatlı ve kabiliyetli olanların seçilmesini sağlamalıdır.

2- Bu hizmeti sunanların gerek okullarda ve gerekse hizmet içi eğitimlerde iyi yetiştirilmesi şarttır. Eğitim ve öğretimleri hem teorik hem de pratik (Uygulamalı) olmalıdır. Mesleki bilgi yanında sevgi, şefkat, merhamet, sabır, itidal, fedakarlık ve hoşgörü mesleki gibi vasıflar kazandırılmalıdır.

3- Psikoloji, sosyoloji, pedagoji, halkla ilişkiler, yabancı dil, Türkçe ve mesleki dersler yeterince verilmelidir.

4- Diyanet personeline "Beşikten-mezara eğitim öğrenme" sloganıyla ömür boyu kendilerini eğitime ve yenileme alışkanlığı kazandırılmalıdır. Zamanı iyi kullanma alışkanlığı kazandırmalıdır.

5- Din eğitimi yapan kuruluşlarla işbirliği yapılarak eğitim kalitesi yükseltilebilir. Hizmet içi eğitimlerde Üniversite hocalarından yararlanılabilir.

6- İşbaşı eğitimine önem verilmelidir. Denetim ve rehberliklerle işbaşındaki hatalar düzeltilmelidir.

7- Eğitim merkezleri sayıları ihtiyaca cevap verecek ölçüde çoğaltılmalıdır.

8- Müftü ve Vaiz seviyesindeki elemanların yetişmesinde hizmet için eğitim ve ihtisas kurslarına tabi tutulmaları sağlanmalıdır.

9- Bilgisayar İnternet, daktilo gibi mesleği ile ilgili teknik bilgiler öğretilmelidir.

---

4. Kamil Miras, Tecrid-i Sarih Tercümesi ve Şerhi, DİB Yayını, Ank. 1981 III/359.
5. Lokman, 31/19; el-Müddessir, 74/4.

10- İlahiyat Meslek Yüksek Okullarına sadece Diyanette çalışan personel devam etmeli ve bu okullar dört yıla çıkarılmalıdır.

11- Yüksek Lisans, doktora ve doçentlik gibi akademik yükselmeye personel teşvik edilmeli, ödüllendirilmeli, varsa uzman oldukları dallarda istihdam edilmelidir. "Marifetin iltifata tabi, iltifatsız meta'ın zayi olduğu "gerçeği göz önünde bulundurulmalıdırlar.

12- Hafızlar için hafızlıklarını unutmamaları, sahalarında istihdamları, dini ilimlere yönlendirme çalışması yapılmalıdır. Güzel sesliler eğitilerek müezzinlik kadrolarına alınmalıdır.

13- Diyanet personeli gereğinde maddî imkanlar ve ihtiyaç olan kitap yardımlarıyla takviye edilmelidir.

14- Yurtdışı personeli hizmet içi eğitimlerle lisan, gideceği ülkelerin şartları ve temsil etme yönünden iyi eğitilmelidir. Hızlı lisan öğreten modern lisan okullarında eğitilmelidirler. Her görev kademesinde sınavlar vererek bir üst görev kademesine yükseltilmelidir. Bu görevlerin bir mali imkan kapısı gözü ile değil zor bir hizmet yeri olarak görülerek liyakatli personelin seçimi yapılmalıdır.

15- Diyanet personeli "öğretiniz, kolaylaştırınız, zorlaştırmayınız, müjdeleyiniz, nefret ettirmeyiniz" hadisine ve uygulamasına uygun bir metotla eğitim-öğretim yapabilecek nitelikte yetiştirilmelidir.

16- Hizmet içi eğitimlerle personele olgun ve örnek kişilik, kendine güven, dış görünüş giyim, konuşma sanatı ve mensubiyet duygusu kazandırılmalıdır.

17- Din görevlilerinin yetiştirilmesine yönelik TV. kanallarında yayın yapılabilir.

18- İlim, fikir ve san'at adamlarından personelin eğitiminde faydalanılabilir.

19- Personel; genç kuşaklarla diyalog kurma ve onları irşat etme konusunda eğitilmelidir.

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞINA ELEMAN HAZIRLAMA POLİTİKASI

Doç. Dr. Fikret KARAMAN

Din, tarih boyunca toplumların hayatında en yüksek ideallerin kaynağı ve evrensel arayışların haraket noktası olmuştur. Çünkü o, yüce Allah tarafından ilk insanın yaratılışına yerleştirilmiş **"asli bir duygudur"** Ruhsal dünyamızın olgunlaşması, milli ve manevi değerlerimizin güçlenmesi, fert ve toplumun planlanan hedeflere sağlıklı bir biçimde ulaşması ancak bu **"asli duygu"**nun varlığıyla mümkündür. Çağımızda bilgi ve teknoloji nimetlerinden yararlanan ülkeler başta olmak üzere dünya tarihi boyunca din fonksiyonunu ve otoritesini gündeminden çıkaran bir millet hemen hemen yoktur. Fakat gerçek dini eksik veya yanlış anlayan, yorumlayan emir ve yasaklarına karşı farklı tavır gösteren milletler ise her zaman var olmuştur.

Yaklaşık bin yıl önce İslâm diniyle tanışan ecdadımız, fert ve kurum bazında ona destek vererek büyük hizmet yapmıştır. Selçuklu ve Osmanlı döneminde din, bilim, kültür ve siyaset gibi temel unsurlar, sentez edildiğinden dünyanın en zengin medeniyetine ulaşılmıştır. Fransız düşünür Grenard bu dönemi şöyle değerlendirmiştir. **"Bu yeni İmparatorluğun kuruluşu, beşer tarihinin en hayrete değer ve en büyük vakılarından biridir."**[1] Osmanlı İmparatorluğunda din ile ilgili hizmetler Şeyhülislamlık, Türkiye Cumhuriyeti döneminde ise Diyanet İşleri Başkalığınca koordine edilmektedir.Bizim üzerinde duracağımız asıl konu, Diyanet İşleri Başkanlığının yapısı ve bu kurumda çalışan ya da bundan böyle çalışacak olan elamanların nitelikleri, mesleğe göre hazırlanmaları ve hizmet üretim politikasıdır. Çünkü 633 Sayılı Diyanet İşleri Başkanlığı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun gereğince **"İslâm Dininin İnançları, ibadet ve ahlâk esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek."** yetkisi ve görevi Diyanet İşleri Başkanlığına verilmiştir.[2] Bu Kanun 74 yılllık geçmişi bulunan Başkanlığımızın en kapsamlı yasası olmasına rağmen teşkilatın beklentilerine cevap verememektedir. Çünkü o gün Başkanlık personelinin toplamı 20 bin civarında iken bugün 90 binlere ulaşmıştır. Bu personelin yaklaşık 70 bini İmam-Hatip (%74), 12 bini Müezzin-Kayyım (%12,62),4.500 Kur'an Kursu öğreticisi (6,26), 2 bin müftü, vaiz (%2.02), 5.500 kadarı da (%6) merkez ile taşra kuruluşlarında bulunan Müftülük ve Eğitim Merkezlerinde çalışanlardır.[3]

Bu özet bilgilerden de anlaşılacağı üzere toplumun beklentilerine cevap vermek için Başkanlık değişik kadro ve sınıflarda 90 bin civarında eleman çalıştırmaktadır. Aslında

1. Yılmaz Öztuna, Büyük Türkiye Tarihi, Ötüken Yayınevi, İst. 1977, c. 2, s. 255.
2. Diyanet İşleri Başkanlığı Mevzuatı, Kanunlar Bölümü 633 Sayılı Kanun madde 1.
3. Diyanet İşleri Başkanlığı 1992 yılı İstatistikleri Hizmete Özel, Ankara 1993, s. 5.

Başkanlığın başarılı hizmet vermesi için asıl hedefi istihdam değil, alınacak elemanların nitelik ve kalitesi olmalıdır. Zira hızla gelişen ve değişen toplumda bu beklenti içindedir. Aksi halde Din Hizmetleri gibi hassas ve kutsal bir mesleği icra ederken insanların beklentilerine cevap verememe gibi bir tablo ile karşılaşmak kaçınılmazdır. Oysa ki Başkanlığımızın her kademesinde çalışan elemanların ilim ve kültür düzeyleri ne kadar nitelikli ve verimli olursa, toplumun maddi, manevi ve sosyal yapısına da o ölçüde katkıları olacaktır. Bu nedenle araştırmamızın bu bölümünde Diyanet İşleri Başkanlığının hizmet politikasını üretmekte etkileyici rolü ve yükümlülüğü olan Müezzin-Kayyım, İmam-Hatip, büro personeli, Vaiz ve Müftü gibi önemli kadrolarda çalışacak elemanların seçimi üzerinde durmak istiyorum:

1- Müezzin-Kayyım:

Halen Diyanet İşleri Başkanlığının taşra teşkilatında 12.000 kadar müezzin-kayyım kadrosu bulunmaktadır. Bu kadrolara bundan böyle alınacak elemanlar için ilgili yönetmenliğin 11. maddesinin f fıkrasında yer alan temel nitelikler saklı kalmak üzere, ezan ve Kur'an okumada güzel ses ve makam kabiliyeti de aranmalıdır. Zira çağımızda iletişim ve seslendirme cihazıyla günde 5 defa okunan ezanlar minarelerin şerefelerinden milyonlarca insanımızın kulağına ulaşmaktadır. Güzel bir ses ve usulüne uygun olarak okunan bir ezanın nağmelerinde tevhid inancı, irşad, tebliğ, insanları düşündürücü ve etkileyici mesajlar vardır. Günümüzde Devlet Konservatuarı ile Türk Musikisi ve benzeri bölümlere alınan öğrenciler özel yetenek sınavıyla seçilmektedirler. Esasen bundan doğal bir şey de olamaz. O halde müezzin-kayyımlık kadrolarına alınacak elemanlar da özel yeteneklerine göre önce tesbit edilmeli daha sonra en az 9 ay mesleğe eleman hazırlama eğitimine alınmalıdırlar. Eğitim sonu başarılı olanlar aday olarak atanmalıdır. Böylece hem ezanın makamına ve usulüne uygun okutulması disipline edilmiş olur. Hem de bu görevi üstlenen elemanlar mesleklerine kolayca uyum sağlamış olurlar.

2- İmam-Hatip:

Ülke coğrafyasının hemen hemen her yerleşim yerinde bulunan ve Başkanlığımızın en geniş tabanını teşkil eden elemanlar İmam-Hatiplerdir. Bu kadroların aktif ve verimli insan gücüyle doldurulması halinde hem ülkemizin milli birlik ve beraberliğinin korunması hem de maddi ve manevi alanda kalkınmasını olumlu olarak etkileyecektir. Memnuniyetle belirtmemiz gerekir ki halen görev başında olan bu arkadaşlarımız için zaman, mekan ve imkan hazırlandığı takdirde ön lisans, hatta mastır ve doktora gibi ilmi çalışmaları, birbiriyle yarışırcasına yapmaya hazırdırlar. Bunun en güzel örneği hem gecikmiş hem de eğitimde fırsat eşitliği açısından eksiği bulunan iki yıllık ön lisans programına gösterilen ilgidir. Öğrendiğimize göre 1998-1999 öğretim yılında bu programa 3855 kişi girmeye hak kazanmıştır. Şayet bu fırsat Milli Eğitim Bakanlığının kendi öğretmenlerine 15 yıl önce görev başında iken Eğitim Fakültelerini bitirmek üzere hazırladığı imkanlar gibi Din Hizmetlerinde çalışan İmam-Hatip, Kur'an Kursu Öğreticisi ve Müezzin-Kayyımlara da tanınsaydı bugün, Başkanlığımızda, dini yüksek öğrenim görmeyen kim-

se hemen hemen kalmazdı. Dolayısıyla birçok sorumlu kişinin hatta kamuoyunun fırsat buldukça din hizmetleriyle ilgili ortaya koyduğu şikayet ve proplemler de asgari düzeye inmiş olacaktı. Kanaatımca gecikilmiş de olsa artık bu eksikliğin sür'atle telafi edilmesi gerekmektedir.

Tebliğimin bu bölümünde ise bundan böyle ilk defa İmam-Hatip kadrolarına atanacak elemanlarla ilgili bazı ciddi ve hazırlayıcı ön tedbirler almanın gerekli olduğunu vurgulamak istiyorum. Çünkü sekiz yıllık zorunlu temel eğitiminin uygulanmaya konulmasıyla İmam-Hatip Liselerinde program ve öğrenci akışında çok önemli değişiklikler yaşanmaktadır. Bu hususdaki boşluk ve sorunlar 2005 yılı ve daha sonrasında karmaşık problemler halinde karşımıza çıkacaktır. İlahiyat Fakültelerinde ise zaten İmam-Hatip kadrolarına eleman yetiştirmek gibi sistematik bir hazırlık yoktur. O halde Diyanet İşleri Başkanlığınca bu kadroları nitelikli, kaliteli ve mesleki bilgilerle mücehhez eleman temin etmek için kanun ve yönetmelik değişiklikleri yaparak 3201 sayılı Emniyet Teşkilatı Kanununun 19. maddesinde ön görülen Polis okulları[4] modelinde olduğu gibi İmam-Hatip kadrolarına atanacak aday eleman yetiştirmek maksadıyla Başkanlığımızın mevcut Eğitim merkezlerinde en az 9 ay süreli eleman hazırlama kursu ya da okulları açılmalıdır. Kurs ya da okula öğrenci alımı mevcut kanun ve yönetmeliklerde bazı değişikler yapıldıktan sonra gerçekleştirilebilir. Bu süre içinde Polis okullarında olduğu gibi öğrencilerin sadece iaşe, ibate, sağlık ve diğer istihkakları Başkanlığın bütçesinden karşılanmalıdır. Eğitim dönemi sonunda tekrar yapılacak bir sınavla başarılı olanlar boş bulunan İmam-Hatip kadrolarına atanmalıdır.[5] Bu durum Başkanlığımızın mevcut imkanlarıyla karşılaştırıldığı zaman uygulanması hiç de zor değildir. Zira eldeki verilere göre ülkemizde bir yıl içinde yapılan cami sayısı ile emekli olanlar dikkate alındığında yılda 3-4 bin kadar imam-hatip elemanına ihtiyaç duyulmaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığının Eğitim merkezleri hatta bazı Bölge Yatılı Kur'an Kursu binaları fizikî mekan olarak bu ihtiyaca cevap verebilecek kapasitededirler. Öğretim elemanları yönünden de sıkıntı çekileceğini sanmıyorum. O halde yapılacak şey ve uzun bir geleceği dikkate alarak bilimsel, sistematik kapsamlı plan program ve hedeflerin iyi tesbit edilmesidir. Kanaatımca II. Din Şûrasında bu değerlendirme üzerinde detaylı bir biçimde durulmalı hatta gerekirse konu hakkında bir mastır planı hazırlanmalıdır. Yıllardır yapılan uygulamalar ve karşılaşılan problemler göstermiştir ki Başkanlığımızın en önemli hizmet alanı, minber, mihrab, edâsedâ ve kıraat gibi özel yetenek gerektiren mesleki konulardır. Yüksek Öğretim Kurulunun açtığı Fakülte ve Yüksek Okullara baktığımız zaman bunlardan 47 tanesine "Özel Yetenek Sınavıyle" öğrenci alındığı anlaşılmaktadır.[6] Bunlar, Resim-İş, Grafik, Devlet Konservatuarı, Beden Eğitim, Güzel Sanatlar ve Musiki gibi programlardır. Oysa ki din hizmetlerinin hassasiyet, önem ve özel kabiliyet gerektirmesi dikkate alındığında bu mesleklerden çok daha önemlidir.

4. Emniyet Teşkilatı Kanunu, Kanun No: 3201, Kabul Tarihi, 4.6.1937 Değişik Tarihi: 17.10.1996, madde: 19.
5. Geniş Bilgi İçin Bkz. Polis Okulları Yönetmeliği, Ankara 1995, 26 Ağustos 1995 gün ve 22386 Sayılı Resmi Gazete.
6. 1992 Yılı ÖSYS Kılavuzu.

3- Büro Memurları, Sayman ve Şef:

Merkez ve taşra teşkilatlarının büro hizmetlerinde çalışan personelin seçim ve tesbiti de son derece önemlidir. Bir kurumun başarılı olmasının temel ilkelerinden biri de kendi iç disiplini ve hizmet üretimini planlayacak nitelikli büro elemanlarına bağlıdır. Buna göre merkez veya müftülüklerde boşalan bu tür kadrolar da önce ilan edilmeli daha sonra yapılacak bir sınavla ehil elemanlar seçilmelidirler. Nitekim aynı sistem Maliye Bakanlığı başta olmak üzere birçok kurumlarda uygulanmaktadır. Böylece çalışma disiplini sağlanacağı gibi elemanlar arasıda da hizmet ve üretime dönük bir rekabet ortamı hazırlanacaktır. Bu elemanların nakil ve atama teklifleri de ilgili müftülüklerin teklifi ve Valiliklerin onayı ile yapılmalıdır.

4- Vaiz-Müftü:

Diyanet İşleri Başkanlığının hizmet politikasını uygulamada vaiz ve müftülerin konumu önemlidir. Özellikle taşra hizmetindeki başarı ve verimlilik oranı ve iki kadronun dolu ve aktif olarak çalışmasına bağlıdır. Halen yürürlükte bulunan mevzuata göre İlahiyat Fakülteleri başta olmak üzere dini yüksek öğrenim veren Yurt içi ve Yurt dışı eğitim kurumlarından mezun olanlar ancak özel bir sınav sonuda başarılı oldukları takdirde bu kadrolardan birine atanmaktadırlar. Son yıllarda yapılan sınavlara rağmen boş bulunan vaizlik ve müftülük kadrolarına yetecek kadar eleman seçilememektedir. Müracaat sayısı yeterli olsa bile kalite ve verimlilik, beklenen düzeyde değildir. Bu hususta da tedbir alınmazsa çok yakın gelecekte sayı ve kalite daha da düşecektir. Bütün uzmanlık alanlarında üniversiteleşmenin çoğaldığı günümüzde bu alanda eleman sıkıntısıyla karşılaşmamak için şimdiden bazı hazırlıkların yapılması gerektiğini hatırlatmak istiyorum:

1- Diyanet İşleri Başkanlığı ve Türkiye Diyanet Vakfınca İlahiyat Fakülteleriyle işbirliği yapılarak gelecekte bu kurumda çalışmak şartıyla isteyen öğrecilere teşvik olması bakımından yeterince burs ve kredi imkanları araştırılmalıdır.

2- Halen İlahiyat Fakültelerinde uygulanan programlarla öğrencilerin daha çok milli Eğitim Bakanlığı, Üniversite ve diğer kurumlara yöneldikleri görülmektedir. Çünkü bu fakültelerde, irşad, tebliğ, cami ve din hizmetini ön plana çıkaracak bir alan bulunmamaktadır. Oysa ki batıda ve Ortadoğuda İlahiyat Programı uygulanan bütün Fakültelerde, irşad, tebliğ, hatta misyoner ağırlıklı programlar uygulanmaktadır. Din Şûrasına İlahiyat Fakültelerindeki değerli bilim adamları da katılmakta ve din hizmeti politikasının belirlenmesine katkıda bulunmaktadırlar. Bu nedenle yeri gelmişken şu hususu hatırlatmak istiyorum. Acaba İlahiyat Fakültelerinde irşad, tebliğ, davet, cemaat ve beşeri ilişkileri ön plana çıkaracak **"Din Hizmetleri Yönetimi Ana Bilim Dalı"** gibi bir bölüm oluşturulamaz mı? Bu konuya ilk anda temkinli bakılabilir. Ancak inanıyorum ki bu alanda derinlemesine bir çalışma yapılırsa günümüzde İlahiyat Fakültelerinde böyle bir Ana Bilim dalı açılmasının çok uygun olduğu kanaatına varılacaktır. Artık küreselleşen dünyamızda insanlar din, dil, kültür ve davranış biçimi yönünden birbirine çok yaklaşmıştır. Bu yüzden kendine güveni olan ve dinin hoşgörüsünü çevresine her platformda daha rahatça anlatabilecek eğitilmiş ve yetiştirilmiş insan gücüne ihtiyaç vardır. Din hiz-

metlerinden yana tercihini yapacak elemanları daha iyi motive etmek amacıyla İlahiyat Fakülteleri bünyesinde "Din Hizmetleri Yönetimi Ana Bilim Dalı" açılmasının yararlı olacağını düşünüyorum.

3- Vaizlik ve Müftülük kadrolarına bir ön araştırma ve tesbitle eleman alınmalı daha sonra bunlara Taşrada İl Müftülüklerinin refaketinde 9 ay hizmet birimleri tanıtılarak usul ve metot yönünden uygulamalı rehberlik yapılmalıdır.

4- Bu değerlendirmeyi başarıyla tamamlayanlar İçişleri Bakanlığının kaymakam adayları yetiştirme modelinde olduğu gibi 9 ay süreyle bilgi, görgü ve tecrübe edinmek ayrıca yabancı dil öğrenimine fırsat ve imkan sağlamak maksadıyla batı veya ortadoğu ülkelerinden birine gönderilmelidirler.

5- Yurt içi ve Yurt dışında geçirilecek 18 aylık ön tecrübeden sonra Başkanlıkça açılacak iki aylık kurs sonucunda yapılacak bir değerlendirme ile durumlarına uygun bir kadroya atanmalıdırlar. Gerekirse bu hususta da bir mevzuat değişikliğine gidilebilir. Nitekim I. Din Şûrasında da toplumu irşad ve aydınlatma yöntemleri üzerinde detaylıca durulmuştur. Bu uygulamayı başarmakla irşad faaliyetlerine de pratik bir çözüm getirilmiş olacağına inanıyorum.[7]

5- Diyanet İşleri Başkanı:

Diyanet İşleri Başkanlığının asli görevi toplumu din konusunda aydınlatmaktır. Din ve onun ihtiva ettiği değerler ise evrenseldir. Dolayısıyla günümüzdeki bütün siyasi ve ideolojik değerlendirmelerin üstünde olması gerekir. Ülkemizde devlet ve siyaset adamları da siyasetin cami, kışla ve okula girmesine karşı olduklarını her fırsatta açıklamaktadırlar. Doğrusu da bu olmalıdır. Bilindiği üzere Başkanlığımızca ülkemizde vakit, cuma ve bayram namazlarında milyonlarca insanımıza hizmet verilmektedir. Eğer bu cemaatın karşısına siyasi mesaj ve çağrışımlarla çıkılırsa nice insanımızı üzebilir hatta camiden uzaklaştırabiliriz. Aynı hassasiyet bütün din hizmetleri için geçerlidir. Çünkü din ve onun prensipleri bütün insanları kuçaklar. Onun emirleri değişken değildir. Dolayısıyla siyasi gelişme ve tercihlere göre şekillenmemelidir.

Din hizmetinin hassasiyeti ve uygulandığı mekanların kutsiyeti, ondaki değerlerin ezelî, ebedî ve evrensel oluşu dikkate alınarak günlük ve değişken siyasetin manyetik alanından uzak olmak için din hizmetleriyle ilgili istikrarlı bir yönetime ihtiyaç vardır. **Bu nedenle sözü edilen Kurumun hizmet tarzını belirleyecek Diyanet İşleri Başkanı belli bir süre için atama ile değil seçim yolu ile gelmelidir. Çünkü atama bir siyasi iradenin tecellisi olan hükümet tarafından yapılmaktadır. Bu demektir ki o siyasi iradenin her kademesi kendisini bu ulvi makam üzerinde yetkili ve alacaklı kabul edecektir.** Bu tür bir yönetimin doğurduğu sakıncaların detayına girmiyorum. Esasen hem pratikte hem de anayasa ve kanunlardaki hükümler de Diyanet İşleri Başkanı ve Onun yönettiği birimlerin siyasetin dışında olmasını ön görmektedir. Nitekim Anayasanın 136. madesi de özel kanunla görevlerinin tayin ve tesbiti ön görülen Diyanet İşleri Başkanlığının "... Bütün siyasi görüş ve düşüncelerin dışında kalarak ve milletçe daya-

7. Diyanet İşleri Başkanlığı I. Din Şûrası Tebliğ ve Müzakereler. (1-5 Kasım 1993) Ankara, 1995, c. 1.

nışma ve bütünleşmeyi amaç edinmesi" istenmektedir. Bu nedenle yapılacak yasal bir düzenleme ile Diyanet İşleri Başkanı tesbit edilecek bir kurul tarafından en az beş yıl süre ile seçilmelidir. Nitekim, Yurt içinde Yargıtay, Danıştay, Anayasa, Yüksek Öğretim Kurulu ve İşçi Konfederasyonlarının Başkanları ile Yurt dışındaki benzer kurumların temsilcileri de bu tür bir seçim modeliyle iş başına gelmektedirler.[8]

Küreselleşen dünyamızda hızla gelişen ve değişen olayların gerisinde kalmamak için Diyanet İşleri Başkanlığı, bütün kadrolarını mesleki özelliklerine göre en yüksek düzeyde eğitilmiş aktif ve morali yüksek insan gücüyle doldurmak zorundadır. Aslında yüce dinimizin özüne uygun olanı da budur. Zira bin yıllık tarihimiz bu tercübelerle doludur. Barış, huzur, adalet, insan hakları, çalışma ve meşru kazanç gibi değerlerin beslendikleri asıl kaynak yüce İslâm dinidir. Bu nedenle girmek üzere olduğumuz 21. asırdaki insanlığın inanç, din, vicdan, ibadet, eğitim ve mülkiyet gibi temel hak ve beklentilerine cevap vermek üzere Diyanet İşleri Başkanlığınca II. Din Şûrasında alınacak istişari güç, destek ve kararlarla kısa ve uzun vadeli bazı plan, program ve istatistiki çalışmalara öncelik sırasına göre başlamak zorundadır.

1- Yüce Milletimizin geçmişi, hazırı ve geleceği için hayati önemi haiz değerlerin sorumluluğunu üstlenen bu teşkilatın, günümüz beklentilerine cevap verebilecek şekilde mevzuatın yeniden düzenlenmesi gerekmektedir. Üzerinden 33 yıl geçen 633 Sayılı Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanununun eksik ve yetersiz olması bir yana, maddelerinin büyük bir kısmı yaklaşık yirmi yıl önce Anayasa mahkemesince iptal edilmiştir. Başkanlığın çalışma ve hizmet politikasını belirlemede önemli rolü olan Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki kanun yeniden hazırlanmalı ve Türkiye Büyük Millet Meclisinden geçirilmesi için yoğun bir faaliyet gösterilmelidir.

2- Diyanet İşleri Başkanlığı, 600 yıl boyunca Osmanlı İmparatorluğunun İdari yapısı içinde bazı konularda Sadrazamdan önce bazı durumlarda ise Sadrazamdan sonra gelen din işlerinden sorumlu Şeyhülislamlık makamının Türkiye Cumhuriyetindeki uzantısını temsil eden bir makamdır. Hem kuruluş amacı hem de kamu vicdanının beklentisi bu istikamette olmuştur. Bugün laik ve Demokratik ilkelere dayalı olarak yönetilen Avrupa ülkeleri bu düşüncenin de ötesine geçerek 1522 yılından bu yana seçim usulu ile görev başına getirilen "Papa"lığın otoritesini korumaktadır. Çağımızda Papa hem müstakil bir devlet olan Vatikan'ın devlet başkanı hem de yeryüzündeki istisnasız bütün katoliklerin de başıdır. İşte gerek tarihimizde gerekse günümüzdeki en modern ülkelerde bile dinden sorumlu makam ve kurumların otoriteleri değerlendirildiğinde, Diyanet İşleri Başkanlığımızın çok iyi bir konumda olduğunu söylememiz mümkün değildir. Oysa ki bu saygınlık söz konusu Başkanlık makamına verilmesi halinde şahıslar değil ülke ve dünya politikasında bu yüce makamın otoritesi ön plana çıkarılmış olacaktır. Esasen milli menfaatlerimiz de bunu gerektirmektedir. Çünkü o makam huzur, güven, barış, adalet, hak, hürriyet ve kardeşliğin sembolu olan yüce İslâm dinini temsil etmektedir. Böylece tartışma ve polemiğe girmeden Diyanet İşleri Başkanlık makamının yüceliği, saygınlığı, otoritesi ve yetkileri arttırılarak desteklenmesi gerektiğine inanıyorum.

8. T.C. Anayasası, Seçkin Yayınevi, Ankara 1996, ismi geçen kurumlarla ilgili maddeler.

3- Diyanet İşleri Başkanlığının en yüksek karar ve danışma organı olan Din İşleri Yüksek Kurulu günlük ve standart işlemlerin dışında tutularak Başkanlığın ana hizmet politikasını üretecek alanlara yönelmelidir. Günümüzde karşılaşılan ve çözüm bekleyen problemler ele alınmalı özellikle vatandaşlarımızın itikadî ibadet ve ticaret alanlarında ortaya çıkan karmaşık konularda çıkış kapıları ve meşru kazanç imkanı arayanlara rehberlik çalışmaları yapılmalıdır. Özellikle din, ibadet ve vicdan hürriyetiyle ilgili konularda açık ve net görüşler açıklanmalıdır. Zira çoğu zaman çok sesliliğin hüküm sürdüğü ülkemizde zihinleri bulunduracak hatta milli birliğimize ve bütünlüğümüze zarar verecek boyutlarda belirsizliklerin yaşandığına şahit olmaktayız. Bu durumlarda ilmi gerçekler ışığında doğru olan espiri ortaya konulmalı hatta inanç ve din hürriyetini kısıtlayıcı bir tıkanıklık varsa giderilmesi ve düzeltilmesi amacıyla ilgili mercilere görüş bildirilmelidir.

4- Daha önce de ifade ettiğim gibi Diyanet İşleri Başkanlığınca II. Din Şûrasından hemen sonra gerek halen çalışan, gerekse bundan sonra alınacak personelin eğitim düzeyini yükseltmek ve mesleki kalitesini geliştirmek için bilimsel araştırmalar yapılmalıdır. Artık ülkeler arasındaki gümrük duvarları kalkmakta, Avrupa Birliğine girmek için yoğun çalışmalar yapılmakta bu fiziki ve kültürel yakınlaşmanın ötesinde iletişim araçları ve bilgisiyar ağıyla dünyadaki değerler iç içe girmiş bulunmaktadır. Bu bilgi çağında sadece kendimizi değil çevremize ve gelecek kuşaklara da iyi bir ortam hazırlamak zorundayız. İşte bu yüzden ülke olarak diğer alanlarda olduğu gibi din ve diyanet konusunda da hazır olmak zorundayız.

5- Dinler tarih boyunca toplumların barış içinde yaşamasında büyük rol oynamışlardır. Nitekim asrımızda da Avrupa ülkelerinde benzer aktiviteleri görmek mümkündür. İnsanlığa en önemli barış ve huzur mesajlarını getiren en son ve mükemmel din ise şüphesiz ki İslâmiyettir. O halde İslâm'ı tanımanın ve ona hizmet etmenin diğer bir anlamı da bütün insanlığa ve dünya barışına katkıda bulunmak demektir. Bu nedenle Diyanet İşleri Başkanlığınca semavi dinler başta olmak üzere yeryüzünde yaşayan bütün dinlerle diyalog kuracak şekilde özel bir birim ve bilgi merkezi geliştirilmelidir. Gerekirse peryodik aralıklarla dinler arasında bilimsel toplantı ve kongreler düzenlemek suretiyle dünya barışına katkı sağlanmalıdır.

Sözlerimi tamamlamadan önce zengin ve muhtevalı bir program ile icra edilen II. Din Şûrasında görüşülen ve tartışılan konuların Başkanlığımızın çalışmalarına yeni bir ufuk, hız, anlayış ve politika kazandıracağını ümit ediyorum. Bu duygu ve düşünceler içerisinde beni sabırla dinlediğiniz için tekrar hepinize teşekkür ediyorum.

YENİ BİR YAKLAŞIMLA VAAZ EĞİTİMİ

Prof. Dr. Kerim YAVUZ

Dine bir yönüyle bir eğitim ve öğretim hadisesi olarak bakıldığına göre onun tebliğ, irşad ve telkin edildiği yerlerden birisi olan camilerdeki vaazlara da öğretim vasıtası olarak bakılabilir. Vaaz başta Kur'an ve sünnetin takdim ve teklif edilmesidir. Burada bunlarla bir yandan insanın dinî ve ahlâkî bilgileri tazelendirilirken bir yandan da bunların onun aklına ve kalbine sindirilmesi söz konusudur. Öyle ise vaazın eğitici ve öğretici özelliği bir vakıadır. Ancak burada tamamen düzenli bir eğitim-öğretimden söz etmemiz mümkün değildir. Ama o kendini dinleyen cemaatın yol göstericisi niteliği taşır. Vaaza yakından bakıldığında biz onun içerisinde 3 unsurla karşılaşırız. Bunların;

1- Din

2- İnsan

3- İletişimdir.

Vaaz her şeyden önce dine ve ahlâka dayanmak suretiyle insana yönelir. Bu basit bir dayanış ve yöneliş değildir. Aksine onların vaazla müminlerin ruhuna sindirilmesi söz konusudur. Bunun temel köprüsü de etkili bir iletişimle kurulur.

Yalnız burada dikkati çeken bir husus vardır. Okulda öğretmenin önünde belli yaş ve sayıda öğrenciler bulunurken camide ise vaizin önünde her yaştan ve her kültürden dinleyicileri vardır. O bu dinliyeci kitlesini ciddiye almak zorundadır. Çünkü vaizin önündeki cemaat pasif veya uykulu kişilerden oluşan bir topluluk değildir. Aslında müminler camiye vaaza ve hutbeye aktif katılmak için gelmişlerdir. Şayet vaazın dinleyicisi varsa, ona ruhen iştirak ediliyorsa, ona değer veriliyorsa, o vaaz dinleniyor, yaşanıyor ve o var demektir. Eğer vaazın dinleyicisi yoksa, ortada vaaz da yok sayılır.

Vaazın varlığından herkesin isteyerek haberdar olabilmesi için, vaizin ilk sorusu vaazını kimlere vereceği sorusudur. Camiye gelenler kimlerdir? Bunlar toplumun hangi kesiminden gelmektedirler? Onları meşgul eden problemler nelerdir? Onların ailesi, mesleği, kültür seviyesi, siyasî görüşü, partisi, dünya görüşü, hayat anlayışı, bilgisi, görgüsü, hayat tecrübeleri farklı farklıdır. Bunların hepsinin ayrı ayrı beklentileri vardır. Vaizin, bunların hepsini dikkate almak zorundadır. Zira onun müminleri hayal kırıklığına uğratma hakkı yoktur.

Cemaatının problemleri ve beklentileriyle ilgilenmeyen, onları kendi içinde hissetmeyen vaizin, cemaatını ruhen harekete geçirmesi zorlaşacaktır. O bunları vaazıyla önce kendi için de hissetmelidir. Esasen vaiz yaşamadığını kendisi hissedemez, düşünemez, tasavvur ve hayal edemez. Kendisinin hissedemediği ve yaşamadığı sözleri ağzından içi boş sözler olarak dökülür. İçi boş sözler ise her zaman içeriği olmayan ölü sözlerdir. Bu

ölü sözlerden ise hayat beklemek boşunadır. Halbuki vaizin sözleri yaşanan ve yaşanacak hayattan dökülen sözler olmalıdır. Böylece cemaat yaşanan inancın ürünü olan sözlerin sıcaklığını ve değerini daha çok duyacak ve hissedecektir. Şayet vaaz insanı sürükleyebiliyorsa, o etkileme gücüne sahip ifadeleri içeriyor demektir.

Dağları aşmaktan söz eden bir vaiz, bunu kendisi hiç yaşamamışsa onun bunu başkasına hissetirmesi çok zordur.

Şu halde vaazın gerçek vaaz olması isteniyorsa, onun etkileyici ve sürükleyici olması gerekir. O müminlerin hepsini samimiyetle kucaklayabildiği ya da onların ihtiyaçlarını karşılayabildiği ölçüde başarılı olacaktır.

Öyle ise vaiz bütün cematıyla aralarında çok iyi bir iletişim kurmalıdır. Bu da onun cematını vaazıyla uyandırması ve yönlendirmesiyle mümkün olur. Vaiz buna önce cemaatını ciddiye almakla başlar. Şayet cemaat vaazda gönlünün aradıklarını ve beklediklerini bulabiliyorsa, o vaaz gayesine ve hedefine ulaşıyor demektir. Eğer cemaat bunlarla umduklarını bulamıyorsa o zaman o henüz gideceği yolu görme imkanına kavuşmuş sayılmaz. Halbuki vaiz cemaatıyla vaazı arasında iletişim kurmak zorundadır. Bu olmazsa o cemaatin kalblerini nasıl ısıtıp uyandıracaktır? Vaiz temsil ettiği dini, imanı, ahlâkı, ibadeti ve insanları sevmeli ki, müminlere kendi kalbini ve aklını açabilsin, onları düşündürebilsin ve hissettirebilsin. Dinin telkinlerini içine sindiremeyen vaiz dini telkinleri cemaatına nasıl hissettirecektir? Kendi aczini hissederek yetmezliğini tehdit, korkutma, baskı ve dayatma ile gidermeye çalışan bir vaiz dinde gönül rızasına dayanan itaatı nasıl uzun ömürlü hale getirecektir?

Bilindiği gibi vaaz bir nevi bir bilgi alış verişidir. Öyle ise bir vaazın gerçekleşmesinde 3 ögenin bulunması şarttır: bunların;

1- Vaiz,
2- Vaazın muhtevası,
3- Cemaattır.

Bunlardan birisi olmadan vaaz harekete geçemez. Onu harekete geçişini sağlayan dildir. Konuşmadır. Bilindiği gibi dil eğitim öğretimin ya da tebliğin en önemli iletişim vasıtasıdır. Kur'an-ı Kerim ve sünnetin ya da dinin bize ulaşması dil ile olmakta ve dil ile saklanmaktadır. Böyle olunca dilin kullanılması dinin doğru bir şekilde öğrenilmesinde ya da bozulmasında çok önemli bir etkendir. Zira dil çok etkili bir araçtır, bir vasıtadır. Çünkü din insanların zihinlerinde önce dil ile inşa edilir., Esasen insan içinde ve dışında olup biten her şeyi onunla ifade eder.

Vaaz dil ile sesli olarak kulağa hitab eder. O her şeyden önce dil ile inşa edilir. Vaiz kendisi ile cemaat arasındaki iletişimi yine dille sağlar. Öyle ise onun dili cemaatın dili olmalıdır. O da insanı inandıracak, dinleyeni harekete geçirecek ve neticede kendini onun içinde bulacak bir nitelik taşımalıdır.

Esasen camiye gelen müslüman vaazla tatmin olmak ister. Ama onu tatmin edecek vaazı hazırlamak vaize düşen bir görevdir. Şüphesiz onun hazırlanışı vaizin kendi problemidir. Her vaazda dinî veya ahlâkî bir konunun ciddi bir şekilde hazırlıktan geçerek belirlenen hedef doğrultusunda belli bir plan dahilinde takdim edilmesi söz konusudur.

Bundan sonra hazırlık çerçevesinde konu ile ilgili bilgiler, problem, fikirler ve tecrübeler belirlenir ve onların derlenmesi yapılır. Gerekiyorsa metinde tarihî çalışmalara da yer verilir. Konu hakkında dini açıklama ve yorumlamalar aranır. Bunda başta Kur'an, Tefsir, Hadis kaynakları taranır. Gerektiğinde diğer kaynaklara da bakılabilir. Bütün bunlar vaazın ön çalışmalarıdır. Esasen ona bu ön çalışmalarla başlanır. Vaaza iyi hazırlanmak için önce ona zaman ayırmak gerekir. Zira o, üzerinde ciddi çalışmak ve fedakârlık ister. Sözü edilen belirleme ve derlemeler yapıldıktan sonra, sıra bunların mantıklı bir şekilde sarılanışına gelir. Artık burada vaaz metninin oluşması söz konusudur.

Vaaz metninin hazırlanmasında konuya genel bakış açısı önemlidir. Bununla birlikte ona çevrilen tarihi psikolojik, sosyolojik ve insanî bakışlar ve bunları destekleyen öteki bakış açıları, vaazın oluşmasında etkili bir rol oynamalıdır. Bunların yanında vaaza destek olacak ilimlerin hepsinin dikkate alınması gerekir.

Buna göre hazırlanan bir vaazda 3 karakteristik özellikten söz edebiliriz. Bunların;

1. Dine dayandırılması.

2. Konu ile ilgili bilgilerin açıklanışı ve yorumlanışı.

3. Dinin günlük hayatla ilişki kurularak bilimsellik ölçüsünde yaşayışa yansıtılması.

Şu halde bilgi ve tecrübeye dayalı olmalıdır. Sonra cemaat devamlı değişme halindedir. Değişen cemaat her zaman değişiklik, yenilik ve güncel bir vaaz bekler.

Halbuki günümüzde vaizlerin vaazlarına ciddi bir şekilde hazırlanmadan, kürsüde belli bir fikrî silsileye pek dikkat etmeden kendine ayrılan süreyi geçiştirme eğiliminde oldukları ve cemaatin beklentilerine fazla aldırmadıkları söylenmektedir. Böyle bir hareket tarzının ise vaazların itibarını düşürdüğü bir grçektir. Halbuki vaazların fikrî bir silsile ve belli bir sistem dahilinde ve belirlenen gaye ve hedef doğrultusunda hazırlanmalı ve işlenmelidir.

Onun işlenmesi sırasında sıra ile motivasyon, konunun ortaya konuşu, bilgilendirilmesi, çözüm arayışları, imkânları ve sonuçlandırılması aşamalarının göz önünde bulundurulması gerekir.

Vaizin kimliğine gelince o herşeyden önce dinin ve camiye gelen cemaatin bir temsilcisidir. Bu bakımdan o bir yönüyle geçmişi alıp bugüne getiren ve onu günümüzde yaşayan insan demektir. O, vaazı ile geçmişi bugüne taşıyarak işleyen insandır. Aynı zamanda o hem dinin, hem de cemaatın, hem dili hem de kalbi durumundadır. Böyle olunca o vaazında cemaatıyla buluşmak ve kucaklaşmak durumundadır. Çünkü vaiz cemaatıyla birlikte aynı dünyayı paylaşan insandır. Bunun için o onların beklentilerine, ümitlerine, problemlerine ortak olur ve sahip çıkar. Müslümanın dinine ve dünyasına yabancı olan vaizin cemaatını harekete geçirmesi beklenemez. O, ülkenin herhangi bir yerinde bir kürsüde konuşan insandır. Esasen vaiz, karşısında kendini dinleyeceği bir cemaatı bulup konuşmaya, yani vaaz vermeye başladığı andan itibaren vaiz olur. Aslında o, vaazına başlamadan önce kendisi de cemaattan birisi sayılır. Vaiz, cemaat karşısında belli bir fonksiyonu olan ve bunu bilen bir insandır. O, cemaatıyla iyi ilişkiler ve diyalog kurabilen, konuştuğunda kendini dinletebilen, cemaatı kendine, kendini cemaatına bağlayabi-

len bir insandır. Öyle ise o, vaazından ve kendinden emin olmalıdır. Kendisinin iknâ olmadığı vaazdan başarı beklemek doğru değildir. Konuşmanın önemi çok konuşmaktan geçmez. Vaiz önce kendi sözlerinin değerine inandığını göstermelidir. Onun bu halini gören cemaat da onun sözlerinin değerine ve önemine inanacaktır. Sözlerin enflasyona uğramasıyla çok sözler üretilebilir; ancak ondan, fazla değerli ve önemli bir muhteva çıkmaz. Halbuki vaazda önemli olan, değeri olan muhtevanın oluşturulmasıdır.

Vaizin vaazına başlarken kendinden emin, kararlı ve samimi olması önemlidir. Bununla birlikte dış görünüşü, jestleri, mimikleri ve ruhi yapısı itibarıyla yumuşak, dostça, kardeşce, sıcacık bir kucaklama havası içinde olmalı, sertlikten ve ürkütücü olmaktan uzak durmalıdır. O, konusuna hakim olduğu hissini konuşmasının başından sonuna kadar uyandırmalı ve bu havayı korumasını bilmelidir.

Vaizlerden birçoklarının kendilerini çeşitli grup ve akımların ya da politikanın kıskacına kaptırdıkları söylenti ve şikayetlerinin artmış olmasıdır. Halbuki vaiz dinin aslına ve vazgeçilmezliğine önce kendisi samimiyetle inanmalıdır. Bu olmadan, o, cemaatına dinin vazgeçilmezliğini nasıl hissettirebilecektir? Esasen vaiz bunun bir ihtiyaç olduğunu cemaatına hissettirebilmelidir. Hatta cemaatin hissedemediği ihtiyaçlarını önce kendisi hissedip sonra cematına da hissettirebilecek hale gelmelidir. Vaizin arayışı, cemaatin arayışı haline geldiği zaman o cemaatle gerçekten temas halinde demektir. O, cemaatın beklentilerine güçlü bir şekilde cevap verebildiği ve cemaatda vaizin sesine kulak verebildiği zaman, her ikisi de birbiriyle temas halinde demektir. Vaiz cemaatın ve dinin isteğini bir tarafa bırakıp kendi isteğini kabul ettirmeye kalkışırsa, kendine verilen vazifeyi istismar ediyor demektir.

Halbuki vaiz vaaz sırasında müminin kendisinden üç beklenti içinde bulunduğunu bilmelidir. Bunlar :

a) Onun hüsn-i kabul görmek istemesi,

b) Gerilimden uzaklaşıp rahatlamayı ve mutluluğu arzu etmesi,

c) Dinin emirleriyle uyum halinde olmayı arzulamasıdır.[1]

Yukarıdan beri söylenenlerin başarıya ulaşması veya camideki vaazla daha güçlü, daha etkili, daha doyurucu ve daha inandırıcı olabilmek için onun bugünkü görüntüsünün değişmesi ve yeni bir anlayışın oluşturulması lazımdır. Bunu daha açık söylemek gerekirse günümüzde;

a) Vaizin kendini yenilemesi,

b) Vaaz içeriğinin geliştirilmesi,

c) Metodların yenilenmesi gündeme gelmektedir.

Şu nokta unutulmamalıdır ki, vaaz ve onun içinde kullanılacak metodlar kendi kendilerini yenileyemez. Onları yenileyecek olan vaizlerdir. Vaazın, etkisini yitirmiş ve kendini verimsizliğe mahkum etmiş bir anlayışın kemikleşmiş kabuğunu kırması ve bugünkü yozlaşan gürünüşünü değiştirmesiyle asıl arzulanan ihtiyaca cevap verecek hale gel-

1. Bk. Bartholomäus, Religionspädagogik, s.66-67; Demirkol, Vaizlerin Ehliyetleri, s. 292.

mesi beklenmektedir. Bu da vaizin kendisini, telkin ettiği bilgilerin insanı haline getirmesiyle kolaylaşmış olacaktır.

Öte yandan günümüzde vaaz ve vaizlere fazla itibar gösterilmediği sezilmektedir. Bunda onlardan fazla tat alınmadığının tesiri olduğu söylenebilir. Vaizin bu olumsuzluğu kırması kendisine düşen bir görevdir. Esasen vaaz, vaizin ne derece gelişip gelişmediğinin bir nevi göstergesidir. Bugünkü genel görüntüye bakıldığında durumun pek de iç açıcı olmadığı söylenmektedir. Bunun için çeşitli sebepler gösterilebilir. Bunlar arasında başta meslekî bilgi, genel kültür, metodik hareket noksanlığı, ciddi hazırlığa ihtiyaç duymama, baştan savma, vaaz konularının ve içeriğinin iyice kısırlaşması söylenebilir.

Burada ilk göze batan özellik, onun inandırıcılık ve ikna edicilik kabiliyetinin sarsılmış olmasıdır. Zira vaaz anlayışlarında görülen umursamazlık, adet yerini bulsun diye önceden bilinenlerin tekrar edilip durması ve onların körü körüne şeklen korunması, alışılagelmişin dışına çıkmamak, eskinin içine sıkışıp kalmak suretiyle eski kabuğunu yırtamama, ağızdan dökülenlere kendisini inandırmama, meselâ temizlik imandandır deyip de türlü türlü ferdî ve mekânî kirler ve pisliklerle içli-dışlı olma, kısaca vaazda hep havanda su döver gibi bilgi fakirliğinin bir kader gibi görülmesi ve bunların boş sözlerle örülmesiyle beklenen başarının gelmesi mümkün değildir. Bu metodla dine inanmada ve onu samimiyetle benimsemede kalitenin yükselmesini beklemek boşunadır.

Bununla birlikte verilen vaazlar arasında İslâm'ın günlük hayata uygulanmasının geliştirilmesi, zaman, zaman tarihî realiteye uymayan menkıbelerle beslenen fantaziler, tasavvufi serpintiler ve benzeri düşüncelerle örülen ve zaman zaman realite dışına taşan dinî anlayıştan örnekler seçilmesi, bu arada siyasi, ideolojik dinî akım ve gruplara sempati duyan vaazlarla insanları kendine çekme gayretleri ya da dinleyenleri kendine bağlama gücünü kaybeden vaizlerin dinin taleplerine zorla itaat ettirmek için korkutmayı, tehdit etmeyi, tenkit etmeyi ve sindirmeyi tek çıkar yol (metod) olarak görüp cemaatına hep saldırgan ve baskıcı bir tutumla hareket etmesiyle cemaatın vaaza olan ilgisinin zayıflaması beklenen bir sonuçtur.

İşte bu ve buna benzer durumların sık sık tekrarlanması neticesinde cemaat genelde vaazdan pek fazla birşey beklemediği için ona gerektiği kadar rağbet etmemektedir. Meselâ Cuma günleri cemaat böyle bir vaizle karşı karşıya ise o gün dindarlar camiye vaaz dinlemek için değil, daha çok Cuma namazı kılmaya gelmektedir. Nitekim camide cemaat arasında sık sık öksürenlere, esneyenlere, uyuklayanlara, vaazla ilgilenmeyip başka şeylere dalıp gidenlere, canı sıkılanlara, sık sık aklı başka yerde olanlara, vaize canı sıkılanlara, bakılırsa, burada en azından vaiz ile cemaat arasındaki iletişimin bozulduğunu ya da kesilme noktasına geldiğini söylemek ve yerine göre vaizin giderek antipatik bir duruma düştüğünü görmek mümkündür. Esasen vaazlar içeriksiz, tesirsiz, cazibesiz, kuru ise ve bizzat vericisi tarafından benimsenmemiş, geleneksel kalıptan dışarıya çıkmayan, can sıkıcı ya da politize olmuş konuşmalardan oluşuyorsa, onlara karşı antipatik bir tutumun oluşması beklenen bir sonuçtur.

Halbuki vaazların ister açıklayıcı, ister tenkit edici, ister değiştirici olsun, önce inandırıcı ve ikna edici olması lazımdır. İnandırıcı ve doyurucu olmayan veya içeriği zayıf

olan bir vaazın faydasızlığı hükmüne varılması normaldir. Nitekim bugün ülkemizde söylenenlere bakılırsa bu tür vaazların hep ön planda tutulduğu, toplumda çok önemli sayılan fonksiyonlarını büyük ölçüde yerine getiremediği sık sık ifade edilmektedir. Vaazdaki tatminsizliğin neticede kişileri başka dinî aramalara sevketmesi de doğaldır. Bunlardan da çeşitli dinî grup ve akımların yararlanması, hatta bunlardan yeni yeni oluşumların ortaya çıkması şaşılacak bir husus değildir.

BAŞKANLIK HİZMET İÇİ EĞİTİM KURSLARI

Dr. Durak PUSMAZ

Hizmet İçi Eğitimin Amacı

Genel olarak hizmet içi eğitim kurslarının amacı devlet memurlarının bilgilerini, görgülerini ve verimliliklerini artırmak, meslekleriyle ilgili daha iyi yetişmelerini sağlamak, daha yukarı görevlere hazırlamak, personele hizmet aşkı ve heyecanı vermek, devlet memurlarının görev ve sorumluluklarını öğretmek gibi hususlardır.

Hizmet İçi Eğitimin Önemi

Hiç şüphesiz bir kurumun başarısının veya başarısızlığının en önemli sebeplerinden biri kurum personelinin istenilen düzeyde eğitilmiş oluşu veya eğitimsizliğidir.

Her meslek erbabının, sahasında yeterli eğitimi görmüş bilgili ve kültürlü olması güzel bir şeydir. Toplumumuza din hizmeti sunanlar; "Yüce Allah şöyle buyuruyor", "Hz. Peygamber böyle buyuruyor", "din bunu emrediyor", diye din adına hüküm verenler, konuşanlar için bu husus daha da bir önem arzetmektedir. Herkesin bildiği meşhur bir söz vardır: "Yarım hoca dinden, yarım hekim candan eder." Din görevlisi dini konularda yeterli bilgiye sahip olmazsa dinimizde helal olan, Allah'ın haram kılmadığı, Peygamberin yasaklamadığı şeylere haram damgasını vurabilir. Dinde haram olan şeylere de helal damgasını vurabilir. Böylece haram helal birbirine karıştırılır. Dini konularda toplumun doğru olarak aydınlatılması gerekirken, yanlış bilgilendirilir, yanlış yönlendirilir.

İnsan önce kendisi doğru olarak bir şeyler bilecek ki daha sonra bu bildiklerini bilmeyen insanlara anlatsın. Kendisi bir şey bilmeyince insanlara neyi anlatacak? Kendisi irşada muhtaç olan bir kimsenin, başkalarını irşad etmesi mümkün müdür? Elbette değildir. Ondan dolayı "kendisi muhtac-ı himmet bir dede gayriye nasıl himmet ede." denilmiştir. Şair ne güzel söylemiş:

Zahidi gör kim sahibi irşad olayım der,

Dün mektebe vardı bugün üstad olayım der.

Üstad olmak sevdasında olan, özellikle dini başkalarına anlatmak durumunda olan kimselerin önce kendileri bilmeleri, okumaları öğrenmeleri gerekir.

Bilgisiz olan kimse kendisini yanlış yolda gittiği gibi, yalan yanlış bildiği şeyleri başkalarına aktararak onların yolunu da sapıtır. Nitekim Peygamber efendimiz bu hususa işaret ederek şöyle buyurmuştur: **"Allah ilmi kullarından çekip almak suretiyle kaldırmaz, fakat O, alimleri öldürmek suretiyle ilmi de almış olur. Nihayet hiçbir alim bırakmayınca insanlar bir takım cahil imamlar (dini liderler) edinirler. Bu cahille-**

re sual sorulur, onlar da bilmeden fetva verirler, hem kendileri saparlar, hem de başkalarını saptırırlar."[1]

Cehaletle bir şey yapılamaz, din hizmeti hiç yürütülemez. Çünkü din hizmeti çok nazik ve hassas bir konudur. Sorumluluk isteyen bir iştir. Onun için din görevlilerinin iyi eğitim görmüş olmaları, çok okumaları, yüce dinimizi çok iyi bilmeleri, bid'at ve hurafelerden sakınmaları ve halkı sakındırmaları, kendilerini devamlı yenilemeleri gerekir. Fakat acı da olsa söylemeliyiz ki bir kısım din görevlileri istenilen evsafı taşımaktan uzaktır. Dini ıstılahları bile doğru olarak telaffuz edemiyen din görevlileri vardır.

Bu durumun bilincinde olan Diyanet İşleri Başkanlığımız 1950'li yıllardan beri hizmetiçi eğitim faaliyetlerine büyük önem vermektedir.[2] 1970'li yıllardan bu yana da hizmetiçi eğitimi daha düzenli bir şekilde yürütebilmek için çeşitli illerde eğitim merkezleri açmıştır.

Başkanlıkça yürütülen hizmet içi eğitim kurslarını iki ana başlık altında toplamak mümkmündür:

A- Müftülüklerce mahallinde açılan hizmet içi eğitim kursları,

B- Başkanlıkça eğitim merkezlerinde açılan hizmetiçi eğitim kursları.

Eğitim merkezlerinde açılan kursları da kısa süreli ve uzun süreli olmak üzere iki grupta toplamak mümkündür.

1- Kısa Süreli Kurslar

Diyanet İşleri Başkanlığı Hizmet İçi Eğitim Yönetmeliğinin "Tanımlar" başlığı altında 4. maddesinde belirtildiğine göre üç aydan daha az süreli düzenlenen kurslara kısa süreli kurslar denilmektedir. Bu tür kurslar eğitim merkezlerinde Başkanlıkça imam-hatipler, Kur'an kursu öğreticileri ve diğer görevliler için düzenlenmektedir.

2- Uzun Süreli Kurslar

Adıgeçen yönetmeliğin 4. maddesinde belirtildiğine göre üç ay ve daha fazla süreli düzenlenen kurslara uzun süreli kurslar denir. Bunlar da şu andaki tatbikatta müftü ve vaiz adayları için düzenlenen kurslarla, aşere-takrib ve tayyibe ihtisas kursudur.

a. Müftü ve Vaiz Adayları İçin Düzenlenen Kurslar

Bu tür kurslar İstanbul'da bulunan Haseki Eğitim Merkezi ile Konya'da bulunan Selçuk Eğitim Merkezinde yürütülmektedir.

Amacı; din görevlilerinin özellikle müftü ve vaizlerin meslekî bakımdan daha iyi yetişmelerini sağlamak, verimliliklerini artırmak ve başta yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim olmak üzere tefsir, hadis, fıkıh gibi temel dini kaynaklara doğrudan başvurma yeteneği-

1. Buharî, İlim, 34 (I, 36).
2. Diyanet İşleri Başkanlığı'nca düzenlenen ilk hizmetiçi eğitim kursu 14 Nisan 1951'de Ankara'da açılmış, iki ay devam eden kursa 35 kursiyer katılmıştır. Bk. Diyanet Aylık Dergi, Ekim 1998, sayı, 94, s. 20.

ni elde etmelerini temin etmek, böylece dini konularda toplumumuzun ihtiyacına cevap verecek, yüce dinimiz İslâmiyeti halkımıza doğru olarak anlatacak nitelikte mütehassıs elemanları, yüksek seviyede din alimlerini yetiştirmektir.

Bu programa; Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilatında İlahiyat Fakültesi mezunu olarak görev yapmakta olan din görevlileri alınır, müddeti iki senedir.

İlk 6 ayında sadece Arap dili ve grameri üzerinde durulur. Sarf-Nahiv dersleri ile Arapçayı pratik olarak konuşmaya yönelik Muhadese dersleri verilir. Ayrıca Belâgat yani Beyan, Meânî ve Bedî dersleri okutulur.

Yüce kitabımız Kur'an-ı Kerim Arapçadır. Peygamber Efendimizin hadis-i şerifleri Arapçadır. Arapçayı öğrenmeden dinimizi sağlıklı bir şekilde anlamak zordur. Arapçayı öğrenmek, yüce dinimizi temel kaynağından tetkik etme kolaylığı sağlar.

Kalan onsekiz aylık dönemde Tefsir, Hadis, Fıkıh, Fıkıh Usulü, Ferâız ve Akaid gibi temel İslâmi ilimler üzerinde durulur. Bu dönemde dersler artık belirli oranda Arapça olarak takrir edilir, ders kitapları Arapçadır, imtihanlar Arapça yapılır.

Eğitim ve öğretim sene boyunca devam eder. Sömestr ve yaz tatili yoktur. Senede sadece bir ay tatil yapılır. Kurs müddetince her üç ayda bir imtihan yapılır. İmtihanda başarısız olanlar eski görevlerine iade edilir. Bu programı bitirenler imtihansız, mülakatla vaiz olarak atanırlar. Ayrıca müftü olabilmek için bu tür ihtisas kursunu bitirmek şarttır.

b. Aşere-Takrib ve Tayyibe İhtisas Kursu

Uzun süreli kurslardan biri de Aşere-Takrib ve Tayyibe İhtisas Kursudur. Bu kurs Haseki Eğitim Merkezinde yürütülmekte olup açılmasının amacı, kıraat ilmini yaşatmak ve yaymaktır.

Kıraat İlmi: Kur'an-ı Kerimi, bu sahada ümmetin otorite kabul ettiği ve kıraatleri bize kadar tevatürle ulaşan değişik kıraat imamlarına göre okumaktır.

Bu kursa Diyanet İşleri teşkilatında görevli bulunan dini hizmet personelinden hafızlığı kuvvetli olan, dersleri takip edecek kadar Arapça bilen, eda ve sedası düzgün olan yüksek okul mezunları imtihanla alınır. Eğitim süresi üç yıldır. Bu üç yıllık müddetin ilk senesinde Aşere tariki üzere Kur'an-ı Kerim baştan sona kadar yazılarak ve suretleri çıkarılarak okunur. Aşere tarikinde, senedleri Resûlullah (s.a.v.)'e kadar tevatürle ulaşan on imamın kıraatleri ikişer ravisinin rivayetiyle beraber okutulur.

Aşere tarikinin bitmesinden sonra iki sene müddetle Takrib tariki okunur. Bu daha teferruatlıdır. On imamın ikişer ravilerinin ravilerine ait tariklere de yer verilir. Böylece kursiyerler üç senelik müddet içerisinde Kur'an-ı Kerim'in okunmasındaki rivayet farkları, orijinal adı ile "Vücûhât-ı Kur'âniyye" üzerinde ihtisas yapmış olurlar.

Başkanlıkta; Eğitim Merkezleri Kur'an-ı Kerim Öğretmenliği, Mushafları İnceleme Kurulu üyeliği gibi bazı üst görevlere gelebilmek için Aşere-Takrib ve Tayyibe İhtisas Kursunu bitirmek şarttır.

Teklifler

1- Yukarıda sözü edilen lüzumlu dinî bilgilerin yanında kursiyerlere görev aşkı ve heyecanı da verilmeli. Bunun önemi inkar edilemez. İnsan ne kadar bilgili ve kültürlü olursa olsun, ne kadar görevinin ehli olursa olsun, görev aşkı ve heyecanı olmazsa arzu edilen neticenin alınması mümkün olamaz.

2- Uzun süreli ihtisas kurslarını bitirenler mülakatla vaiz oluyorlar, sonra imtihanla müftü olabiliyorlar. Kursiyer seçilirken bu husus yani ileride vaiz ve müftü olabilecekleri gözönünde bulundurularak ona göre seçim yapılmalıdır.

3- Aşere-Takrib-Tayyibe İhtisas Kursunu bitirenler görevlerini İstanbul'a nakledip orada toplanıyorlar. Bunların istihdamı en az her il merkezinde birer tane olmak üzere planlanmalı, İllerde açılacak hizmet içi eğitim kurslarına Kur'an-ı Kerim Öğretmeni olarak bunların görevlendirilmesi cihetine gidilmelidir.

4- İllerde kuvvetli hafız, eda-sedası düzgün kabiliyetli görevlilerin Aşere-Takrib-Tayyibe İhtisas Kursuna devam etmeleri teşvik edilmeli, kursu bitirince görev yerlerine dönmeleri sağlanmalı, böylece kendilerinden istifade cihetine gidilmelidir.

5- Başkanlık eğitim merkezlerine Kur'an-ı Kerim Öğretmeni olarak atanacaklar mutlaka Aşere-Takrib-Tayyibe İhtisas kursunu bitirenlerden seçilmeli.

6- Mahallinde açılan kurslarda öğretmen konusu bir problem olarak gözükmektedir. Genel olarak tatbikatta, imam-hatiplerden biri öğretmen olarak görevlendirilmektedir. Aynı statüde olan birinin diğerlerine ders vermesi pek verimli olmamaktadır. Buna Başkanlıkça bir çözüm bulunmalıdır, hepinizi saygıyla selamlıyorum.

GENEL ÖĞRETİMDE DİN ÖĞRETİMİNİN ROLÜ VE ÖNEMİ

Ömer ÖZÜDURU

GİRİŞ

1. DİN BİR İNANÇ SİSTEMİ VE TOPLUMSAL KURUMDUR

Din tarihçileri; din sosyologları ve din psikologları, dinlere ait farklı özellikleri belirlemek ve açıklamak için araştırmalar yaparlar. Din üzerine düşünen bilim adamlarına göre din, herşeyden önce insan ve evren hakkında bilgi veren bir sistemdir. Ancak, dinlerin verdiği bilgiler, sıradan bir bilgi veya bilimsel bir bilgi türü olmayıp "metafizik" bir bilgi türüdür. Bu bilgi türünde Tanrı, insanın ölümden sonraki durumu, yeniden dirilişi, bu dünyadaki eylemlerinden sorumlu oluşu ve kaderi gibi bilgilerin açıklanması yer alır. Dinler insanlara bu açıklamaları yaparken, aynı zamanda bu bilgilere uygun bir yaşama biçimini de teklif ederler. İşte bu teklife dayalı olarak "ahlâk sistemleri" ortaya çıkar. Dine dayanmayan bir ahlâk sisteminin varlığını kabul etmeyen düşünürlerden bazıları dinin bir ahlâk sistemi olma özeliğini, en önemli birincil özellik olarak kabul ederler.

Dinler mensuplarına verdikleri ahlâkî bilgilerin doğrudan doğruya kabul edilesini yani inanılmasını ve "iman" edilmesini isterler. Bu nedenle, bir dinin mensubu kendi dininin verdiği bilgilere inanmak zorundadır. "Bazı din filozofları, dinde en önemli özelliğin bu" inanç ögesi veya iman tavrı" olduğu konusunda birleşirler ve dinin temelini iman etmeye dayandırırlar. Burada iman etmekten kasdedilen şey; bir bilgi eksikliğine dayalı insanda mevcut olan "sanma", "düşünme" ve "tahmin etme" anlamındaki inanma değildir. Bir insanın bir şeye bir din gibi inanmasında kasdedilen "iman etme" biçimidir.

Dinlerde karşılaşılan ikinci önemli öge; ibadet, ayin ya da merasim olarak belirlenmektedir. İbadet daha özel ve bireysel ayin ise daha genel ve toplumsal bir eylemdir. İbadet ve ayin, inanan insanların inançlarını ifade etme şekli olarak tanımlanabilir. Evinde yalnız başına ibadet eden bir kişinin durumu bireysel eylemidir. Ayin ise önceden plânlanan ve bir programa göre toplu hâlde yapılan bir ibadettir. Din ile ahlâk arasındaki en önemli farklılık dindeki ibadet biçimlerinin ahlâkta olmamasıdır.

2. SOSYOLOJİK AÇIDAN DİN VE TOPLUM DÜZENİNE ETKİSİ

Din, toplumu etkileyen sosyal bir kurumdur. Ancak, toplumlar değişik kültür özelliklerine sahip oldukları için, din de her toplumda farklı biçimde ortaya çıkmıştır.

İnsanlar açıklamakta yetersiz kaldıkları çeşitli konuları ve olayları belirli düşünce ve inançlara dayandırarak açıklamaya çalışmışlardır. Bunun sonucunda, ortaya birbirinden farklı dinler çıkmıştır.

Farklılıkları ne olursa olsun, sosyolojik olarak din, kutsal olduğu kabul edilen varlıkla ilgili hertürlü inanç ve ibadetlerin oluşturduğu bir sistemdir. Bu sistem günümüzde, değişik biçimlerde varlığını sürdürmektedir. Bu varoluşun temel nedenlerinden birisi dinin, toplumsal kontrol ögesi olarak bireylerin toplumdaki dayanışmasına etki edip toplum düzeninin devamlılığına katkı sağlamasıdır.

Dinin bu toplumsal işlevi yanında, insanların dayanma gücünü ve direncini artırarak yaşama olan bağlılıklarını kolaylaştıran psikolojik bir işlevi de vardır.

Dinin, insanın belirli kurallara uymasını sağlayarak kendini disipline etmesine ve kendi kendisini denetlemesine katkısı olduğuda bilinmektedir.

Dinsel tören ve ayinlerin insanları, birbirine yaklaştırdığı, birlik ve beraberliğe ortam hazırladığı, insanların kaygı ve sıkıntılarını azalttığı da psikologlarca belirlenmiştir.

Din kurumunun, bütün bu etki alanlarıyla hem bireylere hem de bireylerin oluşturduğu toplumsal yaşama olumlu yönde katkı sağlaması için devlet, bilim, sanat, hukuk, eğitim, sağlık, ekonomi ve aile gibi toplumun diğer kurumlarının kural ve işleyişlerine ölçülü ve kontrollü yaklaşması gerekmektedir.

Çağdaş devlet anlayışında bu gereklilik **"sosyal hukuk devletinde, hukukun üstünlüğünün hakim kılınması"** ilkesiyle belirlenmiştir. Devletin her vatandaşı, hukuk kurallarına ve özellikle hukukun üstünlüğü ilkesine bağlı olduğunda, devlet dahil, bütün kurum ve kuruluşları hukuk kurallarını tam olarak uyguladığında toplumda herkesin mutlu olduğu bir düzeni sağlamak mümkün ve kaçınılmaz olacaktır.

3. DEVLETİN DENETİMİ VE GÖZETİMİNDE DİN ÖĞRETİMİ YAPILMASININ YASAL DAYANAKLARI

Türk toplumunda din kurumu ile devlet kurumu arasındaki ilişkiyi düzenleyen hukukî kuralın adı "Laiklik" olarak belirlenmiştir. (T.C. Anayasası Md-2) Laiklik ilkesi, din kurumları ile devlet arasındaki ilişkiyi düzenlemekle kalmaz. Bireylerin inanç ve ibadet özgürlüklerini, hukukun belirlediği çerçevede korumayı da amaçlar. Laiklik açısından yorumlandığında din sadece, insan ile inandığı ve ibadet ettiği varlık olan Tanrı arasındaki ilişkiyi ve bu ilişkinin kurallarını ortaya koyan bir kurum olmalıdır. Ancak din, böyle olursa ulvileşir, manevîleşir. Dine maddî çıkar karıştırmak ve harafi yorumlar katmak dinin özüne zarar vermektir. Bu durumda din, bazı şahısların veya zümrelerin istismar aracı haline gelmektedir.

Laiklik ilkesinin ana amacı; dinin ulviyetini, manevîliğini ve ona inanan insanların inanç ve ibadet özgürlüklerini koruyarak, onu maddî bir geçim aracı olmaktan veya herhangi bir istismar olayı olmaktan korumaktır.

Laiklik ilkesinin bu açık ve seçik amacının, Türk toplumunun bütün bireylerine öğretmek ve öğrendiklerini davranışa dönüştürmek için Millî Eğitim Temel Kanunu'nun 12. Maddesine, "Türk milli eğitiminde lâiklik esastır. Din kültürü ve ahlâk öğretimi ilköğretim okulları ile lise ve dengi okullarda okutulan zorunlu dersler arasında yer alır." hükmü konulmuştur.

Bu hüküm Anayasa'mızın "Din ve vicdan hürriyeti" başlığını taşıyan 24'ncü maddesindeki din ve ahlâk eğitim ve öğretimi devletin gözetim ve denetimi altında yapılır." ifadesine dayanmaktadır. Din ve ahlâk eğitim ve öğretimin Devletimizin denetimi ve gözetimi altında oklularımızda yapılması, Türkiye Cumhuriyeti Devleti'nin bir hukuk Devleti olmasının gereğidir. Bu gereklilik, Anayasa'nın 14'ncü maddesinde şu şekilde belirlenmiştir: **"hak ve hürriyetlerden hiç biri, devletin ülkesi ve milletiyle bölünmez bütünlüğünü bozmak, Türk Devletinin ve Cumhuriyetinin varlığını tehlikeye düşürmek, temel hak ve hürriyetleri yok etmek, Devletin bir kişi veya zümre tarafından yönetilmesini veya sosyal bir sınıfın diğer sosyal sınıflar üzerinde veya sair herhangi bir yoldan bu kavram ve görüşlere dayanan bir devlet düzenini kurmak amacıyla kullanılamaz. Bu yasaklara aykırı hareket eden veya başkalarını bu yolda teşvik veya tahrik edenler hakkında gerekli müeyyideler uygulanır."**

Türkiye Cumhuriyeti Devletinin Anayasa'sının 14'ncü maddesindeki bu hukukî müeyyidelerin kapsamı, 24'ncü maddenin son paragrafında daha belirgin bir biçimde pekiştirilerek şöyle açıklanmıştır: **"kimse devletin sosyal, ekonomik, siyasi veya hukuki temel düzenini kısmen de olsa din kurallarına dayandırma veya siyasi veya kişisel çıkar yahut nüfus sağlama amacıyla her ne surette olursa olsun, dinî veya din duygularını ya da dince kutsal sayılan şeyleri istismar edemez ve kötüye kullanamaz."**

Din öğretiminin devletin denetim ve gözetiminde yapılması konusu, Cumhuriyetimizin kuruluşundan yaklaşık sekiz ay sonra, 3 Mart 1924 tarihinde, Öğretimin Birliği (Tevhid-i Tedrisat) kanunu ile sağlanmıştır. Bu kanunun 4'ncü maddesinde, **"Millî Eğitim Bakanlığı yüksek din uzmanları yetiştirilmesi için, üniversitede** (İstanbul Üniversitesi) **bir ilahiyat fakültesinin kurulması ve imamlık-hatiplik gibi din hizmetlerini yerine getirmekle görevli memurların yetiştirilmesi için de ayrı okullar açacaktır."** hükmü yer almıştır. Bu hükmün ortaöğretimi ilgilendiren ikinci kısmı, Millî Eğitim Temel Kanunu'nun 32'nci maddesinde; **"İmam-Hatip Liseleri, İmamlık, hatiplik ve Kur'an Kursu Öğreticiliği gibi dinî hizmetlerin yerine getirilmesi ile görevli elemanları yetiştirmek üzere Millî Eğitim Bakanlığınca açılan ortaöğretim sistemi içinde hem mesleğe, hem yüksek öğretime hazırlayıcı programlar uygulayan öğretim kurumlarıdır"** ifadesi yer almıştır.

Bu kurumların eğitim, öğretim ve yönetimi ile ilgili bütün görev ve hizmetleri yürütmekle **"Din Öğretimi Genel Müdürlüğü" 3797** Sayılı Milli Eğitim Bakanlığının Teşkilat ve Görevleri Hakkında Kanunun 17'nci maddesinin amir hükmü doğrultusunda görevlidir.

4- GENEL ÖĞRETİMDE DİN ÖĞRETİMİ İLE İLGİLİ PROGRAMLAR

Bugün ülkemizde çocuklarımıza din öğretimi, örgün eğitim sistemi içerisinde ilköğretim okulları ile liselerde, meslek dersleri olarak da imam-hatip liselerinde verilmektedir.

İlköğretim ve ortaöğretim kurumlarındaki din kültürü ve ahlâk bilgisi derslerinin programının genel amacı şöyle açıklanmıştır: İlköğretim ve ortaöğretim öğrenciye, Türk

millî eğitim politikası doğrultusunda genel amaçlarına, ilkelerine ve Atatürk'ün laiklik ilkesine uygun, din, islâm dini ve ahlâk bilgisiyle ilgili yeterli temel bilgiler kazandırmak; böylece Atatürkçülüğün, milli birlik ve beraberliğin, insan sevgisinin dinî ve ahlâkî yönden pekiştirilmesini sağlamak, iyi ahlâklı ve erdemli insanlar yetiştirmektir. (13 Nisan 1992 Tarih ve 2356 Sayılı Tebliğler Dergisi)

SONUÇ VE ÖNERİLER

İnanma, Tanrı ile insan arasındaki iletişime dayanan içsel ve ruhsal bir olgudur. İnsanlar, inandıkları dine ait bilgileri doğuştan getirmezler. Bu bilgileri kutsal kitap aracılığıyla onlara tebliğ eden, öğreten peygamberlerdir. Peygamberler Tanrı'nın buyruklarını içeren bilgileri kişilere ve cemaatlerine öğretirler. Bu öğretme sürecinde peygamber, hem inandıran, ikna eden hem de model alınan seçkin kişidir. Onun bilgisi, öğrettiği insanların bilgisinin çok üstünde olan Tanrı bilgisidir. Peygamber öğrettiklerini kendi yaşantısında da uygulayan büyük bir toplum lideridir. Onun öğrettikleri, akla mantığa ve bilime aykırı gelmez.

Bugün toplumlar, akla ve mantığa dayanan bilimsel bilgileri, deney ve gözlemlerle kanıtlayarak hızla ilerlemektedirler. Gelişmiş toplumlar, ürettikleri bilgi ve teknoloji ile gelişmiş toplumları mahkum etmektedirler.

İslâmiyet akla, mantığa ve bilime aykırı gelmeyen kurallarla dolu bir dindir. Türk toplumunun gelişmesine ve ilerlemesine engel teşkil edecek hiç bir dinî kurul da bulunmamaktadır. Türk toplumu Atatürk'ün gösterdiği, "çağdaş uygarlık düzeyinin üstüne çıkma" hedefine mutlaka ulaşacaktır.

Bu hedefe ulaşmada; bilim adamlarına, politikacılara iş adamlarına ve eğitimcilere düşen görev ve sorumluluklar kadar din adamlarına da görev ve sorumluluklar düşmektedir. Bu nedenle, dini bilgileri Türk insanına öğreten din adamlarının, öğrettiği insanlardan hem daha bilgili hem de yaşantısı itibariyle iyi bir model olabilecek düzeye getirilmesi zorunludur.

Bugün toplumumuzda imam ve hatiplik yapan din personelinin çoğu imam-hatip lisesi mezunudur. Bunların, dinî bilgiler aktardıkları insanlardan bazıları ise üniversite ve yüksek okul öğrenimi görmüş kişilerdir. Okuduğunu anlayan ve kolayca bilginin kaynağına inebilen hatta internet aracılığıyla her türlü bilgiye anında ulaşabilen insanlara, dinî bilgileri öğretecek din adamlarının en az ilahiyat fakültesi mezunu olması zorunlu görülmektedir. din görevlisi olarak istihdam edilen personelin hem özlük haklarını iyileştiren hem de bu görevlilerden imam ve hatiplik yapacakların en az ilahiyat fakültesi mezunu olmalarına dair bir yasanın hazırlanıp Meclisten çıkarılması gerekmektedir.

SAĞLIKLI DİN EĞİTİMİ VERİLMESİNİ OLUMSUZ YÖNDE ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Öğr. Zekeriya ÖKTEN

Bu tebliğde din eğitimi verilmesini olumsuz yönde etkileyen faktörlerden bahsedilecektir. Fakat bu faktörlere geçmeden önce, din eğitiminin amacı ve sağlıklı din eğitiminden ne anlaşıldığı ifade edilecektir.

1. DİN EĞİTİMİNİN AMACI NEDİR?

"Eğitim faaliyetlerinin amacı insanı insan yapmaktır. Okullar dersler ve sınavlar bunun aracıdır."[1]

Din eğitiminin amacı da insanın ve kainatın yaratıcısı olan Yüce Allah'ı tanıtmak, Onun gönderdiği Yüce Kur'an-ı Kerim'in insanlara verdiği mesajı doğru olarak kavratmaktır.

Bu mesaj insan yaratılışına fıtratına ve insan aklına, bilime ters düşmeyen insana bilmediğini öğreten ve bilim ve teknikteki gelişmelerle her gün daha iyi anlaşılan ve en doğru bilgileri içeren bir mesajdır.[2]

Bu mesaj insanın hayatını, malını, aklını, inançlarını ve insan neslini koruyan, kollayan insanın en şerefli ve mükemmel varlık olduğunu hatırlatan bir mesajdır.[3]

Bu mesaj insanı kendisinden istifade edilen bir meta olarak görenlerin en aşağı yaratıklardan daha aşağıda olacağını vurgulayan bir mesajdır.[4]

Bu mesaj insanların en hayırlısının insanlara en faydalı olan insan olduğunu, insanın dil, ırk, renk farkı gözetilmeksizin bizatihi değerli olduğunu anlatan bir mesajdır.

Bu mesaj fert şuuruna adaleti yerleştiren fıtrattaki sevgiyi perçinleyen kendisi için istediğini başkaları için de seven ve isteyen, insanı öven bir mesajdır.

Bu mesaj Yüce Allah'ın Rab olduğunu, terbiye edici, büyüten, yetiştiren, rahmet ve merhamet sıfatlarını içeren bir Allah telakkisini ortaya koyan, yaratılanla yaratan arasındaki ilişkiyi sevgi üzerine kuran bir mesajdır.

Bu mesaj en kıymetli insanın Allah'tan en çok korkan insan olduğunu ama bu korkunun Allah'ın kendisine karşı olan sevgisinin muhabbetinin azalacağı korkusu olduğunu vurgulayan bir mesajdır.

1. Mualla Selçuk, **Çocuğun Eğitiminde Dini Motifler,** Türkiye Diyanet Vakfı Yay., Ankara, 1990, sf. 137.
2. Bakara 2/2.
3. Et-tin Suresi 95/4.
4. Et-tin Suresi, 95/5.

Bu mesajdan korkulmasın. Bu mesaj insanlara hidayet veren, kurtuluş yolunu gösteren en iyi terbiye edicinin terbiye ettiği mükemmel insan Hz. Muhammed de tecelli eden insanı kucaklayan bir mesajdır.

Bu mesaj insan fıtratına uygun olduğu için insana huzur veren, insanın dünyası için ahiretini, ahireti için de dünyasını terk etmemesi gerektiğini ifade eden bir mesajdır.

O halde din eğitiminin amacı, terbiye edici Rabbimizi Kur'an'a göre kavratmak dünya ve ahiret dengesini kurarak, dinin insanı dünya nimetlerinden uzaklaştıran birtakım yasaklardan ibaret bir disiplin olmadığı gerçeğini kavratarak Allah'ın (c.c) emir ve yasaklarının insan gücünü aşan şeyler olmadığını bu emir ve yasaklardan maksadın dünya ve ahiret saadetini sağlamak olduğunu zihinlere yerleştirmektir.

2. SAĞLIKLI DİN EĞİTİMİ NE DEMEKTİR?

İslâm Dini'nin sağlıklı anlaşılması ve anlatılması, öncelikle Kur'an'ın Allah anlayışının doğru kavranması ile mümkündür.

Kur'an'da Allah kendisini "Rab" olarak takdim etmiştir. Büyütmek, yetiştirmek, terbiye etmek manalarına gelen Rabbin terbiye edilen yetiştirilen büyütülen ile sıkıdan sıkıya ilgisi vardır.

"Rab" kelimesinin, merhamet, rahmet sıfatlarını da ihtiva etmesi, insanların ruhlarına ümit vermekte ve bu Rabbe karşı sevgi ve saygı duymanın gerektiğini ifade etmektedir.... Bunun için olmalıdır ki Kur'an'da dualar bu sıfata sığınılarak yapılmıştır."[5]

Ayrıca terbiye edenle, terbiye edilen arasındaki münasebetin sevgiye dayanması gerekir. Terbiye edici durumunda bulunan anne-babanın terbiye ettikleri çocuklarına karşı besledikleri duydukları sevgide olduğu gibi.

İlk gönderilen ayet ve surelerde Allah'ın öncelikle Rab sıfatının bildirilmesi bu sıfatın önemi ve yaratanla yaratılan arasındaki ilişkiyi göstermesi bakımından son derece önemlidir.[6]

Hal böyleyken yaratıcımızı kahredici, intikamcı, şiddetli azab edici, cebbar olduğunu ileri sürerek insanla ilişkisini bu çizgiye oturtmak fevkalade yanlış bir algılama olur. Elbette Cenab-ı Hakk'ın bu sıfatları da vardır. Ancak ilk bildirilen sıfatın Rab olması ilişkinin temelinde sevgi faktörünün ağırlığını ortaya koymaktadır.

İşte bunun içindir ki din eğitimcilerinin bu noktayı gözden uzak tutmamaları gerekir.

Allah'ın bir diğer sıfatı da ilimdir.[7] Allah'ın ilim sıfatı varlıkların her zerresine şamildir ve O, her şeyi bilen olarak terbiye etmesini de en iyi bilendir ve O'nun terbiye ettiği insan O'na teslim olan "müslüman" en mükemmel insan olmak durumundadır.

Allah'ı bu sıfatla tanıyan insan Allah'ı aldatmak gibi bir tasavvurdan kesinlikle uzaklaşır. Çünkü, Allah'ın her şeyi bildiğini ve bize şah damarımızdan daha yakın olduğunu bilir.

5. Hüseyin Atay, **Kur'an'a Göre İman Esasları,** sf. 27.
6. Bkn.z Alak Suresi 1-5; Müdessir, 1-7; Müzemmil, 9-10; Kelam, 6-8; Fatiha, 1.
7. Bknz Enam Suresi, 59.

Böyle bir Allah anlayışı Rabbimiz tarafından, hoş görülmeyen düşünce ve davranışlardan bizi uzaklaştıracaktır.

Bu noktada müslüman'ın içi dışı bir olan, iyilikleri samimiyetle yerine getiren ve kötülüklerden kaçınan bir insan olduğunu görüyoruz.

Böyle bir anlayış insanlar arasındaki münasebetin hak ve adalet üzerine kurulmasını ve ferdin şuuruna adaletin yerleşmesini sağlayacaktır.

Biz bu başlangıçla sadece sevginin gücünü ve gerekliliğini bunun insan fıtratına uygunluğunu ifadeye çalıştık. Elbette Yüce Allah'ın çok başka duygu ve düşünceleri ifade eden sıfatları vardır. Ancak, Allah telakkisindeki değişik anlayışlar, hem terbiye metotlarında hem de ahlâk telakkilerinde insana değişik boyutlar kazandırır; Hıristiyan, Yahudi ve bunun gibi ahlâk telakkilerinde olduğu gibi, özel alan bilgisinin yeterli olmaması halinde Yüce Allah'ı yanlış telakki, beraberinde yanlış ahlâki görüş, düşünce ve fiillerin doğmasına neden olacaktır. Peygamberlerin gönderilmiş hikmetleri arasında yaratan Yüce Allah'ın, sıfatlarının Peygamberlerin ölümü ve geçen zaman içerisinde unutulup değiştirilmesi, diğer iman esaslarınında bozulmasına ve dinin asliyetinden uzaklaşmasına neden olmuştur. Hıristiyanlık ve Yahudilikteki değişen Allah anlayışı beraberinde bu dinlerin ahlâk telakkîlerinin değişmesine neden olmuştur. "Yahova'nın seçkin kavmi, Yahudilerin üstün ırk olduğu, Hz. İsa'nın bütün insanların kurtuluşu için kendisini çarmıha gerdirdiği ve bunun gibi."

İşte bu basit gibi görünen Allah'la ilgili anlayış farklılığı insanın bütün hayatını içeren ve yönlerdiren anlayışların kaynağını oluşturmaktadır.

İman esaslarıyla ilgili bilgi eksiklikleri ilahi vahyin ne olduğu ve ne olmadığı hususunda yanlış telakkilere neden olmakta ve ilahi vahiyle ilgili çeşitli spekülasyonların yapıldığı bir ortamda yanlışı doğrudan ayırmak zorlaşmaktadır.

İlahî vahiy Kur'an çeşitli müspet bilimlerden tarih, astronomi, mantık, fizik, biyoloji vb. bahseden bir kitaptır. Ancak O, ne yalnız başına tarih ne de astronomi kitabı değildir. Sadece iman, ibadet ve ahlâktan bahseden bir kitap da değildir. O, bütün beşeri münasebetlerin müspet bilimleri insanları düşündürmek, akıllarını kullandırmak, insana insan olmak için gerekli bütün bilgileri sunmak ve böylece insanı mutluluğa eriştirmek için gönderilmiş bir kitaptır.

Yeni buluşlar ve teknikler Kur'an'ın anlaşılmasını kolaylaştırmakta ve hatta Kur'an yeni araştırmalara ve buluşlara vesile olmaktadır.

Bu noktadan bakıldığında din eğitimcisinin hem müspet bilimlerle donatılmış hem de ilahiyat tahsili yapmış eğitimciler olması lazım gelir.

Astronomi bilmeyen bir din öğreticisinin Kur'an'daki astronomi ayetlerini doğru yorumlaması nasıl mümkün değilse fizik veya bioloji tahsili görmemiş bir din eğitimcisinin de bu bilim dalları ile ilgili ayetleri doğru olarak yorumlaması mümkün değildir.

İnsan fıtratına uygun olan, İslâm dininin insana bakışını psikoloji ve hatta sosyoloji bilmeden de anlamak mümkün değildir.

Bu ve benzeri nedenlerle din eğitimcisinin genel kültüre olan ihtiyacı açıktır ve hatta

Kur'an'ın çeşitli müspet bilimler alanında ihtisas yapmış aynı zamanda ilahiyat tahsil etmiş ilim adamları tarafından yorumlanması gerektiği açıkça ortaya çıkmaktadır. Çünkü asrımız ihtisas asrıdır.

Sadece ilahiyat eğitimi yeterli olmadığı gibi yalnız başına müspet bilimlerin öğrenilmesi de Kur'an'ın mesajının anlaşılması için yeterli değildir. İşte bu dengenin sağlanmadığı yerde sağlıklı din eğitimi verilmesi mümkün değildir.

Din bir genel bilgi değil, bir ihtisas sahası olarak düşünüldüğü takdirde bu ihtisasa ilköğretimden itibaren başlamış olmanın faydası açıktır.

Bu dengenin sağlanmaya çalışıldığı eğitim kurumlarımız İmam- Hatip Liselerimiz ve Anadolu İmam-Hatip Liselerimizdir. Bu nedenle bu okullarımızda müspet bilimlere ayrılan dersler azaltılmamalı mezun öğrencilere hem müspet bilimler hem de ilahiyat alanında üniversiteye devam etme ve ihtisas yapma imkanları sağlanmalıdır. Her iki alanda yeterli bilgi seviyesine sahip eğitimcilerimizin yaklaşımları eğitimle ilgili fanatizmi dine karşı ön yargılı siyasi taassubu ortadan kaldıran sağlıklı din eğitimcilerinin yetişmesine vesile teşkil edecektir.

3. TÜRKİYE'DE DİN EĞİTİMİ KANALLARI VE DİN EĞİTİMİNİ OLUMSUZ YÖNDE ETKİLEYEN FAKTÖRLER

Konumuzun iyi anlaşılması için ülkemizde din eğitiminin hangi kanallarla verildiğini bilmemiz gerekir. Aile, okul, cami, kitle iletişim araçları, çocukların dini duygu ve düşünce açısından gelişimlerini olumlu veya olumsuz yönde etkilemektedir.

3.1. AİLE FAKTÖRÜ

Din öğretimini olumlu olduğu kadar olumsuz yönde de etkileyen en önemli faktörlerden biri de ailedeki eğitimdir. Aile içinde küçük yaştaki çocukların Allah'la, cennet ve cehennemle, meleklerle ilgili soruları onların konuyla ilgili alakalarının çok küçük yaşta başladığını göstermektedir. Çocukların din eğitimi onların bu sorularına anlayacakları şekilde cevap vermekle başlamalıdır.

Çoğu Müslüman olan ülkemizde aile bireylerinin tutum ve davranışları çocuk üzerinde çok etkili olmaktadır. Söz verip de yerine getiremediklerimiz, evden ayrılırken, peşimizden gelmesini istemediğimiz çocuğumuza söylediğimiz yalanlar (cenazeye gidiyorum, iğneciye gidiyorum gibi) daha küçücük yaşta çocuğmuzun elinden zorla aldığımız oyuncak, isteği yerine getirilmediği için ağlatılan daha sonra da ağlamasına dayanamayarak isteği yerine getirilen çocuklar bir taraftan ilgiden ve sevgiden yoksun çocuklar, diğer tarafta aşırı ilgi nedeniyle şımartılan çocuklar yanlış yaptıklarında cehennemle, yılanla çıyanla korkutulan çocuklar. Küçük yaştaki çocuklarımıza gösterilmemesi gerektiği halde gösterilen filmler (çizgi filmler dahil) dinî inançlarımıza çok ters düşen uygunsuz yaşama biçimlerinin tatlı neticelere bağlanmak suretiyle hoş gösterilmeye çalışılması ve benzerleri aile içinde kontrolden çok uzak bir biçimde çocuklarımızı dengesiz davranışlara sürükleyebilmektedir. Aileler arasındaki rekabet çocuklar üzerinde olumsuz etkiler

yapmakta (aşağılık duygusu başkasını küçük görme vb. gibi) bu nedenle çocuklara pahalı şeyler alınmamalı kıskançlığa meydan verilmemelidir.[8]

Din öğretiminin psikolojik ve pedagojik tespitlere göre, okul öncesi çağda başlayıp aile tarafından sağlıklı bir şekilde verilmesi ilköğretim ve ortaöğretimde ehliyetli eğitimciler tarafından nicelik ve nitelik bakımından ihtiyaca cevap verebilecek şekilde planlanması gerekmektedir. Dini duyguların geç başladığını iddia eden görüşler (mesela J.J. Rousseau'nun görüşü) olduğ gibi dini duyguların erken başladığını kabul eden görüşler de çoğunluktadır.

3.2. OKUL VE ÖĞRETMEN FAKTÖRÜ

Belli bir program dahilinde belli bir eğitim seviyesinden geçmiş genel kültür, özel alan bilgisi ve pedagojik formasyona sahip kişilik ve karakter sahibi öğretmenler eliyle belli gayeler doğrultusunda, planlı ve programlı metotlu olarak verilen din eğitimi ancak okullarda yapılabilir. "Okul, öğrencilere dinin gerektirdiği dünya görüşünün temel ilkelerini tanıtmalı, onlara gerçeğin dinî açıdan nasıl yorumlandığı konusunda da bilgi vermelidir. Bilgi verme, değer aktarma, davranış kazandırma mutlu bir hayat elde edebilmeyi öğretme ve bunun gibi pek çok işlevi olan okul programlarının içinde din olgusu doğal olarak yer alır."[9]

Din öğretimi, ilköğretim okullarında 4. Sınıftan itibaren verilen iki saatlik Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersleri ile çok sınırlı kalmaktadır. Ortaöğretimde yeterli dinî bilgi alamamış gençlerimiz daha sonraki yıllarda dinle ilgili bazı kavramları anlamakta zorlanacağı açıktır ve hatta bu gençlerin çeşitli fanatik grupların içine kolayca çekilebileceğini söyleyebiliriz. Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olmayan çeşitli cemaatlere bağlı kapalı grupların öğretilerinin neler verebildiği veya veremediğini ifade edebilmek mümkün değildir.

İmam-Hatip Liseleri ve Anadolu İmam-Hatip Liselerinde ise genel liselerde okutulan kültür derslerine ilaveten Siyer, Arapça, Kur'an'ı Kerim okuma, Tefsir Hadis, Fıkıh, Kelam gibi dini bilimler orta öğretim seviyesinde verilmekte olup ilgi ve istidadı olan öğrencileri ilahiyat fakültelerine hazırlamaktadır.

Ancak İmam-Hatip Lisesi öğrencileri bir lise öğrencisinin gördüğü genel kültür derslerinin tamamını almakta, ayrıca lisede bir yıl fazla okuyarak orta öğretim seviyesinde bir dini bilgi almış olmaktadır.

Bu nedenle lise öğrenimini yapan bir öğrenicinin üniversite öncesi alt yapısı ne ise imam-hatip lisesi öğrencilerinin alt yapısı da, o olmaktadır. Bu nedenle isteyenler üniversitelerimizin çeşitli alanlarında ihtisas görmekte veya dinî bilgilere ağırlık veren ilahiyat fakültelerimizi tercih etmektedir.

---

8. Kıskançlık, Dr. Gny Delpierre Çev. Dr. H. Özgü, İst. 1967, sf. 24-28.
9. Mualla Selçuk, **Din Öğretimi Özgürleştiren Bir Süreç Olabilir mi?** İslamiyat, Cilt 1, sayı 1, Ocak-Mart 1998, sf. 75.

Bu itibarla din eğitimi alanında bu okullarımız, alternatifi olmayan okullarımızdır. Hizmet verecek elemanların alt yapısı bu okullarda oluşmaktadır.

Diyanet İşleri Başkanlığımıza bağlı Kur'an Kurslarında Kur'an okuma ve ezberleme yanında temel dinî bilgilerin verilmesi yeterli olmamaktadır.

Öğrenci, Kur'an Kursuna yeni yasaya göre ilköğretim okulunu bitirdikten sonra geliyor. Ondan sonra Kur'an Kursuna gelmesi sadece temel dinî bilgilerin öğretilmesi ile sınırlı kalmakta öğrenci bu kurslardan sonra hiçbir okula devam edememektedir, önü tıkanmaktadır. Böylesine bir ortamda yetişen öğrencinin müspet bilimlerden mahrum olarak kendisine ve topluma yararlı olacağı düşünülemez. Mutlaka bu öğrencilerin İmam-Hatip Liselerine yönlendirilmesi veya dinî bilgiler yanında Türkçe Matematik gibi genel kültür derslerinin de verilmesi suretiyle ileri ki öğretime hazırlanmaları gerekir.

Okulda eğitimin bizzat yürütücüsü öğretmendir. Öğretmen; belli bir meslekî formasyona sahip fertleri ve toplumu belli gayeler doğrultusunda planlı, programlı, metotlu ve şuurlu bir şekilde yetiştirmeye ve yönlendirmeye çalışan özel bir ihtisas mesleğidir. Öğretmenlik mesleğine hazırlık, genel kültür, özel alan eğitimi ve pedagojik formasyon ile sağlanır.

Öğretmenlik mesleğine, kendisini dinî bilgilerin ağırlıklı olduğu bir program dahilinde hazırlayan ve bu doğrultuda mesleğini icra edene din eğitimcisi, görevine de din eğitimciliği denebilir."[10]

Öğretmenin yetiştirdiği nesiller üzerinde etkili olabilmesi geniş bir genel kültürü gerektirmekte olup beşikten mezara kadar ilim tahsilini devamlı bir bilgi araştırmasını zorunlu kılmaktadır. Din eğitimcisi de branş bilgisi ile yetinmeyerek tarih, felsefe, psikoloji, sosyoloji, aktüalite, güzel sanatlar, spor gibi alanlarda da hayatla bağlantısını kurup kendisini yetiştirip geliştirmelidir.

Ayrıca din eğitimcisi, din açısından örnek insan durumunda olup ahlâki değerlere bağlı kişilik ve karakter sahibi insan da olması gerekir.

"Öğretmenlik sanatının sırlarını tespit edip öğretmen adaylarına öğreten ve benimseten pedagojidir. Zira çocuklara ve gençlere ruh güzelliğini ve zenginliğini kazandırmak yalnızca bilgi ve kültürle üstesinden gelinecek bir iş değildir.[11]

Zeka seviyeleri bakımından pek de farklı olmayan çocuklarımız, iyi öğretmenlerin ellerinde mükemmel yetiştirilirken sıradan öğretmenlerin ellerinde, okuldan soğumakta veya problemli öğrenciler haline gelmektedir.

Hammaddesi insan olan öğretmenin sanatı, belki de sanatkarlığın en zor o nispette de en verimli ve mutluluk verici olanıdır.

Din eğitimcileri için kişilik ve karakter daha önemli olup örnek insan olmak zorundadırlar. Zira onlardan beklenen budur.

Eğitimci, çocukları ve gençleri bütün yönleriyle tanıyıp ihmal edilmeksizin yönlendirirse daha başarılı olur.

10. Mustafa Öcal, **Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar,** Türkiye Diyanet Vakfı yy. Ank. 1991, sf. 33-35.
11. A.g.e., sf. 47.

Ancak öğretmenin tutum ve davranışları bir takım olumsuzluklara yol açmaktadır. Bu yüzden, eğitimcilerimizin genel kültür alan bilgisi ve pedagojik formasyon yanında psikolojik rahatsızlıklardan arındırılmış olması gerekir. Öğretmenlerimizin çocuklara azap veren ceza uygulamalarına son verilmeli ve sabırla iyilikle ikna etme metotlarını kullanarak öğrencilerimizi motive etmeliyiz. Bu bakımdan eğitimcinin işi çok ağırdır. Oysa günümüzde bir çok eğitimci ileride öğrencilerimizi büyük zorluklarla karşılaştıracak tokadı indirme yolunu benimsemişlerdir. Çocuğun duygularını dikkate almadan, iyi bir eğitim mümkün olmadığı gibi ilerisi için de etkili bir yardım sağlanamaz.

Tavsiye edilen metot duygu ve içgüdü kuvvetleri arasında ahenk kurabilmektir. Çocuğun içgüdüsü, egoizmi var. Bir de yasa dışı yönlendirmeler var. Şefkat ve sevgi ile bu çatışma giderilebilir. Öğretmen problemli çocuklara doktorun hastalarına anlayış ve kavrayışla baktığı gibi yaklaşmalıdır.[12] Tatlı söz yılanı deliğinden çıkar vb. gibi)

Baskı, korkurtma ve utandırma gibi olmsuz metotlar gerginliği attırarak çocukta bir takım sıkıntılar meydana getirir. Şefkat ve otorite ölçülü olmalı ve doz iyi ayarlanmalıdır. Özgürlük kadar otoriteye de ihtiyaç vardır ve bu öğretmen tarafından iyi ayarlanmalıdır.[13]

Öğretmenlerimiz her yıl ciddi bir sağlık muayenesinden geçirilmek suretiyle muhtemel olumsuzluklar giderilmelidir. Çocuğun öğretmen tarafından önemsenmesi çok önemli bir husustur. Onların bütün sorunları dikkatle dinlenmeli ve cevaplar onların anlayabileceği tarzda verilmelidir. Çocukların yaptıklarının üstüne hemen gidilmemeli nedenler iyi araştırılmalı durumu anlamaya çalışmalı tespit yapıldıktan sonra çözüme gidilmelidir. Televizyonun bu konulardaki etkilerini unutmamak gerekir, çocuk gördüğünü hemen yaşamak istiyor. Çocuklara başkalarının da bir hakkının var olduğu verilmeli. Çocuğa nedenler, sabırla anlatılmalı çocuğun soruları önemsenmelidir.

"Öğrenciye seçilecek olanı dayatmak yerine, seçmeyi öğretmek"[14] ilke olarak kabul edilmelidir. İslâmiyet'te bir kimseye dini zorla kabul ettirmek selahiyeti Hz. Muhammed (s.a.v.)'e bile tanınmamıştır. "Sana sadece tebliğ etmek düşer, artık uyar/düşündür, sen bir uyarıcı/düşündürücüsün; onlar üzerinde zorlayıcı değilsin."[15]

Okul demokrasinin yaşandığı bir ortam olmalıdır, öğretmende demokratik tutum ve davranışlar sergileyen bir eğitimci olmalıdır. Demokrasi, insan şahsiyetine ve görüşlerine saygıyı içeren ahlâki bir zemine ihtiyaç gösterir. Ne kadar huzur verirsen o kadar huzur bulursun. Demokraside eşitlik aynı şeylerin değil farklılığın eşitliğidir. Farklı fikirlerin açıkça ortaya konulmasıdır.

Demokrasi, herkesin kendi hayatını yaşamakla beraber ortak bir hareket tarzı olabileceği varsayımına dayanır. Gerçekten birbirimizin şahsiyetine saygımız varsa ortak bir hak ve hürriyetler sistemi bulabiliriz[16]

12. Asabiyetten Kurtulun, D. Harold Fink İst. sf. 248-249.
13. Problemli Çocuklar, Dr. Rene Allendy, Çev. A. Cemgil, İst. 1968.
14. Mualla Selçuk, a.g.m., sf. 80.
15. Bakınız Ra'd Suresi, Gaşiye Suresi.
16. Demokrasinin Esasları, A. D. Lindsay, Ankara 1973, Çev. Kemal Dişiöz, Başbakanlık Kültür Müst. yy.

Demokratik toplumlarda en önemli hususun serbest tartışma yoluyla elde edilen fikir alışverişi olduğunu görürüz. Aynı gaye için çalışan kimseler deneyimlerini düşünce ayrılıklarını ve hatta hoşnutsuzluklarını ortaya koymak için bir araya geldiklerinde gerçekten bir ortak düşünce süreci meydana gelir. Kişilerin tek yönlü fikirlerinden tek tek düşündüklerinden daha yararlı fikirler ortaya çıkar. Ancak bu ideal açık (şeffaf ve içten iyi niyetli) tartışmalar yapıldığında bir ölçüde gerçekleşir.

Gençler daha hoşgörülü bir görünüm içinde birbirlerini anlamaya çalışırlar.

Tartışmalar bilimsel seviyede ilmî platformlarda olmalıdır. Bilmeyenlerin (fanatiklerin) tartışmasından ancak kavga çıkar. Gerçek bilim adamlarının, gerçeğin değişik görünümlerini dile getirerek yaptıkları tartışmaları zevkle takip edildiği gibi hakikatlerin ortaya çıkmasına vesile olur. İmamı Şafiî'nin "hiç bir münazaraya girdiğimi hatırlamıyorum ki, hakikatin hasmım olan zatın eliyle aydınlanmasını istemiş olmayayım" sözü gerçek bilim adamlarının düşüncesini ortaya koymaktadır.

Fikir adamlarının yazdıkları gerçeği bulma ile ilgili çalışmalardır, anlama usulleridir, kendi zamanları için geçerlidir. Metotlar tükenmez sağduyulu ve ölçülü olmak gerekir. "Gerçeğe duyulan aşk doymak bilmez ve daima tatmin olmak ister. Düşüncenin özü olan bu yüce duygu bilim adamının sahip olması gereken ahlaktır.[17]

Düşünce metoda yön vermeli düşünürlerin yaptıkları anlama usulleri birer vasıtadan ibarettir. Daha ötelere gitmek gerekir. Düşünme bütün metotları yönetiyor daha nice düşünceler gizliyor her şeyden önce sağduyuya ölçüye ve bilime güvenmelidir.

Başarılı öğretmen ve idarecilerin yaklaşımları sevgi, saygı ve güvene dayanmalıdır. Saygı ve sevginin sağladığı güven içtendir. Zorbalık ve otoritenin istismarı her şeyi zora sokar. Öğretmenine çok güvendiğini ihsas eden bir idarecinin öğretmenlerinin daima başarılı olduğu görülmüştür.

Birbirini seven ve sayan öğretmenler bir aile gibidir. Ricanın yaptırdığını emir yaptıramaz. Tehditçi bir idareci de, moralini bozduğu bir öğretmeninden verimli bir çalışma bulamaz. Tutum, ifade ve sözlerden daha etkilidir. Yakşalımlar daima insanî ve şefkat yüklü olmalı, idareci öğretmenine, öğretmen öğrencisine moral vermelidir ki, eğitim, düzgün bir şekilde yürüsün.

Anadolu'nun müslümanlaşmasında bu sevgi anlayışı ile yaşayan Yunuslar, Mevlanalar, Pir Sultan Abdallar, Hacı Bayram Veliler etkili olmuşlardır.

Eğitimciler sadece ders anlatarak değil velilerle işbirliği içinde olmalıdır. Zira problemlerin aşılması sadece bilgiyle mümkün değildir.

Normal insan, problemlerine normal çözümler bulandır. Normal insan sağlıklı, zekaca düzenli, heyecanlarına hakim ahlâkî kusurlardan uzak çevresine duyarlı doğruluk ve görev değerlerine sahiptir. Hatalarını takdir eder ve nefsini tenkitten geçirir.[18]

Doğruyu arayan, sosyal zeka kabiliyetine sahip düşünebilen insan yetiştirmek gerekir.

17. Jean Guitton, Düşünme Sanatı, Çev. Cevden Perin, Remzi Kitapevi, İst. 1968.
18. Normal ve Anormal Açıdan Psiko Sosyal Yönleriyle Kişilik ve Karakter Portreleri Prof. Dr. Rasim Adasal, İst. 1979.

Saplantılara kapılıp bir adım ilerlemeyen nesiller, topluma zarar verirler.

Demokrasilerde herkes hak istiyor. Ancak görevlerin de bilinmesi yerine getirilmesi gerekir. Modern demokrasilerde topluma karşı sorumluluk hisseden gönüllü sivil toplum örgütleri önemli neticeler alıyorlar.[19] Size kendilerini taklit etmenizi isteyenler vardır. Bir de düşünmemizi söyleyenler vardır. Demokrasiyle totalitarizm arasındaki fark buradadır.[20]

Yani fertlerin mümkün olduğu derecede birbirinin benzeri ve aynı fikre inanır hale getiren sistem ile tartışarak değişik fikirlerin ifadesine imkân verecek ortak bir plân bulmaya çalışan sistem arasındaki fark demokrasi ve totalitarizm arasındaki farkı açıklar.

Bu anlayış insan ve onun inancına verilen değerden kaynaklanmaktadır. Fanatizm ve Şovenizm, dinî ve politik konuda karşılaştığımız psikolojik dengesizliklerdir. Dengeli bir kişilik ilerlemeye yönelik olmalı, ilme ve öğrenmeye açık olmalıdır.

Din eğitimi verilen bir okulda bir öğretmen "her gün namaz kılınır mı? Yazık sizin dizlerinize, her gün ezan sesi mi dinleyeceğiz vb. gibi" sözlerle çocuklarımızı rencide edebiliyorsa çocuklarımızın üzerinde çok olumsuz etkiler var demektir.

Dindeki fanatizm insanı dinden soğutuyor ve bulanık ortamlar fanatiklerin işine geliyor. İstismar için taraflar buluyor. Güç olmak istiyor ve boşluklardan yararlanıyor.

Boşluklar ilim adamları ile doldurulmalı, yanlış telakki ve anlayışların yerleşmesine mani olunmalıdır. Bu da din eğitimi veren kurumların sağlıklı çalışması ile mümkündür.

3.3. CAMİ FAKTÖRÜ

Halkımızın topluca gittiği camilerimizde özellikle Cuma günleri verilen vaaz ve hutbelerin bir bölümü verimsiz ve yetersizdir. Çünkü çok değişik seviyeden insanlara tesir etmek ve en profesyonel hatibin bile kolay kolay başaramayacağı bir hususdur. Ayrıca cemaatin belli bir saate bağlı olmaksızın camiye gelmesi konuların başının ve sonunun iyi anlaşılmasını zorlaştırmakta, hatta imkansız hale getirmektedir.

Aynı konuların değişik camilerde tekrar tekrar işlenmesi ilgiyi azaltmakta sırf konuşmuş olmak için yapılan bir konuşma, dinî ilgi ve alakaları cezbedici nitelikte olmaktan çıkmaktadır.

Ayrıca konuşmacı ve hatiplerin insanları azarlarcasına bir üslup içinde korkutucu ve ürkütücü ifadelere fazlaca yer vermesi, ümit kapılarını tamamen kapatmaları çok olumsuz etkiler yapmaktadır.

3.4. KİTLE İLETİŞİM ARAÇLARI FAKTÖRÜ

Basında çıkan çeşitli dinî yayın ve kitapların tür, yöntem ve bilgi seviyesi, ilmi bakımdan farklılık arz etmesi ve hatta bazılarının belli görüş ve İslâm'la ilgili olmayan fa-

19. Demokrasinin Esasları, A.D. Lindsay, 1973; Kemal Diriöz, sf. 38.
20. Guitton a.g.e., sf. 111.

natik yaklaşımları, dinî alanda belli bir seviyeye ulaşamamış insanlar üzerinde olumsuz ve hatta tahripkar neticeler doğurmaktadır. Ve hatta bir kısım kitaplarda sadece o kitabın okunması istenilmekte bu ise dindeki fanatizmi körüklemektedir.

Kitle iletişim araçları, dini çoğu zaman aileden gelen, toplumdan gelen bir gelenek, bir muhafazakarlır olarak görmektedir. Bu konuda toplumumuzda dinin öğrenip, öğretilmesinin yararı olmadığını açıkça değilse bile, lüzumsuz bulan anlayışların, hayli yaygın olduğunu da görüyoruz. Bazı kitle iletişim araçlarının, ülkemizde din ve din adamlarına karşı tepkisi normal bir tepkiden çok ilerdedir. Kitle iletişim araçlarının, din bezirganlıklarına yaklaşımlarına katılmakla birlikte, bu basın yayın organlarının sağlıklı din anlayışının oluşumuna ilişkin bir çabaları pek görülmemektedir. Bir kısım görsel ve yazılı kitle iletişim araçlarında dinî hüviyete sahip bir kısım insanların ahlâksız, düzenbaz, cahil vb. kişiler olarak tanıtılması dinî ilgi ve alakaların gelişmesini ve yaygınlaşmasını olumsuz yönde etkilemektedir.

Televizyonda, gazetede, dergilerde her gün din adamları ile ilgili olumsuzluk dolu haberler dinin boş, lüzumsuz ve hatta zararlı olduğu kanaatını yerleştirmekte, aksi düşüncelerin kabulü ise negatif transfer örneğinde olduğu gibi zorlaşmaktadır.

Toplum yapımıza uymayan filmler, çocuklarda dengesiz davranışların oluşmasına neden olmakta çeşitli saldırı ve cinayetlerin, çocuk yaştaki kimseler tarafından işlenmesine sebebiyet vermektedir.

SONUÇ

Avrupa'da; hukuk düzeni, insan hakları ve demokrasi alanındaki ilerlemelerle dinin istismarı engellenmiştir. Avrupalı öncelikle insan hakları diyor. İnsan haklarını hukuken çerçeve içine alıyor ve hakların istismarını önlüyor.

Türkiye'miz yüzünü Avrupa'ya dönmüş bir ülke olarak Avrupa standartlarını kabul ediyor demektir. O standart da insan haklarıdır. Anayasamızda din hürriyeti açıkça belirtilmiş olmasına ve kişilerin dinî inanç ve kanaatlerinden dolayı kınanamayacağı ifade edildiği halde Avrupa'daki uygulamanın aksine, türlü vesilelerle dindar insan, küçük düşürülmekte, saldırılara maruz kalmaktadır. Avrupa'da dinle ilgili bir konu da, dine inanmayan bir kişi "ben bu konuyla ilgilenmiyorum" diyor, karşısındakine saldırmıyor. Nasıl kişilerin canı-malı mukaddes sayılıyorsa kişinin dinî inancı da saldırılardan korunuyor. Aksi durumlar mahkeme konusu oluyor, takbih ediliyor. Avrupa'da günümüzde laikler, laik oldukları oranda dine karşı eylemde bulunmayı reddetmektedirler. Ruhban takımının girişimlerine karşı mücadeleye evet, Katoliklerin, Protestanların, ya da Yahudi ve Müslümanların inancına karşı müdahaleye hayır.![21]

Öte yandan, din eğitiminin siyaset dışında kalması sağlanmalı, istismar edilemeyecek hale getirilmelidir. Aksi takdirde, dine karşı önyargılı siyasi taassuba bağlı eğitimle ilgili problemler ve inanan-inanmayan, gerici-ilerici vb. kutuplaşmalar ortaya çıkar.

21. Dine Karşı Düşüncenin Tarihi, Albert Bayet, Çev. C. Süreyya, Varlık yy. İst. 1970, sf. 131.

Bütün kamu ve kuruluşlar din eğitimi konusunda ortak bir amaç hedeflemedikçe, icraat ortamı sağlanmadıkça etkili olmak mümkün değildir. Birinin yaptığını diğeri yıkıyorsa, çocuklarımız neyin doğru neyin yanlış olduğunu çok geç anlayabileceklerdir.

Birbirleriyle bir arada olmak insanlar arasında taassubu kaldırır, yakınlaşmayı sağlar. Hudeybiye antlaşması ile "628" putperest Mekkeliler, müslümanlarla birarada bulunmak imkanına kavuştular. Bu ise putperestlerin imana gelmesine vesile olmuştur. Güçlü olan, şahsiyetli olan zayıf olanı cezbetti. Çünkü, müslümanın yaşayışı, düşüncesi, adaleti hoşgörüsü, putperestlerde müslümanlar gibi olma istek ve arzusunu doğurdu. Neticede M 628-630 tarihleri arasında müslüman olanların sayısı 628 yılına kadar "18 yılda" müslüman olanların sayısını kat kat aşmış 2 yıl sonra M. 630'da yurtlarından kovulan müslümanlar Mekke'yi fethedecek bir insan gücüne erişmişlerdi.

ÖNERİLER

1- Milletimiz, Millî Eğitim Politikasının özellikle din eğitimi politikasının sık sık değiştirilmesinden rahatsızdır. Bu politikalar milletçe benimsenen millî bir politika haline getirilmeli her türlü kısır çekişme istismar ve hatta siyasi rekabet malzemesi olarak kullanılmamalıdır.

2- Bu politika içinde öğretmen yetiştirme politikası nitelik ve nicelik olarak tespit edilmelidir.

3- Din eğitimi devlet eliyle ve ihtiyaca cevap verecek nicelik ve nitelikte gerçekleştirilmelidir.

4- Din eğitimi veren kurumlar özellikle imam-hatip liselerinin her türlü siyasi ve gayri siyasi grupların dışında ve üstünde tutulması sağlanmalı ve devlet eliyle din eğitimi verilen bu kurumlara güvensizlik duymaktan vazgeçilmelidir.

5- Laik düzende din adamları itibarlıdır. Ülkemizde de bunun şartlarının hazırlanması gerekir.

6- Din eğitimcilerinin, din öğretimine ilişkin tezli veya tezsiz yüksek lisans ve doktora eğitimlerini yapmaları sağlanmalıdır.

7- Müfredat, çağın gereklerine uygun olarak tespit edilmeli, yeni buluş ve değişen dünyaya uygun konular gündeme getirilmelidir.

8- Kitaplar, öğrenci seviyesine uygun ve anlaşılır bir dille yazılmalı, ders kitapları sık sık değiştirilmemelidir.

9- Gençleri tanıyacak, öğretmenlerin iyi yetiştirilmesi temel bir politika olarak benimsenmeli, öğretmen yetiştirmede meslekî ve insanî gelişimi sağlayan en ileri teknikler kullanılmalıdır.

10- İnsan haklarının hukuken bir çerçeve içerisine oturtulması ile bunun siyasi istismar konusu yapılmaması sağlanmalıdır.

11- Din eğitiminin bir ihtisas konusu olduğu özellikle her vesile ile vurgulanmalıdır.

12- Aile, okul, kitle iletişim araçları bütün kurum ve kuruluşlar dinin lüzum ve önemini belirtmelidir.

13- Düşüncenin sınırlanamayacağı noktasından hareketle, her türlü düşüncenin demokratik ortamda bilim adamlarınca tartışma konusu yapılmasına fırsat verilmelidir.

KAYNAKÇA

Dr. ATAY, Hüseyin, Kur'an'a göre İman Esasları.

BİLGİN, Beyza, "Türkiye'de Örgün Eğitimde Din Eğitimi" Türkiye ve Almanya'da Eğitim Tartışmaları, Hacettepe Taş, Ankara, 1998, Sf. 59-73.

GUİTTON, Jean, Düşünme Sanatı. Çev. Cevdet Perin, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1968.

ÖCAL, Mustafa, Din Eğitimi ve Öğretiminde Metodlar, T. Diyanet Vakfı Yay, Ankara, 1990.

SELÇUK, Mualla: Çucuğun Eğitiminde Dini Motifler, Türkiye Diyanet Vakfı Yay, Ankara, 1990, sf. 137.

....."Din Öğretimi Özgürleştiren Bir Süreç Olabilir mi?" İslamiyet, Cilt 1, Sayı: 1, Ocak-Mart 1998, sf. 73-87.

Albert Bayet, Dine Karşı Düşüncenin Tarihi Varlık yy. İst. 1970.

A.D. Lindsay Demokrasinin Esasları, Başbakanlık Kültür Müsteşarlığı Ank. 1973.

D. Harold Fink, Asabiyetten Kurtulun, İst. 1973.

Dr. Rene Allendy, Problemli Çocuklar, İst. 1968.

Dr. Gny Delpierre, Kıskançlık, İst. 1967.

DİNİN SAĞLIKLI ANLATILMASINA ENGEL BAZI FAKTÖRLER

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU

Günümüz dünyasında İslâm dininin çeşitli kesimlerden insanlara anlatılmasında birtakım sıkıntıların bulunduğu aşikardır. Bu sıkıntıları çeşitli şekillerde tasnif etmek mümkündür. Biz basit olarak kişilerden kaynaklanan, kaynak eserlerden kaynaklanan ve kaynak eserleri değerlendirememekten kaynaklanan faktörler olmak üzere ele almayı ve neticede bazı önerilerde bulunmayı düşünüyoruz.

İlk olarak ifade etmek istediğimiz kişilerden kaynaklanan maddesinin, ifadesinin biraz muğlak ve açıklamaya muhtaç olduğudur. Bir inanca, bir dine inanıp bağlanmak sonuç itibariyle bir nasib, bir hidayet meselesedir. Bir dine ya da Allah'a inanmak istediği halde inanamıyan insanların bulunduğu bir gerçektir. Özellikle Avrupa'da Hristiyanlığın kültürlü insanları tatmin edememesi bir dine inanamayan insanların sayısını artırmaktadır, diyebiliriz. Bu tür insanlar eğer dinsizliklerini bir din haline getirmemişlerse, bir başka ifadeyle bir arayış içinde iseler, onlara İslâm dini'ni anlatmak biraz daha kolaylaşmaktadır. Ancak biraz sonra zikredeceğimiz "Kaynaklardan kaynaklanan faktörler" maddesinin ışığında konuyu ele almak gerektiğini de önemle vurgulayalım. Asıl zorluk dinsizliklerini bir din haline getirip bütün dinlerle mücadele etmeyi ilke edinmiş kimselere karşıdır. Onlara dini ne kadar güzel anlatabilirsek anlatalım, yine de kabul etmiyeceklerdir. Bu sebeple onların doğurduğu engeller üzerinde durmayı gerekli görmüyoruz. Ancak bu tür bazı insanların eserlerinde K. Kerim'e ve Hz. Peygamber'e bazı tenkidler yöneltildiğine şahit olmaktayız. Bu tenkidleri bilgisizlikleri sebebiyle haklı bulan insanların zihinlerinde ister-istemez bir şüphe uyanmaktadır. Söz konusu şüphelerin giderilebilmesi için gerçekten alanlarında ihtisas kesbetmiş ilim adamlarına şiddetle ihtiyaç bulunduğu bir gerçektir. Bu tür ilim adamlarının sayısının az oluşu sağlıklı din anlatılmasına engel faktörler arasında önemli bir yer işgal etmektedir; belki de önemlisidir, diyebiliriz.

Burada İslâm kültür kaynaklarının sağlıklı bir şekilde değerlendirilememesinden kaynaklanan faktörler üzerinde durmak istiyoruz.

A. Hadislerin Yazı İle Tesbiti

Hz. Peygamber'in Kur'an-ı Kerim'in yazılması ve muhafazası konusunda gösterdiği titizliği-sebepleri ne olursa olsun-hadisler konusunda göstermediği herkes tarafından kabul edilen bir hususdur. Bununla birlikte hadislerin sözlü rivayetine izin verilmiş ve hadisler uzun bir süre şifahî olarak nakledilmişlerdir. Bu arada hadis yazma çabası içinde olan bazı sahabenin bulunduğunu ve bir kısım sahifeler meydana getirdiklerini biliyoruz.

Ancak bu sahifeler daha sonra meydana çıkacak olan muazzam hadis külliyatının çok az bir kısımını oluşturacaklardır.

Oldukça erken bir devirden itibaren İslâm dünyasını yürekten yaralayan son derecede üzücü olayların; iç savaşların cereyan etmesi, müslüman toplumu fikren ve siyaseten parçalamış ve bunun sonucu olarak birçok mezhep ortaya çıkmıştır. Bu mezhepler sadece İslâm dinini farklı yorumlayan birer fikrî ekolden ibaret kalsaydı, belki yararlı da olabilirlerdi. Ancak onların birçoğu siyasal amaçlı olduğu için Kur'an'ı ve hadisleri siyasal amaçları doğrultusunda kullanmaktan çekinmemişlerdir. Kur'an'ın sağlam bir tesbitinin yapılması onları daha kolay bir alana sevketmiş ve anlayışları doğrultusunda hadisler uydurmaya başlamışlardır. Bu alanda son derecede başarılı olduklarını burada açık bir şekilde itiraf etmeliyiz. Hatta İslâm dünyasının bugün içinde bulunduğu buhranların temelinde büyük ölçüde bu uydurma hadislerin bulunduğu bize göre bir vakıadır.

Hadis tarihinde sahih hadisleri toplayan mecmuaların yanında mevzu hadisleri bir araya getiren eserlerin bulunması bir bakıma memnuniyet verici bir nokta olarak görülebilir. Ancak mevzu hadisler belli kitaplarda toplanmıştır, sahih hadisler de belli kitaplarda toplanmıştır, anlayışı sözkonusu ettiğimiz sıkıntıların ve buhranların kaynağıdır, diyebiliriz. Sahih hadis mecmuaları adı verilen eserlerin İslâm dünyasının çoğunluğunca büyük bir güvene mazhar olması, adeta kutsallaştırılması, Kur'an gibi bir muameleye tabi tutulması, her rivayetin tenkidsiz kabulü- bazı istisnalarla birlikte-onlar üzerinde düşünmeyi engellediği gibi sağlıklı bir İslâm anlayışının da ortaya çıkmasına engel olmuşlardır. Bu rivayetlerin bir kısmı İslâm Peygamber'ini sağlıklı bir şekilde tanımaya engel olmuşlardır. Ve asırlar içerisinde müslüman toplumlarda öyle bir peygamber imajı oluşmuştur ki, - Kur'an ne derse desin- insanüstü, her hareketi mucize olan, adeta beşeri bir yönü bulunmayan bir peygamber düşünülmüştür. O, istikbalde neler olacağını tek tek bilmekte, istendiğinde ay'ı bile bir işaretle ikiye ayırmaktadır. Ve bütün bunların ötesinde onu gerçek vechesiyle kavrayamayan bazı insanlar, bazan da başka nedenlerle cinsel gücü son derecede güçlü, 30-40 erkek gücünde bir peygamberi bize takdim edebilmektedirler. Bütün bu açıklamalardan sonra dinin sağlıklı olarak anlatılabilmesine engel iki büyük faktörün bulunduğunu; bunlardan birisinin uydurma hadisler, diğerinin de sahih kabul edilen hadis mecmualarında yer alan-uydurma veya zayıf olduğu halde-rivayetlerdir. Hadislerin yanlış anlaşılmasından doğan bir takım durumlar ise ayrı bir inceleme konusudur. Şimdi bazı örneklerle konumuza açıklık getirmeye çalışalım.

1. "İmamlar Kureyş'ten Olacaktır" Hadisi

Kur'an-ı Kerim, Hz. Peygamber ve hayatı, düşüncesi, incelendiğinde bugünün insanını bile hayrette bırakacak derecede demokratik bir anlayışa sahip olduğu görülecektir. O devirde dünyanın her tarafından ölen bir çok kral veya sultan ölmeden önce yerine geçecek kişiyi tayin ederdi. Hz. Peygamber'in elinde de böyle bir imkan vardı; O isteseydi yakın akrabalarından ya da hanımlarından birini halife olarak tayin edebilirdi. O'nun peygamberlik yönü bu tayinin dini bir anlamı-hikmeti bulunduğu intibaını da pekala verebilirdi. Ve hiç kimse itiraz etmez, memnuniyetle kabul ederdi. Ancak O, ümmetinin ar-

tık olgunlaştığını da dikkate alarak, hem ama asıl önemlisi İslâm'ın konu ile ilgili tutumunu sergilemek için böyle bir tayini ne düşündü, ne de ima etti. Ancak, durum böyle olmasına rağmen konu ile ilgili yüzlerce rivayetin ortaya çıktığını biliyoruz. Bu yüzlerce rivayetin büyük bir kısmının güvenilir hadis mecmualarında yer almaması, İslâm dünyasının hiç olmazsa bir kesimini bu tür rivayetlerin doğuracağı tehlikelerden korumuşa benzemektedir. Ancak bu ve buna benzer bazı rivayetlerin sahih kabul edilen hadis mecmualarından yer alması Hz. Peygamber'in bir ömür boyu adeta savaştığı kabilecilik anlayışının dinî bir esas haline dönüşmesine neden olmanın yanı sıra, daha da önemlisi İslâm dininin demokratik, evrensel yönünü gölgelemiş "insanlık için ortaya çıkarılan hayırlı bir ümmet" insanlığa örnek bir siyasal düzen kuramamıştır. Ve bunun da ötesinde bu sözü Hz. Peygamber'in sahih bir hadisi kabul eden birçok İslâm alimi durumu açıklayabilmek için çok büyük zorluklara ve sıkıntılara girmişler, bilimsellikten ve dinin özünden uzaklaşabilmişlerdir. İşin vehametini anlayabilmek için konuyu gündeme getiren Mehmed Hatiboğlu hocamızın makalesi okunmalıdır.[1]

2. Hz. Peygamber'in Kadın Düşkünü Olduğu Konusu

Günümüzde Hz. Peygamber'in şehvetine, dolayısiyle kadınlara çok düşkün olduğu hususunda bir takım tenkidlerin yöneltildiği bilinmektedir. Sahih hadis mecmualarında bu tenkidlere haklılık payı verecek birtakım rivayetlerin bulunduğ doğrudur. Buhari'nin Sahihi'nde Enesten gelen bir rivayette Hz. Peygamber'in bir gecede bütün kadınlarını dolaştığı ve o zaman dokuz karısı bulunduğu nakledilmektedir.[2] Bu rivayetlere dayanarak bazı şarihler onda otuz ya da kırk erkeklik gücü bulunduğu konusunu ele almışlardır.[3] Şimdi biz sözü fazla uzatmadan belirtelim: Hz. Hatice gibi kendinden yaşça büyük bir hanımla ömrünün en güzel çağlarını geçiren İslâm'ın ilk günlerinde arapların en güzel kızlarıyla evlenme imkanı olduğu halde hepsini reddeden bir insanın; Hz. Peygamber'in kadın düşkünü olarak nitelendirilmesinin nasıl açıklanabileceğini soralım. Üstelik Hz. Peygamber 54-55 yaşlarına kadar bu hanımla vaktini geçirmiş ve onun ölümünden sonra bazı hanımlarla evlenmiştir. Bir başka rivayette Hz. Peygamber'in ikindiden sonra bütün hanımlarını dolaştığı nakledilmektedir.[4] Bir iki saat içinde dokuz hanımla beraber olunamıyacağı aşikardır. Eğer Hz. Peygamber Kur'an'ın bildirdiği gibi bizler gibi bir insansa bunun mümkün olmayacağı, onun diğer insanlardan farklı bir yönü olmadığı anlaşılır. Nitekim İbn Hacer onun hanımlarını dolaşmasını cinsel birleşme için değil, fakat sadece insanî amaçla ve iyi bir eş olarak yaptığını, hal ve hatırlarını sorup ihtiyaçları olup-olmadığını öğrenmek amacıyla kısa ziyaretlerde bulunduğunu açıklamaktadır. Bununla birlikte bazı yazarlar. Hz. Peygamber'e ağır tenkidler yöneltmekte, bazı din görevlilerimiz de bu tür rivayetlerin sahih hadis mecmualarında yer alamsından dolayı Peygamberin bu tür özellikleri olabileceğini, savunmakta ve bunu adeta bir üstünlük sebebi

1. İslâm'da İlk Siyasi Kavmiyetçilik Hilafetin Kureyşliliği A. Ü. İlahiyat Fak. Der. XXIII.
2. Buhari, Nikah, 4.
3. Ayni, Umdetul-Kari, II. 28.
4. İbn Hacer el-Askalani, F. Bari, XI. 316.

gibi görebilmektedirler. Biz burada Hz. Peygamber'in çok evliliği konusuna girmek istemiyoruz. Dileyenler ilgili kaynaklardan inceleyebilirler.

3. Kelerlerin Öldürülmesi Hikâyesi

Buhari başta olmak üzere bazı hadis mecmualarında nakledildiğine göre, Hz. Peygamber, İbrahim (a.s) ateşe atıldığında ateşe üflediğinden dolayı Keler'in öldürülmesini emretmiştir.[5] Hatta bazı rivayetlerde bir vuruşta öldürmenin çok sevap olduğu vurgulanmaktadır. Herhangi bir mecliste bu ifadenin hadis olduğunu belirtmeden konu gündeme getirilirse hiç kimsenin bunu kabul etmeyeceği bilinir, nitekim öyle de olmaktadır. Ancak bunun bir hadis olduğu ve sahih hadis mecmualarında bulunduğu belirtilirse akan sular durmakta ve açıklanmasında büyük sıkıntılar doğmaktadır. Öğrencilerimizle konuşmalarımızda Keler'in anılan sebeple öldürülmesi gerektiğine dair bir inancın hemen bütün Anadolu'da yaygın olduğunu tesbit ettik. Bunun nedeni bazı görevlilerimizin kurban bayramlarında Hz. İbrahim'den söz ederken konuyu onun ateşe atılmasına getirdikleri ve bu noktada sözü geçen rivayeti naklettikleri düşünülmelidir.

Öyle anlaşılmalıdır ki, Hz. İbrahim'in Kur'an'ın anlattığı şekilde ateşten kurtarılmasından sonra[6] Mezopotamya'da onunla ilgili birçok hikaye oluşmuş ve dilden dile nakledile gelmiştir. Nitekim Keler'in öldürülmesi gerektiği inancının yanısıra Kurbağanın öldürülmemesi gerektiği, çünkü o İbrahim (a.s) ateşe atıldığında su taşıdığı hem halk inançlarımızda hem de kaynaklarımızda yer almaktadır. Uzun asırlar boyu Ortadoğu'da nakledilen bu hikayeler Hz. Peygamber'den sonra da anlatıla gelmiş olmalıdır. Hz. Peygamber devrinde evlerin her türlü haşerenin girmesine, yatağa, yemeğe ve suya girmesine uygun olduğu bilimektedir. Hz. Peygamber'e bu gibi durumlarda sorular sorulduğunu kaynaklarımızdan öğrenmekteyiz. Keler hakkında da sorulduğunda zarar verebileceğinden hareketle öldürülmesine izin verilmiş olmalıdır. Ancak daha sonra raviler bu hususu nakledlerlerken sözkonusu hikayeden dolayı öldürülmesi gerektiğini anlamışlar ve böylece rivayet etmiş olmalıdırlar. Bize göre hadisin bu kısmı müdrec'tir.

4. Cin ve Şeytanla İlgili Bazı Rivayetler

Hadis mecmualarımızda Cin ve Şeytanlarla ilgili olarak birçok rivayet yer almaktadır. Kur'an-ı Kerim'de de aynı konuda birçok ayetin bulunması bu tür bazı rivayetlerin ortaya çıkmasına ve kabul görmesine zemin hazırlamıştır, denebilir.

Darimî'nin İbn Abbas'a ulaşan bir senedle naklettiğine göre, bir kadın Hz. Peygamber'e çocuğunu getirmiş ve "bu çocuğumu cin çarpıyor" diye şikayette bulunmuş, cin'in sabah akşam onun aklını aldığını ve üzerine pislediğini anlatmıştır. Hz. Peygamber de çocuğun göğsünü sıvazlamış ve dua etmiştir. Bunun üzerine çocuk derhal kusmuş ve içinden "siyah köpek yavrusu" gibi bir şey çıkarak koşup gitmiştir.[7]

5. Buhari, Enbiya, 8.
6. Enbiya, 69.
7. Darimî, Sünen, I. 11-12

Hadis usülü açısından rivayet incelendiğinde zayıf ya da uydurma olduğu anlaşılmakla birlikte, asıl incelenmesi gereken nokta siyah rengin tarihin eski devirlerinden beri uğursuz ve kötü bir renk olarak kabul edilmesidir. Darimî bir başka rivayetinde aynı olaya yer verir fakat bu kez siyah köpek yavrusu gibi... ifadesi bulunmaksızın. Bu da göstermektedir ki, rivayetler Keler hikayesinde olduğu gibi değişik şekillerde nakledilmektedir. Esasen hadis mecmualarımızda cin ve şeytanlarla ilgili olarak öyle şeyler anlatılmaktadır ki, bütün bunları Kur'an'la bağdaştırabilmek çok zor görünmektedir. Kur'an-ı Kerim'e göre şeytan insana herhangi bir hakimiyet sağlayamaz.[8] Ancak bazı hadislere göre ise insan şeytanın elinde bir oyuncaktır. Cin ve şeytanla ilgili rivayetlere burada yer verme imkanından -çok uzayacağı- endişesiyle mahrumuz. Şu kadarına işaret edelim ki, bu rivayetlerin bir kısmı sahih olmakla birlikte mecazî veya temsilî olaması gerektiği noktasında durulmamış ve her biri gerçek olarak yorumlanmak istenmiştir. Bu durum bazan içinden çıkılmaz bir hal almıştır.

Buna bağlı olarak kaynaklarımızda Hz. Peygamber'e büyü yapıldığından ve onun altı ay gibi bir süre adeta ne yaptığı bilmez bir şekilde hareket ettiğinden bahseden rivayetlere yer verilmiştir. Eğer Hz. Peygamber bir süre büyünün tesiriyle ne yaptığını bilmez bir şekilde dolaşmışsa Allah'ın onu insanlardan korumasını nasıl açıklayacağız? Ve bu vahye bir gölge düşürmez mi? Hz. Peygamber'e olan güveni sarsmaz mı?

5. Kur'an Ayetlerini Değerlendirememekten Kaynaklanan Sebepler

Kur'an'ın Allah kelamı olduğu konusunda hiçbir müslümanın şüphesi veya endişesi yoktur. Ancak ayetleri anlamada bir takım zorlukları bulunduğu bir realitedir. Bize göre meselenin temelinde şu husus bulunmaktadır. Kur'an insanlar için nazil olmuş ve insanların onu en iyi şekilde anlamaları gerekir. Sınırsız bir güce ve ifadeye sahip olan Allah kelamının insanlara indirdiği için insanların dil özelliklerine göre onu Peygamberine göndermiştir. Kur'an'ın arap dilinin özelliklerine göre inmesi dilde bulunan özelliklerin Kur'an'da da bulunmasını gerektirmiştir. Daha açık bir ifadeyle teşbih, mecaz, istiare, temsil gibi ifade şekilleri Kur'an'da da yer almıştır. Bu son derecede doğal olmakla birlikte bütün bunlar dikkate alınmadan hakikî anlamında, yani zahiri anlamında ele alınmış ve yanlış anlamlar verilmiştir.

Burada örnek olarak Ahzâb suresinin 72. ayetini incelemek istiyoruz.

Sözkonusu ayette "Biz emaneti, göklere, yere ve dağlara sunduk. Onu yüklenmekten kaçındılar, ondan korktular; onu insan yüklendi. Doğru O, çok zalim, çok cahildir."

Burada elbette Allah'ın emaneti gerçek anlamıyla göklere, yere ve dağlara yüklediğinden bahsedilemez.Yüce Allah emanet olarak nitelediği meselenin büyüklüğünü göstermek için böyle bir metodla, yani konuyu temsili veya sembolik diyebileceğimiz bir yolla ifade etmiştir. Ayette sembolik bir anlatıma yer verildiğini ele almayan bazı insanlarımız Allah ile dağları, yeri ve gökyüzünü konuşturmaktadırlar. İnsanın zalim ve cahil oluşu da ayrı bir problem teşkil etmektedir. Eğer yüce Tanrı bu emaneti zalim ve cahil

8. Hıcr, 42.

olduğu için insana yüklemiş ise, bunu açıklamak oldukça zorlaşır. Ancak ayetteki "İNNE" harfine çünkü, ya da buna yakın bir anlam vermekten ziyade, **"Evet, bunanla beraber"** gibi bir anlam vererek insanoğlunun emaneti yüklenmekle birlikte bu emanetin hakkını tam olarak yerine getirmediğini, getiremediğini çünkü insanın kabiliyetinin sınırlı olduğunu, insanın melek olmadığını vurgulamak daha doğru bir yorum olarak görülmeledir. Kur'an-ı Kerim'de bir çok ayet gerçekten hakiki anlamlarıyla alındığı zaman içinden çıkılmaz bir durum doğmaktadır.

Yazımıza son vermeden önce konuyu tekrar hadislere getirirsek, hadis mecmualarımızda Mehdi'nin zuhur edeceğine, Hz. İsa'nın yeryüzüne ineceğine, kıyametin ne zaman kopacağına, kısaca istikbalde cereyan edecek birtakım olaylara temas eden, gelecekten haber veren rivayetlere rastlamaktayız. Bütün bu rivayetler hakkında sağlıklı bir bilgiye sahip olmadan sağlıklı bir din anlatılabileceği kanaatinde değiliz.

... Ve Diyanet

Buraya kadarki ifadelerimizden dini sağlıklı olarak anlatabilmenin tamamen yetişmiş insanlara bağlı olduğu anlaşılmaktadır. Bu görevin bir kısmını İlahiyat Fakülteleri üstlenmiştir. Sayıları yeterli olmakla birlikte bu Fakültelerin henüz yüksek bir bilimsel düzeye ulaştıkları söylenemez. Burada üzülerek Birinci Din Şûra'sındaki bazı tesbit ve tekliflerimizi tekrar etmek zorundayız. Devletimiz henüz İlahiyat Fakültelerinin önemini ve değerini kavrayabilmiş değildir. Bu cümleden olmak üzere İlahiyat Fakülteleri ayrı bir statüde ele alınmalıdır. Halkı din konusunda aydınlatma görevi Diyanet İşlerine verilmiş bulunmaktadır. Çeşitli kademelerden görevlilerimizin halkımıza sağlıklı bir din anlatabilmesi için çok iyi yetişmiş olmaları gerekmektedir. Din görevlisi adını verdiğmiiz imam-hatiplerimizle ilgili bazı tekliflerimizi bir başka zamana bırakarak burada müftülerimizle ilgili tekliflerimizi yinelemek istiyoruz.

Haseki olarak zikredilen iç hizmet kurslarının hem şekli hem de içeriği değiştirilmelidir. Belli bir düzeyde arapça dil olarak verildikten sonra bir yıl İngilizce öğretilmeli ve daha sonra Diyanet İşleri Başkanlığının Üniversitelerle gerekli anlaşmaları sağlayarak İlahiyat Fakültelerinde müftü adaylarımızın doktora yapmaları sağlanmalıdır. Bizim konunun detayları ile ilgili birtakım hazırlıklarımız mevcuttur. Burada fazla teferruata girmek istemiyoruz. Şu kadarına işaret edelim ki 10 yıl sonra bütün illerimizin müftüleri doktorasını tamamlamış elemanlar olmalıdır.

Memleketimizin birçok meselesinin temelinde dinî problemlerin bulunduğu artık bilinmelidir. Bu problemlerin halli de ancak gerçekten bilgili din adamları yetiştirmekten geçmektedir.

DİN EĞİTİMİNDE KUR'AN KURSLARI

Mehmet ALTUNKAYA

A- Dinin ve Din Eğitiminin Önemi

"Din, akıl sahiplerini kendi hür iradeleri ile en iyiye, en doğruya ve en güzele ulaştıran ilahi bir kanundur."

Dinin gayesi, insanları dünya ve ahirette mutlu kılmaktır. Çünkü din, insana yaratılışındaki gayeyi, yaratana ve yaratıklara karşı yükümlü bulunduğu görevleri bildirir.

Din, iyi ile kötüyü birbirinden ayırt eder, iyiye ulaşmanın yollarını gösterir. Bu suretle de insanın dünya ve ahirette mutlu olmasını sağlar.

Din, bazılarının zannettiği gibi sadece vijdani bir kanaatten ibaret değildir. Dinin gayesi, insanı, ruh ve ahlâk yönünden olgunluğa eriştirmektir.

Dinin bu gayesinin gerçekleşmesi için din eğitimine şiddetle ihtiyaç vardır, hatta zaruret vardır. Eğitimsiz din öğrenilemiz. Öğrenilemeyen din yaşanamaz. Dini öğrenip yaşamayan insanlar ise ruhen ve ahlâken olgunluğa erişemezler.

Ferd olarak din, insana ne kadar gerekli ise toplum açısından da o kadar gereklidir. İnsanlar toplu halde yaşarlar. Bu onların yaratılışında var olan bir özelliktir.

Toplu halde yaşamak mecburiyetinde olan insanların birbirlerine karşı olan yükümlülüklerini yerine getirmelerini sağlayan ahlâk kurallarına uymaları gerekir. Bu itibarla, toplum hayatı açısından önemli olan ahlâk için, sağlam bir temele, yani dine ve din eğitimine ihtiyaç vardır.

Din insan için fıtrî bir ihtiyaçtır. Bunun içindir ki tarihin hiçbir döneminde dinsiz bir topluma rastlanmamıştır.

Din insanlık tarihine hakim olan en büyük etkendir. Çünkü her milletin kültürünün temelinde din vardır. Bizim dinimiz de İslâmiyettir. Bu sebeple, kültürümüzün temelinde, ferdî ve sosyal hayatımızın ve beraberliğimizin sağlanmasında ve devam ettirilmesinde vatan, millet, bayrak ve benzeri ortak millî duygularımızın canlı tutulmasında dinin rolü ve fonksiyonu aşikardır. İnkarı da mümkün değildir.

Dinin fonksiyonunu müsbet yönde yapabilmesi, iyi anlaşılmasına bağlıdır. İyi anlaşılması için de iyi doğru öğretilmesi gerekir.

B- Din Eğitiminde Kur'an Kursları

a) Kur'an Kurslarının Kısa Tarihçesi

Kur'an eğitiminin tarihi, Mekke'de Daru'l-Erkam'da başlamış, Medine'de mescid'i Nebevi'de ve Daru'l-Kurra adıyla anılan İbn-i Nevfel'in evinde müesseseleşmiş olup, Selçuklular devrinde Daru'l Huffaz, Osmanlılarda Daru'l-Kurra ve Daru'l-Kur'an isimleri ile çağlar boyu faaliyetlerini devam ettirmiştir.

Müslümanlar fethettikleri yerlere muzaffer ordularıyla birlikte, yanlarında Kurra hafızlar ve muallimler olduğu halde gider, gönderdikleri Valileri de Kur'an öğretmekle yükümlü tutarlardı.

Cumhuriyet Tarihinde de Diyanet İşleri Başkanlığı'na bağlı olarak Kur'an Kursları hizmete başlamış, kesintisiz ve her yıl artarak günümüze kadar gelmiştir. 1923-1933 yılları arasında sayıları 9 iken, bugün 6000 civarındadır.

Cumhuriyet Döneminde, 02 Nisan 1925 yılında Hafız yetiştirmek üzere Diyanet İşleri Başkanlığı bütçesine "Hafız Muallimleri ücüratı" adı altında 800 lira ilave ödenek konulmuştur.

b) Kur'an Kurslarının Önemi

Odasının duvarında asılı Kur'an-ı Kerim varken ayaklarını uzatıp yatmayı Kur'an-ı Kerim'e saygısızlık sayan bir kültürün mensupları olan milletimizin dinî hayatında Kur'an'ın çok özel ve önemli bir yeri vardır. Onu okumayı ve okutmayı, çocuklarına öğretmeyi ibadet bilmiş arkasından Kur'an-ı Kerim okuyan nesiller bırakmayı da ahiret hayatının güvencesi saymıştır.

Bilindiği gibi, dinimizin temel kitabı Kur'an-ı Kerim'dir. aynı zamanda o, Müslümanların ibadet dilidir. "Namaz caiz olacak kadar Kur'an öğrenmek her Müslümanın üzerine farzdır."

Nitekim Yüce Allah (cc): "Allah'ın Kitabını okuyanlar, namazı kılanlar ve kendilerine verdiğimiz rızıktan (Allah için) gizli ve açık sarfedenler, asla zarara uğramayacak bir kazanç umabilirler." buyurmuştur.

Sevgili Peygamberimiz (S.A.S.) de: "Ümetimin ibadetinin en faziletlisi Kur'an okumaktır." buyurmuştur. Başka bir hadis-i şerifte ise : "Sizin en hayırlınız Kur'an'ı öğrenen ve öğretendir." buyurulmuştur.

Bu ayet ve hadis-i şeriflerden Kur'an'ın öğreniminin önemi açıkça ortaya çıkmaktadır. Bundan dolayıdır ki müslümanlar ve özellikle Milletimiz, tarih boyunca Kur'an öğretimine büyük önem vermiştir. Bundan ötürü her türlü fedakarlığı yaparak bir çok müesseseler kurmuşlardır.

Bu müesseseler, 75 yıllık Cumhuriyet Tarihimizde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yönetim ve denetiminde "Kur'an Kursu" olarak faaliyetlerini sürdürmektedir. Son yıllarda çağın gerektirdiği bina, araç ve gereç bakımından büyük imkanlara kavuşturulan Kur'an Kurslarımız Milletimize çok yararlı ve kalıcı hizmetler sunmuştur.

Cami cemaatının dinî bilgilerinin artırılmasında, ehliyetli din görevlilerinin yetiştirilmesinde Kur'an Kurslarının çok önemli katkısının olduğu inkar edilemez.

C- Kur'an Kurslarında Eğitim ve Öğretim

Kur'an Kurslarımızda eğitim ve öğretim, yüzünden okumak ve hafızlık olmak üzere iki kademeli olarak yapılmaktadır.

1) Yüzünden Okumak

Kur'an-ı Kerimi yüzünden okuma süresi bir yıldır. Bu süre içerisinde uygulanan müfredat programını: Kur'an-ı Kerimi usulüne uygun olarak yüzünden okumayı öğretmek, Kur'an-ı Kerimi doğru bir şekilde okumayı sağlayıcı tecvid, tashih-i huruf ve ta'lim bilgilerini uygulamalı olarak öğretmek, ibadet için gerekli süre, ayet ve duaları doğru olarak ezberlemek ve bunların meallerini öğretmek; İslâm Dininin inanç, ibadet ve ahlâk esasları ile Peygamberimiz (S.A.S.)'in hayatı ve örnek ahlâkı hakkında özlü bilgiler vermek şeklinde özetlemek mümkündür.

Erkek Kur'an Kurslarımızda, erkek çocuklarımız, kız Kur'an Kurslarımızda da kız çocuklarımız okumaktadırlar. Kız Kur'an Kurslarımızda yaş haddi aranmadığından, kız çocuklarımızın yanında gelinlerimiz, anneler, hatta yaşlı ninelerimiz de okuyabilmektedirler. Bilmediklerini öğrenmekle huzura kavuşmaktadırlar.

Kur'an Kurslarında bir yıl okuyup, "Yüzünden okuyanlara mahsus Belge" alanlardan, İmam-Hatip Lisesini de bitirenler, din görevlisi olarak atandıklarında daha çok başarılı olmaktadırlar. Başarılı oldukları sürece de, cemaat tarafından saygı duyulur ve itibar edilir konumda oldukları görülmektedir.

Kur'an-ı Kerim'i yüzünden okumayı teşvik eden sevgili Peygamberimiz (S.A.S.) Hadis-i Şeriflerinde, şöyle buyurmaktadır.

1- "Şu Kur'an-ı öğreniniz. Şüphesiz ki onu okumakla her harfine bedel on sevapla mükafatlandırılırsınız."

2- "Kur'an-ı öğrenin, okuyun ve okutun.

3- "Evladına Kur'an öğretene Kıyamet Günü Cennet'te taç giydirilir."

4- "Gözlerinize ibadetten nasibini veriniz. Dediler (Sahabe) ki; "Gözlerin nasibi nedir Ey Allah'ın Rasülü?" Rasüllüllah (S.A.S.): "Mushafa bakmak, ondakileri düşünmek ve inceliklerinden ibret almaktır."

2) Hafızlık

Hafızlık Kur'an-ı Kerim'in, baştan sona kadar tamamının ezberlenmesidir. İlk hafız Hz. Peygamber (S.A.S.)'dir. Hz. Peygamber ile beraber Asr-ı Saadette pek çok hafız yetişmiştir. 1400 küsur yıldan beri İslâm Tarihinde hiç kesintiye uğramadan devam eden çok önemli bir müessesedir. Bizim tarihimizde de 1000 yıllık bir mazisi vardır. Asr-ı saadetten beri İslâm dünyasında devam eden mukabele geleneği sadece hafızlar tarafından

icra edilmekte olup, özellikle Ramazan Aylarında yoğunlaşan manevi atmosferin oluşmasında hafızlığın önemi çok büyüktür.

İslâm Dini ile ilgili yürütülen din hizmetlerinin her kademesinde hafızlık çok önemlidir. Hafız olan kimseler din hizmetlerinde, hafız olmayanlara nazaran daha çok başarılı ve verimli olmaktadırlar. Kendilerine cemaat tarafından daha fazla saygı ve itibar edilmektedir.

Hafızlığı teşvik konusunda Sevgili Peygamberimiz (S.A.S.)'in :

1- "Kim Kur'an-ı Kerim'i okur ve onu ezberlerse, Allah onu cennetine sokar ve ailesinden cehenneme girmeyi hak eden 10 kişiye de şefaat etme hakkı tanır."

2- "Ümmetimin en şereflileri Kur'an-ı ezberleyenler (hafızlar) dır". Tebşiratına binaen, milletimiz tarih boyunca hafız olanlara büyük itibar göstermiş, bir çok ana-baba "Benim ailemden de bir hafız yetişsin" diye büyük fedakarlıklara katlanmış, hala da bu fedakarlık devam etmektedir.

Bu gün Kur'an Kurslarımızda hafızlık öğretimi süresi, -bir yıl yüzüne okuduktan sonra hıfza başlayanlar için- iki yıldır. Bu sürede bitiremeyenler için komisyon kararı ile süre bir yıl daha uzatılır. Hafızlık öğretimi daha çok yatılı Kur'an Kurslarında yapılmaktadır. Başkanlığa bağlı Kur'an Kurslarımızda heryıl ortalama 20.000 civarında öğrenci hıfza çalışmakta bunlardan takriben 5.000'i hıfzını ikmal ederek hafızlık belgesi almaktadır.

Hafız olmak kolay değildir. Kur'an-ı Kerim'de ki bütün harfler usulüne uygun telaffuz edilecek, bir harekesi bile yanlış olmamak üzere bütün ayetler ezberlenecektir. Hafızlığın mutlaka konusunda uzman bir öğreticinin nezaretinde sistemli ve devamlı olarak fasılasız bir zaman dilimi içerisinde yapılması gerekir.

Hafızlık öğrencinin kendi kendine çalışarak veya hafta sonu tatillerinde çalışarak yapılacak bir iş değildir. Hafızlıkta istikrarlı ve devamlı çalışmak ezberlemeye konsantre olmak ve bu konsantreyi bozmamak başarının ilk şartıdır. Bu güne kadar sürdürülen uygulamalar göstermiştir ki, ne kadar küçük yaşta hafızlığa başlanır ve ara vermeden devam ettirilirse, başarı oranı o kadar yüksek olur.

Bu itibarla, hafızlık küçük yaşlarda ve hafıza berrak iken yapılmalıdır. Hafızlık için ideal yaş 11-13 yaşları arasıdır. Bu yaşlardan sonra hafızlığa başlamış olanların hıfzını tamamlaması çok zor olmaktadır. Özellikle günümüz şartlarında 15 yaşını geçmiş bir gencin hafızlığa başlaması, başlasa bile bitirmesi oldukça zor ve hatta imkansız denilebilecek bir olaydır.

1400 yıllık tecrübeye, psikolojik, sosyolojik ve pedegojik şartlara göre de mümkün görülmemektedir. Küçük yaşlarda hafızlığa başlamaya imkan sağlanmadığı takdirde asırlardan beri milletimizin hayatının bir parçası haline gelen hafızlık müessesesinin sona ermesi kaçınılmaz olacaktır.

Pek çok eğitim sahasında ve güzel sanatlar dalında, (çıraklık eğitimi, musiki, bale, resim ve heykeltıraşlık futbol okulu vb.) olduğu gibi hafızlık yapmaya da küçük yaşlarda başlamak çok önemlidir. Daha büyük yaşlarda hafızlık zor yapılır, yapılırsa da, maharic-

i huruf, tashihi-i huruf tam yapılamaz. Bu hususlarda dil ve hançereden gerekli randıman alınamaz.

Bu konuda atalarımız: "Ağaç yaş iken eğilir." demek suretiyle erken yaşın önemini çok güzel dile getirmişlerdir. Çünkü yukarıda belirtilen meslek ve san'at dallarında eğitim görenlerin geliştirilip yönlendirilmesi beceri ve maharet kazandırılması küçük yaşlarda daha çabuk ve daha kolay olur. Aksi takdirde ilköğretim çağından sonra bunları yaptırmak çok zorlaşır, hatta imkansız hale gelir.

Bu gün hafızlığın uluslararası bir boyutu da vardır. Bir çok İslâm ülkesinde Uluslararası hafızlık yarışmaları düzenlenmektedir. Bu yarışmalara hafızlarımız katılarak yarışmanın yapıldığı ülke semalarında ayyıldızlı bayrağımızın günlerce dalgalanması sağlanmakta, dolayısıyla ülkemiz diğer islâm ülkeleri arasında hafızlarımızla temsil edilmekte ve ülkemizin tanıtımı yapılmaktadır.

D- Kur'an Eğitiminin Devlet Eliyle Yapılmaması Halinde Doğabilecek Bazı Sakıncalar

İnsanın yaratılışı gereği olan inanma ve inandığı şeyi öğrenme ihtiyacının karşılanması en tabii hakkıdır. Vatandaşların ihtiyacını karşılamak da devletin görevidir. Bu, sosyal hukuk devleti olmanın da gereğidir.

Nüfusunun %99'u müslüman olan ülkemizde ise devletin gözetim ve denetiminde sağlıklı biçimde din eğitiminin, dolayısıyla Kur'an öğretiminin yapılmasında millî birliğimiz ve bütünlüğümüz açısından zaruret vardır. Aksi takdirde bu sahada bırakılacak boşluğu birileri yanlışlarla doldurur. Bu durumda birliğin çimentosu olan din, bölünmelere ve huzursuzluklara sebep olur.

İstenmeyen durumların olmaması için vatandaşların isteğinin ve ihtiyacının karşılanması gerekmektedir. Bu konudaki ihtiyaçların karşılanması için Cumhuriyetimizin 75 yıl önce kuruluşundan günümüze kadar Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı olarak faaliyetlerini sürdüren Kur'an Kursları açılmıştır. Daha önce de belirtildiği gibi Kur'an Kurslarında usulüne uygun olarak Kur'an-ı Kerim okuması öğretilmekte, özet dini bilgiler verilmekte ve hafızlık yaptırılmaktadır.

Özellikle din hizmetinin yürütülmesinde çok önemli bir yeri olan hafızlığın yapılmasında ve Kur'an-ı Kerim'i güzel okumanın öğrenilmesinde psikolojik faktörler ile 1400 yıldan beri sürdürülen uygulamalar göstermektedir ki, bu konuda yaşın önemi büyüktür. O halde temel eğitim bünyesinde hafızlık yapılmasına imkan ve fırsat sağlayacak yasal değişikliğe gidilmesinde zaruret vardır.

Tarih boyunca Devletine bağlılığı, "Ulu'l-emre itaat" prensibi ile kutsileştiren milletimiz, din eğitim ve öğretimini de devletimiz tarafından en iyi şekilde yapılmasını beklemektedir.

Halkımız devletimizin himayesinde dinini öğrenmek, emniyet ve huzur içerisinde ibadetlerini yerine getirmek inançlarını gelecek nesillere doğru ve sağlam bir şekilde aktarılmasını sağlamak için devletimizin yakın ilgi ve alakasını arzu ettiği bir gerçektir.

Bu sebeple, Kur'an öğretiminin yaygınlaştırılması, temel dinî bilgilerin yeni yetişen nesillere doğru olarak öğretilmesi, millî birlik ve beraberliğimiz açısından çok önemlidir.

Devletin kontrolünde resmi olarak din ve Kur'an eğitimi yapılmadığı takdirde aşağıdaki sakıncaların doğması kaçınılmaz olur:

a) Kur'an Kursları ve hafızlık müessesesi varlığını devam ettiremez.

b) Din ve Kur'an öğretiminin illegal şekilde yapılmasına yol açılmış olur.

c) Millet devletine küser. Bu da millî birlik ve beraberliğimize zarar verir.

d) Bu konunun istismarcıları ortaya çıkar, siyasi bir mesele olarak tartışılmasına yol açar.

e) Ehil din görevlilerinin yetişmemesine ve cahiller tarafından yönlendirilen insanlar arasında kavram kargaşalarının çıkmasına neden olacaktır.

f) Bu olumsuzlukların düzeltilmesi milletimize pahalıya mal olacak ve uzun yıllarını alacaktır.

g) İslâm aleminde ülkemiz ve milletimiz aleyhinde kötü düşüncelerin doğmasına fırsat verilmiş olacaktır.

h) Hurafeler ve batıl inançlarla karıştırılmış, doğru ve sağlam olmayan bir din anlayışı ortaya çıkacaktır.

E- Sonuç ve Teklifler

1- Yukarıda açıklanan sebeplerle Kur'an kurslarındaki eğitim ve öğretimin zorunlu eğitim kapsamında mütalaa edilmesi ve temel eğitimin ilk beş yılını müteakip arzu edenlerin geriye kalan üç yıllık öğrenimlerini Kur'an Kurslarında tamamlamaları sağlanmalıdır. Bu imkanın sağlanması aynı zamanda eğitimde fırsat eşitliğinin de bir gereğidir. Böylece hem toplumsal rahatsızlıklara yol açmadan, hem de temel eğitim sisteminin özelliği bozulmadan 8 yıllık zorunlu eğitime uyum sağlanmalıdır.

2- Diyanet İşleri Başkanlığı'nın görüşü alınarak Kur'an-ı Kerim'i yüzünden okumak ve hafızlık yapmanın yanında Milli Eğitim Bakanlığı'nın öngöreceği, onaylayacağı, gözetim ve denetimini yapacağı genel kültür derslerinin dengeli olarak okutulması, bu müfredata uygun olarak Kur'an Kurslarını 3 yıl okuyanlara, zorunlu eğitimini tamamladığına dair bir belge verilmesi, sağlanmalıdır.

3- Zorunlu eğitimi tamamladıktan sonra ilköğretim diploması almak ve tahsile devam etmek isteyenlere fark dersleri sınavına girme hakkı verilmeli, başarı gösterenlere ilköğretim diploması verilmelidir.

4- Milletimizin asırlar boyu üzerinde hassasiyet gösterdiği Kur'an öğretimi faaliyeti Diyanet İşleri Başkanlığına verilmelidir. Yasalarla kendisine verilen görevleri hiçbir görüş ve felsefi inanç ve mezhep ayırımı yapmadan, milletçe dayanışmayı ve bütünleşmeyi amaç edinerek en iyi şekilde yerine getiren Diyanet İşleri Başkanlığına, Kur'an öğretimi faaliyetini de en iyi şekilde yapması için gerekli imkan sağlanmalıdır.

5- Kur'an-ı Kerim öğreniminin illegal hale getirilmemesi, millî birlik ve beraberliğimizin zarar görmemesi, vatandaşlar arasında hurafe ve batıl inançların yaygınlaşmaması için; devletimizin himayesinde resmi olarak Kur'an kurslarımızın devamına engel olabilecek bütün olumsuzluklar ortadan kaldırılmalıdır.

HOLLANDA'DA MÜSLÜMANLARIN DİN EĞİTİMİ
(Hollanda'daki Türk Çocuklarının Din Eğitimi)

Dr. Mehmet Besim İSMAİLEFENDİOĞLU

SUNUŞ

Hollanda, vatandaşlarımızın yoğun olarak yaşadığı ülkelerden birisidir. Burada yaşayan vatandaşlarımızın, diğer problemler yanında en önemli problemi eğitim alanında görülmektedir. Eğitim alanında din eğitimi ise daha özel ve önemli yönü oluşturmaktadır.

Hollanda'da Din Eğitimi derken Hollanda'daki genel eğitimin bir parçası durumundaki genel din eğitimini konumuzun dışında tutuyoruz. Bu ayrı bir çalışmayı gerektirecek kadar geniş bir alanı kapsamaktadır. Bizim ele alacağımız konu, Hollanda'da yaşayan Türk toplumunun çocuklarının gerek örgün ve gerekse yaygın eğitim içindeki din eğitimleridir. Çocuklar tabiri, tabiatıyla yetişkin Türklerin din eğitimini de çalışmanın dışında bırakmaktadır.

Bu çalışma 1993-97 yılları arasında Hollanda genelinde yapılan alan araştırması ve kütüphane çalışmaları sonucunda ortaya çıkmıştır.

Tebliğ konusu iki ana bölümde ele alınmıştır. Birinci bölümde, örgün eğitimde müslümanların din eğitimi işlenmiştir. Bu bölümün altında, ilk olarak örgün din eğitimine fırsat veren yasal dayanaklar üzerinde durulmuş, bilahare İslâm okullarının Hollanda Eğitim sistemi içerisinde yer alma süreci ve söz konusu okulların işleyiş biçimleri genişçe anlatılmıştır.

İkinci bölümde ise, yaygın eğitim içerisindeki din eğitiminden bahsedilmiştir. Buradaki sözkonusu eğitimden kastettiğimiz, genel olarak camilerdeki Kur'an Kursları şeklinde açılan kurslarda verilen din eğitimidir.

A. ÖRGÜN EĞİTİMDE MÜSLÜMANLARIN DİN EĞİTİMİ

1. YASAL DAYANAKLARI

a. Din ve Vicdan Hürriyeti

Hollanda Anayasası herkese din ve vicdan özgrlüğü tanımıştır. Din ve vicdan özgürlüğü, anayasa ile teminat altına alınmıştır. Bununla ilgili maddeler şöyledir:

MADDE 6:

a. Kanunların çizmiş olduğu çerçeve içerisinde herkes kendi dinî inancını ve dünya görüşünü fert ve toplum olarak yaşama hakkına sahiptir.

b. Bunun uygulamasında kanun, halk sağlığını, kamu düzeni ve trafik akışını sağlamak için; bina içlerinde, kapalı yerlerde ve bina dışında gerekli düzenlemeleri yapma hakkına sahiptir.

Burada belirtilen inanç özgürlüğü, sadece dinî inanç ve özgürlükleri değil, aynı zamanda diğer kanaatleri de kapsamaktadır. Anayasada belirtilen söz konusu özgürlüğe, Avrupa Antlaşması (EV-Europees Verdrag)'nın 9. maddesinde ve Uluslararası İnsan Hakları Antlaşması (UNCCPR-The Universal Decleration of Human Rights)'nın 18. maddesindeki "Düşünce ve İnanç Özgürlüğü"ne dayanılarak yer verilmiştir.[1]

MADDE 7:

a. Herkes, daha önce izne ihtiyaç olmadan duygu ve düşüncelerini kanunun gösterdiği sorumluluklar doğrultusunda basın yoluyla kamuoyuna açıklama hakkına sahiptir.

b. Kanun, radyo ve TV için kurallar koyar; ancak, yayının içeriği hakkında önceden kontrol yapmaz.

c. Duygu ve düşüncelerin kamuoyuna açıklanmasında, bu düşünceleri temsil eden kesim tarafından ilk anlatım şeklinin değiştirilerek gerek kendileri, gerek yeni temsilcileri tarafından yeni şekli ile anlatılması da serbesttir. Ancak, bu da kanunlar çerçevesinde olmalıdır. Kanun; bu düşüncelerin, eğer ahlâki nedenler söz konusu ise, 16 yaşından küçüklere anlatılmasını yasaklar.

d. İlk fikir sahipleri, daha sonra bu fikirleri değiştirenlerin sorumluluklarını üstlenmezler.

Bu madde, Uluslararası İnsan Hakları Antlaşmasının 19. maddesinin 1. ve 2. fıkraları ile Avrupa Antlaşması'nın 10. maddesinin 1. fıkrasından alınarak genişletilmiştir.[2]

Konu ile ilgili Temel Eğitim Kanununun maddeleri şöledir.

Madde 29:

"Temel eğitim, öğrencinin gelişmesine, Hollanda toplumunda mevcut olan dinî görüşü ve sosyal değerleri göz önünde bulundurarak fayda sağlar.

Temel eğitim, din-inanç ayırımı yapılmadan her çocuğa açıktır. Temel eğitim, herkesin dinine ve inancına saygılı bir tarzda verilir."

Madde 30:

"İlgili makam, öğrenciye ders planı içerisinde okulda din dersleri, din-inanç eğitimi sağlar."

Madde 31: "Din eğitimi belirli mahalli kilise cemaatı, kiliseler, din dersi vermeyi amaçlayan diğer tüzel kişiler tarafından gösterilen öğretmenler tarafından verilir."[3]

1920 yılında yürürlüğe konulan İlköğretim Kanunu'nun 26. maddesi bu eğitimin okullarda nasıl şekil alacağına dair bazı düzenlemeler getirmiştir:

1. D.H.M. Meuwissen, Grondrechten, The Hague, 1984, s. 158.
2. D.H.M. Meuwissen, a.g.e., s. 163.
3. W. wan Esch en M. Roovers, Islamiticsch Godsdiensotonderwijs In Nederland, Belgie, Engeland en West-Duitsland, Nijmegen 1987, s. 31.

Madde 26:

"Okul saatlerinin ayarlanmasında boş saatler bırakılarak bu saatlerde okula giden öğrencilerin okul sınıflarında din dersi hocalarından din dersi almaları mümkün kılınır. Din dersleri saatleri, okul saatleri içinde ve her okulun kiliselerce tayin edilen öğretmenlerle istişare edilerek belirlenir.

Bazı şartlarda, Belediye yönetimi ve müfettişin belirlemesiyle okul sınıfları, gerekirse ısıtılarak ve aydınlatılarak din dersi verme hizmetine sunulur."

Yasada, derslerin hangi dilde verilmesi gerektiğine ve dersleri veren öğretmenin yetkilerinin neler olduğuna dair bir kural yoktur.

Yasal olarak din eğitiminin verilmesinde bir engel bulunmamakla birlikte, bu eğitimin uygulanmasını zorlaştıran birtakım etkenler bulunmaktadır.

Bunlar da; din eğitiminde öğretilecek olan, Kur'an ayetlerinin açıklanması mı, geniş olarak tefsiri mi, Kur'an'dan belirli bölümlerinin ezberletilmesi midir? Genel olarak din eğitiminde kullanılacak olan metotlar nelerdir?

Ortaya çıkan bu sorulara cevap verebilecek yetişmiş elemanın bulunamaması, okullarda din eğitiminin verilmesi imkanının elde edilmesini zorlaştırmıştır.[4]

2. ÖRGÜN EĞİTİMDE MÜSLÜMANLARIN DİN EĞİTİMİ

Hollanda'daki temel eğitim çağında bulunan müslüman çocuklar eğitimlerini, Hollanda Eğitim Sistemi içerisinde yer alan Katolik, Protestan ve Belediye okullarında sürdürmektedirler. Müslüman çocukların bu okullarda kendi dinleri ile ilgili bir din eğitimi alma imkanları bulunmamaktadır.

Hollanda ekonomisine yıllarca katkı sağlayan müslüman işçiler, çocuklarının Hollanda okullarında din eğitimi alamamaları sonucunda, Anayasa'nın tanıdığı hakkı kullanarak İslâm Okullarını açmaya başlamışlardır.

3. İSLAM OKULLARININ HOLLANDA EĞİTİM SİSTEMİ İÇERİSİNDE YER ALMALARI

a. İlk Girişimler

1971 yılında Amsterdam'da Büra Okulu ismiyle bir okul açılmıştır. Bu okul, Hollandalı Hristiyanlar tarafından açılmıştır. Yabancıların Hollanda toplumu ile entegre olması için açılan bu okulun yönetimini Hristiyanlar oluşturduğundan buna İslâm Okulu demek doğru değildir.[5]

1975 yılında FOMON (Hollanda Müslüman Kuruluşları Federasyonu) bu konuda ilk girişimi yapan kuruluştur. Belediye okullarında din eğitimi verilmesi amacıyla birkaç belediyeye müracaatta bulunmuştur.[6]

4. Van Esch en Roovers, a.g.e., s. 39.
5. B. Wessl, opdat Mijn Kind Zich Thuis Geen Vreemde Voelt. Islamiticshe Scholen in Nederland, Amsterdam 1989, s. 72.
6. K. Wagtendonk, Islamics Schools and Islamic Religious Education, Kampen 1991, s. 155.

Bu müracaatlarda, okul saatleri dışında din eğitimi verebilmeleri için sınıf talebinde bulundular. Bu imkan sağlandığı takdirde Hollandalı çocuklara da İslâm hakkında bilgi verilebileceği ifade edildi. Ancak, Hollanda Müslüman Kuruluşları Federasyonunun bu isteği kabul edilmedi. Bunun gerçekleşmeyiş sebebi olarak;

a. İsteklerin pratikte uygulama imkanının olmadığı,

b. Okullarda din eğitimi verilmesi hakkına sahip olma girişimlerinin kamuoyunda tepkilere yol açması, gösterildi. Özellikle sol görüşe mensup olan Türk kuruluşlarından bu girişime karşı büyük bir tepki meydana geldi. Bu tepkiler neticesinde okullarda din eğitimi verilmesi isteği Hollanda'da gerçekleşemedi.

1980 yılında Türk Eğitim Vakfı, Bakanlığa müracaat ederek yabancılara okul açma hakkının verilmesini istemiştir. Eğitim ve Bilim Bakanlığı, açılacak olan okulun eğitiminin Türkiye'deki eğitim sistemine uygun olmasını şart koşmuştur. Gerekli finansman sağlanamadığından bu girişim de neticesiz kalmıştır. Türklerin geri döneceğini dikkate alan bakanlık bu teklife sıcak bakmamıştır.

Eindhoven'de yaşayan Türkler bir vakıf kurarak bir müracaatta bulundular. Daha önce belirtilen sebeplerden dolayı bu girişim de sonuçsuz kaldı.

Daha sonra 1981 yılında bir Türk grubu, Amsterdam'daki belediye okullarında din derslerinin verilmesi için girişimlerde bulundu. Amsterdam Belediyesi, bir İslâm Eğitim Komisyonu kurdu. Bu komisyonda, IKOS (kilise eğitim kuruluşu), HVO (hümanistler) ve eğitim müfettişleri vardı. Bu komisyonda İslâmî kuruluşlarını temsilen kimse yoktu.

Komisyon, hangi şartlar altında okullarda din derslerinin verilebileceğini araştırdı. Araştırma neticesinde şu sonuçlar ortaya çıktı:

a. İlköğretim Yasası'nın 26. maddesi gereğince din eğitimi okul saatleri içinde verilmeli,

b. Dinî kuruluşlar, din eğitiminden sorumlu olmalı,

c. Din eğitimini verecek olan öğretmenlerin pedagojik formasyonu olmalı,

d. Öğretmenler, Hollanda'da geçerli olan değerlere uymalı,

e. Din dersleri Hollandaca verilmeli, böylece her çocuk dersleri takip edebilmeli,

f. Derslerin muhteviyatı IKOS, hümanistler ve OETC öğretmenleri ile birlikte belirlenmelidir.[7]

Bu çalışmaların ardından Amsterdam Belediyesi tarafından iki yıl deneme mahiyetiyle iki okul belirlendi. Okullarda ders verebilecek şartları taşıyan öğretmen bulunamadığı için bu uygulama gerçekleştirilemedi. HTIKF daha sonra ders verecek öğretmen bulmuştu; ancak aradan iki yıl geçtiği ve belediye tarafından bu konu için yeterli maddi imkanı veremeyeceğini belirtilmesi neticesinde gerçekleşme imkanı bulunamadı.[8]

Aynı girişimler HTIKF tarafından Rotterdam'da yapıldı. Bu girişimler de yukarda belirtilen sebepler gerekçe gösterilerek reddedildi.

7. T. Rijsewijk, Islamiticsh Godsdienstonderwijs op Nederlandse Lagere Ssholen Samenwijs 1984, s. 196.
8. K. Wagtendok, a.g.e., s. 164.

b. İslâm Okullarının Açılışını Gerekli Kılan Amiller

Hollanda'da herkese eğitim fırsatı tanınmış iken bu okulların açılmasının sebepleri nelerdir? Bu okulların açılmasının birtakım nedenleri vardır. Bunları şöyle özetlemek mümkündür.

1. Yıllardır bir Hollandalı öğrencinin aldığı ödeneğin yaklaşık iki katını (1.9) alan yabancı öğrenciler, bugün başarısızdırlar. Çünkü, yabancı öğrencilere ödenen fazlalık kendilerine aktarılmamıştır.

2. Çocuğun ailesinde aldığı eğitim, okuldaki eğitimle çatışmaktadır. Bu da çocuğun psikolojik yapısında tahriplere yol açmaktadır.

3. Velilerle okul idaresi arasında büyük bir kopukluk vardır. Veliler, sadece öğretim yılının bitiminde karne almak için okula uğramaktadırlar. Yıl içerisinde okulda olup bitenden velinin haberi olmamaktadır. İslâm okullarında ise veliler, okulun tüm birimlerinde söz sahibidirler.

4. Bazı okulların ve öğretmenlerin kasıtlı tutumları yüzünden, son sınıfa gelen öğrenciler, kasıtlı raporlarla düşük seviyeli okullara gönderilmektedir.

5. Hollandalı çocuklarla birlikte eğitim gören yabancı öğrenciler, azınlık psikolojisi, lisan yetersizliği gibi problemlerle olumsuz yönde etkilenmektedirler.

6. Müslüman velileri, çocukların kendi kültür değerlerinden uzaklaşma endişesini taşımaktadır.

7. Diğer okullarda okuyan müslüman öğrenciler, ne kendi kültürlerini yaşayabilmişler, ne de entegre olabilmişlerdir.

8. Belediye okullarında din eğitimi verilmesi gerçekleştirilememiştir. Hristiyan okullarda okuyan müslüman öğrenciler için de Hristiyan din bilgisi mecbur edilmiştir.

9. Hollanda'ya misafir olarak gelen yabancılar, burada kalmaya karar vermeleri ile kendi kurumlarını oluşturma ihtiyacını duymuşlardır.

Yukarıda belirtilen sebeplerle İslâm okulları açılmış ve öğretime başlamıştır.

c. İslâm Okullarını Kimler Kurdu?

İslâm okullarının değişik şekillerde kurulduğu görülmektedir.

1. ISNO (Hollanda İslâm Eğtim ve Geliştirme Vakfı) tarafından kurulan Yunus Emre İslâm Okulu, Den Haag'da 01.08.1989'da kuruldu.

a. Türklerin kendi yöresel inisiyatifleriyle kurulan okullar: Al-Ghazali, Rotterdam'da 01.08.1988'de kuruldu; Bedir Uden, 01.08.1992'de kuruldu; Al-Furkan Schiedam, 01.08.1990'da kuruldu.

b. Faslıların kendi yöresel inisiyatifleriyle kurulan okullar: El-Feth Bergen op Zoom, 01.08.1991'de kuruldu; An-Noer Alphen a/d Rijn, 01.08.1990'da kuruldu; Er-Risaleh Leiden, 01.08.1991'de kuruldu; As-Salaam Roosendaal, 01.08.1990'da kuruldu.

Yukarıdaki duruma bakıldığında İslâm okullarının genelde Türkler ve Faslılar tarafından açıldığı görülmektedir. Türkler tarafından açılan okulların büyük bir kısmı, Tür-

kiye'deki cemaatlerin veya siyasi partilerin uzantıları olan kuruşların denetim ve yönetimindedir.

d. Okulların İslâmî Karakteri

İslam Okulu adı altında açılan bu okulların İslâmî karakterlerini ölçmede bir takım kriterler kullanılmaktadır. Bu kriterleri şöyle sıralamak mümkündür.

a. İslâmî kuralların uygulanıp uygulanmadığı,

b. Öğrencilerin davranışları,

c. Derslerde kullanılan araç-gereçlerin neler olduğu,

d. Öğrencilerin ibadet edebilecekleri bir mekanın olup olmadığı,

e. Dini bayramların yaşanıp yaşanmadığı,

f. Okullarda ders veren öğretmenlerin kılık-kıyafetlerinin nasıl olduğu,

g. Din eğitiminin hangi dilde verildiği. (Din dersleri bazı okullarda öğrencilerin anadillerinde verilirken, bazı okullarda Hollandaca verilmektedir.)

İslâm okullarında çocukların ibadet edebilmeleri için mekanlar ayrılmıştır. Ancak, bu okulların bazısında maddi imkansızlıklardan dolayı ibadet edilebilecek bir mekan hazırlanamamıştır.

e. Okullara Öğretmen Verilmesi

İslâm okullarında din dersi öğretmeni olarak görev yapacakların tespiti okul yönetimleri tarafından yapılmaktadır. Okullar, öğretmen bulmak konusunda zorlukla karşılaşmaktadırlar. Okullarda görev yapacak bayan öğretmenlere baş örtüsü mecburiyeti getirildiğinden, bayan öğretmen bulmakta da büyük sıkıntılar bulunmaktadır. Öğretmenlerin büyük çoğunluğu Sürinamlıdır.

Yapılan araştarmalarda her okulda en az bir müslüman öğretmen bulunduğu ortaya çıkmıştır. Ancak, din derslerini veren öğretmenlerin yetersiz oldukları, bu öğretmenlerin genellikle branş öğretmenlerinin olmadığı tespit edilmiştir.

f. Öğretmenlerin Uyacakları Esaslar

- Eğitim kadrosu, İslâm'la ilgili gerekli bilgiye sahip olmalıdır. Bunun için açılacak kursları takip etmeleri gerekmektedir. Amaç, İslâm düşüncesine dayalı eğitim vermektir.
- İç tüzüğe göre eğitim kadrosundan, okulun islâmî kimliğinin öne çıkması için aşağıdaki şartlara riayet etmeleri istenmektedir.
- Selamlaşmayı
- Yemek adabını
- Diğer davranışları
- Allah'ın yaratıcı oluşu
- İslâm'a uygun olmayan ders araç gereçlerinin değiştirilmesi gibi konuları dikkate almaları,

- Kadınlarla tokalaşma konusunda ve velilerle olan temaslarda dikkatli olunması,

- Öğretmenlerin, kendi aralarında 7 yaşından büyük çocuklarla ve velilerle fiziki kontaklarda dikkatli davranmaları,

- Öğretmenler tarafından duvarlara asılan resimlere dikkat edilmesi, (insan, hayvan resmi ve ders araçları haricinde yasak)

- Okul binasında, İslâm'la çelişkili davranışlarda bulunulmaması (alkol alma, sesli müzik dinleme, sigara içme ve domuz eti yeme vs.)

- Kıyafetle ilgili esaslara riayet edilmesi,

g. İslâm Din Dersleri

İslam okullarına İslâm Din Dersleri verecek öğretmen sıkıntısı bulunmaktadır. Belediye, din dersi öğretmenlerinin maaşını ödememektedir. İslâm Din Derslerinde, Hollandaca ders verme kanunen mecbur olmasına rağmen, 8 okulun sadece 4'ünde dersler Hollandaca verilmektedir. Bu alanda da ders kitapları hazırlık safhasındadır.

İslâm Din Dersleri'nde genelde şu konular işlenmektedir.

- İslâmın 5 şartı
- Namaz
- İslâm Tarihi
- Hz. Muhammed'in Hayatı
- Peygamber hakkında öyküler
- Ahlâk

İslâm Din Dersinin Amacı:

- Çocukların İslâmî kimliğini geliştirmek ve kendilerine güven kazandırmak,

- Çocukları, İslâmı yaşayan şahıslar olarak yetiştirmek,

- İslâm hakkında temel bilgi verip, çocukların ilerde daha geniş bilgi almalarını sağlamak,

- Kendi kimliğini muhafaza ederek, Hollanda toplumuna entegre olmak,

- İslâm Dinini, müslüman olmayanlara anlatmak,

- Diğer inançlara saygılı davranmak,

h. Hollanda'da Mevcut Olan İslâm Okulları

Okulun Adı:	Okulun Bulunduğu Şehir:
1- Al-Ghazali	Rotterdam
2- T. İbnoe Ziyad	Eindhoven
3. As-Sıddıeq	Amsterdam
4. Mimar Sinan	Amsterdam
5. İbn-i Sina	Rotterdam

6- Yunus Emre	Den Haag
7- Bilal	Amersfoort
8- İmam Al-Bokhari	Den Bosch
9- El Furkan	Schiedam
10- Sal. El-Eyyoubi	Helmond
11- An-Noer	Alphen a/d Rijn
12- El-Faroek Omar	Amsterdam
13- As-Salaam	Roosendaal
14- El-Feth	Bergen op Zoom
15- El-Inkade	Ede
16- Er-Riseleh	Leiden
17- Al-Ummah	Enschede
18- İbn-i Sina	Arnhem
19- Al-Iman	Almere
20- Abibakr	Nijmegen
21- Aboe El-Chayr	Tilburg
22- El-Amien	Amsterdam
23- El-Khadisia	Amsterdam
24- Okba Ibnoe Nafi	Breda
25- Bedir	Uden
26- Al-Wahda	Heerlen
27- El-Boukhari	Leerdam
28- Aboe Daoed	Utrecht
29- As-Soeffah	Amsterdam

İsimlerden de anlaşılacağı üzere Hollanda'da bu okullar, çoğunlukla bu ülkeye değişik İslâm ülkelerinden gelen işçi toplulukları tarafından açılmıştır. Bunların arasında, Türklerin açtığı okul sayısı yirmi civarındadır. Bu okulların takip ettikleri müfredat programları aynıdır.

1. Okullarda Okuyan Öğrenci Sayısı

Hollanda'da mevcut olan 29 İslâm Okulu'na, 1994 yılı itibarı ile, devam eden Türk ve Faslı öğrenci sayıları aşağıya çıkartılmıştır:

Okul Adı:	Türk Öğrenci:	Faslı Öğrenci:	Toplam:
1. Al-Ghazali-Rotterdam	96	149	245
2. T. İbnoe Ziyad-Eindhoven	84	53	137
3. As-Sıddıeq-Amsterdam	138	185	323
4. Mimar Sinan-amsterdam	29	45	74
5. İbn-i Sina-Rotterdam	6	136	142
6. Yunus Emre-Den Haag	169	25	194
7. Bilal-Amersfoort	66	134	200
8. İmam Al-Bokhari	61	16	77

Den Bocsh			
9. El Furkan-Schiedam	15	189	204
10. Sal. El-Eyyoubi-Helmond	139	5	144
11. An-Noer Alphen a/d-Rijn	128	--	128
12. El-FaroekOmar -Amsterdam	134	104	238
13. As-Salaam-Roosendaal	61	15	76
14. El-Feth-Bergen op Zoom	136	1	137
15. El-Inkade-Ede	142	48	190
16. Er-Riseleh-Leiden	135	13	148
17. Al-Ummah-Enschede	8	88	96
18. İbn-i Sina-Arnhem	26	88	114
19. Al-Iman-Almere	28	4	32
20. Abibakr-Nijmegen	61	7	68
21. Aboe El-Chayr-Tilburg	31	33	67
22. El-Amien-Amsterdam	202	45	247
23. El-Khadisia-Amsterdam	69	5	74
24. Okba Ibnoe-Nafi Breda	91	18	109
25. Bedir-Uden	--	1	1
26. Al-Wahda-Heerlen	50	8	58
27. El-Boukhari -Leerdam	13	57	70
28. Aboe Daoed-Utrecht	106	61	167
29. As-Soeffah-Amsterdam	3	11	14
	2.228	1.618	3.846

Türk ve Faslıların dışında kalan ve İslâm Okullarına devam eden öğrenciler listeye dahil edilmemiştir. İslâm Okullarında mevcut öğrenci sayısı 4.360'tır. Türk öğrenciler %51, Faslılar %37 oranındadır.[9]

j. İslâm Okullarının Dezavantajları

Hollanda Eğitim Sistemi içerisinde eğitim ve öğretime açılan İslâm Okulları, Hollanda'da yaşayan müslüman topluluklar için önem arz etmektedir. Bu okullara "İslâm Okulu" isminin verilmesi, gerçek manada İslâm Eğitimi vermiş olmasından kaynaklanmamaktadır.

İslâm Okulları, bu haliyle bir takım sakıncaları beraberinde getirmektedir. Bu sakıncaları şöyle sıralamak mümkündür:

1. Hollanda'da resmi ve aleni olmamakla birlikte, sistemli bir şekilde gettholaşma sürecinin başlatıldığı ve gizli olarak uygulandığı gözlenmektedir.

Müslüman topluluklar, şehirlerin belirli semtlerinde yoğunluk kazanmaktadır. Fiziki yapı itibarı ile eski evlerde oturmaktadırlar. Belediye, ev değiştirmek isteyen Türk ve

9. Arslan Karagül, Islamiticsh Godsdienstonderwijs op de Basisschool in Nederland, Amsterdam 1994, s. 169.

müslümanları belli merkezlere kaydırma politikası uygulamaktadır. Pahalı ve yeni yapılan evlerin bulunduğu semtlerde müslümanlara nadir rastlanılmaktadır. Müslümanların oturduğu evler ve semtler hemen belli olmaktadır.

Buna paralel olarak, okullarda da gettholaşma oluşmaktadır. Türk ve müslüman çocuklar, katolik ve protestan okullarına devam ediyorlarsa da, gettholaşmanın büyük bir hızla sürdüğünü net olarak görmek mümkündür.

İslâm Okulları da gettholaşmayı doğurmuştur. Türk ve müslüman öğrencilerden oluşan bu okullar, okul bazında gettholaşmayı hızlandırmaktadır.

Toplumlararası **"uyum"**un devamlı bir şekilde gündemde tutulduğu Hollanda'da İslâm Okulu uygulaması ile **"uyum"**un gerçekleşmesi zor görülmektedir. Aynı okulu paylaşamayan çocukların birbirlerini anlamaları, birbirleriyle kaynaşmaları, birbirlerini hoşgörü ile kabullenmeleri kolay olmayacaktır.

Böylece, yerli toplum-azınlık toplum arasında var olan soğukluk daha da artacaktır.

2. Eğitimde mekan önemli bir yer tutar. Eğitime elverişli olmayan ortamda, verimli bir eğitimden söz edilemez.

İslâm Okulları, Hollanda standartlarına göre, çok eski, bakıma muhtaç binalarda eğitim ve öğretim yapmaktadır.

İslâm Okuluna devam eden müslüman bir öğrenci, kendi okulu ile, Hollandalı bir öğrencinin devam ettiği okulu mukayese ettiğinde, arada mevcut olan büyük farklılığı görmektedir. Bu durum, öğrencileri psikolojik olarak etkilemektedir.

3. İslâm Okulları'nda din eğitimi verecek yeterli eleman bulunmamaktadır. Din dersleri, çoğu okulda gönüllü kişiler tarafından verilmektedir.

Ayrıca, öğretmenler kılık kıyafetlerine dikkat etmemektedir. Bu durum, çocukların kötü örnek almalarına sebep olmaktadır.

Böylece, din dersinden beklenen netice alınamamaktadır.

4. İslâm okullarındaki öğretmenlerin büyük bir çoğunluğ Faslı ve Sürinamlıdır. Türk öğrenciler, farklı kültürlerin insanı olan bu öğretmenlerin etkisi altında kalmaktadır. Böylece Türk çocukları, kendi kültürlerinden uzaklaşmaktadırlar.

5. Türk çocukları bir çok İslâm okulunda azınlık durumundadır. Toplum içerisinde Hristiyan kültürünün etkisinde kalan Türk çocukları, İslâm okullarında da Fas ve Sürinam kültürünün etkisi altında kalmaktadır. Bu da, okullarda Türk kültürü ile ilgili olarak herhangi bir bilgi verilmeyişinden kaynaklanmaktadır. Bundan dolayı, Türk çocuklarının kimlik ve kişilikleri millî ölçülere göre değil, farklı anlayışlara göre şekillenmektedir.

6. İslâm okulları, temel eğitim okullarıdır. Orta eğitimde devamı bulunmamaktadır. Bu da, öğrenciler üzerinde menfi etki yapmaktadır.

7. Hollanda'da temel eğitimi bitiren Türk çocukları, eğitimlerine Türkiye'de devam edebilmektedir. Eğitim Müşavirliği'nden denklik işlemlerini yapan öğrenciler, Türkiye'de istedikleri bir ortaöğretim kurumuna kayıtlarını yaptırarak eğitim hayatına devam etmektedir.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, İslâm okullarının diplomasını kabul etmemektedir. Dolayısıyla, Eğitim Müşavirliği'nden denklik belgesi alınamamaktadır. Böylece, İslâm okulunu bitiren bir Türk çocuğu, Türkiye'de eğitim yapma hakkından mahrum kalmaktadır. Okulun bitirilmesinden sonra durumu öğrenen veliler ve öğrenciler, menfi yönde etkilenmektedir.

8. Hollanda'da "Hollanda Müslümanlığı" fikri yerleştirilmeye çalışılmaktadır. En büyük Hedef Türk toplumudur. Milli değerlerden uzaklaştırılmış Hollandalı Müslüman tipi oluşturma fikri yava yavaş, planlı bir şekilde, tatbikat sahasına konmaktadır. İslâm okullarının, Hollanda eğitim sistemi içerisinde kolayca yer bulması, bu politikanın bir sonucudur.

9. Türk çocukları, eğitimde pek başarılı değildir. Bu başarısızlığın temelinde, dil yetersizliği bulunmaktadır.

İslâm okullarına devam eden Türk çocukları, dil konusunda daha da yetersiz kalacaktır. Böylece var olan başarısızlık daha büyük boyutlara ulaşacaktır.

Yukarıda belirtilen problemlerden dolayı İslâm okuları, din eğitimi alanındaki boşluğu doldurmaktan çok uzaktır.

Bütün bu olumsuzluklara rağmen İslâm okulları;

a. Okullarda din eğitimi verecek yeterli elemanın sağlanması,

b. Eğitim ve öğretimden anlayan yönetim kadrosunun oluşturulması,

c. Eğitime uygun binaların temin edilmesi,

d. Din eğitimi için yeterli araç-gerecin hazırlanması.

e. Okullara devam eden farklı milletlere mensup öğrencilere, kendi kültür değerlerinin öğretilmesi için gerekli tedbirlerin alınması,

f. İslâm okullarının bütün şubelerinde takip edilecek ders kitaplarının hazırlanması.

g. Bu okulların T.C. Milli Eğitim Bakanlığı tarafından kabul edilmesi için gereken şartların oluşturulması,

h. İslâm Okulları'na Türk müdür ve idareci atanmasının sağlanması suretiyle faydalı hale getirilebilir.

k. İslâm Okullarının Avantajları

İslâm Okullarının dezavantajları yanında Müslüman toplum için bir takım faydalar da getirmiştir. Bu faydaları şöyle sıralayabiliriz:

1. Hollanda eğitim sistemi içerisinde müslüman çocukların kısmen de olsa din eğitimi almalarına imkan tanımaktadır.

2. İslâm Okuluna devam eden öğrenciler arasında kız ve erkek çocuklar için ayrı ayrı sınıflar oluşturulmaktadır. Bu da öğrenci velilerini rahatlatmaktadır.

3. Kız ve erkek öğrenciler, yüzme ve spor derslerini ayrı ayrı gruplar halinde yapabilmektedir.

4. Mevcut eksiklikler dikkate alınarak, bu okulların daha faydalı hale getirilebilmesi yönünde yeni çalışmalar yapılmaktadır.

5. Bu okullara devam eden öğrenciler, Hristiyan propagandasına muhatap olmamaktadır.

6. Zararlı fikirlerin çocuklara aşılanması önlenmektedir.

7. Öğrenciler, yabancı toplum içerisinde müslüman olduklarını anlamaktadır.

8. Veliler, çocuklarını okula gönderirken endişe duymamaktadır.

9. Okul yönetiminde veliler, söz sahibi olmaktadırlar.

10. Bu okullarda verilen din eğitimi, camilerde verilen din eğitimine yardımcı olmaktadır.

11. Çocuklara ibadet etme alışkanlığı kazandırılmaktadır.

12. Kız öğrenciler, kıyafet konusunda bir zorlukla karşılaşmamaktadır.

B. YAYGIN EĞİTİMDE DİN EĞİTİMİ

1. Hollanda'da Camilerin Oluşumu

Hollanda'da bulunan ve temel öğretim çağında olan öğrencilerin dinî ve milî kimliklerini muhafaza etmek konusunda son derece dezavantajlı oldukları, dinî ve millî kimliklerini okul ve aile çevresinde koruyacak yeterli fırsatlara sahip olmadıkları bir gerçektir.

Bundan hareketle, Batı Avrupa Türkleri bünyesinde yer alan Hollanda'daki Türkler, kendilerinin ve çocuklarının, içinde yaşamak durumunda kaldıkları ülkede, egemen kültürün altında ezilmemek, o kültür içerisinde kaybolmamak; varlıklarını yüz yıllar ötesine aktarmak için, bir araya gelecekleri, bütünleşecekleri kurumları meydana getirmenin şart olduğuna inanmışlar ve neticede camiler meydana getirmişlerdir.

Hollanda'ya gelen Türkler, dinî ihtiyaçlarını karşılamak ve çocuklarının dinî eğitimlerini sağlamak maksadıyla birtakım organizasyonlara giriştiler. Bunun neticesinde mabetlerini vücuda getirmeye başlamışlardır. Bu noktada, Türklere ait ilk caminin Almelo kentinde 1975 yılında inşa edildiğini söyleyebiliriz.

Türklerin, Türkiye'ye dönüşü unutmaya başladıkları, Hollanda'da kalmayı, yerleşmeyi benimsedikleri andan itibaren, ilk caminin inşasından sonra cami alımları ve yapımları hızla devam etmiştir. Türk mimarîsi tarzında yapılan camiler, Hollanda kültürüne bir zenginlik kazandırmıştır.

Hollanda genelinde Türklere ait cami sayısı 200 civarındadır.

2. Camilerin Fonksiyonları

Avrupa'daki camiler bilindiği üzere 60'lı yıllardan itibaren yoğun bir şekilde müslüman ülkelerden gelen işçiler tarafından inşa edilmiş veya ibadete açılmıştır. İlk yıllarda sadece Cuma namazlarının eda edileceği, çocukların Kur'an eğitimi yapacağı yerler olarak açılan camiler, yıllar içinde, şartların da zorlamasıyla, bugünkü çok yönlü fonksiyo-

nu olan birer merkezler haline gelmişlerdir. Camiler bu haliyle Avrupa'daki Müslümanların yoğun olarak gelmiş oldukları Türkiye ve Fas gibi ülkelerdeki gibi sadece namaz vakitlerinde açılan yerler olmayıp, müslümanların ibadetlerini yerine getirecekleri birer dinî merkez ve öte yandan çok yönlü fonksiyona sahip birer sosyal, kültürel, psikolojik, ekonomik müesseseler olarak karşımıza çıkmaktadır.

a. Sosyo-pedagojik Fonksiyonu

İslâm'ın ilk yıllarında İslâm eğitim ve öğretimi camilerde verilmiş olup[10] sonraki yıllarda eğitim ve öğretim, camilerin hemen yanında inşa edilen medreseler tarafından üstlenilmiştir.[11]

Avrupa'daki camilerde de aynen İslâm'ın ilk asırlarında olduğu gibi Kur'an öğretiminin yanı sıra, İslâm eğitimi de camilerde verilmektedir. Sadece bu eğitimle sınırlı kalmayan camilerin bir çoğunda sosyal kabiliyetleri geliştirici kurslar organize edilmektedir. Kadınlara yönelik ayrıca düzenlenen sömestri kursları ise burada özellikle belirtilmesi gereken cami fonksiyonlarındandır.

b. Sosyo-psikolojik Fonksiyonu

Hakim kültürde azınlık olarak yaşayan müslümanlar, çoğu zaman ayırımcılık ve ırkçılık, horlanma ve aşağılama hareketleri ile karşılaşmaktadırlar. Bu olay, müslümanlarda ister istemez bir savunma psikolojisi meydana getirmektedir. Savunma psikolojisinde kendileri ile dayanışma içerisinde bulunacak insanları camilerde bulan müslümanlar, camileri kendileri için en güvenli merkezler olarak tayin etmektedirler. Olaylar karşısında deşarj olma ihtiyacı duyanların en başta sığınma ihtiyacı duydukları yerler camilerdir.

Diğer taraftan, yıllarca camilerden kopuk yaşamış, yerlilerle birlikte çok iyi günler geçirmiş, arkadaş çevresini yerlilerden seçmiş bir takım gençlerimiz de bir süre sonra eski arkadaş çevresinden dışlanma neticesinde camilere sığındıkları bir başka gerçek olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu durumda dışlanan gençler mensup oldukları grup, toplum ve dindaşları ile birlikte olmayı tercih etmektedirler. Camiler bu noktada da çok önemli bir rol oynamaktadır.

c. Sosyo-kültürel Fonksiyonu

İslâm kardeşliğinden kaynaklanan, karşılıklı hoşgörüye dayanan birlikteliklerin en güzel sergilendiği merkezler Avrupa'da yine camilerdir. Bazı camilerde hafta sonu organize edilen yemekli toplantılar gençlerin en çok rağbet ettikleri birliktelikler olmaktadır.

Diğer taraftan muhtelif gün ve gecelerde, tarihlerde organize edilen vaaz, seminer, konferans, mevlidler ve bayram kutlamaları ile, kültür değerlerimiz gençlerimize aktarılmaktadır. Böylece, gençlerimizin sosyalleşmesinde camiler önemli bir görevi yerine getirmektedir.

10. Bayraklı, İslam'da Eğitim, İst. 1989, s. 89.
11. Bayraklı, a.g.e., s. 100

Bunun yanında düzenlenen Türk Günleri'nde, yerli toplumla yapılan programlarda Türk Kültürünü'nün tanıtılması da yine camiler vasıtasıyla yapılmaktadır.

d. Sosyo-ekonomik Fonksiyonu

Avrupa'daki camilerin bir başka fonksiyonu da, camilerin içinde bulunan mini marketlerdir. Ekonomik dayanışmanın en güzel bir sembolü olan mini marketler, Anavatan'dan getirilen gıda maddelerinin müslümanlara ulaştırıldığı merkezler olarak ta karşımıza çıkmaktadır. Bazı camilerde ise bu tür marketlerden sadece cami cemaatı değil, aynı zamanda o mahallede ikamet etmekte olan yerliler de alış veriş yapmaktadırlar. Marketlerin bu özelliği, yerli marketlere nazaran daha ucuz fiyatlarla gıda maddelerinin satılması ile alakalıdır.

Camilerde gözlenen bir başka ekonomik dayanışma ise; öldüğü an, ölüm sigortası olmayan müslümanların cenazelerinin para toplanarak Türkiye ve Fas'a gönderilmesi olayıdır.

e. Sosyo-iletişim Fonksiyonu

Camilerin bir başka fonksiyonu da, genellikle seçim zamanlarında siyasi partilerin müslümanlara en uygun ulaşma merkezi olarak seçilmesidir. Bilindiği gibi Hollanda'da müslümanlar belediye seçimlerinde seçme ve seçilme hakkına sahiptirler. Her dört yılda bir yapılan belediye seçimlerinde hem siyasi partiler, hem de bazı camilerin destekledikleri müslüman belediye meclis üyesi adayları seçim çalışmalarını, propagandalarını cami lokallerinde yapmaktadırlar. Camiler bu noktada da Türkiye'deki camilerin fonksiyonlarından farklı bir görev icra etmektedirler.

Avrupa'daki camiler, yukarıda ifade etmeye çalıştığımız çok yönlü faaliyetlerini ve fonksiyonlarını belki de planlı bir şekilde yapmamaktadırlar. Bir çok cami yöneticisi ve cemaatı söz konusu çok yönlü fonksiyonlardan habersizdir. Oysa sosyal şartlar ve yeni oluşumlar camilere böyle bir görevi vermiştir. Meselenin farkında olan gruplar elbette mevcuttur. Bunlar, araştırmacılar, sosyal bilimciler ve devleti yöneten kadrolardır.

3. Camilerde Din Eğitimi

Her insan doğuştan din duygusuna sahiptir. Allah'a inanmak ve bu inancın gereklerini yerine getirmek, ferdin hayatında önemli bir yer tutar. Buna göre çocuk, önce din ile ilgili kavramları, hususları bilmek ve anlamak isteyecektir. Çünkü çocuk, küçük yaştan itibaren dine karşı ilgi ve istek duymaya başlar. Onun dualara ve ibadetlere karşı ilgisi oldukça yüksektir. Çocuk ibadet edenleri merakla izler ve onları taklit etmeye başlar. Çocukta bitmek tükenmek bilmeyen öğrenme ve anlama merakı dini alana yayılma gösterince din ile ilgili hususlar onun ilgisini çekmektedir.[12] Çocuğun bu ilgisinin sağlıklı bir şekilde doyurulması gerekmektedir. Bunun yolu da eğitimden geçer.

Hollanda Türk toplumu, camilerde verilen din derslerine büyük ilgi duymaktadır.

12. Kerim Yavuz, Çocukta Dini Duygu ve Düşüncenin Gelişmesi, Ank. 1981, s. 70.

Çünkü aileler, evde çocuklarına yeterli bir din eğitimi verememektedir. Çocuklarının din ile ilgili meraklarını gideremektedirler. Aileler, bunu telafi etmek için, camilerde verilen din eğitimi imkanlarını değerlendirmek arzusundadırlar. Bu da, camilerde verilen din eğitimine ilgi ve alakayı yükseltmektedir.

4. Din Derslerine Duyulan İhtiyaç

1960'lı yıllarda Türkiye'den Avrupa'ya başlayan işçi göçü çerçevesinde, Hollanda'ya Türk işçileri gitmiştir. Türk insanı burada tanımadığı bir ortamın içerisine düşmüştür. İlk yıllar, Türkiye'ye dönecekleri düşüncesi ile karşılaştıkları problemlere çözüm arama ihtiyacını düşünmemişlerdir. Daha sonra aile ve çocukların Avrupa'ya götürülmesi ile var olan problemlere ilave problemler ortaya çıkmıştır. Gelecek nesillerin yabancı kültür ortamında kaybolmamaları, dinî ve millî kimliklerin muhafazası için tedbirlerin alınması ihtiyacı kendini göstermeye başlamıştır. Bunun üzerine, nesilleri korumak için dine ve din eğitimine önem vermeye başlamışlardır.

İlk yıllar resmî olmayan (informal) usullerle kendi din eğitimi sistemlerini sınamayanılma yoluyla kurmaya çalışmışlardır.

1985 yılından itibaren, Avrupa'daki Türk işçi çocuklarının din eğitim problemlerini çözmek amacıyla geliştirilen politikalar neticesinde Avrupa'ya din görevlisi gönderilmeye başlanmıştır.

Din görevlilerinin Avrupa'da göreve başlamaları ile birlikte camilerde yoğun bir din eğitimi faaliyetleri başlatılmıştır. Gelecek nesillerin dinî ve millî kimlikleri konusunda endişeleri bulunan anne-babalar, çocuklarını büyük bir istekle bu eğtim-öğretim faaliyetlerine göndermişlerdir. Bugün de bu faaliyetlere iştirakın memnuniyet verici bir seviyede olduğu gözlenmiştir.

5. Camilerde Verilen Din Eğitiminin Amacı

Camilerde verilen din eğitiminin tespit ettiğimiz amaçlarını şöyle sıralamak mümkündür:

a. İnanç esaslarının kabul ve kavranılmasını sağlamak,

b. Öğrencilere ibadetin dilini ve şeklini öğretmek,

c. Kur'an'dan bazı sureleri ezberletmek,

d. Millî ve manevi değerleri benimsetmek,

e. Ahlâkî değerleri benimsetmek,

f. Kültürümüzü, vatan, millet ve bayrak sevgisini aşılamak,

g. Egemen kültür karşısında millî benliği koruma yollarını öğretmek,

h. Yabancı komşu ve arkadaşları ile iyi geçinmenin yollarını öğretmektir.

Bu amaçların gerçekleştirilmesi için din görevlileri;

1. Eğitim metodlarını kullanmakta;

2. Az da olsa sesli-görüntülü yayınlardan yararlanmakta;

3. Öğrencilerin durumunu dikkate almakta;

4. Dinî bilgiler yanında genel bilgiler vermekte;

5. Çelişkili bilgilerden kaçınmakta, bilgileri net ve öz olarak vermektedirler.

6. Din Derslerinin Müfredat Programı

Hollanda'daki camilerde Çarşamba, Cumartesi ve Pazar olmak üzere haftada üç gün din eğitimi yapılmaktadır. Öğrencilerin, okul durumları dikkate alınarak böyle bir program uygulanmaktadır.

Camilerde verilen din eğitimi derslerinde DİB'nca hazırlanan bir müfredat programı takip edimektedir.[13] Bu müfredat programı, yurtdışı şartları dikkate alınarak hazırlanmış ders programı değildir. Bu derslerde, DİB'nca, Türkiye'deki Kur'an Kursları'na yönelik hazırlanan kitaplar takip edilmektedir. Bu kitapların dili, yurtdışındaki camilere devameden öğrenciler için ağır gelmektedir. Bunun yanında, değişik yardımcı kitaplardan da istifade edilmektedir.

Müfretad programı şu bölümlerden meydana gelmektedir:

a. Kur'an-ı Kerim

b. İtikad

c. İbadet

d. Ahlâk

e. Siyer

Camilerdeki din eğitimine 6-15 yaş grupları devam etmektedir. Bunlar, din görevlileri tarafından gruplara ayrılmaktadır.

Camilerde verilen bu derslerde sabit kurallar olmamakla beraber, hedeflenen amaçlara ulaşabilmek için öğrencilerin yurtdışında yaşadıkları dikkate alınarak imkanlar nispetinde hoşgörülü davranılmakta; din görevlileri ve veliler tarafından birtakım ödüller ile mükafatlandırılmaktadır.

Müfredat programının uygulanışında, din görevlileri arasında bir metot birliği mevcut değildir. Din görevlileri, amaç bölümünde zikredilen hususların gerçekleşmesinde kullandıkları yöntemler birbirinden farklı bir durum arz etmektedir. Burada, ülke genelinde bir metot birliğinin oluşturulmasının gerekliliği ortaya çıkmaktadır.

7. Din Derslerinin Koruyucu Fonksiyonları

a. Din Derslerinin Türkçe'ye Tesirleri

Lisanların farklı olması ilahî bir kaderdir. Öğretim de ilahî kader doğrultusunda yapılmalıdır. Bundan dolayı İslâm, insanlığın başlangıcından itibaren ana lisanla eğitime büyük bir önem vermiştir. Bununla ilgili olarak Kur'an'da şöyle buyurulur:

13. T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı Yurtdışı Teşkilatı Kur'an-ı Kerim ve Dini Bilgiler Kursları Yönergesi ve Müfredat Programı, Ank. 1993.

"Biz, her gönderdiğimiz peygamberi, ancak bulunduğu kavminin lisanı ile gönderdik ki onlara apaçık anlatsın."[14]

Her peygamber kendi öğretimini iyice yapabilmesi için ana lisanı ile eğitim yapmıştır.[15]

Düşünmek, düşündürebilmek için, ana lisanlı eğitim yapmak gereklidir.

"Biz, bu kitabı anlayasınız diye, Arapça bir Kur'an olarak indirdik."[16]

Eğer peygamber, kendi lisanı ile kendi milletine eğitim yapmamış olsaydı başarıya ulaşamazdı.[17]

Çinli filozof Konfüçyüs "Bir memleketin idaresini ele alsaydım, yapacağım ilk iş, hiç şüphesiz dilini gözden geçirmek olurdu." demiştir.[18]

Bütün bunlar, dilin bir ferdin, bir cemiyetin ve bir milletin hayatında ne kadar önemli olduğunu belirtmektedir. Çünkü dil, bir milletin hafızası; dünü, bugünü ve yarınıdır. Bir milletin kültürünü muhafaza eden, yayan, o kültürü nesilden nesile aktaran da dildir.

Dil, bir milletin kültürel değerlerinin başında gelir. Aynı dili konuşan insanlar "millet" denilen sosyal varlığın temelini teşkil ederler. Dil, duygu ve düşünceyi insana aktaran bir vasıta olduğu için, insan topluluklarını bir yığın veya kitle olmaktan kurtararak, aralarında "duygu ve düşünce birliği" olan bir cemiyet, yani "millet haline getirir."[19] Çünkü dil olmadan din olmaz; dil olmadan kültür olmaz, dil olmadan tabiiyet olmaz.

Türk olarak dünyaya gelmiş olan bir çocuk, Türk'e has olan bir terbiye, Türk'e has olan bir kültürle yetiştirilmezse, onun bunun taklitçisi, kendinden olan kişelere ve topluma yabancı bir şahsiyet olarak ortaya çıkacaktır. Kendi anadillerini öğrenmeyen Türk çocuklarının Türk gibi düşünebilmeleri mümkün değildir. Bu yüzden Ziya GÖKALP'ın da,

Güzel dil Türkçe bize
Başka dil gece bize[20]

mısralarında belirttiği gibi, çocuklarımıza millî şahsiyetlerini kazandırmak için anadilleri olan **"Güzel Türkçe"**yi öğretmek durumundayız.

Türk çocukları, okul ve çevrenin kıskacındadır. Eğitim gördüğü okulda, bulunduğu çevrede, yabancı bir kültürün, örf ve adetlerin bombardımanına muhataptır. Kendisinden, içinde yaşadığı toplum içerisinde asimile olması, o toplumun dilini ve kültürünü öğrenmesi ve benimsemesi istenmektedir. Bunlara karşı koyacak, kendi millî şahsiyetinin kaybolmasını engelleyecek tarzda bilgilerle donatılması ihtiyacı ortaya çıkmaktadır.

Okullarda görev yapmakta olan Türk öğretmenleri, Türk tarihinden, Türk kültüründen, örf ve ananesinden uzak olmaları sebebiyle Türk öğrencilerine bu konuda hiçbir şey verememektedirler.

14. İbrahim; 14/4
15. Bayraklı, a.g.e., s. 228.
16. Yusuf: 12/2
17. Fussilet: 41/44
18. Beynun Akyavaş, Seni Seven Neylesin, Ank. 1995, s. 56.
19. Mehmet Kaplan, Türk Milletinin Kültürel Değerleri, Ank. 1987, s. 9
20. Hasan Tuncay, Ziya Gökalp, İst. 1978, s. 70.

Çocuk anadili olan Türkçeyi konuşamazsa, kendinden olan fertlerle kaynaşması, onlarla beraber bulunması, onların duygularını paylaşması beklenemez.

İçinde yaşadığı toplumun dilini öğrenip onu tam manasıyla benimsemesiyle büyük problemlerle karşı karşıya kalacaktır. "Dilini değiştiren, dinini değiştirir", "Dili dilinden, dini dinimden" atasözlerimiz bu hakikatı bütün çıplaklığıyla ortaya koymaktadır.

Bir "Eğitim ve kültür merkezi" halinde olan camiler, "Güzel Türkçemiz"in yeterli olmasa bile yaşatılmaya çalışıldığı, yurtdışında bulunan Türk çocuklarına, Türkçeyi anlayabilecek fırsatların verildiği merkezler olarak da karşımıza çıkmaktadır.

Sokakta, evde, caddede, camilerde verilen din derslerine devam eden öğrencilerle, devam etmeyen öğrencilerin Türkçelerindeki farklılıklar, bariz bir şekilde görülebilmektedir.

Hollanda'nın herhangi bir yerine gidildiğinde-özellikle cumartesi ve pazar günleri-camilerin etrafında çocukların kalabalıklar halinde bulunduğu görülür.

Yanlarına yaklaşıp kendileri ile Türkçe konuşulduğunda, söylenileni gayet rahat bir şekilde anladıklarını ve sorulan sorulara uygun cevaplar verdiklerini görmek mümkündür.

Buna mukabil, camiye gelmeyen, din derslerine devam etmeyen çocukların, Türkçe olarak söylenenleri anlamada güçlük çektikleri, rahat bir şekilde cevap veremedikleri müşahade edilmiştir.

Camilerdeki din derslerinin Türkçe olarak verilmesi, Türk çocuklarının Türkçeyi unutmamalarına zemin hazırladığı bir gerçek olarak ortaya çıkmaktadır.

b. Kendi Kültürü ile Bütünleştirmesi

Hiçbir gelişme ya da öğrenim yoktur ki çevre etkisini dikkate almamış olsun. Çocukların gelişmesinde ailenin tartışma kabul etmez bir yeri vardır.

İnsan dünyaya gelirken bir takım yetenekleri beraberinde getirir. Bu yetenekler, ham kabiliyetlerdir.

Ham kabiliyetlerle dünyaya gelen insan yavrusu, kendi kendini eğitmeye müsait değildir.[21]

Eğitim evlenme işleminden başlar. Evlenen kişilerin şahsiyeti, istikbaldeki çocuklarının eğitimine büyük yön verecektir.[22]

Çocuk dünyaya geldiğinde toplumsal bir çevre olan ailede kendini bulur. Çocuk gelişmesi esnasında, içinde yaşadığı toplumun değerlerine uyması söz konusudur. Bundan dolayı, çocuğun şahsiyetinin oluşmasında toplum değerlerinin etkisi büyüktür. Toplum değerleri ile çocuk ilk defa ailede karşılaşmaktadır.[23]

Anne-babanın iyi veya fenalık bakımından durumları farklıdır. Çünkü insan, maddî

21. Bayraklı a.g.e., s. 129.
22. Bayraklı a.g.e. s. 130.
23. Yavuz, a.g.e., s. 21

yaratılışı itibarı ile, anne-babasından renk, sima gibi bir takım vasıflara ırsen sahip olduğu gibi, manevi bakımdan da anne ve babasının sahip bulunduğu temiz seciye, izzet ve şerefle iyi ahlâk ve tabiatı, yahut da bunların zıttı olan çirkin huy ve davranışları ırsiyet yolu ile alır.[24]

Çocuk, ailede bulunan fertlerin dillerini almaya nasıl kabiliyetli ise, dinlerini de kabul etmeye yeteneklidir.

Hz. Muhammed (S.A.S.) "Her çocuk" "fıtrat" üzerine doğar. Sonradan anneleri ve babaları onu yahudileştirir, hristiyanlaştırır veya mecusileştirir.[25] buyurarak, aile fertlerinin dini yaşayışlarının, çocuk üzerindeki etkilerini ortaya koymaktadır.

Çocuğu etkileyen faktörlerden biri de arkadaş ve okul çevresidir.

Hadis'te "Kişi dostunun dini ve yaşayışı üzerinedir. O halde herhangi biriniz dostluk kuracağı kimseye dikkat etsin.[26] buyurularak arkadaş seçiminin insan hayatında ne kadar önemli bir yer tuttuğu vurgulanmaktadır.

Çocuk, sabah evinden ayrılarak günün belirli saatlerine kadar okul ve arkadaş çevresinde kalmaktadır. Okulda gördüğü eğitim, yapılan telkinler, arkadaşlarının duygu ve düşünceleri, yaşayışları çocuk üzerinde etki yapacaktır. Zira arkadaş, arkadaşı iyi veya kötü yönde etkiler. Bu sebeple çocuk kendi akranları ile bulunmalı, onların ortamına girmelidir. Kendi akranları ile bulunan çocuk, sosyal değerleri anlar, hatasını görme ve düzeltme fırsatı bulur.

Çocuk, dünyaya geldiği evde dine karşı bir tutum varsa veya ilgsizlik gösteriliyorsa dinden uzakta kalabilir.

Aileden yeterli dinî bilgiyi alamayan, dinî hayatın ne olduğunu bilmeyen çocuk, egemen kültürün hakim olduğu okul ve arkadaş çevresinde de, bir başka kültürün etkisinde kalarak, kendi kültürüne ve değerlerine yabancılaşacaktır.

Dolayısıyla, doğuştan çocukta var olan dinî duyguların kaybolmaması, kendi kültürüne sahip olarak benliğini kaybetmemesi için dış etkenlerle beslenmelidir.

Dış etkenler deyince başta annesi ve babası, okulu ve arkadaşları, yakınları, komşuları, cami ve burada devam ettiği kursları, cami ve çevresinde görüştüğü insanlar akla gelir.[27]

Eğitim, yetişmiş nesillerin, bilgi ve tecrübelerini kendilerinden sonraki yetişmekte olan nesillere aktarmasıdır. Bir bakıma nesiller arası bir kültür intikalidir. Yetişmiş nesiller, kendi kültürlerini iyi bilmeli, kendi değerlerine tam manasıyla vakıf olmalıdır ki, yetişmekte olan nesillere doğru olarak aktarabilsin.

Konuya bu noktadan bakınca, daha önce de ifade edildiği gibi, yurtdışına işçi olarak gelen vatandaşlarımız, kendi kültürlerini, çocuklarına intikal ettirebilecek yeterli birikime sahip değillerdir.

---

24. Bayraklı, a.g.e., s. 130.
25. Gazali, Ihya, Trc. Ahmet Serdaroğlu, İst. 1977, c. 3, s. 169.
26. Et-Tirmizi, Sünen, Zühd, 45.
27. Yavuz, a.g.e., s. 44.

İslâm eğitimi, okula çok önem verir. Okul, aile ile beraber çalışmalıdır. Ailenin öğrettiği değerlere zıt düşmemelidir.[28]

Türk çocuklarının devam ettiği okullar ile, Türk aileleri tamamen farklı ve birbirine zıt bir durum arz etmektedir. Okul-aile münasebetleri birbirini tamamlayıcı bir durumda değil, birbirine zıt birtakım durumların ortaya çıkmasına sebep olmaktadır.

Türk çocukları, okuldaki arkadaş ve akran grubu arasında bir takım davranışları ve değerleri benimseyecekleri apaçık ortadadır.

Hollanda'da yaşayan Türk çocukları, aile çevresinde, okulda ve çevrelerinde, millî ve manevî değerlerin öğrenilmesi için gerekli olan ortamı bulamamaktadırlar.

Bu sebeple, cami ve camide Türkçe verilen din dersleri, Türk çocuklarının aleyhinde cereyan eden olayları azaltmayı hedef almıştır.

Camiye gelen çocuk, camide, kendi toplumundan akranını bulmakta, akranları ile aynı duygu ve düşünceleri paylaşmakta, toplumda nerede yer alacağını benimsemekte, kendi benliğini muhafaza edecek olan kültür değerlerinin neler olduğunu öğrenmektedir.

Din derslerinin verildiği sınıflarda bulunan Türk Bayrağı, Türk Tarihi'nden önemli tablolar, Türkiye'nin muhtelif yerlerinden çekilen fotoğraflar, Türkiye haritası vb. çocuğun kafasında, Türk kültürü ve Türkiye hakkında izler bırakmaktadır.

Kısaca, din dersleri çocuğa, Türk gibi düşünmeyi, Türk gibi davranmayı, Türk gibi yaşamayı, kendi kültürü ile kaynaşmayı, kendi kültür çevresinde bulunmayı sağlamaktadır.

8. Din Derslerinde Karşılaşılan Problemler

Hollanda'daki camilerde verilen din eğitimi Türk toplumu için vazgeçilmez bir unsurdur. Din görevlileri, din eğitimi faaliyetlerini büyük bir özveri ile yürütmektedirler.

Araştırma çalışmaları sırasında, din görevlilerinin, bu icraatlarını yerine getirirken bir takım problemlerle karşılaştıkları görülmüştür. Din eğitiminden beklenen neticelerin alınmasında menfî etkileri olan problemleri şöyle sıralamak mümkündür.

1. Eğitimden beklenen gayelerin gerçekleşmesi için, eğitim şartlarının oluşturulması gerekmektedir. Bu şartların en önemlilerinden birisi hiç şüphesiz sınıftır.

Hollanda'daki camilerde verilen din eğitiminde karşılaşılan en önemli problemlerin başında camilerdeki sınıf eksikliğidir.

Sınıf oluşturulamayan camilerde dersler, cami içinde yapılmaktadır. Okula devam eden ve sınıf düzeni içerisinde ders görmeye alışık olan öğrenciler, bu şartlara uymakta zorluk çekmektedirler. Bu ortamdan rahatsız olan öğrencilerin derslere devam etmelerinde de sıkıntılar çekilmektedir.

Sınıf düzenini oluşturmayan camilerde din görevlileri, çocukların bu kurslara devam etmesini sağlamak yönünde büyük gayret göstermektedirler.

28. Bayraklı, a.g.e., s. 136.

Cami bünyelerinde sınıf oluşturularak yapılan eğitimin son derece başarılı olduğu gözlenmiştir.

2. Camilerde verilen din eğitiminde devam mecburiyeti yoktur. Bu sebeple, zaman zaman derslere devam etmeyen öğrencilere hiçbir müeyyide uygulama imkanı bulunmamaktadır. Devamsızlık yapan öğrencilere sert bir muamelede bulunulduğu takdirde, öğrenci bir daha camideki derslere gelmemektedir.

Din görevlileri, devam etmede ihmalkarlık yapan öğrencilerin, değişik metodlar kullanarak, derslere devam etmelerini sağlamak için büyük çaba sarfetmektedirler.

3. Öğrenciler, Türkçeyi konuşmada ve anlamada zorluk çekmektedirler. Dolayısıyla, konuların anlatımında ve öğrencilere öğretilmesinde problemlerle karşılaşılmaktadır. Bu da, eğitimde zaman kaybına sebep olmaktadır.

Din görevlileri, din eğitiminde, din dersi öğretmenliği yanında Türkçe öğretmenliği görevini de yerine getirmektedirler.

4. Cami dernek yöneticilerinin büyük çoğunluğunu birinci nesil oluşturmaktadır. Birinci neslin eğitim düzeyi oldukça düşüktür. Bu sebeple, eğitimin önemini kavrayamamaktadırlar. Cami dernek yöneticilerinin bu eğitimsizlikleri, kendilerini, uyumsuz ve olumsuz tavırlar sergilemelerine sebep olmaktadır.

Dernek yöneticilerinin hizmet anlayışından uzak oluşları, din eğitiminde gerekli olan şartların oluşturulmasını engellemektedir. Bu yüzden, sınıfların oluşturulması, eğitim araç-gereçlerinin temin edilmesi imkansız hale gelmektedir.

5. Din görevlilerinin takip ettiği müfredat programı, Türkiye şartlarına göre hazırlanmış bir müredattır. Dolayısıyla, takip edilen ders kitapları da Türkiye şartlarına göre hazırlanan kitaplardır.

Yurtdışı şartlarına göre hazırlanmayan bir müfredat programı ve ders kitapları ile yapılan eğitimde aksaklıklar olmaktadır.

ÖNERİLER

Hollanda'da yaşamakta olan gelecek nesil Türk toplumunun "millî kimliklerini" muhafaza etmek konusunda alınacak tedbirler; "millî kimlik"in korunmasında son derece önemli olan din eğitimini daha faydalı hale getirmek için aşağıdaki önerilerin sunulması uygun mütalaa edilmiştir.

MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI'NCA;

1. Hollanda'da T.C. Devleti tarafından gönderilen resmi öğretmen bulunmamaktadır. Okullarda Türkçe anadili öğretmenliği yapanların ataması mahalli idareler tarafından yapılmaktadır. Bu da, öğretmenlerin denetimini zorlaştırmaktadır.

T.C. Milli Eğitim Bakanlığı, Türkçe ve Türkçe Kültür ile Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerini verecek resmî öğretmen göndermenin yollarını aramalıdır. Bunu "misafir öğretmen" gönderme şeklinde de gerçekleştirmek mümkündür.

2. Mahalli makamlar tarafından atanan öğretmenlerin içerisinde "siyasi mülteci" du-

rumunda olanlar bulunmaktadır. İki ülke arasında yapılan "Karma Eğitim Komisyonu" toplantılarında bu konunun dile getirilerek, bu durumda olan kişilerin öğretmen olarak atanmaları -velilerin de şikayetleri dikkate alınarak-önlenmelidir.

3. Türkçe anadil eğitimi ile İslâm Din Eğitimi Hollanda eğitiminin bir parçası haline getirilmelidir.

4. Hollanda'da sürekli oturumu bulunanlardan öğretmen olmak isteyenlerin Türkiye'de eğitim görmeleri ve Hollanda'da öğretmen olarak atanmaları sağlanmalıdır.

5. Hollanda'da Türk okulları açılmalı, bu okullardaki müfredat programlarının Türk eğitim sistemindeki müfredata uygunluğu sağlanmalıdır.

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI'NCA;

1. Diyanet İşleri Başkanlığı, yurtdışı için hazırladığı müfredat programını yeniden gözden geçirmeli, sadeleştirmelidir.

2. Yurtdışında bulunan Türk çocuklarının durumlarını dikkate alarak;

- İtikad,
- İbadet,
- Siyer ve Ahlâk,
- Genel Kültür,
- Türk Tarih ve Türk Kültürü.

Konularını içeren müfredat programına uygun olarak, kitaplar hazırlamalıdır.

- Her kitapta, konunun bitiminde, bilgilerimizi tekrarlayalım, bu derste neler öğrendik, dersimizi tekrar edelim gibi başlıklarla konu özetlenmelidir.

- Konuları içeren video kasetler hazırlanmalıdır.

- Periyodik aralıklarla konuları içeren test formlar hazırlayarak yurtdışına göndermelidir. Yurtdışındaki öğrenciler tarafından doldurularak tekrar Başkanlığa gönderilecek test formları Başkanlıkça değerlendirilerek, çıkacak sonuçlara göre yeni tedbirler almalıdır. Bu konuda ilgili kuruluşlardan da istifade etmelidir.

3. MEB'nca yurtdışına öğretmen gönderilemeyeceğini dikkate alarak, Hollanda'ya gönderilecek din görevlilelirinin İlahiyat Fakültesi mezunu olmaları şartını devam ettirmelidir. (İmam-Hatip Lisesi mezunu olup, öğretmenlik formasyonuna sahip din görevlilerinden de istifade edilebilir.)

4. Hollanda'ya gönderilecek din görevlilerini Hollandaca dil kursuna tabi tutmalıdır. Ayrıca eğitimde metot birliği sağlamak için seminerler düzenlemelidir.

5. Din derslerinde kullanılacak Hollandaca materyaller hazırlayarak yurtdışına göndermelidir. Bu konuda MEB ve İlahiyat Fakülteleri ile işbirliği içinde olmalıdır.

MÜŞAVİRLİK / ATAŞELİK'ÇE;

1. Hollanda Türk toplumunun oluşturduğu kurumlar arasında koordine sağlamalı, eğitim konusunda birlikte hareket etme zeminini hazırlamalıdır.

2. Camilerde sınıflar oluşturmalı, veya uygun binalar bulmalı, din derslerinin okul disiplini içerisinde verilmesini sağlamalıdır.

3. Eğitim araçlarının temin edilmesinde derneklere rehberlikte bulunmalı, din derslerinde bu araçlardan istifade edilmesini temin edilmesi konusunda çalışmalar yapmalıdır.

4. Türk çocuklarının Türkçe'yi unutmamaları için camilerde verilen din derslerine çocukların arzulu bir şekilde katılmalarını sağlamak için din görevlilerini yönlendirmelidir.

5. Gençlerin, Hollanda toplumu içinde bir takım yasadışı faaliyetlere karışmamaları için, haftanın belirli günlerinde (akşam saatlerinde) sadece gençlerin iştirak edeceği din dersi programlarını yaygınlaştırmalı, bu konuda din görevlilerine destek verilmelidir.

6. Camiler bünyesinde bulunan kitaplıkların, öğrencilerin daha fazla istifade edebilmeleri için zenginleştirilmesine öncülük yapmalıdır.

7. Hollanda genelinde tatil dönemini ve hafta sonlarını değerlendirebilmek için din görevlilerinin tespit edeceği zeki, edepli öğrencilerin daha iyi bilgi ve beceriler kazanmalarına yardımcı olacak bölge yurt, pansiyon, kurs vb. kurumların yaygınlaştırılması için plan ve programlar hazırlamalıdır.

DİN GÖREVLİLERİNCE;

1. Bazı camilerde eğitime uygun mekanlar bulunmamaktadır. Cami bünyesinde veya cami çevresinde eğitim yapılacak bir sınıfın oluşturulması ve eğitimde kullanılacak materyalin temin edilmesi için dernek yönetimi ile çalışmalar yapmalı, bu konuda Din Hizmetleri Müşavirliği ve Ataşeliği ile organize çalışmalıdır.

2. Veliler, çocukların eğitimleri konusunda fazla duyarlı değildir. Velilerin eğitime daha fazla katılmaları ve çocukların gerek okulda ve gerekse camideki durumlarını takip etmeleri için onları devamlı olarak uyarmalıdır. Okul ve cami ile diyalog kurmaları konusunda rehberlik yapmalıdır.

3. Camiye devam eden çocukların ve gençlerin cami kütüphanesinden daha fazla istifade etmelerini devamlı bir surette anlatmalıdır.

4. Hollanda'da eğitim çağındaki çocukların yatma-kalkma saatleri adeta standartlaşmıştır. Türk çocuklarının yatış ve kalkışları düzensiz ve kontrolsüzdür. Çocukların geç saatlere kadar velileri ile birlikte televizyon seyretmelerine müsaade edilmektedir. Bu durum, Türk çocuklarının eğitimde başarısız olmalarına yol açmaktadır. Din görevlisi, vaazlarında ve özel sohbetlerinde bu konuyu daha sık gündeme getirmeli, velilerin bu konuda dikkatli davranmaları konusunda uyarmalıdır.

5. İş yeri sahibi olan veliler, çocuklarını iş yerlerinde yardımcı olarak çalıştırmaktadırlar. Din görevlisi bu şekilde hareket eden velileri tespit etmeli, eğitim çağındaki çocukların iş yerlerinde çalıştırılmasının nelere mal olacağını anlatmalı, bu tür hareketlerin yanlış olduğunu belirtmelidir.

6. Gençlere yapılan toplantıların, gençlerin yönlendirilmesinde büyük faydaları olmaktadır. Bu toplantılarda, dil öğrenmenin, eğitimlerine devam etmelerini ve başarılı ol-

malarının, böylece toplumda iyi bir yer edinmelerinin gerektiği konusunda aydınlatmalıdır.

7. Gençlerin organize olmalarında, bir dernek çatısı altında toplanmalarında ve çeşitli faaliyetlerde bulunmalarında din görevlisinin küçümsenmeyecek etkisi vardır. Din görevlisi, gençlerin bu tür faaliyetlerinde daima onlarla beraber olduğunu hissettirmelidir.

8. Cami ve çevresinden uzakta kalan gençlerin var olduğu hatırlanarak, zamanlarının büyük bir bölümünü kahvehanelerde geçiren gençlere ulaşmak, onları da camiye ve çevresine getirebilmek için de çalışmalar yapmalıdır.

9. Gençlere yönelik dil kurslarının ve meslek kurslarının düzenlenmesi büyük önem arz etmektedir. Derneğin maddi imkanları seferber edilerek bu tür kursların düzenlenmesi için çalışmalar yapmalıdır.

10. Din Hizmetleri, Eğitim ve Çalışma Müşavirlikleri, Başkonsoloslukla devamlı irtibat halinde olmalı, bu kuruluşların gençlere yönelik sohbet toplantıları düzenlemelerini sağlamalıdır.

11. Toplumda iyi bir yer edinmek için bir eğitim almak şarttır. Bu konuda gençleri ikaz etmeli, iyi bir eğitim yapmaları konusunda onları sık sık uyarmalıdır.

MADDE BAĞIMLILIĞININ (Sigara, Alkol, Uyuşturucu) BİREY, AİLE VE TOPLUMA ETKİLERİ VE BAĞIMLILIĞIN DİNİ YÖNÜ

Uzm. Dr. Hümeyra PINAR

Değerli başkan, değerli konuklarımız.

Madde bağımlılığı sigaradan alkole, esrardan eroine kadar pek çok maddeyi kapsayan, birey ve ailede yarattığı onarılması kimi zaman imkansız tahribatların yanı sıra başta AIDS ve hepatit gibi eşlik edici hastalıkların yol açtığı ekonomik, sosyal, ahlâki kayıplarla son derece önemli bir toplum sağlığı sorunudur.

Bu nedenle bireysel, toplumsal ve uluslararası düzeyde geliştirilecek mücadele programlarının soruna psikiyatri ve genel tıp dışında toplumsal, ekonomik ve kültürel boyutlarla da yaklaşılması zorunludur. Madde kullanım ve bağımlılığı, her ne kadar her yaşta görünse de yüksek risk grubu 13-20 yaş arası genç nüfustur. Sigara ve alkol bağımlılık yapan maddeler arasında en yaygın kullanılanlarıdır. Bir çoğumuz günlük hayatın getirdiği stres ve gerilim nedeniyle zaman zaman sakinleştiriciler, depresyon ilaçları ve uyku haplarına başvurmaktayız. Gençler de bir çok nedenlerden ötürü bu maddeleri kullanabilmektedir. Gelişme ve büyüme çağı çok zor geçirilebilen bir dönemdir. Bu dönemde aile içinde genci madde kullanmaya iten birçok neden olabilmektedir. Bunların en önemlileri aile içi iletişim yetersizliği gergin ve çatışmalı ortam, ebeveynlerin yanlış model olması, aile bağlarının kuvvetli olmaması, sözel ödüllendirmenin azlığı ve aile bütünlüğünü bozan ayrı yaşama gibi faktörlerdir.

Gelişme ve büyüme çağı gençlerin çok çeşitli tercihler üzerinde karar vermelerini gerektiren bir değişiklikler dönemidir. Bu dönemdeki çaba ve çalışmalar sırasında gençlerin karşılaşabileceği önemli sorunlar hayal kırıklıkları ve bunalımlara yol açabilmektedir. Bakanlığımız 1995 yılında 12781 lise öğrencisinin üzerinde yaptığı araştırma sonucu, gençlerin %28.4'ünün meraklar %25'inin arkadaş etkisiyle uyuşturucu maddeye başladığı tespit edilmiştir. Bu rakamlar gittikçe yükselmektedir. Gençlerin çoğunluğu merak nedeniyle, bir kere denedikleri bir maddeyi kullanmama kararı alabilmektedir. Ancak bir grup genç madde kullanımına devam etmektedir. Madde kullandığından şüphe edilen gençle konuşulurken, seçilecek anlayışlı ve doğru sözler gençlerin olumlu karar almasında büyük rol oynamaktadır.

Madde kullanımı ve bağımlılığıyla mücadele edecek kişiler yalnızca doktorlar, polisler, öğretmenler, psikologlar, sosyal çalışmacılar değil, öncelikle anne ve babalardır. Ailede bağımlı bir kişi olması aile içinde ciddi sorunlar yaşanmasına neden olmaktadır. Aile içinde uyuşturucu kullanımının ortaya çıkması, özellikle genç ilk defa veya zaman zaman kullanıyorsa çok kolay değildir.

Şimdi sayacağım ergenlik çağında görülecek normal davranışlar olabileceği gibi, sayılacak maddelerde dikkatli olunması gerekir. Neşeli, yani bir genç bu tür davranışlarda bulunduğu zaman o normal kişilerin de davranacağı bir hareket de olabilir, ayırt etmeyi iyi yapmak lazım. Neşeli ve hareketliyken birden bire huysuz ve karamsar birine dönen mizaç değişimi, karakteristik olmayan uyarılara karşı aşırı duyarlılık göstermek veya kişinin söz ve davranışlarıyla saldırgan hale gelmesi, iştah azalması, hobilerine spora, ev ödevlerine, işine, arkadaşlarına karşı ilgisizlik, uyuşukluk ve uykusuzluk nöbetleri, yalan söyleme ve gizli davranışlarda artış görülmesi aile tarafından açıklanamayan para veya eşya kaybı, vücutta, elbiselerin üzerinde veya ev çevresinde algılanan olağan dışı koku, leke veya işaretler, olağan dışı toz, kapsül, iğne veya şırınga bulunması.

Anne ve babanın madde bağımlılığına karşı tutumları, gencin davranışını belirlemede çok etkindir. Anne babanın çocukla ya da kendi aralarında süregelen çatışmalar yaşanması da uyuşturucu kullanmaya başlamada önemli bir etkendir. Süreğen çatışmaların sonucunda sürekli olarak olumsuz duyguların ifade edildiği ve sözel ödüllendirmenin eksik olduğu ailelerde yetişen çocukların daha az kendine güvenli oldukları ve madde kullanımı karşısında da güvensiz davranışları sonucunda hayır diyemedikleri belirlenmiştir.

Ailenin, uyuşturucu kullanımının önlenmesindeki rolü:

Anne babalar, herhangi bir madde sigara, alkol, uyuşturucu olsun, kullanmayarak çocuklarına örnek olmalıdır. Anne babalar, çocuk için eğitim ve bilgi kaynağıdır. Çocuğunu yasal olmayan maddeler, bunların etkileri konusunda bilgilendirmelidir. Anne babalar, aile içi kuralları koyan ve ailenin madde bağımlılığını ait davranış biçimini belirleyen kişilerdir. Dolayısıyla, bu konuda bazı kısıtlamalar getirmeli ve bunları uygulamaları gerekmektedir. Anne babalar, eğlenceli aile etkinliklerinin düzenleyicisi ve katılımcısı olmalıdır. Anne babalar, çocuklarının arkadaş baskısıyla nasıl başa çıkabilecekleri konusunda danışman ve eğitmenleridir. Çocuklarının nerede bulunduklarını bilmelidirler. Diğer ailelerle işbirliği yaparak çocukların madde kullanmasını engellemelidirler. Madde kullanımını teşhis eden kişiler olmalıdırlar.

Anne babalar, çocuğun madde kullanımına müdahale eden ve yönlendiren kişilerdir. İyileştirici etkinliğe yardımcı olmak için duygularını da kontrol etmelilerdir.

Aile, bir üyesinin bağımlı olduğunu öğrendiği zaman ne yapmalı?

Genellikle aileler çocuklarının madde kullandıklarını öğrendikleri zaman büyük bir duygusal yıkım yaşamaktadırlar. Çocuklarından büyük beklentileri olan, çocukları için iyi bir gelecek düşleyen anne baba, bir anda ciddi bir hayal kırıklığı yaşamaya başlar. Anne baba bu hayal kırıklığından önce birçok ipucunu görmemiş veya görmek istememiştir. Durumun farkına vardığındaysa madde kullanımı ileri boyutlara varmıştır. Anne babalar kimi zaman bu durumu kabul etmek istemezler. Bunu sorun olarak algılayamazlar, çocuğunun bir bağımlı olduğunu düşünemez, bu durumu ona konduramazlar. Söz konusu durumu bir anlamda inkar ederler. Bu nedenle, ailede bir madde bağımlısının olduğu öğrenildiğinde, yapılacak ilk ve en önemli davranış aşırı tepki göstermemektir. Önce eş-

ler birbiriyle konuşmalı, daha sonra durum bir doktor ve öğretmenle konuşulmalıdır. Bu davranışla, çocuğun madde sorununa karşı öfke duygusu daha kontrollü hale gelir. Sorun tanınmaya çalışılır. Yardımcı olmayı kolaylaştıracak bir öğrenme davranışı geliştirilir. Olabildiği kadar sakin ve gerçekçi bir dille gençle konuşulur. Davranışının nedenleri anlaşılmaya çalışılır. Kullanılan maddenin türü, miktarı, kullanma sıklığı ve biçimi, öğrenilip madde kullanımının tehlikeleri sakin ve anlayışlı koruyucu bir tavırla anlatılır. Genci madde kullanmaya iten neden veya nedenler öğrenilmeye çalışılır. Gence, ona değer verildiği gösterilir ve yasalarla başı derde girse bile, ona yardım edileceği ve sorunlarla başa çıkmada destek olunacağı ifade edilir. Gencin yasadışı madde kullanımının yaratacağı tehlikelerin bilincinde olmayabileceği unutulmamalıdır.

Sağlık Bakanlığı'na bağlı İstanbul Bakırköy Ruh ve Sinir Hastalıkları Hastanesinde yapılan bir çalışmada uyuşturucu maddeye başlama yaşı 17.6 olarak bulunmuştur. Bağımlının madde kullanmaya başladıktan ortalama 23.9'a yani iki yıl sonra ailesinin öğrendiği saptanmıştır. Gençlerimize doğru mesajları, doğru biçimde ve doğru zamanlama ile verebilirsek bugün bir çok genci ve aileyi tehdit eden madde bağımlılığı sorunuyla başa çıkabiliriz. Gençlere doğru mesajların verilebilmesi, başta anne babalar olmak üzere toplumun her kesiminin eğitilmesiyle mümkündür.

Madde bağımlılığı çok yönlü bir sorun olduğu için, başta hekimler olmak üzere, öğretmenler, sosyal çalışmacılar ve polisler, din adamları gibi birçok meslek grubu toplumu eğitmede önemli rol oynamaktadır. Dinimiz bugün madde bağımlılığı ana başlığı altında adı geçen her türlü maddeyi kesin olarak yasaklamıştır. Birçok hadiste aklı ve şuuru bozan yani sarhoşluk veren herşeyin haram olduğu belirtilmiştir.

Biliyoruz ki, dinimizde bütün yasaklar sıhhatin ve sağlığın aklın, dinin ve inancın, ırz ve namusun, mal ve mülkün, neslin ve zamanın korunmasına yöneliktir. Bugün herkes tarafından kabul edilen bilimsel görüş, madde bağımlılığının çok boyutlu bir sorun olduğudur. İslâm dinindeki yasakların nedenlerine baktığımızda aynı çok boyutlu bakışın olduğunu görürüz. Bu bakış açısı İslâm dininin hoşgörüsünün ve bütünleştirici özelliğinin bir sonucudur.

Bu nedenle, çağımızın en büyük sorunlarından biri olan ve ülkemiz insanlarını çok ciddi bir biçimde tehdit eden madde bağımlılığıyla mücadelede toplumda var olan bir çok sistem devreye girmelidir. Kişiyi, aileyi ve toplumu olumsuz etkileyen madde bağımlılığının dinî yönü bu mücadelede unutulmaması gereken bir faktördür. Özellikle, İslâm dininin hoşgörüsü ve bütünleştirici niteliği nedeniyle, din adamları her türlü mücadele etkinliğinde halkı eğitmek konusunda ön saflarda yer almalıdır.

Sağlık Bakanlığı olarak bir tebliğ sunmaktan öte bu mücadelede din adamlarının önemli katkısına ihtiyaç duyduğumuzu ve yapılacak her türlü etkinlik ve işbirliği isteğimizi belirtiyor, İkinci Din Şûrasının çalışmalarında başarılar diliyorum.

TOPLUMDA MANEVÎ KİRLENME

A. Zeki ELTURAN

KİRLENME:

Kir, vücutta ve nesnelerin yüzünde meydana gelen pislik tabakası, pislik, utanç verici durum, KİRLENMEK: Kirli hale gelmek, kir tutmak, şeref, haysiyet ve itibarı, iffeti lekelenmek[1]

Kirlenmenin manevi kısmı ise; insanın şahsiyeti ile ilgilidir. Aslında İslâm'a göre; başlangıç hep temiz başlar. Maddi kirlenmede olduğu gibi manevi kir de sonradan aslı örten, bürüyen şeydir. Bu manada İslâm çocuğun fıtratının temiz oluşunu sonradan kirletildiğini ifade etmektedir.

Allah'ın yasak ettiklerinde zarar ve kirlilik görürüz. Emirlerinde ise ruhların dirilmesini, vicdanların dirilip huzura kavuşmasını görürüz.

TOPLUMUN MANEVÎ KİRLENMESİNE GENEL BİR BAKIŞ

İslâm dini varlığın merkezinde insanı görür ve önce bu merkezin korunmasını esas alır. **"Bir canı haksız yere öldürmeyin"**[2] diyerek önce onun varlığını korur. **"Çocuklarınızı geçim korkusu ile öldürmeyin"**[3] diyerek bu merkezin devamlılığını sağlar. Sonra bu merkezin olmazsa olmaz şartı, **"Aklını"** korumayı esas alır. Aklı olmayana sorumluluk yüklemez, çünkü sorumluluk, ancak bu kıymete sahip olanın işidir. **"Üç kişiden kalem kaldırılmıştır. Bunlardan birisi mecnundur..."**[4] diyerek bunun önemini belirtir. Ayrıca insanın iki değerinide ki; bunlar mal ve ırzdır. Mutlak korunması gereken değerler içinde mütala eder. **"O muminler ırzlarını muhafaza ederler"**[5] **"Zinaya yaklaşmayın çünkü o pek çirkindir ve ne kötü bir yoldur."**[6]

Bütün hak dinlerde de bu beş temel esası müşahede ederiz.

İnsan merkezli bu proje dalga dalga çevreye yansır. Ve önemi **"Temizlik imanın yarısıdır."**[7] diye belirtilir. Bu proje canlıları içine alırken: **"Nerede olursan ol elinden bir kötülük çıkmışsa hemen onun zararını giderecek bir iyilik yap, insanlarla da güzel geçin".**[8] **"Küçüklerimize merhamet büyüklerimize hürmet etmeyen bizden değil-**

1- Tekel Büyük Türkçe Sözlük D. Mehmet DOĞAN
2- İsra 33, En'âm 151
3- Isra 31-En'âm 151
4- Buhari, Hudut 33, Talak 11
5- Mü'minun, 5
6- İsra 32
7- Ebu Davut, Vudu 3, Ahmet İbni Hanbel c. 5, 242-244.
8-Tirmizi, Birr, 55.

dir."[9] **"İyilik güzel ahlâktır. Kötülük ise göğsünde seni rahatsız eden ve insanların-da görmesini istemediğin şeydir."**[10] derken cansızları içine aldığında insana şöyle der: **"Nehir kenarında bile abdest alırken suyu itinalı kullan"**[11] yahut **"Kıyametin kop-tuğu anda bile elindeki fidanı dik"**[12] **"Bir müslüman bir ekin eker yahut bir ağaç dikerde ondan bir insan, bir kuş, veya yırtıcı bir hayvan faydalanırsa bu onun için bir sadaka olur."**[13] gibi toplumun iyiliğini huzur ve rahatını esas alan mükemmel bir çizgi ortaya koyar.

MANEVÎ KİRLENMENİN BOYUTLARI

Aslı kirli bir merkezden çevreye nasıl kirlilik akarsa, insan merkezli bu hayatta da ru-hu kirlenmiş insanın kendisini, başkasını ve çevresini kirletip, tahrip ettiğini görüyoruz. Bu manada şu misaller çok ibret vericidir.

* Belçika'da küçük çocukları kaçırıp, sapıklara pazarlayan sonrada öldüren bir çete ortaya çıkarıldı. Yapılan soruşturmada çetenin tüm Arvupada bağlantılarının olduğunun belirtildiğini,

* Güney Afrika da küçük çocukları kaçırtıp organlarını pazarlayan bir şebeke ortaya çıkarıldığını,

* Dominik, Tayland ve çeşitli Afrika ülkelerinde yaşayan 12.000 Aidsli hamile kadın üzerinde Amerikalı araştırmacıların ucuz tedavi yöntemleri bulmak amacıyla araştırma-lar yaptıklarının belirlendiğini, büyük infial uyandıran araştırma yine Amerikalı araştır-macılar tarafından 1932 ile 1972 yılları arasında 399 siyah erkeğin kobay olarak kulla-nıldığı "Frengili siyah erkeğin tedavi edilmemesi, isimli araştırmaya benzetildiğini,"

* ABD'de 1951-1962 yılları arasında yapılan Atom bombası denemelerinde milyon-larca çocuğun bu deneylerden etkilendiği, ve deneylerin sonuçları bilinerek yapılmış ol-duğunun açıklandığını görüyoruz.[14]

Bu olaylar küçük maddi kazançlar uğruna canavarlaşan kirlenmiş, ahlâki erozyona uğramış insanların misalleridir.

Birde insanî değerlerin güç kazandığı, insanın maddi her şeyin üstünde tutulduğu dö-nemden bir misal verelim:

Hz. Ebubekir (RA) birgün Cumah oğulları mahallesindeki evinden gelirken Remda'ğ Bilal'i Habeşi (RA)'ın yere yatırılarak göğsüne ağır bir kaya parçası konulduğunu ve iş-kenceden işkenceye uğratıldığını gördü.

Ümeyye'ye "Sen şu zavallı hakkında Allah'tan hiç korkmazmısın? daha ne zamana kadar ona işkence yapacaksın?" dedi.

Ümeyye "Onun itikadını sen bozdun. Kurtulmasını istiyorsan onu satın alda kurtar." dedi.

9- Tirmizi, Birr, 15.
10-Müslim, Birr, 61.
11- İbn-i Mace, Tahare, c. 1 Hadis No 425.
12- Tecridi sarih c. 6, 124.
13- Buhari, Hars ve Müzaraha, 1.
14- Altınoluk, Kasım 1997.

Ümeyyenin çok az bir fiyata rızası olmasına rağmen defalarca fiyatı artırması her seferinde de Hz. Ebubekir'in kabul ederek yüksek bir fiyata Hz. Bilal'ı annesi Hamame'yle birlikte satın alarak azad etmesi çok manidardır.[15]

Dikkat ederseniz Hz. Ebubekir ile Hz. Bilal arasında herhangi bir nesep ve maddi bağ yoktur. Bu tamamen İslâmi ve insani bir tavırdır.

İç kirliliği yaşayanlar için canlıların en üstünü olan insan onların gözünde bu kadar değersizleşince, ağacın hayvanın çiçeklerin çevrenin artık hiç bir kıymeti yoktur. Onun için çevresini kirletmekte ormanı yakmakta bir sakınca görmez.

Hafta sonları hava almak çoluk çocuğunuzla açık havada bir şeyler yemek için şehir dışına çıkıyor ormanlık yeşillik alanlara gidiyorsunuz. Burada dikkatinizi çeken en belirgin şey sizden önce buraya gelenlerin buraya bıraktıkları çöpler, yere attıkları atıklar, kısacası çevreye verdikleri tahribattır. Bu tahribatı yapanlar üstelik ilkokulda en az 5 sene gibi bir eğitim öğretimden geçmişlerdir. Bu koskoca beş yılda çok şey öğrenmişlerdir ama, ağacı sevmesini çevreyi korumasını, canlılara merhametli olunmasını, başkalarına karşı yapılan haksızlığı ve yanlışın kötülüğünü öğrenmemişlerdir.

İyi bilgisiyar kullanılabilen, dil bilen, test çözebilen çocuklarımız, halkımız ağacı sevmiyor çevreye özen göstermiyor, çiçeği sopalıyor, kediyi tekmeliyor, çevreyi ve ormanı tahrip ediyor.

Halbuki eğitimin hedefi sadece uysal, bazı ilkeleri benimsemiş, kılık kıyafeti düzgün, vatandaş yetiştirmek değildir. Yeşili sevmesini ağacı, kuşu, kediyi, hülasa Allah'ın yarattıklarını korumasını bilen, vicdanlı insanlar yetiştirmekte baş hedef olmalı, bu vicdanı oluşturan din eğitimi ilke edinilmelidir.

Herkese ve her şeye karşı din eğitimi ile kazanılan hak hukuk anlayışı geliştirilip vicdan oluşturulmazsa:

Bir savaş ortamından daha çok can alan trafik terörünün acı sonuçlarını görürüz.

Bir başka insanı insanlığından çıkaran, insanı çürüten uyuşturucuyu, üreten insanın ve kullanan insanın benliğindeki vahşeti görürüz.

İnsanın, dolayısıyla meydana getirdiği toplumun şuurunu yok eden hatta zararının doğacak nesillere de sirayet ettiğinin bilindiği alkollü maddelerin, bizzat resmi kurumlar tarafından üretilmesinin anlaşılmaz mantığına şahit oluruz.

İdarecinin yetkilerini, kanun ve yönetmelikleri baskı aracı olarak kullanmasına şahit oluruz.

Eşini döven erkeğin yada çocuğuna dayak atan ebeveyninin hislerine tezgahta manavın kesekağıdına bir çürük meyva sokuşturmaya çalışmasına, bir müteahhidin inşa ettiği binanın demir ve çimentosundaki hile ve hırsızlığına, devlet ihalesindeki yetkilinin yaptığı yolsuzluk ve fesada, öğrencinin kopya çekmesine, çocuğun bahçeden elma çalmasına, fidanın sürgününü kırmasına, kediyi taşlayarak öldürmesine, kelebeğin kanatlarını koparmasına, politikacının halkın huzurunda başka kendi evinde başka, devlet hayatında başka türlü insan olmasına, erkeğin kendi temiz eşinden ve temiz evinden başka yerde

15- İslâm Tarihi, Asım Köksal-Mekke dönemi, 164.

tatmin aramasına, ölen komşudan cesedin kokuşmasından sonra haberdar olunmasına, kişinin aracıyla yolda çarptığı insanı yaralı olarak bırakıp kaçmasına, insanın çantasının, cüzdanının kendisinden daha kıymetli görünmesine, yaşlı annelerin bir an evvel huzur evine yatırılma yarışına şahit oluruz.

Ahlâki eğitimsizlik, kötü örneklerin topluma benimsetilmesi sonucu insan nedir sorusunun kaybolması, insanla hayvan, yada eşya arasındaki farkın kaybolması, köpekle çocuk arasındaki farkın kaybolması, kurşunun insandan daha değerli hale gelmesi gibi manevi kirlenmeleri yaşarız. Hangi bilimle hangi bilimsel uğraşla bu noktaya gelindi, neye bakarsak hep üstünde insanın parmak izi var. İnsan eliyle sunulan acı meyveler bunlar. Toprak erozyonuna yürekten üzülenler insan erozyonunda görmeliler sorunu. İnsan değişmedikçe yani insanı insan yapan değerler yerini almadıkça tedbir alınsa da sorunların yine süreceğini çevrenin yine kirleneceğini, ormanların hep yanacağını görmeliler.

İnsanın insanı haşerat gibi görmesinde yatıyor gerçek. Bir düğmeye basıp bir milyon insanı yok etmek tıpkı mutfaktaki hamam böceklerini yok etmek gibi görünüyor bu gün insana.

İnsan başkasını ifna ederken kendisinin var oluş gerekçesini de yok ettiğini düşünmüyor.

Yapılan haksızlığın, cinayetin, vurgunun, yalanın dolanın ahlâksızlığın herkes için kurallaştırıldığını, herkes için kurallaşan bunca vahşet ilkesinin insan için bir tükeniş yok oluş anlamına geldiğini hesaba katmıyor. Bu vahşet anaforunun sonunda gelip kendisini de avucunun içine alacağından gafil kalıyor. Cinayeti kurallaştıran sonunda kendi çocuğunu vuruyor. Yamyamlığı kurallaştıran sonunda kendi evladını yiyor.

Ekini ve nesli mahvetmek, ölçüde azgınlaşanların yolu, ekin ve neslin mahvedilmesi ise, insanın tükeniş çığırında yol alması demektir.

Çağımız işte böylece ölü kalpler ölü beyinler çağı oluyor.

Cihan savaşları insanoğlunun kitlesel ölümleri ile sonuçlandı. İnsan vahşette sınır tanımadığı zaman ulaşacağı cinnet iklimini gördü. Bu kollektif bir intihara doğru, dört nala bir koşuydu. İnsan çevreyi bencilce sömürmenin sonunda su içemez, havayı soluyamaz oldu. Mikrobun bataklığında gömüldüğünü hissetti. İşte ondan sonradır ki, evrensel ilkeler arayışına yöneldi. Çocuğu, kadını, çevreyi koruyan, terörü dışlayan, sivilleri öldürmeyi yasaklayan, jenosidi insanlık suçu sayan bir evrensellik arayışına girdi. Halbuki çözüm elinin altında, İslâm'ın insana bakış açısında, insanın rabbi ile, insanın insan ile, insanın çevre ile ilişkisinin İslâm'ca düzenlemesindeydi.

MANEVÎ KİRLENMENİN PSİKOLOJİK BOYUTU

İnsan iyi güzel doğru ne varsa yapıldığında sevinç, kötü ve yanlış olarak yapıldığında ise keder ve elem duyan, vicdani bir değere sahiptir. Bu cevher aracılığı ile iyi ve doğru olanı yapmaya insan adeta zorlanır.

İnsanı insan yapan değerlerin çocuğa kazandırılması ve korunması hayati bir konudur. Çabamızı başarılı kılacak şart ise zararlı örneklerden çocuğu korumaktır. Ayrıca koruma ve korunmanın çocukluktan başlayıp hayat boyunca sürdürülmesi gerekir.

Olumsuz örneklerin darbeleri sonucu insan zamanla bölünür, parçalanır. Sonuçta insanı insan yapan değerler birer birer silinir. İnsan binbir kötülüğün istilasına uğrar. İşte bu aşamada insanda kimlik kaybını görürüz.

Bir rivayette, **"Damga, Arş'ın bir dalında asılıdır. Haram olan şeyler irtikab edilip helal kabul edildiği vakit Allah-u Teala damgacıyı gönderir ve kalpleri onunla mühürler."**[16] denilmektedir.

İşlenen her suç kalpte bir siyah nokta meydana getirir. Bu siyah noktalar çoğaldıkça sıkıntı ve bunalım artar. Cemiyetteki aldatmanın verdiği iç sıkıntı, yada aldanmanın verdiği güvensizlik insanı yalnızlaştırır ve değersizleştirir.

Gerçek değerlerin yitirilmesi sonucu bir taraftan doymaz bir nefis ve sınırsız tatmin arayan, diğer taraftan adaletsizlikten doğan güven bunalımı, insanların sıkıntılarını, iç yıkıntılarını, bir kirlilik olarak görürüz. Hayatın artık sevimsizleştiğini ölümün ise bir kurtuluş gibi göründüğünü hisseden birey en uç noktada kendi canına kıyma gibi faciaları yaşar.

Bu intihar faciasının toplumda olağanlaşması ise toplumun cinnette zirveye çıkmasını meydana getirir.

SOSYOLOJİK BOYUT

İnsanlık vasıflarını kısmen, yada çoğunlukla kaybeden böylece kendi iç huzurunu yitirmiş, benliğinde değerlerinin yerini değersizlikler almış fertlerden meydana gelen toplumlarda haksızlık, zulüm olağan hale gelir. Samimiyet ve hakşinaslık kaybolur. Mazlumun yanında olma erdemi yok olur, hasılı bir zihniyet değişikliği gözlenir.

Akif'in şu anlayışının yerinde yeller eser.

"Zulmü alkışlayamam, zalimi asla sevemem.
Gelenin keyfi için geçmişe kalkıp sövemem.
...
Üçbuçuk soysuzun ardından zağarlık yapamam.
Hele hak namına haksızlığa ölsem tapamam.
...
Kanayan bir yara gördüm mü yanar ta ciğerim.
Onu dindirmek için kamçı yerim, çifte yerim.
Adam aldırma da geç git, diyemem, aldırırım.
Çiğnerim, çiğnenirim hakkı tutar kaldırırım.
Zalimin hasmıyım ama severim mazlumu.

Resulullahın **"Akıllı ve müdebbir kimseler yarına ulaşamıyacağı düşüncesi ile içinde bulunduğu anı en iyi değerlendiren, bu yolda gayret sarfeden kimselerdir."**[17] nasihatinin yerine tembellik, bu günkü işin bile yarına ertelenmesi yerleşir. Kendi kültürünün özdeğerlerini yitirenlerin taklitle kendilerini ifade ettiklerine şahit oluruz. **"Ada-**

16- İbn-i Adi ve İbn-i Hibban "Zuafa"da İbn-i Ömer'den rivayet etmişlerdir.
17- Feth'ül-Bari 14/9.

let, ihsan, yakınlara iyilik yapma"[18] yada **"iyilik ve takvada yardımlaşıp günül işleme ve düşmanlık hususunda yardımlaşmama"**[19] emri yerine bencillik, hırs, azgınlık gibi bireye ve topluma zarar veren kötü huylar sonucu dayanışma birlik ruhu, hoşgörü ortadan kalkar. Böylece küçük ve basit anlaşmazlıklar bireyler arasında sulh yoluyla kolayca hal olacakken mahkemelere yığılıp adalet mekanizması tıkanır. **"Müminler ancak kardeştirler, kardeşlerinizin arasını sulh edin"**[20] düsturu kimseye hitap etmez. **"Sizin en hayırlınız insanlara en faydalı olanınızdır"**[21] düsturu yerine herkes neme lazımcı olur.

Ailelerde anne baba arasındaki **"Sizin en iyiniz hanımlarına en iyi davrananızdır."**[22] yada **"Kadınlarla iyi geçinin"**[23] gibi nasihatler yerine geçimsizlik girmesiyle çocukların ruh sağlığı bozulup geleceğin suça meyilli bireyleri, yada daha vahimi sokak çocukları faciası karşımıza çıkar.

"Zinaya yaklaşmayın"[24] "Allah fuhşu kötülüğü, azgınlığı yasaklar"[25] emirlerinin çiğnendiği bir cemiyette Aids ve çeşitli zuhrevi hastalıklar yada içki yasağı ki "Şeytan şarab ve kumarda ancak aranıza düşmanlık ve kin düşürmek sizi Allah'ı anmaktan ve namazdan alıkoymak ister artık siz vazgeçiyorusunuz değil mi"[26] yasağının ciğnenmesi ile bir anda sağlık birimlerinin bütün çabalarının bunlardan doğan hastalıklara trafik kazalarından doğan durumlarla uğraşıp tıkandığını görürüz. "Müslüman Müslümanların elinden dilinden emin olduğu kişidir"[27] düsturuna rağmen bir savaş ortamından daha çok can alan trafik terörü kuralsızlığın sabırsızlığın hakkına razı olmamanın başkasının ve hatta kendi canına değer vermemenin bir sonucu olarak ortaya çıkar.

"Doğru sözlü ve kendine güvenilir tacir (Ahirette) Peygamberler, Sıddıklar, Şehitlerle beraber bulunacaktır."[28] hitabına rağmen İslâm toplumunda ticaretteki yozlaşma sonucu tefecilik ihtikar fırsatçılık kirlenmesi baş gösterir. "Hiç bilenlerle bilmeyenler bir olur mu?[29] diyen ve ilmin baştacı edildiği bir dine mensup insanların ilim yuvalarında uyuşturucunun kol gezmesi, okul kapılarında güvenlik güçlerinin beklemek zorunda bırakılması, spor denince futbol karşılaşmaları ve sonrasında meydana gelen nahoş hadiselerin akla gelmesi, sanat adı altında erotizmin ve cinselliğin ön plana çıkarılması, müzik adına kendini jiletle kesen insan görüntüleri ve bütün bunlar toplumdaki ahlâki kirlenmenin tezahürleri olarak karşımıza çıkar.

18- Nahl, 90.
19- Maide, 2.
20- Hucurat, 10.
21- Keşfül Hafa, 1254 (Sahife 392)
22- Tirmizi, Rada, 11 İbni Mace, Nikah 50.
23- Nisa 19.
24- İsra 32.
25- Nahl 90.
26- Maide 90-91.
27- Buhari, iman, 4-5 rikak, 26, Müslim, iman, 64, 65, Ebu Davut, Cihat 2, Nesaî İman, 8, 9, 11, Tirmizi, Kıyamet, 52, İman, 12.
28- Tirmizi, Buyu, 4, İbni Mace, Ticaret, 1.
29- Zümer, 9.

MANEVÎ KİRLENMENİN EKONOMİK BOYUTU

"Yiyiniz içiniz fakat israf etmeyiniz"[30] düsturu, ruhlarda bir tesir meydana getirmezse, Afrikadaki çocuk, anasının süt gelmeyen memesinden kan somururken, bir oturuşta bir köy halkının yiyeceğinin tutarı parayı ödeyip kalkanlar yüreklerinde sızı duymaz, sefaletle depdepe yan yana yürürse, açların fırın yıktığı anarşi, toplumun başına bela olur.

Tüketim çılgınlığını hızla çevrenin sömürülüp tüketilmesini, atıklarla kirlenmesini, ozon tabakasının delinmesini meydana getirir.

Uyuşturucudan zarar görmüş bireyler artık toplumda üretkenliğini kaybetmiş birer zavallı konumuna düşerler. Uyuşturdukları vücutlarında havasını teneffüs edip, suyundan, toprağından istifade ettikleri ülkelerine kendilerinden bir katkı beklenmez. Hatta doğacak günahsız nesillerinde sakat yada geri zekalı çocuklar doğmasına sebep verecek suçların kirine de ortak olurlar.

MANEVÎ KİRLENMEYE ETKİ EDEN FAKTÖRLER VE ÖNLEYİCİ TEDBİRLER

Eğitim

İnsan canlı bir yapıdır. Cansız yapıların zaman içinde eskiyip bozulmaları sebebiyle restorasyona ihtiyaç duyulması gibi; kalbi katılaşan, vicdanı kararan, duyguları körelen, insanı da insanlık özüne, saf ruha, temiz duygulara ve vicdana döndürmek için çalışılmalıdır. İşte bu alanda eğitimin rol aldığını görüyoruz.

Daha temiz ve işlenmemiş ruhlar ki bunlara çocuk diyoruz. Dış etkenlerin tesiri ile bozulmaması, temiz fıtratları üzere kalması için gösterilen planlı ve programlı çabaya örgün eğitim diyoruz. Resulullahın (S.A.S.) **"Her çocuk İslâm fıtratı üzerine doğar"**[31] daha sonra anne babasının onu sevketmesiyle bu fıtratın değişebileceğini, eğrilebileceğini haber verdiğini görüyoruz. Çocuğun çevresinin onun üzerinde kaçınılmaz bir etkisi vardır. O halde onu bu kötü tesirlerin etkisinden koruyacak bir çabamız olmalıdır. İşte okulların temelde böyle bir anlayışla çocuğun saf ve temiz vicdanını kirlenmeden koruyacak ve temiz duyguların beslenmesini sağlayacak insanı insan yapan ahlâki, dinî değerlerle çocuğu mücehhez kılmalıdır. Burada sadece öğretimin yetmeyeceğini güzel alışkanlıklar şeklinde yerleşmesi istenilen davranışların eğitimle çocuğa kazandırılması için iradesini eğitmek önem taşır.

Eğitim denince insanı bilgili kılmak, cahillikten kurtarmak anlaşılmamalı, cahillikten öğretimle, kötü ahlâktan da eğitimle kurtulunur. Ayrıca cahil olmakla beraber, ahlâklı bir insanın verebileceği zarar sınırlı olduğu halde ahlâksız bir alimin vereceği zarar ise toplumları felakete sürükleyebilir.

Halkın içinden bir insan olan Karacaoğlan mektep-medresede eğitilmemiş, yüksek-okul görmemiş ama sağlam bir hak hukuk eğitimiyle donanmış, **"Kıyamet gününde hak-**

30- Araf 31.
31- Tecridi Sarih c. 4, 529.

lar sahiblerine geri verilecektir, boynuzlu koyundan boynuzsuz koyunun bile öcü alınacaktır."[32] Hadisi Şerifinde zikorlunan ilahi adalete, bir gün her şeyin hesabını vereceğine inanmış olmasından ötürü şöyle diyor;

"Karşıki dağlarda karlı dağ olsa,
Çevre yanı mor sümbüllü bağ olsa,
Ağa olsa paşa olsa beğ olsa,
Yakasız gömleğe sarılır.
Yeme el malını ergeç verirsin,
İğneden ipliğe sorulur bir gün.

Yıllarca tahsil yapmış, kariyer yapmış, makam ve mevki edinmiş kişilerin akla hayale gelmedik yolsuzluk, hırsızlık ve ahlâksızlıkları nasıl izah edilebilir, sanki uzun tahsil hayatı boyunca bu kötülüklerin ilmini tahsil etmişler gibi.

"Demek ki ilim (öğretim), **insanların ıslahı için kafi değildir. Nefsi emmarenin öyle kötü duyguları vardır ki, insanları bildiklerinin aksine açık açık fenalığa sevk eder. Onun için insanların ahlâkını düzeltmek için de ilimden başka, duyguların ıslahı için ameli bir terbiyede luzumludur."**[33]

Bu konuda Ali Fuat BAŞGİL'de **"ilim ameli mültezim değildir. Çünkü ilmin kaynağı akıl, amelinki ise iradedir."** demektedir.

Yine kalbin ışığının dinî ilimler aklın ışığının ise fen ilimleri olduğu, ikisi birlikte tahsil olunursa güzel neticelere ulaşılacağı bunun aksine, sadece dinî ilimlerin öğrenilmesi fen ilimlerinin öğrenilmemesinden taassubun yada, sadece fen ilimlerinin öğrenilip dinî ilimlerin öğrenilmemesinden ise hilekarlık şüphecilik gibi sonuçların doğabileceği bazı kimseler tarafından ifade edilmektedir.

Basın ve Yayın

Yaygın eğitimin bir aracı durumunda olan medya, her yaştan insanı sınır ve zaman mefhumu olmaksızın sürekli etkilemektedir. Onun sunduğu örnekler ne kadar çirkin ve itici de olsa bir muddet sonra "Şartlı Tepki" yoluyla zihinlere yer etmektedir. Bir taraftan topluma şiddeti, fuhşu benimsetirken diğer taraftan manevi her değeri yok etmektedir. Böyle kendi öz değerlerini yıkan ahlâki erozyunu artıran bu kaynakla halkıyla devlet kurumlarıyla uyanık ve tepkili ilişki kurmalı. Bu araçların toplumun ahlâki değerlerini koruyan gözeten ve besleyen programlar yapmaları için çaba sarfedilmelidir.

Aile

Kimi ailelerde geçim kaygusu, kimilerinde bilgisizlik gibi çok çeşitli nedenlerden ötürü ailelerin büyük bir kısmı çouklarını ihmal etmektedir. Buna okullardaki eğitimin yetersizliği, çevrenin bozukluğu, TV kanallarının değerleri yıkıcı, şiddet ve ahlâksızlığı

32- Müslim, Birr, 60.
33- Elmalılı, Hak Dini Kur'an Dili, c. 5, 4230.

yayıcı yayınları da eklenince, gelecek nesiller hızla manevi bir kirlenmeye doğru koşuyor. Bu da toplumun her geçen gün kötüye gitmesine sebep oluyor.

Manevî Önderler

Bu önderler çocuklar için anne, baba ve öğretmendir. Gençler için ise gençleri sürükleyen starlar ya da dinî önderler gibi insanı iyi yada kötü etkileyen insan mimarlarıdır. Gazi Mustafa Kemal Atatürk'ün bu konuda **"Öğretmenler, yetişen yeni nesil sizin eseriniz olacaktır."** sözü büyük bir hakikatı ifade etmektedir. Gerçekten gelecek nesilleri öğretmenler kendi ellerinde hamur gibi yoğurmakta, şekil vermektedirler. Atalarımız **"Yedisinde ne ise yetmişinde odur"** derken pedegoglar çocuğun iki ila oniki yaş arasının çok önemli olduğunu belirtirlerken, hatta istenilen vatandaş tipi için bu yaşlara özgü programlar yaparken hep bu gerçekten hareket edilmektedir.

Ailelerde çocuklarının ve ailelerinin ancak geçim masrafları için çabalayan, çocuklarının yüzünü onlar uyuduktan sonra görebilen ebeveynler elinde yetişen, ya da daha vahimi aile geçimsizliklerinin içinde yetişen çocuklar azımsanmayacak ölçüdedir.

Aileden problemli gelen çocukların durumu okulda düzelmiyor belki dahada vahimleşiyor. Ailede köklü bir eğitim görmeyen yavrular okulda kafasında geçim derdi dolu olan çoğunlukla ikinci bir işte çalışmanın verdiği yorgunluk ve stresle boğuşan öğretmenlerle başbaşa kalıyorlar. Okullarda cirit atan çete ve uyuşturucu tacirlerin tuzakları da bunların cabası.

Gençlerin hayallerini ahlâk abidesi mert, cesur tarihi simalar süslemiyor. Onların hayellerinde medyanın; gençliğin ilahı, yada ilahesi diye sunduğu, her gün bir skandalı, bir ahlâksızlığı ortay açıkan günü birlik starlar, gol kıralları işgal ediyor. Bunlardan yüz çevirebilen az bir nesil ise sağlam bir dinî alt yapı ya da bilgi yokluğundan yakalarını manevi önder diye ortaya çıkan "Kalkancı'lara, Gündüz'lere" kaptırıyorlar. Ya da hurafelere, batıl inançlara, fallara bel bağlıyorlar.

Resulullahın bu konuda **"Şüphesizki ben ümmetim adına saptırıcı önderlerden korkuyorum"**[34] buyurması manidardır.

Aslında çocukluğu, gençliği böylesine problemli, medyası böylesine tahripkar, okullardaki eğitim böylesine yetersiz bir toplumda görülen kirli örneklerin kaynağı kurutulmadan bu çevre kirliliğinden bu sıhhatsiz ortamdan bu bozuk ilişkilerden kurtulmak hayaldir.

34- İbni Mace, Fiten, 9, Ebu Davut, Fiten, 1, Tirmizi, Fiten, 51.

KESİNTİSİZ EĞİTİM KAVRAMI VE UYGULAMA ŞEKLİ

Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜRTAŞ

1997 yılında çıkarılıp, uygulamaya konulan 4306 Sayılı Kanunla Milli Eğitimimize bir kesintisiz kavramı girmiştir. Bu kavramla ulaşılmak istenen amaç ilköğretimde ilk 5 yıldan sonra verilen ilkokul diplomasının kaldırılıp zorunlu eğitim süresinin arada verilen diploma ile bölünmesinin önlenmesidir. Filvaki bu Kanunla ilkokul diploması kaldırılmış ve 8 yıllık zorunlu eğitim, ilköğretim süresi kesintisiz hale getirilmiştir. Getirilen bu kesintisiz kavramı neyi amaçlamaktadır, nasıl anlaşılmıştır ve bu anlayıştan ne gibi sonuçlar doğmuştur, nasıl anlaşılmalıdır? Bu tebliğimizde bu sorulara cevap aramaya çalışacağız. Yalnız konunun evveliyatına yani 4306 Sayılı Kanundan önce eğitimle ilgili uygulamanın ne durumda olduğuna kısa bir bakış yapmakta yarar vardır.

4306 Sayılı Kanundan önceki durum, Milli Eğitimimiz 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunuyla sağlam temellere oturmuş ve bir sistem bütünlüğüne kavuşmuş durumdadır. Nitekim, bu Kanun okul öncesinden lisans üstüne kadar örgün eğitimi, ayrıca örgün eğitimle birlikte veya ondan bağımsız olarak yaygın eğitimi düzenleyen esasları ihtiva etmektedir. İşte bu Kanuna göre yani 4306 Sayılı Kanundan önce de zorunlu eğitim süresi 8 yıldır. Ancak okullaşma oranı yurt sathında ihtiyaca cevap verecek oranda yaygınlaşıncaya kadar bu 8 yıllık süre diploma bazında 2 kademeye ayrılacak ve ilk 5 yıldan sonra İlkokul diploması sonraki 3 yıldan sonra da İlköğretim diploması verilecektir.

Okullaşma oranı 8 yıllık zorunlu eğitim süresine cevap verecek oranda yaygınlaştıktan sonra da ilkokul diploması uygulamasına son verilip 8 yıl sonunda tek diploma verilecektir. Görüldüğü gibi zorunlu eğitim süresinin 8 yıla çıkarılmış olması, 1739 Sayılı Kanunla çözümlenmiş bir konu olup, 4306 Sayılı Kanunun bu mevzuda sağladığı katkı bu 8 yılın ilkokul diplomasıyla bölünmesini ortadan kaldırıp, bu süreyi kesintisiz hale getirmiş olmasıdır.

Kesintisiz Kavramının Amacı

8 yıllık zorunlu eğitim süresinin kesintisiz hale getirilmesinin amacı okula başlayan her öğrencinin en az 8 yıl süreyle eğitim ve öğretim almasını sağlamak, bu süreyi tamamlamadan hiç kimsenin arada alacağı bir diploma ile öğrenimini yarım bırakmamasını temin etmektir. Zorunlu eğitim süresinin 8 yıla çıkarılmasına ve bu süreyi diploma ile bölmeden her vatandaşın bu eğitimi mutlaka almasına kimsenin bir itirazı yoktur. Aksine herkesin buna desteği vardır, katkısı vardır. Bundan dolayı duyduğu sevinç ve kıvanç vardır. Hatta gelişmiş ve kalkınmış bazı ülkelerde olduğu gibi bu sürenin ortaöğretim sonuna yani on birinci ve on ikinci sınıflara kadar uzatılmasına dair arzusu ve temennisi

vardır. Ancak uygulama çok önemlidir. Zira teoride ve kağıt üzerinde çok yerinde, çok iyi, çok faydalı görülen bir prensip hayata geçiriliş ve uygulanış biçimine göre beklenen sonucu verebileceği gibi bazen de tam aksine fayda yerine zarar doğurabilir. Şimdi de fayda yerine zarar doğurabilir. Şimdi de kesintisiz kavramına bu açıdan bakmak istiyoruz.

Kesintisiz Kavramının Anlaşılması ve Uygulama Biçimi

4306 Sayılı Kanunun yürürlüğe konulma biçimine bakıldığında kesintisiz kavramı okulun binasında idaresinde ve programında devamlılık olarak anlaşılmış, böylece bir öğrenci ilköğretimi hangi okulda başlamışsa 8 yılı orada tamamlamak mecburiyetinde bırakılmıştır. Bu anlayış ve uygulamanın sebep olduğu sakıncaları şöyle özetleyebiliriz;

a) Kısıtlı imkanlar içinde ve ancak 5 yıla göre düzenlenmiş okullarda okuyan kırsal kesimin öğrencileri bu mahrumiyetlere daha önce 5 yıl katlanırken bu defa 8 yıl katlanmak mecburiyetinde bırakılmış ve böylece eğitimde fırsat eşitliğindeki denge kırsal kesim öğrencileri aleyhine olmak üzere daha da bozulmuştur.

b) Milli Eğitimimizin en başarılı kurumlarından olan ve bu başarılarında ilkokuldan sonra öğrenci alıyor olmalarının büyük payı bulunan Anadolu Liseleri büyük zarar görmüştür. Bu kurumların 8 yıldan sonra öğrenci alıp, bu öğrencileri 1 yıllık hazırlık eğitimine tabi tutmalarıyla geçmişteki başarıyı sergilemeleri birçok sebeplerle mümkün olmayacaktır. Ayrıca, bu okulların orta kısımlarının kaldırılmasıyla yabancı dil öğretiminde meydana gelen boşluğu ilköğretimin dördüncü ve beşinci sınıflarında okutulacak yabancı dil dersleriyle telafi etmek de mümkün değildir. Çünkü her şeyden önce bu ihtiyaca cevap verecek sayı ve yetişkinlikte yabancı dil öğretmeni yoktur.

c) Çeşitli sebeplerle hayata erken atılmak mecburiyetinde olduğu için ilk 5 yıllık eğitim ve öğretimden sonra çıraklık ve meslek eğitim okullarına giden ve bu yolla erken yaşta meslek sahibi olan dar gelirli aile çocuklarından bu imkan alınmıştır.

d) Gelişmiş ülkeler başta olmak üzere dünyanın pek çok ülkesinde 5. veya en geç 6. sınıftan itibaren başlatılan yönlendirme, bu anlayış ve uygulama ile 9. sınıfa bırakılmış ve böylece çocukların ilgi, istidat ve kabiliyetlerine göre eğitilmeleri için uygun olan dönem büyük çapta heba edilmiştir.

e) Meslek okullarının bünyelerinde yer alan ve o meslek okullarına öğrenci hazırlayan ortaokullar kalktığı için, genelde bütün meslek okulları özellikle de İmam-Hatip Liseleri bu anlayış ve uygulamanın büyük darbe vurduğu kurumlar olmuştur.

f) Keza Kur'an Kursları da bu uygulamadan büyük zarar görmüş hatta neredeyse Kur'an Kursları bu uygulama ve anlayışın bir sonucu olarak hemen hemen ortadan kalkma noktasına gelmiştir. Çünkü 222 Sayılı Kanunun 59. Maddesine göre ilköğretimini tamamlamayan kimselerin Milli Eğitim Bakanlığı'nca açılanlar dışında herhangi bir kursa devam etmeleri yasaktır. 8 yıllık eğitimden sonra çeşitli sebeplerle Kur'an Kurslarına öğrenci gelmediği tecrübeyle görülmüştür.Bu durumda Kur'an Kursları birbiri ardınca kapanmaya başlamış bulunmaktadır.

Bu sakıncaların her biri ayrı bir önemi haiz ve ortadan kaldırılmaları için tedbir alınmayı gerektirmekle beraber bilhassa son iki sakınca yani İmam-Hatip Liseleri ve Kur'an Kurslarıyla ilgili olarak ortaya çıkan durum, ayrıca üzerinde öncelikle durulmayı gerektirecek niteliktedir. Çünkü bu kurumlar hızla gelişen bir küçülme değil yok olma sürecine girmiştir. Kişisel duygu, düşünce ve inançları itibariyle bu kurumlara karşı olanlar bulunabilir. Ama devletin bu kurumları hakkında ne yapacağını bu sübjektif tavırlar değil, devlet ve milletin çıkar ve istekleri belirlemelidir. Nitekim bu kurumlar bir ihtiyacın ürünüdür. Bu ihtiyaç bugün ortadan kalkmadığı gibi yarın da kalkacak değildir. O halde, bu kurumların yok edilmeleri değil varsa, aksayan yönleri düzeltilerek korunmaları ve geliştirilmeleri gerekmektedir. Ayrıca bugün bu kurumların getirildiği bu nokta, kesintisiz zorunlu eğitim kavramının zaruri ve tabii bir sonucu da değildir. Zira ortada kesintisiz kavramının bir sui tefsiri ve suiistimali vardır. Halbuki kesintisiz kavramının esas ruhuna ve amacına uygun olarak bugünkünden farklı bir şekilde anlaşılıp uygulanması imkanı da vardır. Şimdi sözü bu noktaya yani yukarıda sorduğumuz bu sorunun kesintisiz kavramı nasıl anlaşılmalıdır sorusunun cevabına getirmek istiyorum. Kesintisiz kavramı nasıl anlaşılmalıdır. Zorunlu eğitim süresini uzatmanın amacı, vatandaşın eğitim kültür ve yetişkinlik düzeyini daha ileri noktalara taşımaktır. Bunun için yapılması gereken 8 yıllık süreyi bir ara diploma ile bölmeden bir bütün halinde korumak ve diplomayı 8 yılın sonunda vermektir. Kesintisiz eğitimi sağlayacak olan 8 yılın bina, idare ve program olarak bölünmemesi değil, bu sürenin diploma ile bölünmemesidir. Önemli olan 8 yıl sonunda verilecek olan diplomanın okula başlanılan binada verilmesi değil, bina, idare ve program değişse bile, verilecek tek diplomanın zorunlu eğitim süresi sonunda verilecek olmasıdır. Kesintisiz kavramına böyle bakıldığı takdirde;

a) Yönlendirme, eskiden olduğu gibi yine 5. veya en geç 6. sınıfta başlar.

b) Öğrenciler, ilköğretimin hiç olmazsa son 3 yılını imkanlar el veriyorsa bulundukları okulda yoksa yöneldikleri ortaöğretim kurumlarının bünyesinde okumak suretiyle ilgi, istidat ve kabiliyetlerine uygun bir eğitime zamanında başlamış olurlar.

c) Kırsal kesimin öğrencileri çektikleri mahrumiyete 8 yıl süreyle mahkum edilmekten kurtarılmış olurlar.

d) Anadolu Liseleri başarılarında önemli rolü olan bu öğrencilerini bünyelerine erken yaşta alma imkanına yeniden kavuşurlar.

e) İmam-Hatip Liseleri yok olmaya terk edilmekten kurtarılmış olur.

f) Kur'an Kursları için de yine eskiden olduğu gibi 5. sınıftan sonra öğrenci almalarına imkan sağlayacak yeni yasal düzenleme yapılır.

g) Hayata kısa yoldan atılmak mecburiyeti duyan dar gelirli aile çocuklarına çıraklık ve meslek eğitim okullarına erken yaşta gitme imkanı yeniden tanınmış olur.

SONUÇ

4306 Sayılı Kanunun amacı şayet zorunlu eğitim süresini 8 yıla çıkarmak idiyse, bu amaç zaten 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu ile sağlanmış durumda idi. Eğer, bu

Kanunun amacı zorunlu eğitim süresini ilkokul diplomasıyla bölmeye son verip, bu süreyi kesintisiz hale getirmek idiyse, kesintisiz kavramı kasıtlı veya kasıtsız olarak yanlış tefsir edilip, kötü uygulanmak suretiyle bu amaç aşılmış ve milli eğitimde, özellikle de din eğitiminde telafisi gayri kabil kayıplara sebebiyet verilmiştir. Binaenaleyh, Kur'an Kursları konusunda yeni bir kanuni düzenleme yaparak bunun dışarıda kalan ve yukarıda temas edilen sakıncalar konusunda da herhangi yeni yasal bir düzenlemeye gerek kalmadan sadece kesintisiz kavramını iyi niyetle ve amaç ve ruhunda daha uygun bir şekilde anlayarak ortaya çıkan olumsuzlukları süratle bertaraf etmeye ihtiyaç bulunduğu düşünülmektedir. Saygılarımla.

EĞİTİM SİSTEMİ İÇERİSİNDE İMAM-HATİP LİSELERİNİN YERİ VE TARİHÇESİ

Hakkı YILMAZ

Bilindiği gibi, din sosyal bir gerçektir. Tarih boyunca hiçbir toplum bu gerçekten uzak kalmamıştır, kalamamıştır. Bugün bilim ve tekniğin hızla gelişmiş olmasına rağmen modern toplumlarda dahi en müessir kurumların başında dini kurumlar gelmektedir. Medenî bir toplumun din konusunda seçeceği en uygun yol, bu sosyal gerçeği görmezlikten gelmek değil, bilakis onun gereklerini sıhhatli bir şekilde yerine getirmek ve toplumun dini ihtiyaçlarını en iyi bir şekilde gidermeye çalışmaktır.

Sosyal gerçekler ve ihtiyaçlar bir takım sosyal kurumları meydana getirir. İşte İmam-Hatip Liseleri de bu sosyal ihtiyacın tabii bir neticesi olarak ortaya çıkmıştır.

Cumhuriyet dönemi eğitim kurumları içerisinde en çok tartışma konusu yapılan okullardan birisi de İmam-Hatip Liseleridir.

İmam-Hatip Liseleri, din eğitimi ve öğretiminin uzun müddet ihmal edilmesine rağmen yıllar sonra halkın yoğun istek ve arzuları sonucunda yeniden açılmış, milletin ilgi ve desteğine mazhar olmuştur.

Türk Milleti sağlam bir eğitim geleneğine sahiptir. Bu gelenek İslâmiyet'le onun zengin kültür varlığıyla tanışması sonucu ortaya çıkmıştır. Türk Milleti Cumhuriyet öncesi medrese geleneğine sahipti. Bu medreseler vakıflar ve sivil toplum kuruluşları tarafından koordine edildiklerinden, hür ve müdahalesiz bir ortamda faaliyet göstererek, dünyaca ünlü bilim adamlarını yetiştirmiştir.

Bu medreselerde dinî ilimlerin yanında pozitif ilimler de okutulmuştur.

MEDRESELER DÖNEMİ

I. Darü'l-Hilafetü'l-Aliyye Medresesi ve Medresetü'l-Mütehassisin

İkinci meşrutiyet döneminin hukuk fakültesi profesörlerinden (Müderris) Mustafa Hayri Efendi 1911-1912 yıllarında evkaf nazırlığında bulunmuş, evkafın muhtaç olduğu pek lüzumlu ıslahatı gerçekleştirerek medreselerin maddi düzenini yoluna koymuştur. Bu işleri yürütmek ve evkafla ilgili diğer ilim ve eğitim konularıyla da meşgul olmak üzere, bir "Müessesat-ı İlmiye-i Vakfiye Müdürlüğü" kurulmuştur.[1]

1913 yılında Şeyh'ül islamlığa tayin edilmiş, medreselerin ıslahı lüzumuna kuvvetle

1. Dinçer, Nahit, 1913'den Bugüne İmam-Hatip Okulları Meselesi, Yağmur Yayınevi, istanbul, 1995, sh. 16; Doğurgalı, (Dr.) Abdurrahman, Eğitim Sosyolojisi, Marmara Ün. İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları, No: 86, İstanbul, 1995, sh. 85; Ergin, Osman, Türkiye Maarif Tarihi, sh. 111.

inanmış, bundan dolayı "Islah-ı Medaris Nizamnamesi" projesini hazırlayarak 1 Ekim 1913 tarihinde hükümete kabul ettirmiştir.[2]

Bu Nizamname ile bütün İstanbul Medreseleri "Darü'l-Hilafetü'l Aliyye Medresesi üç kısımdan meydana gelmiştir.

1- Tali kısm-ı evvel: Bugünki orta okul karşılığı.

2- Tali kısm-ı sani: Bugünki lise karşılığı.

3- Âli kısım: Üniversite.

Her kısımın tahsil müddeti 4 yıl olmak üzere toplam 12 yıl idi. Âli kısımlarından mezun olanların devam edeceği, bugünki, lisansüstü doktora tahsili seviyesinde bulunan ve tahsil müddeti iki yıl olan Medresetü'l Mütehassisin kurulmuştur.[3]

MEDRESETÜ'L-MÜTEHASSİSİN'İN

1- Tefsir ve Hadis

2- Fıkıh

3- Kelam, felsefe ve tasavvuf olmak üzere 3 şubesi vardır.[4]

II. Taşra Medreseleri

İstanbul Medreseleri dışında kalan bütün medreselere "Taşra Medreseleri' adı verilir. Bu medreseler 5 yıl tahsil müddetli olup yeni bir programa bağlanmıştır. Bu yeni program ve teşkilatla 1914-1915 öğretim yılında deneme olarak öğretime geçilmiştir.[5]

III. Medresetü'l-Vaizîn (Vaizler Medresesi)

Tahsil müddeti üç yıl olan halka dini en güzel bir şekilde anlatacak olan vaizleri yetiştirmek üzere kurulan bu medresenin güzel bir programı olmasına rağmen, bu da kısa ömürlü olmuştur. Daha sonra İmam ve Hatipler medresesi ile birleşerek "Medresetü'l irşad" adını almıştır.[6]

1- Osman Ergin - Türkiye Maarif Tarihi: s.111.

2- İ.H.O Meselesi - F: 2

3- Osman Ergin -Türkiye maarif Tarihi. S: 138.

IV. Medresetü'l-Eimme ve Huteba

İmam ve Hatip yetiştirmek için 1913'te Medresetü'l Eimme vel Hutebâ (İmamlar ve Hatipler Medresesi) kuruldu.

2. Dinçer, Nahit, A.g.e. sh. 16.
3. Dinçer, Nahit, A.g.e., sh. 16; Doğurgalı, Abdurrahman, A.g.e., sh. 85; Kazıcı, (Prof. Dr.) Ziya, Anahatlarıyla İslâm Eğitim Tarihi, Marmara Ün. İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları, No: 83, İstanbul, 1995, sh. 101.
4. Dinçer, Nahit, A.g.e., sh. 16; Doğurgalı, Abdurrahman, A.g.e., sh. 84-85.
5. Dinçer, Nahit, A.g.e., sh. 16; Doğurgalı, Abdurrahman, A.g.e., sh. 89; Engin, Osman, A.g.e. sh. 111.
6. Dinçer, Nahit, A.g.e., sh. 17; Engin, Osman, A.g.e. sh. 140

Harp yılları içinde bulunulması sebebiyle pek ilgi görmemiştir. Ve kısa bir müddet sonra Medresetü'l Vaizin ile birleştirilmiştir.[7]

V. Medresetü'l-İrşâd

Vaizler medresesi ile İmam ve Hatipler Medreselerinin birleştirilmesiyle Medresetü'l İrşad adıyla yeni bir medrese kuruldu. "Vaizler Şubesi" ve "İmamlar Şubesi" olmak üzere iki şubeden oluşuyordu. Vaizler şubesinin tahsil müddeti 3 yıl, İmamlar şubesinin tahsil müddeti 2 yıl olarak kabul edilmiştir.[8]

Bütün medreseler gibi bu medreseler de Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkışına kadar yaşadı. Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun çıkmasıyla medreseler, Nizamiye Medresesi'nin kuruluş tarihi olan 1067 tarihinden 1924 tarihine kadar 856 yıl 6 ay yaşadıktan sonra, tarihe karışmış oldu.

İstanbul'da kurulmuş olan Medresetü'l İrşad ve 5 yıllık taşra medreseleri Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile kurulan İmam-Hatip Mektepleri haline getirildiler. Böylece 1924 yılında kurulan İmam-Hatip Mektepleri; 1914 yılında faaliyete geçen Taşra Medreseleri ve 1913 yılında kurulan vaizler medresesi ile İmam ve Hatipler Medresesinin birleştirilmiş şekli olan Medresetü'l İrşad'ın yerini almış oldu.[9]

3 Mart 1924 tarihinde TBMM'nde kabul edilen Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 4. Maddesi gereği öğrenim süresi 4 yıl olan İmam-Hatip Mektepleri 29 yerde açıldı.[10]

Ancak 1923-1924 öğretim yılında medreselere alternatif olarak açılan İmam-Hatip Mektepleri:

1- 15.12.1927 tarih ve 848 sayılı Şûrâ-yı Devlet kararı ile din görevliliği memurluktan çıkartılarak maaş ödemelerinin durdurulması ile çalışma alanının olmayışı;

2- 4 yıllık orta okul seviyesinde tutulması; lise ve yüksek öğrenim hakkı verilmeyişi;

3- Medreseler döneminde verilmekte olan burs ve diğer imkanların ortadan kaldırılmış olması;

4- Halkın medreseye duyduğu ilgi ve desteği bu mekteplere göstermemeleri sebebi ile 1930 yılında tamamen kapatılmış ve bundan sonra din eğitimi uzun yıllar Türk Eğitim sisteminin dışında bırakılarak ihmal edilmiştir.[11]

İMAM-HATİP KURSLARI (1930-1948)

1930 yılında İmam-Hatip Mekteplerinin kapanmasından sonra Tevhid-i Tedrisât Kanunu'nun ilgili maddesi gereğince Darü'l Fünun bünyesinde bulunan İlahiyat Fakültele-

7. Dinçer, Nahit, A.g.e., sh. 18; Ergin, Osman, A.g.e. sh. 140.
8. Dinçer, Nahit, A.g.e., sh. 19; Ergin, Osman, A.g.e. sh. 140.
9. Dinçer, Nahit, A.g.e., sh. 19; Doğurgalı, Abdurrahman, A.g.e. sh. 32.
10. Dinçer, Nahit, A.g.e, sh. 32; Güneş, Abdurrahman, "Din Eğitimi Kurumları" Diyanet Üç Aylık İlmi Dergi, Sayı: 1, Cild: 29, Ankara 1993, sh. 71-86.
11. Ünsür, Ahmet, "İmam-Hatip Liselerinin Tarihçesi" İzlenim, Sayı:38, Ekim 1996, İstanbul, İz Yayıncılık, sh. 11-15; Dilaver, Ahmet, "Türk Eğitim Sistemi ve İmam Hatipler" İzlenim, Sayı: 38, Ekim 1996, İstanbul, İz Yayıncılık, sh. 49 53.

rinin de aynı gerekçelerle kapatılmasının nitecesi, ülkenin her yerinde ve eğitimin her kademesinde din eğitimi ve öğretimi yasaklanmış, dinde reform çalışmaları başlatılmış; bunun neticesi olarak da en basit dinî hizmetler dahi yürütülemez hale gelmişti.

1946 yılından itibaren demokratik sisteme geçildikten sonra bu sıkıntılar ve şikayetler kamuoyunda ve TBMM'de ciddi bir şekilde dile getirilmeye başlanmıştır.

Bunu, 1948-1950 yılları arasında MEB yapmış olan Tahsin BANGUOĞLU şu ifadeleri ile ortaya koymuştur:

"Dili çözülen milletin bütün şikayetleri ortaya dökülmüştü. Ama denilebilir ki; Halkın bir numaralı yakınması, din hizmetleri ve din eğitimi bahsinde idi. Vatandaş ölü yıkayıcı adam bulamıyorum" diyordu"[12]

Bütün bu gelişmeler karşısında devlet yönetimini elinde bulunduran CHP parti divanında onaylanan bir tebliğde din bilgisi dershanelerinin açılabileceği tamim edilmiş, ancak uygulama imkânı olmamıştır.[13]

21 Mayıs 1948 tarihli Ulus Gazetesi'nde yayınlanan CHP tebliğinde, "Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlı 'kurslar' açılması ve buraya askerliğini yapmış ortaokul mezunu kimseler alınması suretiyle memleket ihtiyacını karşılamak üzere, din hizmetlerini görecek elemanların yetiştirilmesi prensibini tesbit eden önerge çoğunlukla kabul edilmiştir." denmektedir.[14]

İmam-Hatip Mektepleri'nin kapatılmasından Onsekiz (18) yıl sonra 1948 yılında on (10) vilayet merkezinde MEB İlköğretim Genel Müdürlüğü vasıtasıyla, on (10) ay süreli "İmam-Hatip Kursları" açılması kararlaştırılmış, 15 Ocak 1949 tarihinde önce İstanbul ve Ankara'da daha sonra da diğer sekiz (8) il merkezinde açılmıştır.[15]

Bu kurslar, 1949 yılı sonunda elli (50) kadar mezun vermiş, daha sonra kurslar iki yıla çıkarılarak, meslek okulları mezunlarının da bu kurslara girebilmelerine imkan tanınmıştır.

Dönemin Diyanet İşleri Başkanı merhum Ahmet Hamdi Akseki, İmam-Hatip Kurslarını "sahte bir teselli"[16] olarak nitelerken, zamanın Cumhuriyet Gazetesi'nin genç muhabiri Metin Toker de "Bir ortaokul mezunu beş aylık kurs gördükten sonra yukarıda saydığım vasıfların hangisine sahip olabilir? Ona bu ilim ve vakar hangi hakla verilebilir? Bir sihirbaz belki, fakat en büyük alim bile: Asla!"[17] diyerek bu kursların toplumun beklentilerine cevap vermekten son derece uzak olduğunu alaycı bir üslupla anlatmış olması bakımından çok önemlidir.

Onsekiz(18) yıllık bir aradan sonra açılan ve ciddi bir eğitim kurumu olmaktan uzak bir konumda olan İmam-Hatip Kursları da 1951 yılında açılan İmam-Hatip Okulları'na yerini bırakarak tarihe karışmıştır.

12. Ünsür, Ahmet, A.g. Makale, sh. 11-15.
13. Ünsür, Ahmet, A.g. Makale, sh. 11-15.
14. Ünsür, Ahmet, A.g. Makale, sh. 11-15; Dinçer, Nahit, A.g.e., sh. 51.
15. Dinçer, Nahit, A.g.e., sh. 60-61; Ünsür, Ahmet, A.g. Makale, sh. 11-15. Ek. 1.
16. Ünsür, Ahmet, A.g. Makale, sh. 11-15.
17. Dinçer, Nahit, A.g.e. sh. 62.

İMAM-HATİP OKULLARI (1951-1971)

Çok partili demokratik hayata geçildikten sonra meseleler rahatlıkla konuşulup tartışılması üzerine halk, yeni partililerden ezanın tekrar aslı ile okutulması, Kur'an Kurslarının, İmam-Hatip Okulları ve İlahiyat Fakültesi'nin açılması hususunda ısrarlı istek ve arzuda bulundular. Bu konunun basında yoğun bir şekilde yer alaması ve meclis kürsüsünde gündeme getirilmesi ile oluşan atmoser üzerine, 13.10.1951 tarihinde müdürler komisyonu kararı ile ilkokula dayalı birinci (1) devresi dört (4) yıl, ikinci (2) devresi üç (3) yıl olan ve bir bütün teşkil eden yedi (7) yıllık İmam-Hatip Okuları yedi (7) vilayet merkezinde açılmıştır. Bunlar; Ankara, İstanbul, Adana, Konya, Isparta, Kayseri ve Maraş'tır.[18]

Dönemin M.E. Bakanı Merhum Tevfik İleri Beyefendi'yi burada rahmetle anmayı bir görev telakki ediyorum. Rahmetli yeni açılan eğitim kurumlarının amacının "Müsbet İlemlerle mücehhez, münevver din adamı yetiştirmek" olduğunu meclis kürsüsünden ifade etmişlerdir.

Bu şekilde, tarihi bir süreçten geçen İmam-Hatip Okulları'nın eğitim öğretim ve yönetim faaliyetleri önce "Özel Okullar Müdürlüğü" tarafından yürütülmüş, 1958-1961 yılları arasında da Orta Öğretim Genel Müdürlüğü'ne bağlanmıştır.

İhtiyaca binaen, her geçen yıl sayının gittikçe artması ve 1959 yılından itibaren Yüksek İslâm Enstitüleri'nin açılması nedeniyle, bu öğretim kurumlarının eğitim, öğretim ve yönetim faaliyetlerini yürütmek üzere 10.07.1961 tarih ve 1044 sayılı bakanlık mücibi ile "Din Eğitimi Müdürlüğü" kurulmuş, 29.04.1964 tarih ve 26540 sayılı bakanlık mucibince bu daire "Din Eğitimi Genel Müdürlüğü'ne dönüştürülmüştür.

Bilahare, 13.11.1983 tarih ve 179 sayılı Kanunun 14. maddesi gereğince, Din Eğitimi Genel Müdürlüğü'nün adı "Din Öğretimi Genel Müdürlüğü" şeklini almıştır.[19]

Açılışının ilk yıllarında, mezunlarının İlahiyat Fakülteleri de dahil, hiçbir yüksek öğrenim kurumuna kabul edilmemesine rağmen ilgi artmış, her yıl halkın maddi ve manevi desteği sonucu yenileri açılmıştır.

1951-1971 öğretim yılları arasında ilkokula dayalı 4+3 yıllık İmam-Hatip Okulları karşılaştıkları yoğun ilgi sonunda büyük bir gelişim göstermiştir.

İMAM-HATİP OKULLARININ 1. DEVRELERİNİN KAPATILMASI 2. DEVRELERİNİN 4 YILA ÇIKARILMASI (1971-1973)

İmam-Hatip Okulları'nın hak nezdinde itibar görmesi neticesi, sayısal bakımdan çoğalması bazı kesimleri rahatsız etmiş ve bu kurumlar hakkında objektiflikten uzak, ilmi dayanağı olmayan raporlar düzenlenmiştir.

8. Milli Eğitim Şûrası'nda tek tip ortaokul uygulamasının tüm meslek okullarına tatbiki kararlaştırılmış ve bu kararı dönemin M.E. Bakanı Orhan Oğuz tarafından 05.11.1970'de tasdik edilerek kesinleşmiş ve yürürlüğe girmiştir.[20]

18. Ünsür, Ahmet, A.g. Makale, sh. 11-15.
19. Dinçer, Nahit, A.g.e., sh. 65-66; Ünsür, Ahmet, A.g. Makale, sh. 11-15.
20. Ünsür, Ahmet, A.g. Makale, sh. 11-15.

Ancak bu kararın uygulanması Nihat Erim Hükümeti zamanında M.E. Bakanı Şinasi Orel tarafından 4 Ağustos 1971 tarih ve 225 sayılı karar ile uygulamaya konularak 19 yıl 8 ay 21 gün sonra yerini ortaokula dayalı ve öğretim müddeti dört yıl olan İmam-Hatip Okulları'na bırakmıştır.[21] Bu tarihe kadar okul sayısı yetmişiki(72)'dir.

İmam-Hatip Okulları, 1973 yılında 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu ile İmam-Hatip Liseleri'ne dönüştürülerek bir takım yeni haklar tanınmıştır. Orta kısmının yeniden açılması, ilkokula dayalı hale getirilmesi ile İmam-Hatip Liseleri için yeni bir dönem başlamıştır.

14.06.1973 tarih ve 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu daha sonra 16.06.1983 tarih ve 2842 sayılı Kanunla da bazı değişikliklere uğrayarak bugünkü halini almıştır.

Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 32. Maddesi bu okulları şu şekilde tanımlamaktadır.

"İmam-Hatip Liseleri, imamlık, hatiplik, Kur'an Kursu Öğretmenliği gibi dini hizmetlerin yerine getirilmesi ile görevli elemanları yetiştirmek üzere, Milli Eğitim Bakanlığı'nca açılan orta öğretim sistemi içinde hem mesleğe hem de yüksek öğrenime hazırlayıcı programlar uygulayan orta öğretim kurumlarıdır."

1973 yılı öncesi Yüksek İslâm Enstitüsü dışında yüksek öğretim kurumlarına kapalı olan İmam-Hatip Liseleri 16.06.1983 tarih ve 2842 sayılı Kanunun 10. maddesi ile değiştirilen 31. Maddesi gereğince diğer meslek okulları ile birlikte, yüksek öğretim kurumlarına girebilmek hakkına sahip olabilmişlerdir.

1991-1992 öğretim yılında 29.08.1991 tarih ve 131 sayılı Karar ile kabul edilip 2342 sayılı Tebliğler Dergisinde yayımlanarak uygulamaya konulan ders geçme ve kredi sistemi ile de İmam Hatip Liseleri bu durumlarını-üniversiteye girebilme hakkını- korumuşlardır.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun 32. Maddesi gereği 1973 yılından itibaren, ilkokula dayalı hale getirilmiş olan İ.H.L. 24 yıl sonra, 1997-1998 öğretim yılında uygulamaya konulan 8 yıllık kesintisiz zorunlu ilköğretim kanunu ile tekrar ortaokula dayalı hale dönüştürülmüş ve orta kısımları kaldırılmıştır.

Bu uygulama Kur'an Kurslarının kaynağını tamamen kuruttuğu gibi, İmam-Hatip Liselerini de hazırlık sınıflarına öğrenci bulamaz hale getirmiştir.[22]

Ayrıca YÖK tarafından yürürlüğe konulan yeni sistemle adaylara alan ve bölümlere göre ek puan verilmesine karşın, İmam-Hatip Liselerinin alan diplomalarının olmadığı gerekçesiyle bir nevi ek puan indirimiyle, adeta önü kesilmek istenmiştir.[23]

Buna, İlahiyat Fakültesinden mezun olanlara Milli Eğitim Bakanlığınca görev verilmemesi, Diyanet İşleri Başkanlığınca da yeni kadrolar olmadığından istihdam etme cihetine gidilmemesi halkın bu okullara olan teveccühünü kırmıştır. Bir çok İmam-Hatip Liseleri Hazırlık sınıflarına öğrenci alamazken, Anadolu İmam,Hatip Liseleri de önceleri merkezi sistemle öğrenci alma durumunda iken 1998-1999 öğretim yılında ayrılan kon-

21. Ünsür, Ahmet, A.g. Makale, sh. 11-15.
22. Ek.2
23. Ayrıntılı bilgi için bkz. Ek-3

tenjanları doldurabilmek için merkezi sistem sınavlarına girmemiş olanlar arasından diploma derecesine göre öğrenci almağa başlamış; buna rağmen kontenjanlarını dolduramamışlardır.

Tabir caizse İmam-Hatip Liseleri hem tabandan ve hem de tavandan budanmıştır.

Bu okulların tercih ediliş sebeplerini, Marmara Üniversitesi Öğretim Görevlisi Sayın Dr. Abdurrahman DODURGALI, Eğitim Sosyolojisi isimli kitabının 118. ve 119 sahifelerinde şöyle tespit etmektedir.

1- Demokratik Toplum Yapısı: Cumhuriteyin ilanından 1946 yılına kadar tek parti yönetiminde kalan Türk toplumu, muhalefeti olan bir demokratik yönetim özlemi çeker olması, okullardan din eğitiminin kalkması, meslekî din eğitimi veren okulların kapanması, basın-yayın organlarında dini tefrika ve yazılara son verilmesi gibi uygulamalar toplum içinde dine yönelik bir istek ve alakanın uyanmasına yol açmış olması;

2- Din Adamı Yokluğu: Din eğitimi veren meslek okullarının kapatılması, cami içindeki imamet ve müezzinlik hizmetlerinin aksaması, cenazelerin günlerce kaldırılamaması, hatta cami binalarını, halı, kilim ve diğer eşyaları koruyacak kimselerin bulunmaması,

3- Orta Öğretimdeki Milli Kültür Boşluğu: Toplumsal münasebetleri düzenleyen kuralların büyük, küçük, amir, memur, anne, baba, çocuk, ve fakir-zengin ilişkilerinin giderek bozulması ile halkın bu değerlerin korunduğu eğitim-öğretim kurumlarının oluşturulmasını ısrarla arzu etmeleri ve bu müesseselere teveccüh göstermeleri;

4- 2. Dünya Savaşı'ndan sonra Avrupa'da görülen ahlâksızlık ve fuhuş felaketinin ve Doğu Avrupa Ülkeleri'nin komünist yönetimlere girmesinin Türkiye'de yol açtığı bazı endişeler bu okulların açılmasını gerekli kılmıştır.

Bugün İmam Hatip Liseleri'nin gördüğü rağbetin en önemli sebepleri: Dinî ilimleri öğretmesi, Milli Kültürü kazandırması ve üniversiteye öğrenci yetiştirmesidir.

Bu özelliklere dikkat etmeden, bu okulların gelişmesini engellemek; tarihin tekerrür etmesi ve Türk toplumunun 1930'lu yılları tekrar yaşamağa mahkûm edilmesidir.

İMAM-HATİP LİSELERİNİN KENDİ ALANLARINA YÖNELMEMELERİ

Bu okullara karşı olan şahıs veya kuruluşlar özellikle, "bu okullar kendi alanlarına yönelmiyorlar" demektedirler.

Gerçek böyle değildir. Bu bir önyargının sonucudur. Prof. Dr. Mahmud ADEM tarafından yapılan araştırmada, meslek liseleri mezunları arasında kendi alanlarına en çok yönelme oranı İmam-Hatip Liselerinde görülmektedir.

Bu araştırmaya göre;

Endüstri Meslek Liselerinden mezun olanların %28'i,

Teknik Lise mezunlarının %25'i

Ticaret Lisesi Mezunlarının %23'ü,

Kız Meslek Lisesi mezunlarının %13'ü kendi alanlarına yönelirken aynı araştırmaya göre İmam-Hatip Lisesi mezunlarının %50'si kendi alanlarına yönelmektedirler.

Meslek liseleri arasındaki verimlilik oranı da farklıdır. Verimlilik oranı, mesleğe yönelme ve yüksek öğrenime gitmenin toplanmasıyla elde edilmektedir. Bu okulların verimlilik oranı şöyledir.

Endüstri Meslek Liseleri	% 57
Teknik Liseleri	% 60
Ticaret Liseleri	% 43
Kız Meslek Liseleri	% 23
İmam-Hatip Liseleri	% 97[24]

Burada, velilerin çocuklarını İmam-Hatip Liselerine gönderme sebeplerine de dikkat etmek gerekmektedir. MEB tarafından 200 ailede yapılmış bir kamuoyu araştırmasında aşağıdaki sonuçlar alınmıştır.

1- Bir lise tahsili yanında, dinî bilgiler almasını istediğimden, 99 veli (%54.76)

2- İmam-Hatip Liselerini diğer liselerden daha emin ve kaliteli bulduğumdan, 35 veli (%19.36)

3- İmam-Hatip veya Kur'an Kursu Öğretmeni olmasını arzu ediyorum, 33 veli (%18.27)

4- Diğer sebeplerden, 6 veli (%3.31)

Milli Eğitim Bakanlığı'nın kendi elemanlarının çıkardığı bu sonuçlar, İmam-Hatip Liselerine nasıl yaklaşılması gerektiği hususunu açıklığa kavuşturması bakımından önemlidir.[25]

İMAM-HATİP LİSESİNİN HUKUKİ DAYANAKLARI

1- 3 Mart 1921 ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu

2- Anayasanın 24. Maddesi

3- 14.06.1973 tarih ve 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 32. Maddesi

4- 16.06.1983 tarih ve 2842 sayılı kanunla yapılan değişiklik

5- 179 sayılı kanun hükmünde kararname

İmam-Hatip Liseleri tarihi seyri içerisinde de görüldüğü gibi her dönemde önüne bir takım engeller konulmuş, eğitim ve öğretim süresinde kesintilere uğramıştır. Bazen programları değiştirilmiş, bazen öğrencileri-ilahiyat fakültesi dahil hiç bir yüksek okula alınmamış, bazen orta kısımları kapatılarak, kaynağı kurutulmak istenmiş ve nihayet 8 yıllık kesintisiz zorunlu eğitimle bir taraftan tabanı ve kaynağı kurutulurken diğer taraftan YÖK'ün yeni uygulaması ile yüksek öğrenime geçişte önüne ek puan engeli konularak bu okulların, halk indindeki cazibesi ortadan kaldırılmak istenmiştir.

Atalarımız, "Dağ ne kadar yüksek olursa, yol onun üzerinden aşar" demişlerdir. Nitekim İmam-Hatip Liselerinin önüne çıkartılan engeller her defasında aşılabilmiştir. Bu

24. Halit, (Dr.) Halil "Dünü ve Bugünü İmam-Hatip Liseleri" Ensar, sayı: 10, 1992, İstanbul, sh. 13-15.
25. Ayrıntılı bilgi için bknz. Ek-4 ve Ek-5.

yeni oluşturulan engel de, ülkemizin birlik ve beraberliği, huzur ve emniyeti bozulmadan muhakkak aşılacaktır.

ÇÖZÜMLER

1- Milletimizin bu okullara olan teveccüh ve destekleri dikkate alınmalı.

2- Özellikle bu okullar vasıtasıyla kırsal kesimden maddi imkansızlıklar içerisinde olan halkın, çocuklarını okutma imkanı bulunabilmiş olmaları ve nihayet Anayasa'nın eğitimde fırsat eşitliği ilkesi ve Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 32. Maddesinde ifadesini bulan esaslar dikkate alınarak gerekli olan düzeltmeler yöneticiler tarafından yapılmalıdır.

TEKLİFLER

1- Sekiz yıllık ilköğretimde 5+3=8 formülü uygulanmaya geçilmeli, bu mümkün olmazsa Kur'an Kursları'na 5. sınıftan sonra gidebilme imkanı verilerek 3 yıllık Kur'an Kursu tahsili müddetince ilköğretimin ikinci basamağı olan 6. 7. ve 8. sınıflara ait kültür derslerinden konularak diploma almaları sağlanmalı veya ilköğretim 6. 7. ve 8. sınıflara seçmeli Kur'an-ı Kerim, Arapça dersleri konularak İmam-Hatip Liseleri'nin kaynak bulma sıkıntıları giderilmelidir.

2- Üniversitelere girişte Anayasa'da ifadesini bulan "Eğitimde fırsat eşitliği" ilkesine sadık kalınarak ek puan, ya her tür okul mezunlarına aynı eşitlikte yansıtılmalı ya da tamamen kaldırılmalıdır.

3- İmam-Hatip Liseleri bugüne kadar eğitim programlarından genel liselerin müfredatlarıyla birlikte, ders saatleri, kredi miktarları, alan bölüm zorunlu ve seçmeli derslerin tümünü aynen uygulamaktadırlar.[26] Bundan dolayı bu okullar içinde alan ve bölüm - Meslekî alan, edebiyat ve sosyal bilimler alanı, Türkçe, Matematik alanı, yabancı dil alanları gibi- belirlenmeli ve mezunlarına alan diplomaları verilerek yüksek öğrenime yönelişte önüne her hangi bir engel konulmamalıdır.

KAYNAKÇA

- Dinçer, Nahit, 1913'den Bugüne İmam-Hatip Okulları Meselesi, Yağmur Yayınevi, İstanbul, 1995.

- Dilaver, Ahmet, "Türk Eğitim Sistemi ve İmam-Hatipler", İzlenim, Sayı: 38, Ekim 1996, İstanbul, İz Yayıncılık.

- Dodurgalı, (Dr.) Abdurrahman, Eğitim Sosyolojisi, Marmara Ün. İlahiyat Fak. Vakfı Yayınları, No: 86, İstanbul, 1995.

- Ergin, Osman, Türkiye Maarif Tarihi.

26. Ek-6

- Halit, (Dr.) Halil, "Dünü ve Bugünü İmam-Hatip Liseleri", Ensar, Sayı: 10, 1992, İstanbul.

- Ünsür, Ahmet, "İmam-Hatip Liselerinin Tarihçesi," İzlenim, Sayı: 38, Ekim, 1996, İstanbul.

Ek: 1

İMAM VE HATİP MEKTEPLERİNİN AÇILIŞ YILLARI OKUL VE ÖĞRENCİ DURUMU

Ders Yılı	Okul Sayısı	Öğrenci Sayısı
1923-1924	29	Öğretim Yılı Başı: 2258 Öğretim Yılı Sonu: 1822
1924-1925	26	1442
1925-1926	20	1009
1926-1927	2	278
1927-1928	2	200
1928-1929	2	100
1929-1930	Kapatılış	-

Ek: 2

DİN ÖĞRETİMİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜNE BAĞLI OKULLAR (1995-1996 ÖĞRETİM YILI)

OKUL TÜRÜ	OKUL SAY-ISI	ÖĞRENCİ SAYISI		TOPLAM	ÖĞRETMEN SAYISI
		O. OKUL	LİSE		
İmam-Hatip Lisesi	486	290008	185110	475.208	16.774
Anadolu İmam-Hatip Lisesi	75	16023	1578	17.601	452
TOPLAM	561	306121	186688	492.809	17 226

DİN ÖĞRETİMİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜNE BAĞLI OKULLAR (1996-1997 ÖĞRETİM YILI)

OKUL TÜRÜ	OKUL SAY-ISI	ÖĞRENCİ SAYISI		TOPLAM	ÖĞRETMEN SAYISI
		O. OKUL	LİSE		
İmam-Hatip Lisesi	464	290943	185126	476.069	17.669
Çok Programlı Lise	30	6768	4924	11.692	462
Anadolu İmam-Hatip Lisesi	107	21.064	2677	23.741	678
TOPLAM	601	318775	192727	511.502	18.809

DİN ÖĞRETİMİ GENEL MÜDÜRLÜĞÜNE BAĞLI OKULLAR (1997-1998 ÖĞRETİM YILI)

OKUL TÜRÜ	OKUL SAY-ISI	ÖĞRENCİ SAYISI		TOPLAM	ÖĞRETMEN SAYISI
		O. OKUL	LİSE		
İmam-Hatip Lisesi	464	188.325	168.422	356.751	17.343
Anadolu İmam-Hatip Lisesi	107	25.088	4.259	29.347	840
Çok Programlı Lise	34	5.214	5.365	10.579	519
TOPLAM	605	218.681	178.046	396.677	18.702

TABLO-4.A
ORTAÖĞRETİMDEKİ ALAN/KOLLAR İLE AYNI ALAN/KOLLARDAKİ LİSANS PROGRAMLARI

2. Y-ÖSS-SAY İLE ÖĞRENCİ ALAN YÜKSEKÖĞRETİM PROGRAMLARI (Bk. 5)

Ortaöğretim Alanları/Kolları	Yükseköğretim Programları (Lisans)	
Fen Bilimleri Fen Klasik Fen Tabii Bilimler Matematik	Ağaç İşleri Endüstri Müh.	İnşaat Mühendisliği
	Astronomi ve Uzay Bilimleri	İstatistik
	Balıkçılık Teknolojisi Müh.	İstatistik ve Bilgisayar Bilimleri
	Beslenme ve Diyetetik	İşletme Mühendisliği
	Bilgisayar Bilimleri Müh.	Jeodezi ve Fotogrametri Müh.
	Bilgisayar Mühendisliği	Jeofizik Mühendisliği
	Bilgisayar ve Enformatik Müh.	Jeoloji Mühendisliği
	Bilgisayar Öğretmenliği	Kimya
	Bilgisayar ve Öğretim Tekno.Öğr.	Kimya Mühendisliği
	Bilgisayar ve Kontrol Öğr.	Kimya Öğretmenliği
	Bilgisayar Sistemleri Öğr.	Kontrol ve Bilgisayar Müh.
	Bitkisel Üretim	Maden Mühendisliği
	Biyokimya	Makine Mühendisliği
	Biyoloji	Matematik
	Biyoloji Öğretmenliği	Matematik Mühendisliği
	Çevre Mühendisliği	Matematik Öğretmenliği
	Deniz Teknolojisi Müh.	Matematik-Bilgisayar
	Deniz Ulaştırma İşletme Müh.	Matematik-Bilgisayar Prog
	Deri Teknolojisi	Metalurji Mühendisliği
	Diş Hekimliği	Metalurji ve Malzeme Müh.
	Ebelik	Meteoroloji Mühendisliği
	Eczacılık	Mimarlık
	Elektrik Mühendisliği	Moleküler Biyoloji ve Genetik
	Elektrik-Elektronik Müh.	Nükleer Enerji Müh.
	Elektronik Mühendisliği	Orman Endüstrisi Müh.
	Elektronik ve Haberleşme Müh.	Orman Mühendisliği
	Endüstri Mühendisliği	Paleoantropoloji
	Endüstri Ürünleri Tasarımı	Petrol ve Doğalgaz Müh.
	Fen Bilgisi Öğretmenliği	Peyzaj Mimarlığı
	Fizik	Sağlık Memurluğu
	Fizik Antropoloji	Seramik Mühendisliği
	Fizik Mühendisliği	Sistem Mühendisliği
	Fizik Öğretmenliği	Su Ürünleri
	Fizik Tedavi ve Rehabilitasyon	Şehir ve Bölge Planlama
	Gemi İnşaatı Mühendisliği	Tarım Teknolojisi
	Gemi Makineleri İşletme Müh.	Tekstil Mühendisliği
	Gıda Mühendisliği	Tıbbi Biyolojik Bilimler
	Güverte	Tıp
	Havacılık Elektrik ve Elektroniği	Tütün Eksperliği
	Havacılık Mühendisliği	Uçak Gövde Bakım
	Hayvansal Üretim	Uçak Motor Bakım
	Hemşirelik	Uçak Mühendisliği
	Hidrojeoloji Mühendisliği	Uzay Mühendisliği
	İlköğretim Matematik Öğr.	Veteriner

Ortaöğretim Alanları/Kolları	Yükseköğretim Programları (Lisans)
Anadolu Öğretmen Liseleri ve Öğretmen Liselerinin Ek Puan Verilecek Alanları/Kolları:	
** Fen Bilimleri	Biyoloji Öğretmenliği Fen Bilgisi Öğretmenliği Fizik Öğretmenliği
** Fen	İlköğretim Matematik Öğretmenliği Kimya Öğretmenliği
** Klasik Fen	Matematik Öğretmenliği
** Tabii Bilimler	
** Matematik	
Türkçe-Matematik	İlköğretim Matematik Öğretmenliği Matematik Matematik Öğretmenliği

Bk. 5 Bu tabloda geçen Türkçe-matematik, fen, fen bilimleri, klasik fen, tabii bilimler, matematik adlı ortaöğretim alan veya kolları, sadece, Lise, Özel Lise, Anadolu Lisesi, Yabancı Dilde Öğretim Yapan Özel Lise, Fen Lisesi, Özel Fen Lisesi, Askeri Lise, Akşam Lisesi, Özel Akşam Lisesi, Açıköğretim Lisesi, Çok Programlı Lise, Anadolu Güzel Sanatlar Lisesi, Öğretmen Lisesi ve Anadolu Öğretmen Lisesi adlı ortaöğretim kurumlarındaki ortaöğretim alan veya kolunu ifade eder.

** Bu alan/kollardan mezun olan adaylar, alan/kolları karşısındaki yükseköğretim programlarına yerleştirilirken, 1999-Y-ÖSS-SAY puanları, SAY ağırlıklı ortaöğretim başarı puanlarının 0,5 ile çarpılması ve 1999-ÖSS-SAY puanlarına eklenmesi suretiyle elde edilecek; ayrıca, yerleştirme sırasında Y-ÖSS-SAY puanlarına, SAY ağırlıklı ortaöğretim başarı puanının 0,15 ile çarpılmasından elde edilen ek puanlar da katılacaktır.

TABLO-4.A
ORTAÖĞRETİMDEKİ ALAN/KOLLAR İLE AYNI ALAN/KOLLARDAKİ LİSANS PROGRAMLARI

I. Y-ÖSS-SÖZ İLE ÖĞRENCİ ALAN YÜKSEKÖĞRETİM PROGRAMLARI (Bk. 4)

Ortaöğretim Alanları/Kolları	Yükseköğretim Programları (Lisans)	
Sosyal Bilimler Edebiyat Sosyal Bilimler ve Ed. Dil ve Edebiyat Genel Kültür	Arkeoloji ve Sanat Tarihi	Klasik Arkeoloji
	Arşivcilik	Kütüphanecilik
	Basın ve Yayıncılık	Medya ve İletişim Sistemleri
	Coğrafya	Pedagoji
	Coğrafya Öğretmenliği	Psikoloji ve Sosyal Antropoloji
	Çağdaş Türk Lehçeleri ve Edebiyatı	Radyo, Televizyon ve Sinema
	Çocuk Gelişimi ve Eğitimi	Radyo-TV-Sinema ve Görsel Sanatlar
	Dokümantasyon ve Enformasyon	Rehberlik ve Psikolojik Danışmanlık
	Eğitim İletişimi ve Planlaması	Reklamcılık
	Eskiçağ Dilleri ve Kültürleri	Sanat Tarihi
	Etnoloji	Sinema ve Televizyon
	Ev İdaresi ve Aile Ekonomisi	Sinema-TV
	Gazetecilik	Sosyal Antropoloji
	Görme Engelliler Öğretmenliği	Sosyal Bilgiler Öğretmenliği
	Halk Bilimi (Folklor)	Sosyal Hizmetler
	Halkla İlişkiler	Sümerioloji
	Halkla İlişkiler ve Tanıtım	Tarih
	Hititoloji	Tarih Öğretmenliği
	İlahiyat	Televizyon Gazeteciliği
	İletişim	Türk Dili ve Edebiyatı
	İletişim Sanatları	Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği
	İlköğretim Din Kültürü ve	Türk Halk Bilimi
	Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği	Türkçe Öğretmenliği
	İşitme Engelliler Öğretmenliği	Zihin Engelliler Öğretmenliği
Sanat, Sanat (Müzik) Sanat (Resim) Müzik Resim	Arkeoloji ve Sanat Tarihi Sanat Tarihi	
*Anadolu İmam Hatip Lisesi *İmam Hatip Lisesi *İmam Hatip Okulu	İlahiyat İlköğretim Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenliği	

Ortaöğretim Alanları/Kolları	Yükseköğretim Programları (Lisans)
Türkçe-Matematik	Türk Dili ve Edebiyatı Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Türkçe Öğretmenliği
Anadolu Öğretmen Liseleri ve Öğretmen Liselerinin Ek Puan Verilecek Alanları/Kolları: * Sosyal Bilimler * Edebiyat * Sosyal Bilgi. ve Ede. * Dil ve Edebiyat * Genel Kültür * Sınıf Öğretmenliği * Türkçe-Matematik ve * Öğretmen Okulu * Köy Enstitüsü	Coğrafya Öğretmenliği Görme Engelliler Öğretmenliği İşitme Engelliler Öğretmenliği Sosyal Bilgiler Öğretmenliği Tarih Öğretmenliği Türk Dili ve Edebiyatı Öğretmenliği Türkçe Öğretmenliği Zihin Engelliler Öğretmenliği
Anadolu Öğretmen Liseleri ve Öğretmen Liselerinin Ek Puan Verilecek Alanları/Kolları: * Fen * Fen Bilimleri * Klasik Fen * Tabii Bilimler * Matematik	Görme Engelliler Öğretmenliği İşitme Engelliler Öğretmenliği Zihin Engelliler Öğretmenliği

Bk. 4 Bu tabloda geçen sosyal bilimler, edebiyat, sosyal bilimler ve edebiyat, dil ve edebiyat, genel kültür, sanat, sanat (müzik), sanat (resim), müzik, resim, Türkçe-matematik adlı ortaöğretim alan veya kolları, sadece, Lise, Özel Lise, Anadolu Lisesi, Yabancı Dilde Öğretim Yapan Özel Lise, Fen Lisesi, Özel Fen Lisesi, Askeri Lise, Akşam Lisesi, Özel Akşam Lisesi, Açıköğretim Lisesi, Çok Programlı Lise, Anadolu Güzel Sanatlar Lisesi, Öğretmen Lisesi ve Anadolu Öğretmen Lisesi adlı ortaöğretim kurumlarındaki ortaöğretim alan veya kollarını ifade etmektedir

* Bu alan/kollardan mezun olan adaylar, alan/kolları karşısındaki yükseköğretim programlarına yerleştirilirken, 1999-Y-ÖSS-SÖZ puanları, SÖZ ağırlıklı ortaöğretim başarı puanlarının 0,5 ile çarpılması ve 1999-ÖSS-SÖZ puanlarına eklenmesi suretiyle elde edilecek; ayrıca, yerleştirme sırasında Y-ÖSS-SÖZ puanlarına, SÖZ ağırlıklı ortaöğretim başarı puanının 0,15 ile çarpılmasından elde edilen ek puanlar da katılacaktır

Ek: 4

VELİLERİN ÇOCUKLARINI İMAM-HATİP'E GÖNDERİŞ SEBEPLERİ:

Halkın İmam-Hatip Liselerine yönelişinin sebebleri nelerdir? Bu konuda Milli Eğitim Bakanlığı bir kamuoyu arastırması yapmış. Araştırma sonuçlarına ve açıklamalarına hiç dokunmaksızın yayınlıyoruz. Milli Eğitim Bakanlığının kendi elemanlarının çıkardığı bu sonuçların İmam-Hatip Liselerine nasıl yaklaşılması gerektiği hususunun açıklığa kavuşturulduğuna inanıyoruz. Ve sizlere sunuyoruz...

İmam-Hatip Lisesinde çocuğu bulunan 200 veliye gönderilen anket formunda, velilerin çocuklarını İmam-Hatip Lisesine gönderiş sebepleri sorulmuştur. Anketi cevaplayan 181 velinin çocuklarını sözü edilen liseye gönderme sebepleri aşağıdaki tabloda görülmektedir. Buna göre velilerin çocuklarını İmam-Hatip Lisesine gönderiş sebepleri sırayla şöyledir:

1. Bir lise tahsili yanında dini bilgiler de almasını istemek, (99 veli, %54,76)
2. İmam Hatip Lisesini diğer liselere göre daha emin ve kaliteli bulmak, (35 veli, %19.36)
3. (Çocuklarının) İmam-Hatip olmasını istemek, (19 veli, %10.50)
4. (Çocuklarının) Kur an Kursu öğretmeni olmasını istemek (16 veli, %8..77)
5. Diğer sebepler (6 veli, %3.31).

VELİLERİN İ.H.L. ne Gönderiş Sebep.	KIZ	%	ERKEK	%	TOPLAM	%
İmam Hatip olmasını istedim			19	10.50	19	10.50
Kur'an kursu öğretmeni olmasını istedim	13	7.12	3	1.65	16	8.77
Bir lise tahsili yanında dini bilgiler de almasını istedim	48	26.54	51	28.22	99	54.76
Başka okullara giderse, aşırı ve sapık fikirlere kapılmasından korktum	-	-	4	2.20	4	2.20
İ.H.L.ni diğerlerine göre daha emin ve kaliteli buldum	18	9.96	17	9.40	35	19.36
Diğer Sebepler	4	2.21	2	1.10	6	3.31
Cevapsız	1	0.55	1	0.55	2	1.10
GENEL TOPLAM	**84**	**46.38**	**97**	**53.62**	**181**	**100.00**

Ek: 5

İMAM HATİP MEZUNLARI HANGİ YÜKSEK ÖĞRENİM PROGRAMLARINI KAZANIYOR?

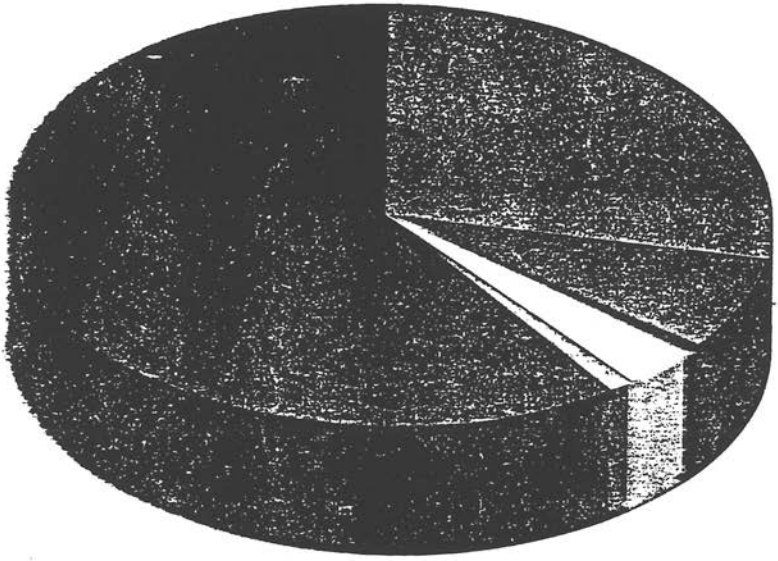

- Açıköğretim: % 45
- İdari Bilimler: % 12
- Sosyal&Edebiyat: % 28
- Fen: % 7
- Tıp: % 1
- Mühendislikler: % 3
- Lisan: % 1
- Hukuk&Siyasal: % 3

ÖSYM verilerine göre 1995 yılında İmam Hatip mezunlarının yüksek öğrenim kurumlarına göre nasıl yerleştirildiklerini gösteren yukarıdaki pasta grafikten anlaşıldığı gibi Açıköğretime giren İmam Hatip mezunu sayısı toplamın yarıya yakın bir oranını bulmaktadır. Bunu % 28 ile Sosyal bölümler izlemektedir. İlginç olan bir nokta, mahut kesimlerin o kadar korktukları hukuk ve siyasal bölümlerine girenlerin oranı ise sadece % 3'te kalmaktadır. Yine Fen, Tıp ve sair Mühendislik branşlarında da oran % 3'ün altındadır. 1995 verilerine göre yüksek öğrenime giren İmam Hatip mezunlarının toplam sayısı 21.009'dur.

Kaynak: ENSAR VAKFI

Ek: 5

Tablo 4:
İmam-Hatip Liseleri orta kısım haftalık ders dağılım çizelgesi

	SINIFLAR			
Dersler	***6***	***7***	***8***	***Top.***
Türkçe	6	6	6	18
Matematik	4	4	4	12
Fen Bilgisi	4	4	4	12
Millî Tarih	2	2	–	4
Millî Coğrafya	2	2	–	4
Vatandaşlık Bilgisi	–	–	2	2
TC İnkılâp Bilgisi ve At.	–	–	2	2
Yabancı Dil	3	3	3	9
Din Kültürü ve Ahlâk Bilg.	2	2	2	6
Resim	1	1	1	3
Müzik	1	1	1	3
Beden Eğitimi	2	2	2	6
Kur'ân-ı Kerîm	5	5	5	15
Arapça	3	3	3	9
Haftalık Ders Saatı Toplamı	35	35	35	105
Derslerin ağırlık oranı	a) Meslek: % 23 b) Kültür: % 77			

Tablo 5:
İmam-Hatip Liseleri haftalık ders dağılım çizelgesi

	SINIFLAR				
Dersler	*9*	*10*	*11*	*12*	*Top.*
Kur'ân-ı Kerîm	4	4	3	3	14
Arapça	5	5	4	4	18
Akaid ve Kelâm	—	—	2	2	4
Fıkıh	–	3	3	—	6
Tefsir	—	—	2	3	5
Hadis	–	2	2	2	6
Siyer	2	—	—	—	2
Dinler Tarihi	—	—	—	2	2
Hitabet ve Meslekî Uyg.	—	—	2	2	4
MESLEK DERSLERİ HAFT DERS SAATİ TOPLAMI	11	14	18	18	61
Türk Dili ve Edebiyatı	5	5	3	3	16
Psikoloji	—	2	—	—	2
Felsefe, Mantık, Sosyoloji	—	—	—	6	6
Tarih	2	2	2	—	6
Sanat Tarihi	—	—	2	—	2
Coğrafya	2	2	2	—	6
Matematik	4	3	3	2	12
Biyoloji	3	—	—	—	3
Fizik	3	—	—	—	3
Kimya	2	—	—	—	2
Yabancı Dil	3	2	2	3	10
Beden Eğitimi	2	2	1	1	6
Millî Güvenlik	—	1	—	—	1
Turizm	–	—	—	1	1
TC İnk. Tarihi ve At.	1	1	1	1	4
Seçmeli Dersler	—	4	4	4	12
KÜLTÜR DERSLERİ HAFT DERS SAATİ TOPLAMI	27	24	20	20	91
Genel Toplam	38	38	38	38	152
Derslerin Ağırlık Oranları	a) Meslek: % 40 b) Kültür: % 60				

Ek: 6

Tablo 1:
Açılışın ilk yıllarında İHO 1. devre ders dağıtım çizelgesi

Dersler	SINIFLAR 1	2	3	4
Kur'ân-ı Kerîm ve tecvit (Arap harfleriyle)	2	1	1	1
Kur'ân-ı Kerîm ve tecvit (Türk harfleriyle)	1	1	1	—
Arapça	5	5	6	6-1
Tefsir	—	—	—	1+1
Akaid	3-2	3-1	3	1+1
Kelâm	—	—	—	3+1
Din Dersleri	3	2	2	—
Fıkıh Usûlü	—	—	—	2-1
Siyer ve Ahlâk	1	1	1	1
Hadis ve Hadis Usûlü	—	—	—	1
Türkçe	4+1	4	4	3
Türkçe Hitabet	—	—	—	1
El Yazısı	1	1	—	—
Psikoloji	—	—	—	1
Tarih	1	1	1	1
Coğrafya	1	1	1	1
Yurttaşlık ve Kanun Bilgi	1	1	1	1
Matematik	2+1	2+1	2	2
Fizik	—	2	1	1
Kimya	—	—	2	1
Beden Eğitimi	1	1	1	1
Müzik	1	1	1	1
Tabiat Bilgisi	2	2	1	—
Sağlık Bilgisi	—	—	—	1
Türk İslâm Sanatı	—	—	—	1
Yabancı Dil	2	2	2-1	1
Resim İş	1	1	1	—

Tablo 2:
Açılışın ilk yıllarında İHO 2. devre ders dağıtım çizelgesi

Dersler	SINIFLAR 1	2	3
Kur'ân-ı Kerîm ve tecvit (Arap harfleriyle)	3	3	3
Kur'ân-ı Kerîm ve tecvit (Türk harfleriyle)	1	1	1
İslâm Felsefesi ve Kelâm	—	—	3
Fıkıh ve Feraiz	—	—	3
Dinler Tarihi ve İslâmiyet	—	2	—
Hadis ve Hadis Usûlü	—	—	3
Psikoloji	—	2	—
Sosyoloji ve Ahlâk	—	—	3
Mantık	—	1	1
Türk İslâm Sanatları	—	2	—
Türk Dili ve Edebiyatı	5	4	4
Tarih	2	2	1
Coğrafya	1	1	1
Fizik	2	2	—
Kimya	1	1	—
Biyoloji ve Sağlık Bilgisi	2	1	—
Matematik	3	2	—
Kozmoğrafya	—	—	1
Beden Eğitimi	1	1	1
Müzik	1	1	1
Millî Savunma	1	1	1
Resim	1	—	—
Yabancı Dil	2	2	2

KUR'AN-I KERİM'İ	5(6) - 6(6) - 7(6)
ARAPÇA	5(6) - 6(6) - 7(6)
FIKIH	3(4) - 4(4)
TEFSİR	3(4) - 4(4)
HADİS	3(4) - 4(4)
TAMLI VE MES.UYGULAMA	3(4) - 4(4)
HUSUSİ UYGULAMA	1(3) - 2(3)
DİNİ MUSİKİ	1(3) - 2(3) - 3(3) - 4(3)
ZİKİR	1(2) - 2(2) - 3(2) - 4(2)
ESKİ DİNLER TARİHİ	1(4)
TÜRK DİLİ	1(4) - 2(4)
EDEBİYAT	1(6) - 2(6) - 3(6)
EDEBİ SANATLAR	1(6)
TÜRK EDEBİYATI TARİHİ	1(4) - 2(4)
EDEBİ METİNLER	1(6) - 2(6) - 3(6)
SÖZEL KONUŞMA VE YAZMA	1(3)
TEKNOLOJİ	1(3) - 2(3)
FELSEFİ METİNLER	1(4)
FELSEFE TARİHİ	1(4)
SOSYOLOJİ	1(3) - 2(3)
MANTIK	1(4)
GENEL TÜRK TARİHİ	1(4) - 2(4) - 3(4)
İSLAM TARİHİ	1(4)
OSMANLI TARİHİ	1(4) - 2(4)
DÜNK.TARİHİ	3(3)
SANAT TARİHİ	1(4) - 2(4)
BİLİM TARİHİ	1(4)
TÜRKİYE COĞRAFYASI	1(6)
BEŞ.BEŞERİ VE EKONOMİ COĞR.	1(4) - 2(4)
DİĞER COĞRAFYALAR	1(6)
JEOLOJİ	1(4)
MATEMATİK	3(6) - 4(6) - 5(8)
BİLGİSAYAR	1(4) - 1(4)
TEMEL MATEMATİK	1(6) - 2(6)
ÖLÇÜLER	1(4) - 2(4) - 3(4)
ANALİTİK GEOMETRİ	1(2) - 2(2)
EKONOMİ VE UZAY BİL.	1(6)
TEMEL FEN (TFB)	1(6) - 2(6)
BİYOLOJİ	1(4) - 2(6) - 3(6)
FİZİK VE TEKNOLOJİ	1(2)
FİZİK	1(6) - 2(6) - 3(6)
KİMYA	1(4) - 2(6) - 3(6)
YABANCI DİL	3(6) - 4(6) - 5(8)
1. SEÇİLİ Y.DİL	1(2) - 2(2) - 3(4) - 4(4) - 5(6)
İKİNCİ Y.DİL	1(4) - 2(2) - 3(2) - 4(2) - 5(2)
BEDEN EĞİTİMİ	3(4) - 4(4)
SPOR	1(4) - 2(4) - 3(4) - 4(4) - 5(4)
RESİM	1(4) - 2(4) - 3(4) - 4(4) - 5(4)
MÜZİK	1(4) - 2(4) - 3(4) - 4(4) - 5(4)
TURİZM	1(4) - 2(4)
DAKTİLOGRAFİ	1(4) - 2(4)
EKONOMİ	1(4)
ÖLÇME	1(4)
SAĞLIK BİLGİSİ	1(4) - 2(4)
ÇEVRE VE İNSAN	1(4)
HALK BİLİM	1(4)
HUKUK BİLGİSİ	1(4)
TRAFİK BİLGİSİ	1(2) - 2(4)
KÜTÜPHANECİLİK	1(2) - 2(2)
ÇOĞALTMA TEKNİKLERİ	1(2) - 2(2)
İSTATİSTİK	1(4)
İNSAN İLİŞKİLERİ	1(2)
SEÇİLİ OKUMA TEKNİKLERİ	1(2)
TÜRK LEHÇELERİ	1(3) - 2(3) - 3(3)
STANDARDİZASYON - KALİTE	1-(2)

/OKUL NO:..... ADI VE SOYADI:.....

DERS GEÇME VE KREDİ YÖNETMELİĞİ UYGULAYAN İ.H.L.LERİNE AİT DERS ÇİZELGESİ

ORTAK MESLEK DERSLERİ		KREDİ	1	2	TOP.KREDİ
KUR'AN-I KERİM	1 X	4	[ ]	[ ]	
	2 X	6	[ ]	[ ]	
	3 X	6	[ ]	[ ]	
	4 X	6	[ ]	[ ]	22
ARAPÇA	1 X	4	[ ]	[ ]	
	2 X	5	[ ]	[ ]	
	3 X	5	[ ]	[ ]	
	4 X	6	[ ]	[ ]	20
AKAİD	1 X	4	[ ]	[ ]	4
KELAM	1 X	4	[ ]	[ ]	4
FIKIH	1 X	4	[ ]	[ ]	
	2 X	4	[ ]	[ ]	8
TEFSİR	1 X	4	[ ]	[ ]	
	2	4	[ ]	[ ]	8
HADİS	1 X	4	[ ]	[ ]	
	2 X	4	[ ]	[ ]	8
SİYER	1 X	2	[ ]	[ ]	
	2 X	2	[ ]	[ ]	4
DİNLER TARİHİ	1 X	4	[ ]	[ ]	4
HİTABET VE	1 X	4	[ ]	[ ]	
MES.UYGULAMA	2	4	[ ]	[ ]	8
MESLEK DERSLERİ KREDİ TOPLAMI					90

ORTAK KÜLTÜR DERSLERİ		KREDİ	1	2	TOP.KREDİ
TÜRK DİLİ	1 X	4	[ ]	[ ]	
VE EDEBİYATI	2 X	4	[ ]	[ ]	
	3 X	3	[ ]	[ ]	
	4 X	3	[ ]	[ ]	14
FELSEFE	1 X	2	[ ]	[ ]	
	2	2	[ ]	[ ]	4
TARİH	1 X	4	[ ]	[ ]	
	2 X	4	[ ]	[ ]	8
İÇ İNK.TARİHİ	1 X	2	[ ]	[ ]	
	2	2	[ ]	[ ]	4
COĞRAFYA	1 X	2	[ ]	[ ]	
	2 X	2	[ ]	[ ]	4
MATEMATİK	1 X	5	[ ]	[ ]	
	2 X	5	[ ]	[ ]	10
FEN BİLİMLERİ	1 X	5	[ ]	[ ]	
	2 X	5	[ ]	[ ]	10
YABANCI DİL	1 X	4	[ ]	[ ]	
	2 X	4	[ ]	[ ]	8
B.EĞİTİMİ	1 X	2	[ ]	[ ]	
	2 X	2	[ ]	[ ]	4
MİL GÜVENLİK BİL	1 X	2	[ ]	[ ]	2
KÜLTÜR DERSLERİ KREDİ TOPLAMI					68

NOT:Birinci kare İLK,İkinci kare TEKRAR ;Mavi (X) GEÇTİ kirmizi (X) KALDI

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI ORTAÖĞRETİM KURUMLARI SINIF GEÇME YÖNETMELİĞİ'Nİ UYGULAYAN ORTAÖĞRETİM KURUMLARINDAN ANADOLU İMAM - HATİP LİSELERİ İLE YABANCI DİL AĞIRLIKLI İMAM - HATİP LİSELERİ HAFTALIK DERS ÇİZELGESİ

DERS KATEGORİLERİ	IX. SINIF		X. SINIF		XI. SINIF		XII. SINIF	
	DERSLER	Haftalık Ders Saati Sayısı	DERSLER	Haftalık Ders Saati Sayısı	DERSLER	Haftalık Ders Saati Sayısı	DERSLER	Haftalık Ders Saati Sayısı
ORTAK GENEL KÜLTÜR DERSLERİ	Türk Dili ve Edebiyatı Tarih Coğrafya Matematik Biyoloji ve Sağlık Bilgisi Fizik Kimya Yabancı Dil Beden Eğitimi	4 2 2 5 3 2 2 7 1	Türk Dili ve Edebiyatı Tarih Millî Güvenlik Bilgisi Yabancı Dil	4 2 1 3	Türk Dili ve Edebiyatı Yabancı Dil	4 3	T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Felsefe Grubu (Felsefe, Mantık, Sosyoloji) Yabancı Dil	3 2 3
TOPLAM		28		10		7		8
ALAN / BÖLÜM DERSLERİ	Kur'an-ı Kerim Arapça Fıkıh Siyer	5 4 2 2	Kur'an-ı Kerim Arapça Fıkıh Hadis Edebî Metinler Türkiye Coğrafyası (Fizikî) Psikoloji	4 4 2 2 3 2 2	Kur'an-ı Kerim Arapça Akaid Fıkıh Tefsir Hadis Hitabet ve Mesleki Uygulama Edebî Metinler İslâm Tarihi	3 4 2 2 2 2 2 3 2	Kur'an-ı Kerim Arapça Kelâm Tefsir Hadis Dinler Tarihi Hitabet ve Mesleki Uygulama Türkiye Beşerî ve Ekonomik Coğrafyası	3 4 2 3 2 2 2 3
TOPLAM		13		19		22		21
ALAN / BÖLÜM SEÇMELİ DERSLERİ			Biyoloji Fizik Kimya Matematik Geometri Genel Türk Tarihi Sanat Tarihi Türk Edebiyatı Tarihi Güzel Konuşma ve Yazma Hızlı Okuma Teknikleri Takviyeli Yabancı Dil Bilgisayar Dinî Musiki Hüsn-ü Hat	2 4 3 3 2 3 2 2 2 1 2 2 2 2	Fizik Kimya Matematik Geometri Sanat Tarihi Türk Edebiyatı Tarihi Analitik Geometri Güzel Konuşma ve Yazma Hızlı Okuma Teknikleri Osmanlı Tarihi Takviyeli Yabancı Dil Bilgisayar Dinî Musiki Hüsn-ü Hat	2 3 3 2 2 2 2 2 1 3 2 2 2 2	Biyoloji Fizik Matematik Felsefe Tarihi Ülkeler Coğrafyası Felsefe Mantık Sosyoloji Analitik Geometri Takviyeli Yabancı Dil Dinî Musiki Hüsn-ü Hat Tezhip İnsan İlişkileri	3 2 3 2 3 2 2 2 2 2 2 2 1
ALINMASI GEREKEN DERS SAATİ SAYISI				8		8		8
SEÇMELİ DERSLER			Resim Müzik Beden Eğitimi Çevre ve İnsan Trafik Bilgisi	2 2 2 2 2	Resim Müzik Beden Eğitimi Çevre ve İnsan Trafik Bilgisi Halk Bilim	2 2 2 2 2 2	Resim Müzik Beden Eğitimi Turizm İstatistik Trafik Bilgisi Demokrasi ve İnsan Hakları Kütüphanecilik	2 2 2 2 2 2 1 1
ALINABİLECEK DERS SAATİ SAYISI				4		4		4
GENEL TOPLAM		41		41		41		41

NOT : Öğrenciler, kendi ve velilerinin istekleri doğrultusunda çizelgede yer alan " Seçmeli Dersler " in, bir kısmını veya tamamını;

a. " Seçmeli Dersler ",
b. " Seçmeli Dersler " ile " Alan / Bölüm Seçmeli Dersler ",
c. " Alan / Bölüm Seçmeli Dersler " arasından seçebilir.

MİLLÎ EĞİTİM BAKANLIĞI SINIF GEÇME YÖNETMELİĞİ'Nİ UYGULAYAN ORTAÖĞRETİM KURUMLARINDAN İMAM-HATİP LİSELERİ HAFTALIK DERS ÇİZELGESİ

DERS KATEGORİLERİ	IX. SINIF		X. SINIF		XI. SINIF		XII. SINIF	
	DERSLER	Haftalık Ders Saati Sayısı	DERSLER	Haftalık Ders Saati Sayısı	DERSLER	Haftalık Ders Saati Sayısı	DERSLER	Haftalık Ders Saati Sayısı
ORTAK GENEL KÜLTÜR DERSLERİ	Türk Dili ve Edebiyatı Tarih Coğrafya Matematik Biyoloji ve Sağlık Bilgisi Fizik Kimya Yabancı Dil Beden Eğitimi	4 2 2 5 3 2 2 4 1	Türk Dili ve Edebiyatı Tarih Millî Güvenlik Bilgisi	4 2 1	Türk Dili ve Edebiyatı	4	T.C. İnkılâp Tarihi ve Atatürkçülük Felsefe Grubu (Felsefe, Mantık, Sosyoloji)	3 2
TOPLAM		25		7		4		5
ALAN / BÖLÜM DERSLERİ	Kur'an-ı Kerim Arapça Fıkıh Siyer	5 4 2 2	Kur'an-ı Kerim Arapça Fıkıh Hadis Edebî Metinler Türkiye Coğrafyası (Fizikî) Psikoloji	4 4 2 2 3 2 2	Kur'an-ı Kerim Arapça Akaid Fıkıh Tefsir Hadis Hitabet ve Mesleki Uygulama Edebî Metinler İslâm Tarihi	3 4 2 2 2 2 3 2	Kur'an-ı Kerim Arapça Kelâm Tefsir Hadis Dinler Tarihi Hitabet ve Mesleki Uygulama Türkiye Beşerî ve Ekonomik Coğrafyası	3 4 2 3 2 2 2 3
TOPLAM		13		19		22		21
ALAN / BÖLÜM SEÇMELİ DERSLERİ			Biyoloji Fizik Kimya Matematik Geometri Genel Türk Tarihi Sanat Tarihi Türk Edebiyatı Güzel Konuşma ve Yazma Hızlı Okuma Teknikleri Yabancı Dil Bilgisayar Dinî Musikî Hüsn-ü Hat	2 4 3 3 2 3 2 2 2 1 4 2 2 2	Fizik Kimya Matematik Geometri Sanat Tarihi Türk Edebiyatı Tarihî Analitik Geometri Güzel Konuşma ve Yazma Hızlı Okuma Teknikleri Osmanlı Tarihî Yabancı Dil Bilgisayar Dinî Musikî Hüsn-ü Hat	2 3 3 2 2 2 2 2 1 3 2 2 2 2	Biyoloji Fizik Matematik Felsefe Tarihi Ülkeler Coğrafyası Felsefe Mantık Sosyoloji Analitik Geometri Yabancı Dil Dinî Musikî Hüsn-ü Hat Tezhip İnsan Hakları	3 2 3 2 3 2 2 2 2 2 2 2 1
ALINMASI GEREKEN DERS SAATİ SAYISI				8		8		8
SEÇMELİ DERSLER			Resim Müzik Beden Eğitimi Çevre ve İnsan Trafik Bilgisi	2 2 2 2 2	Resim Müzik Beden Eğitimi Çevre ve İnsan Trafik Bilgisi Halk Bilim	2 2 2 2 2 2	Resim Müzik Beden Eğitimi Turizm İstatistik Trafik Bilgisi Demokrasi ve İnsan Hakları Kütüphanecilik	2 2 2 2 2 2 1 1
ALINABİLECEK DERS SAATİ SAYISI				4		4		4
GENEL TOPLAM		38		38		38		38
	Rehberlik	1	Rehberlik	1	Rehberlik	1	Rehberlik	1

NOT : Öğrenciler, kendi ve velilerinin istekleri doğrultusunda çizelgede yer alan " Seçmeli Dersler " in, bir kısmını veya tamamını;

a. " Seçmeli Dersler ",
b. " Seçmeli Dersler " ile " Alan / Bölüm Seçmeli Dersler ",
c. " Alan / Bölüm Seçmeli Dersler " arasından seçebilir.

ANADOLU İMAM - HATİP LİSESİ İLE YABANCI DİL AĞIRLIKLI İMAM-HATİP LİSESİ HAFTALIK DERS ÇİZELGESİ

DERS KATEGORİLERİ	HAZIRLIK SINIFI	Haft. Ders Saati Say.	IX. SINIF	Haft. Ders Saati Say.	X. SINIF	Haft. Ders Saati Say.	XI. SINIF	Haft. Ders Saat Say.
ORTAK GENEL KULTÜR DERSLERİ	Türkçe	4	Türk Dili ve Edebiyatı	4	Türk Dili ve Edebiyatı	4	Türk Dili ve Edebiyatı	4
	Yabancı Dil	15	Tarih	2	Tarih	2	Felsefe	2
	Kur'an-ı Kerim	8	Coğrafya	2	Milli Güvenlik Bilgisi	1	T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük	2
	Arapça	9	Matematik	5	Yabancı Dil	5	Yabancı Dil	4
	Beden Eğitimi	2	Biyoloji	2				
			Fizik	2				
			Kimya	2				
			Yabancı Dil	6				
			Sağlık Bilgisi	2				
			Beden Eğitimi	1				
TOPLAM		38		28		12		12
ALAN DERSLERİ			Kur'an-ı Kerim	4	Kur'an-ı Kerim	4	Kur'an-ı Kerim	4
			Arapça	4	Arapça	4	Arapça	4
			Temel Dini Bilgiler	2	Fıkıh	2	Kelam	2
			Hz. Muhammedin Hayatı (Siyer)	2	Hadis	2	Hitabet ve Mesleki Uygulama	4
					İslam Tarihi	2	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi	4
					Tefsir	2	Sosyoloji	2
					Psikoloji	2		
TOPLAM				12		18		18
OKUL TÜRÜNE AİT SEÇMELİ DERSLER					Biyoloji	2	Biyoloji	2
					Fizik	3	Fizik	2
					Kimya	3	Kimya	3
					Matematik	3	Matematik	3
					Geometri	2	Geometri	2
					Edebi Metinler	2	Edebi Metinler	2
					Genel Türk Tarihi	3	Türk Edebiyatı Tarihi	2
					Sanat Tarihi	2	Analitik Geometri	2
					Güzel Konuşma ve Yazma	2	Güzel Konuşma ve Yazma	2
					Türkiye Coğrafyası(fiziki)	3	Türkiye Beşeri ve Ekonomik Coğrafyası	3
					Hızlı Okuma Teknikleri	1	Hızlı Okuma Teknikleri	1
					Hüsn-ü Hat	2	Osmanlı Tarihi	3
					Takviyeli Yabancı Dil	2	Takviyeli Yabancı Dil	
					Bilgisayar	2	Bilgisayar	2
					Dini Musiki	2	Dini Musiki	2
					Dil Bilim	2	Sanat Tarihi	2
					Mantık	2	Tezhip	2
ALINABİLECEK DERS SAATİ SAYISI						8		8
SEÇMELİ DERSLER	Resim	2			Resim	2	Resim	2
	Müzik	2			Müzik	2	Müzik	2
	Bilgisayar	2			Beden Eğitimi	2	Beden Eğitimi	2
					Çevre ve İnsan	2	İnsan İlişkileri	2
					Demokrasi ve İnsan Hakları	2	Halk Bilim	2
ALINABİLECEK DERS SAATİ SAYISI		2				2		2
TOPLAM		40		40		40		40
			Rehberlik	1	Rehberlik	1	Rehberlik	1

İMAM-HATİP LİSESİ HAFTALIK DERS ÇİZELGESİ

DERS KATEGORİLERİ	HAZIRLIK SINIFI	Haft. Ders Saati Say.	IX. SINIF	Haft. Ders Saati Say.	X. SINIF	Haft. Ders Saati Say.	XI. SINIF	Haft. Ders Saati Say.
ORTAK GENEL KÜLTÜR DERSLERİ	Türkçe	4	Türk Dili ve Edebiyatı	4	Türk Dili ve Edebiyatı	4	Türk Dili ve Edebiyatı	4
	Arapça	15	Tarih	2	Tarih	2	Felsefe	2
	Kur'an-ı Kerim	8	Coğrafya	2	Millî Güvenlik Bilgisi	1	T.C. İnkılap Tarihi ve Atatürkçülük	2
	Beden Eğiti.	2	Matematik	5				
	Temel Dinî Bilgiler	2	Biyoloji	2				
			Fizik	2				
			Kimya	2				
			Yabancı Dil	4				
			Sağlık Bilgisi	2				
			Beden Eğitimi	1				
TOPLAM		31		26		7		8
ALAN DERSLERİ			Kur'an-ı Kerim	4	Kur'an-ı Kerim	4	Kur'an-ı Kerim	4
			Arapça	4	Arapça	4	Arapça	4
			Hz. Muhammedin Hayatı (Siyer)	2	Hadis	2	Kelam	2
					Fıkıh	2	Hitabet ve Mesleki Uygulama	4
					İslam Tarihi	2	Karşılaştırmalı Dinler Tarihi	2
					Tefsir	2	Sosyoloji	2
					Psikoloji	2		
TOPLAM				10		18		18
OKUL TÜRÜNE AİT SEÇMELİ DERSLER					Biyoloji	2	Biyoloji	2
					Fizik	3	Fizik	2
					Kimya	3	Kimya	3
					Matematik	3	Matematik	3
					Geometri	2	Geometri	2
					Edebî Metinler	2	Edebî Metinler	2
					Genel Türk Tarihi	3	Türk Edebiyatı Tarihi	2
					Sanat Tarihi	2	Analitik Geometri	2
					Güzel Konuşma ve Yazma	2	Güzel Konuşma ve Yazma	2
					Türkiye Coğrafyası(fiziki)	3	Türkiye Beşerî ve Ekonomik Coğrafyası	3
					Hızlı Okuma Teknikleri	1	Hızlı Okuma Teknikleri	
					Hüsn-ü Hat	2	Osmanlı Tarihi	3
					Yabancı Dil	2	Yabancı Dil	2
					Bilgisayar	2	Bilgisayar	2
					Dinî Musiki	2	Dinî Musiki	2
					Dil Bilim	2	Sanat Tarihi	2
					Mantık	2	Tezhip	2
ALINABİLECEK DERS SAATİ SAYISI						8		8
SEÇMELİ DERSLER	Resim	2			Resim	2	Resim	2
	Müzik	2			Müzik	2	Müzik	2
	Bilgisayar	2			Beden Eğitimi	2	Beden Eğitimi	2
					Çevre ve İnsan	2	İnsan İlişkileri	2
					Demokrasi ve İnsan Hakları	2	Halk Bilim	2
ALINABİLECEK DERS SAATİ SAYISI		4				2		2
TOPLAM		35		36		35		36
			Rehberlik	1	Rehberlik	1	Rehberlik	1

DİN GÖREVLİSİ YETİŞTİRME SORUNU VE DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞINA ELEMAN YETİŞTİREN KURUM OLARAK İMAM-HATİP OKULLARI
(Tarihi Süreç İçinde Gelişmeler)

Dr. Mehmet BULUT

GİRİŞ

Din hizmetlerinde istihdam edilecek kişilerin iyi yetişmiş olmaları gereği, diyebiliriz ki bütün çağlarda dile getirilmiştir. İhtisaslaşmanın daha fazla önem kazandığı çağımızda ise bu zaruret daha da artmıştır. İşte bu "vasıflı din görevlisi" yetiştirme zarureti, mesleki din eğitimi kurumlarının teşekkülünü gerektirmiştir. Osmanlı devletinin son yıllarında ihtisas medreselerinin açılmasını, Milli Mücadele yıllarında TBMM hükümetlerinin medreselerdeki iyileştirme gayretlerini, Cumhuriyet döneminde önce 1924 ve bilahere 1951 yılında İmam-Hatip Okullarının açılmasını, yine Cumhuriyet döneminde yüksek din eğitimi kurumlarının açılmasını vasıflı din görevlisi yetiştirme yolundaki gayretlerin birer sonucu olarak da kabul edebiliriz. Konuya farklı bir boyuttan yaklaşırsak, oluşturulan mesleki din eğitimi kurumlarının temel amaçlarından biri de, "nitelikli din görevlisi" yetiştirmek olmuştur diyebiliriz.

Cumhuriyet döneminde ülkemizde din hizmeti sunma görevi ve yetkisi verilmiş olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın istihdam ettiği elemanların eğitim durumları, teşkilatın en önemli sorunlarından biri olmuştur. Personelinin önemli bir miktarının yetiştiği ve orta dereceli bir eğitim kurumu olan İmam-Hatip Okullarının idaresinin Milli Eğitim Bakanlığında olması hasebiyle, öğrencilerinin yetiştirilme sorunları bu Bakanlığın da önemli meselelerindendir.

Din görevlilerinin iyi yetişmiş olmalarını gerektiren yüzlerce neden vardır. En önemlisi de din görevlilerinin, yaygın din eğitiminin resmi birer eleman olmaları, yani, halkı din konusunda aydınlatma gibi çok önemli vazifeyle yükümlü bulunmalarıdır. Hangi hizmet sınıfında olursa olsun Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin her biri, birer din görevlisidir. Dinî ibadetlerde rehberlik ederken halkı din konusunda bilgilendirmektedirler. Bu olgu, onların çağın ihtiyaçlarına göre iyi yetişmiş ve ona göre dizayn edilmiş olmalarını daha da önemli kılmıştır. Çünkü, toplumun dini kültür yönünden zayıf oluşu, dini bilgisinin yetersizliği, çoğu kez topluma din hizmeti sunan elemanların yetersizliğine bağlanabilmektedir. Çünkü din hizmeti, ciddi, hassas ve ağır sorumlulukları olan bir görevdir ve az buçuk bir Kur'an ve din bilgisiyle yerine getirilmesi imkansızdır.

Biz bu tebliğimizde, din görevlisi yetiştirme sorununa, vasıflı din görevlisi yetiştirme çabalarına ve bu bağlamda Cumhuriyet döneminde Diyanet İşleri Başkanlığı'na eleman

yetiştirmiş kurumlardan biri olan İmam-Hatip Okullarına ve bu okul mezunlarının Diyanet'te istihdam durumlarına, tarihi süre içindeki gelişmeler çerçevesinde, kısaca göz atmak istiyoruz.

Konuyu tarihi süreç içindeki gelişmeler çerçevesinde ele alacağımızdan İmam-Hatip Okullarının bugün gelinen noktadaki durumları konumuz dışında kalacaktır. Önce "din görevlisi" kavramına değinmek istiyoruz.

"Din Görevlisi" Kavramı

Din hizmeti yanında toplumu din konusunda aydınlatma görevini de şu veya bu şekilde yerine getiren Diyanet İşleri Başkanlığı personeli için biz genel bir kavram olarak "Din görevlisi" terimini kullanacağız.

İmam, hatip, müezzin, müftü, vaiz gibi görevliler için kullandığımız "din görevlisi" kavramı, saydığımız kavramların tersine, oldukça yeni bir kavramdır ve Diyanet İşleri Başkanlığı (DİB) tarihi içinde bile 1965'den sonra kullanılmaya başlanmıştır. Bu kavramla daha çok cami görevlileri anlatılmak istenmişse de bize göre bütün Başkanlık personeline teşmil edilmesi mümkündür. Çünkü bütün personelin şu veya bu şekilde din hizmeti vermesi söz konusudur. Sözü edilen tarihe kadar DİB mevzuatında cami görevlileri için sırasıyla "Hademe-i Hayrat", "Cami Hademesi", "Hademe-i Hayrat" ve "Hayrat Hademesi" terkipleri kullanılmıştır. 1965'de çıkartılan 633 sayılı kanuna eklenen geçici bir madde ile daha önce yürürlükte olan kanun ve yorumlarındaki "hayrat hademesi" deyimi "cami görevlileri" olarak değiştirilmiştir.

"Din görevlisi" kavramı gibi, cami hizmetlerine görevli tayin etme olayını ifade de farklı kavramların kullanıldığını görüyoruz. Şöyle ki: Osmanlı döneminde 1913 yılında çıkartılan ve bir kısım hükümleri Cumhuriyet döneminde de 1928 yılına kadar uygulanan "Tevcih-i Cihat Nizamnamesi" adlı yasal düzenlemede geçen "Tevcih-i Cihat"[1] terkibi, "görevlerin (cami görevlerinin) verilmesi" anlamına gelmektedir. Yani "göreve atanma", "cami görevliliğine getirilme" yerine "görevi birine verme" ifadesi tercih edilmiştir. Örneğin imamlık, hatiplik gibi görevlere tayin olunanlara "imamlığa, hatipliğe tayin edildi" denilmemiş; "imamlık, hatiplik ciheti (görevi) falana tevcih edildi" denmiştir. Aynı şekilde DİB döneminde 1950'li ve 60'lı yıllarda bile "imamet ve hitabet gibi hizmet sahipleri" ifadesi kullanılmıştır.

Cahit Baltacı, XVII. Yüzyılda Osmanlı camilerinde görev yapan kişilerin sayısının bazen 18'e kadar çıktığını ifade etmektedir. Baltacı'ya göre bunlar lüzumsuz görevliler de değildir. Herbirinin yerine getirdiği görevler vardı.[2]

---

1. "Cihet" (çoğulu: cihat), Vakıfların çeşitli dinî, sosyal ve kültürel hizmetlerini sürdürebilmesi için tahsis edilmiş olan görevlere verilen addır (DİA, c. 7, s. 546). Osmanlı kayıtlarında "erbab-ı cihat" veya "ashab-ı cihat" diye adlandırılan cihet sahipleri esas itibariyle iki kısma ayrılmaktaydı. İmamet, hitabet, vaizlik, dersiamlık, tedris gibi ilmi yeterlilik isteyenlere "Cihat-ı İlmiye"; kayyimlik, türbedarlık, ferraşlık gibi bedeni çalışmaya bağlı olanlara da "cihat-ı bedeniye" adı verilmekteydi (Geniş bilgi için bkz. Mehmet İpşirli, "Cihet", DİA, c. 7, s. 546-548).
2. Milli Eğitim ve Din Hayatı, Boğaziçi Yayını, İstanbul 1981, s. 258 (Cahit Baltacı'nın Müzakeresi).

Osmanlı döneminde olduğu gibi, DİR'nin ilk yıllarında cami görev ve görevlileri, değişik adlarla, çeşitlilik arzediyordu. Zamanla, birleştirilebildiği ölçüde bu görevler ve görevliler birleştirilmiş ve günümüzde cami görevlisi olarak İmam-hatip, müezin-kayyim ve vaiz kalmıştı, ki bu personelin hepsini birden bulunduran cami sayısı günümüzde oldukça azdır.

Diyanet ve Milli Eğitim

Tebliğimize konu olan iki kurumdan DİB bilindiği gibi bir Cumhuriyet kuruluşudur. Devlet teşekküllerinden biridir. Bir istihdam müessesesidir. İstihdam ettiği elemanları kendi yetiştirmemektedir. Mezunlarını istihdam ettiği okullardan biri olan İmam-Hatip Okulları (İ.H.O.) ise yine bir devlet kurumu olan Milli Eğitim Bakanlığına (MEB) bağlıdır. Diyanetin kuruluşu ile ilk imam-hatip okullarının kuruluşuna neden olan Tevhid-i Tedrisat Kanununun kabul tarihi aynıdır (3 Mart 1924). Çalışmamızda izleyeceğimiz süreçten de anlaşılacağı gibi, her ikisi de birer devlet kurumu olan Diyanet ve Milli Eğitim arasında idari ve ilmi yönden yeterli bir işbirliği gerçekleşememiştir.

Öte yandan, Cumhuriyet tarihi boyunca siyasi idarelerin Diyanete ve İ.H. Okullarına bakış açıları benzerlik göstermiştir diyebiliriz. Ancak Diyanet, kuruluşundan günümüze kesintisiz varlığını koruyabilmiş olmasına karşın söz konusu okullar için aynı şeyi söyleyemiyoruz.

Din Görevlisi Yetiştirme Sorunu, Din Görevlisi Yetiştiren Kurumlar

Tarihimizin önemli bir diliminde, dini hizmetleri üstlenen kişiler genellikle medreseden yetişmişlerdir. Osmanlının son dönemlerinde, yüzyılımızın başında ise cami hizmetleri için ihtisas medreselerinin açıldığını görüyoruz. Özetle belirtirsek, medreselerde kaliteyi yükseltmek için 1913'de açılan Darü'l-Hilafeti'l-Aliyye medreselerinin açılışında kaliteli din adamı yetiştirmek de hedeflendiği gibi, ehliyetli vaiz yetiştirmek için "Medresetül-Vaizin"in yine vasıflı imam-hatip, müezzin yetiştirilmek üzere "Medresetü'l-Eimme ve'l-Huteba"nın bu ikisinin birleştirilmesiyle oluşturulan "Medresetü'l-İrşad"ın ve ayrıca" Medresetü'l-Mütehassisin"in açılışları hep vasıflı din görevlisi yetiştirme doğrultusundaki çabalardır. Tebliğimizin hacmini genişletmemek için bunların sadece isimlerini zikretmekle yetiniyoruz. Yalnız DİB'na "da" omuz vermiş olan Şer'iye ve Evkaf Vekâleti (ŞEV)'nin bu doğrultudaki hizmetlerine temas etmeden geçemeyeceğiz.

Milli Mücadele yıllarında, TBMM hükümetlerinin ve hükümetlerde yer alan Şer'iye ve Evkaf Vekâletinin diğer hizmetleri yanında vasıflı din görevlisi yetiştirme doğrultusundaki çabaları da bizi fevkalâde mütehassis edecek boyuttadır. Ülke genelinde hayatmemat mücadelesinin verildiği bu yıllarda cami ve mescitlerin görevlisiz kalmamaları ve İslâm'ın bütün safiyyetiyle halka anlatılabilmesi için medreselerin ıslahı ve sayılarının çoğaltılması için hiç bir fedakarlıktan kaçınılmamıştır.

İlk TBMM hükümeti, ülkede sayıca fazla olan İlmiye medreselerinin eğitim öğretim faaliyetlerine çeki-düzen vermek ve yeni bir dinamizm kazandırmak üzere 8 Mayıs

1337/1921'de "Medaris-i İlmiye Nizamnamesi" adıyla bir tüzük yayınladı ve uygulamaya koydu.[3] Ayrıca, eğitim düzeyi yüksek olan Darülhilafe medreselerinin sayılarını çoğaltmak için çaba harcadı. Buna gerekçe olarak, irşad hizmetine duyulan ihtiyaç gösterilmiştir. Örneğin Kütahya'da bir Darülhilafe medresesi açılması için Meclis Başkanlığına 1921'de verilen bir önerge için yazılan mazbatada buna gerekçe olarak, "Emr-i bi'l-maruf nehyi ani'l-münkeri halka neşir ve tebliğ ile mükellef erbab-ı dine yegane menşe olan ve memleketin her tarafında tesisi şayan-ı arz bulunan dar-ı mezkurun küşadına..." ifadesiyle yer verilmiş, ayrıca "Menba-ı feyz ve irfan olan ve maarif-i memlekete, dine ve vatanın terakki ve tealisine her yerde hizmet edecek olan medrese-i celilenin bir an evvel tesis ve küşadına ve müntesibin-i ilmiye ve ahali-i islamiyenin idame-i hayat ve diyanet ve adedinin teksiri esbab-ı veailinin istikmali vacibat-ı diniye ve dünyeviyeden bulunmakla..."[4] denerek bu medreselerin açılması gereği vurgulanmıştır.

TBMM'nın medreseler konusunda bu takdire şayan jesti bütün Anadolu'da memnuniyetle karşılanmış ve halkın Milli Meclise olan muhabbeti pekişmiştir. Nitekim dönemin Şer'iye Vekili Mustafa Fehmi Efendi (Gerçeker), 12 Ocak 1922'de bir soruyu cevaplandırırken konuyu şu ifadelerle dile getirmişti: "... Mahv u inkiraza yüz tutan medaris-i atikanın ıslahı hakkındaki nizamname, ahalinin TBMM Hükümetine karşı olan hissi mefharatini tezyide bais olmuş ve bugüne kadar (yaklaşık 8 ay içinde M.B.) 125 mahalde medrese küşad olmuştur."[5]

TBMM Hükümetlerinde bakanlık olarak yer alan Şer'iye ve Evkaf Vekâletinin (ki medreselerin de idaresi bu vekalette idi.) 1922 yılına ait bütçesi müzakere edilirken, Türkiye'de medreseler ve din eğitimine, vasıflı din görevlisi yetiştirilmesi konusuna da çok geniş yer verilmişti. Meclisin ulema sınıfından mebusları tam bir fikri serbesti içinde din, din hizmeti ve din eğitimi konusunda görüşlerini serdetmişlerdi. Diyanet İşleri Reisliği (DİR)'nin kuruluşundan hemen öncesinde verilen bu özverili ve samimi gayretler daha sonra gereği gibi sürdürülememiştir.

Cumhuriyet Dönemi

Bilindiği gibi Cumhuriyetin ilanından bir müddet sonra 3 Mart 1924'te çıkartılan seri kanunlarla ülkemizde dini teşkilat, din hizmetleri ve din eğitimi alanlarında yeni düzenlemeler getirildi. Bunlardan konumuzu ilgilendirenler Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile Şer'iye ve Evkaf Vekâletinin lağvi ve DİR'nin kuruluşudur. Bu kanunlardan ilki ile ülkede bütün öğretim kurumları Maarif'e bağlanarak eğitim birliği sağlanmıştır. Bu bağlamda daha önce Şer'iye Vekaletine bağlı olan bütün medreseler de önce Maarife devredilmiş ve hemen akabinde de kapatılmış, yerine İmam ve Hatip Mektebi açılmıştır. Aynı tarihte ikinci bir kanunla da TBMM hükümetleri döneminde bakanlık olarak temsil edilen ve Türkiye'de din hizmetleri, din eğitimi ve vakıfların idaresini deruhte eden ŞEV lağvedilmiş ve yerine, sözkonusu vekaletin görevlerinden bir kısmını (inanç ve ibadetle

3. Bkz. Düstur, III. Tertip, c. 2, s. 57-61 (İst. 1929 baskısı).
4. Zabıt Ceridesi (Z.C.) 1. Devre, Yıl: 1, c. 3, s. 497; c. 6, s.7.
5. Zabıt Ceridesi, 1. Devre, Yıl: 2, c. 16, s. 27.

ilgili işler, cami ve mescitlerin idaresi) yerine getirmek üzere Diyanet İşleri Reisliği kurulmuştur.

Tevhid-i Tedrisat ve Medreselerin Kapatılması

Cumhuriyeti kuran nesil, 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanununun daha başında yanlış uygulandığını dile getirmiş ve ülke geneline yayılmış olan medreselerin bir çırpıda kapıtalmasını doğru bulmamıştır.

Tevhid-i Tedrisat Kanununun 4. maddesinde geçen "... İmamet ve hitabet gibi hidemat-ı diniyenin ifası vazifesiyle mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşad edecektir." şeklinde ifadeye nazaran medreselerin kapatılmasına yer verilmemiş, bilakis dini hizmetlerin yerine getirilmesinde rehberlik edecek elemanlarının yetiştirilmesi için özel okulların açılması öngürülmüştür. Ancak uygulama buna göre olmamış, sayıları 479 civarındaki [6] ilmiye medreseleri tamamen kapatılmış, Darülhilafe medreseleri ise İmam ve Hatip Mektebine dönüştürülmüştür. Bu uygulama biçimine, bu tasarrufa kanunun oylamasında bulunan Mebuslar bile karşı çıkmıştır. Örneğin 17 Nisan 1924'de görüşülen Maarif Vekâleti bütçesinin müzakeresi sırasında medreselerin kapatılmasına temas edilerek bunun yanlış olduğu, öğrenci ve hocası yeterli ilmiye medreselerinin takviye edilerek tedrisata devam etmelerinin faydalı olacağı vurgulandı. İmam-Hatip Mektebine dönüştürülen 29-30 Darulhilafe medresesinde, 40 bin civarında köye sahip bir ülkenin din görevlisi ihtiyacını karşılamakta çok yetersiz kalacağı vurgulandı. Onlara göre ilmiye medreseleri İmam-Hatip Okuluna; Darülhilafe medreseleri de İlahiyat Fakültesine yönelik bir kaynak olmalıydı.[7] Kısaca gelecekteki sıkıntılar o günden anlaşılmış ve bu uygulama sonucu yakın gelecekte köylerin imamsız kalacağı vurgulanmıştır.

İmam ve Hatip Mektepleri

DİB'nın 3 Mart 1924 tarihinde, Türkiye'de din işlerini düzenlemek, cami ve mescitleri idare etmek görevleriyle 429 sayılı Kanunla kurulduğunu hatırlatmak istiyorum. Başkanlık bütün köylere kadar ulaşan bu görevini gereği gibi yapabilmek için İslâm dininin inceliklerine vakıf, Doğu'yu ve Batı'yı tanıyan, halkı irşad edecek din görevlilerine (müftü, vaiz, imam ve hatip) ihtiyacı vardı. İhtiyaç duyulan bu elemanları 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanununun amir hükümleri gereğince Milli Eğitim Bakanlığı yetiştirecekti. Çünkü söz konusu kanunun 4. maddesi yüksek din bilginleri yetiştirmek üzere Darülfünun'da bir İlahiyat Fakültesinin tesisini öngördüğü gibi, cami ve mescitlerde dinî hizmetlerinin ifası ile sorumlu elemanlar yetiştirmek için de ayrı mekteplerin açılacağını da amirdi.

Nitekim uygulama da buna göre yapıldı. Bu kanunla o tarihte bulunan bütün dini eğitim kurumları (medreseler) kanun gereği Milli Eğitim'e bağlandı. Ancak bir hafta sonra

6. Zabıt Ceridesi, 2. Devre, Yıl:3, c. 8, s. 918.
7. Bu görüşler için bkz. Zabıt Ceridesi, 2. Devre, Yıl: 2, c. 8, s. 912-913.

zamanın Maarif Vekili Vasıf Bey'in bir emriyle, ülkede sayıca fazla olan ilmiye medreselerinin tamamı bir çırpıda kapatıldı. Sayıları 29'u bulan Darülhilafe medreseleri de İmam ve Hatip Mektebine dönüştürüldü. Daha önce Şer'iye vekaletince idare edilen Darülhilafe medreselerinin Sahn ve Süleymaniye adındaki ihtisas bölümlerinin bir kısım öğrencisi Darülfünun İlahiyat Fakültesi bölümüne, ilk ve orta kısım öğrencilerinden bir kısmı da İmam ve Hatip mekteplerine aktarıldı.

1924'de açılan İmam ve Hatip Mektepleri, ilkokula dayalı dört yıllık birer eğitim kurumlarıydı. Bir meslek okulu olarak açıldı. Amacı din görevlisi yetiştirmekti. Ortaokul dersleriyle birlikte meslek dersleri okutuluyordu. Mezunları Ortaokul mezunu sayılmıştır.[8]

1924 yılı Maarif bütçesine ekli kadro cetvellerinden anladığımıza göre açılışlarında sayıları 30 olarak düşünülmüştü.[9] Aynı kadro cetvelinde öğretmenlerin branşlarına da yer verilmiştir ki bu, okutulan dersleri de göstermektedir. Buna göre, Kur'an-ı Kerim - Tecvit- Gına, Tefsir-Hadis-İlm-i Tecvid, Din Dersi, Edebiyat-Hitabet-İnşa, Ruhiyat ve Ahlâk, Arabi, Tarih ve Coğrafya, Riyaziye, yazı ve Terbiye-i Bedeniye dersleri yer almaktaydı.

Halka din hizmeti sunacak insanların iyi yetişmiş olmalarını ısrarla vurgulayan Cumhuriyetin kurucu kuşağı, medreselerin kapatılmasından sonra bu kez yeni kurulan İmam ve Hatip Mektebine ümit bağlamışlardır. Çünkü bu yıllarda camilerde nitelikli din görevlilerinin sayısı iyice azalmış, ehil olmayan kişiler bu hassas görevi yapmaya yeltenmiştir. Medrese hoca ve öğrencilerinin, iyi yetişmiş cami hocalarının diğer vatan evlatları gibi cephelerde görev almaları ve bir çoğunun şehit olması, haliyle din eğitimi ve din hizmeti alanında aksamalara neden olmuştur. Dolayısıyla ehliyetsiz ve liyakatsiz kişiler din hizmeti vermek durumunda kalmışlardır. DİR'nin kuruluş yıllarında, köy imamlarının halk üzerindeki etkinliklerinin fazla oluşuyla ters orantılı bir şekilde, bilgi yönünden zayıf oldukları bizzat dönemin mebuslarınca dile getirilmiştir. Örneğin, Diyanet'in 1925 yılı bütçesinin müzakeresi sırasında Karesi Mebusu Vehbi Bey şöyle demişti:

"... Memleketimizin lâekal yüzde 80'ini köylü teşkil ediyor. Hepimizin de itiraf etmemiz lazımdır ki, her köyün başı, başı sarıklı bir hocadır. Oraya siz gidersiniz, dil dökersiniz. Doktor gider, dil döker. Jandarma gider, kırbaç gösterir. Tahsildar gider tahsil torbasını gösterir. Hiçbirinin ehemmiyeti yoktur. Orada köy imamının söylediği, nass-ı katidir. Herşeyi yapar. Onun sözü sözdür. Sizin yaptığınız bütün tesiratı, telkinatı, siz ayrıldıktan sonra iki kelime ile bırakın şu dinsiz keretayı dedi mi iş bitmiştir. Halbuki köy imamları, tetkik edilecek olursa birçok yerlerde, belki yüzde 75'i okumayı zor bilir..."[10]

5 Mart 1925 tarihinde Maarif Vekaletiyle ilgili bir Meclis görüşmesi sırasında o vakit vekil olan Hamdullah Subhi Bey, İmam ve Hatip Mektepleriyle ilgili bir soruyu cevaplandırırken "Köy hocası olabilmeleri için İmam ve Hatip Mekteplerine devam eden efendilere lazım gelen her yardımı yapmaya amadeyim. Bir ihtiyacın ifadesi olduğu için

8. Ömer Okutan, Cumhuriyet Döneminde Eğitim, İst. 1991, s. 416.
9. Bkz.17 Nisan 1340 (1924) tarihli Zabıt Ceridesi eki.
10. TBMM Zabıt Ceridesi, 2. Devre, Yıl: 2, c. 14, s. 253-254.

bu mekteplere de dikkat-i mahsusa ile dikkat edeceğim. Şefkat ve muhabbet ile itina edeceğim. Bunun delailini göreceksiniz" diyordu.[11] Ancak mevcut esaslar çevresinde bu okul mezunlarının doğrudan Darülfünün İlahiyat Fakültesine Girmelerinin imkansız olduğunu, bunun ancak lisenin edebiyat kısmından geçirmek suretiyle olabileceğini belirtmiştir. Ancak bu gerçekleşmemiştir.

Aynı görüşmede, Maarif Vekaletinin, İmam ve Hatip Mekteplerinin programları hakkında DİR'nin mütelaasını alıp almayacağı şeklindeki soruya "Müracaat edeceğim ve mütalaalarından istifade edeceğim" cevabını vermişti.

Bilindiği gibi açılan bu okullar uzun ömürlü olamadı. 1929-1930 ders yılında tamamiyle tarihe intikal etmiştir.[12]

Tevhid-i Tedrisat Kanununa dayanılarak açılan İmam ve Hatip Mekteblerinin kapatılmasına gerekçe olarak genelde öğrenci bulunamayışı gösterilmiştir. Kanaatimizce, asıl nedeni okula rağbet etmeme nedeninde aramak icap eder. Esasen bu mazeret, o dönemin yetkililerince de kabul edilmemiştir. Örneğin, 1926 yılı Maarif Vekaleti bütçesinin müzakeresi sırasında Eskişehir Mebusu Abdullah Azmi Efendi, Eskişehir'deki İmam ve Hatip Mektebinin kapatılma gerekçesini dönemin Maarif Vekili Necati Bey'den sormuş ancak makul cevap alamamıştı. Vekil "Öğrenci azlığı" gerekçesinin arkasına saklanmak isteyince, A. Azmi Efendi, Eskişehir'deki mektebin öğrencisi en çok olan bir okul olduğunu, araç gereç yönünden de yeterli bulunduğunu dile getirmiştir.[13]

Kabul etmek gerekir ki, bu okullar bir defa yetkililerden yeterli ilgi görmemiş; mezunlarına parlak bir istikbal gösterilmemiştir. Ortaokul düzeyinde tutulmuş, mezunlarının devam edecekleri bir kurum bulunmamıştır.

Mesleki Din Öğretiminin Yapılmadığı Yıllar

İmam ve Hatip Mektepleri uzun ömürlü olamayıp, 1930 yılında tamamen kapatılınca, 1924 yılında yine Tevhid-i Tedrisat Kanununun amir hükümleri gereği açılan Darülfünün İlahiyat Fakültesinin de 1933'de kaldırılmasıyla Türkiye'de örgün mesleki din eğitimi veren bir kurum kalmamıştır. 1950'li yıllara kadar süren bu dönemde, din görevlisi yetiştirmek için kaynak olarak sadece Kur'an Kursları kalmıştır. Diyanet İşleri Reisi Rifat Börekçi, bu kursların Diyanet'e bağlı kalmasını sağlamıştır.[14] Ancak bu kurslar Türkiye'nin din görevlisini karşılamaktan uzaktı.

Sonuçta din hizmetlerindeki eleman ihtiyacı o kadar kendini gösterdi ki, din hizmetlerinde istihdam edilecek personelin yetişmesine yıllarca karşı çıkmış olan CHP de bu vahim duruma (cenazelerin ortada kalışı, cami hizmetlerinin ehliyetsiz insanlarca doldurulması vb.) rıza göstermemeye başladı.

11. Zabıt Ceridesi, 2. Devre, Yıl: 2, c. 5, s. 207-208.
12. Yıllara göre açılan ve kapanan okulların bir tablosu için bkz. Hasan Ali Yücel, Türkiye'de Orta Öğretim, İstanbul 1938, s. 54.
13. Bkz. Zabıt Ceridesi, 2. Devre, Yıl: 3, c. 25, s. 536.
14. Jaeschke, 1932-1950 yılları arasında Kur'an Kurslarının sayısını ve buradaki öğretici ve öğrenci sayılarını tesbit etmiştir. (Jaeschke, s. 70)

"10 Şubat 1948 tarihinde toplanan CHP Meclis grubunda Başbakanın teklifi üzerine ilkokullarda tahsil gören çocuklara din dersleri verilmesi ve ayrıca imam ve hatip gibi din adamları yetiştirmek için meslek okulları açılması konularını inceleyip prensip kararına bağlaması için, Meclis Grubu onyedi kişiden müteşekil bir komisyon seçmiş ve bu komisyonu görevlendirmiştir."[15] Komisyon kısa zamanda bu konuda müsbet görüş taşıyan bir rapor hazırladı.

Komisyon İ. H. Okullarının kurulmasında ittifak etmiş olmasına rağmen çeşitli tartışmalardan sonra Ulus gazetesinde neşredilen tebliğde İmam-Hatip Okuları yerine, ortaokul mezunlarından askerliğini yapmış olanların kabul edileceği İmam ve Hatip kurslarının açılmasını benimsemişti.[16]

Din görevlisi ihtiyacını karşılamak üzere sarfedilen gayretleri anlatırken, A. Hamdi Akseki bu kursların açılış sürecini şöyle belirtmiştir:

"Bu ihtiyacı, muhtelif zamanlarda yüksek makamlara yaptığımız müracaatlarla, verdiğimiz raporlarla belirttik. Nihayet, Büyük Millet Meclisinin geçen devresinde sunulmuş olan iki layiha ile bu cihet açıklandı. Bu suretle iş matbuata da aksetti. Bu layihalarda dini ihtiyaç ve bunun sebepleri bütün üryanlığı ile gösterilerek Diyanet İşleri Başkanlığına bağlı ve muhtelif dereceleri ihtiva eden dini bir müessesenin açılması lüzumu belirtiliyordu. Bu haklı ve yerinde olan talep hususi bir komisyona havale edilmiş, neticede, istenilen bu din müesseseleri yerine Üniversiteye bağlı bir "İslâm İlahiyat Fakültesi" açılmasına, ilk mekteplerin dördüncü ve beşinci sınıflarına ihtiyari din dersi konulmasına, imam ve hatip ihtiyacını önlemek üzere de, Milli Eğitim Bakanlığı tarafından on aylık kurslar açılmasına karar verilmişti.[17]

Sonuçta 1948'de 10 ay süreli İmam ve Hatip kursu 10 il merkezinde açıldı. MEB İlköğretim Genel Müdürlüğüne bağlı olarak yürütülen bu kurslarda, Akaid, Ahlâk, Kur'an, İbadet, Tarih, Coğrafya, Yurt Bilgisi ve Sağlık Bilgisi dersleri okutulması kararlaştırılmıştı.[18]

Bu kursların yetersizliği kısa sürede anlaşıldı. 1951'de İmam-Hatip Okullarının açılmasıyla ömrünü tamamladı. Yakşalık 20 yıllık aradan sonra mesleki din eğitimine yeniden geçişin ise söz konusu kurslarla olduğu kabul edilmektedir.[19]

Mesleki Din Eğitimi Sorununun Çözümüne A. Hamdi Akseki'nin Yaklaşımı [20]

Mesleki din eğitiminin 20-25 yıl süreyle yapılmayışı büyük sıkıntılara neden oldu. Bu yıllarda halkın dini ihtiyaçları görmezlikten gelinirken DİB teşkilatı devlet yapısı içinde

15. Nahid Dinçer, İmam-Hatip Okulları Meselesi, İst. 1974, s. 53.
16. Suat Cebeci, "Türkiye'de Ortaöğretimde Mesleki Din Eğitimi", Diyanet Dergisi (D.D.), c. 26, Sayı: 3 (Temmuz-Ağustos-Eylül '90), s. 35.
17. Akseki, Rapor.
18. Dinçer, s. 61.
19. Cumhuriyet Döneminde Eğitim, MEB Yayını, Ankara 1983, s. 419.
20. DİB personelinin eğitim sorunları zaman zaman raporlar halinde ilgili mercilere sunulmuştur. En güzel örneği, bazı pasajlarını aktardığımız Akseki'nin bu raporudur. Diğer bir kaçına daha burada temas etmek istiyoruz.

varlığını korumuştu. Varlığı muhafaza edilen bu teşkilat için zorunlu olan elemanların yetiştirilmesi için bir kaynak gösterilmemiş olması düşündürücüdür.

Cumhuriyet öncesinden başlayarak 1950'li yıllara kadar Türkiye'de din eğitiminin ve din hizmetlerinin gelişimini çok iyi takip etmiş ve yaklaşık otuz yıl dini kurumların için-

1959'da Maarif Vekaletine sunulan "Türkiye Eğitim Milli Komisyonu Raporu"nda din adamlarının yüksek tahsilden geçirilmesi gereği şöyle ifade edilmiştir: "Din gibi mudil ve fikri olgunluk isteyen bir konuda söz edecek kimsenin behemehal üniversiter bir tahsilden geçmesi lüzumuna inanıyoruz. Nitekim komisyonumuzca ziyaret edilen memleketlerin çoğunda din adamları, ancak üniversite seviyesinde bir teoloji tahsili yaptıktan sonra vazife alabiliyorlar. Buna göre İ. H. Okullarını da üniversite mezunu din adamları yetişinceye kadar, acilen din adamı yetiştirme ihtiyacı ile kurulmuş müesseseler olarak görmek gerektiğine kaniyiz..." (Türkiye Eğitimi Milli Komisyonu Raporu, MEB Yayını, İstanbul 1960, s. 112).

1960 tarihli "Din ile İlgili Eğitim ve Öğretim Komitesi Raporu"nun sonuna, dini eğitim yapan okullar hakkında, Diyanet'in görüşü de eklenmiştir. Diyanet İşleri Başkanı Muavini Sadettin Evrin imzasıyla "İmam-Hatip Okullarıyla Yüksek İslâm Enstitüsü ve İlahiyat Fakültelerinin Gelişmeleri ve Kur'an Kursları Hakkında Toplu Görüş" başlığı altında yer verilen DİB'nın görüşü maddeler halinde sıralanmıştır. Diyanet'e göre: Mevcut 19 İmam-Hatip Okulunun hepsi birbirinden farklıdır. Bunlardan ancak 4 tanesi kısmen iyi durumdadır. Bunlar, "İlahiyat Lisesi" adı altında müftü ve vaiz yetiştirilmesi için ayrılmalı, geri kalan okullar 4 senelik İ.H. Okulu halinde bırakılmalı. Yüksek İslam Enstitüsüne, müftü ve vaiz yetiştirmek üzere "İlahiyat Lisesi" mezunları alınmalı. İlahiyat Fakültesine ve aynı kaynaktan öğrenci alınmalı. "Çünkü, normal lise tahsili yapmış gençlerin İlahiyat Fakültesinde Kur'an'ı ve İslâmiyet derslerini hakkıyle öğrenmeye ve vakitleri, ne de alışkanlıkları müsade etmekte, bu gibi ihzari bilgilere sarfedilen zamanın daha yüksek derslere hasredilmesine imkan vermemektedir."

Diyanetin raporda yer alan görüşüne göre, yurdumuzda mevcut binlerce Kur'an Kursu son derece iptidai bir haldedir. Bunlara derhal bir istikamet verilmesi lazımdır. Bu durumda: "19 İ.H. Okulunun ihzarı kısmı diye iki senelik bir eğitim kabul edilmeli; birinci senede Kur'an-ı Kerim'in okunmasına alışmak ve bir miktar ezber edilmesi, İslâm ahlâkı; ikinci senede de tecvit, makam ve maharice riayet suretiyle tilavetin tekemmül ettirilmesi, hıfzın lüzumlu kadarının tamamlanması yapılır. 19 okuldan dört veya beşi lise haline getirilince, 14-15 okuldan yalnız 4 senelik ilk devre kalacak ve okulun ikinci devresine ait üç sınıfın dershaneleri ve yatakhaneleri boşalacaktır. İşte bunlar bahsettiğimiz leyli ihzari kısma tahsis olunur. O şehirlerdeki dağınık yerlerde bulunan Kur'an Kursları aylarında ihtiyari ders olarak verilmeli: Maarifin sıkı mezaretinde yapılmalı; cami köşelerindeki Kur'an Kurslarına müsaade edilmelidir."

Bu düşüncelerin uygulama imkanı bulmadığını söylemeye gerek yoktur.

Şubat 1962'de toplanan VII. Milli Eğitim Şûrası'nda alınan kararla, Din Eğitimi problemini incelemek üzere bir komisyon meydana getirildi. DİB, İlahiyat Fakültesi, Yüksek İslam Enstitüleri ve Bakanlık ilgililerinden meydana gelen bu komisyon, din eğitimi problemini 7 madde halinde tesbit etti. Bu maddelerde nüfusu 5000'den az köy ve kasabalarda yaklaşık 35769 iskan yerinde İ.H.O. dışında yerlerden Kur'an Kurslarından) yetişen kişilerin istihdamını öngörmekteydi. Bu karara halktan tepki geldi. Bakanlık bu tepkileri dikkate almak zorunda kaldı. (Parmaksızoğlu, s. 41).

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın hazırlanması ile ilgili olarak Devlet Planlama Teşkilatı Müsteşarlığı'nca oluşturulan "Manevi Kalkınma Özel İhtisas Komisyonu" çalışmalarında değerlendirilmek üzere DİB'nın görüşünü ihtiva eden bir rapor istemişti. Bu doğrultuda Başkanlık Din İşl. Yüksek Kurulu Üyelerinden oluşan bir komisyonca "Manevi Kalkınma Konusunda DİB'nın Görüş ve Düşünceleri" adıyla hazırlanan ve 1 Şubat 1977'de Başbakanlığa sunulan bu rapora göre 1976 yılında Türkiye'de ibadete açık 50 bin camiden yaklaşık 41 bininde, 633 sayılı kanunla belirlenmiş nitelikleri taşıyan, yani asgari İ. H. Okulu mezunu imam-hatip yoktu (s. 49). Bu gerçek bile DİB'nda yaygın din eğitimi veren personelin eğitim sorununu bütün çıplaklığıyla ortaya koymaya yetiyordu.

1-5 Kasım 1993 tarihlerinde gerçekleştirilen 1. Din Şûrası'nın sonuç bildirisinde (Şûra kararları) din görevlilerinin eğitimleri sorununa değinilirken şöyle denilmişti: "Toplumu aydınlatma, dikkat ve hassasiyet isteyen bir görevdir. Yetişmiş ve yetenekli görevliler gerektirir. Bu sebeple irşada memur edilen kimseler özel bir eğitime tabi tutulmalı; Diyanet İşleri Başkanlığı görevli tayininde daha hassas davranmalı ve zaman zaman düzenleyeceği Hizmetiçi Eğitim seminerleri ve kursları ile görevlilerini yetiştirme cihetine gitmelidir. Bir yıldan uzun süreli hizmetiçi kurslarını bitirenlere maaş veya kıdem gibi haklar sağlanması konusunda çalışmalar yapılmalıdır."

de ve başında bulunmuş bir kişi olan merhum Ahmet Hamdi Akseki, 1950 yılında Türkiye'de din hizmetleri ve mesleki din eğitimine ilişkin problemleri ve çözüm yollarını içeren bir Rapor[21] hazırlayarak ilgili makamlara sunmuştur.

Akseki bu raporunda 1950'ye kadar dini kurumlardaki gelişmeleri irdelemiş, bu kurumların gelecekleriyle ilgili teklifleri mükemmel bir şeklide ortaya koymuştur. Bu bilimsel rapor kanaatimce hem DİB için hem de mesleki/dini eğitim veren kurumlar için hazırlanmış en ciddi ve en kapsamlı bir rapordur. Konumuzla doğrudan ilgili olan bu rapor üzerinde biraz durmak istiyoruz:

Akseki, raporunun başında insanlarda din duygusunun fıtriliği üzerinde durmuştur. Dini duygunun özelliklerine temas ederken Batı ve İslâm filozoflarının görüşlerine yer vermiştir. Daha sonra da din ve dini kurumlarda Batıda (Fransa'da) yapılan devrimleri hatırlatarak "Türk inkılapları ve din müesseseleri" alt başlığıyla Cumhuriyet devrimlerinin dini kurumlarla olan yönlerini Batı ile mukayese ederek irdelemiştir. "Milli Mücadele ve Din Müesseseleri" alt başlığı altında da ŞEV'nin bu yıllardaki fevkalade önemli hizmetlerini ve kendisinin de bu vekaletin "Tedrisat Umum Müdürü" olarak yaptığı çalışmaları anlatmıştır. Burada Darulhilafe medreseleriyle ilgili M. Kemal Paşa'nın yaptığı bir değerlendirmeye de yer verilmektedir.

Daha sonra Şer'iye Vekâletinin ilgası ve DİB'nın kurulmasına temas eden A. H. Akseki, Başkanlığın konumu ve görevlerini izah ettikten sonra din hizmeti gibi mesuliyetli ve ağır hizmetin hakkıyla yerine getirilebilmesi için yetişmiş, iyi eğitim görmüş elemanlara ihtiyaç duyulduğunu vurgulamaktadır: "DİB makamı orta ve ali derecede tahsil görmüş iki sınıf vazife sahiplerine muhtaçtı. Müftü, vaiz, imam, hatip ve müezzin hep bunlardan olacaktı. Bu ihtiyaç layık olduğu ehemmiyetle düşünülerek 430 sayılı Tevhidi Tedrisat Kanunu ile bu elemanları yetiştirmeye Milli Eğitim Bakanlığı Memur edilmişti" diyerek Tevhidi Tedrisat Kanununun 4. maddesine atıfta bulunan Akseki, "Demek ki, MEB, DİB'nın muhtaç olduğu elemanları yetiştirecek, Başkanlık da bunları dini vazifelerde kullanacak ve böylece kanunun kendisine tahmil eylediği dini ve milli vazifesini başarmaya çalışacaktı" hedefini belirtiyor.

Bu tesbiti yaptıktan sonra Akseki, Maarif Vekaletinin Tevhidi Tedrisat Kanununu uyguluyış biçimine temas etmekte ve bu kapsamda medreselerin ve bilahere İmam-Hatip Mekteplerinin katapılmasına serzenişte bulunmaktadır. Akseki şöyle değerlendiriyor:

"Eğer o sırada İmam ve Hatip Mektepleriyle İlahiyat Fakültesi de hakiki mercileri olan Diyanet İşleri Başkanlığına iade edilmiş olsaydı ne talebesi dağılır, ne de mektep kapanırdı; daha doğrusu kapatılmalarına bahane bulunamazdı. Çünkü bunlarla ilgili makam, yalnız Diyanet İşleri Başkanlığı idi. Bu müesseselerin Diyanet İşleri Başkanlığından ayrı her hangi bir makama bağlanmaları kadar gayri tabii bir haraket olamazdı."

Akseki bilahere o günkü yani 1950'li yıllardaki durumu özetlediği raporunda şöyle diyor:

21. "Din Tedrisatı ve Dini Müesseseler Hakkında Bir Rapor", 18.12.1950 tarih ve 16923 sayı. Rapor matbu olarak da çoğaltıldı. Örnek Matbaası, Ankara, ts.

"Yukarıda arzolunan sebepler dolayısıyiledir ki aradan uzun bir zaman geçmiş olmasına rağmen Milli Eğitim Bakanlığı 430 No.lu kanunla taahhüt eylediği vazifeyi yapmamış, yapamamış ve Diyanet İşleri Başkanlığını yakinen ilgilendiren dini vazifelerde istihdam edilecek hiçbir eleman vermemiş olması ve Başkanlığın da bugüne kadar din adamları yetiştirecek mesleki bir müesseseye sahip bulunmaması yüzünden bugün memleketin birçok yerlerinde hakiki ve münevver bir din adamı bulmak şöyle dursun, camilerde mihraba geçerek halka namaz kıldıracak, minbere çıkıp hutbe okuyacak bir imam ve hatip bile bulunamamaktadır. Hatta bazı köylerimizde, ölenleri teçhiz ve tekfini ile ebedi istirahatlarına tevdi gibi en basit dini bir vazifeyi ifa edecek kimseler dahi bulunmamakta ve cenazelerin kaldırılmadan günlerce ortada kalmakta olduğu senelerden beri işitilmekte ve görülmektedir.

"Her gün biraz daha artmakta olan bu boşluğun 5-10 yıl içinde büsbütün genişleyip derinleşeceği şüphe götürmez bir hakikattir. Bu cihet senelerden beri icabeden yüksek makamlara arzedilegelmiştir.

"Bir taraftan halkın sık sık müracaatları, diğer taraftan İslâmi ilimlere, usul ve füruu ile vakıf olmayan ve zamanın icaplarını, halkın ihtiyaçlarını idrak etmiyen kimseleri din mürşidi sıfatı ile Vaiz veya Müftü tayin edip de halk arasına salıvermekteki milli ve manevi mesuliyeti düşünerek adeta hayal inkisarına uğruyor, bunalıyor, vicdan azabı duyuyoruz.

"Camide halkı irşad edecek hakiki bir vaiz, bir din mürşidi ve hatip ancak din ve dünya ilimleri okutularak ve insanı ifrat ve tefrite düşürmek istidadında olan bu iki nevi ilmin yekdiğerini mürakabe yolları öğretilerek yetiştirilebilir. Bu şekilde yetişen bir din adamının, bir vaizin, hatta bir köy imamanın, bulunduğu yerde her bakımdan en münevver bir mürşit olabileceğiňden şüphe etmemek lazımdır. Nasıl ki vaktiyle iyi yetiştirilmiş olan din adamlarımızdan, adetleri pek az olmalarına rağmen bugün memleketin pek çok faydalanmakta olduğunu görüyor ve seviniyoruz."

Bu değerlendirmenin İmam-Hatip Okullarının yeniden henüz açılmadığı yıla tekaddüm ettiğini hatırlamamız gerekir.

A. H. Akseki, mesleki dini eğitimin yapılmayışı sonucu vasıflı din görevlisinin bulunmamasının sonuçlarını "Memleketteki dini müesseselerin kapatılması, batıl akide ve tarikatların üremesine yol açmıştır" alt başlığıyla değerlendiriyor. Bu çervevede misyonerlik faaliyetlerinin halk üzerindeki etkilerine de temas ediyor.

Daha sonra, Akseki, okullarda din eğitiminin verilmeyişinin ve camilerde halkı din konusunda aydınlatacak kimselerin bulunmayışının doğurduğu sonuçları "Müşahade ve Kanaatler" alt başlığıyla maddeler halinde sıralıyor. Problemlerin çözümü konusunda çare olarak "maneviyata layık olduğu ehemmiyeti vermek" gereğini vurguluyor. Bu konuda Amerika'dan uzun uzadıya örnekler sıralıyor. Bu ülkede din eğitimi için verilen çabaları anlatıyor. Sonra şu çarpıcı ifadelere yer veriyor:

"Bizde olduğu gibi 26 sene din derslerinin mekteplerde değil, evlerde bile adını andırmamak gibi bir şey ne Amerika'da, ne dünyanın herhangi bir yerinde hiç bir zaman vaki olmamıştır.(...)

"İşte dünyanın en hür ve demokratik bir memleketi olan Amerika'da dine ve maneviyata verilen ehemmiyet bu derece büyüktür.(...)

"Binaenaleyh bizim de din ve maneviyat meselesiyle ciddi bir esaslı bir şekilde meşgul olmamız zamanı gelmiş ve hatta geçmek üzere bulunduğunu arzedersem ancak birhakikati ifade etmiş olurum.

"Herkes itiraf eder ki, bugün memleketimiz hürafattan mücerred, ilim ve irfan ile yanyana yürüyen şuurlu bir din ve fazilet hayatına muhtaçtır."

Akseki raporunun sonunda mevcut durumu özetleyerek maddeler halinde çözüm önerileri sunmaktadır. Mesleki din eğitim sorununun çözümü için sunduğu önerilerden biri şöyledir. "Müftü, vaiz, imam-hatip, müezzin ve yüksek din adamları yetiştirilmesi için doğrudan doğruya DİB'na bağlı müesseseler açılmasına müsaade edilmeli(...), zamanın icaplarını anlamış, müsbet ilimlerle de mücehhez münevver din adamları, vaiz ve hatipler için menşe olmalıdır."

Ayrıca 1949'da yeniden açılmış olan (henüz bir yıllık) Ankara İlahiyat Fakültesi ile on ay süreli İmam ve Hatip kurslarını şöyle değerlendiriyor.

"... Bugünkü İlahiyat Fakültesi katiyen memlekete lüzumu olan din adamlarını yetiştirecek bir durumda değildir. Ve bu şerait altında bunun imkanı yoktur. Bununla beraber Üniversite dahilinde böyle bir fakültenin bulunmasına muarız değiliz. Öyle bir müessese de bulunabilir. Bizim istediğimiz ise bu değil, belki memleketin her sahadaki dini ihtiyaçları ile mütenasip yüksek İslâm alimleri yetiştirebilecek hakiki bir din müessesesidir. Ve bu da, dünyanın her tarafında olduğu gibi, ancak Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından idare edilmek suretiyle olacaktır. Bunun bir an evvel açılması ise memleket için hayati bir zarurettir. İlahiyat Fakültesiyle birlikte açılmış olan imam ve hatip kurslarına gelince, Bugünkü haliyle bunlardan da hiçbir fayda memul değildir. Evvelce nasıl kapatılmış ise bugün de açılmadan kapanmış denilebilir. Her birine ikişer yüz lira ücret verilen 5-6 muallim tarafından idare edilen bu kursların bir kısmında bir tek talebe bile yoktur. Bunun da sebebi atılan yanlış adımdır. Çünkü sırf dini olan İmam ve Hatip kurslarının mercii ve bunlarla ciddi bir surette meşgul olacak olan da Diyanet İşleri Başkanlığıdır. Mekteplere konmuş olan din dersleri de hiçbir fayda temin etmemiş ve hatta bazı yerlerde öğretmenler için bir alay konusu olmuştur. Milli Eğitim Bakanlığınca sınıf öğretmenlerine verilen emre karşı Biz laik öğretmenleriz, hem de bu dersler ihtiyaridir, istersek okuturuz' denilmiştir. Hem öğretmenin hem de öğrencinin keyfine bırakılmış olan bir ders elbette bu neticeyi verecekti.

"Binaenaleyh memleketin hakiki din ihtiyacını karşılayacak orta ve yüksek dereceli din müesseselerinin açılması ve bütün mekteplerdeki din işleri ciddi bir şekilde meşgul olması için Amerika'da, Avrupa'da olduğu gibi, bunun yegane mercii bulunan Diyanet İşleri Başkanlığına salahiyet verilmesi lazımdır. Muvakkat işlerle oyalanmaya zamanımız hiç de müsait değildir."

İmam-Hatip Okulları / Liseleri

İ.H. Okulları, ilk açıldıklarından 27 yıl sonra ve yine Tevhid-i Tedrisat Kanununa dayanılarak 1951 yılında 7 ilde açılmışlardır.

Daha önce açılan on ay süreli İmam ve Hatip kurslarının yetersizliği hükümet yetkililerince de anlaşılınca 13.10.1951 tarih ve 601 sayılı Müdürler Komisyonu kararı ile ilk defa yedi ilde birer İmam-Hatip Okulu açılmıştır. 1951-1952 öğretim yılında öğretime başlanmıştır. (İlk açılan İ.H. Okullarının yerleri: Ankara, İstanbul, Adana, Isparta, Maraş, Konya ve Kayseri)

Açılış amacı, DİB'nın köy, bucak, kasaba ve şehir teşkilatına eleman yetiştirmek olarak belirlenen bu yeni İ.H. Okulları, ilkokula dayalı, birinci devresi dört yıl birinci devreye dayalı ikinci devresi 3 yıl olmak üzere toplam 7 yıl süreli, mesleki bilgiler yanında aynı düzeydeki okullara denk genel kültür de veren orta dereceli eğitim öğretim kurumlarıdır.[22] Bu okullardaki gelişmeleri şöyle özetleyebiliriz:

Orta öğretimde yapılması kararlaştırılan reform çalışmalarına paralel olarak Talim ve Terbiye Kurulu'nun 4.8.1971 tarih ve 225 sayılı kararıyla İ.H. Okulları, ortaokula dayalı ve 4 yıl süreli bir mesleki eğitim kurumu haline getirilmiştir.[23]

1971-1972 öğretim yılından itibaren, kuruluşta ve müfredat programında köklü bir değişiklik yapılarak, İmam-Hatip Okulları, temel eğitimin ikinci kademesine (ortaokula) dayalı dört yıllık meslek lisesi (İmam-Hatip Lisesi) haline dönüştürüldü. Böylece, yedi yıllık İmam-Hatip Okullarının birinci devresi kapanmış ve aynı zamanda imamlık, hatiplik mesleği en az lise düzeyinde bir öğrenime bağlanmış oluyordu. Fakat, 1974-1975 öğretim yılından itibaren, İmam-Hatip Liselerinin bünyesindeki ortaokullara mesleğe hazırlayıcı dersler (Kur'an-ı Kerim, Arapça, Din Dersi) konuldu. Bunun sonucunda, İmam-Hatip Liseleri, kendi bünyelerindeki meslek dersleri takviyeli ortaokullara dayalı meslek liseleri haline gelmiş oldu.[24]

1973'de çıkarılan 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununun 32. maddesiyle İ.H.Okullarının adı "İ.H.L." olarak değiştirildi. Aynı madde gereğince bu liselerde hem mesleğe, hem de yüksek öğrenime hazırlayıcı programların uygulanmasına başlandı. Söz konusu kanunla İ.H.Liseleri "lise" statüsüne kavuşturulduğundan doğrudan üniversite sınavlarına katılabilme hakkı da tanınmıştır.[25] 1975-1976 öğretim yılında 13 İ.H. Lisesinin bünyesinde bulunan orta kısımlarına kız öğrenci alınması da kararlaştırılmıştır. 1985-1986 öğretim yılında Almanca dil ağırlıklı ilk Anadolu İ.H.Lisesi 100 öğrenci ile Beykoz'da açıldı.

İ.H.Liselerinin 1951-1952 yılında 7 ilde açıldığını söylemiştik. İlk açılan okullara tahsis edilen binalar oldukça metruk yerlerdedir. Ancak halkın bu okuları benimsemesi, sahiplenmesi, yakın ilgi göstermesi sonucu kısa müddet içinde sayıları çoğaldığı gibi harabe binalardan da kurtulmaya başladı.

---

22. Din Eğitimi Özel İhtisas Komisyonu Raporu, Başkanlık, DPT Yayını, Ankara 1971, s. 21.
23. Cumhuriyetin 50. Yılında Milli Eğitimimiz, Ankara 1973, s. 153-154.
24. Okutan, ss. 422-423.
25. Milli Eğitim Kanununun İ. H. Liseleriyle ilgili 32. maddesi şöyledir: "Madde 32-İmam-Hatip Liseleri imamlık, hatiplik ve Kur'an Kursu gibi dinî hizmetlerin yerine getirilmesi ile görevli elemanları yetiştirmek üzere, Milli Eğitim Bakanlığı'nca açılan orta öğretim sistemi içinde, hem mesleğe, hem yüksek öğrenime hazırlayıcı programlar uygulayan öğretim kurumlarıdır." (1739 sayılı MEB Temel Kanunu, 24.6.1973 gün ve 14574 sayılı R. Gazete).

İmam-Hatip Lisesi mezunları bir yüksek öğrenime devam edebildikleri gibi başta DİB olmak üzere değişik istihdam alanları bulabilmiştir. Cami görevliliği (imam-hatip, müezzin-kayyım,) Kur'an Kursu öğreticiliği; DİB dışında bir devlet kurumunda memuriyet vb. Yüksek öğrenim için değişik alanlara yönelmişlerdir. Bu durum normal karşılanmalıdır. Çünkü İ.H. Liseleri, salt mesleğe adam yetiştiren kurum değil kısmen din eğitimi veren bir orta öğretim kurumudur. Yasal düzenlemelerdeki tanımı da bu doğrultudadır.

Burada bizi bu okulların DİB'na eleman yetiştirme durumu ilgilendirmektedir. Çünkü günümüz şartlarında imam-hatiplik görevi alabilmek için asgari İ.H.L. mezunu olma şartı vardır. Ve İmam-Hatip olarak Başkanlıkta görev yapanların kahir ekseriyeti İ.H.L. mezunudur.

Bu okulların mezunlarından Diyanet'te görev alanların sayısı, uzun yıllar ihtiyaca cevap verememiştir. Mezunlarının mesleki performans durumu da öteden beri tartışılmıştır. Genel kanaat ise bu okullarda iyi cami görevlisi yetiştirilmediği doğrultusundadır. Bu durum, cami hizmetlerinin ve irşad faaliyetlerinin verimli olmamasına neden olmuştur. Halbuki, Tayyar Altıkulaç'ın dediği gibi,

"Cami hizmeti denilince akla ilk gelen şeylerden biri şüphesiz görevli konusudur. Mesleğinin ehli, iyi yetişmiş, bilgili, fedakar cami görevlisi olmadan cami hizmetlerini verimli hale getirmek mümkün değildir. Bu elemanları yetiştirme görevi ise, kanunlarımıza göre MEB'na verilmiştir. Başkanlığımızın bu konuda yararlanabileceği başka bir kaynak yoktur. Bu kaynak iyi eleman yetiştirirse, cami hizmetlerinde başarı kaydedilecek, hizmet verimi artacak; bu kaynak elemanlarını hizmete eksik sunarsa, verim düşeceği gibi önemli sıkıntılar bile doğurabilecektir."[26]

Bu bağlamda değinmek istediğimiz bir rapor var. Bu rapor, Ankara Merkez İmam-Hatip Lisesi Öğrencileri ve Mezunları Vakfı tarafından S. Hayri Bolay ve Mümtazer Türköne'ye hazırlatılan ve 1995'de yayınlanan "Din Eğitimi Raporu"dur. Bu raporda İmam-Hatip Lisesi mezunlarının din görevliliği meselesi şöyle değerlendirilmiştir.

"... Mesleki din adamlığı statüsü İmam-Hatip Lisesi mezunu olmakla kazanılmamaktadır. İmam-Hatip Lisesi mezunu olmak din mesleği için gerekli ama yeterli değildir. Din adamı olabilmek için Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde, din hizmetlisi için bir kadroya atanmak gerekmektedir. Öyle ise, İmam-Hatip Lisesi din adamı yetiştiren bir kurum değil din eğitimi veren bir kurumdur. Din adamı olmak kişinin tercihine ve DİB'nın yeterli görmesine bağlıdır. Bu durumda, İmam-Hatip Liselerini, "Eğitim hakkı"na dayalı olarak devletin tekeline aldığı din eğitimini veren kurumlar olarak kabul etmek gerekmektedir. Özetle, İmam-Hatip Liseleri, din adamı yetiştiren değil, din eğitimi veren orta dereceli eğitim ve öğrenim kurumlarıdır.

"İmam-Hatip Liseleri, din eğitimi problemine getirilmiş bir Türk çözümüdür. İslâm ülkelerinden hem dünyevi ilimlerin öğretildiği, genel bir formasyon verildiği hem de din eğitiminin yapıldığı benzer kurumlar yoktur. İmam-Hatip Liseleri, yerine getirdiği işlev

26. Diyanet Gazetesi (D.G.), Sayı: 333 (Kasım 1986), s. 15.

bakımından belki Batı'daki kilise okullarıyla karşılaştırılabilir. Kilise okulları diğer eğitim kurumları gibi genel formasyon veren kurumlardır. Ancak bu genel formasyonun dışında okullarda dini ortamlar daha yoğundur, dini pratikler yerine getirilmektedir ve din dersleri uygulamalı olarak zorunludur. Ayrıca normal branş dersleri de, kuvvetli bir dini eğitim almış öğretmenler tarafından verilmekte, fizik, kimya, matematik gibi derslerde de dini telkinler sürdürülmektedir.

"Bu yüzden, İmam-Hatip Liselerinin, ülkenin din görevlisi ihtiyacına göre sınırlanması Anayasa'nın "eğitim hakkı"na aykırı olduğu gibi, bu okulların yerine getirdiği daha geniş fonksiyonlarla da bağdaşmamaktadır.

"İmam-Hatip Liseleri, dini bilgisi de olan genel formasyonlu lise mezunları yetiştirmektedir. İmam-Hatip Liselerinin kapasitesi bu yüzden mesleki ihtiyaçlara göre değil, halkın din eğitimi talebine göre belirlenmelidir."

1970'li yıllardan günümüze, herşeye rağmen, köyün kendi bünyesinden çıkmış, kendilerini onlarla paylaşmış, hayatının bir kesiminde onlarla olmuş, görenek ve geleneklerini az veya çok bilen, açmazlarının farkında olan İ.H.O. mezunu genç imamlar köyler için aslında iyi bir imkan olmuştur.

İmam-Hatip Liseleri ve bunların mezunları özellikle meslek adamı yetiştirme zımnında eleştirilere konu olsa da Türkiye'de bir "İmam-Hatip gerçeği"nin varlığını kabul etmek zorundayız. Tek cümle ile bu okullar Türkiye'nin gündeminde yerini almıştır. Hemen hemen her kesimin ilgi odağı haline gelmiştir.

Mezunlarının genel itibariyle çalışkan, dürüst, ahlâklı, nezih yaşantı sahibi, halkla bütünleşmiş olmaları, kısaca "örnek insan" olmakla temayüz etmeleri onları milletin gözbebeği haline getirmiştir. Halkla her vesileyle camide, sokakta, düğünde, sünnette, cenazede içiçe olmak onlara bir ayrıcalık kazandırmıştır. Halkını seven, halkını dinleyen, anlayan insanlardır. Ahlâki dejenerasyondan en az etkilenmiş kesimdir. Anarşizme iltifat etmemeleri, ülkenin imkanlarını tahrip etmemeleri gibi yönleri, halkın kendilerini bağrına basmalarına neden olmuştur.

DİB'nda Personel İstihdamı Sorunu, Personelin Eğitim Düzeyleri ve İmam-Hatip Okulu Mezunlarının İstihdamı (DİB'na İlişkin Yasal Düzenlemelerde Başkanlık Personelinde Aranan Tahsil Şartları)

Cumhuriyet döneminde orta dereceli mesleki din eğitimi konusuna kısaca temas ettikten sonra, tarihi boyunca Başkanlığın hangi eğitim düzeyinde personel istihdam ettiği konusunda fikir edinebilmemiz için kuruluşundan günümüze yapılan yasal düzenlemelerde bu hususun yer alış biçimine göz atmamız gerekecektir.

3 Mart 1924 tarih ve 429 sayılı DİR'nin kuruluş kanununda takdir edileceği gibi personelle ilgili teknik ayrıntılar yer almamıştır. İzlendiğinde görüleceği gibi daha sonraki düzenlemelerde de gerek Vakıflar Genel Müdürlüğünce, gerekse DİB'nca yapılan düzenlemelerde son yıllara kadar başta imamlar olmak cami hizmetleri için bağlayıcı tahsil şartı aranamamıştır. Özetlersek:

DİR'nin cami görevlilerine ilişkin ilk düzenlemesi olan ve 12 Ağustos 1928'de yü-

rürlüğe giren "Cami Hademeleri Nizamnamesi'nde[27] Cami hizmetleri ilmi (imamlık, hatiplik, vaizlik) ve bedeni (kayyımlık, mahyacılık vb.) hizmetler şeklinde ikiye ayrılmış ve bu hizmetlerde görevlendirileceklerin seçim, tayin ve azillerinin bu nizamnameye göre, köy imamlarının tayininin ise Köy Kanununa göre yapılacağı belirtilmişti. Bu nizamnamede (Md. 9) vaizlik görevinin Darülfünun İlahiyat Fakültesi mezunlarına özgü olduğu, ancak bulunmaması halinde ve yapılan sınavı kazanması durumunda tahsil şartı aranmaksızın vaiz tayin edilebileceği hükme bağlanmıştır. Keza imam-hatiplik için kesin bir tahsil şartı aranmamış ancak açılan sınavda "ilmi ehliyete ilişkin bilgilerin tahakkuku" gerekli görülmüştür. (Md. 12) İmam ve Hatip Mektebi mezunlarının da sadece "eda ve sada müsabakasına" girmeleri istenmişti. Ayrıca sınav kazanması şartıyla hiç bir tahsili olmayanlar da imam olarak alınabilmekte idi. Bu hükümler, en azından 1928 yılında İmam ve Hatip Mektebi ve D. Fünun İlahiyat Fakültesi mezunlarının DİR'nde istihdam edildiklerini gösterir. Bu nizamnamenin 39. maddesine göre "Hatiplik ve Vaizlik gibi zaman ve mekan itibariyle memuriyetlerle kabil-i telif olan hizmetler memurlara verilebilir."

8 Haziran 1931 tarih ve 1827 sayılı Evkaf Umum Müdürlüğü Bütçe Kanunu ile camilerin ve cami görevlilerinin idaresi DİR'den alınıp Vakıflar Umum Müdürlüğüne verilmesinden sonra, az önce sözünü ettiğimiz düzenlemede çeşitli değişikler yapıldı. Bilahare vakıflarca bu doğrultuda 1935 yılında yeni bir tüzük hazırlandı. 22 Nisan 1939 tarihli bu nizamnamede[28] de İmam-Hatip ve Vaizlik sınavı için aranan şartlar benzerlik göstermektedir. İmam ve Hatip Mektebi mezunlarının sadece "ses ve okuma" sınavına tabi tutulacakları, kazanmaları halinde diğer sınavlardan muaf tutulacakları belirtildi. (Md. 14) Tekrar edelim ki bu düzenlemeler il ve ilçelerdeki kadrolu görevliler içindir. Köylerde görev yapacaklar için 18 Mart 1924 tarih ve 442 sayılı Köy Kanununun 23, 83, 84, 85 ve 86. maddelerine göre yapılmıştır.

Söz konusu Köy Kanununda köy imamlarının, köy derneğinin seçimi ve müftünün "buyrultusu" ile tayin olacakları hükmünde yer almıştır. (Md. 83) Köylerde imamlık yapabilmek için, ilmihal, dört işlem ve yeteri kadar Türkiye coğrafyası, Türk ve İslâm Tarihi ve sağlık işlerini bilmek ve okunaklı yazı yazmak şartları aranmıştır (Md. 84). Görüldüğü gibi bu kanunda köy imamları için herhangi bir tahsil şartına yer verilmediği gibi, imamlık için esas olan Kur'an bilgisine de temas edilmemiştir. Şunu da hatırlatalım ki, köylerde imamlık yapacaklar için bu kanuna bu maddelerin konması başlı başına gelişme ve yenilik sayılmış ve daha önce birkaç kez sözünü ettiğimiz DİR 1925 yılı bütçesinin müzakeresi sırasında bu durum vurgulanmıştır. Şu ifadeler örnek olarak verilebilir.

"... Köy imamlarını süfliyetten kurtarmak ve bunların vaziyetini ıslah ile maişetlerini temin edip mevkilerini de muhkem kılıp ve buna mukabil de kafalarında birazcık olsun iptidai malumat bulunmak için bazı mevcut mevad tesbit etmek lazımdır. Köy kanununun neşr-i tarihinden itibaren köy imamları imtihanına tabidir. Şu ve şu derslerden, Türkçeden, coğrafyadan, ilmihalden ve güzel yazmadan imtihan olacak ve bunları bilecektir...

27. Düstur, 3. Tertip, c. 9, ss. 1146-1153.
28. Bkz. Düstur, 3. Tertip, c. 16, s. 724 vd.

Bu kanun tedvin edilirken birçok arkadaşlar da söylediler ki, birçok köyler imamsız kalacaklardır. Efendiler! Bilirsiniz ki, cahil bir doktora, mutatabbibe baktırıp da yanlış ilaç almaktansa hazik doktora intizar edip o hastaya dokunmamak daha iyidir. Binaenaleyh bendeniz diyorum ki, imamsız mı kalacak, kalsın. Ve imamsızlık ihtiyacını duysun. O ihtiyaç ile imam arasın bulsun. Kendisine rehzen bulacağına, arasın da kendisine hakiki imam bulsun. Bunun cezri hareket etmekten başka şekli yoktur..."[29]

DİR'nin ilk teşkilat kanunu olan 14 Haziran 1935 tarih ve 2800 sayılı yasada cami görevlileriyle ilgili hükümler yer almamıştı. Çünkü daha önce belirttiğimiz gibi bu yıllarda camilerin ve cami görevlilerinin idaresi Vakıflara ait idi. Bu kanuna dayanılarak çıkartılan 11 Kasım 1937 tarihli "DİR Teşkilat'ının Vazifelerini Gösterir Nizamnamede", Merkez teşkilatı personeli ile taşrada müftü, müftü müşevvidi, vaiz ve dersiamların görevleri sayılmıştır.[30]

Müftülerin mahallinde seçilmesini de öngören işbu 2800 sayılı Kanuna göre (Md. 4), müftü seçiminde aday olabilmik için eski Darülfünun İlahiyat Fakültesinden, Medresütü'l-İrşad veya Vaizinden, Kuzat medresesinden veya Nüvaptan, Darülhilafe Medresesinin Sahn kısımından veya muadili yabancı ülke okullarından mezun olmak veya dersiam olmak; bu şartları taşımamaları halinde daha önce DİR'nce yapılan müftülük ehliyet sınavlarından belge almış olmak şartları aranmıştır.

23 Mart 1950 tarih ve 5634 sayılı ek Kanunla camilerin ve cami personelinin idaresi DİB'na iade edilmesiyle teşkilatta yeni bir yapılanma gerçekleşti. Köylerde imamlık yapabilmek de DİB'nın veya yetkili kıldığı müftülüklerin yazılı iznine bağlandı. (Md: 6) Kanunun 5. maddesi ile din görevlilerinin (hayrat hademelerinin) ilk defa göreve alınmalarında, teşekkül eden komisyonun huzurunda imtihandan, geçmeleri şarta bağlanmış, ancak, cami görevliliği için herhangi bir öğrenim şartı aranmamıştır. Sadece imam-hatip kursunu bitirenler tercih edilmiştir. Yani yüzyılın ortasında bile din görevlisi alırken belli bir öğrenim şartı ileri sürülememiştir.

Bu yasadan sonra cami görevlileriyle ilgili "Hayrat Hademesi Tüzüğü" adlı yeni bir tüzük hazırlandı ve 21 Nisan 1952'de kabul edildi. 1965 yılına kadar yürürlükte kalan bu tüzüğe göre de[31] cami görevliliğine ilk defa alınacaklar için sınav şartı konulmuş ancak tahsil şartı aranmamıştır. (Md. 3). Sadece Kur'an Kurslarından vesika almış olmak, icazetli olmak, imam ve hatip mektebini ve kurslarını bitirmiş olmak tercih nedeni sayılmıştır. (Md. 11) Eski medrese mezunları, dersiamlar, icazetliler, İmam ve Hatip Mektebinden mezun olanlardan "imamete ait bilgileri haiz" ve kıraati düzgün oldukları ehliyet sınav ile sabit olanların sınavsız göreve alınacakları da belirtilmiştir. (Aynı madde). Aynı şekilde dersiamlar ve Süleymaniye Medresesi, Sahn ve İlahiyat Medresesi mezunları vaizlik almak istemeleri halinde bu görevlerin onlara sınavsız verileceği öngürülmüştür. (Md. 12)

1963 yılına gelindiğinde ücretli imamlığa alınmasında "hiç olmasa" ilkokul diploma-

29. Zabıt Ceridesi, 2. Devre, Yıl: 2, c. 14, s. 253-254.
30. Bkz. Düstur, 3. Tertip, c. 19, ss. 23-25.
31. Düstur, 3. Tertip, c. 33, ss. 1350-1358.

sına sahip olması şartı aranabilmiştir. Buna rağmen ilkokul diplomalı isteklilerin çıkmaması halinde köy imamlığı için imtihan kazanması şartıyla kendilerine görev için "buyrultu" verilebileceği ifade edilmiştir.[32] Bu durum İ.H. Okullarının açılışından 12 yıl sonra bile mezunlarının henüz ihtiyacın çok geresinde kaldığını ortaya koymaktadır.

Başkanlığın son ve en önemli en kapsamlı yasası olan 22 Haziran 1965 tarih ve 633 sayılı "DİB Kuruluş ve Görevleri Hakkında Kanun"[33] ile ilk defa olarak teşkilatta hangi görevler için hangi tahsil şartı arandığı tesbit edilmiş ancak aranan tahsil şartlarını haiz kişilerin bulunmaması halinde bu şartlardan taviz verilmiştir (Md. 22). Buna göre Diyanet İşleri Başkanı, Başkan Yardımcıları, Din İşleri Yüksek Kurulu Üyeleri, Dini Hizmetler ve Din Görevlilerini Olgunlaştırma Dairesi, Personel Dairesi Başkanları, Teftiş Kurulu Başkanı ve Üyeleri, Müfettiş Yardımcıları, Müdürler, Müftü ve Vaizlerin dini yüksek tahsil şartı aranmıştır. Müftülük ve vaizliklere dini yüksek tahsilli istekli çıkmadığı takdirde, İ.H.O. ikinci devre mezunu olanlar atanabilmiştir (Md. 22) Kadrolu imam-hatiplerin İ. H. O. ikinci devre mezunları olmaları (istekli çıkmaması halinde İ. H. O. birinci devre mezunları da atanabilmiştir) köy imam-hatiplerinin din bilgisine sahip en az ilkokulu bitirmiş olmaları, müezzinlerin ilkokul ve Kur'an Kursunu bitirmiş olmaları aranmıştır. Bu kanunla birlikte bucak ve köylere kadro verilmesi; bu ihtiyaç karşılanıncaya kadar her yıl 2 bin adet kadro ilave edilmesi hükme bağlanmıştır. (Md 29).

Belirtilmesi gereken bir husus da kanuna eklenen geçici 4. madde ile bu kanunun yürürlüğe girdiği tarihte görevliler arasında lise düzeyinde tahsili olmayan müftü, vaiz, imam-hatip ve müezzinlerden beş yıl içinde lise ve dengi diploması alanlara 1000 lira ikramiye verileceği duyurulmuş, böylece personelin eğitimi teşvik edilmiş olmasıdır.

633 sayılı Kanunun 18 ve 26. maddelerine dayanılarak çıkartılan "DİB Cami Görevlileri Yönetmeliği"[34]nde kadrolu imam-hatiplikler için İ. H. O. ikinci devre mezunu olmak, bu nitelikte istekli çıkmadığı takdirde, İ. H. O. birinci devre mezunu olmak şartı aranmıştır. (Md. 9) Hatiplik görevi için de en az İ. H. O. ikinci devre mezunu olmak ve açılan sınavı kazanmak şartı aranmıştır. (Md. 10) Ayrıca bu yönetmelikte "ihtisas kadrosu"na atanacak imam-hatipliklerden bahsedilmiş ve bunlar için aranan nitelikler sıralanmıştır (Md. 11). Mülhak vakıflara bağlı cami imam-hatiplerinin, vakfın şartlarından başka, İ. H. O. ikinci devresini bitirmiş olmak (istekli çıkmaması halinde birinci devre mezunu olmak yeterli görülmüştür) şartı aranmıştır. Kadrosuz olan köy, dernek ve halk tarafından idare edilen cami imam-hatiplikleri için ise İ. H. O. ikinci veya birinci devre mezunu olmak, bu nitelikte istekli çıkmadığı takdirde ilkokul mezunu, Kur'an Kursu Belgesi almış ve müftülük komisyonunca yapılan sınavı başarmış olmak şartları aranmıştır (Md. 13). Vekil imam-hatiplikler ve müezzin-kayyımlar için ise ilkokul mezunu olmak ve Kur'an Kursu bitirme belgesi almış olmak ve yapılan sınavı kazanmış olmak yeterli görülmüştür. (md. 14-15)

1965 yılına kadar özellikle köy camilerinde görev yapanlar genellikle ilkokul mezu-

32. Bu konuda müftülüklere gönderilen yazı, 20.5.1963 tarih ve 14040 sayısını taşımaktadır.
33. Bkz. Düstur, 5. Tertip, c. 4, ss. 2911-2931.
34. Bkz. R. G., 15 Eylül 1967 gün ve 12700 sayı.

nu ve hatta bir çoğu sadece okur-yazardı (Köy konumunda okur yazar olma şartı aranıyordu). İlk defa 1965'de özel olarak İ. H. O. mezunları için 1000 adet kadro tahsis edildi ve İ. H. Okulu mezunu görevlilerin sayısı artmaya başladı. 1965'de 633 sayılı DİB Kuruluş ve Görevleri Hakkındaki Kanun yürürlüğe girince, yalnız ilkokul diploması olan görevliler kadroya geçirildi ve bu uygulamaya 1970'de son verildi. Görüldüğü gibi 1965'den itibaren imam-hatip olarak görev alabilmek için İ. H. Okulu I. veya II. devre mezunu olma şartı arandı, ancak yeterli sayıda İ. H. Okulu mezunu olmaması nedeni ile ilkokul ve Kur'an Kursu mezunu olanlar vekil imam-hatip olarak köylere tayin edildiler. Vekil imam-hatiplik sistemine 1977'de son verildi. Mevcut vekil imam-hatiplerin aynı göreve asaleten atanmalarına ilişkin kanunu ise 4 Nisan 1977 tarihli Resmi Gazete ekinde yayınlanarak yürürlüğe girdi. Bu kanun 633 sayılı DİB kanunun 36. maddesinde değişiklik yapılmasıyla gerçekleştirildi.[35]

DİB din hizmetleri sınıfındaki görevlere atanacaklar için yeterlilik ve yarışma sınavlarıyla ilgili esaslar 657 sayılı Devlet Memurları Kanununun 2 sayılı KHK ile değişik 50. maddesi ve Devlet memurluğuna atanacaklar için zorunlu yeterlik ve yarışma sınavları yönetmeliğinin 2 nci fıkrasına dayanılarak çıkarılan bir yönetmelikle yeniden düzenlendi (Din Hizmetleri Sınıfındaki Görevlere Atanacaklar İçin Yeterlilik ve Yarışma Sınavları Özel Yönetmeliği).[36]

Bu yönetmelikte de göreve alınacaklarda aranan özel şartlar sıralanırken, İmam-Hatip ve Kur'an Kursu öğreticisi olacakların en az İ. H. L. birinci devre mezunu olma şartı aranmış, bu nitelikte istekli olmaması halinde ilkokul ve diğer okul mezunları için ayrıca sınav açılabileceği belirtilmiştir.(Md. 8)

İmam-Hatip Liseleri memleketimizin ihtiyacı olduğu asgari lise düzeyinde dini eğitim ve öğretim görmüş, genel kültür almış insanları mihraba geçirme, minbere çıkarma amacıyla açılmış kurumlar olmasına rağmen 1980 yılına gelindiğinde bile bu amaç gerçekleştirilememiştir.[37]

Emeklilik ve vefat nedenleriyle 1990 yılı itibariyle ilkokul mezunu olan imam-hatiplerin sayıları azalarak oranı %17'ye düşmüştür.(9460) 1990 yılı itibariyle yüksek öğrenimli imam-hatiplerin oranı ise % 8'dir (2493).[38]

Günümüzde artık arzu edilen, İmam-Hatip olacakların hepsinin İlahiyat Fakültesi, müezzin olacakların en az İ. H. Lisesi mezunu olmalarıdır.

Kesin durumu ortaya koymaya yardımcı olabilecek bir alan araştırması olmamasına

35. İlgili gelişmelerin haberi için bkz. D. G., Sayı: 165 (15 Nisan 1977), s. 1-16.

36. R. G., 6 Temmuz 1977 gün ve 15988 sayı.

37. Söz konusu yıl itibariyle, Diyanet İşleri Başkanlığı'na tahsisli imam-hatip kadro sayısı, yaklaşık olarak 40.000'dir. Dolu olan kadrolarda mevcut imam-hatipler, tahsil durumlarına göre şöyledir:

İlkokul mezunu olanlar	: 15.857	%40
Ortaokul mezunu olanlar	: 4.958	%12
Lise ve dengi okul mezunu olanlar (İ.H.L.)	: 9.962	%25
Yüksek Okul mezunu olanlar	: 1.135	%4
TOPLAM	**: 31.081**	**%81**
Boş olan kadrolar	: 8.919	%19

38. Nihat Aytürk, "Türkiye'de Camiler ve Cami Görevlileri", D. G. Sayı: 380 (Ekim '90), s. 5).

rağmen, 1990'lı yıllardan itibaren İ. H. Lisesi ve İlahiyat Fakültesi mezunlarından DİB'nda görev almak isteyenlerin Türkiye'nin imam-hatip, vaiz, müftü, Kur'an Kursu Öğreticisi ve diğer personel ihtiyacını karşılayacak düzeye ulaştığını söyleyebiliriz. Nitekim 1992 ve 1996 yıllarında Başkanlığın açtığı sınavlara başvuruların oldukça kalabalık oluşu bunu ortaya koymaktadır. Ancak bu kez de kadro tahsisinde problemler yaşanmış, sınavlarda seçilenlerin bile aradan seneler geçtikten sonra ancak kısmen atamaları yapılabilmiştir.

Son duruma göre DİB'nda din görevliliğine ilk defa alınacaklarda aranan tahsil şartları şöyledir: Stajyer vaizlik için en az 4 yıllık dini öğrenim; imam-hatiplik için en az İmam-Hatip Lisesi mezunu olmak, müezzin-kayyım için ilkokul mezunu ve hafız olmak.[39]

Başkanlığın hangi eğitim düzeyindeki personelle hizmette bulunduğunu ve İ. H. Okulu mezunlarının sayısal durumunu irdelemek amacıyla birer fikir olması açısından yukarıdaki bilgilere ek olarak bazı yıllara ait istatistiki bazı veriler sunmak yerinde olacaktır:

1965 yılı itibariyle Başkanlığın toplam personel sayısı 33.929'dur. Bunların 26.376'sı ilkokul, 4.153'ü İ. H. O. 2. devre, 1.942'si İ. H. O. 1. devre, 568'i ortaokul, 430'u Y.İ.E. 186'sı İlahiyat Fakültesi, 89'u diğer yüksekokul mezunudur.[40]

1975 yılında 45 bin civarındaki personelden 16 bin kadarını ilkokul mezunu vekil imamlar oluşturuyordu. 1980 yılı itibariyle DİB'nda imam-hatip olarak görev yapan personelin sayısı toplam 30.081'dir. Boş imam-hatip kodrosu da 8.919'dur. bu kadrolardan ilkokul mezunu olanlar 15.857 (% 40), ortaokul mezunu olanlar 4.958 (%12) lise ve dengi (İ.H.L.) okul mezunları 9.962 (%25) yüksek okul mezunu olanlar. 1.315 (%4) dir.[41]

1981'de toplam 51.500 olan personelin öğrenim durumları da şöyle idi. Dini Yüksek öğrenim 1364; diğer yüksek öğrenim 277; İ. H. O./Lisesi Mezunu 9968; İ. H. O. I. Devre mezunu 5177; ilkokul mezunu 23.430'dur.[42]

1981'de Türkiye'de kadrosu ve imamı bulunmayan 20 bin cami vardı. Kadrosu bulunduğu halde imamı bulunmayan cami sayısı ise 7 binin üzerindeydi.

Öte yandan 1979-80 öğretim yılına kadar İ. H. Liselerinden mezun olanlardan 12 bini (mezunların % 28'ini oluşturuyordu) DİB'nda görev almıştı. Mezunlardan 15 bini (% 36'sı) dini yüksek öğrenime başlamış 15 bin kadarı (%36'sı) da başka dallara kaymıştır.[43]

1973'den 1988 sonuna kadar DİB personelinin eğitim düzeyinde önemli değişmeler oldu. 1973'de ilkokul mezunu olanların sayısı 24.723 iken 1988'de 18.542'ye düştü (değişim-%25). İ.H.L. mezunu olanlar, 2.688'den 39.907 (+ % 1385)'ye, yüksek öğrenim mezunu olanlar da 743'den 4.261 (+%473)'e yükseldi.[44]

39. DİB sınav, atama ve nakil yönetmeliğinin bazı maddelerinin değiştirilmesi ve geçici madde eklenmesine dair yönetmelik", R. G., 19 Temmuz 1994 tarih ve 21995 sayı.
40. Aslanpay, s. 65.
41. Milli Eğitim ve Din Eğitimi İlmi Semineri, s. 269.
42. D. G. Sayı: 256-257 (1-15 Mart '81), s. 24.
43. Türkiye Birinci Din Eğitimi Semineri, ss. 9-10.
44. DİB Tanıtım Broşürü.

Başkanlığın 1995 yılı istatistiklerine göre, dini yüksek öğrenim mezunu personelin sayısı 3.412 (% 4.54)'dir. (İlahiyat Meslek Yüksek Okulu mezunu 394 kişi buna dahildir.). Diğer yüksek öğrenim (2 ve 3 yıllık olanlar dahil) mezun olanların sayısı da 7858 (%10.47)'dir. Bunların 5.119 (%6.82)'unu, iki yıllık önlisans mezunu olanlar oluşturur. Personelin büyük çoğunluğunu teşkil eden yaklaşık 51 bin kişi (% 68) İmam-Hatip Lisesi (Okulu) mezunudur. Taşra teşkilatında imam-hatip olarak görev yapan, yani topluma din hizmeti ve yaygın din eğitimi sunan personelden İmam-Hatip Lisesi mezunu olanların oranı ise % 77'dir (41 bin kişi). Ayrıca 2.844'ü orta ve lisedengi okul mezunu, 3.000'i de ilkokul mezunudur. 9 bin civarındaki müezzin-kayyımın büyük çoğunluğunu İmam-Hatip Lisesi ve ilkokul mezunu hafızlar oluşturmaktadır. [45]

Öte yandan Kur'an Kursu öğreticisi olarak görev yapan, yani eğitim öğretim faaliyetinde bulunan ve asılında pedagojik formasyona sahip olmaları gereken yaklaşık 5.000 personelin 3.000'i (%60) İmam-Hatip Lisesi mezunudur. Ayrıca 413'ü orta ve lise dengi, 174'ü ilkokul mezunudur. İki yıllık yüksek öğrenim mezunu olanların sayısı 746, dini yüksek öğrenim mezunlarının sayısı ise sadece 343'tür.

Sonuç-Değerlendirme-Öneri

Türkiye'de Cumhuriyet döneminde DİB'nın sunduğu hizmetlerde istihdam ettiği personelin eğitim durumlarını ve bir kaynak olarak İmam-Hatip Okullarına ilişkin verdiğimiz bilgilere dayanarak konumuzu kısa bir değerlendirmeye tabi tutarsak şunları söyleyebiliriz:

1970'li yıllardan itibaren DİB'nın istihdam ettiği personel arasında İmam-Hatip Okulu mezunu olanlar önemli bir yekun teşkil etmiştir. Hatta bu yönüyle Başkanlığa damgasını vurduğunu söyleyebiliriz. Ayrıca, sayıları yetersiz de olsa dini yüksek okul mezunlarının da DİB personeli arasında önemli bir yeri vardır. Ancak süreç içinde çok geniş bir yelpaze oluşturan çok değişik eğitim kurumlarında tahsil görmüş kişiler de din hizmetinde, Diyanet hizmetinde görev alabilmişlerdir. Bu kurumları eskiden yeniye doğru şöyle sıralamak mümkündür. Osmanlı dönemi medreseleri, özel hocalar, İmam ve hatip mektebi, Darülfünun İlahiyat Fakültesi, resmi Kur'an Kursları, İmam-Hatip Kursları, A. Ü. İlahiyat Fakültesi, İmam-Hatip Okulu I. ve II. devre, Yüksek İslâm Enstitüsü, İmam-Hatip Lisesi, Yeni İlahiyat Fakülteleri, Yurtdışı Dini tahsil. Şüphesiz bunlara ilk orta ve liseden diploma alarak imam-hatip olma hakkını elde edenlerle, resmi hiç bir tahsili olmayanları da eklemeliyiz.

İlk yıllarında hatta 1950, 1960'lı yıllara kadar, Osmanlı dönemi medreselerinden ve özel hocalardan tahsil görmüş önemli miktarda din alimi DİB'nda görev yapmıştır. Örneğin Lütfi Doğan'a kadar Diyanet İşleri Başkanlarının ilk dokuz tanesi bu kabildendir.[46] Keza Din İşl. Y. Kurulu üyeliği yapmış zevatın büyük çoğunluğu, müftülük, vaiz-

45. DİB 1995 Yılı İstatistikleri, s. 7.

46. M. Rifat Börekçi (Reislikteki yılları: 1.4.1924-5.3.1941), Ord. Prof. M. Şerefeddin Yaltkaya (14.1.1942-23.4.1947), Ahmed Hamdi Akseki (29.4.1947-9.1.1951); Eyyüb Sabri Hayırlıoğlu (17.4.1951-10.6.1960), Ömer Nasuhi Bilmen (30.6.1960-6.4.1961), Hasan Hüsnü Erdem (6.4.1961-13.10.1964), M. Tevfik Gerçeker (15.10.1964-16.12.1965), İbrahim Bedrettin Elmalı (17.12.1965-25.10.1966) (bu zat medrese

lik ve imam-hatiplik görevlerinde bulunmuş kişilerin önemli bir kısmı bu yıllarda medrese kökenlidirler. Bir kısımının tahsil hayatlarında özel hocalardan aldıkları din eğitimi çok önemli bir yere sahiptir. Kısaca, Osmanlı döneminde yetişmiş kişilerin hiç olmasa 1950'li, 1960'lı yıllara kadar Başkanlığının üst düzey görevleri için damgasını vurduğunu söyleyebiriz. Ancak yakın yıllara kadar Başkanlık personeline ilişkin istatistik çalışmaları yapılmadığı için bunların miktarını bilemiyoruz.

İlk yılları bir kenara bırakırsak bu tablo, yani çok farklı kaynaktan beslenme olayı, bir karmaşalığı hatta çarpıklığı ortaya koyar. Kanaatimizce kendi personelini kendisi yetiştirebilme mekanizmasına sahip olmayışının bir sonucudur. Bu kadar farklı kaynaklardan -sözde- beslenmesine rağmen tarihinin ilk 45-50 yılında cami görevliliğine alacağı personel için belirli bir tahsil şartı arayamayışı da bu çarpıklığı göstermektedir.

Bazı değerlendirmelere ve birkaç öneriye yer vererek konuyu tamamlamaya çalışalım.

Başkanlığın hizmetlerinde verimsizlik, başarısızlık söz konusu olmuş ve halen olmakta ise bunda, bu kuruma personel yetiştiren öğretim kurumlarından kaynaklanan yetersizlikler de önemli derecede etkendir. Az bir din ve Kur'an bilgisiyle hassas olan din ve irşad hizmeti sürdürülemez. Bu açıdan DİB'nın personelinin mezunuyetleri itibariyle en önemli kısmını oluşturan İmam-Hatip Okulu çıkışların durumu Diyanet açısından son derece önemlidir.

Gerçekten de Türkiye'de din hizmetleri ve buna bağlı yaygın din eğitimi etkinliklerinin iyi eğitim alamamış, dolayısıyla ehil duruma gelememiş elemanlarla yürütülmeye çalışılmış olması halkımızın yeterli dini kültür edinememiş olmasında önemli bir etken olmuştur. Bu keyfiyet önemli ölçüde günümüzde de devam etmektedir. Halbuki din konusunda söz söyleyecek, yorum yapacak, hüküm verecek kişilerin çok iyi yetişmiş olmaları zorunludur. Çünkü, din görevlisi, dini doğru anlayıp anlatmak durumundadır. Bunun için de yeterli derecede din kültürüne sahip olmak zorundadır. Tefsir, hadis, fıkıh, kelam gibi bilimlerde belli bir düzeyde bilgi sahibi olmalıdır. Ayrıca bunlardan birinde uzmanlaşmaya gidebilmelidir. Bunların yanında din görevlisinin engin bir genel kültürü olması gerekir. Yaşanan eğitim sorunları, din görevlilerinin sayılan vasıflarda olamayışında etkili olmuştur.

Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren yaklaşık bir çeyrek yüzyıl mesleki din eğitiminin yapılmamış olması, nitelikli din görevlisi yetiştirilememesinde en büyük amildir. Mevcutlarının sayısının her geçen gün azalmasıyla, 1950'li yıllara gelindiğinde ihtiyaç had safhaya ulaşmıştır. Bu yıllarda ehil olmayan, köklü herhangi bir dini eğitim almamış kişileri din görevlisi olarak istihdam etmek zorunluluğu ortaya çıkmış, böylece eğitim düzeyi düşük, hatta yer yer hiç olmayan bir din adamı zümresinin kendiliğinden ortaya çıkmasına neden olmuştur. Şöyle bir problemle de karşılaşıldı: Niteliksiz din görevlilerinin etkisi altındaki kitle ile, din ve dini mekan ve ibadetlerle bir ilişki kuramayan ve "aydın"

yanında Darülfunun İlahiyat Fakültesini de bitirmiştir) ve Ali Rıza Hakses (25.10.1966-15.1.1968) Biyografileri için bkz. DİB Biyografik Teşkilat Albümü, ss. 15,24.

olarak nitelenen kitle arasında kopukluk ve sürtüşmeler ortaya çıktı. Taraflardan biri yobazlıkla, diğeri de dinsizlikle itham edildi.

Mesleki din eğitiminin verilmediği yıllarda örgün genel eğitim kurumlarında din eğitimi de yapılmadı. Haliyle yeni yetişen nesil din hakkında sağlıklı bir bilgilenmeden mahrum kaldı. Nitekim, "Türkiye Eğitim Milli Komisyonu Raporu"nda, Cumhuriyetin ilk yıllarında geçirilen fetret dönemine ve İmam-Hatip Okullarının açılışına duyulan ihtiyaç şöyle ifade edilmişti: "İslâm tarihi boyunca din adamı medreseden yetişmiştir. Medresenin kaldırılması ile dini hayat, bu müesseselerden yetişen eski nesiller tarafından bir müddet yürütülmüşse de, son zamanlarda bu nesil de tükenmeye yüz tuttuğundan, hasıl olan boşluğu hiçbir menşei olmayan, gelişigüzel yetişmiş, eskiden daha cahil bir zümre doldurmaya başlamıştır.

Bu durum din adamı yetiştirme ihtiyacı doğurduğundan İmam-Hatip Okulları açılmıştır..."[47]

1995 yılı itibariyle Başkanlığın yaklaşık 75 bin personelinin 51 bini (% 68)'ni imam-hatip mezunlarının oluşturması, bu okul mezunlarının teşkilattaki ağırlığını gösterir. Dini yüksek tahsilli olanların büyük çoğunluğunun da İmam-Hatip çıkışlı olduğu unutulmamalıdır. Dini yüksek öğrenimi olanların sayısının ise 3412 (%4.54)'de kalması oldukça dikkat çekicidir.

İ.H. Okulları, ülkemizde hem yüksek öğrenime açık bir ortadereceli okul, hem de din hizmetlerine eleman yetiştirmek üzere devlet eliyle hazırlanmış önemli bir imkandır. Ancak düşünceme göre tabi seyrine ve gelişmesine engeller çıkartılmıştır.

DİB, istihdam ettiği elemanları kendisi yetiştirmemektedir. Bu özellik diğer bazı kamu kuruluşları için de geçerlidir. Ancak orta ve yüksek derecede mesleki din eğitimi veren kurumların müfredat programlarının tesbit ve uygulamasında DİB'nın devre dışı kalması kurumlar arasında iyi bir işbirliğinin olmayışı önemli bir eksikliktir.

Bir istihdam kurumu olan DİB ile mesleki din eğitimi veren orta ve yüksek eğitim kurumlarıyla süreç içinde iyi bir diyalog ve işbirliğinin geliştirilememiş olması önemli bir eksikliktir. Bu eksilklik, daha çok DİB'nin istihdam ettiği elemanların niteliği meselesinde kendini göstermiştir. Sözü edilen kurumların DİB teşkilatı için iyi eleman yetiştirmediği dile getirilmiş ancak iki taraf arasında iyi bir işbirliği yapılarak problemin köklü halli cihetine gidilmemiştir. Nitekim süreci incelerken başta MEB olmak üzere eğitim kurumlarıyla DİB arasında ciddi bir işbirliğine rastlayamıyoruz. Ülkemizde devlet kurumları arasında ilişki, dayanışma ve diyalog yerine çoğunlukla bir yetki despotizmi söz konusu. (Bu terimi belki ben tam oturtamadım.) En bariz örneği de Diyanet ile TRT arasındaki ilişkilerdir. TRT'de dini yayınlar konusunda hemen hemen hiç bir dönemde bu iki kurum arasında sağlıklı ve verimli bir ilişki gerçekleşememiştir. Topluma yönelik dini ve kültürel faaliyetlerinde her kurum kedi düşüncesi doğrultusunda tasarrufta bulunmuştur. Biri ötekine adeta "işime karışma" havasına girmiştir. "Bu yetki (söz gelimi TRT dini yayın) bana verilmiştir" dikleşmeleri yaşanmıştır. Kimse burnundan kıl aldırmamıştır.

47. Türkiye Eğitim Milli Komisyonu Raporu, MEB Yayını, İstanbul 1960, ss. 109-110.

Kısaca Diyanetin resmi bir kurum, bir devlet kuruluşu olması hasebiyle verimli hizmet için Diyanet, ilgili diğer kurum ve kuruluşlarla üniversite ve fakültelerle sağlıklı ve verimli bir ilişki içinde olmalı. Diğer kurumlar da buna imkan sağlamalıdır. Bir sistemin çarkları ve dişlileri gibi insicamlı hareket etmeli.

Başkanlık, sürekli alan araştırmalaları yaparak personelindeki eksiklik ve yetersizlikleri tesbit, etmelidir. Böylece hizmetin işleyişindeki açıklıklar ve eksiklikler giderilmelidir.

Tebliğimizden de bir nebze anlaşılacağı gibi, Türkiye mesleki din eğitimi konusunda bu kadar çok ve önemli tecrübeler yaşadıktan sonra, ülkemizde din eğitimini menfi yönde etkileyecek tasarruflardan ülke olarak kaçınmamız gerektiğini düşünüyorum. Daha iyiye götürmeyi düşünürken, mevcudu da koruyamama riskiyle karşılaşmak üzüntü vericidir.

Saygılar sunarım.

DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI EĞİTİM MERKEZLERİ VE HİZMET İÇİ EĞİTİM FAALİYETLERİ

Yrd. Doç. Dr.Ahmet GÜRTAŞ

I. GİRİŞ

Kurumların yasal yetki ve yükümlülükleri arasında, memurlarını yetiştirmek de vardır. 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu'nun "Devlet Memurlarının Yetiştirilmesi" başlıklı VII. kısmı, bu konu ile ilgili düzenlemeleri içermektedir.

Buna göre kurumlar, biri hizmetten önce belirli sınıflardaki memuriyetlere eleman yetiştirmek, diğeri de göreve atadıktan sonra, elemanlarını hizmet içinde geliştirmek üzere iki türlü eğitim faaliyeti yürütebilmektedirler.

Nitekim ;

1. 657 Sayılı Kanunun 214. maddesi, göreve atanan memurun, **"yetişmesi", "verimliliğinin artırılması"**, ve **"daha ileriki görevlere hazırlanması"** için, kurumlara **"hizmet içi eğitim"** faaliyeti yapma yükümlülüğünü getirmektedir. Kurumlar bu yükümlülüklerini yerine getirmek için, aynı kanunun:

a) 216. maddesinde öngürüldüğü şekilde hem kurum içinde hem de kurumlararası **"Eğitim Merkezleri"** açabilirler;

b) 218. maddede öngörüldüğü şekilde, yabancı ülkelerdeki hizmet için eğitim faaliyetlerinden faydalanabilirler.

Kurumların görevdeki elemanlarına yönelik bu hizmet içi eğitim faaliyetleri, 1739 Sayılı Milli Eğitim Temel Kanununda tesbit edilen eğitim türlerinden **"yaygın eğitim"** düzeyinde bir faaliyettir.

2. Yine 657 Sayılı Kanunun 221. maddesi, kurumlara, belirli sınıflardaki memurluklarına ileride atayacakları elemanları yetiştirmek üzere, hizmet öncesinde eğitim faaliyeti yapma yetki ve yükümlülüğünü de getirmektedir. Buna göre kurumlar:

a) Kendi bünyelerinde mesleki öğrenim ve eğitim yapabilirler,

b) Yurt içindeki öğrenim kurumlarında öğrenci okutabilir ve ihtisas yaptırabilirler;

c) Dış memleketlerde öğrenci okutabilir ve ihtisas yaptırabilirler.

Bu faaliyetlerden (a) fıkrasına girenler, doğrudan doğruya bir **"örgün eğitim"** faaliyetidir. Nitekim 221. maddenin bu fıkrası çerçevesinde, Milli Eğitim Bakanlığının dışın-

da halen, daha doğrusu 1996-1997 ders yılı rakamlarına göre, dokuz ayrı Bakanlığa veya bu Bakanlıkların bünyelerindeki birimlere bağlı olarak, 364 okul, yani örgün eğitim kurumu faaliyet göstermekte; böylece bu kurumlar, belirli sınıflardaki memurluklarına atamak üzere, muhtaç oldukları kendi elemanlarını kendileri yetiştirmektedirler.

3 Mart 1340/1924 tarih ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanununun birinci maddesi **"Türkiye dahilindeki bütün müessesat-ı ilmiye ve tedrisiye Maarif Vekaletine merbuttur"** der; ikinci maddesi de **"Şer'iye ve Evkaf Vekaleti veyahut hususi Vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekaletine devir ve raptedilmiştir"** der.

Bilindiği gibi bu kanun, 1961 Tarihli T.C. Anayasasanın 153. maddesiyle, hükümlerinin Anayasaya aykırı olduğu şeklinde anlaşılamayacağı ve yorumlanamayacağı hükme bağlanmış sekiz inkılap kanunundan biridir ve bu hüküm 1982 tarihli Anayasa'nın 174. maddesi ile de aynen korunmuştur.

Demek ki Milli Eğitim Bakanlığı dışındaki kurumların birer örgün eğitim kurumu olan okul açmaları ve muhtaç oldukları elemanlarını bu okullardan yetiştirmeleri Anayasa ile korunmuş olan Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nun yukarda belirtilen açık hükümleri ile çelişir görülmemektedir.

Bu tesbitle şu noktaya gelmek istiyorum: Diyanet İşleri Başkanlığı da acaba, yetiştirilmeleri çok ayrı özellik arzeden kendi hizmet elemanlarını kendisi yetiştirmek üzere, 657 Sayılı Kanunun 221. maddesi (A) fıkrası çerçevesinde ve Milli Eğitim Bakanlığı dışındaki dokuz ayrı Bakanlığın uygulaması doğrultusunda, kendi bünyesinde okullar açamaz mı? Böyle bir istek, Tevhid-i Tedrisat gerekçesiyle reddedilebilir mi? Şayet böyle bir gerekçe ileri sürülürse bu gerekçenin, diğer kurumlar için sözkonusu olmazken, Diyanet için geçerli olması ne derecede mantıki, haklı ve hukuki olabilir?

Mevcut realite karşısında belki böyle bir engelle de karşılaşılmayabilir; dolayısıyla bu sorulara da mahal olmayabilir. Öyleyse iyi niyetle ve bir ihtiyacın karşılanması amacıyla bu imkanı kullanmak üzere teşebbüse geçilmesinde yarar vardır. Bu ihtiyaç nedir? Bu ihtiyaç Diyanet İşleri Başkanlığının, din hizmetinde istihdam edeceği elemanı yetiştirme ihtiyacıdır. Bugün, yaklaşık her kurum kendi elemanını kendi yetiştirirken, Diyanet İşleri Başkanlığı, Milli Eğitim Bakanlığının yetiştirdiği elemanları istihdam ediyor; çoğu kere de bu elemanları hizmet öncesi kurslarla hizmete hazır hale getirme ihtiyacı duyuyor. Halbuki kurumların hizmet içi eğitiminin amacı, elemanın hizmette verimliliğini artırmak ve daha üst görevlere hazırlamak olması gerekir. Ama bugün Diyanet İşleri Başkanlığı, hizmet için gerekli olan alt yapısı oluşmuş elemanı bulmakta sıkıntı çekmektedir. Bu sıkıntıdan kurtulmanın yolu tercihan Başkanlığın kendi elemanını kendi yetiştirmesi veya istihdam ettiği elamanı yetiştiren kurum olarak Milli Eğitim Bakanlığı ile müessir bir işbirliği yapmasıdır. Maalesef bugün bu iki yol da işlememektedir.

Bu durumda üzerinde durulması gereken, bir üçüncü yol, hizmet için eğitim faaliyetleridir. Şimdi sözü o konuya getirmek istiyorum.

II. DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI HİZMET İÇİ EĞİTİM FAALİYETLERİ VE EĞİTİM MERKEZLERİ

1. Tarihçe

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın anayasal bir kuruluş olarak varlığı 1924`yılına dayanmakla beraber, hizmet içi eğitim faaliyetleri ancak 1951 yılında başlamış bulunmaktadır. Bu faaliyetler, ilk Eğitim Merkezinin Bolu'da açılış tarihi olan 1972 yılına kadar, Başkanlığın uygun gördüğü yerlerde "tekamül kursları" şeklinde olmuş, Eğitim Merkezlerinin devreye girmesiyle eğitim faaliyetlerinin yoğunluğu bu merkezlere kaymış; merkezlerin ihtiyaca cevap veremediği hallerde Başkanlığın talimatıyla Müftülüklerce mahallinde açılan kurslarla hizmet içi eğitim ihtiyacı karşılanmaya çalışılmıştır.

Bugün Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Merkezlerinin sayısı dokuza ulaşmış olup açılış sırasına göre bulundukları iller şunlardır: Bolu (1972), İstanbul, (1974), Antalya (1980), Elazığ (1980), Kastamonu (1984), Manisa (1985), Konya (1989) Trabzon (1994) ve Erzurum (1996). Bu Eğitim Merkezlerinden İstanbul'daki Haseki Eğitim Merkezi ile Konya'daki Selçuk Eğitim Merkezinde uzun süreli, diğerlerinde kısa süreli hizmet içi eğitim faaliyetleri yürütülmektedir. Uzun süreli kursların müddeti 4-6 hafta arasında değişmekte, uzun süreli ihtisas kursları ise iki yıl müddetle devam etmektedir.

2. Problemler ve Çözüm Yolları Üzerinde Düşünceler

Diyanet İşleri Başkanlığı Hizmet içi eğitim faaliyetlerinin ve bu faaliyetlerin önemli bir kısmının yürütüldüğü yerler olarak Eğitim Merkezlerinin bir takım problemleri olduğu gözlenmektedir. Bu kısımda bu problemleri ve bunların çözüm yolları ile ilgili düşünceleri kısa kısa sunmaya çalışacağım:

a) Ödenek Konusu

Hizmet içi eğitim faaliyetleri masrafı gerektiren bir hizmettir. Başkanlık Eğitim Merkezleri yılın büyük bir kısmında atıl kapasite olarak beklemektedir. Bunun da en önemli sebebi ödenek yetersizliğidir. Bütçenin Başkanlığa sağladığı eğitim ödeneği kısa zamanda tükenmekte; bu durumda Başkanlık kısmen Türkiye Diyanet Vakfından sağladığı destekle hizmet içi eğitim faaliyetini sürdürmekte; bu desteğin de yetersiz kaldığı noktada eğitim faaliyetleri durmaktadır. Bu şartlarda en kolay uygulama şansı olan hizmet içi eğitim programı, görevlinin bulunduğu yerde, mahalli müftülüklerce yürütülen faaliyetler olmaktadır. Bu faaliyetlerin hiç masrafsız veya en az masrafla yürütülür olması ve görevin de aksamaması avantajları yanında, sayı ve mesleki yetişkinlik açılarından yeterli öğretim elemanı bulamamak gibi çok önemli bir dezavantajı da vardır.

İslâm'ın **"beşikten mezara kadar ilim talep edilmesi"** esası, modern eğitimin de **"eğitimde süreklilik"** prensibi karşısında, Başkanlığın ağırlıklı ve öncelikli olarak üzerinde duracağı faaliyet **"hizmet içi eğitim faaliyetleri"** olacaktır. Bu faaliyetin yetersiz ödenek yüzünden durması veya yavaşlaması, katlanılabilir bir sonuç olmamalı; Bütçe imkanlarının zorlanmasına paralel olarak, gönüllü katkılarla bu faaliyet hızlandırılmalıdır.

b) Hizmet içi Eğitim Kurslarının Cazip Hale Getirilmesi

Hizmet içi eğitim faaliyetlerinin amacı, 657 Sayılı Kanunun 214. maddesinde de ifade edildiği gibi, Devlet memurlarının:

(1) Yetişmelerini sağlamak,

(2) Verimliliklerini artırmak,

(3) Onları daha üst göreve hazırlamaktır.

Bu amaçlara ulaşabilmek için evvela uygulanacak programların ve hazırlanan müfredatın buna uygun olması icabeder. Bu program ve müfredat konusuna aşağıda ayrıca temas edeceğiz. Ancak programdan ayrı olarak, hizmet içi kursların bir takım hak ve müeyyidelerle desteklenmesi de gerekir. Başarının ilave bir hak ve kazançla, başarısızlığın da bir müeyyide ile desteklenmediği durumlarda, yapılan faaliyet genellikle **"adet yerini bulsun"** kabilinden olmakta; böyle bir faaliyetten de beklenen sonuç doğmamaktadır.

Binaenaleyh, özellikle uzun süreli hizmet içi eğitim kurslarından mezun olanlar, tayinde terfide farklı muamele görmeli; bu kurslar da bu farklı muameleyi hak etmeye yarayacak biçimde düzenlenmeli, yani Başkanlığın yetki ve sorumluluk alanındaki belli hizmetleri ifa edebilmek, belli yetki ve sorumlulukları üstlenebilmek için belli kurs kademelerinden başarı ile geçmek şartı aranmalı; böylece belli hizmet, yetki ve sorumlulukları kendilerine hedef alan görevliler, belli kursları ciddiye almalı; göze almalı; ilgiyle karşılamalıdır.

c) Program, Müfredat ve Ders Araç-Gereçleri Konusu

Şu anda Başkanlıkta uygulanmakta olan her kursun belli bir program ve müfredatı bulunmaktadır. Ancak bu program ve müfredatlar, uygulamaya konulan günden bu yana, üzerinden geçen zaman ve tecrübeyle doğru orantılı olarak, işlenmiş ve geliştirilmiş değildir. Özellikle kurs müfredatları, genellikle konuların listelenmiş olmasından ibaret görünmektedir. Halbuki yapılan uygulamanın, edinilen tecrübenin, ortaya çıkan yeni ihtiyaçların ışığında bu programların sürekli geliştirilmiş olması gerekirdi.

Program, müfredat ve ders araç-gereçleri konusunda yapılması gerekenlerle ilgili düşüncelerimizi şöyle özetleyebiliriz:

(1) Evvela Diyanet İşleri Başkanlığı hizmetleri sınıflandırılmalı ve her sınıftaki hizmetlerin dayanması gereken bilgi düzeyleri tesbit edilmelidir.

(2) Bu bilgilerin konu dökümleri yapılmalıdır.

(3) Bu bilgilerin muteber kaynakları tesbit edilmeli ve bunlara dayalı el kitapları hazırlatılmalıdır.

(4) Bu konularla ilgili bilgilerin öğretilmesi için ihtiyaç duyulan süre, ders saati bazında belirlenmelidir.

(5) Bu ders saatleri toplamının kısa veya uzun süreli kurslardan hangisine göre planlanıp programlanacağı kararlaştırılmalıdır.

(6) Öğretilmesi uzun zamana bağlı olan konular, birbirine dayalı birden fazla kurlara bölünmelidir.

(7)Birbirine dayalı kurlardan oluşan uzun süreli kurslarda, bir kur konuyla ilgili tüm personele uygulandıktan sonra diğer kura geçilmelidir.

(8) Müfredat ders saati bazında programlanmalı ve uygulaması titizlikle takip edilmeli; meydana gelebilecek aksamaların sebebleri tesbit edilerek gerekli düzeltme ve yeni düzenlemeler yapılmalıdır.

(9) Her hizmet alanının tüm görevlileri, belli bir plan çerçevesinde ve belli periyotlarla sürekli olarak kursa tabi tutulmalıdır.

(10) Uzun süreli ihtisas kurslarında yapılan çalışmaların akademik açıdan da değerlendirilmesine imkan verecek tarzda bir düzenleme yapılabilmesi için, bu kursların yürütüldüğü şehirlerdeki üniversitelerin Sosyal Bilimler Enstitüleri ile işbirliği yapılmalı; programlar bu açıdan da gözden geçirilmeli, gerekli yönetmelik değişiklikleri için teşebbüse geçilmelidir.

d) Diyanet Akademisi Kurulması:

Tebliğimizin Giriş bölümünde, Milli Eğitim Bakanlığı dışında, dokuz ayrı Bakanlığın veya Bağlı Kuruluşlarının, kendi elemanlarını kendileri yetiştirmek üzere, örgün eğitim düzeyinde eğitim faaliyeti yaptıklarına, böyle bir uygulamanın da Tevhid-i Tedrisat Kanununa aykırı görülmediğine, binaenaleyh Diyanet İşleri Başkanlığının da 657 sayılı Devlet Memurları Kanununun ilgili maddeleriyle getirilen bu hak ve yükümlülüğün üzerine eğilmesi gerektiğine işaret etmiştik.

Sağduyulu ve önyargısız düşünüldüğü takdirde, böyle bir arzuya sıcak ve olumlu bakılması gerekir. Aksi takdirde Devlet idaresinde çifte standart uygulaması ortaya çıkar ki, bu da güven bunalımı doğurur.

Burada Atatürk'ün şu temennisini hatırlatmakta yarar vardır; 31 Ocak 1923 yılında Atatürk, İzmir'de eski gümrük binasında halkla yaptığı bir toplantıda, medreselerle ilgili bir soruya verdiği uzun cevabın bir yerinde şöyle diyor:

"Memleketimizin, milletimizin darülirfanları bir olmalıdır. Bütün memleket evladı kadın ve erkek aynı surette oradan çıkmalıdır. Fakat nasıl ki, her hususta âli meslek ve ihtisas sahipleri yetiştirmek lazım ise, dinimizin hakikat-ı felsefiyesini tetkik, tetebbu ve telkin kudret-i ilmiye ve fenniyesine tesahüp edecek güzide ve hakiki ulemay-ı kiram dahi yetiştirecek müessesat-ı âliyeye malik olmalıyız" (Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri, II/94).

Atatürk'ün bu direktif ve temennisinin İlahiyat Fakülteleri ile karşılanmış olduğunu söylemek mümkün değildir. Çünkü bu fakülteler ancak lisans seviyesinde öğrenim vermektedir. Atatürk'ün ifadesiyle **"dinimizin hakikat-ı felsefiyesini tetkik, tetebbu ve telkin kudret-i ilmiye ve fenniyesine tesahüp edecek, âli meslek ve ihtisas sahibi, güzide ve hakiki ulemay-ı kiram"** yetiştirme işi, lisansüstü öğrenimi gerektiren bir faaliyettir.

İşte böyle bir faaliyetin üniversiteler bünyesinde yürütülmesi yanında, yine üniversitelerle işbirliği yapılmak suretiyle, Diyanet bünyesinde kurulacak bir **"Diyanet Akade-**

misi" aracılığı ile yürütülmesi de düşünülmelidir. Özellikle Din İşleri Yüksek Kurulu üyeliği ve uzmanlığı, Yurtdışı Din Hizmetleri Müşavirlik ve Ataşeliği ve İl Müftülüğü görevleri başta olmak üzere Diyanet İşleri Başkanlığındaki bazı görevler için bu nitelikteki elemanlara olan ihtiyacı daha fazla gözardı etmek mümkün değildir.

III. SONUÇ

Diyanet İşleri Başkanlığı Hizmet İçi Eğitim Faaliyetlerinin, mevcut imkanlar çerçevesinde ve emsalı kurumlarla karşılaştırmalı bir değerlendirilmesi yapıldığında takdire değer bir konumda olduğu söylenebilir.

Ancak bu faaliyetleri bulunduğu konumdan, daha iyi bir düzeye taşımak mümkündür ve zaruridir. Bunun için yapılması gereken:

1. Önce mevcut faaliyetleri ciddi bir değerlendirmeye tabi tutmak ve imkan dahilindeki iyileştirme tedbirlerini tesbit ederek bunları en kısa vadede uygulamaya koymak;

2. Sonra da kendi hizmet elemanını kendi yetiştirmek üzere kanunen tanınan imkanları kullanmak için girişimlerde bulunmaktır.

EĞİTİM SİSTEMİ İÇERİSİNDE İMAM-HATİP LİSELERİNİN YERİ

Muhittin ALAGÖZ

A- DİN EĞİTİMİNDE TARİHİ GELİŞİM

Dinin örgün manada eğitimi, çocuklara yönelik olarak, bugünkü Kur'an Kurslarına benzer bir şekilde başlatılmıştır. Bu amaçla sıbyan mektepleri açılmış, çocuklar bu mekteplere 5-6 yaşından itibaren kabul edilmiştir. Bu okullarda ders olarak Kur'an-ı Kerim'in okunuşunun öğretimi yanında, kısa sürelerin ezberlenmesi ve namaz kılmayı öğrenmeleri sağlanmaktadır.

1839 Tanzimat inkılabıyla her alanda olduğu gibi eğitim öğretim alanında da büyük bir yenilik söz konusu olmuştur. Elbette bu yenilik, din eğitimine de yansımıştır. Bu nedenle 1860 yılında 1200 dolayında Sıbyan Mektebi açılmıştır.

1869 yılında Maarif-i Umumiye Nizamnamesi düzenlenmiştir. Bu nizamname müslüman olmayan bütün Osmanlı uyrukluların çocuklarının mektebi-i ibtidailere gitmesini karara bağlamıştır. Aynı nizamname ile mekteb-i ibtidailerin üzerinde dört yıl süreli rüşdiyeler açılmıştır. Bu okullarda Mebadi-i Ulum-i Diniyye (Dini İlimlere Giriş) isimli din dersi verilmeye başlanmıştır.

Rüşdiyelerin üzerindeki okullar olan idadiye ve sultaniyelere din dersi konulmuştur.

1877'de ilk parlamento kurulmuş ve Meşrutiyet gerçekleştirilmiştir. Ancak 1878 yılında Padişah parlamentoyu kapatmıştır. 1908 yılına kadar devam eden mutlakiyet dönemine girilmiştir.

Mutlakiyet döneminde de dinî eğitim ve öğretim alanında başlatılan yenilikler devam ettirilmiş, okullaşma çalışmaları hızlandırılmıştır. Bu dönemde her seviyeden okula din dersi konulmuştur. Ayrıca öğretmenlerin, din eğitimi görmüş kişilerden seçilmesine önem verilmiştir. 1859 yılında Maarif tarafından açılmış olan Mülkiye Mektebi 1877 yılında yüksek okul haline getirilmiştir. Bu okulda, başlangıçta hiç din dersi okutulmazken Padişah fermanıyla din dersleri konulmuştur.

1854 yılında medreseyi iyileştirme çalışmaları başlatılmış, medrese dışında Muallimhane-i Nuvvab (Hukuk Mektebi) açılmıştır. Bu okulla kadı yetiştirme amaçlanmıştır.

1867 yılında medrese öğretim üyeleri bir rapor hazırlayarak öğretimin düzenlenmesi ile ilgili esasları belirlemişlerdir.

1869 yılında Daru'l-Fünun açılmıştır. Fakat bunda başarılı olunamamıştır. 1870 ile 1874-1875 öğretim yıllarında tekrar denenmişse de başarı elde edilememiştir.

1900 yılında Daru'l-Fünun tekrar açılarak bünyesinde Ulum-u Aliye-i Diniyye (Yüksek Din İlimleri) adıyla bir şube oluşturulmuştur. Bu şubenin öğrenim süresi dört yıldır.

Öğrenciler seçme sınavı ile alınmıştır. Böylece Maarif Nezareti din eğitim ve öğretimini üstlenmiştir. Medrese ise bu konudaki etkinliğini kaybetmiştir.

1908'de II. Meşrutiyet ilan edilmiştir. İlköğretim bu dönemde zorunlu ve parasız olmuştur. Öğretmen yetiştirmede Hüner-i Ta'lim ve Usul-ü Terbiye (Öğretim Metodu ve Pedagoji) esas alınmış öğretmen kalitesine özen gösterilmiştir.

1908'den sonraki yıllarda imam-hatip ve vaiz yetiştirmek amacıyla Medresetü'l-Vaizin (vaizler mektebi) ve Medresetü'l-Eimme ve'l-Huteba (İmam-Hatip Mektebi) açılmış, daha sonra bu iki medrese birleştirilerek Medresetü'l-İrşad kurulmuştur. Bu, hem dini eğitimin yaygınlaşmasında hem de medresenin ıslahında önemli bir adım olmuştur. Fakat yapılan bu ve benzeri çalışmalar medreseleri tekrar etkili kılamamıştır.

Kurtuluş Savaşımızın zaferle sonuçlanması, tarihimizde önemli bir dönem başlatmıştır. Bu dönemde eğitim çalışmalarına büyük bir hız verilmiştir. Milli terbiyenin dinden soyutlanamayacağı görüşü önem kazanmıştır. Milli terbiye, Meslek terbiyesi ve din terbiyesi eğitimin esasını teşkil edecek şekilde birleştirilmiştir. 15 Temmuz 1921'de toplanan I. Maarif Kongresi bu esaslar doğrultusunda çalışmalar başlatmıştır.

1923'de Heyet-i ilmiye toplanarak din eğitimi ile ilgili iki önemli karar almıştır. Bu kararların birincisinde "Din öğretimi öğretmenlerinin görevlendirilmesinde diğer ders öğretmenlerinde aranan şartlar aranacaktır" ikincisinde ise "Din öğretimi programları diniyat ve terbiye mütehassıslarından oluşacak bir encümen tarafından hazırlanacaktır" denilmektedir.

29 Ekim 1923'de Cumhuriyetin ilanıyla yeniden doğuş ve kuruluş dönemi başlatılmıştır. 1924 yılında çıkarılan Tevhid-i Tedrisat (Öğretim birliği) kanunu ile bütün okullar Maarif Vekaletine bağlanmıştır. Medreselerin yüksek kısımları ilahiyat fakültelerine, orta kısımları ise imam-hatip okullarına dönüştürülmüştür.

Öğretim birliği inkılabından sonra ilkokullarda ikinci sınıftan itibaren din dersi haftada iki saat olarak okutulmuştur. Bunun yanında Kur'an-ı Kerim ders olarak verilmiştir. Daha sonra değişiklik yapılarak söz konusu dersler üçüncü sınıftan itibaren başlatılmış ve haftada bir saate indirilmiştir.

1930 yılında din dersleri haftada yarım saat sadece beşinci sınıfta anne-babanın isteği doğrultusunda verilmeye başlandı. Köy okullarında isteğe bağlı olmamakla birlikte yine haftada yarım saat olarak din dersi yapılmaktaydı. Bu durum köy ilkokullarında 1940 yılına kadar devam etmiştir. Şehir ilkokullarında ise 1930 yılından itibaren tamamen kaldırılmıştır.

1949'dan itibaren din dersleri isteğe bağlı olarak yeniden programlara alınmaya başlandı. 1974-1975 öğretim yılında 4. ve 5. sınıflara zorunlu ahlâk dersi konuldu. Böylece din öğretiminde yepyeni bir dönem başlamış oldu. 1982-1983 öğretim yılında din dersi ve Ahlâk dersi birleştirilerek Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi adı altında 4. sınıftan itibaren lise son sınıfa kadar zorunlu ders olarak okutulmaya başlandı. Halen bu uygulama devam etmektedir.

B- YASAL DAYANAKLAR

Bugün memleketimizde din eğitimi ve öğretimi Anayasa ve yasaların teminatı altında yapılmakta olup bu yasalarımızda:

1- 3 Mart 1924 tarih ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanununun 4. Maddesinde:

"Maarif Vekaleti yüksek diniyyat mütehassısları yetiştirmek üzere Daru'l-Fünunda bir İlahiyat Fakültesi te'sis ve imamet ve hitabet gibi Hidemat-ı Diniyyenin ifası vazifesi ile mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşad edecektir."

2- 1982 Anayasasının 24. Maddesinde:

"... din ve ahlâk eğitim ve öğretimi devletin gözetim ve denetimi alıtnda yapılır. Din kültürü ve Ahlâk öğretimi ilk ve orta öğretim kurumlarında okutulan zorunlu dersler arasında yer alır. Bunun dışındaki din eğitimi ve öğretimi ancak kişilerin kendi isteğine, küçüklerin de kanuni temsilcisinin talebine bağlıdır."

3- 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunun 12. Maddesinde:

"Türk Milli Eğitiminde Laiklik esastır. Din Kültürü ve Ahlâk Öğretimi ilkokul ve ortaokullar ile lise ve dengi okullarda okutulan zorunlu dersler arasında yer alır."

4- 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununun 32. Maddesinde:

"İmam-Hatip Liseleri imamlık, hatiplik ve Kur'an kursu öğreticiliği gibi dini hizmetlerin yerine getirilmesi ile görevli elemanları yetiştirmek üzere Milli Eğitim Bakanlığınca açılan orta öğretim sistemi içinde, hem mesleğe hem yüksek öğrenime hazırlayıcı programlar uygulayan öğretim kurumlarıdır"

5- İnsan Hakları Evrensel Beyannamesi:

10 Aralık 1948 tarihli bu uluslar arası yasa ülkemizde 27 Mayıs 1949'da yürürlüğe konulmuştur. Bu yasa ile Türkiye Cumhuriyeti Devleti diğer pek çok ülkeler gibi bazı sorumluluklar yüklenmiştir.

İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin din ve vicdan hürriyeti, eğitim ve din eğitimi hürriyeti ile ilgili maddesinde:

"Bütün insanlar hürriyet, haysiyet ve haklar bakımından eşit doğarlar. Akıl ve vicdana sahiptirler ve birbirlerine karşı kardeşlik zihniyeti ile hareket etmelidirler."(Madde: 1)

"Herkes, ırk, renk, cins, dil, din, siyasi veya herhangi bir fark gözetilmeksizin iş bu beyannamede ilan olunan tekmil haklardan ve bütün hürriyetlerden istifade edebilir."(Madde: 2)

"Her şahsın fikir, vicdan ve din hürriyetine hakkı vardır. Bu hak, din veya kanaat değiştirme hürriyetini, dinini veya kanaatini tek başına veya topluca, açık olarak veya özel surette, öğretim, tatbikat ibadet veya ayinlerle açıklama hürriyetini gerektirir."

"Her şahsın eğitim hakkı vardır. Eğitim parasızdır, hiç olmazsa ilk ve temel eğitim

safhalarında böyle olmalıdır. İlköğretim mecburidir. Teknik ve mesleki eğitimden herkes istifade edebilmelidir. Yüksek öğretim liyakatlerine göre herkese tam eşitlikle olmalıdır."(madde 26/1)

"Ana-baba çocuklarına verilecek eğitim nevini tercihen seçmek hakkını haizdir." (Madde: 26/3)

Ülkemiz tarafından da onaylanmış olan İnsan Hakları Evrensel Beyannamesinin yukarıda zikredilen maddelerinin 1961 ve 1982 T.C. Anayasa hükümlerine de yansıdığı görülmüştür.

Beyannamede yer alan en önemli konular, din öğretimi hürriyeti, mesleki öğretimin herkese açık tutulması, ana-babanın çocuğunun eğitiminde söz hakkının olması ve yüksek öğretimin herkese ve her kesime açık olmasıdır.

Beyannamenin 18. ve 26/1 Maddeleri din öğretimi ve mesleki eğitim hürriyetini teyit etmeleri ve güvence altına almaları bakımından birer mesleki din eğitimi kurumu olan İmam-Hatip Liseleri için uluslar arası bir yasal dayanaktır.

6- Paris Yasası:

21 kasım 1990 tarihinde Paris'te Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Konferansı (AGİK) toplantısında 34 ülke devlet ya da hükümet başkanları "Yeni Bir Avrupa için Paris Yasası"nı imzalamışlardır.

Bu uluslar arası yasada demokratik ve insanı haklarla ilgili şu ifadeler mevcuttur:

"Milletlerimizin, tek yönetim sistemi olarak demokrasiyi kurmayı, sağlamlaştırmayı ve güçlendirmeyi taahhüt ederiz. Bu çabamızda aşağıdaki hususlara sadık kalacağız:

a) İnsan hakları ve temel hürriyetler tüm insanların doğumlarıyla birlikte iktisap ettikleri vazgeçilmez haklardır ve kanunlarla garanti altına alınmışlardır. Bunların korunması ve geliştirilmesi devletin başta gelen görevidir. Bunlara saygı, zorba bir devlete karşı asıl güvenceyi oluşturur. Bunlara uyulması ve tam olarak uygulanması hürriyetin, adaletin ve barışın temelidir.

b) Ayırım gözetmeksizin herkesin düşünce, vicdan, din ya da inanç hürriyetine.... hakkı olduğunu teyit ederiz.

Görüldüğü gibi Paris Yasası insan hakları ve temel hürriyetlerin korunması ve geliştirilmesini din ve vicdan özgürlüğünün sağlanmasını hedeflemektedir. Elbette ki temel hak ve hürriyetler içinde eğitim öğretim hakkı başta gelenlerindendir. Din ve vicdan özgürlüğü ise yasanın teminatı altına alınmış durumdadır.

C. İMAM-HATİP LİSELERİNİN AÇILIŞ VE GELİŞİMİ

Cumhuriyet döneminde o günün şartları gereğince çeşitli kurumlarda bir çok yenilikler yapılmıştır. Bu yeniliklerden birisi de eğitim kurumlarında yapılan değişikliklerdir.

Eğitim ve öğretimin bir elde toplanması 3 Mart 1924 tarih ve 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile gerçekleşmiştir. Bu kanunun 4. maddesi gereği Milli Eğitim Bakanlığı toplumun din eğitimine olan ihtiyacını dikkate alarak ilkokula dayalı ve 4 yıl süreli ortaokul seviyesinde İmam-Hatip Mektepleri, açılmasını uygun görmüştür. Alınan kararla 1923-1924 öğretim yılı başında, Afyon, Amasya, Ankara, Antalya, Balıkesir, Bolu, Bozok, Bursa, Edirne, Elazığ, Erzurum, Eskişehir, Antep, Hopa, Isparta, İstanbul, Maraş, Kastamonu, Kayseri, Konya, Kütahya, Manisa, Niğde, Ödemiş, Sivas, Şavşat, Urfa, Tire, Ulaş gibi yerleşim birimlerinde 29 İmam-Hatip Mektebi açmıştır.

1924-1925 öğretim yılında Edirne, Ödemiş, Hopa, Şavşat, Niğde İmam-Hatip Mektepleri kapatılmış Artvin ve İzmir İmam-Hatip Mektepleri açılmış böylece bu okulların sayısı 26'ya inmiştir.

1925-1926 Öğretim yılında Erzurum, Eskişehir, Urfa, Amasya, Antep, Maraş, Artvin, İzmir İmam-Hatip Mektepleri kapatılıp; Of ve Akşehir İmam-Hatip Mektepleri açılmış, dolayısıyla sayı 20'ye inmiştir.

1926-1927 Öğretim yılında bu okulların 18'i kapatılmış sadece İstanbul ve Kütahya İmam-Hatip Mektepleri açık bırakılmıştır.

1924 yılında açılmaya başlanan ve taşra medreselerinin yerini alan İmam-Hatip Mektepleri öğrenci yokluğu nedeniyle 1930 yılında kapanmıştır.

Daha sonra 15 Ocak 1948 yılında din hizmetlerinin yürütülmesi için, imam ve hatiplik görevinde çalıştırılmak üzere askerliğini yapmış ortaokul mezunu öğrencilerin alındığı Milli Eğitim Bakanlığına bağlı 10 ay süreli imam hatip kursları açılmıştır. Bu kurslar okul hüviyetinde değildir.

17 Ekim 1951 tarih ve 601 sayılı müdürler komisyonu kararı ile 13 Ekim 1951 tarihi itibariyle Adana, Ankara, Isparta, İstanbul, Kayseri, Konya ve Maraş illerinde 1951-1952 öğretim yılından itibaren faaliyete geçirilmek üzere İmam-Hatip Okulu açılması kararlaştırılmıştır.

Bu okulların birinci devresi 4, ikinci devresi 3 yıl olmak üzere toplam 7 yıl sürelidir.

1971 yılına kadar uygulanan bu sisteme göre orta kısmını bitiren öğrencilere "İmam-Hatip Okulu I. Devre diploması" lise kısmını bitiren öğrencilere ise "İmam-Hatip Okulu II. Devre diploması" düzenlenmişitr.

İlk mezun verdiği 1958 yılında, II. Devre mezunlarından düz lise diploması almak isteyenler, genel lisenin 3 sınıfının bütün derslerinden sorumlu tutuluyor, geçerli not almaları durumunda lise doplaması almaya hak kazanıyorlar ve çeşitli fakültelere gidebiliyorlardı. Hatta İlahiyat Fakültesine gitmek için de lise diploması alma şartı aranıyordu. Ancak 7 Nisan 1969'da çıkarılan bir yönetmelikle, 6 dersten fark imtihanına girerek lise diploması alma hakkına sahip oldular. Kendi dallarında 1959 yılında açılan Yüksek İslâm Enstitüsünde yüksek öğrenim görmeleri bir yıl sonra mümkün olabilmiştir.

1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanunu ile bu okullar için kullanılan "İmam-Hatip Okulu" ismi İmam-Hatip Lisesi olarak değiştirilmiştir.

1974 yılından itibaren İmam-Hatip Liselerinin bünyesinde açılan ortaokullarda Talim

ve Terbiye Kurulunun 26.08.1974 tarih ve 394 sayılı kararıyla Kur'an-ı Kerim, Arapça ve Din Dersi zorunlu seçmeli ders olarak okutulmaya başlanmıştır.

Beşinci Beş Yıllık Kalkınma Planında öngörülen Anadolu İmam-Hatip Liselerinin ilki 1985-1986 öğretim yılında İstanbul İli Beykoz İlçesinde açılmıştır.

Nevşehir Ürgüp'te 1991-1992 öğretim yılında çok programlı lise bünyesinde imam-hatip lisesi programı uygulamasına başlanmıştır. Aynı öğretim yılında Hollanda ve diğer Avrupa ülkelerinde ikamet eden vatandaşlarımızın çocuklarının yetiştirilmesi ve milli kimliklerinin korunması amacıyla İçel-Bozyazı'da İngilizce yabancı dil ağırlıklı bir Anadolu İmam-Hatip Lisesi açılmıştır. Hollandaca Bakanlar Kurulunun 15.12.1994 tarih ve 94/6470 sayılı kararıyla bu okulda okutulmak üzere yardımcı yabancı dil olarak kabul edilmiştir. Buna göre yeniden düzenlenen haftalık ders çizelgesi 1996-1997 öğretim yılından itibaren uygulanmaya konulmuştur.

Bu okula, 1994-1995 öğretim yılından itibaren Belçika'da ikamet eden vatandaşlarımızın çocukları da alınmaya başlanmıştır. 1994-1995 öğretim yılından itibaren orta öğretim kurumlarının 9. sınıfından başlamak üzere kademeli olarak sınıf geçme sistemine geçildiğinden bundan önce uygulanmakta olan kredi sisteminden vazgeçilmiştir.

1997-1998 öğretim yılı itibariyle İmam-Hatip Liselerinin sayısı 464'tür. Müstakil Anadolu İmam-Hatip Lisesi sayısı 7'dir. 100'ü İmam-Hatip Lisesi bünyesinde, 1'i çok programlı lise bünyesinde Anadolu İmam-Hatip Lisesi sınıfları bulunmaktadır. 2 İmam-Hatip Lisesi bünyesinde de yabancı dil ağırlıklı İmam-Hatip Lisesi programı uygulayan sınıflar mevcuttur.

Ayrıca 38 çok programlı lise bünyesinde de İmam-Hatip Lisesi programı uygulayan sınıflar vardır.

16.08.1997 tarih ve 4306 sayılı kanunun yürürlüğe girmesiyle İmam-Hatip Liselerinin bünyesinde bulunan ortaokullara 1997-1998 öğretim yılından itibaren öğrenci kaydı yapılmamıştır.

Bugün İmam-Hatip Liseleri genel liselerin kültür dersleri programlarının aynen okutulduğu buna ilave olarak da meslek dersleri programlarının uygulandığı 1+3=4 yıl süreli ortaöğretim kurumlarıdır.

D- İMAM-HATİP LİSELERİNDE DURUM

İmam-Hatip Liselerinde sadece mesleki dersler değil sanata dair diğer ilimlerle ilgili bilgiler öğrencilere aktarılmaktadır. Verilen dinî ve müsbet bilgiler, birlikte düşünüldüğü zaman Türk Milli Eğitimin amaçlarına uygun olduğu kolayca anlaşılır.

Bu anlayış millete uygun geldiği için İmam-Hatip Liselerine yönelişi de artırmıştır. Yine bu anlayış, bu okul mezunlarının her sahada başarılı elemanlar olmasına vesile olmuştur. Ayrıca insanların fazla din öğrenme arzusu ki (kanunlarımız ve uluslar arası kanunlar tarafından güvence altına almıştır), legal bir yolla giderilmesi sağlanmıştır. Zira bu ihtiyaca adres gösterilmezse, bu durum herhangi bir yolla giderilecek ama kontrolsüz ve denetimsiz olacağından faydadan ziyade zarar getirecektir.

Örgün eğitim, elini attığı her çocuğu, önce kendisi ile anlaşan sonra da içinde yaşadığı toplumun değerleri ile barışık, insanları seven, kötü alışkanlıklardan uzak bir insan olarak yetiştirmeye çalışmaktadır. Eğitimde yapılan en büyük yanlışlıklardan biri de, insanı toplumu veya onun değerlerini ayrı ayrı düşünmekten kaynaklanmaktadır.

İmam-Hatip Liseleri mezunlarını sadece İlahiyat Fakültelerine mahkum edelim fikri bu müesseselerde okutulan müspet ilimleri kaldıralım anlamına gelir ki, vaktiyle medreselerden müspet ilimlerin soyutlanması ile düşülen hayata düşmemize neden olur. Bu inancımız ve din anlayışımız bakımından fevkalade yanlıştır. 1998-1999 öğretim yılında uygulanacak olan tek basamaklı imtihan sisteminde bu tehlikenin izlerini görmek mümkündür. İmam-Hatip Lisesi öğrencisinin üniversiteye geçişte önüne konulan engel ileride telafisi mümkün olmayacak zararlara neden olabilir.

Dünya milletlerinde özellikle de gelişmiş ülkelerde görülen manevi doyumsuzluğa en iyi ilacın inanç olduğunun görüldüğü şu zamanda İmam-Hatip Liselerinin toplumumuz için önem arz ettiğini görmemek büyük bir gaflet olur kanaatindeyim.

İmam-Hatip Liseleri Türk Milli Eğitim sisteminin bir parçasıdır. Bu okulların sadece denetimi değil aynı zamanda bütün tasarrufu, ödeneği, öğretmeni, binası ve personeli ile Milli Eğitim Bakanlığına bağlıdır. Sanki bu kurumların illegal gibi gösterilmeye çalışılması bilgisizlikten değilse, bu milletin değerlerini tanımamaktandır. Bu ilim ve irfan yuvalarına ilmi çalışmalarla program ve pedagojik formasyon açısından katkı sağlanması gerekir. İmam-Hatip Liselerinin bugünkü problemleriyle aydınların, üniversite öğretim elemanlarının ve bugün sorumluluk makamında bulunanların bu okulları tanıyan tanımayan herkesin yakından ilgilenmesi, gelişmesi açısından katkıda bulunması gerekir.

İmam-Hatip Liselerinin en önemli problemi alan verilmemesi ve üniversiteye geçişte ortaöğretim başarı puanının çarpılacağı katsayıdır. Hem mesleğe ve hem de yüksek öğrenime öğrenci hazırlayan bu kurumlar, uygulanacak olan ÖSS imtihan sistemi ile mağdur olacaklardır. Bu sınav sistemi sadece İmam-Hatip Liselerini değil bütün meslek liselerini üniversite yarışından koparmaktadır. Alan sistemi ve katsayı farklılığı ile oluşturulan durum adil değildir. Anayasanın fırsat eşitliği ilkesini zedelemektedir.

E- SONUÇ VE TEKLİFLER

1- Kur'an Eğitiminin belli yaşlarda daha kolay olduğu göz önünde bulundurularak öğrencilerin bu eğitimi daha küçük yaşta alabilecekleri bir ortam hazırlanmalıdır. Bu ortam ilköğretimin 6, 7. ve 8. sınıflarında oluşturulabilir.

2- Milli Eğitim Temel Kanununun 32. Maddesinde "İmam-Hatip Liseleri imamlık, hatiplik ve Kur'an Kursu Öğreticiliği gibi dini hizmetlerin yerine getirilmesi ile görevli elemanları yetiştirmek üzere Milli Eğitim Bakanlığınca açılan ortaöğretim sistemi içinde hem mesleğe hem yüksek öğretime hazırlayıcı programlar uygulayan öğretim kurumlarıdır" denilmektedir.

Kanundaki bu tanım yerindedir. İmam-Hatip Liselerinin bu özelliği mutlaka korunmalıdır. Tevhid-i Tedrisat kanunun 4. maddesi ile Milli Eğitim Temel Kanunun 32. Maddesi yeterli olup bu kanunda yeni bir kanunu düzenlemeye ihtiyaç yoktur.

3- Bir kurum sürekli tenkit edilir, dışlanmaya çalışılırsa, o kurumun mensupları tabii olarak kendisine destek olacak bir çevre arar. Din bütün insanlarımızı ilgilendirmektedir. Dini eğitim yapan gençlerimize herkesin sahip çıkması gerekir. Problemlerine olumlu çözümler üretilmesi, dinimizi ve din öğretimi kuramlarını anlamak yönünde araştırmalar yapılması daha akılcıdır.

4- 1960 yılından bu tarafa bu okulların sayısı sınırlandırılmak istenmiştir. Bugün İmam-Hatip Liselerinin sayısı ortadadır. Binaenaleyh bu istek, arzu sosyal gerçekle ve ihtiyaçlarımızla çelişmektedir.

5- Üniversiteye geçişte önüne konulan katsayı barajı, alan verilmek suretiyle veya katsayının birbirine yaklaştırılmasıyla giderilmeli; öğrencilerin bu manadaki mağduriyetleri mutlaka önlenmelidir.

6- Gönüllü kuruluşlar İmam-Hatip Liselerine kütüphane, laboratuvar, spor tesisleri, eğitim araç ve gereçlerinin temininde yardımcı olmalıdır. Bu okullar çağın teknolojisi ile donatılmalıdır.

7- İmam-Hatip Liselerinde okutulan ders kitapları, yardımcı ders kitapları ve müfredatı özel komisyon çalışmaları ile gözden geçirilmeli ve iyileştirilmelidir.

TÜRKİYE'DE DİN EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİ

Ömer ÖRTLEK

DİN EĞİTİMİ VE ÖĞRETİMİNİN KISACA TARİHÇESİ

Din eğitimi ve öğretimi insanlıkla başlar ve onunla devam eder. Cenab-ı Hak, Adem'i yaratınca onu eğitir ve ona öğretir, sonra diğer insanlara öğretmesini emreder. Meleklerle imtihan eder. Adem sınavı kazanır. Bu husus Kur'an-ı Kerim'de şöyle anlatılır:

"Allah, Adem'e bütün isimleri ilmin esaslarını öğretmişti. Sonra (onların delâlet ettikleri âlemleri, eşyayı) **Meleklere gösterip; salihlerden iseniz, herşeyin iç yüzünü biliyorsanız bunları adlarıyla bana haber verin demişti. Meleklere de: Seni tenzih ederiz Senin bize öğrettiğinden başka bizim hiç bilgimiz yoktur"** dedi.

Çünkü (her şeyi) **hakkıyla bilen, hüküm ve hikmet sahibi olan şüphesiz ki Sensin demişlerdi**[1].

Yukarıdaki ayetlerden Cenab-ı Hak, dinî ve tekvinî ilimlerin hepsinin esasını Adem'e öğrettiği anlaşılmaktadır.

Hz. Muhammed (s.a.s.)'e gelen ilk ayet de OKU emriyle ve RAB ismiyle başlar. Çünkü Rab, eğiterek öğreten, besleyen ve büyüten demektir.

İslâm'da da eğitim ve öğretim kurumsal olarak ilk Medine mescidinin Suffa'sında başlamış kıyamete kadar devam edecektir.

Günümüze Kadar Gelen ve Devam Eden Eğitim Merkezleri Üniversiteler Şunlardır:

Ezher Üniversitesi: Miladi 972'de Fatimiler zamanında Katip Es-Sakali tarafından Mısır'ın Kahire şehrinde kurulmuştur.[2]

Nizamiye Medresesi: Nizamiye Medresesi Alparslan zamanında 1018-1092 yılları arasında Alparslan ve Melik Şah'a vezirlik eden Nizam-ül Mülk tarafından Bağdat'ta 1067 tarihinde kurulmuştur.[3]

Oxford Üniversitesi ise 1478'de İngiltere'de kurulmuştur. Bu üniversite Ezher Üniversitesinden 506 ve Nizamiye Üniversitesinden 411 sene sonra kurulmuş olup o çağlarda İslâm aleminin eğitim ve öğretim işine daha fazla önem verdiği anlaşılmaktadır.[4]

1. Bakara Sûresi, Âyet 31-32
2. El Müncid Kısm-ı Adab ve Ulûm Sayfa-16.
3. El Müncid Kısm-ı Adab ve Ulûm Sayfa-545, Büyük Larrausse Cilt-15, sayfa,7977.
4. Büyük Larausse, Cilt-17, sayfa-8988.

Türkiye'de din eğitimi denilince şu müesseseler akla gelir:

1- Kur'an Kursları

2- İmam-Hatip Liseleri

3- Yüksek İslâm Enstitüleri

4- İlahiyat Fakülteleri

5- İlahiyat Meslek Yüksek Okulları

6- Diyanet İşleri Başkanlığı Eğitim Merkezleri

Cumhuriyet öncesindeki okullar 01.10.1913'de Islah-ı Medâris Nizamnamesi ile medreseler ıslah edilip, Darü'l Hilafetü'l Aliye medresesi namı ile medreseler ıslah edilerek birleştirilmiştir.

Dârü'l Hilafetü'l Âliye üç kısımdan meydana gelmekte idi:

1- Tâlî Kısm-ı Evvel (Orta Kısım)

2- Tâlî Kısm-ı Sâni (Lise)

3- Âli Kısmı (Üniversite)

1913 yılında Medresetü'l Eimmet-i Ve'l Hutabâ ismi ile ilk İmam-Hatip Liseleri açılmış, harp dolayısı ile 1914'de kapanmıştı.

1912'de açılan Medrese-i Mütehassisîn üç bölümden ibaretti.

1- Fıkıh Bölümü

2- Tefsir Bölümü

3- Kelâm, Felsefe, Tasavvuf bölümleri

15 Nisan 1915'te çıkarılan bir kanunla şu bölümlere ayrıldı:

1- İbtidâ-î Hariç - İlkokul

2- İbtidâ-î Tâlî -Ortaokul

3- Sahn - Lise

4- Süleymaniye - Üniversite kısımlarından teşekkül ediyordu.

1914-1915 tarihleri arasında Medresetü'l Vâizîn nâmı altında başka bir okul açıldı ise de kısa zamanda geri kapandı.

1914'de Medresetü'l Hattâtîn

1919'da Medresetü'l İrşad açıldı. Bu okulda asri ilimlerle beraber, İngilizce, Fransızca, Almanca hatta Rusça okutulmakta idi.[5]

3 Mart 1340 (1924)'de çıkarılan 430 sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu ile 4 yıllık İmam-Hatip Mektepleri açıldı.

1924'de 29 İmam-Hatip Mektebi açılmıştı.

1924-1925'de 26'ya düştü.

5. Kuruluşunun 43. Yılında İmam-Hatip Liseleri ve İlköğretim Okulları Sayfa-34.

1925-1926'da 20'ye düştü.

1926-1927'de 2'ye düştü.

1930'da İmam-Hatip Mektepleri tamamen kapandı.[6]

1924 yılında İstanbul'da Dârü'l Fünûn'a bağlı olarak üç yıllık bir İlahiyat Fakültesi açılmıştı. 1933 yılında Dârü'l Fünûn ismi İstanbul Üniversitesi diye değiştirilirken ilahiyat fakültesi talebe yokluğundan kapatıldı.[7]

1948'de 10 aylık Kur'an kursları açıldı.

1949'da İlahiyat Fakültesi Ankara'da tekrar açıldı.

Tevhid-i Tedrisat Kanunu

- Kanun Numarası: 430
- Kabul Tarihi: 3/3/1340 (1924)
- Yayımlanan Resmi Gazete 6/3/1340 sayı 63 yayımlandığı düstur.
- Tertip 3, cilt 5, sayfa 322.

Madde-1: Türkiye dahilinde bütün Müessesât-ı İlmiye ve Tedrisiye Maarif Vekâletine merbuttur.

Madde-2: Şer'iye ve Evkaf Vekâleti veyahut hususi vakıflar tarafından idare olunan bilcümle medrese ve mektepler Maarif Vekâletine devir ve rabtedilmiştir.

Madde-3: Şer'iye ve Evkaf Vekâleti bütçesinde mekâtib ve medârise tahsis olunan mebâliğ maarif bütçesine nakledilecektir.

Madde-4: Maarif Vekâleti Yüksek Diniyyat mütehassısları yetiştirmek üzere Dârû'l Fünûn'da bir İlahiyat Fakültesi tesis ve imamet ve hitâbet gibi hidemât-ı diniyenin ifası vazifesi ile mükellef memurların yetişmesi için de ayrı mektepler küşad edecektir.[8]

13 Ekim 1951 tarih ve 601 sayılı müdürler komisyonunun kararına göre açılacak okulun adı, İmam-Hatip Okulu olarak belirlendi o sırada Din Öğretimi Genel Müdürlüğü bulunmadığından, İmam-Hatip Okulları Özel Okullar Müdürlüğü'ne bağlı idi.

17 Ekim 1951 tarihinde yedi ilde İmam-Hatip Okulu açıldı. Bunlar sırasıyla:

1- Adana
2- Ankara
3- İstanbul
4- Isparta
5- Kayseri
6- Konya
7- K. Maraş

4+3 olarak yedi yıllık İmam-Hatip Okulları açıldı.

6. Kuruluşunun 43. Yılında İmam-Hatip Liseleri 119-120, Heyet, Ensar Neşriyat.
7. Öcal, Yrd. Doç. Dr. Mustafa, İmam-Hatip Liseleri ve İlköğretim Okulları Sayfa-34.
8. Maarif Vekâleti Mecmuası, Mart 1925, Sayfa-74.

Okutulan derslerin %40'ı Meslek dersleri, %60'ı da Kültür dersleri idi.

1973'de yürürlüğe giren Milli Eğitim Temel Kanunu ile İmam-Hatip Okulu ismi İmam-Hatip Lisesi diye değiştirildi.

İmam-Hatip Liselerinin Hukuki Kaynakları

1- 20 Nisan 1340 (1924) tarihinde çıkarılan Teşkilât-ı Esasiye Kanununun 80. Maddesi "Hükümetin nezaret ve murakebesi altında ve kanun dairesinde her türlü tedrisat serbesttir."

2- 430 Sayılı Tevhid-i Tedrisat Kanunu

3- 1961 Anayasasının 19. Maddesi, "Din Eğitimi ve Öğretimi, ancak kişilerin kendi isteğine bağlıdır."

4- 1982 anayasasının 24. maddesinde Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Derslerinin mecburi olarak okutulacağını ifade ettikten sonra 42. madde kimse eğitim ve öğretim hakkından yoksun bırakılamaz. Öğretim hakkının kapsamı kanunla tespit edilir ve düzenlenir denilmektedir. Bu ifadeler İmam-Hatip Liselerinin dayanaklarıdır.[9]

Milli Eğitim Temel Kanunu 14.03.1973'te çıkarılan 1739 sayılı Milli Eğitim Temel Kanununun 32. Maddesi aynen şöyledir:

"İmam-Hatip Liseleri, İmamlık, Hatiplik ve Kur'an Kursu Öğreticisi gibi dini hizmetlerin yerine getirilmesi ile görevli elemanları yetiştirmek üzere Milli Eğitim Bakanlığınca açılan Ortaöğretim sistemi içinde hem mesleğe hem Yüksek Öğrenime hazırlayıcı programlar uygulayan öğretim kurumlarıdır."[10]

İmam-Hatip Lisesinin durumunu biraz daha açıklamıştır.

İlahiyat Fakülteleri ve Yüksek İslâm Enstitüleri

1949 Ankara İlahiyat Fakültesi
1959 İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü
1962 Konya Yüksek İslâm Enstitüsü
1965 Kayseri Yüksek İslâm Enstitüsü
1966 İzmir Yüksek İslâm Enstitüsü
1969 Erzurum Yüksek İslâm Enstitüsü
1975 Bursa Yüksek İslâm Enstitüsü
1976 Samsun Yüksek İslâm Enstitüsü
1979 Yozgat Yüksek İslâm Enstitüleri açıldı. Yüksek İslâm Enstitüleri kaldırılarak İlahiyat Fakültesi haline getirildi.

1982 Anayasası'ndan sonra Milli Eğitim Temel Kanunu 31. Maddesi şöyle değiştirildi:

"Lise ve dengi okulları bitirenler, Yüksek Öğrenim Kurumlarına girmek için aday ol-

9. Öcal, Yrd. Doç. Dr. Mustafa, İmam-Hatip Liseleri ve İlköğretim Okulları, sayfa-55, 56, Ensar Neşriyat.
10. a.g.e.

maya hak kazanır. Hangi Yüksek Öğretim Kurumlarına, hangi programları bitirenlerin nasıl girecekleri, giriş şartları Milli Eğitim Bakanlığı ile işbirliği yapılarak Yüksek Öğretim Kurulu tarafından tespit edilir."[11]

Zorunlu Temel Eğitim Sürelerine Göre Dünya Ülkelerinin Dağılımı Şöyledir

Ülke Sayısı		Temel Eğitim Süresi	
12	Ülkede	5	Yıl
37	Ülkede	6	Yıl
9	Ülkede	7	Yıl
31	Ülkede	8	Yıl
30	Ülkede	9	Yıl
38	Ülkede	10	Yıl
7	Ülkede	11	Yıl
8	Ülkede	12	Yıl

Toplam: 172 Ülke[12]

Yabancı Ülkelerde Din Eğitimi

Amerika Birleşik Devletleri'nde okullarda din dersleri verilmemekte ise de, dini cemaatlar bu boşlukları doldurmaktadır.

Hatta bazı Üniversitelerde dinî vaaz veren kürsüler vardır.[13]

Almanya'da Din Eğitimi: Almanya'da din eğitimi 8 yıl boyunca haftada 4 saat din dersi okutulmakta, 1 saatta dinî ayinler olup toplam 5 saattir. Liselerde din dersi ise haftada 2 saattir. Din eğitimi mecburidir. Bir Alman öğrencisi lise öğrenimini tamamladığında 1444 saat din dersi görmüş olur[14] Almanya'da temel eğitim 6-12 yaş arasıdır.[15]

Belçika'da Din Eğitimi: Belçika'da 18 yaşına kadar yani İlköğretim ve Ortaöğretim boyunca din eğitimi mecburidir.

1 ve 2. sınıflarda 4'er saat.

3 ve 4. sınıflarda 3'er saat,

5. sınıftan 12. sınıfa kadar 2'şer saat din dersi okutulmaktadır.

Bazı meslek okullarında ise din dersi 4 saattir.

Belçika'da daha ayrı Müslüman çocukları için din dersi haftada 2 saattir.[16]

11. 16/06/1983 Tarih ve 2842 Sayılı Kanun. 16/06/1983, 18081 Resmi Gazete.
12. Milli Eğitim Sis. Demokrasi Eğitimi, M.E.B. Ankara 1991. Sayfa-8. Milli Eğitim Eski Bakanlarından Avni AKYOL'un önsözde yazdığı açıklamadır.
13. TOPTAN Köksal, T.B.M.M. Plân ve Bütçe Komisyonu 1993, Bütçe Konuşması 17 Kasım 1992, Sayfa-10.
14. MAVİŞ Hakkı, Almanya-Avusturya ve Türkiye'de Din Eğitimi İstanbul 1970, Sayfa-30, 32-50, 53..
15. DUMAN Hayrullah, Berlin Eğitim Ataşesi Alman Özel Okul Sistemi hakkında özel bilgiler, 1988, Sayfa-9.
16. SARİN Abdullah, Çocukta Din Eğitimi M.E.B. Din Öğretimi Dergisi Ankara, 1993, Sayı-38, Sayfa-64.

Türkiye'de Din Eğitimi

Cumhuriyetten önce 6 yıllık ilkokullarda bütün sınıflarda din dersi okutulmakta idi. Ortaokul ve liselerde ise buna muadil dersler okutulmakta idi.

Tevhîd-i Tedrisat Kanunundan sonra 2 Şubat 1949'a kadar din dersleri okutulmadı. Bu tarihten itibaren ilkokulların 4 ve 5. sınıflarında 1'er saat, Ortaokulların 2 ve 3. sınıflarında isteğe bağlı olmak üzere 1'er saat Din Bilgisi dersi kondu.

1974-1975 itibari ile de ilkokul 5. Sınıftan başlayarak haftada 1 saatlik mecburi Ahlâk dersi okutulmaya başlandı.

1982 Anayasasının 24. Maddesi gereği ilkokulların 4. ve 5. Sınıflarına, ortaokulların 1. 2. ve 3. sınıflarına, Liselerin, 1., 2., 3. sınıflarına mecburi Din Kültürü ve Ahlak Bilgisi Dersleri kondu.

1991-1992 öğretim yılından itibaren Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersleri 3 dönem halinde 2 kredi olarak okutulmaya başlandı.

Bunun dışındaki din eğitimi ise büyüklerin isteğine, küçüklerin de velilerine, kanuni temsilcilerine bırakılmıştır.[17]

Din Eğitimi Hakkında

24 Ocak 1949 tarihinde Başbakan şemsettin GÜNALTAY tarafından okunan hükümet programında, GÜNALTAY şöyle diyordu:

"... Bütün diğer hürriyetler gibi vatandaşın vicdan hürriyetini de mukaddes tanırız. Din Eğitiminin ihtiyari olması esasına sadık kalarak vatandaşların çocuklarına din bilgisi vermek haklarını kullanmaları için gereken imkanları hazırlayacağız"[18]

29 Mayıs 1950 tarihinde okunan hükümet programında Başbakan Adnan MENDERES şöyle diyordu:

"Maddi bakımdan ne kadar ilerlemiş olursa olsun, Milli ve Ahlâki sarsılmaz esaslara dayanmayan, ruhunda manevi kıymetlere yer vermeyen bir cemiyetin, bugünkü karışık dünya şartları içinde kötü akıbetlere sürüklenmesi tabidir. Talim ve Terbiye sisteminde bu gayeyi göz önünde bulundurmayan gençliğini milli karakterine ve ananelerine göre manevi ve insani kıymetlerle techiz eylemeyen bir memlekette, ilmin ve teknik bilginin yayılmış olması hür müstakil bir millet olarak yaşamanın teminatı sayılmaz."[19]

1953 yılında toplanan 5. Eğitim Şûrasında Milli Eğitim Bakanı Tevfik İLERİ, Din Eğitimi ve Öğretimi hussundaki tereddütlere şöyle cevap veriyordu:

"Vatandaş çocuğuna, din dersi okutmak istiyor. Yani İslâm'i terbiye verdirmek, istiyor.

İki şık var: Medeni Kanun ona bu hakkı tanıdığına göre, ya diyeceksiniz ki ben mek-

17. ÖCAL, Yrd. Doç. Dr. Mustafa, İmam-Hatip Liseleri ve İlköğretim Okulları, Sayfa-149, Ensar Neşriyat.
18. DÜZDAĞ M. Ertuğrul 1913'ten Günümüze İmam-Hatip Okulları Meselesi, Sayfa- 235, 236, Şûle Yayınları.
19. a.g.e.

teplerime bunu sokmam; istediğin yerde istediğin din dersini verdir, o takdirde korkunç hadise vukua gelir. Ama sen onu okutmayacaksın, o cahildir, okumayacak, ben de okutmayacağım. Ama sen Kanun-i Medeni ve Teşkilat-ı Esasiye Kanunu Mucibince vicdan hürriyetine maliksin. Bu ne demektir? Bu yamaçtan öbür yamaca geçmeye maliksin ama orada köprü yoktur. Köprü olmayınca da tabii geçilmez. Köprüyü geçmek hakkına sahip oldun mu köprüyü kurmak borçtur. Biz bunu yaptık köprüyü kurduk."

Diyerek İmam-Hatip Okulu açmanın önemini belirtiyor.

2 Temmuz 1962 tarihinde Başbakan İsmet İNÖNÜ bu konuda şöyle demiştir:

"Anayasamızın teminatı altında bulunan vicdan, dini inanç ve kanaat hürriyetini korumayı vazife sayıyoruz. Diyanet İşleri Başkanlığının çalışmalarını halkımızın bugünkü ve yarınki ihtiyaçlarını karşılayacak yeterliliğe ve verimli bir gelişmeye kavuşturabilmek için aydın din adamları yetiştirmek ve bunları layık oldukları refah seviyesine ulaştırmak için gerekli tedbirler alınacaktır."[20]

Bugünkü Cumhurbaşkanımız o günkü Başbakanımız 3 Şubat 1965 tarihinde Başbakan Süleyman DEMİREL Millet Meclisinde hükümet programını okurken şöyle diyordu:

"İmam-Hatip Okulları Mesleki Orta ve Teknik Okul mezunlarına Yüksek Öğretim imkanlarını açık tutarak kabiliyetlerini geliştirmelerini sağlayacağız. Anayasamızın Laiklik prensibini vatandışın dini ihtiyaçlarını baskı altında tutan ve ibadet hürriyetini, din eğitimini kısıtlayan bir çerçeve içerisinde müteala etmek mümkün değildir.

Bütün medeni memleketlerde olduğu gibi iktisadî ve kültürel alanda, memleketimizde de manevi inanç ihtiyacını karşılayacak şekilde din öğretimine önem vereceğiz. Modern hayatın icablara uygun, vatandaş kitlelerini tatmin edecek din adamlarının yetişmesine gayret edeceğiz. Aydın din adamlarının yeterli vasıf ve sayıda yetiştirilmesi üzerinde önemle duracağımız konulardandır."[21]

Büyük önder Mustafa Kemal ATATÜRK dinimizin yüceliğini ve üstünlüğünü şöyle ifade eder:

"Efendiler bizim dinimiz akla en uygun ve en tabii bir dindir, ancak bundan dolayıdır ki son din olmuştur. Bir dinin tabii olabilmesi için akla, fenne, ilme ve mantığa uygun olması gerekir. Elbette her fert dinini diyanetini öğrenecek bir yere muhtaçtır. Orası da medrese değil mekteplerdir."[22] Diyerek İmam-Hatip Liselerinin önemini belirtmiştir. 430 sayılı kanunla da 1924'de 29 tane İmam-Hatip mektebini açtırmıştır.

Elhasıl: İmam-Hatip Liselerinin önemi büyüktür.

İmam-Hatip Liselerine gerekli önem verilmeli, mezunlarının şartsız olarak bütün üni-

20. DÜZDAĞ M. Ertuğrul 1913'ten Günümüze İmam-Hatip Okulları Meselesi, Sayfa- 235, 236, 237, Şûle Yayınları.
21. DÜZDAĞ M. Ertuğrul 1913'ten Günümüze İmam-Hatip Okulları Meselesi, Sayfa- 235, 236, 237, Şûle Yayınları.
22. ULUĞ, Hakkı Maşit, Üç Büyük Devrim, Ak Yayınları, 1973, Sayfa-12, 13.

versitelere girmeleri sağlanmalı, ihtiyari olarak ilköğretim ve Ortaöğretime Kur'an-ı Kerim dersleri konmalıdır.

Böylece milli birlik ve beraberlik sağlanmalı lüzumsuz münâkaşalara meydan verilmemelidir.

İmam-Hatip Liselerinde de ilköğretim Okulu kısmı açılmalıdır. Anayasamızın fırsat eşitliği gereği, sınavı kazanıp istediği üniversiteye puanı kırılmadan gitmesi sağlanmalıdır.

"Vicdanın ziyası ulûm-u diniyedir. Aklın nuru, fünûn-u medeniyedir, İkisinin imtizacıyla hakikat tecelli eder. O iki cenah ile talebenin himmeti pervaz eder. İftirak ettikleri vakit, birincisinde taassub, ikincisinde hile ve şüphe tevellüt eder."[23]

Bu cümlelerle müspet ilimlerle din ilimlerinin okullarda beraberce okunması gereği vurgulanmaktadır.

A- Sağlıklı Bir Din Eğitimini Olumsuz Yönde Etkileyen Faktörler

İlk peygamberden son peygambere kadar dinin önüne birtakım engeller çıkmıştır. Bunlardan bazıları ise şunlardır:

Halkın ileri gelenleri, ideolojik tarih ve toplum, mevcut statüko, birtakım çıkar ve baskı grupları bunlar arasındadır. Bunlar bütün çabalarına rağmen İslâm'ın yayılmasına tam olarak engel olamamışlardır. Çünkü her devirde ve en kötü ortamda bile peygamberler veya onların takipçileri en güzeli yaşamışlardır. Böylece kitlelere hatta topluma örnek olmuşlar, ülkelerin fethi, zaferlerden çok bu insanların gönüllere taht kurmasıyla tamamlanmıştır. Gerçek engel düşmandan çok bizim insanımızın İslâm'ı iyi bilmeyişi ve kusurlarıyla perde oluşudur. Meselâ: Dinin çok iyi bilindiği sanılmasına rağmen bazı tebliğciler tarafından bile din sadece ibadetler yığını olarak tanınmış, gerçek mana ve maksadı gereği gibi anlaşılamamıştır. Örneğin günümüzde bir test yapsak birçok insanımızın din, ibadet, melik ve ilâh kavramının manasını bile hakkıyla bilemedikleri görülecektir. Halbuki Mü'min Sûresi 26. Ayette, **" Firavun: Bırakın beni dedi. Musa'yı öldüreyim (Kurtarabilirse) Rabbine yalvarsın! Çünkü ben onun, dininizi değiştireceğinden yahut yeryüzünde fesat çıkaracağından korkuyorum."** açıklamasıyla Firavun mevcut sistemini din ve Musa'nın çalışmasını fitne görmesini ibretle düşünmeliyiz.

Diğer engeller ise, söylenmesi ağır gelse de mecburen ifade edeyim ki üretken bir yerleşik kültür yerine tüketici ve göçebe kültürünün hakim olması, ataerkil bir aile yapısı ve kadının sindirilmesi, feodal bir toplum yapısı ve gecekondu kültürüyle yetişmiş edilgen insanların çokluğu, buna karşı, her sözü kanun gibi kabul edilen karizmatik bir yönetici geleneği görüle gelmiştir. Ama bu, engeller sürekli, etkin ve ilginçliğini sürdürebilen mücadele yöntemiyle aşılabilir.

Bir başka engel ise, ilimden çok sporun, müziğin fazla para getirmesi, toplumda bunların ve ticaretin daha çok konuşulması, rezaletle övünme, batılı yazarların ve tarihçile-

23. Münazarat, 1339 (1911).

rin, Kur'an ve Sünnet'e alaycı yaklaşımları, hem onların hem bizim ülkemizi etkilemiş, **günümüzde bile okula mescid açılması kılanla kılmayan bölücülüğü oluşturur. Tesettür, örten örtmeyen bölücülüğü oluşturur ve bu kadar camilerin ne işi var? Soruları ve bazı meczupların nâralarını ekrana tekrar tekrar getirmekle, olayların abartılması birçok saf beyinleri kirletiyor ve Hakk'ın ışığına geçişi zorlaştırıyorlar.**

Bir başka engel ise, batının üstün sanayi ve gururu, yeni dünya düzeni planları ve buna karşın Müslümanlardaki gerilik ve kompleks bir kaos oluşturmaktadır. Ne acı ki, yanlış veya doğru birçok değer yargısı gelenek veya inancın yanlışta olsa bir mezhebin tabulaştırılması, milliyetçiliğe büründürülmesi, namus ve şeref meselesi yapılması, insanlar arasına yıkılan Berlin duvarından daha kalın duvarlar örmektedir. Ama insanları ikna edecek davranış ve sözlerde vardır. İşte bizler bu iyi ve güzel haslete veya ikna metoduna ulaşarak bu engelleri aşabiliriz. Acı ama söylemeden geçemeyeceğim, dünyadan habersiz olarak istediğimiz kadar ilim yapalım hiçbir sonuç alamayacağız bunun için batı kadar İslâm'ı, İslâm kadar batıyı bilmek zorundayız. **Ayrıca biz tebliğciler her alanda halktan ilerde olmalıyız yoksa ileri gidenler hiçbir tarihte kendilerinden geride olanları dinlememişlerdir.**

Diğer engeller ise, üzelerek söyleyeyim ki doğrusuna sözüm yok ama bilhassa hurâfe ve ruhbanlık karışımı tasavvuf, donuk bir milliyetçilik, usanç veren Şiî ve Sünnî ayırımı, dinî emellere alet etmeler, din kardeşliğini hiçe sayan grupçuluk gibi olaylar etkili olmuştur. Buna karşın, güneşin yükseldikçe karanlıkları kovduğu gibi bilgi, görgü ve hikmet arttıkça bu engelleri kaldırabiliriz.

Sonuç olarak bir başka engel ise, asırlar boyu süren batılılaşma adına oryantalistleştirme hareketi yani Müslümanları sömürgeleştirme, kendi içinde imha etme ve Hıristiyanlaştırma çabasıdır. Ayrıca, Marksizm'in yıllardır burjuva ve proletarya sınıf savaşı ütopyası sürekli zihinleri alabora edip gündemi işgal etmiş, İslâm'ın geçişini engellemeye çalışmıştır. Ne mutlu ki, artık bu engelcilerin gerçek manada sözleri bitmiş, çünkü insanlığı ideolojileri adına rezil etmişlerdir. Artık çöldeki insanın suya, çocuğun annesine ihtiyacı kadar insanlığın İslâm'ın sevgi, şefkat, fedakârlık ve bilgisine ihtiyaçları vardır. Bunalımlar, İslâmî mutluluğun doğum sancılarıdır. İnsanlığa İslâm'ın güneşi gösterilmelidir. Bunda hepimiz sorumluyuz. Bunun için hepimiz en güzel hasletlerle donanmalıyız. Örnek ve önder insanlar olmalıyız. Ne mutlu bu sele katılanlara.

B- Din Eğitimi ve Laiklik

İnsanlar iç güdüyle değil, akılla hareket ettiğinden her şeyi eğitimle öğrenir. Eğitim düşünce ve davranışta bir değişme olduğundan yanlışlar atılır iyiler alınır. Bu bir hayvanın evcilleştirilmesi gibi insanın da iyi yönlerinin geliştirilmesidir. Bir ağaca, taşa, madene nasıl şekil veriyorsak eğitimle de insana şekil veriyoruz. Bu başarı için özgürlükle eğitim iç içe olmalıdır. Eğitim, fizyolojik ve sosyal dürtü gibi yerine getirilirse mutluluk getirilmezse huzursuzluk verir. Vahiy olmadan genellikle filozoflar bile tam hakikati bulamamışlardır. Bu nedenle dinî eğitim su, hava ve ışık kadar zorunludur. Vermemek ise onun yolunu kesmek, madalyasını sökmek, dünya ve ahiret nimetlerinden mahrum et-

mektir. Çünkü en büyük nimet imandır. Eğer nimet yalnız ev, araba ve para olsaydı onu Allah c.c. inanmayana vermezdi. İlk ayetin oku emri, sonuç itibariyle okuyanı secdeye ve teslimiyete, okumayanı kibire ve engellemeye götürmektedir.

Laiklik ise İslâm da ismen kullanılması da uygulama bakımından yaşanagelmiştir. Örneğin dinde zorlama olmayışı, dört halifenin demokratik seçimle işbaşına gelmesi, savaşlarda çocuk, kadın, ihtiyar ve hayvanlara dokunulmayışı, Kilise ve Havralara dokunulmazlık, gayrimüslimlere fakirseler maaş bağlanması buna örnektir. Batıda ise, Kilisenin zenginliğine karşı halkın sefaleti, tıp, astronomi ve deney çalışmalarına karşı Papazların ve Engizisyon mahkemelerinin engellemeleri bilimsel çalışma da bir zaman sonra etkisini kaybetmiştir. Meselâ, Galile, Kopernik, Brüno hep engizisyon engellemeleriyle karşılaşmış, bizde de Osmanlı'nın orta dönemlerinde kuyrukluyıldız çarpar korkusuyla rasathaneler yok edilmiş, istemesek de matbaa geciktirilmiş, az da görülse gavur icadı yaygaraları ve bazı olumlu gelişmelere caiz değildir denilmesi bilimsel gelişmeye engel olmuştur. Bir başka deyimle laiklik siyasette, hukukta, eğitimde ve ekonomide dinin değil de sosyal realitenin şekillendirilmesi olarak görmekle beraber batılı anlamda laiklik aydınların ve uygarlığın hertürlü bağnazlığa karşı bir zaferidir. Bu zaferin sürmesi her şeyde kaliteyi arttıracak üstün teknoloji, üstün siyasetçi ve kaliteli bir demokrasi ve laikliği oluşturacak bu da özgürlüğe temel teşkil ederek tüm dinlerin, mabet, ibadet ve kıyafetlerine karışmayacak kültürlerin, ekonomik ve sanatsal çalışmaların dal budak salmasına neden olacak ama hak ve özgürlüklere ağırlık verecek, baskıya haksızlığa asla fırsat vermeyecektir. Çünkü baskı laikliğe ihanettir. Allah c.c. bile Adem'e yasak koymuş ama özgürlüğünü engellememeştir. Şeytan diriliş gününe kadar izin istemiştir ve verilmiştir. Burada şu özelliği görüyoruz ki, güçlülük, silah ve pazu ile değil bilakis özgürlük, eşitlik ve adaleti gerçekleştirmek ve sevgiyle yaklaşımla olabilmektedir. Gerçek laiklik din ve vicdan hürriyeti olup insanca yaşamaktır.

C- Başkanlık Personelinin Eğitim ve Bilgi Seviyesinin Yükseltilmesi

Diyanet İşleri Başkanlığı, milletimizi irşad için Mevlana, Yunus ve Hacı Bektaş-ı Veli gibi ilim ve sevgi dağıtan Vaiz ve Hatipler yetiştirip halka kardeşliği aşılamalıdır. Bir pilot, bir doktor, bir öğretmen eğitildikten sonra görev yaptığı gibi Diyanet mensubu da aynı süreçten geçmelidir. Duygusal ve psikolojik yönü derinleştirilmelidir. Tıpkı bir papaz inancını aşılamak için çok derin maden ocaklarına bile girerken, sokak çocuklarıyla dertleşirken, hastane hastane ziyaret yaparken bizim personelden kaç kişi bu jesti gösterebilmiştir.

Diyanet yeniden bir atılımla kalbimiz ve idealimizdeki yerini almak için daha aktif olarak Kur'an, Hadis, Siyer içerikli vaaz, hutbe, şiir, fıkra, destan ve başarının sırları alanında yarışlar tertiplemeli ayrıca bilgisayar, düşmana karşı etkili spor, dini musiki ve yabancı dilde çalışmalar yaptırmalıdır. Bu öyle bir çağ ki, büyük balığın küçük balığı yuttuğu gibi güzel, ilginç ve güçlü olan kurum ve çalışmalar kalıyor, gerisi eleniyor. Diyanet sosyal zekâlı bir önder gibi kendi kendini her yerde kabul ettirmeli ve sevdirmeledir. Çünkü zafer başarıya ulaşacağına inananların ve bu uğurda çalışanlarındır.

D- Dini Eğitimde Kur'an Kurslarının Durumu ve Geleceğe Yönelik Düşünceler ve Çözümler

Kur'an; eğitim, feyiz ve bereketiyle, eşkıya ve bedevileri bile insanlığın yol göstericileri yapmıştır. Kursa giden her kıza Hz. Meryem ve her erkeğe de Hz. İsmail bilinci verilmelidir. Çünkü bu iki büyük insan da Allah'a, aileleri tarafından adanmıştı. Ashab-ı Kiram da çocuklarını zengin etmek için değil, müslümanca yaşamak için yetiştiriyorlardı. Kurslar da bu ruhu yaşamalıdır. Kurslar, veda haccındaki burada olanlar olmayanlara duyursun emrini halka ulaştırmaktadır. Klasik bir eğitim uzun zamandan beri donuk bir yapı görünümünde ise de, biz içe dönük, sünepe, yardımla geçinen, vasıfsız işçi durumuna düşen veya sokağa itilmiş bir insan tipini oluşturmamalıyız. Bunun için kurslarda ki her başarılı öğrenci Diyanet bursuyla ulaşacağı yere kadar ulaştırılmalıdır.

Her sene Kur'an Kursları haftası düzenlenerek her ilde etkinlikler yapılmalı, başarılı olanlar ödüllendirilmeli, kurslar ihtiyaca göre çoğaltılmalı; çünkü Kur'an, okunup anlaşılmadan toplum barışı hiçbir tarihte gerçekleşmemiştir. Eriyen toplumda intihar, katillik, fuhuş, hırsızlık, rüşvet vb. ile toplumun adeta alarm zilleri çalıyor. Sanki toplum yanıyor, boğuluyor, bütün çalışmalar serap oluyor, insanlar koşuyor, boşa yoruluyor. Kur'an'ın gölgesini arıyorlar, ama bulamıyorlar. Bunun için, karanlık gecedeki yıldızlar gibi biz de Kur'an'ın şifa ve rahmetini bu hasta gönüllere bu kurslarla ulaştırmalıyız.

E- Başkanlık Hizmetiçi Eğitim Kurslarının Yeni Bir Stratejiye Kavuşturulmasındaki Düşünceler

Diyanet, önce her bir personeline altın gibi değer vermeli ve onu işlemelidir. Mutlu ve başarılı olmasına yardımcı olmalı, içlerinden istekli ve kabiliyetli olanlara yurt içinde ve dışında gerekli eğitimi yaptırmalıdır.

Kur'an, Hadis, Siyer, Fıkıh, Tefsir, Sosyal Bilimler, Yabancı Dil ve Diksiyon alanlarında uzman veya profesörlerden yararlanma yoluna gitmeli, her personel kendi bölgesinde bu eğitimden geçirilmelidir. Çünkü Hz. Ali'nin deyimiyle "Nesli çağımıza göre değil yaşayacakları çağa göre hazırlamalıdır." bu çağ da bunu gerektirmektedir.

F- Genel Eğitimde Din Eğitiminin Yeri ve Önemi

Toplumumuz yıllardır batılılışma sürecine girdiğinden sosyal motiv olarak çok para getiren meslek dalları daha çok ilgi çekiyor. Halbuki İslâm da imrenilecek insan cömert, zengin ve ilmiyle hizmet eden âlimdir. Amerika bu kadar ilerlemesine rağmen iki saatlik bir elektrik kesintisinde 17000 hırsızlık vakası, İskandinav ülkelerinde intiharın her gün artması ve batı ülkelerinde uyuşturucunun ve cinsel cinayetlerin onulmaz bir yara haline gelmesi gösteriyor ki, iman eğitimi olmayınca, sakat bir el ve ayağın mutsuz yaptığı gibi bu eğitimden yoksunlukta toplumu mutsuz yapmaktadır. Protezlerin tabii organların yerini alamadığı gibi hiçbir eğitimde dinî eğitimin yerini alamamaktadır. Dinî eğitim yemeğin tuzu gibidir o olmayınca tadı olmuyor. Dinî eğitim, bilimle içselleşerek Darwin, Freud ve benzerlerini çürütmeli veya asgariye indirmelidir. Ayrıca **"tabiat yaratıyor"** değil, Allah c.c. yaratıyor düşüncesini bilime egemen kılmalı, yoksa sözde tarafsız bilim

bir başka açıdan ateizme yol açmaktadır. Buna karşın, dinî eğitim İslâm'ın gerçekten tarihi ve şerefli levhaları, filmler, tiyatrolar paneller ve daha başka yöntemlerle insanlığa ulaştırılmalıdır. Yoksa her bahar mevisiminde karma çay partileri ve seyahatler emekleri heder etmektedir. Peygamberler fildişi kulelerde oturmadılar, onların dostları birbirlerine yemek ziyafetleri ve birbirlerine yağcılık yapmadılar. Halkla beraber kaynaşarak onları eğittiler, halka ulaşmayan, halkla kaynaşmayan, halkı eğitmeyen âlim oturulmayan köşke veya kullanılmayan hazineye benzer. Ev kullanılmalı, hazine işletilmeli, âlimde önderlik yapmalıdır. Çünkü toplumun kalabalıklığı onu büyütmüyor, eğitilmiş aydınların çokluğu onu büyütüyor. Bunun için dinî eğitim insanı nefse, şehvete ve şeytana kulluktan Allah c.c.'a kulluğa yücelten bir merdiven basamağıdır.

Âlimler ilmî kariyerlerini halka baskı unsuru olarak kullanmamalıdır. Filan dediyse doğrudur falan dediyse yanlıştır dememeli. Doğru doğru olduğu için kabul edilmelidir.

G- Eğitim Sistemi İçinde İmam-Hatip Liselerinin Yeri

İmam-Hatip Liseleri, yabancılaşma rüzgarlarına karşı kurtuluş savaşını sürdüren eğitim ve öğretim kurumlarıdır. Çünkü, toplumun erime sürecinden dolayı eğitime küsmüş aile çocuklarını yeniden eğitime kazandırmış ve okutmuştur. Bilgide alt tabakadakilerin orta, orta tabakadakileri üst tabakaya taşımıştır. Zaman zaman zehir fayda etmeyen haşarat gibi nasihat kar etmeyen insanlardan bile topluma kazandırmıştır. Çoğunlukla tarihle beslenen, toplumuyla barışık sıra dağlar gibi vakur ve sessiz bir kalabalık yetiştirmiştir. İmam-Hatip Lisesi öğrencileri bir binanın tuğlalarını bağlayan beton harç gibidir. Birlik ve beraberliği sağlar.

H- Diyanet İşleri Başkanlığı Hizmetleri Açısından İmam-Hatip Liseleri ve İlahiyat Fakülteleri

İmam-Hatip Liseleri ve İlahiyat Fakülteleri, toplumumuzun, çevre ülkelerin, batının ve gelecekte de Diyanet İşleri Başkanlığı önderliği ile insanlığın hayat damarlarıdır. Bu okullardaki zeki çocuklara sahip çıkıldığında gelecek yüzyılların Farabi'lerini, İbn-i Sina'larını, Mevlana'larını, Yunus'larını, Hacı Bektaş-ı Veli'lerini ve Pir Sultan Abdal'larını ümitle bekleyebiliriz.

ÖNERİLERİMİZ

1- Sağlam insanlar için hazırlanan her türlü eser elden geldiğince özürlüler için de hazırlanmalı ve özürlülerden uzman tebliğciler yetiştirilmeli ve özürlülerin hizmetine sunulmalıdır.

2- Büyük illerde imkan dahilinde Diyanet hastaneleri açılmalı ve kaliteli hizmet sunulmalıdır.

3- Yine illerde mümkün olduğu kadar Diyanet kütüphaneleri açılmalı, kitaplar halkın hizmetine 24 saat açık tutulmalı ve kütüphaneye ek salonlarda İslâm'i filmlerle halk aydınlatılmalıdır.

BİBLİYOGRAFYA

1- Kur'an-ı Kerim ve Meal-i H. Basri ÇANTAY.

2- El-Müncid, Beyrut, 1963.

3- Büyük Larausse, Milliyet Yay. 1991.

4- Kuruluşunun 43. Yılında İmam-Hatip Liseleri, Ensar Neşriyat, 1995.

5- İmam-Hatip Liseleri ve İlköğretim Okulları, Yrd. Doç. Dr. Mustafa ÖCAL, Ensar Neşriyat, 1995.

6- Maarif Vekâleti Mecmuası, Mart 1925.

7- T.C. Resmi Gazete 16.06.1983/18081.

8- M.E.B. Dergisi, Ankara, 1991.

9- Almanya, Avusturya ve Türkiye'de Din Eğitimi, Hakkı MAVİŞ, İstanbul, 1970.

10- Alman Özel Okul Sistemi Hakkında Özel Bilgiler, Hayrullah DUMAN, Ankara, 1988.

11- Çocukta Din Eğitimi, MEB Din Öğretimi Dergisi, Abdullah SARİN, Ankara, 1993. Sayı: 38.

12- 1913'ten Günümüze İmam-Hatip Okulları Meselesi, M. Ertuğrul DÜZDAĞ, Şule Yay.

13- Üç Büyük Devrim, Hakkı Maşit ULUĞ, Ak Yay, 1973.

14- Münazarat, Bediüzzaman Said NURSİ, 1339 (1911)

DİN EĞİTİMİ KOMİSYONU İLE İLGİLİ MÜZAKERELER

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Şimdi prensip olarak tebliğ sunan arkadaşlara soru sorulabilir, açılması gereken şeyler sorulabilir, katkıda bulunulabilinir, ama katkıda bulunacağım diye ikinci bir tebliğ ve ilave bir tebliğ sunulursa içinden çıkılmaz. Dolayısıyla bu üslup içerisinde müzakerelere başlayabiliriz.

Selahattin KAYA: Sayın Başkanım, değerli meslektaşlarım. Hepinizi en kalbi muhabbetle selamlıyorum. Bu toplantılarımızın hayırlara vesile olmasını Cenab-ı Hak'tan niyaz ediyorum.

Cenabı Hakk'ın keremiyle I. Din Şûrasında bulunmuştum bu topluntıda da bulunmayı bana nasip etti. Başkanlığımızın bu organizasyonunu takdirle karşılıyorum ve bir takım çok seçkin din adamlarımızın, değerli arkadaşlarımızın burada bulunup bu neticelendirmek hususunda çalışmalarını, gayretlerini takdirle karşılıyorum. Cenabı Hak, hepsinden razı olsun. Tebliğ sunan değerli bilim adamlarımıza, bu faaliyetlerinden dolayı da teşekkür ediyorum. Başta Sayın Başkanımız, Muhterem Hocamız Mustafa Said Yazıcıoğlu hocamız, hem ilahiyat fakültesinde bulunmuş olması, hem de Diyanet İşleri Başkanlığında çalışmış olması, değerlendirmelerini daha gerçekçi, daha hakikate yakın bir üslupla değerlendirme yapmış oluyor. Mesleğimizin temeli eğitime ve irşada dayalı. Tabii bunun da başarıya ulaşması iki noktada toplanmaktadır. Birisi mürşitlerin kendilerini iyi yetiştirmesi veya yetiştirilmesi, ikincisi de irşat hizmetleri... Tabii bizim asıl meselemiz, asıl derdimiz birincisi halledildiğinde, ikincisi haliyle halledilecektir. Değerli tebliğci arkadaşlarımız hakikaten hepsi kendilerine düşen kısımlarda son derece güzel bilgiler verdiler. Bu temennilere katılmamak mümkün değildir. Canı gönülden katılıyorum ve Diyanet İşleri Başkanlığımıza yön vericidir. Bu çalışmalar ileride en iyi şekilde değerlendirilecektir ve uygulamaya konulacaktır. Buna inancım tamdır. Şimdi bu temennilere bir katkıda bulunmak maksadıyla bir iki noktaya değinmek istiyorum. Kilise mensuplarının son derece iyi yetiştikleri her birinin bir iki fakülte bitirdiklerini, lisan bildiklerini ve okullarında operatör olduklarını vs. böyle, bir hayranlıkla orada yapılan dini hizmetlerini dile getirirlerdi. Bunlara verdiğimiz Diyanet İşleriyle ilgili insanlara, papazları yetiştirirken nasıl değer verildiğini, bunları nasıl seçtiklerini anlatınca diyorum ki, bizim insanlarımıza aynı fırsatlar verildi de bizim insanlarımız başaramadı mı? Eğer aynı fırsatlar bizim görevlilere de verilmiş olsaydı, tabii ki, görevlilerimiz de onlardan daha başarılı bir hizmet sergileyebilirlerdi. Çeşitli sebeplerle bu verilemedi. Bugün Allah'a çok şükür görevlilerimizin seviyesi her geçen gün biraz daha yükselmektedir. Ama temelde bir eksiğimiz var. O, da şudur. Özellikle mesleğe eleman yetiştirirken bugünkü şartlarda Milli Eğitim Bakanlığımız imam-hatip okullarını açmıştır. İmam-hatip okulları, Milli Eğitim Bakanlığı'na bağlıdır. Bunların yetiştirdiği elemanlar Diyanet İşleri Başkanlığı'nca istihdam edilmektedir... Askeriyeden gelmiştir, Genel Kurmay Başkanlığı Milli Eğitim Bakanlığının yetiştirdiği değil, benim kendi elemanımı kendi yetiştirme hakkım vardır diyerekten askeri okulları açmak suretiyle ve onlara istediği programı uygulamak suretiyle, gereken elemanları yetiştirmiştir. Aynı şekilde devam etmektedir. Polis okulları açılmıştır. Şimdi her müessese kendi mensuplarını yetiştirmektedir. Sağlık kolejlerinden yetişenler, Sağlık Bakanlığına eleman yetiştirilmektedir. Buna benzer hani, düşündüğümüz gibi bugün değişen şartlar muvacehesinde imam-hatiplerle ilgili son çıkan Kanunlar muvacehesinde

biraz daha ortam müsait durumuna gelmiştir. Dolayısıyla, imam-hatiplerin Diyanet İşleri Başkanlığının isteklerine uygun, Diyanet İşleri Başkanlığındaki çalışan elemanların, değerli arkadaşlar ifade ettiler. Önce bunların seçilerek alınması esastır. Çünkü temel sağlam olmadıktan sonra yapılacak bütün ilaveler pek verimli olmamaktadır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın ihtiyaçlarına göre bundan sonra orada arkadaşlarımın belirttiği gibi gereken eğitimler ve dersler verilse, herhalde alacağımız netice çok daha verimli olabilecektir. Taşradaki bir imam-hatibin birçok vasıfları olması gerekiyor... halkı yönlendiren mükemmel bir insan gözüyle bakıyoruz. Bu da kendiliğinden olmuyor. Yetiştirilmesi gerekiyor, yetiştirilmesinde.... bana göre Diyanet İşleri Başkanlığı değerli elemanı yetiştirecek... bunları yetiştirecek duruma gelmesi lazımdır. Ben bunu arzu ederek, oturumumuzu fazla işgal etmek istemiyorum. Dinlediğiniz için hepinize teşekkür ediyorum. Şûramızın başarılara ulaşmasını Cenab-ı Hak'tan niyaz ediyorum. Hürmetlerimle.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Teşekkür ediyorum. Yapılan konuşmacılara göre yapılan hesaplamalara göre aşağı- yukarı 7-8 dakikalık bir süre düşüyor, müzakereci başına, buna da uyarsak, teşekkür ediyorum.

- Diyanet İşleri Başkanlığı yaygın eğitim yapan, %99'u Müslüman olan Milletimize dinini her konuda aydınlatma göreviyle mükellef olan ve buna ilaveten de dini müesseselerini yöneten, dolayısıyla oradaki hizmetleri denetleyen, onların milletimize en faydalı şekilde hizmet vermesini temin eden bir müessese. Fakat eğitim olmadan hiçbir şey olmaz. Diyanet İşleri Başkanlığı, Tedrisad Kanununu en iyi takip eden veya en sıkı olarak tatbik etmek durumunda kalan bir müessese olduğu için kendisinin istihdam edeceği elemanları, efendim Milli Eğitim Bakanlığı veya Üniversitenin yetiştirmesinden sonra bunlardan faydalanılmaktadır... kilise alemindeki din adamları, papazların yetişme tarzları, eserleri ortadadır. Biz en az onlar kadar, onlardan daha üstün olarak ama yöneticisinden, elemanlardan müftü, vaiz ve diğer üst kademe görevlilerini veya müfettiş vs. müşavirler tahil, Din İşleri yüksek Kurulu üyeleri dahil olmak üzere ilahiyat fakültelerinden mezun olan arkadaşları, Diyanet İşleri Başkanlığı kullanmak zorundadır. İslâm'ın Kur'an ve Sünnete dayanan İslâm'ı anlatmak durumunda olan elemanları yetiştiren ilahiyat fakültelerinin programları Diyanet İşleri Başkanlığını birinci derecede ilgilendirmesi lazımdır ve ilgilendirmektedir. Ama üniversitelerin tabii kurulu bakamından Diyanet İşleri Başkanlığının İlahiyat Fakültelerinin programları üzerinde hiç olmasa bile işbirliğinin veya ... statü gereği ilahiyat fakülteleri... o programa göre eleman yetiştiriyorlar... Mesela ilahiyat fakültesine imam-hatip okulu mezunları daha çok... vs. 7 sene imam-hatip okulunda İslâmi kültürü bir hayli ilerletmiş... Bir de onların kaynağı sayılan Kur'an Kurslarında Kur'an-ı Kerim-i küçük yaşta öğrenip hıfzınıda yaptıktan sonra imam-hatip okullarına gelip orta kısmında ve lisesinde... oradan da bildiğimiz eski programa göre... bölümü ise. Bu bölümlerde muayyen sahalarda İslâmi ilimlerde adeta mütehassıs sayılacak derecede yetişkin elemanlar geliyor. İmam-hatip ve müezzin en iyi şekilde halkı tatmin edecek, ezber yapacak esası olmak üzere önce Kur'an Kurslarında yetişiyorlar. Gerçek bu, bunu hepimiz biliyoruz ki Kur'an Kurslarından geçtikleri sürece Ortaokulları veya imam-hatip okullarına girerler ve oradan mezun olurlar. Ama Diyanet İşlerine bağlı bir meslek okulu hala açılamadı... bu elemanların yetiştirilmeleri lazım.

Beni sabırla dinlediğiniz için teşekkür ediyorum. Allah'a emanet olun. Kur'an kursu, imam-hatipler, ilahiyat fakülteleri, Diyanete eleman yetiştiren müesseselerin eleman yetiştirmede daha iyi olarak faaliyet göstermelerini diliyorum.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Teşekkür ederim, hocam. Ben de bir tebliğci olmam sebebiyle bir iki hususu açığa kavuşturmak istiyorum, çok kısa bir şekilde.

Bir defa İlahiyat Fakültelerindeki programların hepsi tamamlanmış ve yürürlüğe girmiştir yani konuşmanızdan sanki hazırlanıyor şeklinde anladım. Hepsi yürürlüğe girmiştir. Sorunuzun cevabını konuşmamda vermiştim. Galiba dikkatlerden kaçtı. Diyanet İşleri Başkanlığı eleman istihdam ederken nasıl davranacaktır. İlahiyat Fakültelerinde bunun için ayrı bir bölüm yok. Bunu başta ifade etmiştim. Diyanet işleri Başkanlığını serbest bıraktık. İlahiyat Fakültesi üç alanda eleman yetiştiriyor. Bunlardan hangi birini isterse veya hangi kesimden isterse alır. Çünkü Diyanet İşleri Başkanlığı iç bünyesinde iki yılı aşkın bir iç eğitime tabi tutuyor. Belki şekillenmemiş eleman ister. Belki biraz daha öyle ister, belki böyle ister onun için serbest bırakılmıştır. Fakat Sayın Karaman'ın ve diğer arkadaşların bahsettiği bir husus düşünülebilir. Yani yönetim, evet bir kısım daha ilave edeyim. Onu zaten ben o konuya temas ettim. Bu programlar ideal program değildir. Hiçbir zaman ideal olduğunu kimse iddia edemez. Dolayısıyla yıl boyunca bir kısım dersler ilave edilebilir. Çünkü programlar çok müsaittir.

Seçmeli dersler vardır, hemen istendiği anda değiştirilebilir. İstendiği anda yeni dersler ilave edilebilir. O eksiklik giderilebilir. Bir diğer husus, din hizmet kurumu veya pek çok kurum daha doğrusu kendi elemanını yetiştiriyor. Diyanet de yetiştiremez mi? Şu anda o kanaatte miyim? Diyanet İşleri Başkanlığı kendi elemanları için açılan okullara... konusunda çok başarılı olamaz. Fahri Kayadibi arkadaşım dedi ki, Diyanet sadece Diyanet Personeline açıkken İlahiyat Yüksek Okulu açıldı, ondan sonra niye açıldı. Yine Diyanet Personeline açık hale getirilmedi. Tabii onların niçin umuma açıldığını bilmek lazım. Onun için de benim de sorumluluğum olduğu için, o zaman üyesi olmam sebebiyle... Niçin herkese açıldı. Çünkü öğrenci bulunamadı, öğrenci bulundu. Öğrencilerin atamaları yapılamadı. Bir takım idari zorluklar çıktı. Beş veya altı öğrenci müracaat etti. Sanıyorum İzmir'e beş altı öğrenciyle, okul olmaz. Onun için bu okullar kapanmasın, hayatiyetleri devam etsin diye herkese açılıyor... Başka düzenleme yapılır. O açıdan yani kendisi için açılan okulun idaresi konusunda çok ısrarlı olmayan bir kurum. Eleman yetiştirebilmek için bir okul nasıl kuracak. İşin ayrı bir boyutu da var. Diyanet İşleri Başkanlığı'na böyle bir yetki verilir, verilmez. Bu tabii tartışılır. Çeşitli yönlerde ele alınabilecek bir konudur o bakımdan ne katkı sağlayabilir. Onu da düşünmek lazım, Haseki örneğini verdiniz. Haseki de hakikatten çok ilginç eğitim görülmektedir. İki yıl bazen üç yıla varan aşere-i takrib dediğimiz, aşağı-yukarı tedavülden kalkmış. Gündemden düşmüş bir kısım konularda ağırlıklı bir eğitim görülüyor. Ama Haseki'yi bitirdiği zaman herhangi bir özlük haklarıyla ilgili birşey elde edemiyor. Orayı biz üniversitelerle bağlantı haline getirmek için bir şeyimiz vardır. Yani Yüksek Lisans, Doktora yapan arkadaşları, mevcut statü içinde bir çıkış yolu bulma şeklinde bir kısım araçlar. Başarılı oldu veya olmadı bilemiyorum. Yani o da zor bir konudur. Zorluk çoktur. Hele Türkiye gibi hassas noktalarda hassas olan din eğitimi konusunu açtığımız zaman, eğitim ve öğretim-

le baştan sona zorluktur. Önemli olan o zorluklar içerisinde uygun yönler bularak sonuca gidebilmektir. Başka söyleyeceklerim var ama uzatmak istemiyorum. Söz sırası kimde. Hocam sizi listeye dahil edelim, arkadaşlardan sonra, Mustafa Bey.

Prof. Dr. Mustafa UZUNPOSTALCI: Değerli arkadaşlarım hepinizi saygıyla selamlıyorum... Sanıyorum burada düşünülen bir şey var. Bu da şudur. İlahiyat Fakültelerinin hazırlık sınıfından kendine göre burada ancak okuyabilecek olan öğrencilerin gelmesi hedefleniyor. İmam-hatip mezunu öğrencileri gelsin isteniyor. Diğer bir uygulama ilede İmam-hatip Liseleri, İlahiyattan başka bir yere gitmekten mahrum kalması şeklinde bir değerlendirme yapılıyor. Aslında Selahattin Kaya bey'in söylemiş olduğu gibi, din görevlilerinin hepsinin mükemmel halde olmasını arzu ediyor ama imkansızlıklar karşımıza çıkıyor. Şimdi bizim burada yapılması gereken hususlardan birisi, Sayın Başkanımızın da açıklamalarından ortaya çıktığına göre hali hazırda Diyanet İşleri Başkanlığı'nda görev yapan personeline eğitim seviyelerinin yükseltilmesi gayretleri ve çabası... Buna göre 60 bin din görevlisi olduğunu düşünecek olursak. Bunların her yıl 4000'inin alındığını düşünürsek... Diyanet İşleri Başkanlığına alınacak elemanlar konusunda düşündüğümüzde de bir değerlendirme yapmamız gerekir. Sayın Başkanımız üç programdan bahsettiler. Bu programının birisinde sorun kesilmiş durumda. Yani dört yıl sonra böyle bir program ortada kalmayacak. Yani iki program kalacak. Birisi temel eğitime, Din Kültürü Ahlâk Bilgisi dersi öğretmeni yetiştirecek. Bir bölümü de genel olarak ilahiyatçı yetiştirmiş olacak. Bunlar daha sonra istedikleri yere doğru yönlendirilmiş olacak. Diğer bir deyişle, Diyanet İşleri Başkanlığı'na bu konuda yalnız birisinden eleman seçmek zorunda kalacak veya ötekisinden de seçebilecek. Aslında tabii, YÖK kanunu çıktığından bu tarafa, genel değişiklik olduğu muhakkak. Yani belli mesleklere göre fakültelerde eleman yetiştirmek değil, belli programlara göre eleman yetiştirip, isteyenin istediği tahsilden istifade etmesi.... Yani biz Üniversite olarak şöyle bir program koyuyoruz. Bu programa göre adam yetiştiriyoruz. Kim nerede ne isterse değerlendirsin, eğitsin, yetiştirsin politikası güdülebilir. Fakat unutmayalım ki, bahsettiğimiz, üzerinde durduğumuz konulardan birisi cami imamı ve din görevlisi hususudur. Din görevlilerini gerçekten rahat bir şekilde yetiştirme imkanını bulamıyorsak, imam-hatip liseleri'nin orta kısımlarının da kapandığını düşünürsek, lise kısmındaki programının da bir hazırlık sınıfından değerlendirme imkanını ele alırsak, aslında bir taraftan gayet güzel gösterdiğimiz... bir noktada ister istemez buraya mecbur kaldığımızın bir ifadesidir. Çünkü İmam-Hitap Lisesinden mezun olan bir kişi zaten herhangi bir şekilde imamlık görevini yapacak durumda değildir. Şimdiye kadar mezunları beğenmedim. İstediğim şekilde elemanların yetişmediği doğru, bir gerçek. Ama şimdiki yapılan iş, program onları da kaldı ki mesleki... orada da aynı güçlüklerle, aynı sıkıntılarla karşılaşmış olacağız. Çünkü bu elemanların her birini tekrar eğiterek, bir eğitimden geçirerek onları aslında onlar biraz da fazladan yapılmış olan eğitim içindedirler. Hiçbir müessesede böyle elemanları alıp da ben şu kadar yetiştiriyorum. Şu kadarını yetiştireceğim, bunlar yetişmemiş, bunlar Fakülteli olmamış, düşüncesinde olamaz. Zaman zaman değişikliklerin kendilerine uygulanması, değişikliklerden istifade ettirilmesi maksadıyla... Bu bakımdan bunların tamamının da hizmetiçi eğitimden geçirilmelerinin de düşünülemeyeceğini düşünüyorum. İşte böy-

le bir durumda bizlere düşen görev, herhalde Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yapacağı hizmetlerde kullanacağı elemanların nasıl bir statüden geçilmesi gerektiği üzerinde düşünmemiz bazı önerilerin getirilmesi gerektiğini düşünüyorum. Yarınki tebliğlerin içerisinde bu konuda çözüm getirilecek okuyamadığım için getirebileceğini tahmin ettiğim bazı tebliğler var. Belki o tebliğler içerisinde bir şeyler çıkarmak mümkün. Onları dinledikten sonra bazı teklifler getirmemiz uygun olacaktır, onu düşünüyorum. Hepinize sağlıklarımı sunuyorum.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Teşekkür ediyorum. Müteakip arkadaşa söz vermeden önce bir hususa işaret etme mecburiyeti duyuyorum. Birincisi İlahiyat Fakültelerinde hazırlanan programdan hazırlık sınıfı, Hocamın dediği gerekçelerle kaldırılmış değildir. Zaten hazırlık sınıfının ne getirdiği, ne götürdüğü tartışılıyordu. Çünkü daha önce hazırlık sınıfı yoktu. Dört yıllık bir lisans eğitimi söz konusuydu. Şimdi ortaya çıkan yeni duruma göre üç yarıyıllık yani bir buçuk yıllık bir tezsis master programı üzerine gelip oturduğu için. Bir hazırlık, dört lisans, beş, altı buçuk yıllık bir yüksek tahsil olmaz. Böyle bir yüksek tahsil oluşturup oturttuğumuz zaman oraya gelip hiç kimseyi bulamazsınız. Dolayısıyla yapılan hazırlık sınıfındaki Arapçanın, dört yıllık İlahiyat Fakültesinin lisans programına birden dördüncü sınıfına kadar yer bulmasıdır. Madem buraya yer bulundu pedagojik formasyon dersleri çekilip alındığı zaman ortaya çıkan boşluk Arapçayla doldurulmuştur. Birinci sınıftan dördüncü sınıfa kadar hazırlığa tekabül edecek Arapça dersi mevcut programın içinde vardır. Gerekçesi de budur. Yoksa, işte Üniversiteye geçme vs. değildir. İkinci husus, İlahiyat Ön lisans programına tabii dört bin civarında diyoruz. Yatay geçişlerde belki, bu genel sayıda düşük bir orandır, doğrudur. Ancak her istediğin şeyi her istediğin zamanda yapamıyorsunuz. Önce bu programa Diyanet mensuplarının sınavsız alınması konusu görüşüldü. Aşağı-yukarı kabul edildi. Ama sonra açık öğretimde bir dirençle karşılaşınca dava konusu olabileceği, dolayısıyla bu eğitimin iptal edilebileceği gündeme geldi. Bu açıdan 105, Birinci Basamak sınavındaki 105, rakamı esas alındı, 105 puan esas alınınca bu kadar kişi başarılı oldu. Aslında başarı çok düşüktür. Çünkü 1989-90 yılında bu program Sosyal Bilgiler adı altında Diyanet İşleri Başkanlığı mensuplarından 11.000 kişi kazanmış. Dolayısıyla bana göre bu rakam çok düşüktür. Fakat çok, hazırlık dönemi az olmuştur. Gelecekte göreceksiniz, bu rakam şayet alımda bir değişiklik olmazsa bu konudan da bahsettim. Ben yani 105 puanın kaldırılması yönünde de bir eğilim var. Bu olursa zaten problem haloluyor, olmazsa bile bunların aşılacağını ben tahmin ediyorum. Dolayısıyla üç-dört senede bu program bitmiş olur. Bu şekilde tabii kolay değil, ellibin kişilik eğitimden geçirilmesi böyle bir anda zor olur. Üçüncü ifade edeceğim husus, Sayın Postalcı'nın ifade ettiği yani üç program gibi bahsedildi. Bu programların bir tanesi dolayısıyla iptal olabilir. Halbuki yapılan şudur. İlahiyat lisans programı, aynen devam ediyor. Bunun üzerine iki değişik program kondu. Bir, lise dengi ve dengi seviyesindeki okullara uygulanmak istenen, bir de İmam-Hatiplere uygulanmak istenen. Dolayısıyla, bu programların iptali söz konusu değildir. Şu doğrudur. Şayet talep olmazsa program ona göre işler. Yani en çok sorulan sorulardan bir tanesi, o programlara girip de öğretmen olmayanlar ne olacak diye soruluyor bize şu anda ilahiyat mezunlarının hepsi öğretmen olmuyor ki, onlar ne oluyorsa onlar da

öyle olacak. Yani şu andaki statüde her ilahiyat mezunu öğretmen olsa tamam. Bu sorun, makul oluyor. Ancak Milli Eğitim Bakanlığı ihtiyacı ve belli kendi politikasına göre yine öyle olacak. O şekilde alınacak öğretmenlerin yetiştirileceği sistemdir bu, dolayısıyla bu açıklamaları yapmam gerekti. Şimdi, son 19.30'a kadar değilmiş, 17.30 diyorlar ama onu biraz geçeceğiz, bir iki arkadaşımız daha var. Bitireceğim beş-on dakika içinde. Buyurun.

- Değerli arkadaşlarım, benim yarın tebliğim var. Orada söyleyeceklerimi arzetmek istiyordum, ancak Diyanet İşleri Başkanlığının iki güzide elemanı birisi Fahri bey, diğeri de Fikret bey. Daha çok bilimsel olarak bunlara değindiler. Ben her ikisinin de konuşmalarından gerçekten memnun oldum. Şöyle özetleyeyim.

Üç beş sene önce bizim söylediklerimizin farklı ifadelerle onların ağzından söylenmesi gayet hoş bir şey. Birkaç dakika içerisinde Yüksek Okullarla ilgili görüşlerimi arz etmek istiyorum. Aşağı-yukarı Yüksek Okullar açılalı beri, 10 seneye varıyor. 10 senenin bir kısmında idareci ve hoca olarak bulundum. Gerçekten ilk yıllar çok verimliydi. Ancak Diyanet İşleri Başkanlığında çalışıyor olma şartı kalktıktan sonra, seviyenin daha, biraz daha düştüğünü ifade etmeliyim. Bunu Mahmut beyle defalarca konuştuk, Sayın Hocamızla, bir nevi anket gibi çalışmalarda yaptık. Bunu ifade ettiler. Yani yüksek okul mezunlarının, İmam-Hatip mezunlarına nazaran daha başarılı olduklarını ifade etmişlerdi. Yalnız bir husus gözden kaçıyor. Şimdi bir fıkra var: General Savaşı kaybetmiş, Divan-ı Harbe vermişler. Anlat bakalım demiş Hakim, neden kaybettin. Bir çok sebebi var demiş, bir demiş barut bitmişti. iki demiş, Hakim demiş ki gerek yok. Şimdi beyler, konuşuyoruz da, yani zeki çocuklar alınmalı, şu olmalı, bu olmalı. Şimdi zeki çocukları nerede buluyorsunuz. Söyler misiniz, şimdi bakın Türkçe'de bir söz var. Eğri oturalım, doğru konuşalım diye. İster eğri oturun, ister doğru oturun. İmam-Hatip Okullarından mezun olan talebeler, İlahiyat Fakültesine geldi. İlahiyat Meslek Yüksek Okulu'na hiç gelmiyor, bir siyasal, hukuk, iktisat, tıp buralara gidiyor. Tabirimi bağışlayın molozlar, döküntüler bize geliyor. İşte dekanlık yapmış Mustafa bey burada. Sayın Dekan burada, moloz tabiri evet Çorum Dekanımız burada, bağışlasınlar isim için değil. Yani biz kendi kendimizi tenkit ediyoruz. Bozukluk nerede, molozlar bize geliyor. Bu adamlar, tekrar bu tabiri kullandığım için bağışlayın. Bu arkadaşlarımız dürte dürte mezun oluyorlar, gidiyorlar İmam-Hatip'e sonra ne oluyor. Bu yetiştirdikleri iyi talebeler yine Siyasal'a, Hukuk'a ve İktisat'a gidiyor. Bu molozlar yine bize geliyor. Bir kısım doğru içindeyiz, şimdi nereye kadar gidiyor. Bu yeni bir şey mi, hayır, bin yıl önce Müslüman olmadan önce bizler Şamanist, ya da Şaman dinine mensup, içinde Şaman din adamları bulmaktan sıkıntı çekilirmiş. Sebebine gelince, para getirmediği için kimse Şaman olmak istemezmiş. Şaman olacak kimse bulamayınca, yaşlı Şaman rüyasında gördüğünü ve falanın çocuğunu şaman olacağını Tanrıların kendisine bildirdiğini söyler. Şaman elbisesini bir törenle çıkarır ve onun üzerine atarmış. Böylece de o Şaman olmak zorunda kalırmış. Ben onun için de diyorum ki, aşkla sayın talebemiz de burada, bizden mezun bir arkadaşımız. Aşkla çalışacaklar, bu mesleğe gelmeye. Bunun yolu nasıl bulunmalı. Beraberce bulmalıyız. Bir ben... onlara derste birçok vazifeler yüklemişim ki, birisi parmak kaldırdı, hocam bunu bizden istemeyin, neden diye sorduğumda, eğer biz o kabiliyette olsaydık, bunları ya-

pabilecek kabiliyette olsaydık, bizim bu okulda ne işimiz vardı. Biz hiçbir yere puan tuttaramamışız gelmişiz, hasbel kader buraya dedi. Bunu da gözden uzak tutmamak lazım, buna rağmen kişiyi de bırakalım mı? Hayır, Yüksek Okullar arkadaşlarımızın Fikret beyin ve Fahri beyin görüşlerine fazlasıyla katılıyorum. Katılmıyorum değil, defalarca bunu ifade ettim, mutlak surette gerçeğe çıkalım, artık öğretmen yetiştiren bütün müesseseler dört yıllık oldu. Öğretmenlerin karşısında imamlar da dört yıllık bir okuldan mezun olmalıdır. Ama şu da var fakülteler, üniversiteler bu okullara gereken önemi vermeli, çok açıkca konuşmak gerekirse, geçen gün bir arkadaşla konuştum. İşte, Konya'da Trabzon'da isim vermekte bir sakınca yok, yüksek okul varmış, hiç kadrosu yokmuş. Şuradan buradan derleme hocalarla dersi bitiriyorlarmış. Gerekli ilgili bilim adamımız beyefendi diyormuş ki, yüksek okulda kadroya ne gerek var. İşte, idare edebilirsiniz. Biz öyle yapmıyoruz, şahidi burada arkadaşımız. Öğretim görevlisi arkadaşlarımız yani yetişmiş elemanlar fakültede başlayabilir halde, ben Okul Müdürü olarak ben Doçent, Doktor, Profesör yetiştiriyorum, niye, rica ediyorum. Dekan beyden, bu okulların ayrı bir özelliği var. Buraya tecrübeli hocalar gelmeli. Eğer bu tip bir yol tutulursa, sanıyorum iyi bir verim alınabilir. Arkadaşlar, ben fazla vaktinizi almayayım, benim de başka söyleyeceklerim var da, ancak izin verirseniz. Sayın Başkan, yarın benim tebliğim var, ancak şunu da sormadan edemiyorum. Düşünelim İmam-Hatip Okulları hepinizin mezun olduğu okullar, meslek okulu değil ki, meslek okulu olmaktan çıkmıştı. Üniversiteye öğrenci hazırlayan bir lise miydi? Hayır o da değildi... Bir ıslahat yapılması gerekiyordu, bu ıslahatı biz yapmadık, yapamadık. Belki çok yanlış bir şekilde yapıldı. Biz de biraz da deneme, yanılma yollarıyla bazı işleri yürütüyoruz. Bu sadece siyasilerin kabahati değil, hepimizin kabahati, inşaallah ileriki yıllarda daha iyi olur diye. Saygılar sunuyorum.

- Teşekkür ediyorum hocam.

- Sayın Başkan, Sayın Üyeler, fazla zamanınızı almayacağım. Birinci husus, İmam-Hatip Liselerinde en çok üzerinde durulan husus, son durumu ne oluyur. İmam-Hatip Liselerinin durumunda hiç değişiklik olmadı. Ancak, bütün liselerde politika gereği, Fen Liseleri dahil bir hazırlık sınıfı var. Bu hazırlık sınıfında ağırlıklı olan dersler program gereği Arapça, efendim, Kur'an-ı Kerim ve yabancı dil. Mevcut din adamlarının topluma birşeyler aktarabilmesi için yabancı dili bilmesi gerekiyor. Aşağı-yukarı Anadolu liselerinin... orada 24 saat burada 19 saat... dersleri konuldu. Hiç, Kur'an-ı Kerim ve Arapça derslerinde bu dört lise içerisinde bir tek saat bile bir değişiklik yok. Yani eskiden olduğu gibi, Kur'an-ı Kerim ve Arapça dersleri bütün sınıflarda üç yıl boyunca okutulacak. Bunu söylerken, hemen şunu söylemek istiyorum. Sayın hocam son sözlerinde dedi ki, İmam-Hatip Liseleri Meslek Lisesi miydi? Meslek lisesi veya değil, aşağı-yukarı 33 yıllık eğitimciyim, inanınız ki bizim İmam-Hatip Liseleri Meslek lisesi değil. Ayrıca size birşey söyleyeyim, bizim Endüstri Meslek liseleri bile meslek lisesi değil. Orada meslek lisesi olan bir tek lise var, o da Teknik liseler. Fen lisesi düzeyinde seçkin çocukların okuduğu, özel programların uygulandığı o liseler Meslek Lisesi. İmam-Hatip Liseleri meslek lisesi değil ki, dört saat Arapça okutacaksınız dört saat de Kur'an-ı Kerim okutacaksınız. Sonra da iptal edeceksiniz. Bunlar meslek lisesi diyeceksiniz, 70 kişilik sınıflarda bunların içinden gelen arkadaşlarımız var. Sınıflar 70 kişi olacak, dörder saat oku-

tacaksınız, bu çocukların ne şekilde geldiği belki de, Meslek Lisesi. Adı Meslek Lisesi, zaten ders dağıtım çizelgesinde öylesine farklı yerleştirildi ki.... Sayın Başkan, çocukların 8 saat matematik, fizik, kimya, biyoloji gibi bu dersleri alabilme imkanı var. Onu da aldılar mı hepsinin gözü İlahiyat Fakültelerinde değil. Bunu buradaki lise müdürü arkadaşlarımın hepsi bilir. Kesinlikle gördüm, biraz önce saydım, hukuk fakültesi, siyasal bilgiler, tıp fakültesi hepsi üst bölümde iyi çocukların hepsi oralara düşüyor. İyi çocukların hepsi öyle zaten geri kalanların hepsi zaten ifade edildi. Öğretmen liseleri farklı mı? Öğretmen Liseleri de aynıdır. Öğretmen liseleri bir meslek liseleri gibi değil, normal bir lise gibi. Oradaki zeki çocuklar da bu gibi yüksek programlara gidiyorlar, orada başaramayanlar hiç olmazsa öğretmen olayım diye öğretmenlik programını tercih ediyorlar. Şimdi nereye, müsaade edin bitireyim. Yani geçmeyeceği, şimdi bir şey daha söyleyeceğim, efendim Diyanet İşleri Başkanlığı'nın da işte efendim Meteoroloji Meslek Lisesi var, o bir Bakanlığa bağlı kültür Bakanlığı'da Kütüphanecilik Meslek Lisesi açtı. Şimdi Maliye Bakanlığı'nda Maliye Meslek lisesi var. Bayındırlık Bakanlığı da işte Devlet Demir Yolları Ulaşım Meslek Lisesi açtı. Belki bunları bilmiyorlar. Ama açtı bunlar var. Hani ne oldu, ben şunu söyleyeyim. Bunların tamamı Talim Terbiyeden geçiyor. Bunlar ne okuyacak, yani dersleri ne meslek dersleri de dahil. Hepsi ne olacak, kaç saat olacak, onu da yine Milli Eğitim Bakanlığı onaylıyor. İstediği zaman Milli Eğitim Bakanlığı denetleme hakkına sahip. Askeri Liselerin de programları, Polis Liselerininde programları, ders saati çizelgeleriyle... Milli Eğitim Bakanlığı'nın yani Talim Terbiye Kurulunun onayından, kontrolünden geçiyor. Ama yönetimi ise Milli Eğitim Bakanlığı Müfettişleri yapıyor veya kendileri denetleyebiliyor. Son zamanlarda Sağlık Meslek Liseleri'nin sayısı süratle azaltıldı. Çünkü gelişen teknoloji, bilim öylesine ilerledi ki, oradan çıkacak sağlık memurunun toplumda sağlık hizmeti vermesi imkansız. Ayrıca İmam-Hatip Liselerinde oradan çıkan öğrencilere, hiç kimse gidip de imam ya da hatip olacak diyebilemezsin. Gerçi Milli Eğitim Temel Kanunu'nun 32. maddesinde öyle yazılı. Bakanlığın Kuruluş Kanunu'nun 12. maddesinde öyle yazılı. Oradan çıkanlar İmam-Hatip olur diyor. İmam-Hatip olmaları imkansız. Şimdi eğer... olmazsa, şimdi geriye ne kalıyor, diğer şeyler onu söylemek istiyorum. İşaret etti, İstanbul Müftülüğü yaptığını söyleyen. Sayın Muhterem Selahattin bey dedi ki, işte şeyinde okulları olsa, okulları kapatıyorlar onu söylemek istiyorum. Ama lise düzeyinde, Sağlık Meslek Liseleri kapanıyor. Üniversitelere devrediliyor. Meteoroloji Meslek Lisesi bütün programlarını iptal etti. Son sınıfları kaldı, onlar da kapatıyorlar. Artık lise düzeyinde meteoroloji bilgisini alıp da topluma doğru vermek mümkün değil. Çünkü teknoloji ilerlemiş ki lise düzeyinde onu kimse kullanamaz. Onlar kapatıyorlar, işte yeni açıldı. Kütüphanecilik Meslek Lisesi açtı, efendim Kültür Bakanlığımız, bakalım ne olacak, kütüphanelerin düzenlenmesinde faydalı olur filan denildi. Milli Eğitim Bakanlığı'ndan da açma onayı aldılar. Bunları açarken de Tevhid-i Tedrisat Kanunu gereği açma kararını Milli Eğitim Bakanlığı veriyor. Şimdi kapatma kararında ortak olunuyor, kapatılıyor lise düzeyinde Meslek Yüksek Okulu onu söylüyorum. Yani Diyanet İşleri Başkanlığı'nın şu devirde şu... ?

- Düzeyli İmam-Hatipli yetiştirilmesi meselesi gündemde iyice tartışılmalıdır. Gerçekten şimdi köye gidecek, elektrik, elektronik mezunu var benim köyümde. Çıkmış iş-

te camiye gidiyor. Şimdi elektrik, elektronik mezunu olan Ortadoğulunun birisine orada siz orta öğretim düzeyindeki İmam-Hatip Lisesini bitirmiş bir imamın ne anlatacağını hesaplayın. O istediği bilgiye zaten İnternet aracılığıyla girmeli, bunları iyi hesaplamak lazım. Öylesine gelişiyor ki dünya, bilgi öylesine süratle akıyor ki, artık orta öğretim düzeyinde birilerinin bence hiçbir akıllı insanın imam ve hatip'i illa da liseler, zaten çocuklar olmak istemiyor, onu da herkes biliyor. Onlar bütün geliyorlar bize, geliyorlar, biz onların programlarını yaparken, illa bize matematiği fazla koyun, efendim fiziği fazla koyun, biyolojiyi fazla koyun,... Diyoruz ki, 4 saatlik Kur'an-ı Kerim'i 8 saate çıkartalım, 12 saate çıkartalım. Arapçayı 20 saate çıkartalım. Hiçbiri yanaşmıyor... Açık söylüyorum, çocuklar istemiyorlar. Biz, isteseler açık söylüyorum, meslek derslerini çoğaltabiliriz. Fakat maalesef çocuklarımız istemiyorlar, veliler de istemiyorlar, onu söylemek istiyorum. Bütün mesele İlahiyat Fakültelerimizin, Sayın Yazıcıoğlu hocam söyledi, yeniden bir yapılanma, sadece onlar değil, bütün fakülteler. Hele öğretmen yetiştiren kurumların tamamı, yeniden yapılanıyor şu anda, programlarını uygulamaya başladılar, bu sene ilk defa denemeye de başladılar. Tabii bu programları geliştirecekler, daha da iyi hale getirecekler. Belirlediklerini işlemek üzere programlara başladılar. Hem öğretmenlik için tabii ki, bu İlahiyat Fakülteleri için de geçerli. Bizim kanaatimiz o ki, yarın da ifade edeceğimiz gibi, yani bu konuda biz bir Kanun çıkardık 92'de, bunu herkes biliyor. Artık bundan böyle lisans eğitimi almamış hiç kimse öğretmen olamaz. 4 yıllık eğitimden geçmeyen hiç ama hiç kimse öğretmen olamaz. Aynı şekilde bir yasanın düzenlenerek yine, yani en azından bir görevlinin de Doğudaki ilköğretimdeki okulların hepsi dört yıllık oldu, hiçbir tanesinin sizin tabii zamanımız da doldu, bir de birşey söyleyeyim size. Deniliyor ki, 4000 kişi lisans tamamlayacak, biz 150 bin civarındaki öğretmenin lisans diplomalarına sahip olmasını sağladık. Önce ön lisans ondan sonra da lisansı kendileri üniversitelerde tamamladı.

Ön lisans tamamlaması meselesi bana göre din görevlilerine maddi yönden fevkalade imkan sağlayacaktır, birinci dereceye gitmelerini sağlayacaktır. Bizim öğretmenler gitmedi mi, 3. derecede kalıyorlardı. Ön lisansla 1-2 dereceye kadar gittiler. 150 bine yakın öğretmenimiz açıkça ön lisans diplomasını aldı, maddi yönden birçok imkanlara kavuştular.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Hocam teşekkür ediyorum, 1-2 hususta ilave, hocam sizin şeyiniz geçerli mi, peki buyurun....

Hocam o kafi değil, bunun üzerine bir yüksek tahsil koyacağız, artık bir kademe de kondu, onu da koyalım. 4 yıl orada okusun, 4 yıl daha yukarıda okusun. İlahiyat Meslek Yüksek Okulu mu olacak, ne olacaksa o zaman olur, bu niye olmasın.

- Hayır, hayır, öyle birşey yok, kesinlikle öyle birşey yok, çocukların sayın Başkan da biliyor. Çünkü, çocuk İmam-Hatip Lisesi'nden mezun olup da İlahiyat Fakültesine gitmek isterse mesela, bir dakika şimdi, eğer Üniversite sınavlarında 150 puan aldıysa, tahmin ediyorum ki, %5 ile filan çarpılıyor. 175 puana filan çıkıyor puan. Böyle bir teşvik var. Meslek okullarında da öyle, Endüstri Meslek Lisesinden mezun olanlar da öyle, Teknik Liselerden de mezun olanlar öyle. Ama hiç bir öğrencinin kız meslek lisesinin çi-

çekcilik bölümünden mezun olan bir öğrenci tıp fakültesini işaret ettiğinde, ben oraya gideceğim diye sınava öyle katılmasında hiçbir engel yok. Yani kesinlikle öğrencilerin isteği hilafına herhangi bir program da yok. Eğer yanlış anlaşılıyorsa, bilmiyor bunu öyle birşey yok.

- Biliyorum istedikleri alan fen alanı, öyle istiyorlar, efendim sosyal bilimler alanı, denkliklerini söylüyorum, diplomalarına öyle yazılmıyor, doğru.

- Hayır çocukların bir yıl hazırlık okumalarıyla herhangi bir öğretim kurumundan diploma almasıyla bağlantı yok ki, kesinlikle yok. Ben bilemiyorum sizin görevinizi, Lise Müdürü arkadaşlarım bilirler. Hazırlık sınıfı kondu diye çocukların eğer Müdür varsa söyle, böyle birşey nereden çıktı bilmiyorum. Meslek Liselerinde imam-hatiplerde değil %2 ile çarpıyorlar, şimdi onlar dava açtılar. Bu bizden mi kaynaklanıyor, bizimle ilgili değil, adaletsizlik olmasın diye. Biz zaten onunla uğraşıyoruz.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Hocam konu anlaşıldı haklısınız, fakat o, hocamın dediği gibi yüksek öğretim kurumunun çerçevesinde işlemiş olur.

- Şimdi hocam bu konu bize yazılı olarak İmam-Hatip Liselerinden değil, Endüstri Meslek Liselerinden geldi. Bu mesleki teknik ile ilgili Şûra komisyonunda bir sürü imza ile getirdiler, bu sadece, İmam-Hatip Lisesi mezunları için değil Endüstri Meslek Liselerinin, Kız Meslek Liselerinin tümünün ortak bir problemi. Bir defa lisenin içindesiniz, siz biliyorsunuz. 9. sınıflarda bire bir değişiklik var. İster Fen lisesi olsun, ister Anadolu lisesi olsun, ister normal lise olsun, İmam-Hatip Lisesi, Meslek Liselerinin tümünde Sayın Başkan 9. sınıflarda saat ve bütün cetveller aynı, İmam-Hatip Liselerinde artı dersleri var Üniversite imtihanlarını kaldırmak ya da kaldırmamak bizim görevimiz değil. YÖK'le ilgili o. Hemen söyleyeyim lise müdürü olan arkadaşlar da biliyorlar. Niye telaşlanıyorsunuz zaten sınavı teke indirmek, bir defa olan problemini filan kaldırdık. Ben onu bilmiyorum. YÖK'le konuşmak lazım. Efendim YÖK'le konuşmak lazım. Diyorum ki, şimdi biz ben ve Fethi TOKER bey, benim yakın arkadaşım dostum. Ben onunla birebir konuştum telefonla, yani dedi ki buna YÖK karar veriyor. Ben ÖSYM Başkanı olarak falan ben ancak orada, ben bilmiyorum. Ama, orada öyle bir öneri olur, o yine bizim Bakanlığımıza gelir. Şeydeki gibi efendim, ön çalışmalarda, mesleki teknik şûrasının ön komisyonlarında böyle bir karar alındı, öğrencilerle ilgili ama, burası... öneriler de gelirse bizim Bakanlığımıza tabii kurula gelecek, tabii ki orada görüşülecek. Biz çocuklarımızın hiçbirisini, birilerinden daha üstün görmek yahutta onlara imtiyaz sağlamak falan gibi bir eğilimde olursak, bizden sonraki kuşaklar bize iyi bakmazlar.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Tamam hocam ilke anlaşıldı. Bu konuda bir ilke kararı alınırsa, o da ilgili makamlara ulaştırılır. Teşekkür ederiz.

- Buyurun, benimle ilgili değilse, ben müsaade edin, namaz... efendim. Ben size söyleyeyim. Şeyden itibaren ders geçme kredileriyle birlikte yani 1993 ve son beş yıldan beri, o yazılmıyor. Ama, sade sizinkilere değil, hayır efendim, hayır. Hiçbirisinde yazılmıyor. Endüstri Meslek Liselerinde de böyle bir alan yok. Yani edebiyat kolu, fen kolu filan diye yok. Çünkü meslek lisesi deniyor, İmam- Hatip Meslek Lisesi mezunu, Endüstri Meslek Lisesi diye yazılır, hepsinde öyle. Eğer bu alan devam etseydi. 2 sınav halinde

devam etmiş olsaydı, öyle zannediyorum ki, o konuda çalışmalarımız vardı. Bu çalışmalarımıza gerek kalmadı, ama, burada Sayın Başkanım da söyledi, ilahiyat fakültelerinde çalışmada... İmam- Hatip Liselerindeki meslek derslerinin programlarının iyileştirilmesi, güzelleştirilmesi, çağın şartlarına uygun hale getirilmesi konusunda Bakanlıkta yoğun bir çalışma var. Din Öğretimi Genel Müdürü burada birinci komisyonda üye, çok sıkı bir çalışma yapılıyor, Sayın başkan bir program taslağı yapmıştı. O benim masamda hala duruyor, efendim YÖK'le ilgili.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Şimdi oturumu kapatmak istiyorum, teşekkür ediyorum.

- Hayır efendim, Açık Lise'de, Açık Lisenin Meslek Liseleri kısmı var, bir genel lise kısmı var, bir meslek lisesi kısmı var. Eğer Meslek Lisesi kısmını ister ise düz lise değilde bir Endüstri Meslek Lisesine giden öğrenciler, aynen Endüstri Meslek Lisesindeki gibi, geri kalan o 3308 Sayılı Yasa gereği, işletmelerde ve... tamamlıyorlar. Onlar Endüstri Meslek Lisesi diploması alıyor, Açık Lisede. Yani Açık Lisesin Endüstri Meslek Liselerine hitap eden tarafı var. İmam-hatip liseleri programları oluşturulmuş ise, öğrenciler de oraya naklettirilirse İmam-Hatip Lisesi diploması verirler. Eğer oluşturulmamış da öğrenci doğrudan doğruya genel lise kısmına nakletmişse kimse ona İmam-Hatip Lisesi diploması veremez. Açık Lise diploması alır.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Teşekkür ediyorum, oturumu kapatmadan önce, efendim oturumu kapatmadan önce izninizle 2 dakika da kendime tahsis edeceğim. Yüksek okullaşmadan tabi burada bahsedildi. Buna bağlantılı olarak bir kısım değerlendirmeler de yapıldı. Bu Yüksek Okullaşma konusunda ben özellikle Diyanet İşleri Başkanlığı açısından düşünüyorum ama çok doluyum. Yani burada pek çok şey şûralara geliyor, düğümleniyor, söyleyemiyorum, ifade edemiyorum. Ancak, belli ölçüde söylüyorum. Biz bunları 10 seneden beri söylüyoruz, dilimizde tüy bitti. Yüksek okul, yüksek okul... Yani bir köydeki ilkokul öğretmeninden daha mı az önemli görev yapıyor köyün imam- hatip'i. Biz 10 yıldan beri söylüyoruz. Dolayısıyla, şimdi bir noktaya gelindi. Ancak, şunu da ilave edeceğim, açık öğretim maalesef bir statü değiştirmek için kullanılmıştır zamanında. Fakat size şu kadarını söyleyeyim, görevlilerimiz yarın ders notlarını aldıkları zaman getirsin size göstersinler, siz de çağırın bakın. Yani aradan geçen süre içerisinde fevkalade önemli bir noktaya gelinmiştir. Yani öyle ders notları hazırladılar ki, çocuğun öğrencinin kafasını yarıp da, içine koyacak şekilde böyle şekillerle, şemalarla, renklerle, değişik şekilde fevkalade önemli bir noktaya geldi. Yani hatırı sayılır bir noktaya geldi. Bir diğer husus, bugün dünya artık hayat boyu eğitimi konuşuyor. Dünyanın gündeminde hayat boyu eğitim var. Ne demek bu? Yani, o tahsili görme çağında çeşitli imkansızlıklar yüzünden belli bir eğitimi alamamış insanların acaba işlerinde, güçlerinde çalışırlarken, hayatlarının belli bir döneminde bu imkan onlara sunulabilir mi? Dünya bunu konuşuyor. Paris'te geçen ay yapılan Dünya Yüksek Öğretim Konferansı'nın yarı gündem maddesi budur. Yani 4 günlük şeyin 2 günü buydu. Dolayısıyla bu da açık öğretimdir. Öyle bir noktaya gelindi ki, fevkalade düzeyli bir noktaya gelindi artık, Diyanet İşleri Başkanlığı mensupları için oluşturulacak olan bu program sadece statü düzeltme programı değildir. 2 yıllık yüksek okul oluşturma programı değildir. Fevkalade nite-

likli, yani o sistem içerisinde yapılabileceğin en güzeli yapılmaya çalışılıyor ve yapılacak inşallah. O bakımdan bunu sadece böyle işi düzeltmek, statüyü düzeltmek, işte yüksek okul mezunu olmak şeklinde de lütfen algılamayın. Çok ciddi takip edilecektir bu program, sonuçları da hep beraber göreceğiz, fevkalade olumlu olacaktır.

Ben bugünkü oturuma gerek tebliğci olarak, gerekse hep beraber canlı bir şekilde geçen müzakereci olarak katılan arkadaşların hepsine teşekkür ediyorum ve bugünkü oturumu burada kapatıyorum, yarın buluşmak dileğiyle diyorum, teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Söz almak isteyen arkadaşlar önce isimlerini lütfetsinler. Hüseyin Algül Bey, Burak Bey, bunu siz yazacaksınız herhalde. Hüseyin Algül Bey, önce hanginiz parmak, farketmez herhalde, Mustafa Uzunpostalcı, Ahmet Bey, Selahattin Bey Hocamız, hocam isminiz neydi Zekeriya Bey, evet. Ayşe Sucu hanımefendi. Hüseyin bey buyurun.

Prof. Dr. Hüseyin ALGÜL: Sayın Başkan, muhterem bilim adamları, tebliğci hocalarımın tebliğlerini dinledik, kendilerine emeklerinden ve gayretlerinden dolayı, teşekkür ediyoruz. Bu Şûra'da Diyanet hizmetlerinin, hepimizin müşahade ettiği, şahit olduğu, icrası sırasındaki eksikliklerinin giderilmesi, güzelliklerininde geliştirilmesi doğrultusunda, düşüncelerimiz yoğunlaşıyor, buna katkıda bulunmak gayretleri içindeyiz. Ben bugünkülerle ilgili katkılarımı belirtmeden evvel, dünkü tartışmalarla ve tebliğlerle ilgili 2 teklifim olacak; birisi dini hizmeti çok güzel bir şekilde, halen ifa etmekte olan burada belirtilen ölçülere uygun bir şekilde ifa etmekte olan görevdeki din görevlilerininin Başkanlıkça bir şekilde ödülendirilerek daha iyiye özendirilmesi, teşvik edilmesi, teklifini yapıyorum. İkincisi bu güzel hizmetleri ifa ederek vefat etmiş hocalarımız varsa, onların hizmetlerini ihtiva eden, hatıra kitapların, tanıyanlar ve bilenlerce derlenerek, hazırlanarak Başkanlıkça yayınlanmasını ve bunların da müftülüklere dağıtılmasını hizmet etmekte olan halen hocalara iletilmesini teklif ediyorum. Sayın Başkanımızın da bu konuda bir mülahazası olacak idi.

Efendim, Kerim Yavuz hocamın değerli tebliğini dinledik. Şöyle bir husus dikkatimi çekiyor. Vaazla ilgili; vaazların namazlardan önce olması hali var. Genellikle cemaat son 10 dakika veya 5 dakika kala Cuma dahil, emekliler ve yaşlılar haricinde geliyor, vaazın üslubu, konuyu getirmesi, orada tıkanıyor. Yani son 10 dakikada yeniden başa dönerek, konsantre bir özetleme mi yapacak, yoksa getirmiş olduğu konuyu hiç geriye dönmeden hitama mı erdirecek, bu sefer en son faal işbaşında olan memur vs. talebe, esnaf fazla birşey anlayamıyor, hocamın belirttiği hususların tam yansıması için her yönüyle, bu vakit konusu üzerinde bir düşünmemiz gerekiyor. Mesela pilot bir bölge seçilerek, birtakım yerlerde namazdan sonra bir vaaz başlatabilir miyiz? Yani cemaatten işi olanlar gitsin, ama kalanlar da tam dinlesin veya o tam dinleyenlerle de işte yaygın bir eğitimin güzel örneği verilsin. Belki bu konuda hocam bir de hutbe konusunu ileride düşünür ve araştırmalarına alırsa, hutbede bu dediğim özellik sağlanıyor. Yani herkes hutbeyi başından sonuna kadar dinleme imkanına sahip oluyor, belki hutbelerin işte güncel konularla bağlantılı olarak çok güzel seçilmesi, çok güzel hazırlanması ve çok güzel sunulması daha bir anlam kazanabiliyor diye düşünüyorum.

Durak Pusmaz hocamıza da teşekkür ediyorum, yararlı bilgiler aldık, Haseki Eğitim Merkezi ile alakalı, kendisi tebliğinin başında okuma, bilim ve bu konuya önem vererek işte mürşid olacak, yol gösterecek arkadaşlarımızın, kendisinin evvela bu ilmin sahibi olmaları gerektiğine işaret etti, hakikaten öyle, ilmin öneminden bahseden ayetlerin o ikra âyetimiz dahil, Mekke döneminde geldiğini hepimiz biliyoruz, bütün bunlar İslâm medeniyetinin ilimle ayakta duracağını gösteriyor, hepimizin malumu. Hatırımda kalan istatistiki bir bilgiyi arz etmek istiyorum. Türkiye'de yaklaşık 1 yılda 8 bin kitap basılıyor. Kütüphanelerde her 1000 kişiye ortalama 10 kitap düşüyor. Bu ABD'de bir yılda 80 bin kitap basılıyor ve her bin kişiye kütüphanelerde 4000 kitap düşüyor. 10 kitap 4000 kitap. Batı Avrupa ülkeleriyle kendimizi kıyasladığımız zaman, 70 bin, 50 bin tarzında en düşük olanı 30 bindir, yıllık baskıları. Dolayısıyla kitap üretimi, tüketimi, yani bilgi üretimi ve tüketiminde genelde bir gerilik var, geri durumdayız, zayıf durumdayız, Türkiye olarak. Belki bu konuda din hizmetine talip olan arkadaşlarımızın bir öncülük yapması beklenebilir, gerekebilir, gerekir daha doğrusu. Yani okumayı ve okutmayı başlatabiliriz. Ve bu oran daha ilerilere, daha yükseklere doğru tırmanabilir diye düşünüyorum, teşekkür ediyorum, saygılar sunuyorum.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Hocam buyurun, Mustafa bey.

Prof. Dr. Mustafa UZUNPOSTALCI: Sayın Başkan, muhterem arkadaşlarım, hepinizi saygıyla selamlıyorum. Bugünkü tebliğ sahibi arkadaşlarımızı da gerçekten kutluyorum, kendilerine teşekkür ediyorum. Kerim beyin güzel bir tespiti var. Gerçekten vaizlerimizin bugün kürsülerde vaaz ederken tutumlarını cemaatin ve vaizin haleti ruhiyesini ortaya koymuş ve bu vaazlarla ilgili olarak vaizlere yönelik de bazı tavsiyeleri var. Keşke burada vaizler bulunsa idiler de hocamın tebliğini dinlemiş olsalardı, ondan son derece istifade edeceklerini tahmin etmek değil, gerçekten gerçek bir netice olarak görüyorum. Bu tespitlerin yanında vaizlerin istenilen seviyeye nasıl gelmesi gerektiği konusunda ve bu konuda Diyanet İşleri Başkanlığına düşen görevlerin ne olduğu hususunda da bazı tespitler yapıp, önerilerde bulunmuş olsaydı, sanıyorum tebliğ tam olarak yerine oturmuş olacaktı, bu eksik kalmış bence. Burada tespit edilmesi gereken bir başka husus daha var. Bu da vaizlerin istihdamlarındaki durumlarının tesbiti. Bugün benim bildiğim veya duyduğum kadarıyla vaizler aslında, müftüler seviyesinde olmakla birlikte, maaş yönünden müftüler kadar herhangi bir ücret alamadıkları şeklinde bir değerlendirme olduğunu biliyorum, yanılıyorsam arkadaşlarımız burada düzeltsinler. Günümüzde herşeyin tabiatıyla maddeyle ölçüldüğü demeyeyim ama, maddenin ön plana çıkarılmış olduğu bir gerçek. Bu husus gözönünde bulundurulursa, vaizleri teşvik etmek için de bazı hususlar olmalı. Bunların başında da maaş ve ücretleri gelir, sanıyorum. Bu konuda Diyanet İşleri Başkanlığı tedbir almalı. Yani vaizlerin maaş durumlarının iyileştirilmesi için bir gayret sarfetmelidir diye düşünüyorum. Bizim rahmetli bir hocamız vardı, kendisinden çok daha fazla istifade edilebilecek bir durumda idi, fakat bu konuda kendisini fazla sıkmaz, rahatsız etmez efendim, günlük ne geldiyse derslerde onu anlatıvererek geçerdi. Kendisine sorulmuş, ben sormadım ama, arkadaşlarımdan dinledim, kendisine sorulmuş; hocam ne için böyle yapıyorsunuz, şöyle bir ders anlatsanız daha iyi olmaz mı diye, o da

demiş ki bu kadar ücrete, bu kadar ders. Şimdi bu gerçektir ve bu günün meselesi de değildir. Bu benim söylediğim 1960'lı yılların meselesidir.

Bugün vaizlerimize gerçek değeri vermezsek, kendilerini maddi yönden tatmin etmezsek, bu arkadaşlarımıza, arkadaş sen vaaz ederken bir saatlik vaazın için bir haftalık zamanını ayır, çalış, başka bir şey yapma diye kendisini zorladığımız taktirde, onun herhalde bir psikolojik durumunu da düşünmemiz gerekir diye düşünüyorum. Bu hususa önem verilmesi gerekir sanıyorum. Acaba şöyle bir şey yapılabilir mi? Diye de aklımdan geçiyor. Aslında bugün vaizlerimiz de müftüler kadar halkla içiçe olduklarına göre, ortaya çıkan problemlerinin hallinde vaizler de ön planda geliyor demektir. Yani belki vatandaş müftülüğe kadar gelip, bir meselesini, problemini sorup, onun neticesini istihsal etmek, fetvasını almak yerine, yakınında bulunan vaize meseleyi sorup, halletmek cihetine gidiyorlar. Buna göre bu sorulan vaizler, kendisine soru sorulan vaizler veya müftüler, bir arada bulunarak yani müftülükte bir yer ayrılarak sorulan bütün meseleleri bir yere yazıp, ki eskiden vardı benim bildiğim kadarıyla. Bu yıl, bu dönemlerde pek olduğunu bilmiyorum. Bilmediğim için belki biraz da efendim, bilmeden konuşuyor olabilirim. Bunlar tespit edilse ve vaizlere, bunları kitaplardan araştırarak fetva verme görevi verilse, ilçelerde vaiz varsa, ilçelerdeki vaiz ve müftüler birlikte, bunlar aylık, 3 aylık kendilerine sorulan soruları tespit edip fetvalarını verdikten sonra, bunları il'e gönderseler. İllerde bu sorular, nelerse bir değerlendirmeye tabi tutulsa ve araştırılarak verilen fetvaların doğru olup olmadığı efendim, o çevrenin özelliği de gözönünde bulundurularak, örfü, adeti de dikkate alınarak, bir değerlendirme yapılsa ve gerçekten doğru ise doğruluğu, değilse, doğru olan fetva ilçeye bildirilmek suretiyle, meselenin o yönde tashihi yapılması istenmiş olsa, illerde de toplanan bu sorular, belli süreler içerisinde Diyanet İşleri Başkanlığına gönderilmek suretiyle aktarılmış olsa, Diyanet İşleri Başkanlığı'nda meseleler de orada değerlendirilmek suretiyle bir netice hasıl olsa, Din İşleri Yüksek Kurulu'ndan geçirilecek bu meselelerin gerçek dini hükümleri nelerse bunlar yayınlanmak suretiyle vatandaşlara ulaştırılmış olsa ve böylece vaizler de burada meşgul edilmiş olsa. Bu meşguliyet şunu sağlayacaktır, benim kanaatime göre, vaiz bilgisiz fetva vermek cihetinden sakınacaktır.Hemen aklına geldiği şekilde birşey söyleyiverip zamanı kurtarmak, günü kurtarmak şeklinde bir düşünceye saplanmış olmayacaktır. Çünkü kendisinin vermiş olduğu fetvanın bir kontrol edeni de var olduğu hissedilecektir. Bunun için de kendisini fetva verirken biraz ilmi çalışmaya, okumaya doğru yönlendirecektir. Bu yönde kendisini geliştirmiş olacaktır. Bu da ister istemez, sorulan fetvaların aynı zamanda kendi içerisinde bulunduğu şehrin, beldenin, mahallin bir problemi olarak karşısına çıkmış olduğunu hissedecektir. Konusunu o yön üzerinde yoğunlaştırarak bir kişinin sorduğu bir meseleyi ammeye anlatmak suretiyle değerlendirecek ve böylece herkesin istifade etmiş olmasını da sağlayacaktır diye düşünüyorum. Böyle bir organize çalışmanın faydalı olacağını düşünüyorum. Durak Pusmaz arkadaşımızın da tebliğine gelince; bir iki husus da onunla iglili olarak söylemek istiyorum.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın gerçekten hizmet içi eğitim programlarını bize özetlediler, anlattılar. Burada dikkatimi çeken bir şey var, uzun süreli olan hizmet içi eğitim kurslarıyla ilgili olarak Aşere-Takrib-Tayyibe okuyan öğrencilerin nasıl değerlendirilme-

si gerektiği konusunda kendileri bir teklifte bulunmuşlar. Gayet güzel, fakat diğer bölümden iki yılda mezun olan arkadaşlarımızdan nasıl istifade edilmesi gerektiği konusunda veya onlarla ilgili neler yapılması gerektiği konusunda herhangi bir teklifleri olmamış. Bana göre bu konu bir eksiklik, eksik olarak görünüyor. Eksiklik olarak karşımıza çıkıyor. Bu husus takviye edilebilmelidir, diye düşünüyorum. Şöyle arz etmek istiyorum; dünkü konuşmalarımızda da geçti ki, gerçekten program geliştirme dediğimiz bir iş var ve son derece de önemli. Şimdi benim bildiğim kadarıyla yine bu eğitim merkezlerimizde Haseki Eğitim Merkezi ve Konya Selçuk Eğitim Merkezi'nde okutulan programlar, dersler aynı. Kuruluşundan bugüne kadar mesela fıkıh okunuyorsa, fıkıhta belli bir kitap okunuyor. Belli bir kitabın dışına daha henüz çıkılmadı, ben öyle biliyorum. Yanılıyorsam Durak bey beni düzeltsin. Mesela Mervenane'nin kitabı okunuyor her halde değil mi? Onun dışında pek birşey olmuyor. Eskiden Medreselerde de tabiatıyla bu kitaplar okutuluyordu. Medrese mezunu tanıdığımız kimseler, belli bir kitabı gayet güzel okumuşlar, hocalarından. Onu dinlemişler, kendilerine müracaat etseniz, fıkıh konusunda bana birşeyler oku, bir kitap oku deseniz, o hangi kitabı okumuşsa, onu okumayı, okutmayı tavsiye eder, sizin elinize verir, sen, der, oku gel, çalış ben de seni dinleyeyim, eksiklerini bu arada tamamlayayım diyerek, efendim, sizin kitabı verir. Siz de çalışır gelir, okursunuz. O belki hiç kitap açmadan zihninden sizin okuduğunuzu takip eder. Onun okumasını takip etmiş olması, o metnin üzerinde defalarca durmuş olduğundan kaynaklanmaktadır. Yoksa o metinle ilgili olarak, Arapça ibaresinin öyle olması gerektiğinden değildir.

Onun için biz de bugün eğer böyle bir eğitim veriyorsak, belli bir kitabın metnini ezberletmek veya onu ezberleyecek noktaya gelecek şekilde tekrar etmesini sağlamaktan başka bir şey yapmış olmuyoruz. Halbuki, konu ile ilgili değerlendirme yapabilmek için en azından mezhepler arasında mukayese yapılabilecek şekilde o konunun ele alınması gerekir. Yani fıkıhla ilgili bir metin, hanefi fıkhından bir metin okunuyorsa, belli bir konu okunuyorsa, Şafii kitaplarında da o konuyla ilgili neler söylenmiştir, Maliki kitaplarında neler söylenmiştir, Hambeli kitaplarında neler söylenmiştir, Şiada neler söylenmiştir. Bunlar mesela bir konu ele alınarak bunun üzerinde değişik metinlerden istifade etmek suretiyle değerlendirme yapma ve öğrenciye bu karşılaştırma fikrini aşılama, farklı görüşleri ortaya çıkarabilme metodu kazandırabilecek bir çalışma şekli olacaktır. Yoksa belli şeyleri devamlı surette okumanın bizi fazla ileriye götüreceğini sanmıyorum. Yani şunu arz etmek istiyorum. 1976 yılında kuruldu galiba ilk Haseki ilk olarak, aradan 22 yıl geçmiş 1991'de de sanıyorum, Konya açıldı, doğru mu? 1989'da Konya'da açıldı. O da onun programını uyguladı, 89'da açılan 10 yıl olmuş, 76'da açılan 22 yıl olmuş. 22 yılda hiç değilse 20 mezun verildi. 20 mezun veren bir müessesenin nasıl bir program geliştirmesi yaptığını ben merak ediyorum. Bana göre sorarsanız hiç yapmadı veya sadra şifa olacak bir program geliştirmesi yapmadı. Bu eksikliktir, oradan mezun olan arkadaşlarımız memleketin değişik yerlerinde görev almıştır. Onların okuduklarıyla, okuduklarından elde ettikleri neticelerin kendilerine ne kazandığı, ne gibi problemlerle karşılaştığı, kendilerine bir anket mahiyetinde de olsa sorulabilirdi, en basitinden söyleyelim. Sen bu kadar bilgi elde ettin, nerede kullandın bu bilgiyi, nasıl değerlendirdin, nasıl kullan-

dın. Bu konuda bize bir efendim önümüzü açacak bir şey verebilecek misin diye sorulup onlardan bilgi alınabilirdi. Eksikliklerinin neler olduğu sorulabilirdi. Nedir, sen ne istiyorsun, yani sen bu aldığın bilgilerin karşısında neyin eksikliğini hissettin. Ne olmalıydı, hangi dersler daha ağırlıklı olmalıydı veya ne gibi şeyler senin karşına çıkıyor, problemlerin nedir, diye sorulabilirdi. Bunlardan alınabilecek cevapları iyi değerlendirilmesi neticesinde de tabiatıyla bu program geliştirilmesi yapılabilirdi. Biliyorsunuz ki geçmişte Medreselerimizin açmazı program değişikliğinin olmamasından kaynaklandı. Biz de bu program geliştirmesini, değişikliğini yapmazsak artık fasit bir daire içerisinde dönüyor, duruyor hale gelmiş olabiliriz. Onun için ben özellikle bunun üzerinde durmak istiyorum. Programa baktım, buraya çıkarken de yarın da bir tebliğ var, eğitim merkezleriyle ilgili. O arkadaşımızın ne söyleyeceğini bilemiyorum ama, efendim burada gördüğüm bir eksiklikten hareket ederek ben bunları arzetmeye çalışıyorum. Bir de şu var. Diyanet İşleri Başkanlığı gerçekten büyük bir hizmet görüyor, bu uzun süreli hizmet içi eğitim kurslarını açmak suretiyle. Ancak onun kendisi bunlardan ne kadar istifade etti. Bu konuda acaba Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bir araştırması var mı? Bu arkadaşlarımızın hem vaiz hem müftü olabilecekleri ifade edildi. Ama, benim bildiğim kadarıyla, bu yıllarda vaiz olarak tayin etmiyorlar bu arkadaşları, müftü olarak tayin ediyorlar. Müftü olarak tayin ederlerken de genelde, Doğu'ya vaiz olarak tayin ediliyor, tamam ben yanlış ifade ettim. Yani müftü yapılmıyor, vaiz olarak gönderiliyor ve genelde de efendim Doğuya gönderiliyor. Ben memleketimizin Doğusu, Batısı diye ayırım yapmak için söylemiyorum. Ancak, herkeste bir psikolojik hava var. Bir kimse daha iyi şartlarda yetişmiş ise, Doğuya kendisinin gönderilme konusundaki zorlanması bir mecburiyet olarak verilmiş olması, kendisi için bir cezalandırma olarak telakki edildiği için bunu söylüyor. Bu arkadaşlarımızın oraya gönderilmiş olmaları belki şu geçtiğimiz şartlarda da değerlendirilecek olursa kendilerini yeteri kadar ispat etme imkanından da mahrum kaldılar ve belki de zaten bana fazla bir şey lazım olmadı ki, yeniden bir kitap açıp okuyayım, bilgimi geliştireyim, kendimi yenileyeyim gibi bir düşünceye sahip olsunlar. Böyle bir neticeye de gelmediler. Bu sefer verilen emekler boşa gitti, bana göre. Kendisinden istifade edilemeyecek bir durumda onları kullanabiliyorsak veya öyle bir noktaya itebiliyorsak, o zaman yapmış olduğumuz hizmetin de herhangi bir anlamı kalmıyor demektir.

Bunun için bence daha akıllı bir politika takip edilmeli, bu konularda. Kendilerinden istifade edilebilecek noktalarda değerlendirilmeli ve efendim onları küstürecek bir noktaya gelmemeli ve öyle değerlendirilmeli.

Haseki ve Selçuk Eğitim Merkezleri gerçekten kuruluş gayesi itibariyle son derecede önemli. Ama bu kuruluş gayesini ileride devam ettirecek bir şekilde kendisini yenilememiştir. Yenilemekten de uzaktır. Yenileyecek bir şekilde üzerinde durulmalı, mesele öyle değerlendirilmeli ve bugünkü tabirle daha fonksiyonel hale getirilmelidir ve bunun için de gayret sarfedilmeli, özellikle o merkezlerde çalışan hocalarımız, idarecilerimiz ve Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Din Eğitimi Dairesi işbirliği yaparak bir değerlendirme yapıp geçmişin bir muhasebesini yaparak geleceğe dönük bazı tedbirler almalıdır. Saygılarımı sunuyorum.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Ahmet bey hocam, buyurun. Ahmet bey hoca-

mız da Konya Selçuk Eğitim Merkezi yani Haseki'nin kardeşinin Müdürü o da bu işin tam içinde merkezinde.

Dr. Ahmet BALTACI: Sayın Başkan, kıymetli katılımcılar, hepinizi saygıyla selamlarım. Efendim iki güzel tebliğ dinledik bugün. Kerim Yavuz beyin tebliğini zevkle takip ettik, kendisine bu çalışmasından dolayı teşekkür ediyorum. Bir iki hususu kısaca ilave etmek istiyorum. Vaaz işi bir bakıma, dinin tebliğ işidir. Tebliğ görevi asıl itibariyle, ilk defa Peygamberler tarafından yapılan bir görevdir. Peygamberler Allah'tan aldığı emirleri, vahiyleri insanlara duyurmak durumundadır. Ancak, peygamberler belli bir süreden sonra aramızdan ayrıldığından dolayı, bu görevi alimler yapmaktadır, din bilginleri yapmaktadır. Hadis-i Şerif'in sıhhati üzerinde münakaşa varsa da ilim adamları Enbiya'nın, Peygamberlerin varisleridir sözü mana itibariyle doğru olan bir sözdür ve gerçekten dinin tebliğ işini insanlara duyuran vaizlerdir. Onun için vaaz konusu dinde hakikaten insanları irşad konusunda çok önemli bir yer tutar. Evvelce bizim küçüklüğümüzde vaiz efendiler namazdan sonra konuşurlardı. Cemaatten isteyen, durumu müsait olduğu sürece dinler, işi olan gider ama vaiz efendinin konuşma insicamı bozulmazdı. Konusunu rahatlıkla takip eder, vaiz efendi de cemaate ben bu hususu anlattım, anlatmadım gibi bir ruhi sıkıntı içine girmezdi.

Ancak, son zamanlarda, vaazlar namaz öncesine öncelikle Cuma günleri cemaatin bol olduğu günlerde namaz öncesine alındı, tabii bunda gerçekten yararlar da var. Ama vaiz açısından bir sıkıntı oluyor. İş hayatı memletimizde Elhamdülillah hareketlendi, ticari hayat, çalışma hayatı oldukça hareketli, insanların çalışan insanların işlerini bırakıp, vaaz için camiye gelmeleri ve uzun zaman ayırmaları hakikaten zorlaştı. Hüseyin bey kardeşimizin ifade ettiği gibi, yaşlı insanlar gelebiliyor, emekliler gelebiliyor ama, çalışan insan, aktif insan esas irşada ihtiyacı olan insanlar geç kalıyor, geç gelebiliyor ve birçokları da sadece namaz kılmak için gelebiliyor. Yani vaaz dinleme belki dolayısıyla oluyor ama, oraya geliş sebebi birinci derecede birçoklarının Cuma namazını cemaatle eda etme esasına dayanıyor. Tabii vaiz efendi vaaza başladığı zaman çok az cemaatle başlıyor, şöyle biraz bazı meselelerden bahsedeyim ama, esas konuma şöyle cemaat biraz çoğaldıktan sonra gireyim derken, bazen vaiz efendi konusuna girmeden zaman bitiveriyor, böyle bir zorluk var şu sıralarda. Tabii bunun nasıl ayarlanması lazım, nasıl halledilmesi lazım, gerçekten bu konunun bir özel oturumlarla işlenmesi kanaatindeyim.

Hüseyin beyin bir nebze sual gibi sorduğu en azından vaiz arkadaşımız sonraki gelen cemaatin konudan haberdar olması için bir özetlemesi lazım geleceği neticesine varacağız. Efendim vaaz konusu ile ilgili arkadaşımızın sözlerine ilaveten, daha doğrusu o sözlerin bazılarını tekrar gibi olmayacak inşallah ama, ona yakın bazı ifadelerle bir iki hususa ben temas etmek istiyorum. Arkadaşımızın bir tespiti çok yerinde öğrenci yaşı, bilgi seviyesi aşağı-yukarı eşit olur, bir öğretmen için, öğrencilerine ders verme işi pek zorluk arz etmez ama, vaiz için öyle değil...

İnsanlara hitap etmek güzel sanatlar içerisinde olan bir konudur, sanattır yani. Konuşmak bir sanattır. Bunun için vaizin herşeyden önce güzel konuşması lazım, iyi konuşması lazım, bu çok önem arz ediyor. Konuşma tarzı, hitabet tarzı gerçekten çok önemli. Bir hatıramı burada nakledeyim. Ankara'da görevli olduğum bir sırada, Küçükesat Ca-

mii'nde bir vaaz dinlemek durumunda kaldım. Vaiz efendi çok güzel hazırlık yapmış, içki konusuyla ilgili konuşuyor. Çok güzel istatistikler tespit etmiş, belli ki o konuda hakikaten hazırlanmış adamcağız. Fakat ifade tarzı öyle bir tarz ki, sanki cemaatin hepsi affedersiniz meyhor insanlar, içkici insanlar, sakın bunu yapmayın gibi cemaate adeta baskı yaparcasına böyle bir ifade tarzı. Benim aslında 5 vakit namaz kılan kendilerini tanıdığım 2 cemaat önümdeler, onlar, biri diğerine eğildi, latife olarak söyledi. Yaa dedi şu hocaya iddia bu akşam bir kafa çekelim mi? dedi, camide, Cumadan evvel. Evet şimdi o halde, bilgi vermek yetmiyor, vaaz insanların kalbine hitap eden bir konu olmalı. İnsanları zorla bir yere getiremezsiniz. Ne yapmanız lazım? Onu inandırmanız lazım, inandırmak için o halde, onu böyle affedersiniz, kaçırtmak veya sizin zıddınıza bir harekete itmemek için konuşma üslubunu çok güzel seçmeniz lazım.

Kitabımız, Hz. Musa ile Hz. Harun'un hikayesini, çalışmalarını anlatırken, Firavun ki, tanrılık iddia eden bir kişiye gittikleri zaman nasıl konuşacakları konusunda fekula lehü kavlen leyyinen, o tanrılık iddia eden insana karşı bile yumuşak konuşun diyor. Bu çok önemli bir konu. Dün arkadaşlarımız söylediler beşşirû velâtüneffirû yessirû velâtüassirû hadis-i şerifler, bunlar ortada, cemaate o halde yani böyle şiddetli ifadeler, tehditvâri konuşmalar yerine insanın kalbine nüfuz eden bir tarz seçilmeli. Bu çok büyük önem arz ediyor. Ben burada bir de işin ruhi yönüne şey yapmak istiyorum. Evet kalpler Allah'ın elindedir. Hiçbir insan bir başkasına böyle tesir, zorla ben tesir edeceğim demek suretiyle bu işi yapamaz. Eğer böyle olsaydı, Peygamberimiz bazı insanları, bazı sevdikleri veya arzu ettiği kişileri Müslüman olarak görmek isterdi. Ama Kur'an-ı Kerim diyor ki; "Sen istediğini şey yapamazsın" o halde insanın kendisi istemeli, kendisi böyle bir hale gelmeli. Bundan dolayı mesele kalp işi yani cemaatin kalbine nüfuz edecek ama, insanların bir de konuşan kesiminin ruhi durumu önemli. Şimdi vaaza çıkan arkadaşımız. Bir resmi görevin ifasından ibaret mi yapmalı. Mustafa beyin latifevari ifade ettiği gibi, bu kadar ücrete, bu kadar konuşma dercesine, yani benim görevim burada bir saat konuşmak, ben bir saati doldurayım havasıyla mı girmeli. Bildiğiniz gibi kalbe önem çok verilmiş dinimizde. Niyet bütün ibadetlere değer veren bir konu, niyette kalp meselesi demektir. Vaaza çıkan insan öyle bir haleti ruhiye içinde olmalı ki, ben bu cemaate birşeyler vermeye çalışacağım, diye kendi kendine bunun bir iç hazırlığını yapmalı. Nasıl verebilirim, nasıl tesir edebilirim, bunu bir defa düşünmeli ve kendisini böyle ruhen hazırlıklı bir hale gelmeli. Ben bu cemaate Allah rızası için birşeyler vereceğim, arzusuyla çıkmalı ve bir taraftan da Cenab-ı Hakk'a dua etmeli, Ya Rabbi Sen tesirini halkeyle diye. İşin bu tarafı oldukça önem arz ediyor. Muhterem kardeşler, bazen konuşmalar çok güzel kelimelerle olur, ama, ruhtan yoksun olursa sadece dinlenir ve geçer. Vaiz efendi ne konuştu, güzel konuştu, ne konuştu, bir şey yok ise; böyle olmayacak. İnsanın ruhuna tesir edecekse, konuşan insanın da ruhen buna hazırlıklı çıkması, sadece bir resmi görev değil, ben Allah rızası için bana görev düşmüş, bir Peygamberin yapması icabeden görevi, hasbelkader ben yapıyorum, Ya Rabbi bana bunu layıkıyla yaptır diye böyle bir hava içerisinde o kürsüye çıkması lazım. Tabii bunun yanında bilgi konusu, Durak Bey'in girişinde ifade edilen konular. Efendim vaaza hazırlanma konusu, tabii bu çok önemli bir konu.

Bir defa tabii kaynak eserler, esas alınmalı yani vaiz efendi eğer tercümelerden hazırlanacaksa, bu o kadar isabetli bir şey olmasa gerek. Tercümelerden elbette, hep istifade ediyoruz. İstifade edilebilir ama onun asli kaynağını da vaiz efendi bulabilecek bir ilmi seviyeye gelmesi lazım. Bunu bizim Başkanlık olarak getirmemiz lazım. Bilhassa hadislerde çoğu zaman sıhhat derecesi hadis alimlerince efendim doğru bulunmayan tahrici yapılmamış, hadisleri pek çok arkadaşımız herhangi bir eserde gördüm diye alıp, naklediyor. Bunun tabii önlenmesi lazım. Efendim, bir ressama sormuşlar, siz tablo yaparken neye dikkat edersiniz, sanatkâr demiş ki, neyin bulunmasından daha çok neyin bulunmaması gerektiğini önce tespit ederim. Bu tabloda neler bulunmayacak, önce onu tespit ederim. Sonra bulunanları düşünürüm filan demiş. Vaiz efendi de neleri söylemeyecek bunu önceden tespit etmesi lazım, ondan sonra da söyleyeceklerinin planını yapması lazım. Plan cemaat ne olursa olsun, yürümeli, zuhuratla, sunuhatla vaizler, vaazlar bitirilmemeli, diye düşünüyorum. Efendim zaman konusunu arz ettim. Vaazlarla ilgili maruzatım şimdilik bu kadar.

- Zamanınıza biraz kısıtlama koyacağız hocam.

- Öylemi, çok mu uzattım, özür dilerim.

- Hayır ondan değil, şimdi Selçuk Eğitim Merkezine de gelirseniz, geleceksiniz, epeyce uzayacak, konuşmacı arkadaşlarımız var, cevap verecekler var.

- Efendim ihtisas eğitimi yapan kurslarla ilgili daha çok konuşacağım. Aslında tabii hizmet içi eğitim kursu her teşkilatın, en önemli konularından bir tanesi. Dün konu üzerinde duruldu, aslında bu çok büyük bir imkandır. Teşkilat kendisine en iyi hizmeti nasıl yapacaksa, aldığı elemanı kendisi yetiştiremiyor. Çeşitli kurumlarda, eğitim kurumlarında yetişen gençler geliyor, burada görev alıyor. Bunları daha verimli hale getirmek için gerçekten çok güzel bir fırsat. Bunu yeterince aslında kullanmalı. Bunlardan bir tanesi, uzun süreli eğitim olan ihtisas kursları, şu anda biz de acizane arkadışımızın, Sayın Başkanımızın ifade ettiği gibi orada görevli bulunuyoruz. İhtisas eğitimi yapan yerlerde Mustafa Bey hocamın bu program yenilenmesi geliştirilmesi konusundaki tekliflerine katılıyorum, zaman zaman bu geliştirmeler gerçekten yapılmalı. Yalnız Mustafa beyin söylediği gibi de değil, tamamen. Belli bir kitaba bağlanıp, orada kalmıyoruz. Biz çeşitli konularda değişik kitaplardan diyelim ki ben tefsir konusunu yakinen biliyorum, çok çeşitli tefsirlerden, değişik örnekler verilmek suretiyle bunları çocukların sadece bir tefsirden değil, birçok kitaptan istifade etmesine gayret ediyoruz. Aynı şey hadis konusunda çok rahatlıkla sürdürülüyor. Fıkıh konusunda da arkadaşlarımız aşağı-yukarı aynı şeyi yapmaya çalışıyorlar. Fakat, bütün bunlara rağmen program geliştirmesi çalışmalarının yapılmasına iştirak ediyorum o fikirlerine, teşekkür ediyorum, bu şeylerinden dolayı. Efendim bizim öğrencilerimiz, Türkiye'nin çeşitli yerlerinden buraya geliyorlar, Daire Başkanımız da olsaydı iyi olacaktı. Bu arkadaşlarımız kadrolarıyla mesela diyelim ki, İstanbul'da okuyacaksa, İstanbul'a naklediliyor. Oradan ev tutuyor ve eğitimini öylece sürdürüyor. Konya'ya gelecekse Konya'da aynı şeyi yapıyor. Tabii çoğu yaşlı ve evli insanlar olması bakımından, yaşlı derken, fakülteyi birkaç sene önce bitirmiş insanlar, evli veya çocuklu kişiler. Haliyle ailelerini uzun süre bırakamıyacakları için evleriyle geliyor-

lar. Ev kiraları son senelerde aşırı bir artış gösterdi. Konya için söylüyorum ben. İstanbul zannediyorum bu konuda çok daha da fazla. Biz Konya'daki arkadaşların durumunu biliyoruz. Aşağı-yukarı aldığı maaşın yarısından fazlasını ev kirası vermek zorunda kalıyor.

Şimdi gençlere biz kitap sevgisi, kitap okuma, yeni eser alma, aldırma gibi bir takım hava içine de giriyoruz. Geçen, gençler bana ricaya gelmişler, hocam bize bazı konularda bir burs bulma imkanınız olur mu? diye ricaya gelmişler. Bu durum evvelce şöyle yapılıyordu, İstanbul'da kadroları kendi memleketlerinde kalıyor, geçici görev gibi İstanbul'a görevlendiriliyor, kendilerine yevmiye ödeniyordu. Giderken harcırah, dönüş harcırahı tabii veriliyor. Ancak orada kaldığı sürece yevmiye veriliyor. Bu bir yardım oluyordu, şimdi bu durum kaldırıldı. Onun için zannediyorum İstanbul'da bu konuda büyük sıkıntı içerisinde Konya'daki arkadaşlar da bu konuda gerçekten sıkıntı durumundalar. Efendim bir durumumuz da, askerlik meselesi. Fakülteden mezun olan çocuk, birkaç sene dışarıda kaldıktan sonra, askerliği yaptıktan sonra, eğer biz alırsak, eskileri tamamen unutuyor, herşeye yeniden başlamak icap ediyor. Halbuki fakülteyi yeni bitirmiş gençleri alma imkanı olduğu taktirde efendim, bilgilerini unutmadan onun üzerine yeni eklemeler ilaveler yapılıyor. Bu gerçekten çok da faydalı ve çok verimli oluyor. Fakat bu durumda, bir askerlik durumu söz konusu oluyor. Askerliklerini tecil etme imkanı, evvelce zaman zaman oluyordu, fakat son senelerde bunun imkanı hemen hemen kalmadı. Ben acizane bu konunun Başkanlıkça ele alınıp, ASAL ile filan ilgilenilip bu konuya bir çözüm bulunması kanaatindeyim. Zira gerçekten yeni mezun olanları, genç insan, dinamik insan, öğrencilik havası tamamen kendi üzerinden gitmeden, yeniden eğitime başlamanın çok faydalı olduğunu biz bizzat görerek anladık, bu konuda ben bazı çalışmalar yapılması kanaatindeyim.

Dün bir nebze bahsedildi, tabii aynı zamanda belki büyük çalışmalar gerektirir ama, Yazıcıoğlu hocamızın ifade ettiği gibi biz oradaki çocukların bir de yüksek lisans eğitimi yapmaları arzusundayız. Biz teşvik ediyoruz çocuklarımızın birçokları aynı zamanda yüksek lisans öğrencisi olarak çalışıyorlar ama, kendi şahsi gayretleriyle oluyor, hepsi yapamıyor, bunun hepsine teşmil edilmesi nasıl mümkün olur, YÖK'le ilgililerle görüşerek bu konuya bir çözüm bulunmasını ben şahsen teklif ediyorum. Bu arada özlük hakları meselesi, bizim çok güzel bir teşkilatımızda bir uygulama var. Kur'an Kursunda bir çocuk hafız olmuşsa ve teşkilatta görev almışsa ona bir derece veriliyor. Üç senelik bir terfi durumunda oluyor, çok güzel bir şey, güzel bir teşvik. Aynı şey belki bir Kanun mevzuudur ama elbette haklı bir mevzuu. Çok sıkı bir eğitim Durak beyin tebliğinde ifade edildiği gibi, 3 ayda bir imtihan ve elemeli, çocuk başarısız oldu mu haydi görevine. Geriye gönderiliyor. Gerçekten zor bir durum, bu durumda böyle eğitim yapıyor ve başarılı oluyor, 3 sene sonra normal görevine devam edenlerden hiçbir farkı yok. Eee buna bir taltif mekanizması işletilmeli diye düşünüyorum. Gerekirse Kanuni teklifler yapılmalı. Bir de bu eğitimin hakikatten yaygınlaştırılması lazım. Devam ettirilmesi lazım ancak, evvelce mezunlarımız doğrudan müftü oluyordu. Son değişiklikle vaiz oluyor, vaizlik yaparken açılan müftülük imtihanına katılma hakkına sahip oluyorlar, dışarıdan kimse katılamıyor. Doğru ama, geçen seneki mezunlarımız için halen böyle bir imtihan açılma-

dı. Bir an önce açılması lazım ve bir de bu tayinlerde biraz daha istikrarlı bir durumun sergilenmesi lazım. Doğuya gönderilme konusu önceleri hakikaten çok ağır geliyordu gençlere. Fakat Haseki mezunu veya Selçuk Eğitim mezunu olarak giden arkadaşlar, doğudaki Mollalarla Hocalarla görüştükten sonra hiç ezilmedik, çok memmun olduk, rahat ettik diye ifadeleri var. Bu da güzel bir şey. Efendim hepinize saygılarımı sunarım.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Sağolun Ahmet bey, Ayşe hocahanım sıra sizde. Affedersiniz Selahattin bey hocam, sıra sizdeymiş, yalnız ben birşey hatırlatmak istiyorum, ara 11.00'e bir dakika Fikri bey, Selahattin bey hocam, Ayşe hocahanım ayağa kalktı, söz verelim mi? Hanımlara bir özel, gerçi o biz hep eşitiz diyor da, eşit değiller daha öndeler yani. Buyurun bir dakika.

- Bu komisyon Eğitim Komisyonudur. Toplumu din konusunda aydınlatma konusunda komisyonumuz, malumaliniz, I. Komisyon olarak devam ediyor, şimdi Kerim bey hocamızın verdiği tebliğde vaaz ve vaizliğin eğitim yönü ağırlıklı olmalıydı ki öyleydi, yani zamanı değerlendirme bakımından söylüyorum müzakerelerde vaaz ve de eğitim ve programla ilgili ağırlıklı görüşmeler olursa zamanı daha iyi değerlendirmiş oluruz diye düşünüyorum. Yani Vaaz mesleğinin kalitesi, muhtevası, diğer yönleri, çünkü öbür tarafta görüşülüyor. Eğitim yönüyle ilgili olduğumuzu hatırlatmak istiyorum.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Peki teşekkür ediyorum, ancak tebliğler o kadar aslında konular içiçe ki, yani bizim bu komisyonu öbür komisyondan ayırmak da zor. Şimdi ben elimdeki programa bakıyorum, benim kendi tebliğim nereye girmeli bilmiyorum. Buraya almışlar ama yarınki, hocahanım özür diliyorum, yarınki konuşmalarımızda mesela Ahmet Gürtaş Bey'in ve sanıyorum Hakkı Yılmaz arkadaşlarımızın konuşmaları tamamiyle bu iç hizmetle ilgili, dolayısıyle, bir programda taşmalar, söz konusu, bu artık kendi nezaketimize kalmış bir şey mümkün olduğunca sizin işaret ettiğiniz noktaya gelmeye çalışalım. Hocahanım buyurun, şimdi bizim yarım saatimiz var, Sabri bey konuşacak sonra ben biraz Başkanlık hakkını kullanacağım yine de cevap verecek arkadaşımız, onu telafi ediyoruz. Selahattin Bey tabi konuşacak.

Ayşe SUCU: Sayın Başkan, Sayın Hocalarım, ben de hepinizi saygıyla selamlıyorum. Efendim, Türkiyemizde %51'e yakın kadın nüfusumuz var. Teşkilatımızda da özellikle Kur'an Kursu Öğretmenlerimizin büyük çoğunluğu kadın olması hasebiyle, çok az da olsa vaizelerimiz var biliyorsunuz, ama gördüğüm kadarıyla I. Şûra'da hiç kadın yoktu, II. Şûrada da bir vaize hocahanımımız var, bir de ben varım. Bayan, Diyanet Teşkilatından yoktu, bildiğim kadarıyla. Dışarıdan olabilir. Halbuki Diyanet İşleri Teşkilatı dini konularda aydınlatmada bayan görevlilerinden de faydalandığını gözönünde bulunduracak olursak, bu tip toplantılarda bayanlara fazlaca yer verilmesi kanaatini taşıyorum. Herşeyden önce biliyorsunuz, Kadın Kolları Başkanlığını yapıyorum, Diyanet Vakfı'nın 3 seneden beri 800'e yakın bayan üyemiz var ve bu üyelerimiz çok farklı konumlarda, çok farklı mesleklerden, çok farklı kültür gruplarından oluştu. Bu açıdan da baktığımızda ben herşeyden önce şu kanaati taşıyorum ki, bir aileye, bir eve ulaşmak istiyorsanız, önce kadına ulaşacaksınız. Dikkatimi çekti., iki gündür konuşmalar ve tebliğleri de okumaya çalışıyorum, genelde erkek eksenli konuşmalar erkek merkezli. Halbuki ben kendi

evimden de örnek vereyim. Ben iki çocuk annesiyim, kızımın dini konularda öğretimini ben yüklendim. Eşime de dedim ki oğlumu da sen yüklen. Kızım benim dördüncü sınıfa giderken namazı öğrendi, beşte başladı ve bugün tertip sahibi. Artı Kur'an-ı Kerim'den de bildiğim kadarıyla bildiği kadarıyla epey bir yeri var. Yasin, Tebareke, Amme gibi artı bunun yanısıra da ilmihal bilgilerini hemen hemen öğrenmiş durumda. Oğlumu ise babasına bırakmıştım, şu anda 13 yaşında henüz namaz kılmasını bilmiyor. Yani hakikaten bir evde anne fonksiyonu çok farklı. Siz kadına ulaşırsanız, o ailenin tamamına ulaşmış sayılırsınız. Onun için ben bu toplantılarda hiç değilse yarısını demeye gücüm yetmeyebilir, ama dörtte birini, beşte birini, onda birini kadınlardan teşekkül ettirsek ki, gerek vaizelerimizin, gerek Kur'an Kursu Öğretmenlerimizin oldukça fazla problemleri var, onlar dile getirilirse, onlar dinlenilse, onların irşadla, tebliğle çalışmalarıyla ilgili problemleri ki, ben Şükrü beyin şu anda burada olmasını dilerdim, dinlenilse ve ona göre bir tavır takınılsa kanaatimce bu tebliğin, bu irşadın çok daha farklı boyutlara ulaştığını göreceğiz Sayın Hocalarım.

İkincisi, yine vaizleri gözönünde bulunduracak olursak, sayılarını bilmiyorum ama 300 civarında, kadın vaizemizin sayısı 20'yi buluyor mu bilmiyorum. 37 mi? 37 koskoca Türkiye'de erkeklerden de çok olan kadınlarımızın sayısı maalesef 37. Bunun da dikkate alınmasını huzurlarınızda dikkatlerinize sunuyorum. Yine erkek hocalarımız vaizlerimiz olsun, müezzin ve hocalarımız olsun, birçok konuda çok şanslı. Ama gerek Kur'an Kursu Öğretmenlerimiz, gerekse vaizelerimiz bu tip aktivitelerden yoksunlar. Bir araya gelmekte oldukça güçlük çekiyorlar. Yani benim bildiğim kadarıyla birkaç senede bir yapılan 1 aylık seminerlerde bile Kur'an Kursu Öğretmenleriyle zaman zaman toplantı yaptığımızda dile getiriliyor. Son derece faydalandıklarını söylüyorlar. Düşünün, genelde Kur'an Kursu Öğretmenlerimiz bir kısmı ilkokul mezunu, bir kısmı lise mezunu, hatta İmam-Hatip Lisesi mezunlarının bir kısmı dışarıdan verip Kur'an Kursu Öğretmeni olmuş ve bunların kendilerini yetiştirmeleri tamamen kendilerine bırakılmış. Eğer çevresinde kendilerini yönlendirebilecek birkaç kişi bulabilirlerse, onların tavsiyeleri ile kitapları alıp, kendi aralarında oturuyorlar, sohbetler düzenliyorlar, belli bir konuma kendilerini getirebiliyorlar. Diyanet teşkilatı içerisinde belki en şanslı konumda olan benim. Yani gerek Vakıfla, gerek Diyanetle, gerekse Akademisyenlerle çalışmamdan da mütevellit içiçeyim ve birçok yönüyle de kendimi yetiştirmeme veya değişik hocalarla diyalog kurmama neden oldu. Ama, inanın vaizlerimiz de dahil, burada daha dün konuştuk, hocalarımızın büyük bir kısmı bundan yoksun. Şimdi kadına ulaşmak biraz önce özellikle kadına ulaşmaktaki etkinlik üzerinde durdum. Siz kadınlarımızı yetiştirmek konumunda aciz kalıyorsak teşkilat olarak tebliğ ve irşad konusunda da yeterli düzeye ulaşacağımızı ben kanaatimce uygun görmüyorum. Yine bir kaşka konu üzerinde durmak istiyorum, eğitim konumuz, gerçi öğleden sonra Kur'an Kursları üzerinde durulacak ama ben yirmi yıl Kur'an Kursu Öğretmenliği yaptım, okutulan kitaplar, 20 yıl önce başladığımda aynı mevzuat, aynı kişiler, aynı hemen hemen uygulanan mevzuat aynı idi, bugün de hâlâ halbuki bugünün kadını, bugünün genç kızı 20 yıl öncesinde mi, bunun üzerinde durulması gerektiği kanaatini taşıyorum. İkincisi, yanlış anlaşılmasın kimseyi suçlamıyorum ama, müftülerin kitapları Kur'an Kurslarında hangi müftü o Kur'an Kurslarına bakıyorsa o

mütfünün kitabı okutuluyor ve hatta çok ilginç hallerle ben karşı karşıya, ben değil bütün öğretmenler hatta karşı karşıya geldiler, bir teftiş esnasında aman Ayşe hanım kitapları topla, teftiş bitinceye kadar benim kitabım masaların üzerinde olmasın gibi birtakım yasaklamalarla karşı karşıya geldik. Şimdi eğer o kitap Diyanet İşleri Başkanlığı'nca uygun görüldü ise ne için teftiş esnasında saklatılıyor. Efendim bu, ama bakınız, ben 21.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Hocam lütfen, söz isteyin konuşun, konuşma hakkınız var, devam ediniz hocahanım lütfen.

Ayşe SUCU: Şimdi hiçbir müftümü suçlamıyorum ama, yalnız öğrencilerimiz karşısında biz çok zor durumlarda kaldık. Bunun cevaplandırmasını hakikaten ben zaman zaman yapamadım yani. Ne için hocam biz bunu okutuyoruz, ne için kaldırttırıyorsunuz diye sorulara maalesef ben muhatap oldum. Yine bir başka konu, yine Başkanlığımızın bunu dikkate almasını istiyorum. Mutlaka Kur'an Kursu Öğretmenlerimizin uzun süreli programlarla yetiştirilmesini istiyorum. Burada ilahiyat fakültesindeki hocalarımız derslere girerek efendim veya Diyanet içerisindeki uzman hocalarımızın derslere girerek Kur'an Kursu Öğretmenlerimizin yeterli seviyeye getirilmesini teklif olarak sunuyorum, pekiyi teşekkür ediyorum efendim.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Selahattin Bey hocam buyurun.

Selahattin KAYA: Sayın Başkan, değerli arkadaşlarım, ben söze dün yarım kalan bir konudan başlamak istiyorum. Diyanetin kendi okulunu kendi açması konusunu gündeme getirmişken, Talim Terbiye Kurulumuzun değerli üyesi Ömer ÖZDURU beyefendi, son derece güzel bilgiler verdi, ben teşekkür etme fırsatı bulamadım kendilerine, yalnız bir hususa temas etmek istiyorum o da, resmi kurumların açtığı müesseseler, okulların pek verimli olmadığını bazılarının kapanmak üzere olduğunu beyan ettiler, tabii bu kurumdan kuruma değişeceği kanaatindeyim. Çünkü bizim teşkilatımız, diğer kurumlara nispeten çok farklı yani Milli Eğitim, Askeriye ve diğer kurumlar Polis'ten sonra en geniş istihdam müessesesi olan bir kurumdur.

Dolayısıyla, kendi okulunu kendisinin açıp, hatta yükseği de dahil idare edebilecek bir durumda olduğu kanaatindeyim ve dile getirdiğimiz bütün eksiklik ve noksanlıkların da bu şekilde telafi edileceğini, az çok telafi edileceğini tam manasıyla değil de, o yönüyle Şûramızda inşallah daha sonraki oturumlarda bunun bir çalışması yapılır, belki bugün tahakkuk etmeyebilir, yarın tahakkuk etmeyebilir ama, etmesi gerektiği noktasında biz bir görüş bildirmemizde fayda vardır. Hatta onun tahakkuku için de uğraşılmasından yanayım. Tabii vaizlerle ilgili çok değerli hocalarımız Kerim Yavuz beyefendi ve Durak Pusmaz bey de Haseki Eğitim Merkezi ile ilgili bilgiler verdiler, tabii Kerim Yavuz beyefendinin vaizlerle ilgili çok kapsamlı, çok güzel hazırlıklarına, ifadelerine, temennilerine canı gönülden katılıyoruz. Emekleri için teşekkür ediyorum.

Tabii biz dün de ifade ettiğim gibi tatbikatçı olarak yıllardan beri bu işlerin içinde olarak bu sıkıntıyı bu eksikliği biz daima yaşıyoruz ve hissediyoruz. Camilerimiz yapılıyor, büyük, büyük camiler veyahut mevcut camilerde görevli istenirken, hocam ne olur vaaz edebilecek ehliyette ve kapasitede bir kişinin bize imam olarak verilmesi diyorlar. Sadece eskiden güzel Kur'an okuması, düzgün Kur'an okuması yeterli oluyordu bir imam

için, ama, şimdi onun yanında dün de ifade ettiğimiz gibi halkımızı çeşitli yönlerden irşad edecek imamlarımızın bilgi ve kabiliyet kapasite yönünden bir seviyede olması da aranmaktadır. Tabii o da yetişmeye bağlıdır.

Şimdi vaizlerle ilgili benim bir temennim vardır, bunu Sayın Diyanet İşleri Başkanlığımıza, gerek Tayyar beye, gerekse Mustafa Sait Yazıcıoğlu hocamıza ve şimdiki Mehmet Nuri Yılmaz Beyefendiye zaman, zaman aksettirmişimdir şifahi olarak, şunu diyorum. Haseki Eğitim Merkezlerinde bir ihtisas bölümü tahakkuk ettirilmeli, vaizler bölümü, eskiden Medreset'ül-Vaizin diye bir müessese Osmanlı'nın son devirlerinde kurulmuştur, bu bir ihtiyaca mebni meydana gelmiştir. Şimdi ise vaizlerimizin sadece cami içinde vaazını veren insan değil, cemiyetimizin çeşitli kesimlerinde vaaz ve irşad konusuna girdikleri malumunuzdur. Bugün çeşitli açık oturumlar, paneller, Şarkta diyelim ki, Doğuda çeşitli kuruluşlarda irşad hizmetlerinde vaizlerimiz görevlendirilmektedir. Bunun yanında medyada özellikle televizyonlarımızda dini programlarda vaize ve dini konuşmalar yapmak üzere, konuşmacılara çok büyük ihtiyaç var. İstanbul, medyanın merkezi olması sebebiyle biz bu sıkıntıyı çok yakından tanıdık. Medya kuruluşlarından efendim bu akşam kandil münasebetiyle bir konuşmacı gönderin, şeklinde. Tabii onlar konuşmacı kimdir, nasıl vasıfları olacaktır, ne gibi şey. Fakat bizi dini bir makam olarak tanıdıkları için bize dertlerini açıyorlar. Şimdi tabii televizyonlarda konuşmak, ayrı bir ihtisas kolu, yani camideki konuşmaya hiç benzememektedir. Bunun içinde de vaizimizin iyi yetiştirilmesi gerekmektedir. O yönüyle Haseki Eğitim Merkezlerinde teşkilatımızdan seçilecek elemanların bir ihtisas bölümünde bu işe hazırlanması gerekmektedir. Bunun da ilerideki bu müesseseleri yeniden teşkilatlandırırken ve organizasyonunda bunlar düşünülmesi gerektiği düşüncesindeyim.

Tabii Haseki Eğitim Merkezlerimizin de sıkıntılarını dile getirdi arkadaşlarımız, ben de İstanbul'daki Haseki Eğitim Merkezini yakından takip edenlerden biriyim, hocalarımız ve başta Müdürümüz, bütün iyi niyetlerine gayretlerine rağmen, o müessesenin umulan ve ümid edilen bir seviyeye gelmemiş olması bir eksiklik olarak ortada duruyor, işte gerek bina itibariyle, gerek kursiyerler için lojman yapılmamış olması, biraz çok sıkıntılı bir durumda eğitime devam etmeleri hakikaten bizim büyük bir eksiğimiz olarak ortadadır, üstelik de değerli konuşmacı arkadaşların özellikle Mustafa Uzunpostalcı bey kardeşimiz çok güzel noktalara temas ettiler, hem ilmi yönüyle hem de o müesseseden mezun olduktan sonraki haklar, bir mezuniyet gününde hiç unutamıyorum, İstanbul'un Sayın Valisi konuşma yaptı ve dedi ki, bu iki yıl ikibuçuk yıl akademik bir eğitim gördükten sonra hiçbir ünvana, hiçbir hakka sahip olmaksızın, ortaya bırakılması, çok düşünülmesi gereken bir husustur. Bunlara hiç olmasa bazı hakların verilmesi gerekir. Nihayet bunlar tabiri mahsusuyla, Diyanetin bir nevi kurmaylarıdır, İhtisas yapmışlardır sahasında, bunun bir değeri olması gerekir, fakat 22 yıl geçmesine rağmen hâlâ daha bir Kanuni statüye, mevzuata kavuşturulmamış olması, bir eksikliktir. Bu müesseselerin, bu şekle dönüşmesini canı gönülden temenni ediyorum. Tabii aşare-takrib kursunun mezunlarının nasıl değerlendirileceği ile ilgili Durak Pusmaz bey hocamız bazı teklifler ileri sürdüler. Ben bunun yanında şöyle bir pratik bir teklif getiriyorum. O da mesela İstanbul'dan imamlarımızdan, müezzinlerimizden, o kursa devam eden arkadaşlar var. 3 sene

çok zor şartlar altında hakikaten bu ilim çok zor, demirden leblebi tabiri bunlar için geçerlidir. İşte, Kur'an-ı Kerim'i vücuhatıyla uğraşırlar. Fakat sonra ne oluyor, sonunda arkadaşlar mezun olduktan sonra yine görevlerinin başında. İmamsa imam, Müezzinse Müezzin, pek azı Kur'an Kursu Öğretmenliğine gidebilmekte, pek azı Anadoluya yani İstanbul dışına çıkmaktadırlar. Çünkü kendilerine mahsus bir düzenleri vardır. Kurulu düzenleri vardır. Onu bozmak istemiyorlar. Ben bu arkadaşlardan istifade etmek istiyorsak, 3 yıllarını vermişler az bir zaman değildir. Bu arkadaşların istihdam sahası olarak eğer Anadolu'da muhtelif vilayetlerde Kur'an ilimlerinin neşrine, tebliğine faydalı olmaları isteniyorsa, bu arkadaşların, bu müesseseye girerken bir taahhütname bu arkadaşlardan alınmasını ben teklif ediyorum. İstenildiği anda, istenildiği yerde görev verilmek üzere, diye bir kayıtla alınırsa, herhalde bu arkadaşlar da, ben İstanbul dışına gitmiyorum demek cesaretini bulamazlar. Ben saygılarımla bunları arz etmiş oluyorum, teşekkür ederim.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Arkadaşlar 11'e 10 var. Biraz vakti fazla kullandık. Zekeriya bey hocamız bir dakika hocam, lütfen, size sonra söz versek, hayır sonra söz versek, çünkü şöyle öğleden sonraki benim tebliğde de aşağı-yukarı aynı şeye tekrar döneceğiz, yarın da döneceğiz, size öğlenden sonra söz versem diyorum. Şimdi Sabri bey hocamızı dinlesek ve sonra da bu faslı kapatsak. Eğer Mehmet Bey bir cevap mahiyetinde, iki Mehmet bey İzmir Müftüsü ve Başkan Yardımcısı arkadaşımız birşey söylemek isterlerse ikişer, hayır, söylemek isterlerse diyorum, söz vereceğim, tamam o zaman durun, buyurun Sabri bey.

Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ: Sayın Başkan teşekkür ediyorum. Önce teşekkür ederek başlıyorum, sonra da dün ne kadar cimriyseniz, bugün de zaman konusunda o kadar cömert olduğunuzu da söylemek istiyorum. Dün bize 15'er dakika vermediniz, tebliğimizi sunamadık ama, bugün müzakerecilere yarımşar saate yakın zaman veriyorsunuz, bu da bir ölçüsüzlük olarak vurgulamak istiyorum.

- Evet 2 dakikan gitti boşa.

- Ben de şimdi bugünkü cömertliğinizden biraz faydalanacağım belki.

-10 dakikan var Sabri bey.

- Evet, öyle bir sınırlama olmaz herhalde, çünkü kimse yoktu. Ama 11'de bitiyorsa, bitiririm.

- Tamam, bitirin.

Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ: Şimdi ben iki hususla alakalı olarak huzurunuza geldim. Birisi bilgilendirmek, diğeri de tebliğler çerçevesinde bazı görüşlerimi aktarmak için. Bilgilendirmek şu anlamda ben Din Hizmetleri Komisyonundayım. Daha önce Sayın Başkanda vardı, bir ay önce biz oturduk din görevlileri nasıl yetişmeli, özellikle vaizlerin nitelikleri, formasyonları vs. ile ilgili raporlar hazırladık, bu Din Şûrası II. Din Şûrası'na sunulmak üzere, zannedersem Başkan bey Basın toplantısında bu sunulan raporları değerlendirecektir. Yani, 7 kişilik bir komisyonun uzun bir süre çalışarak hazırladığı bir rapor var, bütün burada sizlerin çok değerli konuşmalarınızda dile getirdiğiniz hususları belki biz maddeler halinde orada ortaya koymaya çalıştık, onun için de bu iki ko-

misyon birbiriyle çok yakından alakalı gerçekten ayırmak zor, onu vurgulamak istiyorum. Tabii o bağlamda size bir de bilgi aktarmak istiyorum, o zaman da bunu söylemiştim, burada da söylüyorum, ben 2, özellikle Kerim Yavuz beyin konuşmasına da baktım, gerçi genel çerçevede ele aldığı için insana baktığı için ona girmedi. Kadınların eğitimi veyahutta irşadı konusunda hiç yer verilmiyor. Şimdi Ayşe hanım kalkacak mı diye ben bekledim, yine cesaretli olarak bir iki şeyler söyledi ama, o da bu sayıyla yeterli, yani bizden de vaizeler var diyor, ama Türkiye 90 il'e geliyor, 37 tane vaize var. Zannedersem bunun 15 taneden fazlası İstanbul'da birkaç tanesi Ankara'da, başka illerde hiç de yoktur. İstanbul'da o kadar yani yine olanlar orada. Şimdi düşünebiliyor musunuz, bir milletin %99'u müslüman 1000 yılı aşkından beri İslâma hizmet ediyor ve bu iller düzeyinde dahi bir kadın vaize, ihtiyacı duymuyor. Teşekkür ederim.

Hakkı YILMAZ: Sayın Başkanım, değerli hocalarım, ben daha önceki oturumda vaizler ve bir de Haseki ve Konya'daki eğitim merkezi üzerinde çok kısa bir dikkatimi çeken özelliği arzetmek istiyorum. Şimdi hep vaizlerin, vaazlarında gerçekten insanlarımızın, ihtiyacı olan konuları, güzel üsluplar içerisinde veremedikleri hususunda genel bir şikayetimiz var. Acaba sadece bütün olumsuzluklar, görevlilerden mi kaynaklanıyor, yoksa sistemde yapılması gereken bazı değişiklikler mutlaka olması mı icabediyor. Bir hususu arzedeyim; benim okulum, Doğunun en büyük, kalabalık okullarından birisi, büyük camisi de var. Benim okulumun cemaatı üst bürokrat ama üzülerek söylüyorum ki, her dört haftada bir, aynı hutbe okunuyor ve hutbeler yapılış tarzına birşeyim yok, Diyanet İşleri Dergisi aydan aya, içerisinde gönderiliyor, görevli şahsa bunu okuyacaksın deniyor, araştırmayan, incelemeyen, okumayan, mutlaka kendisine gönderileni okuma durumunda olan insanın konular karşısında ne kadar samimi olacağı ve ne kadar kendisine mal edeceği çok şüpheli bir özellik arz etmektedir. Elbette kontrol edilsin, Müftülerimiz var, görevli insanlarımız var, birtakım sıkıntılardan endişelerden endişeler varsa kontrol edilir ama, mutlaka görevlinin kendisinin konuyu seçerek, araştırarak, inceleyerek, efendim, cemaatına sunmasında fayda var. Yanlışımız noksanımız buradan kaynaklanıyor bir, ikincisi yetişme yönüyle.

Diyanet İşleri Başkanlığımızın çeşitli imkanları var, mutlaka bunlar zaman zaman, hizmet içi eğitimlerden geçiriliyor ve hizmet içi eğitimlerde bilemiyorum, burada arz edilen güzel konular, efendim gündeme getiriliyor mu, getirilmiyor mu, neden getirilmiş olduğu halde bu olumsuzluklar devam ediyor, üzerinde iyi düşünmek lazım.

Haseki Eğitim veya Konya'daki Eğitim Merkezine gelince, zannediyorum Erzurum'da da açıldı. Ben şunu arz etmek istiyorum; 3 senesini veren gerçi daha önceki hocalarımız intikal ettirdi ama, 3 senesini veren, ne terfide kademede, ne de efendim, ünvan ve kariyer bakımından, ne de ekonomik bakımdan hiçbir özellik elde edemeyen bir insana biz, artık Müftü olmanın başka yolu yok, mutlaka Haseki'ye gitmem lazım, cazibesinden başka ne verebiliriz. Benim okulumda öğretmenim, yüksek lisansa gidiyor, müracaat ediyor, imtihana giriyor, kazanıyor, bana geliyor, hocam ben yüksek lisansı kazandım, devam etmek istiyorum, olur arkadaşım, çok güzel, tebrik ederim, gidin. Fakülte yetkilileriyle görüşün, hangi günlerde gideceksiniz ona göre ben size program hazırlayayım diyorum. 150 öğretmenim var, o şekilde program hazırlıyoruz, belli bir zaman son-

ra, bir sene veya 2 sene sonra, çocuk geliyor, önümüze bir evrak koyuyor, hocam ben yüksek lisansımı tamamladım, buyurun diyor. Aynı gün yazı yazıyorum, Milli Eğitim Müdürlüğümüze ve kısa bir zaman içerisinde bir kademe veya derece terfisi yapıyor, arkadaşlarından daha değişik bir konuma geliyor. Ben teklif ediyorum, İlahiyat Fakültelerimiz var, efendim, orayla ilgili ilgi kurulmak suretiyle buradan, burada eğitim gören arkadaşlarımızın lisans, yüksek lisans yapmak suretiyle derece, terfi, efendim, kariyer, ünvan ve ayrıca, ekonomik yönünden bir değerlendirilmeye muhakkak gidilmesi icap eder. Bir de Ayşe hocahanımın buraya getirmiş olduğu özellik üzerinde birşey arz etmek istiyorum; gerçekten kadın erkek nüfusu, eşit olmuş olmasına rağmen, eşitlik de mühim değil, büyük bir Türkiye'de 30 tane vaizenin bulunması benim ilimde vaize yok, olursa benim kız çocuğum İlahiyat Fakültesi mezunu, bugüne kadar bana Erzurum'da efendim bir vaizenin olduğunu söylemedi, söyleyemedi. Çünkü, olsaydı ona devam edecekti zannediyorum. Dolayısıyla, hemen hemen İmam-Hatip Liselerinde erkek ve kız öğrencilerimiz sayı bakımından bir denge muhafaza etmektedir. Öğretmen olmaktan başka şansları yoktur bu çocuklarımızın, bu vaizelik kadrosu da Kur'an Kursu kadrosu da efendim ihdas edilmediğinden dolayı. Gerçi yarın arz edeceğim efendim, tebliğimin içerisinde sunacağım.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Hocam o zaman tebliğinize bırakın lütfen. Madem tebliğiniz var arkadaşlara biraz zaman tanıyalım.

Hakkı YILMAZ: Görüşüm bu hususun üzerinde güzelce durulup, mutlaka efendim kadro tahsisi yönüne gidilmesidir, hepinizi saygı ve hürmetle selamlıyorum, efendim.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Sabri bey buyrun, hocam vaktin dar olduğunu biliyorsunuz.

Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ- Efendim heyetinizi tekrar saygıyla selamlıyorum, ben biraz katkı, biraz da belki temennilerle huzurunuza geleceğim. Özellikle birinci tebliğde, Sayın tebliğcinin dini bilgiyi, metafizik bilgi olarak sunması bana göre bu alanda bir katkıda bulunmamı zorunlu kıldı. Hiçbir zaman dinin sunduğu bilgi, metafizik bilgi değildir. Dinin ekseninde 3 öğe vardır. Adem, Alem ve Allah ve bu buyruklara bakarsanız, din öz itibariyle insan yetiştirme mesleğidir. İnsanın çevresiyle olan ilişkilerini düzenler. İnsan da çevresiyle olan ilişkisi neticesinde bir kişilik kazanır. Biz insanın yine günlük yaşantıdaki ilişkilerde kendisini ifade etmesine kültür diyoruz. Toplumun da günlük yaşantıda kendisini ifade etmesine onun medeniyeti diyoruz. Dolayısıyla dini bilgiyi metafizik bir bilgi olarak sunarsak, ölümden sonrası durumla, ya da kaderle ilgilenen bilgiler manzumesi olarak anlarsak o zaman dünyayla veya insanın yaşantısıyla ilgilenmediği gibi belki hatırımızdan dahi geçmeyen bir şeyi aklımıza getirmemiz kaçınılmaz olur. Ben bunun tersini söylüyorum, dinler insan yetiştiren mesleklerdir kurumlardır ve insanın günlük yaşantısında birey ve toplum hayatında neye ihtiyacı varsa, onu karşılamaya ve insana kimlik ve kişilik kazandırmaya yönelir. Bunu din başlıca hedefi yapar.

Zaten biz Müslüman dediğimiz zamanda model ve örnek insan kastediyoruz. Daha doğrusu din, bir insan tipi üretir ve dine bakarsanız bir takım insan tiplemeleri vardır. Yani Kur'an-ı Kerim mesela bir tipoloji kitabı değil ama inanç bakımından, abitlik bakımın-

dan, ibadet etme bakımından, ahlâki konumu bakımından insan tiplerini bize sunar. İnanan insan inanmayan insan, bu ikisi arasındaki münafık insan türlerinde olduğu gibi. Dolayısıyla, bizim dinimizdeki, bütün dinlerde budur, ilahi dinler Hz. Adem'den bugüne kadar aynı dindir, çevrenin işlenmesi vardır. Fizik vardır yani, fizik ötesi değildir. Düşünün ki, bir din ki diyor ki, göklerde ve yerlerde ne varsa, onun ikisinin arasında ne varsa, hepsini insanın buyruğuna verdik, emrine verdik, hizmetine verdik diyor. Ondan sonra bunlarla ilgili, devenin yaradılışından tutunuz da, dağların, taşların, ırmakların düzenlenmesine kadar, bir takım yaratılışlardan bahseden bir din ve insanı dünyayı keşfetmekle mükellef kılan bir dinin, metafizik bilgiler türünden bilgi sunması, bana pek yeterli bir tanımlama olarak görünmedi, bunu düzeltmek istedim. Tabii bu konuda söyleyeceğim ama, vaktim sınırlandı bu sefer.

Buna bağlı olarak birşey söyleyeceğim. Ben sayın tebliğcinin tebliğinde daha çok başka şeyler aradım. Mesela, Türkiye'deki din eğitimi, öğretimi ki, din eğitimi kelimesi kullandı, onu ikinci tebliğde düzelteceğim. Din öğretiminin yeri nedir? Yeterli midir? Yetersiz midir? Din öğretimi okullarımızda öğrencilere, istenilen düzeyde sunulabiliyor mu, sunulmuyor mu? Din öğretimi mecburi edilmeden önceki konum neydi, mecburi edildikten sonraki konum ne oldu? Ortaokullardaki bunun düzeyi nedir? Liselerde nedir? Mesela bizde hiç Üniversitelerde din öğretimi yoktur. Ama başka ülkelerin Üniversitelerine baktığınız zaman hemen hepsinde o dinin öğretiminin olduğunu görüyoruz. Ben bunların olmasını istedim, bir örnek vererek hemen geçeceğim; Sabin Driks diye birisi ki, Türkiye'de kalmıştır. Efendim, bir tezi var onun "Çağdaş Türkiye'de Günümüz Türkiyesinde Türk Gençliği ve İslâm" diye Hacettepe ve Ortadoğu Üniversitelerinde yapılan anketlere dayanan bir çalışma, oraya bakarsanız, bizim bir çocuğumuz, ilkokuldan Üniversiteyi bitirinceye kadar, kaç tane dinî kitap okuyor. Din bilgisinin düzeyi nedir ve bu kitapların nitelikleri nedir? Yani sağlıklı bir din kültürü ve bilgisi verebilecek düzeyde mi, değil midir? Bütün bunlar araştırılmış, oralara sunulmuştur. Biz de böyle birşeyler sunabildik. Mesela ben de 4. sınıftan lise son sınıfa kadar din kültürü ve ahlâk bilgisi kitabı yazdım. Ama ben kitapların bize verilen programına göre baktığımda, bir çocuğa din kültürü, din bilgisi verebilecek nitelikte olduğunu söyleyemem. Özellikle konsept konularının çokluğu, çocukların dini problemleri veya konuları istenilen düzeyde anlamasını, öğrenmesini engelleyebilecek bir özellik arz eder durumda, eğer düzeldiyse bilmiyorum.

Şimdi ikinci tebliğe geçiyorum. Biz daha çok geçmişte de bunu yaşadık, günümüzde de. Kavram kargaşası içerisinde oluyoruz. Kavramları karıştırıyoruz. Tebliğin konusu din eğitimi, bana göre din eğitimi değildi anlatılan. Din öğretimi, biz murabbi demiyoruz, muallim diyoruz. Eğitici demiyoruz, öğretmen diyoruz, öyleyse okullardakiler din eğitimi değil de din öğretimidir. Eğitimde hem teori vardır, hem uygulama vardır. Bizim okullarımızda din dersleri verilirken bunun pratik yönleri yoktur. Öyleyse bu bir eğitim değil, bir öğretimdir. Biz o bakımdan tebliğin başını da değiştirmeliyiz, bir de buralardaki şeylerden söz ederken, din eğitimi yerine, zannedersem din öğretimi ifadesini kullanırsak daha sağlıklı olur. Burada ben isterdim ki tabii. Din öğretimi, din eğitiminden bahsediyordu tebliğ, tabii benim anlayışıma göre, okullardan değil de, din eğitimiyle yüküm-

lü olan kişilerden bahsetmelidir. Bizim inancımıza göre, din eğitimiyle sorumlu olan ana babadır, devlet değildir. Hükümet de hiç değildir. Devletin ve Hükümetin görevi ana babanın çocuğuna istenilen eğitimi kazandırması, vermesi konusunda, maddi ve manevi imkanları hazırlamaktır. Ana babanın dinimizde çok değerli varlık olması Allah'tan sonra, itaata, ihsana layık birisi konumuna gelmesi de insan yetiştirdiği, eğittiği içindir. Eğer bir ana baba çocuğunu eğitemiyor, görevini yerine getirmiyor da bunu devlete veya hükümete devrediyorsa, bana göre bu kutsallık hakkını önemli ölçüde kaybetmiş demektir.

Şimdi siz bir hakkınızı, doğal bir hakkınızı, bana göre en önemli hakkınızı başka kurumlara devrediyorsunuz, ondan sonra o kurumun tanımış olduğu imkanları veyahutta vermiş olduğu eğitim, öğretimi eleştiriyorsunuz. Bu haksızlık bana göre. Ana, baba kendisi, eğitim, öğretim konusu, çocuğun eğitimini kararlaştırır, ona eğitim verir. Demin Ayşe hanım, kendi çocuklarından örnek verdi, eğer İslâm tarihine bir bakarsanız, büyük insanların, alimlerin, müctehitlerin, imamların yetiştiği dönemlerde bireysel eğitim vardır, bireysel öğretim vardır. Yani ana babanın çocuğunun eğitim, öğretimine hakim olduğu yön verdiği dönemlerde biz büyük alimler yetiştirmişizdir. Bunu kaybettiğiniz zaman bu özellikten uzak kalmışızdır. Pekiyi, vaktim dolduğu için sözümü kesiyorum, teşekkür ederim.

Prof.Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Sağolasın, Ahmet bey hocam buyrun, sıra sizde sanıyorum, feragat mı ediyorsunuz, hocam o zaman izin verir misiniz, öğleden sonra bende biraz Sabri bey gibi konuşayım, ondan sonra cevap verin, o zaman sizi öğleden sonraya alalım, belki ben Sabri beyden daha o zaman Mustafa beyde mi sıra, Ömer beyde, Ömer bey buyurun hocam, Ömer beyden sonra, Mustafa bey.

Ömer ÖZÜDURU: Teşekkür ediyorum Sayın Başkan. Efendim Sabri beyin eleştirileri benim için çok değerli. Tabii ki kendine özgü görüşleri olan bir bilim adamı. Ancak beş dakika geçirmem ben efendim, zamana son derece riayet ederim, emin olunuz ondan. Şimdi bir sözcüğün değerlendirilmesinde, bir cümlenin değerlendirilmesinde bence baş tarafı ile, son tarafındaki sözcükleri de almak gerekir. Bizim burada söylediğimiz şey, hemen başında diyoruz ki, Din herşeyden önce, insan ve evren hakkında bilgi veren bir sistemdir. Bu tabir, Takkiyettin Mendüşoğlu'nun tabiri metafizik bir bilgi türüdür ibaresi bendenize ait değil. Profesör, felsefeci Takiyettin Mendüşoğlu'nun tabiridir. O tabiri getirip koymuşuz, diyoruz ki, bir bilgi türü ama bu bilgi türünde öncelikle tanrı bilgisi var. İnsanın ölümünden en son durumuna kadar, dirilişine kadar, bütün bilgileri ihtiva eder. Yani böyle söylendiğinde metafizik anlamın sınırları belli edildiğinde, bu tabirin tabii kullanılıp, kullanılmayacağı meselesi, benim meselem de değil, o ayrıca din filozoflarıyla ilgili, din düşünürleriyle ilgili bir husus, sonra tebliğimi efendim, Sabri beyin tarif ettiği biçimde geçmişten günümüze daha önceleri orta öğretimde din öğretimi nasıldı, şimdi nasıl, daha sonra nasıl olacak mantığına yerleştirmek gibi bir düşünce onun için son derece muhterem bir düşünce. Ama, maalesef benim beynim bana öyle yapmayı emretmedi, böyle uygun gördüm, böyle sundum, böyle düşündüm. Onun eleştirisi son derece saygıdeğer, ama, onun kadar benim tebliğim de son derece bence saygıdeğer, bunu arz etmek istiyorum, bunu söyledikten sonra hemen şunu ilave etmek istiyorum, Sabri beyin öğlenden önceki oturumda Bakanlığımla ilgili söylediği bir şey var, ona da müsaade

ederseniz Sayın Başkan birşey söylemek istiyorum. O da şu; çok sert bir biçimde, fevkalade sanki herşey, böyle kanıtlanmış ve onun söylediği mantıktaki totolojiymiş gibi hep doğruymuş gibi, bir ifade İlahiyat Fakültesi mezunlarına benim Bakanlığım form bile doldurtturmuyormuş. Ne için Din Kültürü, Ahlâk Bilgisi Öğretmeni olmasınlar diye. Benim Bakanlığım, şu anda Türkçe ve Türk Dili Edebiyatı öğretmenlerinin sayısından sonra en fazla Din Kültürü, Ahlâk Bilgisi Öğretmeni istihdam eden bir Bakanlık. Sayısı da aşağı-yukarı 55 bin civarında. Efendim müsaade ediniz, ben bütün hepsini birden söylüyorum. Şimdi şöyle, her yıl tayinlerde de en azından binin altına hiç düşmemek şartıyla, mesela bu son tayinlerde bile 1300 öğretmen tayinini ortaya koymuş, ilk tayinleri söylüyorum. Bir defada tayin yapmıyor Bakanlığım, yani bir bakıyorsunuz işte...

İhtiyacı var, elinde de 32.000 kadrosu var. Diyor ki, bu son 32.000 kadroyu ihtiyacım olan paralelde kullanacağım, genel atamalarda da yine genel kadroları eşit, eşit dağıtacağım. Onun için bu son başvurularda, İlahiyat Fakültesi mezunlarını bırakın, Eğitim Fakültesi mezunlarına da form vermedi. Sadece İlahiyat Fakültesi mezunlarına değil, daha çok ihtiyacı olduğu alanlardaki öğretmenlerin müracaatı için form doldurttu, bu nedenle Sabri beyin söylediği şey bu açıdan doğru, yani son tayinlerde ihtiyacı için, ama genel tayinlerde hiçbirisinde bana bir arkadaşım o listeden burada, Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmeni tayini yapılmadığı, ya da İlahiyat Fakültesi mezunlarının tayinini Milli Eğitim Bakanlığı bunu almadı diye, eğer söyleyebilirse, ben o zaman diyeceğim bir şey kalmaz. Çünkü efendim, hangi fakültelerden, hangi öğretmenlerin, hangi branşlara tayin edileceği hususu, Talim Terbiye Tarafından belli bir kararla tespit ediliyor, o tespitten sonra onu Personel Genel Müdürlüğü atıyor. Biz İlahiyat Fakültesi mezunlarının tümünün Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi öğretmeni olabileceklerini 128-523, en son da 73 sayılı kararlarımızla onamışız. Ayrıca, eğer kadrolarında daha fazla varsa, sınıf öğretmeni ihtiyacımız varsa, sınıf öğretmenliği için de İlahiyat Fakültesi mezunlarının müracaatını öngörmüş, sınıf öğretmeni ihtiyacımız var. Yani sadece Din Kültürü, Ahlak Bilgisi değil sınıf öğretmeni için de onların müracaatı söz konusu. İçlerinde pedagojik formasyonu almayan varsa, tabii ona kimsenin diyeceği bir şey yok. O şart koşuluyor, pedagojik formasyonu alması hususu. Şimdi benim söylemek istediğim şey bu, hocam beni mazur görsün, şimdi, tabii bunu böyle söylemek kolay da bence sınırını ve alanını belli etmek lazım, bu düzeyde bunlar gayet rahat anlaşılır ama, bunlar aşağı kademelere doğru indiğinde köy kahvelerine ve kasaba kahvelerine indiğinde efendim işte bir hükümet ki, bir Milli Eğitim Bakanlığı ki İlahiyat Fakültesi mezunlarının form almasına bile müsaade etmiyor, düşünceleri yayılmaya başladığında, bu toplumda başka türlü davranışların ortaya çıkabileceğini hepimiz tahmin edebiliriz. Bu kitle iletişim araçları o kadar hızlı ki, burada söylenenler bu şeyin içerisinde kesinlikle kalmaz. Hemen dalga dalga yayılıverir, bir hafta sonra bir bakarsınız bahadının kahvesinde aynı şeyi konuşmak mümkün olur, diye düşünüyorum. Bana daha mutedil olma, daha mutedil söz söyleme gibi bir öneride bulunmak sayın bilim adamına böyle bir telkinde bulunmak da düşmez. Ben sadece kendi Bakanlığım açısından durumu arz etmek istedim, çok teşekkür ediyorum, saygılar sunuyorum, efendim.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Peki hocam teşekkür ediyoruz. Söz vereceğim,

size. Ayşe hoca hanıma söz veriyorum. 3 dakika o da fazladan olduğu için, hocahanım 3 dakika konuşun.

Ayşe SUCU: Tamam ben biraz önceki konuşmanın devamı mahiyetinde olacak, Sayın Başkan, Değerli Hocalarım; ben o konuyu özellikle getiriyorum ki, üzerinde tartışılsın, kadın konusu, gerek katılım olarak, gerekse bundan sonraki çalışmalarda kadına takınılacak tutum açısından özellikle bu konu üzerinde durmak istiyorum, Sayın Başkanım, ikincisi TV programlarında olsun veya diğer merkezi programlarda olsun kadın konularına fazlaca deyinilmesi ve kadın hocaların tanıtılması, vaizelerimizin ve Kur'an Kursu öğretmenlerimizin tanıtılması, çok küçük bir anekdot. Bakanlıktan çağırıldım, bir gazeteden özellikle de çok tirajlı olan bir gazeteden. Röportaj yapılacak, yalnız bir vaize ile röportaj yapmak istediklerini söylediler. Ben çağırılmış idim. Orada 2 muhabirimiz ki, kendileri de tanınmış muhabirler üstelik, dediler ki, vaizeler böyle mi giyiniyor. Ben de dedim ki evet, yani biraz daha farklı olabilir, işte pardösü olabilir, hayır dediler, biz onu sormuyoruz, cübbesi, takkesi yok mu? Şaşırdım, siz dedim hiç vaize görmediniz mi? Hayır, görmedik. Biz özellikle o resmi camide çekecektik, resmi gazetenin arkasında yayınlayacaktık ki, dikkat çeken bir program yapalım diye. Bu bana şunu gösterdi ki, gerek insanımız entellektüel bazda söylüyorum, gerekse basınımız, hakikatten kadın hocalarımızı, vaizelerimizi, öğretmenlerimizi, gerekli şekilde tanıyamıyor, herhalde burada da biraz, kendimize atıfta bulunarak söylüyorum. Başkanlık olarak öğretmenlerimizi ve vaizelerimizi tanıtıcı programlar yapıyor muyuz, yapmıyor muyuz? Bu hususta görüşlerini de sayın hocalarımın almak isterim, mesela bir seneden beri Diyanet programı yapılıyor, hiçbir vaizenin ben konuştuğunu görmedim, orada her hafta veya ayda bir vaizenin tanıtımı veya bir öğretmenin tanıtımı yapılıp, çalışmaları hakkında bilgi verilirse kadınlar açısından sanıyorum fayda getirecektir. Bir başka hususu dikkatlerinize çekmek istiyorum.

Çalışan bayanlara ve öğrencilere yönelik Diyanet bazında veya Vakıf bazında Kadın Kolları'nın çalışması gibi saatlik dersler konulabilir, ama, bunlar öğrencilere ve belli seviyedeki kültürlü bayanlara hitap edebilecek nitelikli programların olması lazım, çünkü, ben öğretmenlik hayatımda da biliyorum, öğrencilerimizin seviyeleri çok farklıdır. Biz ilkokulu bitirmemiş kadınla bir doktor olan bayana aynı sıralarda ders verdik ve anlatımda da çok güçlük çektik. Basite indirgesek, doktorumuz veya yüksek tahsilli bayanımız rahatsız oluyordu, yukarıya çıkarsak, ilkokulu bitirmemiş hanımımız anlamıyordu, bu noktada da başkanlığın veya başka türlü vakıf bünyesinde çalışmaların yapılması gerektiği kanaatini taşıyorum. Birkaç notum daha var ama, peki teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Mustafa bey, siz de buyurun vakit doluyor, Sabri beye 2 dakika söz vereceğim. Bir tashihte yahut ta, cevapta bulunacaklar. Sonra öğlenden sonraya, hocam 5 dakika süreniz.

Prof. Dr. Mustafa UZUNPOSTALCI: Sayın Başkan, Muhterem arkadaşlarım. Bundan önce tebliği sunan arkadaşlarımızdan Durak beyin söylediği sunduğu tebliğe bir şey ilave edecektim, onu unutmuşum şimdi hatırladığım için tekrar arz ediyorum. Eğitim Merkezlerinde Arap dili öğretildiğine göre, pratiğe yönelik bir Arapça da öğretildiğine

göre neden şimdiye kadar bu dil öğretim merkezlerinde uygulanan aletlerden istifade edilmedi. Yani Diyanet İşleri Başkanlığı dil laboratuvarı dediğimiz şeyleri koymalı, bu şimdiye kadar gecikmiş bir iştir. 3 yıl önce Ürdün'e yapmış olduğum bir seyahatte Üniversitede dünyanın her tarafından gelmiş olan öğrencilere Arapça'yı öğretebilecek Audio-visual dedikleri hem göze hem kulağa hitap eden sistem geliştirilmiş ve programlarda yapılmış, ben kendilerinden ricada etmiştim, ama, bu programları vermediler, fakültemize, geliştirdiğimiz zaman gönderelim demişlerdi, fakat maalesef belki biz, görevden ayrıldığımız için, belki de onlar üzerinde durmadığı için böyle bir şeye kavuşma imkanımız bulunmadı. Böyle bir sistemden faydalanmak en tabii hakkımızdır, Diyanet İşleri Başkanlığı olarak buna hatta öncelikle koşmamız gerekirdi diye düşünüyorum. Bugünkü tebliğ sahipleri biraz evvelki tebliğ sahipleri arkadaşlarımıza da teşekkürle konuşmama başlamak istiyorum, teşekkür ediyorum, dün de Sabri beyin yapmış olduğu konuşmaya bir soru yönelteceğimi söylemiştim, bugünkü konuşmada da Ömer bey aynı konuya temas etti. Ben şöyle bir ikisine birlikte bir soru yöneltmek istiyorum. Her ikisi de dinin istismarından söz ettiler. Bu dinin istismarı nereden kaynaklanıyor, dini iyi bilmemekten mi? Dini öğrenen kimselerden mi? Yoksa, gerçekten kendilerine dini bilgi verilmeyen kimseler tarafından mı, bu din istismarı gerçekleştiriyor. Bu konuyu gerçekten üzerinden düşünülerek ve araştırılarak bir cevap verilmesi gerektiği kanaatindeyim. Ben kanaatimi kısaca arz edeyim. Bir defa bir insan, gerçekten bir şeyin iyi sahibi ve bilicisi ise onun tarafından herhangi bir şekilde, bir şeyin istismarı söz konusu olmaz. Ancak, din özellikle iyi bilinmediği zaman, bir başkaları bundan istismar yönüne gidebilmekte ve bunu ortaya koyabilmektedir. Binaenaleyh dinin istismarı, dindarlar tarafından olmamakta, aksine dindar olmayan, özellikle dini bilgiler almamış olan kimseler tarafından yapılmaktadır. Hatırlayın şöyle, genellikle siyasilerimizde bu işler vakıa halinde ortaya çıkmıştır, geçen yıl şimdiki bir 55. Hükümet 8 yıllık kesintisiz eğitim kanununu çıkardığı zaman, özellikle tartışılan konu, İmam-Hatip Liselerinin orta kısımlarının kapatılması ve Kur'an Kurslarının kapatılması ile ilgili olduğu bir dönemde Sayın Başbakan gidip mesela, Hacı Bektaşta yapılan bir toplantıda, size bunu hediye olarak getirdim, diyebiliyor. İşte bu bana göre bir istismardır ve bu doğrudan doğruya din adamlarından kaynaklanan bir şey de değildir. Böyle bir istismarı önleyecek şey, gerçekte hakikati neyse, onların öğretilmesidir.

Bu ve buna benzer siyasilerimizin davranışları her gittikleri zamanda, gittikleri yerlerde özellikle efendim, inanç ayırımı olan yerlerde veya farklı ırklar olan yerlerde mutlak surette kendilerinin birinci sınıf vatandaş oldukları telkin ediliyor ve söyleniyor. Yani Alevi vatandaşlarımız bu memlekette birinci sınıf vatandaş ama Sünnî vatandaşlarımızın böyle bir hakkı yok. Şöyle bir şeye dikkatinizi çekmek istiyorum. 1980 ihtilalinden önce 12 Eylül'ünden önce, memleketimizde Türk olanla Türk olmayan şeklindeki bir değerlendirme karşı karşıya getirildi. Bir kimse ben Türküm dediği zaman ırkçılık yapıyorsun diye itham ediliyor, ama, Türk olmayan bir vatandaşımız, mesela Kürt olan bir vatandaşımız, göğsünü gere gere ben Kürdüm diyebiliyordu. Ben onun böyle demesine karşı olduğumu kesinlikle söylemek istemiyorum. O söylesin ama, bunun tek taraflı suçlanmasının mahzurlu olduğunu ifade etmek istiyorum. Bugün de durum o noktaya getiril-

mek istenmektedir ki, Sünnî olan kimseler, ben Sünnîyim diye bir şey söylerse sanki Alevi vatandaşların inançlarına hakaret etmiş gibi telakki ediliyor. Ama, Alevi vatandaşlarımız, siz rahatlıkla her yerde, her zaman bu inancınızı söyleyebilirsiniz diyerek taltif ediliyor ve bu söylettiriliyor.

- Evet hocam vaktiniz doldu.

- Cümlemi toparlıyorum; bu durumda yapılacak şey şudur. Din nedir, mezhep nedir, meşrep nedir, fırka nedir. Eğer bunlar vatandaşlarımız tarafından bilinmezse, her zaman istismara açık bir konudur, istismar edilecektir, bunun önüne geçmek de mümkün değildir, nerede ise yani karşı karşıya getirilecek bir durum ortaya çıkabilecek demektir. Öyle ise yapılacak şey, işte Sayın Ömer beyin de ifade ettiği gibi, bizim 429 sayılı idi galiba yanlış hatırlamıyorsam, 430 mudur, Tevhid-i Tedrisat Kanunu'nda belirtildiği şekilde bütün tedrisatın, Milli Eğitim Bakanlığı'na devri söz konusu olduğuna göre Milli Eğitim Bakanlığı bunu, gayet güzel bir şekilde okullarında anlatmalıdır, öğretmelidir, eğer bunları yapamıyorsa, bu taktirde sorumluluk ona raci olabilir. Bundan dolayı dini iyi öğretmemiz gerekir. Bir şeye daha dikkatinizi çekmek istiyorum, özür diliyorum Sayın Başkanım, Ömer bey dünkü konuşmalarında bilemiyorum, kendisinin mesleğinin ne olduğunu, bizim Sanat Okullarında da diye ifade buyurdular. Ben kendilerinden bizim İmam-Hatip Liseleri de diyebilecek bir durumda olmasını arzu ediyorum. Nedense hep böyle olmuştur. Siyasilerimiz de dahil, Milli Eğitim Bakanlarımız da dahil bu okullar bizim okulumuzdur diyememişlerdir, her nedense, herkes elinin tersiyle itmiş, yani bu bizden değildir, bu bizim siyasi anlayışımızdan değildir, bunlar bize rey vermez, bunlar bizden değildir havasını devamlı estirmişler, ellerinin tersiyle ite, ite, ite nihayet birisi de çıkmıştır ki, siz bendensiniz, gelin bakalım diyebilmiştir, o zaman da bu okulların akıbeti kötü olmuştur. Binaenaleyh, eğer Milli Eğitim Bakanlığı'nda görevli bir kimse varsa onun için, İmam-Hatip Lisesi, Sanat Okulu bir başka okul ayrımı olamaz, hepsi aynı olmalı. Hepsi aynı şekilde değerlendirilmeli, ben Milli Eğitim Bakanlığı yetkililerinden efendim, sorumlularından, özellikle bunu istiyorum ve bunu bekliyorum. Eğer böyle yapmaz hala İmam-Hatip Liselerini ayrı, başka Liseleri, başka değerlerdeki okulları, bizden diye değerlendirirsek, bu milletin de Milli Eğitim Bakanlığı'na başka türlü bakmasına biz de başka gözle değerlendirip, başka düşünceler arkasında, başka düşünceler aramamalıyız. Kendimiz de bu konuda değerlendirerek suçlamalıyız veya sorumluluğu almalıyız. Özür diliyorum, burada kesiyorum. Daha sonra bir vesileyle inşallah konuşmak istiyorum.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Evet Sabri beye 2 dakika söz veriyorum, Ömer beyin konuşmasında bir şeyi tashih edecek. Size de daha sonra, onu öğleden sonraya bırakalım, sayın hocam.

Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ: Şimdi birincisi üslubumun size karşı bir sertliği yoktur. Benim tabiatımdan kaynaklanan bir şeydir, bundan özür diliyorum. Kesinlikle size karşı olan bir şey değildir, maalesef böyle konuşuyorum, görüyorsunuz. Kişiliğimle tabiatımla alakalı, özür diliyorum, ikincisi sizin tebliğinizle ilgili bir müdahale veya eleştiriden ziyade siz Talim Terbiye'de bu işle yetkili, uzun zamandan beri çalışan birisi olduğunuz için tebliğinizde bulunmasını istediğim bir temenniydi. Zaten başlarken dedim

ki, temennim olacak dedim, o bir temenniydi. Yoksa herkesin bir yoğurt yiyişi olur, ona biz müdahale edemeyiz, öyle bir saygısızlığımız yoktur. Üçüncüsü bu atamayla ilgili olarak da biraz daha objektif olursak. Şimdiye kadar neden bahsetmiyorduk da, durup dururken bunu söylüyoruz. Şimdi Açık Öğretim mezunlarına, Baytarlara, Ziraatçılara, Eczacılara sınıf öğretmenliği, ilköğretim öğretmenliği bütün bunlar 35.000 kişilik, 17.000 kişilik, 25.000 kişilik atamalarda yer verildi. Ben sadece Din kültürü hocalığı için demiyorum hocam, hocam bakınız müsaade buyurursanız, düzeltmemi yapıyorum. Sadece Din Kültürü Öğretmeni tayin edilmiyor demiyorum, diğer alanlarda da onlar yapılıyor da bunlara öğretmen yetiştiren bir Fakülte mezunu olmalarına rağmen bu hak verilmiyor diyorum, bir, ikincisi benim son zamanlarda yapılan bir araştırmada gördüm. İstatistikleri şimdiye kadar 16.000 İlahiyat mezunu küsur öğretmenlik yapıyor. Şu anda Milli Eğitim Bakanlığımızın 18.000 küsur Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Öğretmenine ihtiyacı var. Yapılan son bir araştırma; Milli Eğitim Bakanlığında yapılan bir araştırma, ben bunu size istatistik olarak verebilirim efendim. Ben onun için dedim. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Sayın hocam size öğlenden sonra tekrar söz vereceğim, zaten gelecek konu, vaktimiz de olacak, pekiyi arkadaşlar teşekkür ediyorum, arkadaşlar benim de söz hakkım vardı, Hüseyin beyin de vardı, bizim söz hakları gitti. Kerim bey, bir iki dakika söz istiyor, hepsini ben uygun görürseniz öğleden sonraya bırakmak istiyorum. Saat 14.00'te buluşmak üzere hepinize afiyet olsun diyorum.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Evet şimdi müzakerelere geçiyoruz. Ben bir önceki oturumdan söz alan Ahmet beyden başlamak istiyorum, sonra Kerim bey, sonra Fikret bey, Durak bey, evet yaz, peki Kerim beye öncelik verelim. Ben Sabri Beyin görüşlerine aynen katılıyorum, ben daha fazlasını istedim vermeye çalışırız o imkanı. Oldu Ahmet beye geçiyoruz. O zaman önce Kerim bey 1-2 dakika konuşacak kısa bir şey, tamam yazıyoruz Mustafa bey, Hüseyin bey. Vakti biz konuşmacılara göre ayarlıyoruz. Kaç kişi varsa bölüyoruz onu, eşit olarak uymaya çalışıyoruz.

Prof. Dr. Kerim YAVUZ: Sayın Başkan ve değerli hocalarım, sabahki tebliğimde ben bir konuyu, bir konunun kendisine ait olan değeri işaret etmek istemiştim. Konumuz vaaz eğitimi idi. Bu konu 10-15 dakikalık bir tebliğ içerisinde anlatılacak bir konu değildir. Yüzyılların ötesinden gelen bir konu olduğu için bu gün dünyanın her tarafında, teknik, teknoloji, ekonomi, sanayi o kadar hızlı değişmektedir ki, bu değişen dünyanın hızına ayak uydurmak ve bu değişme içerisinde var olmak istiyorsak, varlığımızı ortaya koymak istiyorsak, biz vaizimizle, imamımızla, müezzinimizle, hocamızla, hepimiz birlikte güçlü olmak mecburiyetindeyiz. Ben sadece konuya işaret ettim. Ancak, konumuz vaaz eğitimi olurken bir ara konu vaizlere kaydı. Şimdi efendim vaizler erkeklerden olsun, kadınlardan olsun, erkeklerin sayısı şu kadar olsun veya kadınlarınki şu kadar olsun, konumuz o değil efendim. Bu ayrı bir konudur. Ben hanımefendinin o talebine katılıyorum. Ama konumuz sadece vaaz eğitimi olduğu için ve ilk defa bu konuya temas etme arzusuyla bu çalışmayı hazırlamaya başladığımda acaba bazılarını incitebilir miyim diye düşündüm. Çünkü biz buraya kırmak için değil, kazanmak için daha güçlü ve meselelerimiz daha iyi bir şekilde çözebilmeye hazır olan ama bu gücü kendisinde hisseden insanlar olmak için bunu söylemiştim. O bakımdan benim oradaki vaiz tabiri cinsiyetin belir-

lenmesi manasında erkeklere ait olan bir tabir değildir, insana ait olan bir tabirdir. O bakımdan, kadın ve erkek konusu diye bir ayırım söz konusu olmamıştır. Benim tebliğim de böyle bir şeyin başlangıcı olmaya aday değildir. Ben bundan sonra aranızda olmak isterdim, fakat yarın İzmir'de Doçentlik jürim olacağı için biraz sonra aranızdan ayrılacağım. Konumuz şu anda vaaz ve vaiz olmadığı için araya girdiğimden dolayı tekrar hepinizden özür diliyorum, hepinize başarılar diliyorum, hepinize mutluluklar diliyorum ve bundan daha önemlisi inşallah ileride dünyada İslâm'ın var olmasını istiyorsak hutbemizle, vaizimizle ondan sonra diğer özelliklerimizle mutlaka kendimizi yenilemek ve geliştirmek mecburiyetinde olduğumuza da inananlardan birisiyim, hepinizi saygıyla selamlıyorum.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Fikret bey buyurun. Sayın hocam ben 7 dakika vermek istiyorum, ancak sizin konuşmalarınız üzerine yeni ilaveler yapmak için müracaat edenler olursa, onlarda da daha kısa bir süre, 2 ya da 3 dakika konuşmayı göze alacaklar, yoksa hiç konuşamazlar, onun için buyurun.

Doç. Dr. Fikret KARAMAN: Sayın Başkanım, Saygıdeğer dinleyicilerim, sözlerime başlamadan önce hepinizi saygıyla selamlıyorum. Ben de dün öğleden sonra söz alamadığım için müsaade ederseniz dünden bir iki konu vardı. Ben onu tekrar iletmek istiyorum. Sayın Cemal bey aynı zamanda Sayın Yazıcıoğlu'na da vekalet ettiği için, aslında Yazıcıoğlu olmasını arzu ediyordum. Şimdi ben İlahiyat Yüksek Okullarıyla ilgili dün etrafında, dolaşıldı, konuşuldu Sayın Başkanımız çok da dertliyim vede doluyum dedi bu konuda. Aslında dolu olanlardan biri de benim bu mevzuuda. Hayli o konuda benim birikimim var. Kanaatim şu yani bir eğitim müessesesinin kapısını aralamak kolay değil, belki yıllarca, belki aylarca konuşuldu, yazıldı, çizildi, karar safhasına getirildi ve neticede Üniversitelerde böyle bir kapı aralandı. Aralandı da fakat kapı olduğu gibi kaldı, şu anda tekrar kapanma gibi ya da işte tekrar daralma gibi bir sıkıntı geçirmektedir. Kanaatim şu, bugünkü öğleden önce yapılan konuşmalarda olay dönüp dolaşıyor, yani insan eğitimi, insan unsuru üzerinde yoğunlaşıyor, bunun ötesine geçemiyoruz biz. İlahiyat Yüksek Okullarında yapılan bir yanlışlık vardır. Dünkü tebliğimde de ben bunu özellikle vurgulamak istedim, belki dikkatten kaçtı sadece konu İlahiyat Yüksek Okulları olmadığı için, hep şunu söylüyoruz biz, bugün Üniversitelerin 47 kadar mesleki özellik arz eden eğitim programları vardır. Bunlardan ben sadece bir tanesini arz edeyim. Beden terbiyesiyle ilgili akademilere öğrenci alınırken bir hafta boyunca o öğrenciler yani o hareketlerle o kronometrelerle o öğrencilerin çektiği sıkıntıyı, çileyi hepimiz yakınlarımızda, bulunduğumuz şehirlerde duyup, şahit oluyoruz. Ama neticede bu bir beden eğitimi öğretmeni olacak.

Şimdi İlahiyat Yüksek Okulları, zaten ismi üzerinde İlahiyat Meslek Yüksek Okulu olunca, buraya alınan öğrencinin Diyanetle irtibatlı mı olsun, serbest mi olsun, önemli değil, önemli olan şudur. Bu öğrencinin 105 puan alması baz alınmalı idi ve ondan sonra özel bir yetenek sınavıyla öğrenci buraya alınmalıydı ve gerekirse bu özel yetenek sınavında nasıl ki diğer kurumlarda ilgili birimlerden eleman, uzman çağrılıyorsa, bu konuda gerekirse Diyanet İşleri Başkanlığından da birer eleman alınmak suretiyle ilgili İlahiyat Fakültesi ya da işle ilgili elemanlar özel bir komisyonla bu elemanlar seçilerek alın-

mış olsaydı, İlahiyat Meslek Yüksek Okulları kanaatimce bugünkü kriz safhasına girmeyeceklerdi, parlak bir gelecekleri olacaktı. Bu konuda ben bir teklifte bulunmuştum, İlahiyat Meslek Yüksek Okullarının Sayın Müdürleri ile ve bunların bulundukları İl Müftülerimiz Diyanet İşleri Başkanlığı'nda bir toplantı yapsınlar, bu konuda bir değerlendirme yapsınlar, gerçi Müdürlerin toplantıları oldu ama, bu konuda yani olay kadro olayı değildir, olay Diyanet İşleri Başkanlığı'nın işte bu okullara sahip çıkıp çıkmama olayı değil, benim kanaatimce burada eğitimden sorumlu Başkan Yardımcımız da burada ve Cemal beyin bu konuda hayli birikimi var. Kanaatimce İlahiyat Meslek Yüksek Okullarının çözüm noktası Diyanet İşleri Başkanlığı bu okullara sahip çıkmalı idi ve halen de zaman geçmiş değildir. Ancak buraya alınacak öğrenciler 150 puan yani Sayın hocam dün birşey söyledi moloz dedi ama ben o tabiri biraz yumuşatmak istiyorum. Tabii işin esprisi...

- Affedersiniz şunun için söylüyorum, Mustafa Beyde demişti de, yani ben bunların %100'ü moloz demiyorum, o zaman kendimiz de moloz oluruz, yani büyük çoğunluk istemeyerek geliyor.

Doç. Dr. Fikret KARAMAN: Bakınız yani 150 puan alan öğrenciler ancak İlahiyat Meslek Yüksek Okulu'na giriyor ki, bu yani küçük bir puan değildir, öyle hatırlıyorum, 145 veya daha yüksek puanla. Neticede ben derim ki, hayır bunu böyle yüksek tutma yerine icabında kişi hafızdır, fevkalade İmam-Hatip'lik konusunda başarısı vardır. Ama hasbelkader Üniversitede aldığı puan 150 değil de 105'tir. O halde 105 puanı baz alınmalı ama ondan sonra mesleki kabiliyetine göre ön seçimle Üniversiteye alıp yerleştirilmesini diye düşünüyorum.

İkincisi, sabahleyin sayın Kerim bey hocamızın da az önce ayrıldı. Keşke burada olsaydı, o vaaz eğitimi ile ilgili söylediği konu yine insan unsuruna dayanmaktadır. Dün Sayın Yazıcıoğlu bey de bu İlahiyat Fakülteleri programını anlatırken, yani serbest kalanlar da Diyanet İşleri Başkanlığı'na gitsin gibi bir cümle çıktı ben o kanaatte değilim, yani yıllardır, aslında zaman zaman Diyanet ve İlahiyat Fakültesi diyoruz ama, kaynak birdir, bugün Diyanet İşleri Başkanlığı'ndaki personelin de yüzde doksanı itibariyle neticeyi özellikle üst düzeydeki yöneticilerimiz, İlahiyat Fakültelerinden yetiştiler, onun başka bir izahı da olamaz. O halde din hizmetleri yönetimi ana bilim dalı diye bir dalın mutlaka İlahiyat Fakültelerinde oluşturulması lazım. Bunun karşılığında Ortadoğu'daki Fakülteler hatta Külliyetül-Dave ismi altında sadece davet ve tebliğle ilgilidir. Yani bugün muhterem Ayşe hanımın da söylediği olay İlahiyat Fakültelerinden bugün mezun olan, normal olarak mezun olan özel böyle bir eğitim verilmeden mezun olan bayanlarımızın büyük bir kısmı hakikaten doğrudur, yani topluma ulaşması için vaize olmaları en tabii haklarıdır, buna katılmamak mümkün değil, ama bugün, maalesef bu öğrencilerimizin yani büyük bir kısmı hakikatten belki ders verebilir okullarda ama, fakat toplumun karşısına çıkmak, vaizlik sanatını icra etmek ayrı bir konudur, daha farklı bir olaydır. Bunun için İlahiyat Fakültelerimizde mutlaka böyle bir programın geliştirilmesi ve ilave ediyorum, bu programa gerekirse nasıl ki bizim Hizmet İçi Eğitim Merkezlerinde İlahiyat Fakültesindeki öğretim üyelerine ihtiyaç duyuluyorsa, buralara da Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan Din İşleri Yüksek Kurulu'nda bu işin icabında uygulaması ile ilgili bilgi ve seminer, ders vermek üzere Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan yardım istenmelidir ve bu ko-

nu kanaatimce, Şûranın kararı olarak da, temennisi olarak da gündeme girmeli diye düşünüyorum.

Hizmet İçi Eğitim kurslarımızla ilgili, Daire Başkanımız da burada olduğu için söylüyorum. Aslında bazı konularda hakikaten biz şimdi ürünü elde edebilmek için hammaddeyi iyi seçmemiz lazım. Bir müsbet örneği söyleyeyim, bundan bir müddet önce Manisa Eğitim Merkezi'nde güzel ezan okumak üzere bir ses ve makam kursu açılmıştı, her ilden bir eleman istendi ve bu eleman da seçilecekti, gittiği ilden, dönüşünde o ilde aynı kursuna devam edecekti. Gerçekten başarılı bir uygulama oldu ve bu arkadaşlarımız, orada 2-3 ay kaldıktan sonra şu anda ben kendi ilim için söylüyorum. Müezzinlerimi gruplar halinde bu güzel ezan okuma kursundan geçiriyorum. Demin Durak bey söylemişti, öğleden önce, Haseki Eğitim Merkezi'ndeki Kur'an-ı Kerim İhtisas Kursları özellikle Aşere-Takribi'yle ilgili söylemek istiyorum. Bu kurslar açılırken, tabii genelde eğer bu kursiyerler, İstanbul, İzmir, Bursa gibi yerlerden seçilirse, bunu alıp da elbette bir herhalde Elazığ'a, bir efendim Hakkari'ye göndermek mümkün değil, ama bunu alırken, işin başında Elazığ'ın şartlarında, Diyarbakır'ın şartlarında bu kursta başarılı olacak kim varsa, gerekirse onu zorla, ya da işte çeşitli yöntemlerle o bölgeden de seçmek suretiyle mezun olduktan sonra o tür elemanları ilgili bölgeye göndermek daha kolay olur diye düşünüyorum. Aksi halde böylesine özel bir eğitimden Türkiye Coğrafyasının %80'i mahrum kalmaktadır. Sadece İstanbul'a teksif edilmesi, herhalde çare değildir, diye düşünüyorum.

Sabri bey tabii burada olsaydı, ben iletecektim, ben aynı temennimi ama o ki, vekili Sayın Başkanımızdır, bir daha hatırlatmak istiyorum, bugün Diyanet İşleri Başkanlığının Hizmet İçi Eğitim Merkezleri kanaatimce Başkanlığın en canlı en hareketli kuruluşlarıdır. Eksiği yok mu var, müfredat yönünden efendim yenilenmesi gerekmez mi? gerekebilir ama, inanıyorum ki bugün İlahiyat Fakültelerinden İmam-Hatip Lisesi mezunu olarak bize gelen elemanların büyük bir kısmı maalesef uygulama yönünden eksiktirler ve bunlar için başvurabileceğimiz, bunları yetiştirmek için ilk aklımıza gelen ve elimizdeki tek çaremiz de eğitim merkezlerimiz ve burada düzenlenen hizmet içi eğitim kurslarımızdır. Ancak, bunların daha bilimsel olmasını arzu ederiz. Sözlerimi tamamlıyorum, Sayın Başkanım baktığınıza göre, herhalde saatim doldu. Ben az önce tebliğ sunan İzmir Müftümüzün bir temennisine daha doğrusu dilek ve teklifine katkıda bulunmak için bir hususu daha söylemek istiyorum. Gerçekten Türkiye'de bizim bu milletin Müslüman olmasıyla, hatta Hz. Peygamberin dönemi ile günümüze kadar gelen ama hiç inkıtaya uğramayan bir gelenek var. O da hafızlık geleneğidir. Şimdi hafızlık lüzumlu mu değil mi bilemiyorum. Birileri dün yine Kur'an Kurslarıyla ilgili ne çıkabilir ki dedi, ben Kur'an Kurslarının elbette müfredatıyla, bütün detayıyla herşeyinin mükemmel olduğunu savunmuyorum, dün Sayın Başkanımız da Kur'an Kursları üzerinde bir iki cümle söyledi. Aslında haklıydı ama, fakat bugünkü şekliyle de olsa hafızlık geleneğinin kesilmemesi lazımdı. Bütün milletimiz için bir farz-ı kifaye olan bu geleneğin dün olduğu gibi, bugün de devam etmesi gerekir.

Ama, bizim yaptığımız tespit şudur. Eğer bir değişiklik yapılmazsa, bugünkü haliyle eğer böyle devam ederse çok değil 2005 yılından sonra, şu anda elimizdeki bilgiler bunu

gösteriyor, halen geçmişten gelen öğrencileri biz bir iki yıl daha eğiteceğiz, 2005 yılından sonra bugün ortalama, Türkiye'de 5000 civarında hafız mezun oluyor, o zaman bu sayı 50, 100'e düşer ve bunu da resmen mezun etmemiz mümkün değildir. Belki velilerin özel gayretleriyle bu eğitim, öğretim sürdürülebilecektir. Kanaatimce bu Şûrada bu Din Eğitimi Komisyonu'nda gündeme getirilmesi gereken, altı çizilmesi gereken bir husus da hafızlık geleneğinin nasıl ve nerede sürdürüleceği hususunda bir açıklık getirilmesi lazım, keşke bunu Milli Eğitim Bakanlığı yapabilse de biz de bütün varlığımızla oraya yardımcı olsak, ama öyle görünüyor ki, bu işi yine Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan başka yapacak bir müessese bu kutsal görevi ihale edecek başka bir devlet kurumu yoktur. Bunun Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bünyesinde çözümlenmesi lazım, ama kanaatince, şu ana kadar yaklaşık 1-2 yıldır bir tedbir alınamadı, ama, bu şurada ana başlık olarak bunun gündemde tutulmasını arz ediyorum, hepinize saygı ve hürmetlerimi arz ediyorum.

Prof. Dr. Mustafa UZUNPOSTALCI: Sayın Başkan, değerli katılımcılar, her tebliğden sonra neredeyse söz alır duruma geldim, hepinizden özür diliyorum onun için. Ancak, belki bir katkım olur, düşüncesiyle hareket ediyorum. Sayın Sofuoğlu hocamızın sundukları tebliğden dolayı kendilerine teşekkür ediyorum. Mehmet beye de aynı şekilde, teşekkürlerimi sunuyorum. Yalnız şöyle bir şey belki katkı olabilir diye düşünerek değerlendirmek istiyorum. Hz. Peygamber'in herhalde kelerle ilgili öldürün diye bir şeyi yok galiba. Şundan bunu çıkarmaya çalışıyorum. Bizim Konya'da da böyle bir öldürme hele hele tek vuruşta öldürme dediğimiz olay, hakikaten vardı. Yani tek vuruşta öldüren kimse, cennete girer diye. Ama bu keler için değil, biraz rengi yeşile çalan fakat farklı bir yapıya sahip olan ve bizim Konya'da mahalli tabirle horoz avla dediğimiz bir hayvandır. Bu keler değil.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Onun bazı yerlerdeki adı Yeşil'dir hocam.

Prof. Dr. Mustafa UZUNPOSTALCI: İşte bu keler değil, çünkü bilmiyorum metinde dabbu kelimesi mi geçiyor. Benim hatırladığım ... de de yer aldığına göre Hz. Peygamber efendimizin içtihatları ve davranışlarıyla ilgili bölümde zikredildiğine göre Hz. Peygamber efendimiz, ashabıyla birlikte bir başka yere gidiyor, bir başka şehirde misafir oluyor. Kendisine misafirlikte bu keler kızartması ikram ediliyor. Keler kızartmasını, keler olduğunu öğrenince Hz. Peygamber Efendimiz, ondan birşey yemiyor. Ashabı yiyor fakat kendisine niye yemediği sorulduğu zaman, diyor ki, bu hayvan bizim memleketimizde, benim yetiştiğim yerde olmaz diyor. Yani Hz. Peygamber Efendimiz keleri tanımıyor. Bulunduğu yer icabı, keleri tanımıyor. Binaenaleyh evlerde olan ve zararlı olduğu ifade edilen noktada kelerin herhangi bir şekilde zehirli bir hayvan olmayışını da dikkate alırsak, kelerden başka bir hayvan olması gerektiğini düşünüyorum. Çünkü benim bildiğim kadarıyla kelerde zehir yoktur. Halbuki bütün yılanlara zehirini verdiği için öldürülmesi gerektiği söylenen işte bizim Konya'da bundan başka bir şeydir, ona yılan ebesi de derler. Affedersiniz yani yılan ebesi de derler, bizim Konya'daki tabir öyle. Ben başka ilmi adını bilmiyorum, bunun ne olduğunu bilmiyorum. Yılan ebesi, inanılan şudur; bütün yılanlara zehiri bu hayvan verir, onun için de zehirli olduğu için, Hz. İbrahim'e ateşine üflediği için değil, zehirli olduğu için öldürülmesi gerektiği şeklinde bir

inanış vardır, böyle bir değerlendirme var. Ben bu ikisini birleştirince, bunun keler olamıyacağı kanaatinde olduğumu ifade etmek istiyorum.

Sayın Sofuoğlu hocamız tabiatıyla konunun üstadı, bu konuda belki bir araştırma yapmış olabilir, gerçekten kelerse ve söyledikleri de doğru ise tabiatıyla herhangi bir diyeceğimiz yok, yani o zaman doğru olur demek istiyorum. Doğru iseden kastım odur, söyledikleri de o zaman doğru olur. Fakat burada belki bir değerlendirme yapılabilir, diye düşünüyorum. Bir daha değerlendirilmesinde fayda mülahaza ediyorum.

Kur'an Kursları ile ilgili olarak; arkadaşlarımızın değerlendirmelerine katılıyorum, Kur'an Kursları maalesef Mehmet beyin teklifleri doğrultusunda değerlendirilecek bir durumda değil. Bu da tabiatıyla bizim için büyük bir kayıp, bunun ne zaman nasıl, tekrar değerlendirilebileceği konusu epeyce kafa yormamızı gerektiren bir husus. Fikret bey kardeşimiz de konuya temas ettiler. Gerçekten ben onun kadar da pek o kadar iyimser değilim, yani 2005 yılı filan değil, 2000 yılından itibaren zaten hafızlık müessesesi tarihe karışmış olacak, hiç yok, olmayacak, çünkü gidiş budur. Eldeki mevcut yeni kayıt olmadığına göre geçen yılların devamıdır, o da bu yıl devam edecek ve gelecek yıl devam edecek işte o kadar. 2000 yılında sen sağ, ben selamet, hiçbir şey kalmayacak demektir, ama inşallah bizler daha faydalı müesseseler kurmak için kafa yorar, gayret eder, yeni milletimiz için faydalı olacak değerlendirmelerde bulunabiliriz.

Burada bir şeye daha işaret etmek istiyorum. İki görüş burada farklı olarak ifade edildi. Sabri bey kardeşimiz burada yok ama ifadelerinde Din Eğitiminin Kur'an-ı Kerim öğretiminin özellikle ailede verilmesi gerektiğini ifade etti. Eğer aileden çıkmış ve devlete havale edilmişse artık bunda herhangi bir hayır yoktur, dedi. Bunun peşinden koşmanın gereği yoktur dedi. Mehmet bey kardeşimiz de bu işin devlete ait olduğunu, devletin bunu üstlenmesi gerektiğini ifade etti. Şimdi burada Sabri bey biraz daha konuyu hassas olan noktaya çekmek istedi, yani aile tabiatıyla, terkedilmesi gerekmeyen bir müessesedir, eğitim ve öğretim açısından, ama unutmayalım ki, devletin de milletine karşı tebaasına karşı bir takım görevleri var. Milletin de devletine karşı bir takım görevleri var. Millet devletine karşı vergisini verecek, ona itaat edecek efendim gerekirse askerlik ve diğer hizmetlerde koşacak ama, devlet de tebaasını himaye edecek. Ona hamilik yapacak, hamilik yapması demek, onu her türlü kötülükten koruması, iyi olan yöne yönlendirmesi demektir. Eğer bunu yapmıyorsa, o zaman devlet görevini yapmıyor demektir.

Binaenaleyh şöyle diyelim, eğitim ve öğretim açısından genel olarak düşünecek olursak, bugün Türkiye'de ister istemez, milletlerarası dünya çapında da olsa çanak antenlerle efendim, Millet ona ulaşabilecek, bütün yayına ulaşabilecek bir kapasiteye ulaşmış bulunmaktadır. Fakat devletin buradaki görevi Milletine zararlı olacak bu çeşit yayınları önleyecek yayınlar yapmaktır. İşte bunu yapmıyorsa o zaman devlet kendi görevini yapmıyor demektir. Eh isteyen istediği gibi yayın yapsın nasıl olsa efendim kumandası kendi elindedir, beğenmediği efendim kanalı kapatsın, beğendiğini seyretsin, diyemez devlet. Devlet bu konuda mutlak surette doğru ne ise, onu tebaasına bildirecek, o şekilde yönlendirecek, eğitecektir. İşte bu konuda eğer Milleti dini konusunu istiyorsa, Kur'an'ını öğrenmek istiyor, dinini öğrenmek istiyorsa, buna hazırlık yapacak, zaten bi-

zim bu konudaki devletimizin yönetimini belirleyen, Anayasamızdaki hükümlerde böyledir. Binaenaleyh bu hükümlerden kaçınmak mümkün değildir, devlet bu konuda şüphesiz ki bu görevini yapacaktır, yapmazsa o zaman Mehmet beyin dediği gibi gerçekten, bundan hiç kimsenin vazgeçemeyeceğini düşündüğümüze göre bir yerlerden alacak. Sen onu sağlıklı vermezsen, açıkça, resmen bunu değerlendirmezsen, o zaman vatandaş bu ihtiyacını başka bir yerden gidermeye çalışacaktır.

Unutmayalım ki, insanın kendi maddi ihtiyaçları ne ise, manevi ihtiyaçları da odur. Mesela bu gün Tıp Fakültelerini kapattım dese devlet, hasta olan kişi mutlak surette hastalandığı zaman derdine bir deva arıyacaktır. Çare arayacaktır. Nereden bulabilecekse o tarafa doğru gidecektir, o zaman işte kocakarılar ortaya çıkacak. Kocakarı ilaçları meydana çıkmış olacak, manevi yönden sen istenen şeyi vermezsen o zaman bunu almak için başka yollara vatandaşın gitme mecburiyeti hasıl olacaktır. O zaman hiç kimsenin o vatandaşı suçlamak hakkı olamaz. Eğer vatandaş ben alenen bunu istiyorum, resmen bunu bana koy, ver diyorsa bu iş böyle yapılması gerekecektir. Burada tabiatiyle, laik devlet, peki o zaman sözlerimi burada bitiriyorum, daha sonra bir fırsat bulursam tekrar bazı konulara temas etmek istiyorum, hepinize saygılar sunuyorum.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Durak bey diyor ki ben o kadar yazıyorum, hiç bana söz hakkı yok mu? Ben de diyorum buyur sen de, buradan konuş tabii.

Dr. Durak PUSMAZ: Efendim öğleden önceki konuşmalarda, Haseki Eğitim Merkezi de gündeme getirildi. Gerek Mustafa Uzunpostalcı hocamız tarafından, gerekse Sabri bey hocamız tarafından ben de Sabri beyin burada olmasını arzu ederdim, şimdi.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Ya ben diyorum, ben varım, ben daha çok soruyorum üzerinde bana cevap ver, bırak Sabri beyi. Affedersin ne getirdim bak, yeterli değil. Doktora mutlaka şart. Yani 2 yıllık Arapça eğitimine doktora ilave edilmeli, o da yeterli değil, Doçentlik ve Profesörlük getirmeliyiz artık, ben mutlaka, İlahiyat Fakültelerinde olsun da demiyorum. Adı Profesör de olmayabilir ama ilmi bir paye olur. Dün affedersin Durak bey, dün Enstitü mezunu, İlahiyat Mezunu Müftü bulamıyorduk, öyle değil mi? Bakın bugün bu yeterli olmamış Haseki demişiz, ilave etmişiz. Bugün o da yeterli değil. Ben 50 yıl sonrasını düşünüyorum Durak bey, hem ben şöyle 2005 yılını falan düşünmüyorum, ben 50 yıl sonrasını düşünüyorum ve büyük şehir statüsünü kazanan Müftülerimizin artık Doçent, Profesör seviyesinde olmasını İl Müftülerimizin de Doktora seviyesinde olmasını istiyorum. İçerik ona göre düzenlenmeli, Sabri beyi bırak, bana cevap ver.

Dr. Durak PUSMAZ: Pekiyi, hocam bu söylenen şeyler hocamızın söylediği şeyden başlayalım, söylenen şeyler gayet ideal, hatta bu maksatla iki sene önce Başkanlıkta bir toplantı yapmıştık, Ahmet Baltacı bey hocamız da gelmişti. Din Eğitimi Dairesi'nde bir toplantı yapmıştık. Haseki'de ve Konya'da kurs gören, 2 sene müddetle kurs gören kursiyerlere, kursiyerlerin hiç değilse bu çalışmasının, Doktorayı bir tarafa bırakalım Mastır çalışması kabul edilebilir mi? Böyle bir çalışma yapalım denilmişti. Ben İstanbul'da Marmara İlahiyatla temasa geçtim. Ahmet Baltacı bey hocamız Selçuk Üniversitesiyle, İlahiyat Fakültesiyle temasa geçmişti. Burada da Şükrü bey hocamız zannediyorum

YÖK'le görüştü, aynı mevzuuyu, neticede varılan şey şu oldu, bu YÖK'ün tekelinde, YÖK Kanunu ile ilgili bir şey, dışarıda yapılan çalışmalar YÖK tarafından nazarı dikkate alınmıyor, değerlendirilmiyor.

Hatta yurt dışında, bizim mezunlarımızın birçoğu çeşitli vesilelerle yurt dışına gidiyor, zaman zaman bize yazı yazıyorlar, resmen dilekçe yazıyorlar, diyorlar ki, işte orada şu tarihler arasında okudum, mezun oldum, bu dönemde hangi dersleri kaçar saat okuduğumuzu bize resmi bir yazıyla bildirin, burada bir Mastır çalışması yapacağız veya doktora çalışması yapacağız, onlar nazarı dikkate alınıyor. Biz de yazıyoruz kendilerine bildiriyoruz. Yurt dışında bu imkan varmış yani. Çeşitli yerlerde çalışılan, görülen dersler veya okutulan kitaplar belirtildiği zaman onlar nazarı dikkate alınıyor. Yurt içerisinde bunlar maalesef nazarı dikkate alınamıyor, hocam da yardımcı olurlarsa, içimizde Dekanlarımız var, İlahiyat Fakültesinde hocalarımız var. Hocalarımız da bu hususta bizlere yardımcı olurlarsa, aynı şeyi, gayet güzel, gayet ideal bir şey, hiç değilse doktorayı bir tarafa bırakalım. Mastır çalışması kabul edilsin oradaki 2 senelik çalışma. Bunun yolu nasılsa bize yol gösterin, biz de o türlü bir çalışma yapalım, bunu elde edelim, diyoruz.

İkinci olarak Haseki Eğitim Merkezi 1976 yılında açıldı, açıldığı andan itibaren aynı kitaplar okutulmuyor, aynı program okutulmuyor. Mutlaka değişmeler var, oldu. Yani başlangıçta denildiği gibi sadece hidaye okutuluyordu, Fıkıh'tan, Tefsir'den Nesefi okutuluyordu Hadis'ten Sünen-i Ebu Davut okutuluyordu. Ama zaman içerisinde gelişmeler oldu. Bugün Fıkıh'tan sadece Hidaye kitabı okutulmuyor, hatta hidaye kitabı okutulmadan önce, ihtiyarın metni Muhtar baştan sona kadar okutuluyor, bitiriliyor. Şimdi Sabri bey hocamız dedi ki burada, yani asırlarca önce yazılmış kitapları okumak suretiyle din öğrenilmez, kara kitapları. Evet doğruluk tarafı vardır ama, okumadan da öğrenilmez yani.

Ben Haseki'ye gelmeden önce, Müftülük yaptım, öyle sorular geldi ki bize, soruyu bilmiyorum, cevabını da nerede bulacağımı bilemiyordum. Yani soruyu bilmemek pek fazla kusur sayılmayabilir, mühim olan o sorunun cevabını nerede bulacaksınız onu bilmek lazım. Pekiyi Fıkhi bir konuda onun cevabını bilebilmek için nerede bulacağınızı bilmek için bir Fıkıh kitabını hiç değilse, muhtasar olarak baştan sona kadar okumak lazım yani. Hangi soru Fıkıh'ın hangi konusunda vardır. Bu eğitim merkezlerinde bu gösteriliyor, Haseki Eğitim Merkezinde, Haseki Eğitim Merkezine gelmeden önce bizim kursiyerlerimiz, bize dışarıdan gelmiyor 4 sene de İlahiyat Fakültelerinde okuyor öyle geliyor. Şimdi genellikle fakültelerimizden mezun olan ki biz de oradan mezunuz. Fıkıh kitabının içindeki konuları bir tarafa bırakalım o kitap başlıklarını bile bilmiyoruz yani, bir Fıkıh kitabının içerisinde hangi konular var, hangi alt başlıklar var, onları dahi bilmiyoruz. Şimdi ne gibi kitaplar okutuluyor, sadece Hidaye değil, Hidaye, Hanefi Fıkıh kitabının en zorlarından bir tanesi ve mukayeseli bir şekilde, böyle Şafi Fıkhıyla da mukayeseli tartışmalı bir şekilde konular anlatılıyor. Ondan dolayı o tercih edilmiş ve hidaye kitabı okunduğu zaman, diğer kitapların anlaşılması daha kolay oluyor. Yani zor bir kitap, bir kursta okunduğu zaman diğer kolay olan kitapların anlaşılması, okunması, daha kolay oluyor. Bunun dışında denildiği gibi Mezhepleri karşılaştırma okutuluyor, İslâm Fıkhında mezhepleri karşılaştırma okutuluyor, bu Sais ve Şaltut'un İbn-i Kudame'nin

Munisinden bölümler okutuluyor. Muhammed Muhittin Abdülhamid'in Ahvali Şahsiyesi okutuluyor, yani Fıkıhtan sadece bir kitap değil, diğer mezheplerin de Fıkıh kitaplarından da bölümler okutuluyor ve tanıtılıyor. Hadisten başlangıçta sadece Sünen-i Ebu Davut okutuluyormuş, okutuluyordu yani bizim girdiğimiz zaman da ben ikinci dönem mezunuyum. 1978 yılından itibaren Haseki Eğitim Merkezinde bulunuyorum. Şimdi hadis usulü dersi okutuluyor, bunun dışında Kütüb-i Sitte'den seçmeler yapıldı, bir araya getirildi. Herbir kitaptan bir bölüm, bir kitap okutuluyor. Kütübi Sitte tanıtılmaya çalışılıyor.

Efendim Tefsirden sadece Nesefi değil, Beyzavi'den, Keşraf'tan, İbn-i Kesir'den, Kurtubi'den örnekler okutuluyor. Pekiyi bunlar yeterli mi, elbette değil yani yeterli olduğu iddia edilemez, daha güzel okutulmalı, daha geliştirilmeli mutlaka.

Şimdi dil eğitimiyle ilgili de hocamız Mustafa Uzunpostalcı hocamız, bu dil eğitiminde modern araç gereçlerden de yararlanılmalı. Gayet güzel bu da güzel, şimdi Türk Suud Dostluk Derneği var. Orada bir ara ben de derse gitmiştim. Bu denilen araçlar, aletler orada var, fakat kullanılmıyor, pek faydalı olduğu kanaatine varılmadı. Şimdi bunlar genellikle biz bu İngilizce veya Fransızca eğitim yapan bazı müesseseleri de gezmiştik, bu aletlerden nasıl yararlanıyorsunuz, ne gibi faydaları var. Genellikle denilen şey şu olmuştu. Bunlar reklam için reklama yönelik, işte kurslarımızda bulunuyor. Pek fazla faydalanılmıyor. Şimdi bunlardan genellikle telafuzda, benim kanaatim o, telaffuzda bir lisanı telaffuz etmekte faydalanılıyor. Halbuki bizim Eğitim Merkezlerimize gelenler Arapça'yı okumakta ve telaffuz etmekte bir problemleri yok. İmam-Hatip Okullarında okumuşlar, İlahiyat Fakültelerinde okumuşlar, bu bakımdan bir problem yok. Ayrıca biz, bu videodan faydalanma cihetine gitmiştik, geçtiğimiz dönemlerde Suudi Arabistan'dan dil eğitimi ile ilgili çeşitli kasetler getirmiştik, film mahiyetinde şeyler getirmiştik, böyle bir tatbikatta yaptık. Bunların da pek faydalı olmadığını neticesine varıldı. Şimdiki tatbikatta işte genellikle bir seri okutuluyor. Belirli zaman sonra çeşitli dergilerden, Arapça dergilerden ve gazetelerden bazı bölümler, makaleler, haberler seçilmek suretiyle okutuluyor. Böyle günlük Arapça kendilerine verilmeye çalışılıyor, belli ölçüde. Şimdi Selahattin bey hocamız bir vaaz bölümü açılması isabetli olur demişlerdi. Bölümün açılması veyahutta şimdiki tatbikatta oradan çıkan herkesin vaiz olarak atandığına göre, vaaz ve irşadla ilgili program geliştirilmesi ve uygulanması isabetli olacağı bizim de kanaatimiz. Şimdi Sabri bey hocamız burada yok ama dedi ki, Hizmet İçi Eğitim Kursları zararlı, faydalı değil, zararlı dedi yani. Yani bunu kabul etmek mümkün değil. Orada ne öğretiliyor dedi, ne öğretildiğini anlatmaya çalıştım, efendim İlahiyat Fakültelerinden niye faydalanılmıyor, faydalanıyoruz biz yani, faydalanmıyor diye birşey yok, zaman zaman aşağıyukarı her ay konferanslar tertip ediyoruz, sohbetler tertip ediyoruz, İlahiyat Fakültesindeki hocalarımızı getiriyoruz yani, faydalanmıyoruz diye birşey yok.

Ayrıca o öğrenciler dediğim gibi, daha önce dediğim gibi 4 sene İlahiyat Fakültelerimizde de okumuş, şimdi biraz de özeleştiri yapmak lazım yani 4 sene müddetle orada okumuş ve istenilen seviyeye gelmemiş ki, böyle bir ihtiyaç duyulmuş, Diyanet İşleri Başkanlığı'nca, böyle bir ihtiyaç duyulmuş, ondan sonra bu müesseseler açılmış. Arapçayı bilmekle din öğrenilmez, evet Arapçayı bilmekle din öğrenilmez ama Arapça'yı bilmeden de dinimizi öğrenmek kolay değil yani. Dinimizin temel kitabı Kur'an-ı Kerim

Peygamber Efendimizin Hadis-i Şerifleri Arapça, evet ben maksadımı böylece özetlemiş oluyorum.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Şimdi Ayşe hanım vardı o zaman, önce Ayşe hanıma söz verelim, haa 10 dakika kaldı, zaten, ben farketmedim Hüseyin beyi affedersiniz hayır siz buyurun ama, kısa olmak şartıyla hocahanım.

Ayşe SUCU: Sayın Başkanım ve değerli hocalarım, ben Sofuoğlu hocamın tebliğini okudum hakikatten çok da faydalandım, güzel tespitleri vardı, yalnız bir konuda da orada keşke açıklık getirseydi hocam, diye düşündüm. Bugün kadınlarla ilgili o kadar çok hadis-i şerifler var ki, bu kaynaklarımızda mevcut hiç unutmuyorum bir TV programında spiker kızın bana bir cümlesi olmuştu, adeta şok olmuştum. Dedi ki...

Bizim de okuduğumuz hatta hocalarımızın okuduğu kaynaklar hatta zaman zaman kürsülerden hocalardan, vaizlerden, vaizelerden ben de işittim mesela çok gariptir hepimiz biliriz o kıssayı, Hz.Fatıma Validemiz, eşi Hz.Ali'yle bir münakaşasının akabinde, eşinin etrafında 7 defa tavaf ediyor. Hz.Ali affetmiyor ve Peygamber Efendimiz diyorki, kızım bu şekilde vefat emiş olsaydın cennetin kokusunu dahi duyamazdın." Hz. Allah, elimizi açtığımız zaman bizleri affediyor, ama koca nasıl bir varlık ki, yedi defa tavaf etsek etrafında yine bizi affetmiyor ki bu kaynaklarımızda mevcuttur. Hatta çok daha ilginç bir, kocanın vücudundan irinler çıksa, kadın bunu çok çok affınıza sığınarak söylüyorum. Bunu camilerden vaizelerimiz dahi söylerken işitmişimdir. Kadın yalasa yine koca affetmediği müddetçe Allah katında affedilmiyor. Özellikle kadınlarla ilgili bu şeyleri de zikredilseydi, sanıyorum yerinde olacaktı.

Bir hususa daha işaret edecektim. Bir de Kur'an Kurslarıyla ilgili çok şey söylendi, bir 15 yıl sonra Kuran Kurslarının akıbetinin ne olacağı vahim bir tablo, fakat her halükarda müspet bakarak ben diyorum ki, öğretmenlerimizin gerek müftülerle gerekse Diyanetteki toplantılarda, ki ben burada bir yerde öğretmenlerin de tercümanı durumundayım. Ben onların yerine burada konuşuyorum. Çok onurumuzu kırıcı ifadeler konuşuluyor, deniliyor ikili ilişkilerde gerek öğretmenler arasında gerekse genel olarak ifade ediyorum. Bu cümlemi, beşeri ilişkilerle ilgili hakikaten oturup seminer bazında derslere veya öğütlere hepimizin ihtiyacı var gibi geliyor, peki teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Arkadaşlar 7 dakikamız var. Hocam siz nedir konu? Tekrar olmasın diye afedersiniz soruyorum. O zaman ben de konuşmayayım sizide bekleyeyim.

- Sayın Başkanım değerli hocalarım, Milli Eğitimden gelen değerli hocamız da yok herhalde. O tebliğinin sonunda İlahiyat Fakültesi mezunu olmak şartıyla tamemen din görevlileri hakkında günümüzde mecbur veya buna ihtiyacımızın olduğunu söyleyerek sona erdirdiler. Tabii çok güzel bir şey fakat buraya gelmeden 2 gün önce bir vatandaşım geldi dedi ki, hocam bir şeyler bir devlet bir de millet dini ortaya çıkıyor. Bu hadisede ne düşünüyorsunuz dedi bana. Tabii bu olayı şunun için söylemek istiyorum. Efendim burada çok değerli hocalarımızın tebliğlerinde ve akademik seviyedeki şu mütalaalarda kurumumuzun mutlaka ama mutlaka yüksek tahsil yapması müessesememizin başından sonuna kadar bir tahsilden geçmesi şart. Ancak bir vaiz için bu böyle bir müftü için böyle,

bir uzman için olay böyle ancak bu yüksek tahsille bunların cümlesini çok iyi yürütebiliriz. Ama gördüğüm bir şey var. Bir camii hizmetini yüksek tahsille yürütmeniz ve bugünkü seviyedeki din görevlileriyle yürütmeniz mümkün değil. Mutlak suretle değerli arkadaşımız Mehmet Beyin de söyledikleri gibi, Kur'an-ı Kerim'i, tashihi hurufuyla en iyi şekilde tilavet etmesi görevlimizin mutlak suretle kaçınılmaz zaruretleri içerisinde görevleri arasındadır. Ben şunu arz etmek istiyorum. Bu konuyu başından yukarıya doğru alıyor ve din görevlilerimizi üst düzeyde bir eğitime tabii tutmak istiyoruz, ama bunun yanında bu camii hizmetlerini en iyi şekilde yürütmesi gereken din görevlisini ingilizceyle, matematikle mi yürüteceğiz, yoksa çok iyi bir Kur'an-ı Kerim, efendim tilavetiyle mi yürüteceğiz. Mutlak suretle tabandan tavana düşünerek ele almalıyız yoksa üç sene sonra beş sene sonra illegal çalışmalar başlayacak ve camiilerdeki cemaat din görevlisinin arkasından ayrılacaktır. Bugünkü görevlilerimizin yüzde 80'inin görevden kaçmasının başka mesleklerde yer aramasının tek bir sebebi var. O da meslekte liyakat, yani Kur'an-ı Kerim'in tilavetini, cemaatin sabah önüne geçtiği zaman bir buçuk iki sahifeyi okuyup da cemaati müslüme dönüp güzel bir aşrı şerifle bitirmeyi beceremememesinden ortaya çıkmaktadır. Saygılar sunuyorum.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Muhterem hocalarım böylece bu oturumumuzu bitirmiş oluyoruz. Yalnız bir açıklama getirmek istiyorum. Biz Diyanet İşleri Başkanlığının merkez teşkilatının kurslarını tenkit ederken biraz da baltanın ucunu yahut çuvaldızın ucunu kendimize çevirmemiz gerekir. Zaten gerek görmüyoruz çevirmeye ifade etmek istiyorum. Şöyle ki eğer benim şimdiki aklım olsaydı ben doktoramı bitirdikten sonra doçent olduğumda otururdum. Bir de sosyolojiden ya da felsefeden doktora yapardım. İkisinden birini mutlaka yapardım. Bu ihtiyacı ne zaman hissettim. Araştırmalarım derinleştikçe gördüm ki, sadece hadisle tefsirle bu iş olacak değil, bu İlahiyat alanı hadis, tefsir ve fıkıh birbiriyle o kadar yakından ilgili ki sadece kendi içinde de değil, İslâm öncesine kadar uzanan İslâm öncesiyle de yeterli değil, ta Mezopotamyaya Sümerlere eski Mısırlara kadar uzanan bir takım tarihi kültürel bilgilere ihtiyaç vardır. Ben üç beş senedir tıbbi nebevi diye bir ders okutuyorum. Biz zannederiz ki, tıbbi nebevi peygamberimizin hep tıpla ilgili söyledikleri, hepsi sahihtir. Onlar ne yapılırsa olur, böyle bir kanaat var, tıbbi nebevi tabiri yanlış. O zaman peygamberimizin tabip olarak gönderilmesi lazım, ziraatçi olarak gönderilmesi lazım, tüccar olarak gönderilmesi lazım. Her konuda peygamberimiz bize rehber olurmu, olmaz, ziraat konusunda peygamberimiz bize rehber olur mu, olmaz, bunu anlamak için de uzun bir zaman gerekli, şuraya varmak istiyorum. İlahiyat Fakültelerinde de biz noksanız nasıl ben sosyolojiden doktora yapma ihtiyacını hissediyorsam, din eğitiminde mesela öğretim üyesi olan bir arkadaşımız da Eğitim Fakültesinin bir biriminde mutlaka o bilgileri almak zorunda, aksi halde eksik oluyor. Din sosyolojisi, din felsefesi, din psikolojisi okutan arkadaşlarmızın da mutlak surette ilgili fakültelerin ilgili birimlerinin, diploması şart değil, onu da yanlış ifade etmeyeyim, o kültürü alması gerekiyor. O nosyonu, o kültürü alması gerekiyor. Şimdi benim teklifim şu, İlahiyat fakültelerine asistan olunca doktorasını bitirince, yüksek öğretim kurulu onlara imkan tanımalı iki yıl gibi ilgili bölümlere devam ederek bu eksiklerini giderme yoluna gitmeliler, aksi taktirde bizim anlattığımız ilim de noksan oluyor. Hem Diyanet İşleri

Başkanlığımızın hem İlahiyat Fakültelerinin henüz istenilen seviyeye gelmediklerini gelmesi için de bunların mutlaka yapılmasının şart olduğunu görüyoruz. Çok açık söylemek gerekirse, papazların durumu bizden çok iyi. Aksi taktirde biz onların karşısında İslâmiyeti savunamayız. Bir hadis tenkit zihniyetini okutmadıktan, yerleştirmedikten sonra ister keler olsun adı ister dap olsun ister elveza olsun ister yeşil olsun, ister kertenkele olsun, bunun İbrahim Aleyhisselama üflediğini ateşe atıldığında yansın diye, hadis diye anlatan insanlar bu kitapları yutsa ne olur yutmasa ne olur? Hadis tenkit zihniyetinin, ilmi zihniyetin yerleşmesi lazım benim anlatmak istediğim bu. Bu konuya tekrar dönmek üzere ben bu oturumu saygılarla kapatıyorum. İnşaallah bunlar da olacak, sağolun.

Ömer ÖZÜDURU: Sayın başkanım saygılar sunuyorum. Ben, İsmailefendioğlu Hollanda'daki İslâm okullarının Milli Eğitim Bakanlığı'nca denkliğinin onanmadığını ve buna çok şaşırdığını söyledi. Bir de zorunlu ilköğretimin Hollanda'da 5. yıldan itibaren yönetmeliğe tabi olduğunu söyledi. Belki ben o kısmını çok iyi anlayamadım ama şimdi Hollanda'daki 30'a yakın İslâm okuluna Milli Eğitim Bakanlığı niçin denklik vermez. İki ülke arasındaki açılan okullar ikili anlaşmalara, yani mütekabiliyet esasında açılır. Yani her iki ülkenin karşılıklı imza koyduğu bir anlaşma sonucunda açılır. Eğer bu anlaşmaların dışında herhangi bir ülkede bir okul açılmışsa taraflardan biri onu tanımayabilir. Şimdi ben, Besim bey söyledi ama, ben o okulların tam içeriğini bilmiyorum benim Bakanlığım da bu konuda son derece açık ve net bilgili değil, bir kere orada bu okulları açanlar bizim soydaşlarımız, evvel emirde Türk işçileri. Niye İslâm okulu da Türk okulları değil? Şimdi ilk önce düşünülen şey bu, eğer ikili anlaşmalara dahil edilmemişse yani Milli Eğitim Bakanlığı bu okulların açılışına karşılıklı imza koymamışsa, illegal açılan okullardır, bunun başka tehlikeleri de var. Orada bizim vatandaşlarımız çok iyi niyetli ve Besim beyin söylediğine göre, efendim dini kaygılarla bu okulları açtıklarını söylüyor. Almanya'da, Fransa'da, italya'da Avrupa'nın çeşitli ülkelerinde buna benzer kendi kafalarına göre, Türkiye Cumhuriyeti devletinin olurunu almadan şu veya bu şekilde okullar açarlarsa sonra, Avrupada bir okul kargaşası devam eder gider sonra o okullardan çıkan soydaşlarımız vatandaşlarımızın çocuklarının ne hale gelebileceklerini de tasavvur etmek gerekir. Çünkü okumuyorlar, öyle rastgele ben bu okulu açacağım.

Hollanda'nın gerçekten yasaları çok esnek sayın başkan bir başka boyut daha var işin 2 Guldene mal oluyor bir çocuk dedi harcamıyorlar dedi, ama birileri müracaat ediyor senin okulunda okutmayacağım İslâm okulu açacağım orada okutacağım. İyi kardeşim benim sırtımdan yük de gidiyor, ben hiç para da harcamayacağım diyor, bir de işin o tarafı var ben o tarafını da pek iyi bilmiyorum ama o tür açılan okullarda çok fazla o ülkenin etkin olduğunu da zannetmiyorum. Buna benzer okullar orta öğretim düzeyinde ve yüksek okul düzeyinde Suriye'de ve Mısır'da da var oradan gelen çocuklar da denklik istiyorlar. Uluslararası kabul edilmemiş okullar. Bir de uluslararasında bir okulun denkliğini ve varlığını kabul etmek gerekiyor, ancak o listeye girerse denklikten söz ediliyor bu okullar denkliği kabul edilen okullar statüsüne girmediğinden tabii ki kabul edilmez.

Şimdi ikinci söylediği husus zorunlu ilköğretim benim bildiğim kadarıyla Hollanda'da 11 yıl, ayrıca 5. sınıfı bitirenler orada diploma almıyor kesinlikle arada bir diploma yok. Avrupa ülkelerinin hiç birisinde yok arada böyle 5+6 gibi, 3+3+5 gibi bunlar

çok tartışıldı. Bu aradaki bölmeler sadece program bölmeleri yani buraya kadar şu programı takip ediyor, buraya kadar şu programı, o programlar bütünleşiyor ve 11 yıllık kesintisiz eğitim yani biz kesintisiz diyoruz onlar da öyle diyor, o kavramı isterseniz onlar 11 yıllık bir eğitim sonunda diploma veriyorlar, arada diploma falan yok, ancak ilköğretimin son kısmına gelindiğinde sayın İsmailefendioğlu'na yürekten katıldığım bir husus var, çocukları gymnasium lyseum dediğimiz okullara sevk konusunda bazı testlere tabi tutuyorlar bizim de bilgimiz dahilinde Hollanda'da böyle ne idüğü belli olmayan birilerinin yaptığı testlerle bizim çocuklarımız Hollanda çocuklarına göre zeka durumları çok geri gibi adlandırılarak gymnasiuma yani liseye gönderilmemeye çalışılmaktadır. Bu bakanlık tarafından da bilinen bir gerçektir. Orada gerekli müdahaleler yapılmıştır. Yani bizim çocuklarımız Hollandalı çocuklarımızdan daha geri zekalıymış gibi afedersiniz düşükmüş gibi bizim çocuklarımızı ortaokuldan sonra gymnasiuma yani liseye üniversite yolunu açacak göndermek yerine çırak okullarına tasnif etme durumunu beyan etmiştir, yani o bilinen bir şeydir haksızca öyle davranılmıştır ve gerekli müdahaleler de yapılmıştır.

Beni pek fazla ilgilendirmiyor ama üniversite çevrelerini etkileyebilir müftü efendi Zeki Erturan hocam okurken ben de yanlış anlamış olabilirim. Üniversitelerde muvakkat evlenme sonucu doğan çocuklardan bahsetti böyle bir şey bildiriye girmesi bakımından kaydadeğer diye sadece tespit ettiğim için söylüyorum, herhangi bir yorum da getirmiyorum, böyle bir tabiri ilk defa duyduğum için kaydettim. Üniversite çevresinden 1982 yılında ayrıldım Gazi Üniversitesi'nden, ondan bu yana içinde değilim, Bakanlıkta bürokrasideyim o bakımdan bilmeyebilirim, bürokrasidenim, gayrımeşru onların eğitimi vs. Problem olarak Bakanlığımıza gelmesi gerekir. Tabii o kendine göre eğitim tanımını getirdi çocuk işlenmemiş bir ruhtur dedi, eğitim terminolojisinde böyle bir tanıma ben rastlamadım. Bunu söylemek istiyorum çocuk işlenmemiş bir organizmadır diyor orada ayrıca ruh ya da maddi yönü şöyledir diye ayırt etmiyor, ama o da tabii düşünülebilir, ben onu kötü bir anlamda söylemiyorum, yani uyarıcı olabilir o tarafına da bakmak gerekir çünkü sonuçta öyle önerdi.

Din kültürü ve ahlâk bilgisi programları yeniden gözden geçirilmelidir dedi, yeniden gözden geçiriliyor onu söyleyeyim dedim. Kendi dilekleri şu anda üzerinde çalışılıyor bu eleştiriler elbetteki göz önünde bulundurulacak ben de Talim Terbiyede olmam hasabiyle onu oraya ileteceğim. Enterasan bir şey daha söyledi, din kültürü ve ahlâk bilgisi dersleri, müzik ve beden eğitim öğretmenleri tarafından okutulmamalıdır dedi. Onu da uyarı olarak kabul etmek gerekir, nerede din kültürü ahlâk bilgisi dersi okutuyor iller bazında onu da soracağım öğreneceğim onun için bir uyarı onu da uyarı olarak tespit ettim, diyeceklerim sayın başkan bu kadar hepinize saygılarımı sunuyorum çalışmaların başarılı geçmesi dileğimi de sayın reisimizin yanında arz ediyorum. Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Fikret bey hocamız konuşacaklar, Fikret bey hocam toparlama da yapacağız bugün.

Doç. Dr. Fikret KARAMAN: Sayın Diyanet İşleri Başkanım, sayın komisyon başkanı, muhterem hocalarım, öğleden sonra sunulan tebliğlerde zevkle dinledik her üç teb-

liğ sahibine de burada teşekkür ediyoruz. Yalnız son iki tebliğle ilgili doğrusu hem bir katkıda hem de bir temennide bulunmak istiyorum. Doktor bey arkadaşımız uyuşturu ve bağımlılık yapan maddelerle ilgili bir tebliğ sunmuştu son olarak Zeki bey arkadaşımız da manevi kirlenme dedi ama ben bu hususta bir katkıda bulunmak istiyorum.

Şimdi hakikaten Türkiye'de özellikle üniversite düzeyinde bir inanç eksikliği demeyelim ateizme kadar giden bir yaygın gelişme vardır, son olarak Türkiye Diyanet Vakfı'nca yayımlanan bir esere dayanarak ben burada bir bilgi sunmak istiyorum. Sanıyorum kitabın sahibi de Ankara İlahiyat Fakültesi'nden Münir beyin eseri olacak yanılmıyorsam, şöyle diyor Ankara Üniversitelerinde 735 üniversite genci üzerinde yapılan bir araştırmanın sonucunu grafikler halinde veriyor, doğrusu ben bu şûraya gelmeden önce bu eseri inceledim şahsen ben çok üzüldüm, bunu bir temenni olarak burada dile getirmek istiyorum. Bu 735 öğrencinin bütün özellikleri de veriliyor, ama sonuç olarak şunu arz etmek istiyorum, burada diyor ki, mutlak olarak inanıyor musun? Allah'ın birliğine inanıyor musun? Hz. Peygamberin peygamberliğine elçiliğine inanıyor musun? Bir takım sorular var. Ama özet şu inanmayanların hiç bir ilahi dine İslâm dini başta olmak üzere hiç bir dine inanmayanların oranı %16'dır. Bu, Türkiye'de üniversitelerimizde eğitim gören gençlerimiz arasında %16 gibi bir inkarcılığın söz konusu olması doğrusu beni çok üzdü. Ancak, sade bir biçimde inananların sayısı %60'tır. %20 civarında da tereddüt var, yani Allah'a inanıyorum ama peygambere inanmıyorum. Peygambere inanıyorum da başka akide konusu içine giren imanın 6 şartlardan birine inanmayanlar da var ama mutlak inkarcıların oranı %16'dır. Bunun bu din şûrasında çok önemli bir temenni olarak temenni değil gündeme girmesini ben şahsen arzu ediyorum ve bu üniversitelerde dinle ilgili başka bir ders de olmadığı için sanıyorum bu gelecekte çünkü 10 yıl önce bu araştırma yapılsaydı bu oran %16 olmazdı, bu gittikçe artıyor bunun bir temenni olarak karara girmesini istiyorum.

Uyuşturucularla ilgili konuya gelince benim için çarpıcı olmadı çünkü bu konuda benim de bir araştırmam vardı, şimdi uyuşturucuyla ilgili bağımlılık daha önce üniversite düzeyinde eğitim görmemiş çevrelerde yaygınken, maalesef şu anda bu örgün eğitim dediğimiz kurumların liselere de indi, şu anda ortaokul düzeyine kadar girmiştir. Nitekim, az önce Zeki beyin de bir iki cümleyle ifade ettiği gibi taşrada biz ortaöğretimlerle ilgili zaman zaman emniyet müdürlükleriyle işbirliği yaparak programlar vermeye çalışıyoruz ama kanaatımca bu da yani Türkiye için gençliğimiz için büyük bir tehlikedir, büyük bir risktir, sanıyorum bu eğitim komisyonu bu iki önemli mesele üzerinde ciddiyetle durmalıdır, keşke şimdi tabii biz bugün ortaöğretimde din derslerimiz var, din dersleri, ahlâk kültürü burada belli bir düzeyde verilmektedir.

Ama keşke bu konular, bu program sayın Milli Eğitim temsilcimiz de az önce açıkladı, elbette bir çalışma var dedi, ama fakat gönlümüz doğrusu şunu arz ediyor, Türkiye'de dikkat edilirse son iki yılın gündemini imam-hatip liseleri oluşturdu, ben şöyle diyorum yani konuya biraz daha geniş bakmak lazım, tabiri caizse minarenin şerefesinden bakmak lazım, bu memleketin esas liselerinde ortaokullarında diğer eğitim birimlerinde okuyanlar da bu memleketin çocuklarıdır, biz sadece imam-hatip liseleriyle bu işi sınırlı tutmamalıyız. Esas diğer okullara da biz belli ölçülerde din adına neler verebiliyoruz, bu

konu üzerine kamuoyunun dikkatini biz çekmek zorundayız. Evet imam-hatip liseleri neticede Diyanet İşleri Başkanlığı'na efendim eleman yetiştiren müesseselerdir. Belki bunların biraz daha farklı yönleri olacak ama esas konuyu sadece imam-hatip liseleriyle sınırlandırmak doğru değildir, esas bana göre yani Türkiye'de normal ortaöğretim sınırları içerisinde bulunan bütün okullara bu inanç ateizm ve uyuşturucu maddelerin yaygınlaşmasıyla ilgili karşı konulacak en önemli tedbirlerden bir tanesi şüphesiz ki din eğitimi ve inanç konusudur.

Nitekim bugün Amerika başta olmak üzere, Rusya başta olmak üzere bu tür konularla ilgili mücadelede bulunurken, bütün polisiye tedbirleri, yasal tedbirleri, hepsini gündeme almışlardır, ama muvaffak olamadıkları da bir vakıadır. Yaklaşık iki gündür tartışılan konularda da şahit oluyoruz ki, bizim dinimizin hakikaten geniş bir toleransı içerisinde bir takım önleyici tedbirleri var, bu hazineden, bu imkanlardan bizim yararlanmamız lazım. Bu vesileyle, ben bu iki konunun da özellikle komisyonun teklifleri arasına girmesini arz ediyorum. Hepinize saygı ve hürmetlerimi sunuyorum.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Sayın hocalarım bu öğleden sonraki konuşmalarımızda başkan yardımcımız Mehmet bey hocamıza söz verip bazı görüşlerini alacak idik, ancak isterlerse yine konuşabilirler de, yarınki tebliğlerimizde ben size şöyle bir arz edeyim. Kesintisiz eğitim kavramı ve uygulama şekli var, eğitim sistemi içerisinde imam-hatip liselerinin yeri var, Diyanet İşleri Başkanlığı eleman yetiştiren kurum olarak imam-hatip liseleri var, Diyanet İşleri Başkanlığı eğitim merkezleri ve hizmetiçi eğitim faaliyetleri var, yani bugünkü konularımıza biz bu tebliğler konusuyla dönmüş olacağız. Onun için sayın hocam siz arzu ederseniz şimdi konuşabilirsiniz. Arzu ederseniz yarın konuşabilirsiniz. Bir dakika hocam isminiz Zeki bey miydi? Zekeriya bey siz daha önce konuştunuz, şimdi hiç konuşmayan bir hocamız var, Hüseyin Atay bey, O'na bir misafir olarak 5 dakika söz verelim, peki o zaman çok ısrar ederseniz vaktimiz var.

Zekeriya ÖKTEN: Sayın başkan hepinize saygılar sunuyorum.

Efendim şimdi Karar 4, sanıyorum Diyanet yayınlarını içeriyor, ancak sayın başkan da buradayken bu konuda biraz daha ağırlıklı programlar sadece anlatıma yönelik değil de, skeçlerden tutun çizgi filmlere varıncaya kadar çoğaltılmasında büyük yarar olduğu kanaatindeyim. Bilemiyorum başkanlığımız bu konuda hazırlık yapıyor mu, irşad görevini üstlenecek öğretmenler dahil, bütün görevlileri her türlü siyasi ve gayrısiyasi düşüncelerin üstünde olmalarının gerekliliğini bir örnekle arz etmek istiyorum. Bir aile toplantısında. Çok heyecanlı bir bantı dinliyoruz ailecek aramızda dinle ilgili alakaları az olan bir kardeşimiz var, bakın dedi ne kadar güzel konuşuyor ben sırf tepkisini ölçmek için ama dedim o hoca efendi falanca gruptanmış dini cemaate mensupmuş deyince hayır dinlenmez bu adam dedi. Burada şunu ifade etmek istiyorum gerçekten öğretmenlerimizin ve din görevlilerimizin her türlü siyasi mülahazalardan uzak ifadeler kullanmaları uzak olmaları gerektiği, Cuma günleriyle ilgili hizmetiçi faaliyeti görülüyor dedik Cuma günlerinde, ancak burada gene hatiplerimizin zaman zaman böyle azarlayıcı ifadelerle yüksek sesle cemaati azarlar gibi ifadelerle karşılaştığımızı görüyoruz, dolayısıyla hatiplerimizin bu konuda daha duyarlı olmalarını ve bir camide dinlediğimiz konuşmayı bir baş-

ka camide bir hafta sonra dinlemek durumuyla karşı karşıya kalıyor vatandaşlarımız, bu bakımdan bununla ilgili aylık programlar yapılıp din görevlilerimize verilmesi ve konuların buna göre işlenmesinin yararlı olduğunu zannediyorum. Kanaatim bu istikamettedir, saygılar sunuyorum.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Sayın Hüseyin Atay bey hocam, 5 dakika olarak size misafir hoca olarak söz hakkı veriyoruz. Lütfen 5 dakikayı geçmeyin, hocamı kesmek istemem.

Prof. Dr. Hüseyin ATAY: Efendim gerçekten öteki taraftan not aldım, eğitimle ilgili olduğu için burada arz etmek istiyorum. Gerçekten, Hıristiyanlaşma üniversitelerde, liselerde de arkadaşlar daha çok muttali oluyorlar, Hıristiyanlaşma gelişmektedir, şimdi şunu söyleyeceğim, biz Atatürk'ü anlatamıyoruz, Atatürkçüler kusura bakmayın Atatürk'ü millete düşman etmeye çalışıyorlar, Atatürk'ü millete dost etme peşinde değiller. Şimdi hatırlarsınız, 1927'de belki tarihi yanlış olabilir, bir Müslüman Türk kız çocuğu Bursa da Amerikan Kolejinde Hıristiyan oluyor, Atatürk koleji kapatıyor, işte size mesaj budur. Atatürk bir kız çocuğunun Hıristiyan olmasından dolayı Amerikan kolejini kapatıyor, işte Atatürk budur. Anlaşıldı mı? Siz şimdi efendim bütün millet Hıristiyan oluyor kimsenin kılı kıpırdamıyor, ne Milli Eğitimin ne Atatürkçülerin, bu millet ne biliyor musunuz? Bu millet şehit olmak için vatanı kurtarmıştır, din olmadıktan sonra kim şehit olacak? Din olmadıktan sonra şehit olmaz. Bunu arz etmek istiyorum, sual ne biliyor musunuz? Gerçekten şöyle bir öneri getirmiştim, bizim okullarda din derslerini incelememiz lazım, biz hep binalarda program yapıyoruz, halktan program yapmamız lazım, halktan program yapabilmemiz için sayın Milli Eğitim temsilcisinin de efendim burada bulunması isabetli oldu. İki tane eğitim profesörüne bunu anlattım dedim ki bölgesel hepsini yapmamıza imkan yok, bölgesel liseler ortaokullar tespit edelim, bunlarda öğrencinin problemi din dersinde, idarecinin problemi, hocaların problemi, velilerin problemi nedir? Evvela bunları tespit edelim sonra bunları toplayalım, komisyona inceletelim, ona göre program hazırlayalım, işte bu tüme varım yoludur. Biz tümden gelimle idare ediyoruz ve ne biliyor musunuz? Dinde yenilik olmadıktan sonra hepsi Hıristiyan olacak. Bu din anlayışıyla siz millete bir şey anlatamıyorsunuz, benim çocuklarım üniversitede okudular, arkadaşları var efendim solculardan onlar çok iyi biliyorlar, din dersinin hocası da çok önemlidir. Çünkü hoca öyle anlatıyor ki, emin olun dinsiz olmamak için akılsız olmak lazım. Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Muhterem hocalarım bugünkü oturumun sonuna gelmiş bulunuyoruz ancak bir kaç dakikanızı da ben almak istiyorum. Çünkü benim tebliğimle ilgili olarak sayın Mustafa bey hocamızın bir kaç ikazı vardı. Hadiste geçen ifade vedav kelimesidir. Vedav kelimesi benim görebildiğim kadarıyla lügatlerden resminden anladığım kadarıyla keler diyoruz, buna bukalemun diyenler de var, ben resmi incelettim bukalemun ya da keler diye onlar, sayın hocam bir hadis var, muteber hadis, keleri öldürmenin çok sevap olduğu çünkü İbrahim (a.s) ateşe atıldığında üflediği rivayet ediliyor, şimdi bu inanç bütün Anadolu'da var, sebebi de budur. Yine eğer keler değil de o sizin Konya'daki yılan ebesiyse benim ona da bir itirazım yok, resmi adını ben de tam bilmiyorum, keler olma ihtimali daha fazla, önemli olan benim üzerinde durdu-

ğum o değil, önemli olan halk arasındaki batıl inançların temelinde sahih dediğimiz bir takım hadis kitaplarından çıkardığımız hadislerin bulunmasıdır. Eğer biz halkımıza sağlıklı din anlatacaksak, bu kitapların tenkidini, tahlilini hangisi sahih hangisi sakim, uydurma ya da zayıf onları belirtmeden doğru bir din anlatamayız, güzel ya da gerçek bir peygamberi anlatamayız. Şimdi Peygamberimiz bir güneş, etrafını hurafelerle, geleneklerle bulutlar kaplamış o bulutların arasından azıcık bir şey görüyoruz, bu peygamber diyoruz halbuki peygamber o değil, gerçek peygamberi önce bir bulmalıyız, eğer Atay bey hocamız demeseydi o cümleyi, aynısını ben söyleyecektim böyle din anlattığımız müddetçe %16 vallahi de billahi de azdır. Evet azdır. Biz dini doğru anlatamıyoruz anlatacak ilim adamlarımız yok, bunu kabul etmeliyiz hangi hocamız, hocamız derken Diyanettekileri değil İlahiyat Fakültelerindekileri kast ediyorum, şu müsteşriklerle yarışabiliriz, yarışamayız hep daha onların seviyesine İslâmiyet sahasında bile yetişemedik. Bunu bir kabul edelim ondan sonra ne yapacaksak onun üzerine yapalım.

Ayşe hoca hanım gelmişler çok şükür, dediler ki birisi İslâmi reddetmem için kadın olmam yeter dedi. Doğru, gerçekten bugün biz kadınlar hakkında anlattığımız İslâmiyeti o kaynaklardaki biraz önce zikrettiğim o rivayetleri sahih diye anlatırsak, bu kadınların Müslüman olması fevkalade güzel bir şey. Erkeklerine o kadar bağlılar ki, yani Cenabı Peygamberden daha bağlı Allah'tan daha bağlı neredeyse. Biz bu uydurma hadislerle kadını anlatırsak, Yehova Şahitleri ne yapıyorlar, dolaşıyorlar İzmir'de evleri sen bu dine nasıl inanıyorsun? İşte bu dindir seni bu hale getiren diyor. Elinde de benim kaynağımdan hadisi gösteriyor. Okuduğu hadis var, daha başka var, daha başka var, yüzlerce hadis denen ben söz bulabilirim kadının aleyhinde, ama bunların peygamberle hiç bir ilgisi yok. Ama biz onları sahih hadis kitaplarında var diye bir kısmını, bir kısmı da mevzuatta var ondan sonra getiriyoruz piyasaya, kadın düşmanı bir din takdim ediyoruz. İslâmiyet kadın düşmanı değil...

78 yıllarında yine Ankara Üniversitelerinde yapılan bir araştırmada ki o basılmadı, Allah İnancı konusunda bir araştırma yapılmış idi. O da aşağı-yukarı o rakamlardaydı sanıyorum. Ve bunların arasında hafızlar vardı, mevlüthanlar vardı, yani gençliğinde mevlüt okumuş, Kur'an Kursunda okumuş falan filan insanlar vardı. Bugün inanmıyorum diyorlardı. Sebep yine bizden kaynaklanan sebeplerdir... Onun için Bilge Kaan'a atfedilen bir söz var. "Ey Türk Titre ve Kendine Gel" demiş. Ey hocalar, titreyelim ve kendimize gelelim. Aksi taktirde, gerçekten istikbalimiz dinî açıdan iyi değildir, hoş değildir. Sayın hocamızın bir lütufları varsa, peki ben saygılar sunuyorum.

Prof. Dr. Mustafa UZUNPOSTALCI: Onun öldürülmesiyle ilgili olarak değerlendirme, herhangi bir şekilde Hz. İbrahim'in ateşini üflediğinden dolayı değil, tamamen zehirli olmasına dayanarak öldürme şekli var. Yani onun dışında başka bir şey yok yani,

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Hadiste, وكان ينفخ على ابراهيم diyor, ben bilgiçlik taslamak istemedim, okumak istemedim "Hadis Okudu". Bu ülkeler için kurbağa için, karınca için su taşımıştır. Bütün bunlar hadislerimizde var onu vurgulamak istiyorum. Teşekkürler, saygılar.

Prof Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Muhterem arkadaşlar biraz hızlı gittik ama mü-

zakereler için iyi bir zaman kazandık. Bu kazandığımız zamanı ne yapacağız diye sormayın. Öğleden sonraki bu boşluğu biz dünkü konuşmaları akşam oturduk, gece geç vakitlere kadar geceli ve gündüzlü çalışarak yazmaya çalıştık. Onu size arz edeceğiz, oylarınıza sunacağız. Vaktimiz yok, onu işaret etmek istiyorum. Dünkü konuşmaları, size arz edeceğiz yeniden. Evet sayın hocalarım söz isteyenler, evet birinci olarak ve tabii olarak Ömer Bey hocamız Talim Terbiye Kurulundan Ömer Özüduru bey, Yazıcıoğlu bey, sonra hocam isminizi lütfederseniz, İsmail Yılmaz bey, sonra Mustafa bey, Zeki bey, evet Hüseyin Algül bey sonra ilave edebilirsiniz. Çünkü 2 saati aşkın bir zamanımız var. Hocam buyurun.

Ömer ÖZÜDURU: Sayın Başkan, katılımcı arkadaşlarım, hepinizi saygı ile selamlıyorum. Ben bu 3 bildiride, bazı Bakanlığımla ilgili eksik ya da yanlış anlaşılan bazı hususları işaret ettim. Ben sadece satırbaşları halinde onları söyleyeceğim. 1.si Sayın Gürtaş'ın, Ahmet Gürtaş'ın ifade ettiği 4306 Sayılı Yasa gereği, kesintisiz kavramı, kavramın yorumlanışı, şimdi 4306 Sayılı Yasa meclisin iradesiyle çıkmış bir yasa. O Yasanın efendim işte bu kavramı şöyle koydu, böyle koydu biçiminde burada tartışılması ne derece önem taşır ben onu bilemiyorum. Bu meclisin iradesine tabii, ancak şunu söylemek istiyorum. Orada bir ifade geçti. Öğrenciler 8 yıl aynı okulda okumak zorunda bırakılmıştır. Öğrenciler 8 yıl aynı okulda okumak zorunda bırakılmamıştır. İlköğretim Okullarında her öğrenci istediği sınıftan başka bir sınıfa istediği şehirden başka bir şehre böyle bir kural yok ki, istediği gibi hareket eder, istediği şekilde okur. Ya böyle şimdi büyük kentlerde bazı sıkıntılar var, belki o örnekleniyor. İşte diyelim ki, Çankaya'nın Tahsin Kanmaz İlköğretim Okulunda deniyor ki çok iyi öğretmenler var, işte orada imkan daha fazla. Bir takım insanlar oraya öğrencilerini özellikle öncelikle yazdırmak için çaba gösteriyorlar. O tür yerlerde bazı kısıntılar geliyor, o da Valiliğin kararıyla oluyor. Belli sınırlar dahilinde hangi öğrencinin hangi sokakta nereye hangi okula kaydedileceğini valilikler tespit ediyor. İlköğretimdeki bu kayıt kabul süresinde oluyor o. Onun dışında öğrencilerin nakline hiç kimsenin bir şey dediği yok.

Ayrıca son 10 seneden beri Bakanlığımız taşımacılık suretiyle taşıma suretiyle, taşımacılık yoluyla bu çocukları zaten hareket ettiriyor, yani aynı okula mahkum etmiyor. Ancak orada da bir ilke var. İlköğretimin 1. 2. 3. sınıfında öğrenciler okullarından hareket ettirilmiyor. Yaşları gereği ama 4. 5. 6. 7. ve 8. sınıfındaki öğrencileri taşımak suretiyle imkanları daha iyi olan okullara götürülebiliyor, aşağı yukarı 17 trilyonluk bir sektör gibi bütün Türkiye genelinde bir de güvenlik sorunu var tabi. Bunu hepimiz biliyoruz. Onu açıklamama gerek yok. O nedenle öğrenciler İlköğretimde aynı okulda mahkum edilmiyorlar. Başka okullarda daha iyi okullarda okutulabiliyorlar.

Efendim bir de işte bu kesintisiz kavramıyla 8 yılda çocuklar okula mahkum edilince çırak bulunamaz. Çırak, çırak bu sanayide çıraklık merkezinde çırak bulunamaz iddiası var orada. Çıraklık merkezlerinde çıraklar var. Siz yani bir başka açıdan topluma bakmak lazım. Çırak olacak bir sürü öğrenci işte şey yapıyor. Ney, tiner filan kokluyor. Esasen toplumda dayanışmayı sağlayarak o çocukların hepsini değerlendirmek gerekiyor. O çırak olacak çocukların çoğu sokaklarda, onlara imkan bulmak lazım. Hem toplum olarak hem de sosyal hukuk devleti olarak. Yoksa çırak bulunur, örneğini mi istiyorsunuz, bu

eğitim sistemi 11 yıl süren kesintisiz eğitim sistemini Avrupa ülkelerinin hepsi uyguluyor. Amerika ülkeleri de uyguluyor, Japonya da uyguluyor. Onlar çırakları buluyorlar gayet rahatlıkla yani onların çırak okulları yok mu, onların sanayilerinde çalışan çıraklar yok mu? Böyle bir gerekçe söyleniyor hep, burada da ifade edildiği için söyledim. Şimdi bir başka amacın da Kur'an Kurslarını kapatma, kapatılmış gibidir. Kur'an Kursları sanki kapatılmış gibidir, ifadesi var. Kur'an Kurslarının kapatılmasına hiç kimse ön ayak olmaz, benim bildiğim kadarıyla bu bir toplumun ihtiyacıdır. Toplum kendi ihtiyacını giderecek bir çözüm yolunu kendisi bulur. Benim bildiğim kadarıyla Diyanet İşleri Başkanlığının bu konudaki Yönetmeliğine belli açıklıklar getirerek hafta sonlarında ve yaz tatillerinde çocukların Kur'an Kurslarına gitmelerine imkan sağlamıştır. Bu da Başbakanlığın çıkardığı bir yönetmelik zannediyorum. Ben onun tam tarihini ve sayısını bilmiyorum. İlgili arkadaşlarım bilir. Bu 4306 Sayılı Yasa'dan sonra Kur'an Kurslarını destekleyecek şekilde devam ettirecek- idame ettirecek şekilde o önlem devlet tarafından alınmıştır. Eğer yeterli görülmezse, öyle zannediyorum ki, 4306 Sayılı Yasayı çıkaran Yüce Meclis ki, ondan daha yüksek güç yok Türkiye'de, herhalde ona bir çözüm bulacaktır. Bunun işte yetişip yetişmeyeceği konusu şimdilik yeterli olup olmayacağı konusu da öyle zannediyorum ki, bu öğretim yılı önümüzdeki öğretim yılından itibaren efendim gündeme gelecektir.

Bir başka soru, ta ezelden beri yani aşağı yukarı 7-8 yıl önce de gündeme getirilmişti, şimdi Kur'an Kurslarını bitiren çocuklarımıza Diyanet İşleri Başkanlığı hafızlık belgesini verince, o belgeyle Milli Eğitim Bakanlığı'nın kendilerine İlköğretim diploması verilmesi bir taslak halinde bizim tartışmamıza neden oldu. Şimdi bizde bir denklik esası var. Efendim orada okuduğu dersler var, yani Kur'an Kurslarında okuduğu dersler var. O dersleri biz denklik esasında değerlendiririz. Ne okuyor orada Vatandaşlık Bilgisi, okuyor, orada Matematik okuyor, Türkçe okuyor, Beden Eğitimi okuyor, Müzik okuyor. Onların hepsi değerlendiriliyor. Emsali ortaöğretimde okumadığı dersler hangisi ise diğer vatandaşlarımızın çocukları gibi onlar da efendim dışarıdan bitirme sınavlarına giriyorlar ve diploma almaya hak kazanıyorlar. Öyle bir imtiyazı bir taraftan daha büyük bir kitleyi bir tarafa bırakarak bu çocuklar sadece işte hafız oldular diye onlara doğrudan doğruya İlköğretim diplomasını vermek gibi bir durum toplumda işte o zaman fırsat ve imkan eşitliğini, hele hele imkan eşitliğini iyice zedeler. Ondan sonra aynı talep bu sefer çıraklık merkezlerinden geliyor, çırak olana da aynı şeyi sağlayın deniyor. Yani bu daha çırak, işte kalfa şeyi alıyor, çırak belgesi alıyor, kalfa belgesi alıyor. Ona hafızlık belgesini aldığında diplomayı veriyorsanız, İlköğretim buna da verin deniyor. Böylece Türkiye'de üçlü bir İlköğretim olgusu ortaya çıkacak. Bir yerde efendim Kur'an Kurslarında belge alan çocukları bir tarafta çıraklık merkezlerinden belge alan çocuklar, bir yerde de 8 yıl okuyarak belirli dersleri okuyan çocuklara, üçüne de diploma vereceksiniz. Ama eşit kılacaksınız. Böyle bir durum, denklik esası olmadan insanların haklarına çocuk da olsa riayet etmeden onları eşit tutmadan şu veya bu belgeyi aldı diye onlara imtiyaz tanımak gibi bir durum Talim Terbiye Kurulu'nca kabul edilmedi. Zamanın Sayın Bakanı kendisi geldi oraya ve dedi ki "böyle olması olur mu? Bu mümkün mü bunu bir tartışın deneyin, olmayacağını kendisine arz ettik. Denklik var dedik, burada hakça adaletli bir

biçimde bu çocukların da eksik oldukları derslerden sınavlara girip emsalleri gibi tamamlayarak diploma alabilirler, o denkliği bozmak mümkün değil, onu bozarsanız arkadan çıraklar gelir onun arkasından başka gelir, başka gelir.

Şimdi, Kur'an Kursları evet kapatılmış gibidir, deniliyor. Ben onu öyle bir yaklaşımı filan pek şey görmüyorum, yani yumuşak görmüyorum. Daha doğrusu hiç olmazsa öyle ifade edilmemeli.

Şimdi efendim bu kürsüden dün de ifade ettim. Burada bana göre beni bağışlayın bazı şeyleri, sözcükleri, bazı tümceleri böyle çok iyi düşünerek söylemek lazım. Çünkü bunlar bu çerçeve içerisinde kalmıyor. Ben söyledim, bu kahvehanelere kadar gidiyor, Türkiye'de o zaman başka şeyler ortaya çıkıyor.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Hocam başka şeyler ortaya çıkıyorsa, o bizim sorunumuz değil. Biz burada meseleyi bilimsel olarak tartışırız.

Ömer ÖZÜDURU: Biz bu toplumun içinde yaşıyoruz, Sayın Başkan.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Tamam biz de bu toplumun içinde yaşıyoruz.

Ömer ÖZÜDURU: Bu toplumun içindeyiz ve bu toplumun sorunlarını hiçbirimiz ayrı ayrı sahiplenmeyiz. Hepimiz birden sahiplenmek zorundayız.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Onun için ben sizi ve diğer arkadaşları da daha bilimsel şekilde konuşmaya davet ediyorum.

Ömer ÖZÜDURU: Şimdi, Hakkı Yılmaz Beyin efendim söylediği Erzurum İmam-Hatip Lisesi Müdürümüzün efendim, 600 binden 200 bine 300 bine indi diyor İmam-Hatip Liselerinin öğrenci sayısı, bu son 2 senede diyor. 600 bin mevcudu onu doğrulamak için söylüyorum, İlköğretimdeki seçmeli derslerle İmam-Hatip Ortaokulu tabir edilen ama yasal olarak hiç yeri olmayan Milli Eğitim Temel Kanunu'nda böyle bir tabir yok. Ortaokul tabiri var İmam-Hatip Ortaokulu tabiri yok. Daha sonradan efendim Milli Eğitim Bakanlığı'nın kuruluş ve görevleri hakkındaki Kanun çıkarılırken Milli Eğitim Komisyonu'nda orta, İmam-Hatip Ortaokulları tabiri o zaman Teşkilat Yasası'nda İmam-Hatip, pardon Din Öğretimi Genel Müdürlüğünün görevleri içerisine konulmuştur. Yoksa Milli Eğitim Temel Kanunu'nda İmam-Hatip Ortaokulu kavramını görmek mümkün değil. 222 Sayılı Yasada zannediyorum ki bir yerinde olmak gerekiyor. Şimdi o 600 bin bunları İmam-Hatip Liselerinin sayısı gibi ifade etmek de doğru değil. Çünkü bunların benim yaklaşık olarak söyleyebilirim 260 bin öğrenci bu Ortaokullardan kaynaklanıyor. Onları İmam-Hatip Liselerinin üstüne bindirirseniz, o zaman 600 bin dersiniz. Aksi taktirde öyle olmaz. Sonra bir şey daha efendim 200 veliye sorulmuş 200 velinin %50 si efendim kendi alanında işte pardon %99'u çocuğun, İmam-Hatip Lisesine gitmesini istemiş deniyor. Yani araştırmacıların hepsi bilir ki 200 böyle bir popilasyonda yani 65 milyon 70 milyon nüfuslu Türkiye'de o örneklem sayılabilir mi, bir araştırmada öyle baz alınabilir mi, ben bilmiyorum, bir köyde 300 – 400 haneli bir köyde 200 veli gayet rahatlıkla alınır, istediği gibi ona şey uygulanabilir. Bence o ölçü olmaz, o ölçü olmaz efendim. İmam-Hatip Liseleri Muhittin Alagöz beyin galiba söylediği, İmam-Hatip Liseleri illegal gösteriliyor diyor. İmam-Hatip Liselerini kim illegal gösteriyor, ben onu bilmiyorum. Siz de onu burada açıklamadılar. İmam-Hatip Liseleri yasal olarak kurulmuş Tev-

hidi Tedrisat Kanunu'nda da kuruluşları başka arkadaşlarımız da söyledi şeyi var, mesnetleri var. Bu apaçık belli, hiç kimse ona illegal diyemez. Toplumun da ihtiyacı bu. Böyle gösteren bir çevre filan var mı, yok mu ben onu bilmiyorum. Onu merak ediyorum, ayrıca kendisine de özel olarak soracağım kim bunu illegal gösteriyor diye. Şimdi bir önerisi var işte diyor ki, 6-7 ve 8. sınıflarda Kur'an Kurslarına imkan verilmeli yani o dönemde o çağ nüfusunda verilmeli, bir öneri tabi o ama o öyle zannediyorum ki 4306 Sayılı Yasanın amir hükümlerine ters gelir. Onun ayrı bir yasal çözümünü bulmak gerekir. Bu öneriyi getirirken de o çözümü de burada birlikte önermek lazım diye düşünüyorum.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Sayın hocam, ben size tekrar söz vermek istiyorum, ilerideki dönemde.

Ömer ÖZÜDURU: Son bir şey daha söylüyorum, bir düzeltmeyi daha yapmak istiyorum.

İmam-Hatip Liselerinin sınırlandırıldığını söyledi muhterem Müdürüm, İmam-Hatip Liseleri sınırlandırılmamıştır. Son bu geçtiğimiz öğretim yılı içerisinde normal İmam-Hatip Liselerinin dışında sadece 41 adet 41 tane çok amaçlı çok programlı İmam-Hatip Lisesi açılmıştır. Ya, nerede sınırlandırılmıştır. Geçen yıl açılanını söylüyorum. Bakınız, Bakanlığa sorunuz, açınız telefonu sorunuz, 41 tane sadece ilçelerde ve kasabalarda çok programlı İmam-Hatip Lisesi açılmıştır. İmam-Hatip Liselerinin açılması sınırlandırılmamıştır. İmam-Hatip Liselerine kız öğrencilerinin gitmesi meselesi eski konsey hükümeti, işte onu hepiniz biliyorsunuz, 12 Eylülden sonra öyle bir karara geçmiştir, ama o uygulamada da gerçekleşmemiştir. Saygılar sunuyorum.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Teşekkür ederiz, sağ olun, evet sırada 2 arkadaşımız Mustafa bey hocam buyurun.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Evet değerli Başkanım, Sayın meslektaşlarım, çok kısa olacağım, çünkü dünkü müzakereleri takip edemedim. Ancak bugün takip edebildiğim kadarıyla bir iki hususu işaret etmekle yetineceğim. Hem bu toplantılarda hem de daha önce çeşitli vesilelerle bu konular gündeme geldiği zaman dikkatimi çeken bir hususu takdirlerinize ve değerlendirmenize sunacağım. Bilhassa özellikle bu İmam-Hatip Lisesi konusunda devamlı mağdurlar oynanıyor. Bir kişi veyahut da bir kurum kendi bulunduğu noktayı geldiği noktayı ideal olarak gelinebilecek en son nokta olarak kabul ettiği müddetçe bir adım ileri atamaz. Bir milim ileriye geçemez. Ben işin biraz bu yönü üzerinde durmak istiyorum. İmam-Hatip Liselerimiz Türkiye'nin kültür ortamına değişik kesimlerine büyük katkılarda bulunmuşlardır. Bunu hiç kimse inkar edemez. Ancak biz kendi kesimimizden bir otokritik yapmaktan nedense hep kaçınıyoruz.

Bu gün İmam-Hatip Liselerimiz, İlahiyat Fakültelerimiz, Diyanet İşleri Başkanlığımız, başka kurumları bırakıyorum. Çünkü bizim işimiz bunlar. Bunlar sorumsuz kurumlar mıdır? Kendi içlerinde gelebilecekleri en ideal noktaya mı gelmişlerdir. Bu nokta üzerinde biraz düşünmeyi ben teklif ediyorum. Ben şahsen hangi sorumluluğu almışsam, zamanında Diyanet İşleri Başkanlığı sorumluluğu taşıdığım zaman o kurumu masaya yatırmaya çalıştım. Kurumu bazen kendim de tenkit ettim, eleştirdim. Nasıl olması gerektiğine dair aklımızın yetebildiği ölçüde bir şeyler söyledim zamanında. Şimdi, İlahiyat Fa-

kültesinde bir İlahiyat Fakültesinde sorumluluk taşıyorum birkaç yıldan beri, orayı masaya yatırdık. Baktık ki, bir sürü düzeltmemiz gereken eksikliklerimiz var, aksaklıklarımız var kendimize göre aklımızın erebildiği ölçüde bir şeyler yaptık. Bununla beraber mükemmeli yakaladığımızı ne söylüyoruz, ne de iddia ediyoruz. Zaten mümkün değil. Ama bir başlangıç yapıyoruz ve o başlangıcı yıllar içerisinde göreceğiz. Eksikliklerini aksaklıklarını yine her zaman gündeme getirip onları düzenlemeye düzeltmeye çalışacağız. Bu bakımdan İmam-Hatip Liseleri yok alan öyleymiş, böyleymiş, şu kadar açıldı, bu kadar kapandı, yani bunların hepsi bir vakadır. Ancak, işin özü üzerinde biz fazla durmadık, zaman geldi dedik ki öğretim süresi kısıtlandı veyahut da azalacağı zaman dedik ki işte şu kadar sürede din görevlisi yetiştirilmez, bunlar çünkü din görevlisi yetiştirecek, başka bir gün çıktık dedik ki işte bunlar Üniversiteye gidiyor. İşte olmaz böyle olur, Üniversiteye mi gidecek. Oraya mı gidecek, ama Kanun bu yetkiyi vermiş 1739 Sayılı Kanun hem oraya hem buraya vermiş, tamam peki Kanunun verdiği yetkileri kullandık, ama zaman zaman bu kurumları masaya yatırdık mı, kendi içimizde bir özeleştiri yaptık mı? Biz şimdi İlahiyat Fakültelerinde bir kısım sıkıntılarla da uğraşıyoruz. İşte kılık kıyafet dair olmak üzere, başka bir sürü sıkıntılar. Ama daha onun öncesinde uğraşmamız gereken bir sürü sıkıntılarımız var. Bunlar aşağıdan yukarıya gelen sıkıntılardır. Yukarıya doğru intikal eden sıkıntılardır.

Ben bir zaman İmam-Hatip Lisesi Dernekleri yetkililerine bir teklifte bulunmuştum. Onu bir hatıra olarak sunmak istiyorum buraya, "Dedim ki bu okulların isimlerinin değiştirilmesine ne dersiniz. Bunu düşünür müsünüz? Öyle büyük bir tepki aldım ki, hemen vazgeçtim. Dedim ki tamam, vazgeçiyorum" işte bana vebal yüklediler, büyük sorumluluk yüklediler,bunu alır mısınız. Ya kardeşim bunlar benim Kurumlarım değil, ama bir sıkıntı yaşanıyor ve ileriye doğru bu sıkıntının artacağı görülüyor. Dolayısıyla böyle bir teklif düşünüyorum, bir düşünülse edilse filan. İşte onların ne kadar tarihi bu ismin ne kadar önemli olduğunu falan söylediler. Ben tabi vazgeçtim o teklifimden. Zaten bunu bir istişari manada yapılan bir sohbet toplantısında gündeme getirmiştim. Yani bu konuda bile bu kadar katı oluyoruz. Dolayısıyla, onların muhtevalarını hiçbir zaman çok ciddi bir şekilde masaya yatırıp da bir eleştiri süzgecinden geçirmeyi bir türlü beceremedik, beceremiyoruz.

Buna benzer bir uygulamayı da Diyanet İşleri Başkanlığı süresin de vaizlik müessesesi için bir mukayese yapmak için söylüyorum, düşünmüştük. Çünkü vaizlerin mali durumlarını düzeltmek bir türlü mümkün olamıyor. O zamanın Maliye Bakanı'na bir teklifle gitmiştik. Dedik ki, işte bunlar şöyleydi, böyleydi falan, o zaman merhum Kahveci'ydi. Allah rahmet etsin. Bana bir hesap çıkardı. Bunlar ne yapıyorlar, şöyle yapıyorlar, böyle yapıyorlar. Bana dedi ki, "Bunlar 1 haftalık iş yapıyorlar, dolayısıyla bu verdiğimiz de fazla" ve ben onun karşısında çok fazla bir şey söyleyememiştim. Her zaman söylediğimiz, işte bunlar bir topluma din konusunda nasihat etmek önemli bir iştir. Bir birikime sahip olmak gerekir. Kütüphanesi olacak, araştıracak edecek falan yani, bu klasik şeylerimizi söyledik. O zaman da bir teklifimiz vardı. Bu arkadaşları Müftü Yardımcısı yaparsak bu mali sorunlarını bir ölçüde halledebiliyoruz. Nasıl hallediyorsunuz, o zaman yani prosedür olarak mümkün olabiliyormuş. Biz de dedik ki bunlar Müftü Yardım-

cısı olsun, Müftülüklerde odaları olsun, insanlarla muhatap olsunlar, gelsinler, gitsinler, onların sorunları ile karşılaşsınlar, cevap versinler falan. Aynı vaizlik işini de yapsınlar. Ne kadar yapacaklarsa, hangi camide hangi program dahilinde yapacaklarsa yapsınlar. O zaman da öyle bir dirençle karşılaştım ki, bu vaizlik müessesesinin ne kadar tarihi bir geçmişi olduğu, bu olduğu, şu olduğu, peki dedim, hayırlı mübarek olsun. Tarihi geçmişiyle beraber devam etsin. Hala da devam eder, bunu bir mukayese için söyledim. Yani biz kurumlarımızı o kadar ideal kabul ediyoruz ki yani onlara dokunmak bile istemiyoruz. Ama Türkiye çok hızlı gelişiyor, değişiyor. Zaman zaman bazı cerrahi müdahaleler yapmak ihtiyacı da hasıl olabilir. Bu ihtiyacı yapmaktan çekinmeyelim. Bunu yapmadığımız sürece gelişmelere ayak uyduramayız. Ben bunu teklif ediyorum. Yani kendi kurumlarımızı ideal görmeyelim ki, herkes mutlaka görmüyordur. Fakat bunu da seslendirelim zaman zaman yani bundan çekinmeyelim. Eleştirmekten çekinmeyelim. Kendimizi de eleştirelim. Çünkü bunu yapmadığımız sürece ileriyi yakalayamayız. Tutucu olmak durumunda kalırız ve olduğumuz yerde sayarız.

Bir ikinci hususu da bilgi olarak sunmak istiyorum. Değerli arkadaşlarımıza, hocalarımıza. Tabii ki İlahiyat Fakültelerinin de bir kısım sıkıntılarının olduğunu hepimiz biliyoruz. Başta istihdam konusu bir iki yıldır karşımıza çıktı. Bir de burs meselesine değerli hocam değindi. O konuda bir iki teşebbüsüm oldu. Onlar hakkında bilgi sunmak istiyorum. Bu konulara ben birkaç ay önce Sayın Bülent Ecevit'e geçen hafta da Sayın Milli Eğitim Bakanı'na bizzat ziyaret ederek anlatma fırsatı buldum. Bunların yanında başka konularla beraber. Burada bana söylenen özellikle Milli Eğitim Bakanımızın söylediği, kesinlikle herhangi bir art niyetin olmadığı, bir kendilerine göre planlamanın yapıldığı, işte bu son düzenlemelerle bir öğretmen fazlalığının ortaya çıktığı, onları yerleştirmekle meşgul oldukları, ondan sonra duruma bakılacağını ve nerede ne kadar ihtiyaç varsa, istisnasız her kesimden ihtiyaca göre eleman alınacağını bana ifade ettiler. Tabii kendi planlamalarını, kendi çalışmalarıdır. Ben o kadar içlerinde değilim, biz eleman yetiştiriyoruz, istihdam bizim işimiz değil. İstihdam kurumu başka bir kurumdur. O kurumun konuya yaklaşımı da budur. Burs konusunu da özellikle üzerinde durdum. Çünkü daha önce İlahiyat Fakültelerinin ilk 5 sıramıydı da kazananlara burs verildiğini biz de nice sonra duyduk. Bu bizim dışımızda oluşan bir hadiseymiş. Milli Eğitim Bakanlığı ÖSYM'den aldığı listelere göre ilk 5'i kazanan öğrencilerle direk yazışmaya giriyor. Onlardan belli evraklar istiyor ve onları burslu olarak alıyor. Dolayısıyla bizim fakülte olarak bir haberimiz dahi olmuyor. Yani bizim kayıtlarımızda bunlar burslumudur, değil midir bilemiyoruz. Bu vesile ile biz de öğrendik. Bursun kesildiği de bir vakıadır. Onun üzerinde yaptığımız temaslarda hiç olmazsa şu teklifi getirdik. Zaten başka teklif getirmemiz mümkün değildi.

Bu İlköğretim bölümünün açıldığı fakültelerde bu ilköğretim bölümüne çünkü onlar kesin öğretmen olacaklar. Onun başka olacak bir şekli yok. Ama diğer İlahiyat mezunları öğretmen de olabilir. Başka şey de olabilir, o bakımdan onlara burs vermek belki yasal açıdan da bazı sıkıntılar getirebilir. Çünkü henüz öğretmen olacağı belli olmayan birisine bu tahsis edilmeyebilir. Ama en azından bir iyi niyet gösterisi olarak, bu on fakültede, onbir fakültede açılan İlköğretim Din Kültürü Ahlâk Bilgisi bölümüne bu bursların

tahsis edilmesinin gerekli olduğu, zaruri olduğunu ifade ettim ve kendileri çok sıcak yaklaştılar. Hatta Sayın Müsteşar bu konunun halledildiğini söyledi. Tekrar ilgililerle herhalde temas edip zannediyorum aldığım izlenim bana söylenen o konuyu da olumlu bir şekle kavuşturacaklar. Bunu da bir bilgi olarak sunmak istedim. Teşekkür ederim, söyleyecek birçok şeyler var ama, bununla iktifa ediyorum. Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Sağ olun Sayın başkan, İsmail Yılmaz bey sizi daha sonra alacağım, sıraya uyalım.

İsmail YILMAZ: Sayın başkan, değerli bilim adamları. Ben kısa bir iki noktaya değinmek istiyorum. Birincisi kredi sistemi uygulandığı dönemde İmam-Hatip Lisesi diploması almaya hak kazanan öğrencilerin diplomalarının alan bölüm hanesine "Sosyal Bilimler Edebiyat kolu" yazıyor idik. Şimdi ders geçme sistemi, sınıf geçme sisteminde ise şu anda alan bölüm hanesine ne yazacağımız belli değildir. Bu arada ben bir şeyi daha ifade etmek istiyorum. 8 yıllık kesintisiz eğitimle ilgili Kur'an Kurslarının zarar gördüğü malumunuzdur. Ancak Sayın Milli Eğitim Bakanlığımız temsilcisi beyefendi, Kur'an Kursunda 3 yıllık zamanı doldurup, hafızlık belgesi alan bir öğrenciye, çıraklık eğitiminde olduğu gibi diploma verilebilmesi için bu bir denklik meselesidir, diye buyurdular. Biz oradan hareketle İmam-Hatip Liselerinde şu anda Liselerin uyguladığı aynı programı uyguladığı halde tekrar ediyorum, diplomalarımızdaki alan bölüm hanesine ne yazılacağı şu ana kadar belirlenmemiştir. Bunu bilgilerinize arz ediyorum. Ayrıca İmam-Hatip Liselerinde okuyup, herhangi bir sebeple ayrılan, yani tahsiline ara veren veya okula devam ederken, ayrılıp Açık Öğretim Lisesine gitmek isteyen öğrencilerimize de bir engel gelmiştir. Nakil yönergesine göre bu da mümkün olamamaktadır kanaatimce bu da fırsat eşitliğini zedelemiştir.

Ayrıca son olarak şunu ifade etmek istiyorum. Türkiye'mizin Cumhuriyet ve Devletin temel çimentosu olan İmam-Hatip Liseleri ve bu noktadan o görev yapan arkadaşlarımız, kanaatim odur ki devletin ve milletin bütünlüğünü, birliğini ve beraberliğini sağlamayı bir ibadet kabul etmiştir ve bugüne kadar bu müesseselerde yetişen gençlerimiz devletine, milletine ihanet etmeden, hakikaten milletini ve devletini sevmenin ona hizmet etmenin bir ibadet şuuru içerisinde hareket ettiği kanaatini taşımaktayım. Hepinize saygılar sunuyorum.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Sağolun, sayın hocam. Mustafa bey buyurun lütfen...

Prof.Dr. Mustafa UZUNPOSTALCI: Sayın Başkan, değerli katılımcı arkadaşlarım. Hepinizi saygı ile selamlıyorum. Aslında gördüğünüz gibi önemli bir konu üzerinde müzakere yapılıyor. Ancak inşallah öğleden sonra ya da Başkan lütfeder, biraz daha tartışma imkanı sağlar. Böylece mesele dedikodu yapılacak bir durumdan çıkarılarak gerçekten ilmi bir seviyede tartışma imkanı bulunmuş olur, diye düşünüyorum.

Şimdiye kadar müesseselerimiz hakkında gerçekten kendi kendimize bir araya gelerek masaya yatırıp bir değerlendirme yapmamış olmamız son derecede bir eksikliktir. Fakat şu toplantılar işte bunun için fırsattır. Şimdiye kadar yapılmış olan değişiklikler ortaya çıkan duruma yeni bir çare arayışı olarak ben bu toplantıları görüyorum. Yoksa bu ça-

re bulunduktan sonra tabiatıyla yer yer zaman zaman bir takım değişiklikler ve tenkitler yapılması normaldir ve olması gereken de budur. Zaten iki gündür aşağı yukarı söylenilen hususlardan birisi de yeteri kadar program geliştirilmesinin yapılmamış olmasından yakınılmıştır. Bu bir gerçektir. İnşallah bu yakınmalarımız bundan sonra fiiliyata dönerek ileride böyle toplantılar olduğunda tekrar yakınma imkanını ortadan kaldırırız. Yeniden yakınma durumunda olmayız.

Bu arada ben bu yenilenmeyi müessese olarak kendi kendine yenilenmeyi kabullenmeyen müesseselerden birisi olarak Milli Eğitim Bakanlığı'nı gördüğümü de ifade etmek istiyorum. Her nedense Milli Eğitim Bakanlığımız dünyadaki gelişmeleri, Türkiye'deki olması gerekenle olan durumları, Türkiye'deki gerçek yapının ne olduğu konusu üzerinde yeteri kadar bir araştırma yaparak müesseseleşmeyi bu yönde geliştirmeyi hiçbir zaman düşünmemiştir. Ben şöyle bir değerlendirme ile huzurunuza bu söylediklerimi sunmak istiyorum. Milli Eğitim Bakanlığı 1950'den sonra iki önemli değişiklik geçirmiştir. Bunlardan birisi İmam-Hatip Liseleri'nin açılması, ikincisi de Köy Enstitülerinin kapatılması. Milli Eğitim Bakanlığı, üzerinden 50 yıl geçmiş olmasına rağmen bu iki değişikliği asla kabullenmemiş bir türlü kendi içine sindirememiştir. Devamlı surette birisinin hasretini birisinin de nefretini ortaya koymaya çalışmış her fırsatta bunu değerlendirme gayreti içerisinde olmuştur. Binaenaleyh, şu 8 yıllık kesintisiz Eğitim Kanunu'nun çıkmasının esas sebebi, herhangi bir şekilde bir siyasi gelişme, meclisin kendisinin bir iradesini ortaya koymasından ziyade Milli Eğitim Bakanlığı'nın bu bahsettiğim şekildeki ısrarlı talepleri ve ısrarla üzerinde durmasının olgunlaşmış bir meyvesi olarak ortaya çıkmıştır.

1951'den sonraki İmam-Hatip Liseleri'nin açılması ile birlikte bu arada aynı hükümetin bakanı Celal Yardımcı Milli Eğitim Bakanı iken Konya'da o zaman var olan kolejin açılışına gelmiş 1953 yılında kolejin açılışını yaparken o karanlık okulların karşısında bu aydınlık okulları açıyorum diyebilmiştir.Bu işte Milli Eğitim Bakanlığı'nın o dönemdeki hazımsızlığının bir tezahürüdür. 1959 yılında ilk defa İmam-Hatip Liselerinin kapatılması için rapor hazırlanmış Milli Eğitim Bakanlığı'nda, 1960 ihtilalinden sonra hem İmam-Hatip Okulları hem Yüksek İslâm Enstitüleri bizzat ihtilali yapan kimselerin elleriyle kapatılmak istenmiş İstanbul Yüksek İslâm Enstitüsü'ne Cemal Gürsel o zamanki Devlet Başkanı özellikle getirilmiş, orada biz talebeyken bizlerle görüştükten sonra bu okul kapatılmayacaktır diyerek gitmiştir. O kapatmak niyetiyle gelmiş kapatmak arzusuyla getirilmiş fakat kapatılmayacak diye gitmiştir. Bundan sonraki yapılan Milli Eğitim şûralarında 1969 yılındaki değerlendirmelerde hep İmam-Hatip Liselerinin kapatılması cihetine gidilmiş ama, İmam-Hatip Liseleri acaba ne getirdi, ne götürdü Milli Eğitimimize devletimize milletimize ne katkı sağladı, bu konuda hiçbir araştırma yapılmamıştır.

1970'li yıllardaki yapılan Milli Eğitim Şûralarına ben de katıldım. O katıldığım şûralarda konu mevzu bahis edildi ve hep İmam-Hatip Liselerinin aleyhinde değerlendirmeler yapıldı. 1971 muhtırasından sonra İmam-Hatip Liselerinin orta kısımları kapatıldı. 1980 yılında aynı şekilde Yozgat Yüksek İslâm Enstitüsü kapatılarak ve bütün imam-hatip liselerinin orta kısımları yine kapatılmak suretiyle bir değerlendirme yapıldı ama o

dönemlerde de bu işe muvaffak olunamadı. Fakat ondan sonraki dönemlerde gördüğünüz durum ortaya çıktı. İşte ben bütün bu tarihi seyri içerisinde size kısaca arz ediyorum ki bütün bu gayretler Milli Eğitim Bakanlığı'nın çalışmaları neticesinde olmuştur.

15. Milli Eğitim Şûrası'nın ön toplantısında Komisyon çalışmalarına ben de katıldım, davet edilmiştim. Orada, tabi bazı hususları ben tenkit ettim, ama şûraya çağrılmadım, ondan sonra da, fakat orada gördüğüm ve benim bir teklifim olan şu husus vardı. Yanılmıyorsam Unesco bizim Avrupa Birliğine girebilmemiz için Eğitim düzeyindeki durumumuzu düzeltmemiz gayesiyle Milli Eğitim Bakanlığı emrine yanılıyorsam hocam düzeltsinler, 90 milyon dolar tahsis etmiş. 90 milyon dolar da bizim devletimiz ayırmak suretiyle bu konuda araştırma yapacakmış. Bu araştırma için de yurt dışına bazı kimseler gönderilmiş. Sınırlı idi o zaman. Tabi aradan birkaç yıl geçti. Ben komisyona şunu teklif ettim. Bizim din eğitimi ile ilgili bir öteden beri bir takım şeylerimiz değerlendirmelerimiz var. Bu lehte midir, aleyhte midir, memleketimize ne getirmiş ne götürmüş nasıl olması gerekiyor. Bu konuda bir araştırma yapılsın bu kaynaktan. Milli Eğitim marifetiyle Milli Eğitim Bakanlığı marifetiyle bu iş gerçekleştirilsin diye teklif ettim. Şiddetle reddedildi. Yani aslında biz bunlara açığız. Din eğitimi nedir? İmam-Hatip Liseleri nedir? Nasıldır? Ne değildir? Bu konuda son derecede açığız. Bunu böyle noktaladıktan sonra, Sayın Başkan birkaç hususa temas etmek mecburiyetindeyim.

- Bir defa Sayın Ahmet Gürtaş beyin demin bu kesintisiz eğitimle ilgili olarak sunmuş olduğu tebliğ son derecede doyurucu. Efendim ve hakikaten yerinde değerlendirmeleri havi bir tebliğ. Kendisini tebrik ediyorum, her ne kadar sayın Özüduru bey bu konuda bir Kanunun değerlendirilmesi şeklinde görmüşse de, bence dünden beri yapmış olduğu konuşmaların her birinde ortaya koyduğu demagoji ile bunu da demagojik bir noktaya getirmiş oldu. Aslında böyle bir değerlendirme yapmış olmasını ben buradaki bulunan arkadaşlarımıza karşı biraz nezaketsizlik örneği olarak gördüğümü şık olmadığını ifade etmek istiyorum.

Şimdi bir defa dün buradaki konuşmalarda İlahiyat Fakültesi mezunlarının sınıf öğretmenliği konusunda kendilerine görev verilmediği vakıa olarak önümüzde dururken ve arkadaşımız bunu söylemiş iken sanki başka yerlerden din eğitimi öğretmeni alınıyormuş gibi değerlendirerek konuyu o tarafa aktarmış olması, çekmiş olması. Sorarım size böyle bir şeyi başka bir safhaya getirmiş olmasının başka bir anlamı olabilir mi?

Efendim, bir iki teklifim olacak. Sayın Özüduru ilk günkü konuşmalarında İmam-Hatip Liselerinin diğer Meslek Liseleri ile birlikte bir hazırlık sınıfına tabi tutulduğunu ifade ettiler. Hazırlık sınıfında da bana göre İmam-Hatip Liselerinde değil de Anadolu İmam-Hatip Liseleri'ndeki hazırlık sınıfının programını aktarmaya çalıştılar. Çünkü hepsi tam değildi. Onun için öyle aktarmaya çalıştılar diyorum. Öyle de olsa gerek Anadolu İmam-Hatip Lisesi'nin, gerek doğrudan doğruya İmam-Hatip Lisesinin böyle tahsis edişimin sebebi, konunun burada özel olarak bizim tarafımızdan müzakere edilmiş olmasından kaynaklanmaktadır. Yoksa tabiatıyla diğer meslek liseleri de aynı durumdadır. Benim bildiğim kadarıyla bir eğitimci olarak yıllarını vermiş bir kimse olarak hazırlık sınıfları farklı yerlerden farklı müesseselerden gelen kimselerin okuyacakları sınıflarda her-

hangi bir zorlukla karşılaşmamaları için aralarında bir tevhit durumunun sağlanması için açılır. İmam-Hatip Liselerine, ve diğer meslek liselerine şimdi 8 yıllık kesintisiz temel eğitimden gelen öğrencilerin kendi istekleri ile geleceklerine göre temel eğitimde hepsi aynı şekilde tedrisat yaptıklarına göre, bu hazırlık sınıfının anlamı nedir? İmam-Hatip Liselerinde o öğrenciye hazırlık sınıfı ile beraber dört yıl okuyacak, özellikle hazırlık sınıfında kendilerinin de ifade buyurdukları gibi, Arapça, Yabancı dil, beden eğitimi, Türkçe, vs. gibi bazı dersler de okuyacaklarına göre, yani birden fazla ders okutulduğuna göre, neden bu sınıflar normal sınıf sayılmıyor. Şimdiye kadar zaten İmam-Hatip Liseleri dört yıldı. Bundan sonraki gidecekleri yerde de yani İlahiyat Fakültelerindeki hazırlık sınıfı kaldırıldığına göre bu dördüncü yıl zaten kendilerine ağır gelmez. Efendim ben teklif olarak sunuyorum, Komisyonumuzun teklif olarak sunmasını da huzurunuza getiriyorum. İmam-Hatip Liselerinin hazırlık sınıflarında okuyan öğrenciler yalnız bir ders okumamaları sebebiyle, birkaç ders okumaları sebebiyle, bu sınıfın da normal sınıflardan sayılmasının Milli Eğitim Bakanlığı'na teklif edilmesini huzurunuza getiriyorum. Çünkü hazırlık sınıfı olursa 657 Sayılı Devlet Memurları Kanunu'na göre hazırlık sınıfı normal sınıflardan sayılmayacağı için normalde dört yıl okuyan bu öğrenci mezuniyetinden sonra eğer Diyanet İşleri Başkanlığı'nda görev alırsa bir kademe eksik, aşağıdan başlamak mecburiyetinde kalacaktır. Bu haksızlıktır. Kendilerinin biraz önce ifade ettikleri gibi bir takım fırsat eşitliğine, imkan eşitliğine uygun değildir. Bu, uygun hale getirilmesi için bunu ben teklif ediyorum. Böylece o öğrenciler bir kademe alma imkanını bulmuş olacaklardır. Bu normal olarak kendi haklarıdır. Bunun böyle değerlendirilmesi gerektiğini ifade ediyorum.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Efendim, saat 11.00'e kadar ben iki konuşmacımıza söz vermek istiyorum. Eğer bu iki konuşmacımız süremiz çok dar derlerse birini konuşturacağım, daha sonra 11.30'dan sonra öbürüyle devam edeceğiz.

Prof. Dr. Mustafa UZUNPOSTALCI: O zaman bir cümle ile konuşmamı bitiriyorum burada. Ahmet beyin tebliğinde gerçekten 1739 sayılı Temel Öğretim Kanunu'nun çıkmasından bu yana geçen süre içerisinde memleketimizde 8 yıllık eğitim zaten devam ediyor ve belli bir noktaya ulaşmıştı. Geçen yıl Sayın Cumhurbaşkanımızın da açıkça ifade ettikleri gibi %70'in üzerinde gerçekleşmişti. %70-80 mi demişti. %70, %80 gerçekleşmişti. %70, %80 gerçekleşmiş durumda olan bir eğitimi, Kanunu belki de o şekilde anlayarak getirdiği ama aslında Milli Eğitim Bakanlığı'nın arzusu olarak gerçekleşen bu durumda, yeniden tepe taklak getirmenin bir anlamı var mıydı? Ben bir anlamı olduğunu düşünmüyorum. Burada yapılmak istenen işte benim konuşmama başlarken doğru gerçekten Milli Eğitim Bakanlığı'nın ne olduğu konusundaki ifadelerimle birleştirilmesi gerektiğini düşünüyorum. Hepinize saygılar sunuyorum.

Ömer ÖZÜDURU: ... Bütün liselerin altında birer hazırlık sınıfı konarak dört yıllık hale getirilmiştir.Hepsi, çocuklarımızın hepsi bu haktan nasıl yararlanacaktır, şimdi yararlanacaktır. İlahiyat Fakültesinden mezun olanlara form verilmemesi konusunu benim saptırdığım filan söylenebilir. Ama sayın Yazıcıoğlu, sayın Bakanımla görüştüğünü, bir planlama gereği bunun böyle olduğunu, ben de öyle söyledim. Ben bakanımla konuşarak da gelmedim.

Bir diğer husus, alan meselesi. Bu çocukların alanı İmam-Hatip alanıdır, bitti. Niçin İmam-Hatiptir? Seçiyor, ben imam-hatip olacağım diyor, özellikle orayı seçiyor. Şimdi ben size şunu söyleyeyim. Alanlar belli Endüstri Meslek Lisesine gidenin de alanı belli, motor, tasviye, elektronik vs. Endüstri Meslek Lisesi diploması diye yazılıyor. Onların da bir alanı yok. Meslek içerisinde düşünülüyorsa bakın, eğer meslek içinde düşünülüyor da İmam-Hatip Liseleri, Fen Liselerine eşit olacaksa, fen alanı diye yazacaksan burada ortaklaşa verelim. Orada fen alanına denktir diyor verelim. O zaman bunların imamlıkla ve hatiplikle de hiçbir alakası kalmaz, benim açımdan. Burada şunu ifade etmek istiyorum. Bekliyorum ki bir arkadaşım şunu söylesin. Bunlar imam ve hatip olacaksa, bunların lisedeki programlarına imam ve hatip olacak nitelikte, daha iyi imam ve hatip olacak şekilde programlar eklemeliyiz, önerisi hiç gelmiyor. Hep söylenen şey şu. Bunlar üniversiteye, istedikleri yere gitsinler, tamam kardeşim kimse engellemiyor, gitsinler, öbürü zaten benim sorunum değil. YÖK'ün çıkardığı bir şey. Puan meselesi bizi ilgilendirmiyor. Teşekkür ediyorum.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Lütfen hocam 11.30'dan sonra, sayın Maksutoğlu hocam. Ben size söz vereceğim, şunun için; öbür komisyondan teşrif ettiğiniz için. Tamam hocam bitti, Zeki bey siz 11.30'dan sonra Hocam 5-6 dakika size yeter mi? Yeter, hocam buyurun.

Prof. Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU: Teşekkür ederim. Başkan söz verdiğiniz için. Muhterem arkadaşlar, ben Osman Gazi Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dekanı, Profesör Mehmet Maksutoğlu. Kısa konuşmaya çalışacağım. Şimdi 2000'li yıllara giriyoruz diye bir edebiyattır gidiyor, burada da öyle başlıklar filan var. Ben burada yüksek seviyede entellektüellerin bulunduğunu kabul ediyorum. Onun için bir takım meselelerin tartışılacağı yer olduğuna inanıyorum, burasının. Onun için böyle konuşuyorum. Burada bir hayvanat bahçesi var. Tabii çevre içinde kuşlar falan orada uçuyorlar, çok rahat uçuyorlar. Şöyle 50-100 metre yukarıda ağlar var. Hz. Süleyman Aleyhisselam gibi bize de kuşlarla konuşma kabiliyeti verilseydi ve onlara sorsaydık, hür müsünüz diye, hiç tereddütsüz hürüz istediğimiz gibi uçuyoruz, tabii çevremizde yaşıyoruz derlerdi, gerçekten imrenilecek şekilde tabii çevre, böyle ormanlık su falan var fakat çok yükseklerde ağlar var. Biz düşündüğümüzü, filan zannediyoruz da, kafamızın içerisinde çok yükseklerde ağlar gerilmiş hep onu işte dönüp dolaşıp duruyoruz o kuşlar gibi ve kendimizi hür zannediyoruz. Bu 2000'li yıllar meselesi geliyor, Miladi takvim Hz. İsa Aleyhisselam'ın doğumuyla işte başlıyor kabul ediliyor. Kendi yayınlarına göre Hz. İsa Aleyhisselam'ın gerçek doğumuyla 1998 yılı arasında 8 yıla varan farklar var. Kendi neşriyatlarına göre böyle ve İncil'de yine biliyorsunuz doğduğu zaman kuzular otluyordu. Demek ki, bahardı 25 Aralık'ta onu kutluyorlar. Yani aslında ilmi gerçeklere hiç uymuyor ama, haydi farz edelim ki tarihin işte başlangıcı olarak, çünkü batı dünyası bu işte milad. Henry Coor diye bir tarihçi var. Diyor ki, batılılar için Hıristiyanlığı işte Yahudiliği aldılar, ondan sonra biraz buna Roma biraz ötekileri eklediler böyle Avrupa merkezli bir tarih anlayışı ortaya çıktı. Öyle yani dünyanın öteki yanlarında yok muydu medeniyetler. Biz Avrupa'ya göre düşünüyoruz.

Yani önce bir hür düşünme seviyesine gelmemiz lazım. Niye lazım, imanımız bunu

gerektiriyor. .... diye ayeti kerime var. Biz en üstün insanlar olduğumuza inanıyoruz. İmanımız icabı bu, diğer insanlara örnek olacak kişilerdir, Müslümanlar. Şimdi kısaca, çok kısa kesmek istiyorum. Konu çok şümullü ama mümkün mertebe kısa keseceğim. Milat deniyor. Tabii bu İngilizce'de Christine Era deniyor, bir de yine ED deniyor, filan anatomili, 7-8 yıl öncesine kadar bu ED'nin manasını bilmiyordum ben bir Arap Amerika'da yazmış İslâm hakkında bir kitap. Orada öğrendim ve artık İngilizce yazarken katiyen ED'yi kullanmıyorum. Çünkü Müslüman bunu kullanamaz dedi, baktım annodomini rabbimizin yılı demek. Hz. İsa Aleyhisselamı tabi biz peygamber olarak kabul ediyoruz..... ruhullahtır. Büyük Peygamberdir, ama Hıristiyanlıkta o tanrıdır. Abartmıyorum Allah'tır. Tahrif edilmiş Hıristiyanlık inancına göre, Hz. Adem'in işte orijin sin diyorlar. İşte cennetten atılmasına sebep olan günah, ondan sonra gelen herkes günahkar görüyor ve onların batıl inancına göre kendine Hıristiyan diyenlerin inançlarına göre, Hz. İsa Aleyhisselam Hıristiyan değildi, Müslümandı biliyoruz. Allah haşa oğlunu göndermiş, o günahtan kurtarmak için çarmıha gerilmiş onu oğul tanrı olarak kabul eden de işte Vaftiz falan da o. Biz hapı yuttuk onların inancına göre. Şimdi annadomi rabbimizin yılı demek ve 2000 yılı Türkiye için çok tehlikeli. Bir Avrupalıya Türkiye nerede dediği zaman diğer bir Avrupalının tarifine ben şahit oldum, kibrit kutusunu koydu, Palestine diyor, İşte Filistin, bir tane daha koydu Greece diyor Yunanistan oraya da getirdi diğer sigara paketini koydu, Türkiye diyor. Yani Türkiye Avrupalının batılının kafasında mukaddes arazi ile Filistin ile eski Avrupa'nın gene işte fikir köklerinden beslendiği eski Yunanlılar arasına sonradan girmiş bir yabancı yaratıktır. Avrupalının kafasında şuur altında bu vardır. Bunu bir defa bilelim.

Bu 2000 yılı Türkiye için çok tehlikelidir. Şimdi, işte ilk çağlar orta çağlar diye gidiyor. Ondan sonra ne oluyor, ilk çağlar 395'de Roma İmparatorluğu 2'ye ayrılmış 395'te işte orta çağlar başlamış. Sonra 1453'de yeni çağlar başlamış İstanbul'un Türkler eline geçişi onlar düşme diyorlar, kelimeleri dikkatle kullanmamız gerekli, 1789 Fransa ihtilalinde işte yakın çağlar başlamış. Halbuki o yanlış bir tarih, 1453'ü çağ başlangıcı olarak alıyor. Aslında Bizanslı ulemanın gidip Rönesansı uyandırdığı falan yok. Polonyalı bir Müslüman vardı Ataallah u adam Kopenski doçent İstanbul'a ara sıra çağırırlar o fetih törenlerine. Onun anlattığına göre, Avrupa tarihini gayet iyi biliyor. Yani sınırın öteki tarafını biliyor. Moradan gitmiş o alimler falan Rönesans'a tesir edenler. Bizanslı alimler meleklerin kanat sayısını tartışıyordu. Devenin iğne deliğinden geçmesini tartışıyordu. Onların bir katkısı falan yok. 1453'ün dönüm noktası alınması Doğu Romanın Bizans'ın Müslümanların eline geçişini unutturmamak içindir. Biz de bunu affedersiniz yutuyoruz. Çağ açıp çağ kapadık diyoruz. Fatihin örnek aldığı Hz. Muhammed ....

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Hocam toparlayacaksınız.

Prof. Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU: Toparlayacağım inşallah. Çok önemli de onun için. Birkaç dakika ayırmaya değer. Onun örnek aldığı Muhammed Aleyhisselamın hicretini biz başlangıç almışız. Şimdi bütün dünyanın kabul edeceği tarih bölünmesi olacaksa, milât 622 unutulup geçilen 1260 Moğol istilasıyla Dünya medeniyeti sona erdi. Yenilmez kabul edilen Moğollar ilk defa 1260'da Kölemen Sultanı Kutuz tarafından yenildiler. Medeniyet yeniden başladı. 1453'ü saymıyorum ben. 1518 çok daha önemlidir.

Max Weber'e göre dünya Protestan dünyasıdır. Doğru, ,Katoliklerin bir şey yaptığı yok. Çünkü durumumuz daha iyi siyasi durumumuz Katoliklerin ama Protestan dünyasıdır. Viter 1518 veya 1519'da kilisenin kapısına o tezini çiviledi. Protestanlık başladı. 1518 veya 1519, 1453'ten çok daha önemli bir dönüm noktasıdır. 1789 tamam önemlidir. Nasyonalizm başladı Fransız devrimiyle ve bugün işte bu milli devletler kabul ediliyor. Son bir dönüm noktası var ki 1989 Sovyetler Birliği'nin çöküşü. En amansız metotlarla 70 sene yerleştirilmeye çalışıldı. Yaşamadığı görüldü. Bunun artısı var, Kapitalizmin de bir 20 sene daha yaşayıp yaşamayacağı hiç belli değil, çünkü, insan fıtratına uygun bir şey değil. Şimdi geliyoruz ne oldu, ne gitti Milli Eğitim Bakanlığı tenkit edildi filan. Bütün tenkitler doğrudur da mesele bir tek Milli Eğitim Bakanlığı değildir. Dünya medeniyetini biz temsil ediyorduk. Avrupa karşısında yenilgilerle bu defa müthiş bir paniğe kapıldık ve 1826'da başladı bu iş. Yeniçerinin kaldırılması büyük bir başarıydı. Çürümüştü Yeniçerilik. Ama Sultan Abdülmecid 18 yaşında eline Tanzimat Fermanı verildiği zaman, 1839'da Sultan Abdülmecid 18 yaşında bir çocuktu. Mustafa Reşit Paşa tutuşturuyor eline oku diyor ve düşünen bir kafa gelmedi. Kâtip Çelebi var, Kurtçu bey var. Bağdat tarafını alırsak Alman İdealist Filozofu var Fihte var, Şelling var. Öte yandan Komünizme bakarsak Marx var, Engerls var. Lenin de tatbik etmiş.

Bizde kitap yazan adam çıkmadı ve böyle batılılaşma diye işte Sultan Abdülmecid'den başladı. İtalyan Donizetti Paşa Müzikai-Hümayun'ün başına getirildi. Hümayun öyle bir kelime ki, huma hep yükseklerde uçan kuş. En önemli işlere hümayun dedi Osmanlı, Hattı Hümayun, Orduyu Hümayun, Donanmayı Hümayun, Mührühümayun. Semavi demek, semavi İslâm'ı taşıyan Osmanlı devleti Hümayun sıfatını kullanıyordu. Müzikayu hümayun. Bugünkü Cumhurbaşkanlığı Senfoni Orkestrasının dedesi. Böyle başladı, böyle gidiyor. Batı normlarına göre düşünüyoruz. Korkunç bir yabancılaşma var. Yazdım da, yalnız burada söylemiyorum. Milletlerarası bir yarışma yapılsa idi devlet eliyle en komik tip nasıl yetiştirilir kim yetiştirilebilir diye biz şampiyon olurduk. Okumuş İngiliz çok sağlam İngilizdir, okumuş Alman çok sağlam Almandır, okumuş Fransız tam bir Fransız aydınıdır. Okumuş Türk ne idüğü belirsiz hale geliyor. Çıktığı kabuğu beğenmeyen kestane gibi oluyor, yabancılaşma sürecinde. Bütün mesele burada, şimdi bağlıyorum sayın başkan, şunlar oldu gitti falan ortada bir durum var. İlköğretim Okullarında da Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi var ve Liselerde devam ediyor ve bu tartışmalar devam ederken, televizyonda söylenir. Ders saati olarak daha da fazla dendi. Niyet nedir, onu niyet sahiplerine bırakıyoruz. Ders saati olarak geç de başlasa ders saati olarak daha fazla. Yazıcıoğlu bir konuya temas etti, o çok önemli. Kendi kendimizi tenkit hiç aklımıza gelmiyor. Şimdi bizim yapacağımız iş bu noktada bu dersleri biz nasıl değerlendirebiliriz. Benim aklıma şu geliyor. Yani diğer arkadaşlar işin teknik tarafını işte burs bulunması efendim eğitim programının islah edilmesi falan bütün bunlar iyi. Benim aklıma şu geliyor, bunlara ek olarak. İlahiyat Fakültelerinden çıkacağına göre bu öğretmenler. Onlara biz ne derece idealizm aşılıyoruz. Yani cemiyetteki bütün iyi şeyler idealist insanların emekleriyle oluyor. Öteki şey günlük çıkarlarına bakıyor. Ne derece ben iyi imam olacağım dedirtebiliyoruz. Okuyan öğrenciye ne derece ben öğretmen olduğum zaman cemiyete en yararlı kişileri yetiştireceğim dedirtebiliyoruz. Bizim sorum-

luluğumuz benim görebildiğim kadar teknik taraflara aynen katılıyorum. İdealizm aşılamaktır, önümüze gelen öğrencilere. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Pekiyi Sayın hocam, konuşmanız çok güzeldi. Ancak bizim yorgun saatimize rastladı, keşke daha uygun bir saatte daha geniş konuşabilseydiniz. Arkadaşlar 11.30'da buluşmak üzere afiyet olsun, çay için.

- ..... benim söylemek istediklerimin bir kısmını İsmail bey, bir kısmını da Sayın hocamız Uzunpostalcı bey söylediler. Onların üzerinde de durmayacağım. Ancak dünkü oturumda değerli hocamızın Ömer beyin tenkitine vesile olan ve hatta biraz yanlış söylemesine sebep olan cümleyi arz edeceğim. Üniversitedeki muvakkat geçici nikah sonucu meydana gelen fuhuş ve ruhsal yıkıntıları yada içki yasağı ki tabirinde fuhuştan meydana gelmiş çocuklar tabiri yok. Ömer beyin o yanlış anladığı tabiri çıkartılmasını istiyorum, veyahutta üzerine bir şey konsun.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Sayın hocam yani bu kadar genel içerisinde bu tür cümleler olur.

- Bu mutlaka konması lazım. Çünkü, o hadise başka şekilde ele alındı. İkincisi de Resûlüllah (S.A.S.)'ın, her çocuk İslâm fıtratı üzerine doğar. Daha sonra anne babasının onu sevk etmesiyle bu fıtratın değişebileceğini eğilebileceğini haber verdiğini görüyoruz ibaresindeki bu çocuğun tertemiz hiçbir günahtan, hiçbir günahla efendim karşılaşmadan dünyaya geldiği meselesi de değerli hocamız tarafından tenkide alınmıştı. Bu hadisede de onun tenkidinde arz ettiği cümleler yok, veyahutta anlayış da yok. Bu iki meselenin düzeltilmesini arz ediyorum. Şayet biz bu zamanımız müsait olsaydı, Balkanlardan gelen fuhşun orta yere getirdiği, yıkıntıyı Karadeniz'den Sarp kapısından giren nataşa hareketinin yıkıntılarını da burada arz edecektik. Şayet biraz daha terbiyemize ve ahlâkımıza müsait olsaydı, bir kadının evinde dokuz tane erkeğin yakalandığını resmi makamlardan arz edecektik. Şimdi bunların hiçbirini arz etmiyorum ve bu olayın da böylece düzeltilmesini arz ediyorum.

- Teklifinize geliyorum şimdi hocam, tekliflerinizi getirin.

- Buradaki teklifimde hocalar sundular, onların üzerinde bir şey arz etmiyorum. Değerli hocamın bütün tebliğine uyuyorum, saygılar sunarım.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Teşekkürler, başka arkadaşlar, konuşmak isteyenimiz var mı? Hocamız daha önce konuşmuştu. Muhterem arkadaşlar, illa konuşmamız da şart değil. Önümüzde şöyle bir 45 dakikalık zamanımız var. Eğer uygun görürseniz, arkadaşlarımız maksatlarını kısaca ifade etsinler, bu, dünkü bizim kaleme aldığımız öğleden sonra arz edeceğim dediğim hususları şimdi size sunalım ve görüşlerinizi alalım, onun üzerinde tartışalım.

- Efendim, saygılar sunuyorum, Sayın Başkanım ve değerli arkadaşlar. 1739 Sayılı Kanun'un ilgili maddesinde İmam-Hatip Liselerinin hem mesleğe hem yüksek öğretime hazırlık yapan okullar olduğunu beyan ettik. Bu espriye uygun olması açısından nasıl diğer liselerimizde çeşitli alanlar varsa, Fen, Edebiyat, Yabancı Dil gibi alanlar varsa, İmam-Hatip Liselerimize de İlahiyat alanı oluşturmak ve sosyal bilgiler alanı oluşturmak

suretiyle 1739 Sayılı Kanun'un esprisine uygun bir hale getirilmesinde fevkalade zaruret var. Hem bu sıkıntılarımızın büyük bir kısmı gitmiş olacak, hem de 1739'a uygun bir esası getirmiş olacağız. Diğer ikinci teklifimde üç komisyon halinde devam eden Din Şûrasının tabi değerli katılımcıları var, biz şahsen sadece şûradakilerden istifade edebiliyoruz. Ben sabahleyin bir kaçamak yaptım, bir tebliğ dinledim, bir nolu salonda. Gerçekten müstefit oldum, gerçi burada da müstefit oluyoruz. Ancak, komisyonların hepsinin bir arada yapılması suretiyle sürenin biraz daha uzun tutulmasında, yarar olduğu kanaatimi arz ediyorum. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Sayın hocalarım Şükrü bey hocamız bize bir ikazda bulundular. Ben teşekkür ediyorum kendisine, şimdi şöyle; aşağı yukarı müzakerelerimiz bitti. Önümüzde iki tebliğimiz var. Birisi Ömer Örtlek beyin tebliği, diğeri de Ahmet Gürtaş beyin tebliği. Bunlar öğleden sonraki tebliğler. Uygun görürseniz ki, ben bu şekilde olmasını sonra gene vaktimiz var. Bu iki tebliği de arkadaşlarımız sunsunlar ve öğleden sonra bize geniş bir zaman tanıyın. Bunları yazalım, kaleme alalım, edelim. Sonra da uygun göreceğiniz bir vakitte öğleden sonra mesela saat 16.00'da size arz edelim. Bize çalışma imkanı verin, buyurun.

- ... tebliğ ile ilgili cevap vereceğim demiştim. Söz verecektiniz.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Ben Genel Kurula arz ediyorum. Eğer genel kurul derse ki hayır, biz öğleden sonra da okuyalım tebliğleri, daha geniş zaman ben, biz genel kurula uyarız, uymak zorundayız. Ancak aşağı yukarı müzakerelerimiz bitti. Hüseyin beyin bir şeyi var. Belki Ahmet bey bir şey söyleyecek, ama ben isterim ki iki tebliği de okuyalım. O zaman arz ediyorum arkadaşlar size, bu iki tebliği de okuyup, şimdi arkadaşlarımız geriye kalan zaman içerisinde onların müzakeresini de yapıp daha 45 dakikamız var. 10'ardan 20 dakika tebliğler sunulur. O üç dakikanızı da cevaplarınızı da bu süre içerisinde kullanabilirsiniz. Tebliğleri şimdi okuyup müzakereleri öğleye kadar bitirip öğleden sonra bize zaman mı tanıyacaksınız. Yoksa planda programda gösterildiği şekilde devam edip öğleden sonra Ahmet bey tebliği okusun sonra biz kendimiz bir arada mı yazalım. Oylarınıza arz ediyorum, önce birinciyi, şimdi tebliğleri okuyup öğleden sonra bize zaman tanımanızı oylarınıza arz ediyorum, sayın lütfen, oyladık, kabul etmeyenler... Sayın hocam cevap hakkı da vereceğiz, hiç endişe buyurmayın.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Sayın Gürtaş teşekkür ediyorum. Hem zamanında bitirdiniz, hem de yeni teklifler getirdiniz. Sizi teyit bakımından söylüyorum akşamki arkadaşlarla toplantımızda kaleme aldığımız bir cümle Diyanet İşleri Başkanlığı Haseki sonrası eğitime destek vermek üzere yahut da düzenlemek üzere bir yıl İngilizce kursu, artı üniversitelerin rektör ve idarecileriyle görüşerek sosyal bilimler enstitülerinde kontenjan istemesi ve bu kontenjanda müftülerimizin öncelikle il müftülerimizin doktora doçentlik gibi bilimsel ya da akademik kariyerlerinin sağlanması diye maddeye girmiştir. Siz de bizi teyit etmiş oldunuz, teşekkür ediyorum. Şimdi müzakerelere geçeceğiz. Evet hikayemi anlatayım. Tatlı gelsin. Sayın Yazıcıoğlu izninizle. Bir fıkra anlatacağım. İzmir'de bir iftara gitmiştik, teravih namazı kılıyoruz, kılarken telefon çalmaya başladı, cemaatten birisinin telefonu çalıyor. Namazın tadı kaçtı, çok çaldı böyle, o da na-

maz adabını bilmediği için her halde kapatamadı telefonunu, namazın tadı kaçtı benim aklım gitti falan filan. Bir fıkra uydurdum fıkraya göre köy ağası, köy Ramazanda imam tutuyor, namaz kılarken, teravih namazı, ağanın telefonu çalıyor. Açıyor telefonu hocaya da diyor ki, hoca diyor, ben bir konuşayım, sen biraz uzun oku ayeti diyor, bunu arkadaşlara anlattım ertesi günü hoca güzel uydurmuşsun da dediler, telefonu çalan cemaatten birisi değildi, imamın telefonuydu dediler. Onun için hatırlatalım telefonlarınızı toplantılara kapalı olarak gelmeyi unutmayın. Sayın Yazıcıoğlu hocam buyurun. Evet müzakere için isimleri alıyoruz. Evet Hüseyin Algül bey ve hocamız Mehmet Bulut bey, Selahattin Kaya bey ve sonra da hocam siz bizim komisyonda mısınız? Mehmet Bulut, Selahattin Kaya ve Ekrem bey ben tanıyamadım affedersiniz. Mehmet Gürler bey ve Mahmut beye de mecburi bir söz veriyoruz, mecburi diyorum, dünkü söz hakkınızı kullanabilirsiniz, anlaşabilirsiniz, ayrı ayrı da söz verebiliriz, hocam buyurun.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Sayın başkan değerli arkadaşlarım, her zaman olduğu gibi kısa olacağım. Sayın Gürtaş'ın tebliği üzerine bu hususları dile getirmeye çalışacağım, çok kısa bir şekilde. Bu da daha önce yaptığım konuşmaya paralel olarak bunun üzerinde de düşünelim manasında söyleyeceğim bunları. Birincisi, Hasekiyle ilgili söylenen hususta benim çok söyleyeceğim var. Aşağı yukarı 10 yıl önce başlattığımız uygulamanın şimdi tekrar başlanmasının istenmesini doğrusu fevkalade sıkıntılı buldum, fevkalade üzüntü verici bir durum olarak buldum. Biraz önce ifade ettiğiniz hususu üniversiteyle bağlantılı bir şekilde aşağı yukarı 8-10 sene önce başlatılan bir uygulamaydı. Şimdi o uygulamanın istenmesini anlamak da zor. Fevkalade üzüntü verici buluyorum. Yüksek tahsilden herkes bahsediyor. 10 sene önce bunu söylediğimiz zaman garip karşılanıyordu. Ama demek ki, bir şey Türkiye'de 10 yıl boyunca söylenirse bir yer ediniyor. Bu açıdan da belki sevindirici bulmak doğrudur.

Bir diğer husus da kendi elemanını yetiştirmek konusu. Yani bu konuyu doğrusu bu konu üzerinde ben çok fazla düşünmüş birisi değilim, ama bir kısım düşüncelerimi burada ifade etmek istiyorum. Burada iki husus var. Bir de dünkü oturumda Milli Eğitim Bakanlığı temsilcisinin de ifade ettiği hususu tabii burada akıldan çıkarmamak lazım, kendi okullarını kuran bir kısım kurumlar şimdi o okullardan nasıl kurtulacaklarının arayışı içinde olduklarını söyledi, yanlış hatırlamıyorsam, sayın hocam bunu da ifade ettikten sonra bir kurumun kendi elemanlarını kendisinin yetiştirmesinde iki husus var, özellikle Diyanet İşleri Başkanlığını da göz önünde bulundurursak bunu, birincisi Diyanet'te genellikle din hizmeti cami görevliliğidir. Aşağı yukarı Türkiye'de cami sayısı 70000 küsurdur. Yani 70000 camide birer personel olduğunu hesap edersek, tabanla iç içe olan kesim bu kesimdir bu kesimin eğitimi önemlidir. Zaten diğerleri belli ölçüde eğitimlidir. Şimdi burada iki husus var, iyi namaz kıldırabilecek eleman aranıyorsa, Diyanet İşleri Başkanlığı onu fevkalade yapar, mevcut imam-hatip okullarından çok daha iyisini yapar, çünkü mevcut imam-hatip okullarında dün de ifade edildi bu iş olmuyor olmaz da, 70-80 kişilik sınıfta Kur'an öğretilmez. Zaten arada bir çıkan oluyorsa Kur'an Kurslarından gelen, diğer hafızlardan oluyor yoksa mevcut imam-hatip sistemi içerisinde ne Kur'an öğretilir ne başka şey, bir ölçüde bir eğitim veriliyor ama imam-hatip olacak seviyede 80 kişilik sınıfta 70 kişilik sınıfta Kur'an öğretilmez, o çocuğa bir hafta içinde ya sıra gelir

ya gelmez. Dolayısıyla bu aşağıdan Kur'an Kursundan gelenler okullarda zaten başarılı olup o işlerde çalışıyor. Yani Diyanet İşleri Başkanlığı bir hizmet içi eğitim ya da okul kurarak fevkalade kıraatiyle ve herşeyiyle namaz kıldıracak elemanlar yetiştirir.

Ama bizim yıllarca yine 10 sene öncesinden beri söylediğimiz husus şudur, din görevi, cami görevliliği, namaz kıldırma işi değildir. Namaz kıldırma işinden sonra başlar işler. Namaz kıldırmadan sonra ne başlar? İşte esas iş ondan sonra başlar. Bizim bir türlü kurtulamadığımız konu odur. Biz günde 5 vakit camiyi açıyorsa bir görevli, o görevini hakkıyla yapmış kabul ediyoruz. 4 sefere indiği zaman soruştururuz. Niye gelmedin niye gitmedin bunu araştırırız iş ondan sonra başlıyor, nedir ondan sonra başlayan iş, cemaatiyle hem hal olmaktır, bir gönül bağı kurmaktır. Bu ilişkiyi oturtabilmektir. Bunun eğitimi de Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde benim kanaatimce olmaz. Bu komple bir hadisedir. Eğitim bugün öyle teknik bir noktaya geldi ki, dünyada öyle bir seviyeye geldi ki, yani mecbursunuz, siz Diyanet olarak böyle bir kurum kursanız bile bunun elemanlarını dışarıdan alacaksınız. Akademik yerlerden alacaksınız, gelmiş gezmiş dünyada bu işin nasıl yapıldığını bilen elemanlardan yapacaksınız. Diyanet İşleri Başkanlığı olarak eleman yetiştirelim. Akademik kariyer yaptıralıma gerek yoktur zaten, çünkü Türkiye'de ihtiyaçtan fazla ilahiyat fakültesi vardır zaten. 23 tanedir yanlış hatırlamıyorsam bugün sayısı, bunun yarıdan çoğu fazladır. 23 tanesinin 13 tanesini koyun bir kenara, onlar işte üç beş öğretim üyesiyle siyaseten açılmış kurumlardır. Bir ihtiyaca binaen bir hesaplama sonucu açılmış değildir, siyaseten açılmıştır.

Ben 4 yıl da yüksek öğretim kurumu üyeliği yaptım, orada bizim de vebalimiz vardır, şu açıdan vebalimiz vardır, ama bu yüksek öğretim kurumunun da işi değildir, çünkü bir yere bir fakülte açmak tamamen siyasilerin marifetiyle oluyor. Ben bir gün havaalanında bir yere giderken orada bekleşirken orada bir grup milletvekili dostumuzun konuşmalarına şahit oldum komisyonda o gün işte bir ilin bir milletvekilleri bir fakülte açmışlar, biz de durur muyuz biz de bastırdık şu fakülteyi açtık. Fakülteler böyle açılıp kapatılıyor. YÖK'e sorulduğu falan yok, bir de YÖK politikası Türkiye'de aşağı yukarı belli bir süredir, şu hale geldi yani serbest piyasa ekonomisi Türkiye'ye hakimse, eğitimde de biz o noktaya geldik. Yani kim ne açarsa açsın buyursun, açsın, çünkü çok büyük bir yığılma var, her gelen talep aşağı yukarı biraz da uygun görüldü ve açıldı, açılsın da ondan sonra yoluna koyarız denildi. Bunların mezunları ne olacak, çünkü YÖK politikası istihdama dayalı olmaktan çıkarılmıştır, uzun bir süredir, şimdi yavaş yavaş o noktaya dönülmeye çalışıldı. Nasıl olmuştur herkes açan açsın, ondan sonra mezunlar çıksın piyasaya, kim kendisini gösterirse hani vardır ya önemli bir kısım üniversiteler vardır, onların mezunları nasıl talep bulursa kamuoyunda kim kendisini kanıtlarsa gitsin görevini bulsun. Serbest piyasa ekonomisi rekabete dayalı bir ortam, eğitime de yansımış olur. Ama bunun da sıkıntıları ortaya çıktı, buradan da bir dönüş çabaları var, dolayısıyla Diyanet İşleri Başkanlığımız böyle bir eğitime talip olması zaten altından kalkılamayan devasa işlere yeni bir boyut ekleyecektir ve sağlayacağı şeyi de doğrusu ben kestiremiyorum. Yalnız burada şu hususu da oturtabilirsek buna ihtiyaç kalmaz, Diyanetle İlahiyatlar arasında biz kendim de o işe dahilim, olması gereken bir irtibatı maalesef kuramadık, böyle şûradan şûraya bir araya gelinir, zaman zaman belli vesilelerle bir araya gelinir, ila-

hiyat fakülteleri birer mutfaksa orada pişirilen şeylerin servisini Diyanet İşleri Başkanlığı üstlenmelidir. Yani böyle bir anlayış olmalıdır.

Ama ilahiyat fakültelerinde hep böyle teorik şeyler değil de, hayatın gerçeklerini de mutfağa koyarlarsa bunu da servise hazır hale getirirlerse Diyanet İşleri Başkanlığımız ondan istifade eder. Biz fakülteler olarak biraz arkeolojik bir yapı içinde olduk uzun yıllar. Tarihin derinliklerinde kalan problemlerin üzerinde yoğunlaştık, doktoralar yaptık, tezler yaptık ama topluma yansımadı, toplumun problemleriyle ilgili onlara pratik çözümler getirebilecek çağdaş araştırmalar konusu bizim ilgi alanımızın dışında oldu. Şimdi şimdi toplumun baskısıyla sorunlar yumağı içinde kalınınca o yöne yönelindi. Yani bu irtibat kurulabilirse ilave eğitim müesseselerine ihtiyaç kalmaz. Diyanet İşleri Başkanlığının böyle bir şeyin üstesinden gelebileceği kanaatinde değilim. Zaten böyle bir uygulama başlasa üniversitelerle beraber yürütülmesi lazım. Diyanet İşleri Başkanlığı kendi akademik elemanını yetiştirsin derseniz ve o fakültelerden farklı bir şey ortaya çıkmaz, onu çok fazla gözde büyütmemek lazım.

Dolayısıyla, tekrar özetliyorum iki husus önemli. Camide namaz kıldırma memuru aranıyorsa, bu fevkalade yapılabilir. Ben iddia ediyorum ki, iş ondan sonra başlar veya ondan sonra başlaması gereğini söylüyorum. Yani din görevlisi fevkalade gözlemci bir insandır yani bugün sokakta yarım saat gezse pek çok düzeltilmesi gereken şeyle karşılaşır. Onları alacak özümseyecek cemaatine takdim edecek. İlk gün de ifade ettim, cami görevlisi caminin müftüsüdür, hatibidir, vaizidir herşeyedir. Böyle olması lazım, biz zaten bu eğitimi onlara bunun için veriyoruz yoksa namaz kıldırmak için altı aylık bir kurs fevkalade namaz kıldırma elemanı bize sağlar, ama iş ondan sonra başlıyor dediğimizde işin boyutu gelişiyor, değişiyor artık komple bir insan karşımıza çıkıyor, onu yetiştirmenin de belli kuralları vardır, oraya Diyanet İşleri Başkanlığı talip olursa, başarısı konusunda benim şüphelerim endişelerim vardır, bunları ifade etmek istedim teşekkür ederim.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Teşekkürler Sayın Başkan, sırada kim var Murat bey? Hüseyin bey hocam buyurun.

Prof. Dr. Hüseyin ALGÜL: Sayın Başkan, değerli hocalarım sabahtan beri iki muhtevalı tebliğ sunan Ahmet Gürtaş hocama ve kendi alanlarında yararlı bilgiler edindiğimiz imam-hatip müdürü arkadaşlarıma teşekkür ediyorum. Ben imam-hatip liselerinin Türkiye gerçeği içinde işgal ettiği yerle alakalı belki burada konuşulmayan ilave olarak bir kaç hususu, tespitlerimi ifade etmek istiyorum. İmam-hatip liseleri başlangıcı itibariyle kırsal kesimin bilim dünyasına ve kente yönelmesine sebep olmuş, kırsal alana da kentsel gelişmelerin aktarılmasını sağlamıştır. Bu nedenle, Türkiye'nin kültürel hayatında imam-hatip liseleri bu açıdan sanıldığından daha mühim bir yer işgal eder. Yine kız çocuklarının ilkokuldan sonra okutulması konusunda halkta geleneksel yapı içinde mevcut olan çekingenlik ve isteksizliğin sona ermesinde imam-hatip liseleri bu açıdan mühim bir tesir icra etmiştir, keza hayri hizmetleri, yurtlar, burslar vs. İmam-hatip liseleri çevresinde ülke genelinde yaygınlaşmasında önemli bir yere sahiptir, bu durum diğer hizmetlerde bulunanlara da örnek teşkil edecek duruma gelmiştir. Tabii ki bunun da kahramanları hayırsever Türk halkıdır. Diğer yandan zaman zaman bu kurumlar çeşitli siya-

set ve cemaat eğilimlerinin dıştan yanlış müdahalelerine maruz kalmışsa da, bu diğer tüm kurumlar için de söz konusudur. Fakat bu husus nedense daha çok imam-hatip liseleri için dile getirilmiştir. Ama böyle de olsa bu konuyu içe dönük olarak gözden geçirmemizde ve gerçekten ilme bilgiye dönmemizde yarar vardır.

Sosyal çalkantıların artış gösterdiği sokak hareketlerine gençlerin çekilmek istendiği dönemlerde imam-hatip lisesi öğrencilerinin iyi bir sınav verdiği dikkatimizden kaçmamaktadır. Bu gençler böyle zamanlarda genellikle sağduyulu, basiretli, vatansever davranmayı başarmışlar, fitne ve karışıklıkların uzağında kalmaya çaba göstermişlerdir. Bütün bu nedenlerle bu kurumlara dönük uygulamaların bana göre alan araştırmalarıyla sosyolojik araştırmalarla çeşitli halk katmanlarına kesimlerine sorularak ve cevaplar alınarak ve imam-hatip okullarının işgal ettiği yer hususunda istatistiki malumata dayalı ve bu netice dikkate alınarak imam-hatipler üzerinde uygulamalar, değişiklikler yapılmalıdır. Mesela bunlar, benim tespitlerimdir. Ben doğrusu bu tespitlerimin doğruluğunu ancak sosyolojik bir araştırma neticesinde test edebilirim bu bana göre doğru mudur, yoksa halk kesimi imam-hatip gerçeğini bu anlamda Türkiye'ye sadece bilgi üreten bir kurum olmanın ötesinde yan etkilerinin yararlarının olduğu bir okul olarak da görmekte midir? Bunu ancak araştırmalarla tespit edebileceğiz.

Efendim bir de sabahleyin Yazıcıoğlu hocamızın söylediği o içe dönük tartışmalar, eleştiriler, programların vs. lerin gözden geçirilmesi, imam-hatipler olarak eksiklerimizin gözden geçirilmesi konusunu ben de vurguluyorum ve altını çiziyorum. Bunun yapılması gerektiğini düşünüyorum. Diğer yandan Ahmet Gürtaş hocamın az önceki tebliğinde belirttiği hususlara katılmamak mümkün değil, ancak çok geç kalmış bir husus olduğunu da sayın Yazıcıoğlu hocamız belirtti. Doktoralı, doçentli müftüler meselesi, bu konularda ilâhiyat fakülteleriyle eğitim merkezi müdürlüklerinin Diyanet İşleri Başkanlığı ve bağlı olduğu daire başkanlığı kanalıyla fakültelerimizle daha sıkı bir alışveriş içinde bulunmasını ben öneriyorum. Mesela buraya da bu konuda daha detaylı şu müzakerelerdeki şeylerin de yansıyabileceği bir raporla gelinebilirdi. Yani bütün ilahiyat dekanlıklarına gitseydi, bu konuda öneriler teklifler tek bir merkezde birleştirilerek çok canlı dinamik bir şey burada konuşulabilirdi diye düşünüyorum. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Peki sayın hocam teşekkür ederim. Biraz da bizim dağınıklığımız şuradan kaynaklanıyor, program hazırlanırken tebliğler belki geç ulaştı, arkadaşlarımızı suçlamak için söylemiyorum bunu. Birbiriyle irtibatı olan tebliğler yan yana getirilebilirdi, araya bambaşka bir şey girmiş, dolayısıyla dün konuştuklarımızı bugün tekrar etmek zorunda kalıyoruz. Ahmet beyin ifade ettiği şeyleri dün konuştuk, ilave etti, sadece Diyanet akademisi dedi, ötekileri de etraflıca tartışmış idik, tekrar bugün dönmek zorunda kaldık, bizden kaynaklanan bir şey değil, programdan kaynaklanan bir şey. Evet sayın hocam sıramız kimde? Mehmet Bulut bey hocam.

Dr. Mehmet BULUT: Teşekkür ediyorum sayın başkan. Ben sayın Ahmet Gürtaş hocanın bir cümlesine temas etmek istiyorum. Personelin yetiştirilmesi konusunda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın diğer kurumlarla işbirliği yapma konusuna çok önem verdiğim için söz almak istedim. Diyanet İşleri Başkanlığı ile diğer kurumlar arasındaki ilişkileri

kuruluşundan günümüze kadar olan süreç içerisinde biraz incelemiştim, gerçekten de 75 yıllık bir Diyanet teşkilatı bu kadar süre içerisinde diğer devlet kurumları arasında sağlıklı bir işbirliğinin kurulamadığını acizane tespit etmiş bulunuyorum. Halbuki Diyanet İşleri Başkanlığı da devlet sistemi, devlet teşkilatı içerisinde bir kurum. Yani bir sistemin çarkları, dişleri gibi insicamlı bir şekilde uyumlu hareket etmesi gereken bir kurum, maalesef süreç içerisinde buna riayet edilememiş, bilhassa başkanlığın personelinin yetiştirilmesi konusunda doğrudan ilgisi olan Milli Eğitim Bakanlığı İlahiyat Fakülteleriyle ve Milli Eğitim Bakanlığı derken imam-hatip okullarını, din öğretimi genel müdürlüğünü kastediyorum maalesef bu okullarda müfredat programları hazırlanırken, Diyanete daha yararlı bir şekilde nasıl yetiştirilir, noktai nazarından fazla bir danışma içerisine girildiğini göremiyoruz bu bir eksikliktir, yani telafi edilmesi gerekir, esasen diğer devlet kurumları arasında da bu insicamsızlık, iletişimsizlik söz konusu, bunun en çarpıcı örneği gerçekten Diyanet İşleri Başkanlığı ile TRT arasında görülmüştür. Mesela TRT'de dini yayınlar söz konusu olduğunda maalesef bu yetkiyi Diyanet İşleri Başkanlığına hiç bir zaman vermek istememiştir, yani kendi mevzuatı içerisinde o yetkinin tamamen kendisine ait olduğunu söylemiştir halbuki diğer taraftan da Diyanet İşleri Başkanlığı toplumu din konusunda aydınlatma görevinin kendisine ait olduğunu iddia etmiştir. Şimdi burada şöyle bir şey ortaya çıkıyor, yani tabirimi mazur görün bir yetki despotizmi gibi bir şey var, yani kimse kimsenin yaptığı hizmetlere, faaliyetlere başkasını karıştırmak istemiyor, müdahale ettirmek istemiyor, yani işbirliği içerisine giremiyor, halbuki bu asırda bunların çok ciddi bir şekilde ele alınması, samimi bir şekilde hareket edilmesine ihtiyaç var. Böyle düşünüyorum, saygılarımı sunuyorum.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Teşekkür ediyorum, biraz hızlanıyoruz. Sayın Hocam Buyurun.

Selahattin KAYA: Ben zamanı az kullanacağım. Sayın Gürtaş'ın tekliflerine katılıyoruz tabii, daha önce de söz aldığımız vakit de aynı konuyu işlemiştik, yani burada belirtmek istediğim Diyanetin kendisinin ihtiyaç duyduğu elemanı yetiştirme hususunda veya sayın Yazıcıoğlu hocamızın belirttiği şekilde, hakiki din alimlerini yetiştirme hususunda bir problem olduğu, bir ihtiyaç olduğu ortaya çıkmıştır. Şimdi burada her zaman bu fırsat ele geçmiyor, 5 sene de bir şûra toplanmaktadır. Bu konunun memleket realitesi şartları da nazarı itibari alınmak suretiyle her iki gerek Gürtaş hocamızın gerekse Yazıcıoğlu hocamızın teklifleri bağdaştırılmak suretiyle, bu komisyonumuzun ağırlıklı bir teklifi haline getirilerek başkanlığa sunulmasını arz ediyorum. Teşekkür ediyorum.

Prof.Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Hocam teşekkür ederim. Bizi mahcup ettiniz, bu kadar kısa konuşmakla. Sırada hangi arkadaşımız var. Ekrem bey mi var? Mustafa bey mi var? Mustafa beye söz vermeyebiliriz artık. Ekrem bey buyurun.

Dr. Ekrem KELEŞ: Teşekkür ederim. Din İşleri Yüksek Kurulundan Ekrem Keleş. Halkın sorularına devamlı cevaplar veriyoruz. Telefonla gelen sorulara, yazılı sorularına. Böyle bir hizmet yapmaya çalışıyoruz. 12 yıldır hizmetin içerisindeyim. Dolayısıyla halkımızın pek çok problemleri yansıyor, bunlara muttali olma imkanımız oluyor bu sorular münasebetiyle, dün de bu hizmetin aksamaması için nöbetçi kaldım, buradaki şeyleri

takip edemedim. Benim arz etmek istediğim bir iki husus var. Birincisi acaba başkanlığımız özellikle büyük şehirlerimizde, Eminönü, Taksim, Kızılay buralarda bir Diyanet danışma merkezleri ufak bürolar halinde açıp buralara ehliyetli elemanlar yerleştirip halkımızın dini sorularına dini problemlerine buralarda cevap verme tarzında bir hizmet üretebilir mi? Bunun çok yararlı olacağı kanaatindeyim, böyle bir danışma merkezi olduğu taktirde, eminim ki, akşama kadar yüzlerce insan aklına takılan dini soruları buralara sorabilecek ve cevaplarını alabileceklerdir. Böyle bir teklifte bulunmak ve bunu arz etmek istiyorum, bir ikincisi bir ara aile araştırma kurumumuz bir aile seti hazırlamayı düşünmüştü 40 kadar kitapçıktan oluşan, bunlar çok acil olarak halkın bilmesi gereken konuları içeriyordu. Söz gelimi ailenin hukuk kılavuzu, ailenin iletişim kılavuzu, ailenin ahlâk kılavuzu gibi, acaba başkanlığımız yaygın din eğitimine katkıda bulunmak maksadıyla, böyle 40-50 sayfalık halkımızın dinî ve ahlâki konularda ihtiyaç duyduğu hususları konu alan kitapçıklar hazırlayarak böyle cüzi fiyatlarla veya ücretsiz olarak halkımıza dağıtmak tarzında ehliyetli ilim adamlarımıza hazırlatıp böyle bir hizmet verebilir mi, bir de bunu arz etmek istiyorum.

Bir de böyle ilmi bir toplantıda arz etmek istediğim bir husus daha var, din eğitimi ve APK dairelerimizin yaptığı anketlerden onlarcasını taradım ben halkımıza binlerce insana şu soru yöneltilmiş, dini bilgilerinizi nereden öğrendiniz? Benim buradaki tespitlerime göre anketlerden edindiğim sonuçlara göre halkın yüzde 30'uyla 40'ı arasındaki bir kesimi dinî bilgilerimi ailemden öğrendim şeklinde cevap vermişler. %13-15 arasındaki bir kesimi okuldan öğrendiğini söylüyor. %15 civarındaki bir kesimi Kur'an Kurslarından öğrendiğini söylüyor, çok cüzi bir kısmı camilerden öğrendiğini söylüyor, hocalardan bunun oranı çok düşük, bunun üzerinde aslında düşünmemiz gerekiyor. Hocalarımızın defalarca burada arz ettikleri ehliyetli din görevlisi yetiştirme ihtiyacı burada kendisini gösteriyor şimdi bunun üzerinde kanaatimce çok düşünülmesi gerekiyor. Bu dinini %15 okuldan öğrendim diyen insanların kuvvetle muhtemel büyük bir çoğunluğu imamhatip liselerimizde okuyan öğrencilerimiz, yani halkımız buraya çocuklarını dinini öğrenmek üzere gönderiyor, diğer bir husus. Yabancı dil eğitimiyle ilgili yurtdışında bazı camilerimize gelen yabancılar ilk defa bir Müslüman'la karşılaşıyorlar din hakkında bilgi edinmek istiyorlar, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu konuda büyük bir eksikliği var, hizmet içi eğitim kurslarında yabancı dil eğitimine ağırlık verilmesi gerektiği kanaatindeyim. Arz ederim, teşekkür ederim.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Sayın hocam teşekkür ederiz bizim dünkü konuşmalarımız sonucunda maddeleştirdik. Diyanet İşleri Başkanlığı hem yüksek seviyede dini bilgiler veren ciddi kaynak eserleri, hem de halk tipi eserleri yayımlamalıdır diye biz akşam yazdık, evet sayın hocam sıra kimdedir, Mustafa beyde midir? Mustafa bey hocam hanginize bakıyorum. Ondan sonra siz, sonra Mahmut beye gelecek galiba.

Prof. Dr. Mustafa UZUNPOSTALCI: Sayın başkan muhterem katılımcı arkadaşlarım. Hepinizi saygıyla selamlıyorum. Ben uzun konuşmayacağım. Sadece bir iki teklifim var. Bunlardan birisi şu. Bu Tevhid-i Tedrisat Kanunu biliyorsunuz, din görevlisi din hizmetlerini yürütecek kimseleri yetiştirmek üzere Milli Eğitim Bakanlığının ayrı mektepler açmasına amir. Ayrı mektepler açılması demek, bana göre statüsü ayrı, programı ay-

rı, kendi içerisinde bir bütünlük sağlayacak ortamı hazırlayıcı bir okul olması demektir. Yoksa ayrı bir binada açılmış olması anlamına gelmez. Buna göre bugün imam-hatip liselerinde okuyan öğrencilerin diğer liselerde okuyan öğrencilere göre ayrı tutulması gerektiği kanaatindeyim. Bunun laiklikle laikliğe aykırı olacak da değildir kanaatimce çünkü efendim kanun bunu amirdir, laik devletin kanununun amir hükümlerini yerine getirmek de laikliğe hiç bir zaman ters düşmez. Buna göre bugün İmam-Hatip Liselerindeki kız öğrenciler....

Yoksa o zaman ayrılık özelliği kalmaz diye düşünüyorum. Bu konuda Milli Eğitim Bakanlığı ile ilgili bir teklif yapılabilir veya Sayın Milli Eğitim Bakanlığı temsilcisi Özüduru beyefendi konuyu bilemiyorum oraya taşıyabilir mi? Naklederse veya değerlendirilirse memnun olurum. İkinci bir husus 1739 sayılı Tevhid-i Tedrisat temel eğitim kanunuyla ilgili bir teklifim olacak. Burada yine 32. Maddesinde İmam-Hatip Liselerinin hem mesleğe yönelik, hem de üniversiteye hazırlayıcı eğitim öğretim görmesi öngörülmüş bulunmaktadır. Buna göre İmam-Hatip Lisesinde okuyan öğrencilerin buradan mezun oldukları taktirde, kendi mesleğini daha ileri safhaya götürebilecek bir değerlendirmeyi gözönünde bulundurduğumuzda teşvik edici puanların verilmesi normaldir. Ancak, eğer üniversitenin diğer bölümlerine diğer fakültelerine gitmek istediği zaman önüne puan düşürmek gibi bir engel çıkarsa o zaman bu kanunun amir hükmü yerine gelmiş olmaz. Yani bir taraftan kanun o tarafa hazırlayan üniversiteye hazırlayıcı bir okul niteliği tanımakta, diğer taraftan da bir üniversiteye alırken bu öğrencilere sen ancak şu sıfır altındaki şu seviyeden puanını yükseltmeye başlayacaksın demiş olmamız, haksızlık olur kanaatindeyim. Binaenaleyh böyle bir durumda şöyle bir değerlendirme de yapılmasının uygun olacağını düşünüyorum. Madem ki üniversite kendi fakültelerine belli seviyelerde puan alabilecek öğrencileri kabul etmektedir ve madem ki, İmam-Hatip Liseleri meslek liseleri ve diğer bütün liseler bizim milli eğitimimize bağlı, onun program ve kuruluşuyla ilgili çalışmaları neticesinde ortaya çıkan okullar liselerdir ve bunlara doğrudan doğruya bir fırsat eşitliği tanımakda bizim anayasamızın gereği olmalıdır. Aksi halde, biz bunlara fırsat eşitliği tanımamış oluruz. Aynı imkanı onlara tanımamış oluruz, diye düşünüyorum.

Bu konudaki bir değerlendirmeyi de madem ki, Milli Eğitim Bakanlığı bunu böyle değerlendirmiyor, YÖK değerlendiriyor. YÖK'e arzedilmesinde fayda mülahaza ettiğimi ifade etmek istiyorum. Bir diğer husus, bunu da teklif olarak arz ediyorum. Sayın başkan bir diğer husus şudur. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın hizmet içi eğitimleriyle ilgili yapılan çalışmalarını 2 gündür aşağı yukarı konuşuyoruz, bugün de aynı konu üzerinde duruldu, değerlendirildi. Ancak burada şöyle bir eksiklik göze çarpıyor diye hissediyorum. Daha önceki yıllarda gerek İmam-Hatip Liselerinin programı hazırlanırken Talim Terbiye'nin kurduğu ön çalışma grubu içinde veya doğrudan doğruya ona sunulacak program taslağının hazırlanmasında Diyanet İşleri Başkanlığı'ndan da temsilciler alınırdı. Yüksek İslâm Enstitülerinin programları hazırlanırken de aynı şekilde temsilciler katılırdı. Bu benim bildiğim kadarıyla ya bir prensip meselesidir, yahutta amir bir hüküm var. Onu tam bilemiyorum. Fakat prensip meselesi de olsa buna riayet ediliyordu. Bundan birkaç yıl önce hepimizin hatırlayacağı gibi Milli Eğitim Bakanlığı değişik fakülte mezunlarını kendisi istihdam etmek üzere öğretmen olarak tayin edeceği zaman imtihan açmıştı. Bu

imtihanda başarılı olanlar öğretmen olarak tayin edilme cihetine gidildi. O zaman Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu Başkanı yanlış hatırlamıyorsam belki yanlıştır Galip Karagözoğlu bey olmalı, öyle hatırlıyorum, fakültelere şöyle bir değerlendirme yapmıştı. Bu öğrenciler aldıkları notlar itibariyle, mezunlar aldıkları notlar itibariyle bakacak olursak bilgi yoksunudur. Kendilerine bilgi verilmemektedir. Siz bunlara bilgi verin, biz onları aldığımız zaman hizmet içi eğitimlerle öğretmenlik formasyonu kendilerine kazandırma imkanına sahibiz demişti. Şimdi Diyanet İşleri Başkanlığı'da kendisinin istihdam edeceği elemanları gerek İmam-Hatip Lisesi mezunu olarak gerek ilahiyat fakültesi mezunu olarak alıp istihdam edecekse, hizmet içi eğitim kurslarıyla kendisinin istihdam sahasında noksanlıkları varsa, onları giderecek hizmet içi eğitim programları yapar, geliştirir. Buna göre Diyanet İşleri Başkanlığı kendisi için lüzumlu elemanın hangi şartlarda yetişmiş olacağı kanaatini besliyorsa, bunları hem Talim Terbiye Kurulu'na iletmeli. İmam-Hatip Lisesi programları ona göre yapılabilmeli hem YÖK'e veya ilahiyat fakültelerine ayrı ayrı bildirmek suretiyle onların değerlendirmelerine sunmalıdır ki, bu göz önünde bulundurularak bir değerlendirme yapılacak olursa, o zaman sanıyorum problemin büyük bir kısmı da halledilecektir. Ben bunları teklif ediyorum. Saygılar sunuyorum.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Teşekkür ederim. Sayın Gürtaş hocam söz sizin. Ben size zaman konusunda bir şey söylemiyorum, yani sonsuz manasında değil. Sizin en kısa zamanda bitirebileceğiniz şekilde.

Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜRTAŞ: Sayın Hocam, şunu istirham edeceğim ben: Ben tabii ki tebliğlerimle ilgili yapılan tekliflere cevap vermek için çıktım. Müzakereci olarak çıkmadım. O bakımdan yapılan konuşmaların tümüne değil cevap verilmesi gerekenlere cevap vermem lazım. Hepsine değil. Yapılan tenkitlere yani mümkün mertebe bana da biraz müsamahayla bakmanızı istirham edeceğim. O zaman sıkıntıya düştüğünüz noktada kurulun oyuna müracaat etmenizi arz edeceğim bende size. Değerli başkan, değerli arkadaşlar, ben zihinlerde taze olması hasebiyle sayın Yazıcıoğlu hocamızın söylediklerı bazı şeylere temas ederek başlamak istiyorum. İlahiyat fakültelerinin sayılarının çokluğu meselesi ihtiyaçtan yukarıda olması meselesi ile ilgili ben şöyle düşünebilir miyiz diyorum, acaba? Kendileri Diyanet İşleri Başkanı olduğu dönemde Diyanet İşleri hizmetlerinin dinî yüksek öğrenime dayalı hale getirilmesiyle ilgili kanun teklifi vardır. Yani camii hizmetinin de yüksek öğrenim mezunu olanlara verilmesi Kur'an Kursunun, camii hizmetinin. Eğer bu gerçekleştiği taktirde yani camii hizmetlilerini en azından gözönüne aldığımız taktirde, 70.000 her camii için bir görevli düşünsek 70.000 dini yüksek öğrenim görmüş elemanı temin etmek acaba kaç fakültenin uhdesinden gelebileceği bir görev olur. Bir de bu açıdan meseleye bakabilir miyiz diye onu hatırlatmak istiyorum.

Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kendi elemanını kendisi yetiştirmesi meselesine gelince kendileri yine başkanken hazırlamış oldukları kanun teklifinde Diyanet İşleri Başkanlığı'nı bugünkü konumunun çok ötesine taşıyarak bir bakanlık kuruluşu çerçevesinde kuruluşa kavuşturma gayretleri vardı hakikaten. İyi bir teşebbüstü, fakat akim kaldı. Şimdi böyle bir kuruluşa geçildiği taktirde kendi elemanını kendi yetiştirme probleminin Diyanete yükleyeceği mesaininde uhdesinden gelecek büyüklüğe kavuşmuş olması lazım. Ya-

ni yükleyeceği külfete bakarak ihtiyacı görmezlikten gelemeyiz diye düşünmek istiyorum. Ben şimdi birinci tebliğ ile ilgili hususlara geçeceğim. Burada bu şûranın Milli Eğitim Bakanlığı temsilcisi tarafından da takip edilmiş olmasını cidden memnuniyetle karşılıyorum. Diyanet İşleri Başkanlığı ve Milli Eğitim Bakanlığı'nın bir takım konularda işbirliği içinde olması içiçe olması zaten arzu edilen bir durum. Yalnız ben başkanlığa bir serzenişte bulunacağım, sabahleyin tebliğe ilk başlarken zaman konusunda beni sıkıştırdınız, çok hızlı okudum. Öyle zannediyorum tebliğim biraz iyi anlaşılmadı. İyi anlaşılmadı, çünkü sayın Ömer Özüduru hocamızın buradaki yaptığı tenkitlerden bunu anlıyorum. Ben tebliğimin hiçbir yerinde Kur'an Kursları kapatıldı demedim. Tebliğimin hiçbir yerinde çıraklığı savunmadım. Hele özellikle kendisinin buyurdukları böyle tiner koklayan çırakları savunma gibi bir durumumuz olmadı, ama tiner koklamayla çıraklığı öyle yanyana getirdiler ki, sanki biz burada o istikamete eleman gönderelim dermiş gibi bir duruma düştük tebliğimizde. Böyle bir şey zaten sözkonusu değil. Ama bu tiner koklama ve çıraklık meselesinin niye yan yana geldiğini bilemiyorum da, ben şunu demek istedim; İlkokul 5. Sınıftan sonra diploma verdiğimiz dönemlerde çocuklar eğer ortaokul ve liseye gitmeyeceklerse çıraklık ve meslek edindirme okulu var. Milli Eğitim Bakanlığının kendi okuludur bu. Milli Eğitim Bakanlığı bu okullardaki çocukları meslek sahibi yapmak üzere eğitiyor, bunları tiner koklatmak üzere sokaklara salmıyor.

Yani kendi yaptıkları bir iştir bu ve bu savunmamızın amacı daha yüksek öğrenime devam etmek yani bir üst öğrenime devam etme imkanı olmayan çocuklar kısa dönemde meslek sahibi oluyor, hayata atılıyor, kendisini kurtarıyor, ailesine yük olmuyor, ailesinin geçimine katkıda bulunuyor. Bu bir mekanizmadır, işlemesine ihtiyaç var. Hatta 4306 Sayılı Kanun bunu önledi, Milli Eğitim Bakanlığı genelge gönderdi uygulamayı devam ettiriyorlar. Kanuna rağmen devam ettiriyorlar. Niye? Çünkü bu bir gerçek. Hayatın gerçeği. Kanun hayatın gerçeğine intibak etmediğinden dolayı delindi, bakın kanun çıktığı tarihte delindi. Milli Eğitim Bakanlığı kendi genelgesiyle deldi. Sayın Hocamızın bunu bilmemesi mümkün değil. Yani öyle cevaplar verdiler ki, sayın hocamız burada, anlamak istemediği yani cevap verilecek niteliğe büründürdü bizim söylediklerimizi o şekilde cevaplandırmaya kalktı. Halbuki verdiği cevaplar bizim tebliğimizin cevabı değil kesinlikle. Şunu arz edeyim.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Hayır size cevap vermedi. Sayın Gürtaş başka bir konuydu. Ben kavrıyorum.

Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜRTAŞ: Sonra, Kur'an Kursları mezunlarına biz diploma verin diye hiç kimsenin kapısını çalmıyoruz. Kur'an Kurslarında geçirilen sürede Kur'an Kursunda hafız olan öğrencilerimiz ilave kurslarla desteklenmek suretiyle hafızlıktan sonra dışarıdan bitirme imtihanlarına giriyorlar ve diploma alıyorlar idi, ama Milli Eğitim Bakanlığı bu çocuklara bunu da çok gördü. Ne yaptı biliyor musunuz sayın hocam ne yaptı, her sene bir sınıftan imtihana gireceksiniz dedi. Her sene bir sınıftan hangi vicdana hangi hukuka sığar bu istirham ederim. Çocuklar 3 sene içerisinde hem hafız oluyorlardı, hem Kur'an Kursundaki eğitimden faydalanıyorlar, oradaki aldıkları ilave kurslarla desteklenmek suretiyle bir sene de ortaokul diploması alıyorlar emsallerinin arkasından yetişip liseye devam ediyorlardı. Bu çocukların süre kaybını önlüyordu. Siz ne

yaptınız? Her sene bir sınıftan imtihan olacaksınız dediniz ve çocukların Kur'an Kursuna gitmesini engellediniz. Kur'an Kurslarını kapatmadı kimse ama sofraya yemek koydunuz, elini kolunu bağladınız, buyur ye diyorsunuz. Nasıl yenir bu yemek. İstirham ederim. Yani otomatikman kapanmaya mahkum hale getirdiniz. Niçin? Bakın burada kanun koyucunun iradesinden bahsediyorsunuz. Büyük Millet Meclisinin iradesinden bahsediyorsunuz, 4306 Sayılı Kanunda hiçbir zaman size kesintisiz eğitimi bugünkü uyguladığınız şekilde yapın demiyor.

Kesintisiz eğitimin bir tek amacı vardır o da, ilkokul diplomasını vermeyi kaldırmaktır. Bunu herkes istiyor, buna hiçbir itiraz yok. Bunu bizim anladığımız tarzda yaptığınız takdirde, hiçbir sarsıntı yoktu. Milli Eğitim Bakanlığı'nda, Milli Eğitim bünyesinde, ne İmam-Hatip Okullarında, ne Kur'an Kurslarında ne Anadolu Liselerinde, ne Meslek Liselerinde hiçbir sarsıntı yok idi. Ama öyle oldu ki, zaten kamuoyu da bunu öyle anladı. Ben yani şimdi tartışmayı sertleştirmek istemediğimden ben tebliğimi gayet yumuşak, gayet iyi niyetli ve gayet munis bir şekilde hazırlamaya çalıştım ama, aldığım cevaplar bana bunları söylemeye mecbur etti. Yani 4306 Sayılı Kanunu öyle anladınız ki, bu kanunun amacı imam-hatip okullarını kapatmaktır. Biz de öyle tedbir alalım ki, kendi kendine kapansın dediniz, bu hale geldi özür dilerim, sizin için kastetmiyorum ben. Burada Bakanlık temsilcisi olarak sizi gördüğümüz için muhatap siz oluyorsunuz. Kusura bakmayın şahsınızla ilgili bir şey değil bu istirham ederim.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Sayın Gürtaş ben bir hatırlatmada bulunmak istiyorum. Yani bütün bunlar çok güzel, çok hoş yani müsbet menfi tartışmalar ama biz bunların çoğunu dün tartıştık. Evet siz birçok şeyi tekrar ediyorsunuz. Keşke dün teşrif etseydiniz.

Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜRTAŞ: Peki bağlayacağım. Rahatsız etmek istemiyorum daha fazla. Bir de şunu arz etmek istiyorum. Alan konusunda hocam bakın sizin tonunuzda söylüyorum. İmam-Hatip Okullarının alanı imam-hatip programı diyorsunuz. Öğretmen Liselerinin alanı öğretmen lisesi programı değil, kurulduğu tarihten beri imam-hatiplerin tek örneği vardır Milli Eğitimde, öğretmen liseleri. Ama bakın öğretmen liselerinden mezun olupda eğitim fakültelerine müracaat edenlere siz artı puan verdiniz geçmiş dönemde imam-hatip okulu mezunu ilahiyata müracaat ettiği zaman artı puan vermediniz. Eğer o öğretmen okulları meslek okulu değilse niçin artı puan veriyorsunuz. İmam-Hatip okuluna niye vermiyorsunuz. Ve İmam-Hatip Okullarında alan vardı kredili eğitim sistemi vardı istediği alanı seçiyor ve istediği yere gidiyordu, bakın ben bunu şunu müdafaa etmek için söylemiyorum İmam-Hatip liseleri ağırlıklı din eğitimi veren bir genel öğretim kurumudur. Binenaleyh her üniversiteye öğrenci göndersin. Böyle bir iddiamız yok. İmam-Hatip Okulları meslek okullarıdır. Ama hiçbir meslek okulu mezunu için koymadığınız barajı yani kendi istikametinde yüksek öğrenime giden başka yere gidemez dediğiniz barajı niçin İmam-Hatip Okulu için koyuyorsunuz. Bu haksızlık. Bakın YÖK koymuyor bunu, 1739 Sayılı Kanun diyor ki, Yüksek öğrenime geçiş Milli Eğitim Bakanlığı ve YÖK'le beraber tespit edilir diyor. Kanun buna amir ve bunu böyle yapıyoruz. Milli Eğitim Bakanlığı ile YÖK burada ortak. Sadece YÖK'ün üzerine suç atamayız. Kanun bunu da söylüyor yüksek öğrenime geçiş YÖK ve Milli Eğitim Bakanlı-

ğı'nın ortaklaşa düzenlemesiyle yapılır diyor. Eğer buna rağmen siz vazifenizi yapmıyorsanız o zaman buyurun YÖK'le beraber deyin ki, bizim de burada söz hakkımız var deyin.

Bir de şunu arz etmek istiyorum, burada bir arkadaşımızın İmam-Hatip Okullarının orta kısmından söz etmesi üzerine 1739 Sayılı Kanunda İmam-Hatip Okullarının orta kısmı kavramı yok dediniz. Ama dediniz ki 41 tane çok programlı İmam-Hatip Lisesi açtık dediniz. Çok programlı İmam-Hatip Lisesi kavramı da yok çok programlı lise kavramı var kuruluş içerisinde İmam-Hatip Okulu programı var ama aldığım bilgi doğru yanlış bilmiyorum 41 yerde bu liseler galiba sadece İmam-Hatip Okulu programıyla çalışıyormuş. Lisedir o tabii lisedir, içerisinde İmam-Hatip Okulu programı da var. Şimdi bakın şu 41 yerde vatandaşın çok programlı lise içerisinde imam hatip okulu programına müracaat etmesi acaba bu milleti temsil edenlere, bu milleti yönetenlere birşeyler söylemesi gerekmez mi hocam. İstirham ederim yani. Biz bütün okullar İmam-Hatip Okulu olsun demiyoruz.

Benim şahsi arzum şu, vatandaşın İmam-Hatip Okuluna gösterdiği rağbetin temelinde bir şey yatıyor. Nedir o? Genel okullarda bulamadığı din eğitimini burada bulmasından dolayıdır. Gelin genel okullarda vatandaşın istediği din eğitimini verelim. İmam-Hatip Okulları o zaman kendiliğinden meslek okulu olacaktır. Sayısı da azalacaktır, öğrencisi de azalacaktır. Hiçbir tepkiye gerek yok kavga gürültüye de gerek yok. Gücenmeye darılmaya da devletle milleti küstürmeye karşı karşıya getirmeye de gerek yok. Ama veriyorsunuz özellikle diyorsunuz ki öğretim olacak, eğitim olmayacak. Abdest alınma yeri olmayacak, namaz kılmak için mescit açmayacaksınız. Yani sanki okullara konulan din dersiyle devlet yıkılmaya gidiyormuş gibi korkuyla veriyorsunuz böyle çekinerek. Ondan sonra vatandaş niye bunu istiyor diyorsunuz. Olmaz tabii. Vatandaşı tanımak lazım isteğini değerlendirmek lazım. Yani ben şunu söylemek istiyorum. Son cümlemi söylüyorum yeni dindar vatandaşın devleti ile hiçbir problemi yoktur. Devletinin de dindar vatandaşıyla hiçbir problemi yoktur ve olmamıştır da, olamazda. Problem, devleti ve milleti tanımayan kendi şahsi sübjektif duygularını devlete hakim kılmak isteyen idareciler yüzündendir. Problem bundan kaynaklanmaktadır. Milletimizi tanımak, milletimizle bütünleşmekte bu ayrıca kendilerini ayrı gören vatandaşlarımıza idarecilerimize düşer. Özür dilerim belki sabrınızı suiistimal ettim. Saygılar sunarım.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Çok teşekkürler, sayın hocam. Arkadaşlar, böylece toplantılarımızın ana noktasını ana konusunu tamamlamış oluyoruz. İyi niyetle hepimiz meselelere yaklaşmaya çalıştık. Belki bazen biraz sert olduk biraz istemediğimiz kelimeleri kullandık. Eğer birbirimizin gönlünü kırmış isek birbirimizden ben hepiniz adına özür diliyorum. Gerçekten de Türkiye'nin dini bir problemi vardır. Siyaset yapmak için söylemiyorum. Siyaset nasıl bir çıkmazda ise, Türkiye'de de din bir çıkmazdadır. Bu meselelerin halledilmesi lazım. Bu da ilimle olur. Bunun içinde hep yüksek tahsil ihtisas bunun üzerinde ısrarla duruyoruz. Son konuşmayı bütün bunlara kısa bir cevap, kısa bir değerlendirme olmak üzere Diyanet İşleri Başkanlığımız Başkan Yardımcısı Sayın Mehmet Gürler beyefendi yapacaklar. İsterseniz, şimdi benim programım şöyle, onu da size arz edeceğim. Saat 16:00' ya kadar ara vereceğiz. Saat 16.00'da sizleri rica edeceğiz, tek-

rar komisyon olarak çalışacağız, huzurunuza bir metin getireceğiz, bu metni onayınıza sunacağız, o zaman da konuşabilirsiniz. 16.00 hatta bana göre biraz erken ama şimdi 17.00 desem çok geç diyeceksiniz. Şuûrada bir bakalım programımıza. Sayın hocalarım yarın 09:00'da genel oturum vardır ve biz genel oturuma bir raporla gitmek durumundayız onun için 16:30'da toplanıyoruz ve görüşüyoruz. Mehmet Bey de o zaman konuşmasını yapıyorlar. Belki de kapanış konuşması olabilir. Evet hepinize en iyi dileklerimizi sunuyoruz teşekkürlerimle, sağolun varolun.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Değerli arkadaşlarım, 2 gündür devam eden çalışmaların belli kademede sonuna gelmiş bulunuyoruz. Şimdi 2 gündür, yoğun bir şekilde tartışılan bir kısım konularla ilgili bazı tespitler yapıldı burada. Bu tespitleri müzakere edip karara bağlayıp yarınki genel oturumun tasvibine sunma safhasına geldik. Bu yapılan tespitler biraz tabii aceleyle yapıldı, belli başlı ana başlıklar belirlendi. Onları burada daha derli toplu bir hale getirip uslup olarak daha bir bütünlük içerisine koyacağız. Bu konuları tabi görüşüp karara bağlayacağız bu sefer üyeler sadece karar safhasında bulunacak oy verecek, 24 kişilik bir liste var. Birkaç eksiğiyle aşağı yukarı arkadaşlarımız burada, üye olmayan kimse yok. O zaman önce bir usul konusunda isterseniz anlaşalım. Bu tesbit ettiğimiz ilkeleri bir okuyalım. Ondan sonra da onlar üzerinde bir görüşme olacak herhalde. Yalnız o görüşmeyi de bir esasa bağlarsak çünkü uzun boylu ne zaman bitirmemiz lazım. 19.00'a kadar da kalmaz. Yani dakika sınırlaması getirmeyelim ama her arkadaşımız durumu bildiği için 5-6 dakika içerisinde, belki biraz daha fazla, biraz daha az süre içerisinde görüşünü bildirirse rahatlıkla bugünkü çalışmamızı da bitirmiş oluruz. Mutabık mıyız? Peki, o zaman.

Dr. Durak PUSMAZ: Din Eğitimi Komisyonu Raporu. Komisyonumuza sunulan tebliğlerin müzakeresi ve yapılan görüşmeler sonunda Şûra Genel Kuruluna sunulmak üzere aşağıdaki kararlar alınmıştır:

1. Yapılacak bir düzenleme ile ilköğretimin 5. sınıfından sonra isteyenlerin Kur'an Kursuna gitmelerine imkan verilmeli;

2. İlköğretimin 7. ve 8. sınıflarına isteğe bağlı olarak Kur'an-ı Kerim dersleri konulmalı;

3. Yapılacak mevzuat düzenlemesi ile Hafızlık müessesesinin yaşatılmasına imkan hazırlanmalı;

4. İlahiyat Meslek Yüksek Okulları 4 yıla çıkarılmalı, bu okula alınacak öğrenciler özel yetenek sınavı ile tesbit edilmeli; Dünyanın ve Türkiye'nin geldiği noktada din'e yoğun ilgi de dikkate alınarak Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde çalışan her kademedeki din görevlilerinin bütün imkanlar kullanılarak 4 yıllık dinî yüksek öğrenim görmeleri mutlaka sağlanmalı; bu ilkeden taviz verilmemelidir. Bunun ilk adımı olarak 1998 – 1999 öğretim yılında başlatılan ilahiyat ön lisans programı teşvik edilerek bütün din görevlilerinin bu programı bitirmeleri mutlaka sağlanmalı;

5. İlahiyat Fakültelerinin mezunlarının Diyanet İşleri Başkanlığı'nda da istihdam edildikleri dikkate alınarak ilahiyat bölümlerinin programları ona göre geliştirilmeli;

6. Halen ilk ve orta dereceli okullardaki Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi Derslerinin

müfredat programları yeniden gözden geçirilerek kitapları günümüz şartlarına uygun yazılmalı;

7. İmam-Hatip Lisesi öğrencilerinden hafız ve mesleğe yatkın olanlar ile ilahiyat fakültelerini 1. 2. ve 3. tercihle kazananlara Diyanet İşleri Başkanlığı'nca burslar verilerek göreve hazırlanmalı;

8. Diyanet İşleri Başkanlığı'nda görevli iken üniversitelerin çeşitli dallarında akademik unvan kazananlar ödüllendirilmeli, tayin ve görevlendirmelerde öncelik verilmelidir;

9. Hizmet içi eğitim kurslarında Haseki ve Selçuk eğitim merkezleri başta olmak üzere müfredat, öğretim kadrosu ve çalışma esasları yeniden gözden geçirilip geliştirilmeli, bu çerçevede ilahiyat fakültelerinden yararlanılmalı, Haseki ve Selçuk eğitim merkezi kursiyerlerinin mastır ve doktora yapmaları teşvik edilmeli;

10. Kadınlarımızın din eğitiminin ve öğretiminin sağlanması için bayan din görevlileri hassasiyetle yetiştirilmeli ve istihdamı sağlanmalı;

11. Müezzinlerin güzel ezan okumaları için hizmet içi eğitim kursları yoğunlaştırılmalı;

12. Yurtdışındaki vatandaşlarımızın ve çocuklarının millî ve dinî kimliklerinin muhafazası için irşad ve din eğitimlerine önem verilmeli, buralara gönderilecek görevliler özel eğitime tabi tutulmalı;

13. Din Hizmetlerinin sağlıklı biçimde ve toplumun her kesimini kapsayacak düzeyde yürütülebilmesi için;

a) Bilgisayar başta olmak üzere çağdaş teknolojiden mesleği ile ilgili bilgileri öğrenebilecek duruma getirilmeli,

b) Yurtdışında görevlendirilecek Diyanet personelinin gideceği ülkenin dilini yeterli seviyede öğrenmesi ve o ülke hakkında bilgi sahibi olması sağlanmalı;

14. Özürlülerin din eğitimi ve öğretimine gereken önemin verilmesi için alt yapının hazırlanarak ona göre eleman kadrosu yetiştirilmeli.

Evet, bu kadar tesbit edilen maddeler.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Sayın hocam genel ifadede fayda var. Onu daha sonra istediğimiz şekilde yorumlayabiliriz. Detaya inerek bağlamayalım. Fırsat eşitliği deyince birçok şey onun içine girecektir.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Bizim şahsi kanaatimiz, burada eğitim komisyonundan biz, Diyanet İşleri Başkanlığı mensuplarının yüksek eğitimi üzerinde ağırlıklı olarak durmamız lazım. Yani bu temayı başa oturtmamız lazım. Bu biraz ortalarda yer aldı da, onu başa koyalım diyorum.

- ....

Prof.Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Bu bir sene önce ilköğretimle ilgili kanun, Meclisten geçerken bize de sordular. İşte çok görüş aldılar vs. falan. Biz o teklifi o zaman yapmıştık, hatta ilköğretimin son sınıfına diye teklif etmiştik, 7 ve 8'ine teklif et-

miştik, dediler ki çok olur, ağır olur. 8. sınıf olsun o da olmadı tabi. Yani çünkü o da tepki görmüş. Şimdi yapacağımız tekliflerin biraz gerçekçi olması lazım. Uygulanabilir olması lazım. Yoksa onun sınırı yok... Türban konusunda Diyanet kesin tavrını aldı, değişik zamanlarda. Yani ona ilave olarak...

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Hocam bunların Şûra ile ilgisi yok, lütfen o kadar teferruata girmeyelim. Ana hatlarıyla biz bunu yazalım, ileride 5 sene sonra bir daha gelirse o zaman da onu yazarız.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Bir de ben hep biraz metodik kendi yapım itibariyle de yani eğitimse eğitim yapalım o konuları, eğitimle de pek ilgisini kuramadım. İşte karıştı ayıklamaya çalışıyoruz. Biz üzerimize düşen konuda bir teklif götürelim yoksa öbür türlü gerçekçi olmaz ve her teklifin uygulanabilir olmasına da özellikle dikkat etmek lazım yoksa teklifin ucu yoktur. Teklifler yapılır. Arzular, istekler çoktur, ama onlar boşa olmasın, mutlaka bir hedefi olsun ve uygulanabilir olsun. Ölçümüz bu olursa daha gerçekçi olur.

Dr. Durak PUSMAZ: Değişen birinci maddeyi okuyorum. Dünya'nın ve Türkiye'nin geldiği noktada din'e yoğun ilgi dikkate alınarak Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde çalışan her kademedeki din görevlisinin bütün imkanlar kullanılarak 4 yıllık dinî yüksek öğrenim görmeleri mutlaka sağlanmalı, bu ilkeden taviz verilmemelidir. Bunun ilk adımı olarak 1998-99 öğretim yılında başlatılan ilahiyat ön lisans programı teşvik edilerek bütün din görevlilerinin bu programı bitirmeleri mutlaka sağlanmalı.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Şimdi 1. Basamak sınavıyla 105 esasıyla geçen yıl uygulama başladı. Ben onun özünü size şöyle özetleyeyim. Başlangıçta biz Yüksek Öğretim Kuruluyla şöyle kararlaştırdık. 25.000, bir yıl, 25.000 ikinci yıl, bu işi 2 yılda bitirmeyi planladık fakat sonradan, Açık öğretim Eskişehir'de bir tepki oluştu bu programa. Şimdi dendi ki, bu nereden çıktı, bizim alanımız değil, ilgi alanımız değil vs. değil. Bir de rektörlük seçimleri vardı o zaman o rektörlük seçimleri arifesinde üçyüzün üzerinde öğretim üyeleri imza toplayıp bir eyleme giriştiler. O zaman YÖK başkanı dedi ki, burada böyle bir sıkıntı var. Bu mahkeme konusu da olabilir. Mahkeme konusu olursa bu da kaybedilebilir. Onun için 1. Basamak sınavıyla alırsak nasıl olur. Biraz tartıştık konuyu, ben de hakikaten yani dava konusu olsa büyük ihtimalle iptal de olabilirdi. Çünkü şey malum. Onun üzerine biz o şekilde başladık. Fakat bu yıl ben gerek YÖK'le gerek Eskişehir Açık Öğretim Fakültesi, şunu söyleyeyim, bilgi olarak, bu projeyi öyle benimsedi ki, yani tabirimi biraz mazur görün Diyanet'ten daha çok benimsedi.

Çünkü, ben şu eleştirimi de yapayım size, bir tanıtım programı vardır, bu Açık öğretim programının. Dün ve bugün bir saate yakın bir tanıtım programı televizyona da geçiyor. Ben gerek sayın başkana, gerekse Halit Bey'e bu işle ilgili olan arkadaşımıza Diyanet saatimiz var. O Diyanet saatimizde tanıtsanız ya bu programı diye bir teklifte bulundum. Çünkü sizin işinizdir bu. Hepsi çok uygun karşıladı iyi karşılandı ama tanıtım oldu geçti gitti. Bundan sonra da olabilir ama yani bu işlere maalesef her ne hikmetse çok yakın ilgi gösterilmiyor gibi geliyor bana. Fakat bir Açık öğretim, o kadar benimsedi ki bu

programı, daha önce karşı çıkan insanlar şimdi ben gittiğimde bakıyorum canla başla beni şeyden alıyorlar, garajlardan alıyorlar. Her türlü itibarı gösteriyorlar. Koşuşuyorlar o yana bu yana yani tamamiyle benimsediler bu programı çünkü zaruretine inandılar. Önceleri biraz ürktüler akademik sorumluluğunu biz aldık. Ankara Üniversitesi aldı. Diğer işlemleri onlar aldı vs. aldı rahatladılar ve işin önemini kavradılar ve fevkalade benimsediler. Dolayısıyla, bu büyük bir avantajdır. Diyanet İşleri Başkanlığı da bundan sonra, tabi bu yıl biraz aceleye geldi, duyuruda vs. de aksaklıklar oldu ama bundan sonra herhalde daha iyi yürür. Bir de şunu ifade edeyim, bu 105 meselesini gerek YÖK'le gerekse orasıyla da görüştük...

-Bir de o diplomalarımız belli yerlerde geçerlidir.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Hocam o var. Maalesef onu aşamadık. Aşamayınca da fazla ısrarlı olmadık. Çünkü o bir şeydir. Başka yerlere kayarlarsa acaba öylemi olur? Böyle mi olur? Devleti şöyle mi ele geçirirler, böyle mi yaparlar. Var bu. Yani bunu kıramıyorsunuz. Yani ne yapalım? Sonra bizim hedefimiz burada öğrenci yetiştirip de başka kurumlara göndermek değil. Kendi elemanlarımızı bir noktaya getirmektir. Bizim hedefimiz o. Dolayısıyla o bize çok ters değil. Biraz onur kırıcı olarak da kabul edilebilir. Yani ne demek 2 yıllık şey yapılıyor. Niye sade oraya ait olsun ama onunla uğraşacak halimiz yok. Çünkü orada bir duvar çıktı önümüze. O duvarı da yıkamadık yani mümkün değil... Yani kusura bakmayın da ben onu çok söylediğiniz manada almıyorum. Deniyor ki, alanda eğitim görmüşsen o alanda çalış. Başka alana gitme. Bunda onur kırıcı bir şey de ben göremiyorum açıkçası. Peki siz istiyor musunuz ki bu çocuklar Diyanetin dışında da gitsin bir yerde istihdam edilsinler. Ben yapıyı bildiğim kadarıyla söyleyeyim, bu ifade kalkmaz. Oylayalım istenirse konur, istenmese konmaz. Konuyu anlamayan var mı? Bu Açık Öğretim Programını bitirenlerin alacakları belge sadece din hizmetleri için geçerlidir gibi bir kayıt koyuyor YÖK ve bunda ısrarlı. Şimdi arkadaşımız diyor ki, bu kaydın kaldırılması istikametinde bir şey koyalım.

- ..... Sizin açınızdan bir sakınca yoksa.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICOĞLU: Benim açımdan bir sakınca yok ama o kadar hassassınız ki, yani bir teferruata takılıp kalıyorsunuz. Daha önceki bu programın takibi konusunda neredeydiniz? Geldi dayandı bu noktaya şimdi bir hassasiyet gösteriliyor, alınganlık gösteriliyor.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Sayın başkan, ben bir şey söyleyebilir miyim? Peki aynı maddeyi Diyanet İşleri Başkanlığı elemana ihtiyacı olduğundan dolayı elemanlarını kaçırmamak amacıyla kendisi böyle bir şey teklif etmiş olsa, koysa tabii bir şey olmaz mı? Olabilir.

- Ben şahsi kanaatimi söylüyorum. Eğer bugün tahsil belgesinde böyle kısıtlayıcı bir ifadeyi ben ciddi şekilde yani hiçbir şeyle bağdaştıramıyorum ve onur kırıcı olarak buluyorum. Yani siz sadece bu toplumun içinde bulunabilirsiniz. Buradan ileriye taşamazsınız çünkü siz şusunuz gibi bir imaj görüyorum burada. O bakımdan bence sayın hocamın dediği gibi tabi sayın hocamın tecrübesi var bu konuda orada karşılaştığı sıkıntılar var. Oradan dolayı artık sonucunda ne geleceğini bildiği için hocam sonucunu belki bize söy-

lüyor ama. Burası bir şûra toplantısıdır. Burada bazı konuları görüşüyoruz. Şu anda İmam-Hatip Lisesi mezunu olarak ve din hizmetinde çalışan insanla ilgili bir konudur ve bunun da bir tabanı vardır. En azından bu şûrada temenni olarak böyle bir ifadenin burada bulunmasından ben fayda görüyorum. Takdir sizindir.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Şimdi bunu tabi istenirse konur. Ben karşı çıkarım çünkü kendimle çelişkili olur. Ben çünkü buna onay verdim. Bu onay verdiğim şeye karşı çıkmam şimdi. Karşı çıkmam ahlâki olmaz, tutarlı olmaz ama o olmasaydı benim daha da çok içime sinerdi ama oldu. Olurken de onayımı da aldılar. Onay da verdim. Dolayısıyla, şimdi ona karşı çıkamam şahsen. Ama kurul isterse buraya yazar o şekilde geçer, niye sakıncası olsun. Ama burada esas bir tarafa bırakılıyor, bir şey üzerine ne bileyim yani çok fazla bir şeylik gösteriliyor...

Bu YÖK kararıdır, bir yönetmelik falan değildir. YÖK'ün aldığı bir karardır. Bugün o karar alınır, yarın başka bir karar alınır. Bugün böyle olur, yarın başka olur. Yapı da değişiyor hepsi değişiyor.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Ben de aynı kanaatteyim. Temelde haklısınız.

- Yalnız tabanda bir sıkıntı var. Bu görevlilerimizin hepsi böyle bir beklenti içerisindedir. Genelde de yani bu müracaatlarda bile bu caydırıcı olduğu gibi bir takım grup tarafından ciddi şekilde istismar da ediliyor. Yani bunun için bence eğer yapılan toplantıda gündeme getirilmemesi yanlış olur diye düşünüyorum, fayda gördüğümü arz ediyorum efendim. Önümüzdeki sene belki, gündeme gelecek ayrı bir konu.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Yani bu şeye karşı bir tepki olarak ortaya konursa, yani bir şey olur mu diye ben de onu düşünüyorum. Yoksa düşüncem sizden farklı değil. Fakat şunu da kesinlikle anlayamıyorum yani, işin aslını bırakıp da böyle bir ne bileyim yani bana göre bu arkadaşlar bu eğitimi aldıktan sonra bu işi yapmalılar. Başka yerde ne işi var. Zaten bu işin eğitimini görüyor, dolayısıyla başka yerde ne işi var? Ama yani bu basit bir şekli unsuru bu kadar büyütüp de hatta müracaatlara engel olacak bir şekle getirmeyi de doğrusu anlayamıyorum.

-...

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Evet arkadaşlar çok uzattık. Ben Şükrü Bey'i temelde haklı buluyorum. Onur kırıcı birşeydir ama onur kırıcı şey sadece o mu? Bir çok şey var. Bu şartlarda sayın başkanın ifade ettiği gibi bu kadar yapılabilmiş. Teferruat üzerinde durmayalım. Şimdilik biz küçük bir hak elde etmişiz, devam edelim daha sonra onu da alırız.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Evet istiyorsanız oylayalım sayın başkanım.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Yani ısrarlıysa teklif sahipleri tabi ki oylanacak.

Dr. Durak PUSMAZ: 1. Maddeyi öne almış olduk şimdi demin ki okuduğumuzu, Evet.

2. İlahiyat meslek yüksek okulları 4 yıla çıkarılmalı, bu okula alınacak öğrenciler özel yetenek sınavı ile tesbit edilmeli.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Şimdi bir önemli nokta da budur. Değerli arkadaşlarım yani o okullar bir orta yerde kaldılar. YÖK'ün o konuda bir kısım düşünceleri var, daha bilmiyorum ne safhadadır. Bazen bize de soruyorlar doğrusu ben de o konulardan usanmış vaziyetteyim. Çünkü İlahiyat Meslek Yüksek Okulu, öyle olsa ne olur? böyle olsa ne olur. Benim işim değil. Genelde benim işimdir ama esas işin sahiplerinin o konuda atak olması lazım. Proje geliştirmeleri lazım. Değişik YÖK olsun başka şeylerde olsun talepte bulunmaları lazım. Size şunu söyleyeyim, siz kendiniz bir proje hazırlamazsanız önünüze getirir bir proje korlar ve o önünüze konulan proje hiçbir zaman size uymaz. Çünkü en iyi projeyi siz yaparsınız. Sıkıntıyı siz çekiyorsunuz, Kurum sizin, problemleri siz biliyorsunuz. Dolayısıyla o projeyi kurumun kendisi ortaya koyar, kendisi ortaya koymazsa birileri gelir önlerine bir şey atarlar alın şöyle yapın derler. O zaman da hiçbir şey deme fırsatı, imkanı olmaz.

Bu okullarla ilgili çeşitli düşünceler var. Bana da soruyorlar zaman zaman doğrusu benim de kafam karıştı. Bir kısım ilahiyat fakültesi dekanları diyor ki; hocam bunları kapatalım. Kapatın bana ne ya mühürü bende değil ki. Ben zamanında açılması için önayak oldum. Belli gerekçelerimiz vardı. O gerekçeler ortadan kalktıysa kaldıralım. Kalkmadıysa bunlara bir çeki düzen verelim, yeni bir usul verelim. O zaman biz bunu yürürlüğe konduğu zaman hedefimiz şuydu 2 yıl olarak başlasın daha sonra 4 yıla çıksın. Ondan sonra o kadar bu konuya şeyler geldi ki dendi ki, 4 yıla çıktığı zaman bunlar ilahiyatla eşdeğerlik isterler, denklik isterler. Doğrudur bunlar hep çıkar. Ama bizim içimizden geçen şuydu ilahiyat fakültesi olsun, genel eğitimini versin bir de onun yanında tamamen mesleki bir eğitim veren 4 yıllık mesleki bir eğitim veren yüksek okul olsun. O Yüksek okuldan çıkan da imam-hatip olsun. Gidip de efendim, ben mütfü olacağım şu olacağım bu olacağım diye uğraşmasın yani seçimini ona göre yapsın. Çünkü hem yüksek tahsilli diyoruz, hem de nereden çıkacak bunlar. Dolayısıyla bu konuda ben tereddütlüyüm. Çeşitli görüşler var. Biri öyle diyor, biri böyle diyor.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Sayın başkan iki kelime söyleyeyim izninizle. Aşağı yukarı kurulduğundan beri okulla, yüksek okullarla içiçeyim. Ben çok faydalı olacağı kanaatindeyim. Özellikle 4 yıla çıkarılırsa ve Diyanet hedefi zaten orasıdır. Dini musiki gibi ne bileyim, Kur'an-ı Kerim'i güzel okuma gibi, ezanı güzel okuma gibi derslere daha da ağırlık verilerek yapılırsa ki, diğer derslerin de desteğiyle gerçekten ideale yakın, ideale ulaşmak mümkün değil. Hiç olmasa % 50, % 60'ı yakalayabiliriz. O bakımdan ben 4 yıla çıkmasını arzu ediyorum. Elbette meslek okulu yani İmam yetiştirecek yoksa mütfü olmaya kalkarsa mesela bizim fakültede biliyorsunuz her yerde var dikey geçişi var bu arkadaşların. % 10'a girenler dikey geçişi sağlıyor.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Ama hocam o imama siz imam-hatip, vaiz, müftü ona benzer yetkiler vereceksiniz, onlarla donatacaksınız ki yani biz namaz kıldırmadan sonra başlayan işler devreye girsin. Yoksa gene bunu namaz memuru gibi telakki edersek olmaz. Buna gerek yok, yazıktır. 4 yıl onu uğraştırmaya yazıktır. O zaman Diyanet İşleri Başkanlığının 7-8 yüz civarında kaç tane bilmiyorum, 1000 civarında vaiz değil 60.000 – 70.000 tane vaizi olur. Hizmet öyle götürülür. Yoksa sadece 5 vakit namaz esnasında aç kapa sonra geç git. Halbuki şu kış gecelerinde köy camiinde hoca ak-

şam namazından sonra bir sohbet açıp da o insanlarla şöyle camiide çok sıcak bir diyalog kursa karşılıklı, bizim camiilerde de konuşulmaz birisi konuşur diğerleri dinler. Bir şey soramazsın. Yani bizim camii adabımız da bir tuhaflaştı. Böyle resmi daire gibi oldu bizim camiilerimiz. Otursun konuşsunlar, o onlara sorsun onlar cevabını versin. Sonra desin ki ben bunu çıkaramadım, akşam gideyim, gitsin biraz kitap karıştırsın, ertesi gün yatsıdan sonra otursun. Yani böyle sıcak samimi bir diyalog kurulmazsa bu işler zor yürür. Dolayısıyla bu birikimi onlara verdikten sonra, bu anlayışın da empoze edilmesi lazım. Bu hizmet anlayışının da istenmesi lazım. Yani teşkilatın buna hazırlanması lazım.

Prof Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Bir örnek verebilir miyim sayın başkan? Yüksek okuldaki öğrencilerden birisi geldi, bana derdini anlattı. Mahallesinde bir genç kız bir delikanlıyla konuşuyormuş. Sözleşmişler, anlaşmışlar ve işte ailesi isteyecek derken aralarında ihtilaf çıkmış ve ayrılmışlar. Kız çok fena bir durumda kalmış. Müracaat ettiği kim biliyor musunuz? Mahallenin genç imamı. Bizim okuldaki genç imam. Hocam bana yol gösterin ben çok müşkül durumda kaldım. Babam duyarsa beni de öldürür onu da öldürür, çok kötü bir durum olur ben nasıl hareket edeyim diye. O da tam bir cevap verememiş o da bana sordu. İşte bir takım teklifler götürdük, ettik meseleyi hallettik. Yani sadece köylerde değil sayın başkan şehirde bile etkili olabiliyor ve ben çok fark görüyorum. Evet geçelim sayın başkan.

Dr. Durak PUSMAZ: Yapılacak bir düzenleme ile ilköğretimin 5. sınıfından sonra isteyenlerin Kur'an Kursuna gitmelerine imkan verilmeli.

- Hocam biz burada temennilerimizi ortaya koyarız. Bunlar içerisinde yapılabilenler yapılır, yapılamayanlar orada kalabilir. Ama bizim temennimiz öyle olmalıdır ve o maddenin de mutlaka orada kalması lazımdır diye düşünüyorum. Bunu bir gerekçe gösteririz. Deriz ki din şûrasında da şöyle bir karar aldık.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Yalnız bir samimi kanaatimi de size söyleyeyim. Yani bu ilköğretim mevzuatı içerisinde Kur'an Kursuna kimse gitmez. Yani şimdi deniyor ki; çocuklara, okuldan dönerken de Kur'an Kursuna da bir uğrayın da orada bakın birşeyler öğrenin. Veyahut da hafta sonu Kur'an Kursuna gidin de kim hafta sonu Kur'an Kursuna gider, kim Kur'an Kursunun önünden geçerken şuraya da gideyim de bir iki şey öğreneyim der. Ama ben hep böyle uygulanabilir, pratik, gerçekçi şeylerden yanayım.

- O ayrı bir konu ama bazı konular da var ki, idari olarak girilmesi lazım.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: O zaman hocam bu ifade daha uygun olur.

Dr. Durak PUSMAZ: Yapılacak yasal bir düzenleme ile ilköğretimin 5. Sınıfından sonra öğrencilerin Kur'an Kurslarına devamına ve bu kurslarda geçirilecek öğrenim süresinin zorunlu eğitim süresinden sayılmasına imkan verilmesine.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Birinci kısım çok güzel, o kısımda bırakalım.

- Şimdi kanun maddesi var. O kanun maddesine göre 5. sınıftan sonra devam edemez Kur'an Kursuna. Çünkü ilköğretimi tamamlamadan hiçbir kursa gidemez diyor o mad-

dede. Milli Eğitimin açtığından başka kursa gidemez diyor. Diyanet İşleri Başkanlığı açtığı için bu kursu. Bu kanun maddesinin değişmesi lazım. Buraya öğrenciyi aldıktan sonra da belli düzenlemelerle, denklikle bazı dersler ilave etmek suretiyle, fark imtihanlarıyla orada geçen süre zorunlu eğitimden sayılır. Bu bir düzenlemeyi gerektirir. Bu kursların devamına eğer kani iseler, ikna edilebilirse yönetim bu konuda yetkililer, bunu düzenlemeleri normal. Avni Akyol'un Milli Eğitim Bakanlığı, Turgut Özal'ın başbakanlığı döneminde bu kurslarda geçen sürenin ortaokuldan sayılması için.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Eğitim merkezi projesi bizim projemizdir. Komisyondan geçip de genel kurula inmiştir... Aslında kusura bakmayın ama biraz önce gösterdiğiniz hassasiyeti burada da göstermeniz lazım. Şimdi burada da bir çelişik duruma düşüyorsunuz. Yani o hassasiyetinizin de bir gereğidir. Uygulama açısından ben de öyle düşünüyorum ama yani burada bir çelişik duruma düşmeyin. Biraz önce o ibareye çok takıldınız. Şimdi bu teklif sizin çalışmalarınızın önünü açacak bir tekliftir. Gerçekleşme imkanını pek göremiyorum ama yani teklif tekliftir.

Dr. Durak PUSMAZ: Yapılacak mevzuat düzenlemesiyle hafızlık müessesesinin yaşatılmasına imkan hazırlanmalı.

- Şu ortam içerisinde nasıl hazırlanacak onu da anlayamıyorum.

- Bu bir çözümdür, bir çözüm aranabilir.

- Evet devam edelim.

- İlahiyat fakültelerinin mezunlarının Diyanet İşleri Başkanlığında da istihdam edildikleri dikkate alınarak ilahiyat bölümlerinin programları ona göre geliştirilmeli.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Bu amaca uygun olarak diyelim oraya. Şimdi şöyle doğrudur. İlahiyat fakültesinde şimdi iki bölüm değil. Bir ilköğretim din kültürü, ahlâk bilgisi öğretmenliği bölümü var, bir de ilahiyat bölümü var. O ilahiyat bölümü kendi arasında kağıt üzerinde üç bölüme ayrılıyor. O ayrı. Yani bir ilahiyat var, bir de Din kültürü öğretmenliği bölümü var. Evet Diyanet genellikle o programdan istifade edecek uygundur. Doğrudur. Hocam oraya mani bir şey yok. Ama öbür taraftan diyor ki biraz daha Diyanetin bazı arzuları da gözönünde bulundurulsun. Ona muhalif bir hal yok.

Dr. Durak PUSMAZ: Evet, İlahiyat bölümlerinin programları bu amaca uygun olarak geliştirilmeli. Halen ilk ve orta dereceli okulların...

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Sonu nasıl geliyor onun?

Dr. Durak PUSMAZ: Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinin müfredat programları yeniden gözden geçirilerek...

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Okullarımızdaki Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi eğitimi diyelim. Aslında bu madde üzerinde biraz daha ağırlıklı biraz daha birşeyler ilave edilebilir. Önemli bir madde bu. Onu ben şöyle ifade edeyim; Talim Terbiye'de bu konuyla ilgili 3-5 yıl önce bir çalışma başladı. Bir noktaya kadar gelindi, ama ben şahsen bu işin üzerinde çok ısrarla duruyorum. Milli Eğitim Müsteşarına belki 7-8 sefer olmuştur, her gördüğümde ayaküstü falan, hocam tamam o iş öyle bu iş böyle, geçen gün sayın bakana gittiğimde müsteşar bey de vardı ve kesinlikle o işe ikna oldular. Aslında

yapılan ham bir çalışma var. O çalışmayı alıp yeniden gözden geçirip artık o Talim Terbiyenin şeylerinden geçirerek, o da uzun boylu bir çalışmadır. Yani herkes geldi bu noktaya. Çünkü biz 3-5 sene diyoruz, 15 senedir uygulanan bir müfredattır, bir kitap vs. dir. Artık şey olmaktan çıkmıştır. Dolayısıyla o noktaya gelindi ama, düzgün bir ifadeyle biraz daha ağırlıklı bir şekilde burada yer almasında fayda görüyorum ben. Yani bu yapılan şeyleri destekler ve bu yapılacak mutlaka.

Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜRTAŞ: Din hususuna temas etmeyi de düşünür müsünüz? İlköğretimin 1. sınıfından başlatılmasına da yer vermeyi düşünür müsünüz? Avrupa'daki Türk çocuklarına 1. sınıftan itibaren başlatılıyor. Kitapları da Milli Eğitim Bakanlığı'ndan hazırlanıyor.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Ahmet Bey herhalde iyi olur da yani ben din dersleri kitabı yazanlar olarak henüz daha bu çocukların pedagojik durumlarını kavrayıp, Almanya'daki gibi Avrupa'daki gibi kitaplar yazabilecek bir seviyede değiliz gibi geliyor bana. Yani o çocuğa şimdi ne anlatacağız. Bakıyorum ben ilkokulda işte şu hallerde cünüp olunur, çocuk bilmiyor ki ona gerek var mı, yok mu? Eğer konacaksa o çağdaki çocuğa din dersi öyle bir din dersi konmalı ki bu yani hiç çocuk annesine, babasına, öğretmenine anormal bir soru soracak bir şeyi olmamalı, yani tamamiyle his dünyasına yönelik olmalı. Yani sevgiye, saygıya, çevreye yönelik bir kitap olmalı. Boyama kitabı olmalı, ne bileyim bir şiir ezberlemeli. Yani hemen işte abdestin, hayır.

- Hayır değil hocam oradan başlanılmaz da yaş seviyesine, çocuğun şeyine göre de bir yerden başlanması lazım diye düşünüyorum. Temenni olarakda girebilir. Avrupa'da da uygulama böyledir şu anda. Bir yerden başlanmalıdır.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: İşte başlanabilir de. Bakın bir yayınevi bizden bir kitap istiyor. İlkokulda istedi ve bizim bu işle ilgili arkadaşımız dedi ki; bağışlayın bizi biz ilkokulu yazabilecek durumda değiliz. Almanya'da dedi, 5 yılda yazdılar bir kitabı. Şimdi biz alıp 3 ayda bir kitap yazarsak bu fayda mı getirir, zarar mı getirir? Şükrü bey hocam ben ona katılıyorum, ancak şu benim söylediğimi daha güzel bir şekilde ifade edip yani ilkokuldaki çocuğun yaşına, kabiliyetine, duygusuna şeklinde alınırsa olabilir.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Bizim Din öğretimi genel müdürünün alanıdır, konusudur bu. Maalesef din öğretimi genel müdürlüğü başka şeylerle uğraşmaktadır. Yani bu konu onun alanıdır yani o konuda uzmanlaşmıştır. Çok güzel bir şekilde bize formüle edebilir.

Dr. Durak PUSMAZ: Diyanet İşleri Başkanlığı'nda görevli iken, üniversitenin çeşitli dallarında akademik unvan kazananlar ödüllendirilmeli, tayin ve görevlendirmelerde öncelik verilmelidir, diye bir şey yazılmış.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Biz bunu bilerek yazdık sayın hocam benden çıktı biraz da bu, arkadaşlar bağışlasınlar. Yani şimdi herkes, rahatında keyfinde güzel müftülüğünü yaparken ziyafetlere, sohbetlere ne bileyim ziyaretlere giderken, bir arkadaşımız da oturmuş gecesini gündüzüne katmış çalışmış, yani ödüllendirelim. Alman-

ya'ya gönderiyorsak ona öncelik verelim müşavir yapıyorsak ona da bir öncelik verelim. Yani niye onu teşvik etmeyelim.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Şöyle bir açıklama da getireyim. Bu divanda yer alan bu akademik kariyeri yapmış mensuplarımız bizim bu konuda hiçbir müdahilimiz yok, hatta onlar sıkıntı içine düştüler, acaba yanlış anlaşılabilir falan dediler...

Dr. Durak PUSMAZ: Bu teşvik sonraki maddede var, isterseniz sonraki maddeyi okuyayım. Hizmet içi eğitim kurslarında, Haseki ve Selçuk eğitim merkezleri başta olmak üzere, özellikle ihtisas kursları başta olmak üzere, müfredat öğretim kadrosu ve çalışma esasları yeniden gözden geçirilip, geliştirilmeli. Bu çerçevede ilahiyat fakültelerinden yararlanılmalı, ihtisas eğitim merkezi kursiyerlerinin master ve doktora yapmaları teşvik edilmeli. Çeşitli dallarında akademik unvan kazananlar teşvik edilmeli ve ödüllendirilmelidir.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Eğitimle bağlantılı olarak işte Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin eğitiminin daha iyi bir seviyede düzenlenmesi için teşkilat kanununun çıkarılmasına çalışılmalı şeklinde bir şey söyleyebiliriz.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Veyahutta Diyanet İşleri Başkanlığı teşkilat kanunu çalışmaları yapılırken eğitime...

- Hocam bu bizim gündemimizdedir.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Bu işin yasal prosedürüdür, şekli yönüdür yani kurum olarak siz onlara gerekli şeyi gösterirseniz bu belli olur zaten, teşvik olur. Teşvik odur. Öbürü de olması lazım ama o şeye bağlı bir usuldür. Yoksa önemli olan kurumun bu işe bakışıdır, yaklaşımıdır.

Dr. Durak PUSMAZ: Kadınlarımızın din eğitimi ve öğretiminin sağlanması için bayan din görevlileri hassasiyetle yetiştirilmeli ve istihdamı sağlanmalı.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Şöyle densin o zaman Diyanet İşleri Başkanlığının yapmakta olduğu çalışmalar arttırılarak devam ettirilmelidir.

Dr. Durak PUSMAZ: Vaize olmak için, bu sene 3 tane bayan müracaat etti, üçünü de aldık Haseki eğitim merkezine.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Hayır, vaizlik müessesesinin içinden Diyanet çıkamaz, çıkamamıştır, çıkamaz da yani o bir zor iştir. Ben de çok uğraştım o işle. Onun için bu teklifleri getiriyoruz. Bu yüksek tahsillileştirildikten sonra Diyanet artık ayrı bir vaizlik kadrosuna gerek yok. Her camiinin görevlisi hatibidir, vaizidir, müftüsüdür.

Nüfusumuzun yarısından fazlasını kadınlarımız teşkil ediyor ve kadınlarımız arasında ki, parantez erkeklerimiz arasında da öyle batıl inançların çok yaygın olması sebebiyle özellikle kadın hocahanımların diyeyim, hocahanımların yetiştirilmesinde vaiz vaize neyse ihtiyaç vardır. Bu konuya önem verilmesi idi. Ama biz çok uzun oluyor diye bunu tamamiyle kısalttık. Kısaltınca da anlam kayboldu. İsterseniz bu şekilde tekrar ele alalım. Yani bir şey söyleyelim ve kadın görevlilerimiz yetişsin görev alsın ve kadınlarımıza, hanımlarımıza daha iyi bir sağlıklı din eğitimi verilsin.

Sayın hocam dedi ki olay çok yönlü bir olay yani hanımefendi din uzmanlığı yaptı.

Bayan şu anda din uzmanı bir çalışma yaptı. Talep olmayınca ne yapacaksınız. Şimdi öğretmenler gelmiyorlar şimdi yeni yeni bazı pratik sıkıntılardan dolayı herkes yapamıyor öğretmenlik yapıyor ama kürsü hizmeti yapamaz diyor. Buna mani bir halimiz yok. Bunu demek istiyoruz.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Bir şey mi diyeceksiniz Ayşe Hanım?

Ayşe SUCU: Şimdi efendim 80'li yıllarda da seminerler bazında zaman zaman Kur'an Kursu öğretmenlerine yönelik çalışmalar yapıldı. Orada da derslere giren hocalarımızın geneli, geneli değil hepsi erkekti yine benim bir teklifim olmuştu orada kapanış konuşmasında, dedim ki bu tip çalışmalarda biz Kur'an-ı Kerim ve diğer dersleri bayanlarla da yapmak istiyoruz. Yani bir tane bayan hocamız yoktu çok rahat diyalog kurabileceğimiz, meselelerimizi anlatabileceğimiz ve neticesinde de hemen bir Kur'an-ı Kerim ihtisas kursu adı altında bir kurs başlatıldı. Tam Aşere-Takribe geldik. Bir yönetim değişikliği oldu kurslar bitirildi. Halbuki o kurs 11 kişiydik biz o kursta ben de vardım. O kurs devam edilseydi bu gün belki çok daha farklı bir noktaya getirilecekti o 11 kişi, çünkü sadece Kur'an-ı Kerim dersleri değil bunun yanı sıra diğer bazı derslerde konulmuştu. Yani buna benzer uzun süreli proglamlar yapılmalı. Bunu sadece vaizlerimiz için söylemiyorum. Kur'an Kursu öğretmenlerimiz bayan Kur'an Kursu öğretmenlerimiz için mesela arapça dersi uzun zamandan beri istiyoruz. Kimi öğretmen arkadaşım Suudi Arabistan Kültüre gidiyor kimisi Libya kültüre gidiyor, kimi Yoyav Kültüre gidiyor. Halbuki biz bunu Diyanet işlerimizden yerli ilim adamlarımızdan almayı isteriz. Sadece bu bir arapça için değil bir tefsir, bir hadis dersleri de olabilir. Çünkü hakikaten ben geçen bir konuşmamda ona özellikle değindim erkek öğreticilerimiz için veya erkek hocalarımız için bu şanslar çok en azından bir araya gelip bazı şeyleri yapabiliyorlar ama kadın görevlilerimiz için bu çok zor. Benim isteğim herşeyden önce vaizeler için de olabilir Kur'an Kursu öğretmenleri için de olabilir uzun süreli programlar yapılması hizmet içi faaliyetleri yapılması ve bu sadece vaize meselesi değil her Kur'an Kursu öğretmenimizde bir vaizedir bir cami hocası gibi.

Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜRTAŞ: Nüfusumuzun yarıdan fazlasını teşkil eden hanımlarımızın dini yönden aydınlatılmaları konusuna ayrı bir önem verilmeli ve bu hizmeti yerine getirecek hanım görevliler de yetiştirilmek üzere özel tedbir alınmalıdır

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Birşey söyleyebilir miyim bu madde tamamiyle zait olsa bile yine de girmesinde fayda var.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Hocam ben de bir eleştirimi söyleyeyim de madem birleştirerek bununla cevap vereceksiniz. Açılıştan sonra açılışa katılan bir kısım öğretim üyesi arkadaşlarımız oldu fakülteden salona çalışmalara katılmak istedikleri zaman içeri alınmadılar. Bir hayli kırılmışlar. Doğrusu onlar şûradan geçen herhangi birisi değil. Öğretim üyeleridir. Bulunmalarında bir sakınca olmayabilirdi. Yani bir hayli alınmışlar, kırılmışlar. Çünkü açılışa biz figüran olarak mı geldik, televizyonda bir görüntü olsun diye mi geldik diye bir alınganlık gösterdiler. Ben de hak verdim kendilerine.

Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜRTAŞ: Şöyle bir temenni olabilir mi acaba? Bundan sonraki şûraların dinleyicilere açık olarak düzenlenmesi, şimdi bakın, dinleyiciye açık olma-

sında hakikaten yarar var. Yani öyle bir yerde düzenlersiniz ki üyeyle müzakereci ayrı oturur. Dinleyici gelir çıkar. Dinlediği kadar dinler gider. Bunda bir mahzur olmaması lazım.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Ben bugün burada konuştuğumuz şeylerin Kızılay meydanında bile konuşsak kesinlikle yadırganmayacağı kanaatindeyim.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Onu idare takdir etsin. Devam edelim efendim.

Dr. Durak PUSMAZ- Müezzinlerin güzel ezan okumaları için hizmet içi eğitim kursları yaygınlaştırılmalı.

Yurt dışındaki vatandaşlarımızın ve çocuklarının millî ve dinî kimliklerinin muhafazası için irşad ve dinî eğitimlerine önem verilmeli, buralara gönderilecek görevliler özel eğitime tabi tutulmalı. Din hizmetlerinin sağlıklı biçimde ve toplumun her kesimini kapsayacak düzeyde yürütülebilmesi için, a) Bilgisayar başta olmak üzere çağdaş teknolojiden mesleği ile ilgili bilgileri öğrenebilecek duruma getirilebilmeli. b) Yurtdışında görevlendirilecek personelin gideceği ülkenin dilini yeterli seviyede öğrenmesi ve o ülke hakkında bilgi sahibi olması sağlanmalı.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Ben birşey söyleyebilir miyim Sayın Başkan? Şimdi o bilgisayar ve diğer v.s. düşünelim, mesala köyde yahut küçük kasabada işte bilgisayar bilen tek kişi imamdır. Gençlere bir kurs açsa öğretse veyahut başka şeyleri çok iyi olur, diye düşünüyorum.

Sayın Mustafa Bey bu güzel birşey de. Ben Almanya'ya işçilerle ilgili araştırma, sohbet nedeniyle çok defalar gittim. Almanya'da özel okul açmak peki nasıl yetiştireceksin.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Diyanet İşleri Başkanlığı bundan da istifade edebilir. İstihdam edeceği elemanları kendisi yetiştirmek üzere gerekli teşebbüs ve araştırmalarda bulunmalıdır.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Şöyle bir şey var bunu tam çözemedim ben arz edeyim mi? İmam-Hatip Liseleri demiş arkadaşımız mesleki formasyonun kazandırılmasındaki erken yaş sınırı dikkate alınarak ve kesintisiz prensibi de ihlal edilmeden İmam-Hatip Liselerinin öğrenci kaynağının ilköğretimin beşinci sınıfına dayalı hale getirilmesi için gerekli tedbirler alınmalıdır demiş. Ben de tam anlamadım. Nerden gelmiştir? Sahibi kimdir? Ahmet bey.

7.-8. sınıfta çok affedersiniz, seçmeli, Kur'an dersleri var teklifte.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Bu diyor ki tekrar eskisi gibi ilkokul sonrasına dayandırılmalı. Beş artı üçün bir başka ifadesi. Bu seçmeliyi koyduk hocam.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Şimdi sayın Gürgür konuşma talebiniz var mı? Evet buyurun.

Mehmet GÜRLER: Sayın başkan, değerli arkadaşlar hepinizi saygıyla selamlıyorum. Üç günden beri hakikaten yoğun bir çalışma oldu, yorulduk. Ama inşallah bu çalışmalarımız başkanlığımızdaki hizmetlere ışık tutacaktır. Aşağı yukarı 20 tane tebliğ sunuldu. Sizler katkıda bulundunuz. Efendim tebliğ sunan arkadaşlara ayrıyetten teşekkür ediyorum. Eğitimin önemi vurgulandı tebliğlerde. Din eğitiminin önemi vurgulandı. Do-

layısıyla din hizmetlerinin önemi vurgulandı. Tabii ki din hizmetleri hakikaten önemli bir hizmet hassas bir hizmet. Hatta ve hatta diyoruz ki, hata kabul etmeyen bir hizmet. Diğer kurum-kuruluşlarda hata yapabilirler ama din hizmetinde yapılacak hataların telafisi kolay kolay mümkün olmaz. Bu bakımdan bu hizmetlerin de yürütülmesi için de iyi bir din eğitiminden geçilmesi gerekiyor. Başkanlığımız bu hizmetleri din hizmetlerini yürüten bir kurumdur. Geçmişine şöyle bir baktığımız zamanda grafiğine baktığımız zamanda hakikaten büyük gelişmeler olmuştur. Bugün belli bir yerlere gelmişizdir. İnşallah bundan sonra da bu gelişmeler devam edecektir.

Kuruluş yıllarında 5000 olan personel bugün 80-90 bine çıkmıştır. Efendim fiziki yapılanmada büyük gelişmeler olmuştur. Bir zamanlar evden idare edilen müftülükler bugün gerçekten güzel fiziki alana, binalara kavuşmuştur. Diğer taraftan eğitim yönüyle aynı şekilde bir zamanlar imam-hatiplerimiz ilkokul mezunu değilken bugün artık İmam-Hatip Okulu mezunu şartı getirilmiştir.Bir müddet sonrada yüksek tahsil, dini yüksek okul bitirme şartı getirilecektir. Ben bunları gelişme olarak görüyorum. Müftülerimiz aynı şekilde ortaokul lise mezunuyken tamamı yüksek dini okul bitirenler olmuştur. Bu bakımdan büyük gelişmeler olmuştur. Efendim araç gereç bakımından aynı şekilde müftülüklerimiz artık bilgisayar vardır. İnternete bağlanıyor, bağlanmak üzere.Bütün bunlar efendim Kur'an Kurslarımızda büyük gelişmeler oldu. Ama son zamanlarda bir gerileme var. Diğer taraftan Diyanet Saati gibi bir 2 saatlik haftada televizyondan yayın işte bütün bunlar gelişmelerin birer göstergesidir. Tabii din hizmeti gerçekten zor bir hizmet hakikaten mihrap, minber, kürsü hizmetleri ki, bizim ağırlığı bu hizmetler teşkil ediyor.Biz her hafta imtihan oluyoruz. Bugün 70.000 imam-hatibimiz imtihan oluyor. Nasıl imtihan oluyor. İşte çıkıyor hutbeye, hutbesinde imtihan oluyor nereden? Kur'an-ı Kerim'den imtihan oluyor. Kur'an-ı Kerim hocası onu dinliyor orada. Hadisten imtihan oluyor. Okumadan imtihan oluyor, artık cemaatimizin tahsili yükseldi, gelişti. Bugün cemaatimizin içerisinde hiç okumayanından üniversite mezununa kadar ihtisas sahibi kimseler hutbe dinliyor. Vaizimizin vaazını dinliyor. Elbette bu kadar insana böyle cemaati her yönüyle ihtisaslaşmış kimselere hitap etmek cidden zor. İşte bunların düzelmesi de yani iyi bir diyelim ki hutbe doyurucu bir hutbe, vaazın muhakkak eğitimli görevliler ile bunlar mümkün olacaktır. Yine ben gelişmelerle ilgili olarak da bakıyorum, biraz evvel söyledim. İlkokul mezunu ortaokul lise mezunu derken şimdi görevlilerimizin %17-20'si arası yüksek tahsilli yüksek tahsile doğru gidiyor. Bir de hizmetlerin zorluğu artık biz kapalı toplumdan açık topluma doğru gidiyoruz gidildi. En ücra köye varıncaya kadar artık dağ başına varıncaya kadar bu iletişim araçları sayesinde ulaşılıyor. Şimdi halkımız akşam televizyonunu dinliyor, sabahleyin gidiyor hoca efendiye diyor ki; hoca efendi ben bugün şöyle bir konuşma dinledim, sen ne diyorsun. eskiden bu yoktu kapalıydı, sadece orada görevlimiz herşey neyse dini konularda söylüyor onu cemaat kabul ediyordu köylü halk kabul ediyordu. Ama şimdi öyle değil. Bu defa hoca başlıyor bocalamaya geliyor müftü efendiye aynı şekilde vaiz efendiye aynı şekilde ben akşam şöyle işte bir programı dinî programı dinledim siz ne dersiniz? gibi işte bütün bunlara cevap verebilmek için de görevlilerimizin iyi bir eğitimden geçmeleri gerekiyor. Başkanlık olarak da biz hizmet içi eğitimine önem veriyoruz. Ben kurslar üzerinde uzun süreli eğitim merkezleri üzerin-

de durmayacağım. Arkadaşlarımız o konular üzerinde durdular. Gerekli bilgileri, malumatı verdiler.Tabi hizmet içi eğitim kurslarımız devam ediyor ama tabi ödenek meselesidir. Biz baktık ki bu ödeneklerle de mümkün olmayacak. Artık yerinde eğitilme metodunu uyguluyoruz. Bu sene gelen rakamlara göre bize taşradan, müftülüklerimizden aşağı yukarı 10 bin görevlimiz hizmet içi eğitiminden geçmiştir. Diğer taraftan hatiplik kursları düzenledik. Bunlar yeni kurslarımız hizmet içi eğitim kurslarmız. İllerimizden 80 ilimizde yetişkin hakikaten hitabetiyle tahsil yönüyle, temsil yönüyle böyle kabiliyetli olan arkadaşlarımızı, yetişkin arkadaşlarımızı çağırdık. Bunları hatiplik kursundan geçirmek suretiyle bu arkadaşlarımızda gittiklerinde kendi illerinde ve ilçelerinde diğer imam-hatiplerimizi de almış oldukları kursla ilgili özellikle hutbe okumada, diksiyonla ilgili olarak onlar da orada hocalık yapmaktadırlar. Güzel ezan okuma kurslarımızı hızlandırıyoruz. Son derece iyi neticeler aldık alıyoruz.Yabancı dil kursları efendim güzel Kur'an okuma kursu onu da planımız projemiz arasında henüz daha tahakkuk etmedi. Onunla ilgili olarak da çalışmalarımız var. Netice olarak diyoruz ki, biliyoruz ki bir kurumun başarılı veya başarısızlığı istihdam ettiği görevlilerin eğitimi ile ilgilidir. Ne kadar iyi bir eğitim almış olurlarsa o kurum başarılı olur. Eğitimde zayıf olan personelin başarısıda zayıf olur. Biz bu çaba içerisinde, bu gayret içerisinde çalışıyoruz. Tekrar hepinize teşekkür ediyorum. Bu kararları da inşallah bu zaman içerisinde uygulamak suretiyle başkanlığımız hizmetlerini daha ileriye götüreceğiz. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Teşekkür ederiz.Hocam.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Mahmut Bey hocamız bir konuşma yapacaklar.

Mahmut GÜRGÜR: Sayın başkan, değerli arkadaşlarım, saygılarımı sunuyorum. Gerçekten bu eğitim komisyonunda bulunmaktan da fevkalede mutlu oldum. Çünkü düşündüğüm ve bir kısmınıda yapma imkanı bulduğum birçok hususu burada mutabakat içerisinde öneri olarak getirilmiş olmasınıda görmekten ayrıca memnuniyet duydum. Ben şahsen Diyanet İşleri Başkanlığı'nda din hizmeti yapacak arkadaşlarımızın nitelik bakımından fevkalade gelişmiş olmalarına büyük önem atfediyorum. O itibarla Diyanet İşleri Başkanlığının hedef olarak bütün din hizmetlerinde görev yapacak arkadaşlarımızın yüksek tahsil sahibi olmaları prensibini benimsemiş olması fevkalade büyük bir gelişmedir.

Bu sadece düşünce olarak kalmayacaktır. Benim bölümümle ilgili olarak ifade etmek istiyorum. Şu günlerde bir atama yönetmeliğinde değişiklik düşünüyoruz. Mesela ilk olarak biz oraya Kur'an Kursu Öğretmenlerine yüksek öğrenim yapma zaruretini koyduk. Bu bir ilk adımdır. Temenni ediyorum ki bu iş bundan sonra imamlara, müezzinlere teşmil edilecektir ve bunda zaruret vardır. Bu şûranın oluşumu da bu zarureti ortaya koymaktadır. Bilimsel çalışma yapan arkadaşlarımızın teşvik edilmesi konusu öteden beri bizim aramızda da konuştuğumuz tartıştığımız, bugün de şûrada üzerinde durulan bir konudur. Ben bu konuda gerçekten şûra kararlarını çok benimsiyorum, önemsiyorum ve bunun bir başlangıcı olarak da güzel bir raslantı oldu. Yine biraz önce sözünü ettiğim mevzuat çalışmalarına iki yenilik getirmeyi planladık onları metin haline de dönüştürdük, mastır çalışması yapanlarla doktora çalışması yapanlara diğer arkadaşlarına nispet-

le biraz daha teşvik edici bir kaç husus getirdik. Mesela bugün müftü olmak için ihtisas kursunu bitirme zorunluluğu vardır. Doktara yapan arkadaşlarımızın bu doktora çalışmalarını ihtisas kursu karşılığı kabul ederek direkt müftülüğe geçme imkanı getiriyoruz. Mastır yapan arkadaşlarımızı da vaizlik, doğrudan vaizliğe alma imkanını getiriyoruz bir mülakatla. Tabii her sosyal olayda olduğu gibi din hayatımızın da değişken olduğunu unutmamak durumundayız.

Bulunduğumuz noktada herşey tek çözüm, yeterli olduğunu görmemek lazım, mevcut durumlarla yetinmek doğru değil. Şu anda bulunan mevzuatlarımızın şu anda düşündüğümüz, tarzların, davranışların tek çözüm ve yeterli çözüm olduğunu iddia etmek yanlıştır. Ben burada eğitimden gelen arkadaşlarla da tabii daha önceden tanıştığım için onlardan da bir istirhamım olacak. Mevcut hallerini, geçmişteki hallerini tabii çok büyük hizmetler olmuştur, ama sanki bundan sonra o uygulamalar olmasa dünya yıkılır gibi düşünmemek lazım. Yeni çözümler, yeni öneriler üzerinde çalışmak lazım. Buna mecburuz. Biz Diyanet olarak buna mecburuz. Yeni çözümler yeni öneriler, yeni gelişmelere ayak uydurmak zorundayız. Yani şu olmazsa olmaz dememeliyiz.

Eğitim sahasında bu İmam-Hatip Liselerinin gelişmesinin tek çözümü yoktur. Geçmişte çok değişik tarzlar yaşanmıştır. Programlar değişmiştir, ortası şöyle, lisesi şöyle olmuştur. Onun için mutlaka şöyle olduğu taktirde gelişme sağlanacaktır, gibi bir saplantı içerisine girilmemesinin uygun olacağını değerlendiriyorum ve bir de şunu arkadaşlarımdan istirham ediyorum. Bu bir otokontrole girelim. Yani söyleyelim, meselelerimizi, problemlerimizi ifade edelim ama eksilerimizi ve artılarımızı da bir tartalım, bir muhasebe yapalım. Bu muhasebeyi yapmak zarureti vardır. Bu imam-hatip okullarıyla ilgili tabi arkadaşlarımda bilirler bir otokontrolü yapmak zarureti vardır. Yani herşeyimiz düzgün, herşeyimiz tamam gibi bir anlayış içerisinde olmamalıyız.

Artık bundan sonra görülen odur ki, bu okullarımızın yeni bir düzenlemeye tabii tutulması, sayın Başkanın şûra başlangıcında ifade ettiği yüksek öğrenim düzenlemesine, paralel bir düzenlemeye ihtiyaç vardır. Artık kendimizi ona göre bir adaptasyona tabii tutmak zorunluluğu da ortaya çıkmıştır. Şûra bu bakımdan da yararlı olmuştur. Birbirimizin fikirlerini öğrendik. Biz Diyanet olarak fevkalade yararlandık. Değerli fikirlerinizi inşallah bundan sonraki çalışmalarımızda pratik hayata geçirme imkanı buluruz. Bu gayret içerisinde olacağız. Ben şûranın hayırlara vesile olmasını diliyorum. Katkılarınız için teşekkür ediyorum. Hepinize saygılarımı sunuyorum.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Evet bu konuşmayla bugünkü çalışmamızı tamamlamış olduk. Ben gerek tebliğ sunan gerek katkıda bulunan bütün meslektaşlarıma, hocalarıma teşekkür ediyorum ve bu oturumu da burada kapatıyorum.

DİN EĞİTİMİ KOMİSYONU RAPORU

DİN EĞİTİMİ KOMİSYONU RAPORU

23 Kasım 1998 Pazartesi saat 14.00'de toplanan Din Eğitimi Komisyonu, önce Başkanlık divanını oluşturmuş ve verilen önergenin açık oya sunulması sonucu Komisyon Başkanlığı'na Prof. Dr. Mustafa Said Yazıcıoğlu, Başkan Yardımcılığı'na Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU, Raportörlüklere Doç. Dr. Fahri Kayadibi ve Dr. Durak Pusmaz seçilmişlerdir.

Komisyonumuza sunulan tebliğilerin müzakeresi ve yapılan görüşmeler sonunda Şûra Genel Kuruluna sunulmak üzere aşağıdaki kararlar alınmıştır.

1- Diyanet İşleri Başkanlığının tüm hizmetleri en az dinî yüksek öğrenime dayalı hale getirilmeli, bu prensip çerçevesinde halen Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde çalışan her kademedeki din görevlilerinin, bütün imkanlar kullanılarak 4 yılık dinî yüksek öğrenim görmeleri mutlaka sağlanılmalı, bu ilkeden taviz verilmemelidir. Bunun ilk adımı olarak 1998-1999 öğretim yılında başlatılan İlahiyat Önlisans programı teşvik edilerek bütün din görevlilerinin bu programı bitirmeleri mutlaka sağlanılmalı;

2- İlahiyat meslek yüksek okulları 4 yıla çıkarılmalı, bu okula alınacak öğrenciler özel yetenek sınavı ile tesbit edilmeli,

3- Yapılacak bir düzenleme ile ilköğeretimin 5. sınıfından sonra isteyenlerin Kur'an Kursuna gitmelerine imkan verecek çalışmalar yapılmalı;

4- İlköğretim 7. ve 8. sınıflarına isteğe bağlı olarak Kur'an-ı Kerim dersleri konulmalı,

5- Yapılacak mevzuat düzenlemesi ile hafızlık müessesenin yaşatılmasına imkan hazırlanmalı,

6- İlahiyat Fakültesi mezunlarının Diyanet İşleri Başkanlığı'nda da istihdam edildikleri dikkate alınarak ilahiyat bölümlerinin programları bu amaca uygun olarak geliştirilmeli,

7- Okullarımızda okutulmakta olan Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinin müfredat ve programları gelinen nokta itibari ile tekrar gözden geçirilerek öğrencilerin yaş ve kültür düzeylerine göre kitaplar yeniden yazılmalı,

8- Diyanet İşleri Başkanlığı'nda görevli personel üniversitenin çeşitli dallarında akademik ünvan kazanmaya teşvik edilmeli,

9- İhtisas kursları başta olmak üzere hizmet içi eğitim kurslarında müfredat ve çalışma esasları yeniden gözden geçirilip geliştirilmeli, bu çerçevede İlahiyat Fakültelerinden yararlanılmalı, ihtisas eğitim merkezi kursiyerlerinin yüksek lisans ve doktora yapmaları teşvik edilmeli,

10- Nüfusumuzun yarısından fazlasını teşkil eden hanımlarımızın dini yönden aydan-

latılmaları konusuna ayrı bir önem verilmeli ve bu hizmeti yerine getirecek hanım görevliler de yetiştirilmek üzere özel tedbir alınmalıdır;

11- Müezzinlerin güzel ezan okumaları için hizmet içi eğitim kursları yaygınlaştırılmalı;

12- Yurtdışındaki vatandaşlarımızın ve çocuklarının millî ve dinî kimliklerinin muhafazası için irşad ve dinî eğitimlerine önem verilmeli, buralara gönderilecek görevliler özel eğitime tabi tutulmalı;

13- Din Hizmetlerinin sağlıklı biçimde ve toplumun her kesimini kapsayacak düzeyde yürütülebilmesi için din görevlileri bilgisayar başta olmak üzere çağdaş teknolojiden, mesleği ile ilgili bilgileri öğrenebilecek duruma getirilmeli.

14- Yüksek öğretime geçişte İmam-Hatip Lisesi mezunlarına eğitimde fırsat eşitliği prensibini zedeleyecek şekilde sınırlamalar getirilmemelidir.

KOMİSYON BAŞKANI
1- Prof. Dr. M. Said YAZICIOĞLU
(İmza)

KOMİSYON BAŞKAN YARD.
9- Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU
(İmza)

RAPORTÖR
2- Doç. Dr. Fahri KAYADİBİ
(İmza)

RAPORTÖR
10- Dr. Durak PUSMAZ
(İmza)

ÜYE
3- Prof. Dr. Hüseyin ALGÜL
(İmza)

ÜYE
11- Prof. Dr. Kerim YAVUZ
(İmza)

ÜYE
4- Ömer ÖZÜDURU
(İmza)

ÜYE
12- Zekeriya ÖKTEN
(İmza)

ÜYE
5- Mehmet ALTUNKAYA
(İmza)

ÜYE
13- Doç. Dr. Fikret KARAMAN
(İmza)

ÜYE
6- Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜRTAŞ
(İmza)

ÜYE
14- Hakkı YILMAZ
(İmza)

ÜYE
7- Muhittin ALAGÖZ
(İmza)

ÜYE
15- Ömer ÖRTLEK
(İmza)

ÜYE
8- Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ
(İmza)

ÜYE
16- A. Zeki ELTURAN
(İmza)

ÜYE
17- Dr. Tayyar ALTIKULAÇ
(İmza)

ÜYE
22- Dr. Ahmet BALTACI
(İmza)

ÜYE
18- Mahmut GÜRGÜR
(İmza)

ÜYE
23- Mehmet GÜRLER
(İmza)

ÜYE
19- Selahattin KAYA
(İmza)

ÜYE
24- Doç. Dr. Esat KILIÇER
(İmza)

ÜYE
20 -Şükrü ÖZTÜRK
(İmza)

ÜYE
25- İsmail YILMAZ
(İmza)

ÜYE
21- Doç. Dr. Ali Aslan AYDIN
(İmza)

DİN EĞİTİMİ KOMİSYONUNA
KATILAN ÜYE, TEMSİLCİ ve DAVETLİLER

DİN EĞİTİMİ
I. ÜYE

KOMİSYON BAŞKANI
Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU
(İmza)

KOMİSYON BAŞKAN YARD.
Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU
(İmza)

RAPORTÖR
1- Doç. Dr. Fahri KAYADİBİ
(İmza)

RAPORTÖR
15- Dr. Durak PUSMAZ
(İmza)

ÜYE
2- Prof. Dr. Hüseyin ALGÜL
(İmza)

ÜYE
16- Prof. Dr. Kerim YAVUZ
(İmza)

ÜYE
3- Ömer ÖZÜDURU
(İmza)

ÜYE
17- Zekeriya ÖKTEN
(İmza)

ÜYE
4- Mehmet ALTUNKAYA
(İmza)

ÜYE
18- Doç. Dr. Fikret KARAMAN
(İmza)

ÜYE
5- Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜRTAŞ
(İmza)

ÜYE
19- Hakkı YILMAZ
(İmza)

ÜYE
6- Muhittin ALAGÖZ
(İmza)

ÜYE
20- Ömer ÖRTLEK
(İmza)

ÜYE
7- Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ
(İmza)

ÜYE
21- A. Zeki ELTURAN
(İmza)

ÜYE
8- Dr. Tayyar ALTIKULAÇ
(İmza)

ÜYE
22- Şükrü ÖZTÜRK
(İmza)

ÜYE
9- Dr. Ahmet BALTACI
(İmza)

ÜYE
23- İsmail YILMAZ
(İmza)

ÜYE
10- Mahmut GÜRGÜR
(İmza)

ÜYE
24- Doç. Dr. Ali Arslan AYDIN
(İmza)

ÜYE
11- Selahattin KAYA
(İmza)

ÜYE
25- Mehmet GÜRLER
(İmza)

ÜYE
12- Doç. Dr. Esat KILIÇER
(İmza)

DİN EĞİTİMİ

II. TEMSİLCİLER

1- Dr. Hümeyra PINAR
2- Dr. Ahmet İNAN

III. DAVETLİLER

1- Dr. Ekrem KELEŞ
2- Dr. Ömer ÖZCAN
3- Dr. Mehmet Besim İSMAİLEFENDİOĞLU
4- Ayşe SUCU
5- Dr. Mehmet BULUT
6- Prof. Dr. Süleyman Hayri BOLAY
7- Prof. Dr. Mustafa UZUNPOSTALCI

RAPORLAR HAKKINDA GENEL GÖRÜŞME VE RAPORLARIN KARARA BAĞLANMASI ÇALIŞMALARI

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Tüzük gereği üyeler oy kullanacak, davetliler müzakerede bulunabilecekler ama, oy hakkına sahip değiller. Üyeler herhalde ayrı ayrı oturuyorlar, değil mi? Zaman kaybetmeden başlıyoruz. İbrahim Bey siz mi okuyacaksınız?

- Ben mi okuyayım? Pekiyi.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: Sayın Başkanım, değerli hocalarım, kıymetli delegeler, Dini Konularda Toplumun Aydınlatılması ve Dinin Farklı Yorumlanmasından Kaynaklanan Problemler ve Çözüm Yolları komisyonumuzun hazırladığı raporu arz ediyorum.

Türkiye Cumhuriyeti, Başbakanlık, Diyanet İşleri Başkanlığı, II. Din Şûrası, Dinî Konularda, Toplumun Aydınlatılması ve Dinin Farklı Yorumlanmasından Kaynaklanan Problemler ve Çözüm Yolları komisyonu, 23 Kasım 1998 Pazartesi günü saat 14.00'te toplanmış ve Din Şûrası tüzüğünün 9. maddesi uyarınca, kendi üyeleri arasında yaptığı seçimle Komisyon Başkanlığına Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı'yı, Başkan Yardımcılığı'na, Prof. Dr. İbrahim Çalışkan'ı, Rapotörlüklere de Harun Özdemirci ile Necati Tayyar Taş'ı seçmiştir.

Diyanet İşleri Başkanlığı, 3 Mart 1924 tarihinde 429 sayılı Kanunla Başbakanlığa bağlı bir teşkilat olarak İslâm dininin inanç, ibadet ve ahlâk esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek amacıyla kurulmuştur. Buna göre dini konularda toplumu aydınlatmak Başkanlığın kanuni görevidir. Başkanlık bu görevi yurtiçi ve yurtdışında vaaz ve irşat hizmetinde bulunmak, halka açık konferanslar düzenlemek ve bunları yazılı, sesli ve görüntülü yayınlar gibi günümüzün gelişen araç ve gereçlerinden de yararlanmak suretiyle yerine getirmektedir. Ayrıca, küreselleşen dünyada yüksek teknolojiye rağmen bir türlü mutluluğu yakalayamayan günümüz insanı, dine daha fazla yönelmektedir. Bu durum dinin yorumlanması bakımından da ciddi bir hareketlilik doğurmuştur. Neticede yaklaşım biçimlerine ve kültürel birikimlerine göre farklı yorumların ortaya çıktığına şahit olunmakta ve bu da bünyesinde önemli bazı sorunlar taşımaktadır. Onun içindir ki, II. Din Şûra'sında komisyonumuzun gündemini ağırlıklı olarak İslâm Dini'nin anlaşılması ve yorumlanması, din-devlet ilişkileri ve irşad konuları teşkil etmiştir. 56 üye, 4 temsilci ve 53 davetli olmak üzere toplam 113 kişiden oluşan komisyonumuz, şûra sekreterliğince hazırlanan program çerçevesinde 23-25 Kasım 1998 tarihleri arasında sunulan 48 tebliği-zamanın fevkalade kısıtlı olmasına rağmen- müzakere ederek yüce Türk Milleti'ne dini konularda ehliyet ve doğruları arz etme, tarihten gelen kültür birikimini, değer ölçülerini zedelemeden geliştirerek geleceğe iletme ve çözümler bulma inanç ve azmi ile aşağıdaki hususların şûra genel kuruluna arzını kararlaştırmıştır:

1- Anayasal bir kurum olan Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Kanunu bir an önce çıkartılmalı, bu çalışmalar çerçevesinde özellikle;

a) Diyanet İşleri Başkanlığı'na YÖK, TRT ve benzeri kurumlarda olduğu gibi özerklik verilmesi,

b) Diyanet İşleri Başkanının seçim esasına göre belirlenmesi,

c) Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Cumhurbaşkanlığı makamına bağlı hale getirilmesi için gerekli hukuki düzenlemeler yapılmalıdır.

2- Dinin ana kaynaklarının anlaşılması ve yorumlanması konusunun önemi ve hassasiyeti dikkate alınarak Diyanet İşleri Başkanlığı ve İlahiyat Fakültelerince bu konunun derinlemesine ele alınmasını sağlayacak bilimsel araştırmalar, toplantılar ve yayınlar yapılmalıdır.

3- İnsanların dini anlama ve yorumlama da din dışı sayılabilecek alanlarda farklı şekillerde düşünmeleri ve buna dayalı olarak farklı çözümler üretmeleri doğaldır. Bu sebeple hayatın içinden kaynaklanan problemlerin hayata paralel olarak anlaşılması gerekmektedir. Problemlerin çözümünde Kur'an ve Hz. Peygamber'in sünneti esas olarak alınmalı, ancak Kur'an ve Hz. Peygamber'in sünnetinin anlaşılmasında akıl ön planda tutulmalıdır. Ayrıca Kur'an naslarının yanında Hz. Peygamberin sünnetinin konumu iyi tespit edilerek tarihsel bütünlük içerisinde değerlendirilmesi durumunda, akıl ile naklin çatışması söz konusu olmayacaktır. Bu anlayış çerçevesinde çalışmalar yapmak ve bunları kısa sürede sonuçlandırarak kamu oyuna sunmak görevi, devletin anayasal kurumlarından olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın öncelikli görevi olmasıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu hususdaki çalışmaları, istismarcı zümrelerin ortaya çıkmasını ve halkımızın yanlış yönlendirilmesini önleyecektir. Ayrıca, doğru dinî bilgilerin halkımıza sunulması, dinin özüne ulaşmamızı engelleyen her türlü batıl inanışlardan, hurafelerden ve kutsallaştırılmış bid'atlerden dinin arındırılmasını da sağlayacaktır.

4- Din-Devlet arasındaki ilişkilerin insanlık tarihi boyunca çok olumlu ve yumuşak olduğu söylenemez. Özellikle Avrupa'da kilise ile yöneticilerin çekişme ve çatışmaları sonuncunda laik rejimler doğmuştur. Buna göre, sosyo-politik ve pozitif hukukunun kabul ettiği, evrensel nitelik taşıyan bir değer hükmündeki laiklik, uygulamada dinlerin yerini alacak yeni bir dogmalar sistemi, ideolojik bir dayatma aracı, vatandaşlar için de kabulü zorunlu bir iman olmamalıdır. Esasen egemenliğin kaynağının beşeri irade oluşunu ifade eden laiklik, kesinlikle dinsizlik demek olmadığı gibi, din ve vicdan hürriyetinin de güvencesidir. Onun içindir ki, laiklik bir amaç değil, toplumun birlikte ve uzlaşma içinde yaşama yöntemi demek olan bir araçtır. Zaman içinde ve toplumun şartlarına göre çeşitlenebilecek olan laikliğin içeriğinin tam olarak doldurulabilmesi ve konunun evrensel ve mahalli boyutlarının belirlenebilmesi için ilahiyat, hukuk, sosyoloji ve siyaset bilimcilerinin bir araya gelerek ortak çalışmalarda bulunması ve bu işin Diyanet İşleri Başkanlığı'nca koordine edilmesi isabetli olacaktır.

5- İrşad, çok geniş topluluk ve alanlara sunulan önemli bir hizmettir. Bu sebeple, irşadın coğrafi bölge, ekonomik kalkınmışlık veya geri kalmışlık, eğitim ve kültür seviyesi ve benzeri hususlarla yakın ilgisi bulunmaktadır. Bütün bu özellikleri göz önüne alarak irşadın geleneğimizdeki yorumunu veri tabanı kabul eden teloji ile insan bilimlerinin araştırma bulgularından yararlanarak ve günümüz insanının ilgi ve ihtiyaçları çerçevesinde irşadın yöntemlerini ortaya koyabilecek bir dinsel danışma ve rehberlik enstitüsü, Diyanet İşleri Başkanlığı'nca kurulmalıdır.

6- Dinin sadece kitaplar ile anlatılamayacağı gerçeğinden hareket edilerek, televizyon

ve internet aracılığı ile yetişkinlere ve çocuklara, çizgi film, CD. oyunları ve benzeri yollarla dinin, eğlendirirken öğretilmesi yoluna gidilmesi, bu konuda verimliliğin arttırılabilmesi için Diyanet İşleri Bakanlığı'nca alan çalımaları yaptırılması, bunun sonucunda doğacak ihtiyaca göre eserler yazdırılması, sesli ve görüntülü yayınlar yapılması uygun olacaktır.

Ayrıca geçmiş kültürümüzün yer aldığı yazma eserlerin Diyanet İşleri Başkanlığı'nca takiplerinin yaptırılıp bastırılması da yerinde olacaktır.

7- Halkımızın dinî konularda aydınlatılması konusunda ilahiyat fakülteleri ve Din Öğretimi Genel Müdürlüğü ile yapılan ortak çalışmaların devam ettirilmesi ve kurulan komisyonların verimli çalışmalar ortaya koyabilmeleri için gerekli titizlik gösterilmelidir.

8- Bağımsız ve muhtar Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye dışındaki Müslüman topluluklara irşad hizmetlerinin daha etkili yapılabilmesi için çok sayıda kurslar, okullar ve ilahiyat fakülteleri açılması; ayrıca türlü yaş ve seviyelerdeki insanlara hitap eden yazılı ve görsel yayınların bu ülkelerde yapılacak alan çalışmalarından sonra hazırlanması uygun olacaktır.

Bunun yanında, bu ülkelere gönderilecek olan din görevlilerinin bölgenin yerleşik din görevlileri ve insanlarıyla uzlaşmacı bir tutum içerisinde bulunması yararlı olacaktır. Bu husus Diyanet İşleri Başkanlığı'nca mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.

9- Gelişen yeni teknolojinin özellikle sesli ve görüntülü yayınların uluslar arası boyutlarda yapılabilmesinde yüksek maliyetleri gerektirdiği bilinen bir husustur. Bu nedenle, yayın hizmetlerinde yararlanılan mevcut imkanların yanında yeni kaynakların oluşturulması için Diyanet İşleri Başkanlığı'nca yeni idari ve hukuki düzenlemelerin yapılması yerinde olacaktır.

10- Halkımıza verimli ve etkili din hizmeti sunmanın güçlükleri ortadadır. Din hizmetlerinin bölgesel şartlar ile halkımızın örf ve âdetleri dikkate alınarak yürütülmesinde zaruret vardır. Bu itibarla, günümüzün teknik imkanlarından da istifade edilerek gerekli alan taramaları ve tespit çalışmaları yapılmak suretiyle, önce halkımızın din adamlarından neler beklediği, sonra da din görevlilerimizin bu beklentilere ne ölçüde cevap verip veremediği tespit edilmeli ve bu çalışma sonucu ortaya çıkacak rapora göre Diyanet İşleri Başkanlığı'nca yapılan, hizmet içi eğitim kurslarının yurtiçi ve yurtdışı için müfredat programları ile hizmetin etkili ve verimli bir şekilde yürütülmesine dair teklifler hazırlanmalı ve alınacak tedbirler tespit edilip, mümkün olan en kısa sürede uygulamaya konulmalıdır.

Komisyon Başkanı Prof. Dr. Ethem Ruhi Fığlalı, Komisyon Başkan Yardımcısı Prof. Dr. İbrahim Çalışkan, Raportör Harun Özdemirci, Raportör Necati Tayyar Taş, üye Lütfi Doğan, üye Prof. Dr. Süleyman Ateş ve diğerleri; efendim, tercüme yapan arkadaşlarımızın da misafirlerimize daha rahat intikal ettirebilmeleri için biraz parça parça gibi okumak zorunda kaldığım komisyon raporumuz, bundan ibarettir.

Teşekkür ederim.

Evet Şimdi maddeler üzerinde... Buyurun, evet buyurun, Şimdi, tek tek maddeler üze-

rinde herkes görüşünü ifade etsin. Peki konuşmacı İsmet Selim. Birinci madde üzerinde değil mi? Peki şimdi, önce birinci madde, siz üçüncü madde üzerinde mi, birinci madde...

- Müzakere bu işi çıkmaza götürür, geneli üzerinde bir iki cümle söyleyebilir, konuşmacı falan madde üzerine bir söz söyleyebilir, ben birinci madde üzerine konuşuyorum, ben genelin üzerine konuşuyorum gibi bir ayrıma gidilirse, bu müzakereler çıkmaza girebilir, kanaatindeyim. Genel olarak tümü üzerinde konuşma yapılır, maddeler üzerinde konuşma yapılabilir, mecliste de uygulanan sistem budur.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Bir defa isimlerini alalım, evet İsmet Selim Bey, başka, evet burada Nevval Hanım. Evet, siz yoktunuz bugün mü geldiniz? Peki hocam başka, başka yok mu söz almak isteyen, Ali Sarıkoyuncu, İbrahim.... Evet başka, yok mu başka söz alan?

Şimdi tabii bu hususların bir kısmı Başkanlığımızda yapılmaktadır. Bir kısmı yapılmak üzere gerekli mevzuat hazırlanarak ilgili mercie intikal ettiriliyor. Mesela 1. Madde, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın teşkilat kanununun çıkarılması, Başkanın seçimle gelmesi, Cumhurbaşkanlığı makamına bağlanması, daha önceki şûra kararlarında da vardı. Biz hazırlığı yaptık, hemen hemen bir seneye yakın bir zamandır Başbakanlığa Devlet Bakanı imzasıyla sunduk, ama henüz Bakanlar Kuruluna intikal etmedi, ikinci bir teyit mahiyetinde olduğu için bize göre önem arz ediyor. Evet İsmet Selim Bey buyurun.

İsmet SELİM: Sayın Başkan, muhterem üyeler, I. Komisyonun raporundaki dinsel danışma ve rehberlik konusuna orada temas etmiştim, tabiki oradan geçti. Bu dinsel danışma konusu bir takım değişik kelimelerle bir takım çağrılar yapıyor, yeni bir müessese kurulmasını ön görüyor, halbuki bu danışma konusunu dinî konularda, Diyanet İşleri Başkanlığı var, bir sürü fakültelerimiz var, bunları dışlamak anlamına gelir, üstelik bir de külfet getirir. Şimdi okullarda bir rehber öğretmenlik çıkmış. Bu moral veriyor öğrencilere, din dersi öğretmenlerine gerek kalmayacağı ifade ediliyor, yoksa onun gibi bir şey mi olacak bu, diye düşünüyorum. Ben böyle bir külfetin ilahiyat fakültelerimiz varken eğitim müesseselerinin sayısını arttırmak değil, muhtevasını ve programını geliştirmek bence daha uygun olur. Bunun rapordan çıkarılmasını teklif ediyorum.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): 5. Madde ne diyor? Evet buyurun, buyurun.

- Biz çalıştık, üç komisyon olarak çalıştık. Bu maddeleri biz hep görüştük ve akşam saat 19.30'a kadar çalıştık, tek tek müzakere ettik, şöyle bir teklifim var: Mesela din eğitimi komisyonu raporuna iştirak edenler bendeniz dahil, bu konularda konuşmayalım, diğer raporlar üzerinde görüşlerimizi arz edelim, yoksa işin içinden çıkamayacağız gibi gelmektedir. Arz ederim efendim. Veyahut eğer öyle yaparsak neden dün akşam, gece geç vakitlere kadar bunları tek tek maddeler üzerine konuştuk. Teşekkür ederim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Şimdi tabii bilmiyorum, komisyonda görev alan zatlar konuşmasın, o da pek uygun olmaz da, yalnız yani fazla uzatmayalım, hassas konuya girelim. Eğer nutuk çekmekten vazgeçersek, tabii çabuk şekilde biter inşallah. Evet ikincisi, evet sayın Maksudoğlu.

Prof. Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU: Bismillahirrahmanirrahim. Sayın Başkan,

muhterem üyeler. Ben iki madde üzerinde konuşacağım. Üçüncü madde de diyor ki, problemlerin ilk sayfada üçüncü madde -çözümünde Kur'an ve Hz. Peygamberimizin sünneti esas olarak alınmalı, ancak Kur'an ve Hz. Peygamber'in sünnetinin anlaşılmasında, akıl ön planda tutulmalıdır. Ben, biz akla önem veriyoruz gibi bir durum seziyorum. Âyet-i Kerime Meali okuyacağım:

"Allah yolunda cömertçe sarf edin ve kendinizi tehlikeye atmayın" Şimdi, aklı ön plana çıkarırsak, insanın tehlikeli görünen bir şeye girişmemesi gerektiğini anlarız. Halbuki merhum Yazır'ın Hak Dini-Kur'an Dili'nde belirttiği gibi şöyle bir olay var: Abdurrahman İbni Velid kumandasında bir İslâm ordusu İstanbul'a kadar gelmişti. Ebu Eyyup El-Ensari Hazretleri de bu orduda idi. Bir müslümanın kaledeki düşmanlara açıktan hücum etmesi üzerine bazıları kendisini tehlikeye atıyor, demişlerdi. Bunun üzerine Ebu Eyyüp El Ensari Hazretleri: "Ey Müslümanlar, bu âyet biz mahşer-i ensar hakkında nazil oldu, vakta ki Allah Peygamberine nusrat ve ve dini olan İslâmı galebeye mazhar etti. O zaman biz artık mallarımızın başında durup onların ıslahı ile meşgul olalım mı? demiştik, Allah-u Tealâ "Allah yolunda sarfedin ve kendinizi tehkileye atmayın" âyetini nazil buyurdu diyor, yani sebebinüzul bilinmezse âyete tamamen, sırf aklı kullanarak, ayete tamamen ters bir anlam vermek mümkündür. Onun için zaten akıl ön planda tutulacak ne demektir. Kur'an-ı Kerim ve Hadis-i Şerifler Hz. Peygamber'in Sünneti tabii akılla anlaşılacaktır. Yoksa, Kur'an-ı Kerim'in metnine bakıp bu sülus yazıyla yazılmış, bunu alalım diye kimse herhalde öyle bir görşüte bulunmayacaktır. Akıl tabii kullanılacaktır. Ama nüzul sebebi bilinmezse âyete tamamen ters mana vermek mümkündür. Nasih Mensuh bilinmezse, mensuh içki hakkındaki âyetleri okuyup içki içmek caizdir, sonucunu da çıkarabiliriz. Burada bir şekilde ifadenin yumuşatılarak Kur'an-ı Kerim'in anlaşılmasında nüzul sebebi ve nasih mensuhun denenmesi gerektiğinin ilave edilmesi gerektiği kanaatindeyim. Teşkekkür ederim. 3. Maddede söyleyeceğim budur. Birde 8. madde hakkında konuşacağım, kısaca müsaadenizle.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Bu böyle olmaz yani, şimdi madde madde, bana göre görüşelim, oylayalım. 1. Maddeden başlayalım. Ondan sonra 2. Maddeye, 3. Maddeye, 8. Madde herkes konuşsun ve her madde oylanmalıdır. Düşünceler söylensin, ondan sonra yeni bir yol takip edelim. O zaman daha büyük bir karmaşa olur.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Şimdi burada daha farklı bir yol var, ya madde madde görüşülecek ve oylanacak veya raporun tümü üzerinde görüşüp oylama yapılacaktır. Hayır o da yani madde madde gidelim, herkes istediği madde üzerinde konuşsun. Şimdi 1. Madde üzerinde konuşmak isteyen var mı? Yoksa, biz bu işin içinden çıkamayız, şimdi 1. madde üzerinde söz almak isteyen var mı? Evet buyurun hocam, Sayın Mustafa Başoğlu.

Mustafa BAŞOĞLU: Sayın Başkan, değerli dinleyenler, önce özür diliyorum cesaretimizi mazur görün, böyle konusunu çok iyi bilen insanların karşısına çıkarak bazı şeyleri söylemek bir cesaret doğrusu, ama inancımın gereği bunu yapmak ihtiyacını hissettim. Biraz önce usul hakkında bir şey arz ettim. Genel olarak şu uygulanır; konuşmalar yapılır, notlar alınır, komisyon kalkar katılıp katılmadığını söyler ve sonra maddeler oy-

lanır, eğer burada her madde için buraya geleceksek on defa ben buraya gelmek zorunda kalırım. Halbuki bir defa gelmeliyim, tümü hakkındaki görüşlerimi söylemeliyim, maddeler hakkındaki görüşlerimi söylemeliyim, komisyon not almalı, sonunda katılıp katılmadıklarını söylemeli, sonra da oylama yapılmalıdır. Genelde bizim sendikalarda veya mecliste uygulanan sistem budur. Önce bunu arz etmek ihtiyacını duydum. Birinci madde hakkında izin verirseniz, bir daha huzurunuza çıkmamak için tümü hakkında görüşlerimi arz ediyorum, böylelikle. Önce komisyona teşekkür ediyorum. Bir dini konularda bilgisi olmayan ama genelde bir müslüman olarak ilgilendiğim konularda derli toplu bir rapor hazırlanmış, bu rapor okunduğu zaman ne demek istenmiş, gayet kolay bir şekilde anlamak mümkündür.

1. Madde hakkında arz edeceğim şudur; Bu birinci maddenin gerçekleştirilmesi için bana göre herkes üzerine düşeni yapmalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığımız bir kurum olarak devlet hiyerarşisinde çok geri planlardan ön plana çıkartılabilmelidir. Bir tarihte, Diyanet İşleri Başkanımız kongremize teşrif etti, ben onu ön plana otursun diye de gelirken de kapıda alkışlayarak salona aldım. Sayın Başkanımız acaba bir başkası mı geliyor diye hayrete düştü. Hayır, biz Diyanet İşleri Başkanımızı bilerek alkışladık, onure ettik, kongrenin ön tarafına oturttuk. Şimdi dikkat buyurursanız, genel olarak görüşmelerde 4. veya 5. sıradadır. Sayın Başkanımız. Bu müessesenin ağırlığına uygun, üstlendiği göreve uygun bir noktada olmalıdır ve bu doğrudur. Buradaki ve yanılmıyorsam şeria vekaletinin kaldırılması sırısında da Diyanet İşleri Başkanının, Başbakanın teklifi ile Cumhurbaşkanlığı'nca ataması, tayin edilmesi öngörülmüştü. Tıpkı Milli Savunma Bakanlığı'nda görülen muamele gibi bir atama vardı. Cumhuriyetin ilk yıllarında zannediyorum. Buraya döndürülmesinde fayda vardır ve din görevlilerimiz, durumlarına uygun devletin kademelerinde durumlarına uygun muamele görebilmek ağırlığına da getirilmelidir. Mesela imam camiden çıkarken cenaze namazına gidecek, kimse yol vermiyor. Çoğu zaman ben rica ediyorum, Hoca Efendi ye yol verin, cenazeye gidecektir diye, yani çok önemli bir kurumun mensuplarının 2. sınıf demeye dilim varmıyor, bunu doğru bulmuyorum, ama şanına uygun, görevine uygun bir muameleye tabi tutmaları gerekir, diye düşünüyorum.

İkinci arz edeceğim nokta şudur: Laiklik, Türkiye'de en çok tartışılan belki de çoğu zaman amacından saptırılan, belki zaman zaman İslâm'a karşı bir koz olarak kullanılan ve bazen de arkasında gizlenerek İslâm düşmanlığı yapılacak bir noktaya getirilmiştir. Veya o noktaya götürülmek isteniliyor. Komisyon konuya temas etmiştir, bunu çok yararlı görüyorum. Diyanet İşleri Başkanlığı'na şunu arz edip huzurunuzdan ayrılacağım. Bir mahkemede, başörtüsü ile ilgili tartışma oldu, bir mahkememiz Diyanet İşleri Başkanlığı, Din İşleri Yüksek Kurulu'nun kararını mahkeme kararında gerekçe olarak kabul etti. Esasen Diyanet İşleri Başkanlığı, Din İşleri Yüksek Kurulu da böyle düşünüyor, sözüne karşı çok büyük tepkiler oldu. Bazı kesimlerden, Efendim! Biz artık şeye göre mi karar veriyoruz, dinî tabiri vardı. Fetvaya göre mi karar veriyoruz, haline geldi. Kanunda yazıyorsanız, görev buysa, bu görevi yerine getiren insanların kararına da, herkes, konumu ne olursa olsun, saygılı olmalıdır. Ben bir köşe yazarı olarak, kendimi Din İşleri Yüksek Kurulu'nun üzerinde görebilecek noktada veya bir başkası o noktada görürse,

böyle bir kuruma gerek kalmaz. Bu müessese takviye edilmelidir, onure edilmelidir ve görevine uygun itibar görmelidir. Teşekkür ediyorum.

- Evet, teşekkürler. Evet başka söz almak isteyen var mı? 1. Madde ile ilgili, pekiyi, yok herhalde, pekiyi oylarınıza sunuyorum. Evet, kabul edilmiştir. Şimdi 2. Maddeye geçiyoruz.

Dinin ana kaynaklarının anlaşılması ve yorumlanması konusunun önemi ve hassasiyeti dikkate alınarak Diyanet İşleri Başkanlığı ve ilahiyat fakültelerince bu konunun derinlemesine ele alınmasını sağlayacak bilimsel araştırmalar, toplantılar ve yayınlar yapılmalıdır. Bu madde hakkında konuşmak isteyenler. Buyurun, mikrofonu verin, evet.

Nevval SEVİNDİ: Gerçi benim sorum 2. madde ile ilgili değil. 2. maddeden başlayarak öbürlerini de söylemek istiyorum, sakıncası yoksa. O zaman genelinde komisyona teşekkür ediyorum. Tabii ki çok ciddi bir çalışma, bu yapılan Din Şûrası'nı çok önemli buluyorum. O yüzden de, zor da olsa, dün gelip katılmaya çalıştım. Genel olarak bir şey söylemek istiyorum. 21. Yüzyıla girmekte olan, aslında takvim olarak girmese de, girmiş bulunan dünyada, globalleşen dünyada, Türk-İslâm anlayışının ve İslâm'ın çok önemli bir felsefi içeriği olduğunu da düşünüyorum. O dinamizmi, o ruhu, o heyecanı raporlarda görmüyorum. Raporlarda yok. Genel olarak çok muğlak ifadelerle, çok muğlak rapor takdimleriyle bazı şeyler yazılmış ve orada o heyecanı izleyemiyorum. Şimdi 2. madde konusuna gelince: Burada da o muğlaklık konusundan kalkınarak bir şey söyleyeceğim. Bu konunun derinlemesine ele alınması, derinlemesine ele alınması ne demek bilmiyorum ben, belki başkaları biliyordur. İkinci itirazım da "Diyanet İşleri Başkanlığı ve İlahiyat Fakültelerince" deniyor. Oysa dinin ana kaynaklarının anlaşılması ve yorumlanması gibi çok önemli bir konu başka farklı disiplinlere de ihtiyaç duymaktadır. Mülti disipliner olmayıp, yani maddelerde, bir maddesinde geçiyor, mülti disipliner olması gerektiği ilahiyat, hukuk, sosyoloji ve siyaset diye söylemiş ama, yani o burada da çok önemli ve başka yaşadığımız gerçeklerden hareket ediyorsak, günün koşulları adına Din Şûrası'nın çok önemli olduğunu düşünüyorum. Bana da heyecan veren buydu. Hem başlık çok önemli bu komisyonun başlığı çok önemli hemde yaşadığımız koşullar açısından önemli buradan çıkacak sonuçlar. O zaman farklı mezheplerin bir arada yaşamasıyla ilgili bu maddede niye hiçbir şey yok, diye merak ediyorum. Teşekkür ederim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Hocam buyurun.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: Benim kanaatimce bundan sonraki komisyon raporlarının da okunması sırasında dikkate almamız gereken bir husus var, o da şu; Diyanet İşleri Başkanlığı ancak öteki bağımsız kurumlarla işbirliğine girebilir. Onlarla ilgili karar alıyormuş gibi, öyle bir izlenim veren şeyi de yapmamak lazım, öyle bir ifadenin bulunmaması gerektiğini düşünüyorum. Teknik olarak tamamen, bu mesela, bu cümle dinin ana kaynaklarının anlaşılması ve yorumlanması vs. konusunda Diyanet İşleri Başkanlığı şunları şunları yapar ve bu konuda başaralı işler ortaya koymak için, mesela İlahiyat Fakülteleri ile ve ilgili başka kurumlarla işbirliğine girer, girme imkanını arar dersek, o zaman ilahiyat fakültesinde bir görev tevdii edilmiş gibi bir izlenim doğmaz. Burada yani ilahiyat fakültesi, sanki burada Diyanet İşleri Başkanlığı ve İlahiyat Fakültesi

çalışmalıdır, iyi de ben ilahiyat fakültesi dekanı olarak İzmir'deyim benim hakkımda burada karar vermeyin, diye düşünüyorum. İşbirliğine girmek imkanı aranır dersek, bütün maddeler ile ilgili olarak bunu söylüyorum. İlahiyat fakülteleri ve ilgili kurumlarla, eğitim-öğretim kurumlarıyla dersek, Nevval Hanım'ın söylediği de yerine gelir, ilgili kurumlarla işbirliği imkanları arar. Benim söyleyeceğim bu kadar. Teşekkür ederim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Peki teşekkürler. Komisyon ne diyor? Bu şekilde Sayın Aydın'ın söylediği şekilde değiştirebilir miyiz?

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Sayın Başkan, bu teklife katılırız, efendim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Tamam o zaman, Efendim? Şimdi bu değişikliği oylarınıza sonuyorum. Kabul edenler? Kabul etmeyenler. İttifakla kabul edilmiştir. Evet, şimdi ayrıca bu değişiklik kabul edildiğine göre madde de kabul edilmiş demektir.

3. Madde, buyurun. 3. Madde ile ilgili kimler söz almıştı? Sayın Ateş, Maksuduoğlu, evet, hocam evet. Sayın Maksudoğlu, bir şey daha ilave edecek.

Prof. Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU: Hayır ben deminki söylediğim üzere görüş teklif ediyorum. Zaten akılla anlaşılacaktır, ama sebebi nuzulü, nasih mensuhu göz önüne almazsak çok yanlış sonuçlara varmamız mümkündür. Bunu söylemiştim. Teşekkür ederim.

Prof. Dr. Süleyman ATEŞ: Sayın Başkan, değerli arkadaşlarım. Sayın Maksudoğlu'nun önerisine katılmak mümkün değil. Elbette Kur'an İslâm'ın birinci kaynağı, hadisler de ikinci kaynağıdır. Ama Kur'an'ın Hakem olması lazım, şimdi burada Kur'an'ı hakem yapmakta kimin görevidir? Aklın görevidir. Aklı devreden çıkaramayız, hadisler çünkü kesinlik ifade etmez zan ifade eder. Kur'an ise katiyet ifade eder, subutu bize kadar gelişi ve Hz. Muhammed'e gelişi, hep tevatür yoluyla sabit olmuştur. Öbürleri netice itibariyle şahısların nakliyle sabit olmuştur. Şimdi arkadaşımızın "kendinizi tehkileye atmayın, tehlike nedir" diye bir ızah yaptı, ayetleri eğer yukarıdan aşağıya okursanız, tehlikenin ne olduğu zaten orada belli, Kur'an ne diyor: "Sizinle savaşanlarla Allah yolunda savaşınız... ve Allah yolunda harcayınız ve kendinizi tehlikeye atmayınız."

Demek tehlike nedir, tehlike eğer savaş için siz gerekli finansı hazırlamazsanız, canınız ve malınızla savaşmazsanız yurdunuz istilaya uğrar, kendi kendinizi tehlikeye atmış olursunuz. İşte tehlike bu, yani savaş için gerekli hazırlığı yapmamak demektir. Yoksa bunun öyle alelade sıradan bir tehlikeyle alakası yoktur. Pekiyi, burada hükmü verecek kimdir? Burada o bilmem Ansar demiş ki, bu bizim hakkımızda inmiştir, gerçekten onun söylediği midir? Bu ayetler böyle lime, lime mi oldu. Birisinin hatırı için indi. Böyle ayetleri parçalarsanız, zaten konu birliği bozulur, siyak birliği bozulur. Onun için burada aklın hakem olması, aklın Kur'an-ı hakem yapması lazımdır. Şimdi bu rivayetlerle Kur'an arasında ne kadar taban tabana zıddiyet olduğunu gösteremek için bir örnek vermek istiyorum. Mesela Hz. Peygamber güya demiş ki, "kitap ehlini ne tasdik edin, ne de yalanlayın. Kur'an yine kitap ehlini referans veriyor. "Sana indirilenden şüphedeysen, senden önce kendilerine kitap verilmiş, olanlara sor, diyor, başka yerde "eğer bilmiyorsanız zikir ehline sorun" diyor.

Peygamber de diyor ki, onları ne tasdik edin, ne tekzip edin. Bunlar tasdik edilmeyecekse, onlara sormanın bir anlamı kalır mı? Şimdi yine guya Peygamber. (S.A.V.);

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Hocam biraz yavaş olursanız, tercüme şaşırıyor.

Prof. Dr. Süleyman ATEŞ: Vaktimden çalarsınız, diye korktum. Bu yüzden hızlı gidiyorum, yoksa yavaş konuşurum. Şimdi yani Peygamber (S.A.S.); "Büyük günah işleyenler, benim ahirette şefaatime nail olur. Yani şefaatimi onlara hazırlarım. Büyük günah nedir arkadaşlar, biliyorsunuz "Başında şirk var, Allah'a ortak koşmuk", daha sonra adam öldürme var, zina etme var, bilmem hırsızlık etme var. Bu tür şeyler, bunlar büyük günahlar. Şimdi, Peygamber (S.A.S.) zina yapana şefaat edecek, adam öldürene şefaat edecek, o zaman ötekilerinin günahı ne? O zaman öbürlerine niye şefaat etmesin ki? Şimdi bakın, haşa böyle bir şey söylese peygamber (S.A.S.). Çünkü Kur'an'a zıtdır, Kur'an diyor ki "Her kim kasden bir mümini öldürürse, cezası devamlı cehennemdir, Allah ona gazap ve lanet etmiştir ve çok şiddetli azap hazırlamıştır."

Hiçbir günaha Kur'an bu kadar büyük ceza getirmemiştir. Şirk de dahil bakın, buna dört ceza getirmiş: Allah'ın laneti, Allah'ın gazabı, cehennem, şimdi bakın Peygamber (S.A.S.) bu adama, bu adam öldürene, ömrünü böyle masiyetlerle geçirmiş olana, insanların kanını emene, ahirette şefaat mı edecek? Yok! O halde, bu rivayetleri ele alıp Kur'an ışığında değerlendirmek lazım. Kur'an esas, rivayetler esas değil. Biz şimdi rivayetleri esas yapmışız. Kur'an-ı bir tarafa bırakmışız. Onun için bu madde yerindedir. Ancak bu maddeye bir cümle eklenmesini ben teklif ediyorum: Kur'an-ı tahkim etmek. Kur'an'ı bu gelen hadislerle Kur'an arasında bir çatışma olursa, Kur'an-ı tahkim etmek gerekir, önerisini arz ediyorum, efendim. Teşekkür ederim. efendim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Şimdi burada ne diyor, Kur'an-ı ve sünneti esas alarak diyor, esas alarak. Onu diyorum, Kur'an-ı ve sünneti esas alarak alınmalı. Ancak Kur'an ve Hz. Peygamberin sünnetinin anlaşılmasında akıl ön planda tutulmalıdır ve esas alınmalı, ancak Kur'an naslarının yanında Hz. Peygamber'in sünnetinin konumu iyi tespit edilerek tarihsel bütünlük içerisinde değerlendirilmesi durumunda akıl ile naklin çatışması söz konusu olmayacaktır diyor. Yani anlaşılıyor sizin tahkim.

Prof. Dr. Süleyman ATEŞ: Yalnız cümle biraz uzun efendim, biraz daha kısaltılmalı.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: Usul bakımından bir şeyi söyleyeyim. Hakikaten burada çok derin, ilmi tartışmalara girmeyelim. Bence komisyonun anlamı zaten bu tartışmaları yapmaktı. Burada yapılması gereken şey şu maddenin şu cümlesi iyi değil, böyle olsa daha iyi olur. Ben bütünüyle bu maddedeki fikre katılmıyorum, söylerseniz o da oylanır. Uzamaması için biraz daha teknik düşünmek ve teknik konuşmak mecburiyeti var diye yeniden hatırlatmak istiyorum. Benim teklifim şu, hemen ilk cümle ile ilgili açıkçası bir sıkıntım var; yani eğer ben yanlış anlamıyorsam. Yani din dışı sayılabilecek alanlarda farklı düşünme, böyle bir ayrımı yapmak evvela zor diye düşünüyorum bu bir, ikincisi din içi sayılabilecek yerde bile Diyanet İşleri Başkanı bizim çok fazla veya aykırı düşünmemizi istemiyor mu acaba merak ediyorum. Yani insanların dini anlama ve yorumlamada din dışı sayılabilecek alanlarda farklı şekillerde düşünmeleri normaldir de mese-

la Mu'tezilenin Allah hakkındaki düşünmesi normal değil midir? Onun için bence bu cümlenin çok yerine oturmadığını müsaadenizle ifade etmek istiyorum. Yani din konusunda insanlar eğer düşünme ve bilme gücüne sahiplerse, farklı düşünmeleri onların farklı şeyler söylemeleri de gayet doğaldır. Bence, Diyanet İşleri Başkanlığımız bu konuda yapabileceğimiz yani hata yapsak bile o hataları yapmamıza izin versin. Yani o hatadan da, o yönüyle müsaade ederseniz o cümle bir başka şekilde formüle edilsin. Tamam yani dinî alanlarda farklı düşünme, farklı konuşma, farklı fikirler üretme özgürlüğüne sahiptir insanlar. Bence bu mutlaktır bu hak ve bunu sınırlandırma yoluna da gidilmemelidir diye düşünüyorum. Bu bir, kabul edilir, edilmez o ayrı cümle eğer metin böyle kalacaksa biraz hemen üçüncü, dördüncü satırda, hayata paralel olarak değil de hayatın seyrine veya akışına paralel olarak hayat kendi başına soyut bir kavram orada, onun için seyrine paralel olarak denebilir, akışına paralel olarak denebilir, iki veya üç her neyse eğer bu akıl meselesi tartışılacaksa, uzayacaksa mesele, bence bunu ortadan kaldırmanın bir yolu şu olabilir, yuvarlak bir iadeyle, hem İslâm tarihinde geliştirilmiş ilmi usuller, hemde modern inceleme, araştırma ve yorumlama yöntemlerinden yararlanılmak suretiyle, dersek akıl da zaten onun içindedir. Çünkü modern inceleme, araştırma ve yorumlama usullerinde, yöntemlerinde aklın olmadığını söylemek mümkün değildir. Eğer akıl bir bakıma orda.... Benim itirazım yok ama itiraz edilecek ise, böyle bir genel cümleyle çünkü bizim tarihimizde geliştirdiğmiz ilmi usulleri vardı. Bunlardan da yararlanmak suretiyle, diye bir ibare eklersek, zannediyorum meseleyi biraz daha yumuşatmış oluruz, eğer akıl doğrudan doğruya bir, yani akıldan kaçan yokda akıl olmasa neyle zaten yorumlayacağız ki, zaten yorumlama işini yapan akıl, ama niye aklı koymuşlar onu biliyorum, hissediyorm niye konulduğunu ve bir de son bir kelime, eğer kalacaksa bu haliyle belki kutsallaştırılmış değilde adeta kutsallaştırılmış dersek daha iyi olur, son cümle için söylüyorum. Hurafelerden ve adeta kutsallaştırılmış bid'atlerden dersek, sanki daha çünkü kutsallaştırılmış ama adeta kutsallaştırılmış dersek sanki daha uygun olacak, diye düşünmüyorum. Teşekkür ederim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Peki, teşekkür ederim. Başka, buyur hocam. Şimdi biz not alıyoruz.

Dr. Lütfi DOĞAN: Efendim, metin komisyon metnindeki ifadeye katılıyorum, sayın Aydın Bey'inki de çok makul, yalnız ben burada bir şeyi daha katmak istiyorum; Türkiye'nin gerçekleri var. Mezhepler var, tarikatlar var, tarikatların tarikatları var, bir de kişiler daha var.

Geçen şûrada bu seferdeki bu toplantıda bu komisyon biraz daha gerçekçi davranmaya gayret etmiştir. Bu bakımdan komisyonda gördüğümüz akla öncelik verilmesi tabirinden tedirgin olmamak gerektiğidir. Akıl olmasa zaten biz dini nasıl anlayacağız? Bu bakımdan buna açıklık getirmek için konmuştur. Sayın Aydın Bey'in söylediğine katılıyorum. Biz din bilginleri olarak özellikle Diyanet'te Türkiye müslüman toplumunun sorumluluğunu düşünen insanlar olarak hür düşünmeye çok büyük ihtiyacımız var. Bu bakımdan Diyanet işleri, Sayın Aydın Bey'in koyduğu kelime çok önemli, kişiyi daha düşünmeden önce bir takım sınırlamalar içinde bırakacak olursak rahat düşünme imkanı bulamayız. Bunun için metindeki bu önerdiğini ben de destekliyorum. Üçüncü konu,

memleketimizde bir takım gerçekler var; mezhep var, tarikatlar var ve tarikat olmadığı halde tarikat gibi kişiler var, zümreler var,bu bir gerçek. Bunların hiçbirisi yok burada, yalnız bunu söylemek istiyorum, ama metinde o türlü suistimalleri kötü kullanılışları işaret edecek bazı cümleler var, var bunlar, fakat Türkiye'nin gerçeği olarak Diyanet İşleri Başkanlığı hangi mezhebe göre hareket edecektir? Mezhepler karşısındaki durumu nedir? Bu yok. Ben eskiden Diyanet İşleri Başkanı iken buna benzer bir şey yaptık ve bir eser çıkarttık, mezhepsizler diye bir takım garip bir şekilde ilişki halindedir. Bu bakımdan metinde acaba özel surette mutlak olarak bir mezhebe bağlı olarak yorumları getirmez desek acaba mümkün olabilir mi düşüncesini söylüyorum, özellikle Din İşleri Yüksek Kurulu, İslâmiyet'te başlangıçtan şimdiye kadar bütün kavimleri, rivayetleri dikkate alarak bir karar vermek mecburiyetindedir. Allah rahmet eylesin, rahmetle anmak için söylüyorum. Din İşleri Yüksek Kurulu üyeleri Osman Keskioğlu, Hamdi Kasapoğlu'nu hatırlıyorum, bazı kararlar alırdık. Sayın Lütfi Doğan Bey de burada belki hatırlarlar, Ali Arslan bey burada, bir kadın bir şey sorar, İmam-ı Şafii böyle dedi, Ebu Hanife'ce böyledir o kadar, verirler kendine, söylerim hocam, peki kadın ne yapacak, vallahi sorduğu soru bu kadar, İmam-Şafii böyle dedi Ebu Hanife böyle dedi. Onun için sevgili kardeşlerim komisyonda, dostlarım komisyonda, yaşayan insana Türk toplumunun mezheplerle, tarikatlarla, zümrelerle, meşreplerle böyle yalnız bizde değil, bütün İslâm toplumlarındaki bu hastalık karşısında acaba komisyondan rica ediyorum hiç mezhep kelimesi yok, tarikat kelimesi yok, ama Din İşleri Yüksek Kurulu, Diyanet İşleri Başkanlığı bu açıklamaları yaparken, şüphesiz Kur'an ve Hadis ama mezheplerden herhangi birinin babı olarak onun taassubuyla hareket etmeyecek diye bir cümle koysak, acaba iyi olur mu diyorum. Ancak, çünkü bu Türkiye'de çok önemli, tarikatlar sürekli surette aklı çok, akla hiç danışmak istemeyen tarikatlar da var. Medyada bunu yapanlar var, bu bakımdan akıl kelimesine ait konulan cümle iyidir ama mezhep meselesine ait herhangi bir şey yok. Ona ait daha serbest Din İşleri Yüksek Kurulu, Diyanet İşleri Başkanlığı belli bir mezhebin temsilcisi değildir. Rahat hareket edecek bir cümlenin olmasından yanayım. Tartışılabilir. Teşekkür ederim.

- Şimdi efendim, başka var mı bu konu hakkında konuşmak isteyen? Buyurun Nevval Hanım. Yalnız konu dışına çıkmayalım Nevval Hanım, şu metin üzerinde görüşlerinizi bildiriniz.

Nevval SEVİNDİ: Şimdi aslında konuşmayacaktım ama konuşmadan olmadığı için mecburen, bizde din ya dindir, yada bir başka dışı var, içi yok göstermelik bir yere konuluyor, biçimci bir yere konuluyor, bir de siyasal bir alana konuluyor. Benim günlük yaşadığım hayatta din bana ne diyecek? Benim hayatımı nasıl yönlendirecek, benden önceki beyefendinin söylediği gibi, beni ilgilendiren bu. O zaman din dışı burada ne demek, ben bunu anlamıyorum. Ben nasıl özel hayatımı din dışıdır din içidir diye ayıracağım, sonra size gelip bunlar din içidir, din dışıdır diye ayırım yapıp soru soracağım? Böyle bir şey olabilir mi? O zaman din bizim için değilse, bizim dünyamız için değilse neresi için var, bizim hangi hayatımız için cevap verecektir. Bu korkaklık ve ürkeklik nedendir yani? Yani din tümüyle akıl dışıdır, ama biz lütfedip akıl içinde de bunu size anlatacağız, akıl mutlaka önde olacak. Akıl zaten yani İslâmiyet'in içinde de İslâm anlayışının içinde

de insan merkezdir. İnsan ve Allah arasında, o yüzden kimse yoktur, çünkü insanın iradesine ve aklına güven vardır. Komisyon niçin güvenmiyor insana, Allah kadar? Teşekkür ederim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet, Hayrettin Karaman Bey buyurun.

Prof. Dr. Hayrettin KARAMAN: Kısaca iki-üç teknik sayılabilecek hususa teyiden temas etmek istiyorum. Birincisi Mehmet Aydın Bey'in söylediği gibi din dışı, Nevval Hanım'ın da teyit ettiği gibi "din dışı" kelimesi oradan çıkarılmalıdır. İkincisi "aklın ön planda tutulması" problem çıkarıyor, "aklın ön planda tutulması" ibaresi çıkarılmalı, Süleyman Bey kardeşimin söylediğini de nazarı itibara alarak akıl ve Kur'an hakem kılınmalıdır, yan-yana, biri ön planda diğeri arka planda değilde, zaten öyle de değildir, oradan problem çıkıyor. O cümle akıl ve Kur'an yani değerlendirilmesinde, anlaşılmasında akıl ve Kur'an hakem kılınmalıdır, demeliyiz, bu madde ile alakalı arzım budur.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet, bak ne kadar güzel işte, Hocam hemen kısaca veciz bir şekilde ifade etti. Teşekkür ederiz. Evet, buyurun.

Oğuz KALELİOĞLU: Sayın Başkanım, değerli üyeler, karar verildiği gibi maddelerin üzerinde uzun tartışmalar yapılmış, gayet güzel konular çıkmış, biz de süratle gitme açısından bir teklif arz edeceğim, 3. maddede bu insanların dini anlama ve yorumlamada din dışı sayılabilecek konu 4 satır atlanmak suretiyle problemlerin çözümünde Kur'an ve Hz. Peygamber'in sünneti esas olarak alınmalı, buradan itibaren esas cümle başlıyor. Takdir edersiniz ki, bu artık bir komisyon raporudur, burada spesifik kurallar, prensipler ortaya konulmalıdır ve bunun devamında da tespit edilerek "tarihsel bir bütünlük içerisinde değerlendirilmesi yapılmalıdır." deyip cümleyi kesmekte fayda görüyorum ve gerisi aynen devam edebilir. Arz ederim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet, bu da bir teklif, şimdi Sait Ramazan, buyurun, zaten müzakereci ya.

Ramazan AL-BUTTİ (Suriye): Müzakerelere katılma hakkı ile vasıflandırdığınız için teşekkürler Sayın Başkan. Dinlediğim konuşmalardan akılla Kur'an ve sünnet arasında bir rekabetin olduğunu tasavvur edenler varmış gibi bir görüntüsünü ifade etmek istiyorum. Burada şu soru sorulabilir: Akıl ile nakil rekabet ederse hangisini takdim ederiz? Böyle bir rekabet var mıdır? Akıl ile nakil arasında herhangi bir rekabet yoktur. Kur'an-ı indiren, aklı da yaratmıştır ve Kur'an'la kamil akıl arasında tam bir reaksiyon ve uyum vardır. Sizlerin de bildiği gibi Sayın Başkan ve Baylar, Bayanlar bu çağda İslâmı akıl silahı ile vurmak isteyenler vardır, yani akıl adına, bu nedenle ve oy hakkım olmadığını bilmekle beraber bu konudaki ifadenin çok kesin olmasını öneriyorum. Eğer bu bağlamda Türkçe olarak bir ifade kullanmam gerekirse, diyorum ki: "Kur'an ve Sünneti anlamak için akıl büyük bir ışık ve rehberdir. "Böyle söylediğimizde bu konuşmanın soluğunu kesmiş oluruz. Teşekkürler.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Başka var mıydı? Buyurun.

Dr. Fahri DEMİR: Akıl ve nakil tartışması, kanaatimce Mehmet Aydın Bey'in işaret ettiği gibi bir talihsizliktir şu anda, bunlar tartışılmaz. Ve sanıyorum, bir şey gözden kaçırılıyor. Elbette ki, aklı da Allah yarattı, Kur'an-ı da Allah indirdi, olmaz bir tenakuz

arasında ama akıl mutlaka kamil manada idrak sahibi midir, bazen akıl yanılır Kur'an-ı doğru anlamaz, bazen de Kur'an'ın bildirdiği o günkü şartlarda aklın icablarıyla bir olmaz, biz bunu bugün söylemiyoruz, İmam Maturi'di ne demiş? Akıl ile nakil taarruz ettikte akıl muhakkem, nakil müevveldir. Buna kimsenin itirazı var mı, yok. Akil-nakil tartışmasının bir talihsizlik olduğunu söylemek istiyorum. Teşekkür ederim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Darende değil mi? Buyurun. Isparta, tamam Isparta.

Prof. Dr. İsmail YAKIT: Efendim, komisyon raporu son derece açık. Kur'an ve Hz. Peygamberin sünneti esas olarak alınmalı, ancak Kur'an ve Hz. Peygamber'in sünnetinin anlaşılmasında akıl ön planda tutulmalıdır. Akıl ile nakil arasında bir tercih yapılacaksa, bu akıl olmaldır demektedir. Bence burada bunun tartışma konusu yapılması bence zaittir sayın Başkanım. Bence bu cümle aynen kalması gerekir diye düşünüyorum. Teşekkür ederim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Yani emri mankul makule göre makuldür, diyorsunuz. Buyurun.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Sayın Başkan, komisyunumuzun 3. maddesi üzerinde söz alan değerli konuklarımıza ve değerli bilim adamlarımıza teşekkür ediyorum. Teklifte bulunan, aydınlatan arkadaşlarımızdan sayın Aydın'a ilk teklifindeki 1. cümlesinde yer alan "din dışı sayılabilecek alanlar da" kısmının metinden çıkarılması konusuna komisyon olarak biz de katılıyoruz. Onun dışında yine kendilerinin tekliflerinde 4. satırdaki problemlerin "hayata paralel şekline" "hayatın akışına paralel olarak" değiştirilmesine de katılıyoruz. Son konuşan Sayın Demir ve Sayın Yakıt arkadaşlarımız ifade ettiler. Burada gerçekten akil ve nakil konusunu lütfen tartışmayalım, buradaki husus son derece açık, yani Maturidi ekoluna sahip bir milletiz diyoruz, arkasından akıl ile alakalı meseleleri tartışıyoruz, bunu anlamak biraz zor. Biz komisyon olarak metnin bu tarzda kalmasına ısrar ediyoruz, sayın Başkan, yani katılmıyoruz tekliflere. Sondan bir önceki satırda "kutsallaştırılmış"ın önüne "âdetâ" sözünün de eklenmesini uygun görüyoruz. Değerli katkılarından dolayı dostlarımıza teşekkür ediyor, saygılar sunuyorum efendim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Teşekkürler hocam. Şimdi bununla ilgili biz, aynı şey söylendi değil mi?

Tashih etmiştik önceden. "İnsanların gerek dini anlama ve yorumlamada, gerekse din ile dolaylı olarak ilgili konularda farklı şekillerde düşünmeleri" şeklinde tashih etmiştik. Fakat o kayıt çıktı, kaydın çıkması da uygundur. Problem yoktur. Bir de 12. satırda "görevi" var Hocam, o fazla olmuş, onu da çıkartırsak? Bir de şöyle bir önerimiz var, komisyon başkanımızın hoşgörüsüne sığınarak. "Problemlerin çözümünde Kur'an ve Peygamberimizin sünnetinin esas alınmasının gereği yanı sıra, bunların anlaşılmasında akıl da vazgeçilmez bir öneme sahiptir" gibi bir ifade olabilir, ama, tamam vazgeçtim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet şimdi komisyon başkanının teklifini dinlediniz, isterseniz, tekrar izah etmeye gerek var mı. 3. maddeyi bu değişikliklerle oylarınıza sunuyorum. Kabul edenler? Kabul etmeyenler. Hocam kabul etmiyorsunuz, yani Hocam sizin.... Evet oy çokluğu ile kabul edilmiştir. 4, evet 4. madde üzerinde söz almak is-

teyenler? Evet Mehmet Aydın Bey. Konya'daki Mehmet Aydın Bey. Bir de kim vardı? Kervancı Bey, Kemal Güran Bey var. Başka?

Prof. Dr. Mehmet AYDIN : Hocam benim, komisyon üyeleri ve değerli başkanı hocamız uygun bulurlarsa. Bu 1. paragrafın biraz fazla olduğu kanaatindeyim 4. maddede, oranın tamamen kaldırılması ve doğrudan doğruya cümlenin sosyo-politik olarak, başlayarak aşağıya doğru uzanması. Eğer uygunsa, teşekkür ediyorum.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Pekiyi Kemal Güran Bey buyurun.

Kemal GÜRAN: Sayın başkan, değerli şûra üyeleri. Bu 4. maddenin, 2. fıkrasının son cümlesi, "esasen egemenliğin kaynağının beşeri irade oluşunu ifade eden laiklik kesinlikle dinsizlik demek olmadığı gibi, din ve vicdan hürriyetinin de güvencesidir" diyerek bitmektedir.

Benim bu cümlenin sonuna, bu cümlenin daha iyi anlaşılır hale gelmesi için ve açıklık kazanması için şöyle bir eklentinin yapılmasını teklif ediyorum. "Bu nedenle laiklik, şimdi demek olmadığı için din ve vicdan hürriyetinin de güvencesidir dedikten sonra, bu nedenle laiklik kişilerin din ve vicdan hürriyetinin gereği olan tutum ve davranışlarına baskı aracı olarak kullanılamaz, -madem ki güvencesidir- bu güvencenin bir gereği olarak bu nedenle laiklik kişilerin din ve vicdan hürriyetinin tutum ve davranışlarına baskı aracı olarak kullanılamaz" cümlesinin eklenmesini teklif ediyorum. Teşekkür ederim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet, buyurun Ali Sarıkoyuncu. Fahri Demir Bey.

Doç. Dr. Ali SARIKOYUNCU: Sayın Başkan, saygıdeğer şûra üyleri, hepinizi saygıyla selamlarım. Ben sayın Mehmet Aydın Hocamın uyarısına uyarak konuya girmek istiyorum. 4. maddenin, 3. paragrafında benim dile getirmek istediğim., Laiklik 1. komisyonda çok geniş bir şekilde tartışıldı, burada laikliğin içeriğinin daha iyi anlaşılabilmesi için ilahiyat, hukuk, sosyoloji ve siyaset bilimcilerinin, demiş ve oraya bir tarih ilave edilmesi, çünkü laikliğin tarihi sürecininin de gözden geçirilmesi, herhalde sehven unutulduğu kanaatindeyim. Yine aynı cümlede, devam ediyor, "siyaset bilimcilerinin bir araya gelerek ortak çalışmalarda bulunmaları ve bu işin Diyanet İşleri Başkanlığı'nca koordine edilmesi isabetli olacaktır" cümlesinin yerine "Siyaset bilimcilerinin ve Diyanet İşleri Başkanlığı yetkililerinin bir araya gelerek ortak çalışmalarda bulunması isabetli olacaktır" şeklinde olursa, maksat ifade edilmiş olacaktır, kanatindeyim. Teşekkür ederim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet, Fahri Demir Bey, buyurun.

Dr. Fahri DEMİR: Saygılar sunarım. Laiklik konusu nedense müphem yaklaşılan konulardandır. Dün Lütfi Bey güzel bir şey söyledi komisyonumuzda. Kastamonululara atfederek söyledi : İşte "gevelaye gevelaye yudamaya" bizde öyle bir duruma sanki düşüyoruz. Bir şey demek istiyoruz ama diyemiyoruz, halbuki bir şey demek durumundayız. Ben şahsen konuyu hasbelkader çalışmış bir kardeşiniz, arkadaşınız olarak bir şey diyorum. Siz de bir şey diyebilirsiniz, ama ortada bırakmayalım Kur'an gibi bir kitap elimizdeyken, 75 yıllık Cumhuriyet tecrübemiz önümüzdeyken, 600 yıllık Osmanlı tecrübemiz önümüzdeyken, Resulullah (S.A.S.)'in asrı saadeti ve Hulefa-i Raşidin tecrübesi, önümüzdeyken biz hala bunu sanki alaca karanlıkta müzakere edilen bu dün bir hocamız

Sayın Ramazan El Buti işaret ettiler, onlar Hıristiyanlıkla bağdaşabilir ama Müslümanlıkla bağdaşmaz, açık konuştu, kendi kanaati o. Halbuki ruhbanlığın bulunduğu bir dinde laiklik nasıl dinle bağdaşabilir, ruhbanlık doğrudan doğruya hakimiyettir, hüküm koymaktır. Ruhbaniyet o. Bizim dinde ruhbaniyet yok falan. Uzatmayalım sözü, kısaca biz bir yanlışın içindeyiz, bu yanlış inşallah bundan sonraki çalışmalarımızda aydınlığa kavuşsun isterim. Biz aydınlıkta olmak durumundayız. Dinimiz laiklik karşısında müspettir veya menfidir. Alacakaranlıkta olmayalım, kanatimi söyleyeyim, izin verirseniz, dinimiz laik uygulamayı bizzat Resululah (S.A.S.)'in devlet başkanlığı sırasında öğretmiştir, insanlar yeni terfi etmişlerdir oraya, nasıl dinimiz temel insan haklarını öğretmiş ve insanoğlu bu asırda buna terfi etmişse, dinimiz laikliği de öğretmiş ama insanlar yeni terfi etmişler buraya, biz Müslüman olarak kendi eserimize karşı çıkıyoruz, kavga ediyoruz. Benim kanaatim bu. Ben sadece bunu ifade ederek vazifemi yapmış sayıyorum kendimi, bundan sonraki çalışmalarımızda netleşmeye doğru gidelim, yoksa alacakaranlıkta çocuklarımıza da insanlarımıza da kötülük ediyoruz. Saygılar sunuyorum.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet buyurun hocam. Hocam bir saniye, Ali Bey'in yanında oturan zat, siz vaz mı geçtiniz? Peki Hocam buyurun.

Prof. Dr. Şaban KUZGUN: Efendim, burada gerek komisyonlarda gerekse genel kurulda maddeler okunuyor, fikirlerimizi söylüyoruz ve tartışıyoruz, bunun için burada varız, herhangi bir konuda tartışamayı talihsizlik sayma düşüncesine karşıyım. Her konu tartışılabilir, neden talihsizlik olsun. Bu bir despotça yaklaşımdır, baskılı, baskıcı yaklaşımdır, bu doğru değildir. Eğer biri kalkar, akıl ile nakil ilişkisi nasıl konacak konusunda fikir belirten insanların tartışmasını talihsizlik sayarsa öbürü de kalkar, Peygamber efendimizin bize laikliği öğrettiğini söylemeyi talihsizlik sayar. O zaman talihsizlik nedir, ne değildir diye kavga başlar burada ve bir tartışma başlar, bu da tartışmadır ve ben bu arada talihsizlik kelimesini kullanmıyorum ve fakat sağ elinde Kur'an, kafasında akılların en güzeli, en kamili sol elinde de tabiri caizse Allah'ın ona verdiği o müstesna kabiliyetle, insana ait her meseleyi bu üçlü kaynakla çözen bir insanın laikliği öğrettiğini söylemek bence mümkün değildir. Onun için bunları buraya karıştırmanın anlamı yok, burada konjonktüre gayet uygun bir cümle sevk edilmiş ve bu yerinde, bu öylece durmalıdır. Bir de bizim teklifimiz vardı, birkaç arkadaşın imzasıyla sunduğumuz bir teklif, o teklifin de bu maddenin sonuna eklenmek üzere okunmasını oya sunulmasını arz ediyorum.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet başka, hocam kısa yalnız, buyurun.

Dr. Lütfi DOĞAN: Bir, komisyona teşekkür ederim, Türkiye'de herkesin konuştuğu, devlet din ilişkileri konuya bir parça açıklık getirmekteki ilk defa Diyanet mensuplarının bulunduğu bir yerde bu getiriliyor, teşekkür ediyorum. Şüphesiz iki yanda da bu metinleri beğenmeyenler olabilir, komisyon çalışmalarında şimdi zaten burada konuyu tartışmaya açmıyoruz, metin üzerinde duruyoruz. Bunun için bu metinde din devlet ilişkilerini ele alan rapora teşekkür ediyorum. Gerçekten Müslüman olup da devletle din arasındaki ilişkileri düşünmemek zaten yakışıksız bir durumdur. Diyanette bayağı ilk defa Türkiye'de böyle bir şûrada böyle bir rapor çıkıyor. Bu rapor belki ilk olduğu için istediğimiz noktaya varmış değiliz, fakat son taraftaki bir öneri tahmin ediyorum, lehte ve

aleyhte bazı konuşacaklara bir şey getirecektir. O çok güzel bir şey, fakat burada komisyonun bir eksikliğini söylemek istiyorum. Din devlet demek yani din siyaset demek, ilişkileri demek, siyaset kelimesini hiç ortaya koymamışsınız, zaten laikliğin böyle oluşunu siyaset olduğu için ve burada aslında devletin siyaseti zaten dini bazı konularda açmaza götürüyor. Bütün dünyada İslâm aleminde siyasallaştırılmış, iman haline getirilmiş hareketlerin açtıkları facialar, ölümler, cinayetler, terör meselesi varken hiçbir kelimenin burada olmayışı biraz garip olmuş ama belki rapordaki görünen bir güvence bunu halledecektir. Zaten biz halledemezsek çaresiz kalırız. Bir de din hayatına burada komisyona tekrar teşekkür etmek istiyorum. Din hayatında inananın ve bilginin rahatça Müslüman olarak düşünmesini engelleyenin bir hurafe, iki siyaset, bir de taassup var. Taassubu gidereci tedbirler alacak diye var o raporda, fena değil, burada da biraz siyasete yer göstermesi gerektiği, sözü uzattım. Ancak komisyonun belki aynı şeyleri düşündüğünü sanıyorum, o yüzden son cümleye koyduğu yararlı olmuştur. Kemal Güran'ın teklifini ben desteklemiyorum. Çünkü laiklik baskı aleti falan değil, aslında o raporda gösterilen de çıkmalıdır, laiklik hür düşünceyi sağlamak için vicdanı sağlamak için yapılmıştır. O halde, laikliği bir bakıma düşünen bir insana baskı aleti olarak görmek bir garipliktir, metinde ondan yana değilim ama ısrar etmem, raporu yazanlar çok dikkatli hareket etmişler, bu eksiklikleri tamamlamak için sonuna bir cümle söylemişler. Teşekkür ederim efendim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet herhalde başka yok Şaban hoca buyurun, Ali Yılmaz Bey, yalnız konuşmacılar ismini söylerse çünkü bir yazı geldi kaset için gerekliymiş bu, çözecekler kaseti.

Prof. Dr. Ali YILMAZ: Ben 4. Maddenin üçüncü paragrafında birinci cümlede "demek" kelimesi var, o kelime zait geliyor bana, cümlede bir ağırlık getiriyor cümleye, "onun içindir ki laiklik bir amaç değil toplumun birlikte ve uzlaşma içinde yaşama yöntemi olan bir araçtır. şeklinde, "demek" kelimesi çıkarılsa iyi olur, bir de ondan sonraki cümlenin başındaki "zaman içinde ve toplumun şartlarına göre çeşitlenebilecek olan" kısmının çıkarılıp" bu anlamdaki laikliğin" şeklinde başlatılmasının uygun olacağını düşünüyorum. Çünkü, efendim şu uygulama gerçek laikliğe uymaz, laiklik böyle olmamalı, denildiği zaman, efendim bizim şartlarımız, toplumumuzun şartları bunu gerektiriyor gibi bu cümlede belirtilen şekilde mazeretler beyan edilebiliyor. Bence onun yerine böyle her yere göre böyle bir laiklik değil laikliğin bir evrensel tarafının olması ve ona göre uygulanmasının istenmesi daha uygun düşer gibi geliyor. Teşekkür ederim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet her yerin laikliği başka yani, doğru da, buyurun hocam, birde Şaban hoca daha önce söz istemişti değilmi vaz mı geçti, Şaban hoca.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: Benimki sadece bir cümle ile ilgili baş tarafına Ali Bey temas etti, üçüncü paragrafın üçüncü cümlesi "zaman içinde ve toplumun şartlarına göre çeşitlenebilecek olan laik" oradan itibaren ben diyorum ki laiklik anlayışları madem çeşitleniyor, anlayışlar da doğar orada, laiklik anlayışlarının içerik doldurma değil de aslında bir şeyin içi doldurulur diye düşünüyorum, bu iç yanıltmış olmalı belki onu tamamen kaldırıp, "laiklik anlayışlarının çağdaş tanımlarının yapılabilmesi ve konunun ev-

rensel ve mahalli boyutlarının belirlenebilmesi için"şeklinde devam etse daha iyi olur. Çünkü anlayışlarının, madem çeşitleniyor o zaman farklı anlayışlar doğar, bu farklı anlayışların da çağdaş değişmelere göre çağdaş tanımlamalarının yapılması lazım, kavramlar canlı organizma gibidir, dün verilen tanım yetersiz kalabilir, yarın yeni tanımlara yeni unsurlar ilave etme gereği ortaya çıkabilir. Sanki öyle daha iyi olur, bu bir teklif. Teşekkür ederim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Sayın Maksudoğlu.

Prof. Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU: Efendim laiklikten çok bahsedildi, ben sözü uzatmak istemiyorum. Bir söz var irmik helvasının ne olduğunu bilmeyene, tahin helvasını irmik helvası diye kabul ettirebilirsiniz. Bizde de laikliğin bir uygulaması var, laiklikle ilgili bir uygulama var, arkadaşların rahatsızlığı da buradan geliyor. Hayrettin Karaman Bey gayet güzel ifade etti, özetledi, cümle konjonktüre uygundur dedi, böyle gidiyor bu cümlenin öyle kalması gayet uygun olur. Benim bütün müzakerelere ışık tutmak için söyleyeceğim bir şey var. Şûra, fikirlerin serbestçe serd edilip tartışılacağı yer demektir. Biz hür düşündüğümüzü zannnediyoruz, dün başka bir komisyonda da söyledim tekrarında fazlalık yok Kualalumpur'da çok güzel bir hayvanat bahçesi var, kuşlar parkı var. Kuşlar tabiat çevresinde yaşıyorlar, uçuyorlar, fakat çok yükseklerde 50 metre 60 metre yükseklerde ağlar var. Hz. Süleyman (A.S.)'a verilen kabiliyet bizlere verilse ve sorsaydık, kuşlarla konuşmamız mümkün olsaydı, hür müsünüz diye, verecekleri cevap evet hürüz istediğimiz gibi uçuyoruz, tabii çevremizde yaşıyoruz olacaktı ama biz biliyoruz ki onlar hür değildir, mutlak hürriyetleri yoktur, kayıtlı hürriyetleri vardır sözlerimi bitiriyorum uzatmak istemiyorum, bizim bu maceramız 1826'dan başlar. Sistem arayışı, ayakta kalmak mücadelesi, batı tarafından örnekler vermek gerekirse Almanya'da Hitler'den önce Fichte çıktı, Schelling çıktı, idealist filozoflar çıktı. Hitler bir şeyler yaptı, öte yandan Karl Marks oturdu Kapitali yazdı, Lenin uygulamaya koydu, Engels geliştirdi, Lenin uygulmaya koydu. Bizde düşünen kafa çıkmadı. Bakıyoruz Katip Çelebi var, Koçibey var, böyle gidiyor ve ayakta kalmak için bir mücadele veriyoruz ve hür düşünmemiz gerek, şimdi bütün şeyler ben sözü uzatmak istemiyorum, cümlede öyle kaldı, akıl filan böyle kendimizi savunma durumundayız. Halbuki Müslüman, inancına göre yani Kelime-i Şehadet getirip Müslüman olduğunu idrak ettiği andan itibaren üstünlüğüne inanan kişidir. Cenab-ı Hak siz insanlara çıkarılan en iyi topluluksunuz" diyor. Bu laiklik meselesi de böyle, ayakta kalmak için bir takım şeyler yaptık, bir sisteme bir kitaba dayanmadı, Maozedung anlatılır, kuşlar buğdayları yiyor değince hepsini öldürün der, kuşlar öldürülür fakat bu defa buğday taneleri boş çıkar çünkü kuşlar buğdayları yerken, böcekleri de yemekteydiler. Meydan böceklere kalır. Böyle Kitap olmayınca, bir takım şeyler el yordamı ile işler yapılır ve bir takım şeyleri tartıştığımızı zannediyoruz. Dediğim gibi 1826'da başladı bu macera, 1839'da büyük denen, Mustafa Reşit Paşanın eline Gülhane Hattı Hümayununu tutuşturup okuttuğu Sultan Abdülmecit Han sadece 18 yaşındaydı. bu macera böylece gelip gidiyor. Müzikayı Hümayun kuruldu, başında İtalyan Donizetti Paşa vardı. Hümayun çok manalı kelime Huma yükseklerde uçan kuş, humayun semavi demek, semavi mesaj İslâmı taşıyan, devletin müzikası da hümayun oluyor ve batı müziği oluyor ve böyle gider bu şey ve müzikayı Hümayun Cumhurbaşkanlığı

Senfoni Orkestrasının dedesidir herhalde, laiklik de böyle, irmik helvası yerine tahin helvası yeniliyor. O cümlenin de konjoktüre uygun olarak öyle kalması gerekir, teşekkür ederim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Komisyon başkanı, bir şey peki buyurun.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: 4. madde üzerinde katkıda bulunan, konuşan arkadaşlarımın tamamına teşekkür ediyorum. Konuşan arkadaşlarımızın bir kısmı 4. Maddenin birinci paragrafının yetersiz olduğu noktasında söz ettiler. Pardon gereksiz olduğu noktasında söz ettiler, biz gereksiz olduğunu sanmıyoruz efendim. Laiklik bizim ödünç aldığımız bir kavramdır ve bunun doğuş yeri de batıdır. Ve en azından bunun bir cümle ile kamuoyuna duyurulmasında yarar vardır. İkincisi değişiklik için teklifte bulunan arkadaşlarımızdan Sayın Aydın'ın teklifine belli ölçüde katılıyoruz. Bizim orada kast ettiğimiz laikliğin şu anda tanımı vardır. Çağdaş tanımları da vardır, bu çağdaş tanımları kulandığınız takdirde, ülkemizde bunun da uygulanmasını istediğniz takdirde, açıkçası Diyanet İşleri Başkanlığımıza yer bulamazsınız. Türkiye'deki laiklik bir yarı laik sistemdir ve ülkenin şartlarına dayalı olarak gelişmiş olan bir sistemdir. Ve bu baştan itibaren de bu tarzda yürümüştür, bundan sonra da böyle yürüyecektir. Onun için mahalli boyut derken ve bunun içeriği derken bizim kast ettiğimiz muhtevanın doldurulması meselesidir ama arkadaşımıza birtek şey de katılıyorum ve onun teklifinin hemen oraya tercih edilmesini teklif ediyorum. Cümledeki "zaman içinde ve toplumun şartlarına göre çeşitlenebilecek olan laiklik içeriğinin çağdaş tanımlamalarının yapılabilmesi ve konunun evrensel ve mahalli boyutlarının belirlenebilmesi için" şeklinde devam etmesine katılıyoruz efendim. Bir de arkadaşımız Sayın Ali Bey'in (Bir arkadaşımız onu not almamış ama affedersiniz) siyasetten sonra tarih diye şey yapılmıştı, ona da katılabiliriz. Tarih bilimcilerinin veya diğer ilgililerin de denebilir, Ali Bey'in teklifinde yöntemi demek olan bir araçtır, kaldırılabilir eğer Türkçe bakımından ağır görüyorsanız, yöntemi olan bir araçtır yani o demek kelimesinin kaldırılmasına da katılabiliriz, değerli dostlar. Sayın Demir'in ve Sayın Doğan'ın eski Diyanet İşleri Başkanı Dr. Doğan'ın teklifinde söz konusu edilen 2. Paragraf'daki hususun üzerinde bendeniz şahsen kaldırılmaması ve onun bir tartışma konusu yapılmaması taraftarıyım, çünkü bildiğiniz gibi laikliğin çok çeşitli boyutları var, hukuki, felsefi, sosyolojik ve diğer boyutları, bu gün ülkemizde belli bir dönem içerisinde olmuştur fakat belli bir çevrede yine mesela laikliğin felsefi boyutu üzerinde durarak Fransa'daki üçüncü Cumhuriyetçi anlayışa paralel bir şekilde bir oluşumun olmasını da talep etmektedirler. Bu bilim adamları olarak bizim böyle bir meseledeki tavrımızın felsefi değil laikliğin hukuki ve doğrudan doğruya sosyolojik bir boyutunun Türkiye çapında esas alındığının belirlenmesi amacını taşımaktadır. Eğer felsefi boyutta olsaydı o zaman Atatürk'ün de 429 sayılı Kanunla Diyanet İşleri Başkanlığını kurmaması icap ederdi. Burada kastedilen onun aydınlatılması ve ortaya konmasıdır. Teşekkür ediyorum Sayın Başkan.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Herhalde başka konuşmak isteyen yok, tamamlandı. Evet şimdi, 1. Paragrafın aynen kalmasını Komisyon başkanımız istiyor. 2 ncisi de aynen, evet "yöntemi demek olan" "yaşama yöntemi olan diyoruz" "demek" çıkartıyoruz evet. Çağdaş tanımlarının yapılabilmesi evet, niye tarih, felsefe değil? Evet felsefe

her şeyle ilgilidir, son zaman ilahiyat, sosyoloji, siyaset, hukuk ve diğer desek, vs. desek ve diğer bir cümle, evet buyrun, felsefeyi savunsun hocam izin verelim de.

- Bir üstteki cümle şöyle ifade edilse olur mu, sizin fikrinize uygun olarak, "zaman içinde ve toplumun şartlarına göre çeşitlenen- çünkü bir vaka bu- laikliğin evrensel ve mahalli boyutları dikkate alınarak içeriğinin tespiti için" çünkü bunlar dikkat ederler ki tespit yapılması lazım, içeriği dolmaz, bu şekilde ifade edilse.

Tespiti, tanımlaması ya da tespiti.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet şimdi, tamam bunu oylayalım da, evet şimdi bu madde anlaşıldı herhalde değil mi? İzaha gerek yok herhalde, evet 4. Maddeyi oylayalım, evet eklentiyi. Komisyon katılmıyor, evet ne diyor, müzakere edilmekte olan 1. Komisyon programı 4. Maddesi içinde şu cümle "bu nedenle laiklik kişilerin din ve vicdan hürriyetlerinin gereği olan tutum ve davranışlarına baskı aracı olarak kullanılmaması, "evet burada anlaşılıyor zaten. Cümlenin eklenmesini istiyor. Bu maddenin eklenmesini oylarınıza sunuyoruz Kemal Güran Bey'in teklifini, peki o zaman bir lehte bir kişi konuşsun, bir de aleyhte buyurun. Peki oylarınıza sunuyorum. Kabul edenler, ilaveyi efendim yanlış anladınız herhalde, yani 4. maddeyi değil, eki, bir ilave yapılması konusunda Kemal Güran Bey bir teklifte bulunuyor, evet, sizinki ama baş örtüsü ile ilgili, farklı. Örtünme konusunda olduğu gibi, geniş halk kesimlerini ilgilendiren, dinî konularda Diyanet İşleri Başkanlığ'nın ve Din İşleri Yüksek Kurulu'nun görüşünün esas alınmasının ve bu konuda daha duyarlı davranılmasının sosyal barışın teminine ve milet -devlet bütünleşmesinin sağlanmasına önemli katkı sağlayacağı mütalaa edilmektedir. Sayın Hayrettin Karaman, Sayın Fahrettin Atar, Sayın Ali Osman Koçkuzu. Evet buyurun hocam.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Biz komisyon olarak katılmıyoruz efendim. Çünkü bizim komisyonumuzda da daha önce farklı biçimlerde mütalaa edildi ve konuşuldu. Bunu bu tarzda gündeme getirdiğiniz takdirde o zaman maddenin bütünüyle alakalı yeniden müzakere açılması ve maddenin yeniden kaleme alınması söz konusudur. Ben şahsen komiyson başkanı olarak, diğer arkadaşlarım elbette ki hürdür, bu cümlelerle katılmam mümkün değildir.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Peki şimdi Sayın Necati Öner Hocamızın bir teklifi var.

Prof. Dr. Necati ÖNER: Efendim ben zannediyorum ki bu 4. Maddenin 2. paragrafında ki son cümle, şu şekilde değiştirilirse, arkadaşlarımızın endişesi gider, ben şöyle diyorum, olur mu yani? "Esasen egemenliğin kaynağının beşeri irade oluşunu ifade eden laiklik, kesinlikle dinsizlik olmadığı için din ve vicdan hürriyetinin de güvencesi olmalıdır." Hayır, diyemezsin ki öyle olmalıdır, arkadaşlarımız da karşılar, yani uygulaması böyle olmalıdır.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet, buyurun.

Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI: Sayın başkanım, zaten laikliğin normal hukuki şartlarından biri kanun önünde eşitliktir. Kanun önünde eşitliğin zorunlu sonucu, din ve vicdan özrgülüğünün güvenlik altına kanunen alınmış olmasıdır. Bu tarzda alınmalıdır, alınmalıdır şeklindeki bir ifade, Türkiye'de hukukun bu şekilde işlemediğine dair bir be-

yandır, bu yanlıştır. Efendim, o size göre işlemiyor, anayasayı kabul etmişsiniz, mevcut kanunlar var. Eğer anayasadaki mevcut kanunlara uymuyorsanız, bu memleketi terk edersiniz, gider başka yerde yaşarsınız, yani meseleyi bu tarza sokmanın alemi var mı? Anayasa ve hukukun belirlediği sistem içerisinde yaşama zorunluluğu vardır efendim ve buradaki bu cümlede de laikliğin dinsizlik olmadığı ifade edilmekte ve din ve vicdan hürriyetinin güvencesi olduğu ifade edilmektedir, ki bu anayasal bir ifadedir.

Kemal GÜRAN: Benim teklifim daha genel anlamda ve metindeki cümleyi açıklayıcı niteliktedir. Sanıyorum benim teklifim kabul edildiği takdirde, düşünülen problemler ortadan kalkar, ikinci teklifi veren arkadaşlarımın düşünceleri de ifade edilmiş olur diye düşünüyorum ve teklifimde ısrar ediyorum.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet şimdi, Kemal Bey'in değişiklik teklifini oylarınıza sunuyoruz. Bir okuyun Peki,

- "Bu nedenle laiklik kişilerin din ve vicdan hürriyetlerinin gereği olan tutum ve davranışlarına baskı aracı olarak kullanılamaz." Evet, cümle bu.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Fakat bunun içinde var bu, bilmiyorum, siz ne diyorsunuz?

Muhterem delegeler metinde var ve açık, eğer affedersiniz, anlayış kıtlığı yok herhalde hepimizde, milletimizde de yok, açık şeyi tekrar açmak malumu-i ilam kabilinden gereksiz bir teklif bence, metinin oylanmasını istiyorum ben, komisyondan gelen, Sayın Başkanın ifade ettiği değişikliklere birlikte dördüncü maddenin oylanmasını teklif ediyorum ben. Teşekkür ederim.

- Şimdi bir müzakere mi şey yapalım, yoksa oylamaya mı sunalım?

- Oylayalım hocam.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Peki şimdi Kemal GÜRAN Bey'in ilave teklifini kabul edenler, evet kabul etmeyenler, tekrar edelim diyorsunuz. Şimdi Kemal Güran Bey'in bir teklifi vardı. Bir daha okuyalım isterseniz, buyurun okuyun.

"Esasen "egemenliğin kaynağının beşeri irade oluşunu ifade eden laiklik, kesinlikle dinsizlik demek olmadığı gibi din ve vicdan hürriyetinin de güvencesidir." Cümlesinin arkasına "Bu nedenle laiklik, kişilerin din ve vicdan hürriyetlerinin gereği olan tutum ve davranışlarına baskı aracı olarak kullanılamaz." cümlesinin ilavesini istiyorlar efendim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): "Kullanılmamalıdır." Evet şimdi oylamaya sunduk, fakat bazı hocalarımız anlamadılar herhalde, şimdi tekrar oylamaya sunuyoruz. Kabul edenler, kabul edilmiştir, peki kabul etmeyenler, evet çoğunlukla kabul edilmiştir. Evet o maddenin ilavesi, buyurun, buyurun.

- Ancak çok değerli bir hocamızın bazı arkadaşlarımızın sözlerine cevap vermek maksadıyla arkaya bakarak onlara "yurt dışına kadar gidebilirisiniz" sözlerine ben itiraz ediyorum, lütfen bu konunun düzeltilmesini istiyorum. Teşekkür ederim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet, buyurun hocam, Evet şimdi 5. Madde üzerinde görüşmek isteyen, İsmet Selim Bey'in bir teklifi vardı. Maddenin kaldırılmasını istiyor, başka görüşmek isteyen var mı? 5. Madde hakkında söz almak isteyen var mı? Yok peki herhalde, peki söyle bakalım beyefendi.

Harun ÖZDEMİRCİ: Saygıdeğer üye ve davetliler hepinizi saygıyla selamlıyorum. Bu 5. Madde de İsmet Selim Bey'in daha önce genelinde aldığı, konuşmada arz ettiği bir husus vardı. Yanlış anlaşılmaları önlemek için söz aldım. O da şu; burada teklif edilen Dinsel Danışma ve Rehberlik Enstitüsü kendi başına müstakil bir enstitü değil, Diyanet İşleri Başkanlığında kurulacak bir enstitüdür. Bu hizmeti Diyanet İşleri Başkanlığının yürüttüğü bir hizmet olarak görüp, bu enstitüyü de farklı bir anlamda yorumlamak yanlıştır. 5. Maddenin gayet yerinde bir teklif olduğunu arz ediyor, saygılar sunuyorum.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Buyurun, Nevval, Hanım.

Nevval SEVİNDİ: Efendim 5. Maddenin çok önemli ve yerinde olduğuna ben de katılıyorum. Elbette, değişim ilahi ise ve irşad da bu kadar önemli ise Türk İslâm anlayışının da radikal olarak ilerlemeci olduğunu göz önüne alırsak, çünkü Osmanlılar, Ali Suaviler dahil ilerleme İslâm fikri ile her zaman iç içe yaşamıştır. Geleneğimizin yorumu veri tabanı kabul eden teoloji dediğimizde, geleneğimizin yorumunun ne olduğu bence burada biraz afaki bir durum ve tasavvuf geleneği mi, değişim geleneği mi, yoksa İslâm ile ilerlemenin bir arada olması geleneği mi, hepsi mi, veya bizde gelenek mi veya bu tür geleneklerin hangileri veya tamamı mı, gibi orasını ben doğrusu muğlak buluyorum. O kurumların oluşturulması, yeni kurumların oluşturulmasının çok önemli olduğunu düşünüyorum. Ben o yüzden enstitü oluşturabilir ve hatta bir enstitü oluşturmaktan çok, belki bürolarının birimlerinin misyoner bir ruhla her yere dağılabilen küçük ulaşılamayan birimlere dağılabilen, sadece merkezi yerlerde olan değil, büyük kentlerin ihtiyacı olan bir şey değil de daha fazlasıyla halkın olabileceği yerlere dağılabilen bir misyonerlik ruhu olarak görüyorum ben onu, böyle olması gerektiğini görüyorum. Fakat burada çok önemli bir şeyler eksik. Uygulama, irşad, uygulama alanlarının en önemlileri herhalde camiilerimiz. Şimdi günlük kullanılan kutsal alan olarak camiinin fonksiyonunun veya kurulu geleneksel camii ritüelinin hiçbir şekilde burada yer verilmemiş, bu geleneksel ritüelin ahlâki ve entellektüel olarak bence geliştirilmesi, buna bir entellektüel işlev birikim yüklenmesi, yeni bir ahlâki ve entellektüel yüklenmesi gerektiğini düşünüyorum veya bizim bölgesel olarak da farklılıklar var. Urfa da sabah namazından önce örneğin zikir yapılıyor ve yani bunu o zaman nereye koyacağız, o zaman kabul mü ediyoruz, etmiyor muyuz. Biz camiiye nasıl bir fonksiyon yüklüyoruz, geleneksel olanın dışında yeni fonksiyonu olacak mı, olmayacak mı, olması gerekli sosyal ve kültürel bir alan olması gerektiği hep konuşuldu, komisyonda da dün ama burada hiç böyle bir şeyden söz edilmiyor, peki ne camii yok mu ortada diğeri de üniversite gençliği ve kadınlarla ilgili hiçbir cümle burada yok, oysa Diyanet Vakfının kadınlar kolu var, gerçi, Diyanet'in yok ama bence kadınlar kolu kadınlar ile ilgili birimler olması enstitü içinde kadınların önemli bir yer alması, nüfusun % 51'ini oluşturan kadınların da İslâmiyetin içinde görülmesi gerektiğini düşünüyorum. Onlar da İrşad için özellikle önemli bir rol alabilirler ve almalıdırlar ve üniversite gençliği de göz ardı edilmemelidir irşad içinde. Teşekkürler.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Şimdi Nevval Hanım, sizin şeyiniz, kadınlara da mı geçsin diyorsunuz burada? Evet peki şimdi Mehmet Şeker Bey.

Prof. Dr. Mehmet ŞEKER: Bu 5. Madde komisyon tarafından hazırlanmış, komis-

yona teşekkür ederiz. Yerindedir. Herhalde enstitü bir eğitim kurumunu çağrıştırdığı için, onda bir tereddüt hasıl oluyor, eğer uygun görülürse Dini Danışma ve Rehberlik Araştırma Merkezi'nin Diyanet İşleri Başkanlığınca kurulacağı şeklinde düzeltilmesini teklif ediyorum efendim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Sayın Sofuoğlu, Hocam isminizi söyleyin.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Nevval Hanım'ın işaret ettiği noktaya açıklık getirmek istiyorum. Bizim komisyonumuzda, Din Eğitimi komisyonunun hazırladığı raporun 10. Maddesinde nüfusumuzun yarısından fazlasını teşkil eden hanımlarımızın, kadınlarımızın desek daha iyi olabilir, dini yönden aydınlatılmaları konusuna ayrı bir önem verilmeli ve bu hizmeti yerine getirecek hanım görevliler de yetiştirilmek üzere özel tedbirler alınmalıdır, diyoruz. Burada bu madde geçmiştir, belki değiştirilebilir, geliştirilebilir, haberdar olunmasını istedim. Teşekkür ederim.

Nevval SEVİNDİ: Kadınların bir birim olarak da yer alması gerektiğini yani "onlar eğitilmelidir" ben bunu muğlak buluyorum. Çok güzel evet ben okudum, eğitim komisyonunda tek yer veren eğitim komisyonu, kendilerine teşekkür ediyorum, görünür kıldıkları için kadınları ama ben onların bir yer alması, kurum içinde de yer alması gerektiğine inanıyorum. Çünkü kadınlarla da kadınlar ilgilencektir sonuçta, onların bir birim ve kurum olması gerekmektedir.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): O zaman onu eğitim komisyonunun hazırladığı, rapor görüşüldüğünde bunu ele alalım. Evet, başka var mı yok herhalde. Peki buyurun.

Kemal GÜRAN: Din hizmeti sunulacak, din alana sunulur irşad hizmeti sunulmaz herhalde, irşad çok geniş topluluklara sunulan demek daha uygun olacak herhalde.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): "İrşad çok geniş topluluk ve alanlara "değil de" geniş topluluklara sunulan "kitlelere" desek irşad çok geniş kitlelere sunulan evet, buyurun hocam.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: Bence Diyanet metninde bizim kendi klasik kavramlarımızın kullanılmasında yarar var, teoloji kelimesinin tam karşılığı Türkçe'de yoktur. Onun için ya ilahiyat diyelim, ya din ilimleri diyelim, ulum-u diniye ama teoloji orada çok yakışıklı değil.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet peki, teoloji ile insan bilimlerinin dinî ilimler ve insan bilimlerinin, evet dinî ve beşerî olabilir, evet şimdi İsmet Selim Bey, tekrar herhalde söz alıyor, buyurun.

İsmet SELİM: Sayın başkan, muhterem Hazirun, sabahleyin erken biraz değindim bu konuya, anlaşılmadı zannediyorum. Dinsel Danışma ve Rehberlik ismi de üzerinde yani dinî konuları danışacaksınız, bir enstitü kuracaksınız. Halbuki bunu bu gün Diyanet İşleri Başkanlığı yapıyor. Yani bu detayları belli olmayan, nasıl kurulacak, nasıl çalışacak olduğu belli olmayan ve Diyanet İşleri Başkanlığı'na büyük külfetler getirecek olan, bu kuruluşun teklif sebebini ve içeriğini anlamakta güçlük çekiyorum. Bir sürü İlahiyat Fakültesi varken ülkemizde, Diyanet İşleri Başkanlığı ve kuruluşları varken, yeni bir ku-

ruluşa doğru gitmenin bir anlamı olmadığını düşünüyorum ve bunun metinden çıkarılmasını arz ve teklif ediyorum. Saygılar sunarım.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet buyurun, şimdi.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: Efendim ben hocamızın bu teklifinin aleyhinde konuşmak için söz aldım, bence burada bir birim, enstitü demeyin merkez deyin veya bir birim deyin ne derseniz deyin. Burada önemli olan birtakım yeni hizmet ve irşad alanlarının ortaya çıkmasıdır. Hapishaneler var, hastaneler var, başka yerler var, ayrıca toplumun içinde özel imtimamı gerektiren kesimler var, kesitler var. Bunlar ile ilgili incelemeler araştırmalar zaten ilahiyatlardan da gelecek, bu potaya, ama hizmet yeridir, bunlar onu hastaneye hapishaneye götürecekler. Onun için daha çağdaş bir hizmet verme anlayışıdır diye, maddeyi...

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Yani bu Diyanet'in bünyesinde kurulacak bir merkez, Diyanet'in dışında da bilim olarak kullanılacak. Peki buyurun, İbrahim bey.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: Uygun görürseniz, şimdi İsmet Selim Bey hocamız bu konunun tartışılması sürecinde beraberdik, belki ayrılmış olabilirler, böyle bir ismini değiştiriyoruz, biz o teklife sıcak baktık, Dinî Danışma ve Rehberlik Araştırma Merkezi, yukarıdaki topluluklara katılıyoruz, o alanları çıkardık, ancak gerekçesi üzerinde durmak istiyorum. Kendileri eğer komisyon çalışmalarında bulundularsa, buradaki amaç, hastaneler, hapishaneler, az önce Nevval Hanımın da ifade ettikleri gibi gençlik ve kadınlara yönelik olan danışma ve bu konuda gerekli hizmetlerin yapılması konusunda bir çalışmayı gerektirecek bir merkez düşünülüyor. Hastanelerde biliyorsunuz, başkanlığımızın bir uygulaması oldu, bu uygulama esnasında yapılan ilmi çalışmalarımız var, yüksek lisans tezlerimiz var, hastane odasına imam girdiği zaman oluşan kanaat imam ile ölümün özleştirilmesi noktasında verilerimiz var, imamın gelmesini istemeyenlerin sayısı %70'in üzerinde. İmam geliyor, öyleyse benim bir ölümüm söz konusu rahatsızlığı önemli, benden gizliyorlar, halbuki psikolog noktasında ki yaklaşım, psikolog isteyenler %70 'in üzerinde. Bu bakımdan bu araştırma merkezinin daha bilimsel, çeşitli bilim alanlarıyla donatılmış olarak, bizim din görevlimizi bu alanda hizmet verecek din görevlimizi daha verimli hale getirebilmek için kurulması düşünülen bir merkezdir, arz olunur efendim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Peki, teşekkürler. Şimdi İsmet Selim Bey de teklifinden vazgeçti. Şu şartla....

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: Dinî Danışma ve Rehberlik Araştırma Merkezi.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Dinî Danışma ve Rehberlik Merkezi evet bünyesinde, yani "sel" eklerine karşı çıkıyor, yerine dinî terimi nispet "î"si kullanılsın diyor, bunlar da bir uydurma bir noktada, buyurun hocam.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: Sayın Başkanım, komisyon olarak biz araştırmanın kalmasından yanayız, biz çeşitli bilim adamlarıyla yapılan bu araştırmalardan yararlanmak isteyecektir bu merkez. İlahiyat fakültesinde ve diğer alanlarda hizmet veren bilim adamlarımızdan yararlanmayı istiyoruz, görevlendirecektir, icabında ortak çalışmalar yapacaktır, bu bakımdan Araştırma Merkezi noktasında ısrarcıyız. Teşekkür ederim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Buyurun hocam.

Lütfi DOĞAN: Efendim müsaade ederseniz, ben bir şeyin biraz daha açıklığa kavuşmasını istiyorum, o da şu; Bu raporda yer alan Dinî İrşad Rehberlik Merkezi son derece isabetlidir, yerindedir, olduğu gibi kabulünde fayda görüyorum, yalnız şu cihetin de hatırlatılmasında zaruret hissediyorum, yahut komisyonumuz bunu açıklasın, o da şudur; Din İşleri Yüksek Kurulu var, dini bütün konularda, irşad konularında da daha başka konularda da görevlidir. Ama bu Dinî Rehberlik ve İrşad Merkezi birimi, müstakil bir birim, araştıracak, meslek içi eğitimleri yapacak, ilim kurumlarından yani İlahiyat Fakültesi benzeri müesseselerden yararlanılarak, halkın aydınlatılmasında hizmet görecek müstakil bir birim, şeklinde olmalıdır. Eğer böyleyse bendeniz böyle anlıyorum, büyük fayda görüyorum, arz ederim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet öyle hocam, buyurun.

Prof. Dr. Süleyman ATEŞ: Kelimesi uygun düşmüyor, rehberlik araştırma ne demek ya, rehberliği mi araştıracağız burada, ya araştırma olur veya rehberlik merkezi olur. rehberlik araştırma uygun değil,

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: Hocamın hassasiyetine teşekkür ederiz, yani burada rehberlik araştırılmayacak gayet tabii, kelimelerin biri önceye biri sonraya alınması gerekli ama yani burada dinî danışma olacak ancak bu konuda nasıl rehberlik yapılabileceği, nasıl rehberlik yapılması gerektiği noktasında bir araştırma merkezi oluşturmak istiyoruz. Bu rehberliği geliştirmek istiyoruz. Hapishaneler, hastaneler, ne bileyim akla gelecek, kadınlar için, gençler için gerekli sempozyumlar, gerekli panellerin düzenlenmesi noktasında yapılacak ve gerektirirse ilmi çalışmalar yaptırılıp bunların sonuçlarına göre faydalanma yollarına gidilecek, biz komisyon olarak faydalı olacağı kanaatindeyiz efendim. Teşekkür ederim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Burada bir Dinî Danışma ve Rehberlik Araştırma Merkezi, bir de rehberliği kaldırıyoruz, Dinî Danışma ve araştırma Merkezi, Rehberlik ve Araştırma olursa doğru olur, buyurun efendim.

Kemal GÜRAN: Efendim araştırma kelimesini daha öne alırsak problem çözülüyor. Süleyman Bey'in işaret ettiği mahsur da ortadan kalkıyor. Dinî Danışma Araştırma ve Rehberlik Enstitüsü denirse problem kalmıyor.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Peki bir redaksiyon metni var onu bir İbrahim Bey de okusun.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: Efendim bu görüşmeler ışığında eğer uygunsa şu hale geliyor metin, irşad çok geniş kitlelere sunulan önemli bir hizmettir, dolayısıyla irşadın coğrafi bölge ekonomik kalkınmışlık veya geri kalmışlık, eğitim ve kültür seviyesi ve benzeri hususlarla yakın ilgisi bulunmaktadır. Bu nedenle Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde dini ve beşeri bilimlerin araştırma bulgularından yararlanacak ve günümüz insanının ilgi ve ihtiyaçları çerçevesinde irşadın yöntemlerini ortaya koyabilecek bir Dini Danışma Araştırma ve Rehberlik Merkezi kurulmalıdır.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet, Hukuk Müşaviri, Rıdvan bey buyurun, oylayacağız.

Rıdvan NİZAMOĞLU: Efendim, okunan metne katılıyorum, yalnız bir kelimeye dikkat çekmek için söz aldım, danışma kelimesi Din İşleri Yüksek Kurulunun danışma organı olmasıyla bir tedahüle neden olur mu endişesiyle, danışma kelimesini çıkarsak olmaz mı? Onun yerine irşadı koysak, danışma kelimesi sanki bir danışma organı gibi algılanmasına vesile olur ve tedahül eder, görevler karışabilir endişesini taşıyorum. Danışma kelimesini çıkarmak mümkünse veya irşad ile değiştirmek mümkünse, öyle bir düzeltme yapılmasını uygun görüyorum.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): İşte irşad ile deseniz o da başka bir dairenin görevine giriyor. Din Hizmetleri Dairesi,

Rıdvan NİZAMOĞLU: Burası danışma organı gibi anlaşılırsa yanlış olur.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Din İşleri Yüksek Kurulu'nun bünyesinde kurulacaktır. Onun için bir şey yok. Evet İbrahim Paçacı Nerede? Evet söyle bakalım.

Dr. İbrahim PAÇACI: Sayın Hocam burada alanlar ifadesi kaldırılmıştı, belki gerek yok diye düşünülüyor ama irşad hizmetleri çok değişik alanlara hitap ediyor, dolayısıyla şu şekilde değiştirilirse, "çok çeşitli alanlarda geniş topluluklara" şeklinde ifade edilirse daha iyi olur diye düşünüyorum. Kitle olsa, alan ifadesinin tekrar edilmesi çok geniş çok çeşitli alanlarda, geniş kitlelere denilebilir mesela,

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Şey olur, o mükerrer olur. Artık her alanda çeşitli alanlar için alıyor demektir o. Evet şimdi bu maddeyi son şekliyle onaylıyor muyuz? Kabul edenler, kabul etmeyenler, ittifakla kabul edilmiştir. 5-10 dakika ara vermeyelim mi, bir kahve molası tamam. Yemek vakti, zaten gidiyorlar hocam yemek birde(1'de) şimdi 12'ye beş var. 12.15'de toplanalım.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet şimdi bu beşinci madde geçti ama hukuk müşavirimizin bir tereddütü var, bu danışma kelimesine takılıyor. Kurulla bir tedahül olur mu olmaz mı diye, bir endişesini irsal ettiler. Buraya olmazsa bir kurul bünyesinde diye bir evet Din İşleri Yüksek Kurulu bünyesinde diyelim. Evet, peki o zaman yönetmelik nasıl olsa hazırlanacaktır, yönetmeliğe konur. Başkanlık içerisinde olacak. Bir birim, efendim neyse yönetmelikte düzenlenir o, zaten bu bir kanun meselesi, şimdi 6. madde üzerinde söz almak isteyenler, Mehmet Şeker Bey, başka var mı? Buyurun Mehmet Şeker Bey, birde şey var Paçacı var.

Prof. Dr. Mehmet ŞEKER: Efendim buradaki madde çok yerinde ve komisyonu tebrik ediyorum, teşekkür ediyorum, ancak iki hususu ihtiva ediyor bu madde, önce birinci hususa bir ekleme, sonra ikinci hususa bir ekleme yapılmasını teklif ediyorum. Birinci cümlede ve buna A-B diye çünkü iki ayrı konuyu ele almış, Birincisine "A" denmesini, ve şöyle bir ifade yer almasını teklif ediyorum; Dinin sadece kitaplarıyla anlatılmayacağı gerçeğinden hareket edilerek, televizyon ve internet aracılığı ile yetişkinlere ve çocuklara çizgi filim CD oyunları, dinin yaşanırken eğlendirirken öğretilmesi.

Hayatın içinden örneklerle anlatılması teklifim, ikinci kısım, ayrıca diye başlayan bir paragraf var. O paragrafın "B" paragrafı diye ele alınması, çünkü yukarıdaki paragraftan çok farklı bir konuyu ele alıyor. Oraya da bir ayrı paragraf halinde Müslüman Türk Kül-

tür tarihinin önemli kaynaklarından biri olan yazma eserlerin bastırılması, üzerinde araştırmalar yaptırılması yerinde olacaktır, ifadesinin eklenmesini sunarım. Teşekkür ederim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Yalnız o yaşanırken "eğlendirirken"i kaldırsak, hayatın içinden örneklerle, "eğlendirirken" i kaldırıyoruz, eğlendirirken kalsın diyorsunuz. O zaman eğlendirikken ve hayatın içinden örneklerle sunarken mi diyorsnuz? Evet.

Türk kültürümüz demek kaydına gerek var mı?

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Kültürümüzün deyince oluyor ama İslâm kültürü diyorsunuz. Peki kültürümüzün yeter. Mehmet Şeker Bey'in teklif ettiği değişikliklerle oylarınıza sunuyorum. Kabul edenler. İbrahim paçacı varmış. Oylandıktan sonra olmaz sayın paçacı. Peki öbür madde de konuşursun, kabul etmeyenler, kabul edilmiştir. Şimdi sen söyle bakalım.

Dr. İbrahim PAÇACI: Şimdi buradaki konuyla ilgili değilde ifade ile ilgili olarak bir şey söylemek istiyorum. Burada televizyon ve internet aracılığı ile yetişkinlere ve çocuklara çizgi film, CD oyunları yani yetişkinlere Çizgi film CD oyunları pek hoş kaçmıyor, onun yerine televizyon ve internet gibi teknolojik araçlardan istifade edilerek yetişkin ve çocuklara yönelik film, çizgi film, bilgisayar programları ve oyunlar hazırlanmak suretiyle, diye değiştirilmesini teklif ediyorum. Teşekkür ederim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Peki teşekkür, peki 7. madde üzerinde söz almak isteyenler, şimdi. 7. madde üzerinde söz almak isteyenler, evet herhalde söz almak isteyen yok, oylarınıza sunuyoruz, zaman zaman yapıyoruz biz bunu, kabul edenler, evet kabul etmeyenler, kabul edilmiştir ittifakla. 8. madde, söz almak isteyen, Türk Cumhuriyetleriyle alakalı bir konu. Evet hocam isminizi Rıfat Yücelten, Maksudoğlu başka yok.

Rıfat YÜCELTEN (KKTC): Sayın başkan, aziz üyeler, aziz kardeşlerim, benim bir istirhamım var. Bağımsız ve muhtar Türk Cumhuriyetleri ile Türkiye dışındaki Müslüman topluluklarına diye geçmektedir. Burada Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti var. Burada her iki terimin de içine neredeyse dahil edilememektedir. Çok istirham edeceğim, bağımsız ve muhtar cümlesinden sonra, tümcesinden sonra KKTC'nin de ilave edilmesini.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti'nin onu zaten biz ayrı kabul etmiyoruz ki, Kıbrıs'ı biz bir vilayetimiz kabul ediyoruz.

Rıfat YÜCELTEN (KKTC): Kabul ediyorum, sizlerin eseridir efendim, fakat karşı taraf her fırsatta ilgili olsun veya olmasın, bir fırsat biliyor ve kendi tezlerini mutlaka kelimelerini ortaya koyuyor. Dolayısıyla böyle önemli ve muhteşem bir toplantıda KKTC kelimesinin geçmesini özellikle istirham ediyorum efendim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Peki efendim, KKTC de ilave ediyoruz. Peki, bir saniye buyurun, Sayın Maksudoğlu, evet buyurun.

Prof. Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU: Teşekkür ederim sayın başkan. Benim 8. madde ile ilgili olarak söyleyeceğim şu var. Özbekistan'da, Azerbaycan'da daha bilmiyorum başka yerlerde Hıristiyanlığa giren kardeşlerimiz var, bu durup dururken olmuyor. Misyonerlerin korkunç faaliyetleri var. Birkaç yıl önce bir yabancı gazetede okumuştum, Misyoner diyor ki, Türkistan için tabii bu Orta Asya bizim, benimseyeceğimiz bir laf de-

ğil, Stalin'in ortaya attığı nötr bir kelime Türkistan'dır orası. Misyoner diyor, "Kendimi bir şekerci dükkanında elleri serbest bırakılmış bir çocuk kadar mutlu hissediyorum" diyor. Biz çok yanlış bir politika olarak oralara aman İslâm giderse ne olur endişesine kapıldık, nötrleştirdik ve misyonerler gitti, Hırisitiyanlığı yayıyorlar. Yalnız Hıristiyanlık değil başka dinleri de yayıyorlar. Bu nasıl oluyor? Giden Misyonerler, hak bildikleri batılı yaymak için çok çalışıyorlar. Oraların lehçelerini öğrenmişler, onlara kendi lehçeleriyle hitap ediyorlar. Benim teklifim, bu kardeş Türk illerine gönderilecek din görevlilerinin en az iki aylık bir mahalli lehçe kurslarından geçirilmelidir. Bu lehcelerde çok fazla değildir. Kazakça, Kırgızca, Türkmence birkaç lehçedir. En az iki aylık kursa giderse, adama çok daha rahat yaklaşır, oranın lehçesiyle konuşur. Biz, nasıl olsa hepsi Türkçe diye gönderiyoruz. Herhalde anlaşmak için vakit geçiyor, halbuki onların lehçesi ile hitap ederse kendilğinden psikolojik bir yakınlık doğacaktır. Teklifim gönderilecek görevlilerin en az iki aylık bir lehçe kursundan geçirilmeleri, ikinci bir teklifim, bu konunun Türkiye'de Türk üniversitelerinde, Türkiye Cumhuriyeti üniversitelerinde edebiyat fakültelerinde çağdaş Türk lehçelerine önem verilmesi, birara konmuştu sonra kaldırılmış. Son durumu bilmiyorum, Çağdaş Türk lehçelerinin üniversitelerde okutulmasında büyük fayda mulahaza ediyorum. Bunun da teklif olarak YÖK'e bildirilmesini arz ediyorum. Teşekkür ederim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Peki hocam buyurun.

Dr. Lütfi DOĞAN: Bağımsız ve muhtar, bağımsız dedi diye muhtar deme zorunluluğu yoksa komisyon üyelerinin muhtarı kaldıralım, bağımsız muhtar demek.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): "Bağımsız" değil hocam, özerk olanların otonom bölgeleri var, bir de bağımsız bölgeleri var, onun için, buyrun Hocam.

Prof. Dr. Süleyman ATEŞ: Efendim ben usul hakkında konuşmak istiyorum. Şimdi arkadaşlar yeniden bildiri sunar gibi meseleleri izah etmeye kalkışıyorlar, bu zaman alıyor, bizim zamanımız yok ki. Mesela ben akşam döneceğim, bu raporları da bitirmemiz lazım. Bir teklifi varsa arkadaşların teklifini sunsunlar, kabul edilir ya da edilmez. Mesela tartışmalara gidersek, derin tartışmalara gidersek bu iş uzar gider. Onun için lütfen teklif sunanlar tekliflerini sunsunlar, teklif ediyorum.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet, bu zaten gönderilen görevliler için kurs düzenleniyor, özellikle o ülkelerin dillerini bilen insanları seçip gönderiyoruz. Tabii hocamın teklifi de çok yerinde. Kurs açılmasında da fayda var, ama buraya girip girmemesinin şûra kararı olmaz. Biz onu dikkate alıyoruz zaten, dikkate alacağız. Peki buyurun, hocam.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: Kuruldan çıkacak cümlelerin de sağlam olması lazım, çünkü hepimizin imzası olacak. Bu 8. madde değil mi? Bunun son kısmında bunun yanında bu bölgelere gönderilecek olan din görevlilerinin bölgenin yerleşik, mesela, hayır o ülkelerin din görevlileri desek, daha iyi olur veya insanı da o kalkabilir, uzlaşmacı bir tutum içinde bulunmasında zaruret vardır. Yararlı olur derken, sanki olmasa da olur gibi, bence zorunluluktur aslında o.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): O ülkelerin, evet, zorunludur, öyle değil mi?

evet zaruret vardır diyoruz. Pekiyi bu maddeyi oylarınıza arz ediyoruz. Pekiyi bir dakika komisyonun bir görüşü varmış.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: Efendim bazı ifade bozuklukları var. Tekliflerle beraber son halini şöyle kabul ediyor komisyonumuz : "Bağımsız ve muhtar Türk Cumhuriyetleri ile Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyetin'de ve Türkiye dışındaki Müslüman topluluklara irşad hizmetlerinin daha etkili yapılabilmesi için bu ülkelerde yeterli sayıda kurs, okul ve ilahiyat fakültesi açılmalıdır. Ayrıca türlü yaş ve seviyelerdeki insanlara hitap eden, yazılı ve görsel yayınların bu ülkelerde yapılacak olan çalışmalardan, alan çalışmasından sonra hazırlanması uygun olacaktır. Bunun yanında, bu ülkelere gönderilecek olan din görevlilerinin o ülkelerin din görevlileri ve insanlarıyla uzlaşmacı bir tutum içerisinde bulunmasında zaruret vardır. Bu husus Diyanet İşleri Başkanlığı'nca mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır".şekline gelmiş oluyor son hali.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet muhteva değişmiyor. Madde oylandı, Nevval Hanım.

Nevval SEVİNDİ: Avrupa'daki 3.5 Milyon yaşayan Türkün yanına giden din görevlilerinin karşılaştığı yeni kuşaklar da Almanca, Fransızca, İngilizce biliyorlar, Türkçe bilmiyorlar. Onların da o zaman buraya girmesi gerekir, onlar neden göz ardı ediliyor?

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Bağımsız ve muhtar Türk Cumhuriyetleri derken Türkiye dışındaki Müslüman topluluklara Türkiye dışındaki diyoruz, evet, evet.

Nevval SEVİNDİ: Esas Avrupa'ya giden din görevlilerinin eğitilmesi gerek, çünkü Avrupa'da çok önemli bir Türk lobisini yapacak onlar.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Onlar yapıyor zaten, yapılıyor.

Nevval SEVİNDİ: Ben çok emin değilim. Hiç Almanca konuşamadığı için yeni kuşaklarla anlaşamadığını düşünüyorum ben din görevlilerinin.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Yapılıyor, kurslar veriliyor, TÖMER'e gönderiliyor. Pekiyi eğitim komisyonu raporunda var diyor arkadaşlar. Tamam, eğitim komisyonunda da varmış o. Raporları görüştüğümüzde şey yaparız onu, pekiyi kabul edenler, kabul etmeyenler? Kabul edilmiştir.

9. Madde. Evet, yok mu söz almak isteyen. Pekiyi, kabul edenler? Kabul etmeyenler? Kabul edilmiştir. 10. madde üzerinde söz almak isteyenler? Pekiyi 10. madde yok değil mi? Kabul edenler? Siz söz mü istiyorsunuz? Yok, Tamam, peki, Kabul etmeyenler? Kabul edilmiştir.

Şimdi benim yalnız bir teklifim var, bu 11. madde ekleyelim diye düşünüyoruz. 1993'te yaptığımız şûrada bir ilim adamları konseyi kurulması yolunda bir tavsiye kararı alınmıştı. O konuda gerekli çalışmaları yaptık, ama sonuçlandıramadık. Bir de şûra nasıl olsa yapılacak denildi, şûraya arz edelim. Şimdi o maddeyi bulabilecek olursak İbrahim bey.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: Komisyonumuzun 1. madde çerçevesinde düşünmesi gereken, ancak teyit sadedinde unutulduğu için 11. madde olarak teklif edilmesini arz ettiği iki husus var, iki satırlık bir husus var, şöyle diyoruz : Uluslararası bilim adam-

ları konseyi kurulması konusundaki çalışmalara hız verilmelidir. Teyit sadedinde bir madde olarak girilmesinde fayda mülahaza ediyoruz.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): I. Şûrada alınan karar, biz bunun üzerinde biraz önce de ifade ettiğim gibi, çalışmalar yaptık, sayın Hayrettin Karaman Hocamız ve diğer Sofuoğlu Hocamız vs. de teşrif ettiler, ama çalışmalar sonuçlanmadı, bunun hız verilmesi şeklinde 11. madde olarak konulmasına evet diyenler? Hayır diyenler? Hayır diyen yok, kabul edilmiştir. Şimdi bu maddelerin, 11 madde üzerinde, genel üzerinde konuşma yok herhalde, zaten herkes maddeler üzerinde tek tek konuştu, tümünü oylarınıza arz ediyorum. Kabul edenler? Kabul etmeyenler? İttifakla kabul edilmiştir. Teşekkür ederim. Yemekten sonra saat iki'de görüşmek üzere, afiyet olsun.

Prof. Dr. Abdulkadir ŞENER (Bşk. Yrd.): Sayın delegeler, muhterem misafirler, müzakerelere başlıyoruz. Şûramızın 2. komisyonu dinlerarası diyalog komisyonu raporunu müzakere edeceğiz. Sayın Başkan gelmeyebilir, gelirse o devam eder, vakit kazanalım, bazı arkadaşlarımızın yola gitme durumları varmış. Hepinizi saygıyla selamlıyor, başlıyoruz müzakerelere. Giriş maddesini İbrahim bey sen mi okursun, var önünde değil mi? Pekiyi Mehmet Aydın Bey, Başkan Yardımcısı.

Prof. Dr. Mehmet AYDIN: Çok değerli delegeler, ben zaman kazanmak için o giriş mahiyetindeki giriş bölümünü atlıyorum. 23 Kasım 1998'de toplandığı gibi girişi atlıyorum ve doğrudan doğruya maddelere geçiyorum.

1- Farklı din mensupları, biraz ağır okuyacağım, çünkü tercüme yapılıyor. Farklı din mensupları dünya barışına katkı sağlayabilecek ortak inanç ve düşünceleri geliştirip ve yaygınlaştırmak için çalışmalıdırlar.

2- Dinlerarası diyalog çalışmaları, herhangi bir dinin propagandası görünümünden kurtarılmalıdır. Diyaloglarda gizli, siyasi ve başka gayeler güdülmemesi için gerekli titizlik gösterilmeli ve bu tutum eğitim çalışmalarına yansıtılmalıdır.

3- a) Farklı din mensupları, kendi dinleri dışındaki dinleri taassup ve ön yargıdan uzak olarak tanımaya çalışmalı ve bu yönde gayret sarf etmelidirler.

b) Her din kendi görevlilerine diğer dinler konusunda sağlıklı bilgiler verecek eğitim programları düzenleyerek bu konuda karşılıklı yardımlaşma yoluna gidilmelidir.

4) Her din mensubu uyuşturucu ve terörizm ile mücadelede biribiriyle yardımlaşmalıdırlar.

5) Din ve milliyet farkı gözetilmeden din ve vicdan hürriyeti konusunda haksızlığa uğrayan milletlerin yanında yer alınmalı ve bu konuda ortak girişimlerde bulunulmalıdır.

6) Farklı din mensuplarının, özellikle eğitim kurumlarındaki ders ve okullardaki ders kitaplarında, ayrıca iletişim organlarında dinler hakkında sağlam bilgiler verilmelidir.

7) Dini yaşayışta tarihi tecrübeden yararlanıp, bu konudaki olumlu örneklerin hayata geçirilmesine çalışılarak tarihi tecrübeler ortaya konulmalıdır.

8) Yaşayan dinler konusunda farklı din merkezleri karşılıklı ihtisas kursları vererek bilim adamı yetiştirme yoluna gidilmelidir.

9) İlahi dinlerdeki tebliğ ve irşat hizmetleri dini çoğulculuk ve bir arada yaşama anlayışı içinde yeniden gözden geçirilmelidir.

10) Dinler arasındaki diyaloğun sadece bilim adamları düzeyinde değil, daha geniş tabanlara yayılması konusunda çalışmalar yapılmalıdır.

11) a) Önümüzdeki yıllarda Türkiye'de İbrahimi dinlerin tarihi, bugünü ve geleceği ile ilgili bir toplantı düzenlenmelidir.

b) Türkiye Cumhuriyeti Turizm Bakanlığ'nın yürütmekte olduğu İnanç Turizmi Projesine ilgili dinler hakkında sağlam bilgiler verilmek suretiyle katkıda bulunulmalıdır.

12) Dinlerarası diyalog çalışmalarının daha etkili şekilde yürütülebilmesi için Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde Dinler Arası Diyalog Genel Sekreterliği kurulmalı.

a) Bu Sekreterya'ya bağlı olarak Dünya Dinleri Araştırma ve Dokümantasyon Merkezi, oluşturulmalı.

b) Bu merkez dünyadaki benzer kurumlarla ortak çalışma projeleri geliştirerek araştırmalar yapılmasına ve bu araştırmaların yayınlanmasına imkan verilmelidir.

13) Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı elemanları özellikle müftü, vaiz ve imamlar yurt içinde ve dışında diğer dinler konusunda hizmet içi eğitim kurslarına tabi tutulmalı ve bu konuda seminerler düzenlenmelidir. Efendim, bu komisyonun Başkanı Sayın Prof. Dr. Mehmet S. Aydın, raportörler Prof. Dr. Mehmet Şeker, Prof. Dr. Ömer Faruk Harman ve üyeler, arz olunur efendim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Teşekkür ederim. Evet, şimdi Dinler Arası Diyalog Komisyonu raporunu dinledik. Hepsi üzerinde bir oylama mı yapalım, yoksa tek tek maddeleri mi konuşalım. Evet, hepsi üzerinde bir oyalama yapalım diyenler? Madde madde mi olsun, hepsi üzerinde mi? Pekiyi madde madde olsun diyenler? Evet çoğunluk madde madde görüşülsün diyor. Pekiyi. 1. Madde üzerinde söz almak isteyenler, Mustafa Başoğlu Bey, başka var mı Efendim? Başka yok, buyurun.

Mustafa BAŞOĞLU: Beni dinleyenler, yine sabah yaptığım gibi görüşlerimi toplu olarak arz edeceğim. Böylelikle yanlış anlamalara sebep olabilecek veya benim yanlış anlayabileceğim hususlarda komisyonun beni düzeltmesini rica edeceğim. Önce 1. madde olarak "farklı dinler" tabiri kullanılmış, arkaya geçiyoruz, 8. madde "yaşayan dinler" tabiri kullanılmış, 9. madde böylelikle de "ilahi dinler" tabirleri kullanılmış, böylelikle üç ayrı kavram var burada: İlahi dinler mi, yaşayan dinler mi, yoksa farklı dinler mi? Bir kargaşalık var. Benim kanaatim, bu dinler ile ilgili olarak arz edeceğim "farklı dinler" anlayışını, bana bugüne kadar öğretilenlerle İslâmî anlayışımla pek bağdaştıramadım, yani bize din, Allah dini, din İslâm dinidir. Farklı dinlerde de vardır ama son din İslâm dinidir; diye bize öğretildi. Şimdi burada resmi bir kurum olan Diyanet İşleri'nin bu toplantısında farklı dinler dendiğinde bütün bu dinlere biz bir meşruluk mu kazandırmış oluyoruz gibi bir endişe taşıyorum. Dolayısıyla belki burada kendi anlayışına göre farklı inanca sahip olanlar demek daha doğru olabilir. Benim anlayışıma göre, bir başkasının inancı bu olur böylelikle benim birinci arz etmek istediğim budur. Sayın Başkan, bu noktaya bir açıklık kazandırmak gerekir. Bir de bu toplantı içe dönük bir toplantı bilebildiğim ka-

darıyla. Uluslararası bir niteliği yok, varsa bilemiyorum. Dinlerarası diyalogdan ihtiyacımız eğer bizdeki diğer dinlere mensup olanlarsa onlarla aramızda bir ihtilaf olduğu kanaatinde değilim, herkes kendi inancına göre, kendi kilisesine göre ibadetini yapıyor okulları var teçhizatını yapıyor. Ben burada şundan endişe ediyorum; biz burada kendi kendimize bazı görevler üstlenmiş oluyoruz ve dini doğru anlatma diye bir görev yüklüyoruz, vaazlarımıza yeni görevler yüklüyoruz. Şimdi birisi kalkıp Hıristiyanlığı anlattığı zaman o dini tahkir mi eder, benimsememiş olur gibi zorluklarla karşı karşıya kalabiliriz. Bunlar benim kanaatime göre, çok ihtiyacı olduğu kanaatinde değilim. Bir de dinler arası diyalog mu demek lazım, yoksa farklı inançlara sahip olanlara aralık diyalog mu demek lazım, yani dinler birbiriyle konuşmaz da, dinlerin mensupları birbiriyle konuşur gerçi devletler arası diyalog dendiği zaman bu oraya bir benzetmedir ama farklı dinler arasında diyalog yerine belki farklı inançlar arasında diyalog demek lazım. İşte bir Müslüman'la bir Hıristiyan'dır bu, bir Müslüman'la Yahudi'dir bu ve bir de bu komisyonun müzakerelerini takip ettim. İki cümle de o konuda arz edeyim, orada bazı konuşmalar dinledim ki ben şimdeye kadar bana verilen bilgilerden tümünü sanki red eden konuşmalardı. Mesela şöyle söylendi, son din bizim dinimiz dersek, son peygamber bizim peygamberimiz dersek diyalog sağlamaz, aramızda itilaflara neden olabilir ama Kur'an-ı Kerim böyle diyorsa, bu konuda söylenebilecek fazla bir şey yoktur. Yani insanlarla oturalım anlaşalım ama işin özünden uzaklaşmadan anlaşalım. Eğer son Peygamber peygamber efendimizse, bu böyledir eğer son kitap Kur'an-ı Kerim ise bu böyledir. Başkasının anlayışı olabilir. Kendine göre bir anlayıştır bu. Biz burada şu endişeden kurtulmak için arz ediyorum değerli hocam, bazı şeyleri kendi kendimize meşrulaştırarak resmiyete dökerek ileride önümüze bir takım faturaların çıkmasına fırsat vermememiz gerekir. O komisyonda Bosnalı Mustafa Bey'di galiba söyledikleri, hâlâ hafızamda canlılığını koruyor, siz burada bu konuşmaları yapıyorsanız bize Bosna'da hiç acımadan minarelerimizi indirdiler, kubbelerimizi indirdiler. Saldırıların çoğu onların inançlarına dönük ve siz Osmanlı Müslümanısınız. Bu topraklardan silininceye kadar gideceksiniz tarzında söylentiler vardı, biz bütün bu konuşmalarımızla devleti yönlendiremeyeceğimize göre din adamları kendi aralarında bilgi alış verişinde bulunabilirler ama bu komisyonun raporu bana göre bunun kavramını biraz daha genişletmiş oluyor, maddeler üzerinde ehil olan insanların ki ben kendimi ehil saymıyorum, ehil olan insanların belki bunları biraz daha kısaltması gerekir, belki biraz daha özüne indirmesi gerekir, diyorum. Teşekkür ediyorum.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet, Sayın Komisyon Başkanı konuşmak ister misiniz efendim? Yani farklı din kavramına itiraz ediyor.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: Sayın Başkan uzatmak için değil, daha kestirmeden gitmek için söz aldım ben, evvela usul olarak şunu söyleyeyim, bu komisyon başkanının ve komisyon üyelerinin de yetkisi sınırlıdır. Kurum bir çerçeve çizmiştir ve o çerçevede dinlerarası diyalog, diye bir komisyon vardır, dolayısıyla seçimler ona göre yapılmıştır, çalışmalar ona göre yapılmıştır. Bu saatten sonra dinlerarası kavramının meşrutiyetini tartışmak şeye ters düşer. Usul bakımından son derece yanlıştır. Kurum zaten Türkiye Cumhuriyeti Diyanet İşleri Başkanlığı böyle bir çerçeveyi çizmiş ve benim elime vermiş,

ben ona göre bu konuşmayı, bu araştırmayı, bu diyalogu sürdürmüşüm. Müsaade ederseniz, onun üzerinde durmayayım, bir anlamı yok, geriye dönen riyaset eğer onu kaldıralım derse o ayrı konu. Efendim farklı dinler müsaade ederseniz, bunu da tartışmayayım. Bu çünkü sosyolojik ve tarihsel bakımından Kur'an-ı Kerim'de Allah katında din İslâm'dır diyor o ayrı bir konu. Bizim konuştuğumuz burada Hıristiyanlık, Yahudilik ve Müslümanlık. Bunlar farklı dinlerdir, çok büyük ölçüde farkları olan dinlerdir. Bu din mensupları arasında, bu dinler arasında diyalog ihtiyacını hissetmiştir kurumumuz ve onun için de böyle bir şûranın böyle bir kısmının olmasını arzu etmiştir. Dolayısıyla farklı din tabirini kullanmak mecburiyetindeyiz, çünkü ben Hıristiyan değilim, Hıristiyan Müslüman değil, Hıristiyan Yahudi değil, Yahudi ve Hıristiyan değil. O işin ayrı bir tarafı Allah katında din İslâm'dır, o ayrı bir konu, burada onun tartışılması gerektiğine de zaten inanmıyorum. Efendim başka, o madde madde geldiği zaman şey yapılabilir, orada kavramsal karışıklık varsa hem yaşanan din denmiş, farklı dinler denmiş, onların hepsine farklı dinler diyebiliriz. Aslında Budizm, Hinduizmi ve benzeri konuları katmadığımız için sadece üç din mensupları Müslümanlar, Yahudiler ve Hıristiyanlar. Hıristiyanlığı bir bütün olarak kabul ediyoruz, yani bu komisyonun çerçevesinde Katolik, Protestan olmadı, sadece bu üç din bu şûrada dikkate alındı açıkçası, dinler arası bir anlamda doğru çünkü birden fazla din arasında diyalog var ama bu Hinduizmi, Budizm'i kapsamadı, çünkü onlarla ilgili herhangi bir misafirimiz yoktu, herhangi bir delege yoktu, herhangi bir müzakereci yoktu, onları zaten konuşup tartışamazdık ama tekliflerimiz arasında buraya girmedi belki çok tekliflerimiz arasında daha ilerideki şûra toplantılarında dinler arası diyalog olacaksa Budistlerin ve Hint dinleri mensuplarının da bulunmasında yarar var. Orta Asya'da özellikle Hint Pakistan alt kıtasında Müslümanlarla o dinler arasında da bir diyalogun olma zarureti hissediliyor. Maddelerle ilgili bir iki bizim de gözümüzden kaçmış şey var mesela 3. Maddenin B şıkkında o da farklı din mensupları kendi görevlilerine olacak o, "din"diye geçmiş üçün B şeyi yani özde din değil orada. Farklı din mensupları kendi din görevlilerine diğer dinler konusunda sağlam bilgiler verecek diyoruz ya. O sadece şimdiden arkadaşlarım düzeltmeden ben o tashihi yapayım. Onun dışında dediğim gibi, esasında bu konuda Diyanet İşleri Başkanlığı farklı bir rol oynuyor yani burada bir fetva meselesi söz konusu değil, başka dinlerin zaten işin içine katıldığı bir yerde Diyanet İşleri Başkanlığı fetva veremez. Diyanet İşleri Başkanlığı diyor ki, benim bir birimim olacak, bu birimim Hıristiyanlığı çalışacak. Hıristiyanlıkla ilgili tıpkı Vatikan'da olduğu gibi tıpkı Dünya'nın pek çok yerinde olduğu gibi. Başka dinleri inceleyen araştıran kurumlar vardır ve bu din mensupları son 20 senedir bir araya gelip oturuyorlar, konuşuyorlar Katolik dünyasında bu 30 seneden beri neredeyse devam ediyor ama bu Katolikliğin Müslümanlığı hak dini olarak tanıması gibi meşruiyetide ortaya çıkartmıyor. Meşruiyet kelimesi de bizim hiç gündemimizde yoktur. Bizim yaklaşımımız tamamen sosyolojiktir, farklı din mensupları insanlar kavga etmeden, birbirleri hakkında kötü konuşmadan, ders kitaplarında birbirlerine hakaret etmeden, birbirlerini küçük düşürmeden, o dinler hakkında nasıl bilgi verirler birbirlerini nasıl anlarlar ve bu Dünyada nasıl birlikte yaşamayı becerirler. Özü esasında bu komisyonun çalışma şeyinin özü budur, Sayın Başkan. 3 Din mensubunun dışındakiler de davet edilmiş de gelememişler.

Gelemediği için biz bu programı 3 din ile sınırlı tuttuk.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Peki 1. Maddeyi oylarınıza sunuyorum. Kabul edenler, evet kabul etmeyenler, ittifakla kabul edilmiştir. 2. Madde üzerinde söz almak isteyen var mı efendim. 2. Madde yok. Peki 2. Maddeyi oylarınıza sunuyorum, kabul edenler, kabul etmeyenler, kabul edilmiştir. 3. Madde üzerinde söz almak isteyenler, evet başka var mı? Peki buyurun hocam.

Prof. Dr. Süleyman TOPRAK: Bu 4. Maddede yer alan konunun Maddenin C fıkrası haline getirilmesini ve şu şekilde olmasını teklif ediyorum: "Tüm insanlığı ilgilendiren uyuşturucu ve terörizmle mücadele gibi konularda birlikte hareket edilmelidir" şekliyle 3. Maddenin C fırkası haline getirilmesinin uygun olacağı kaanatindeyim. Ayrıca 6. madde de yer alan konunun da 3. Maddenin B fıkrasında yer alması ile kaldırılmasını teklif ediyorum.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet, 3. Maddenin B fıkrasında herhalde orada eksik yazılma vardı değil mi hocam, ne diyeceğiz farklı din mensupları kendi görevlilerine diğer dinler hususunda sağlıklı bilgiler verecek ve 4. Maddeyi de C şıkkı olarak eklenmeli, diye bir teklif var, evet buyurun hocam. Siz de kalsın diyorsunuz. Peki komisyon ne diyor?

Prof.Dr. Mehmet S. AYDIN: Komisyon müsaadenizle olmaz diyor, çünkü yukarıda eğitim öğretim ağırlıklı ifadeler var, şeyi birden bire içerik değişiyor. Uyuşturucu ve terör ile uğraşmak ayrı bir, zannediyorum tartışma sırasında öyle bir kanaat hakim oldu, vurgulanması için kim vurduya gitmemesi için onun C gibi küçük bir şıkla değil bağımsız bir madde ile ifade edilmesi daha uygundur diye düşünüldü ama siz C olsun derseniz biz komisyon olarak itiraz etmeyiz ama bizim kanaatimiz onun mustakil bir madde olması istikametindedir, daha göze batar, 3'der nefes alır okursunuz, daha iyi olur diye düşünüyorum.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Birde 6. madde eklensin deniyor.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: 6. maddede de orada daha çok ders kitapları ağırlıklı. En çok komisyonda üzerinde durulan konulardan biriydi, hatta oraya bir şeyin ilave edilmesi de arzu edildi. Sonunda belki de redaksiyon sırasında gözden kaçtı, özellikle ders kitaplarında başka dinlerle ilgili bilgi verilirken son derece dikkatli olunması, titiz davranılmasıyla ilgili bir maddedir diye tahmin ediyorum. İletişim de televizyon da şurada burada, onun da yine şu anda Dünyada en büyük problem diğer İslâmiyet hakkında televizyonlar da, gazetelerde yapılan sorumsuzca yayınlardır. Şimdi onun da yine göze batan müstakil bir madde keyfiyetinde olması, komisyon olarak çok üzerinde durduğmuz bir konuydu, komisyon olarak bizim şahsen tercihimizdir. Takdir size ait efendim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Peki şimdi, 4. Maddenin müstakil bir, Rıdvan Bey peki, Fahri Bey de vardı galiba peki, yok siz konuştunuz. Rıdvan bey.

Rıdvan NİZAMOĞLU: Yani madde üç farklı din mensupları, paragraf A, 1. Fıkra, B 2. Fıkradan farklı din mensupları çıkarılmalı o zaman, tekrar oluyor. Redakte bakımından daha düzgün olur düşüncesindeyim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet, peki, tamam şimdi 4. maddenin 3 farklı din mensupları A kendi dinleri dışındaki, evet bunu kabul edenler bu şekliyle, evet kabul etmeyenler, kabul edilmiştir, çoğunlukla 4. madde. Söz isteyen varmış peki. Sayın başkan bu 4. maddeyi biraz önce düzelttiğim şekliyle maddeleştirilmesini teklif ediyorum. "Tüm insanlığı ilgilendiren uyuşturucu ve terörizm ile mücadele gibi konularda birlikte hareket edilmelidir," şekline getirilmesini teklif ediyorum. Tekrar okuyorum. "Tüm insanlığı ilgilendiren uyuşturucu ve terörizm ile mücadele gibi konularda birlikte hareket edilmelidir." Ayrı bir madde olduğu için artık...

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Yani ayrı madde olarak kalsın diyorsunuz, evet şimdi nasıl, bütün insanlığı ilgilendiren uyuşturucu, peki maddeyi bu şekliyle oylarınıza arz ediyorum. Kabul edenler, kabul etmeyenler, kabul edilmiştir. Evet sonundaki "lar"ı kaldırırız. 5. Madde Fahri Bey var, başka yok. "Din ve millet farkı gözetilmeden, din ve vicdan hürriyeti konusunda haksızlığa uğrayan milletlerin yanında yer alınmalı. Bu konuda ortak girişimlerde bulunmalıdır. Peki buyurun.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: Hıristiyan'ı ile, Katoliği ile Protestan'ı ile, Yahudi'si ile Müslüman'ıyla herkes Bosna-Hersek'in arkasında olmalı, basite indirgiyorum yani eğer herhangi bir ülkede din ve vicdan özgürlüğü hususunda bir sıkıntı varsa yani Müslümanlar Müslümanlıklarını icra etmekte bir sıkıntı ile karşılaşıyorlarsa, Türkiye'de Hıristiyanların din ve vicdan hürriyeti konusunda bir takım sıkıntıları varsa, hiçbir fark gözetmeden din mensupları ifade bu, din ve milliyet farkı gözetilmeksizin din ve vicdan özgürlüğünün o hakkın arkasında yer almalıdırlar. Din ve vicdan hürriyeti konusunda haksızlığa uğrayan diyelim isterseniz, o da olabilir, yanında yer alınmalı ve bu konuda ortak girişimlerde bulunulmalıdır. Toplumsal demekte yarar var evet, ilave etsek daha iyi olur.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Bu maddeyi oylarınıza sunuyorum, evet kabul edenler, kabul etmeyenler, kabul edilmiştir. 6. Madde üzerinde söz almak isteyen buyurun hocam.

Prof. Dr. İsmail YAKIT: Sayın Başkan, çeşitli dinlere mensup olanların, şöyle diyelim farklı din mensupları, burada yer aldığı şekli ile söylüyorum, bunlar hakkında bunların eleştirileri hakkında bir takım kitaplar yazılmaktadır. Mesela Avrupa'da bir yazar şayet Hıristiyanlığı eleştirecekse veya meth edecekse, Hıristiyan kelimesinden ziyade din kelimesini kullanmaktadır ve bunu Türkçe'ye tercüme edenler de din diye tercüme ediyor ve bir Türk okuru da bunu okurken din dediği zaman din sözü ile karşılaştığı zaman kendi dini İslâmiyeti anlıyor, bakıyor ki oradaki eleştiriler veya oradaki ifadelere yöneltilen bir takım tenkitler kendi dininde mevcut değil. Onun için bu 6. maddede yer alan farklı din mensuplarının özellikle eğitim kurumlarındaki ders kitaplarında ayrıca iletişim organlarının dinler hakkında sağlam bilgiler verilmelidir, yanında açık ve sağlam şeklinde ifade edilmesi gerekmektedir. Hangi din olduğu belli olsun, her ne kadar bazı dinler arası ortak tavırlar, ortak fikir ve inanç beraberliği olsa da bazı yönlerde, bir çok yönlerden farklılık arz ettiği için, dinler arasındaki kitapların birbirine tercüme edildiğinde, hangi din kast ediliyor, açık olarak konması da lazım. Bunu teklif ediyorum. Açık kelimesinin, açık ve sağlam olarak ifade edilmesini, teşekkür ediyorum.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Şimdi şöyle farklı din mensuplarının eğitim kurumlarında özellikle ders öyle mi siz teklif ediyorsunuz, buyurun.

İfadede bir ağırlık var, evet farklı din mensuplarının özellikle eğitim kurumlarındaki derslerde ve ders kitaplarında ayrıca bilgi, iletişim araçlarında dinler hakkında sağlam bilgiler verilmelidir. Bu hale gelebilir mi hocam? Açık ve sağlam, peki.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet, peki, bu eklemeyle bu maddeyi kabul edenler, kabul etmeyenler, kabul edilmiştir. 7. Madde, var mı konuşmak isteyenler, yok, peki. 7. Maddeyi oylarınıza sonuyoruz, kabul edenler, etmeyenler, kabul edilmiştir. 8. Madde buyurun.

Prof. Dr. Ali Osman KOÇKUZU: Bu maddenin tespiti sırasında ben söz konusu komisyonda bulunamadım fakat orada bir tebliğim olmuştu, tebliğde şunu teklif ediyordum, İbrahim'i dinlerin şeriatlarını ahlâk, tasavvuf ve hukuklarını tanıyan ama kendileri müslüman olan gençler yetiştirmek, İbramca, Aramca, Süryanca, Latince ve Grekçe bilen. Bu iş için Diyanet'in imkanları, eğitim ve öğretim ödenekleri güzel bir şey, ben şunu teklif ediyorum; Buradaki "Kurslar verilir"den sonra "Diyanet kendi eğitim ve öğretim imkanlarıyla bu dini tanıyan, lisanlarını bilen Müslüman elemanlar yetiştirir. Böyle bir maddeye ek yapılırsa, o proje de burada değerlendirilmiş olur, teşekkür ederim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet bu hocamızın teklifini kabul edenler? Kabul etmeyenler? Kabul edilmiştir. Pekiyi 9. madde üzerinde görüş belirtmek isteyen var mı? Buyurun Efendim.

- Muhterem Komisyon Başkanımızın bu maddeyi sevkindeki gerekçeyi bize aydınlatırsa memnun olurum, çünkü hepimiz bulunmamıştık bu şey yapılırken.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Bu 9. madde mi? Pekiyi, evet.

Prof.Dr. Mehmet S. AYDIN: Efendim konu şu. Şimdiye kadar tarihsel açıdan bakıldığında dinler birbirleriyle bugünkü anlamıyla ilişki içinde değillerdi, yani birbirleriyle daha çok kavga ederlerdi, her neyse genelde konuşuyorum, geçindiği yerler vardı da şimdi öyle değil, şimdi eğer diyalog olacaksa, bir çok şeye yeniden bakmak gereği doğuyor. Bir çok kavramı yeniden tanımlamak gereği doğuyor. Eğer bu alt zemin, teorik zemin hazırlanmazsa eğer, o zaman diyaloğa girmenin imkanı olmuyor, onun için gerek konuşurken, özellikle diyalog tartışmalarında Sayın Başoğlu'nun dediği önemli, mesela deseniz ki dünyada tek doğru din vardır, o da benim dinim, diyaloğa gerek kalmaz, o iş orada bitiyor zaten. Doğruluk tartışması yok diyaloglarda. Senin dinin sana göre doğru, benim dinim bana göre doğru, biz ikimiz oturup konuşalım ve karşılaştığımız sorunları beraber çözelim. Ancak bunun için de bazı kelam kavramların, bazı teolojik kavramların yeniden gözden geçirilmesi gerekir. Mesela muharref diye başladığınızda diyalog hemen biter. O halde, o muharref kelimesini kullanmayabilirsiniz, yeniden tanımlayabilirsiniz, tanımlama çabaları var Türkiye'de amaç odur. Teşekkür ederim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Oyluyoruz. Kabul edenler? Etmeyenler. Kabul edilmiştir. 10. madde üzerinde evet İsmet Selim Bey.

İsmet SELİM: Efendim bu 10. maddede bu diyalog meselesi yalnız üst düzeyde kal-

mamalı, alt tabakalara, halk tabakasına intikal ettirilmesi gerekir diye bir ifade var. Şimdi bu uygulamalarda değişiklilik arz edebilir, daha dikkatli olmak gerektiği kanaatindeyim. Çünkü UNESCO'nun da bir kolu var, eğitim kolu, orada devletler arasında birbirlerini empoze ediyorlar, tarihteki savaşları unutalım, bunları kapatalım, bunları çocuklara okutmayalım şeklinde. Ama bunu onlar yapmıyorlar. Ancak bizim yapmamızı istiyorlar, şimdi burada da biz hani bu diyalog kelimesini işlerken, vatandaşlarımıza Hıristiyanlığa karşı şöyle iyi davranın, böyle iyi davranın, Yahudilere karşı böyle, biz onları yumuşatmaya çalışıyoruz, onlar aynı sertlikte devam ederse, bu bizim aleyhimize olur. Bunu uygulamada çok dikkatli olmak lazım, arz ederim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet, tabii burada bu denilmek istenmiyor, farklı bir yorum getirdiniz. Evet buyurun Fahri bey.

Dr. Fahri DEMİR: Dinler arası diyalog, ilahi dinler arasında diyalog zaten var. Semavi dinler arasında diyalog var. Mensupları arasında, dinler arası olan bu diyalog olamamıştır. Onun için bu yanlışı düzeltmek istiyorum.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Zaten bu din mensupları arasında demektir. Dinler aralarında nasıl bir diyalog kuracaklar ki yani? Mücerret mefhum yani. Şimdi bu maddeyi oylarınıza sunuyorum. 10. maddeyi, kabul edenler? Kabul edilmiştir. 11. madde üzerinde yok mu söz almak isteyen? Yok. Bunu da oylarınıza sunuyoruz. Kabul edenler? Kabul edilmiştir. 12 Madde üzerinde konuşmak isteyen var mı? İsmail Öner Bey? 12. maddeyi kabul edenler? Kabul etmeyenler? Kabul edilmiştir. 13. Madde. Söz almak isteyen. Yok. 13. Maddeyi oylarınıza sunuyoruz. kabul edenler? Kabul etmeyenler. Kabul edilmiştir. Dinler arası Diyalog Komisyonu raporunun, 13 maddeden ibaret olan raporun tamamı üzerinde konuşmak mı istiyorsunuz?

- Dolayısıyla Avrupa standartlarını kabul ediyor demektir. Aslında bu standartlar insan haklarıdır. İnsan hakları içerisinde bir tanesi din ve vicdan özgürlüğüdür. Dolayısıyla bütün dinlerin ve mensuplarının insan haklarını ihlal edenlerle mücadele etmesi gerekir. Bu bağlamda, özellikle menfur cinayet şebekesinin başı olan kişi ile onun hamisi olan sözde Avrupalı İtalya'nın bu konuda tel'in edilmesini bir metin olarak geçilmesini istiyorum veyahut da insan haklarının savunulmasının bu bildirinin bir gereği olduğunu arz ediyorum efendim. Teşekkür ediyorum.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet, buyurun., Yalnız hocam isim söylemediniz. Çözülürken sıkıntı yaratacaktır.

Zekeriya ÖNDER: 11. Maddede Turizm Bakanlığı ile işbirliği yapılması söz konusu, İnanç Turizm meselesi, bu tabii güzel bir şey İnanç Turizmi. Balinayı zoka ile avlarlarmış, zoka iki ucu sivri değnek....

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Hocam o oylandı ama.

Zekeriya ÖNDER: Diyanet İşleri Başkanlığının bu konuda bir şey yapması gerek, çok tehlike var. Turizm diye bu ülkenin altı oyuluyor. Türkiye'nin tapusu Bizans'a çıkartılıyor. Ben 1993 yılında İznik'e gitmiştim, Osmanlı tarihini yazarken. Ayasofya metruk bir haldeydi, bugün gittik, etrafı çiçeklendirilmiş, yıkımlar yapılmış, Ayasofya'nın etrafı açık, 7. Konsül toplandı orada. Avrupalılara hoş görünüyoruz, iyi hoş. Sultan Murat

Hüdavendigar Camii yıkıntı halinde, yanındaki sağlık ocağını soruyorsunuz, şuradan giriliyor galiba deniliyor. Nilüfer Hatun İmareti Bizans'tan kalma. Eserlere, lahitlere falan sadece kabuk görevi yapmakta, yani Turzim bize göre ayarlı değil. Allah korusun altını çizerek söylüyorum. İstiklal Harbi olmasaydı, Kurtuluş Savaşı demiyorum, özel isimler değiştirilmez, orada şehit olanlar İstiklal Harbi'ne gidiyoruz diye gittiler. İstiklal Harbi yapılmasaydı, o bölge Yunan işgali altında kalsaydı, Nilüfer Hatun İmareti böyle olurdu, Ayasofya böyle olurdu, Sultan Murat Camii de böyle metruk kalırdı. Bu durumda, Turizm Bakanlığı'ndaki elemanlara Diyanet İşleri Başkanlığının ışık tutması gerek. Tamam biz onların eserlerini onarıyoruz, yeryüzüne çıkartıyoruz, mütekabiliyet esasına göre diğer devletler de bizim eserlerimizi turizme açmalıdırlar, bu mütekabiliyet esası getirmeli. Turizm Bakanlığındaki elemanlar bunları düşünmeyebilir. Fakat bazı kişilerin bunları düşünüp onlara hatırlatması gerekir. Ve bu konuda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın durumu uygun geliyor gibi bana. Bunu Hatırlatmak istedim, teşekkür ederim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet, biz Turizm Bakanlığı ile bu tür konularda ilişkiler içerisindeyiz. İnanç Turizmi ile özellikle. Diyanet İşleri Başkanlığı müşterek çalışıyor. Bu hassasiyetinizi dikkate alacağız. Şimdi efendim son madde eklensin, diye bir teklif geldi. Yani o mahalde yine teklifler var. Yani Apo'nun iadesi, önerge var. Bunu yarın ben, kapanışta ele almayı uygun görüyorum, belki bir karar alırız. Bilemiyorum, yine de komisyon bilir, Genel Kurul bilir. Evet, pekiyi öyle bir teklifiniz var, şimdi komisyon başkanı. Kim istiyordu söz, kim evet buyurun.

Dr. İrfan BARLAS: Efendim, Dr. İrfan Barlas, Cumhurbaşkanlığı Devlet Denetleme Kurulu'ndan. Ben Sayın Diyanet İşleri Başkanlığı'na ve bunu tertip edenlere özellikle şükranlarımı sunuyorum. Biraz önce söylendiği gibi yalnız Türkiye için değil, Endonezya dahil pek çok ülkeden çok güzel davetler yapılmış. Dinlerarası Diyalog komisyonunda bulunan arkadaşlar bu toplantının ne kadar güzel toplandığını müşahede etmişlerdir. Her dinden insanların rahatça fikirlerini söylediği ve diyalogun devamının istendiği bir toplantıyı izledik. Sizlere şükranlarımızı sunuyorum. Bu konuda emeği geçenlere şükranlarımı sunuyorum. Esasen Katolik cemaatinden gelenler orada şunu bahsettiler. 1453 yılında Yahudilere kucak açan Türklere minnet ve şükran duyuyoruz dediler ve esasen bütün dinlerdeki diyaloğu bizim atalarımız yapmışlardır. Burada artık 1453'te yapılan bir hareketin güzelliği ortadayken buna karşı çıkalım diyor. Bu bir diyalogdur. Diyaloğu dünyada ilk defa yapan biziz, 1453'te diğer yerlerde din adamları yakılırken, biz diğer dinleri serbest bırakmışız. Bu güzelliği ve bu tarihi hümanizmi devam ettirmek mecburiyetindeyiz. İleri gelenler bunları söylediler, lüften bu diyaloğa hepimiz sahip çıkalım. Atalarımıza uygun bir nesil olduğumuzu gösterelim, ben saygılar sunuyorum.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Teşekkür ederim, hocam buyurun.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: Efendim, madde oylandı ama, arkadaşımızın insan hakları konusundaki teklifini yerinde buluyorum şahsen. Bizim kastımız zaten din ve vicdan hürriyeti derken o temeldeydi, ama geniş tutalım derse, heyetiniz uygun görürse, 5. maddede din ve milliyet farkı gözetilmeden insan hakları, özellikle de din ve vicdan hürriyeti konusunda haksızlığa uğrayan, zannediyorum haksızlığı ifade eder o.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet, pekiyi. Bu 5. maddeyi değiştiriyoruz. Şimdi bu raporun tümü üzerinde başka görüş var mı? Buyurun Rıdvan Bey.

Rıdvan NİZAMOĞLU: 8. Maddenin öznesi var, cümle edilgen bitiyor, "gidilmelidir" olmuyor. Bu düzeltme "gitmeli" olmalıdır herhalde.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): "Gitmelidir" diyorsunuz. Pekiyi. O şeyler düzeltilir. Evet şimdi oylarınıza sunuyorum bu raporu. Tamamını, kabul edenler? Kabul etmeyenler? Kabul edilmiştir. Hayırlı olsun.

Evet Din Eğitim Raporunu kim okuyacak.

Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU: Sayın Başkan ve değerli arkadaşlarım. 23 Kasım 1998 Pazartesi günü saat 14.00'te toplanan Din Eğitim Komisyonu önce başkanlık divanını oluşturmuş ve verilen önergenin açık oya sunulması sonucu komisyon başkanlığına Prof. Dr. Mustafa Sait Yazıcıoğlu, Başkan yardımcılığına Prof.Dr. M. Cemal Sofuoğlu, raportörlüklere Doç. Dr. Fahri Kayadibi ve Dr. Durak Pusmaz seçilmişlerdir. Komisyonumuza sunulan tebliğlerin müzakeresi ve yapılan görüşmeler sonucunda şûra genel kuruluna sunulmak üzere aşağıdaki kararlar alınmıştır.

1. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın tüm hizmetleri en az dinî yüksek öğrenime dayalı hale getirilmeli ve bu prensip çerçevesinde halen Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde çalışan her kademedeki din görevlilerinin bütün imkanlar kullanılarak 4 yıllık dinî yüksek öğrenim görmeleri mutlaka sağlanmalıdır. Bu ilkeden taviz verilmemelidir. Bunun ilk adımı olarak 1998-99 öğretim yılında başlatılan İlahiyat Ön Lisans programı teşvik edilerek bütün din görevlilerinin bu programı bitirmeleri mutlaka sağlanmalıdır.

2. İlahiyat Meslek Yüksek Okulları 4 yıla çıkarılmalı. Bu okula alınacak öğrenciler özel yetenek sınavıyla tespit edilmelidir.

3. Yapılacak bir düzenleme ile ilköğretimin 5. sınıfından sonra isteyenlerin Kur'an Kursuna gitmelerine imkan verecek çalışmalar yapılmalıdır.

4. İlköğretimin 7. ve 8. sınıflarına isteğe bağlı olarak Kur'an-ı Kerim dersleri konulmalı.

5. Yapılacak mevzuat düzenlemesi ile hafızlık müessesesinin yaşatılmasına imkan hazırlanmalı.

6. İlahiyat Fakültesi mezunlarının Diyanet İşleri Başkanlığında da istihdam edildikleri dikkate alınarak İlahiyat bölümlerinin programları bu amaca uygun olarak geliştirilmelidir.

7. Okullarımızda okutulmakta olan Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinin müfredat ve programları gelinen nokta itibariyle tekrar gözden geçirilerek, öğrencilerin yaş ve kültür düzeylerine göre kitaplar yeniden yazılmalıdır.

8. Diyanet İşleri Başkanlığında görevli personel, üniversitenin çeşitli dallarında akademik ünvan kazanmaya teşvik edilmeli.

9. İhtisas kursları başta olmak üzere hizmet içi eğitim kurslarında müfredat ve çalışma esasları yeniden gözden geçirilip geliştirilmeli. Bu çerçevede ilahiyat fakültelerinden

yararlanılmalı, ihtisas eğitim merkezi kursiyerlerinin yüksek lisans ve doktora yapmaları teşvik edilmelidir.

10. Nüfusumuzun yarısından fazlasını teşkil eden hanımlarımızın dinî yönden aydınlatılmaları konusuna ayrı bir önem verilmeli ve bu hizmeti yerine getirecek hanım görevliler de yetiştirmek üzere özel tedbir alınmalıdır.

11. Müezzinlerin güzel ezan okumaları için hizmet içi eğitim kursları yaygınlaştırılmalıdır.

12. Yurtdışındaki vatandaşlarımızın ve çocuklarının dinî ve millî kimliklerinin muhafazası için irşad ve dinî eğitimlerine önem verilmeli ve buralara gönderilecek görevliler özel eğitime tabi tutulmalıdır.

13. Din hizmetlerinin sağlıklı bir şekilde ve toplumun her kesimini kapsayacak düzeyde yürütülebilmesi için din görevlileri bilgisayar başta olmak üzere, çağdaş teknolojiden mesleği ile ilgili bilgileri öğrenebilecek duruma getirilmelidir.

14. Yüksek öğretime geçişte imam-hatip lisesi mezunlarına fırsat eşitliği prensibini zedeleyecek şekilde sınırlamalar getirilmemelidir. Komisyon Başkanı Prof. Dr. Mustafa Said Yazıcıoğlu, Başkan Yard. Prof. Dr. M. Cemal Sofuoğlu, raportörler Doç. Dr. Fahri Kayadibi ve Dr. Durak Pusmaz ve üyelerin imzaları.

Teşekkürlerimizle sunuyoruz.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Teşekkür ederiz. Şimdi Din Eğitimi Komisyonu Raporunu dinledik. 1. madde üzerinde söz almak isteyen var mı? Yok herhalde? Evet buyurun. İsminiz lütfen.

Prof. Dr. Celal KIRCA: Birinci maddede 1998-99 öğretim yılında başlatılan İlahiyat Ön Lisans deniyor, açık öğretim kastedilen zannedersem, açık öğretim ise kastedilen, onun ilave edilmesini istiyorum.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Mahzuru var mı? Yok değil mi? Komisyon başkanı yok mu burada? Pekiyi. Açık öğretim mi diyoruz? İsmet Selim Bey konuşacak. Oy mu zannettiniz? Hocam siz de mi oy zannettiniz? Peki başka? Yok mu söz almak isteyen. 1. maddeyi oylarınıza sunuyorum. Kabul edenler? Kabul etmeyenler? Kabul edilmiştir. 2. madde hakkında görüş bildirmek isteyenler? Evet, buyurun Rıdvan Bey.

Rıdvan ÇAKIR: Sabahki raporun görüşülmesi sırasında da 1. madde olarak dercettiğimiz konu, 1. Din Şûrasından intikal eden bir konu idi. Bunun sebebi de biz başkanlık olarak, siyasi iradeye taalluk eden bir konu olduğu için, sadece hazırlığını yaptık, gönderdik, ama tahakkuk etmedi. Ayrıca, 1. Din Şûrası'ndan bu şuraya intikal eden başka konular da vardı. Belki gözden kaçtı, onları değerlendirmedik, belki de bu kadar çok önemli değildi. Şimdi ben bu raporun 2., 3., 4., ve 14. maddelerinin genel durumu ile ilgili olarak bir değerlendirme yapmak istiyorum. Şimdi bu maddelere baktığımızda, bu maddelerin bir kısmı YÖK'ü ilgilendiren maddeler, bir kısmı ÖSYM'yi ilgilendiren madde, zannedersem 14. madde, diğerleri de Milli Eğitim Bakanlığı'nı hatta Milli Eğitim Şûrası'nı ilgilendiren madde, şayet biz bu rapordaki ifadelerle kamuoyuna, ey kamuoyu biz Din Şûrası üyeleri olarak görüşümüz bu yöndedir demek istiyorsak, ona bir şey

denmez, ancak ey Diyanet İşleri Başkanlığı siz bu teklifleri yerine getirin demek istiyorsak, bu maddeler olduğu gibi bundan sonraki şûraya da yerine getirilememiş olarak gelir. Bu konuyu bu şekilde tedvir etmemiz gerektiğini düşünüyorum, saygılar sunuyorum.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Yani bir şey ifade edilsin, çalışılmalı gibi, böyle bir şey mi söylüyorsunuz? Evet buyurun.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Rıdvan bey arkadaşımızın söylediği doğrudur. Ancak bunlar dilek ve temennilerdir, burada alınan kararların bağlayıcı yönü yoktur. Kendi ifadesiyle söylüyorum, bu belki şu demektir: Ey Diyanet sen de bu konularla ilgili biraz daha atak ol, biraz daha talepkar ol demektir, sonuçta nihai kararı verecek olan, ifade edildiği gibi kurumlardır. Ama bunların üçü bir araya getirilip bir dilek haline getirilebilir. Ona da komisyon olarak bir itirazımız yoktur.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet, şimdi 2. madde üzerinde başka var mı? Evet "ilgili kurumlarla temasa geçilerek" diyelim. 2. maddeyi kabul edenler? Kabul etmeyenler? Kabul edilmiştir? 3. Madde. Evet buyurun Sayın Gürtaş.

Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜRTAŞ: Bu 3. maddede yapılacak bir düzenlemede buraya bir "kanuni" kelimesi eklenmesi uygun olur. Çünkü bu konu sadece bir kanuni düzenleme ile karşılanabilecek durumda. Çünkü kanuni bir engel var. Yapılacak bir kanuni düzenleme ile denilmeli orda, sonra devam ediyorum okumaya. Kanuni bir düzenleme ile ilköğretimin 5. sınıfından sonra isteyenlerin Kur'an Kursuna gitmelerine bir imkan, imkandan sonra bir değişiklik teklifinde bulunacağım, 5. Maddeyi de kapsayacak, 5. maddeye gerek kalmayacak o zaman. Gitmelerine imkan sağlanarak hafızlık muessesesinin yaşatılması na imkan hazırlayacak çalışmalar yapılmalıdır. Bu 3 ile 5 çok iç içe, çok birbirleriyle alakalı, o bakımdan böyle bir düzenleme iki maddeyi birleştirmiş olur.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): 3 ile 5'i birleştirelim diyorsunuz. Pekiyi komisyon katılıyor mu buna? Pekiyi yapılacak kanuni bir düzenleme ile "diyoruz, yasal bir düzenleme ile Kur'an Kurslarına gitmelerine ve hafızlık müessesesinin yaşatılmasına imkan hazırlayacak çalışmalar yapılmalıdır.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): İki defa imkan oldu.

Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜRTAŞ: Evet, orada bir redaksiyon gerekiyor. İmkan yerine belki "fırsat" kelimesi...

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Oldu şimdi. Pekiyi bu maddeyi, 3 ile 5'i birleştirerek, zaten komisyon da kabul ediyor. Bunu oylarınıza sunuyoruz. Kabul edenler? Kabul etmeyenler? Kabul edilmiştir. 4. madde ilköğretimin 7. ve 8. sınıflarına isteğe bağlı olarak Kur'an-ı Kerim dersleri konulmalı. Evet kabul edenler? Evet buyurun.

Şükrü ÖZTÜRK: İlköğretim genellikle 5. sınıftan sonra olmalı ki, ilköğretim 6. 7. ve 8. sınıfta olması gerektiğini düşünüyorum. Teklif ediyorum. 6. sınıftan itibaren şeklinde olmalı. İlköğretimin 6. 7. ve 8. sınıflarından itibaren. Teklif ediyorum.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet buyurun, İsminizi söyleyiniz.

Prof. Dr. Ali YILMAZ: Kur'an-ı Kerim'i sadece okuma şeklinde değil de meali ve açıklamaları ile olması kastediliyor mu acaba, bununla ilgili bir şey kullansak iyi olur.

Sadece yüzünden okuma değil, anlamı ile birlikte öğrenmelerinin sağlanması, şeklinde bir açıklık getirsek iyi olur, diye teklif ederim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet, Kur'an-ı Kerim ve meali diyorsunuz. Buyurun.

İsmail YILMAZ: Hocam burada derslerin branş öğretmenleri tarafından okutulmasına, yani mutlaka Kur'an-ı Kerim'i bilen kişiler tarafından okutulmasına, branş dışından bir öğretmen bu işte başaralı olamayacaktır. Arz ederim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Zaten öyle olması lazım, yapılmıyorsa bir eksiklik olur. Müzik hocası mı veya beden Eğitimi hocası mı veriyor, bu din dersini? Böyle bir şey var mı?

Prof. Dr. Süleyman ATEŞ: Sayın başkan, böyle Kur'an derslerinin 6. sınıftan itibaren konulması şeklinde bir karar alırsak, bunun kabul göreceğine inanmıyorum, ama biraz daha yumuşak tabirle Kur'an meali dersi konmasını tavsiye etmek daha uygun olur, böyle bir karar almakta fayda var yoksa bu sadece ölü bir madde olarak geçer. Benim kanaatim bu.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Kur'an-ı Kerim ve mealini diyelim. Şimdi şöyle diyelim, ilköğretimin 6., 7. ve 8. sınıflarına, bir teklifde bir yıla indirelim diyor. Bunu bir oylarınıza sunalım isterseniz.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: Ortasıydı zaten aynen kalsın.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Şimdi 6. 7. ve 8. sınıflar diyor komisyon, onu oyunuza bir sunalım, şey 7 ve 8 diyor komisyon, evet bunu oylarınıza sunalım, kabul edenler ve mealini de ekliyoruz, birde şimdi, 6,7 ve 8 diyen var, evet kabul görmüştür. Tabii böylece maddeyi de oylamış olduk. 5. maddeyi geçiyoruz onu 3 ile birleştirdik, evet 5'e geçiyoruz. İlahiyat Fakültesi mezunlarının Diyanet İşleri Başkanlığında da istihdam edildikleri dikate alınarak ilahiyat bölümlerinin programları bu amaca uygun olarak geliştirilmelidir. Evet 6. Madde yani 5. madde oldu şimdi bu konuda görüşünüz, evet buyurun.

Prof. Dr. Celal KIRCA: Yeni mevzuata göre, İlahiyat Fakültelerinde bir orta öğretime yani İmam-Hatip Okullarına öğretmen yetiştiren, bir de Diyanet'e şimdi ifade de bu amaca da ilave edersek her ikisini birden kapsayacak. Sadece Diyanet'e yetiştirme gibi bir anlam çıkıyor, halbuki sadece Diyanet'e değil, İmam-Hatip Okullarına da yetiştireceğiz.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Ama daha var o, İlahiyat Fakültesi mezunlarının Diyanet İşleri Başkanlığı'nda da istihdam edildikleri dikkate alınarak var, var evet, İlahiyat Fakültelerinin programları bu amaca uygun olarak geliştirilmeli, var buyurun Sayın Gürtaş.

Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜRTAŞ: Maddenin başına İmam-Hatip Liselerini de eklesek, çünkü geliştirilmesi gereken program sadece İlahiyat Fakülteleri değil İmam-Hatip Liselerinin programlarının da geliştirilmesine ihtiyaç var. Ora mezunlarını Başkanlık istihdam ediyor, ikisini beraber zikredelim. İlahiyat Fakültesi ve İmam-Hatip Liseleri mezunlarının şeklinde değişiklik teklif ediyorum.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet buyurun.

İlk maddelerde Diyanet görevlilelerinin en az 4 yıllık yüksek öğretimden geçmelerinin amaçlandığı ve onlara o talep edildi, şimdi bir de İmam-Hatip Liselerinden görevlendirme talep ediyoruz gibi bir durum çıkıyor, Ahmet Gürtaş beyin teklifiyle, Bence gerek yok.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet komisyon gerek duymuyor, şimdi maddeyi olduğu gibi oylarınıza sunuyorum. Kabul edenler, reddedenler, kabul edilmiştir. 7. madde üzerinde görüş bildirmek isteyenler, buyurun Nevval Hanım.

Nevval SEVİNDİ: Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi dersi müfredat programları gözden geçirilecekse, yeniden yazılmalı, şöyle yapılmalı, yani açık ve net olarak bir şey söylenmedi, bence Osmanlı din eğitimi, sofizm, Osmanlı düşünce tarihi, Yesevilik gibi dinler tarihi neyse birkaç tane belirtilse, bunlar da olsun diye kültür tarihi açısından önemli derslerin din ve ahlâk kültürü içerisine konmasını doğrusu önemli buluyorum. Teşekkür ederim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Milli Eğitim Bakanlığı'nın temsilcisi burada mı? Zannediyorum geçen komisyonda gerekli açıklamalarda bulundu, evet yeniden hazırlanıyormuş bu Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi, yani öyle ifade etti temsilcisi, peki bunu oylarınıza sunuyorum, kabul edenler, reddedenler, kabul edilmiştir. 8. madde 7. madde oldu bu hususta var mı görüş bildirmek isteyen? Peki yok, oylarınıza sunuyoruz, kabul edenler, reddedenler, kabul edilmiştir. Efendim 9-8 ihtisas kurslarıyla ilgili, bu hususta görüş beyan etmek isteyen var mı? Yok, bu maddeyi de oylarınıza sunuyoruz, kabul edenler, reddedenler, kabul edilmiştir. 10. madde üzerinde konuşmak isteyenler? Evet buyurun.

Doç. Dr. Abdülhakim YÜCE: Maddenin sonuna şöyle bir şey eklenmesini teklif ediyorum. Örneğin aile veya apartman vaizliği ihdas edilmelidir.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Şimdi nüfusumuzun yarısından fazlasını teşkil eden hanımlarımızın dinî yönden aydınlatılması hususuna ayrı bir önem verilmeli ve bu hizmeti yerine getirecek hanım görevliler de yetiştirilmek üzere özel tedbirler alınmalıdır. Buraya ne, aile vaizliği olur mu bilmiyorum, aile doktoru, aile öğretmeni var mı? Aile doktoru var, peki şimdi Nevval Hanım'ı bir dinleyelim de, buyurun.

Nevval SEVİNDİ: Aslında arkadaşımızın da dediğini kapsayacak bir şey belki de, demek istediği kadınlar olmadan aileye ulaşılamaz, çok doğrudur ama aile vaizesi üretmek yerine onu kurumlaştırmak daha doğru belki, Diyanet İşleri Başkanlığı içerisinde kadınların da bir kurum, bir birim olması gerekli ki, onlar da aileye ve toplumun diğer katmanlarına ve %51'i olan kadınlara ulaşabilsinler. Bence bu bir şekilde burada hiç olmazsa temenni olarak yer alırsa iyi olur diye düşünüyorum, teşekkürler.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Yani o ifade ettiğiniz burada var şimdi, bir de biz eğitim uzmanlığı kadrosu ihdas ettik.

Nevval SEVİNDİ: Efendim burada daha çok aydınlatılmaları gerektiği söyleniyor hanımların, ama kimler tarafından belli değil ve nasıl olduğu, bu bir kurum haline gelirse, bir birim haline gelirse, hanımlar hanımları aydınlatırlar herhalde diye düşünüyorum.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet yani o kast ediliyor, bizim aslında bayan eğitim uzmanlarımız da var, bayan irşad, neydi tam karşılığı.

Nevval SEVİNDİ: Bir tane vaize var efendim, kurum içerisinde peki niye bir tane vaize var, %51'i aydınlatmak için bir tane yeterli değil herhalde.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet yetiştirilsin deniliyor, evet buyurun.

Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN: Çok merak ediyorum, bilinerek mi yazıldı bu yoksa öyle söylendi mi? Eğer öğleyse tamam.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Nüfusumuzun yarısından fazlası, doğru doğru, istatistikler öyle gösteriyor. Peki yarısı diyelim, nüfusumuzun yarısını teşkil eden hanımlarımızın, evet peki, bu maddeyi de oylamaya sunuyoruz, kabul edenler, kabul etmeyenler, kabul edilmiştir. 11. müezzinler güzel ezan okusun diyorlar, hizmet içi eğitim kursları yaygınlaştırılmalı, evet bunu kabul edenler, kabul etmeyenler, kabul edilmiştir. 12. Madde, var mı söz isteyen evet, Sayın Çalışkan buyurun.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: Sayın başkan, değerli delegelerimiz, yurt dışında görev yapan arkadaşlarımızın bir fikri vardı, bu 12. Madde ile ilgili, problem şu, benim de gittiğim yerlerde karşılaştığım bir husus mesela, Milli Eğitim Bakanlığı'ndan gönderilen öğretmenlerimizin görev yaptıkları yerlerde öğretmen eksiği var, bazı yerde de öğretmen eksiği yok, fakat din görevlisi eksiği var, şimdi yurt dışındaki Diyanet İşleri Başkanlığımızın yurt dışındaki bu problemlerle yakından ilgilendiğini ifade etmesi bakımından belki bir cümle ilave edilebilir. Burada Milli Eğitim Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığı'nın iş birliğine gidilerek bu öğretmenlerden din hizmeti konusunda din hizmetlerinden, yani dinî hizmet verenlerden de açık olan bu öğrtemen açığını kapatma ve yararlanması bakımından uygun olacağını düşünüyorum, arz ederim. Teşekkür ederim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet ne diyorsunuz efendim başka var mı bu konuda, evet buyurun hocam.

Lütfi DOĞAN: Efendim bu Milli Eğitimle ilgili Eğitim Komisyonundaki arkadaşlarıma çok teşekkür ediyorum, diğer arkadaşlar gibi çok büyük emek vermişler. Yalnız bendenizin müşahede ettiği bir eksiklik var, yurt dışındaki vatandaşlarımızın çocuklarını okutmaları bakımından, uygun görürseniz bu maddenin sonuna "yurt dışında bulunan vatandaşlarımızın çocuklarının eğitimi için ve serbest okulların açılabilmesi için Milli Eğitim Bakanlığı ve Diyanet İşleri Başkanlığı iş birliği yapmalı ve ilgili hükümetler nezdinde bu çocukların okumaları için hem dinî eğitim, hem de millî eğitim alabilmeleri imkanları araştırılmalı" diye bir maddenin eklenmesini uygun görüyorum, arz ederim. Teşekkür ederim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Buyurun.

İsmail ÖNER: İbrahim Bey'in değindiği konu çok mühim, ben şu anda İsviçre'de Din Hizmetleri Müşaviri olarak bulunuyorum. 60 öğretmen var Milli Eğitime bağlı, 15 kadarı ilahiyatçı, bunun dışında resmi din görevlisi 20 tane, 20 camii. 45 camii kadar gayri resmi dernekler tarafından idare edilmektedir ve dağınık bir haldedir. Şimdi ilahiyatçı öğretmenlerin buralarda görevlendirilmesi, oradaki vatandaşlarımızın biraraya gel-

mesine vesile olacaktır. O bakımdan Milli Eğitim Bakanlığı ile Diyanet İşleri Başkanlığının ortaklaşa bir karar almasında fayda görüyorum. Teşekkür ederim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Çok güzel bir şey, İbrahim Bey bu ifadenizin nasıl geçmesini istiyorsunuz. Ya yazılı verin veya söyleyin not edelim, evet.

Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU: Aslında dile getirilen düşüncelerin hepsi aynı paralelde aynı istikamette, dolayısıyla bir redaksiyon halinde bu maddenin ilave edilmesinde bir mahzur yok.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Hocamın önerisini de herhalde not aldınız.Çok faydalı olur kanaatindeyim, çünkü onlara bu şekilde ışık tutulmuş olacaktır.

Var mı 13. Madde üzerinde görüş bildirmek isteyen, yok değil mi? Peki 13. maddeyi oylarınıza sunuyoruz. Kabul etmeyenler, kabul edenler, kabul edilmiştir. 14. Madde: Yüksek öğretime geçişte İmam-Hatip Lisesi mezunlarına fırsat eşitliği prensibini zedeleyecek şekilde sınırlamalar getirilmemelidir. Burada bir temenni var. Evet buyurun Hakkı Hoca.

Hakkı YILMAZ: Burada sadece fırsat eşitliği var, eğitimde fırsat eşitliği cümlesi daha uygun oluyor, arz ederim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet, eğitimde fırsat eşitliği diyor, ilave edelim, peki bu 14. Maddeyi oylarınıza sunuyoruz, kabul edenler, kabul etmeyenler, kabul edilmiştir. Evet buyurun, tamamından önce İbrahim Bey bir şey söyleyecekmiş.

Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN: Efendim 1. Maddede bir ihtiyati ifade kullanılması önerilmişti, ilgili kurumlar nezdinde gerekli çalışma yapılır diye. Fakat burada pek çok madde aslında doğrudan doğruya Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yetki alanında olmayan konular, her birine böyle ihtiyat ifadeleri koymak yerine, uygun görürseniz, Sayın Yazıcıoğlu hocamızın dediği gibi onu kendi konteksti içerisinde bir dilek ifadesi olarak kabul edip hiç bir kayıt konmamalı veya kayıt konsun denirse, bir 15. Madde konup şöyle denebilir; "Yukarıda belirtilen konulardan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yetki alanının dışında kalanlar için başkanlıkça ilgili kurumlar nezdinde gerekli çalışmalar yapılmalıdır veya gerekli girişimlerde bulunulmalıdır." Belki de bu üç rapor birleştiğinde sonuç bildirgesinin sonuna da bu konulabilir, hepsine şamil olmak üzere. Teşekkür ederim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan) : Peki siz de buyurun evet.

Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜRTAŞ : Efendim dünkü eğitim komisyonu çalışmalarında rapora derc edilmek üzere müsvette halinde kaleme alınmış bazı hususlar vardı, zannederim belki redaksiyonda düştü, belki gerek görülmedi bilemiyorum onlardan önemli gördüğüm iki hususu izin verirseniz rapora dercedilmek üzere genel kurula verilmek üzere arz etmek istiyorum. Bundan bir tanesi Diyanet İşleri Başkanlığı'nın istihdam edeceği elemanları kendisi yetiştirmesi meselesi, gerekçe olarak da şu kadarını arz etmek istiyorum; Dokuz bakanlık, Milli Eğitim Bakanlığı'ndan ayrı olarak tam dokuz bakanlık kendi elamanını kendi yetiştirmek üzere şu anda 364 okul işletmektedir. Tevhid-i Tedrisat Kanunu, bütün okulların Milli Eğitim Bakanlığına bağlı olmasını amir olduğu halde, bu maddeye rağmen dokuz bakanlık 364 okul çalıştırabildiğine göre Diyanet İşleri Baş-

kanlığı'da kendi elemanını kendisi yetiştirmek için en azından talep de bulunabilmeli, bu düşünülmelidir, gündeme getirilmelidir, bunu arz etmek istiyorum bir.

Bir diğeri zorunlu eğitim süresinin uygulanması ile ilgili olarak bir kesintisiz kavramı var. Bu kesintisiz kavramının uygulanış biçimi din eğitimini ve Diyanet İşleri Başkanlığı çalışmalarını geniş çapta etkilemiş bulunmaktadır. Şöyle ki, kesintisiz kavramını aynı okul, aynı idare, aynı program olarak anlamış Milli Eğitim Bakanlığı, böylece yönlendirme 9. sınıfta kalmak suretiyle geniş çapta İmam-Hatip Okulları ve Kur'an Kursları kaynak sıkıntısıyla karşı karşıya kalmıştır. Halbuki kesintisiz kavramını sekiz yıllık zorunlu eğitimi ilkokul diploması ile bölmemek manasında anlamak da vardır. Böyle olduğu takdirde, diploma verilmemek şartıyla, sekiz yılın son üç yılını öğrenci başka yerlerde de tamamlayabilir ve tek diploma ile kesintisizlik korunmuş olur. Kesintisiz kavramının bu şekilde anlaşılması, böylece İmam-Hatip Okulları ve Kur'an Kurslarının kaynak problemiyle karşı karşıya bırakılmaması temennisi de bu rapora dercedilmeli diye düşünüyorum, arz ederim.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan) : Zannedersem o zaten şeyde var. Peki, şimdi bu Diyanet kendi personelini kendi yetiştirsin, bilmiyorum bu ne derece Tevhid-i Tedrisatla uygun düşer veya düşmez. Yani biz bu konuda bir çalışma da yaptık bazı yerlerde ama, mümkün olmadı, Tevhid-i Tedrisat kanunu karşımıza çıktı, şimdi var mı komisyonun diyeceği bir şey var mı, yok. Katılmıyorsunuz, peki katılmıyor komisyon, şimdi bu Din Eğitimi Komisyonu raporunun tamamını oylarınıza sunuyorum, kabul edenler, kabul etmeyenler, kabul edilmiştir. Toplantımız burada sona erdi. Komisyon başkanlarına ve üyelerine, şûramıza teşrif eden herkese teşekkür ediyorum. Mesailerinden dolayı Allah kendilerinden razı olsun diyorum. Yarın sabah saat 9.30'da toplanmak üzere yalnız bir asr suresini okuyan bir zat varsa, Peki Şükrü bey,

Şükrü ÖZBUĞDAY : Sayın Başkanım, çok değerli misafirler, gerçekten dört gün içerisinde çok yoğun bir çalışma yaptık, çok yoruldunuz, hepinize sekreterya olarak şükranlarımızı arz ederim. Aslında program bir saat önce bitmiş bulunuyor, şu anda bir kahve molası verecektik, daha sonra bir saatlik bir çalışmamız daha olacaktı, çalışmamız zamanından bir saat önce bitmiş oluyor ama eğer kahvenizi de içerseniz çok memnun oluruz. İkinci olarak sizlere bir anket formu takdim ettik, ilk gün de arz etmiştim, eğer bu formları doldurursanız bundan sonraki şûralarda almamız gereken tedbirler neler, şuranın daha verimli olabilmesi için bizlere ışık tutacaktır. Bu konuda yardımlarınızı istirham ediyorum. Yarınki program, Başkanımızın da biraz önce ifade buyurdukları gibi. 09.30'da başlayacak, 11.00'da bitecek, yarın malumunuz Cuma biz onun için tedbir aldık, buraya otobüsler gelecek, Cuma namazına gitmek isteyen misafirlerimizi otobüsle Kocatepe Camii'ne götürecek, 11.30'ta otobüsler buradan hareket edecek, Cuma namazı Kocatepe Camii'nde kılındıktan sonra tekrar 13.00'te tekrar otobüsler bütün misafirlerimizi yine bu otele getirecek, saat 13.30'da yine burada topluca yemeğimiz var, eğer bu yemeğimize de teşrif ederseniz son derece mennun oluruz.

Yine yurt dışından gelen misafirlerimiz için daha önce de arz ettiğimiz gibi, bir İstanbul gezisi düzenledik, o yurt dışından gelen misafirlerimiz yarın saat 15.30'da araba ha-

reket edecek, ondan önce hazırlıklarını yaparlar da valizlerini, çantalarını aşağıya indirirlerse, bu konuda bize yardımcı olurlar. Ben tekrar, gerçekten kıymetli zamanınızdan ayırarak bu davetimize icabet ettiğiniz için hepinize ayrı ayrı yürekten teşekkür ediyorum, saygılar sunuyorum, tekrar yeni şûralarda ve kongrelerde görüşmek üzere Allah'a emanet olun.

II. DİN ŞÛRASINA YURT İÇİ VE YURT DIŞINDAN DAVET EDİLEN ÜYE, TEMSİLCİ VE DAVETLİLER

II. DİN ŞÛRASINA KATILAN ÜYE TEMSİLCİ VE DAVETLİLERİN İSİM LİSTESİ	
Sıra No	ÜYELER
	DİYANET İŞLERİ ESKİ BAŞKANLARI
1	1. Lütfi DOĞAN
2	2. Dr. Lütfi DOĞAN
3	3. Prof. Dr. Süleyman ATEŞ
4	4. Dr. Tayyar ALTIKULAÇ
5	5. Prof. Dr. Mustafa Said YAZICIOĞLU
	DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULU ESKİ ÜYELERİ
6	1. Dr. Ahmet BALTACI
7	2. Kemal GÜRAN
8	3. Selahattin KAYA
9	4. Doç. Dr. Ali Arslan AYDIN
10	5. Recep AKAKUŞ
11	6. Mehmet KAYMAKÇI
12	7. İsmail ÖNER
13	8. Seyfettin YAZICI
14	9. Dr. Fahri DEMİR
15	10. Mustafa ATEŞ
16	11. Yaşar İŞCAN
17	12. Doç. Dr. Esat KILIÇER
	DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULU ÜYELERİ
18	1. Prof. Dr. İbrahim ÇALIŞKAN
19	2. İrfan YÜCEL
20	3. Lütfi ŞENTÜRK
21	4. Hasan Şakir SANCAKTAR
22	5. Şükrü ÖZBUĞDAY
23	6. Prof. Dr. Şerafettin GÖLCÜK
	BAŞKAN YARDIMCILARI
24	1. Halit GÜLER
25	2. Rıdvan ÇAKIR

26	3. Sami USLU
27	4. Mahmut GÜRGÜR
28	5. Mehmet GÜRLER
	DİYANET İŞLER BAŞKANLIĞI 1. HUKUK MÜŞAVİRİ
29	1. Rıdvan NİZAMOĞLU
	DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI KURUL BAŞKANLARI
30	1. Mehmet ÖZCAN
31	2. Çetin KARAMAN
	DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI ANA HİZMET BİRİM BAŞKANLARI
32	1. Abdurrahman KAHYAOĞLU
33	2. Şükrü ÖZTÜRK
34	3. Mehmet Zeki ARSLAN
35	4. Harun ÖZDEMİRCİ
36	5. Yusuf KALKAN
	DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI APK DAİRESİ BAŞKANI
37	1. İsmail İŞİ
	DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULUNCA SEÇİLEN YİRMİ BİLİM VE DİN ADAMI
38	1. Prof. Dr. Ali BARDAKOĞLU Marmara Ünv. İlahiyat Fak. Öğretim Ü.
39	2. Prof. Dr. İ.Kafi DÖNMEZ Marmara Ünv. İlahiyat Fak. Öğretim Ü.
40	3. Prof. Dr. Bekir TOPALOĞLU Marmara Ünv. İlahiyat Fak. Öğretim Ü.
41	4. Prof. Dr. Beyza BİLGİN
42	5. Prof. Dr. Abdurrahman KÜÇÜK
43	6. Prof. Dr. Ali Osman KOÇKUZU
44	7. Prof. Dr. Ömer Faruk HARMAN
45	8. Prof. Dr. Ekrem SARIKÇIOĞLU
46	9. Prof. Dr. Sabri HİZMETLİ
47	10. Prof. Dr. Necati ÖNER
48	11. Prof. Dr. Ekmelettin İHSANOĞLU
49	12. Prof. Dr. Mehmet S. AYDIN
50	13. Prof. Dr. Hüseyin ATAY
51	14. Prof. Dr. Ethem Ruhi FIĞLALI
52	15. Prof. Dr. Hayrettin KARAMAN
53	16. Prof. Dr. M. Cemal SOFUOĞLU

54	17. Prof. Dr. Mehmet ŞEKER	
55	18. Yrd. Doç. Dr. Ahmet GÜRTAŞ	
56	19. Dr. Durak PUSMAZ	
	DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULUNCA SEÇİLEN ON MÜFTÜ	
57	1. Necati Tayyar TAŞ Ankara Müftüsü	
58	2. Avni KURT Çankaya Müftüsü	
59	3. Mustafa SİNANOĞLU Gaziantep Müftüsü	
60	4. İsa SAİM Rize Müftüsü	
61	5. İsmet SELİM Adana Müftüsü	
62	6. Mehmet KÖSE Diyarbakır Müftüsü	
63	7. Doç. Dr. Fahri KAYADİBİ Kocaeli Müftüsü	
64	8. A. Zeki ELTURAN Tekirdağ Müftüsü	
65	9. Doç. Dr. Fikret KARAMAN Elazığ Müftüsü	
66	10. Mehmet ALTUNKAYA İzmir Müftüsü	
	DİN İŞLERİ YÜKSEK KURULUNCA SEÇİLEN BEŞ VAİZ	
67	1. Gülen ACAR	Ankara Merkez Vaizi
68	2. Nurettin HÖCÜK	Ankara Merkez Vaizi
69	3. Sabit ŞİMŞEK	Başkanlık Merkez Vaizi
70	4. Dr. Abdullah TÜMSEK	İstanbul Merkez Vaizi
71	5. Osman BARIŞ	İstanbul Merkez Vaizi
	YÜKSEK ÖĞRETİM KURUMUNUN KENDİ ÜYELERİ ARASINDAN BELİRLEYECEĞİ AKADEMİK ÜNVANA SAHİP BİR ÜYE	
72	1. Prof. Dr. Didar ESER	Yüksek Öğretim Kurulu Üyesi
	İLAHİYAT FAKÜLTELERİNİN HER BİRİNDEN FAKÜLTE KURULLARINCA SEÇİLEN ÖĞRETİM ÜYELERİ	
73	1. Prof. Dr. Celal KIRCA	Erciyes Ünv. İ-F. Dekan Yrd.
74	2. Prof. Dr. Şaban KUZGUN	Fırat Ünv. İ-F. Öğretim Üyesi
75	3. Prof. Dr. İsmail YAKIT	Süleyman Demirel Ünv. İ-F. Dekanı
76	4. Prof. Dr. Hulusi KILIÇ	Dicle Ünv. İ-F. Öğretim Üyesi
77	5. Prof. Dr. Hüseyin ALGÜL	Gazi Ünv. Çorum İlahiyat Fakültesi
78	6. Prof. Dr. Süleyman ULUDAĞ	Uludağ Ünv. İ-F. Öğretim Üyesi
79	7. Prof. Dr. Münir KOŞTAŞ	Ankara Ü. İ-F. Öğretim Üyesi
80	8. Prof. Dr. Hamza AKTAN	Atatürk Ü. İ-F. Öğretim Üyesi

81	9. Prof. Dr. M. Saim YEPREM	Marmara Ü.İ-F. Meslek Yk. Ok. Müdürü
82	10. Prof. Dr. Ali YILMAZ	Cumhuriyet Üniversitesi İ-F. Dekanı
83	11. Prof. Dr. Mehmet ERKAL	Sakarya Ünv. İ-F. Dekanı
84	12. Prof. Dr. S.Kemal SANDIKÇI	Karadeniz Teknik Ünv. Rize İ-F. Dekanı
85	13. Prof. Dr. Süleyman TOPRAK	İnönü Ünv. Darende İ-F. Dekanı
86	14. Prof. Dr. Mehmet AYDIN	Selçuk Ünv. İ-F. Dekanı
87	15. Prof. Dr. Kerim YAVUZ	Çukurova Ünv. İ-F. Dekanı
88	16. Prof.Dr. Abdulkadir ŞENER	Dokuz Eylül Ünv. İ-F. Öğretim Üyesi
89	17. Prof. Dr. Mehmet MAKSUDOĞLU	Osmangazi Ünv. İ-F. Dekanı
90	18. Prof. Dr. Mustafa Zeki TERZİ	Ondukuz Mayıs Ünv. İ-F. Öğretim Üyesi
91	19. Doç. Dr. A. Hakim YÜCE	100. Yıl Ünv. İ-F. Dekan Yardımcısı
92	20. Prof. Dr. Hüsnü Ezber BODUR	Çanakkale Onsekiz Mart Ü. İ-F. Dekan V.
	MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI TALİM VE TERBİYE KURULUNCA KENDİ ÜYELERİ ARASINDAN BELİRLENECEK BİR ÜYE İLE DİN ÖĞRETİMİ GENEL MÜDÜRÜ	
93	1. Ömer ÖZÜDURU	Milli Eğitim Bakanlığı Talim Terbiye Kurulu
94	2. Doç. Dr. Mualla SELÇUK	Milli Eğitim Bakanlığı Din Öğretimi Genel Md.
	MİLLİ EĞİTİM BAKANLIĞI'NCA SEÇİLEN BEŞ İMAM-HATİP LİSESİ MÜDÜRÜ	
95	1. ÖMER ÖRTLEK	Adana Merkez İmam-Hatip Lisesi ve Anadolu İmam-Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğret. ve Md.
96	2. Hakkı YILMAZ	Erzurum Merkez İmam-Hatip Lisesi ve Anadolu İmam Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmeni ve Müdürü
97	3. İsmail YILMAZ	İstanbul Bakırköy Merkez İmam-Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmeni ve Müdürü
98	4. Zekeriya ÖKTEN	Bolu-Düzce İmam-Hatip Lisesi ve Anadolu İmam-Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmeni ve Müdürü
99	5. Muhittin ALAGÖZ	Ankara-Sincan Merkez İmam-Hatip Lisesi Meslek Dersleri Öğretmeni ve Müdürü
	TÜRKİYE DİYANET VAKFI MÜTEVELİ HEYETİNİN KENDİ ÜYELERİ ARASINDAN BELİRLEYECEĞİ BİR ÜYE	
100	1. Mehmet KERVANCI	Türkiye Diyanet Vakfı Gen. Müd.

	TEMSİLCİLER	
101	1. Doğan ÜNLÜSOY	İçişleri Bakanlığı (Müsteşar Yardımcısı)
102	2. Erdal GÜLCÜKLÜ Y. Mehmet EMRE	Dışişleri Bakanlığı (Daire Bşk.)
103	3. Dr. Hümeyra PINAR	Sağlık Bakanlığı Ruh Sağlığı Daire Başkanı
104	4. Yenal ÜNSELİ	Turizm Bakanlığı İşletmeler Genel Md. V.
105	5. Dz. Kur. Alb. Serdar ÇELEBİ	Genelkurmay Başkanlığı
106	6. İbrahim BEĞENDİ	Kültür Bakanlığı
107	7. Yusuf TURAN	RTÜK
108	8. Arif GÜNEŞ yerine Aytaç KORKUSUZ	Milli Güvenlik Kurulu Genel Sk.
109	9. Musa GÜRGÜN	DPT Müsteşarlığı Sosyal Sektörler ve Koordinasyon Genel Müdürlüğü
110	10. Dr. Ahmet İNAN	Vakıflar Genel Müdürlüğü (Vakıflar Meclisi Üyesi)
	DAVETLİLER	
	ÜLKELER VE DAVETLİLERİ	
111	1. Nejat OSMAN	Romanya Müftüsü
112	2. Drs. H. Amidhan	Endonezya
113	3. H.M.İsa Anshary	Endonezya (Refakatçi)
114	4. Duyşenbiev Salamat Usupovich	Kırgızistan
115	5. Mohammed İ.BABANA EL ALAOUI	Fas (Fas Ankara Büyükelçiliği 1. Müsteşarı)
116	6. Prof. Dr. A. Z. Al-Abdin	Sudan
117	7. Nabil Bedr	Mısır Dışişleri Bakanı Kültürel İşler ve Din İşleri Danışmanı (Emekli Büyükelçi
118	8. Prof. Ahmet Kemal ABULMEGD	Mısır Enformasyon Eski Bakanı ve Anayasa Hukuku Öğretim Ü.
119	9. Dr. İsmail Bin Hj. İbrahim	Malezya
120	10. Prof. Dr. Christian TROLL	VatikanPapalık Şarkiyat Ens.'den
121	11. Kardinal Francis ARİNZE	Vatikan
122	12. Rahip Khaled AKASHEH	Vatikan
123	13. Şeyh İzzettin Al KHATİBİ AL TAMİMİ	Ürdün Kralının Din İşleri Dan.
124	14. Prof.Dr. Said Ramazan AL-BUTTİ	Suriye
125	15. Mesjed Jamei	İran

126	16. Prof. Dr. Mohammed Mehdi LAROUSSİ	Tunus Yüksek İ. Enstitüsü Direk.
127	17. Dr. Mekki Hüseyin HAMADAN	Irak-Bağdat-Saddam İmam-Hatip Fak. Öğretim Üyesi
128	18. Hj. Abu Bakar HAŞİM	Singapur İslâm Din Konseyi (MUİS)
129	19. Reis-ul Ulema H. Süleyman RECEPİ	Makedonya Üsküp
130	20. Behuciddin ŞEHABİ	Refakatçı
131	21. Prof. Dr. Murat KARRİYEV	Din İşleri Başkan Yardımcısı Türkmenistan
132	22. Mohamed Obaid Khaled Al-Dosari	Kuveyt (İmam-Hatip)
133	23. Hamad Bisa Abdulrahman Al-Kandari	Kuveyt (İmam-Hatip)
134	24. Salih Husain Mohamed Al-Slaiteen	Kuveyt (İmam-Hatip)
135	25. Dr. Ali Muhammed Al-AJLEH	Birleşik Arap Emirlikleri
136	26. Ratbek NİSANBAYULU	Kazakistan
137	27. Balakız Yoldaşova	Kazakistan
138	28. Abu Talip MEMMEDOV	(Azerbaycan) Kafkas Müslümanları İdaresi Bilimsel Dini Konseyi Üyesi
139	29. Mustafa HACI	Bulgaristan Müslümanları Başmüftüsü
140	30. Hüseyin KARAMOLLA	Bulgaristan Yüksek İslâmi Şûra Başkanı
141	31. Rifat YÜCELTEN	Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti
142	32. Dr. Walter KASPER	Federal Almanya Rotenburg-Stuttgart Piskoposu
143	33. Heinz KLAUTKE	Kilise Danışmanı (Yüksek Müşavir) Moda Cad. Cem Sk. 11/2 Kadıköy/İST. 0216 336 94 99 (oğlu)
144	34. Helmut WİESMANN	Federal ALMANYA
145	35. Seyid AHMEDOF	Tacikistan
146	36. Husejin SMAJİC	Bosna-Hersek Saraybosna Müftüsü
147	37. H. Hafız Sabri KOÇİ	Arnavutluk Diyanet İşleri Başkanı

148	38. Dr. Arusi RATSON	İsrail Kiryat Ono Şehri Hahambaşısı
	TÜRKİYE'DE BULUNAN AZINLIK DİNİ CEMAATLER	
149	1. Bartelamos	Fener Rum Patriği
150	2. Pier Luigi CELATA	Vatikan'ın Ankara Büyükelçisi (Ankara'dan katılıyor)
151	3. İshak BIÇAKÇI (Patrik Yerine)	Ermeni Patriği
152	4. Doç. Dr. Arus Yumul (Bayan)	Süryani Kilisesi
153	5. Samuel AKDEMİR (patrik adına)	Süryani Patriği
154	6. Kenan ALTINIŞIK	Süryani Kilisesi
155	7. Ekrem KURAN	Süryani Kilisesi
156	8. Rav İshak HALEVA	Türkiye Hahambaşısı Vekili
157	9. Xavanier JACOB	Katoliklerin Ankara Temsilcisi
	TÜRKİYE İÇİNDEN DAVET EDİLENLER	
158	1. Oğuz KALELİOĞLU	Müşavir
159	2. Prof. Dr. Hasan ONAT	Ank. Ü. İlahiyat Fak. Öğ. Üyesi
160	3. Prof. Dr. Fahrettin ATAR	M. Ü. İlahiyat Fak. Öğ. Üyesi
161	4. Rıza ZELYUT (Davutpaşa cd.Serçekale Sk.No:22. Cevizlibal Topkapı-İST.	
162	5. Nevval SEVİNDİ (Zeytinoğlu Cd. Yonca Sk. MehtapApt. No: 4/11 Akatlar-İSTANBUL 0212 2780569	
163	6. Ferhat KOÇ (Milli Gazete Ankara 2873345)	
164	7. Kazım GÜLEÇYÜZ (Yeni Asya Gaz. Evren Mh. Yeşiltepe Sk. No: 7 34540 Güneşli - İST.	
165	8. İbrahim BERK (Yeni Mesaj Gaz. Bestekar Sk. No:45 Kavaklıdere/ANK.	
166	9. Avni ÖZGÜREL (TanSk.No: 58 Reşitpaşa Emirgan/İST. 0212 2293981	
167	10. Dr. İbrahimÖZDEMİR	Ankara Ü. İlahiyat Fak. Öğ. Üye.
168	11. Prof. Dr. Hüseyin HATEMİ	İstanbul Ü. Hukuk Fak. Öğ. Üye.
169	12. Av. Kezban HATEMİ	
170	13. Dr. Mahmut AYDIN	19 Mayıs Ü. İlahiyat Fak. Öğ. Üy.
171	14. Ali Akın	Müşavir (İstanbul'dan geliyor)
172	15. Doç. Dr. Ali SARIKOYUNCU	O.Gazi Ü. Fen-Eebiyat Fak. Tarih Böl. Başkanı
173	16. Doç. Dr. Mustafa ERDEM	Ank. Ü. İlahiyat Fak. Öğ. Üyesi

174	17. Abdullah ÖZBEY	DİB Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı
175	18. Abdullah AYAN	DİB Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı
176	19. Vahdi BOYDAŞ	DİB Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı
177	20. Mustafa ŞAVKLIYILDIZ	DİB Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı
178	21. Hüseyin YILMAZ	DİB Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı
179	22. Ömer ÖNEN	DİB Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı
180	23. İbrahim URAL	DİB Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı
181	24. A. Sait AKDOĞAN	DİB Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı
182	25. Dr. Ekrem KELEŞ	DİB Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı
183	26. Muzaffer ŞAHİN	DİB Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı
184	27. Mustafa VARLI	DİB Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı
185	28. Mehmet ERPOLAT	DİB Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı
186	29. Dr. Sadık ERASLAN	DİB Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı
187	30. Dr. Halil ALTUNTAŞ	DİB Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı
188	31. Dr. Nihat HATİPOĞLU	DİB Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı
189	32. A. Vehbi CENGİZ	DİB Din İşleri Yüksek Kurulu Uzmanı
190	33. Dr. Ömer ÖZCAN	Başbakanlık Müşaviri
191	34. Kadir BOZLU	İdari ve Mali İşler Dairesi Başkanı
192	35. Mehmet Kaya KURT	Personel Dairesi Başkanı
193	36. Dr. Mehmet Besim İSMAİLEFENDİOĞLU	Başkanlık Müfettişi
194	37. Dr. Abdulkadir SEZGİN	Başkanlık Başmüfettişi
195	38 Dr. İsmail KARAGÖZ	Başkanlık Müfettişi
196	39. Dr. Mehmet AKSOY	Başkanlık Başmüfettişi
197	40. Dr. Dursun AYGÜN	Başkanlık Müfettişi
198	41. Dr. İbrahim PAÇACI	Başkanlık Müfettişi
199	42. Dr. Asaf DEMİRBAŞ	TRT Dini Yayınlar Şubesi Müdürü
200	43. Ayşe SUCU	TDV Kadın Kolları Başkanı
201	44. Yrd.Doç.Dr. Mustafa Yaşar ŞİMŞEK	Gazi Ü. Turizm Bölümü Öğr. Gör. Ev: 321 39 81 Fax: 212 77 56
202	45. Prof. Dr. Niyazi ÖKTEM	İstanbul Ü. Hukuk Fak. Öğretim Üyesi
203	46. Ord.Prof.Dr. Sulhi DÖNMEZER	Gayrettepe Gayret St. C/2 Blok No:2 İST.

204	47. Dr. Mehmet BULUT	DİB Musahhih
205	48. Dr. Faruk ERMEMİŞ	Ankara Radyosu 310340 Fax: 310 91 13
206	49. Prof. Dr. Nur VERGİN	Marmara Ü. Fransızca Kamu Yönetimi Böl. 212 257 98 63
207	50. Prof. Dr. M. Erdoğan SÜRAT	Lector OF IEP TBMM Tel: 426 80 88
		Fax: 4206616
208	51. Prof. Dr. Süleyman Hayri BOLAY	TDV Yayın Kurulu Başkanı
209	52. Prof. Dr. Mustafa UZUNPOSTALCI	TDV Mütevelli Heyeti II. Başkanı
210	53. Ali EREN	(Akit Gazetesi Yenidoğan Mh. 45/1 Sk. Kaya Ap. No:6/16 Zeytinburnu-İSTANBUL 0212 558 71 21

YURT DIŞINDAN ŞÛRAYA KATILANLARIN KONUŞMALARI

YURT DIŞINDAN ŞÛRAYA KATILANLARIN KONUŞMALARI

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Çok muhterem üyelerimiz, hoşgeldiniz. Genel Kurul toplantımızı ve son toplantımızı açıyorum. Şimdi Vatikan adına Rahip Khaled AKASHEH konuşacaklardır. Buyurun Sayın AKASHEH.

Rahip Khaled AKASHEH (Vatikan): Bizleri bu buluşmaya davetlerinden dolayı, Diyanet İşleri Başkanlığı'na ve düzenlenip başarılı geçmesine katkıda bulunan herkese Vatikan papalık dinlerarası diyalog meclisi adına vekaleten, kendi adıma ve Türkiye dışından katılan Hıristiyanlar adına teşekkürlerimi sunuyorum. Misafirperverliğinize ve esasen İslâmî olan bir toplantıda ortaya atılan birçok konu ile ilgili Hıristiyan görüşünü ifade etmemize fırsat verdiğiniz için teşekkür ediyoruz. Bu dinî teknik sohbet durumundan dolayı da teşekkür ediyoruz.

Bu buluşmamız özellikle Yahudilik, Hıristiyanlık ve İslâm dinleri arasında anlayış ve yardımlaşma (işbirliği) yolunda önemli bir adımdır. Diyaloğun ve fırsatlarının zorluğuna değindik. Diyalog kavramını, hedeflerini ve bu hedeflerin gerçekleştirilmesi için izlenmesi gereken konuları açıklamaya çalıştık. Değişik dinlere inananlar arasında müşterek yaşama bağlı bazı işlevsel meseleleri tartıştık. Bizlere düşen dayanışma, zümrelere itibarla değil de insanla insan olduğu için yaklaşmaktan başlamalı. Diyaloğun her şekliyle toplumun bütün dilimleri arasında devamlılığının önemini vurguladık, bizlerin herbiri aracılığıyla özellikle de hocaların ellerinde diyalog mektubu gelecek nesillere ulaşacaktır. Bizler din, ilim ve eğitim adamları olarak adaletin, selametin ve işbirliğinin hüküm sürdüğü bir dünya kurmaya katkıda bulunmak istediğimizi, onlar biçsinler diye ektiğimizi anlatıp ve anladıklarını kavrayalım. Tek en yüce kadir, rahim olan ve bizleri bu salih işe başlatan Allah'a inanmamızdan hareketle hayır olanda karşılıklı anlayış ve sevgiyle yardımlaşmak istiyoruz. Allah tamamına erdirsin. Dinlediğiniz için teşekkürler.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Teşekkür ederiz. Şimdi Suriye adına Prof. Dr. Said Ramazan AL-BUTTİ konuşacaklar. Buyurun.

Prof. Dr. Said Ramazan AL-BUTTİ (Suriye): Bismillahirrahmanirrahim. Sayın Başkan, sayın baylar ve bayanlar... Beni muhabbette ve komşulukta değerli olan bu memlekete, kardeş Türkiye Cumhuriyeti'ne Suriye gönderdi. Şu saatte mübarek sonunu gördüğümüz bu şûra'da Arap ve İslâm aleminin varlığını temsil etmekten dolayı mutluyum.

Efendiler, Arap alemimiz, İslâm alemi ve Türkiye bu dünyada atan kalp olarak pek çok problemden şüphesiz ızdırap çekmektedir. Eğer bana bu problemlerin nasıl doğru çözüleceğini sorsalardı, şûra ve diyalog diyecektim. Eğer bana bir tarafta Arap ve İslâm alemi ile diğer tarafta Batı aleminin problemlerini doğru olarak nasıl çözüleceğini sorsa-

lardı, yine diyalog ve şûra diyecektim ve yine bana her ümmetin kendi kerametini ve haklarını koruyacak gerçek barış şemsiyesini nasıl kurardın diye sorsalardı yine şûra ve diyalog diyecektim.

Arap ve İslâm alemi ile Batı alemi arasındaki düğümü temsil eden Türkiye Cumhuriyeti'ni bu diyaloğun mübarek çekirdeğini oluşturmaya ve hatta bu şûraya (mübarek Kur'an-ı ifadedir) kalkışmasını gördüğümde, tüm problemlerimizi çözecek ve kendi aramızda onurlanmamızı ve batı ile zikrimizi yükseltecek, gerçek kimliğimizi bulduracak sağlıklı ve doğru yolda olduğumuzu tasavvur ediyorum. Bu nedenle ve mutlaka, beni bu değerli İslâm varlığına sevgilerle temsilci olarak gönderen Suriye Arap Cumhuriyeti adına Diyanet İşleri Başkanlığı'na teşekkür etmek istiyorum. Suriye ve Arap ve İslâm alemi heyetleri adına sevgi şemsiyesi altında birlikte ve yardımlaşarak bu yolda yürümeye ısrar ettiğimizi söylemekten mutluluk duyarım.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Türkmenistan'dan Murat Karriyev. Türkmenistan Din İşleri Başkan Yardımcısı. Buyurun.

Prof. Dr. Murat KARRİYEV (Türkmenistan): Türkmen diliyle konuşacak olursam anlar mısınız? Türklerle, Türkmenler kardeş onun için birbirimizi anlamamız gerekir. Bu diyalog Türkmenler için çok lazımdı. Biz teşekkür ediyoruz Türk halkına, şimdi bizde İlahiyat Fakültesi açıldı. Şimdi biz de onun için ben size bütün Türk halkına çok teşekkür ediyorum. Aşkabat'a çok Türk adamları geldiler. Onun için de Sayın Süleyman Demirel Türk Devleti'nin presidenti yanında bizim kardeşimiz bizim dostumuz Sayın Mehmet Nuri Yılmaz geldi. Onlar Ertuğrul Gazi adındaki camiyi açtılar. Türkmenistan'da öyle bir cami var, onu görmeye göz lazımdır. Sayın Süleyman Demirel böyle dedi. Bunun gibi cami Türkiye'de yoktur dedi. Onun için hürmetli Türk kardeşlerimiz, gözümüz sizin, başımız üstüne tacımız var, gelin görün. Siz gelseniz biz çok razı oluruz. Biz Türkmen halkı Atatürk'ün heykelini kurduk. Türkmenistan'ın payitahtında Aşkabat'ın center'inde onu görürsünüz, sonra çok müze açtık. Biz bu diyaloğa geldik çok rahat öğrendim ben. Benim özüm dinci değildim ben, şimdi oldum dinci. Özümü bilirsiniz biz zulüm devlette yaşadık. Bize namaz kılmayı öğreten olmazdı, cenaze namazını kıldaracak adam olmazdı, Arap dilini öğrenmek olmazdı. Bize fakat Rus dili lazımdı. Onu yahşi biliyoruz. Şimdi Türkçe biliyoruz, Arap dilini öğrenmek lazım idi, İngiliz dilini öğrenmek lazım idi. Bizde mekteplerde Rus dili vardı, fakat başka bir dil yok idi. Onun için benim doğrum der ki yaşayan adamlar Arap dilini bilmiyorlar, İngiliz dilini bilmiyorlar, okul olmadı onun için. Ben size bir söz açacağım. Size ben çok teşekkür ediyorum, çağrınız için. Türkmenler çok kolay adamlardır. Süleyman Demirel dedi ki, bir halk iki devlet, o hakiki böyle. Onun için, bir halk olduğumuz için çok teşekkürler size, Aşkabat'a gelmenizi isterim. Çok sağolun.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Şimdi söz sırası Balkanlar adına H. Hafız Sabri KOÇİ'de buyurun.

H. Hafız Sabri KOÇİ (Arnavutluk Diyanet İşleri Başkanı): Bismillahirrahmanirrahim. Allah'a hamd, kendisinden sonra peygamber gelmeyecek olana salat ve selam olsun. Sayın faziletli başkan, faziletli arkadaşlar, ey kardeş ve bacılar. Arnavutluk'taki

müslüman kardeşlerinizin selamını iletmek için kendimi sizler karşısında bulduğum şu günde mutluluk duymaktayım.

Sizlerin de bilmediği gibi Arnavutluk zalim komünist partisi yönetimi altında çok evrelerden geçti. Arnavutluk gibi hiç bir doğu devleti azap edilmedi. Alemlerin rabbine hamd olsun, şu an onların zulmünden Allah bizi kurtardı. Şu an tamamen hürriyet içerisinde ancak çok fakir bir şekilde yaşamaktayız. Hatta Yunanistan ve Vatikan ve herkes çocuklarımıza yardım ediyorlar, çünkü Avrupa'nın ortasında yalnızlar uluslar arası kongrelerde sizlere pek çok haber verdiğim gibi %75 bazı müslüman ülkeleri tarafından unutulmuştur. Şimdi sizlere bugün sonsuz teşekkürlerimi, sevinç ve mutluluk sunuyorum. Kalbimde Arnavutluk'taki müslümanlara, güney Arnavutluk'ta müslümanlara yani cami yapmak var. Çünkü sayısız çok kilise var. Türkiye Devleti'nin yardımı ile Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yardımı ile yani özellikle Sayın Mehmet Nuri Yılmaz'a yani İslâm Diyanet İşleri Başkanına tüm müslümanlara ve buradaki tüm müslüman halkına teşekkür ediyorum. Özellikle alimlere, çünkü burada toplanıp en büyük kelimeleri en tatlı alimlerden işittik ve imanımızı tazeledik. Bu cömert davete icabet etmemi muvaffak kılan Allah'a hamd ve şükürler olsun. Ey kardeş ve bacılar Allah'a sığınıp ona teslim olunuz.

Allah'ım İslâm ve müslümanların birliğini sağla: Kalplerini temizle... Bizleri tüm kötülüklerden arındır Allah'ım, hesabımızı kolaylaştır, günahlarımızı affet, tartımızı ağırlaştır....

Alemlerin rabbine hamd olsun. Allah'ın selamı rahmeti ve bereketi üzerinize olsun.

Prof. Dr. Hayrettin KARAMAN: Muhterem divan, muhterem misafirler, davetliler, ilim adamları, meslektaşlarım. Sözlerime başlarken hepinizi saygı ve sevgiyle selamlıyorum. Toplantının gerektirdiği eksiksiz sayılabilecek araç temini ve hizmet bakımından memnuniyeti mucip olan ve hepimizi tatmin eden bir toplantıya şahit olduk. Hizmeti geçenlere teşekkür ediyorum. Organizasyonda benim müşahade ettiğim herhangi bir kusur yok. Bu şûra, içinden geçmekte olduğumuz günler hatta açıkça sıkıntılar gözönüne alındığında zamanlama itibariyle de çok yerinde olmuştur. Seçilen mevzular hiçbiri olmasaydı, yerine şu olsaydı diyebileceğimiz mevzular değil, yerli yerinde hepsi de önemli, gerekli. Dini anlamak ve irşad üslubu, metodu yıllardır hepimizi meşgul ediyor. Burada da söylendiği gibi, burada konular tabi ki bir değerlendirme toplantısında açmak istemiyorum.

Bizim İslâmı anlama ve anlatma asırlardan beri istifade ettiğimiz bir usul var, yerleşmiş bir usul var. Bu usulün genellikle değerini muhafaza ettiği en azından bir kısmımızca müsellem olmakla beraber yetersiz kaldığı noktaların olduğu da açıktır. O halde, ne Kur'an Nas'ı tartışılıyor. Kur'an Nas'ı gibi ne geçmişin yani ulemanın yani beşerin insanların ortaya koyduğu usule çakılıp kalmak, ne de yenidir diye önümüze çıkarılan bazı anlama usullerini kabul etmek doğrudur. **Akif'in bir nesirinde deyişiyle, eskiyi her eskiyi eski diye atmamalı kötüyse işe yaramazsa atmalı, her yeniyi yeni diye almamalı, iyi ise, işe yarıyorsa almalı.** O halde, ilimle, akılla, basiretle ve imanla İslâm ahlâkının insanda hasıl ettiği kemal ile meselelere, bunlarla meselelere ve usule seçmeci yaklaşmalı ve çağın gerektirdiği usulü oluşturmalı. Bu şûranın ana konularından bir ta-

nesi, işte bunun üzerine yapılan münakaşalardan oluşuyor. Dinler arası diyalog, içerisinde yaşadığımız dünyada yani çok küçülen dünyada bir köy gibi küçülen dünyada bir ucunda olan olayı, hadiseyi anında diğer ucunda haber aldığımız dünyada hem beşeri düşünceler, sistemler, fezlekeler hemde dinler arasında diyalog zaruri. İnsanlık bir aile olmakla, bu ailenin fertleri dünyaya bakışları, düşünceleri farklı da olsa, bu ailenin fertleri birbirinden haberdar olmak, birbiriyle konuşmak, birbirini anlamak mecburiyetinde. Bu olmadığı takdirde, dünya insana yakışmayan bir dünya, insanlar için olmaması lazım gelen bir dünya olmaya doğru gider. Said Ramazan El Buti Hoca'nın da işaret ettiği gibi, bu olumsuz gidişinde belki çok önemli çarelerinden bir tanesi, hal yollarından bir tanesi diyalogtur. Samimiyetle insanların birbirlerini anlamak için birbirine yönelmeleridir. Meşhur bir filozofun söylediği gibi "Senin düşüncene katılmıyorum, inancına katılmıyorum, fakat; böyle düşünme ve böyle inanma hürriyetini sonuna kadar savunurum." anlayışı içinde, birbirimize yönelmektir. Diyalog, dinler arası diyalog, işte bu ihtiyacı bir daha hatırlamamıza sebep teşkil ediyorsa, seçimin isabetli olduğu ortaya çıkıyor demektir.

Eğitim ise baş meselemizdir. Bir hoca vaktiyle bize bir derse geldiğinde, tahtaya 2 kelime yazmıştı. Allah rahmet eylesin, hiç unutmuyorum, vusulsüzlüğümüz usulsüzlüğümüzdendir diye 2 kelime yazmıştı. Ben de birçok yerde vusulsüzlüğümüz eğitimimizin eksikliğindendir. Vusul eğitimle olacak diyorum. Eğitim bir süreç, hayatın sonuna kadar devam ediyor. Herkes eğitilmeye muhtaç, ama bizim halkımız, milletimiz ve onlara rehber olması gereken aydınlarımız münevverlerimiz dünyadaki emsallerine bakıldığında, daha ziyade eğitilmeye muhtaç olduğu görülüyor. Çünkü bizim ülkemiz kadar devleti, ya da yöneticileri diyelim, devlet biraz problemli. Yöneticileri bir tarafa çeken, münevverleri aydınları bir tarafa çeken, halkı bir tarafa çeken, şarkta emsali vardır. Fakat ilerlediği ve örnek alınması gerektiği her dem söylenen ilkelerde böyle herbiri bir tarafa çeken bir halk yoktur. O halde bir anlamda aydınlanmaya ve eğitilmeye muhtacız. Öylesine eğitileceğizki, sonunda ortak noktalarmız artacak. Birlik ve bütünlüğü sağlayan, temin eden ortak noktalarımız artacak. Ortak olmayan, noktalarda ise birbirimize hoşgörüyle bakmaya alışacağız. O bakımdan ben bu konuların da çok isabetle seçildiğini ifade etmek istiyorum.

Şûranın cereyanı, keyfiyeti, nasıl geçtiği konusuna geldiğimizde; bizler hayatımızın içinde olmayan, bizi ilgilendirmeyen, bizim için lüks sayılan ya da başkalarına ait olan konuları görüşmediğimizden her birimiz söylediğimiz sözü önce düşündüğümüz sonra inandığımız bir ölçüde hayatımızda bütünleştirdiğimiz için konuşurken heyecanlanmamızı tabii görmeliyiz. Biraz da bu çizgi aşmalarını bu tarafımıza vermeliyiz. Biz bir matematik, bir kimya, bir fizik meselesini görüşmüyoruz. Eğer hararetten bahsediyorsanız sizi etkiler ve sağa sola hareket edersiniz. Yani biz hayatımızın içinde olanı konuşuyoruz. Hayatımızın içinde olan şeyi konuşup tartışırken heyecanlanmak tabiidir. Ama öte yandan yine de heyecanımıza hakim olmak, diyalogtan bahsediyorsak diyalogu olumsuz etkileyecek davranışları asgariye indirmek için münevvere yakışan bir tavır içerisinde olma mecburiyetimizin olduğu da muhakkaktır. Bu toplantıda bu konuda da bir eğitim aldığımız ve bir kaç adım daha ileri attığımızı düşünüyorum.

Sonuca geldiğimde dünyada çeşitli sebeplerle, ben dünya politikasına girmek istemiyorum, ama hepimizin bildiği birşey var maalesef globalleşmeden, dünyanın küçülme-

sinden, insanlıktan söz ediliyorsa da bunlar teoriktir. Vakıada uluslar vardır ve ulusların olduğu yerde de egoizm vardır. Ulusal menfaat vardır. O halde, dünyada bir ulusal menfaatler çekişmesi sözkonusu. Keşke bu diyalog toplantıları ve söylevleri bu egoizmayı biraz insaniyete, hümanizmaya, hümanizma ahlâkına diğer yanlara çevirebilse. O konuda keşke biraz müessir olsa. Bunu Mevladan diliyelim. Dileyelim ama vakıayı görmezlikten gelemeyiz. Vakıa, dünyanın uluslara bölünmesi vakasıdır ve ulusal egoizmanın hakim olması vakıasıdır. Böyle bir durum karşısında, her bir ulus kendi menfaati için diğer ulusun gözünü çıkarabiliyor. Görünen parmaklarla çıkarmıyor ama görünmeyen parmaklarla çıkarıyor. Bunun için mesela din de kullanılıyor, ideoloji de kullanılıyor, ekonomi de kullanılıyor, başka şeylerde kullanılıyor.

Din bahsine gelindiğinde İslâm, İslâm imajı dünyaya bir takım eller tarafından değiştirilmiş ve çirkinleştirilmiş olarak takdim ediliyor. Biz müslüman olarak ve İslâm dünyasında yaşayan insanlar olarak biliyoruz ki, hayatımızda hem insanları tiksindiren olaylar ve bunların da başında terörizm hem de geri kalmışlığın tezahürleri marjinaldir. Müslümanın hayatı, aynı zamanda güzelliklerle kemallerle doludur. İslâm toplumlarında diğerlerinin imrenebileceği pek çok fazilet de vardır. Ama bunlar, bizim imajımız olarak takdim edilmiyor. Bizim takdim araçlarımız da zayıf olduğu için kendimizi anlatmakta güçlük çekiyoruz. Bu şûra gösterdi ki, müslümanlar yalnızca patlayıcı atmıyorlar, müslümanlar yalnızca bilgisiz insanları toplayıp onları kandırarak servetlerine ve namuslarına iffetlerine el koymuyorlar. Bunlar marjinal örneklerdir. Müslümanlar dünyanın meselelerini, o meseleleri anlayan, o meselelere çözüm getirebilecek insanlarla toplanıp tartışabiliyorlar ve bu toplantıyı Türkiye Cumhuriyeti'nin Diyanet İşleri Başkanlığı tertip edebiliyor. İşte bizim imajımız bu, teşekkür ediyorum.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Evet. Teşekkür ederiz. Şimdi Ankara Üniversitesi İlahiyat Fakültesi eski Dekanı Prof. Dr. Sayın Necati ÖNER bey. Buyurun.

Prof. Dr. Necati ÖNER: Muhterem başkan, değerli arkadaşlarım, dinleyiciler. Bu kararlar daha sonra yayınlanacak, kararlarla ilgili bir şey söylenmeyecek. Şûranın değerlendirmesini de Hayrettin bey gayet güzel bir şekilde yaptı. Yalnız ben 2 hususun altını çimek istiyorum. Yani bu kongrede ortaya çıkan 2 husus var ki, bence çok önemli, bunların ikisinin altını çizelim. Birisi bu diyalogla ilgili. Efendim diyalogla ilgili olarak komisyonda 3 büyük ve bir Allah'a inanan dinlerin en üst seviyesindeki din adamları bir araya geldi. Büyük bir hoşgörü içerisinde tartıştılar. Şimdi burada şunlar kaldı altı çizilen, bugün dünyanın her tarafında büyük bir bunalım bir buhran var. İnsan sıkıntı içerisinde. Bunun asıl büyük sebebi, insanların dinden uzaklaşmalarıdır.

İkincisi de din içerisinde kalıpda taassuba dalmaktır ve bu bunalımın asıl sebebi bu ikisidir. Bunlar da dinlerin iyi anlaşılmaması, birbirini tanımamasından kaynaklanıyor. İşte burada diyalog önemli. Eğer bu üç büyük din arasında iyi bir diyalog sağlanırsa, insanlığın içinde bulunduğu bu buhranın, sıkıntının giderilmesinde işbirliği edebilirler.

Bu fevkalade önemliydi. Bir ikincisi de bizim için önemliydi, gösterdiki, Türkiye İlahiyat Fakültelerinden din alimleri yetişmiştir. Artık bizim bu alanda da değerli din alim-

lerimiz vardır. Hem ilmi, hem uluslararası kongrelerde, en üst seviyede dinî konuları tartışabilecek seviyede din alimlerimiz vardır. Bu da sevindirici bir olaydır.

Bu iki hususun ortaya çıkması, bir bakıma bu şûranın bir başarısıdır diye düşünüyorum ve bu şûranın daha mütekabil bir şekilde giderek devamından büyük faydalar sağlanacağına inanıyorum. Teşkkür ederim.

DİYANET İŞLERİ BAŞKANI
Mehmet NURİ YILMAZ'IN
KAPANIŞ KONUŞMASI

Mehmet Nuri YILMAZ

Diyanet İşleri Başkanı

Bismillahirrahmanirrahim.

II. Din Şûrası, Cumhuriyetimizin 75'nci; Başkanlığımızın da 74'üncü kuruluş yıldönümünde; 23 Kasım 1998 Pazartesi günü saat 10.00'da şûra tüzüğü gereği, Diyanet İşleri Başkanı Mehmet Nuri YILMAZ başkanlığında toplanmış ve gerekli komisyonları oluşturarak çalışmalarına başlamıştır.

Diyanet İşleri Başkanlığı, 03 Mart 1924 tarih ve 429 Sayılı Kanun'la "İslâm Dininin İnanç, İbadet ve Ahlâk Esasları ile ilgili işleri yürütmek, din konusunda toplumu aydınlatmak ve ibadet yerlerini yönetmek" amacıyla Başbakanlığa bağlı bir teşkilat olarak kurulmuştur.

Buna göre, dini konularda toplumu aydınlatmak, Başkanlığın kanuni görevidir. Başkanlık bu görevini, yurt içi ve yurt dışında va'z ve irşad hizmetlerinde bulunmak, halka açık konferanslar düzenlemek ve bunları yazılı sesli ve görüntülü yayınlar gibi günümüzün gelişen araç ve gereçlerinden de yararlanmak suretiyle yerine getirmektedir. Ayrıca, küreselleşen dünyada yüksek teknolojiye rağmen bir türlü mutluluğu yakalayamayan günümüz insanı, dine daha fazla yönelmektedir. Bu durum, dinin yorumlanması bakımından da ciddi bir hareketlilik doğurmuştur. Neticede, yaklaşım biçimlerine ve kültürel birikimlerine göre, farklı yorumların ortaya çıktığına şahit olunmakta ve bu da bünyesinde önemli bazı sorunlar taşımaktadır.

Bunun için, gelişen ve hızla değişen dünyamızda, ülkemiz insanının bilgi ve kültür düzeyinin çağdaş bilim ve metodlar kullanılarak geliştirilmesi önemli bir hususdur. Bu bağlamda, halkımızı dini konularda aydınlatma ve bilgilendirme vazifesini yüklenen Diyanet İşleri Başkanlığı personelinin, hizmet içi kurslar ve lisanüstü öğretim yoluyla daha yeterli ve üretken hale getirilmesi amacımızdır.

Dine yönelişlerin bütün dünyada arttığı ve İslâmiyetle ilgili tartışmaların yoğunluk kazandığı günümüzde her kademedeki Diyanet çalışanlarının 4 yıllık dini yüksek öğrenim görmelerinin sağlanması, hayati önem taşımaktadır. 1000 yıllık tarihinde halkımız arasında birtakım batıl inanç ve hurafelerin ortaya çıktığı ve yaygınlaştığı bir vakıadır. Bu durumda, halkımıza dini konularda rehberlik eden müftü ve vaizlerimizin Kur'an ve Hz. Peygamber'in Sünneti'ne uygun din anlayışını yerleştirmeleri, millî ve dinî kültürümüz açısından önem arz etmektedir.

Özellikle yurt dışındaki vatandaşlarımız ve çocukları ile geçen 7 yıl içinde bağımsızlıklarına kavuşmuş Türk Cumhuriyetleri'ndeki soydaş ve dindaşlarımızın millî ve dinî kimliğinin muhafazası amacıyla, yetişmiş ve seçkin, gideceği ülkenin dilini ve kültürünü bilen elemanlara olan ihtiyaç, bugün daha da artmış bulunmaktadır.

Diğer taraftan, her geçen gün küçülen dünyamızda, dinler ve kültürler arası diyalog ihtiyacı kendini hissettirmektedir. Bu doğrultuda farklı din mensupları, dünya barışına katkı sağlayacak ortak inanç ve düşünceleri geliştirmek, dinler arası diyalog çalışmalarına hız vermek, din ve milliyet farkı gözetilmeden insan haklarına gereken saygıyı göstererek, özellikle de din ve vicdan hürriyeti konusundaki haksızlıklarla mücadele etmek zorundadır. Semavi dinlerin dünü, bugünü ve geleceğiyle ilgili toplantılar düzenlemek, farklı din mensuplarının birbirlerinin dinleri hakkında doğru bilgi edinmelerini sağlamak, dini çoğulculuk ve bir arada yaşama anlayışını geliştirmek ihtiyacı doğmuştur. Bu maksatla, Şûra gündemine "Dinler Arası Diyalog" konusu da dahil edilmiştir.

Onun içindir ki, bilimsel yetenekleri ve dinî hizmetleri ile tanınmış olan bilim ve din adamlarının katılımıyla Diyanet İşleri Başkanlığı'nca yürütülen faaliyetlerin geliştirilmesi konusunda, görüş oluşturmak amacıyla toplanan II. Din Şûrası, zamanının fevkalade kısıtlı olmasına rağmen Yüce Türk Milleti'ne dinî konularda doğru bilgileri sunma, tarihten gelen kültür birikimini, değer ölçülerini zedelemeden geliştirerek geleceğe iletme ve çözümler bulma inanç ve azmi ile 26 Kasım 1998 Perşembe günü yapılan genel kurulunda, komisyonlardan gelen ve yukarıda zikredilen konuları kapsayan raporları sırasıyla müzakere etmiş, üyelerden gelen ve oylanarak kabul edilen aşağıdaki hususları kararlaştırmıştır.

I. DİNİ KONULARDA TOPLUMUN AYDINLATILMASI VE DİNİN FARKLI YORUMLANMASINDAN KAYNAKLANAN PROBLEMLER VE ÇÖZÜM YOLLARI

1. Anayasal bir kurum olan Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Kanunu bir an önce çıkartılmalı, bu çalışmalar çerçevesinde özellikle;

a) Diyanet İşleri Başkanlığı'na YÖK, TRT vb. kurumlarda olduğu gibi özerklik verilmesi,

b) Diyanet İşleri Başkanının seçim esasına göre belirlenmesi,

c) Diyanet İşleri Başkanlığının Cumhurbaşkanlığı makamına bağlı hale getirilmesi, için gerekli hukuki düzenlemeler yapılmalıdır.

2. Dinin ana kaynaklarının anlaşılması ve yorumlanması konusunun önemi ve hassasiyeti dikkate alınarak, Diyanet İşleri Başkanlığı, İlahiyat Fakülteleri başta olmaz üzere ilgili kurum ve kuruluşlarla işbirliği imkanları arayarak, bu konunun derinlemesine ele alınmasını sağlayacak bilimsel araştırmalar, toplantılar ve yayınlar yapmalıdır.

3. İnsanların dini anlama ve yorumlamada farklı şekillerde düşünmeleri ve buna dayalı olarak farklı çözümler üretmeleri doğal karşılanmalıdır. Bu sebeple, hayatın içinden kaynaklanan problemlerin hayatın seyrine paralel olarak anlaşılması gerekmektedir. Problemlerin çözümünde Kur'an ve Hz. Peygamber'in Sünnet'i esas olarak alınmalı, ancak Kur'an ve Hz. Peygamber'in Sünneti'nin anlaşılmasında akıl ön planda tutulmalıdır. Ayrıca, Kur'an nasslarının yanında Hz. Peygamberin sünnetinin konumu iyi tespit edilerek tarihsel bütünlük içerisinde değerlendirilmesi durumunda akıl ile naklin çatışması söz

konusu olmayacaktır. Bu anlayış çerçevesinde çalışmalar yapmak ve bunları kısa sürede sonuçlandırarak kamuoyuna sunmak, Devletin Anayasal kurumlarından olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın öncelikli görevi olmalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu hususlaki çalışmaları, istismarcı zümrelerin ortaya çıkmasını ve halkımızın yanlış yönlendirilmesini önleyecektir. Ayrıca doğru dini bilgilerin halkımıza sunulması, dinin özüne ulaşmamızı engelleyen her türlü batıl inanışlardan, hurafelerden ve adeta kutsallaştırılmış bid'atlardan dinin arındırılmasını da sağlayacaktır.

4. Din-Devlet arasındaki ilişkilerin insanlık tarihi boyunca çok olumlu ve yumuşak olduğu söylenemez. Özellikle Avrupa'da Kilise ile yöneticilerin çekişme ve çatışmaları sonunda laik rejimler doğmuştur.

Buna göre sosyo-politik ve pozitif hukukun kabul ettiği evrensel nitelik taşıyan bir değer hükmündeki laiklik, uygulamada dinlerin yerini alacak yeni bir doğmalar sistemi, ideolojik bir dayatma aracı, vatandaşlar için de kabulü zorunlu bir "iman" olmamalıdır. Esasen egemenliğin kaynağının beşeri irade oluşunu ifade eden laiklik, kesinlikle dinsizlik demek olmadığı gibi, din ve vicdan hürriyetinin de güvencesidir. Bu nedenle laiklik, kişilerin din ve vicdan hürriyetlerinin gereği olan tutum ve davranışlarına baskı aracı olarak kullanılmamalıdır.

Kaldı ki, laiklik bir amaç değil, toplumun birlikte ve uzlaşma içinde yaşama yöntemi olan bir araçtır. Zaman içinde ve toplumun şartlarına göre çeşitlenen evrensel ve mahalli boyutlarının belirlenebilmesi ve içeriğinin tesbiti için ilahiyat, hukuk, sosyoloji, siyaset, tarih ve ilgili bilim dalı uzmanlarının bir araya gelerek ortak çalışmalarda bulunması ve bu işin Diyanet İşleri Başkanlığı'nca koordine edilmesi isabetli olacaktır.

5. İrşad, geniş kitlelere sunulan önemli bir hizmettir. Dolayısıyla irşad'ın coğrafi bölge, ekonomik kalkınmışlık veya geri kalmışlık, eğitim ve kültür seviyesi ve benzeri hususlarda yakın ilgisi bulunmaktadır. Bu nedenle, Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bünyesinde, dinî ve beşerî bilimlerin araştırma bulgularından yararlanacak ve günümüz insanının ilgi ve ihtiyaçları çerçevesinde irşad'ın yöntemlerini ortaya koyabilecek bir "Dini Danışma, Araştırma ve Rehberlik Merkezi" kurulmalıdır.

6. Dinin sadece kitaplar ile anlatılamayacağı gerçeğinden hareket edilerek TV. ve internet aracılığı ile yetişkinlere ve çocuklara çizgi film, CD oyunları ve benzeri yollarla, dinin, hayatın içinden örneklerle ve eğlendirerek öğretilmesi yoluna gidilmesi, bu konuda verimliliğin artırılabilmesi için Diyanet İşleri Başkanlığı'nca alan çalışmaları yaptırılması, bunun sonucunda doğacak ihtiyaca göre eserler yazdırılması, sesli görüntülü yayınlar yapılması uygun olacaktır.

Ayrıca kültürümüzün ana kaynaklarından olan yazma eserlerin Diyanet İşleri Başkanlığı'nca tahkik ve neşirlerinin yaptırılması yerinde olacaktır.

7. Halkımızın dinî konularda aydınlatılması konusunda ilahiyat fakülteleri ve din öğretimi genel müdürlüğü ile yapılan ortak çalışmaların devam ettirilmesi ve kurulan komisyonların verimli çalışmalar ortaya koyabilmeleri için gerekli titizlik gösterilmelidir.

8.Bağımsız ve Muhtar Türk Cumhuriyetleri, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile Türkiye dışındaki müslüman topluluklara irşad hizmetlerinin daha etkili yapılabilmesi için

bu ülkelerde yeterli sayıda kurs, okul ve ilahiyat fakülteleri açılmalıdır. Ayrıca, türlü yaş ve seviyelerdeki insanlara hitap eden yazılı ve görsel yayınların, bu ülkelerde yapılacak alan çalışmalarından sonra hazırlanması uygun olacaktır. Bunun yanında, bu ülkelere gönderilecek olan din görevlilerinin, o ülkelerin din görevlileri ve insanıyla uzlaşmacı bir tutum içerisinde bulunmasında zaruret vardır. Bu husus, Diyanet İşleri Başkanlığı'nca mutlaka gözönünde bulundurulmalıdır.

9. Gelişen yeni teknolojinin, özellikle sesli ve görüntülü yayınların uluslar arası boyutlarda yapılabilmesinin yüksek maliyetleri gerektirdiği bilinen bir hususdur. Bu nedenle, yayın hizmetlerinde yararlanılan mevcut imkanların yanında, yeni kaynakların oluşturulması için, Diyanet İşleri Başkanlığı'nca yeni idari ve hukuki düzenlemelerin yapılması yerinde olacaktır.

10. Halkımıza etkili ve verimli din hizmeti sunmanın güçlükleri ortadadır. Din hizmetinin yürütülmesinde, bölgesel şartlar ile halkımızın örf ve âdetleri dikkate alınarak yürütülmesinde zaruret vardır. Bu itibarla, günümüzün teknik imkanlarından da istifade edilerek gerekli alan taramaları ve tesbit çalışmaları yapılmak suretiyle, önce halkımızın din adamlarından neler beklediği, sonra da din görevlilerimizin bu beklentilere ne ölçüde cevap verip veremediği tesbit edilmeli ve bu çalışma sonucu ortaya çıkacak rapora göre, Diyanet İşleri Başkanlığı'nca yapılan hizmet içi eğitim kurslarının yurt içi ve yurt dışı için müfredat programları ile hizmetin etkili ve verimli bir şekilde yürütülmesine dair teklifler hazırlanmalı ve alınacak tedbirler tesbit edilip mümkün olan en kısa sürede uygulamaya konulmalıdır.

11. "Uluslar Arası Bilim Adamları Konseyi" kurulması hususundaki çalışmalara hız verilmelidir.

II. DİN EĞİTİMİ

12. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın tüm hizmetleri en az dini yüksek öğrenime dayalı hale getirilmeli; bu prensip çerçevesinde halen Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde çalışan her kademedeki din görevlilerinin, bütün imkanlar kullanılarak 4 yıllık dini yüksek öğrenim görmeleri mutlaka sağlanmalı, bu ilkeden taviz verilmemelidir. Bunun ilk adımı olark 1998-1999 öğretim yılında başlatılan ilahiyat önlisans programı teşvik edilerek bütün din görevlilerinin bu programı bitirmeleri mutlaka sağlanmalıdır.

13. İlahiyat meslek yüksek okulları 4 yıla çıkartılmalı, bu okula alınacak öğrenciler özel yetenek sınavı ile tesbit edilmelidir.

14. Yapılacak bir düzenleme ile ilköğretimin 5. sınıfından sonra, isteyenlerin Kur'an Kursuna gitmelerine ve hafızlık müessesesinin yaşatılmasına imkan sağlayacak çalışmalar yapılmalıdır.

15. İlköğretimin 6., 7. ve 8. sınıflarına isteğe bağlı olarak Kur'an-ı Kerim ve Meali dersleri konulmalıdır.

16. İlahiyat Fakültesi mezunlarının, Diyanet İşleri Başkanlığı'nda da istihdam edildikleri dikkate alınarak ilahiyat bölümlerinin programları bu amaca uygun olarak geliştirilmelidir.

17. Okullarımızda okutulmakta olan Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinin müfredat ve programları, gelinen nokta itibarı ile tekrar gözden geçirilerek öğrencilerin yaş ve kültür düzeylerine göre kitaplar yeniden yazılmalıdır.

18. Diyanet İşleri Başkanlığı'nda görevli personel, üniversitenin çeşitli dallarında akademik ünvan kazanmaya teşvik edilmelidir.

19. İhtisas kursları başta olmak üzere, Hizmet İçi Eğitim Kurslarında müfredat ve çalışma esasları yeniden gözden geçirilip geliştirilmeli, bu çerçevede ilahiyat fakültelerinden yararlanılmalı, ihtisas eğitim merkezi kursiyerlerinin yüksek lisans ve doktora yapmaları teşvik edilmelidir.

20. Nüfusumuzun yarısından fazlasını teşkil eden hanımlarımızın dinî yönden aydınlatılmaları konusuna ayrı bir önem verilmeli ve bu hizmeti yerine getirecek hanım görevlilerde yetiştirmek üzere özel tedbir alınmalıdır.

21. Müezzinlerin güzel ezan okumaları için hizmet içi eğitim kursları yaygınlaştırılmalıdır.

22. Yurt dışındaki vatandaşlarımızın ve çocuklarının millî ve dinî kimliklerinin muhafazası için irşad ve dinî eğitimlerine önem verilmeli, buralara gönderilecek görevliler özel eğitime tabi tutulmalıdır.

23. Din hizmetlerinin sağlıklı biçimde ve toplumun her kesimini kapsayacak düzeyde yürütülebilmesi için din görevlileri, mesleği ile ilgili bilgileri, bilgisayar başta olmak üzere çağdaş teknolojiden öğrenebilecek duruma getirilmelidir.

24. Yüksek öğretime geçişte imam-hatip lisesi mezunlarına fırsat eşitliği prensibini zedeleyecek şekilde sınırlamalar getirilmemelidir.

25. Yukarıda belirtilen konularda Diyanet İşleri Başkanlığı'nın yetki alanı dışında kalanlar için, Başkanlıkça ilgili kurumlar nezdinde gerekli çalışmalar yapılmalıdır.

III. DİNLER ARASI DİYALOG

26. Farklı din mensupları, dünya barışına katkı sağlayabilecek ortak inanç ve düşünceleri geliştirip yaygınlaştırmak için çalışmalıdır.

27. Dinler arası diyalog çalışmaları, herhangi bir dinin propagandası görünümünden kurtarılmalıdır. Diyaloglarda gizli, siyasi ve başka gayeler güdülmemesi için gerekli titizlik gösterilmeli ve bu tutum, eğitim çalışmalarına yansıtılmalıdır.

28. Farklı din mensupları;

a) Kendi dinleri dışındaki dinleri taassuptan ve ön yargıdan uzak olarak tanımaya çalışmalı ve bu yönde gayret sarfetmelidir.

b) Kendi görevlilerine diğer dinler konusunda sağlıklı bilgiler verecek eğitim programları düzenleyerek bu konuda karşılıklı yardımlaşma yoluna gitmelidir.

29. Her din mensubu, uyuşturucu ve terörizmle mücadelede birbirleriyle yardımlaşmalıdırlar.

30. Din ve milliyet farkı gözetilmeden, insan hakları özellikle de din ve vicdan hür-

riyeti konusundu, haksızlığa uğrayan miletlerin ve toplulukların yanında yer alınmalı ve bu konuda ortak girişimlerde bulunulmalıdır.

31. Farklı din mensuplarının özellikle eğitim kurumlarındaki derslerde ve ders kitaplarında, ayrıca bilgi ve iletişim araçlarında dinler hakkında açık ve sağlam bilgiler verilmelidir.

32. Dini yaşayışta tarihi tecrübeden yararlanarak bu konudaki olumlu örneklerin hayata geçirilmesine çalışılarak tarihi tecrübeler ortaya konulmalıdır.

33. Yaşayan dinler ve özellikle yahudilik ve hıristiyanlık konusuda, bu dinlerin kaynak dillerini bilen elemanlar yetiştirilmesi ve bu amaçla ilgili kurumlardan karşılıklı ihtisas burslarının sağlanması için Diyanet İşleri Başkanlığı gerekli girişimlerde bulunmalıdır.

34. İlahi dinlerdeki tebliğ ve irşad hizmetleri, dini çoğulculuk ve bir arada yaşama anlayışı içinde yeniden gözden geçirilmelidir.

35. Dinler arasındaki diyalogun, sadece bilim adamları düzeyinde değil, daha geniş tabanlara yayılması konusunda çalışmalar yapılmalıdır.

36. a) Önümüzdeki yıllarda Türkiye'de İbrahimi dinlerin dünü, bugünü ve geleceği ile ilgili bir toplantı düzenlenmelidir.

b) T.C. Turizm Bakanlığ'nın yürütmekte olduğu "İnanç Turizmi" projesine, ilgili dinler hakkında sağlam bilgiler verilmek suretiyle katkıda bulunulmalıdır.

37. Dinler arası diyalog çalışmalarının daha etkin şekilde yürütülebilmesi için T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde "Dinlerarası Diyalog Genel Sekreterliği" kurulmalıdır.

a) Bu sekretaryaya bağlı olarak "Dünya Dinleri Araştırma ve Dokümantasyon Merkezi" oluşturulmalıdır.

b) Ve bu merkez, dünyadaki benzer kurumlarla ortak çalışma projeleri geliştirerek araştırmalar yapılmasına ve bu araştırmaların yayınlanmasına imkan vermelidir.

38. Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı elemanları, özellikle müftü, vaiz ve imamlar yurt içinde ve yurt dışında diğer dinler konusunda hizmet içi kurslarına tabi tutulmalı ve bu konuda seminerler düzenlenmelidir.

39. Şûra'nın sonuç bildirisinde, Türkiye'de onbinlerce insanın hunharca öldürülmesi emrini vermiş 20. yüzyılın en acımasız bölücübaşı Abdullah ÖCALAN'ın İtalya Hükümeti yetkililerince Türkiye'ye iade edilerek Türk Adaleti tarafından yargılanmasının sağlanması yolunda tüm dünyaya çağrıda bulunulmalıdır. ve onunla ilgili çağrı metni ektedir, sizlere dağıtılacaktır. Evet alınan kararlar bunlardan ibarettir.

Daha önce de bilindiği gibi 1993'te de 1. Din Şûrası'nda kararlar alınmıştı. O kararların büyük bir kısmı yerine getirilmiş, bir kısmı mevzuat engeline takılmıştır. Bu alınan kararları da en seri bir şekilde hayata geçirmeye çalışacağız. Yurt içinden ve yurt dışından şûramıza teşrif eden ve bu önemli fikirleriyle bizlere ışık tutan misafirlerimize teşekkür ediyor ve bundan sonra yapılacak toplantılarda da kendilerini aramızda görmeyi te-

menni ediyorum. Hepinize en derin sevgilerimi ve saygılarımı sunuyorum.

Şükrü ÖZBUĞDAY (Genel Sekreter): Değerli misafirler, şûramız biraz sonra okunacak Kur'an-ı Kerim'le sona erecektir. Teşriflerinizden ve katkılarınızdan dolayı sekreterya olarak hepinize şükranlarımızı arz ediyoruz. Organizede elimizde olmayan bazı aksaklıklar olmuşsa, bunların affını istirham ediyoruz.Cuma namazını Kocatepe camiinde kılmak isteyenler için otel önünden saat 11.30'da arabalar hareket edecektir. Cuma namazından sonra arabalarımız misafirlerimizi otele geri getireceklerdir. Camiden hareket saati 13.00'tür. Saat 13.30'da yine otelimizde yemeğimiz var. Gerek yurt içinden gerekse yurt dışından teşrif eden bütün misafirlerimizin yemeğimize teşriflerini bekliyoruz. Yine yurtdışından gelen misafirlerimiz için bir İstanbul gezisi düzenlenmiştir. O misafirlerimiz saat 15.30'da otel önünden hareket edeceklerdir. 15.30'da otel önünde hazır olurlarsa seviniriz.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Şükrü bey, bir saniye Divan APO'nun iadesiyle ilgili alınan kararın aslını okumamı istiyorlar, izin verirseniz, okuyayım:

- Dünya barışı bir hayal değildir, anlayışıyla 23-27 Kasım 1998 tarihleri arasında toplanan 2. Din Şûrası son olarak şu hususun kamuoyunun dikkatine sunulmasını kararlaştırmıştır.

Türkiye'de onbinlerce insanın hunharca öldürülmesi emrini vermiş bebek, çocuk, kadın ihtiyar demeden insanları katletmiş 20. yüzyılın en acımasız terörist başı Abdullah ÖCALAN'ın bünyesinde Vatikan ruhani devletini bulunduran dost İtalya milletinin hükümetince himaye edilmesi, dünya barışı açısından son derece hazin ve düşündürücüdür.

Türkiye'de onbinlerce yakınını kaybetmiş diğer insanlarla birlikte, bu cani teröristin emirleriyle Doğu ve Güneydoğu illerimizde birçok mabedin bombalanması, insanları aydınlatmaktan başka amacı bulunmayan öğretmen ve din görevlilerinin hunharca katledilmeleri korkunç bir insanlık ayıbıdır. İnsan öldürmek zulüm ve haksızlık yapmak tüm dinlerde büyük günahtır. Toplum barışının sağlanması, insanların acılarının dindirilmesi ve zalimlerin hak ettikleri cezaya çarptırılması adaletin vazgeçilmez ilkelerindendir. Bu sebeple, eli kanlı teröristin Türkiye'ye iade edilerek yargılanmasının sağlanması insanlığa duyulan saygının bir göstergesi olacaktır. İtalya Hükümetinin ve dost İtalyan Milletinin bu hassasiyeti göstereceğine inanmak istiyoruz. Saygılar sunuyorum .

Evet, Vatikan temsilcisi bir not gönderdi. Tabii onu herkes biliyor. Vatikan'ın ayrı bir devlet olduğunu. Burada Vatikan'dan bahsederken şöyle diyoruz. Bünyesinde diyoruz, topraklarında diyoruz. Vatikan ruhani devleti bulunduran dost İtalyan milletine. Yani İtalya'nın ayrı bir devlet olduğunu herkes biliyor. Teşekkür ediyoruz.

Şükrü ÖZBUĞDAY: Evet, değerli misafirler, biraz önce de arz ettiğim gibi Şuramızı Kur'an-ı Kerim'le kapatmak istiyoruz. Kur'an-ı Kerim okumak üzere Diyanet İŞleri Başkanlığı Dış İlişkiler Dairesi Başkanı Yusuf KALKAN'ı mikrofona davet ediyorum.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Şükrü Bey bir dakika Vatakin temsilcisi konuşmak istiyor. Buyurun.

Rahip Khaled AKASHEH (Vatikan): Basın bildirisinde Vatikan adının olmaması

hakikate hizmet olarak çok önemlidir. Çünkü Vatikan Devleti tamamen İtalya'dan bağımsızdır ve Vatikan Devletinin yaptığı her işi İtalyan Hükümetine ve sahih akla herhangi bir sorumluluk yüklemez. Bu nedenle bildiriden Vatikan isminin çıkarılmasını rica ediyorum.

Mehmet Nuri YILMAZ (Başkan): Şimdi bünyesinde Vatikan ruhani devletinin bulunduran dost İtalyan Milletinin diyoruz. İşte bu Vatikan ruhani devletinin çıkarılmasını istiyor. Evet, o zaman şöyle diyoruz, 20. Yüzyılın en acımasız teröristbaşı Abdullah ÖCALAN'ın dost İtalyan Milletinin hükümetince himaye edilmesi dünya barışı açısından son derece hazin ve düşündürücüdür. Biz de onu biliyoruz zaten. İtalya'dan ayrı bir devlet olduğunu biliyoruz. Bizim söylemek istediğimizi pek iyi anlamıyor herhalde. Biz ruhani bir devleti Vatikan topraklarında barındıran bir devletin bunu yapmaması lazım diyoruz. Orada Vatikan'a değer vermiş oluyoruz, biz ama onu yanlış anlıyor katılımcı. Onun için olmasada bir mahzuru yok.

Şükrü ÖZBUĞDAY: Değerli misafirler şûramız burada sona ermektedir. Biraz önce de arz ettiğim gibi Şûramızı Kur'an'ı Kerim ile bitiriyoruz. Efendim bu şûramızın gerçekleştirilmesinde emeği geçen başta Diyanet İşleri Başkanımız olmak üzere Türkiye Diyanet Vakfı'na, Sekterya'da çalışan arkadaşlarımıza ve tüm emeği geçenlere şükranlarımı arz ediyorum. Ayrıca uzaktan ve yakından şûramıza teşrif eden ve çok değerli katkıları olan siz misafirlerimize de şükranlarımı arz ediyorum. Burada kalacak olanlara hayırlı günler, Ankara'dan ayrılacak olanlara da hayırlı yolculuklar diliyor, tekrar hepinize saygılar sunuyorum. Şimdi kapanış Kur'an-ı Kerim'ini Diyanet İşleri Başkanlığı Dış İlişkiler Dairesi Başkanı Sayın Yusuf KALKAN okuyacaklar.

- Kur'an-ı Kerim.

DİN ŞÛRASI NİHA-İ KARARLARI

I-DİNÎ KONULARDA TOPLUMUN AYDINLATILMASI VE DİNİN FARKLI YORUMLANMASINDAN KAYNAKLANAN PROBLEMLER VE ÇÖZÜM YOLLARI

1- Anayasal bir kurum olan Diyanet İşleri Başkanlığı Teşkilat Kanunu bir an önce çıkartılmalı, bu çalışmalar çerçevesinde özellikle;

a) Diyanet İşleri Başkanlığı'na YÖK, TRT ve benzeri kurumlarda olduğu gibi özerklik verilmesi,

b) Diyanet İşleri Başkanının seçim esasına göre belirlenmesi,

c) Diyanet İşleri Başkanlığı'nın Cumhurbaşkanlığı makamına bağlı hale getirilmesi için gerekli hukuki düzenlemeler yapılmalıdır.

2- Dinin ana kaynaklarının anlaşılması ve yorumlanması konusunun önemi ve hassasiyeti dikkate alınarak Diyanet İşleri Başkanlığı, İlahiyat Fakülteleri başta olmak üzere ilgili kurum ve kuruluşlarla işbirliği imkanları arayarak, bu konunun derinlemesine ele alınmasını sağlayacak bilimsel araştırmalar, toplantılar ve yayınlar yapılmalıdır.

3- İnsanların dini anlama ve yorumlamada din dışı sayılabilecek alanlarda farklı şekillerde düşünmeleri ve buna dayalı olarak farklı çözümler üretmeleri doğal karşılanmalıdır. Bu sebeple, hayatın içinden kaynaklanan problemlerin hayatın seyrine paralel olarak anlaşılması gerekmektedir. Problemlerin çözümünde Kur'an ve Hz. Peygamber'in sünneti esas olarak alınmalı, ancak Kur'an ve Hz. Peygamber'in sünnetinin anlaşılmasında akıl önplanda tutulmalıdır. Ayrıca Kur'an nasslarının yanında Hz. Peygamber'in Sünneti'nin konumu iyi tespit edilerek tarihsel bütünlük içerisinde değerlendirilmesi durumunda, akıl ile naklin çatışması söz konusu olmayacaktır. Bu anlayış çerçevesinde çalışmalar yapmak ve bunları kısa sürede sonuçlandırarak kamu oyuna sunmak görevi, devletin anayasal kurumlarından olan Diyanet İşleri Başkanlığı'nın öncelikli görevi olmalıdır. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bu hususdaki çalışmaları, istismarcı zümrelerin ortaya çıkmasını ve halkımızın yanlış yönlendirilmesini önleyecektir. Ayrıca, doğru dinî bilgilerin halkımıza sunulması, dinin özüne ulaşmamızı engelleyen her türlü batıl inanışlardan, hurafelerden ve kutsallaştırılmış bid'atlerden dinin arındırılmasını da sağlayacaktır.

4- Din-Devlet arasındaki ilişkilerinin insanlık tarihi boyunca çok olumlu ve yumuşak olduğu söylenemez. Özellikle Avrupa'da kilise ile yöneticilerin çekişme ve çatışmaları sonuncunda laik rejimler doğmuştur. Buna göre, sosyo-politik ve pozitif hukukunun kabul ettiği, evrensel nitelik taşıyan bir değer hükmündeki laiklik, uygulamada dinlerin yerini alacak yeni bir dogmalar sistemi, ideolojik bir dayatma aracı, vatandaşlar için de kabulü zorunlu bir "iman" olmamalıdır. Esasen egemenliğin kaynağının beşeri irade oluşunu ifade eden laiklik, kesinlikle dinsizlik demek olmadığı gibi, din ve vicdan hürriyetinin de güvencesidir. Bu nedenle laiklik, kişilerin din ve vicdan hürriyetlerinin gereği olan

tutum ve davranışlarına baskı aracı olarak kullanılmamalıdır. Kaldı ki, laiklik bir amaç değil, toplumun birlikte ve uzlaşma içinde yaşama yöntemi demek olan bir araçtır. Zaman içinde ve toplumun şartlarına göre çeşitlenebilecek olan laikliğin içeriğinin tam olarak doldurulabilmesi ve konunun evrensel ve mahalli boyutlarının belirlenebilmesi için ilahiyat, hukuk, sosyoloji ve siyaset bilimcilerinin bir araya gelerek ortak çalışmalarda bulunması ve bu işin Diyanet İşleri Başkanlığı'nca koordine edilmesi isabetli olacaktır.

5- İrşad, geniş kitlelere sunulan önemli bir hizmettir. Dolayısıyla irşad'ın coğrafi bölge, ekonomik kalkınmışlık veya geri kalmışlık, eğitim ve kültür seviyesi ve benzeri hususlara yakın ilgisi bulunmaktadır. Bu nedenle Diyanet İşleri Başkanlığı'nın bünyesinde, dinî ve beşerî bilimlerinin araştırma bulgularından yararlanarak ve günümüz insanının ilgi ve ihtiyaçları çerçevesinde irşad'ın yöntemlerini ortaya koyabilecek bir "Dinî Danışma ve Rehberlik Merkezi" kurulmalıdır.

6- Dinin sadece kitaplar ile anlatılmayacağı gerçeğinden hareket edilerek, televizyon ve internet aracılığı ile yetişkinlere ve çocuklara, çizgi film, CD. oyunları ve benzeri yollarla, dinin hayatın içinden örneklerle ve eğlendirerek öğretilmesi yoluna gidilmesi, bu konuda verimliliğin arttırılabilmesi için Diyanet İşleri Bakanlığı'nca alan çalışmaları yaptırılması, bunun sonucunda doğacak ihtiyaca göre eserler yazdırılması, sesli ve görüntülü yayınlar yapılması uygun olacaktır.

Ayrıca kültürümüzün ana kaynaklarından olan yazma eserlerin Diyanet İşleri Başkanlığı'nca tahkik ve neşirlerinin yaptırılması yerinde olacaktır.

7- Halkımızın dini konularda aydınlatılması konusunda İlahiyat fakülteleri ve Din Öretimi Genel Müdürlüğü ile yapılan ortak çalışmaların devam ettirilmesi ve kurulan komisyonların verimli çalışmalar ortaya koyabilmeleri için gerekli titizlik gösterilmelidir.

8- Bağımsız ve Muhtar Türk Cumhuriyetleri, Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ile Türkiye dışındaki Müslüman topluluklara irşad hizmetlerinin daha etkili yapılabilmesi için bu ülkelerde yeterli sayıda kurs, okul ve ilahiyat fakülteleri açılmalıdır. Ayrıca türlü yaş ve seviyelerdeki insanlara hitap eden yazılı ve görsel yayınların bu ülkelerde yapılacak alan çalışmalarından sonra hazırlanması uygun olacaktır.

Bunun yanında, bu ülkelere gönderilecek olan din görevlilerinin o ülkelerin yerleşik din görevlileri ve insanlarıyla uzlaşmacı bir tutum içerisinde bulunmasında zaruret olacaktır. Bu husus Diyanet İşleri Başkanlığı'nca mutlaka göz önünde bulundurulmalıdır.

9- Gelişen yeni teknolojinin özellikle sesli ve görüntülü yayınların uluslar arası boyutlarda yapılabilmesinde yüksek maliyetleri gerektirdiği bilinen bir husustur. Bu nedenle, yayın hizmetlerinde yararlanılan mevcut imkanların yanında yeni kaynakların oluşturulması için Diyanet İşleri Başkanlığı'nca yeni idare ve hukuki düzenlemelerin yapılması yerinde olacaktır.

10- Halkımıza verimli ve etkili din hizmeti sunmanın güçlükleri ortadadır. Din hizmetlerinin yürütülmesinde bölgesel şartlar ile halkımızın örf ve adetleri dikkate alınarak yürütülmesinde zaruret vardır. Bu itibarla, günümüzün teknik imkanlarından da istifade edilerek gerekli alan taramaları ve tespit çalışmaları yapılmak suretiyle, önce halkımızın din adamlarından neler beklediği, sonra da din görevlilerimizin bu beklentilere ne ölçü-

de cevap verip veremediği tespit edilmeli ve bu çalışma sonucu ortaya çıkacak rapora göre Diyanet İşleri Başkanlığı'nca yapılan, hizmet içi eğitim kurslarının yurtiçi ve yurtdışı için müfredat programları ile hizmetin etkili ve verimli bir şekilde yürütülmesine dair teklifler hazırlanmalı ve alınacak tedbirler tespit edilip, mümkün olan en kısa sürede uygulamaya konulmalıdır.

11. "Uluslararası Bilim Adamları Konseyi" kurulması hususundaki çalışmalara hız verilmelidir.

II. DİN EĞİTİMİ

12. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın tüm hizmetleri en az dinî yüksek öğrenime dayalı hale getirilmeli ve bu prensip çerçevesinde halen Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde çalışan her kademedeki din görevlilerinin bütün imkanlar kullanılarak 4 yıllık dini yüksek öğrenim görmeleri mutlaka sağlanmalıdır. Bu ilkeden taviz verilmemeledir. Bunun ilk adımı olarak 1998-99 öğretim yılında başlatılan İlahiyat Ön Lisans programı teşvik edilerek bütün din görevlilerinin bu programı bitirmeleri mutlaka sağlanmalıdır.

13. İlahiyat Meslek Yüksek Okulları 4 yıla çıkarılmalı. Bu okula alınacak öğrenciler özel yetenek sınavıyla tespit edilmelidir.

14. Yapılacak bir düzenleme ile ilköğretimin 5. sınıfından sonra isteyenlerin Kur'an Kursuna gitmelerine imkan verecek çalışmalar yapılmalıdır.

15. İlköğretimin 6., 7. ve 8. sınıflarına isteğe bağlı olarak Kur'an-ı Kerim ve Meâli Dersleri konulmalı.

16. İlahiyat Fakültesi mezunlarının Diyanet İşleri Başkanlığı'nda da istahdam edildikleri dikkate alınarak İlahiyat bölümlerinin programları bu amaca uygun olarak geliştirilmelidir.

17. Okullarımızda okutulmakta olan Din Kültürü ve Ahlâk Bilgisi derslerinin müfredat ve programları gelinen nokta itibariyle tekrar gözden geçirilerek, öğrencilerin yaş ve kültür düzeylerine göre kitaplar yeniden yazılmalıdır.

18. Diyanet İşleri Başkanlığı'nda görevli personel, üniversitenin çeşitli dallarında akademik ünvan kazanmaya teşvik edilmeli.

19. İhtisas kursları başta olmak üzere Hizmet içi Eğitim Kurslarında müfredat ve çalışma esasları yeniden gözden geçirilip geliştirilmeli. Bu çerçevede ilahiyat fakültelerinden yararlanılmalı, ihtisas eğitim merkezi kursiyerlerinin yüksek lisans ve doktora yapmaları teşvik edilmelidir.

20. Nüfusumuzun yarısından fazlasını teşkil eden hanımlarımızın dini yönden aydınlatılmaları konusuna ayrı bir önem verilmeli ve bu hizmeti yerine getirecek hanım görevliler de yetiştirmek üzere özel tedbir alınmalıdır.

21. Müezzinlerin güzel ezan okumaları için Hizmet içi Eğitim Kursları yaygınlaştırılmalıdır.

22. Yurtdışındaki vatandaşlarımızın ve çocuklarının dinî ve millî kimliklerinin mu-

hafazası için irşad ve dinî eğitimlerine önem verilmeli ve buralara gönderilecek görevliler özel eğitime tabi tutulmalıdır.

23. Din hizmetlerinin sağlıklı bir şekilde ve toplumun her kesimini kapsayacak düzeyde yürütülebilmesi için din görevlileri bilgisayar başta olmak üzere, çağdaş teknolojiden mesleği ile ilgili bilgileri öğrenebilecek duruma getirilmelidir.

24. Yüksek öğretime geçişte-imam hatip lisesi mezunlarına fırsat eşitliği prensibini zedeleyecek şekilde sınırlamalar getirlimemelidir.

25. Yukarıda belirtilen konularda Diyanet işleri Başkanlığı'nın yetki alanı dışında kalanlar için, Başkanlıkça ilgili kurumlar nezdinde gerekli çalışmalar yapılmalıdır.

III. DİNLER ARASI DİYALOG

26. Farklı din mensupları, dünya barışına katkı sağlayabilcek ortak inanç ve düşünceleri geliştirip ve yaygınlaştırmak için çalışmalıdır.

27- Dinlerarası diyalog çalışmaları, herhangi bir dinin propagandası görünümünden kurtarılmalıdır. Diyaloglarda gizli, siyasi ve başka gayeler güdülmemesi için gerekli titizlik gösterilmeli ve bu tutum eğitim çalışmalarına yansıtılmalıdır.

28- Farklı din mensupları;

a) Kendi dinleri dışındaki dinleri taassup ve ön yargıdan uzak olarak tanımaya çalışmalı ve bu yönde gayret sarfetmelidir.

b) Kendi görevlerine diğer dinler konusunda sağlıklı bilgiler verecek eğitim programları düzenleyerek bu konuda karşılıklı yardımlaşma yoluna gitmelidir.

29. Her din mensubu, uyuşturucu ve terörizm ile mücadelede birbirleriyle yardımlaşmalıdırlar.

30. Din ve milliyet farkı gözetilmeden, insan hakları özellikle de din ve vicdan hürriyeti konusunda haksızlığa uğrayan milletlerin ve toplulukların yanında yer alınmalı ve bu konuda ortak girimelirde bulunulmalıdır.

31. Farklı din mensuplarının, özellikle eğitim kurumlarındaki derslerde ders kitaplarında, ayrıca iletişim araçlarında dinler hakkında açık ve sağlam bilgiler verilmelidir.

32. Dinî yaşayışta tarihî tecrübeden yararlanıp, bu konudaki olumlu örneklerin hayata geçirilmesine çalışılarak tarihi tecrübeler ortaya konulmalıdır.

33. Yaşayan dinler ve özellikle Yahudilik ve Hıristiyanlık konusunda bu dinlerin kaynak dillerini bilen elemanlar yetiştirilmesi ve bu amaçla ilgili kurumlardan karşılıklı ihtisas burslarının sağlanması için Diyanet İşleri Başkanlığı gerekli girişimlerde bulunmalıdır.

34. İlâhi dinlerdeki tebliğ ve irşat hizmetleri dinî çoğulculuk ve bir arada yaşama anlayışı içinde yeniden gözden geçirilmelidir.

35. Dinler arasındaki diyaloğun sadece bilim adamları düzeyinde değil, daha geniş tabanlara yayılması konusunda çalışmalar yapılmalıdır.

36. a) Önümüzdeki yıllarda Türkiye'de İbrahimî dinlerin dünü, bugünü ve geleceği ile ilgili bir toplantı düzenlenmelidir.

b) Türkiye Cumhuriyeti Turizm Bakanlığ'nın yüretmekte olduğu "İnanç Turizmi" Projesine ilgili dinler hakkında sağlam bilgiler verilmek suretiyle katkıda bulunulmalıdır.

37. Dinler arası diyalog çalışmalarının daha etkin şekilde yürütülebilmesi için T.C. Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde "Dinlerarası Diyalog Genel Sekreterliği" kurulmalıdır.

a) Bu sekreterya'ya bağlı olarak Dünya Dinleri Araştırma ve Dokümantasyon Merkezi, oluşturulmalı

b) Bu merkez dünyadaki benzer kurumlarla ortak çalışma projeleri geliştirerek araştırmalar yapılmasına ve bu araştırmaların yayınlanmasına imkan verilmelidir.

38. Türkiye'de Diyanet İşleri Başkanlığı elemanları özellikle müftü, vaiz ve imamlar yurt içinde ve dışında diğer dinler konusunda hizmet içi kurslarına tabi tutulmalı ve bu konuda seminerler düzenlenmelidir.

39. Şûranın sonuç bildirisinde, Türkiye'de onbinlerce insanın hunharca öldürülmesi emrini vermiş 20. yüzyılın en acımasız bölücübaşı Abdullah ÖCALAN'ın İtalya Hükümeti yetkililerince Türkiye'ye iade edilerek Türk Adaleti tarafından yargılanmasının sağlanması yolunda tüm dünyaya çağrıda bulunulmalıdr.

"Dünya Barışı Bir Hayal Değildir" anlayışı ile 23-27 Kasım 1998 tarihleri arasında toplanan II. Din Şûrası son olarak şu hususun kamuoyunun dikkatine sunulmasını kararlaştırmıştır:

"Türkiye'de onbinlerce insanın hunharca öldürülmesi emrini vermiş, bebek, çocuk, kadın, ihtiyar demeden insanları katlettirmiş 20. yüzyılın en acımasız terörist başı Abdullah ÖCALAN'ın, bünyesinde "Vatikan Ruhani Devletini" bulunduran dost İtalyan milletinin hükümetince himaye edilmesi, dünya barışı açısından son derece hazin ve düşündürücüdür.

Türkiye'de onbinlerce yakınını kaybetmiş diğer insanlarla birlikte, bu cani teröristin emirleriyle doğu ve güneydoğu illerimizde birçok mabedin bombalanması, insanları aydınlatmaktan başka amacı bulunmayan öğretmen ve din görevlilerinin hunharca katledilmeleri korkunç bir insanlık ayıbıdır.

İnsan öldürmek, zulüm ve haksızlık yapmak bütün dinlerde büyük günahtır. Toplum barışının sağlanması, insanların acılarının dindirilmesi ve zalimlerin hakettikleri cezaya çarptırılması, adaletin vazgeçilmez ilkelerindendir.

Bu sebeple, eli kanlı teröristin Türkiye'ye iade edilerek yargılanmasının sağlanması, insanlığa duyulan saygının bir göstergesi olacaktır. İtalya hükümetininve dost İtalyan milletinin bu hassasiyeti göstericeğine inanmak istiyoruz."

ŞÛRA İLE YAPILAN
ANKET DEĞERLENDİRMELERİ

BÖLÜM -1
GİRİŞ

KONU:

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 23-27 Kasım 1998 tarihlerinde Ankara'da düzenlenen II. Din Şûrası hakkında şûraya katılan üye, davetli ve misafirlerin görüş, düşünce istek ve teklifleri tespit edilecektir.

AMAÇ:

Diyanet İşleri Başkanlığı, toplumu din konusunda aydınlatmak ve din işleri yürütmekle görevlendirilmiş anayasal bir kamu kuruluşudur.

Başkanlık, kendisine verilen bu görevi 74 yıldır başarı ile yerine getirmekte ve bundan sonra da getirmeye devam edecektir. Bunun için de çeşitli arayışlar içinde bulunmaktadır. Bu arayışlardan birisi de din şûrası toplanmasıdır. Başkanlığımız, yürüttüğü dinî faaliyet ve hizmetlerin toplumun ihtiyaçları doğrultusunda geliştirilmesi, topluma dinî konularda doğru bilgilerin aktarılması, tarihi, kültürel birikimler ile değer yargılarının yozlaştırılmadan geliştirilerek gelecek nesillere aktarılması için görüş oluşturmak ve çözüm yolları üretmek amacıyla 23-27 Kasım 1998 tarihleri arasında II. Din Şûrasını düzenlemiştir.

Bu araştırmanın amacı, II. Din Şûrası hakkında katılımcıların görüş, düşünce, şikayet, istek ve tekliflerinin belirlenmesi ve şûranın genel bir değerlendirilmesinin yapılmasıdır.

YÖNTEM:

Başkanlığımızca düzenlenen II. Din Şûrasının verimliliğini ölçmek ve şûra hakkında katılımcıların görüşleri ile daha sonra yapılacak olan şûralara ışık tutacak konuları belirlemek amacıyla APK Dairesi Başkanlığı'nca 11 sorudanoluşan "TÜRKİYE CUMHURİYETİ BAŞBAKANLIK DİYANET İŞLERİ BAŞKANLIĞI II. DİN ŞÛRASI ANKET FORMU" başlıklı soru kağıdı hazırlanmıştır. (Sözkonusu anket formları Türkçe, Arapça, İngilizce dillerinde olmak üzere ekte verilmiştir.

Araştırma, II. Din Şûrasının düzenlendiği Hilton Otelinde 25-26 Kasım 1998 tarihlerinde anketörler eliyle uygulanmıştır.

Araştırmada tüm katılımcılara (Toplam 210 kişi) anket formları anketörler eliyle bizzat verilmiş ve doldurulduktan sonra verenlerden geriye alınmıştır. Geri gelen anket sayısı 100 adettir. Değerlendirme de bu 100 anket formu üzerinden yapılımştır.

BÖLÜM-2
BULGULAR

2.1 Şûranın Düzenlenmiş Olduğu Kasım Ayı Sizce Uygun mu?

UYGUNLUK DURUMU	%
Evet	92
Hayır	8
TOPLAM	100

Kasım Ayını Şûra İçin Uygun Bulmayanların Önerdikleri Aylar:

ÖNERİLEN AY	%
Eylül	37.5
Ekim	37.5
Temmuz	12.5
Ağustos	12.5
TOPLAM	100

Şûranın düzenlenmiş olduğu Kasım ayı, şûraya katılanların %92'si tarafından uygun, %8'i tarafından uygunsuz bulunmuştur.

Kasım ayını uygun bulmayanların (%8), şûranın yapılmasının (%375)'erlik oranla Eylül ve Ekim aylarında uygun olacağı belirtilmiştir.

2.2 Şûra İçin Ayrılan Beş Günlük Süre Sizce Yeterli mi?

YETERLİLİK DURUMU	%
Evet	83
Hayır	17
TOPLAM	100

Süreyi Yetersiz Diyenlerin Önerdikleri Süreler:

ÖNERİLEN SÜRE	%
7 gün	41.2
15 gün	29.4
10 gün	23.5
4 gün	5.9
TOPLAM	100

Şûra için ayrılan 5 günlük süreyi katılımcıların %83'ü yeterli, %17'si yetersiz bulmuştur.

Yetersiz bulanların (%17), %41.2'si gibi yarıya yakını 7 günlük süre önermiştir.

2.3 Şûranın Düzenlendiği Otel Konum İtibariyle Uygun mu?

UYGUN OLMA DURUMU	%
Evet	84
Hayır	16
TOPLAM	100

Otelin Konumunu Uygun Bulmayanların, Olmasını İstedikleri Konum Özellikleri: (Yoğunluk Sırasına Göre)

1. Tuvaletlerinde taharet için su bulunmalı,
2. Diyanet İşleri Başkanlığı'na yakın olmalı (Dedeman gibi),
3. Araç park imkanı geniş olmalı,
4. Daha geniş ve çevresi uygun merkezi bir yer olmalı,
5. Abdest alma yeri olmalı,
6. Müstakil bir mekan olmalı (sadece şûraya tahsis edilmiş),
7. Turistik özelliği olan yer olmalı (Abant gibi),
8. İstanbul'da olmalı,
9. Diyanet İşleri Başkanlığı'nın kendisine ait sosyal tesisinde olmalı,

2.4 Otelin Salonlarının Sayısı ve Genişliği Yeterli mi?

YETERLİLİK DURUMU	%
Evet	86
Hayır	14
TOPLAM	100

Otelin salonlarını sayı ve genişlik yönünden yetersiz bulanların bu konudaki önerileri: (Yoğunluk sırasına göre)

1. Salonların hepsi birinci komisyon salonunun genişliğinde olmalı,
2. En az beş komisyon sığacak kadar salon olmalı,
3. Sağlıklı görüşmelere imkan verecek genişlikte olmalı,
4. Salonlar görüşmelere elverişli değildi, sandalyelerde çok sertti,
5. Salon sayısı artırılmalı,
6. Diğer salonlar birinci salonun yarısı genişliğinde olmalı,

2.5. Şûrada Oluşturulan Komisyonlar Sizce Yeterli mi?

YETERLİLİK DURUMU	%
Evet	80
Hayır	20
TOPLAM	100

Komisyonları yeterli bulmayanların olmasını istedikleri komisyonlar: (Yoğunluk sırasına göre)

1. Komisyon sayısı artırılarak komisyonlara düşen konu azaltılmalı,
2. Aktüel meseleler (sigorta, borsa, faiz, türban vb.) komisyonu,
3. En az beş komisyon kurulmalı,
4. Yayın komisyonu,
5. Dinlerarası diyalog komisyonu müstakil olmalı,
6. Toplum ve bireylerin dinî açıdan devletle olan ilişkilerini ve karşılıklı yükümlülüklerini inceleyen komisyon,
7. Misyonerlik faaliyetleri komisyonu,
8. İslâm ve insan hakları komisyonu,
9. İslâm kültür ve müesseseleri komisyonu,
10. Yurt içi din hizmetleri komisyonu,
11. Yurt dışı din hizmetleri komisyonu,
12. Va'z ve irşat komisyonu müstakil olmalı,
13. Mevcut komisyonlarda yer almayan konuların görüşüleceği genel komisyon,

2.6 Komisyonda Yer Alan Üye, Temsilci ve Davetli Sayısı Sizce Yeterli mi?

YETERLİLİK DURUMU	%
Evet	62
Hayır	38
TOPLAM	100

Üye, temsilci ve davetli sayısını yeterli bulmayanların, kimlerden ve ne kadar olmalıdır sorusuna getirdikleri öneriler (Yoğunluk sırasına göre)

1. Sayı fazla tutulmuştur. Daha az sayıda nitelikli ve uzman kişiler olmalı,
2. Bütün İslâm topluluk ve ülkelerinden en az bir adet temsilci olmalı,
3. Değişik çevrelerden ilim adamları olmalı,
4. İl müftüleri de katılmalı,
5. İmam-Hatip Liselerinden ilahiyat mezunu bir yönetici katılmalı,

6. Sivil toplum örgütlerinden temsilciler olmalı,

7. Hanımlar da yer almalı,

8. Uluslararası İslâm örgütlerinin temsilcileri yer almalı,

9. Diyanet İşleri Başkanlığı kökenli kariyer sahibi kişiler olmalı,

2.7 Komisyonlarda Müzakereler İçin Ayrılan Süre Yeterli mi?

YETERLİLİK DURUMU	%
Evet	36
Hayır	64
TOPLAM	100

Müzakereler için ayrılan süreyi yetersiz bulanların, sürenin ne kadar olması hakkındaki önerileri (Yoğunluk sırasına göre)

1. Tebliğlere az, müzakereye fazla süre ayrılmalı,

2. Zaman müzakerecinin meramını anlatmaya yetmeli,

3. 30 dakika

4. II. Din Şûrasında ayrılan sürenin iki katı,

5. 20 dakika,

6. 15 dakika

7. 10 dakika

8. 1 saat,

9. Bir gün,

10. 45 dakika.

2.8 Şûrada YerAlan Konular Sizce Yeterli mi?

YETERLİLİK DURUMU	%
Evet	67
Hayır	33
TOPLAM	100

Konuları yetersiz bulanların yer almasını istedikleri konular (Yoğunluk sırasına göre)

1. Çözüm bekleyen aktüel meseleler (faiz, sigorta, tesettür, zekat vs.)

2. İslâm devlet ve topluluklarını birleştirici islâm kardeşliği konuları,

3. Uygulama imkanı olan sosyal, kültürel ve ilmi konularda teknolojik gelişmelerden yararlanma imkanlarını sağlayacak konular.

4. Her komisyon bir konu ile ilgilenmeli,

5. Geri kalmışlığın sebepleri,

6. Anaokulu, ilkokul ve orta öğretim öğrencilerine verilecek din eğitiminde uygulanması gereken metodları açıklayıcı konular,

7. Dünyada meydana gelen ilmi ve teknolojik gelişmeler,

8. Yurt dışındaki Türklerin dinî sorunları,

9. Sosyolojik, Psikolojik ve Antropolojik konular,

10. İslham sanatı ve estetiği,

11. Her şûra bir konu üzerinde oluşturulmalı,

12. Kur'an ve sünnetten kaynaklanan mezheplere göre dinî düşünce,

13. Asırlar boyu dinî felsefedeki yenilikler.

2.9. 1-5 Kasım 1993 Tarihleri Arasında Düzenlenen I. Din Şûrasına Katılmış mıydınız?

KATILMA DURUMU	%
Evet	24
Hayır	76
TOPLAM	100

I. Din Şûrasına katılanların, I. Din Şûrasına Göre II. Din Şûrası hakkındaki görüşleri ile I. Din Şûrasında alınan kararların uygulamaya geçirilmesi açısından Diyanet işleri Başkanlığı'nı nasıl değerlendirdikleri: (Yoğunluk sırasına göre)

1. Diyanet İşleri Başkanlığını şûra organizasyonu açısından başarılı buluyorum,

2. Başkanlık alınan kararların uygulamaya geçirilmesinde yetersiz kalmıştır. Bu iş için özel bir ekip oluşturularak kararlar uygulamaya geçirilmelidir.

3. II. Din Şûrası daha olgun bir havada tamamlanmıştır.

4. I. Din Şûrasında alınan kararlar uygulamaya geçirilemediği için II. şûra bir formalitenin yerine getirilmesi için yapıldığı kanaati bizde hasıl olduğundan şuur ve heyecan vermemiştir.

5. I. Din Şûrasındaki tebliğler, II. Din Şûrasındaki tebliğlere göre daha ciddi ve ilmi özellikteydi.

6. II. Din Şûrasında konular daha da netleştirilmiştir.

7. Şûraya katkıda bulunamayacak kişilerin davet edilmesiyle katılımcı sayısı artırılmış, ancak şûranın kalitesi olumsuz etkilenmiştir.

2.10 II. Din Şûrası hakkında Katılımcıların Görüşleri : (Yoğunluk sırasına göre)

1. Diyanet İşleri Başkanlığını organizasyondaki başarısından dolayı kutluyorum.

2. I. Din Şûrasındaki alınan kararlardan uygulanan ve uygulanmayanların tespiti yapılarak, II. Din Şûrasında katılımcılar bilgilendirilmeliydi.

3. Ters görüşler hazmedilemedi. Daha hoşgörülü bir tartışma ortama sağlanabilirdi.

4. Tebliğcilere verilen süre maksadı anlatmaya yetmedi.

5. Namaz kılmakiçin camiye yakın bir mekan tutulabilirdi.

6. Konular önceden belirlenerek tebliğcilere zamanında ulaştırılmadığı için tebliğlerde dengesiz bir yığılma oldu.

7. Büyük masraflarla düzenlenen organizasyonda maalesef devamlı çiğ yemekler yemek zorunda kaldık.

8. Şûrada görevli şirketin bayan personelinin mini etekli olması şûranın havasına ters düşmüştür. Bu durum daha önce anlaşma esnasında şirkete bildirilmeliydi.

9. Yerel konulara yer verildi. Oysa uluslar arası olan bu şûrada evrensel konular da yer almalıydı.

10. Şûra dini yaşamadaki problemleri giderici öneriler getiremedi.

11. Alınan kararlar en kısa zamanda hayata geçirilmelidir.

12. Kararların uygulanması aşamasında yasalarda yapılması gereken değişiklikler için müftülüklere bölge milletvekilleri ile görüşmeleri talimatı verilmelidir.

13. Türk Cumhuriyet ve toplulukları ile Arap dünyasından katılımcı sayısı yeterli sayıda değildi.

14. I. Şûra kararları uygulanmış olarak II. Şûra yapılmış olsaydı, bu şûraya inanç ve güven daha fazla olurdu.

15. Dinlerarası diyalogdan önce müslamanların kendiaralarındaki meseleleri çözecek birlik ve beraberliklerini sağlayacak öneriler tartışılmalıydı.

16. Oteldeki karşılama iyi değildi. Bizleri karşılamaya gelen Diyanet İşleri Başkanlığı görevlisi olmadı. Ayrıca dışardan gelen misafirler birbirleriyle tanıştırılmadı.

17. Dışarıdan gelen davetlilere komisyonlarda oy hakkı verilmedi.

18. Divan kendi düşüncelerini komisyona dikte ettirerek demokratik davranıştan uzaklaştı.

2.11 III. Din Şûrasının Daha Verimli Olması İçin Getirilen Öneriler: (Yoğunluk sırasına göre):

1. Davet mektupları ve konular erken tarihte gönderilmek suretiyle katılımcılara tebliğ hazırlama için yeterli zaman verilmelidir.

2. Az konu, geniş müzakere metodu benimsenmelidir.

3. Toplumda güncelliğini koruyan ve çözüm bekleyen fıkıh ve ictihat ile ilgili İslâmı yaşamadaki zorluklar ve engeller gündeme alınmalıdır.

4. III. Şûradan önce tespit edilen konular için kurulacak ön komisyonlarla mini şûralar düzenlenerek büyük şûranın alt yapısı oluşturulmalıdır.

5. I. ve II. Din Şûralarında alınan kararlardan uygulamaya geçirilemeyenlerin nedenleri gündeme alınarak tartışılmalıdır.

6. Aynı konuda sunulan birden fazla tebliğ birleştirilerek tek tebliğ halinde ele alınmalıdır.

7. Davet edilecek ilim ve fikir adamları titizlikle seçilmeli ve sayı az tutulmalıdır.

8. Kafkas ve Balkanlardaki Türk devlet ve toplulukları ile Arap ülkelerinin temsilcileri davet edilmeli ve her katılımcı kendi ülkesindeki dinî yaşantı ve etkinlikler hakkında komisyonu bilgilendirmelidir.

9. Sahasında uzman daha genç ve aktif ilim adamları davet edilmelidir.

10. I. ve II. Şûrada sunulan tebliğlerde aynı konudaki farklı görüşlerden doğru olanlarını delilleri ile ortaya koyan bir çalışma yaptırılarak II. şûrada birlik tesis edilmelidir.

11. T.C.'yi ilgilendiren konularda sadece yerli müzakereciler, diğer ülkeleri ilgilendiren konulardaise yerli ve yabancı müzakereciler birlikte yeralmalıdır.

12. Başkanlığa yakın ve İslâmî usullere uygun olan bir mekan kiralanmalıdır.

13. Görüşülecek konular Başkanlıkça belirlenmeli, belirlenen konular kurulacak il ve ilçe komisyonlarında tartışılarak geliştirilmeli ve aşkanlık görüşü olarak birleştirilerek şûra öncesi üyelere gönderilmeli ve şûrada oluşturulacak komisyonlarda bu görüşler tartışılmalıdır.

14. Komisyon raporları daha detaylı ve pratik çözüm önerilerini içerici nitelikte hazırlanmalıdır.

15. Medya ile daha yakın ilişkiye girilerek reklama önem verilmeli ve dış basın mensupları da davet edilerek şûra dünya gündemine oturtulmalıdır.

16. Tebliğler Başkanlığa sunulmalı, Başkanlık kendisine sunulan bu tebliğleri maddeler haline getirerek ilgili komisyonlara havale etmeli ve komisyonlar tebliğ yerine bu maddeleri müzakere etmelidir.

17. Şûra kararlarını uygulamakla yükümlü yetkililer de davet edilerek uygulamadaki zorluklar şûra gündemine taşınmalıdır.

18- Din İşleri Yüksek Kuruluna sunulan dini ve fıkhi konular görüşülmelidir.

19. Daha fazla kadın araştırmacı, izleyici ve görevli katılmalı ve kadınlara dönük mesajlar şûra tarafından verilmelidir.

20. Her tebliğ grubu için bir sunucu ve raportör görevlendirilmeli, sunucu tebliğ özetini sunarak müzakere için zaman genişletilmeli, raportör de sonuçları özetleyip divana vermelidir.

21. Raportörler tebliğler sunulurken yeterli notlar almak suretiyle raporlarını hazırlamalı ve üyelere okumaları için dağıtmalıdır.

22. Kararlar hukukçuların incelemesinden sonra metin haline getirilmelidir.

23. Her yıl bir konu üzerinde ülke çapında şûra yapılmalıdır.

24. Kabul gören görüşler yanında kabul görmeyen görüşler de şûra kitabında yer almalıdır.

25. Daha farklı din mensupları davet edilmelidir.

26. Şûra çalışmaları bir yıl önceden başlamalı ve tebliğ sunulmamalıdır.

27. Bütün İslâm alemini ilgilendiren konular yer almalıdır.

28. Halk kesiminden ve dini eğitim kurumları dışındaki eğitim müesseselerinden temsilciler davet edilmelidir.

29. Komisyon çalışmaları açıkoturum şeklinde yapılmalıdır.

30. Tebliğler inceleme ve araştırmalara dayandırılmalıdır.

31. III. Din Şûrası katılımcılar arasındaki samimiyeti ve yakınlaşmayı tesis etmelidir.

32. Dışarıdan gelen misafirlere daha fazla ilgi gösterilmelidir.

33. Diyanet İşleri Başkanlığı bünyesinde devamlı hizmet verecek şûra sekreterliği kurulmalıdır.

34. İlahiyat Fakültelerinden katılımcı sayısı artırılmalıdır.

35. Dinî ve ilmî konularda fikir yazıları yazanlar da davet edilmelidir.

36. Şûra Diyanet Vakfı salonunda yapılmalıdır.

38. Şûra İstanbul'da yapılmalıdır.

39. Tercüme mekanizması geliştirilerek bildiriler anında çevrilmelidir.

40. Otel hizmetleri daha pratik ve kaliteli olmalıdır.

TELGRAF ÇEKENLER

II. DİN ŞÛRASINA MESAJ GÖNDERENLER

Sıra No	Adı-Soyadı	Görevi
1.	Süleyman DEMİREL	Cumhurbaşkanı
2.	Rauf DENKTAŞ	KKTC Cumhurbaşkanı
3.	A. Mesut YILMAZ	Başbakan
4.	İsmet SEZGİN	Milli Savunma Bakanı ve Başbakan Yr.
5.	Prof. Dr. Hikmet Sami TÜRK	Devlet Bakanı
6.	Prof. Dr. Salih YILDIRIM	Devlet Bakanı
7.	Prof. Dr. Ahad ANDİCAN	Devlet Bakanı
8.	Mustafa YILMAZ	Devlet Bakanı
9.	Rüştü Kazım YÜCELEN	Devlet Bakanı
10.	Hasan GEMİCİ	Devlet Bakanı
11.	Hasan DENİZKURDU	Adalet Bakanı
12.	Kutlu AKTAŞ	İçişleri Bakanı
13.	Yaşar TOPÇU	Bayındırlık ve İskan Bakanı
14.	Halil İbrahim ÖZSOY	Sağlık Bakanı
15.	A. Ahmet DENİZOLGUN	Ulaştırma Bakanı
16.	Mustafa TAŞAR	Tarım ve Köyişleri Bakanı
17.	İstemihan TALAY	Kültür Bakanı
18.	İmrenAYKUT	Çevre Bakanı
19.	M. Halit DAĞLI	Adana Milletvekili
20.	Sıtkı CENGİZ	Adana Milletvekili
21.	Yakup BUDAK	Adana Milletvekili
22.	Mehmet ALTINSOY	Aksaray Milletvekili
23.	Aydın TÜMEN	Ankara Milletvekili
24.	Ersönmez YARBAY	Ankara Milletvekili
25.	Saffet Arıkan BEDÜK	Ankara Milletvekili
26.	Cengiz ALTINKAYA	Aydın Milletvekili
27.	A. Baki ATAÇ	Balıkesir Milletvekili
28.	Önder KIRLI	Balıkesir Milletvekili

29.	Musa OKÇU	Batman Milletvekili
30.	Hüsamettin KORKUTATA	Bingöl Milletvekili
31.	Necmi HOŞVER	Bolu Milletvekili
32.	Cavit ÇAĞLAR	Bursa Milletvekili
33.	M. Altan KARAPAŞAOĞLU	Bursa Milletvekili
34.	Adnan KESKİN	Denizli Milletvekili
35.	Hilmi DEVELİ	Denizli Milletvekili
36.	Ö. Vehbi HATİPOĞLU	Diyarbakır Milletvekili
37.	Salim ENSARİOĞLU	Diyarbakır Milletvekili
38.	Cihan PAÇACI	Elazığ Milletvekili
39.	Tevhit KARAKAYA	Erzincan Milletvekili
40.	İbrahim Yaşar DEDELEK	Eskişehir Milletvekili
41.	Mehmet SILAY	Hatay Milletvekili
42.	Mustafa KÖYLÜ	Isparta Milletvekili
43.	Turhan GÜVEN	İçel Milletvekili
44.	Ekrem ERDEM	İstanbul Milletvekili
45.	EMİN KUL	İstanbul Milletvekili
46.	Göksal KUCUKALI	İstanbul Milletvekili
47.	İsmail KAHRAMAN	İstanbul Milletvekili
48.	Mehmet Ali SANI	İstanbul Milletvekili
49.	Mehmet Ali ŞAHİN	İstanbul Milletvekili
50.	Meral AKŞENER	İstanbul Milletvekili
51.	Necdet MENZİR	İstanbul Milletvekili
52.	Prof. Dr. Ziya AKTAŞ	İstanbul Milletvekili
53.	Prof. Dr. Sabri TEKİR	İzmir Milletvekili
54.	Ufuk SÖYLEMEZ	İzmir Milletvekili
55.	Nurhan TEKİNEL	Kastamonu Milletvekili
56.	Prof. Dr. Necdet TEKİN	Kırklareli Milletvekili
57.	Cafer GÜNEŞ	Kırşehir Milletvekili
58.	Mustafa Kemal ATEŞ	KilisMilletvekili
59.	Abdullah GENCER	Konya Milletvekili
60.	Mustafa KALEMLİ	Kütahya Milletvekili
61.	Fikret KARAPEKMEZ	Malatya Milletvekili

62.	Hüseyin YILDIZ	Mardin Milletvekili
63.	Ertuğrul ERYILMAZ	Sakarya Milletvekili
64.	Nevzat ERCAN	Sakarya Milletvekili
65.	Biltekin ÖZDEMİR	Samsun Milletvekili
66.	Cemal ALİŞAN	Samsun Milletvekili
67.	Dr. Ahmet DEMİRCAN	Samsun Milletvekili
68.	Ali Şevki EREK	Tokat Milletvekili
69.	İbrahim ÇEBİ	Trabzon Milletvekili
70.	Şeref MALKOÇ	Trabzon Milletvekili
71.	Mustafa BAYRAM	Van Milletvekili
72.	Yaşar OKUYAN	Yalova Milletvekili
73.	İsmail KIRIMLI	Amasya Müftüsü
74.	Kadir ÇETİN	Antalya Müftüsü
75.	Osman ŞAHİN	Bolu Müftüsü
76.	M. Zeki KARAKAYA	Bursa Müftüsü
77.	İlhan AYDIN	Erzincan Müftüsü
78.	Selami EMEN	Kars Müftüsü
79.	İ. Necmettin NURSAÇAN	Kayseri Müftüsü
80.	İbrahim ACAR	Samsun Müftüsü
81.	Nuri GÜNEŞ	Trabzon Müftüsü
82.	Osman ŞARKLI	Van Müftüsü
83.	Mehmet Ziya KAHRAMAN	Altındağ Belediye Başkanı
84.	Ergun YÜCEL	Bolu Eğitim Merkezi Müdürü
85.	Erdal EREN	Gölbaşı Belediye Başkanı
86.	Prof. Dr. İbrahim DÜZEN	Harran Üniversitesi Rektör Vekili
87.	Mustafa ÖZKAN	Meram Belediye Başkanı
88.	Doç. Dr. Selahattin SARI	Meteoroloji Genel Müdürü
89.	Agah KATKES	Öz Gıda İş Sendikası Genel Sekreteri
90.	Şuayp ÖZCAN	T. Eğitim-Sen Genel Başkanı
91.	Faruk YÜCEL	Türkiye Ziraat Odaları Birliği Yönetim Kurulu Başkanı
92.	Mustafa UÇAR	